

قامووسی زمانی کورد

ع و ب

عەبدورەحمانی زەبیحی

ئەم کتێبە

لە ئامادەکردنی پێگەی

(منتدى إقرأ الثقافي)ە

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۆ سەردانی پەیجی پێگە:

/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada

بۆ سەردانی پێگەکە:

http://iqra.ahlamontada.com

١

سەرەتایەکی مێژوویی زمانی کوردی

ناوی کتێب : قامووسی زمانی کوردی
نووسەر : عەبدورەحمانی زەبیحی
بڵاوکەرەوە : ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبیاتی کوردی
(ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەییووبی)
تیراژ : ٣٠٠٠
نوێکردنەوەی چاپ : ١٣٦٧

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشگۆتن

هێشتا منداڵ بۆم گڕوگاڵی زمانەوانی سەرانسوێی خانوی مێشکمی لێگرتم و دەستی‌کرد بە سەرەتاتکێ و چاوشارکێ دەگەڵم ، هەر دەرسێکی دەمخوێند دەمکردە کوردێ ، ووشە سەخت و ڕەقەکانم بە کوردێ مانا لێدەدایەوە .

دەگەڵ (هەژار)ی دۆستم کە ئەوسا (فەقێ) بۆ دەمانەویست کە قسە دەکەین کەس تێمان نەگا ، لە کۆمەڵگای مەهاباتا بە تایبەتێ لە ناو ئافرەتانا جۆرە زمانێکی لاپرەسەنێ باوبۆ کە دەنگی (ز) یا (سك) یان لە هەمۆ کەرتێکی ووشەیەك زیاد دەکرد و بە ڕەوانێ گفتو گۆی پێدەکرا و ناویان نابۆ : (ئەزەتۆزۆ ـ یا ـ ئەسکەتۆسکۆ) ، ئەمە و نۆسین بە حیسابی (ئەبجەد) یا بە ووتەی فەقێیان (خەتی شەجەرێ) و ... لەو کارانە بۆن کە بە چاکێ لێیان ڕاهاتبۆین و نامەمان بۆ یەکتری پێ دەنۆسی . بەڵام ئەوانە هێچیان تامەزرۆیێ ئێمەیان نەدەشکاند چونکۆ خەڵکی دیش زۆر هەبۆن دەیانزانی و ئێمە شتێکی وامان دەویست تایبەتێ خۆمان بێ .

ئەوجار هەوای دانانی زمانێك !! کە هێچ کەس تێی نەگا یاریێ بە مێشکمان دەکرد ، ماوەیێکی زۆر خەریكبۆین و تا ئەندازەیێکیش سەرکەوتین. ئەمەش ئێمەی خستە سەر ڕێگای بیرکردنەوە لە ووشەکانی زمانی کوردێ و چۆنێتێ دروستبۆنیان ، بیرمان لەوە دەکردەوە کە بۆچێ بە (بەرد) گوتراوە (بەرد) و نەبێژراوە (سان) یا شتێکی تر ... ؟ .

مێشکی ناپوختەی ئێمە ئەوسا توانستی ئەوەی نەبۆ وەڵامی پرسیاری ئاوا سەیر و سەخت بداتەوە ، بەڵام ئەم گڕوگاڵە منداڵانەیەی زمانەوانێ ئەوەندەی

لە باراندا بۆ کە بەرەبەرە و بە تێپەڕینی ڕۆژگار بمانخاتە سەر ڕچەی ڕاستی زمانەوانێ و چاومان بەم مەیدانە پان و بەرینە تۆناوتۆنە هەڵبێنێ و خۆمان ببینینەوە کە بە ڕەوتی مێروولە خەریکین لە دەشتێکی کاکێ بەکاکیدا پەلدەکوتێن و لە دەریایێکی بێ بنی ئەوتۆدا مەلە دەکەین کە نەهەنگی تێدا دەخنکێ .

کاتێ لە شاری (مەهاباد) کە ئەوسا ناوی (سابلاغ) بۆ لای مامۆستا (گیوی موکریانێ) دەرسی زمانی (فڕەنسێ) م دەخوێنە سەروکارم دەگەڵ قامۆسی فڕەنسێ (لاڕۆس) پەیدا کرد و هیوای ئەوەی کە ڕۆژێك زمانی کوردیش قامۆسێکی ئاوای هەبێ ، هەمۆ خولیا و خەیاڵاتی پێشوی لە مێشکم ڕاماڵێ و کەشتێ کەلکەڵەی زمانەوانیم لە بەندەرگای قامۆسا لەنگەری گرت .

ئەگەرچی خەباتی سیاسێ نیزیکەی هەمۆ کات و ساتێکی تەمەنی منی بۆ خۆی داگیرکرد و لە مەڵبەندی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستا ڕەتانەمێ ، بەڵام نەیتوانی بیری قامۆسێکی کوردێ لە مێشکم بسڕێتەوە ، بەڵکو بیری (قامۆسی کوردێ) بۆ قازانجی خۆی ، لە خەباتی سیاسێ و لە ئێران و تۆران کردنەکەم کەڵکی وەرگرت .

گەشت و گێڵ لە گەلێ ناوچەی کوردستانی ئێران و عێراقدا ، چاوپێکەوتن و هاونشینێ و گفتوگۆ دەگەڵ کەسانی سەر بە گەلێ تیرە و هۆز و عەشیرەتەکانی کورد ، دەسمایە و سەرمایەیێکی زۆر و زەبەندی بۆ ئەو قامۆسەی لە خەیاڵدانی خۆمدا بۆ زمانی کوردیم ڕەچاوکردبۆ پێکەوەنا . سەفەری دۆ ساڵ و نیوێم (سەرەتای ساڵی ١٩٥٦ ـ نیوەڕاستی ساڵی ١٩٥٨) بۆ سۆریا و تێکەڵێ دەگەڵ کوردەکانی ئەوێ فێری‌یەکێ لە سێ لەهجە بنجیییەکەی زمانی کوردێ (لەهجەی کرمانجێ) کردم و دەرگایەکی گەورەی بۆ چۆنە ناو قەڵای (قامۆس) بۆ کردمەوە .

ئەمەی ئێستا دەیبینن ئەو لاقە کوللەیەیە کە لە سەفەری دۆر و درێژی عومرمدا بۆ (سولەیمان)ی نەتەوەی کوردم بە دیارێ هێناوە . پێشینیانی کورد کوتۆیانە : « کاڵا لە قەد باڵایە » و ئەز ناتوانم لەمە ڕەوانتر ببێژم .

ئەگەر ئەم قامۆسە لە بن ڕێسەمەی دەرگای کەوشکەنی پێشخانەی بارەگای زمانی کوردیدا جێگای ببێتەوە ، خۆم بە بەختەوەر دەزانم .

عبدالرحمن زبیحی

زمانی کوردی لە قۆناغی ئێستادا

کاتێ باس دێتە سەر قامۆسی زمـانی کوردی ، کتومت پێویستێك لـە بەرامبەرمان ڕاست دەبێتـەوە و داوای جێبەجێکردنی خۆیمـان لێدەکا ، ئەوێش ئەوەیە کە دەبێ باسێکی خودی زمانی کوردی بکەین ، دەریبخەین کە چۆن پێکهاتوە ، تایبەتەکانی بخەینە ڕۆ ، خزمایەتی دەگەڵ زمانانی تر و شوێنی لە نێو بنەماڵەی زمـاناندا دیـاریکەین . ئەم باسەمان نـاتەواو دەبێ ئەگەر نەزانێن زمانانی خزم و دراوسێ چ کارێکیان کردۆتە سەر زمـانی کوردی و زمانی کوردی چی لەوان کردوە .

ئەم کارانە بۆ گەلێ زمانانی تر پێویست نیە چونکو ئەو قۆنـاغانەی لـە پێش زمانی کوردێن و دەبێ بیانبڕێ ، ئەوان ماوەیێکی دوور درێژە خستۆیانەتە پشت سەر ، بۆ نموونە زمانی عەڕەبی نێزیکەی ١٤٠٠ ساڵە وەك زمانێکی دینی پیرۆز بە هەمو زانایانی مسوڵمان خزمەتی دەکەن ، تەنانەت گەلێ لە زانایانـی کوردیش هەمو ژیانی خۆیان بۆ تەرخان کردوە ، وەکو دەبینێن ئیمڕۆ بۆتـە زمانێکی عالەمی . یاخۆ زمانی فـارسی هەر لە چەرخی چوارەمی کۆچییەوە کەوتۆتە خۆی و ئیمڕۆ بە جۆرێ پێشکەوتوە ئەگەر بێت و دەگەڵ زمانانی پێش ئیسلام پێکیان بکرێن تۆشی سەرەگێژە دەبێن .

بەڵام وەکو دەزانێن چلۆنایەتێکی مێژۆیی نالەبار ، بە درێژایی صەتـان ساڵە ، پاشکەوتەیێکی گشت لانەی بەسەر هەمو شتێکی کوردێدا سەپاندوە کە یەکێکیان زمانەکەمانە بە جۆرێ کە نەیهێشتوە تا ساڵانی دوایی چەرخـی نۆزدەهەم ـ کە بۆ یەکەم جار ساڵی ١٨٩٧ ڕۆژنامەی « کوردستان » دەرچوە ـ بە شێوەیێکی هەراو و بەربڵاو پێی بنۆسرێ ، جاروبارە نەبێ کە لە قولینچکی

حوجرەی مزگەوتێك یا گۆشەی تەکیە و خانەقایەك ، مەلایێ دەستێ داوەتە قەلەم و شیعری بە کوردێ داناوە و بە ئیملای زمانێکی دیکە نۆسیویەتەوە ، گەردەلۆلی زەمانە تەنانەت ئەو جۆرە نۆسراوانەشی دەگەڵ خۆی ڕەپێچەك داوە و بردۆیەتە بیابانی نەبۆنێ و ئەوەی گەیوەتە دەستمان هەر زۆر کەمە .

بە ڕاستی جێگای سەرسوڕمانە کە زمانی کوردێ لە هەنگامەی ڕۆژگارانی ڕابردۆدا کەڵانە دەرباز بوە و ئیمڕۆ لە مەیدانی پێشکەوتندا بەرەو تەکامول پەل‌دەکوتێ ، مێژۆنیشانمان دەدا گەلێ زمانی وا لە ناو چۆن و ئاسەواریان بڕاوەتەوە کە دەیەکی ئەوەی بەسەر زمانی کوردێ هاتوە بەسەر ئەوان نەهاتوە. جا زمانی کە ئەو هەمۆ تێن و توانەی هەبێ کە هەلسوڕداسۆری چەرخی زەمانە نەیتوانیبێ لە ژێر خۆیدا بێ‌پلێشێنێتەوە ، توانایێ ئەوەشی هەیە زۆر بە خێرایێ گەرد و تۆزی ئەم ڕێگا دۆرە لە شانی خۆی بتەکێنێ و لە ڕیزی زمانانی پێشکەوتۆی ئەم دەور و زەمانەدا جێگای خۆی بکاتەوە .

بەلێ ! ڕاستە لە سەرەتای ئەم چەرخەوە زمانی کوردێ پێی‌ناوەتە قۆناغێکی تازە و لەو ساوە گەلێ گۆڕانێشی بەسەردا هاتوە ، بەلام ! تا ئەو ڕۆژە دادێ کە بکەوێتە گۆڕایێ و خۆی بگەیێنێتە کاروانی زمانە پێشکەوتەکانی ئیمڕۆ ، دەبێ لە گەلێ هەوراز و نشێوان سەرکەوێ ، بە زۆر شتێو و دۆلاندا تێپەڕێ و پێویستێکی زیاد لە ئەندازەی بە خزمەت‌کردن و پەرەپێدان و گەشە پێکردن هەیە . زمانی کوردێ هێشتا گەلێ کەلێن و کولێنی تاریکی هەیە کە دەبێ بە چرای لێکۆلێنەوەی زمانەوانێ ڕۆناك‌بکرێنەوە و زۆر کەلەبەری تێدا هەیە کە پێویستە دەستی زمانەوانانێ کورد کاریان لەسەر بکا .

ئێمە کە دێین و باسی پاشکەوتەیێ و ناگزۆرێ زمانی کوردێ دەکەین بۆ ئەوە نیە تۆوی ناهومێدی لە دلی هاو نیشتمانانەدا بچێنین و لە دوازۆژێکی پڕ وورشە و گەشە بۆ زمانی کوردێ ، بێ هیوایان کەین ، نەخێر ! مەبەستمان تەواو پێچەوانەی ئەوەیە و دەمانەوێ کەم و کوڕێ زمانەکەمان بە شێوەیێکی زانستییانە چارەسەربکرێ و بخرێتە سەر ڕێچکەی شەمەندەفەری خۆش‌ڕۆی ئەم زەمانە .

نە ددان بە جەرگی خۆداگرتن و دەرنەبڕینی ئێش و ئازار و نە هاوار و داد و بێداد لە دەس ژان ، تا ئێستا هێچ دەردێکیان دەرمان نەکردوە ، بەلکو تەنیا بە کار و تێکۆشان هەمۆ دەردێك چار دەکرێ .

لە وەختێکا کە هێشتا زمانی کوردێ لە قوژبنی کەمتەرخەمێ نەتەوەی کوردا بۆ ، ڕۆژهەلاتناسانی فەرەنگێ کەوتۆنەتە لێکۆلێنەوە و ساغ‌کردنەوەی، ڕێزمان و قامۆسیان بۆ داناوە و بۆژاندۆیانەتەوە ، کاری ئەم ڕۆژهەلاتناسە

فەڕەنگییانە دەبێ لە لایەن نەتەوەی کوردەوە بە تایبەتی خوێندەواران و زمانەوانانی کورد سپاسی لێبکرێ کە لێشی‌کراوە .

ئەم قۆناغە تازەیەی کە زمانی کوردی لە سەرەتای ئەم چەرخەڕا دەستی پێکردوە ، ئەرکێکی گرانی بۆ خوێندەواران و زمانەوانانی کورد پێکهێناوە کە دەبێ هەر یەکە بە پێی توانست و لێزانی خۆیان خزمەتی بکەن و باری ڕاستەکەنەوە . قورسایی ئەم ئەرکە بەشی زۆری کەوتۆتە سەر شانی زانایانی کورد لە کوردستانی عێراق ، چونکو هەر لە سەرەتای دامەزرانی دەوڵەتی عێراقەوە هەل و مەرجێکی باش بۆ زمانی کوردی هەڵکەوتوە ، ئەوەی بەرچاو دەکەوێ زانایانی کوردی عێراق لە جێبەجێ‌کردنی ئەرکی سەر شانیان بەرامبەر کوردی ، کورتیان نەهێناوە .

سەرنجێك لەو گۆڤار و ڕۆژنامە و کتێبانەی لە ساڵانی دوای شەڕی یەکەمدا لە کوردستانی عێراق بڵاوکراونەوە و بەراوەردکردن و هەڵسەنگاندنیان دەگەڵ هاوچەشنەکانیان کە ئیمڕۆ هەر لەوێ بڵاودەکرێنەوە ، زۆر بە هاسانی و ئاشکرایی تێماندەگەیێنێ کە لەم ماوەیەدا چەندە خزمەتی زمانی کوردی کراوە و چەندە هەنگاوی باشی بەرەوپێش هاوێشتوە .
ئەوا هەندێ لەم پێشکەوتنانەی کە زمانی کوردی لە سەرەتای ئەم چەرخەڕا تا ئێستا بە دەستی هێناوە بە کورتی دەخەینە بەر چاو :

١ ـ لە بارەی ڕێنوسەوە ، نوسینی کوردی ڕێنوسێکی تایبەتی بە ئەلفوبێتکەی ئیسلامی بۆ خۆی پەیداکردوە ، کە سەرە ڕای هەندێ کەموکوڕی ، تا ڕادەیێکی بەرز ، بە هاسانی زمانەکەمانی پێ دەنوسرێ .

٢ ـ زمانی کوردی لە شێوەی نوسینی (فارسی) و (تورکی عوسمانی) ، یانی ئاخنینەوەی ووتار بە ڕستەی درێژ درێژی ڕەق و زەق و زاراوی غەیرە کوردی تا ئەندازەیێك پا بۆتەوە و شێوەیێکی تایبەتی (کوردی نوسین)ی بە خۆیەوە گرتوە ، ئەگەرچی هێشتا زۆری پێدەوێ تا فێر دەبێن بە کوردی بیر بکەینەوە و ئینجا بیخەینە سەر کاغەز . سەرەڕای ئەوەش پیاو بە ئاشکرا هەست بەوە دەکا کە زمانی کوردی کەوتۆتە سەر ڕچەی (زمانی ئەدەبی) و بەرەوپێش دەچێ ، کورت و کرمانجی بلەین ئەمامی (زمانی کوردی ئەدەبی یەکگرتو) گۆڕاوە و شین بوە ، بەلام هێشتا پێی‌دەوی تا دەبێتە درەختێکی خاوەن سایە و لقوبۆپداری ئەوتۆ کە پیاو ماندویی ڕێگای سەختی لە ژێردا لە خۆی دەرکا و لە بن سێبەرێدا بحەسێتەوە .

٢ ـ دەربارەی ڕێزمانی زمانی کوردی ، هەندێ ووتار و کتێب و نامێلکە هاتونە مەیدان و خەریکی چارەسەرکردنی گیر و گرفتەکانی (گڕاماتیکا)ی زمانەکەمان بون ، بەلام ئەم کارە هێشتا گەلێکی بە بەرەوە هەیە و پێویستی بە

ووردبونەوەییکی زۆر و بینەکیشـــان لـە دەریای زمـانی کوردیدا هەیـە و باسکەمەلەی سەر ناو کەلکیکی ئەوتۆ نابەخشێ(١) .

٤ ـ چەند قاموسی جۆربەجۆری کوردی هاتونە مەیدان ، وا دەردەکەوێ ئەم بەشە زیاتر لە لکەکانی دیکەی زمانەوانی ، زاناکانی کوردی بە خۆیەوە خەریك کردوە، چونکو ئەم مەیدانەی ئیستا قسەی تیدا دەکەین مەیدانی قاموسە بە باشم زانی ئەو باسەی کە (دوکتۆر ئەو ڕەحمانی حاجی مارف)دە کتیبی (ووشەی زمانی • کوردی)دا لەم بابەتەوە نوسیویتی بۆ شوینیکی تری ئەم ووتارە ڕاگویزم چونکو ئەز ناتوانم لەوەی ئەو نوسیویە پوختتر بنوسم .

٥ ـ پاش شۆڕشی تەموزی سالی ١٩٥٨ ، گەلی خوێندکاری کورد لە عیراق توانیویانە بچنە یەکیتی سۆویت و دەربارەی هەمو لق و پۆپی زمانەوانی ، لەسەر زمانی کوردی ، لای کوردناسانی سۆویت بخوینن و بەرەبەرە دەگەڕینەوە بۆ وولات. ئەمانە لەباریاندا هەیە گەلی خزمەتی بەرچاو بـە زمانی کوردی بکەن ، زیاتر لەوەی کە تا ئیستا کردویانە.

٦ ـ هەروەها لە پاش شۆڕشی چاردەی تەموز بۆ جیبەجی‌کردنی یەکیك لە مافەکانی نەتەوەی کورد (بەڕیوەبەریتی خویندنی کوردی ـ مديرية الدراسة الكردية) دامەزرا و لە کۆلیجی ئادابی دانیشگای بەغداش بەشیکی کوردی کراوەتەوە و هەروەها لە دانیشگای سـلەیمانی ، گومانی تیدا نیە کە ئـەم دەزگایانەش بە نیشانەی ڕۆناك و ڕۆناکەرەوەی ڕیگای پیشکەوتن و گەشەکردنی زمانی کوردی دەژمیردرین .

٧ ـ چەند سالیکە (کۆڕی زانیاری کورد) بە ڕەسمی لە بەغدا دامەزراوە ، ئەم دەزگا زانسـتیە کوردیە ، سـەرەڕای تازەییشـی توانیویە خزمەتی زمانی کوردی بکا .

---

(١) بۆ ئاگادار بونیکی زیاتر لەو کتیب و نامیلکانەی دەربارەی ڕیزمانی کوردی نوسراوون ، کتیبی (چی لەبارەی زمانی کوردیەوە نوسراوە) نوسینی (دوکتۆر ئەوڕەحمانی حاجی مارف) چاپکراوی کۆڕی زانیاری کورد ،بەغدا ، ١٩٧٤ تەماشاکەن .

زمانی هیندوئۆرۆپایی بنەمای گەورەی زمانان

زانستی زمانەوانی ، هەمۆ ئەو زمانانەی کە ئیمڕۆ نەتەوەکانی دنیا قسەی پێدەکەن ، بە پێی خزمایەتییان و نیزیکییان لە یەکتر ــ لە باری ڕێزمان و فۆنێتیك و داتاشرانی ووشەکانیانەوە ــ بەش بەش کردوە و هەر بەشەی دەباتەوە سەر بنەمایەك .

دەربارەی ئەم بەش بەشکردنە و ناو لێنانیان بیروڕای جیاواز هەن کە ئەم شوێنە بۆ لێدوانێکی دوور و درێژ لەم بابەتەوە ناشێ و تەنیا لەو بنەمایە قسە دەکەین کە بە ڕای هەمۆ زانایان ڕۆباری زمانی کوردی لێ هەڵگیراوە و زانایانی زمانەوانی ناویان ناوە (هیندوئۆرۆپایی) .

ئەو بنەمایە گەورەترین و پان و بەرینترین بنەمای زمانانە و دەریایەکە بۆ خۆی **« چونکو هەمۆ دانیشتوانی ئورۆپا و ئەمریکا و ئوستڕالیا و جنۆبی ئەفریقا قسەی پێدەکەن ــ کۆمەڵێکی کەمی لە ئورۆپا لێدەرچێ کە بە زمانی باسکی یا فینلاندی یا مەجەری یا تورکی و ئەو جۆرە زمانانە قسە دەکەن و دانیشتوانی ئەسلی هەر دۆ ئەمریکا و ئوستڕالیا و جنۆبی ئەفریقا نەبێ کە زوربەیان لە ناو چۆن و بێجگە لە ژمارەیێکی کەم کەسیان نەماوە و ئەوانێش بەرەو فەوتان دەچن ــ هەر وەها بەشێکی گەورەی خەلکی ئاسیا پێی دەدوێن (هیند ، فارس ، ئەفغانستان ، کوردستان ، قەفقازی ناوەڕاست ... تاد . »**(1)

ئاخۆ هیندوئورۆپایی کە دایکی ئەم هەمۆ زمانە زیندوانە و گەلێ زمانی مردۆشە ، چیە ؟ ناوی هیندوئورۆپایی ناوێکە زمانەوانانی فەرەنگی دایان ناوە بۆ زمانێکی گۆیا لە زەمانێکی زۆر کۆندا ، کۆمەلێ ئادەمیزاد کە لە مەڵبەندێکی نەزانراو پێکەوە ژیاوون ، قسەیان پێکردوە . پاشان لەبەر هۆیەکی کە ڕەنگە سارد و سەرمای دوامین سەهۆڵبەندانی گەورەی زەوی بۆ بێ مەوتەنی ئەسلی خۆیان بەجێهێشتوە و کۆمەڵ کۆمەڵ بە دەور و بەری خۆیاندا بلاوەیان لێکردوە و بە دوای جێگەی حاوانەوەی خۆیان و ئاژەڵ و ماڵاتەکانیاندا هەلوەدابۆن . ئەم کۆمەلانەش لە ڕێگا لێك ترازاون و هەر دەستەیەی ڕۆی کردۆتە لایەك .

ئەم شەپۆلانەی کۆچ و کۆچباری ، کاتێ کەوتۆنە ڕێ ، شوێنێکیان بۆ خۆیان ڕەچاو نەکردوە کە لێی نیشتەجی ببن ، چاتر بلێین ڕەنگە هەر نەیانزانیبێ هیچ جێگایێکی تر بێجگە لە مەڵبەندی ئەسلی خۆیان لە دنیادا هەیە

---

(1) د. عەلی عەبدولواحید وافی ، علم اللغة ، چاپ شەشەم (دار نهضة مصر للطبع والنشر) ، ١٩٦٧ ، ل ١٨٢ و ١٨٣ .

تاجێیان پێ لەق بوە و هەڵقەندراوون . جـا بۆیە لە هەر ئەرزێکی جێـگای خۆیان و ماڵاتیان بۆبێتەوە بارگە و بنەیـان لێخـستوە و مـاوەیێك پـاڵیان لێداوەتەوە . لەو خێڵاتە ئەوانەی ڕۆیان دە ئاسـیا کردوە هەروا بـە لەوەڕ هاتۆن و بەرەبەرە پامێر (بانیدنیا) و هیندوسـتان و ئێران و کوردسـتانی ئیمڕۆیـان داگرتوە ، ئەمـانە لە مێژۆدا بە خێـڵاتی (ئاریـایێ) ناوبانـگیان دەرکردوە .

ئەم خێلاتە کەنگێ وەڕێکەوتۆن ؟ چەند سەدەیان پێچوە تا گەیشتۆنەتە ئەو شوێنانەی یەگجارەکێ تێیاندا نێشتەجێ بۆن ؟ لە سەرەتاوە بە چ زمـانێ قسەیان کردوە ، یـا جۆرێکیتر بڵەین ئـەوەی ئیمڕۆ پێی دەووتری زمانی (هیندو ئوڕۆپایێ) چ بوە ؟ لەو کۆچ و کۆچباریەدا چ گۆڕانێـکی بە سـەرا هاتوە ؟ ئەمانە هەمۆیان ئەو پرسیارانەن کە تا ئێستا هێچ وەلامێکیان نیە ، یا وەڵامێکی ئەو تۆیان نیە کە پیاو دڵنیاکات ، ڕەنگە لەمەودواش هەروا بێ وەڵام بمێننەوە ، بۆیە ناچارین بەوەندە ڕازێ بین کە مێژۆ بۆی خستۆینە ڕۆ .

ئەو زانایانەی کـە ناوی هیندو ئوڕۆپاییان داهێناوە ، ئـەو زمانە نەزانراوەیان کردۆتە چەند لکێك کە هەر لکەی زمانی چەند نەتەوەی ئیمڕۆی لێکەوتۆتەوە . یەکێ لـەم لکانـەیان ناوناوە خێزانە زمـانی (ئاریایی) یـا (هیندوئێرانێ) و ئەوێشـیان کردۆتە دۆ دەستەی گەورە :

١ ـ دەستەی زمانەکانی هیندێ

٢ ـ دەستەی زمانەکانی ئێرانێ(٢)

و سێ قۆناغی مێژۆییان بۆ دوەمیان دیاریکردە :

١ ـ دەوری کۆن ، زمانی : مادێ ، ئاوێستایێ ، پارسێ کۆن

٢ ـ دەوری ناوەڕاست ، زمانی : پارتێ (فرثێ) ، پەهلەوێ .

٣ ـ دەوری تازە ، زمانی : فارسێ ، کوردێ .

لێرەدا هەر ناوی ئەم زمانانەمان هێناوە و لـە هەریەکەیان ئەوەندەی پێویست بێ دەدوێین کە پێوەندیان بە باسەکەمانەوە هەیە ، دەنا لە هەر دەورێدا زمانیترێش هەن .

---

(٢) « زمانەکانی ئێرانێ » ناوێکە بۆ دەسـتەیەك لە زمانانی هینـدو ئوڕۆپایێ ـ کە زمانانی : ئوسێتێ و ئەفغانێ و فارسێ و تاجێکی و کوردێ و تاتێ و تاڵشـی و .. تاد و لە زمانانی کۆن ئاوێـستایێ و سـوغدێ و خوارەزمێ و ئێـسکێتێ و گەلێکیتر دەگرێتەوە ـ برەوی پەیداکردوە ، ئـەم زاراوەیە ویڕای ئـەوەش کە زۆر لـە گوێن نیە ، ئێـستا ناتوانێن وشەیێکیتری لەجێ دانێین . بەکارهێنانی صفەتی ئێرانێ لەوانەیە والێك بدرێتەوە کـە مەبەست زمانی وولات و دەولەتی ئیڕان یەعنی (فارسێ)یە ، کەچێ وەکو بۆ هەمۆکەس ئاشکرایە و پاشانێش قـەی لێدەکەین ... زاراوەی (ئیڕان) بە شێوەی کۆنی یەعنی (ئاریانا) لەسەرەتاوە (فارس)ی نەگرتۆتەوە (أ. م. دیاکۆنۆف ، مێژۆی ماد ، وەرگێڕانی : کەرێم کەشاوەرز بە فارسێ ، بنگاە ترجمە و نشر کتاب ، تاران ل ـ ٥٨١) .

زمانی مادەکان چ بوە ؟

خێڵاتی ئاریێ کە ڕۆیان کردۆتە ڕۆژهەڵاتی ئیمڕۆ ، پێش ئەوەی لێك جوداببنەوە ، ماوەیێك پێکەوە لە شوێنێك نیشتەجێ بۆن کە « ئاوێستا » بە (ئەئیریەنە ڤە ئیجە هـ = ئێران وێج)ی ناو دەبا ، پاشان هێندێکیان بەرەو هیندوستان شۆر بۆنەوە و ئەوانی دیکەش بەرەو ئێرانی ئێستا هاتۆن . وێ دەچێ ئەو زمانەی کە پێی دەڵێن (هیندوئێرانێ) و لکێکە لـە لکەکانی زمانی نەزانراوی (هیندو ئورۆپایێ) ، ئەو زمانە بێ کە ئـەو خێڵاتە ئاریاییانە لە نیشتمانی دوەمیاندا قسەیان پێکردوە .

ئەوانەی بەرەو هیندوستان چۆن یادگارێکی بە نرخیان لە خۆیان بەجێ هێشتوە ، ئەویش کتێبی (وێدا)یە کە بە زمانی سانسکرێتی نۆسراوە و « ... دەتوانین بڵێین کە کۆکردنەوەی ــ وێدا ــ لە دەوروبەری ۳۰۰۰ ساڵ پێش عیسادا کۆتایێ هاتوە ...»[۱] . زمانی سانسکرێتێ کە (وێدا)ی پێ نۆسراوە ئەوەندەی تا ئێستا لێمان ڕۆنە ، وە چی ڕاستە و خۆی (هیندو ئێرانی)یە و زمانێکی‌تریان لە نێواندا نیە و ئەمە شتێکە نە زمانی (مادێ) دەتوانێ بیبێ و نە ئێمەش بۆمان دەلوێ ئیدیعای بکەین ، چونکۆ (ماد)ەکان کە بە شێك بۆن لەو خێڵاتەی بەرەو ئێرانی ئێستا هاتۆن ، بۆ یەکەم جار لە ساڵی ۸۳۵ی پێش عیسا لە بەردەنۆسەکانی پاتشایانی (ئاشۆرێ)دا ناویان هاتوە و لە چەرخی حەوتەمی پێش عیساوە زمانەکەیان توانیویە ببێتە زمانی موشتەڕەکی هەمۆ ئەو هۆز و تیرە و خێڵانەی کە لە خاکی (ماد) دەژیان و هەروەها زمانی ڕەسمێ ئیمپڕاتۆرێ گەورەی ماد . ئەمە دەگەڵ سەرەتای زمانی سانسکرێتێ ۲۳۰۰ ساڵێکی بەینە و زۆر ئاشکرایە کە لەم ماوە دۆر و

---

(۱) د. معین ، فەرهەنگی فارسێ (تاران) ، ج ٥ ، ل ۸۱۰ .

درێژەدا ، ئەو زمانەی لە پێشدا (ماد)ەکان قسەیان پێکردوە ـ هیندوئێرانی ـ دەبێ گەلێ گۆڕانی بەسەردا هاتبێ، بە تایبەتی کە لە نیشتمانی تازەیاندا تۆشی زۆر شتی وا هاتۆن کە لەو سەردەمەدا و بە حوکمی پلەی گەشەکردنی ئابۆریێ و کۆمەڵایەتی ، خۆیان نەیانبوە و نەیانتوانیوە بیان بێ . بە لای منەوە لەو ملە و بەربەرەکانییەی (ماد)ەکان دەگەڵ خەڵکی ئەسڵێ نیشتمانی تازەیانا کردۆیانە و سەرێش کەوتۆن ، زمانەکەیان لە خۆیان نەرمتر بوە و تازادەییکی باش سەری بۆ ئەو زمانانەی ئەوسا لەو مەڵبەندەدا باو بۆن (ئۆرارتۆ ، هۆریێ ، گوتی ، لۆللۆ ، کاسیێ)دانواندوە و هەر وەك ئەو شتانەی نەیانبوە لەو خەڵکانە فێربۆن ناوەکانیشیان هەر لێوەرگرتۆن ، ئەوە کارێکە هەمۆ نەتەوەیێك لە هەمۆ دەور و زەمانێکدا کردۆیەتی و دەیکا .

جا زمانی مادیێ کە وەکۆ پاشان باسیدەکرێ زۆر کەمی لێدەزانێن و بێجگە لە گەشەکردنی تەبێعی ٢٣٠٠ ساڵەی ، لەسەرچاوەی زمانانی ناوچەیێش خۆی دەوڵەمەند کردوە ، هەروەك ناتوانێ وەچی ڕاستەوخۆی زمانی (هیندوئێرانێ) بێ ، هەروەها ناشتوانێ لە ڕێبازی گەشەکردنی خۆیدا ـ لە قۆناغی (هیندوئێرانی)ڕا تا دەگاتە قوناغی (زمانی ڕەسمی ئیمپڕاتۆریێ ماد) ـ بە لانی کەمەوە بە قۆناغێکیتردا تێنەپەڕیبێ . ڕەنگە لێرەدا زمانی (ئاوێستایێ) بێران بۆ لای خۆی ڕابکێشی و بە شکڵی ئەو قۆناغەی بخاتە بەرچاوان ، بەڵام (ئاوێستایێ) لە لانی زمانێ و زەمانێ ئەوەندە لە زمانی مادیێ نێزیکە کە هەندێ کەس هەر بە مادیێ دەزانن و هیندێکیێش بە لەهجەیێکی (مادیێ) دادەنێن ، بۆیە بۆ ئەوە دەست نادا ئەو قۆناغە ڕاستەخۆیە بێ کە دەکەوێتە نێوان زمانی (هیندوئێرانێ) و زمانی (مادیێ) ، بەڵام بەو حاڵەشەوە دەشێ قۆناغێکی دوەم بێ ، هەر چۆنێ بێ ئەمانە شتێکن کە زانست لە دوا ڕۆژا ڕۆنیان دەکاتەوە و بەم هیوایە وازیان لێدێنێن و دەچێنە سەر باسی خودی زمانی مادیێ کە مەبەستی ئەم بەشەی باسەکەمانە .

★ ★ ★

تا ئێستا ئاسارێکی کۆنێنەی کە بە زمانی (مادیێ) نۆسرابێ (وەکۆ بەردەنۆسی پاتشایان) نەدۆزراوەتەوە تا تێمان بگەیێنێ ئەو زمانە چۆن بوە ، هۆی نەدۆزرانەوەی ئاسار و بەردەنۆسەکان ئەوەیە کە« **هێشتا لە شوێنەواری مادەکان تەنانەت شارێك نەخراوەتە ژێر هەڵکۆڵین** »(٢) و هەرچێکی کراوە لە سنۆرەکانی خاکی ماد بوە . بۆیە بۆ نیشاندانی نمۆنەی زمانی مادیێ بێجگە لە

---

(٢) دیاکۆنۆف ، سەرچاوەی پێشۆ ، ل ـ ١١ .

ووشه و ڕستەی بەردەنوسەکانی (هەخامەنشی) یا ئەوانـەی بە هۆی کتێبی یۆنانی و شتی تر پێمان گەیشتوە ، شتێکمان بە دەستەوە نیە .

بەردەنوسە بەناوبانگەکەی (داریوش) لە (بێســتون) بە ســێ زمان نوسراوە و دەمێك بۆ ئـەمە دەزانرا کە دوو ڕێزیان بە زمــانی (پارسی) و (بابلی)یە و تا ماوەیێکی زۆریش گومانی ئەوە دەکرا کە بەشی سێیەمی ئـەو بەردەنوسە بە زمانی (مادی) بێ ، بەڵام دۆزرانەوەی ئاساری (عێلامی) لـە (شوش) دەری‌خست کە ئەم بەشە بە زمانی (عێلامی) نوســراوە نەك بە (مادی) و « **بە سەریەکەوە ، ئـەو بیرە بە مێشـکا دێت کە زمانی ئەدەبی بەردەنوسـەکانی هەخامەنشی لە ژێر تەئسـیری بە هێزی زمـانی مادیدا ـ کە لە پێشـدا وەك زمانێکی ئەدەبی لێهاتبو ـ نوسراوون .... ئاشکرایە تەنیا لە حالەتی هەبونی ووشەی موشتەرەکی زۆر لە هەر دو زماناندا ، مومکین بو ئەم دیاردەیە ڕو بدات کە لە ئەنجامیدا زمانی بەردەنوسی هەخامەنشیێکان وەك دەردەکەوێ ، لە باری ووشەوە ، لە زمانی مادی نزیکتر بوە تا زمانی گفتوگوی پارسییەکانی کون و لەوەڕا دەتوانین تێبگەین کە بوچی بەردەنوسە کەی داریوشی یەکەم لە بێستون ـ کە لە سنوری ماد و عیلامیدا لە ڕەوەزێك هەڵکەندراوە ـ مەتنێکی تایبەتی بە زمانی مادی نیــە . بێگومـان مادەکان لـە قسـەکانی بەشـی یـەکەمی ئـەو بەردەنوسـە ، یـەعنی ئەوەی بـە زمانی (پارسی کون) نوسراوە و تا ڕادەیێکیش بەشی دوەمی یەعنی عێلامیەکەی حالی دەبون»**[2] .

ئەوە پێشــان دەدا کە زمــانی (مادی) لـە کاتی دەســتەڵاتی ئیمپڕاتوریێتی (ماد) ا تەئسیرێکی گەورەی کردوتە سەر زمانی پارسەکان ــ زمانی ڕەسمی دەوڵەتی هەخامەنشی لە دوایێدا ــ و گەلێ ووشەی تایبەتی زمانی (مادی) فڕێ داوەتە ناو زمانی (پارسی) ، ســەرەڕای زۆر ووشەی موشــتەرەکی زمانە ناوکوییەکەیان ــ هیندوئێرانی ــ کە لە هەر دو زمانەکەدا ماوەتەوە .

« لە ئەنجامی شی کردنەوەی زمانەوانێدا دەرکەوتوە کە زاراوەکانی ئیداری و دەوڵـەتی وەکو : «شا» (خشایەثییە) و « ساتراپ ـ خشەثرەپاڤا (ن) »[4] و هەروەها زاراوەی کشتوکاڵی وەکو (ئەسادرەف ؟) ، ووشەی دەربارەی باوەڕ وەك « فەڕنە » یانی « هێزێکی جادویی و شــانازی شاهانە و بەختیاری (هــس : بەتفەڕ ، بێفـەر لە کوردی ئێســتادا ـ ر. ز) و نــاوی خـوا «میترا» و زاراوەی (ئەنی یاهەبەگاهــە)کە مەعنـایەکی دینی هەیــە (مــادی) ن . زاراوەکانی « مقەددەس » (برەئیزمەن) و « ئیهانەت و فشار » (زورە) و بەردی لاجیوەرد (کەسەکە) و ئیتر مادی یا باختەرین . سەرنج ڕاکێش ئەوەیە کە ناوی هێندی لە قەبیلەکانی ئێرانی مادین ، هــەر چونی بێ ناوی دو عەشیرەتی « ماسپی » «ساگارتی» مادین (لە یەکێکیاندا توشی تەرکیبی غەیرە پارسی « سپ » دەبین و لەوی دیکەیاندا لە باتی شێوەی پارسی « ئاتەگەرتییە »دە شکلی مادی «ئەنەگەرتیــە» هەڵدەنــگوین بــە مانــای «بەردهەلقــەن» و «ئەشکەوتنشــین» . بەڵام

---

(٣) دیاکونوف ، سەرچاوەی پێشو ، ل ٥٤/٥٥ .

(٤) ساتراپ محرفی یونانییە و ئەسڵی ووشەکە بە مانای (محافظ) و (حوکمدار)ە .

لە هەمووی سەیرتر ئەوەیە کە خودی ناوی فارس (پارس) مادییە.))(٥)

((لە زمانی پارسی کۆن (فارسی هەخامەنشی)دا هەندێ ووشە (وەك لەسەرەوەتر باس‌کرا ، زور نەك هەندێ ووشە ـ ر. ز.) لەو زمانە (مەبەست زمانی مادییە ـ ر. ز.) خوازراوەتەوە، ڤیسپەزەنە (هەمو خەڵك ، هەمو جورە خەڵکی) و هەروەها ووشەی : پەئیریدەئیزە ، لە ئاوێستا و پارسی کۆندا بە قسەی ماموستا (بینونیست) بە ئەسڵ مادییە ، چونکو دەبوایە لە پارسی کوندا (پرەدیدە) بەکاربێت ، ئەم ووشەیە لە لوغەتدا مانای جێگایێکی دەورەدراو ، حەوشەی دابڕییە و بە مەجاز مانای باغ و بێستان دەدا . ووشەی (پاردۆس)ی ئەرمەنی (وەك لە ئەرمنیانم بیستوە ـ باردیس ـ دەڵێن ، ر. ز.) بە مانای باغ و بێستان و (فردوس)ی عەرەبی هەر لەم ڕیشەیەن))(٦) .

هەروەها دوکتۆر (معین) لە پەراوێزێ کە بو ووشەی (پالێز)ی فارسی بە مانای بێستان ، نوسیویە کوتویە : ((٦ـ ئەویستا (ئاوێستاراستە ، ر. ز) پەئیریدەئیزە (باغ) ، **پارسی کۆن (بەتەلەفوزی یونانی) پارادیسوس، کوردی : پارێس (بێ گومان مەبەستی ((پەرێزە ، ر. ز.) ، ئەرمەنی : پەرتێز و معربەکەی (فردوس)ە))(٧) .**

ئەم ووشەی (پەئیریدەئێزە)ی مادی ئەوەندەی من بزانم سی ووشەی لە کوردی ئێستادا (لەهجەی ناوەندی) لێ‌کەوتۆتەوە ، یەکیان (پەرێز) کە باس‌کرا ، دوەمیان (پەرژین) و سێیەمنیێش (پاردە)یە بە مەعنای حەوشەیێکی بە بەرد یا دڕك دەورەدرابێ .

ئەوانەی سەرەوە و هەندێ ناوی پاتشایان وەکێ : ((دەیا ئوکو)) و ((هوڤەخشەتەرە)) و ناوی ((هەنگمتەنا)) (هەمەدان) ، ((ڤەزەرکە)) ((گەورە)) و ((ئەسەن)) (بەرد) نمونەی ووشەی زمانی مادێن .

سالی ١٩٧٥ لە (هەنگمتەنا) پایتەختی (ماد)ەکان کوشکێکی گەورە لە ژێر خاك دەرکەوتوە ، ڕۆژنامەکانی ئێران نوسیبویان : تەختی جەمشید (پێرس پولیس)ێکی تازە لە هەمەدان دوزرایەوە . بێ‌گومان دەبێ ئەوە کوشك و تەلاری پاتشاکانی (ماد) بێ و هێوامان ئەوەیە ئاساری نوسراوی (مادی) لێ‌دەرکەوێ و تیشکێکی تازە بخاتە سەر زمانی (مادی) و تارادەیێك لە دەست کوتان لە تاریکایی مێژودا ڕزگارمان کات .

---

(٥) دیاکونوف ، سەرچاوەی پێشو ، ل ٩١/٩٠ .

(٦) د. معین ، بورهانی قاتیع ، (کتابفروشی ابن سینا) ، تاران ، ج ١ (مقدمه) ل . چاردە .

(٧) د. معین ، سەرچاوەی پێشو ، ج ١ ، ل ٣٥٩ .

زمانی ئاوێستایی

ئەم زمانە یەکێکە لە زمانە کۆنەکانی خێزانە زمانی (ئێرانی) و ئاوێستای زەڕدوشت تەنیا بەڵگەی نوسراوی ئەم زمانەیە و هەر بۆیەش ناوی (ئاوێستایی) بە سەردا بڕاوە .

هەمو زانایانی زمانەوانی لەو باوەڕەدان ئەو بەشەی (ئاوێستا) کە مەشهورە بە (پێنج گات) و خودی زەڕدوشت بە شیعر دایناوە ، لە باری ووردەبابەتی زمانەوانییەوە لە هەمو بەشەکانی دیکەی (ئاوێستا) کۆنترە و پێش ئەوەی نوسێنەوە بە خۆیەوە ببینێ ماوەیێکی دوور و درێژ دەماو دەمی کردوە و « بە لەهجەیێکی تایبەتی و بە زمانێکی دورکەوتەی کۆنتر لە پارسی کۆن (فارسی هەخامەنشی) و نیزیکتر لە زمانی (ویدا)کانی هیندی نوسراوەتەوە . ئەم چەشنە ئاساری دەماودەمە لە ڕۆژهەڵاتی نیزیك و لە وولاتانی تریشدا بینراوە و پێوەندی کۆمەڵایەتی نێوەی یەکەمی هەزارە ساڵەی پێش عیسا دەنوێنێ . گومانی ئەوە ناکرێ کە (گات)ەکان دەس بەجێ پاش پەیدابونیان نوسرابنەوە ، زۆر زێ تێدەچێ ماوەیێك بە هۆی (کاهین) و پەیڕەوانی ئەم ئامۆژگارییانە دەماودەمی کرد بێ و سینگ بە سینگ هاتبێتە خوار تا پاشان ویڕای کۆنترین بەشەکانی «ووردەئاوێستا» و تەنیا ئەو کاتەی پاش داریوشی یەکەم (مر. ٨٦) پێش عیسا ، ر. ز.) خەتی ئێرانی لەسەر بنەمای ئەلفوبێتکەی (ئارامی) بو بە باو ، «گات»ەکانیش نوسرانەوە »(١) .

زوربەی ئەو زاناو ڕۆژهەڵاتناسانەی خەریکی ساغ کردنەوەی (ئاوێستا) بون ، ڕایان وایە زمانی ئاوێستایی یەکێکە لە زمانەکانی باکوری ڕۆژهەڵاتی خێزانە زمانی ئێرانی و زەڕدوشت کتێبەکەی خۆی لە دەور و بەری چەرخی حەوتەمی پێش عیسا لە باکتێریا (باختەر = بەڵخ) نوسیوەتەوە . بەڵام پرۆفیسۆر (پۆرداوود) مامۆستای دانیشگای تاران و ئاوێستازانی بە ناوبانگی

---

(١) دیاکۆنۆف ، سەرچاوەی پێشو ، ل ـ ٦٢ .

ئێرانی لە سەرەتایەکدا کە بۆ « یەسنە »ی ــ بەشێکە لە ئاوێستا ــ نوسیوە دەڵێ : **لە ناو دەنگ و باسی مێژونوسانی یونان و رۆما خەبەری (خسانتوس) دەربارەی زەمانی زەردوشت جێگای باوەڕە و دەتوانین دەرکەوتنی پێغەمبەری ئێران لە دەوروبەری سالی ۱۰۸۰ی پێش عیسا بزانین »**(٢) .

هەروەها کەم زانا و مێژوزان و کۆنینەناس هەن کە باوەڕیان وا نەبێ (زەردوشت) خەلکی رۆژئاوای (ماد) نەبێ ، بە جۆرێکی‌تر ، گەلێکیان ڕایان وایە کە (زەردوشت) لە دەوری دەریاچەی وورمێ (چەئێچەستە) لە کوردستانی‌ئێستای ئێران لە دایك بوە، بەلام کاتێ باس هاتە سەر ئەو زمانەی ئاوێستای پێ نوسراوە ، کەمیان بۆ ئەوە دەچن کە (زەردوشت) ئاوێستای بە زمانی مەوتەنی ئەسلی خۆی یەعنی زمانی (مادێ) نوسیبێ و ئەوە **« مەوزوعێکە زۆری گفتوگۆ لێ‌کراوە ، زۆرتر زێی تێدەچێ کە زمانی ئاوێستایێ لەهجەیێکی (مادێ) بێ تا خوراسانی (باکتێریایێ ، د. ز.) »**(٣) .

مەسەلەی (مادێ)بون و نەبونی ئەو زمانەی کە ئێستا پێی دەلەن (ئاوێستایێ) شتێکە هەروا دەمێنێتەوە تا ئەو رۆژەی دەربارەی زمانی (مادی) زانیارێکی ئەوەندە زۆر دەکەوێتە بەر دەستی زانایان کە بتوانن دەگەڵ زمانی (ئاوێستایێ) بەراوەردی بکەن و هەلێ‌سەنگێنن و ڕای خۆیانی لەسەر دەربڕن جا بۆیە ئەم مەبەستە بە هومێدی ئەو ڕۆژەهەلدەگرین و بۆ ئەوەی بزانین ئاوێستایی چ جۆرە زمانێك بوە هەندێ لە تایبەتەکانی دەخەینە بەر چاو .

١ ــ ئەو زمانەی (ئاوێستا)ی پێنوسراوە هێشتا نیشانەی مەصدەر (دن ، تن ، ین ، ون ، ان) وەکو ئێستا لە زمانی کوردێ و فارسیدا دەبینرێ ، تێیدا بە دێ نەهاتوە و تەنیا ماکی فیعل هەبوە : دا (دان) ، مەرە رەئێث (مردن) ، فراثوەرێس (خولقاندن) ، بەو (بون) ، نیهەد (دانیشتن) (تە : پوورداوود ، یەسنا ، ج ١ ، ل ــ ١٣٤) .

٢ ــ هێشتا دەنگی (ل)ی تێدا پەیدا نەبوە و دەنگی (ث) و (ذ) و (س) و (ز) و دودەنگی (ن)ی هەبوە کە یەکیان گن بوە .

٣ ــ سنوری نێوان کەرتەکان Syllabes **هەر ماوون و هەر کەرتەی بە جیا دەخوێنرێتەوە ، ئەمە مانای ئەوەیە کە ووشەی ئاوێستایێ لە سەرەتای دروستبونی خۆیدا بوە ، کە دەلەین (سەرەتا) مەبەستمان ئەوەیە (ماوە)یێکی**

---

(٢) پورداوود ، یەسنا ، چاپ دوەم تاران ، ج ١ ، ل ١١٠ .

(٣) پورداوود ، سەرەتای بورهانی قاتیع ، ج ١ ، ل ــ چوار .

ئەوتۆ بەسەر بەکارهێنانێدا تێنەپەڕیوە کە بۆ توانەوە و قاڵبونی ووشەیێك و سوانی دەنگە دڕ و نالەبارەکانی پێویستە ، جا ڕەنگە بگاتە هەزار سالیش و ڕەنگە صەت سالێشی پێ نەوێ . ئەو نالەبارییە لە ئەنجامی تێکهەڵەنگوتن و پێکەوە نوسانی دۆ دەنگی دوایێ و هەوەلێ دۆ کەرتان پەیدا دەبێ .

ئێمە لە پێشەوە دیتمان ووشەی (پەئیرِیدەئیزە) ی مادێ چۆن لە کوردێ ئیمڕۆدا بۆتە (پەرێز) ، ئەك هەر شکلی ووشەکە گۆڕاوە و لە شەش کەرتەوە بۆتە دۆ کەرت بەلکۆ مەعناشی زۆر گۆڕانی بەسەردا هاتوە . جا ووشەکانی لە (ئاویستا)دا دەبێنرێن کەلێکیان لەم بابەتەن . بۆ نمۆنە سەرنجێکی ئەم ووشانە بدەن : چە ئیچەستە (دەریاچەی وورمێ کە لای زەردوشتیەکان پیروزە) ئیمڕۆ بۆتە چیچەست ، ماتۆنگهە (مانگ) ، هەزەنگرە (هەزار) ، گەئۆیە (گەپ) ، ئەشتائیتی (هەشتا) ، رەئۆخشنێ (ڕۆشنێ) ، دەئێنا (دێن) ، زەرەتهوشترە (زەڕدوشت) .

٤ ــ تەرکیبی دۆ دەنگی (س. پ) کە پێشان وتمان لە تایبەتەکانی زمانی (مادێ)یە ، لە ووشەی ئاویستاییدا بەر چاوە : سپێنتە (پیرۆز ، مقەددەس) ، سپێنیشتە (پیرۆزتر) ، سپاتە ئورونۆ (تۆلە ، بەچکەی صەگ) .

٥ ــ باوەڕی دۆ خودایێ ، باوەڕێ بە (ئاهۆرامەزدا) و (ئەنگرە مەئینیو) کاری کردۆتە سەر زمانی ئاویستایێ و کەلێ ووشە (فیعل ، ناو ، صفەت) مەدلولەکەیان تەنیا بۆ کار و چتی سەر بە (ئاهۆرامەزدا) و بەشێکی تریش هەر بۆ کاری سەر بە (ئەنگرە مەئینیو = ئەهریمەن)دە کاردەکرێن : فراثوەرێس (خولقاندنی ئاهۆرایێ) و فراکەرێت (خولقاندنی ئەهریمەنێ) ، زەن (زایینی گیانداری چاك) و هەف (زایینی گیانداری خراپ) ، ئەئۆج (ووتنیچاك) و دەڤ (ووتنی خراپ) ، پەرە رەئێث (مردنی گیانداری سەر بە ئاهۆرا) و ئەفەمەر (مردنی ئەوانەی سەر بە ئەهریمەن) ، فەغذەنە (سەر ، کەللەی شتی ئاهۆرایێ) و کەمێرێذە (ێێنەهریمەنێ) ، نیهەد (دانیشتنی ئاهۆرایی) و هەنذفەر (دانیشتن یا سەرنخۆن بۆنەوەی ئەهریمەنێ) ، بەئوذی (بۆنی خۆش)و گەئینتی (بۆنی ناخۆش) ، فەچ (قسەی ئاهۆرایێ) و دەئو ئیثری (قسەی ئەهریمەنێ)(٤) .

---

(٤) ١ ــ بۆ ئەم ووشە ئاویستاییانەی لەم باسەدا بنوارنە : پۆرداوود یەسنا ، (انجمن ایرانشناسی) ، تاران ، ج ١ ، ل ــ ٢٣٤ و ....

ب ــ ئیستاش هەندران (بهەندرێن) بۆ ئارام بونەوە و دامرکاندنەوەی جموجۆڵێکیپیاو ئازاربدا ، بەکاردێت . زان بۆ ئادەمیزاد و گیانلەبەری پاك و ترەکێن (بۆ صەگ و بەراز و ....) و مردن (بۆ مسولمان) و ئاوابۆن ، زایەبۆن ، وونبۆن (بۆ غەیرە مسولمان) و تۆپێن ، منداربونەوە ، سەکەتبون (بۆ گیانداری تر) لە زمانی کوردێدا باوە .

٦ ــ ئەو (موغ)انەی (دینديپيرپەهـ) ئەلفوبێتکەی زمانی (ئاوێستایی)یان ڕێکخستوە ، ١٤ نیشانەیان بۆ دەنگبزوێنەکان vowels داناوە و بۆ هەندێ دەنگەکان لە سەرەتا و ناوڕاست و دوایی ووشەدا پێتی تایبەتییان دیاری‌کردوە .

ئەمانە هەموی ، بەلای منەوە نیشانەی کۆنی زمـانی ئاوێسـتاییێن کە ئەوەندەی (تطوّر) نەکردوە ، ووشەیێك بە تەنیایی بتوانێ مەدلولی خۆی ئەدا بکا ، بەلکو بۆ تێگەیاندنی دەلالەتی ووشەکان بە تایبەتی ئەوانەی لێك دەچـن پێویست بوە لە (خانی دەنگ = مخرج الحرف) و ڕەنگە (ئیشارە)ی دەست و.. یارمەتی وەربگرن کە پاشماوەی قۆناغەکانـی سـەرەتایی زمـان پشـکوتنی ئـادەمێزادن .

ئێمە لەم زەمانەدا ووشەکانی (ئاوێستا) و هـەمو زمـانە مردوەکان بـە دەزگای دەنگی (جهاز النطق) ئیمرۆ ــ نیزیکەی ٢٧٠٠ ساڵ پاش ئاوێستا ــ تەلەفوز دەکەین کە شکی تێدا نیە لە باری فێزیۆلۆژیشەوە (فسلجە) لەم ماوە زۆرەدا گۆڕانێکی هەر بەسەر هاتوە و (شریتی مسجّل)یشمان بە دەستەوە نیە تا بزانین (موغ)ێك لە ئاتەشکەدە ئاوێستای چۆن خوێندۆتەوە ، داخوا ئەگەر (یەکێکیان) زیندوبێتەوە و گوێی لێبی هـەزار و یەك غەلەتمـان لێنـاگرێ یا گەلێکمان پێ‌پێنـاکەنێ ! . یەکێـکی تر لە تایبـەتەکان زمـانی ئاوێ سـتایی تەسریف‌کردنی صفەت و زەمێر و ناو یا بە گشتی دەزگایەکی پان و بەرین و ئـالۆزی تەسریفـە کە « **ئەگەر لەوان زەمانانەدا نوسراوی ئەدەبی حازر بەدەست نەبوایە کەس نەیدەتوانی شکلی مردوی پاشبەندەکانی تەسریفی ناو و فیعـل و دیفتۆنگەکان و عنـاصری لەبەلاچو کە تایبەتی زمانی ئاوێستایی بو زیندوکاتەوە »(٥)** .

ئەمەش پارچەیەکە لە نوسـێنی ئاوێستایی کە شـێوەی ڕێکخسـتنی ڕستەمان پیشان دەدات و لە لاپەڕەی ١٢٢ ی «بارامیەشـت» کە بەشـێکی ئاوێستایە و (م.. ئەوڕنگ) لێی کۆلیوە تەوە ، وەرگیراوە .

پەئیتی دیم پێرێسەت زەرەتهوشترۆ
کەت زی ئەستی ئەهورە مەزدە
ڤیرێتهرە غنەهێ ئەهورە ذاتەهێ
داتیتیۆتیمە یەسنەس چە ڤەهمەس چە
ئەشات هەچە یەت ڤەهیشتات .

ماناکەی بە کوردی دەبێتە :

باشان زەردوشت لەوی پرسی ، ئـەی ئاهۆرامـەزدا بەڕاسـتی کامەیە چاکترین ستایش و عیبادەتی سەرکەوتنی هەرە چـاکی ئاهۆرا دابێتی .

---

(٥) ١ ــ دیاکۆنۆف سەرچاوەی پێشو ، ل ــ ٤٧٠ .

ب ــ مەبەست « لەوان زەمانانەدا » زەمانی دانانی (وەندیداد) بەشێکی ئاوێستایە .

ئەم باسە زۆری درێژەکێشا و خەریکە ببێتە لێکۆڵینەوەیێکی زمانی ئاوێستایی و لە چوارچێوەی سەرەتای قاموسێك دەرچێ ، بەڵام ڕەنگە خوێنەری بەڕێز قسەی دەگەڵ قسەم بێ ئەگەر بڵێم دوو زمانی زۆر کۆنی مادی و ئاوێستایی کە گومانی تێدا نیە ، ئەو کانی و سەراوانەن شەقەجۆی زمانی کوردی ئیمڕۆیان لێهەڵگیراوە ، ئەوەندە دێنن کە نەختێك زیاتر لە شتی دی خۆیان پێوە ماندوو کەین و لێیان بدوێین .

هەر چۆنێ بێ ئەم باسە لێرەدا دەبڕێنەوە و دەچینە سەر باسی زمانێکی تر کە لامان وایە هەم سەرچاوەکانی زمانی کوردی (مادی ، ئاوێستایی) کاریان دەوی کردوە و هەم ئەوێش کاری دەوان کردوە .

★ ★ ★

زمانی پارسی کۆن

ئەم زمانە ، زمانی ئەو خێڵە (ئاریایی)یانەیە کە پاش گەیشتنە خاکی ئێرانی ئێستا ، لە ناوچەیێکی کە ئیمڕۆ پێی دەڵێن (فارس) نیشتەجێ بون و ناوی خۆشیان بە سەر مەڵبەندەکەدا[1] بڕی و بە (پارس = فارس) ناوبانگی دەرکرد کە وەکو لە پێشدا باسمانکرد خۆی ووشەیێکی (مادی)یە ، مەڵبەندەکەش لە کاتی ئیمپڕاتۆریێتی (ماد)ا بەشێك بو لەو ئیمپڕاتۆریە و بۆیە زمانی مادی کە زمانی ڕەسمی دەوڵەتی ماد بوە زۆر کاری کردۆتە سەر ئەم زمانە و کاتێ لە ساڵی ٥٥٩ی پێش عیسادا ئیمپڕاتۆریێتی (ماد) بە دەستی (کۆرش) ڕمێنرا و ئیمپڕاتۆریێتی (هەخامەنشیان) دامەزرا ، زمانی پارسی کۆنیش بو بە زمانی ڕەسمی دەوڵەت، ئەوجار نۆرەی ئەوە هات کە ئەو کار بکاتە سەر زمانی مادی .

ئاساری نوسراوی زمانی پارسی ، بەردەنوسەکانی پاتشاکانن کە لە هەمویان بە ناوبانگتر بەردەنوسەکەی (داریوش) ە کە لە شاخی بێستون هەڵکەندراوە ، ئەمەی خوارەوە نمونەی زمانی (پارسی)یە و بەشێکە لە بەردەنوسی (خشایارشا)ی یەکەم کە بە بەردەنوسی (دێو) مەشهورە .

نوتا ئەنتەر ئەئیتا دەهیاڤا ئاهە یەدا تیە پەروفەم دەئیڤا ئەیەدی پەسافە ڤەشنا ئەهورەمەزدەها ئەدەم ئەڤەم دەئیڤەدانەم ڤیەکەنەم ئوتا پەتی‌یەزبەیەم دەئیڤا ما یەدی‌یەئیشە پەروفەم دەئیڤا ئەیەدی ئەڤەدا ئەدەم ئەهورە مەزدام ئەیەدەئی .

به کوردی ماناکەی دەبێتە :

لەم وولاتانە بو کە پێشان خوایانی درۆزنە (دێوە) دەپەرستران ، ئەو کاتە بە ئیرادەی ئاهۆرامەزدا من ئەو خانەی خودایانی درۆزنەم تێکدا و ڕامگەیاند تۆ نابێ خودایانی درۆزنە بپەرستی ،

ئەو شوێنەی جاران خودایانی درۆزنەی لێ‌دەپەرستران ، هەر لەو شوێنە من ئاهۆرامەزدام پەرست(١) .

وەك دەزانین بەردەنوسەکانی پاتشایانی هەخامەنشی بە خەتی بزماری نوسراوون و « ئێستا زاندراوە کە خەتی بزماری (پارسی‌کۆن) لە زەمانی (کۆرشی دوەم) و ناوەڕاستی سەدەی شەشەمی پێش عیسا زۆر ڕەواجی هەبوە . ئەم قسەیەش هەر قبوڵناکرێ کە ئیمپراتوری گەورەی (ماد) نوسینیان نەبوە و (پارس)ەکان بۆیانە ، واز لەوەش بێنین کە خەتی بزماری «پارسی کۆن» دەگەڵ خەتی بزماری «بابلی» و «عیلامی» زۆر لێك جیاوازن. هەرچەندە وا وێدەچێ کە دەگەڵ خەتە بزمارییەکانی ئاسیا یەك سەرچاوەیان هەبێ ، بەڵام ناتوانین بڵێین ڕاستەوخۆ لەوان وەرگیراون . ئەم قسە مانای وایە کە لەم ناوەدا چەند ئاڵقەیێکمان لێ وونە و زیاتر گومانی ئەوە دەکرێ کە خەتی بزماری «مادی» و «ماننایی» ئەو ئاڵقە وون و نەزانراوانە بن .

پاشان ، ڕێکخستن و شێوەی ئینشای بەردەنوسەکانی پارسی کۆن (بە تایبەتی دابەش‌کردنیان بە چەند بەش و دەست پێکردنی هەر بەشێك بە ڕستەی : « فلانە پاتشا وا دەڵێ ») لە بابل و عیلام وەرنەگیراوە ، بەڵکو لە «ئۆرارتو» خوازراوەتەوە و ئەوە خۆی وا دەگەیێنی کە لێرەش‌دا شوێنی بەتاڵ و بۆشایی هەیە و ئەو شوێنە بەتاڵانە دەتوانن تەنیا لەوحەکانی پاتشایانی ماننایی و مادی ، بن و هیچی تر . ئەو بەڵگانەی سەرەوە نیشان دەدەن کە پارسەکان (ئێرانیکان) خەتی بزمارییان لە (ماد)ەکان وەرگرتوە »(٢) ئەوە بۆمان دەردەخا کە تەئسیری زمانی (مادی) لەسەر زمانی (پارسی) هەر فرێ‌دانی ووشە نەبوە بەڵکو خەت و ئەلفوبێتکەش دەگرێتەوە .

ئێستا باسی سێ زمانانمان تەواوکرد کە لە لای زانایانی زمانەوانی بە زمانانی دەوری کۆنی خێزانە زمانی (ئێرانی) مەشهورن ، ئەو سێ زمانە «ئاوێستایی» و «مادی» و «پارسی‌کۆن» بوون ، وەکو ڕوونمان کردەوە زمانی «ئاوێستایی» لە «مادی» و «پارسی» کۆنتر دێتە بەر چاو .

★ ★ ★

---

(١) ئەم پارچەیەی زمانی پارسی لە «فەرهەنگی فارسی» دوکتور معین ، ج ١ ، ل ــ شەش (مقدمه) وەرگیراوە .

(٢) دیاکۆنۆف ، سەرچاوەی پێشو ، ل ــ ٤٥٢ .

دەوری ناوەڕاستی خێزانە زمانی ئێرانی

دەگەڵ ڕۆخانی ئیمپڕاتۆرێتی هەخامەنشی بە دەستی ئەسکەندەری مەقدۆنی (٣٣١ پ. عیسا) دەوری کۆنی زمانانی ئێرانی دوایی دێت وئەوجار نۆرەی ئەو گەلە زمانە دادێ کە بە زمانانی دەوری ناوەڕاست ناویان دەرکردوە و «دژوارە کە بڵێین زمانانی ناوەڕاست لە کەنگێڕا دەستیان پێکردوە ، بەڵام لە بەردەنوسەکانی پاتشایانی ئاخر و ئۆخری هەخامەنشیڕا دەتوانین تێبگەین کە زمانی پارسی کۆن هەر لەم دەورەڕا دەستی داوەتە ساکاربون و هەڵەی قەواعیدی ئەو بەردەنوسانە دیارە نیشانەیەك بێ کە باوی ئەوە نەماوە گوێ بدەنە ڕێزمان ، بۆیە دەتوانرێ دوایی دەوری هەخامەنشیکان (دەوروبەری چەرخی چوارەم پێش عیسا) بە سەرەتای دەرکەوتنی پارسی ناوەڕاست (پەهلەوی) دابنرێت . »(١)

زمانانی دەوری ناوەڕاستی خێزانە زمانی ئێرانی ئەمانەن : پارتی ، پارسی ، خوارەزمی ، خۆتەنی ، سوغدی . دوزمانی پارتی و پارسی هەردوکیان بە (پەهلەوی) ناوبانگیان دەرکردوە ، چونکو لەو زمانانە ئەوی ڕاستەوخۆ پێوەندی بە زمانی کوردییەوە هەبێ هەر پارتی و پارسییە ، بۆیە لەم گەلە زمانە هەر باسی ئەم دوانەیان دەکەین .

---

(١) د. معین ، فەرهەنگ ، ج ١ ، ل ـ نۆ «مقدمە» .

زمانی پارتی «پەهلەوی»

زمانی پارتی زمانی خێلاتی ئاریایی (پارت)ە کە لە خاکی خوراسانی گەورەی ئەوێ زەمانیدا نیشتەجێبون و لە سالی ۲۵۰ی پێش عیساوە دەستەلاتی حکومەتی خۆیان لەو مەلبەندەدا دامەزراند و پاش لە ناوبردنی دەزگای دەستەلاتی یونانیکان ، دەستیان بە سەر هەمو میراتی هەخامەنشیدا گرت و جێگەی یونانەکانیان گرتەوە پێتەختەشیان لە شاری هێکاتوم پیلوس (صەت دەروازە)کە ئیمرو (دامغان)ی لە شوێن بنیات نراوە ، گواستەوە بو تیسفون (مەدایین) .

زمانی ئەم (پارت)انە لە زمانەکانی باکوری ژوژاوایی خێزانە زمانی ئیرانییە و زانایانی زمان و کونینەناس بە (پەهلەوی ئەشکانی) یا (پەهلەوی باکوری) و هەندێ جارێش بە پارتی (= فرثی) ناودەبەن و دەگەل زمانی مادی بە دەستەیەکیان دادەنێن .

کونترین ئاساری ئەم زمانە کە تا ئیستا کەوتوتە دەست «ئەسنادێکە کە لە هەورامانی کوردستان دوزراوەتەوە و لەسەر پێستی ئاسك نوسراوون یەکێکیان هی ۸۸ سال پێش عیسایە کە بە خەت و زمانی یونانی و لە پشتەکەی چەند وشەیەك بە خەتی پارتی نوسراوە و تازە تر دیاردەکا ، بەلگەی دوەم ئی ۸۸ سال پێش عیسا یا ۱۲ سال پاش عیسایە (بەستە بەوەی مێژوی دێژی یەکەم ۳۰۰ یا ٤۰۰ بخوێنینەوە) و هەموی بە پارتییە .»(۲) بەشێکی بەردەنوسەکەی (نەرسی) پاتشای ساسانیش لە (پەیکولی) بەم زمانەیە .

زمانی پارتی زمانی ڕەسمی دەولەتی ئەشکانی بوە و بە هوی دەستەلاتی سیاسی ماوەی ٤۷۰ سالی لە هەمو خاکی ئیمپراتورێتیەکەیاندا لە برەودا بوە و لە هەمو کەلین و قوژبنی ولاتا بەکارهاتوە ، هەر وەکو باسمان کرد کونترین بەلگەی لە کوردستان دوزراوەتەوە .

---

(۲) د. معین ، فەرهەنگ ، ج ۱ ، ل ــ ۹ «مقدمە» .

ئەو زمانەی ناویان ناوە

پەهلەوی ساسانی

زمانێکی پاش ئاڵ و گۆڕبونی دەستەڵات لە ئەشکانیەکانەوە بۆ ساسانیان، وەبرەو کەوتوە ئەو زمانەیە کە زانایانی زمانەوانی بە (پەهلەوی ساسانی) یا (پەهلەوی جنوبی) ناودەبەن کە گۆیا هەر وەك (پارستی کۆن) لە دەستەی جنوبی ڕۆژئاوایی خێزانە زمانی ئێرانی حیساب دەکری .

ئەم لکەی زمانی پەهلەوی پاش ڕوخانی دەستەڵاتی ئەشکانیان (٢٢٤ پاش عیسا) بەرە بەرە جێگەی لکەکەی تری (پەهلە باکوری «ئەشکانی» = پارتی « فرثی ») خۆی گرتوتەوە و تا ٦٥١ی پاش عیسا کە (یەزدگورد) ئاخرین پاتشای ساسانی کوژراوە ، زمانی ڕەسمی بوە و بە پێچەوانەی زمانی مادی و پارسی کۆن ، یەلگەیێکی نسبتا زۆر (بەردەنوس و کتێب) بەم زمانە بەدەستەوە هەیــــە و« دریژترین بەردەنوسی ساسانی ، بەردەنوسی (پەیکولی)یە لە کوردستان ، باکوری (قەسری شیرین) و بەدو زمانی ڕەسمی ئەو زەمانە ، زمانی پەهلەوی ئەشکانی و زمانی پەهلەوی ساسانی لە لاتەنیشتەکانی بورجێکی چوارگوشە نوسراوە ، وێنەی پاتشا (نەرسی) لە هەر چوار تەنیشتی بورجەکە نەخش‌کراوە . بەڵام ئەم بورجە رماوە و قاعیدەکەی نەبێ هیچی لە شوێن خۆی نەماوە(٢) .

بێجگە لە بەردەنوسان ، گەلێ کتێب و نامێلکەش بە زمانی پەهلەوی ساسانی لە فەوتان ڕزگاربون و ئێستا بە دەستەوە ماوون ناوهێنانی هەموویان کەلکێکی ئەوتۆی نیە ، بۆیە باسی یەکێکیان دەکەین ، ئەویش نامیلکەیێکە ناوی (کارنامەکی ئەرتە خشێری پابەکان)ە کە چۆنێتی بە پاتشایی گەیشتنی (ئەردەشێری یەکەم) بنیادنەری پاتشایەتی ساسانیان و کارەکانی باس دەکا . بۆ نمونەی زمانی پەهلەوی ساسانی پارچەیەکی دەخەینە بەر چاو:

« ساسان شوپانی پاپەك بوت و هەمقار ئەپاك گوسپەندان بوت و ئەژ توخمەکی دارای‌دارایان بوت و ئەندەر دوشخفەتاییهی ئەلەکسەندەر ، ئەفێ فەریگ نیهانرەویشنیە ئیستات و ئەپاك کورتییان شوپان رەفت » .

به کوردی دەبێتە :

ساسان شوانی بابەك بۆ هەمیشـە دەگەڵ مەڕان بۆ لە توخمی دارای کوری دارا بۆ لە (دەوری) پاتشایی خراپی ئەسکەندەردا ئەو ڕای‌کرد و خۆی شاردەوە و دەگەڵ شوانانی کورد ڕۆیشت.

لە شوێنێکی تری ئەم نامێلکەیەدا باسی شەڕی ئەردەشێر دەگەڵ کوردان دەکا و دەڵێ :

---

(٢) ئار تور کریستێنسین ، ئێران لە دەوری ساسانیاندا ، وەرگێرانی یەحیا خەشاب « عەرەبی » ، ل ـ ٣٧ .

« ئەپەر کاریژاری ئەرتەخشێر ئەپاڵ کورتان و ستۆب بۆتەنی ئەڤێ . پەس ئەژ ئان وەس سپاه ، گوند زاوول ئەڤێ هەمکەرت ، کاریژاری کورتانشاهی مادێك فروفت . وەس کاریژار ، خۆندێژیشنیه بۆت و سپاهی ئەرتەخشێر ستۆبیه پەتگرفت » .

ماناکەی بە کوردێ ئاوایە :

دەربارەی شەڕی ئەردەشێر دەگەڵ کوردان و مەغلۆببۆنی وێ. پاشان سوپای ئازای زۆری لە (زابول) پێکەوەنا و بۆ شەڕی کوردان شای ماهێ بە ئەشتاو ڕۆی ، شەر و خوێن ڕێژیـــکی زۆر بـــۆ سوپای ئەردەشێر شکا .

ئەوانەم لە نامێلکەیێك وەرگرتوە کە نۆسەر و مێژۆزانی ئێرانی (سەیدئەحمەدی کیسڕەوێ تەورێزێ) پەهلەوییەکەی و فارسییەکەشی بە خـــەت و ئیمـــلای فارسێ بڵاو کردۆتەوە ، وەکۆ دەزانن ڕێنۆسی فارسێ کەم و کوڕی زۆرە و تەنیا بە سەلیقە پیاو دەتوانێ ووشەیێکی فارسێ ، ڕاست بخوێنێتەوە ، جا زمانێکی مردۆی وەکۆ پەهلـــەوێ لـــەوێ بوەســـتێ بۆیە ناچـــار بۆم ووشـــە پەهلەوییەکان لەبەر فەرهەنگەکەی دوکتۆر (فرەوشی) ساغکەمەوە و بە ئیملای کوردێ بییان نۆسم ، دەمێنێتەوە سەر مانا ، من ئەوەی (کیسڕەوێ)م هەروەکۆ خۆی وەرگێڕاوەتە سەر کوردێ ، بەڵام وادەردەکەوێ لە مانالێدانەوەکەیـــدا ووردنەبوە یا نەیوێستوە ووردبێ و بە ئانقەست و لەژێر پەردەی وەرگێڕانی (دەقاودەق)دا وورده بابەتێکی لە (نص)ە پەهلەوێـــکەدا هـــەیە ، تێپـــردوە ، ئەوانەی ئەم نۆسەرە بەناوبانگە دەناسن یا نۆسینەکانیان دیوە ، دەزانن وەختێ باس هاتە سەر (کورد) خوالێخۆشبۆ (کیسڕەوێ) ئەوەی لە باراندا هەبـــۆ ، دۆ و دۆشاو تێکەڵکا و هەزار شەق دە ئەمانەتی عیلمێ هەڵبدا .

وەکۆ دەزانێن لەسەر ئەو مەسەلەیە کە (مـــاد)ەکان باپـــیرانی (کورد)ی ئیمڕۆن یان نا ، مێژۆزان و زمـــانەوان و زانایـــانی کۆنینەنـــاس بیـــروڕای جۆربەجۆریان هەیە و لەم سەرەتایەدا هیندێك لەم بابەتە دواویـــن و « جـــا بەو جۆرەی لەو نصە پەهلەوییانەی پێشۆتر وەرمـــان گرت ، پیاوتێـــدەگا ، دانەری (کارنامەك) کە لە دوایێ چەرخی شەشەمی پاش عێسادا ژیاوە ، ماد و کوردێ بەیەك نەتەوە داناوە هەروەکۆ لەپێشدا باسمانکرد»(٤) . بەڵام کـــاتێ کیسڕەوێ دێتە سەر (کورتـــان شـــاهی مـــادێك) بە (کوردانشـــایماهێ) مانالێدەداتەوە ، هەروەکۆ (کوردانشـــا) ناوی پیاوێکی مادێ بۆبێ و بەمجۆرە لە ئیعتێراف بە یەکێتێ (کورد) و (ماد) خۆی دەپارێزی و لە قاعیدەیێکی ڕێزمان

---

(٤) مامۆستا تۆفیق وەهبێ ، ئەسلی کورد و زمانیان « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » بـــەرگی دوەم ، بەشیدوەم ، ل ــ ٥ ، (بەشی عەڕەبێ) ، ١٩٧٤ .

که (پەهلەوی) و (کوردی) و (فارسی) هەرسێکیان تێیدا شەریکن ، بۆ ئامانجێکی دوور لە زانست ، کەلکی وەرگرتوە و ئەویش (پێشخستنی صفەتەلە مەوصوف) ، لە فارسیدا دەڵێن : شاهەنشاه (شاهان شاه = شاهی شاهان = پاتشای پاتشایان) ، پیرمەرد = مەردی پیر ، شامگاه وەختی شەو . لە کوردیشدا : گەورەکچ ، سەرەژن ، کۆنەدێ، پیرەمەڕ، تازەبوك .

ئەگەر لە باتی (کورتان شاهی مادیك) بڵەین (شاهەنشاهی مادیك) ماناکەی بێجگە لە (پاتشای پاتشایانی مادی) نابێتە هێچ شتێکی تر ، جا کە وابێ بۆ (کورتان شاهی مادیك) نەبێتە (پاتشای کوردانی مادی) کە هەر ئەمەش مانا ڕاستەکەیەتی و لەو باوەڕەش دانێم کە (کیسرەوی) بە سەهو چوبێ بەڵکو بە ئانقەست وای کردوە ، خوالێی خۆش بێ .

ئەوا لە خوارەوە سەر لە نوێ ئەو پارچە (پەهلەوی)یە ، بەو جۆرەی کە من تێی گەیشتوم وەردەگێڕمەوە سەر کوردی : **« لەسەر شەڕی ئەردەشێر دەگەڵ کوردان و تێشکانی وی ــ پاشان ئەو زۆر لەشکر و سەربازی لە (زاوول) پێکەوە ناو بۆ شەڕی پاتشای کوردانی مادی وەڕێکەوت »**(٥) .

بەسەرهاتی زمانی پەهلەوی ئەشکانی

دەربارەی بەسەرهاتی زمانی پەهلەوی ئەشکانی بیروڕای جۆربەجۆر دەربڕاوە ، دوکتۆر معین لە سەرەتای فەرهەنگەکەیدا دەڵێ : «لەهجەکانی ئێستای ئێران هێچیان بە وەچی ڕاستەوخۆی زمانی (پارتی) حیساب ناکرێن ، لەهجەکانی ئیمڕۆی خوراسان سەرپاك لەهجەی زمانی (پارسی)ن و زمانی ئەسڵی ئەم مەڵبەندانە لەبەر هجومی خێڵاتی جیاجیا و دەسەلاتی زمانی رەسمی دەورانی ساسانیان لەناوچوە ، بەڵام زمانی (پارتی = فرثی) لە دەوری حکومەتی ئەشکانیان و پاشانێش ، کاری دە زمانی (پارسی ناوەڕاست) کردوە و

---

(٥) « وەڕێکەوت »م بەرامبەر ووشەی «فرو فت » هێناوە کە کیسرەوی بە (شتافت)ی فارسی بە مانای (بەپەلەڕۆیشت)ی داناوە ، (شتافتەن)ی فارسی لە (ئۆشتافتەن)ی پەهلەوی وەرگێراوە و هەر لە (کارنامەک)دا گەلێ جار دەکارکراوە ،ئێمەش لە کوردیدا (ئەشتاو ، هەشتاو)مان هەیە کە ڕەنگە کۆنتربێ لە (ئۆشتافتەن)ی پەهلەوی ، بەلام (فروفت)وا تیدەگەم بەروبۆی ئیملای فارسی بێ یا کیسرەوی خراپی خوێندبێتەوە چونکو مەصدەرێکی پەهلەوی ئاوا نیە و ڕێی دەچێتی (فرەڤیت) بێ لە مەصدەری پەهلەوی (فرەڤێتەن) بە مانای لە جموجولدا بون ، شەپۆلدان ، جاری بون ، بارین (تم : فره ، پفا ــ ١٦٠) هەر بۆیەش من ئەم ووشەیەم بە (وەڕێکەوت) مانا لێداوەتەوە .

نیشانەی ئەم کارتێکردنە لە زمانی فارسیِ ئیمڕۆشدا دەتوانین ببینێن .»(٦)

هەر بەڕاستی سەیرە ، زمانی نێزیکەی ٤٧٠ سال زمانی ڕەسمیِ وولاتێکی پان و بەرێن بۆبێ و هێچی لێ نەکەوتبێتەوە و بە جارێ شوێنەواری کوێربوبێتەوە .

زمانی پەهلەویِ ئەشکانیِ وەکۆ باسمان‌کرد زمانی خێلاتی ئاریِ (پارت)ە کە پاش ئەوەی گەیشتۆنە ئەو خاکەی ئیمڕۆ ناوی (ئێران)ە لە باکتریا (خۆراسانی‌گەورە)دا جێگیربۆن و ناوی خۆیان لە قالبیِ (پەرتهـوە ــ یا ــ پەرثوە)دا بەسەر نیشتمانی تازەیاندا سەپاند تا ئەو کاتەی نۆرەیان گەیشتە سەر و بۆنە مێراتگری دەستەلاتی یۆنانییەکان ، لەو قۆناغەدا زمانەکەیان بە (پەهلەویِ) کە ئەنجامی تطوّری ووشەی (پەرتهوە)یە ناسراوە و ئەم ناوە بەسەر زمانی ڕەسمیِ ساسانیێشدا سەپاوە ، لە بارەگای پاتشایانی ساسانیِ دا گەورە پیاوانی دۆ بنەماڵەی (قارن) و (سۆرێن) کە بنەچەکەیان دەچۆوە سەر (پارت)ەکان نازناوی (پەهلەویِ)یان هەبۆ .

دەڵێن زمانی ڕەسمیِ ساسانییەکان کە بە (پەهلەوی ساسانیِ) مەشهۆرە لە زمانی پارسیِ کۆن کەوتۆتەوە ــ ئەوەش لەبەر ئەوەیە کە ساسانیِ خۆیان دەچۆنەوە سەر هەخامەنشییان ــ کە ئەوێش بە حیسابی زمانەوانانی ئیمڕۆ یەکێکە لە زمانەکانی جنۆبیِ خێزانە زمانی (ئێرانیِ) ، لە حالێکا زمانی (پارت)ەکان لە زمانانی باکۆری ڕۆژاوای ئەو خێزانە زمانە حیساب دەکرێ . لێرەدا ئەم پرسیارە دێتەپێش بۆچی هەردۆکیان ناوی (پەهلەویِ)یان لێنراوە ! ؟ . پڕۆفسۆر پۆرداوود فەرق و جیاوازیِ بۆ ئەم دۆ زمانانە دانانیِ و دەڵێ « **پەهلەویِ نۆ صەت ساڵ بە ڕەسمیِ درێژەی کێشاوە ، یەعنی لە ٢٥٠ ساڵ پێش عێسادا دەگەڵ هاتنە سەرکاری (ئەشکی یەکەم) سەرۆکی خێزانی ئەشکانییان کە لە (پارت = خوراسان) هەڵستا ، تا ٦٥١ی پاش عیتسا (٣١ی کۆچیِ) کە ساڵی کوژرانی (یەزدگورد)ی سێیەم دوامێن پاتشای بنەماڵەی ساسانییانە ، کە خەلکی (فارس) بۆن ».(٧)** .

ئەم قسە ئەوە دەگەیێنیِ کە (پەهلەویِ ساسانیِ) و (پەهلەویِ ئەشکانیِ) ئەوەندەیان فەرق نەبوە کە دەوری دەستەلاتیان لێك جیابکرێتەوە ، لەلایێکی دیکەشەوە (یەکناو) بۆ دۆ زمان تەنیا وەختیِ ڕەوایە کە لەگەلێ بابەتی زمانەوانییەوە بەتایبەتیِ لە باری گراماتیکاوە تا رادەیێکی زۆر وەکۆ یەکبن . دەنا لام وا نیە هەر کارتێككردن و فڕێدانی ووشە و زاراو بۆ ناو یەکتر ، دۆ زمانان وا لێبکا ئەوە هەڵبگرێ یەکناویان لێبنێن ، بەتایبەتیِ ئەگەر بێر لەوە

---

(٦) د. معین ، فەرهەنگ ، ج ١ ، ل ــ دە «مقدمە» .

(٧) پۆرداود ، « زبانها و لهجەهای ایرانی » ، بورهان ، ج ١ ، ل ــ هەشت «مقدمە» .

بکەینەوە ئەویّ دەمیّ ئەم کێش و پێوانە زانستییە ووردەی ئێستا هەیە ، بەدەستەوە نەبوە کە لە ئەنجامی لێکدانەوەیێکی زانستیّ ناوی (پەهلەویّ) بەسەر زمانی دەوری (ئەشکانیّ) و (ساسانیّ)دا ببڕن و تەنیا وشەکیەکێکی زۆر بەرچاو لەباریّدا هەبوە ببێتە هۆی ئەم ناولێنانە .

ئەگەر ئەوەش بێنینەوە بەرچاو کە پاتشایانی ساسانیّ گەلیّ لە بەردەنۆسەکانیان بە دوّزمانی پەهلەویّ (ئەشکانی) و (ساسانیّ) نۆسیوە کە نەخشی (پەیکولیّ) یەکێکیانە ، تێدەگەین کە زمانی پەهلەویّ ئەشکانیّ ئەوەندە لە ناو خەلکاباو بوە بۆئەوەی خەلکیّ باش دە قسەی پاتشا بگەن بە (زمانیخۆیان) بۆی نۆسیون و وەکو زمانێك ئەوەندەی ئەهمیەت هەبوە ، پاتشا شانبەشانی زمانی رەسمیّ دەولەت پێی بنۆسیّ و بەیادگار بۆ پاش خۆی بەجێی بهێلیّ و «... لەدوای پەهلەویّ ئەشکانیّ کە ساسانێکان هاتنە سەر تەختی ئێران لە خوارۆی ئێراندا ، زمانی (فارسیّ ــ پەرس) لەو دەمەوە بۆ بە هەوێنێکی زمانێکی پەسندی تر (دەستکرد)ی ئێرانیّ کە هەمو سامانی نۆسراوی ئەشکانیّ گرتە خۆی ...»(٨) .

لە هەمو ئەوانەی باسکران ڕەنگە بتوانین ئەمانەی خوارەوە ئیستینتاج بکەین :

١ ــ زمانی پەهلەویّ ساسانیّ هەر زمانی پەهلەویّ ئەشکانیّ بوە و بە (پارسیکۆن) موتوربەکراوە ، سەرەڕای ئەوەش زۆر ووشەی ئارامی تێکەلبوە کە دەنۆسران و لە خوێندنەوەدا فارسیەکانیان دەخوێندرایەوە (هوزواریش) .

٢ پەهلەویّ ساسانیّ هەر زمانی ڕەسمیّ و ئەدەبیّ بارەگای پاتشایان بوە و خەلك بە زمانە ناوچەییێکانی خۆیان قسەیان کردوە .

٣ ــ زمانی پارسیّ کۆن پاش ڕۆخانی ئیمپراتۆریێتیّ هەخامەنشیّ (لە دەوری دەستەلاتی یۆنانیّ و ئەشکانیّ و ساسانێدا) لە ناو خەلکی ناوچەی ئەسلیّ خۆی (پارس) و هەندیّ شوێنی دەرەوەی ئەو ناوچەیەش تطوری ئاسایێ خۆی درێژە پێداوە و لە دەوری ساسانێدا بە ناوی زمانی (دەریّ) ناسراوە و « بیروڕای بلاو ئەوەیە کە پاش هاتنی عەرەبان بۆ ئێران ، زمانی پەهلەویّ هەندیّ گۆڕانی بە سەردا هات و بەرە بەرە بۆ بە زمانی فارسیّ ئێستا ، بەلام لەم دوایانەدا بیروڕایەکی تر پەیدابوە کە دەلیّ : زمانی فارسیّ لە دەورەکانی پێش ئیسلامیشدا ــ شان بە شانی پەهلەویّ ــ هەبوە »(٩) .

---

(٨) د. پاکیزە ڕەفیق حیلمیّ ، لەکوێوە دەستبکەین بە دەستورسازیّ ڕێزمانی کوردیّ ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، بەرگی یەکەم ، بەندییەکەم ، سالی ١٩٧٣ بەغدا ل ــ ١٩٨ .

(٩) د. معین ، بورهان ، ج ١ ، ل ــ بیستوحەوت (مقدمه) .

لەو قسانە بۆمان دەردەکەوێ کە پەهلەوێ ئەشکانێ و ساسانێ هەر ئەوەندەیان فەرق بوە کە ئێ دوەمیان هەر وەکو دوکتۆرە پاکیزە رەفیق حیلمی دەڵێ هەوێنێکی لە زمانی ئەسڵێ ساسانیان (پارسیێ کۆن) تێکراوە ، ئەگینا هەر پەهلەوێ ئەشکانێ بوە و پارسێ کۆن رچەی تطوری خۆی درێژە پێداوە و لە زەمانی ساسانیاندا بە ناوی زمانی (دەرێ) یا (پارسێ دەرێ)یا وەکو فەرەنگی ناویان لێناوە (پارسێك) ، قسەی پێکراوە .

وەکو لە مێژوودا باسکراوە نەخشی مۆری نەوشیروان (کیسرا) ئەم رستەیە بوە «هەرەك رەوەذ چەرەذ و هەرەك خوسپەذ خواب بینەذ» کە بە زمانی (دەرێ)یە و بە کوردێ دەبێتە : (هەر کەس بڕوا ــ بجوڵێ ــ دەڵەوەڕێ ــدەخوا ــ و هەر کەس بخەوێ خەونان دەبینێ) و «زمانی پارسێ تازە یەکەمجار لە ڕۆژهەلاتی ئێرانی ئیسلامێ بلاوبۆوە ، چونکو زمانی خەڵکی ڕۆژاوا و باکوری ئێران لە چەرخەکانی سەرەتای ئیسلاما پەهلەوێ و لەهجەی ناوچەیێ بوە »(١٠) .

ئەوا زانیمان کە زمانی (پارسێ کۆن) لە دەوری ساسانیاندا بۆتە زمانی (دەرێ) و پاش بلاوبونەوەی ئیسلامەتێ لە قۆناغێکی تری تطوری خۆیدا بۆتە زمانی (فارسێ) ئیمڕۆ ، ئەدێ زمانی پەهلەوێ کە وێڕای زمانە ناوچەییەکان لە ڕۆژاوای ئێرانی سەرەتای ئیسلام قسەی پێکراوە ، چێ بەسەر هات ؟ وەلامی ئەم پرسیارە ئەوەیە کە ... پەهلەوێ ئەشکانێ بێ شك نەتواوەتەوە یا لە پڕ نوقمی دەریا نەبوە ... ماوە و لە کاتی ساسانیانیشدا هەر بە نرخ بوە چونکو سامانی ئایینی ئێران و بیر و هۆشی هەمو بەو شێوەیە نوسراوە تاماوەیێکی زۆریش دوای ئەشکانیەکان هەر پێی نوسراوە دیارە لە شێوەی ئاخاوتندا هەر زندوبوە و نەفەوتاوە ...»(١١) .

و لە دوایێدا کە دەستەلاتی سیاسێ ئیسلامەتێ دامەزراوە ، ئەویش وەك زمانی (دەرێ) بە قۆناغی تازەی تطوری تەبیعی خۆیدا جمیوە و لە کوردستان بۆتە بنەمای یەکێ لە لەهجەکانی ئیستای زمانی کوردێ کە لەهجەی جنوبییە .

★ ★ ★

---

(١٠) د. معین ، بورهان ، ج ١ ، ل ــ بیست و هەشت «مقدمە» .

(١١) د. پاکیزە ڕەفیق حیلمێ ، سەرچاوەکەی پێشو ، ل ــ ١٩٥ .

زمانی کوردی

کە دەلەین زمانی کوردی ، مەبەست ئەو زمانەیە کە ئێستا کورد قسەی پێدەکەن . هەر وەکو پێشان باسمان کرد گەلێ زمانەوان و ڕۆژهەلاتناسی فەڕەنگی دەگەل زمانی کوردی خەریك بوون ، زوربەی ئەو زانایانەی کە بە شێوەیێکی گشتی یا تایبەتی لە زمانی کوردی دواون گوتویانە کە ئەم زمانە لە بنەمای زمانەکانی هیندوئوڕوپایی و بنەمالەی هیندوئێرانی و لە خێزانە زمانی (ئێرانی)یە و دەگەل زمانی (فارسی) خزمایەتی نێزیکی هەیە .

جا زمانی کوردی کە ئەوە حالێتی چۆن پەیدابوە ؟ ئاشکرایە زمانی هەمو وولاتێ زمانی دانیشتوانی وولاتەکە دەبێ ، ئەگەر ڕوداوەکانی مێژوویی ئالوگۆڕێکی نەتەوەیی‌یان لە وولاتەکەدا پێك نەهێنابێ ئەوا زمانەکەش هەر زمانی دانیشتوەکانی کۆنی وولاتەکەیە و پێچەوانەی ئەمەش پێچەوانە دەبێ . جا با بزانین مەسەلەکە بۆ زمانی کوردی چۆنە ؟ .

ئەم وولاتەی کە پێی دەلێن کوردستان و نەتەوەی کوردی تێدا دادەنیشی ، پاشماوە و ئێسکلێتی ئینسانی دەوری قەدیمی بەرد (العصر الحجری القدیم)ی لێ دۆزراوەتەوە و « ئەو ئێسکلێتانەی لە ئەشکەوتی (شانەدەری) دۆزراونەوە ، ئەهمیەتێکی زۆر گەورەیان هەیە چونکو یەکەم جارە کە لە عێراق ئیسکلێتی ئینسانی (دەوری قەدیمی بەرد) دەدۆزرێتەوە کە ٦٠ هەزار سال پێش ئێستا کوردستانی عێراقی کردۆتە نیشتمانی خۆی »(١) .

---

(١) مامۆستا تەها باقر ، چەرخەکانی پێش مێژو لە ژیاری مێسوپۆتامیادا لەبەر ڕۆشنایی پشکنینی شوێنەوارەکانی کوردستانی عراقدا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگی یەکەم ، بەندی یەکەم ، سالی ١٩٧٣ ، بەغدا ، ل ٥٩١ .

شێصت هەزار ساڵ لەوەی پێش ئەو شوێنەی ئێستاناوی کوردستانە ئاوەدان بوە و دیارە خەڵکەکەشی زمانێکیان هەبوە پێی بدوێن ، بەڵام چونکو باسی ئەو زەمانە کاری زانایانی کۆنێنە ناسە (علماء الآثار) بۆیە بە خێرایی تێشکی هەتاو پەنجا و حەوت هەزار و دوصەت ساڵێك بەسەر باڵی زەماندا بەرەوپێش دەخوشێن و خۆمان دەگەیێنێنە ئەو دەور و زمانەی کە خێڵاتی (ماد) گەیشتونە (ئێران)ی ئێستا و ڕۆژاوای ئاسیا و توشی چەند نەتەوەیێکی خۆجێیی (لۆللۆ ، گۆتی ،کاسی ، شوباری = خوری یا هوری) بون کە لەو دیوە و دیوی چیای زاگرۆس ، تا ڕادەیێکی باش ژیانی خۆیان ڕێکخستبو ، دەوڵت و شارستانەتێکی نیمچە پێشکەوتویان هێنابوە وجود .

مادەکان لە ماوەی ۲۰۰ ساڵێکا هەمو ئەوانەیان تێکەوە پێچاوە و لە ساڵی ٦١٢ی پێش عیسا ئیمپڕاتۆرێتی گەورەی (ماد)یان دامەزراندوە و زمانی مادی بوتە زمانی ڕەسمی . لەو ڕۆژەڕا تا ئەو کاتەی ئیسلامەتی لە کوردستان بڵاوبوتەوە سێزدە قەرنی بەینە ، لەم ماوە درێژەدا خاکی مادی گەورە و پچوك و ئەو خاکانەش کە خراونە سەر خاکی ماد لە باری عەسکەری و سیاسییەوە گەلێ دەستاو دەستی کردوە و دەستەڵاتی سیاسی کەوتوتە دەستی نەتەوە و خەڵکی جۆربەجۆر کە زمانیان دەگەڵ زمانی مادەکان لێكجیابوە و هەر دەسەڵاتێك هاتوە زمانی خۆی وەکو زمانێکی ڕەسمی بەسەر وولاتدا سەپاندوە، لە هەل و مەرجی ئەوان ڕۆژگاراندا کە هەمو بابەتەکانی کۆمەڵایەتی کاڵ و کرچ و نەمەیبوبون ، ئەم دەستەڵاتە گۆڕکێیە ناتوانێ لەسەر ئەو بابەتانە بێ تەئسیر بێ و کاریان تێنەکا . مێژو گەلێ ڕوداوی وای لەبیرە کە دەستەڵاتی سیاسی لە وولاتێك بوتە هوی گۆڕانی بنەڕەتی نەتەوایەتی ئەو شوێنە ، زمان هەر لەوێ ڕاوەستێ . شوێنەواری کارتێکردنی دەسەڵات گۆڕکێ لە ڕۆژهەڵاتی خاکی ئیمپڕاتوری (ماد)ا ئیمڕۆ بە ئاشکرا دەبیندرێ ، بەڵام لە ڕۆژاوای (ماد) ئێشەکە پێچەوانەیە و نەك هەر وەکو خۆی ماوە بەڵکو دەستەڵاتی (ماد)ان چلۆنایەتی نەتەوەیی و زمانی هەندێ شوێنی کە پاشان خراوەتە سەر خاکی ماد ، گۆڕیوە و هێناوێتە سەر ڕچەی تطوری مادی و شان بە شانی بەشەکانی ڕۆژاوای ماد تطوری پێکردون .

زوربەی مێژوزانانی بە ناوبانگ لەو باوەڕە دان کە (کورد)ی ئیمڕۆ نەوەی (ماد)ەکانی دوێنێن« ئەگەر کورد نەوەی مادەکان نەبن ئەدی نەتەوەیێکی وا کون و بەدەستەڵات چی بەسەر هات و ئەو هەمو هۆز و تیرەی کورد ، کە بە یەك زمانی ئێرانی و جیاواز لە زمانە ئێرانییەکانی دیکە قسە دەکەن ، لە کوێوە هاتون . »[2]

(۲) پروفسور مینورسکی ، کوردنەوەی میدێکانن ، وەرگێرانی د. کەمال مەزهەر ئەحمەد ، گۆڤاری کوری زانیاری کورد ، بەرگی یەکەم ، بەندی یەکەم ، ساڵی ۱۹۷۳ ، بەغدا ، ل ٥٦٣ .

ووتمان زمانی هەر وولاتێك ـ ئەگەر ڕۆداوەكانی مێژۆ نەیانگۆڕێبێ ـ زمانی دانیشـــتوانی كۆنی وولاتەكەیە ، وەكۆ باســـكرا ڕۆداوەكانی مێـــژۆ ، دەستەلاتی گۆركێی سێزدە قەرن نەیتوانیوە لە بەشی ڕۆژاوای (ماد)ا شتێ بگۆڕێ و دانیشتوانی ئەم بەشەی (مادستان)ی كۆن ئیمڕۆ كوردن كە «نەوەی مێدێكانن » ئاخو ! بێجگـە لەوەی كە بلـەین زمانی (كوردێ)ش لە بنەڕەتا ئەنجامی گۆڕان و گەشەكردن و پەرەسەندنی زمانی (مادێ)یە ، شتێكی ترمان لە دەست دێ ؟ نەخێر ! چونكو هەمۆ بەلگەیێكی مێژۆیێ كە زانایان ـ تەنیا بۆ مەبەستی خزمەتی زانست ـ داویانەتە بەر لێكۆلێنەوە و لێكدانەوە ، تا ئێستا هەر ئەو حەقیقەتەیان ئاشكرا كردوە كە زمانی (كوردی)ئیمڕۆ بەر و بۆی تطور و تەكامولی زمانی (مادێ) دوێنێیە .

وەكۆ دەزانێن (زمان) دیاردەیێكی زیندۆی كۆمەلایەتییە ، بە پێی قانۆنی تایبەتێ خۆی دەگۆڕێ ، گەشە دەكا و پەرەدەستێنێ و لەم ڕەوتی تەكامولەی خۆیـدا زمانانی تر كاری تێدەكەن و ئەوێش كاریان تێـدەكا و جاری واش هەلدەكەوێ لەم ڕێگەیـەدا دەمرێ . جـا زمانی (مـادێ)ش لەم قـاعیدەیە دەرنەچوە و لە هەمۆ ئەو زمانانەی بە هۆی دەســتەلاتی سـیاسێ ، لە خاكی (ماد)ا زمانی ڕەسمێ بۆن تەئسیری قبۆل كردوە و تەئسیرێشی تێكردۆن و بە زیندۆیی گەیشتوتە ئیمڕۆ .

بە تایبەتێ زمانی پارتێ (فرثی = پەهلـەوێ ئەشكانێ) ، كە بـە ڕای زانایانی زمان دەگەل زمانی مادێ لە دەستەزمانی ڕۆژاوای باكوری خێزانـە زمانی (ئێرانی) حیساب دەكرێن ، لەوانی دێكە زیاتر كاری كردۆتە سەر زمانی (مادی) و شوێنەواری ئەم كار تێكردنە ـ وەكۆ پاشـان باس دەكرێ ـ ئیمڕۆ لە لەهجەی جنۆبێ زمانی كوردێدا دەبێندرێ .

دەگەل ڕۆخانی ئیمپڕاتۆرێتی ساسانێ و بلاوبۆنەوەی ئیسـلامەتێ لـە كوردستان قۆناغێكی نوێ بۆ زمانی كوردێ دەس پێدەكا ـ كە بە جیا باسـی دەكەین ـ جا ئێمە لە زمانی (مادێ) ئاخرو ئۆخری دەوری ساسانێ بەلگەیێكی نۆسراومان بە دەستەوە نیە تا بتوانێن بە ووردێ ڕایەكی لەسەر دەربڕێن ، بەلام ئەمە ڕێگەی ئەوەمان لێ ناگرێ بلەین : ئەو زمانە لەو زەمانەدا ، زمانی (مادێ) بوە كە لە چاو زمانی زەمانی دەستەلاتی ئیمپڕاتۆرێتی (ماد) تطورێكی ١٣٠٠ سالەی بەسەردا هاتوە . هەر بەو نیسبەتەی كە زمانی (پارسێ كۆن) تطوری كردوە و بۆتە زمانی (دەری = پارسێك) و ئامادەیێ ئەوەی پەیداكردوە زمانی (فارسێ)ئێستای لێبكەوێتەوە ، مەنتیقی سەلێم ئەوە دەسـەپێنێ كە زمانی (مادی)ش تطوری كردبێ و ئەوەندەی گۆڕانی زمانەوانێ بەسەردا هاتبێ و وەها ساكار بۆبێتەوە بۆ ئەوە دەست بدا زمانی (كوردێ) ئیمڕۆی لێپەیدابێ .

★ ★ ★

زمانی کوردی پاش ئیسلام

هێشتا نیوەی یەکەمی چەرخی حەوتەمی عیسایی تەواونەبو کە دینی ئیسلام و لەشکری ئیسلام گەیشتنە ناوجەرگی ئیمپراتۆریتی ساسانی و لە ماوەی چەند سالێکا هەلیان تەکاند .

بلاوبونەوەی ئیسلامەتی لە بەشەکانی ئەو ئیمپراتۆریتیەدا ، لە هەر لایەکەوە و بە هەر بارێکدا تەماشای دەکەی ، ژیانی ماددی و ڕۆحی خەلکی خستۆتە دەورانێکی تازە : دەستەلاتی سیاسی پێشوی کە لەسەر بناغەی (چوارچێنە) ی پڕ لە فەرق و جیاوازی دامەزرابو گۆڕیوەتەوە بە جۆرە دەستەلاتی کە لەسەر تەمەلی (وامرهم شوری بینهم) بنیات نراوە . دینی زەڕدوشت کە (موغ)ەکان بۆ قازانجی خۆیان و دەستەلاتداران ، شێواندبویان شوێنی خۆی بۆ دینێکی تازەی خەلك ڕاکێش چۆلکرد کە عەڕەبێکی (بەدەوی) وپاتشایەکی (غەسسانی) بەرامبەر یەکتر دادەنا .

لە لانی زمانیشەوە (ئاوێستا) و (ئاوێستایی) کە زیاتر لە سێزدە چەرخان بۆ تەئسیرێکی بەرچاویان لە سەر (خەلك) و (زمانی خەلك) دەکرد ، پاشەوپاش کشانەوە و ئەو ئەرکەیان بۆ (قوڕئان) و (زمانی قوڕئان) بە جێهێشت .

دینی ئیسلام ئەرکی وای تێدابو کە دەبوایە خەلك وەکو پێویستێکی دینی جێبەجێیان بکەن و لە دینەکەی پێشویاندا نەبو ، بۆیە دەبو ناوی ئەم ئەرکە دینییانە لە زمانی دینی تازە وەربگرن ، هەروەك وەریان گرتوە .

زمانی دینی تازە (دەنگ)ی وای تێدابو کە لە زمانەکانی (ئێرانی)دا بەرچاو نەدەکەوت ، گومانی تێدا نیە کورد یا فارسێکی سەرەتای ئیسلامەتی

تا ماوەیێکی زۆر نەیتوانیوە ئەوان دەنگانە وەکو عەرەبێك تەلەفوز بکا ، فارسەکان و گەلێ نەتەوەی مسولمان ئێستاش ئەو دەنگانەیان وەکو خۆی بۆ ناگوترێ . بەڵام کورد دەنگی (ض)ی لێدەرکەی ئەوانی دێکەیان بە چاکێ بۆ دێ و دەیڵێن ، بە جۆرێ کە وەکو دەنگێکی ئەسڵی زمانی کوردییان لێهاتوە ، نەك هەر ئەوەندە و بەس بەڵکو گەلێ ووشەی پەتێ کوردێش هەندێ لە دەنگەکانیان ــ (ك ، یا گ)ی کوردێ بە (ق)ی عەرەبێ ــ گۆڕیوەتەوە بەو دەنگانەی کە زمانی دێنی تازە هێناونیە کوردستان .

بە کورتێ ، بڵاوبونەوەی ئیسلامەتێ لە بەشەکانی ئیمپڕاتۆرێتی ساسانێ ، تۆماری دەورانی ناوەندی تطوری زمانەکانی (ئێرانێ) تێکەوە پێچاوە و تا یەك دۆ سەدە پاش ئیسلام زمانی عەرەبێ کە زمانی دێنی تازە بۆ لە جێگەی زمانی پەهلەوێ بۆ بە زمانی ڕەسمێ دەستەڵاتی سیاسێ و دێنێ و ئەدەبێ . ئەوجار دەورانی تازەی گەشەکردنی ئەم زمانانە دەست پێدەکا .

شك لەوەدا نیە کە زمانانی ناوچەیێ بەشەکانی ئەم وولاتە تازە مسۆڵمانە ، لە باو نەکەوتۆن چونکو زمانی گفتوگۆی خەڵك بۆن و تطوری خۆیان لە هەل و مەرجێکی تازەدا درێژە پێداوە .

تەفاعولی زمانە ئێرانییەکانی ئاخروئۆخری دەوری ساسانێ و سەرەتای ئیسلام و لەهجەکانیان ، لە ناو خۆیان و دەگەڵ هەل و مەرجی تازە ، لە دەوری تازەی تطوری ئەم زمانانەدا لە ڕۆژهەڵاتی ئێران (فارسێ تازە) و لە ڕۆژاواشی (کوردێ) لێکەوتۆتەوە کە هەر دۆکیان کۆمەڵێ لەهجە و بنلەهجەیان هەیە « پاش بڵاوبونەوەی ئیسلام ، فارسێ نوێ لەهجەیێك بۆ کە بە پێی بناغەی زۆر کۆن دەگەڵ لەهجەکانی تر تێکەڵ بۆ ، ئەو تێکەڵاویە پێشان زەمانی ساسانییەکانیش ، ڕۆی دابۆ »(۱) فارسەکان زۆتر لە کوردان کەوتنە خۆ و زمانەکەیان بوژاندەوە و دەستیان بەنۆسینکرد ، وادیارە کتێبی (شانامەی ئەبومەنسۆرێ) کە خۆی لە ناوچوە و تەنیا سەرەتاکەی بە دەستەوە ماوە ، ئەگەر یەکەم کتێب نەبێ ، کۆنترین کتێبێکە بە زمانی فارسێ تازە نۆسراوە (ساڵی۳٤٦ی کۆچێ ۹٦۷ی عیسایێ) و لە فەوتان رزگاربوە .

کۆنترین بەڵگەی نۆسراوی کوردێ لە دەوری تازەدا چوارێنەکانی (بابا تایەری عوریان)ە(۲) کە لە سەرەتای چەرخی یازدەهەمی عێسایێ لە (هەمەدان)ی ئێستا ــ هەنگمتەنای پاتەختی مادەکان ــ بە لەهجەی جنۆبێ دایناوون .

---

(۱) د. معین ، بورهان ، ج ۱ ، ل ــ ۲۵ و ۲٦ .

(۲) بۆن و مردنی (بابا) بەڕاستی نەزانراوە ، هەندێ نۆسیویانە لە ساڵی (٤۱۰)ی کۆچێ مردوە و هەندێکیش دەڵێن (توغرولشای سەلجوقی) لە ٤٤٥ی کۆچێ لە هەمەدان چاوی پێکەوتوە .

بەنیازی نێزیك‌كردنەوەیان لە فارسی ، گەلێ دەسکاریێ ئەم چوارێنانە کراوە ، بەلام هیچ گومانی تێدا نیە کە (بابا) چوارێنەکانی خۆی بە شێوەی ئەو چوارێنە فولکلۆرییانەی کە لەو سەردەمەدا بە ناوی (فەهلەوی = پەهلەوی) ناسراوون ، گوتوە .

بۆ ئەوەی بزانین (فەهلەوی) چ بوە گوێ لە دوکتۆر معین دەگرین کە دەلێ : « فەهلەوییە مەر : پەهلەوی) ... ٣- شیعرێکی بە یەکێ لە زمانە ناوچەییکانی ئێران (بێجگە لە زمانی ئەدەبی و رەسمی) لەسەر وەزنێك لە وەزنەکانی عرۆز یا وەزنی هیجایی دانرابێ و بەشێکیان لە قالبی (دوبەیتی)دان(٣) .

فەهلەوی یا فەهلەویات بە هەوای تایبەتی وەکو گۆرانی خوێندراونەوە و ئەو هەوایە جاروبار هەر (پەهلەوی) و هەندێ جاریش (ئۆرامە ، ئۆرامەن و ئۆرامەنان)یان پێگوتوە و « ئۆرامەن (ئۆرامەنان) هەوایەکی کۆنی مۆسیقایە وەکو بەحری (هزجی‌مسدس) دەچێ ، فەهلەویاتیان پێ دەکوت»(٤) .

رەنگە زۆر خۆماندوکردنی پێ نەوێ بۆ ئەوەی بزانین (ئۆرامەنان) شێوەی فارسی (هۆرامەنان)ی کوردیە و دەگەڵ ووشەی (هەورامان)یەکن
هۆرامەنان ، هۆرئامانان [هۆر + ئامان (هاتن) + ٢- ئان/٢]
کاتی خورهەلات . هەروەکو دەڵەین : بەیانان ، ئێواران ، ....
وەکو دەزانین کاتی خۆرهەلات تا نیوەرۆ ، یەکێك بوە لەو پێنج کاتەی (زەردوشت) دایناوە بۆ عیبادەت و دوعای تایبەتی خۆی هەیە کە ئەمەی خوارەوە پارچەیەکێتی و چەند جار دوپاتە دەکرێتەوە .

« نمۆ هفەرە خشەئیتە ئۆرڤەد ئەسپائی »(٥) مانای دەبێتە نمێژ بۆ هۆر (خۆر ، هەتاو)ێ دەدرەوشێتەوە ئەسپ تیژ (خۆش رۆ ، خۆش بەز)ە .

بێ گومان ئەم دوعایەش وەکو هەمو عیبادەتی زەردوشتیان ، بە هەوایەکی تایبەتی ، جا یا بە دەنگی بلیند یا بە (زەمزەمە) خوێندراوەتەوە و دەشێ خەڵك پێیان‌گوتبێ نوێژ یا عیبادەتی (هۆرئامانان) و ئاشکرایە کە پاش بلاوبونەوەی ئیسلامەتی (دوعا) و (عیبادەت)ەکە هەر دوکیان لە باو کەوتون ، بەلام (هەوا) کە لە ناو خەڵکا هەر ماوە و کەم‌کەمە بۆتە هەوای گۆرانی و (فەهلەویات) یان پێ‌کوتوە ، بە لای منەوە (هۆرە) کە ئێستا یەکێکە لە هەواکانی گۆرانی کوردی ، هەر (هۆرئامانان)ەکەیە کە بەشێك لە ناوەکەی پاراستوە و ، وەك (ئەڵلاوەیسی) بە تەواوی ناوی نەگۆراوە .

---

(٣) د. معین ، فەرهەنگ ، ج ٢ ، ل ـ ٢٥٨٨ .

(٤) د. معین ، فەرهەنگ ، ج ١ ، ل ـ ٤٠٠ .

(٥) مۆبەد ئەردەشیر ئازەرگوشەسب ، ووردەئاویستا ، (چاپی راستی) ، تاران ل ـ ٤ و ١٧ .

له لەهجەکانی تری زمانی کوردێ نوێ تا چەرخەکانی ١٧ و ١٨ شتێکی نوسراومان بە دەستەوە نیە و هەرچێ هەیە (فۆلکۆر)ە کەوێژای تێپەڕێنی ڕۆژگار و بە سەر دەم و زارانەوە گەلێ گۆڕانی بەسەردا دێ وڕەنگی ئەسلێ دەشۆرێتەوە و ڕەنگی زەمانێکی معینی لێدەدرێ ، ئەوێ کە لە کەرەستەی فۆلکۆرێ نەتەوەیێکدا نەگۆڕێ (جەوهەر)ە و تا ئەو ڕۆژەی دەخرێتە سەر کاغەز (شکڵ)ی لە گۆڕانێکی دایمیدایە . جا بۆیە فۆلکلۆری کوردێش لە بارەی لەهجەکانی تری زمانی کوردێ لە چەرخەکانی سەرەتای ئیسلاما هێچ شتێکمان بەدەستەوە نادات .

ئەم وەزعەی زمانی کوردێ ئەنجامی گەلێ هۆی سیاسێ و کۆمەڵایەتێ و دێنییە و ئەوێ دوایێ بە لای منەوە لە هەموان کارێکەر تر بوە ، چونکو پاش بڵاوبونەوەی ئیسلامەتێ لە کوردستان ، کورد ئەوەندەیان دڵ بە دێنی تازە خۆش بوە کە زانایانی کورد هەمو توانستی خۆیان بۆ تێگەیشتن و تێگەیاندن، بۆ گەشەپێکردن و پەرەپێدانی دێنی ئیسلام تەرخان کردوە و هەمو شتێکی تریان بە لاوە ناوە ، دیارە ئەمەش گەلێ ئەنگێزەی بە تەووژمێ هەبوە کە لێدوان و لێکۆڵینەوەیان ئەرکی مێژوزانانە .

ووتمان چوارێنەکانی (بابا) کۆنترێن بەڵگەی نوسراوی کوردییە کە بەدەستەوە ماوە ، بەڵام بۆ ئەو ئاسارەی لەناوچون ووتەیێکی دوکتور عبدالحلیم منتصر دەخەینە بەرچاو .

دوکتور لە ژمارە ٢٠٠ی مانگی تەموزی ساڵی ١٩٧٥ی گۆڤاری «العربی» چاپی کوێتدا ووتارێکی بەناوی «ابن‌وحشیة و کتابه في الفلاحة و هو أقدم الکتب في العربیة » نوسیوە دەڵێ : « ... و انه نقل أکثر کتبه من اللغة النبطیة ، ولم ینشر من تالیفه في اللغة العربیة سوی « شوق المستهام في معرفة رموز الأقلام » وقد ذکر في آخر کتابه هذا انه ترجم من اللغة الکردیة ، کتاباً في علل المیاه و کیفیة استخراجها و استنباطها من الأراضي المجهولة الاصل » .

مامۆستا (گیوی موکریانی)ش لە فەرهەنگی مەهابادا (ل ٧٧١ و ٧٧٢) ئەم باسەی درێژتر بەیانکردوە و بە پێی نوسینی ئەوان (ابن‌وحشیه) کتێبی (شوق المستهام ...)ی لە ٢٤١ی کۆچیدا نوسیوە ، دیارە کە لەدوایێ ئەمکتێبەیدا باسی وەرگێڕانی کتێبێکی کوردێ دەکا ، ئەمکاری دەکەوێتە پێش نوسینی (شوق المستهام) و کتێبێ لە ساڵانی سەرەتای چەرخی سێیەمدا بەدەست خەلکەوە بوبێ هێچ نەبێ دەبێ چەندساڵێ بەسەردانایدا تێپەڕیبێ بویە ئەمکتێبە کوردییەی (با ناوی لێ‌بنێین ئاونامە) کە (ابن‌وحشیە) کردۆیە بەعەرەبی بەلانی کەمەوە دەبی لە ساڵانی دوایێ چەرخی دوەمدا داندرابێ .

★ ★ ★

لەهجەکانی زمانی کوردی

« عامیلێکی بنجی هەیە کە پیاو سەری لێی سوڕدەمێنێ و یەکێتی کۆنی کوردان پێشاندەدا ، ئەویش زمانەکەیانە کە چەندێ لەهجەکانی فەرقیان هەبێ هێشتا لەباری دەنگ و ڕێزمانەوە یەکزمانە و زمانێکی ئێرانییە ، ئەگەرچی تا ئەندازەیەك دەگەڵ زمانی گەورەی ئێرانی فەرقی هەیە »(١) .

بەڵێ ! زمانی کوردی لەهجەی جۆربەجۆری هەیە ، ئەو لەهجانەش دەگەڵ یەك فەرقیان هەیە . بەڵام وەنەبێ زمانی کوردی بەم حاڵەیەوە (هەبوونی لەهجەی جۆربەجۆر) لە زمانانی تری دنیا تاقبوبێتەوە . ئەو کەسانەی سەروکاریان دەگەڵ زمانان و زمانەوانی هەیە ، زۆرچاك دەزانن کە تەنانەت پێشکەوتوترین زمانەکانی دنیاش لەهجەیان هەیە .

نێزیکترین زمان لە کوردی فارسییە داخوا لەهجەی لێبڕاوە ؟ دوکتور معین دەسەرەتایەکیدا کە بۆ قاموسی (بورهانی قاتیع)ی نوسیوە زیاتر لە پەنجا لەهجەی حیساب کردوە(٢) ئەو ئینگلیسییەی کە لە (لەندەن) و (وێلز) و (سکۆتلاند) قسەی پێدەکەن دەگەڵ یەك ئەوەندەیان فەرق هەیە کە ئەوانەی لەلاوە فێری ئینگلیسی بون تۆشی سەرەگێژەبکا .

هەبونی لەهجە ، ئەگەر لە زمانانیترا دیاردەیێکی تەبیعی بێ ، لە زمانی کوردیدا ئەم تەبیعی بونە دەگاتە لوتکەی هەرەبەرز ، چونکو گەلێ زمانی وا هەن

---

(١) پروفیسور مینورسکی ، سەرچاوەکەی پێشو ، ل ـ ٥٦٣ .

(٢) د. معین ، بورهان ، ج ١ ، ل ٣٧ ـ ٤١ .

بە ڕاستەوچەپەدا خۆمانە و بێگانە خزمەتیان کردوە و دەیکەن و هێشتــاش فەرقی لەهجەیان لێنەبڕاوە ، ئیتر دەبێ چاوەڕوانی چی‌بێن کە زمانی کوردێ، بەم هەمۆ بێ‌خزمەتییەوە ، حاڵی لەوەی باشتربێ کە ئێستا هەیەتی .

لەهجە ، لە زماناندا بەروبـۆی گەلێ هۆیـانە کە هیندێکیـان ڕەنگە بە کۆششتی ئینسان لەناوبچن ، بەڵام هیندێکیان ، بەلای منەوە لە هەل و مەرجی ئێستا و دوارۆژێکی نێزیکیشا ، لەوانە نێن قورسایی خۆیان لەسەر زمانەکەمان لابدەن، لەوەش زیاتر ، دەتوانم بڵێم نەك هەر زمانی کوردێ بەڵکو پێشکەوتەترێن زمانی زیندوی سەر زەوێ ، ئەوەی لە باراندا نیە کە خۆی لە هەبونی (لەهجە) ڕزگارکات . من ئەو قسانەم نەدەکرد ئەگەر گوێم لێنەبا هەندێ خوێندەواری کورد ، وەکو عەیبێکی گەورە و کەمایەسـێکی دە تۆڵەکردنەوە تـایەت ، لـە لەهجەکانی زمانەکەمان دەدوێن .

لەناوبردنی لەهجەکانی زمانەکەمان ئەوکارە نیە کە وەکو پێویسـتێکی نەتەوایەتێ لەبەردەمی زانایان و خوێندەوارانی کورد خۆڕادەنێ ، بەڵکو ئەوەی وەکو پێویست ، ئەوێش پێویسـتێکی گەورە و ئەرکێکی گران ، خۆی دەنوێنێ هێنانە وجۆدی زمانێکی یەکگرتوی نوسـێنە ، کە هەروەکو لە شوێنێکی تری ئەم پێشەکیەدا ئیشارەمان بۆ کرد لە سەرەتای ئەم چەرخەوە تائێستا ، بـە تایبەتێ لە کوردستانی عێڕاق ، هەنگاوی باشی بەرەوپێش هەڵهێناوەتەوە و د امەزرانی دەزگای جۆربەجۆری زانستێ بۆ زمـانی کوردێ لە کوردسـتانی عێڕاق ، چاوەڕوانی گەلێ خزمەتیان لێدەکرێ ، کە لە پێناوی جێبەجێ‌کردنی ئەم ئەرکە نەتەوایەتییە دەبێ بیکەن .

ئەم لاباسە لێرە دەبڕمەوە و دەگەڕێمەوە . سەر ئەسڵی مەبەست کـە باسی لەهجەکانی زمانی کوردییە . ووتمان زمانی کوردێ لەهجەی جیاجیای هەیە ، پەیدابونی ئەم لەهجانە وەکو ئێ هەمۆ زمانێکی تر ، گەلێ هۆی هەیـە کە باس‌کردنیان بۆ ئێرە دەست نادا ، تەنیا هۆیەکە کە بە لای منەوە کارێـکی گەورەی لە پەیدابونی لەهجەکاندا کردوە و لەوانەیە کە زمانانی‌تر ئەوەیان هەر نەبوبێ یا کارێکی ئەوتۆی نەکردبێتە سەریان ، بۆیە هەر باسی ئەم هۆیەیـان دەکەم ، بەڵام جارێ بابزانین لەهجەکانی زمانی کوردێ کامانەن ، پاشان دەچینە سەر باسی هۆی پەیدابونیان .

دەربارەی لەهجەکانی زمانی کوردێ گەلێ قسەکراوە و هـەر کەسـە بەجۆرێ بەرەنگاری ئەم مەسەلەیە بوە و بەلای منەوە بەشی زۆری ئەو قسانەی کە تا ئێسـتا لەسەر لەهجەکانی زمانی کوردێ کراون لەژێر تەئسیری بیـرو لێکدانـەوەی ڕۆژهەڵاتنـاسانی فەڕەنگی‌دابوە و « ئـەوەی لە گشت لێکۆڵینـەوە و کۆششتی بێ‌پسانەوەی زانایانی ئوڕۆپایی دێتە دەست ئەوەیە کە کارێکی گشتێ لەسەر هەمـۆ

لەهجەکانی کوردیّ پێویستە کە تا ئێستا نەکرابێ ، چونکو ئەو دەستە زانایانە زۆریان ئێ دەرەوە بوّن و سەرەڕای ئەوەی زۆریش تێدەکوّشان ، بە گیانی زمان و ئاهەنگی ڕاستی ووشە و تەلەفوزی دروستیان ئاشنا نەبوّن و بە چاکیّ سەرەودەریان لێنەدەکرد و هەروەها بۆ لێکۆڵینەوەی لەهجەیەك هەندیّ گوشەیان دەگرت و لێی ووردبوّنەوە و لایەنەکانی تریان بەلاوە دەنا ، یاخوّ ئەوەی دەربارەی ئەو لەهجانە بە زەینیاندا دەهات دەیتوانی تەنیا لانێکی ئەو لەهجانە بگرێتەوە ، جا بۆیە کارەکانیان زۆرجاران ناتەواوبێ ، هەندیّجار ڕێی لە ئینسان دەگوڕیّ و گەلیّ جاریش ئینسانی توّشی سەرەگێژە دەکرد بەلام ئینکاری ئەوە ناکریّ کە ڕەووشتی لێکۆڵینەوە و شێوەی کاری ئەوان ڕەووشتێکی پەسند و بەرز بوە ، ئەگەر ئەهلی زمانەکە ڕەووشتی ئەوانیان ڕەچاوکردبا ئەو نەتیجەی وەردەگیرا هەزاران کەڕەت زۆرتر دەبێ »(٢) .

دوکتۆر موکریّ نیشانەکەی پاش پێکاوە ، ئەگەر لێزانانی کورد بەشێوەی کاری فەڕەنگیان بێنە مەیدان و لە لەهجەکانی زمانی کوردیّ یا هەر بابەتێکی دیکەی زمان بکۆڵنەوە ، بە مەرجیّ خۆیان لە تەئسیری بیروڕای زانایانی فەڕەنگیّ ڕزگار کەن و دەست‌کەن بە لێکۆڵینەوەیێکی (مەیدانیّ) دەگەنە ئەنجامی وەها ، کە زۆری بەسەر ئەو ئەنجامانەدا هەبیّ زانایانی فەڕەنگی بەدەستیان هێناوە ، ئەگەر جێگاکە مناسب‌با گەلیّ لەو شتانەم باس‌دەکرد کە ڕەنگە هەریەکەیان لەوانە بیّ زاناترین ڕۆژهەلاتناس بە هەلە بەریّ و بیّ‌ئەوەی هیچ نیازێکی خراپی هەبیّ بێگەیێنێتە نەتیجەی غەلەت .

ئینجا با بزانین لەهجەکانی زمانی کوردیّ چێن ؟ . ئەگەر سەرنجێك لە مەلبەندی دەستەلات و فەرمانڕەوایی زمانی کوردیّ بدەین ، لە باری شێوەی قسەکردنەوە سیّ ناوچەی لێك‌جیاوازمان دەکەوێتە بەرچاو .

١ ــ لە کەنارەی ڕۆژاوای گۆلی وورمیّڕا ، دەق لەو شوێنەڕا کە ناوچەی (دزەی‌دۆلیّ) و (سندۆس) لێك‌جیادەبنەوە ، بە خەیالّ خەتێك دەس‌پێدەکەین و بە پشت (شنۆ) یەیدا تێدەپەڕێنین و دەیهێنینە باکوری (ڕەواندز)یّ و هەروا بەرەو ڕۆژاوا تا دەگاتە (ئاکریّ) و (دهۆك) و (زاخۆ) و (شەنگار) و بە نێوان (قامیشلیّ) و (حەسەکە)دا دەربازی دەکەین بۆ جنوبی (دەرباسییە) ، (راس‌العێن) و دەیگەیێنینە (عفرێن) و (چیای کورمانجا) .

٢ ــ هەروەها بە خەیالّ خەتێك لە مەلبەندی ڕۆژاوای (هەمەدان)ەوە هەلدەگرێن و بە باکوری مەلبەندی (کرماشان)دا دەربازی دەکەین تا دەگاتەوە ڕۆباری (دەجلە) .

ئەم دوّ خەتە خەیالّییە هەموّ ئەو مەلبەندەی بە زمانی کوردیّ قسەی

---

(٣) د. محەممەدی موکریّ ، گۆرانیّ یا ترانەهای کوردیّ ، تاران ، کتێبخانەی دانش ، ١٩٥٧ ، ل ٨ .

تێدا دەکرێ دەکاتە سێ بەش ، کە لە هەربەشەیاندا لەهجەیێکی سەرەکی زمانی کوردی زاڵە :

١ ـ **لەهجەی باکوری** ـ دەکەوێتە باکوری خەتی یەکەم، ئەو بن لەهجانەی تێدا بەدیدەکرێ : هەرکی ، شکاکی ، جەلالی (بایەزیدی) ،٪هەکاری ، بۆتی جزیری ، عفرینی ، دومبلی ، بادینی ، ...

٢ ـ **لەهجەی ناوەندی** ـ دەکەوێتە جنوبی خەتی یەکەم و باکوری خەتی دوەم و بە غەڵەتێکی مەشهور پێی دەڵێن لەهجەی سۆرانی ، کە ئەوی راست بێ (سۆرانی) بن لەهجەیێکی لەهجەی ناوەندیە . لەم مەڵبەندەدا ئەو بن لەهجانە هەن : موکریانی، سۆرانی، سلەیمانی، شوانی، جافی، سنەیی، گەرۆسی، ..

٣ ـ **لەهجەی جنوبی** ـ لە جنوبی خەتی دوەم لەهجەی جنوبی زمانی کوردی زاڵە کە ئەم بن لەهجانەی تێدا بەدیدەکرێ : کرماشانی ، کەلووڕی ، کولیایی پێرەوەندی ، لەکی و لوڕی ...

(لوڕی) دەکەوێتە بەشی هەرە خوارۆی مەڵبەندی زمانی کوردی ، دەربارەی ئەم بن لەهجەیە هەرکەسەی هاتوە قسەیێکی کردوە ، شەرەفخانی بتلیسی لە (شەرەفنامە)دا بە یەکێك لە چوار لەهجەی گەورەی زمانی کوردی دادەنێ ، هیندێك زاناو ڕۆژهەڵاتناسی فەڕەنگی و ئێرانی بە لەهجەیێکی زمانی فارسییان داوەتە قەڵەم ، دوکتور کەمال فوئاد ڕایەکی تری هەیە و دەڵێ : « ... لە ڕوی ڕێزمانەوە (لوڕی) بە زمانێکی (ئێرانی باشوری ـ ڕۆژاوایی) دائەنرێت ، بەڵام فارسی نیە ، بەڵکو زمانێکی سەربەخۆیە ، بەشی یەکەمیان (بەختیاری) وەکو لە ڕوی زمانەوە (کوردی) نیە خۆشیان لە ڕوی نەتەوەییەوە بە کورد نازانن ، بەڵام دوەمیان ، بەتایبەتی لە عێراق ، لەبەر گەلێك هۆی مێژوویی و سیاسی و ئابوری لە ڕوی نەتەوەییەوە لە کورد جیاناکرێنەوە ، هەتا لە ڕوی زمانەوە لە ئەنجامی تێکەڵاوبونەوە زۆریان لە (کوردی ڕۆژهەڵاتی) وەرگرتوە . »(٤)

ئەم مەسەلەیەی (لوڕی) کوردیە یا کوردی نیە ، مەسەلەیێکە پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زانستی ، دور لە هەست و عاتیفەی نەتەوایەتی و دور لە تەئسیری قسە و ناوبانگی فلانە ڕۆژهەلاتناسی فەڕەنگی یا زانای غەیرە فەڕەنگی هەیە ، لێکۆڵینەوەیێکی کە کوردایەتی کوێرانە دۆ و دۆشاو تێکەڵ نەکاو هەر بە وێکچونی چەند وشەیێکی کوردی و لوڕی ، لوڕی نەکا بە کوردی . لێکۆڵینەوەیێکی واش کە هەر لەبەر ئەوەی چەند وشە یا شێوەی

---

(٤) د. کەمال فوئاد ، زاراوەکانی زمانی کوردی و زمانی ئەدەبی و نوسینیان ، (گۆڤاری زانیاری)، ژمارە ٤ ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ـ ٢٢ .

بەکارهێنانی هەندی فیعل دەگەڵ فارسی دەشوبهێنە یەك یا فلانە ڕۆژهەڵاتناس و زمانەوان ، وای کوتوە ، نەکرێ بە ڕایەکی وا قایم و پتەو کە دەهەڵوەشانەوە نەیێت و (لوڕی) لە کوردی دابپچڕێ ، بە کورتی و بە کوردی ئەم مەسەلەیە پێویستی بە لێکۆڵینەوەیێکی مەیدانی هەیە و تا ئەوکاتە بەلای منەوە (لوڕی) هەر لە کوردی نێزیکترە تا فارسی ، پێویستە ئەوەش بڵێم کە مەبەستی من لێرەدا ئەو بەشەی (لوڕی) نیە کە (لوڕی پچوك) قسەی پێدەکەن و بە لەهجەی (فەیلی) مەشهوورە ، چونکو ئەمەیان جێی ئەوەی تێدا نابێتەوە کە سێ و دوێ لێ بکرێ ، بە ئاشکرا بە بەرچاوی خۆمانەوە (فەیلی) بە کوردی قسەدەکەن و خۆشیان بە کورد دەزانن ، بەڵکو لەوەش زیاتر هەر خۆیان بە کورد دەزانن و هەموو کوردی تر یا بە (جاف) یا بە (لەك) دادەنێن . پرسیاری « کوردێکی یا جافێکی» ، ووتەی «بە جافێکە و دویم دێرێ» و لاتاوی «لە کەڕن» ڕێگای هەموو شك و دوودڵییەك لەم بابەتە ، دەبڕنەوە .

ئەوەش هەر ڕاست نیە کە «لە ئەنجامی تێکەڵاوبوونەوە زۆریان لە (کوردی ڕۆژهەڵاتی) وەرگرتوە »(٥) . لوڕ بە کچ دەڵێن «دوێت» و بە منداڵ «زارۆڵە»، لە کرمانجی یا لەهجەی باکوریدا «دۆت» و «زارۆ»یە ، خۆ هیچ پێویست بەوە ناکا بەڵگە بهێنینەوە کە لوڕێکی لە پشتکۆی لوڕستان دەژی ـ نەك فەیلی کە لە بەغدا زۆرن ـ لەوانەیە بابەڵبابێشی کوردێکی زاخۆیی بەچاو نەدیتبێ تا (دۆت و زارۆ)ی لێ وەربگرێ ، مەعلومە پێچەوانەی ئەوەش هەر ڕاستە .

بەڵێ ! کە دەڵێم تا ئەو ڕۆژەی لێکۆڵینەوەیێکی (مەیدانی) ـ دوور لە هەست و عاتیفە و دوور لە ئامانجی کە پێوەندی دەگەڵ زمانەوانی نەبێ ـ مەسەلەکە ڕۆشن دەکاتەوە من لوڕی هەر لە کوردی نێزیکتر دەزانم ، وەکو لە پێشدا ووتم مەبەستم لوڕی پچوك نیە ، بەڵکو لوڕی گەورەیە ، لوڕی بەختیارییە .

دوکتور معین لە پێشەکییەکدا کە بۆ قاموسی (بورهانی قاتیع)ی نوسیوە ، وەکو لەهجەیێکی زمانی فارسی لە (لوڕی) دواوە و ئاوا دەڵێ :
«٢١ ـ لوڕی ، لە لوڕستان و ئەویش شامیلی گەلی بن لەهجەیە و (بەختیاری) دەگەڵ وی خزمایەتی هەیە »(٦) . هەر لە پێش ئەوەدا لە لاپەڕەی ٣٧ی پێشەکییەکەیدا دەڵێ :
«بێجگە لە زمانەکانی ئێرانی کە لە دوو ووتاری پێشوودا باسیانکرا ، کۆمەلی (نیومزمان) هەن کە پێیان دەڵێن لەهجەی ئێرانی ، ئەغلەبەی لەهجە ئێرانییەکان تا ئێستا لە قەلەمڕەوی خۆیاندا

---

(٥) د. کەمال فوئاد ، سەرچاوەی پێشوو .

(٦) د. معین ، بورهانی قاتیع ، «مقدمه» ، ل ـ سیونۆ .

ماون و قسەیان پێدەکرێ ، هۆی مانەوەی ئەم لەهجانە ئەوەیە ، ئەوانەی پێیان دەدوێن زۆریان دڵ پێیانەوەیە و دوورێشن لە تێکەڵاوێ و هەستان و ڕۆنیشتن دەگەڵ خەڵکی شارەکان و خوێندەوارێ فارسیێشیان نیە ... » .

کەوابێ ! لوڕێ و بەختیارێ پێکەوە خزمن و نێوەزمانی ئێرانێن و خەڵکێش قسەیان پێدەکەن چونکێ فارسێ نازانن ، ئەمە پێمان دەڵێ کە ئەم نێوەزمانانە فارسێ نێن ، جا کە (بەختیارێ) فارسێ نەبێ و خزمی (لوڕێ)ش بێ ــ بە شایەدێ زانایەکی بەناوبانگی (فارس) ــ (لوڕێ)ش خۆی کوردێ بێ ، هێچ ڕێگایەك نامێنێتەوە کە بە شێوەیێکی دوور لە زانست یا بێ مەبەستێ کە هێچ پێوەندێ بەسەر زانستەوە نیە ، زمانی (بەختیارێ) لە کوردێ دابپچرن ، سەرەڕای ئەوەش من بڕیاری دوایێ هەر بێ لێکۆڵینەوەی (مەیدانێ) دوور لە هەست و عاتیفەی نەتەوایەتێ و دوور لە ئامانج و مەبەستی نازانستێ ، بەجێدەهێڵم و ئەم باسە بە ووتەیێکی مامۆستا (عەلێ سەیدۆ گۆرانێ) دەبڕمەوە کە لە ئەنسێکلۆپێدیای تورکێ وەرگرتوە و دەڵێ : **« هیندێك زانایانی زمان ڕایان وایە کە (لوڕێ) دەگەڵ (بەختیارێ) ، دەکرێ بە لەهجەیێك لە لەهجەکانی کوردێ دابنرێن و ئەوان زۆر نێزیکن لە کۆمەلە (کوردێ) جنوبێ »[7] .**

★ ★ ★

من دە پازدە ساڵێك دەبێ بیر لە مەڵبەندی لەهجەکانی کوردێ دەکەمەوە و گەیشتۆمە ئەو ئەنجامەی کە لەسەرەوە باسکرا و بە تەئکیدەوە دەڵێم لەمبابەتەوە هێچشتێکم نەخوێندبۆوە تا ئەم دوایانە کە ووتاری «ئەسڵیکوردوزمانیان» ئی مامۆستایمەزن (تۆفیق وەهبی)م لە گۆڤاری کۆڕی زانیاریدا خوێندەوە ، دەڵێ : یەکەم جار ئەوان مەڵبەندی لەهجەکانیان دیارێ کردوە .

مێژوێ گەلێ ڕوداوی وای لەبیرە دوێ کەس لە دوێ شوێنی دوور لە یەکتر لە مەسەلەیێکدا گەیشتونە یەك نەتیجە ، یا یەك شتیان ئیختیڕاع کردوە ، سەرەرای ئەوەش دەڵێم « فضل شاگرد هنرمند باستاد رسد » .

---

(۷) عەلێ سەیدۆ گۆرانێ ، لوڕ و لوڕستان ، «گۆڤاری کۆری زانیاری کورد» ، بەرگی ۲ ، بەشی ۲، بەغدا ، ۱۹۷٤ ، ل ۱۱۳ (عەرەبێ) .

لەهجەکانی کوردی چۆن پەیدابون ؟

ئەودەمەی (کۆرش)ی پارسی لە سالی ٥٥٩ی پێش عیسادا دەستەلاتی ئیمپڕاتۆریتی (ماد)ی تێکەوە پێچا و ئیمپڕاتۆریتی (هەخامەنشی) دامەزراند خێلاتی مادی ئەوەندەی بڕیان کردبو ، بەرەو ڕۆژاوا و باکوری ڕۆژاوا ئاژۆتبۆیان و سنوری ڕۆژاوای دەستەلاتی (ماد) لە سنوری (سارد) و (لیدی) و (بابل) دەگەڕایەوە ، کە لە مەرکەزی دەستەلات و پاتەختی ئیمپڕاتۆری (ماد) یەعنی ئەو جێگەیەی ئێستا پێی‌دەلێن (هەمەدان) گەلی دوڕ کەوتبۆوە .

گومانی تێدا نیە ، لە جەنگەی توانایی حکومەتی (مادی)دا ، زمانی (ماد)یش وەکو زمانێکی ڕەسمی ، کەم و زۆر دەزمانی خەلکەکانی وولاتی پان و بەرینی (ماد)ا کاریگەر بوە ، بەلای منەوە ئەو کارتێکردنە ناتوانی دەگەل دوڕ و نێزیکی زمانانی کارتێکراو لە مەرکەزی دەستەلاتی ڕەسمیدا متناسب نەبی . ئالەم قۆناغەدا تەئسیری زمانی مادی لەسەر زمانی خەلکی (پارس) زورتر بوە تا زمانی مەلبەندەکانی هاوسنوڕ دەگەل (سارد) و (لیدی) و ... هەر ئەم چلونایەتییە بەنیسبەت زمانی پارسی کۆن (هەخامەنشی) و پەهلەوی (فرثی : زمانی ئەشکانیان) و هەروەها ئەوەی پێی دەلێن (پەهلەوی ساسانی)ش هەر ڕاستە ، وەکو لە شوێنیکی تری ئەم پێشەکییەدا باسمان‌کرد ، ئەمانە زمانی ڕەسمی و ئیداری بۆن نەك زمانی قسەکردنی هەمو خەلکی مەلبەندەکانی ئەو دەولەتانە ، سەرەڕای ئەم ڕاستیەش ناتوانین بلەین ئەم زمانانە کە یەك بەدوای یەکدا زمانی ڕەسمی حکومەتانی بۆن کە هەر یەکیان میراتگری هی پێش‌خۆی بوە و دەستەلاتی بەسەر شوێنەواری دەستەلاتی پێش‌خۆیدا کێشاوە ، ناتوانین بلەین ئەو زمانانە لەسەر زمانانی کە خەلك قسەیان پێکردوە ، بی‌تەئسیر بۆن ، بەلام ئەم تەئسیرە چۆن و چەند بوە ؟ و لە پەیدابونی لەهجەکانی کوردیدا چەندە کاریگەر بوە ؟ لە دوایدا باسیان دێت .

★ ★ ★

بەڕای من دەربارەی پەیدابونی لەهجەکانی زمانی کوردی ، دەبێ پاش ڕوخانی دەستەڵاتی (ماد)ەکان دەستپێبکەین ، چونکو لەو کاتەڕا و پاش ئەودەمەیە کە عامیلێکی غەوارە و ناتەبێعی دەستدەکا بە تەئسیرکردن لەسەر زمانی (مادی) و کەم و زۆر کاری تێدەکا ، ئەگەرچی نابێ ئەوەمان لەبیر بچێ کە عامیلی جوغرافیایی و بەرهەڵستی تەبێعی ـ تەنانەت لەو کاتەشدا کە زمانی مادی لە (هەگمتەنا) وەکو زمانێکی ڕەسمی لەهەمو مەڵبەندی دەستەڵاتی مادەکاندا کارێگەربوە ـ دەبێ توانیبێتی شتێك لە (تەئسیر) کەمکاتەوە و ئەو گۆڕانانەی کە لە ناوەندی حکومەتدا بەپێی گەشەکردن و گۆڕانی هەمیشەیی ، پەیدابونی ووشەو زاراوەی نوێ ، سادەبونەوەی ووشەکان و لێك و لوس بونیانی دەسەپاند ، لە شوێنە دورەکان بێ تەئسیر بکا یا ببێتە هۆی تطورێکی سەربەخۆ ، یا هێچ نەبێ ڕاوەستانی زمانی ئەو شوێنانە ، ئاشکرایە کە ڕاوەستانی (مطلق) مەبەست نیە ، بەڵکو بزوتنەوە و گۆڕانێکە ، کە لەچاو گۆڕان و گەشەکردن لە پاتەختی ماد و مەڵبەندانی نیزێکیدا ، وێرای لەبەر چاو ڕاگرتنی کەمی و سستی هاتوچۆ و هەبونی کۆسپ و بەرهەڵستی جوغرافیایی ، دەحوکمی ڕاوەستان و نەبزوتندایە .

ئەم حاڵە بۆ زەمانی دەستەڵاتی (ماد) ئەوەندە کارێگەر نیە وەك بۆ دەورانی دەستەڵاتەکانی پاش (ماد) ، چونکو ئەوکاتە زمانی مادی ـ هەر وەکو لە شوێنیکیترا باسکراوە ـ هەر زمانی دەستەڵات نەبو ، بەڵکو زمانی خەڵکیش بو ، ئەو سەردەمە (مؤثر) و (مؤثر فیە) لەیەك نەوع بون ، بەڵام پاش ڕوخانی دەستەڵاتی (ماد)ەکان و دامەزرانی دەزگای ئیمپڕاتۆرێتی (هەخامەنشیان) و ئەو دەستەڵاتانەش کە بە شوێن ئەوا هاتون ، کار لە جێیەکی دیکەیە ، لەم حاڵەتانەدا زمانێکی بێگانە زمانی ڕەسمییە و دەیەوێ کاربکاتە سەر زمانانیتر و ملە و بەربەرەکانیەکی لە نیوان زماناندا بە ئاسایی دادەنرێ دێتەکایەوە و « ... لە نێوان زماناندا ، تێك هەڵەنگوتن و بەربەرەکانێ و ملانێ بۆ مانەوە (تنازع للبقاء) و هەوڵ و تەقەلای سەرکەوتن و خۆسەپاندن زۆرەدا ، هەر ئەو جۆرەی لە نێوان زیندواندا هەڵدەکەوێ ، ئەنجامی ئەو ملە و بەربەرەکانییە بەپێی حاڵات دەگۆڕێ ... ئەم ملانێیە زۆر سەبەبی هەن لە هەموان گرینگتریان دون : یەکیان ئەوەیە خەڵکی بێگانە کە بە زمانێکی جودا لە زمانی خەڵکی وولات قسەدەکەن بێنە وولاتەوە ، دوەمیان جێرانەتی دو نەتەوەیە کە زمانیان لێك جیابێ ...»(١) .

ئەم چلۆنایەتییەی دوکتور عەلی عەبدولواحید باسی دەکا ، بۆ زمانی کوردی لە ڕوخانی ئیمپڕاتۆرێتی (ماد)ەوە دەستپێدەکا و بە ڕوخانی ئیمپڕاتۆرێتی (ساسانی) و بڵاوبونەوەی ئیسلامەتی لە کوردستان دەبڕێتەوە ،

---

(١) د. عەلی عەبدولواحید ، سەرچاوەکەی پێشو ، ل ـ ٢٠٩ .

ئەم ماوەیە بە قۆناغی ناوەندیَ زمـانی کوردیَ دەژمێردریَ ، لـەم قۆناغـەدا زمانانێك لە برەودا بوون و دەستەلاتی ڕەسمیَ بوون کە سەرەڕای خزمـایەتیَ ، دەگەڵ زمانی کوردیَ یەك نەبوون و پێشوتر لە کاتیخۆیدا ، زمانی مادیَ گەلیَ کاری تێکردوون و کارتێکردنی ئەوانیش کە دەستەلاتیـان کەوتوتەدەسـت دە زمانی مادیدا ، بەرهەڵستی زۆری لەپێش بوە :

١ ــ مقاوەمەتیَ مادەکان بۆ لادان و ڕوخـاندنی دەسـتەلاتی سـیاسیَ هەخامەنشیان لەسەر خۆیان ، کە لەو شۆرش و سەرکێشیانەدا بەدیَدەکریَ مادەکان کردویانە و دیاکۆنۆف هەندێکیانی یـاسکردوە و ئەمـە یەکێکیـانە :
« ... پیاوێکی مادیَ کە نێوی (فرە ئۆرتیس) بۆ خۆی بە (خشەثریتثە)ی دوەم و لە بنـەماڵەی (کیاکسار = هوەخشترە) دادەنا ، سەرکردەی یەکێك لە شۆرشـەکان بۆ ، خەڵـکی (مـاد) و (پارت) و (هیرکانیە)ش پالێیان وێدا ، وادیارە خەڵکی ئەرمەنستانێش کە ڕەنگە پێشتر دەستیان دابێتە شۆرش یارمەتیَ ئەویان دەدا ... »(٢)

٢ــ بەرهەڵستی جوغرافیایی و تەبیعی و ئامرازەکانی هاتوچۆی ئـەو زەمانە لەوانە نەبوون کە ماوە بدەن کارێگەریَ زمانانی (پارسیَ کۆن ، پەهلەویَ « ئەشکانیَ » و زمانی ساسانیان « پارسی »(٣)) بگاتە هەموو لایەکی وولاتەکە و زمانی (مادیَ) لە عەرزیَ بدەن .

بۆیە لەم قۆناغەدا ، بـۆ بەروبـوی تەئسـیری زمانانی ڕەسـمیَ سیَ دەستەلاتی : هەخامەنشیَ ، ئەشکانی (فرثیَ) و ساسانیَ لەسەر زمانی (مادی) ، دەبی هەر لە دەوروبەری نێزیك پێتەختەکانیان (پێرسپۆلیس ــ تیسفۆن) و شارە گەورەکان بگەڕێین کە لە جنوبی خاکی ئیمپراتورێتیدا هەڵکەوتبون و هەتا بەرەو باکور بچین ئەم تەئسیرە کەمتر دەبێتەوە ، هەروەکو دەستەلاتی سیاسیشیـان بـەم پیَ و دانـە ڕوی لە کزیَ کردوە و « .... وولاتی ماد لە ئیمپراتوری هەخامەنشیاندا وەزعێکی تایبەتی هەبوە و ساتراپەکانی ــ هیچ نەبیَ جارجارە ــ پارسیَ نەبوون ، بەڵکـو خەڵکی ئەسڵیَ وولات یەعنی مادیَ بوون ، بۆ نموونە (ئارباك) ساتراپی ماد لە زەمانی ئەردەشێری دوەمدا (٣٨٣ ــ ٣٧٩ پێش عیسا ــ ر. ز) بیَ چەند و چوون مادیَ بوە ، وادێتـە بەرچاو کە (ئاتروپات) دوامین ساتراپی ئەو وولاتەش لە دەورانی هەخامەنشیاندا هەر مادیَ بوە »(٤) .

---

(٢) دیاکۆنۆف ، سەرچاوەکەی پێشوو ، ل ــ ٥٣٤ .

(٣) « ئەم زمانە وەکو بوتە باو پێیَ دەڵین (پەهلەویَ) ، بەلام هێرتسفێلد و هیندیَ ئێرانناسانیتر زاراوەی (پەهلەویَ) کە لە ووشەی (پەرثەڤە ــ پارتیَ) دادەتاشریَ بۆ زمانی پارتیَ بەکاردەبەن و زمانی دەوری ساسانیانیان کە ئەسڵەن زمانی جنوبی ئێرانە ناوناوە (پارسیَ) .
[د. معین ، فەرهەنگ ، ج ١ ، ل ــ سێزدە (پەراوێز)] .

(٤) دیاکۆنۆف ، سەرچاوەکەی پێشوو ، ل ــ ٥٤٠ .

بەو پێیە دەتوانین بڵەین ، بەڵکو بە چاویش دەیبینین کە لەو قۆناغەدا زمانی (پارسی کون) لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژهەڵاتی جنوبی وولاتی (ماد)ا کارێکی تەواوی دە زمانی (مادی)کردوە و بە جاری بەسەریدا زاڵبوە و کردویەتە فارسی ، بەڵام لە ڕۆژاوا و باکور و جنوبی ڕۆژاوا کار بەشێوەیێکی ترە :

أ- لە باکوری ڕۆژاوای خاکی (ماد) ، ئەوەی ئێستا مەڵبەندی لەهجەی باکوری زمانی کوردیە ، تەئسیری زمانانی ڕەسمی ئەم قۆناغە ئەوەندە نیە و زمانی (مادی) لەو مەڵبەندەدا هەر لەو ڕۆژگارانەوە (بەڵکو پێش ڕوخانی دەسەڵاتی مادیش) ڕێگای گەشەکردن و گۆڕانی تایبەتی گرتوە ، هەر چەندە من وای بۆ دەچم کە ئەم گۆڕان و گەشەکردنەش هەر زۆر سست بوە ، شێوەی درکاندنی دەنگەکان بە گشتی و هەندێ دەنگیش کە بە هێزی خانی دەنگ (مخارج الحروف) دەدرکێندرێن چ گۆڕانێکی ئەوتۆیان بەسەرا نەهاتوە ، ڕەنگە ئەو ڕۆژەی کە زمانی (مادی)وەکو ئاوێستایی و پەهلەوی و پارسی بناسرێ و ڕۆنبێتەوە ، بۆ دنیا دەربکەوێ کە دەگەڵ لەهجەی باکوری زمانی کوردی ئێستا ئەوەندەیان فەرق نیە .

ب- زمانانی دەسەڵاتەکانی پاش دەسەڵاتی ماد ، لە مەڵبەندی لەهجەی ناوەندی ئێستای زمانی کوردیدا ، زیاتر لە ئی باکوری و کەمتر لە ئی جنوبی کاریان دەزمانی مادی کردوە . ئەم مەڵبەندە لەبەرئەوەی سەرەڕێی گەلێ لەشکرکێشییان بوە کە لە باکور و ڕۆژاوایەوە بۆ ڕۆژهەڵات و جنوبی لە مێژودا ڕویداوە - شەڕەکانی ئێران و ڕۆم و ئێران و یونان و ... - و مەڵبەندێکی پڕ لە جموجوڵ و بزوتنەوەی سیاسی و بارزگانی و سوپایی بوە ، بۆیە لە باری زمانیشەوە هەر ئەو خاسیەتانەی تێدا پەیدابوە .

گۆڕانی دەنگەکانی زمان ، سوان و گەلێ جار لەناو چونی دەنگەسست و فشەڵەکان ، لەناوچونی قۆڕت و کەندوکلۆری خانی دەنگان و لە ئەنجامی ئەوەشدا لەناوچونی دڕی تەلەفوز ، هەمو ئەوانە بە تێکڕایی توانایی و لێهاتویی زمانی لەم مەڵبەندەدا بۆ گۆڕان و گەشەکردن زیادکردوە و کۆسپ و بەرهەڵستەکانی سەرڕێگای ئەم گۆڕان و گەشەکردنەشیان تەخت کردوە ، دەبێ لەبەر چاومانبێ کە ئەو مەڵبەندەی مێژو بە هەمو کارەسات و ئاڵ و گۆڕەکان و توانایی خۆیەوە ، ئیمڕۆ کردویەتە مەڵبەندی لەهجەی ناوەندی زمانی کوردی ئێستا ، لەو ڕۆژگارە مێژوییەدا کە لەهجەکانی کوردی تازە دەگۆڕاں، ئەوەندەی ئێستا پان و بەرین نەبوە و لە باشترین ئەحواڵا لە سنوری مادی پچوك تێنەپەڕیوە کە دوای هجومی ئەسکەندەری مەقدونی بۆ

سەر ئیمپڕاتۆریێ هەخامەنشی ، حۆکمدار (ساتڕاپ)ی ئەو مەڵبەندە (ئاترۆپات)ی مادیێ دەوڵەتێکی سەربەخۆی تێدا دامەزراند و «گومان نیە کە ئاترۆپات پیاوێکی لێهاتوو بوو بەڵام ئەگەر یاسای باڵاکردنی مەنتیقی مێژوو (قانون تکامل المنطقی) لەناو خێڵات و هۆزەکانی مادا هەندێ هێزی معێنی نەهاروژاندبا، لێهاتوویی و لێوەشاوەیی شەخسی ئاترۆپات نەیدەتوانی وولاتی سەربەخۆی ماد بێنێتە وجود »(٥)

ج- ناتوانین حاشا لەوە بکەین کە زمانانی دەستەڵاتدار لەم قۆناغەدا لەسەر مەڵبەندی لەهجەی جنوبی ئێستای زمانی کوردی ـ ئەگەر دەگەڵ مەڵبەندەکانی دیکە بەراوەردی کەین ـ زیاتر کاریگەر بوون و هەر بە تێپەستاوتنی ووشەکانی خۆیان دانەکەوتون بەڵکو هەندێ جار شێوەی داڕشتنی ڕستە و بەکارهێنانی فیعل و زەمیرەکانیش دەگرێتەوە ، هەر ئەوەشە هەندێ ڕۆژهەڵاتناسی فەرەنگی ـ کە یان کوردییان هەر نەزانیوە یان ئەگەر زانیبێشیتیان لە ڕێگای فارسییەوە فێری بوون و شکیش لەوە ناکرێ کە لە ژێر تەئسیری زمانی فارسیدا بوون ، چونکو فارسی سەعدی و فیردەوسی و خەییامی لە خوانا هەبوە و کوردیش فەقیر و نەدار ـ وا لێکردوە کە ئەم لەهجەیەی زمانی کوردی ـ هیچ نەبێ یەك دوبەشی ـ بە لەهجەیێکی زمانی فارسی بزانن و ئەگەر زۆر خۆیان پاراستبێ و نەیانویستبێ هەمو دەرگایەك داخەن ووتویانە لە خێزانە زمانی جنوبی ڕۆژاوای زمانانی ئێرانییە بێ ئەوەی حیساب بۆ ئەو تەئسیرە بەتین و تەووژمە بکەن کە لەبەر نێزیکی ئەم مەڵبەندە لە پێتەختەکانی پاتشایانی هەخامەنشی و ساسانی ، زمانەکانیان کردویەتە سەر زمانی خەڵك لەم مەڵبەندەدا .

★ ★ ★

بڵاوبونەوەی ئیسلامەتی لە خاکی ئیمپڕاتۆرێتی ساسانیان و ڕوخانی دەستەڵاتی سیاسی ئەم دەوڵەتە گەورەی ئەوێ ڕۆژێی دنیا ، دەستەڵاتی زمانی ڕەسمی (پارسی ناوەندی)شی لە ناو برد و زمانەکانی خۆجێیی وولاتەکەی لە تەئسیری ئەم زمانە ڕزگارکرد .

هەر وەکو لە شوێنێکی تری ئەم سەرەتایەدا باسمان کردوە ، یەکەمین کتێب بە زمانی فارسی نوی لە سالی ٣٤٦ی کوچیدا نوسراوە ، ئەمە تێمان دەگەیێنێ کە زمانانێکی لە گوشە و کەناری خاکی ئیمپڕاتۆری ساسانیدا قسەیان پێدەکرا ، زمانی ڕەسمی خۆشی ، لەم ماوەیەدا کەوتونەتە سەر ڕچەی

(٥) دیاکۆنۆف ، سەرچاوەکەی پێشو ، ل ـ ٥٥٤ .

گەشەکردن و گۆڕانێکی ئازادانە ، بێ ئەوەی زمانێکی خزمی خۆیان کاریان تێبکا و تطوری خۆشی بە سەر ئەواندا بسەپێنێ ، هەر بۆیەشە لە چەرخی ٩ و ١٠ی پاش عیسادا کە سەرەتای قۆناغی تازەی زمانەکانی ئەو ناوچەیەیە ، خەڵکی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوای ئێرانی ئەوسا دە زمانی یەکتری نەگەیشتون

« زمانی ئێستای ئێمە کە لە دەوری ئیسلاما هەمیشە پێیان کوتوە زمانی دەرێ و ئیحتیمالێکی ئێرێك لە یەقین دەدرێ کە لە دەورەکانی پێش ئیسلامێشا هەر ئەم ناوەی هەبوبێ و لە دەوری ساسانیانڕا خەلکی ئێران کە لە باکور و ڕۆژاوا و جنوبی (ڕەی)بون هەمو بە زمانی پەهلەوێ قسەیان کردوە و ئەوانەی لە ڕۆژهەلاتی (ڕەی)بون بە زمانی (دەرێ) دواوون ... لە زەمانێکدا کە (دەرێ) دەستی کردوە بە بلاو بونەوە خەلکی قەلەمڕەوی زمانی پەهلەوێ هەستیان کردوە کە پێویستیان بە کتێبی وا هەیە زمانی (دەرێ)یان فێر کا و ئەوە سەرەتای فەرهەنگ نوسینی زمانی فارسێ ئێستا ، یەعنی زمانی (دەری)یە .»(٦)

ئەگەر بمانەوێ وەزعی مەڵبەندی ئێستای دەستەڵاتی زمانی کوردێ لەو سەردەمەدا کە مامۆستا سەعید نەفیسی باسێ کردوە بە شێوەیێکی وا ڕۆشن کەینەوە کە بچێتە ئەقڵەوە دەبێ بڵەین :

١ـ لە مەڵبەندی ئێستای لەهجەی باکوریدا ، زمانی مادێ لە برەو دابوە ، کە ئاوێستایێ و زمانانی خۆجێیێ و دەروجێران ، کەم و زۆر ، کاریان تێکردوە و زمانانی پارسێ کۆن ، پەهلەوێ ئەشکانێ و ساسانێ و پارسێ (دەری) تەئسیرێکی ئەوتۆیان لەسەر زمانی ئەم مەڵبەندە نەبوە .

٢ـ لە مەڵبەندی ئێستای لەهجەی ناوەندیدا کە ئەو کاتە لە ئێستا بچوکتربوە ، زمانی مادێ لە کارابوە کە ئاوێستایێ و پەهلەوێ و لە قەدەر حاڵێش پارسێ کاریان تێکردوە ، کە ئەمانە خۆیان هەر لە دەوری ئیمپڕاتۆری (ماد)ەوە لە ژێر تەئسیری زمانی (مادێ) دابون و گەلێ ووشەی پەهلەوێ یا پارسێ کە لە قۆناغی ناوەندیدا هاتونە ناو زمانی مادێ ، بە ئەسڵ مادێ و ئاوێستایین چونە ناو زمانی پارسێ کۆن و فرثێ و پاشان لە دەوری ئەشکانێ و ساسانیدا گەڕاونەوە بۆ ناو زمانی مادێ .

٣ـ لە مەڵبەندی لەهجەی جنوبیدا ماکی بنچینەیی زمانی مادییە کە لە دەوری هەخامەنشیاندا پارسێ کۆن و لە زەمانی ئەشکانیان و ساسانیانیشدا زمانی پەهلەوێ و پارسێ ناوەندی تەئسیرێکی بە تینیان تێکردوە .

پێویستە ئەوەشمان لە بیر نەچێ کە خودی زمانی مادێ بەسەر هەمو ئەو زمانانەی پێش دامەزرانی ئیمپڕاتۆرێ (ماد) لە خاکی (ماد)ا برەویان

---

(٦) مامۆستا سەعید نەفیسی ، فەرهەنگەکانی فارسێ «سەرەتای بورهانی قاتیع» ، ج ١ ، ل شێست و حەوت .

هەبوە ، زاڵبوە ، بۆیە ئەو ڕۆژەی زمانی مادیی ساغدەبێتەوە ، لە ڕێشەی زمانانی گۆتی ، هۆری (خۆری) ، ئۆڕارتۆیی ، کاسی (کاشی) گەلێ ووشەی تێدا بەدیی دەکرێت کە شکلی وشەی (مادیی)یان بە خۆوەگرتوە و ئێستا لە ناو لەهجە و بنلەهجەکانی زمانی کوردیدا دێن و دەچن .

هەروەها ، دەوری دەستەڵاتی ئەسکەندەر و جەڕەناڵەکانی لە سەر خاکی ئیمپڕاتۆری هەخامەنشی و کوردستانیش ناتوانێ لە باری زمانیشەوە کاریگەرنەبوبێ، شارستانێتی یۆنانی لە ئێرانی ئەوان زەمانانددا ،بە زۆری کاری لە سەر ژیانی چینی ئەریستۆکرات و دەسەڵاتداران کردوە و تەنانەت پاتشایانی ئەشکانی کە جێگەی دەستەڵاتی یۆنانییانیان گرتەوە ، تا ماوەیێکیش لە ژیانی خۆیان و دەرباردا لاسای ئەوانیان دەکردەوە و پاشان سەر لەنوێ گەڕانەوە سەر داب و دەستوری ئارییایی ؛ بەڵام ژیانی چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵ لە لایەن شارستانێتی یۆنانییەوە ، کارێکی ئەوتۆی تێنەکراوە و لەسەر ڕچەی با و باپیران لای نەداوە و هەر نەشیان توانیوە لابدەن چونکو کەرستە و مایەی ئەم لادانەیان نەبوە ، جا کارێکی زمانی یۆنانی کردوبە لەسەر پێویستەکانی ژیانی ئەریستۆکراتی بوە نەك ئێ خەڵکی ڕەش و ڕوت ، کە ئەویش بە بادانەوەی پاتشایانی ئەشکانی و گەڕانەوەیان بۆ سەر ڕێ و شوێنی باپیران ، زوربەی لە بیر چۆتەوە . بۆیە بە لای منەوە بۆ شوێنەواری زمانی یۆنانی لە کوردیدا دەبێ لە ناوی چیا و چۆل و شیو و دۆڵ و ڕۆبار و ئاوایی و ... بگەڕێین کە شك نیە یۆنانیەکان ، بۆ مەبەستی جۆر بە جور ـ زیاتریش سوپایی ـ ناوی خۆیان لەو جۆرە شتانە ناوە . تەنیا وەکو نمونەیەك باسی دەکەم زۆر ڕێی دەچێتێ کە ناوی : ماکۆش ، نەلۆس ، قەندیل ، هەرتەل ئەسلیان یۆنانی بێ .

بە ڕای من لەهجەکانی ئێستای زمانی کوردیی لە چلۆنایەتێکی ئاوادابون کە ئیسلامەتی ڕوی کردوتە کوردستان و قوناغی ناوەندیی زمانەکانی ئێرانی تێکەوەپێچاوە ، لە چلۆنایەتێکی ئاوا یا نیزیك بەو ، قوناغی تازەی زمانی کوردیی دەست پێدەکا و لەهجەکانی دەستیان کردوە بە گەشەکردن و گۆڕان . لەم قوناغەشدا مەلبەندی لەهجەی ناوەندیی هەر لەبەر ئەو هۆیانەی کە پێشوتر باسیانکرا ، زیندویەتی زیاتر بوە و زورتر ئامادەیی هەبوە بۆ گەشەکردن ، هەر بۆیەش مەلبەندەکە پان و بەرینتر بوە و خودی لەهجەی ناوەندیش تەشەنەی کردوە و لە سنوری جارانی تێپەڕیوە ، هەر ئێستا لە سنوری مەلبەندی لەهجەی ناوەندیی دەگەڵ دو لەهجەی باکوریی و جنوبی ، دو ناوچەی زمانی سست و فشەڵ بەدیی دەکرێ ، کە یەکەمیان گەلاز (لە پشتی شنۆیە) ، باکوری ڕەواندزێ ، مێرگەسور و ئاکرێ دەگرێتەوە لەم شوێنانەدا نە لەهجەی باکوری تەواو نە لەهجەی ناوەندیی تەواو برەوی هەیە . دەگەڵ لەهجەی جنوبیش حالێکی ئاوا هەیە ، لە تێسمالکە ئەرزێکدا کە دەکەوێتە

باکوری کرماشان ، قەسری‌شیرین و خانەقین زمانەکە نە لەهجەی ناوەندییە و نە جنوبی . ئەمە نیشانمان دەدا کە چۆن لەهجەی ناوەندی زمانی کوردی ، لەبەر هۆیەکانی زاتی و مەوزوعی ، لە مەڵبەندێکی پچوك (نسبیاً) ڕا دەستی کردوە بە گەشەکردن و تا هاتوە مەڵبەندەکەی پان و بەرینتر بوە و ئێستاش ئەم کارە هەر درێژەی هەیە .

لەم قۆناغە تازەدا ، لەهجەکانی زمانی کوردی گەشەیان کردوە و چاتر دەقیان گرتوە ، زمانی ڕەسمی دەستەڵاتەکانی سیاسی تا ماوەی سێ چوار چەرخان هەر عەرەبی بۆ کە زمانی دینی تازەش بۆ ، چونکو ئەم زمانە لە بنەمادا دەگەڵ زمانی کوردی جیاواز بۆ ، لەوەش گرینگتر چونکو دەستەڵات لەم ماوەیەدا دەستەڵاتی دینی ـ سیاسی بوە ، بۆیە زمانی عەرەبی لەم قۆناغەدا هەر ئەوەندەی کار دە زمانی کوردی کردوە کە دینی تازە بۆ بڵاوبۆنەوەی خۆی پێویستی پێ هەبوە و هۆی هەرە بنچینەیی دەق‌گرتنی فەرق و جیاواری نێوان لەهجەکانی کوردی ، هۆیەکانی جوغرافیایی و کۆمەڵایەتی و کەمی هاتوچۆیە .

هەر لەم قۆناغەدایە ــ وەکو مێژو نیشان دەدا ــ مەڵبەندی زمانی کوردی بۆتە پێخوستی پەلاماری مەغۆل و تاتاران ، دەستەڵاتی سەلجوقی و ئەتابەگان ئەم مەڵبەندەشی گرتۆتەوە ، شەڕوشۆری نێوان پاتشایانی (سەفەری) و (عوسمانی) بڕانەوەی نەبوە و شەڕ و هەرای مێژویی (ئێران) و (ڕۆم)ی وەبیرهێناوەتەوە ، سەرکەرتنی لایەکیان دەبۆ بە بەهانە بە دەستی لایەکەی دیکەوە بۆ تۆڵەکردنەوە و نەیدەهێشت تەمی پەلامار و ڕاکردن ، سەرکەوتن و تێشکان لە سەر ئەم مەڵبەندە بڕەوێتەوە و لە زەمانی سوڵتان سولەیمانی قانونی‌ڕا دەبێ هۆی سیاسیش بخەینە سەر هۆیەکانی دەق‌گرتنی لەهجەکانی زمانی کوردی .

زۆر ئاشکرایە ئەم هەمو ڕوداوانە و گورێس‌کێشەکێیەی بۆ داگیرکردن لە نێوان دەستەڵاتە سیاسییە گەورەکانی نەتەوە و خێڵاتی جیا جیا کە بەسەر ئەم مەڵبەندە هاتوە ، ناتوانێ لەسەر زمانی کوردی بێ تەئسیر بێ ، بۆیە ووشەی زمانی (مەغولی) و (ترکی)ش لە زمانی کوردیدا دەبینین ، بە تایبەتی لە ناوی ئاوایی و چیا و چۆڵاندا . گەلێ لەوفەڕەنگییانەی کە بە کوردستانا تێپەربۆن یا باسیان‌کردوە چونکو (شارەزا) و (سەرچاوە)کانیان (عوسمانی)بۆن (داغ)یکیان بە دوای ناوی گەلێ کێوانەوە ناوە کە بە ترکی مانای (چیا)یە ، قەندیل‌داغ ، ئەزمەرداغ ، ئاجداغ و ... و ... کەم نین ، تەنانەت ئەم (داغ ، داغ)ە لە کتێبی جوغرافیای فارسیش‌دا هەر دەبێندرێ .

ئیمڕۆ لەهجەکانی زمانی کوردی ، تەنانەت لە چاو پەنجا ساڵ لەمەو

پێشتیش ، جیاوازیان گەلێ کەمتر بوە ، ئەوەش بۆیەیە زۆر بەرهەڵستێ تەبێعی کە لە سەر ڕێگای زمانی کوردێ هەبوون لە گۆڕێ نەماوە ، جاران سەفەر و هاتوچۆ لە ناو خەڵکا ئەوەندە کەم بێ ، کەم کەسی خەڵکی سلەیمانێ هەبێ یەکێکی زاخۆیێ دیتبێ ، یا کوردێکی خەڵکی ڕەواندز (لوڕ)ێکی چاو پێکەوتبێ ، یاخۆ (پیاگ)ێکی سنەیێ و کرماشانێ دەگەڵ (مرۆ)یەکی شکاك و جەلالێ لای (ماکۆ) تۆشی یەك هاتبن ، بۆیە ئەگەر بە ڕێکەوت کرماشانیەك دەگەڵ زاخوییەك لە شوێنێکا کۆ ببانەوە تێك نەدەگەیشتن .

بەڵام ئێستا ! خێرایێ هۆیەکانی هاتوچۆ ، هاسانێ سەفەر ، ڕادیۆ ،...، ... و چلۆنایەتێ ئابۆرێ و کۆمەڵایەتێ وای کردوە کە نەك هەر خەڵکی مەڵبەندێکی زمانێ بتوانن زۆر یەکتر ببێنن ، بەڵکو ئەگەر لە چەرخی نۆزدەهەما بێجگە لە ڕۆژهەڵاتناسێ یا قەشەیێکی مەسیحێ کە ڕێیان دەکەوتە کوردستان ، کورد ئورۆپاییێکیان نەدیتبێ ، ئێستا قوتابێ ، بازرگان و دنیاگەڕی ئافرەت و پیاوی کورد ، زۆر وولاتانی دنیایان دیوە ، ئێستا کوردێکی زاخۆیێ کە یەکێکی خەڵکی سلەیمانێ دیت لێك حالێ دەبن و کوردێکی مەهابادێ ئەگەر شکاکێکی دیت وەکو جاران بە (ئازربایەجانێ) پێکەوە نادوێن و ڕاستەوخۆ بە کوردێ قسە دەکەن و تێکیش دەگەن .

لەم مەیدانەدا ئەوە لە بیر ناکەین کە ڕەسمیبۆنی زمانی کوردێ لە کوردستانی عێراق و هەبۆنی ڕۆژنامە و کتێب و گۆڤار ، خوێندن بە زمانی کوردێ و دەزگای جۆربەجۆری فەرهەنگێ (سەقافێ) کوردێ دەورێکی گرینگیان لە نێزیك‌کردنەوەی لەهجەکانی کوردیدا گێڕاوە ، سەلماندنی ئیدارەی (حوکمی‌زاتێ)بۆ مەڵبەندی کوردستان خێرایێ ئەم دەورە بە تەووژمتر دەکا و زمانی کوردێ بە هەنگاوی گەورە بەرەوپێش دەبا و گەشەی پێدەکا و لە هەر لایەکەوە تەماشای ئەم مەسەلە و لك و پۆپەکانی بکەین چالاکێ و خەباتی زانایان و خوێندەوارانی کورد هۆیەکی سەرەکییە بۆ گەشەکردنی زمانی کوردێ .

لە سەرەتای چەرخی شازەدەهەمەوە ــ ئەگەر پێشتریش نەبێ ــ زمانی کوردێ بە هەمۆ لەهجەکانییەوە ، کەوتۆتە بەر کارتێکردنی فەرهەنگی (سەقافەت) فارسێ و تورکێ کە خۆیان بە توندی لەبەر تەووژمی فەرهەنگی عەڕەبیدا بۆن ، لێرەدا مەبەست ئەو کارتێکردنە نیە کە زمانی عەڕەبێ وەکو زمانێکی دینێ لەسەر فارسێ و تورکێ و کوردیش هەیبۆ . پاش دامەزرانی دەستەڵاتی سۆڤیاتێ لەسەر خاکی ئیمپڕاتۆرێ کۆنی ڕۆسیا و لە دوای دامەزرانی دەوڵەتی عێراق ، دەبێ تەئسیری فەرهەنگی ڕۆسێ و تا ئەندازەیێکیش ئەرمەنێ و هەر وەها تەئسیری فەرهەنگی عەڕەبێ بە شێوەی ڕاستەوخۆ ، بخەینە سەر تەئسیری فەرهەنگی فارسێ و ترکێ دە زمانی کوردیدا .

دنیای ئیمڕۆ تەنانەت لە چاو دنیای پێش شەڕی دوەمیش زۆر فەرقی هەیە و فەرهەنگی نەتەوەکانی دوور لە یەکی دنیا ، ڕێگای کار تێك‌کردنیان بۆ تەخت بوە ، بۆیە فەرهەنگی فارسیی و عەڕەبیی و ترکیی کە ناتوانن لە فەرهەنگی میللەتانی تر تەئسیر قبوڵ نەکەن ، کەم و زۆر ئەو تەئسیرانە دەگوازنەوە بۆ ناو فەرهەنگی کوردیی ، جا ئەگەر بە دەیان وشە لە ڕیشەی عەڕەبیی ، فارسیی ، ترکیی و زمانانی فەڕەنگی دە زمانی خۆماندا دەبینین نەشتێکی سەیرە و نەعەیبیشە وەکوو هەندێ خوێندەواری کورد بیری لێدەکەنەوە ، نەك هەر ئێستا ، کە دنیا زۆر پچووك بۆتەوە و فەرهەنگ و زمانی نەتەوەکان لە جاران زیاتر و هاسانتر کارتێك دەکەن ، بەڵکوو لە کۆنەوە ئەم کارتێکردنە هەر هەبوە ، (هوزواریش) ئەوان وشە ئارامییانەبوون کە تێکەڵ زمانی دەوری ساسانیان بوون و « بە خەتی پەهلەویی دەنوسران و لە کاتی خوێندنەوەدا تەرجەمە پەهلەوییەکەیان دەخوێندرایەوە ، وەکوو دەیانوسی (مەلکا) و دەیانخوێندەوە (شاه) »(٧) و کەسیش تەنانەت شاهەنشایانی ساسانی خۆشیان پێیان عەیب‌نەبوە .

هەر ئەو خوێندەوارانەی کە وشەی بێگانە لە زمانی کوردیدا بە عەیب دەگرن ، هیچ ئاگایان لەوە نیە کە خۆیان کوردیی بە پێی ڕێزمانی زمانێکی دیکە دەنوسن(٨) و بەوەش داناکەون نوسینەکانیان بە تەرجەمەی زاراوەی تر داخنن ، کە ئەگەر هۆیەك هەبیی بۆ بیی هێز و پێز کردنی زمانێك ئەو جۆرە شتانەن نەك وشەی ڕۆتی زمانانی تر کە ڕەوتی مێژوو و پەیدابوونی هەزاران شتی وا کە ژیانی ئیمڕۆ پێویستی پێیان هەیە و ئێمە خۆمان نەمانبوە و ئێمەش دروستمان نەکردوون تا ناویان لیی بنێین و بە ناچاریی خۆیان و ناوەکانیان وەردەگرین و نەك هەر خەڵکی شاران کە زیاتر دەگەڵ شارستانێتی ئیمڕۆ سەروکاریان هەیە ، بەڵکوو خەڵکی لادێش دەیانڵێن .

سەرەڕای ئەمانە هەمووی ، هەر زمانێك کە وشەیێك لە زمانێکی تر دەخوازێتەوە دەستکارێکی هەر دەکا و دەیهێنێتە سەر شێوەی خۆی ، خەڵکی سادەی نەخوێندەوار کە هیچ ئاگایان لە ڕێزمان و زمانەوانی نیە و بەم حاڵەشەوە چاکترین و ڕاسترین پێوانەشن بۆ ڕاستیی و چەوتیی هەموو بابەتێکی زمانەوانیی ، ئەم خەڵکە سادەیە بیی ئەوەی هەر هەستیش بە کردەوەی خۆیان بکەن ، وشەی بێگانە وەردەگرن و لە بۆتەی زمانی خۆیاندا قاڵبیی دەکەن و سەرلەنوی دایدەڕێژنەوە و بە کاری دێنن و هەندێ جار بۆ مەبەستێکی دە کار دەکەن کە فڕی بەسەر ئەو مانایانەوە نیە کە لە زمانە ئەسڵییەکەدا هەیبوە .

---

(٧) د. معین ، فەرهەنگ ، ج ٤ ، ل ـ ٥١٣٩ .

(٨) ئەم قسەیە هەروا لە خۆڕایی ناکەم ، بەڵکوو ئەگەر وێستبام نموونەی ئەم کارە بخەمە بەرچاوان پێویستیی بە ماندووبوون نەبوو .

ئەوەی کوردێ عێراق پێی دەڵەن (سەیارە) و لە عەرەبێ وەرگیراوە ، ناوە ئورۆپاییەکەی (ئۆتۆمۆبێل Automobile)ە و کوردێ ئێران ناویان ناوە (ترومبێل) و کوردێ عێراق (ئۆتمەبێل) یا (ئۆطمەبێل)یشی پێ دەڵێن و لە سۆریا (ترومپێل)ە ، ئەوجار ووشەی (ماشێن Machine)کە لە فارسیدا بە (سەیارە)ی دەڵێن ، کورد کردوویانەتە (ماشێن) لە باتێ (ترومبێل) و (مەکینە) لە بەرامبەر مانای ئەسڵی ووشەکەدا و (ئۆتۆماتیك Automatique بە مانای هەر شتێکی لە خۆوە ئیش بکا یا بۆ خۆی بجوڵێ ، کوردی سادەی نەخوێندەوار کردوویانەتە (تەماتیر) بۆ چەك ، داخوا ووشەی (ماڵ)ی کوردێ یا (ماف) بە مانای هەق کە لە (مال ، مافیە)ی عەرەبێ وەرگیراوون ، ماناکانیان هیچ پێوەندێکیان بە مانا عەرەبیەکەیانەوە هەیە ؟ .

★ ★ ★

گۆرانی ، هەورامی ـ زازا

لە مەڵبەندی لەهجەی باکورێ و ناوەندێ زمانی کوردیدا دوو دورگەی زمانێ هەن کە سەرەڕای دووریێ لەیەکتر پیاو بە هاسانێ دەتوانێ بڵێ لە ئەسڵا یەکن ، ئەویش (زازایی)یە لە باکور و (گۆرانێ)یە لە (ناوەندێ)دا ، ئەمەی ئاخریان زیاتر بە (هەورامێ) ناوی دەرکردوە چونکۆ گەورەترین ناوچەیێکی تێیدا رەواجی هەیە (هەورامان)ە ، بێجگە لەوەی لە (ڕێژاو) و (کەنعۆلە)(١) و لە ناوعەشیرەتی (باجەلان) و (زەنگنە) و (شەبەك)یش قسەی پێدەکرێ ، زازاییش لە (پالۆ) ، (کۆر) و (چەبەخچۆر) لە برەودایە .

من لەسەر ئەم دوو بنلەهجەیە تا ڕادەیێك گەیشتومە هەندێ ئەنجام و گومانم لەوەدا نیە کە (کوردێ)ن ، بەڵام چونکۆ لێکۆڵینەوەکەم بە لای خۆشمەوە هێشتا کاڵ و کرچە ، وازم لەوەی هێنا کە لەم سەرەتایەدا بڵاوی کەمەوە و هەڵیدەگرم بۆ مەیدانێکی تر .

---

(١) دوناوچەیبچوکن لە مەڵبەندی لەهجەی جنوبیدا .

دەربارەی «دەنگ»ی کوردی

هەردەگەڵ ووتت قامۆس ، هەمۆ کەسێ کتێبێکی دێتەبەرچاو کە باسی هەمۆ شتێ دەکا و مەتەڵی کوردی «قسەی وا دەکا قامۆس نایگرێ» لەم باوەڕە پەیدابوە کە دەبێ قامۆسی هەمۆ شتێکی تێدابێ و هەر بۆیەش شاعیری فڕاوێژ (هەجحاو)ی کورد شێخ ڕەزای تاڵەبانی گوتۆیە «قسەی واڵ پێدەڵێ قەت نەیگرێ قامۆس». بەڵام ئەوەی کە ناوی قامۆس دەیخاتە مێشکی خوێندەواران، دەگەڵ ئێ نەخوێندەواران ، جیاوازە ، پیاوێکی تەنانەت نێمچە خوێندەوارێش هەر دەزانێ قامۆس کتێبێکە لە (ووشە) دەدوێ ، (ووشە) بە بێر هەمۆ خوێندەوارێك دادێ ، ئەمما ئەوەی کە (ووشە) لە چێ پێکهاتوە و چۆن پێکهاتوە ؟ کارێکە تەنیا ئەو کەسانە بێری لێدەکەنەوە کە سەروکاریان دەگەڵ زانستی زمانەوانێ هەبێ و خەڵکی تر ووشەیان لەلا (شت)ێکە مانایەکی هەیە و مەبەستێ خۆیان پێ‌دەردەبڕن .

هەمۆ (کل ّ)ێك لە (جزء)ان پێکدێ و (جزء)ەکانێش دەشکێنەوە تادەگاتە سەر ئەو (جزء)ە پچکۆڵانەیەی بە چاو نابێندرێ و گەورەزانایان لە زەمانانی کۆنەوە ناویان‌نابو (جزء لایتجزی) بە مانای (جزء)ێکی وا کە بەش ناکرێ و لەم زەمانەی ئێمەدا (ئاتۆم)ی پێدەڵێن ، جا هەروەکۆ دەزانێن (ئاتۆم)ێش کە ساڵەهای ساڵ بۆ وەك قەڵایێکی پۆڵایێن لە مەیدانی شارستانێتێدا سەرکێشێ دەکرد و دەگرتن نەدەهات ، لە ئاخروئۆخری جەنگی دووەمدا بە دەستی زانایانی ئادەمێزاد (فتح)کرا و وەك بۆمبێك دەنگی‌دایەوە و کۆمەڵگای ئینسانێ !! لە دۆ شاری (هێرۆشێما) و (ناگازاکێ) زیاتر لە ١٢٠ هەزار (ئینسان)ی کردە گاووگەردۆنی ئەم سەرکەوتنەی خۆی کە یاخوا هەر سەرنەکەوتبا .

زمانی هەمۆ نەتەوەکانی سەر ڕۆی ئەم زەمینە ، وەکو دیاردەیێکی کۆمەلایەتی وایە و (کل)ێکە کە لە (جزء)ان پێکهاتوە ، ئاتۆمی زمانان دەنگەکانی هەر زمانێکە ، ئەگەر مەسەلەکە نەختێ زیاتر خوردکەینەوە دەبێ بلەین کە ئاتۆمی زمانانێش ئەو (جزء لایتجزی)یە نیە وەکو دێتە بەرچاوان ، چونکو زانستی فیزیا دەمێکە ڕۆنی کردۆتەوە (دەنگ) لە لەرینەوەی شتێك پەیدادەبێ (ذبذبات الصوتیة) ، وەك دەبینین ئەو ئامرازانەی مۆسیقی کە (ژێ)یان هەیە وەکو تار ، عۆد ، کەمانچە ، ... تا بە ئامرازیکی تایبەتی ، میزڕاب (بۆ تار و عۆد) و ئارشێ (بۆ کەمانچە) لە تەلەکانیان نەدەن و نەیانلەرێننەوە دەنگیان لێوەنایە ، لە مەسەلەی دەنگەکانی زمانێکدا ئەو ئامرازەی مۆسیقا گەرۆی ئینسانە کە هەندێ (ژێ)ی تێدایە (الأوتار الصوتیة) و بە (هەوا)یەکی لە دەرۆنڕا دێتەدەر دەکەونە لەرینەوە ، بە زیادی دەزانم لەمە زیاتر خوێنەرانی خۆشەویست دەگەڵ خۆم ڕەکێشکەم و بچینە قۆناغێکی کە لە پێش (لەرینەوە)دایە و پێکەوە بکەوینە باسکە مەلە لە ئوقیانۆسی ئەوەیدا کە پێی دەلێن بزۆتنەوە (الحرکة) کە بنجوبناوانی هەمۆ شتێکە و (ژێن) خۆی بزۆتنەوەیە ، تەنانەت (مردن)یش بڕانەوەی بزۆتنەوە (السکون) نیە ، چونکو دوای مردنێش شێوەی (استحالە) لە حالێکەوە بۆ حالێکی تر وەردەگرێ ، بۆیە کورت و کرمانجی دەلێم دەنگەکانی هەر زمانێك لە لەرینەوەی ژێیەکانی دەنگی گەرۆی ئەم ئینسانانە پەیدادەبێ کە بەو زمانە قسەدەکەن و ئەم لەرینەوە بە پێچوپەناکانی ناوقوڕگ و دەمی ئینساندا تێدەپەڕێ تا دەگاتە ئەوشوێنەی هەردۆ لێو پێکەوە دەنۆسێن .

لێرەدا دۆ مەسەلەمان لەبەردەم قوتدەبێتەوە ، یەکەمیان ئەوەیە کە لەرینەوە هەر لەرینەوە و هەر (ژێ)یە دەلەرێتەوە ، ئەدێ بۆچی زمانی نەتەوەکان لە دەنگێکیان زیاترهەیە ؟ بۆ وەلامی ئەم پرسیارە دەبێ پەنابەرینە بەر ئامرازێکی مۆسیقی خۆمانە کە کۆنترین ئامرازی مۆسیقایە و ئەگەر بلێم شوانانی کورد دایانهێناوە ڕەنگە لە ڕاستی لامنەدابێ ، ئەو ئامرازە (بلوێر)ە ، هەمۆ دێومانە و دەزانین کە لە قامێش دروستدەکرێ و حەوت کونی تێدایە ، بلوێرژەن قامکی لەسەر کونەکان دادەنێ و فوی پێدادەکا ، بە جولاندنی پەنجەکانی لە (فۆ) شەپۆلی دەنگسازدەکا و بە گواستنەوەی پەنجەی لەسەر کونێك بو کونێکی تر یا زوروکەم لابردنی قامك لەسەر کونەکان دەنگی جۆربەجۆر پەیدادەبێ و هەر ئاواز و نەغمەیێکی مەبەستی بێ دەیژەنێ .

گەرۆی ئینسان و پێچ و پەناکانی ناودەم تا دەگاتە دێوی دەرەوەی دۆ لێوان کاری بلوێرەکە دەکەن کە ئەو هەوایەی لە دەرۆنەوە دێ و لە (ژێ)یەکان دەدا و بە فەرمانی مێشك بە شوێنە جیاجیاکانی ئەم دالانەدا تێدەپەڕێ و (دەنگ)ی جیاجیا بۆ (زمان)ێك دروست دەکات ، لێرەدا کونەکانی بلوێر ئەو

شوێنانەن کە پێیان دەڵەین (خانیدەنگ) و بە عەرەبی ناویان (مخارج الحروف)ە.

مەسەلەی دوەم ئەوەیە : ئادەمیزاد هەر ئادەمیزادە و هەر گەرۆی ئادەمیزادە دەنگ دروست دەکا ، ئەدێ بۆچی دەنگەکان لە زمانی هەمو نەتەوەکانی سەر زەوێندا وەك یەك نێن ، بە جۆرێکیتر بڵەین بۆچی هەندێ زمان هیندێ دەنگیان هەیە و هەندێکی تر نیبانە ؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێ لە خودی ئادەمیزاد ووردبێینەوە ، سەرەڕای ئەوەی (کلیات)ی هەمو ئینسانەکان وەکو یەکە و هەمو ئینسانێك دوڵاق و دو دەستی هەیە ، بە دو چاوان دەبێنێ و بە دو گوێیان دەبێسێ ، بەڵام داخوا هەموێان وەك لە یەك قالب دەرهاتبن وان ؟ لۆتی هەمو ئینسانێ هەر لۆتە و کاری لۆت دەکا ، بەڵام شکڵیان وەکو یەکە ؟ هەروەها چاو ، دەست ، ... داخوا ژێیەکانی گەرۆی هەمو ئینسانەکان وەکو یەك ئەستور یا باریکن ؟ توانی لەرینەوەیان وەك یەکە ؟ ئایا ئەو هەوایەی لە دەروونڕا دێتە دەر و لە ژێیەکانی دەنگدەدا لە هەمو ئینسانەکاندا یەك تەووژمە ؟ با نەختێکی تر مەسەلەکە ڕۆنترکەینەوە ، بلوێرێکی قامێشەکەی باش گەیشتبێ و چاك ووشك بوبێ ، کونەکانی هەموی خشت و بە یەك ئەندازە بن و دورونێزێکییان لە یەکتری لە ئەندازەبێ ، دەگەل بلوێرێکی کە ئاوا نەبێ ، دەنگیان وەك یەك نابێ .

ئادەمیزادێش وەکو مەوجودێکی زیندو کە هۆیەکانی دەوروبەری خۆی کاری تێدەکەن ، هەربەم جۆرەیە ، ئەوەی وایکردوە خەڵکی ووڵاتانی گەرمی ئەفریقا پێستیان ڕەش و ئەستور بێ و مویان قرژ و لێك هاڵاوبێ و خەڵکی ووڵاتانی سەرۆی ئەورۆپا پێستیان سپی و تەنك بێ و ... وەڵامێکە بە پیداوێستی ژیانی تەبیعی ئادەمیزاد دراوەتەوە ، جا هەر هەندێ هۆی لەم بابەتەیە کەوا دەکەن گەرۆی ئینسانەکانی هەندێ لە نەتەوەکان هەندێ دەنگی لێبێتەدەر و ئێ هیندێکیتر نەتوانی ئەم دەنگانە سازبکا .

نابێ لەو قسانە وا تێبگەین کە بەعزە دەنگێك مەخسوسی بەعزە زمانێکن و میللەتەکانی دیکە ناتوانن ئەو دەنگانەیان لە زمانەکەیاندا بێ ، (دەنگ)یش لە زماناندا دیاردەیێکی زیندوە ، پەیدادەبێ و گەشەدەکا و دەگوڕێ و لە ناوێش دەچێ .

زمانی ئاوێستایی کە یەکێکە لە سەرچاوەکانی زمانی کوردێ دەنگی (ل)ی نەبوە ، دەنگێکی هەبوە لە دو دەنگی (ت ، هـ) پێکهاتوە کە ئێستا هەندێ کەس وەکو (ث)ی عەرەبی یا Th ئینگلیتسی دەیخوێننەوە و بەعزێکیش (تهـ)ی تەلەفوزدەکەن ، وەکو ووشەی (پەرتهوە) کە ناوی یەکێك لە خێڵاتی ئەشکانی بوە ، گەلێ کەس بە (پەرثوە)ی دادەنێن و بە عەرەبی (فرثی)یە ، هەروەها لە زمانی ئاوێستاییدا دەنگی (ذ) و دەنگێکی تێکەڵاوی

(خ ، ڤ) هەبوە ، ئێستا لەو زمانانەدا کە ئاوێستایی کاری‌تێکردوون ئەو دەنگانە نەماوون ، لە سەرەتای بۆژانەوەیڕا تا پەلاماری مەغۆلەکان ، دە زمانی فاسیدا دەنگی (ذ) هەبوە و ئەوەندە زۆربوە پیاو سەری لێ‌شێواوە کە فلانە ووشە دەبێ بە (دال) بنوسرێ یا بە (ذال) تا (خواجە نەسیری توسی) وەزیری (هەلاکو) دەستورێکی بۆ دانا ، ئەم دەنگە بەرەبەرە لەناوچوە و ئێستا بێجگە لە ووشەی عەرەبی خوازراوەدا نەبێ نابێندرێ .

لە زمانی کوردیدا نەك هەر دەنگی (ل) پەیدابوە بەڵکو (ڵ)یشی زیادکردوە کەچی ئێستاش لە بن لەهجەی (کۆیە) و هەندێ ناوچەکانی هەولێریدا زوربەی دەنگی (ل ، ڵ) وەکو (ر) تەلەفوزدەکەن و هیندێك لە خەڵکی کۆیە کە دەیانەوێ وەکو خەڵکی سلەیمانی قسەبکەن ، لایان وایە هەمو (ر) یەك بکەنە (ل یا ڵ) ، بۆ نمونە ووشەی (شقارتە) دەگەنە (شقاڵتە) .

نمونەیێکی دیکە باس‌کەین ، هەر نوسراوێکی پەهلەوی یا ئاوێستایی کە تا ئێستا زانایان خوێندویانەتەوە دەنگی (ص ، ع ، ق)یان تێدا نیە (ئەگەر وای دابنێین کە تەلەفوزی ڕاستی دەنگەکانی پەهلەوی و ئاوێستایی‌مان بەدەستەوەیە) بەڵام ئێستا ووشەی کوردی کە بە (ق) دەست‌پێدەکرێن یا (ق)یان تێدایە ، هیچ کەمتر نین لەوانەی بە دەنگێکی ڕەسەنی کوردی دەست‌پێدەکرێن و هەروەها (ع)یش کەم نیە ، کەچی بێجگە لە چەند ووشەیێکمان دەست‌ناکەوێ کە بە (ۋ) دەست‌پێ‌بکا و ئەگەرچی ئەم دەنگە لە دەنگە ڕەسەنەکانە ، لە پەهلەوی و ئاوێستاییشدا هەر کەم بوە .

دەربارەی دەنگی (ص)یش دەبێ بڵەین کە لە کوردی ئێستادا ، دەنگی هەیە لەم دەنگە بچی ، ئەوی ڕاست بێ ناتوانین دەقاودەق بە (ص)ی عەرەبی دابنێین ، بێجگە لە چەند ووشەیێکدا وەکو (صەگ ، صەت ، ...) و زیاتر ئەم بۆرە دەنگی (ص)ە وەختێ پەیدادەبێ کە دەنگی (س) دەکەوێتە پێش دەنگی (ت) ، سەرەڕای ئەوەش ناتوانین خۆمان دڵنیابکەین کە دەنگی (س) لە زمانانی پەهلەوی یا ئاوێستایی و مادیدا ، هەروەك (س)ی کوردی ئێستا لە دەم هاتوتە دەر و هیچ نەبێ جاروبارە و لە جیرانەتی هەندێ دەنگی دیکەدا فتیکە و ئاوازەیێکی لێ‌پەیدانەبوە و لە دەنگی (ص)ی عەرەبی نیزیکی نەکردۆتەوە .

دەنگی (ح)ش یەکێکە لەو دەنگانەی کەمۆری ناڕەسەنی لە ناوچەوانی دەدرێ ، من لەبەر ئەوەی بڕوام وایە کە « نان ئەو نانەیە ئیمڕۆ لە خوانە » بۆیە هەر دەنگێکی ئیمڕۆ کورد ، کوردی سادەی لادێیی و نەخوێندەوار دەیڵێن ، با لە زمانی باوباپیرا نیشماندا نەبوبێ بە دەنگێکی کوردی دەزانم چونکو وا تێدەگەم کە (ضرورت) وای‌کردوە ئەم دەنگەبێگانەیە بێتە ناو زمانی

کوردیٚ ، چەند سەیردەبیٚ لە ووشـەیێکی کوردیـدا کە ئیمرۆ بـە (ق) دەستپێدەکا یا (ق)ی تێدایە بە بەهانەی ئەوەی کە ئەم دەنگە دەنگێکی ڕەسەنی کوردیٚ نیە ، بێنین بیکەنیە (ک) یا (گ) ، ئەم کارە یەعنی قەڵەمبازێکی چوار صەت و پێنج صەت سالیٚ بۆ پاشەوە ، چونـکو لە لێکۆلینـەوەی زمـانەوانیٚ دەردەکەویٚ گۆڕانی دەنگێك بە دەنگێکی تر ئەوەندە ساڵەی وەخت لازمە .

چاوتان لێبیٚ : ووشەی (قشـقەڵە)ی موکریانیٚ و (قشـقەڕە)ی سلەیمانیٚ یاخۆ (قەل) و (قسە) ئەگەر (ق)ی ناڕەسەنمان کرد بەو دەنگەی پێیدەڵەین ڕەسەن ، چیانبەسەردیٚ ، سوك و هاسان دەبنە : گشکەرە ، گشکەلە ، کسە ، گسە ، کەل ، گەل ، ... ، ... ، داخوا کامە کوردیٚ لادێیی یا زانا و خوێندەواریش بە بیستنی ئەم ووشانە شتێکیان لیٚ حالیٚدەبیٚ بۆیە بەلای منەوە مەسەلەی دەنگی (ڕەسەن) و (ناڕەسەن) لە گۆڕیٚنیە و ئێمە لە بەرامبەر حاڵەتێکی (دیٚفاکتۆ) داین سەرەڕای ئەمەش « ... لەو نوسینانەی کە لە گردی (شمشـارە)ی نێزێك ڕانیـە دۆزراونەتـەوە ناوی (حێش ، حینە ، قەبرە ..) هەیە بەپێی ئەو ووتارانەی کە باسی دۆزینەوەکان دەکات ناوچەکە ناوچەییکیٚ (خۆری) بوە . جا ئەگەر ساغ بێتەوە کە ئەم ووشانە ناوی (خۆریٚ)ن و خۆرێش بە کورد دەربچن دەردەکەویٚ لەو دەمانەدا (١٧٠٠ پ. ز) دەنگی (ح ، ق) لە کوردیدا هەبوە »(١) .

من کە هیندە باسی ڕەسەنیٚ و ناڕەسەنیٚ (دەنگ) دەکەم ، نامەویٚ خوێنەران وا بیربکەنەوە کە ئیٚ وا هەن دەیانەویٚ ئەو دەنگانەی بە خەیاڵی خۆیان ناڕەسەنن لە زمانی کوردیٚ دەراوێن ، نەخێر مەسەلەکە وا نیە زۆرێش شوکرانەی دەویٚ کە وانیە و مەسەلەی دەراوێشتنی شتی ناڕەسەن لە زمانی کوردیدا تا ئێستا لە سنوری دەراوێتن و ڕاماڵینی (ووشـە)ی ناڕەسـەن تێنەپەڕیوە و بەنیسبەتیٚ دەنگی ناڕەسەن ! هێندەی تەشەنە نەکردوە ، بەلاٚم لەوە دەترسێم کە ئـەو درم و پەتایەی دەربارەی ووشـە هەیـە و دەگەل (دەنگ)ەکانێش سەرەتاتکێیەتیٚ زیـاتر بلاٚوببێتەوە . هەر ئێستـا هەندیٚ نوسەری کورد لە نوسینی (ع) سلّ دەکەنەوە ، خۆ باسی (ص) هەر ناکریٚ ، خۆیان ناینوسن هێچ ئەگەر یەکێکیش بینوسیٚ لە دلّیان گران دیٚ .

(دەنگ) بەردی بناغەی هەمۆ زمانێکە و ئەو دەنگانەی ئیمرۆ لە زمانیٚ کوردیدا هەن (ڕەسەن و ناڕەسـەن) بەروبۆی تطوری صەدان ساڵە کە پێداویستیٚ زمانەکەمان سەپاندۆیەتیٚ و لەقاندنی بەردی بناغەی دیوار یا خانوٚ

(١) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردیٚ لەبەر ڕۆشنایی فۆنێتیکدا ، ل ـ ٥١ ، کۆڕی زانیاری کورد ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

باش نیە ، من لەوە دەترسم خوای نەخواستە ئەوکارەی لە ملە و بەربەرەکانێ دوور و درێژدا ، زمانـەکەمان تیێدا سـەرکەوتوە و نەیارانی زمانی کوردێ نەیانتوانیوە لەناوی‌بەرن ، بە دەستی یارانی (متعصب) سەربگرێ و زمانی کوردێ لە گرێژەنە بچێ و چێـرۆکی وورچـەکەی مێـشی لە خـاوەنەکەی دەردەکرد و گاشە بەردێکی مالێ بە مێشـەکەدا ، سەری خاوەنەکەشێ دەگەڵ پان‌کردەوە ، لە ئێمە زۆ بدا .

تعصب ، خۆی لە خۆیدا شتێکی خراپـە لە هەر کارێـکابێ و بۆ هـەر چێکێ‌بێ ، لە سالانی دوای شۆرشی چاردەی تەموزەوە و بەلکو پێش ئەوێش تعصبی ووشە داتاشێن پەیدابوە ، هەر کەسـێ دەسـتی قەڵـەمی گرتوە ، لەبەرخۆیە دەستی کردوە بە ووشە داتاشێن ، گەلێکیان هەر تەرجومەی ووشە یا زاراوەیێکی بێگانە بوێ کە حەزیان لێ نەکردوە . داتاشێنی ووشەی تـازە بۆ زمانێك ، بەتایبەتێ لەم زەمانەدا کە هەمو رۆژێ شتی تـازە دێتە گۆرێ ، کارێکی خراپ نیە هێچ ، بەلکو پێویستێشە ، بەلام بەمەرجێ دەگەڵ دەستوری زمانی کوردێ بگونجێ نەك هەر کەس دەستێ قەڵەم بگرێ هەق بداتەخـۆی بەڕاستە و چەپەدا وەك ئاشی کزێوە ووشە دەرفرتێنێ ، یا زاراوەی زمانێکی‌تر وەرگێرێتە کوردێ کە ئەمەیان هەر ئێجگار ئێشێکی نالەبارە . بۆ نموونە بـاسی دەکەم لە زمانی عەرەبیدا زاراوەی (القیام بـ ... و قام بەو ...) هەیە کـە دەگەڵ زمانی عەرەبێ ئێستا گونجاوە ، نازانم کەنگی ئەم زاراوەیـە کراوە بـە کوردێ و بۆتە (بێ‌هەڵسان و پێی‌هەڵسا و ...) کەسێـش نەبـوە بپرسێ : (ئەوەی دانیشتبو دەستی دا گۆچانەکەی و پێی هەڵسـا ، یا خەوتبـو بـە دەنگی تەق و.هۆڕ لە خەوی شێرێن هەڵسا) بەلێ کەس نەبوە بلێ (هەڵسـتان)ی کوردێ ، ئەگەر مانایەکێ (القیام)ی عەرەبێ بێ یابەکێك لە ماناکانی (القیام)ی عەرەبی بێ ، قەت ئەوە ناگەیێنـێ هەمو لفوپۆپـی یەکێکیـان بۆ ئەوێتریـان دەستدەدا ، بەتایبەتێ ئەگەر زاراوێش بێ . ئەم جۆرە شتانە نارەسەنن نەك (دەنگ) یا (ووشە)یێکی سالەهایە لەناو زمانی کوردیدا جێگای خۆی کردۆتەوە و بۆتە بەشێك لە زمانەکەمان .

ئێستا کە باسی داتاشێنی ووشە هاتۆتە پێشێ ، رەنـگە خراپ نەبـێ بەسەرهاتی داتاشینی ووشەیەك بگێرمەوە کە سێ سـالێکی بەسـەرچوە . سالی ١٩٤٣ بو لە شاری تەورێز ، خەرێکی چاپ‌کردنی گۆڤاری «نیشتمان» بوم ، لە سوریارا رۆژنامەی (رۆژا نو)م بۆ هاتبو ، ووتارێکی تێدا بو کە لـە دوایەکەیدا نوسرابو : «بەرواری ـ ر ـ ر ١٩٤٣» و پاشانێش ناوی (نوسەری ووتارەکە) ، لەو سەردەمەشدا رەسم وابو نوسەرانی ئێران یا شاعیرەکان لـە دوایێ نوستینەکانیاندا ووشەی (بتاریخ) و پاش ئەوێش رۆژ و مانگ و سالی نوسێنی ووتار و شیعرەکانی خۆیان دادەنا . کاتێ ئەم دوانەم پێکەوە بەراوەرد

کردن ، ووشەی (بەرواری) دەگەڵ (بتاریخ) بەرامبەر دەوەستان ، من بۆ خەبەر لەوەی (بەرواری ناوی مەڵبەندێکە) ، (کەو)م لێبوو بە(زڕەکەو) و (بەروار) بە (تاریخ) ، ئیتر لەو سەعاتەوە هەروەك دوو (ڕێوی)م دەکونێکدا دۆزیبێتەوە وابو ، هەرچی بەدەستی من چاپ دەکرا ، پێویست با یا نەبا وام ڕێك دەخست ئەم ووشە نایابەی خۆم دۆزیبومەوە جێگایەکی دەستکەوی خۆی تێ‌بەستێویت .

وەکو دەبینن ، ئەم ووشە بێ دایك و بابە ، دایکی (جەهل و نەزانین) و باوکی (تعصّبی کوێرانە)یە و خۆم لەو ڕۆژەوە کە هەستم پێکردوە ، وازم لە بەکارهێنانی هێناوە و ئەم چیرۆکەشم بۆ گەلێ کەس گێڕاوەتەوە ، بەڵام بە داخەوە هێشتا خەڵك هەن دەستبەرداری نەبون . جا ووشەی لەم بابەتە ، کەم نەکەوتونە زمانەکەمان : (واتا) و (گوزارە) لە باتی (مەعنا) ، (ڕاڤە) لە شوین شەرح و تەفسیر ، (ڕاژە) بەمانای خزمەت کردن ، (تەختە لاکوم) جموجۆڵ ، (سپێد بالا) و (سپێد پەهنا) لە جیاتی (فەجری کاذب و فەجری صادق) ، گومانم نیە ئەم ووشە گەڵە و دەیانی لەم بابەتە دایکیان دەگەڵ (بەروار)ەکەی گۆڕین یەکە ، بەڵام ڕەنگە باوکیان جیا بێ یا هەر باوکیان نەبێ و بە نەفەسی (روح القدس) گورابن .

من بە تەمای ئەوە نەبوم خۆ لە قەرەی ئەم باسە بدەم ، بەڵام قەڵەم سەرکێشی کرد و هەر ئەوەندە کەوتەڕێ خەریك بو پڕکێشیش بکا و پێ لە بەڕەی خۆی زیاد ڕاکێشێ بۆیە ناچار بوم لغاوی بە دەمدا بدەمەوە و لە سنوری خۆیدا بیوەستێنم و بیگێڕمە سەر باسی (دەنگ)ەکانی زمانی کوردی کە ووتمان ئەو دەنگانەی ئێستا لە زمانی کوردیدا بەدەمەدا دێن بەروبوی گۆڕان و گەشەکردنی صەدان ساڵە و پێداویست سەپاندونی ئیتر پێی‌ناوی خۆمان بە (ڕەسەنی) و (نارەسەنی)یانەوە خەریك‌کەین و باشترئەوە کە ئەم خۆ ماندوکردنە بۆ زیاتر پێشخستن و گەشەپێکرنی زمانەکەمان تەرخان‌بکرێ.

پاش ئەو هەمو درێژەپێدانە دەگەڕێینەوە سەر (دەنگ)ەکان ، بەلای منەوە ئەم دەنگانە لە زمانی کوردی ئێستادا هەن .

ژماره	پیت	تەلەفوز	ناو
١	ء	،	هەمزە
٢	ب	bi	بێ
٣	پ	pi	پێ
٤	ت	ti	تێ
٥	ج	ci	جیم
٦	چ	,Ci	چیم
٧	ح	'Hi	حێ
٨	خ	xi	خێ
٩	د	di	دال
١٠	ر	Ri	رێ
١١	ڕ	'Ri	ڕێ
١٢	ز	zi	زێ
١٣	ژ	Ji	ژێ
١٤	س	Si	سین
١٥	ش	'Si	شین
١٦	ع	'I	عەین
١٧	غ	GHi	غەین
١٨	ف	Fi	فێ
١٩	ڤ	Vi	ڤێ
٢٠	ق	Qi	قاف
٢١	ك	Ki	کاف
٢٢	گ	Gi	گاف
٢٣	ل	Li	لام
٢٤	ڵ	'Li	ڵام
٢٥	م	Mi	میم
٢٦	ن	Ni	نوون
٢٧	و	Wi	واو
٢٨	هـ	Hi	هێ
٢٩	ی	Yi	یێ

بۆ خاتری لەهجەی هەرە گەورەی زمانی کوردێ (لەهجەی باکوری) دەبێ دۆ دەنگی (ط) و (ظ)ش بێنینە ناو حیسابەکەمانەوە ، وەکۆ دەزانین ووشە گەلێ کە لە لەهجەی ناوەندیدا بە (ڤ) دەستپێدەکرێن یا دەنگی (ڤ)یان تێداهەیە بە پەنجە دەژمێردرێن ، کەچێ نەبێستراوە کەسێ ڕەخنەی هەبێ لەوەی (ڤ) لە ڕێزی دەنگەکانی کوردێ حیساب دەکرێ ، گومانم نیە زۆرتر لەبەر ئەوەیە کە لە لەهجەی باکوریدا (ڤ) کەم نیە ، جا ئەگەر دەنگێکمان لەبەر ئەو هۆیە قبوڵکرد هیچ دەلیلێکمان بەدەستەوە نامێنێ لەبەر عەینی سەبەب دۆ دەنگی (ط و ظ) قبوڵ نەکەین کە ئەگەر لە دەنگی (ڤ) زۆرتر نەبن کەمتر نین ، هەروەها دەنگی (ص) لە لەهجەی باکوریدا زۆرە و لە لەهجەی ناوەندیشدا وەکۆ لە پێشەوە باسمانکرد هەیە . بەلای منەوە دەبێ ئەم دەنگانەش بهێنرێنە ناو دەنگەکانی کوردییەوە ، بەم جۆرە دەنگەکانی زمانی کوردێ ژمارەیان دەبێتە ٣٢ دەنگ .

خانی دەنگی زمانان (مخرج الحرف) لە بنی ئەوکڕا دەستپێدەکا و لە حاستی ئەو جێگەیەی دۆ لێوپێکەوە دەنوسێن (بە دیوی دەرەوەدا) دەبڕێتەوە، بۆیە لە هیچ زمانێکدا (دەنگ)ێك بە تەنیایێ لە نێوانی دۆ لێوان ناترازێ و تایەتە دەرێ ، ئیللا لە هەوادا پەڕش و بڵاو ببێ و بکوژێتەوە . ئەدێ کەوایە چۆن گوێمان لە قسان دەبێ ؟ ئەگەر بمانەوێ زۆری درێژە نەدەینێ ، دەبێ بڵەین (دەنگ بزوێن)ەکان ئەوانەی بە زمانی ئینگلیسی پێیان دەڵێن Vowels

یارمەتی (دەنگ)ەکان دەدەن و لە نێوان دوو لێوانەوە ڕایان دەکێشنە دەرێ و دەشیانپارێزن نایەڵن لە هەوادا بپوچێنەوە .

بۆ ئەوەی بزانین ئەم دەنگبزوێنانە چن و کاری خۆیان چۆن ئەنجام دەدەن ، واباشە چاوێك بەکاری ڕادیۆدا بخشێنین کە لە دوورەوە (لە ئیستگەی ڕادیۆ)ڕا دەنگمان بۆ دێنێ : کەسێك لە ئیستگەیێکی ڕادیۆ لە پشت میکرۆفۆنەوە قسەدەکا ، ئەم قسانە لە دەزگاکانی ئیستگەدا دەبنە شەپۆلی (دەنگ) و (ئاریەڵ)ی ئیستگە پاڵیان پێوەدەنێ بۆ ناو (هەوا) ، بەڵام ئەم شەپۆلانە توانایی ئەوەیان نیە زۆر بڕ بکەن و بگەنە ڕادیۆکانی ئێمە و چەشنی شەپۆلی (دەنگ)ەکانی زمان لە هەوادا دەکوژێنەوە ، بۆیە لە هەموو ئیستگەیێکی ڕادیۆدا جۆرێك شەپۆلی تر دروستدەکرێ کە پێی دەڵێن شەپۆلی بارکراو (الأمواج المحمّلة) یا شەپۆلی باربەر (الموج الحامل) و شەپۆلی قسەکان لەم شەپۆلانە باردەکەن و بە ڕێگای (ئاریەڵ)دا بۆ ئێمەیان دەنێرن ، ئەوجار دێنە ناو ڕادیۆ چکۆلەکانمانەوە و لەوێدا (شەپۆلی قسە) و (شەپۆلی باربەر) لێك جیادەکرێنەوە شەپۆلی باربەر ڕێگای لێدەگیرێ و شەپۆلی قسان بەڕێدەکرێن بۆ (دایرەیێکی کارەبایی) و دەکرێنەوە دەنگ و بەهێز دەکرێن ، ئینجا دەدرێن بە میکرۆفۆنی ڕادیۆکەو ئێمە گوێمان لە قسەکان دەبێ ، بێ ئەوە بیری لێ بکەینەوە کە ئەو قسانە بە چەند قۆناغی سەیردا تێپەڕیون .

هەرچەند بە دووپاتەکردنەوەش حیساب بکرێ،ناچارین بۆ بەراوەردکردنی (کاری ڕادیۆ) و (کاری دەنگ بزوێنەکانی زمان) ، بڵەین : هەوایەکی بە فەرمانی مێشك لە دەروونڕا دێتەدەر ، (ژێ)یەکانی دەنگ وەلەرێن دەخا ، ئەو لەرەلەرانە بەرەو (خانی دەنگ)ەکان ڕادەدا و لە هەر (خان)ێکدا دەنگێك دروستدەبێ ، ئەوجار (دەنگ)ەکان بەرەو دەرەوەی دەزگای دەنگسازێ پاڵ پێوەدەنێ تا دەیانگەیێنێتە سنووری خانەکانی دەنگ (شوێنی پێکەوە نووسانی دوولێو بە دێوی دەرەوەدا) ، ئا لەم شوێنەڕا کاری (هەوا) کە دەگۆڕێ ، تا ئێستا دروستکردن و ڕادانی دەنگ بوو لەناو دەزگای دەنگسازێدا و لەمە بەدوا ئەوکارە دەکا کە (شەپۆلی باربەر) لە ڕادیۆ دادەیکرد ، دەنگێ کە لە خانی دەنگ و لەناو دەزگای دەنگسازێدا دروست بوە دەخۆیەوە دەپێچی و دەیهێنێتە ناو هەوای ئازاد و لیوەکان و زمان بە فەرمانی مێشك دەستدەکەن بە جووڵانەوە بەولاولای خۆیاند و ڕێگای تایبەتی بۆ (دەنگ) دەکەنەوە ، ئەندازەی بزووتنەوە و زۆر و کەمی ئەم بزووتنەوەیەی زمان و لێوان بۆ ئەولاولای خۆیان (لای سەرەوە ، پێشەوە ، پشتەوە) دەنگ بزوێنی جۆربەجۆری زمانەکانی لێ پەیدادەبێ کە ڕەوتی مێژوویی و گۆڕان و گەشەکردن تا ئێستا دیاریکردوون ، ئاشکراشە لەم گەشتە مێژووییەی زماناندا گەلێ (دەنگ) و (دەنگ بزوێن)ی کۆن کەلکیان بڕاوە و لە مەیدان چوونەدەر و گومانی تێدا نیە کە ئەم کارەی مێژوو نابڕێتەوە و هەمیشە شتی کۆن لەناودەچن و تازە جێگایان دەگرنەوە .

ئێستا دەتوانین دەنگ بزوێنەکان بەشێوەیێکی گشتی بناسێن ، دەنگ بزوێنەکان وەکو دەنگەکانی زمان لە لەرینەوەی ژێیەکانی دەنگ و لە ئەندەرونی دەزگای دەنگسازیدا دروست نابن ، بەلکو هەوایەکی کە دەگەڵ (دەنگ) لـە دەم دێتەدەر هەوای دەوروبەری خۆی دەشـڵەقێنێ و بەهۆی جوڵانـەوەی زمان و لێو بارێکەڕێیەکی بێ‌هەوا لە دەرەوە دەکاتەوە تا دەنگەکەی پێدابڕوا و لە هەوادا نەپوچێتەوە .

چونکو هەمو دەنگێك خانێکی هەیە کە تەلەفوزی مومـکین دەکا و لـە دەنگەکانی دیکە هەڵی داوێرێ و دەنـگ بزوێنـەکان بێ ئـەوەی دەنگێکیـان لەپێشـەوە بی تەلەفوز ناکرێن و زانایانی زمانیش سـورن لەسـەر ئەوەی کە دەنگ بزوێنەکان خۆشیان هەر (دەنگ)ن ، دەبێ (خان)یان هەبـێ بەڵام ئـەم (خان)انە لە دەرونی دەزگای دەنگسازیدا (ئەوك ــ دوایی دولێو) نێن و دەکەونە دەرەوەی ئەم دەزگایە ، بۆیە دەڵێین خانی دەنگی دەنگ بزوێنەکان (خـان)ێکی (سەلبی)یە لە حالێکدا کە دەنگەکانی هەمو زمانەکان (خان)ی (موجیب)یـان هەیە کە دەکەوێتە دەرونی دەزگای دەنگسازی .

دەربارەی دەنگ بزوێنەکانی زمانی کوردی ئێستا ، دوکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارف هەشت بزوێنی بەدیکردوە(٢) بەم جۆرە :

ا ، ە ، ێ ، ی ، ۆ ، و ، و

a , e , ê , î , o , u , û

لەوانە (i ،) تایبەتی زمانی کوردیە و فرە زاناگی کورد مامۆسـتا تۆفیق وەهبی لەکاتی خۆیدا (ی)ەکی کورتی کردوە بە نیشانەی ، بۆ نمونـە نوسیوێتی «هەندێ لەم جوملانە کورتین»(٣) کە بە رێنوسـی ئێستـا دەبـێ بنوسێن (هەندێ لەم جوملانە کورتن) ، پاشان هەر مامۆسـتا وەهبی خـۆی (وادەزانم لە ساڵەکانی ١٩٣٠دا) ناوی ناوە (بزوێنە کوردی) .

بەلای منەوە ئەو کۆسپەی لە ووشەی (کورتن)دا لە نێـوان دو دەنـگی (ت) و (ن) هەستپێدەکری و لە دەیان ووشەی تریشدا هەر بەرچاو دەکەوێ ئەنجامی قرتان و جیابونەوەی (دەنگ)ە لە (خان)ی خۆی ، چونکو ئەگەر دەنگ بزوێنێکی بەدودا هات ئەو کۆسپە نامێنێ وەکو لە ووشـەی (کات) یا (کار)دا

---

(٢) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر رۆشنایی فونەتیکدا ، کۆڕی زانیاری کورد ، بەغدا ، ل ــ ٢٥ ، ١٩٧٦ .

(٣) تۆفیق وەهبی ، دەستوری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ــ ١٠ .

دەبێندرێ ، بەڵام لە ووشەی (کردن)دا لەبەر ئەوەی (دەنگ)ێکی بەدڕدا هاتوە کۆسپەکە بەچاکی هەستی پێدەکرێ .

ئەم قسانەم نابێ وا لێك‌بدرێتەوە کە من لەو ڕایەدابم ئەم (کۆسپ)ە نابێ بە (بزوێن) یا (دەنگ بزوێن) حیساب بکرێ ، بەڵکو هەر وەك مامۆستا تۆفیق وەهبی دۆزیویەتەوە (بزوێن) و (بزوێنە کوردێ)شە .

★ ★ ★

گێڕوگرفتی ڕێنوسی کوردی

ئادەمیزاد لە سەرەتای ژیانی شارستانێتی خۆیدا بیروڕای خۆی هەر بە قسە دەربڕیوە کە دەموودەست لە هەوادا بێ‌سەروشوێن دەچۆ ، پێشکەوتن و گەشەکردنی ژیانی کۆمەڵایەتی و پان و بەرین بونی پێوەندیەکانی نێوان میللەتان بەتایبەتی پێوەندی ئابوری و ئاڵ و گۆڕی شتومەك لەسەردەمێکی مێژوییدا گەیوەتە پلەیێکی وا کە پێویستی بە نەخش‌کردنی قسە لەسەر (شتێ) پەیدا کرد تا بنێردرێ بۆ دوور یاوەکو بەڵگە هەڵبگیرێ ئەمە بۆتە هۆی پەیدابونی نوسین . ئەوەندی مێژو تائێستا ڕونی‌کردوتەوە ، یەکەم جار (سۆمەر)ێکان ٣٥٠٠ ساڵ پێش عیسا لەسەر (قوڕ) و پاش ئەوانیش بە ٥٠٠ ساڵ (میسر)ێکان لەسەر (پاپیرۆس) نوسیویانە .

نوسینیش وەکو گەلێ شتی دیکە بە گەلێ قۆناغاندا تێپەڕیوە ، هەر لە نوسینی پێچەڵپلۆچی (هیرۆگلیفی) و (بزماری) ڕابگرە تا دەگاتە (ئەلفوبێتکە)ی سادەی ئیمڕۆ لە دنیادا باوە و هەر پیتەی دەنگێك لە دەنگەکانی زمانان پێشان‌دەدا و « ژمارەیێکی کەمنەبێ زمانانی ئینسان ماوەی نەخش‌کردنیان دەست نەکەوتوە و زوربەیان هەر بەسەر دەم و زارانەوە هاتوچۆیان کردوە ، مەرجی بنچینەیی بۆ ژیانی زمانێك ئەوەیە قسەی پێ‌بکرێ نەك نەخش بکرێ »(١) جا زمانی کوردی ئەلەو زمانانەیە کە لە قۆناغی تازەیدا بەشێوەیێکی پان و بەرین (نسبیاً) دەرفەتی نەخش‌کران (نوسران)ی بۆ هەڵنەکەوتوە مەگەر لە سەرەتای ئەو چەرخەدا نەبێ ، بەڵام وەکو دەزانین بە درێژایی مێژوی پەیدابونی خۆی ژیاوە و گەشەی‌کردوە .

زمانی کوردی ئێستا ، بۆ نوسینی خۆی ئەلفوبێتکەیێکی هەڵبژاردوە کە زوربەی نێزیك بە گشت نەتەوە مسوڵمانەکان پێی دەنوسن ، نوسینی کوردی

---

(١) د. عەلی عەبدولواحید وافی ، سەرچاوەکەی پێشو ، ل ٢٤٥ .

له سه‌ره‌تای ئه‌م چه‌رخه‌ڕا تا ئیمڕۆ گه‌لێ گۆڕانی به‌سه‌رداهاتوه ، زۆر که‌م‌وکوڕی که له‌سه‌ره‌تادا تێیداهه‌بو ، له گوڕی هه‌لگێراوون ، به‌ڵام هێشتا لێی نه‌بڕاوه و ئه‌لفوبێیه‌که‌ی پێویستی به ده‌سکاریێ هه‌یه ، ئه‌م پێویستییه هه‌ندێ خوێنده‌واری کوردێ والێکردوه جاروبار بێر له گۆڕێنێکی بنه‌ڕه‌تی ئه‌لفوبێی کوردێ ده‌که‌نه‌وه و پێشنیارده‌که‌ن که کوردێ به خه‌تی لاتینی بنوسرێ و هه‌ر ئێستا له هه‌ندێ شوێن ئه‌وه‌نده‌ی ماوه‌ی نوسێن به کوردێ هه‌بێ به لاتینی ده‌نوسن .

به‌لای منه‌وه گیروگرفتی نوسینی کوردێ له‌وه‌دانیه که ئه‌م ئه‌لفوبێتکه‌ی ئێستامان کورتێ دێنێ و به که‌لکی ئه‌وه نایه پێی بنوسێن ، به‌ڵکو له‌وه‌دایه که به‌و جۆره‌ی پێویسته نه‌مانتوانیوه ئه‌لفوبێیه‌که ده‌گه‌ڵ تایبه‌تێکانی زمانه‌که‌مان ڕێك‌بخه‌ین و به‌پێی ئه‌م تایبه‌تیانه سه‌نگ و سوکێ تێدابکه‌ین ، وا ده‌زانم ئه‌مه‌ش به‌روبوێ لاسایی‌کردنه‌وه‌یێکی ناچاریه ، وه‌کو ده‌زانین پێشه‌نگی نوسینی کوردێ (مه‌لا) و (میرزا)کانی کوردن ، ئه‌وانه بێجگه له خوێندنی زانسته‌کانی دینێ که به زمانی عه‌ڕه‌بێ بو ، وه‌کو زمانێکی فه‌رهه‌نگێ (سه‌قافێ) ئه‌و زه‌مانه ، گه‌لێ کتێبی فارسیشیان وه‌کی : گولستان و بوستانی شێخی سه‌عدێ ، شانامه ، خه‌مسه‌ی نیزامی ، مه‌سنه‌وی و ... ده‌خوێند ، ته‌نانه‌ت له حوجره‌ی مزگه‌وته‌کانی تورکیای عوسمانیێش که زمانه‌که‌یان تا ڕاده‌یێکی زۆر له‌ژێر ته‌ئسیری فارسێ و عه‌ڕه‌بێدا بو ، ئه‌م جۆره کتێبه فارسییانه ده‌خوێندران ، ته‌ئسیری فه‌رهه‌نگی فارسێ له‌سه‌ر مه‌لا و خوێنده‌وارانی کورد له هه‌مو شوێنێك ، وای له‌وانه کردبو که ئه‌گه‌ر شعری شاعیرانی کورد ــ که یه‌که‌م نوسینی قۆناغی تازه‌ی کوردیه ــ یان ده‌نوسیوه به (ئیملا)ی فارسێ بو ، سه‌رنجێك له نوسینه‌کانی کوردێ سه‌ره‌تای ئه‌م چه‌رخه و ده‌ستنوسه‌کانی دیوانی شاعیرانی کورد بۆمان ده‌رده‌خا هه‌رچه‌ند زمانه‌که کوردیه به‌ڵام شێوه‌ی (ئینشا) و (ئیملا)ی یا فارسییه یا تورکێ که ئه‌مه‌ی ئاخریان خۆی له‌ژێر ته‌ئسیری فارسیدا بوه .

فارسێ و تورکێ هه‌ر به‌و خه‌ته ده‌نوسرێن که کوردێ پێ‌ده‌نوسرێ و له ڕێکخستنی ئه‌لفوبێیه‌که‌یاندا ده‌گه‌ڵ تایبه‌تییه‌کان و پێویستی زمانه‌که‌یان توشی هه‌ڵه‌ی گه‌وره بون و گیروگرفتی زۆر بو په‌یداکردون . ئێستاش فارسێ ، به سه‌لیقه یا به زه‌بری چاك‌زانینی ڕێزمان نه‌بێ ، مومکین‌نیه ڕاست بخوێندرێته‌وه و که‌م‌وکوڕی نوسینی له کوردێ زیاتره .

سه‌ید حه‌سه‌نی ته‌قی زاده نوسه‌ر و ئه‌دیبی ئێرانێ ، له‌پێش شه‌ڕی دوه‌مدا نامیلکه‌یێکی له‌سه‌ر ئه‌م گیروگرفتانه نوسیبو ، وه‌کو نمونه‌یێك ناوی خۆی (حه‌سه‌ن)ی هێنابو که به شێوه‌ی فارسێ (حسن) ده‌نوسرێ و گوتبوی ئه‌گه‌ر ته‌نیا نوخته‌ی (ن)ه‌که‌ی بۆ دانه‌ندرێ وبنوسرێ (حس) ئیحتیمالی ئه‌وه‌ی

هەیە ٦١٩ جۆر بخوێندرێتەوە(٢) ، بەڵام (حەسەن)ی کوردێ تەنیا شەش ئیحتیمالان هەڵدەگرێ کە یەکێکیان ڕاستەکەیەتی .

یەکەم ڕۆژنامەی کوردێ بە ئیملای تورکی نوسراوە و لەپاش شەڕی یەکەمینەوە کە لە خاکی دەوڵەتی تازەی عێراق ، نوسینی کوردێ بە شێوەیێکی ڕەسمی و بەرین دەستیپێکردوە ، لە سەرەتاوە بە ئیملای فارسێ دەنوسرا ، ئاشکرایە کە لە ڕێگەی لاسایی‌کردنەوەی ڕێنوسی فارسی و تورکی هەمو کەم‌وکوڕێ و گیروگرفتەکانی نوسینیشیان هاتۆتە ناو نوسینی کوردێ و لە ماوەی ئەم حەفتا هەشتا ساڵەی دوایێدا یەرەبەرە هەستەبەم گیروگرفتانەی نوسین کراوە ئەوەندەی مومکین بوبێ لە گۆڕێ هەڵگیراوون و ئەلفوبێیەکە زیاتر و باشتر دەگەڵ تایبەتییەکانی زمانی کوردێ گونجێنراوە .

لەم قۆناغەی ئێستادا گیروگرفتی نوسینی کوردێ دەگەڕێتەوە سەر هەندێ ووردەبابەتی فۆنێتیکی و دەتوانم بڵێم هەر (دەنگ بزوێن)ەکان دەگرێتەوە چونکو زۆر خۆماندوکردنی پێناوێ بۆ ئەوەی ڕۆنبێتەوە کە پیتەکانی ئەلفوبێی ئێستامان زۆرچاك لەباریاندا هەیە (دەنگ)ەکانی زمانی کوردێ بنوێنن ، چاکترین بەڵگە بۆ ئەم قسەیە ئەوەیە کە ئێمە تەنیا دوو دەنگی (ڕ ، ڵ)مان هەیە کە ناچاربوبین نیشانە لەسەر پیتەکانیان دانێین .

هەندێ ڕەخنە ئاڕاستەی ئەم ئەلفوبێتکەیە دەکرێ ، وەکو : زۆری نوختە لەسەر پیتەکان ، و یەکچونی شکڵی هەندێ لە پیتەکان ، لە کاتی نوسینا دەبێ زۆرجار دەست یا قەڵەم لەسەر کاغەز هەلبگیرێ ، .. و ... گومان دەوەدانیە کە ئەم ڕەخنانە هەمویان ڕاستن و نوسینی کوردێ پێویستی بە دەستکارێ هەیە ، بەڵام خۆ ئەوەش دەزانین پێویست شتێکە و ئیمکانی وەدیهاتن یا وەدیهێنانیشی شتێکی دیکەیە و دەبێ بەکاوەخو کاری بۆ بکرێ ، سەرەڕای ئەوەش ئەم ئەلفوبێتکەیە ، ئەگەر کەم‌وکوڕێ و ناتەواوێ هەیە محسناتیشی هەیە و دۆزینەوەی چارە بۆ هەندێ گیروگرفتی ڕێنوسەکە لام‌وایە وای‌لێدەکا بۆ کوردێ نوسین لە ئەلفوبێتکەی زمانانی‌تر چاتربێ .

وتمان ئەم ئەلفوبێتکەیەی ئێستا کوردێ پێدەنوسین پیتەکانی پڕ بەپێستی دەنگەکانی زمانی کوردین ، بەڵام کە هاتینەسەر دەنگ بزوینەکان ئێشەکە دەگۆڕێ و ئەوێ ڕاستبێ بەشی هەرە زۆری گیروگرفتی نوسینی کوردێ دەگەڕێتەوە سەر ئەو پیتانەی بۆ (دەنگ بزوێنە)ەکان دیارکراوون . وەکو دەزانن چوار پیتی (ئەلف) و (واو) و (هێ) و (یێ) بۆ حەوت (دەنگ بزوێن)ی a ، e ، ê ، î ، o ، u ، û کەلکیان لێ وەردەگیرێ، جا دوو دەنگ بزوێنی A ، E

---

(٢) نازانم ژمارەکەم باش لەبیرماوە یان نا ، بەڵام دڵنیام لەوە زیاتری نەنوسیبێ کەمتری نەنوسیبو .

که به (ئەلف و هێ) دەنۆسرێن گێروگرفتێکی ئەوتۆیان نیە مەگەر دەنگی (هـ) نـەبێ کـاتێ دەکەوێتە دوایێ ووشـەیێك و پێویسـتـە دەنـگی دەربچێ ، ئەوانیتر لە نۆسینا سەر لەپیاو دەشێوێنن و هەرکەسە بە جۆرێکیان دەنۆسێ ، هێندێك بە دۆ (واو) و دۆ (یێ) و هیندێکیتر بە (واو) و (یێ)ی نیشانە لەسەر و هەڵدەکەوێ سێ چوار (واو) یا دۆ سێ (یێ) بە شوین یەکتـرا وەکۆ قـاز و قولینگ ملەقوتە دەکەن .

لەم دوایانەدا کۆڕی زانیاری کورد (ۆ) لەباتێ (ۊ) و (ێ)ی لەجیاتی (ؽ) پەسندکرد بەم‌کارە ئەم دۆ دەنگ بزوینەش تا ڕادەیێك چارەیێکیان بۆ دۆزرایەوە، دەمێنێتەوە دەنگ بزوێنەکانی کە کاری ژێر و بۆر (کسرة و ضمة) دەکەن هێشتا دەگەڵ پێتی نیشـانەی دەنـگی (واو) و (یـێ) شکڵیـان یەکـە و تەنـانەت نیشانەیێکیشیان بۆ دیارێ نەکراوە .

سەرنجێکی پچۆك بۆمان دەردەخا کە لە هەشت دەنگ بزوێنی زمـانی کوردێ چواریان دەگەڵ دەنگی (یێ) و دۆیان دەگەڵ (واو) وێکدەچن . لەپێـش هەمۆشتێکدا مەسەلەکە ئەوەیە کە لە شکڵی (دەنگ) بۆ (دەنگ بزوێن) کەڵـك وەرگیراوە کە باوەڕناکەم لە هێچ ئەلفوبێتکەیەکدا ئەوە هەبێ ، لەلایەکی دیکەوە نەبۆنی هێچ ئیشارەیەك بۆ (ژێر و بۆر) کە بە (ی ، و) دەنۆسرێن ، بە یەکجارێ وەکۆ دەنگی (واو) و (یێ) دەیانخاتە بەرچاوان و سـەرەڕای ئەوانـەش بـۆ (بزوێنە کوردێ) هێچ پێتێك لە ئەلفوبێیەکەماندا نیە .

(دەنگ) و (دەنگ بزوێن) دەستکردی ئینسـان نێن و بۆیەش کەسێ بـە هەر زمانێك قسەبکا بۆی‌نیە و نابێ دەستکاریان بکات ، وەك یەکێك بێت و هەر لەخۆیەوە بڵێ فلانە دەنگم قبۆلە و فیسارە دەنگ بزوێنم ڕا لێ‌نیە ، بەڵام پێتەکانی ئەلفوبێتکە ، ئادەمێزاد بۆ ڕاپەڕاندن و هاسان‌کردنی کاروباری خۆی دایهێناون ئەگەر ئەم ئەرکەیان پێ جێ‌بەجێ نەکرێ ئەودەمە دەستکارێ‌کردن یا گۆڕینیان دەبێتە پێویست ، وەکۆ لەسەرەوەتر باسمان‌کرد ئێمە ئێستا بەدەست بەشێکی پچۆکی (دەستکرد)ی خۆمانەوە گرفتارێن و هەرچەند نۆسەرێ بـە جۆرێك و ڕێنۆسێك دەنۆسن .

من لەم بابەتەوە پێشنیارێکی دۆرودرێژم نیە ، بەڵام ئەوەندە دەزانم وەکۆ نیشاندرا ، هەمۆ گێروگرفت و هەمۆ پاشاگەردانێ نۆسێنی کوردێ لەسـەر هەشت دەنگ بزوێن کۆدەبێتەوە کە یەکیان (بزوێنە کوردێ) هەر هێچی بـۆ نەکراوە و دراوەتە دەست سەلیقەی خـوێنەران و حەوتەکـەی بـاقێش ، ئێستاش بەستەیە بە سەلیقەی نۆسەران چۆنیان دەنۆسن خۆیان دەزانن .

ئەمەش بەلای‌منەوە دۆ هۆی بنچینەیێ هەیە، یەکەمیان ئەوەیە کە فەرقی (دەنگ) و (دەنگ بزوێن) نەکراوە ، دوەم ئەو پێتانەی بۆ دەنـگ بزوێنـەکان

دیاریکراون بێجگە لە (ئەلف) ، لە زمانی عەرەبیدا نیشانەی دەنگن کە لە زمانی کوردیشدا ئەو دەنگانە هەن و هەر ئەو پیتانەیان بۆ تەرخانکراوە . گومان لەوەدا نیە بە خۆماندوکردنێکی کەم لەم گیروگرفتە رزگار دەبین و چیدی بەدەس (دەستکرد)ی خۆمانەوە نانالێنین . تا کەموکوڕی ڕێنوسی ئێستا چارەیێکی دەکرێ ، وا دەزانم قبوڵکردنی ڕێنوسێکی (موحد) کە هەمو نوسەرێك قبوڵ بکا پێی بنوسێ ، واجبێکی نەتەوەیی و زانستی هەمو خوێندەوار و نوسەرێکی کوردە .

★ ★ ★

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

فەرهەنگ نوسی*

فەرهەنگ ـ ئەو کتێبەیە ، کە وا وشەی تێدا تۆمار کراوە . جگە لە ریز کردنی وشە ، هەروەها لێی کۆلراوەتەوە و مانای رۆنکراوەتەوە و لێکدراوەتەوە و شیکراوەتەوە و زانیاری دەربارەی چۆنێتی نوسینیان و بە دەما هاتنیان و پەیدابونیان ... دراوە .

هەرچەندە فەرهەنگ جۆری زۆرە ، بەلام لەگەل ئەوەشدا دەتوانرێ دو جۆری سەرەکی جیا بکرێتەوە : یەك ـ فەرهەنگی ئینسکلۆپیدی ، دو ـ فەرهەنگی فیلۆلۆژی . فەرهەنگی ئینسکلۆپیدی سەبارەت بە رۆداو و دیاردە و خەلك ... هتد دەدوێ . هەرچی فەرهەنگی فیلۆلۆژییە لە وشە دەکۆلێتەوە ، واتە وشە کە دانەی زمانە کەرەستەی سەرەکی فەرهەنگی فیلۆلۆژییە .

لە فەرهەنگی ئینسکلۆپیدیدا خاسیەتی رێزمانی وشە و نیشاندانی چۆنێتی بەکارهێنانی و پەیدابونی و دروست بونی و چۆنێتی دەوری لە رستەدا ... بەر چاو ناکەوێ ، بەلکو کاری سەرەکی لە لێکدانەوەی وشەدا ، رۆنکردنەوەی ئەو دیاردەیەیە کە وشەکەی لێوە هاتوە . بەلام لە فەرهەنگی فیلۆلۆژیدا بە شێوەیەکی سەرەکی ، گرنگی بە وشەکە خۆی دەدرێ و مانای

* ئەم ووتارەی دوکتور ئەورەحمان لەسەر ئیزنی خۆیان لە کتێبی ووشەی زمانی کوردی وەرگیراوە و بەسوپاسی خۆمەوە لێرەدا بلاو دەکرێتەوە .

لێکدەدرێتەوە و حاڵەتی رێزمانی دەنوسرێ و سەرچاوەی پەیدابونی نیشان دەدرێ و چۆنیتی بەکارهێنانی بەدیار دەخرێ .

فەرهەنگی ئینسکلۆپیدێ جۆر جۆرە ، وەك : ئینسکلۆپیدێ گەورە ، ئینسکلۆپیدێ بچوك ، ئینسکلۆپیدێ پزیشکی ، ئینسکلۆپیدێ تەکنیکی ... هتد .

فەرهەنگی فیلۆلۆژێ بە گوێرەی مەبەست و شێوەی لێکدانەوە و رۆن‌کردنەوەی کەرەستەی زمان ، دەتوانرێ بەسەر چەند جۆرێکدا دابەش بکرێ :

ئەو فەرهەنگانەی بە کەرەستەی زمانی زگماك ، مانای وشەی زمانێکی بێگانە لێکدەدەنەوە ، یاخود بە پێچەوانەوە ــ واتە بە کەرەستەی زمانێکی بێگانە ، مانای زمانی زگماك لێکدەدەنەوە . ئەم جۆرە فەرهەنگانە ، چۆن بۆیان هەیە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی‌تر بن ــ واتە دوو زمان بن ، هەروەها بۆشیان هەیە لە زمانێکەوە بۆ چەند زمانێکی دیکە بن ــ واتە فرەزمان بن .

ئەم جۆرە فەرهەنگانە (بە وێنە : فەرهەنگی کوردێ ــ عەرەبی ؛ فەرهەنگی عەرەبی ــ کوردێ ؛ فەرهەنگی کوردێ ــ ئنگلیزێ ؛ فەرهەنگی ئنگلیزێ کوردێ ؛ فەرهەنگی کوردێ ــ رۆسی ؛ فەرهەنگی رۆسی ــ کوردێ ؛ فەرهەنگی کوردێ ــ عەرەبی ــ فارسی ... هتد) تا رادەیەك لە کاری فەرهەنگ‌نوسی کوردیدا گرنگییان پێدراوە و ژمارەیەك فەرهەنگی کوردێ ــ بێگانە ، بێگانە ــ کوردێ نوسراوە .

لەتەك ئەو جۆرە فەرهەنگانەدا ، هەروەها فەرهەنگ هەن کە وشەی زمانێك بە کەرەستەی هەمان زمان لێکدەدەنەوە . ئەم فەرهەنگانەش چەشنی جیاوازیان هەیە ... بەداخەوە لە کاری فەرهەنگ نوسی کوردیدا ، گرنگی بەم جۆرە فەرهەنگانە کەم دراوە(۱) .

ــ ۱ ــ

دەمێکە دەست بە کاری فەرهەنگ نوسی کوردێ کراوە و دانەری یەکەم فەرهەنگی کوردێ کورد بووە . لە ساڵی ۱۰۹٤ی‌ك ــ ۱٦۸۲/۱٦۸۳ی زدا

(۱) لەو باسەدا کە لێرەوە دەستی پێ دەکەین ــ واتە لە باسی ئەو فەرهەنگانەدا ، کە هەر لە زووەوە تا ئەمڕۆ لە مێژوی فەرهەنگ نوسی کوردیدا دانراون ، ئەو راستییەمان بۆ رۆن دەبێتەوە .

شاعیری مەزنی کورد ئەحمەدی خانی لە ژێر ناوی (نەوبەهار)دا فەرهەنگۆکێکی بە شیعر بۆ یارمەتی دانی منداڵانی کورد لە فێربوونی زمانی عەرەبیدا نوسیوە و لە سەرەتادا پەنجەی بۆ ئەوە ڕاکێشاوە :

نە ژ بو صاحب رواجان
بلکی ژ بوچوکی د کرمانجان
ئەم فەرهەنگە چەند جارێك لە چاپ دراوە :

یەك ــ لە پاشکۆی فەرهەنگەکەی یوسف ضیاءالدین پاشای خالدی(٢) و دوو ــ لە کتێبەکەی (لی کۆك)ی زانای ئەڵماندا(٣) . . .

یەکەم فەرهەنگی کوردی کە لە لایەن ئەوروپاییەکانەوە نوسرابێ ئەو فەرهەنگە ئیتالیایی ــ کوردییەیە کە قەشەی ئیتالیایی (ماوریزۆ گارزۆنی Maurizio Garzoni)لە ساڵی ١٧٨٧ دا لە ڕۆما لە پاشکۆی ئەو کتێبەدا کە لە بارەی زمانی کوردییەوە نوسیویەتی بڵاوی کردۆتەوە(٤) . ئەم فەرهەنگە دەور و بەری پێنج هەزار وشەی ئیتالیایی‌یە کە ماناکانیان بە شێوەی کوردی ئامێدی لێك دراوەتەوە و لە چۆنێتی شەرح و ڕوونکردنەوە و دانی مانای وشەدا بە نیسبەت ئەو دەمەوە زۆر سەرکەوتووە وتەنانەت لەگەڵ ئەوەشدا کە نزیکەی (٢٠٠) ساڵێك بە سەر لە چاپدانیدا تێپەڕیوە ، هێشتا سوود و کەڵکی هەر بەردەوامە .

لە ساڵی ١٢١٠ی‌ك ــ ١٨٩٥ی ز دا شیخ مارفی نۆدێ لە ژێر ناوی (احمدی)دا بە شیعر فەرهەنگۆکێکی عەرەبی ــ کوردی داناوە . ئەم فەرهەنگۆکە هەر لە ساڵی ١٩٣٦دا دوو جار لە چاپ دراوە : یەك ــ لە سلێمانی(٥) ، دوو ــ لە بەغدا(٦) . پاش ئەوەش گەلێ جاری تر لەچاپ دراوەتەوە .

لە پاش نوسینی ئەو چەند کارەی لە سەرەوە ناومان بردن تا ناوەڕاستی سەدەی نۆزدە لەم ڕووەوە هیچ شتێکی وەها نەنوسراوە کە شایانی باس بێت . ئەوەی کە هەبێت تەنها ئەو دوو سەد وشەیەیە کە لە لایەن ریچ(٧) و ئەو ٢٧٣

---

(٢) یوسف ضیاءالدین پاشا الخالدی المقدسی ، الهدیه الحمیدیه في اللغة الکردیه ، استانبول، ١٣١٠ هـ ــ ١٨٩٣ م .

(٣) Le Coq, Kurdische Texte, Berlin, 1903 ; T. I. II.

(٤) Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabolario della lingua Kurda, Roma, 1787.

(٥) شێخ مارفی نۆدێ ، احمدی ، سلێمانی ، ١٩٣٦ .

(٦) شێخ مارفی نۆدێی ، احمدی ، بەغدا ، ١٩٣٦ .

(٧) C. J. Rich, Narrative of a residence in Koordistan and on the site of ancient Niniveh, ... London, 1836 - 1837, pp. 394 - 398.

یەیە لە «فەرهەنگی بەراوردیی هەمۆ زمان و شێوەکان »دا تۆمارکراوە(٨) .

لە سەرەتای نیوەی دوەمی سەدەی نۆزدەدا لێکۆلینەوە لە زمانی کوردیی بە گشتیی و نۆسینی فەرهەنگ بە تایبەتیی کەوتە برەو . لە ساڵانی ١٨٥٦ و ١٨٥٧ و ١٨٥٨ دا رۆژهەلاتناسی بە ناوبانگ ، زانای گەورەی رۆس ــ پێوتر لێرخ سیێ کتێبی لە بارەی کورد و کوردستانەوە بلاوکردەوە(٩) . کە تا ئەمرۆش لە کتێبخانەی کوردناسیدا هاوتایان کەمە و بە سەرچاوەیەکی رەسەن دەژمێررێن . لە کتێبی سێیەمیدا فەرهەنگێکی کوردیی (کرمانجیی ژۆرۆ) ــ رۆسیی (ل ١ ــ ٨٤) ، وە کوردیی (زازا) ــ رۆسیی (ل ٨٥ ــ ١٠٨) لە چاپ داوە .

ئا. ژابا جگە لەو خزمەتەی کە لە تۆمار کردنی فۆلکلۆر و لێکۆلینەوەی کورد و زمانەکەیدا کردۆیەتی ، لە نۆسینی فەرهەنگی کوردیدا کارێکی گەورە و خزمەتێکی بێ‌شوماری کردوە . ئەم زانایە خاوەنی یەکەم فەرهەنگی کوردیی ــ فەرەنسیی یە کە لە پاش خۆی بە فەرمانی ئەکادیمیەی رۆسیی لە ساڵی ١٨٧٩دا فێردیناند یوستیی بلاوی کردەوە(١٠) . ئەم فەرهەنگە بریتیە لە (٤٦٣) لاپەڕە و (١٥) هەزار وشەی کوردیی کە جگە لە لێکدانەوە و شەرح کردنیان لە داڕشتن و دروست بۆن و پەیدابۆنیان کۆلیوەتەوە و هەروەها لەگەڵ وشەکانی فارسیی و عەرەبیی و تورکیدا بەراوردی کردوون .

ئا. ژابا هەروەها دۆ فەرهەنگی تریشی داناوە : فەرەنسیی ــ رۆسیی ــ کوردیی ، وە کوردیی ــ فەرەنسیی ــ رۆسیی کە هێشتا بە دەستنۆسیی ، ماونەتەوە و لە ئارشیفی ئەکادیمیەی زانستیی سۆڤێت لە لێنینگراد هەلگیراون.

---

(٨) П.С. Палас. Сравнительные словари всех языков и наречий, СПб., 1787, ч. I, № 77

(پ. س. پالاس ، فەرهەنگی بەراوردیی هەمۆ زمان و شێوەکان ، پیترسبورگ ، ١٧٨٧) .

(٩) П. Лерх. Исследования об иранских курдах и их предках северных халдеях, СПб.. 1856. 1857. 1858

(پ. لێرخ ، لێکۆلینەوە لە بارەی کوردەکانی ئێران و خالدیەکانی سەرۆی باو باپیرانیانەوە، پیترسبورگ، بەشی یەکەم ١٨٥٦ ، بەشی دوەم ١٨٥٧، بەشی سێیەم ١٨٥٨ .

(١٠) A. Jaba, Dictionnaire kurde - francais, StPetresbourg, 1879.

س. ری ــ میسیۆنێر (مبشر)ی ئەمەریکایی ماوەیەکی درێژ لە ناوچەی هەکاری ژیاوە و سالی ١٨٧٠ کورتەیەکی رێزمانی کوردیی بلاوکردۆتەوە(١١) لە پاشکۆی ئەم کتێبەدا فەرهەنگۆکێکی بیست لاپەڕەیی کوردی ــ ئینگلیزی نوسیوە .

نزیك کۆتایی سەدەی نۆزدە رۆژهەلاتناس ــ ئا. سۆتسین کتێبێکی لە بارەی رێزمانی کوردییەوە بلاوکردەوە(١٢) کە بەشی سێیەمی بریتییە لە فەرهەنگۆکێکی کوردی ــ ئەلەمانی (ل ٢٨١ ــ ٣٤١) .

لە کتێبەکەی س. ئا. یەگیزارۆڤدا کە لە بارەی ئەتنۆگرافیای کوردەوە نوسیویەتی(١٣) ، چاومان بە دوو فەرهەنگۆك دەکەوێ : یەك ــ کوردی ــ روسی (ل ١ ــ ٦٥) ؛ دوو ــ روسی ــ کوردی (ل ٦٦ ــ ١٢٢) . یەکەم دەوری سێ هەزار ، دووەم ــ چوار هەزار وشەیەکی تیایە .

سالی ١٨٩٣ یوسف ضیائەددین پاشای خالدی فەرهەنگێکی کوردی ــ عەرەبی لە ئەستەمبول لە چاپ دا(١٤) . ئەم فەرهەنگە ، کە (٣١٩) لاپەڕەیە ، لە سامانی فەرهەنگ نوسی کوردیدا کارێکی بە نرخە ...(١٥)

---

(١١) S. A. Rhea, Brief Grammar and vocabulary of the Kurdish Language of the Hakari district in ((Journal of the American Oriental Society)) , New Haven, 1872. Vol. X.

(١٢) E. Prym and A. Socin, Kurdische Sammlungen, Abt I. II, S. Pbg, 1887 - 1890.

(١٣) С.А. Егизаров. Краткий этнографический очерк курдов Эриванской губернии, "Записки Кавказского отдела императорского Русского географического общества", книжка XIII, выпуск 2, Тифлис, 1891

س. ئا. یەگیزارۆڤ ، مێژوویەکی ئەتنوگرافی کورتی کوردی پارێزگای یەریڤان ، «هەوالەکانی لقی قەفقاسیای کۆمەلی جوگرافیایی روسی ئیمپراتۆری » ، تفلیس ١٨٩١ .

(١٤) سەرچاوەی ناوبراو ، یوسف ضیاءالدین باشا الخالدی المقدسی ، الهدیة الحمیدیة فی اللغة الکردیة ، استنبول ، ١٣١٠ هـ ــ ١٨٩٣ م .

(١٥) بۆ وەرگرتنی زانیاری پتر لە بارەی ئەم فەرهەنگەوە ، بڕوانە : مامۆستا نەجمەددین مەلا ، گەنجینەیەکی پڕ گەوهەری کوردان ، گۆڤاری «رۆژی نوێ» ، ژ ١٢ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ٢١ ــ ٢٥ .

میجەر سۆن لە پاشکۆی ئەو کتێبەی لە ساڵی ۱۹۱۳دا لە لەندەن بڵاوی کردۆتەوە(۱٦) ، فەرهەنگۆکێکی ئینگلیزیـ ـ کوردیـ (ل ۱۷۰ ـ ۲۸۹) داناوە . هەروەها لەو کتێبەشدا کە لە ساڵی ۱۹۱۹دا لە بەغدا لە چاپ دراوە(۱۷) ، فەرهەنگۆکێکی ئینگلیزیـ ـ کوردیـ چەفتا لاپەڕەیی نوسیوە .

ساڵی (۱۹۱٦)ش ف. نیکیتین فەرهەنگۆکێکی ڕوسیـ ـ کوردیـ لە ورمێ بڵاوکردەوە(۱۸) و دوای ئەوە بە سێ ساڵ کتێبی ڕێزمانی میسیۆنێری ئەمەریکایی ل. و. فۆسۆم دەرچو(۱۹) ، کە فەرهەنگۆکێکی شازدە لاپەرەیی لەگەڵدا بڵاوکردۆتەوە (ل ۲٦۲ ـ ۲۷۸) .

ـ ۲ ـ

پاش شەڕی یەکەمی جیهان

لە کوردستان :

لە ساڵانی ۳۰ی سەدەی بیستەمدا دەورێکی نوێ لە مێژوی فەرهەنگ نوسیـ کوردیدا دەست پێدەکات و ئەمەش یەکێك بۆ لە ئەنجامەکانی قوڵ بونەوەی هەستی نەتەوایەتیـ کە یەکێك لە بەرهەمە ڕۆشنبیریە گرنگەکانی بریتیـ بۆ لە بایەخ پێدانی خوێندەوارانی کورد خۆیان بە لێکۆڵینەوەی زمان و ئەدەب و مێژوی گەلەکەیان . کاری فەرهەنگنوسیـ تا ساڵانی پەنجا لە چوارچێوەیەکی سست و سادە و ساکاردا مایەوە و ئەوانەی لەو ماوەیەدا بڵاوکراونەتەوە و شایانی باسن بریتین لە : یەکەم ـ لیستەی ئەو زاراوە کۆمەڵایەتی و سیاسیانەی جەلادەت عالی بەدرخان لە ساڵانی سیدا لە بەشێکی تایبەتیـ گۆڤاری «هاوار»دا لە ژێر ناوی « فەرهەنگۆك »دا بڵاوی کردۆتەوە ؛ دووهەم ـ ئەو زاراوانەی مامۆستا عەلادین سەجادیـ لە گۆڤاری « نزار »دا

---

(۱٦) E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London, 1913.

(۱۷) E. B. Soane, Elementary Kurmanji Grammar, Baghdad, 1919.

(۱۸) В. Никитин. Краткий русско-курдский военный переводчик, Урмия, 1916

(ف. نیکیتین ، فەرهەنگی جەنگی ڕوسیـ ـ کوردیـ ، ورمێ ، ۱۹۱٦ .

(۱۹) L. O. Fossum, A practical Kurdish grammar, Minneapolis, 1919.

بڵاوی کردۆتەوە ؛ سێهەم ــ فەرهەنگۆکەکەی مامۆستا شاکر فەتاح کە ساڵی ١٩٣٤ لە چاپیداوە(٢٠) ؛ چوارەم ــ ئـەو فەرهەنگە عەرەبی ــ کوردییەی ، شاعیری کورد مامۆستا عەبدوڵلا زێوەر ساڵی ١٩٤١ دایناوە(٢١) ...

لە ماوەی ئەم بیست ساڵەی دواییشدا هەندێ مامۆستای دڵسۆز لەم مەیدانە پیرۆزەدا هەنگاوی گەورەیان ناوە و ژمارەیەك فەرهەنگی بایەخداریان بڵاوکردۆتەوە و کاری فەرهەنگ نوسی کوردی پێشکەوتوە و پەرەی سەندوە و گەشەی کردووە .

مامۆستا گیو موکریانی دەورێکی گەورە و بەرزی لە مێژوی فەرهەنگ نوسی کوردیدا بینیوە و دەها ساڵ لە ژیانی لاوی و پیری بەو کارەوە بردۆتە سەر و لە ئەنجامدا چەند فەرهەنگێکی داناوە :

« رابەر » ــ فەرهەنگێکی قوتابخانەیی عەرەبی و کوردییە ، لە ساڵی ١٩٥٠دا لە چاپخانەی کوردستان لە هەولێر دەرچووە(٢٢) . ئـەم فەرهەنگە نزیکەی (١٥) هەزار وشەی عەرەبییە ، کە ماناکانیان بە کوردی لێدراوەتەوە . لە کردنەوەی مانای وشە ، لە وەرگێرانی وشە عەرەبییەکاندا بۆ کوردی ، لە شەرح کردنی ئەو وشە عەرەبیانەی لە کوردیدا بەرامبەریان نییە بە تێکڕایی سەرکەوتوە . هەرچەندە پتر لە ٢٠ ساڵ بە سەر دەرچونی ئەم فەرهەنگەدا تێپەڕ بوە ، بەڵام تاکو ئێستا سود و کەڵکی هەر بەردەوامە .

لە ساڵی ١٩٥٥یشـدا فەرهەنگێکی کوردی ــ عەرەبی ــ فارسی ــ فەرەنسی ــ ئینگلیزی لە ژێر نـاوی « کۆلکەزێرینە »دا بڵاوکردەوە(٢٣) . وشەکانی ئەم فەرهەنگە بەسەر (٥٩) باسی بچوکدا دابەشکراون و لە هەر باسێکدا زوربەی ئەو وشـانە بەرچاو دەکەون کە پەیوەندیان بـەو باسەوە هەیە . هەرچەندە لەم فەرهەنگەدا ناتەواوی و کـەم و کورتی هەیە ، بەڵام

---

(٢٠) شاکر فتاح ، فەرهەنگۆك ، ئینگلیزی ــ کوردی و کوردی ــ ئینگلیزییە ، ڕەواندوز ١٩٣٤ .

(٢١) ئەم فەرهەنگە کە تەرجەمەی فەرهەنگی « اختری »یە ، وەك دانەر نوسیویتی لە بیست و پێنجی مانگی تەموزی ١٩٤١دا تەواو بوە . بەڵام بەداخەوە تاکو ئێستا لە چاپ نەدراوە و بە دەستنوسی ماوەتەوە . ئەم دەستنوسـە کە دو دەفتەری گەورەیە لە کتێبخانەی « کۆڕی زانیاری کورد »دا پارێزراوە .

(٢٢) گیو موکریانی ــ «رابەر» ، فەرهەنگێکی قوتابخانەیی عارەبی و کوردییە ، هەولێر ، ١٩٥٠ .

(٢٣) گیو موکریانی ــ « کۆلکەزێرینە » ، کوردی ــ فارسی ــ عەرەبی ــ فەرنسی ــ ئنگلیزی ، چاپی یەکەم ، هەولێر ، ١٩٥٥ .

(٢٤) گیو موکریانی ــ « کۆلکەزێرینە » ، کوردی ــ فارسی ــ عەرەبی ــ فەرەنسی ــ ئنگلیزی ، چاپی دوەم ، هەولێر ١٩٦٦ .

دەتوانرێ بەشی زۆری ئەو ناتەواوییانە بخرێتە ئەستۆی دواکەوتنی زانستی فەرهەنگ نوسیٖ کوردیٖ لەو سەردەمەدا .

مامۆستا گیو موکریانیٖ لە ساڵی ١٩٦٦دا چاپی دووەمی «کۆلکەزێرینە»ی دەرکرد(٢٤) . چاپی دووەم بریتییە لە هەڵبژێریٖ و پترکردن و هەروەها لەگەڵ چاپی یەکەمیدا گەلێك جیاوازیٖ هەیە و زۆر لەو کەم و کورتییانەی لە چاپی یەکەمدا هەبۆن چارکردوە .

ساڵی ١٩٦١یش فەرهەنگێکی کوردیٖ ـ عەرەبیٖ لەژێر ناوی فەرهەنگی « مەهاباد »دا بڵاوکردەوە(٢٥) . ئەم فەرهەنگە چ لە بارەی زۆریٖ وشەوە و چ لە بارەی شێوە و شێواز و جۆری دانانیەوە ، گەلێك باشترە و کەم و کورتیٖ کەمترە وەك لەوانەی پێشوٖی . ژمارەی وشە کوردییەکانی ئەم فەرهەنگە نزیکەی (٣٠) هەزار وشەیە ـ واتە دوٖ ئەوەندەی فەرهەنگی « رابەر »ە . لە جۆری ریزکردن و رێکخستنی وشەکاندا و لە چۆنێتیٖ لێكدانەوە و یەکالاٚکردنەوە و دانی مانای وشەدا لەسەر رێگایەکی نوێ و راست و جوان رۆیشتوە .

جگە لەو فەرهەنگانەی باسمان کردن ، مامۆستا گیو موکریانیٖ فەرهەنگی « کوردستان »یشی داناوە . ئەم فەرهەنگە کە کوردیٖ ـ کوردییە هێشتا لە چاپ نەدراوە(٢٦) .

ساڵی ١٩٥٥ مامۆستا عیززەددین مەلا مستەفا « فەرهەنگۆك بۆ قوتابییانی کورد »ی بڵاوکردەوە(٢٧) . ناوەرۆك و مەبەستی ئەم بەرهەمە ، وەك دانەر خۆی لەسەر بەرگ و لە پێشەکییەکەیدا پەنجەی بۆ راکێشاوە ، لێکدانەوەی مانای وشە عەرەبییەکانی کتێبی خوێندنەوەی عەرەبیٖ پۆلی چوارەم و پێنجەم و شەشەمی سەرەتایی و ئاسان کردنی کار و پاشەکەوت کردنی کاتی قوتابییانی کوردە لە تێگەیشتنی ئەو وشانەدا ، کە لە پاشکۆی کتێبەکانیاندا تۆمار کراون .

شێخ محەمەدی مەردۆخ کە زانایەکی بە ناوبانگ و ناسراوی کوردە ، لە مەیدانی دانانی فەرهەنگی کوردیدا هەوڵ و کۆششێکی زۆری داوە . ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە فەرهەنگێکی « کوردیٖ ـ فارسیٖ ـ عەرەبیٖ » لە

---

(٢٥) گیو موکریانیٖ ـ « مەهاباد » ، فەرهەنگێکی قوتابخانەییٖ کوردیٖ و عەرەبییە ، هەولێر ، ١٩٦١ .

(٢٦) بۆ وەرگرتنی زانیاریٖ پتر لە بارەی فەرهەنگەکانی مامۆستا گیو موکریانییەوە ، بڕوانە : ئەوڕەحمانی حاجیٖ مارف ، چالاکیٖ مامۆستا گیو موکریانیٖ لە مێژوٖی فەرهەنگ نوٖسینی کوردیدا ، رۆژنامەی « هاوکاریٖ » ، ل ١٠٠ ـ ١٠٤ ، بەغدا ، ١٩٧٢ .

(٢٧) عیززەددین مەلا مستەفا ، فەرهەنگۆك بۆ قوتابیانی کورد ، بەغدا ، ١٩٥٥ .

سالی ١٩٥٦دا لە تاران لە چاپ داوە(٢٨) . ئەم کارەبەراستی کۆششێکی گەورە و نوسراوێکی بەنرخ و نایابە و کەلێنێکی گەورەی لە کاری فەرهەنگ نوسی کوردیدا پڕکردۆتەوە . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەند کەم و کورتییەکی تێدا دەبینرێ ، وەك ئەوەی کە هەندێ وشەی دروست کراو کەوتوەتە ناو فەرهەنگەکەوە کە لە زمانی کوردیدا نین و لەگەڵ دەستوری زمانی کوردیدا ناگونجێن ، یاخود ژمارەیەك وشەی عەرەبی و فارسی وەهای تۆمار کردوە کە کورد بەکاریان ناهێنن . لە لێکدانەوە و شەرحی وشەشدا ناتەواوی و ئاڵۆزی دەبینرێ . ناتەواوی هەرە گەورەی ئەم فەرهەنگە ئەوەتە کە بە دەست نوسراوەتەوە و بە زەنکۆگراف لەچاپدراوە . نوسینەوەکەشی بەشێوەیەکی فارسی شکستەیە . ئەوەش بوە بە هۆی ئەوە کوردی عێراق کە فارسی نازانن لە سنورێکی تەسکدا نەبێ کەڵکی لێ وەرنەگرن ... بەڵام هێشتا ئەم کەم و کورتییانە ئەو کارە بە نرخە بێبایەخ ناکەن .

تاوەکو سالی ١٩٦٠ فەرهەنگێکی کوردی ـ کوردیمان نەبو . هەست و چالاکی مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ ئەم کەلەبەرەیان بۆ پڕ کردینەوە . ئەوەبو لە سالی ١٩٦٠ ــ ١٩٦٤دا بەرگی یەکەم و دووەمی فەرهەنگی «خاڵ» دەرچو(٢٩) ، کە تا کۆتایی پیتی (ڤ) دەگرێتەوە. مامۆستا خاڵ باشماوەکەشی خستوەتە ژێر چاپەوە .

فەرهەنگی « خاڵ » یەکێکە لە فەرهەنگە سەرکەوتوەکانی کوردی و بەرهەمێکی بەنرخ و بایەخدارە و بە گشتی لەسەر شێوەیەکی جوان و راست دانراوە و گەلێك لەو گرانی و ناتەواویانەی کە لە فەرهەنگەکانی پێش ئەودا هەبون ئەم ئاسانی کردون و پڕی کردونەتەوە .

بۆ لێکدانەوە و کردنەوەی مانای وشە نوسەر چەند رێگایەکی راست و زانستی گرتوە . بۆ ئەو وشانەی کە بتوانرێ بە یەك وشە مانایان نیشان بدرێ نیشانی داوە . ئەو وشانەش کە پێویستیان بە شەرح بوبێت شەرحی کردون. لە زۆر شوێنیشدا بۆ ئاسانکردنی تێگەیشتن لە مانای وشە و بۆ فێربونی بەکار هێنانی وشە ، وەك نمونە رستەی ئاسان و رێك و پێکی هێناوەتەوە...

هەرچەندە چەند ناتەواوی و کەم و کورتییەکی کەم لە « فەرهەنگی خاڵ »دا هەیە ، بەڵام ئەو ناتەواویانە بە جۆرێك نین لە نرخی فەرهەنگەکە کەم بکەنەوە . بە گشتی فەرهەنگی «خاڵ» فەرهەنگێکی سەرکەوتوە و کارێکی گرنگ و پێویستە ، بەرهەمی رەنجی چەند سالەی مامۆستا خالە لە نواندنی

---

(٢٨) شێخ محەمەدی مەردۆخ ، فەرهەنگی « مەردۆخ » ، تاران ، ١٩٥٦ .

(٢٩) شێخ محەمەدی خاڵ ، فەرهەنگی « خاڵ» ، ب ١ ــ ٢ ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ــ ١٩٦٤ .

هونەرێکی بەرز لە دانانی یەکەم فەرهەنگدا لە کوردییەوە بۆ کوردی(٢٠) .

سالی ١٩٦٢ مامۆستا عەلائەددین سەجادی فەرهەنگێکی « کوردی ـ عەرەبی ـ فارسی » بلاوکردەوە(٢١) مامۆستا لەم نوسراوەدا جگە لە پێشەکی کە بە هەر سێ زمان ـ واتە کوردی عەرەبی و فارسی نوسیویتی ، بە تایبەتی لە کەم و کورتی و چەلـەمەی ئیملای کوردی دواوە ، هەروەها لـە (١٥) لاپەڕەیەکدا لە سەر ڕێزمانی کوردی نوسیوە و لە چەند شتێکی پێویست و سەرەتایی بۆ فێربونی زمان و بەکار هێنانی فەرهەنگ کۆلیوەتەوە .

نوسەر وشەکانی ئەم فەرهەنگەی بەسەر (١٧) باسی فراواندا دابەش کردوە و ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە لە هەر باسێکدا زوربەی ئەو وشانە بەر چاو دەکەون کە پەیوەندییان بە سەرباسەکەیانەوە هەیە و بێ‌گومان ئەمەش یەکێکە لە رووە چاکەکانی فەرهەنگەکە ... بەلام بەداخەوە هەندێك کەم و کورتی بەر چاو دەکەون کە بوون بە هۆی ئالۆزکردن و شـێواندنی هەندێ رۆی ئەو نوسراوە . بە وێنە دەبینین لە ریزکردنی وشەکاندا نارێکی زۆرە و ئەمەش بووەتە هۆی زەحمەت کێشان لە دۆزینەوەی وشەدا . هەروەها زۆر جار لە ژێر سەرباسەکاندا وشە دەبینرێن کە پەیوەندییان لەگەل سەرباسەکەدا نییە یاخود زۆر وشە کە پەیوەندییان هەیە و کەچی نەنوســراون . ئەمانە و چەند ناتەواوییەکی‌تر ، وەك دوپاتکردنەوە لە تۆمارکردنی وشەدا و هەلەی ئیملا ... دەبینرێن .

« فەرهەنگا کوردی » ، کە مامۆســتا جگەر خوێن دایناوە ، لە سالی ١٩٦٢دا بەرگی یەکەم و دوەمی لە بەغدا چاپکراوە(٢٢) .

ئەم فەرهەنگە کـە کوردی ـ کوردییە و بە شـێوەی کرمانجی ژۆرووە بێ‌شك دەوری خۆی بینیوە و دەبینێ ، بەلام بەداخەوە لەم فەرهەنگەدا کەم و کورتی و ناتـەواوی ئێجگار زۆرە . ئەگەر ئـەم فەرهەنگە لەگەل فەرهەنگی « رابەر »ی مامۆستا گیو موکریانی ، کە لە سالی ١٩٥٠دا دەرچووە، یا لەگەل فەرهەنگی « خال »ی مامۆستا شێخ محەمەدی خال ، کە بەرگی یەکەمی لە

---

(٢٠) لە ژمارە ١٩ ـ ٢٢ی سالی ١٩٧١ی رۆژنامەی « هاوکاری »دا لـە ژێر ناوی « فەرهەنگی خال »دا ، وە لە ژمارە ١٠٥ ـ ١٠٨ی سالی ١٩٧٢ی هەمان رۆژنامەدا لە ژێر ناوی « چەند رۆنکردنەوە و بەلگە و تێبینییەکی نوێ دەربارەی فەرهـەنگی خال »دا زنجیرەیەك وتارم لە بارەی فەرهەنگی ناوبراوەوە بلاوکردوەتەوە و بە دوور و درێژی باســی زۆر روی ئەو کارەم تیا کردوە .

(٢١) عەلائەددین سەجادی ، دەستور وە فەرهەنگی زمانی کوردی ـ عەرەبی ـ فارسی ، بەغدا ، ١٩٦٢ .

(٢٢) جگەر خوێن ، فەرهەنگا کوردی ، ب ١ ـ ٢ ، بەغدا ، ١٩٦٢ .

سالی ۱۹٦۰دا بلاوکراوەتەوە بەراورد بکەین ، ئەوە دەبینین کە کەم و کورتی « فەرهەنگا کوردێ » گەلێك زۆرترە وەك لەو دوو فەرهەنگەی لە سەرەوە ناومان بردن ، لەگەڵ ئەوەی فەرهەنگی مامۆستا جگەر خوێن لە پاش فەرهەنگی « رابەر » و « خاڵ » دەرچوە . لێرەدا وا دەردەکەوێ کە مامۆستا جگەر خوێن سوودی لەو فەرهەنگە کوردییانە نەبینیوە کە لەپێش فەرهەنگەکەی ئەو دەرچوون و زۆر کاری ئاڵۆزیان خاوکردۆتەوە و بەسەر گەلێك کۆسپدا سەرکەوتوون(۲۳) .

مۆسا عەنتەر سالی ۱۹٦۷ لە ئەستەمبوڵ فەرهەنگێکی کوردێ ـ تورکی لە چاپدا(۲٤) . ئەم فەرهەنگە ، کە یەکەم فەرهەنگە لە کوردییەوە بۆ تورکی ، دەور و بەری (۱۰) هەزار وشەیەك دەبێت . جگە لەوە ، دانەر لە پاشکۆی ئەم نوسراوەدا هەندێ لە دەنگەکانی زمانی کوردێ دواوە .

سالی ۱۳٤۷ ی. ش. ـ ۱۹٦۸ی ز لە تاران م. ئەورەنگ بەرگی یەکەمی « فرهنگ کردی »ی بلاوکردەوە(۲٥) ، کە تەنیا پیتی (آ ـ ب) دەگرێتەوە . لەم بەرگەدا ٦٤۰۰ وشەی کوردێ تومار کراوە و بە شێوەیەکی باش مانایان بە فارسی لێکدراوەتەوە . ئەم فەرهەنگە کە کوردێ ـ فارسییە، کارێکی سەرکەوتو و نایابە ... نوسەر بۆ بەجێهێنانی ئەم ئەرکە ، سوودێکی زۆری لە کاری فەرهەنگ نوسی کوردێ (بە تایبەتی لە فەرهەنگی خاڵ و مەردۆخ و « مەهاباد »ی گیو موکریانی و تۆفیق وەهبی) وەرگرتوە(۲٦) .

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسیش ، سالی ۱۹۷۰ فەرهەنگێکی عەرەبی ـ کوردێ بە شیعر لە چاپ دا(۲۷). ئەم فەرهەنگە، کە لەسەر شێوەی فەرهەنگی « نەوبەهار »ی ئەحمەدی خانی و « ئەحمەدێ »ی شێخ مارفی نۆدێ دانراوە، بەرهەمێکی بەنرخە لە کاری فەرهەنگ نوسی کوردیدا بەنیازی منداڵان فێرە وشەی عەرەبی کردن . ئەم نوسراوە بریتییە لە (۱۱۲) لاپەڕە و چەند باسێکی گرنگ و پێویست .

---

(۲۳) بۆ وەرگرتنی زانیاری تەواو سەبارەت بەم فەرهەنگە ، بڕوانە : ئەو زنجیرە وتارەی کە نوسەری ئەم باسە لە ژمارە ۱۳۷ ـ ۱۲۸ی سالی ۱۹۷۲ی رۆژنامەی « هاوکاری »دا لە ژێر ناوی « فەرهەنگەکەی مامۆستا جگەر خوێن »دا بلاوی کردوەتەوە .

(۲٤) Musa Anter, Ferhanga Kurdi - Tirki, Istanbul, 1967.

(۲٥) م. اورنگ ، فرهنگ کردی ، تهران ، ۱۳٤۷ .

(۲٦) بڕوانە : هەمان سەرچاوە ل ە .

(۲۷) مەلا عبدالکریمی مدرس ـ « دوو ژشتە » ، فەرهەنگێکی عەرەبی و کوردییە بە هەڵبەست ، بەغدا ، ۱۹۷۰ .

سالی ١٩٧١ مامۆستا عەبدولقادر بەرزنجی « فەرهەنگی زانیاری »(٢٨) ، سالی ١٩٧٢ ــ ١٩٧٣ مامۆستا مەعروف قەرەداغی « فەرهەنگی کشت و کاڵ »(٣٩) و سالی ١٩٧٤ مامۆستا کەمال جەلال غەریب « فەرهەنگی زانیاری »(٤٠) یان بڵاوکردەوە . بێگومان ئەم سێ فەرهەنگە کارێکی گەورە و پێویستن و جێگای خۆیان لە کتێبخانەی کوردیماندا بەگشتی و سامانی فەرهەنگ نوسیماندا بە تایبەتی گرتووە و هەروەها کەلێنێکی باشیان پڕکردۆتەوە . هەرچەندە لەم سێ فەرهەنگەدا هەندێ کەم و کورتی هەیە ، بەڵام وەك تەجروبەی یەکەم لەو مەیدانەدا سەرکەوتویی خۆیان نیشان داوە .

لەم دوو سێ ساڵەی دوایدا(٤١) ، مامۆستا محەمەد ئەمینی میسری سەیدیان لە مەهاباد فەرهەنگۆکێکی کوردی ــ فارسی ــ عەرەبی بڵاوکردەوە(٤٢) . ئەم فەرهەنگۆکە ، بە تایبەتی لە شێوازی ڕێکخستنیدا و لە چۆنێتی لێکدانەوەی مانای وشە کوردیەکانیدا کەم و کورتی زۆر تێدایە . بەراستی ئەم بەرهەمە لەچاو کاری فەرهەنگ‌نوسی کوردی ئەمڕۆدا ، کارێکی زۆر سادە و ساکارە .

ئەوەی پەیوەندی بە داڕشتن و دانان و دۆزینەوە و هەڵبژاردن و وەرگێڕانی زاراوەوە هەبێت ، ئەوەیە کە تا ساڵانی ٦٠ ئەم کارە بە شێوەیەکی سست و سادە و ساکار بو ، بەڵام لە شۆڕشی چواردەی تەموزەوە پێش کەوت و پەرەی سەند . بەرهەمی ئەم دەورە بریتییە لە : ئەو زاراوە زانستییانەی لە لایەن چەند لیژنەیەکی تایبەتی جیاوازەوە دانراون و داڕێژراون و لە چەند ژمارەیەکی ساڵی ١٩٦٠ ی گۆڤاری « ڕۆژی نوێ »دا بڵاوکراونەتەوە . ڕاستە لە وەرگێڕان و داڕشتن و داتاشینی ئەم زاراوانەدا ناتەواوی و کەم و کوڕی یەکجار زۆرن ، وەك لە وتارەکەی مامۆستا جەمال نەبەزدا(٤٣) کە ڕەخنەی تیا

---

(٢٨) عەبدولقادر بەرزنجی ، فەرهەنگی زانیاری ، سلێمانی ، ١٩٧١ .

(٣٩) مەعروف قەرەداغی ، فەرهەنگی کشت و کاڵ ، ب ١ ــ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٢ ــ ١٩٧٣ .

(٤٠) کەمال جەلال غەریب ، فەرهەنگی زانیاری ، عەرەبی ــ کوردی ، ب ١ ــ ٢ ، سلێمانی ، ١٩٧٤ .

(٤١) ئەم فەرهەنگۆکە دەست خەتە و زەنکۆگرافی وەرگیراوە . نە ساڵی نوسینی و نە ساڵی بڵاوکردنەوەی لە هیچ شوێنێکدا تۆمار نەکراوە . بەداخەوە ، نەمانتوانی ساڵی نوسینی دەست نیشان بکەین . هەرچی ساڵی بڵاوکردنەوەیەتی ، لەو ڕایەداین کە ئەم دوو سێ ساڵەی دوایی بێت .

(٤٢) موحەمەد ئەمینی میسری سەیدیان ، خود آموز سه زبان ، کردی ــ فارسی ــ عەرەبی .

(٤٣) جەمال نەبەز ، زاراوەکانی لیژنەی ڕیاضیات لە ژێر وردەبینی لێکۆڵینەوەدا ، گۆڤاری «ڕۆژی نوێ» ساڵی ١٩٦٠ ، ژ ٦ ، ل ١٠٢ــ١٠٩ ؛ ژ ٧ ، ل١١٢ــ١٢١ ؛ ژ٨ ، ل٨٥ــ٩١ .

له زاراوه‌كانی لیژنه‌ی ریاضـیات گرتوه ــ خراوه‌ته پێش چاو ، به‌ڵام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئـه‌م به‌رهه‌مه ده‌وری خۆی بینیوه و ده‌بینێ . دوا بـه دوای ئه‌م زاراوانه له لایه‌ن نه‌قابه‌ی مامۆستایانی سلیمانییه‌وه فه‌رهه‌نگۆكی «زاراوه‌ی زانستێ » ده‌رچوو كه ۹۷ لاپه‌ڕه‌یه . مامۆستا غه‌فور ره‌شـید له زاراوه‌كانی به‌شی جوگرافیا كۆلیوه‌ته‌وه و ره‌خنه‌ی به‌جێی لێ‌گرتووه(٤٤) .

له ساڵی ۱۹٦۰دا مامۆستا جه‌مال نه‌به‌ز له ژێر ناوی «هه‌ندێك زاراوه‌ی زانستی »دا فه‌رهه‌نگۆكێكی له چاپ دا(٤٥) . له ساڵی ۱۹٦۰ ــ ۱۹٦۱یشدا به رۆنیۆ سه‌د نوسخه‌یه‌كی كتێبێكی له ژێر ناوی « فه‌رهه‌نگۆكی زانستی »دا بڵاوكرده‌وه(٤٦) . یه‌كه‌م ــ نزیكه‌ی سێ سه‌د ، وه دووه‌م ــ ده‌ور و به‌ری سێ هه‌زار زاراوه‌یه‌ك یان تیایه .

دوای بڵاوبوونه‌وه‌ی ئه‌و چه‌ند به‌رهه‌مه‌ی له سه‌ره‌وه ناومان بردن، ماوه‌ی ده ساڵێك له‌م رووه‌وه هیچ شتێكی وه‌ها له چاپ نه‌دراوه كه شـایانی باس بێت . به‌ڵام له رێكه‌وتنه مێژوییه‌كه‌ی مارتی ۱۹۷۰ وه دێسان هه‌سـت به بزووتنه‌وه‌ی ئه‌م كاره ده‌كه‌ین :

ساڵی ۱۹۷۱ لـه لایه‌ن لیژنه‌یه‌كی تایبه‌تییه‌وه ، كه ژماره‌یه‌ك له زانا و كوردی زانی به توانا هاوبه‌شییان تێـدا كردوه فه‌رهه‌نگۆكێك كه بریتییه له كۆمه‌ڵێك وشـه و زاراوی عه‌ره‌بی ــ كوردی لـه ژێر ناوی « فه‌رهه‌نگۆكی زاراوه‌ی پارێزگای سلیمانی »دا له چاپ درا(٤٧) . ئه‌م فه‌رهه‌نگۆكه نزیكه‌ی (١٤٠٠) وشـه‌یه‌ك ده‌بێت و بۆ مه‌به‌ستی نامه نووسین له نێوان دام و ده‌زگاكانی فه‌رمانڕه‌وایی‌دا دانراوه(٤٨) .

به‌ڕێوه‌به‌رێتی گشتی خوێندنی كوردی له ژماره (٤)ی ساڵی ۱۹۷۲ای گۆڤاری « په‌روه‌رده و زانست »دا كه ۱۹٦ لاپه‌ڕه‌یه ، فه‌رهه‌نگێكی كوردی ــ عه‌ره‌بی بڵاوكردۆته‌وه(٤٩) . كه بریتیه له‌و زاراوانه‌ی بۆ قوتابخانه‌كان پێویستن.

---

(٤٤) غه‌فور ره‌شید ، سه‌رنجێك له په‌راوی زاراوه‌كانی زانستی كوردی ، گۆڤاری «رۆژی نوێ» ، ساڵی ۱۹٦۰ ، ژ ۱۲ ، ل ۲۷ ــ ۳٥ .

(٤٥) جه‌مال نه‌به‌ز ، هه‌ندێك زاراوه‌ی زانـستی ، سلێمانی ، ۱۹٦۰ .

(٤٦) جه‌مال نه‌به‌ز ، فه‌رهه‌نگۆكی زانستی ، هه‌ولێر ، ۱۹٦۰ ــ ۱۹٦۱ .

(٤٧) زاراوه‌ی پارێزگای سلێمانی ، ۱۹۷۱ .

(٤٨) بۆ وه‌رگرتنی زانیاری پتر له باره‌ی ئه‌م فه‌رهه‌نگۆكه‌وه بڕوانه : ئه‌وڕه‌حمانی حاجی مارف ، چه‌ند سه‌رنجێك ده‌رباره‌ی زاراوی پارێزگای سـلێمانی ، رۆژنامه‌ی « هاوكاری » به‌غدا ، ۱۹۷۳ ، ژ ۱٦۱ ــ ۱٦۲ .

(٤٩) بڕوانه : گۆڤاری « په‌روه‌رده و زانست » ، به‌غدا ، ۱۹۷۲ ، ژ ٤ .

ساڵی ١٩٧٤یش لە ژمارە (٧ ـ ٨)ی هەمان گۆڤاردا ، تێکڕای ئەو زاراوانەیان کۆکردۆتەوە، کە لە فەرهەنگۆکی کتێبی قوتابخانەکاندا بڵاویان کردوەتەوە(٥٠).

کۆڕی زانیاری کورد بە شێوەیەکی زانستی و فراوان گرنگی بەم مەسەلەیە داوە و چاکی مەردایەتی بەلادا کردوە. و ڕێبازێکی زانستی دیار کردوە بۆ ئەوەی لە سنوری تواناداا بتوانێت بەرهەمێکی کامڵ بخاتە بەر دەست . تاکو ئێستا لە کۆڕی زانیاری کوردا ژمارەیەکی زۆر لە زاراوی کوردی هەڵبژێرراون و داڕێژراون و داتاشراون . ئەنجامی ئەو هەوڵ و کۆششەش ، ئەو چوار لیستەیەیە ، کە لە هەر چوار ژمارەی گۆڤاری کۆڕدا(٥١) و بە سێ کتێبی سەربەخۆ(٥٢) . بڵاوکراونەتەوە . ئەگەر کەم و کورتییەکی کەم لە کاری ئەو زاراوانەدا هەبێ ، خۆ ڕووە باشەکەی و پوختی و نایابییەکەی و شێوە زانستییەکەی بە جۆرێکە ، کە تا ئەمڕۆ لە کاری زاراوی کوردیدا هاوتای نییە .

جگە لەو فەرهەنگ و فەرهەنگۆکانەی لە سەرەوە ناومان بردن ، لەم ڕووەوە هەندێك کار هەن کە بە دەستەوەن . ئەوەی لە ناویاندا سەرنج ڕادەکێشێ و پێویستە پەنجەی بۆ ڕابکێشین ، فەرهەنگی یەکگرتوی کوردی ـ کوردییە ، کە لیژنەی فەرهەنگی کۆڕی زانیاری کورد خەریکە دای ئەنێ . بە گوێرەی ئەو نەخشەیەی بۆی کێشراوە ، دەبێ ئەم فەرهەنگە . گەورەترین و زانستیترین فەرهەنگی کوردی بێت و هەمو وشەکانی کوردی بە شێوەکانیەوە بگرێتەوە .

لە یەکێتی سۆڤێت :

بایەخ دان بە کوردناسی لە ڕۆسیادا دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر ئەوەندەی تر پەرەی سەند و بونی کەمینەیەکی کورد لەم وڵاتەدا و ئەو گۆڕانە هەرە

(٥٠) بڕوانە : گۆڤاری « پەروەردە و زانست » ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٧ ـ ٨ .

(٥١) بڕوانە : «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، ل ٤١٩ ـ ٥٢٦ ؛ بەرگی دوەم ، ل ١٦٦ ـ ٢١٨ .

(٥٢) زاراوی کارگێڕی ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. کەمال مەزهەر ، بەغدا ١٩٧٣ ـ ١٩٧٤ ؛ زاراوی هەمەچەشنە ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ١٩٧٤ ؛ زاراوی هەمەچەشنە ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ١٩٧٤ ؛ لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ١٩٧٥ .

گەورەیەی بە سەر ژیانی نوێیاندا هات بۆتە هۆیەکی گرنگ و نوێی گەشەکردن و پێشکەوتنی کوردناسی سۆڤێت و یەکێك لە ئەنجامە هەرە گرنگەکانی ئەوەبو کە پاش ماوەیەك ڕۆڵەکانی ئەم کەمینەیە خۆشیان چاکیان لێکرد بەلادا و چالاکانە هاتنە کۆڕەوە .

پەرەسەندنی فەرهەنگنوسی ، بێگومان هەروەها بەستەیە بە پەرەسەندنی کوردناسی سۆڤێت خۆیەوە و لە ڕاستیدا یەکێکە لە ڕووە هەرە دیار و گەشەکانی . بۆ نمونە دەبینین :

سالی ١٩٣٣ لە یەریڤان فەرهەنگێکی ئەرمەنی ـ کوردی(٥٣) ، وە سالی ١٩٣٥ فەرهەنگۆکی زاراوەی ئەرمەنی ـ کوردی(٥٤) بلاوکرایەوە . یەکەمیان نزیکەی (٣٠٠) لاپەڕە و دووەمیان دەور و بەری (٥٠) لاپەرە دەبێ . هەر چەندە نوسەرانی ئەم دوو فەرهەنگە هەندێك وشەی کوردی وایان داڕشتوە کە لەگەل دەستوری زمانی کوردیدا ناگونجێن ، بەلام لەگەل ئەوەشدا ئەم دوو فەرهەنگە دەوری خۆیان بینیوە .

سالی ١٩٥٧ فەرهەنگێکی نوێی ئەرمەنی ـ کوردی بلاوکرایەوە(٥٥) . ئەم فەرهەنگە بریتییە لە (٣٥٢) لاپەڕە و (٢٣) هەزار وشەیەك . هەر چەندە ئەم فەرهەنگە لە گەلێ ڕووەوە لەوانی پێشو چاکتر و سەرکەوتوترە ، بەلام لەگەل ئەوەشدا کەم و کورتی زۆرە ، بە تایبەتی لەوەی کە بەشە کوردییەکەی گەلێك وشەی ڕوسی و ئەرمەنی وەهای تێکەوتوە کە کورد بەکاریان ناهێنن و هەروەها بە زۆر پاشگری (ی ، تی ، چی)یان لکاندوە بە هەندێك وشەوە و وشەی چەوت و ناڕاستیان لێ دروست کردون .

هەر لە هەمان سالدا دوو فەرهەنگی دیکە بلاوکرانەوە ، یەك : ڕوسی ـ کوردی(٥٦) ، دوو : کوردی ـ ڕوسی(٥٧) . فەرهەنگی یەکەم کە دوکتۆر ئی.

---

(٥٣) خەبەرناما ژ زمانێ فەلەیی ـ کورمانجی ، رەوان ، ١٩٣٣ .

(٥٤) خەبەرناما تێرمینۆلۆجیێ فەلەیی ـ کورمانجی ، رەوان ، ١٩٣٥ .

(٥٥) سەمەندێ سیابەند ، ئارامێ چاچان ، خەبەرناما ئەرمەنی ـ کوردی ، یەریڤان ، ١٩٥٧ .

(٥٦) И.О. Фаризов. Русско-курдскии словарь, Москва, 1957

(ئی. ئو. فارێزۆف ، فەرهەنگی ڕوسی ـ کوردی ، مۆسکو ، ١٩٥٧) .

(٥٧) Ч.Х. Бакаев. курдско-русский словарь, Москва, 1957

(چ. خ. باکاییف ، فەرهەنگی کوردی ـ ڕوسی ، مۆسکو ، ١٩٥٧) .

فاریزۆف دایناوە بریتییە لە (٧٨٢) لاپەڕە و (٣٠) هەزار وشەیەك . فەرهەنگی دووەم کە دوکتۆر چەرکەزی بەکۆ (باکاییێف) دایناوە بریتییە لە (٦١٨) لاپەڕە و (١٤) هەزار وشەیەك . هەر یەك لەم فەرهەنگانە کەلێنێکیان پڕکردۆتەوە و شوێنی دیاریان لە کوردناسی سۆڤیێتدا وەرگرتووە .

کوردناسی بەناوبانگ و ناسراو قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) لە سالی ١٩٦٠دا فەرهەنگێکی کوردی (کرمانجی ژۆرۆ) ـ رۆسی لە چاپ دا(٥٨) . کە بەرهەمی رەنجی چەند سالی بو . دانانی ئەم فەرهەنگە دەستکەوتێکی گەورەیە لە کاری فەرهەنگ نوسی کوردیدا و هەر لەبەر ئەوەشە شوێنێکی بەرزی لە مێژۆی فەرهەنگ نوسیماندا گرتووە .

نوسەر بۆ کۆکردنەوەی وشە هەولێکی زۆری داوە و گەلێك سەرچاوەی هەمەجۆرەی بۆ ئەم مەبەستە بەکار هێناوە و وشەی لە زوربەی بەشە دیالێکتەکانی کرمانجی ژۆرۆ (و کەمێك لە کرمانجی خوارۆش) دەرهێناوە و بەم جۆرە توانیوێتی دەور و بەری (٣٤) هەزار وشەیەك کۆبکاتەوە کە بەشێکی زۆری وشەکانی دیالێکتی کرمانجی ژۆرۆ پێك دەهێنن و ئەمەش یەکێکە لە هۆی سەرکەوتویی فەرهەنگەکە .

مامۆستا کوردۆ لە چۆنیێتی وەرگێڕان و لێکدانەوەی مانای وشەکانی فەرهەنگەکەیدا لە هەمان کاتدا هونەرێکی بەرزی نواندوە و بە زمانێکی رەوان و ئاسان ، بە وشەی بەرانبەری پڕ بە پێستی خۆی شەرحی وشەکانی کردوە و مانایانی لێکداوەتەوە و هەر وشەیەك چەند مانای هەبێت هەمو ماناکانی بە رۆسی نوسیوە . بەمە و هەروەها بە هێنانەوەی گەلێك پەندی پێشینان و قسەی نەستەق توانیوێتی دەولەمەندی زمانی کوردی نیشان بدا . لە لایەکی ترەوە مامۆستا کوردۆ زوربەی وشەکانی فەرهەنگەکەی خستۆتە رستەوە و بۆ رۆسی وەری گێڕاون و لەم رێگەیەوە تێگەیشتن و بەکار هێنانی وشەکانی ئاسان کردوە ، خۆ ئەگەر وشەیەکی کوردی بەرانبەری لە رۆسیدا نەبێ ئەوە بە شەرحێکی کورت ئاشکرا مانای ئەو وشەیەی داوە بە دەستەوە .

ئەم فەرهەنگە بە یەکێك لە فەرهەنگە بەرزەکانی کوردی دەژمێررێت و تەنانەت ئی. ئی. تسوکەرمان دەلی : « گەورەترین نوسراوی زانستییە لە

---

(٥٨) К.К. Курдоев. Курдско-русокий словарь, Москва, I960

(ق. کوردۆ ، فەرهەنگی کوردی ـ رۆسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠) .

کاری کوردناسی سۆڤێتدا(٥٩) » .

نزیکەی دە ساڵێکە چەند کارگێڕێکی بەشی کوردییەکەی لێنینگراد بە سەرۆکایەتی قەناتی کوردۆ خەریــکی دانانی فەرهەنگێکی کوردی (کرمانجی خوارۆ) ــ رۆسین و ئێستا ئامادەکراوە بۆ چاپ . ئەم فەرهەنگە کە نزیکەی ٣٠ هەزار وشەیەکی کوردییە و کارێکی سەرکەوتۆ و نایابە و هەوڵێکی زۆری لەگەڵدا دراوە و بۆ نۆسینی سۆد لە گەلێك سەرچاوە وەرگیراوە .

دوکتۆر مەکسیمی خەمۆ کە کارگێڕی بەشی کوردییەکەی یەریڤانە چەند ساڵێکە خەریکی دانانی فەرهەنگێکی فرێزیۆلۆژی کوردی ــ رۆسییە و بێشك ئەمە کارێکی پێویست و شایانە(٦٠) .

لە کۆتایی ئەم بەشەدا دەمەوێ سەرەنجی خوێنەر بۆ ئەوە رابکێشم کە دەستنۆسی ئەو فەرهەنگە کوردی ــ رۆسییەی ئاکادیمی ئی. ئا. ئۆربیلی لە ساڵانی بیستا نۆسیوێتی ئێستا لە لایەن کارگێڕانی بەشی کوردی لێنینگرادەوە ئامادە کراوە بــۆ چاپ . بەو وتارەدا کە ئی. ئی. تســوکەرمان و ژ. س. موسیلیان لە بارەی ئەم فەرهەنگەوە نۆســیویانە وا دەردەکەوی کە کارێکی بایەخدار و نایاب و گرنگە(٦١) .

---

(٥٩) И.И. Цукерман. Очерк курдской грамматики, Москеа, 1962, стр. 35

(ئی. ئی. تسوکەرمان ، رێزمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢) .

(٦٠) نۆسەری ئەم وتارە دەستنۆسی ئەو دۆ فەرهەنگە ــ واتە ئەوەی لە لێنینگراد بە سەرۆکایەتی قەنانی کوردۆ نۆسراوە و ئەوەی لە یەریڤان مەکسیمی خەمۆ خەریکێتی ــ بینیوە .

(٦١) И.И. Цукерман, Ж.С. Мусаэлян. Курдско-русский словарь акад. И.А. Орбели, "Тезисы докладов II-й годичной научной сессии ЛО ИНА", март 1966, стр. 69-70

ئی. ئی. تسوکەرمان و ژ. س. موسیلیان ، فەرهەنگی کوردی ــ رۆسی ئەکادیمی ئی. ئا. ئۆربیلی ، « کورتەی وتارەکانی ئامۆژگای رۆژهەڵاتناسی لێنینگراد » ، مارت ١٩٦٦ ، ل ٦٩ ــ ٧٠ .

له ئەوروپا :

ساڵی ١٩٢٠ ئاغا بطرس ئەلۆ لـە ژێر نـاوی «رێزمـان و فەرهەنـگی ئاسوری و کوردی و یـەزیدی »دا کتێبێکی بڵاوکردەوە(٦٢) ، نزیکەی (٩٠) لاپەڕەیەك دەبێت. بەشێکی کەمی ئەم نوسراوە دەربارەی ڕێزمانە و ئۆوی کەشی فەرهەنگە .

له پاش دەرچونی کتێبەکەی ر. ف. جاردیـن کە دەربارەی رێزمـانی کوردی نوستیوێتی و لە سـالی ١٩٢٢دا لە بەغـدا بلاوی کردۆتـەوە(٦٣) و فەرهەنگۆکێکی کوردی ــ ئینگلیزیشی تیایە ، (ل ٥٥ ــ ١١٤) ، لە کوردناسی ئەوروپادا بۆ ماوەیەك هەست بە سستی و بێ بەرهەمی دەکرێت ، بە تایبەتی لە مەیدانی فەرهەنگ نوسیدا و تا ئەم ساڵانەی دوایی لەم بارەیەوە هیچ شتێکی وەها بلاو نەکراوەتەوە کە شایانی باس بێت . ئەوەی کە لەم ماوەیەی دواییشدا هاتبێتە کایەوە ئەمانەن :

ساڵی ١٩٦٥ جویس بلو فەرهەنگێکی کوردی ــ فەرەنسی ــ ئینگلیزی لە پاریس بڵاوکردەوە(٦٤) . لەم فەرهەنگەدا هەندێ کەم و کورتی بەرچاو دەکەوێ، وەك ئەوەی گەلێك وشەی پێویست و ئاشکرا نەکەوتونەتە ناوەوە و هەروەها هیچ رستە و نمـونەیـەك بۆ ڕونـکردنـەوەی مانـا و بەکارهێنـانی وشـە نەهێنراوەتەوە ... لەگەڵ ئەوەشدا ئەم فەرهەنگەکارێکی نایاب و بایەخدارە و کەڵك و سودی زۆرە و لە مەیدانی کوردناسیدا ناسراوە .

ئەوەی شایانی باس و قەدر زانین بێت ئەوەیە لە ساڵی ١٩٦٦ دا زانای بە ناوبانگی کورد مامۆسـتا تۆفیـق وەهبـی بە هاوکـاری س. ئەدمۆنـس فەرهەنگێکی کوردی ــ ئینگلیزی لە لەندەن بڵاوکردەوە(٦٥) . ئەم فەرهەنگە یەکێکە لە کارە مەزنەکانی کوردنـاسی بە گشـتی و یەکێـکە لە فەرهەنـگە

---

(٦٢) Agha Petros Ellow. Assyrian, Kurdish & Yizidis, Indexed Grammar and Vocabulary, with a few Grammatical Notes. Baghdad, Government Press, 1920.

(٦٣) R. F. Jardine, Bahdinan Kurmanji, a Grammar of the Kurmanji of the Kurds of Mosul division and surrounding districts of Kurdistan. Baghdad, 1922.

(٦٤) Joyce Blau, Dictionnaire Kurde - Francais - Anglais, Paris, 1965.

(٦٥) Taufiq Wahby and C. J. Edmonds. A Kurdish - English dictionary, London, 1966.

سەرکەوتووەکانی کوردێ بە تایبەتێ . لەم فەرهەنگەدا گەلێك کاری ئالۆز و نائاشکرا لە ڕێگایەکی زانستییەوە یەکالاّ کراوەتەوە . بەنرخێ و نایابێ ئـەم کارە لە کوردناسیدا دەنگێکی باشی داوەتەوە .

لەم فەرهەنگەدا بەشێکی زۆری وشەکان خراونەتە ناو ڕستەی کورت و ئاسانەوە ، بەمە مانای وشەکان باشتر ئاشـکرا بوون و بۆ خوێنەریش لەم ڕێگەیەوە ڕۆن بوەتەوە چۆن ئەو وشانە لە ڕستەدا بەکار بهێنێ . نوسەرانی ئەم فەرهەنگە بەمە لەگەڵ ئەو ڕایەی فەرهەنگنوسی نـاسراوی ڕۆس ئـەکادیمێ (ل. ف. شێربا)دا یەك دەگرنەوە کە دەڵێ : بەپێی وشەی زمـانێك لەگەڵ زمانێکی تر تەنها ئەوە نییە کە بەرامبەر یەکن و هاوواتان ، بەڵکو پەیوەنـدێ ئالۆز و جیاوازیش لە شێوەی بەکار هێنانیاندا هەیە(٦٦) .

جگە لە چەند کەم و کورتییەکی زۆر کەم کە لەم فەرهەنگەدا دەبینرێ ، ئەوەی لەگەڵڕای من نەگونجێ ئەوەیە کە لە ڕێکخستنی فەرهەنگەکەدا تەنیا ڕەگی وشەکان نوسراوە و ئینجا ئەو وشانەی لێیانەوە دروست دەبن لە دوایانەوە هاتۆن . بە بیری من پەیـڕەوێ کردنی ئەم ڕێبـازە کە هەندێـك لە زانـایانی ڕۆژئاواش لە سەری ڕۆیشتۆن ، هەرچەند کاری چاپ ئاسان دەکات ، بەلاّم دۆزینەوەی وشە لە فەرهەنگی کوردیدا ئاسان ناکات . هەروەها لەبەر ئەوەی ئەمڕۆ لێکۆڵینەوە لە مەسەلەی زانستێ وشـە Lexicology لە زمـانی کوردیدا زۆر کەمە دۆر نییە هەندێ وشە بە هەڵە نەکەونە ژێر ڕەگی خۆیانەوە.

لە ئەمەریکاش پەرتگای جیهانێ (world publishing company) لە سالّی ١٩٦٥ دا فەرهەنگۆکێکی ئینگلیزێ ــ کوردێ (٣٠) لاپەڕەیێ بلاّوکردەوە(٦٧) . ئەم فەرهەنگۆکە بۆ گەریدەکان دانراوە و شـەش قەوانی لەگەڵدایە .

لە سالّی ١٩٦٧ یشدا ئەرنست مەکارۆس فەرهەنگێکی کوردێ ــ ئینگلیزێ لە چاپ دا(٦٨) . بەداخەوە کەم و کورتێ و ناتەواوێ لەم فەرهەنگەدا ئێجگار

---

(٦٦) Л.В. Щерба. Опыт обшеи теории лекси-кографии, "Изеестия ОЛЯ АН СССР", № 3, Москва, 1940

(ل. ف. شێربا) تیۆری فەرهەنگنوسێ ، « هەواڵەکانی ئەدەب و زمان لە ئەکادیمیەی زانـستی سوڤێت » ، مۆسکۆ ، ١٩٤٠ ، ژ ٣ .

(٦٧) Kurdish, The world publishing company, Cleveland and New York, 1965.

(٦٨) Ernest N. McCarus. A Kurdish-English dictionary, dialect of Sulaimania, Iraq. Ann Arbor (Michigan), 1967.

زۆره ، به تایبەتی له وەرگێڕان و لێکدانەوەی مانای وشه و له ریزکردنی وشه کوردیەکان و له ئیملادا ... هتد .

تائێستا نزیکەی(٥٠) فەرهەنگ و فەرهەنگۆکی کوردی بلاو کراوەتەوە(٦٩) ـ واته گەنجینەیەکی بچوکمان هەیه . هەرچەنده زوربەی ئەم فەرهەنگانه ، لەبەر گەلێك هۆی ئاشکرا ، له سەر شێوه و رێگایەکی زانستی دانەنراون ، لەگەڵ ئەوەشدا به نیسبەت کاری فەرهەنگنوسی کوردیەوه چەند هەنگاوێکی گەوره نراوه و ژمارەیەك فەرهەنگی سەرکەوتومان هەیه .

به نیسبەت فەرهەنگه کۆنەکانەوه به بیری من دوانیان سەرکەوتون : ئەوانیش فەرهەنگی ئیتالیایی ـ کوردی (ماوریزۆ گارزۆنی) و کوردی ـ فەرەنسایی (ئا. ژابا) ن .

وەك ئاشکرایه ، ماوەیەکه کاری فەرهەنگنوسی کوردی خەریکه جێگەی شایانی خۆی له ژیانی رۆشنبیری و زانستی گەلی کورددا دەگرێت و هەندێك مامۆستای دلسۆز ، وەك : تۆفیق وەهبی ، قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، شێخ محەمەدی خاڵ ، گیو موکریانی ، مەردۆخ ، عەلائەددین سەجادی ، چەر کەزی بەکۆ (باکایێف) ، جەمال نەبەز ، ئیڤان فاریزۆڤ ، سەمەندی سیابەند ، جگەر خوێن ... هتد لەم مەیدانه پیرۆزەدا هەنگاوی گەورەیان ناوه . ئەم مامۆستایانه له دەرگایەکی فراوانەوه چونەته ناو مێژۆی رۆشنبیری کوردەوه ، بەوەی هەر یەکەیان له سنوری توانای خۆیدا ئەوەی له باریدا بووه بۆ پاراستنی زمانی نەتەوەکەی دلسۆزانه جێ بەجێی کردووه و گەلێك رۆژهەڵاتناسی بێگانه باسی نرخی فەرهەنگەکانی مامۆستایان : تۆفیق وەهبی و قەناتی کوردۆ و شێخ محەمەدی خاڵ یان کردوه .

هەر چەنده له کاری فەرهەنگنوسی کوردیدا هەندێ کێشەی ئالوزی زانستی وشه Lexicology بەگشتی و زانستی فەرهەنگنوسی Lexicography به تایبەتی چارکراوه ، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێك کێشەی تری زانستی وشه و زانستی فەرهەنگنوسی له زمانی کوردیدا هێشتا بیر و نوکی قەلەمیان نەگەیشتوەتێ .

وەك ئاشکرایه ، کاری فەرهەنگنوسی به دو رێچکەدا تێدەپەڕێ : یەك ـ تیۆری ، دو پراکتیك. یەکەمیان رێژەوێکی تیۆری لەسەر شێواز و لێکۆڵینەوەی زانستی دەهێنێته بەرهەم ، دوەمیش ئەو رێژەوه تیۆریه له دانانی فەرهەنگدا تطبیق دەکات . له نێوان ئەم دو رێچکەیەدا پەیوەندی به هێز هەیه توند پێکەوه

---

(٦٩) شایانی باسه زوربەی ئەو فەرهەنگه کوردیانەی لەم وتارەدا ناویان براوه له کتێبخانه رازاوەکەی « کۆڕی زانیاری کورد »دا هەن .

بەستراون و هەنگاو   بە هەنگاو لەتەك یەك دەڕۆن . فەرهەنگ نوسێك تەنها بە پراکتیك و زانینی خۆی لە دانانی فەرهەنگدا سەر ناکەوێت . بۆ ئەم مەبەستە پێویستە ئاوڕ لە ڕێزەوی تیۆریی بداتەوە . تیۆریی ڕۆڵیش ــ واتە بێ سوود وەرگرتن لە پراکتیك ئەنجامی بە کەڵکی نابێت .

ئەوەی لەم بارەیەوە شایانی باسە ، ئەوەیە لە دانانی هەندێ فەرهەنگی کوردیدا سوود لە تیۆریی فەرهەنگنوسی وەرگیراوە ، بە تایبەتی لە فەرهەنگی مامۆستایان : توفیق وەهبی و قەناتی کوردۆ ... دا ، کە لە ڕێگای هەوڵ و کۆشش و زانین و تەجروبەی خۆیانەوە گەیشتونەتە ئەنجامی بەکەڵك . بەڵام بە داخەوە ، دەربارەی زانستی فەرهەنگنوسی هیچ شتێکی ئەوتۆ بە زمانی کوردی نەنوسراوە و ئەمەش کۆسپێکی گەورەیە لە ڕێگای فەرهەنگنوسە بەڕێزەکانماندا .

وەك ئاشکرایە ، زمانی کوردی بە تایبەتی لە کوردستانی عیراق وردە وردە بەرەو پێشەوە دەڕوات بەڵام پێویستە لەگەڵ ئەو پێشکەوتنەشدا تیۆریی فەرهەنگنوسی هەنگاوی خۆی بهاوێژێ و بە هاوکاریی پراکتیك و تیۆریی فەرهەنگی نایاب و بەنرخ بێتەکایەوە .

★ ★ ★

ئەم قامۆسە

ئەم قامۆسە لەو ڕۆژەوە کە هەر بیرێك بەلکو خەیاڵێك بۆ ، ئەویش خەیالی یەکێکی وەکو منی هیچ لەباراندا نەبۆ ، تائێستا کە ڕۆژگار کردۆیەتە حەقیقەتێك و خستۆیەتە بەردەستی خوێنەرانی خۆشەوێست ، لەم ماوە دۆر و درێژەدا ! ، ئەم قامۆسە خەیالییە گەلێ گۆڕانی خەیالێشی بەسەردا هاتوە ، بەلام هەمۆ شتێك سنۆری هەیە و تەنانەت خەیالێش لە سنۆری (هەمۆ شتێك) بەدەر نیە .

سنۆرێکی (خەیالێ قامۆس)ی منی لێدەگەڕایەوە و هەقی ئەوەی نەدەدا بەخۆی بێپەڕێنی ، قامۆسێکی فەڕەنسی بۆ کە ناوی (لاڕۆس)ە و هەرچەندێ کە بیری لێدە کەمەوە و بۆم دەردەکەوێ چەندە بەرز فڕیوم کە وێستومە قامۆسی (من !) وەکو (لاڕۆس) بێ بەخۆم دادەشکێمەوە کە چۆن ئەو هەقەم داوە بەخۆم هەر بیر لە دانانی قامۆس بکەمەوە ، قامۆسێکی وەکو (لاڕۆس) لەوێ بوەستێ ، بەلام دلخۆشی خوم بە مەتەلێکی فارسی دەدەمەوە کە دەلێ : « ئارەزۆ بۆ جحێلان عەیب نیە » ، منێش ئەوسا کە ئەو بەرزە فڕیەم کردوە (جحێل) بۆم پاشانێش بۆتە تەوق و چۆتە ملمەوە .

ئەگەر تا ئەو سالانەی دوایی (لاڕۆس) تاقە (نوختە)یێکی ڕۆناك بۆ چاووم تێبڕێبۆ ، لەم دوایانەدا (هەوێ)یەکی بۆ پەیدابۆ ، بۆن بە دۆ (نوختە)، ئەو نوختە تازەیە (فەرهەنگی فارسی) خوالێخۆشبۆ (دوکتۆر محەممەدی معێن) بۆ ، بەلام دوایی بۆمدەرکەوت کە من (خێل) بۆم و یەکم بە دۆ دیوە ، دوکتۆر معێنێش یەکێك لەو قامۆسانەی وەبەردلی کەوتوە (لاڕۆس) بوە و دەلێ : « لەم ناوەدا زیاتر ڕۆمان دە لاڕۆسی پچۆك بوە کە ئێرانی بەتەواوی پەسندیان کردوە »(١) سەرەڕای ئەوەش لەبەر خزمایەتی نێزیکی زمانی کوردی و فارسی دەبێ بلێم کە (فەرهەنگی فارسی) دوکتور معێن لە هەمۆ

---

(١) د. معین ، فەرهەنگ ، ج ١ ، « مقدمه » ، ل ـ چلوهەشت .

هاوچەشنەکانی خۆی زیاتر بەکارم هاتوە و زۆرتر کەڵکم لێوەرگرتوە ، بۆیە دەتوانێن ئەم قامۆسە بە ئامێتەیێکی لاسایی‌کردنەوەی (لارۆس) و (فەرهەنگی فارسی) دابنێین .

ئەم قامۆسە ئەگەر هێچی بۆ ڕێك‌نەکەوێو تەواوبۆن بەخۆیەوە ببێنێ ، زیاتر لە چل هەزار ووشەی زمانی کوردی (لەهجەی ناوەندی) تێدا دەبێ . خۆی لە سەرەتایەك و (ووشەنامە)کە پێکهاتوە و سەرەتاکەی ئەم باسانەی تێدایە : پێشکوتن ، زمانی کوردی لە قۆناغی ئێستایدا ، هیند و ئورۆپایی بنەمای گەورەی زمانان ، زمانی (ماد)ەکان چ بوە ؟ ، زمانی ئاوێستایی زمانی پارسی کۆن ، دەوری ناوەڕاستی خێزانە زمانی ئێرانی ، زمانی پارتی (پەهلەوی) ،ئەوەی ناویان‌ناوە پەهلەوی ساسانی، بەسەرهاتی زمانی پەهلەوی ئەشکانی ، زمانی کوردی ، زمانی کوردی پاش ئیسلام ، لەهجەکانی زمانی کوردی ، لەهجەکانی کوردی چۆن پەیدابۆن ؟ گۆرانی (هەورامی) ـ زازا ، دەربارەی (دەنگ)ی کوردی ، گیروگرفتی ڕێنۆسی کوردی، فەرهەنگ نۆسی « د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف » ، ئەم قامۆسە ، سەرچاوەکان ، خانۆکی کورتەنیشانەکان و پاشەبەرەی قسان .

هەرکاتێ صفەتی (خەیاڵی) وەپاڵ ئەم قامۆسە دەدەم وەنەبێ لە ڕاستی لامدابێ ، چونکۆ ئەوی ڕاستبێ تا سالی ١٩٧٠ هەر خەیاڵی ڕۆت بۆ ، هەندێ یادداشتی پەڕش‌وبلاوی ڕێك‌نەخراو ، لێکۆڵینەوە و شی‌کردنەوەی هەندێ ووشە کە هێشتا تێك‌نەکرابۆنەوە و تەنانەت لە دەفتەرێکیشدا نەنۆسرابۆنەوە، بەم حاڵەوە خۆم وەکۆ دۆستێکی جگەرەکێشی خۆم دەهاتە بەرچاو کە قەت جگەرەی نەدەکڕی و پێمان دەگوت « فلانکەس لە کەرەستەی جگەرەکێشان تەنیا دۆ لێوی هەیە » ، منێش لە کەرەستەی قامۆس‌دانان ئەوەم هەبۆ کە لەسەرەوە باسم‌کرد ، بەلام هەروەکۆ لە (پێشکوتن)ی ئەم سەرەتایەدا ووتم بەرزونزمی ڕۆژگار مێشکی ئاخنێبۆم و زۆر شتی تێدا کۆکرد بۆوە .

سالی ١٩٧٠ من دەستم بەتاڵ بۆ ، دەستم‌کرد بە تەماشاکردن و بەراوەردکردن و هەڵسەنگاندنی قامۆسەکانی کوردی ، دۆستێکی کۆنم یارمەتێکی شایانی سوپاسی دام و (فیش)ەکانی سازکرد و خستنیەوە سەریەك و ڕێکی‌خستن ، ئەنجامی ئەم کارە ٥٢ بەرگ (فیش) بۆ کە ووشە (جامد)ەکان هەریەکەیان لەسەر فیشێك نۆسرابۆن و (مشتق)ەکانیان هەلگیرابۆن بۆ وەختێ کە کاریان لەسەر دەکرێ ، هەر بۆیەش (فیش)ەکانی دەنگی (هەمزە) کە لە پێشدا چوار بەرگ بۆن دوای تەواوبۆن ژمارەیان گەیوەتە ١٠ بەرگ .

وەختێ ئەم کارە تەواوبۆ کەوتمە سەروکاری ڕازاندنەوە و مانا لێدانەوەی ووشەکان ، وادیارە زەمانە حەزی نەدەکرد ئەم قامۆسە هەروا زۆ دنیای ڕۆن

بەچاوی خۆی ببینێ ، بۆیە لەم مەرحەلەیەدا تۆشی دۆ دڵێکی سەیری کردم و من کە تا ئەو کاتەش هەر چاووم بڕێبوە دانانی ووشەنامەیێکی ئاسایێ ، ئەوجار خەیاڵم کەوتە سەر پێکەوەنانی قامۆسێکی ئیشتیقاقێ (ئێتیمۆلۆژێ ــ Etymologie) و بێ ئەوەی سێ‌ودۆی لێ‌بکەم دەستم‌پێکرد و لە ماوەی ساڵ و نێوێکدا فێشەکانی دۆ دەنگی (هەمزە) و (بێ)م بەوجۆرەی بۆ قامۆسێکی ئیشتیقاقێ دەست‌بدا ڕێك‌خست ، لەناکاو هەروەکۆ یەکێکی لە سەرخۆشێکی٠گەورە ئەغیار بۆبێتەوە بیرم لێکردەوە : هەیاران ! نەتەوەی کورد و زمانی کوردێ لەم قۆناغەدا پێویستیان بە قامۆسێکی ئیشتیقاقی هەیە ؟ یا نە خۆ ئەوەی مەبەستی گشت لایەکە قامۆسێکە کە باسی ووشەکانی زمانی کوردێ بکا ، بەڵام تەنیا هەر ڕێزکردنی ووشە نەبێ ، بەڵکۆ قامۆسێك بێ وەڵام‌دەرەوەی پێویستەکانی ئەم قۆناغەی ئێستامان بێ . ئەم پرس‌وڕایە «ڕێسەکەی لێ‌کردمەوە خورێ» و سەرلەنوێ دەستم کردەوە بە ڕێکخستنەوەی (فێش)ەکان لەسەر بناغەی قامۆسێکی سادەی زمانی کوردێ ، کە هەر بە کوردێ و بە شێوەیێکی زانستێ ــ ئەوەندەی ئەقلم پێدەشکێ ــ ووشەکان مانا لێ‌بداتەوە ، ئەنجامی هەمۆ ئەو هەبێت و هۆتە ئەمەیە کە لەبەر دەستتانە و بەم جۆرە کاری لەسەرکراوە کە لە خوارەوە باستان بۆ دەکەم .

ا ــ ووشە :

١ ــ ئەم قامۆسە ژمارەیێکی زۆر ووشەی کوردێ و ئەوانەی لە زمانانی دیکەڕا (فارسێ ، عەڕەبێ ، ترکێ و زمانانی فەڕەنگێ) هاتۆنەتە ناو زمانەکەمان، تێدایە .

٢ ــ ووشەکان بە تەرتیبی ئەلفوبێ بەدوای یەکا ڕێزکراون و هەوڵدراوە ئەم تەرتیبە تا دوامێن پیتی ووشەکە بگرێتەوە .

٣ ــ هەمۆ ووشەیێك ، سادەبێ یا تێکەڵ (مرکب) ، کوردێ بێ یابێگانە، بە (ماك)ێك داندراوون و هەریەکە لەشوێنی خۆیاندا نۆسراون . ئەگەر ووشەیێکی کوردێ و یەکی بیگانە یەك شکڵ بن، ووشە کوردیەکە پێش‌خراوە و بەگشتێ ووشەهاو شکڵەکان Homonyme بە ژمارەی ١ و ٢ و ... کە لە پێشیانەوە داندراوە لێك هەڵاوێردراون .

٤ ــ ووشەیەکی لەباری (ڕێزمان)ەوە لە (کار)ێك زیاتری هەبێ ، یەعنی ئەگەر ووشەیەك هەم (ناو) بێ و هەم (صفەت) بە ماکێك حیساب‌کراوە ، بەڵام بەجیا مانا لێدراوەتەوە .

٥ ــ ووشەی تێکەڵ ئەگەر لە حاڵەتی (ئیزافە) دابێ لەژێر ماکێکدا نۆسراوە (ئاوی عەینەمەل ، لەژێر ماکی ئاودا) بەڵام ئەگەر (معطوف) بێ

(ئاووگل) وەکو ماکێکی سەربەخۆ بە حیساب هاتوە .

٦ ــ ئەم ووشانەی بە (بێ ، نا) لە ووشـەیتر داتاشراوون بە ماکی سەربەخۆ هاتونە حیساب .

٧ ــ هەمو ووشەیێکی کە بەهۆی پێشبەند و پاشبەندان دروست بوبێ یا لە تەرکیبی بەشێکی ووشەیێك دەگەل بەشێکی ووشەییکیتر ، یا هەر تێکەلبونی دو یا چەند ووشە پێکهاتبێ بە ووشەی تێکەل (مرکب) داندراوە .

٨ ــ مەصدەرەکان ئەگەر سادە بن وەکو ماکێکی سەربەخۆ نوسراون ، بەلام ئەگەر پێشبەندی فیعلیان هاتبێتەسەر : (أ) ئەگەر پێشبەندە کەی لاببرێ ئەوەی دەمێنێتەوە خۆی مەصدەرێك بێ و مانای هەبێ ، ئەوا مەصدەرە تێکەلەکە لەژێر ماکی ئەوا داندراوە . (ب) ئەگەر دوای لابردنی پێشبەندەکە ئەوەی دەمێنێتەوە هێچ مانایەك نەدا ، ئەوا خۆی وەکو ماکێکی سەربەخۆ لەجێی خۆیدا ڕیزکراوە . بو (هەلگرتن) و (هەلبڕین) لە ژێر ماکی (گرتن) و (بڕین)دا ، بەلام بو (هەلسەنگاندن) و (تێووروکان) هەریەکە لە شوێنی خۆیاندا، دەبێ بگەڕێین .

٩ ــ ووشەی عەڕەبێ کە لە زمانی کوردیدا هەن ، وەکو ماکێکی سەربەخۆ بە ئیملای کوردی نوسراون ، بەلام لەنیوان دو ڕاستە کەواناندا [ ] جۆری نوسینیان بە عەڕەبێ دوپاتە کراوەتەوە .

١٠ــ ئەو زاراوانە (مصطلحات)ی کە لە ووشەیەك کەوتونەتەوە ، بە پێتی ڕەش لەژێر ماکی ووشەکەدا هاتون . « ئاو لە دینگدا کوتان » لەبن ماکی (ئاو)دایە .

١١ــ ووشەیەك کە لە بن لەهجەکاندا هەندێ دەنگی ئالوگوڕ بوبێ یا جەڕابێ (تەحریف کرابێ) هەریەکەیان وەکو ماکێکی سەربەخۆ لە شوێنی خۆیان نوسراون بەلام ماناکانیان حەوالەکراوە بو یەکێکیان .

١٢ــ ناوی مەصدەر ، حاصل مەصدەر ، ناوی فاعیل ، ناوی مەفعول ، صفەتی فاعیلی و مەفعولێ هەریەکەیان وەکو ماکێکی سەربەخۆ حیساب کراون

١٣ــ ئەو مەصدەرانەی لە عەڕەبیێڕا هاتونە ناو کوردی دو جۆرن ، أ) ئەوانەی بەتەنیایێ دەکارناکرێن و دەگەل مەصدەرێکی کوردی یا زیاتر ، مەصدەری تێکەلدروستدەکەن ، وەکو : ئیستیعمال کردن ، ئیحتیمالدان و ئیحتیمالهەبون ، ئەمانە هەریەکەیان واحیدێکی سەربەخۆ حیسابن . ب) ئەوانەی لە عەڕەبیدا مەصدەرن و لە کوردیدا هەم بەتەنیایی و هەم دەگەل مەصدەرێکی کوردی دەکاردەکرێن ، بەتەنیایی وەکو ناوی مەصدەر و دەگەل مەصدەرە کوردییەکەش وەکو مەصدەری تێکەل تەماشاکراوە .

ب ـ ئەسلی ووشە :

١ ـ ئەسلی هەر ووشەیەکی کوردیی لە ئاوێستایی و پەهلەویدا ـ ئەوەی بەدەستەوە هاتبێ ـ هەر دوای ووشەکە لە نێوان دوو ڕاستەکەواناندا [ ] نیشـاندراوە .

٢ ـ ئەسلی ووشەی بێگانەش هەر لە نێوان دوو ڕاستەکەواندا خراوەتە بەرچـاوان .

٣ ـ ووشەیێکی عەڕەبی ئەگەر بە تەحریفکراوی لە کوردیدا بـاوبێ ، ئەسلە تەحریفنەکراوەکـەی پاش دانـانی کورتەنیشـانی (محـر.) لەنـێو ڕاستەکەواناندا نوسراوە .

٤ ـ ئەگەر ووشەکە تێکەڵبێ و لە ووشەیێکی عەڕەبی و یەکێ کوردیی دروستبوبێ بە کورتەنیشانی [عا. کو] و ئەگەر پێچەوانەشبـێ [کو. عا.] دیارکراوە ، هەروەها ووشەی تێکەلی کوردیی ـ هەر زمانێکیتر .

٥ ـ کەرتەکانی ووشـە گەلی تێکەڵ لێك جوداکراونەوە و لـە نێـوان دوو ڕاستەکەواناندا بەهۆی (+) تێکم کردوونـەوە .

٦ ـ ئەوەندەی لە توانـستا بوبێ ئەو مەڵبەندەی ووشەکەی تێدا بـاوە بە کورتەنیشانەی تایبەتی لە نێوان کەواناندا ( ) دەستنیشان کراوە .

ج ـ ڕێزمـان

ا ـ ووشەکانی هەر زمانێ بەپێی ئەو کارانەی لە تەواوکردنی قسـەدا ئەنجامی دەدەن ، بەشبەش کراون و هەر بەشەی ناوێکی لێنراوە ، دیاریکردنی جێگای هەر ووشەیێك لە یەکێ لەم بەشانەدا ، بۆ قاموسی ئیمڕۆ بۆتە پێویست، هەروەك دەزانێن ئەو قاموسانەی کوردیی کە تا ئێستا نوسراون گوێیان نەداوەتە ئەم لایەنە و بۆ یەکەم جار فرەزاناگی کورد ماموستا توفیق وەهبی لە (فەرهەنگی کوردیی ـ ئینگلیسی)کە دەگەل مێستەر ئێدمونـس پێکەوە دایانـاوە ، ئـەم کارەیان کردوە .

لەم قاموسەدا کە (کوردیی ـ کوردیی)یە منیش بۆ یەکەم جار جێگەی هەر ووشەیەکم لەناو بەشەکانی ووشە دەستنیشان کردوە و بە کورتەنیشانـەی تایبەتی لەناو کەواناندا ( ) نوسیومە . زۆر دەترسم کە نەمتوانیبێ ئـەم کارە بەچاکی ئەنجامبدەم ئەگەرچی کەڵکێکی زۆریشم لە (فەرهەنگی کوردیی ـ ئینگلیسی) وەرگرتوە ، هەرچۆنێ بێ دەمێنێتەوە سەر ڕای خوێندەوارانی کورد تا لەم بابەتەوە چی بڵێن .

٢ ــ ئەو زاراوانەی بۆ بەشەکانی ووشــە بەکارم‌هێنــاون هێندێکیــان ئاشکرا و ڕۆنن ، بەڵام واتێدەگەم بەشێکیان پێویستیان بە ڕۆنکردنەوەیێکی پچکۆلانە هەبێ کە لە خوارەوە دەیخەمە بەرچاوی خوێنەران . بە ئانقەسـت زاراوە عەڕەبییەکانم بەکارهێناوە ، چونکو نەم‌وێستوە خۆم بەهێچ کامێك لەو زاراوانەی ڕێزمانی کوردیّ کە تازە داتاشراون ببەستمەوە .

● **ئامراز (اداة)** ــ ووشەیێکە خۆی مانایەکی سەربەخۆی نیە و بۆ مەبەستێـك وەکو : پرسیار ، بانگ‌کردن ، تەعریف و . . . لە رستە یا سەروبنی ووشەیێکدا دەکاردەکرێن .

● **بەند (قید)** ــ ووشـەیەکە ، ناوەرۆکی رستـە : فیعل ، صفـەت یـا هــەر ووشەیێکی دیکە (بێجگە لە ناو یا ئەوەی جێــی ئەویّ گرتــوە) بە زەمــان و مەکان ، حاڵەت یا ئەندازە ببەستێتەوە .

● **پاشبەند ، پێشبەند ، پێشبەندی فیعل** ــ کەرتی پچـکولەن خۆیـان بـە تەنیایی هیچ مانایان نیە (بەلای منەوە ئێستا وایان‌لێهاتوە ، دەنا لە کۆنا ووشەی تەواو بۆن و ماناشیان هەبوە ، بەڵام هەندیّ دەنگی فشەڵ و سستیان تێدابوە لەناوچۆن و مانایان نەماوە) و دەچنە سەروبنی ووشەیێکەوە و مەدلولێـکی نویّ لە ماناکەیان زیاد دەکەن .

● **حاصڵ مەصدەر** ــ ووشـەیەکە نیشـانەی مەصدەری پێوە نیە و لە فیعلیش دانەتاشراوە و مانای ئەنجامی کارێك دەدا کە لە مەصدەرێك پەیدادەبیّ .

● **ئیسمی مەصدەر** ــ ووشـەیێکە لە فیعل دادەتاشریّ و مانای مەصدەر دەدا ، نە مەصدەرێشە و نە ڕێشـەی فیعل . فەرقیان دەگەڵ حاصل مەصدەر ئەوەیە کە ئەمەیان لە فیعل دادەتاشریّ و ئەویان نا .

● **شێوە ڕستە** : ووشـەیەکە مانای ڕستەیێکی تەواو دەدا بەلای منەوە ئەوەش تێپەڕبۆنی ڕۆژگار قالیّ‌کردوە و بە چەشنی ووشەیێك بەجێی هێشتوە ئەگینا لە ووشەیێك زیاترە و ڕەنگە هیندێکیان هەر رستەی تەواوێش بۆبن .

● **مەصدەری داتاشراو** : ڕەگی فیعلی مەصدەری زمـانێکی دیـکەیە کە بــە نیشـانەی مەصدەرەکانی کوردیّ کرابێتە مەصدەر ، لە لەهجەی باکورێدا زۆرە و لە ناوەندێدا کەم . :: عاملاندن ، فامێن ، جەڕباندن ، طەمرانــدن ، لەبطین ، قوصــاندن .

د ــ مانای ووشە

١ ــ بۆ مانــا لێدانــەوە و شەرح‌کردنــی ووشـــە هــەوڵدراوە زۆر درێژنەکرێتەوە . تێبـ ــ أ) ئەگەر پێویستی بە درێژەپێدان بۆبیّ لە تێبینێدا

لەسەری ڕۆیشتوین . ب) هەندێ ووشە کە تاریفێکی زانستییان هەیە (وەکو ئاو ...) هەروەکو (لاڕۆس و (معین) کردوویانە پاش مانا لێدانەوەی سادە ، بە تێبینی ئەو مەبەستەش جێبەجێ کراوە . ج) ووردە سەنعات ، ئامرازیکار و هەندێ (یاری) کە لە کوردستان هەن یا هەبوون ، زانستی تازە خەرێکە ڕایان دەماڵێ و لەبیرانیان دەباتەوە ، بۆ ئەوەی شوێنەواریان کوێر نەبێتەوە لە تێبینی ووشەی مەبەستدا باس کراون .

٢ ـ ئەگەر ووشەیەك فرەمانا Polysemantic بێ و ماناکانی بۆ مەبەستی جیاوازبن بەژمارە لێك جوداکراونەوە .

٣ ـ ووشە گەلی هاومەعنا Synonyme یەکیان حەواڵەی یەکێکی تر کراوە کە مەشهورتر و باوترە، بەڵام لەبەر ئەوەی کە هێچ مەعلوم نیە ئەم قاموسە کەنگێ تەواو دەبێ، ئەگەر لەم بەشەی ئێستادا ووشەیێك هەبێ هاومەعناکانی بە (دەنگ)ێکی تر دەست پێبکەن ، ئەمەی ئێرە (با زۆرێش باو نەبێ) مانای لێدراوەتەوە و هەڵنەگێراوە بۆ ئەوانیتر .

٤ ـ مانای حەقیقی هەر ووشەیێك لە پێشەوە و ئەگەر مانای مەجازێشی هەبێ بەدوای ئەوا باسکراوە .

٥ ـ ووشەگەلی عەرەبی ، ئەگەر بە مانای حەقیقی خۆیان لە کوردیدا دەکارنەکرێن ئەوا لە پێشدا ماناکە لە باری زمانەوە (لغوي) نوسراوە و ئەوجار لە کوردیدا بۆچی دەکاردەکری دیاری کراوە .

٦ ـ لە ئاخری هەر ووشەیێك هاوماناکانی لە بن لەهجەی ناوەندیدا و بەپێی لێزانین و توانستێش ئی بن لەهجەی باکوری و جنوبی نیشاندراون .

٧ ـ بۆ زیاتر ڕۆن کردنەوەی مانای ووشەیێك هەندێ جار لە ووشەی (دژمانا) کەڵك وەرگیراوە .

هـ ـ شایەد و نمونە :

١ ـ شایەد بەو مانایەیە کە نیشانمان دەدا فڵانە ووشە لە زمانی کوردیدا دەکاردەکرێ یان نا ؟ بۆ ئەم مەبەستە لە شیعری شاعیران و نوسینی نوسەرانی کورد ، پەندی پێشینیان و کینایە و گۆرانی کەڵکم وەرگرتوە کە پاش ئەم نیشانەیە (□) لە نێوان دو کەوانەی پچکولەدا « ... » نوسیومن و سەرچاوەکانیشیان دیاری کراوە .

٢ ـ مەبەست لە نمونە ئەوەیە شێوە و جۆری بەکارهێنانی ووشەیێك لە ڕستەی کوردیدا پێشان بدا ، بۆ ئەم کارە زیاتر خۆم ڕستەیێ یا زیاترم ڕێك خستوە و لە دوای نیشانەی (::) نوسیومە .

٣ ــ لەسەر پێشنیاری د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف لە باری (زانستی ڕستە = فرازولۆژی)شەوە لەم قامووسەدا هێندێ کار کراوە ، بەڵام بەداخەوە ئەوەندە کەمە شایانی باس‌نیە هیوام وایە لە بەشەکانی‌ترا تێی هەڵبێنمەوە .

★ ★ ★

پێشەکیی پەرەی قسان

ئەوا ئەم سەرەتایە تەواوبوو ئێتر قامووس دەست‌پێدەکا ، ئەز هەوڵم داوە و هیواشم وایە قسەیێکی وام نەکردبێ بۆنی ئەوەی لێبێ کە ئەم قامووسە هیچ کەم‌وکورتیێ نیە و لە هەموو بابەتێکەوە نیشانەی پێکاوە . ڕەنگە هیچ کەس وەکوو خۆم نەزانێ و نەشتوانێ بزانێ کە چەندەی ناتەواوێ هەیە ، ناچارم لێرەدا قسەی خوالێخۆشبوو دوکتۆر معین دووپاتەکەمەوە کە دەڵێ : « ئەم قامووسە ئەوە نیە کە ئەز وێستوومە ، بەڵکوو ئەوەیە کە توانیوومە .» و هەر ئەوەندە بەسە بۆ تێگەییشتنی کەم‌وکوڕییەکانی ئەم قامووسە کە بەروبووی ئەوەیە لە دەستم هاتوە ، ئەگەرچی جاروبارە لەوەش دەکەومە شکەوە ، چونکوو لێم ڕوونە نەم‌توانیوە و بۆم نەکراوە هەموو توانستی خۆم بۆ ئەم کارە تەرخان کەم .

بەڤین خوێندەوارانی کورد دەگەڵم هاوڕا دەبن ئەگەر بڵێم بە صەتان ناوی گژ و گیا و گوڵ ، دار و درەخت ، کوچك و بەرد ، یاریێ و گاڵتە و گەپ، ناوی چێشتان و خواردن و خواردنەوە و زاراوەی داب و دەستووری کۆمەڵایەتیێ ، لە کوردەوارێدا هەن کە بۆم نەلواوە بیان‌زانم و هەر بۆیەش ڕێگەیان نەکەوتۆتە ناو ئەم قامووسەوە ، خۆ ئەگەر ئەوەش بێنینە بەرچاو کە ئەم جۆرە شتانە لە ناوچە جیاجیاکانی زمانی کوردێدا ناوی جیاجیایان هەیە ، ئەوا ئەو شتانەی کە ئەم قامووسە نایانگرێ خۆ لە هەزاران دەدەن ، **گاری تاکە ئینسانێك هەرچۆنیێ‌بێ ناتەواوە و کاری تەواو کاری کۆمەڵە .**

سەرچاوەکان *

١ ــ **ئەفسانەی چیای ئاگری** : یەشار کەمال ، شوکور مستەفا کردوویە بە کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ . [ئەفسانە] .

٢ ــ **ئینجیل** (لۆقا ، مەتی ، مەرقۆس ، یۆحەننا) ، (بن لەهجەی موکریانی)، « بیبل سۆسائیتی ئەمریکا و بریتیش فورن بیبل سوسائیتی » بلاویان‌کردۆتەوە ، نیۆیۆرك ، ١٩١٩ [ئینجیل (...)] .

٣ ــ **ئینجیلا لۆقا** (لەهجەی کرمانجی) ، « جڤاتا کتێبا مقەدەس یێ یەکبۆیی » بلاوی‌کردۆتەوە ، بێرووت ، ١٩٥٣ .

٤ ــ **بخشی از فرهنك اوستا** و تطبیق آن با فارسی و کردی : موبد فیروز آذر گشسب ، تهران ، ١٣٣٧ ش .

٥ ــ **برهان قاطع** « بضمیمەء فرنگ دساتیر » ابن خلف تبریزی ، « محمد عباسی پیاچۆتەوە » ، تاران ، ١٣٤٤ ش .

٦ ــ **برهان قاطع** : محمد حسین بن خلف تبریزی متخلص ببرهان ، لەژێر چاوەدێری «دوکتۆر محەممەد معین» مامۆستای زانکۆی تاران ، (٥ بەرگ) ، چاپی دووەم ، تاران ، ١٣٤٢ ش .

٧ ــ **پاشمەرگەی قانیع** : «کورتە مێژوویەکی ژیانییە لەگەڵ هەندێك لە هەلبەستەکانی» ، «لێکۆلینەوە و سەرپەرشتی لەچاپدانی ــ ووریا قانیع » ، سلەیمانی ، ١٩٧٠ .

٨ ــ **پەندی پێشینیان** : شێخ محەممەدی خاڵ «کوکردنەوەیان و ڕاستکردنەوە و مەبەس‌لێدانەوە و چێرۆك بۆ نوسینیان » ، چاپی دووەم ، سلەیمانی ، ١٩٧١ . [پەند] .

٩ ــ **پەندی کوردی** : عومەر شێخەڵا دەشتەکی ، هەولێر ، ١٩٧٢ .

١٠ــ **پێکەنینی گەدا** : حەسەنی قزلجی ، «بلاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا » ، ١٩٧٢ . [پێکەنین] .

١١ــ **پیرەمێردی نەمر** : محمد رەسوڵ (هاوار) ، بەغدا ، ١٩٧٠ . [پیرەمێرد].

* ئەم ووشانەی لە دوای ناوونیشانی سەر چاوەکانەوە لە ناو ڕاستەکەوانەاندا نوسراون ، کورتەنیشانی سەرچاوەکانن .

١٢ـ **تحفه مظفريه ،** ئۆسكارمان ، پێشەكی و ساخكردنەوە و هێنانەوە سەر ڕێنوسی كوردیی هیمن موكریانی ، ب ١ و ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ . [تحفه].

١٣ـ **چیرۆكەكانی مەم :** محەمەد مەولود ، بەغدا ، ١٩٧٠ . [چیرۆكەكان] .

١٤ـ **حاجی قادری كۆیی :** مەسعود محەمەد ، (سی‌بەش) ، بەغدا ، ١٩٧٣ و ١٩٧٤ و ١٩٧٦ . [حاجی] .

١٥ـ **دەچیرۆك :** دوكتۆر كاوس قەفتان ، بەغدا ، ١٩٦٩ . [چیرۆك] .

١٦ـ **دەستور وە فەرهەنگی زمانی كوردی ـ عەرەبی ـ فارسی :** عەلائەددین سەججادی ، بەغدا ، ١٩٦٢ .

١٧ـ **دیاری مەلا محەممەدی كۆیی :** چاپی چوارەمین ، «گیـوی موكریـانی چاپ و بلاوی‌كردۆتەوە» ، هەولێر ، ١٩٦٩ . [مەلا.] .

١٨ـ **دیوانی ئەحمەد موختار بەگی جاف :** چاپی دووەمین ، «بلاوكراوەوەی : گیوی موكریانی» ، هەولێر ، ١٩٦٩ .

١٩ـ **دیوانی ئەدەب (عبدالله بەگی مصباح الدیوان) :** چـاپی سـێیەمین ، «بلاوكراوەوەی : گیوی موكریانی» ، هەولێر ، ١٩٦٦ . [ئەدەب] .

٢٠ـ **دیوانی حاجی قادری كۆیی :** گردوكۆ و بلاوكەرەوە «گیوی موكریانی» ، هەولێر ، ١٩٥٣ . [حاجی قادر] .

٢١ـ **دیوانی دلدار :** یونس ڕەئوف ، چاپی دووەمین ، «بلاوكراوەوەی گیوی موكریانی» ، هەولێر ، ١٩٧١ . [دلدار] .

٢٢ـ **دیوانـی سـالم (عبدالرحمـن بەگـی صـاحبقران) :** چـاپی دووەم ، «بلاوكراوەوەی : گیوی موكریانی» ، هەولێر ، ١٩٧٢ . [سالم] .

٢٣ـ **دیوانی سەلام :** شێخ سەلامی شاعیر ، بەغدا ، ١٩٥٨ . [سەلام] .

٢٤ـ **دیوانی شێخ ڕەزای تالەبانی :** «علی الطالبانی كۆكەر و چـاپكەری ئەم دیوانەیە » ، بەغدا ، ١٩٤٦ . [رەزا] .

٢٥ـ **دیوانی طاهر بەگی جاف :** «بلاوكراوەوەی : گیوی موكریانی» ، هەولێر، ١٩٦٦ .

٢٦ـ **دیوانی مەندەلاوی** (پرر وەخوێن) ، مەلا خضر محمود المندلاوی ، بەشی یەكەم ، كەركوك ، ١٩٧١ .

٢٧ـ **ديوانی مەولەوی** (سەيد عبدالرحيم تاوگۆزی) : «کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە و لەسەرنوسینی مەلا عبدالکريمی مدرس» ، بەغدا ، ١٩٦١ . [مەولەوی] .

٢٨ـ **ديوانی نالی** (شاعر شهير کرد) ، «عەلی مقبل» بلاوی‌کردوتەوە ، سنە ، ١٣٢٧ ش . [نالی] .

٢٩ـ **ديوانی نالی** (مەلا خدری ئەحمەدی شاوەیسی مکایەلی) : لێکۆلینەوە و لێکدانەوەی مەلا عبدالکريمی مدرس و فاتح عبدالکريم ، محمەدی مەلا کەريم پیاچوەتەوە ، بەغدا ، ١٩٧٦ . [نالی] .

٣٠ـ **ديوانی نالی (مەلا خضری شارەزوری)** ، «بلاوکراوەوەی گیوی موکريانی» ، هەولێر ، ١٩٦٢ . [نالی] .

٣١ـ **ديوانی وەفايی** (ميرزا رەحيم) : «گیوی موکريانی بلاوی‌کردوتەوە» ، هەولێر ، ١٩٥١ . [وەفايی] .

٣٢ـ **زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا** : د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

٣٣ـ **زەمبیل فرۆش** : مرادخانی بايەزيدی ، «بلاوکراوەوەی گیوی موکريانی» ، هەولێر ، ١٩٦٧ .

٣٤ـ **ژانی گەل** : (چیرۆك) ، سلەيمانی ، ١٩٧٢ . [ژان] .

٣٥ـ **سروشت و دەرون** لەگەل ئۆپەرێتی ئەنجامی یاران : گۆران ، سلەيمانی ، ١٩٦٨ .

٣٦ـ **سەرنجێك لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە** : نەقابەی مامۆستایان ـ لقی هەولێر ، بەغدا ، (سالی لەچاپدانی لەسەر نەنوسراوە) .

٣٧ـ **شەرەفنامە** : شەرەفخانی بدليسی ، هەژار کردویە بە کوردی ، نەجەفی پیرۆز ١٩٧٢ (لەسەر بەرگەکەی نوسراوە ١٩٧٣ و لە دێوی ژورەوەی ١٩٧٢) .

٣٨ـ **شيرين و خوسرەو** : خانای قوبادی ، محەممەدی مەلا کەريم ساغی‌کردوەتەوە و فەرهەنگی بۆ ڕێك‌خستوە و پێشەکی بۆ نوسیوە ، بەغدا ، ١٩٧٥ . [خانا] .

٣٩ـ **علم اللغة** : دوکتۆر عەلی عەبدولواحید وافی ، چاپی شەشەم ، قاهیرە ، ١٩٦٧ .

٤٠ـ **عمر خيام** (چوارینەکانی) ،گۆڕێنی سەلام ، بەغدا ، ١٩٥١ . [خەییام] .

٤١ـ **الفرائد الدرية للطلاب** (قامۆسی عەرەبی ـ فرەنسی) ، ج. ب. بیلۆ ، چاپی بیست و یەکەم ، بێرۆت ، ١٩٦٨ .

٤٢ـ **فرهنگ اورنگ** (عربی ـ فارسی) : سرگرد اورنگ ، تهران ، ١٣٣٧ ش.

٤٣ـ **فرهنگ بهدینان** : (لهجەءزردشتیان یزد و کرمان) : جمشید سروش سروشیان ، تهران ، ١٩٥٦ .

٤٤ـ **فرهنگ پهلوی** : دکتر بهرام فرەوشی ، تهران ، ١٣٥٢ ش . [پفا]

٤٥ـ **فرهنگ عمید** : حسن عمید ، ج ١ و ٢ ، تهران ، ١٣٤٣ ش .

٤٦ـ **فرهنگ فارسی** : دکتر محمد معین ، (پنج جلد) ، تهران ، ١٣٤٢ و ١٣٤٣ و ١٣٤٥ و ١٣٤٧ ش . [فەرهەنگ] .

٤٧ـ **فرهنگ فرانسه بفارسی** : ن. گلستانی ، چاپ ششم ، تهران ، ١٣٣٨ ش .

٤٨ـ **فرهنگ مصور فارسی ـ انگلیسی** : علی اصغر کاوسی برومند ، تهران، ١٣٤٦ ش .

٤٩ـ **فقه اللغة** : دوکتۆر عەلی عەبدولواحید وافی ، چاپی شەشەم ، قاهیرە، ١٩٦٨ .

٥٠ـ **فۆلکلۆری کوردی** : محمد تۆفیق ووردی ، بەشی سێیەم و چوارەم ، نەجەف ، ١٩٧١ .

٥١ـ **فەرهەنگا کوردی** : جگەرخوێن ، (٢ بەرگ) بەغدا ، ١٩٦٢

٥٢ـ **فەرهەنگا کوردی ـ ڕۆسی** : ق. کوردۆ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ . [کف.] .

٥٣ـ **فەرهەنگی خاڵ** : شێخ محەممەدی خاڵ (٣ بەرگ) ، سلەیمانی ، ١٩٦٠ ـ ١٩٦٤ ـ ١٩٧٦ . [خا.] .

٥٤ـ **فەرهەنگی کشتوکاڵ** : مەعرۆف قەرەداغی مردۆخی ، (٢ بەرگ) ، بەغدا، ١٩٧٢ ـ ١٩٧٣ . [کشت] .

٥٥ـ **فەرهەنگی مەهاباد** : گیوی موکریانی ، چاپی یەکەمین ، هەولێر ، ٢٥٧٣ کوردی . [مەهاباد] .

٥٦ـ **قامۆسی ڕۆسی ـ کوردی** : ئی. ئۆ. فاریزۆف ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ . [فز.] .

٥٧ـ **قەلای دمدم (چیرۆك)** : عەرەب شەمۆ ، شوكور مستەفا كردۆیە بە كرمانجی خوارۆ ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٥٨ـ **كتاب فرهنگ مردوخ** : شیخ محمد مردوخ كردستانی ، ج ١ و ٢ ، تهران ، (سالی لەچاپدانی نەنوسراوە) . [مردۆخ] .

٥٩ـ **كوردواری** : عەلائەددین سەججادی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

٦٠ـ **گولكەزیرینە** : (كوردی ـ فارسی ـ عەرەبی فەرەنسی و ئینگلیزی) ، گیوی موكریانی ، چاپی دووەمین ، هەولیر ، ١٩٦٦ .

٦١ـ **گزارش بهرامپشت** یاپیروزی نامە : مراد اورنگ ، تهران ، ١٣٤٣ ش . [بەهرام] .

٦٢ـ **گورانی یا ترانەهای كردی** : دكتر محمد مكری ، تهران ، ١٩٥١ .

٦٣ـ **گولستان** : شاكاری سەعدی شیرازی ، «مەلامستەفا سەفوەتی حاجی مەلا رەسوڵ كردۆیە بە كوردی» ، «دوكتۆر عیززەدین مستەفا رەسوڵ لەگەڵ چەند وەرگیرانی ترا بەراوردی كردوە و بلاوی كردۆتەوە» ، بەغدا، ١٩٦٨ .

٦٤ـ **گولالەی مەریوان** : قانیع ، چاپی دووەم ، «سەرپەرشتی لەچاپدانەوەی وریا قانیع» ، سلەیمانی ، ١٩٧٠ .

٦٥ـ **گوهرهای نهفته** یا «رازهایی ازآوستا» : ، مراد اورنگ ، تهران ، ١٣٤٤ ش .

٦٦ـ **گەنجینەی فۆلكلۆری كورد** (كۆمەلیك لاوك و حەیران) ، محمەدی مەلا كەریم ، بەغدا ، ١٩٦٨ .

٦٧ـ **لاوك و پەیام لەگەل شیعری گەپ** : گۆران ، سلەیمانی ، ١٩٦٩ .

٦٨ـ **لغت فرس** : اسدی طوسی ، «بكوشش محمد دبیرسیاقی» ، تهران ، ١٣٣٦ ش .

٦٩ـ **المنجـد** (في اللغة و الأدب و العلوم) : لويس معلوف ، الطبعة الثامنة عشرة ، بيرۆت ، ١٩٦٥ . [منجد]

٧٠ـ **مەم و زینی خانی** : هەژار كردۆیە بە موكریانی ، بەغدا ، ١٩٦٠ . [ازین]

٧١ـ **مەهدی‌نامە** : ابـن الحـاج (مـەلا محـەممەدی حـاجی حەسـەن) ، «لیكولینەوە و پیشكەش‌كردنی محەممەد عەلی قەرەداغی» ، «پیاچونەوەی شوكور مستەفا » ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٧٢ـ **مێژووی ئەدەبی کوردی** : عەلائەددین سەججادی ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧١ . [مێژوو] .

٧٣ـ **وشەی زمانی کوردی** : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٧٤ـ **هێندێ لە هەڵبەست و بەیتەکانی عەلی بەردەشانی** : محەممەد تۆفیق وردی ، نەجەف ، ١٩٧٢ . [بەردەشانی] .

٧٥ـ **یادداشتهای پنج گاتها** : ابراهیم پورداود ، ج ٢ ، تهران ، ٢٥٦٩ مادی ــ ١٣٣٦ ش. [یگد] .

٧٦ـ **یسنـا** (بخشی از آوستا) ، ابراهیم پـور داود ، (٢ جلـد) ، ١٣٣٧ ــ ١٣٤٠ ش . [یەسنا] .

★ ★ ★

ـ٧٧

JABA M. AUGUSTE, **DICTIONNAIRE KURD FRANCAIS,** publié par M. FERDINAND JUSTI, St. Petersbourg, 1879.

(م. ئوگوست . ژابا ، قامۆسی کوردی ــ فرەنسـی ، م. فێردینان ژوستی بلاوی کردوتەوە ، سان پیتر سبۆرگ ، ١٨٧٩) . [ژابا]

ـ٧٨

LEBRUN L. & TOISOUL J., **DICTIONNAIRE ETYMOLOGIQUE** de la langue **FRANCAISE,** PARIS, 1937.

(ل. لێبرون و ژ. توازۆل ، قامۆسی ئێتیمۆلۆژی « ئیشتیقاقی » زمانی فرەنسی ، پارێس ، ١٩٣٧) .

ـ٧٩

LIBRAIRIE LAROUSSE, Nouveau **PETIT LAROUSSE** en couleurs, PARIS, 1969.

(کتێبفرۆشی لاڕۆس ، لاڕۆسی بچووکی تازەی ڕەنگاوڕەنگ ، پارێس ، ١٩٦٩) . [لاڕۆس]

ـ٨٠

WAHBY TAUFIQ & EDMONDS C. J., A KURDISH - ENGLISH DICTIONARY, OXFORD, 1966.

(توفیق وەهبی و سی. جی. ئێدمۆنس ، فەرهەنگی کوردی ــ ئینگلیسی ، ئۆکسفۆرد ، ١٩٦٦) . [هبێد] .

کورتە نیشانەکانی ڕێزمان کە لەم قامۆسەدا بەکارهاتوون

نیشـانە	لەباتی	نیشـانە	لەباتی
ئە .	ئامراز (اداة)	ها .	مەزەبی (زمان)
ئمت .	ئامرازی تێکەڵاو (اداة المرکب)	فا .	فاعیل (اسم الفاعل)
ئیز .	ئیزافە	فر .	فارسی (زمان)
با .	بادینانی (بن لەهجە)	فم .	فیمل
بک .	باکوری (لەهجە)	فج .	فیملی مەجهوڵ
بگ .	بانگکردن (النداء)	فی .	فەیلی (بن لەهجە)
بن .	بەند (القید)	کئێر	کوردستانی ئێران (زمانی)
بنت .	بەندی تیکەڵاو (قید المرکب)	کتو	کوردستانی ترکیا (زمانی)
پ .	پاشبەند	کعر	کوردستانی عێراق (زمانی)
پت .	پاشبەندی تێکەڵاو	کك	کەرکوکی (بن لەهجە)
په .	پەهلەوی (زمان)	کن .	کینـایە
پێ .	پێشبەند	کو .	کوردی (زمان)
پێف .	پێشبەندی فیمل	کێ .	کۆیی (بن لەهجە)
تب .	پێتی تێکبەستن (حرف الربط)	لا .	لازم (مەصدەر)
تت .	تازە داتاشراو (ووشە)	مت .	متعدی (مەصدەر)
تە :	تەماشاکە	مج .	مەجاز
تو :	ترکی (زمان)	محر .	تەحریفکراو (المحرف)
تێب .	تێبینی	مصت .	مەصدەری تێـکەڵاو (المصـدر
جف .	جافی (بن لەهجە)		المرکب)
جه .	جەمع	مصش .	مەصدەری داتاشراو
جمی .	جەمعی	مف .	مەفعوڵ (اسم المفعول)
جن .	جنۆبی (لەهجە)	مک .	موکریانی (بن لەهجە)
حمص .	حاصل مەصدەر	نـا .	ناو (اسم)
ریـ .	ڕیشـە	نت .	ناوی تێکەڵاو (الاسم المرکب)
ز .	زەمیر	ند .	دەنگە ناو (اسم الصوت)
زا .	زازایی (بن لەهجە)	نس .	نیسـبەت ، نیسـبی
ست .	ئاوێستایی (زمان)	نمص .	ناوی مەصدەر (اسم المصدر)
سن .	سنەیی (بن لەهجە)	هس .	هەڵیسەنگێنە (قارن)
سیه .	سلەیمانی (بن لەهجە)	هل .	هەولێری (بن لەهجە)
شر .	شێوەڕستە	هو .	هەورامی (بن لەهجە)
شن .	شنۆیی (بن لەهجە)	★	هاوتا (المرادف)
ص .	صفەت	::	نمونە (مثـال)
صت .	صفەتی تێکەڵاو (الصفة المرکبة)	□	شـایەد
صفا .	صفەتی فاعیلی	//	دژ (الکلمة المضادة)
صمف .	صفەتی مەفعوڵی	●	ڕستەی ساز و ئامادە لە زماندا.

کورتە نیشانەکانی ناوی : سەرچاوە ، دانەر ، بڵاوکەرەوە ، ...
کەلەم قامۆسەدا دەکارکراون

نیشانه	ناوی سەرچاوە ... و ژمارەی لە لیستەی سەرچاوەکاندا	
ئەدەب	دیوانی ئەدەب	١٩
ئەفسانە	ئەفسانەی چیای ئاگریَ	١
ئەوڕەنگ	مراد اورنگ (محقق)	—
ئینجیل ( )	ئینجیلی (لۆقا ، مەتیِ ، مەرقۆس ، یوحەننا)	٢
ب	بەرگ ، بەش	—
بەردەشانی	هیندی لە هەڵبەست و بەیتەکانی ...	٧٤
بەهرام	گزارش بهرام‌پشت	٦١
پد.	پرۆفسور ئیبڕاهیم پۆر داوود	—
پفا.	فرهنگ پهلوی	٤٤
پەند	پەندی پێشینیان	٨
پێکەنین	پێکەنینی گەدا	١٠
پیرەمێرد	پیرەمێردی نەمر	١١
تحفه	تحفهء مظفریه	١٢
ج	جلد	—
چیرۆك	١. چیرۆك	١٥
چیرۆکەکان	.چیرۆکەکانی مەم	١٣
حاجی	حاجی قادری کۆیی	١٤
حاجی قادر	دیوانی حاجی قادری کۆیی	٢٠
خا.	١ـ ماموستا شێخ محەممەدی خال	—
	٢ـ فەرهەنگی خاڵ	٥٣
خانا.	شیرین و خوسرەو	٣٨
خەییام	عمر خیام	٤٠
دلدار	دیوانی دلدار	٢١
ڕەزا	دیوانی شێخ رەزای تالەبانی	٢٤
زین	مەم‌وزینی خانی	٧٠
ژان	ژانی گەل	٣٤
ژابا	قاموسی کوردی ــ فرەنسی	٧٧
سالم	دیوانی سالم	٢٢

نیشانە	ناوی سەر چاوە ... و ژمارەی لە لیستەی سەرچاوەکاندا	
سەلام	١ــ شێخ سەلامی شاعیر	ــ
	٢ــ دیوانی سەلام	٢٣
فز.	قامۆسی ڕۆسی ــ کوردیی	٥٦
فزە.	دوکتۆر بەهرام فەڕەهوەشی	ــ
فەرهەنگ	فرهنگ فارسی	٤٦
کشت	فەرهەنگی کشتوکاڵ	٥٤
کۆڕ	کۆڕی زانیاریی کورد	
کف .	١ــ پڕوفسۆر قەناتی کوردۆ (کوردوییف)	ــ
	٢ــ فەرهەنگا کوردی ــ ڕۆسی	٥٢
گە .	ماموستا گیوی موکریانی (دانەروناشر)	ــ
لارۆس	قامۆسی فرەنسیی	٧٩
مردۆخ	کتاب فرهنگ مردوخ	٥٨
معر.	ماموستا شێخ مارفی قەرەداغی	ــ
معین	دوکتور محەممەدی معین (دانەر ، محقق)	ــ
مکب .	مامۆستا مەلا کەریمی بیارە (دانەر ، محقق)	ــ
مقبل	مامۆستا عەلی مقبل (ناشر)	ــ
منجد	المنجد في اللغة والادب والعلوم	٦٩
مەلا	دیاری مەلا محەممەدی کۆیی	١٧
مەسعود.	مامۆستا مەسعود محەممەد (دانەر)	ــ
مەولەویی	دیوانی مەولەویی	٢٧
مەهاباد	فەرهەنگی مەهاباد	٥٥
مێژۆ	مێژوی ئەدەبی کوردیی	٧٢
نالیی	دێوانی نالیی	٣٠و٢٩و٢٨
وەفایی	دێوانی وەفایی	٣١
هبێد	فەرهەنگی کوردی ــ ئینگلیزیی	٨٠
یگد	یاد دا شتهای پینج گاتها	٧٥
یەسنا	یسنا	٧٦

★ ★ ★

تەرتیبی ئەلفوبێتەکەی کوردی ، بەو جۆرەی
کە ووشەکانی ئەم قامۆسەی پێ ڕێزکراوە (١)

ء [ا] ب پ ت ج

چ ح خ د ر ڕ ز

ژ س ش (ص)(٢) ع غ

ف ڤ ق ك گ ل

ڵ م ن و [و = بۆر] [ۆ]

[ۊ] هـ [ە ، ە = سەر] ی

[ی = ژێر] [ێ] [ێ] .

---

(١) دەنگە بزوێنەکان لەناو ڕاستەکەواناندا نوسراون .

(٢) دەنگی (ص) هەروەکو لە سەرەتاکەدا باسکراوە بەلای منەوە بەلایەنی کەمەوە لە چەند ووشەیێکدا هەیە ، بۆیە وەکو دەنگێکی هێشتا بە تەواوی ساغ نەبۆتەوە لە ناو کەوانەدا نوسراوە .

٢

قاموسی زمانی کوردی

ئ

(ء) ــ دەنگێکە لــە دەنگەکانی زمانی کوردیّ ، لە گەروّرا دێتەدەر و لە ئەلفوبێتکەی ئیسلامیدا کە ئێستا زمانی کوردیّ پیّدەنــوّسریّ ، ناوی (هەمزە)یە .

تێبـ ــ زوّر کەس ئەم دەنگــە هەر بە (ئەلف) دەزانن لــە حالێکا کە (ئەلف) بــە بزوێن حیســابە و بە تەنیایێ تەلەفوز ناکریّ .

١ ــ ئا ــ یەکەمێن پێتی ئەلفوبێی زمانی کوردیە کە بــە خەتی لاتینیێ بنوّسریّ و دەنگێك پێشان دەدا کە لە تێکەڵاوبوّنی (هەمزە) و (ئەلف) پێکهاتوە .

٢ ــ ئا ــ ١ ــ (بن .) بەڵیّ ، بەو جوّرەیە کوتت ، وەڵامی پرسیارە بە ئیجاب ، بەڕاستزانینی قسەی کەسێکە :: چوّیە مــالی خالّت ؟ ــ ئا ، بچێن بوّ مەکتەب ؟ ــ ئا ، □ زوانت وەختیّ ئیزنش تەڵەب کەرد لاڵ کەی نمەبوّ چەنیّ (ئا)ش ئــاوەرد (مەولەویّ : مکبـ ــ ١١٦) ٢ ــ (ئە.) بـــوّ ســـەر ســـوڕمـان و گومان و پرســیارە :: چوّیــە مالّی خالّت ؟ ــ ئا !؟ **ئائا** . تەئکیــدێکی زیاتر پێشان دەدا // نا . نانا . نەء

٣ ــ ئا ــ (پب.) . (سیم.) ١ــ پاشبەندی ئامــرازی (زەرف)ە ، پاش ئــەم ووشەیەی کە بــە دوای (لە)دا دێت ئەمــەش بە دوایــەوە دەنوّسیّ :: لە قاموّسا هەیە ، نانی لە مالا نیە . ٢ــ (ئە.) ، (سیم.) بوّ پرسیار و هاندانە و لە پێش هەندیّ ووشەوە دەگوتریّ :: ئاخوّ ، ئــادەی ★ دا .

٤ ــ ئا ــ (ئیز.) لە لەهجەی باکوریّ زمــانی کوردیدا ئامــرازی ئیزافەیە بوّ مێیینە :: کەچا من (کچی من) ، خــوّها تە (خوشــکی توّ) ، مەهێنا ئوّسوّ (ماینی ووسوّ) .

٥ ــ ئا ــ (نــا.) ، (کئێر.) کورتەی ووشەی (ئاغا)یە :: ئامیرزا حەسەن ، ئابی فرّوّهیر .

٦ ــ ئا ــ (پب.) بـــە دوای ڕێشەی فیعلــەوە دەنوّسیّ و دەیکا بە صفەتی فاعیلیّ :: بێنا (لەبێنێن) ، توانــا (لە توانیــن) ، خــوّرا (لە خواردن) ، ڕەوا (لە ڕوّیین) ، زانا (لە زانین) ، گــیرا (لە گــیران یا گرتن) .

١ ــ ئاب ــ [فــر.] ، (نــا.) ١ ــ ئاو . ٢ ــ ڕەونەق ، وورشە و بریسـکەی هەندێ شت :: تیـغی ئابدار .

تێبـ ــ ئەم ووشەیە بە مەعنـای ئەسلیِ خۆی (ئاو) لە کوردیدا ، بـە تەنیـایِ بەکارناهێنرێ ، بـەڵام لە تەرکیبدا دەچێتە سـەروبنی ووشە :: ئابڕۆ ، تێزاب .

٢ ــ ئاب ــ [سوریانیِ ، عیبریِ] ، (نا.) مانـگی هەشـتەمی سـاڵی ڕۆمیِ ، دەکەوێتە نێوان تەمموز و ئەیلوول . ★ ئاغستۆس ، ئۆت .

ئابـات ــ (مکـ.) ، (صـ.) ئـاوەدان .

تێبـ ــ ئەم ووشەیە بە تەنیایـیِ دەکار ناکرێ ، دەگەڵ ناوێك تەرکیب دەبێ و ناوێکیتازە دروست دەکا بۆ ناونـانی ئـاوایِ و دێهـات ، لـە کوردســتان :: حاجیـابات ، حەسەنابات ، عەلیابات . ★ ئاوا .

ئابان ــ [فر.] ، (کئێـر.) ، (نا.) مانـگی هەشـتەمی سـاڵی ئێرانیِ ، دووەم مانگی پایێز (٢١ی تشرینی یەکەم ــ ٢٠ تشرینی دوەم)، ★ خەزەلوەر .

ئابجۆ ــ (مک.) ، (نت.) تە : ئاوجۆ .

ئابخانە ــ [١ــ ئاب/١ + خانە]، [فـر. کـو.] ، (نت.) چـاوگە ژۆرێکـە بۆ دەسـتبەئاوگەیاندن تەرخـان دەکـرێ ★ ئابـدەست ، ئابدەستخانە ، ئاوخانە ، ئاودەست ، ئەدەبخانە . (بک.) ئاڤرێژ . (فیـ.) ئاودەستخــانە ، پێشـــاو ، سەراودەشت ، کەنـاراو .

١ ــ ئابدار ــ [١ ــ ئـاب /١ + دار] ، [فـر. کـو.] ، (نتـ.) کەسێکی لـە دیوەخانی مێـرەکان و دەرباری پاتشـایان و شوێنی تـری وەکو ئەمانە ، کاری سازکردنی چاو قـاوە و شـەربەت و ...ی پێ ئەسپێرابێ . □ « .... دەهاتە کن ئەولادی شاڕۆسـتەمبەگان سێ ساڵان دەبۆ بە سەقا و سێیان دەبۆ بە ئابدارە». (تحفە : ج٢ ــ ١٩٤).

٢ ــ ئـابدار ــ [١ ــ ئـاب/٢ دار] ، [فـر. کـو.] ، (نتـ.) بەڕەونـەق ، خاوەنجـەوهەر (بۆ تیغ) .

ئابدارباشیِ ــ [١ــ ئـابدار + باشیِ (تو = سەری)] ، [کو. تو.] سـەرۆکی هەمـوو ئەو کەسـانەی لە ئابدارخانە (تە :ــ) ئیشن دەکەن .

ئابدارخـانە ــ [١ــ ئـابدار + خانە] ، [فر. کو.] ، (کئێـر.) ، (نت.) ١ ــ چاوگە ژۆرێکە لە کۆشکی پاتشـایان و مـاڵە دەوڵەمـەند و دەرەبەگاندا ، بۆ سـازکردنی چا و قاوە و شەربەت و ئەو جۆرە شتانە تەرخـان دەکـرێ . ٢ ــ هەمـوو کەرەسـتە و نۆکـەر و بارەبـەری دەزگای خواردن و خواردنـەوە کە پاتشا و ئەمێر و گەورەپیاوان دەگەڵ خۆیان دەیانبردە سەفەران .

ئابدۆزەك ــ [١ ــ ئاب/١ + دۆز = دز + ١ ــ ئەك/٢] ، (کئێر.) ، (نت.) ئامرازێـکە لـە شـوشە و لاستیك و پلاستیك دروستئەکرێ، دەرمانی تراوی پێ دەکەنە ناو لەشی

ئینسانەوە . ★ سێرینــگ ، (کعر.) شرێنقە .

ئابدەست ــ [١ ــ ئــاب/١ + دەست] ، [فر. کو.] ، (کعــر.) ، (نت.) تە : ئابخانە .

ئابدەستخانە ــ [ئــابدەست + خانە] ، [فــر. کــو.] ، (کعر.) ، (نت.) تە : ئابخانە .

ئابڕۆ ــ [١ ــ ئاب/١ + ڕۆ] ، [فر. کو.] ، (نت.) ١ ــ ڕەونەقی ڕۆ ، وورشە و گەشـــەی دەموچاو ٢ ــ (مج.) ســـەر بلێنـــدیی ، شەرەف ، نامۆس ، حەیـا . تێب ــ ئەگەرچی مەعنــای دوەم مەجازە ، بەڵام ئەم ووشەیە لە کوردیدا هەر بــەم مەعنــایە بە کــاردەهێنرێ و هیچی‌تر .

ئابڕۆبران ــ (مصتـ. متـ.) بێ‌حورمەت‌بۆنی کەسـێك بێ ئەوە (فاعیل)ی کارەکە دیار بێ .

ئــابڕۆبراو ــ (نمف. ، صتـ.) کەسێکی ڕیسوا کرابێ .

ئابڕۆبردن ــ (مصت. مت.) بــێ قەدر و حورمــەت‌کردن و ســۆك و چرۆك‌کــردنی یەکێـــك ★ بــێ شــەرەف‌کردن ، ڕیســـواکردن ، سەرشۆڕکردن ، شەرەف‌شکاندن .

ئابڕۆبەرە ــ [ئابــڕۆ + بــەر (لەبردن) + ٣ ــ ە/٢] ، (صفا.) ١ ــ کەسێکی ببێتە مایەی ڕیسوابۆن، یەکێکی کاری وا بکا شەرەفی یەکێك یا چەند کەسێکی تـری پێ بچێ . ٢ ــ کار و کردەوەیێکـی پیاو سۆك بکا یا عەیبــەی بێنێتە ســەر . :: دایکم ! ئەم منالە ئابڕۆبەرەیە لە چی دەگێڕێ ، کچێ وەرە دانیشـە هەی ئابڕۆبەرە !

ئابڕۆتکان ــ (مصت. لا.) تمـ : ئابڕۆچۆن .

ئابڕۆتکاو ــ (صمف.) کەسێکی نامۆسی چۆ بێ ، تـۆشی سۆکی و سەرشۆڕی بۆ بێ .

□ « ڕۆژی تەرزە ، چەندە مێنای دڵشکێن و سەرشکێن »
« ڕۆژی باران ، چەنـد شڕە ، بێ‌عیسمەت و ئابڕۆتکاو »
(نالی : گە ــ)

ئابڕۆچۆن ــ (مصت. لا.) سۆك بۆن لەنــاو کۆمــەڵا ، بێ قــەدر و حورمەت بۆن لەبەر چاوی خەڵك . ★ ئابڕۆتکان .

ئابشار ــ [١ ــ ئاب/١ + شار (نـد.)] ، [فــر.] ، (نتـ.) ، ١ ــ تە : ئاوشار

□ « ئەم بەچــاو (درّ) و بەسەر لەعلی (هدیّة) بۆدەبا »
« ئەو بەتف دەیـکا بە مێزابی شکستەی ئابشـــار »
(نالی : مقبل ــ ١٥)

٢ ــ چۆنی تۆپ لە یاری (والیبال)دا، بە هەڵمــەت و تــاو بــۆ مەیـدانی بەرامبەر و شۆڕبۆنەوەی بە ڕێژدی بە کەنــار تۆڕەکــەدا ★ (کعر.) کەبباسی (عا.) .

ئاب و تاب ــ [١ ــ ئاب/٢ + تــاب] ، [فر. کو.] ، (نتـ.) ١ ــ ڕازاوە و بە ڕەونەق :: بە ئاب و تابێـکەوە قســـەکانی گێـڕایەوە . ٢ ــ تاووتوێ و گەرما .

□ « لە ئاب و تاب و ئەشك و ئاهی

خۆمدا بۆمە بریانێ » .
« لەباتێ پوختەگێ سۆتام و
هێشتا پێم دەڵێن خامە »
(نالی : گە.) ★ ئاووتاو .

ئابۆر ــ (بک.) ، (نا.) حەیا ، داوێنپاکێ ، شانازێ ، شەرەف ، نامۆس :: مئابۆرکر (من ئابۆرم‌کرد) : ڕێکم‌خست ، تەرتیبم‌کرد ، بە خۆشێ و دۆستانە بڕیمەوە (کار و مەسەلە) ، دەفعم‌کرد (پارە) تم : بە ئابۆر ، بێ ئابۆر. تێبـ ــ ئەم ووشەیەم هەروەکۆ خۆی لەبەر قامۆسەکەی (ژابا JABA ــ٢) نۆسیوەتەوە کە بەو مەعنایانەی سەرەوەی هێناوە و (مئابۆرکر)و مەعناکانیشی لە زمان (سۆسێن SOCIN) گێڕاوەتەوە. (کارومەسەلە)و (پارە) بۆ ڕۆنترکردنی مەعناکانی من لێم‌زیادکردوە . هس : ئابڕۆ .

ئابۆرێ ــ (تـ.) ، (نا.) ــ چاوەدێری ڕاگرتنی ڕێك و پێکی داهات و خەرجی ماڵ ، ئیدارە و دەوڵەت . ئیقتیصاد . تێبـ ــ نازانم ئەم ووشەیە لە کوێرا هاتوە و چۆن داتاشراوە، بەڵام ئەوەندە بڵاو بۆتەوە، بەم مەعنایە جێگای خۆی کردۆتەوە .

ئابۆنە ــ (فەرەنسێ) ، (نا.) ١ــ پارەیەکی پێشەکێ دەدرێ بە ئیدارەی ڕۆژنامە و گۆفاران و تا ماوەیەك ڕۆژنامە بۆ خاوەنی پارەکە دەنێرن . ٢ــ پارەیەکە ئەندامانی (یانە)و (نەقابە) و (پارتێ)یەکان مانگانە یا ساڵانە دەیدەن .

ئاپۆرە ــ [ئا + پۆرە] ، (نتـ.) ، (مک.) کۆمەڵ و جەماوەری خەڵك کە دەورەیان لە شتێك دابێ :: ئاپۆرەی خەڵکەکە بەرەو مزگەوت ڕۆیین . هس : پۆرە ، لاپۆرە ، لاپرەسەن .

(ـئات)ــ (ئە.) ئامرازێ جەمعە و بە دوای ناوەوە دەنۆسێت:: ئاغاوات، باغات ، ترشیات ، حەشامات ، خێڵات، دێهات، شامات، شیرنییات، عێلات ، کێوات ، ماڵات ، میوەجات ، میوەهات . تێبـ ــ ئەگەرچی ئەمە نیشانەی جەمعە لە زمانی عەرەبێدا ، بەڵام لە زمانی کوردێشدا ئەوەندە دە کار دەکرێ ، پیاو دەخاتە شکەوە لەوەی کە ڕەنگە ئامرازێکی تری جەمعی کوردێ بێ . لەبەر گرانی دوا پیتی هەندێ ناو ، جاروبارە (ج ، و، هـ) یەکێکیان دەخرێتە نێوان (ناو) و (ئامراز)ەکەوە ★ (ــ ئان) .

ئاتاج ــ [=عا : ئیحتیاج] ، (نا.) کەسێکی پێویستێ بە شتێك یا کەسێك هەبێ ، لە شتێکی کەم بێ کەمایەسێ هەبێ. □ « خوا ئاتاج و موحتاجی دەرکی نامەردت نەکا » :: ئاتاجی نانێکە ★ موحتاج .

ئاتاجی ــ (صـ.) تم : ئیحتیاج.

ئاتموسفۆڕ ــ [= فەرەنسێ : ئاتمۆسفێر] ، (نتـ.) ، (کێر.) ١ــ ئەو هەوایەیە کە دەوری زەوێ داوە و لە چەند گاز (غاز) ی جیاجیا پێکهاتوە : ٧٨٪ ئازۆت ، ٢١٪ ئۆکسیژین و ئەویتریشی : ئارگۆن ، هیدرۆژێن و هیلیۆم و چەند گازێکی ترە . (عا.) جو ّ . ٢ــ واحیدی قورسایێ کە هەوای دەوری زەوێ دەیخاتە سەر زەوێ و هەمۆ ئەو شتانەی لە سەر زەوێن و بە قەدەر

قورسایی لولەیێکی پڕ لە جیوەیە کە ٧٦ سانتیمەتر درێژ و بنەکەشی سانتیمەترێکی چوارگۆشە بێ (الضغط الجوی) و بە شێوەیێکی مامناوەندی دەکاتە ١٠٣٣ گرام لە سەر هەر سانتیمەترێکی چوارگۆشە . تێب ـ ئەم ووشەیە لە ڕێگای زمانی فارسیڕا هاتۆتە ناو زمانی کوردی لە کوردستانی ئێران ، لە ٢ ووشەی یۆنانی ئاتمۆ (=هەڵم ، بوخار) و سفێر (=گۆ ، کورە) پێکهاتوە . تە : لارۆس ٧٧ .

ئاتۆم ـ [فەرەنسی] ، (نا .) ، (کئێر .) تە : ئەتۆم .

ئاتەش ـ [کو . فر.] ، [ستـ : ئاتەر . پە : ئاتەرش] ، (نا.) ئاگر، ئاوور . تێب ـ ئەگەرچی ئەم ووشەیە لە هەندێ ناوچەی کوردستان بەکاردێت بەڵام زیاتر لە ووشەی تێکەڵاودا دەبینرێ .

ئاتەشبازی ـ [ئاتەش + بازی] ، (حمص.) هەڵدانی فیشەکەشێتە و تەقەمەنی ڕەنگاوڕەنگ و جۆربەجۆر لە جێژن و ئاهەنگاندا ، بۆ کەیف و خۆشی □ « ئاتەشبازی بە کونگی خاڵی ناکرێ » .

ئاتەشپارە ـ [ئاتەش + پارە = پارچە] ، (صت.) ، (مک.) تە : ئاگرپارە .

ئاتەشپەرست ـ [ئاتەش + پەرست (لەپەرستن)] ، (نفا.) ١ـ ئەو کەسەی ئاگر دەپەرستی ، ئاگر بە خودا دەزانی یا لای پیرۆزە ٢ـ ئەوەی دینی زەڕدوشتی سەلماندبێ، زەڕدوشتی. ★ ئاگرپەرست ، ئاوور پەرست .

ئاتەشپەرستی ـ [ئاتەش + پەرست + ٢ـ ێی] ، (حمص.) تە : ئاگرپەرستی .

ئاتەشخان ـ [ئاتەش + خان = خانە] ، (نت.) ، (سن.) تونخانەی حەمام . تێب ـ شوێنێکی تایبەتییە بە تەنیشت حەمامەوە ، ڕاهۆڵێکی تێدایە تیانی حەمامی لەسەر دامەزراوە و لە ژێرەوە ئاگر دەکرێ و حەمام گەرم دادێنێ ★ تونخانە ، تونگخانە ، ئاگرخانە/٢ ، ئاوورخانە/٢ .

ئاتەشخانە ـ [ئاتەش + خانە]، (نت.) ١ـ تە : ئاتەشکەدە □ « جە یاقوت و لاڵ ، جە گەوهەر دانە » « کەردن گەنج وەقف ، پەی ئاتەشخانە » (خانا ـ ١٥٧) ٢ـ (مک.) جێگای ئاگری سەماوەر ★ ئاگرخانە/٣، ئاوورخانە/١ . تێب ـ لە ناوەڕاستی کوپی سەماوەردا کە ئاوی تێدەکرێ ، لولەیەك هەیە بنی بە پارچە ئاسنێکی کون کون گیراوە، ئاگر و خەڵوزی تێدەکرێ و ئاوی ناو کوپی سەماوەرەکە وەکوڵ دێنێت .

ئاتەشکێش ـ [ئاتەش + کێش (لەکێشان)] ، (نت.) ئامرازێکە وەکو خاکەندازێکی پچوك وایە دەمەکەی توزێ بە دیوێکا نوشتاوەتەوە ، پۆلوی ئاووری لە پشتەوەی سۆبەی دارانڕا پێ دەکێشنە پێشەوە یا پێی دەردەدەن .

ئاتەشگا ـ [ئاتەش + گا = جێگا] ، (نت.) ١ـ تە : ئاتەشکەدە .

٢ــ ناوی شاخێکە لە ناوچەی تاوگۆزێ .

ئاتەشکەدە ــ [ئاتەش + کەدە] ، (نت.) شوێنێکە پێرەوانی دینی زەردوشت ئاگریان تێدا ڕادەگرت . جێگای بە جێ گەیاندنی ڕێوشوێنی ئایینی دینی زەردوشت ★ ئاتەشخانە/١ ، ئاتەشگا/١ .

ئاتەشگەردان ــ [ئاتەش + گەردان] ، [فر. کو.] ، (نت.) ئامرازێکە لە تەلی بارێك دروست دەکرێ ، وەکو پیالەیێکی کون کون وایە کورتە زنجیرێکی تێدەخرێ ، خەلۆزی تێدەکەن و چەند پشکۆ ئاگری دەخەنە سەر و هەلیدەسوڕێنن تا دەگەشێتەوە دەبێتە سکل . زیاتر بۆ سازکردنی ئاگری سەماوەر بەکاردێت ★ تاولەمە (تو.) .

ئاتەشەك ــ [ئاتەش + ١ــئەك /١] ، (نت.) نەخۆشی فەرەنگی . تێب ــ ئەم نەخۆشییە لە ئەنجامی هەلسان و ڕۆنیشتن دەگەڵ یەکی سیفلیساویدا، یا بەکارهێنانی قاپ و قاچاغ و هەر شتێکی تری کە ئەو بەکاری‌هێنا بێ ، هەروەها بە هۆی دەست تێکەڵکردنی پیاو و ژنەوە کە یەکێکیان سیفلیسدار بێت تۆشی عیسانی ساغ دێ ، لە باوك و دایکی سیفلیساوێشەوە بە میرات بۆ منالیان بەجێ‌دەمێنێ . پاش ئەوەی میکرۆبی سیفلیس دەچێتە لەشی ئادەمیزادەوە ئەگەر زۆ چارەی نەکرێ لەوانەیە بیداتە چاوی‌و کوێری بکا★ئاگرە/١، سیفلیس، فەرەنگی،هاولە فەرەنگی.

١ــ ئاتەشی ــ [ئاتەش + ٣ــ ی] ، (صت.) ١ــ هەرچی بە رەنگ یا تەبیعەتی ئاگر سور یا گەرم بێ :: یاقوتی ئاتەشی ، سوری ئاتەشی. ٢ــ (کن.) ئینسانی تورە و توسن ، توندەمیزاج :: ئەم پیاوە ئاتەشی میجاز (میزاج)ە .

٢ــ ئاتەشی ــ (نت.) ، (مک.) جورە گولەباغێکە ، ڕەنگی سوری مەیلە و بنەوشە و بۆنی لە گولی گولاو کەمترە و گولاویشی لێ‌ناگیرێ.

ئاتەگ ــ (نا.) ، (مک.) ١ــ داوێنی کەوا و کورتەك و مرادخانی کوردێ و چاکەتی فەرەنگی لە لای پێشەوە ★ شاقەل . ٢ــ لای خوارەوەی شاخ و کێو :: سوارەکان بە ئاتەگی شاخەکەوە بون. (بک.) : ئەتەك (تە : ژابا ــ ٢) ٣ــ (نا.) ، (کعر.) ژێر کراسی ژنانە . تێب ــ ئەم وشەیە لە زمانی تورکی و ئازربایەجانیشدا بەم مانایە و بە شکلی (ئەتەگ ، ئەتەی) بەکاردێ.

ئاجودان ــ (فرەنسی) ، (کئێر.)، (نا.) ١ــ ئەفسەرێك کە لەبەر دەستی ئەفسەرێکی گەورەدا بێ ، یارمەتیدەری بێ . ٢ــ ئەفسەرێك کە لەبەر دەستی سەرۆکی دەولەت بێ و کارێکی تایبەتی پێ ئەسپێردرابێ :: ئاجودانی سەرۆك جمهور بۆ کاروباری وولات ، ئاجودانی نیزامی. ٣ــ بۆ ڕێزلێنان و حورمەت گرتن ، بەو پاسەوانانەی دەرەجەیان لە نەفەر گەورەتر و لە ئەفسەر پچوکترە دەگوترێ ★ باش ، باشچاوەش ، عەریف . تێب ــ ئەم وشەیە لە

زمــانی فرەنســێدا دەرەجــە یەکی سەربازییە و یەکەم و دوەمی هەیــە (ئاجودانی یەکەم ، ئاجودانی دوەم) و دەکەوێتە نێوان (عەریف) و (نــاییب زابت) . یا (گرۆهبــان و ســیتوان سێ). بەڵام لە کوردستانی ئێران کە لە زمانی فارسێڕا پەڕیوەتە ناو زمانی کوردێ هــەر بــەو ســێ مــانایانە بەکاردێت کە باس کران .

ئاجور ــ (نا.) خشتی ســوور ، خشتێکی لە کورەدا سوور کرابێتەوە تێبـ ــ ئەم ووشە لە ئەسڵاً (ئاگور) بووە و عەرەب وەریان گێڕاوە و سەر لە نوێ گەڕاوەتــەوە ناو کــوردێ و فارسێ . هس : گوراسن .

ئــاجیل ــ (فــر.) ، (نــا.) ، (کنێر.)بادام و بستە و فندق و ناوکە کولەکە و نوك و ئەو جۆرە شتانە کە بۆ خواردن و تروکاندن بۆ ئەدرێن . ★ چەرەز .

ئاچــغ ــ [تو : ئاچماغ ، ئاچمق = کردنەوە .] ، (صـ.) ١ــ ڕەنگی کاڵ :: سووری ئــاچغ ، شــینی ئاچــغ ، توزێ ئــاچغتر با جوانتــر دەبــوو . // ڕەنگی تاریك ، توخ ، تونــد ٢ــ کراوەوە ، دانەخراو (دەرگا) .

ئاچوغ ــ (تو.) ، (ـ.) تە : ئاچغ

ئاچەر ــ [تو : ئاچماغ، ئاچمق]، (نا.) ١ــ کلیلی قفڵ. ٢ــ سپانــەی فیتەرێ ★ کلیل ، هــاچەر . (بکـ.) مفتێ (مفتاح) .

١ــ ئاخ ــ (نــد.) ١ــ لە کــاتی ئازار پێکەیشتندا دەکوترێ :: ئــاخ پشتم ٢ــ بۆ دەربڕینی کروزانەوە و خەم و خەفەت و بێ دەســتەڵاتــێ :: ئاخ چبکەم ، ئاخ چێتم بە خوم کرد، ئاخ برا زۆ ★ ئاه/١ .

٢ ــ ئاخ ــ (نــا.) ، (بکــ.) ١ــ خاك و خوڵ، توز. **ئاخی بارۆد** (خاکی بارۆت) شۆرە . تێبــ ئــەم ووشەیە لە لەهجەی ناوەندێ زمانی کوردیدا لە بیرچوەتەوە و تەنیــا لە هەنــدێ مەڵبەند ، زیاتر لە هەولێر و دەور و پشــتی لە ووشــەی (ئــاخەلێوە)دا ماوەتەوە کە ئەمەشیان لە موکوریان و هێندێ نــاوچەی تر هــەر بۆتــە (خاکەلێوە) .

ئاخافتن ــ (مصـ. لا.) قسەکردن دەگەڵ کەسێ ، گفتوگۆ ، ووتوویژ.

ئاخــدار ــ (صفــا.) ١ــ ئــاخ هەڵکێش ، کەسێکی ئاخ هەڵبکێشێ ٢ــ (کنـ.) کەســێ خەم و خــەفەتی هەبێ ، دڵبریندار .

□ ئــاخ ، چــراخ ! چ ئــاخ ؟ ئــاخ بــەی ئــاخداری
چون من خــاترخار ، خەمبار ، داخــــــداری
(مەولەوێ : مکبـ ــ٥٥)

١ــ ئاخر ــ [عا : آخر.] ، (نا.) ١ــ ئەنجام و دوایی کارێ یا شــتێك :: با بزانین ئەم کارە ئاخری بەچــێ دەگا . ئــاخری ئەم مــانگە دەچێتە بەغدا . □ « صەت ساڵ بکەی بێگانە پەرســتێ ، ئاخرییەکــەی دێنــی نشوستێ » .
شۆڕەژن من لە هەوەڵ پێم نەکوتــی
ئاخرێ حەزرەتی شێخ تێت ئەکوتــی
(مەلا : گە.)

٢ ــ دوایی ، دواڕۆژ ، عــاقیبەت :: ئاخرشەڕ . ئاخرت خێر بێ .

٢ ـ ئاخر ـ [عا.] ، (ئه.) بۆ سەرکۆنەکـردن ، لۆمە یـا داوای نەکردنی کارێك . ☐ « کورە ئاخر وازی لێبێنە » ، « ئاخر لە سەر چیم هەیە غەیانێ » .
(تحفه : ج٢ ـ ٢١٥)
:: ئاخر ئەمە کاری کاری کردنێیە ؟ ئاخر نەچێ باشترە .

٣ ـ ئاخـر ـ [عا.] (صە.) هەر شتێکی لە چاو هاوچەشنەکانی خۆی لـە دوای هەمـوانەوە بێت :: ئاخر شەوی پاییز ، ئاخر ڕۆژی جەژن ، نەرێمان ئاخر کەس بۆ هات. // هەوەڵ ، یەکەم .

ئاخربۆن ـ [عا . کو.] ، (مصتە. لا.) دوایێهـاتن ، خراپبـۆن ، تێکچـۆن (هەر بۆ دنیـا) :: « کە جرجـال هەسـتا نیشـانەی دنیـا ئاخربۆنە » .

ئاخرخێر ـ [عا.] ، (صتە.) ١ ـ پیاوێ کـە کاروبار و ژیانی بە چـاکێ و خـۆشێ دوایـێ بێت . ٢ ـ کەسێ کـە دوایێ تەمـەنی بە دێنداری بەرێتە سەر ● « ئاخری خێربێ » ، (کنـ.) بـۆ باش نەبۆنی چلۆنایـەتێ (ئێسـتا)ی کـەسێ ☐ « وەفایێ ئاخر خێربێ دەمێکە بێ سەر و شوێنە . » . // ئاخرشەڕ .

ئاخرزەمان ـ [عا. کو.] ، (نتـ.) ١ ـ دوامێن دەوری دنیا کە لە پاشان بە پێی قسە و حوکمی دێن قیامەت دادێ و دنیا خراپ دەبێ . ٢ ـ (کنـ.) ڕۆژگاری ناخـۆش و پڕ ئـاژاوە کە کەس ئاگای لە کەس نـەبێ و هەر کەسـە دە هـەوڵی خۆیـدا بێ . ☐ « ئەی خودا لەو ئاگربارانە ، ئەی خودا لەو ئاخرزەمانە » .

ئاخرشەڕ ـ [عا. کو] ، (صتـ.) ١ ـ کەسێك کە لـەدوایێ تەمـەنی خۆی و کاتی پیرێدا دەستی کردبێتە کاری پێچەوانەی دێن. ٢ ـ پیـاوێ کە لـە دوایێ ژیانی خۆیـدا تۆشی بەڵا و ناڕەحەتێ و نـەداری هاتبێ . // ئاخرخێر .

ئاخرونۆخر ـ دوایێ کارێك یا شتێك :: زستان ئاخرونۆخرێتی .

ئاخرەمێن ـ [ئاخر + ٢ ـ ئەم + ئێن] ، [عا. کو.] ، (صتـ.) تە : ٣ ـ ئاخر .

١ ـ ئاخرێ ـ [ئاخر + ٣ـئێ]، [عا. کو.] ، (صتـ.) دوامێن شت ، ئـێ دوایێ :: کتێبـەکەی هـەرە ئاخرێ .

٢ـئاخرێـ [ئاخر + ١ـئی/٢]، [عا. کـو.] ، (ئە.) بۆ لۆمـە و سەرکـۆنە کردنە لە سـەر کردنی کارێك کە لە پێشدا داوای نەکردنی کرابێ :: ئاخرێ هەر چۆی ، ئاخرێ شکاندت ، ئاخرێ وای لێدەکەی بە کەڵکی هێچ نەیەت .

ئاخرێ و عاقیبەتێ ـ لە ئەنجامدا لە نەتیجەدا ، هەر ...

ئاخلە ـ (نـا.) ، (سـنـ.) ١ ـ دایرەیێکە هەنـدێ شەوان بە هۆی هەڵم و هـاڵاوێ کە لە زەوێ هەڵدەستێ دەورەی مانـگ دەدا . ★ خەرمـــانە . ٢ـ دێوارۆکەیەکە لـــە لادێ بـــە قـــوڕ و بـــەرد یـا تەپـاڵە یـا هەر قوڕ دروستی دەکـەن و ئـەو سەرەوسـەرەکەی

دەگاتەوە یەك ، زۆریش بەرز نابێتەوە . کا و گژ و گیا و ئەو جۆرە شتانەی تێدا زۆ دەکەن (مخ.) . تێب ـ بە لای منەوە ئەم وشەیە هەر ئاڵقەیە و گۆڕاوە .

ئاخلەدان ـ [ئاخلە/١ + دان]، (مصت . لا .) ، (سند .) ١ ـ خەرمانەدانی مانگ ، دروست بونی ئاخلە لە دەوری مانگ . ٢ ـ پاپۆکە خواردنی مار . ٣ ـ کۆبونەوەی خەڵك وەکو دایرە لە دەوری شتێك یا کەسێك .

(ـ ئاخن) ـ (پب.) ڕیشەی مەصدەری ئاخنینە ، وەکو پاشبەند بە دوای ناوەوە دێت و ناوێکی تازە یا صفەتی لێ دروست دەکا :: گلوێناخن ، ناواخن .

ئاخنراو ـ تە : ئاخنراو .

ئاخنران (ئاخنـدران) ـ (مصد. مت.) باش داگیرانی دەفرێکی وەك جەواڵ ، هۆز ، پێستە پەنێر .... لە ماددەیەك :: ئەم تا توتنە بۆچی وا ئاخنراوە دەترسم گەرم دابێ .

ئاخنراو ـ (صمف.) حاڵی دەفرێکی باش داگیرابێ .

ئاخنین ـ (مصد. مت.) پڕکردن تێپەستاوتن ، بەو جۆرەی لۆکە یا خوریێ دەخرێتە ناو لێفە و دۆشەگ یا کەلوپەل دەخرێتە ناو هەمبانەوە :: کولانەی مریشکەکان چاك باخنە ، هەر ئێستا گلوێنەکە داخنم و دەست دەکەم بە نانکردن . **تێئاخنین** ـ (مصت. مت.) ١ـ ئاخنین لە سەرڕا بۆ خوار. ٢ـ (مج.) لە ڕۆی گاڵتە یا دلگرانییەوە بۆ زۆر خواردن . :: ئەریێ حەمە ئەوە بۆ هێندەی تێداخنی دەڵەی تێرەنەخۆرەت کەیوەتێ . ● « دەڵێی عێسا گرتویە و موسا تێی ئاخنیوە» (کن.) بۆ پیاوی زۆر قەڵەو. //هەڵاخنین.

هەڵاخنین ـ [هەڵ + ئاخنین] ، (مصت. مت.) ١ ـ کەڵەکەکردنی شت بەسەر یەکا ، قەڵا پەچنکردن (هبید.) ٢ـ پڕکردنی دەفر یا هەر چێکی وەکو دەفر بێ لە ژێرڕا بۆ سەرەوە . // تێئاخنین .

ئاخنینەوە ـ (مصت. مت.) هەر بە مەعنای ئاخنین هاتوە بەڵام بۆ ئەو جۆرە شتانەی کە ماوەیەك لە ناو دەفرەکەدا بمێننەوە :: حەسەنی پیرەی هەمو ساڵێ چل پێستە پەنیری داخنییەوە ، ئەوساڵ دو کوپە پەنیر و سێ کوپە شیرێژمان ئاخنیوەتەوە .

ئاخوا ـ [٣ـ ئا/٢+ خوا]، (ئمت.) ، (سیم.) ئامرازی پرسیار کردنە . :: ئاخوا نەرێمان کەنگێ بە سەفەر دەچێ ؟ ئاخوا وەتمان چۆ بۆ ئاشێ ؟ برۆ بزانە ئاخوا دەڵێ چێ و ناڵێ چی؟ ★ ئاخۆ ، داخۆ ، داخوا ، داخودا ، ئایا .

ئاخوداخ ـ (نت.) ئاه و ناڵەی تێکەڵ بە نیمچە گریان و کڕوزانەوە و زیاترێش لە جارێك .

ئاخوڕ ـ [ست : ئا ـ کوەرە ، پە : ئاخوەر] ، (نا.) جێگایەکە لە ناو پێگە و تاوڵەدا ، بە خشت یا بەرد و قوڕ هەڵدەبەستن وەکو قوڵکەیەك وایە کە هەندێ لە زەوێ بەرز بێ ، ئالێکی بۆ وولاغ تێدەکەن ، دەکرێ

ڕێزێـك بـه تەنیشــت یەكـەوە هەڵبەسترێن یا یەكێ درێژۆكـە هەڵبەستن و چەند وولاغی لە سـەر بەستنەوە . ★ (بکـ.) ئافر ، ئافەر، ئاخل (ژابا ــ کف.) ، (هو.) ئاو ــ وڕ، دەمگە .

ئاخون/ند ــ [ئا (پێ) + خوند (لەخوداوەند یا لە خوێندن)ــ معین]، (نتـ.) ، (کێر.) مەلای شیعان .

ئاخۆ ــ (ئمتـ.) ، (سیمـ.) تە : ئاخوا .

ئاخۆران بخۆران ــ (نتـ. ، متـ.)، (سیمـ.) ١ــ چلۆنایەتێ ئێتشی کەسێ، وولاتێ یا ئیدارە و ڕێکخراوێك کـە هێچی بەسـەر هێچـەوە نەبێ . ٢ــ پشێوێ و بەربەشۆبێ ٣ــ کەس ئاگا لە کەس نەبۆن . ٤ــ هەر کەسە بۆ خۆ بـۆن ★ (مکـ.) ئـاخوران زاخوران .

ئاخۆرانزاخۆران ــ (نتـ. ، صتـ.) (مکـ.) تە : ئاخۆران بخۆران . تێبـ ــ زاخورانی عەشیرەتێکـی کوردن لـە مەلبەندی هەوشـاری کوردستانـی ئێران .

ئاخەبان ــ [٢ــ ئاخ + ٣ــ ئە/٢ + بـان] ، (نتـ.) ١ــ داپۆشـینی سەربانی خانۆ بە گڵ و خـۆڵ پـاش دارەڕا کردن و پێش سـواغدان★ گلەبـان . ٢ــ (بکـ.) هاوشـارێ ، خەڵکی وولاتێك ، هاونیشتمـان (!) (کفـ ــ ٤١) ٣ــ (هلـ.) چاوەخانوێکی سەربانەکەی تەخت بێ .

ئاخەلێوە ــ [٢ــ ئاخ + ٣ــئـە /٢ + لێو + ٥ ــ ئە /١] ، (هلـ.) یەکەم مانگی بەهار (لە ٢١ی مارت تا ٢١ی نیسان) ★ (مکـ.) خاکەلێوە . (کێر.) فەروەردین . هـس (بکـ.) ئاخلیفە (یەکەم ڕۆژی بەهار : ژابا ــ ٤) .

ئاخهەلکێشـان ــ [١ــ ئـاخ + هەڵ + کێشان]،(مصتـ. لا.) هەناسە هەلکێشانی تێکەڵ بە کزۆزانـەوە و ناڕەحەتێ . بە ووشەی (ئاخ) دەست پێدەکـا و بە ڕستـەیێ کـە هـۆی نـاڕەحەتیەکـە پێشـان دەدا ، دەبڕێتەوە :: ئاخ لە دەست منـاڵی ئەم زەمـانە .

ئاخێز ــ [ئـا + خێـز] ، (نتـ.) حاڵەتێکە ، کەسێکی دانێشـتبێ وا نیشان بدا کە دەیـەوێ هەڵبسـتێ بەڵام هەڵناستێ و تـۆزێ لە جێـی خۆی دەجۆڵێ .

□بانۆ ئێد شنەفت نە جا کەرد ئاخێز
بۆسا پای سەرتر ئەوڕەنگ پەروێز
(خانا ــ ١٤١)

ئاخێزکردن ــ(مصتـ.لا.) هیندێك لە جێگەی خۆ جۆڵان و نیشـاندانی ئەوەی کە یەکێـك دەیەوێ لەبـەر کەسێکیتر هەڵبستێ :: کە حەسەن هاتە ژۆرێ شەرێف ئاخێزێکی بـۆ کرد .

ئاداب ــ [عا.] ، (نـا.) ڕێ و شـوێنی کۆمـەڵایەتێ ★ داب ، دەستـور . تێبـ ــ ئەم ووشەیە بـەم شێوەیە تەنیـا خوێنـدەواری کورد بەکاری دێنـن و بە گشـتێ لە ناو لادێ و نەخوێندەواران بۆتە (داب) .

کلێەی ئاداب ــ [عـا.] ، (نتـ.)، (کمـر.) ئـەو بەشـەی دانیشگـا (جامعة)کە بۆ خوێنـدنی ئەدەبیـات

تەرخــانە .

ئــادار ــ [ســوریــانی] ، (نــا.) شــەشەمین مانگی ساڵ بە حیســابی سوریانی و ســێیەمێن مــانگە بــە حیسابی ڕۆمی ، ئاخرمانگی زستان بــە حیسابی نەورۆز (٢١) ڕوژی ئەم مانگە وەبەر خــۆی ئــەدات . ☐ « مانگی ئاداری ، باری هەتا گوێــی داری ، هیچی نامێنی هەتا ئێواری» . ★ ئازار ، مارت ، مارس . هــادار (ژابا ــ ٤) .

ئادرێس [فرەنسی] ، (نــا.) ، (کێر.) ١ــ ناونیشانی ماڵ یا جێگای کــار و کاســبی کەســێك . ٢ــ ناونیشــانێکی لە ســەر نــامە یــان تێلگراف دەنوسری تا بگاتە دەســتی ئەو کەسی مەبەســتە. ★ (کمر.) ئەدرەس ، عینوان/١ .

ئــادەم ــ (نا.) یەکەم ئینســانی کە لــە ســەر زەوی پەیــدا بــوە . قورئان و تەورات باسی دەکەن : خوا دروستی کرد و دەگەڵ ژنەکەی لــە بەهەشتا دایینان ، پاشان لە ســەر نافەرمانی فڕێی دانە ســەر زەوی و هەمو ئینسان بنێچەی ئەون .

ئادەمی ــ [ئــادەم + ٣ــئــی] ، (صـ.) ئینسان کە لە ناو گیــاندارانی سەر زەویــدا لە بــاری مێشــك و تێگەیشــتنەوە لــە هــەموان پێشکەوتو ترە .

ئادەمیزاد ــ [ئادەمی + زاد] ، (نت.) ئــەو گیاندارانــەی لە ئــادەم کەوتونەتەوە ، نەتــەوەی ئــادەم ★ ئینســـان ، بنیادەم ، بەشەر .

ئادەی ــ [ئــا + دەی] ، (ئمت.) (سیە.) ئامرازی هاندانــە بۆ کردنی کاری :: ئا دەی پڕ دەنە پێلی ، ئــا دەی هەڵســە ســەر پێ ، ئــا دەی توزێ بچۆ بەو لاوە ★ دا دەی، دەی، یــاڵــلا .

(ــ ئار) ــ (پب.) پاشبەندێکــە ئەم مەبەستانە پێکدێنی : ١ــ دەگەڵ ڕێشــەی هەندێ مەصدەران تەرکیب دەبێ و دەیانکا بە ئیســمی مەصدەر :: پرسیار، دیدار، کردار، کوشتار. ٢ــ بە دوای ڕێشــەی مەصدەرەوە دەنوسێ و دەیکا بــە فاعیل (نــاو یا صفەت) :: فرۆشیار، کڕیار . ٣ــ بە دوای ڕێشەی مەصدەرەوە دەلکێ و دەیکا بە ناو :: بڕیار، زانیار، مردار. ٤ــ لە ڕێشــەی هــەندێ مەصدەر صــفەتی مەفعولی ســاز دەکا . :: گرفتار . ٥ــ دەگــەڵ نــاو تەرکیب دەبێ و ناوێکی تازەی لێ پێکدێنی :: بنار ، ژەنگار . تێبـ ــ لە هــەمو ئەو حاڵەتانەدا کە یەشێکی ووشە تازەکە ڕێشەی مەصــدەر بێ یەکــەم پیتی نیشانەی مەصدەر ڕەگــەڵ ووشــە تازەکە دەخری :: کڕین : کڕ (ڕێشە) + ی (یەکەم پیتی نیشانەی مەصدەر + ئار (پبــ .) = کریــار . کوش (ڕێشە) + ت (یەکەم پیتی نیشانەی مەصدەر) + ئار (پب .) = کوشتار.

ئارا ــ (نــا .) ، (مک .) ١ــ پەیوەندی دۆستایەتی و ناسیاوی دو کەس دەگەڵ یــەکتر :: حەســەن و شیرکۆ ئارایان پێکــەوە نیــە . ٢ــ (مجـ .) حەزکردن لــە خواردەمەنی یا هەر شــتێکیتر :: نەوزاد دەگەڵ پەنیر ئارای نیە (حــەزی لێ ناکا و

نایخوا) ، کاك جەمال دەگەڵ مرێشك ئارای باشە (حـەزی لێ دەکـا) .
٣ـ نێوان ، مابەین ، دووریێ دوو شت لە یەکتر . تێبـ ـ ئەم ووشەیە لـە ئەسڵا بە مەعنای سێیەم (دووریێ دوو شتی ماددیێ لە یەکتر) بـوە ، بەڵام بەرەبەرە جێگەی بـۆ ئەوانیتر چۆڵ کردوە . لە زمانی لاتینیدا AREA بە جێخەرمان کوتراوە و هـەر ئەم ووشـەیە لە زمانی ئینگلیسیدا هەیە و بە (مەســاحەت ، مەڵبەند ، دالانی تەنگی درێژ کە لە ناو ماڵەوە بچێ بۆ ژێرخان و ژێر زەمێنان) دەکوترێ ، لە تورکیێ ئازربایەجانیدا هـەر بـە مەعنـای سـێیەم وەرگیـراوە ★ پەیوەندیێ ، نێوان . هس : ئاران .

ئارام ـ [ئا + رەم] . ١ـ (ند.) ئۆقرە ، ئیسـڕاحەت ، تابشت ، توانا، حـەجمێن :: ژانەســـەر ئـارامی لێهەڵگرتبوو، لە ناو ئێشـی برینەکەی هێچ ئارام ناگرێ. ٢ـ (صە.) هێمن ، لەسەرخۆ . // تۆڕە و تۆسن :: مام نادر پیاوێکی ئارامـە . ٣ـ کش و مات ، بێ هەست و خوسـت ، بێ تەقە و ڕەقە ، بێ شـەڕ و شۆڕ ، بێ قڕە و بڕە :: چەند ڕۆژێکە دنیا زۆر ئارامە ، ماڵ وەك مـاڵی کاك برایمی ئارام هەر نەبوە ، منداڵینە ئارام بن دەنا دێم لێتان دەدەم ، ئارام دانیشـە ٤ـ (بند .) بە ئاسپایێ ، لە سەرخۆ، بە یەواشێ :: ئارام ئارام لێی چوومە پێش . تێبـ ـ بە قسـەی دوکتۆر معین (فەرهەنگ : ج ١ ، ل ـ ٤٠) و پـوورداوود (یگد ، ج ٢ ، ل ـ ٥٤) ئەم ووشـەیە لە مەصدەری ئاوێستایێ (رەم) بـە مەعنای حەسـانەوە و پێشبەندی تە تکید (ئا) پێکهاتوە و سانسکرێتییە کەی (رامەیەتێ)یە (تە: معین ، بورهان ، ج ١ ، ل ـ ٣٠) .

ئارامبوون ـ (مصد. لا.) ١ ـ بێ دەنگبـوون ، لـە جووڵەکـەوتن . ٢ ـ بڕانـەوەی شـەڕ و هـەرا و ئـاژاوە . ٣ ـ نیشـتنەوەی ڕق و تووڕەیێ . ٤ ـ بەس کردن لە گریان و هـــەرا و هـــوریا و قیـژەقیژ . ٥ ـ شکانی ژانی بـرین و کەم بوون یـا دامـــرکانی ئێش و ئـــازاری نەخۆشێ .

ئارامگرتن ـ (مصد. لا.) تە : ئارامبوون ١ و ٣ و ٤ .

ئارام لێبـڕان ـ (مصد. لا.) ناڕەحەت بوون بە هۆی ژان و ئێش و نە خۆشـێ یـان خەم و پـەژارە و خەیاڵاتەوە :: چەنـد ڕۆژە نەوزاد سوورەکوانێـکی لێهـاتوە ئـارامی لێبـڕاوە ، لە تاو پێـروت ئارامم لێبـڕاوە ، ئەوەندەی پـەرۆش بوو ئــارامی لێبـــڕابوو ★ ئــارام لێهەڵگیران .

ئارام لێبـڕین ـ (مصد. متە.) کارێکی، ناڕەحەتێ فیکریێ و جیسمیێ بەسـەر کەسـێکی دێنـێ :: ئـەم سوورەکوانە ئارامی لە نەوزاد بڕیوە . ★ ئارام لێهەڵگرتن .

ئارام لێهەڵگرتن ـ (مصد. متە.) تە : ئارام لێبڕین .

ئارام لێهەڵگیران ـ (مصد. متە.) تە : ئارام لێبڕان .

ئارامێ ـ [ئارام + ٣ ـ ئێ] ، (صە.) حاڵەتی هێمنێ ، بێدەنگێ ،

بێ هەست و خوستێ ، بێ شەڕ و شۆڕێ .

ئاران ــ (ص.) ١ ــ (مک.) زەوێ یا مەڵبەندێکی بێ گرد و تەپۆڵکە ، کە زۆر گەورە نەبێ . دەشتایێکی پچۆك □ « مەڕی ئاران وەکۆ مەڕی کوێستانێ نیە . » ٢ ــ (سنە.) نەرمان ، تەخت (مخە. ، جا ــ ٦) . ٣ ــ (نا.) چیمەن ، لەوەڕگە (کف : ٤٨) تێب ــ لە زمانی فرەنسیدا (ئارێن) کە لە (ئارێنا = زێخ)ی لاتینێ وەرگیراوە، بە مەیدانی زۆرانبازێ دەڵێن کە لە دەوری ڕۆمانییەکاندا ، لە ناوەندی (ئامفی تیاتر)دا تەخت دەکرا و زێخیان تێدەکرد و (گلادیاتۆر) زۆرانیان تێدا دەگرت (تە : لارۆس ــ ٥٦) .

ئاراو ــ [ئار ؟ + ئاو] ، (نت.) ، (مک.) کەفاو و صابۆناوێ کە پاش جل شوشتن لە سوێنە و تەشتا دەمێنێتەوە تێب ــ ماڵە فەقیری کورد ئەو کەلوپەلەی زۆر دەربەستی خاوێنێ نەبن لە (ئاراو)دا دەیشۆن ، ماڵە دەوڵەمەندەکانیش جل و شتومەکی خزمەتکار و دەست و پێوەندیان . ★ (بک.) ئاراف :ــ بێجگە لەم مەعنایەی کە لە سەرەوە باس کرا ، بە ئاو یا صابۆناوێکیش دەڵێن کە بۆ جلشوشتن ئامادە کرابێ (تە : کف ــ ٤٨) .

ئارج ــ (نا.) ، (بک.) جۆرە قامیشێکی ناوپڕە کە ڕاست هەڵدەستێ، ڕەنگی جوان و ئاودارە، شلکە و تا ٢٠ مەتر بەرز ئەبێتەوە . گەڵای وەك دارخورمایە ، لە شوێنی گەرم وەکۆ هیندستان زۆرە ، هەر مەشهورە بە قامیشی هیندێ ، ڕمب ، دار دەست و کۆچانی لێ دروست دەکرێ، گەڵا و توێکڵەکەشی دەکرێ بە ڕایەخ ★ حەبزەران .

ئارخەیان ــ [تو.] ، (ص.) ، (مک.) تە : ئەرخەیان .

ئارد ــ [پە. ئارت] ، (نا.) ١ ــ ماددەیەکە لە هاڕینی گەنم پەیدا دەبێ و دەکرێ بە نان . ٢ ــ هاڕاوەی هەمۆ دانەوێڵەیێکی تر وەکۆ : جۆ ، برنج ، گەنمەشامێ ، نۆك .... ٣ ــ ووردە و خاکەی هەندێ شت بێجگە لە دانەوێڵە . :: ئاردی بەهارۆ ، ئەم ئاردە نانی باش لێ دێ . ★ (بک.) ئار . ئەرقانْ (ژابا ــ ٦) تێب ــ ئەم ووشەیە بە تەنیایێ هەر هاڕاوەی گەنم دەگەیێنێ ئەگەر مەبەست شتێکی تر بێ پێویستە ناوی ماددەکەشی بخرێتە سەر :: ئاردی جۆ ، ئاردەنۆك ، ئاردەتۆ ، ئاردەمشار .

ئارداوێ ــ [ئارد + ئاوێ] ، (صت.) حاڵی کەسێکی تۆزی ئاشی لێ نیشتبێ و سپێ بچێتەوە . ●«شانی خۆی ئارداوێ دەکا» (کن.) ئەو کەسەیە کارێکی نەکردبێ ، بەڵام وای نیشان بدا کردۆیە . ئەو کەسەی لە هیچی نەبۆ خۆی تاوانبار پێشان دەدا .

ئارداوێژ ــ [ئارد + هاوێژ (هاوێشتن)] ، (نت.) کاری فڕێدران و هاتنەدەری ئارد لە

نێـوان دوو بــــەرداشی ئاشــــەوە
:: ئارداوێژی ئاشی ئاگر چاترە لە
ئاشــی ئــاو (زۆرتــر دەهــاڕێ)
★ ئاردەشان .

ئاردکێش ــ [ئــارد + کێش
(کێشان)] ، (نت.) ئامرازێکە وەکوو
بێـڵ و خاکەنــــاز لە ئاشـــا بــۆ
کۆکردنەوەی ئارد و دوورخستنەوەی
لە دەوری بەرداشەکان بەکاردێت .

ئاردماڵك ــ [ئــــارد + مــــاڵ
(ماڵینەوە) + ئك] ، (نت.) ئامرازێکە
(تۆپەڵێ پەڕۆ و پــاڵ) پاش تەواو
بوونی کاری ئــاش و ڕاوەســتانی ،
دەوروبــــــەری بەرداشــــــەکانی
پێدەماڵنەوە و خاوێنی دەکەنەوە .

ئاردوڕۆن ــ (نت.) ، (سن. ،
سیم.) خواردەمەنێیـــەکە کــە لــە
(ئارد) و (ڕۆن) و کەمێ شەکر یا
دۆشاو ، دروستی دەکەن و دەیدەن
بە ژنی زەیستان تاتێنی بێنەوە بەر .
★ (مک.) مێوانێ .

ئاردەبارە ــ [ئارد + ە ــ ئە/١
+ بار + ە ــ ئە/١] ، (نت.) ،
(سیم.) هەندێــك ئاردە زیاد لە
مزەی ئــاش ، ئاشــێر دەیــدا بە
ئاشەوان ★ ئــاردەوارە ، (مک.)
قرەمزە . تێب ــ (بــارە) کــە لــەم
ووشەیەدا هاتوە دوو ڕێی دەچێتێ ،
یەکیان کــە بە مانــای (بەهــرە) و
ئەوێتریان (بار + ە ــ ئە/١) بێ کە
ئەو دەمــە مانای ووشـــەکە دەبێتە
(هەقی بار کردنی ئارد) ، بە لای
منەوە ئەمەیان نێزیکترە لە ڕاستێ .

ئاردەبرنج ــ [ئارد + ە ــ ئە/١
+ برنج] (نت.) برنجی هاڕاوە .

ئاردەبێژ ــ [ئارد + ە ــ ئە/١
+ بێژ] ، (صت.) شتێ زۆر وورد
هاڕابێتەوە ، وەك ئاردی دابێژراو
وا بێ . تێب ــ تەنیا مامۆستا وەهبێ
ئەم ووشەیەی نووســیوە ، خاڵ و
مردۆخ و گیو باسیان نەکردووە .
هس : ئالەبێژ .

ئاردەتۆ ــ [ئارد + ە ــ ئە/١ +
تۆ] (نت.) تۆی ووشکی کرەکراو .
تێب ــ لە هەورامــان تــۆ ئێشــــك
دەکەنەوە و کــرەی دەکەن (تازۆر
وورد نەبێ) وەکوو مێــوژ و مێوەی
ئێشکی تر هەڵدەگیرێ بۆ خواردنی
زستان یا بــۆ فرۆتن ، یەکێــکە لە
حاصلاتی هەورامان .

ئاردەجۆ ــ (نت.) هاڕاوەی جۆ

ئاردەشان ــ [ئارد + ە ــ ئە/١
+ شان (وەشــاندن)] ، (نت.) ،
(سن. ، هو.) تم : ئارداوێژ
□ هەنی چێش واچــون ، چــون
مەکەرۆ ، چــون گەرد ئاردەشــان ،
ئاسیای گەردون (مەولەوێ : مکب ــ
٢٤٩) .

ئــاردەڵ ــ (نا.) ، (سن.)
پێش‌خزمەت ، فەڕاش ، گزیر ،
یاساوڵ . تێب ــ ١ : فەرمان‌بەرێك
بــوە لــە بەردەســتی والییــەکانی
ئێرانێدا ، فەرمانەکانی والێ هەرچێ
بوبن بــە دەســتی ئەو جێ‌بــەجێ
کراون . ٢ ــ بە قسەی دوکتــۆر
معین ئەم ووشەیە (ئۆردیناریتسێ)ی
ڕۆسێیە ، لە کوردێ و فارسێدا وای
بەسەرهاتوە ★ ئەردەڵ ، (کمر.)
وەردیان .

ئــاردەلان ــ (نتــ.) تمــ :

ئەردەلان .

ئاردەلۆكە ــ [ئارد + ئەل + لۆكە] (نت.) ١ ــ ئاردێ كە لە ناو قۆلكەی ئاش دەمێنێتەوە .

☐ كاسە بۆیە لازمــە تا ئاردەلۆكی دەربدا ســەولی بۆیە لازمــە نــەك جۆگەلەی بێبــا بــە تـــاو (نالی : گمــ.) ٢ ــ جــۆرێ بەفــرە ، كلۆی وورده كە دەســتی لێبدرێ وەكو جۆرەكانی تــری بەفر دەست تەڕ ناكا و بە هاسانێتیش تۆپەڵ نابێ .

ئاردەمشار ــ [ئارد + ە ــ ئە/١ + مشار] (نت.) ووردەی دار و تەختە كە پاش بڕینەوەیان بە مشار ، ئەكەوێتەوە .

ئاردەنۆك ــ [ئارد + ە ــ ئە/١ + نۆك] (نت.) هاڕاوەی نۆك .

ئاردەوا ــ [ئارد + ە ــ ئە/١ + وا (= با = چێشتی شل و تراو)] ، (نت.) ، (سن.) شــۆربای ئاردی گەنم ★ پەلۆ ، پەلۆلە .

ئــاردەوارە ــ (نتــ.) تمــ : ئاردەبارە .

ئارمانج ــ (نا.) ، (بك.) تە : ئامانج .

ئارمۆش ــ (نا.) ، (هلـ.) تە : ئاوریشم .

ئاروان ــ [؟] ، (نا.) ، (مكـ.) ووشترێكی سێ بەهــاری دیبێ ، نێر یا مێ ★ بەرزە. تێبـ ــ ئەرۆنە ، ئەرونە زەردوشتییەكانی (یەزد) و ئەروانە ، زەردوشتییەكانی (كرمان) بە ووشتری مێ دەڵێن كە حــەوت ساڵی زیــاتر بێ (تە : فرهنــگ بهدینان : جمشید سروش سروشیان ــ ە) .

ئاروان لۆك ــ (نت.) ، (مكـ.) ووشـــتری نێر كە چـــوار بەهاری دیتبێ .

ئاروان ووشـــتر ــ (نتــ.) ، (مكـ.) ووشـــتری مێنــكەی چوار بەهار دیتو .

ئاروانە ــ [ئاروان + ە ــ ئە/١] (نت.) ، (مكـ.) ووشـــترێكی (چ نێر چ مێ) چوار بەهاری دیتبێ .

ئارۆ ــ (نا.) ، (كیـ.) تە : خەیار ، هارۆ ، هاروێ .

ئارەخچن ــ (نت.) تە : ئارەقچن

ئارەزۆ ــ [پهـ : ئارزۆك ــ یا ــ ئارزۆك] ، (نــا.) ١ ــ ئیشتیای خواردەمەنی :: ئــارەزۆی گۆشت ئەكا ، ئارەزۆت لە چییە بڵێ بــۆت لێنێن . ٢ــ ئیشتیای دیتنی دۆست و خزم و كــەس و كار :: ئــارەزۆی باوكی دەكا ، ئــارەزۆی ماڵی خاڵت ناكــەی ؟ هــەر بـــە ئــارەزۆی مەهابادەوەم . ٣ــ ئاوات ، مەبەست، دڵخواز (هەرچێكی بێ) :: دەمێك بۆ بە ئارەزۆی ئەم سەفەرەوە بۆم ، نەرمێن بە ئــارەزۆی خــۆی گەیێ ئاخرێ ملوانكەی كڕێ .

ئارەزۆكردن ــ (مصد. متـ.) هەستكردن بە ئیشتیای شتێك ، دڵ لە دوای شتێك بون .

ئارەزۆمەند ــ [ئارەزۆ + مەند (پبــ.)] ، (صــ.) حــاڵی كەســێكی ئارەزۆی كارێك یا شتێك یا كەسێكی تر بكا .

☐ مەدیان گوڵاڵان نە پای دەربەندان ئەو یەك تەر وێنەی ئارەزۆمەندان

(مەولەوی : مکب ـ ٤٣١).

١ ـ ئارەق ـ [عا : عرق] ، (نا.) تراوێکە لە ئەنجامی گەرمای ماددی ، سروشتی یا دەستکرد ، یاخۆ کارەساتێکی نەفسی (وەکو تۆڕەبون) ، یا ماندوبونی لەش ؛ لە کۆمەڵێ لو (غدّة) کە لە ناو پێستی لەش دان و ژمارەیان دەگاتە دومیلیۆن ، لە کونە ووردیلەکانی پێستی لەش دێتە دەر . لە کاتی نەخۆشیدا نەبێ ئارەقی لەش وەکو ئاو بێ ڕەنگە ، ئارەقی هەر جێگایەکی لەش بۆنێکی تایبەتی هەیە کە دەگەڕێتەوە سەر وجودی ترشی کیمیایی (ئەسید = حامض) لە ناو ئارەقەدا . ٩٩٪ی ئارەق (ئاو)ە و باقی ماددەی کیمیایی مەعدەنی و عوزوییە کە لە هەموان گرینکتریان (یوره)یە . ئینسانی بالق لە سەعاتێکا ٣٠ـ٤٠ گرام ئارەق دەکاتەوە ، ئارەقکردنەوە دەبێتە هۆی پاك بونەوەی خوێن لە خڵت و خاڵ . تێب ـ وا دیارە کوردی ئەم وشەیە ، لە لەهجەی ناوەندیدا لە بێر چۆتەوە ★ ١ ـ ئارەقە ، عەرەق ، (بک.) خو ، خوێدان .

● **ئارەقی ڕەش‌وشین دەردان** [مصت. لا.] ، (کن.) زۆر ماندو بون ، زۆر خۆماندوکردن بە ئێش یا قسە و کاری فیکرییەوە :: تا کتێبخانەکەم ڕێکخست ئارەقی ڕەش و شینم دەردا ، شاسوار تا مەسەلەکەی جەبری حەل کرد ئارەقی ڕەش و شینی دەردا. « .... شێخ سەعیدی سەبێلان چەند ڕۆژێ دوکانی دانەنا ، لێمان پرسی ئاغا ! لە کوێ بوی ؟ وتی : خێلێکی جنۆکەی کافر هاتبون لە دەرەوەی (سابلاغ) هەڵیا ندابو ، نیازیان خراپ بو ، چومە گیانیان تا دەفعم کردن ئارەقی ڕەش و شینم دەردا » (بیرەوەری خۆم) . **ئارەقی ڕەش و شین ڕشتن** [مصت. لا.] تم : ئارەقی ڕەش و شین دەردان . **ئارەقی ڕەش‌وشین کردن** [مصت. لا.] تم : ئارەقی ڕەش‌وشین دەردان .

٢ ـ ئارەق ـ [عا : عرق] ، (نا.) ١ ـ خواردنەوەیێکی ئالکۆلدارە ، ٧٠ ـ ٥٠٪ ئالکۆلی تێدایە، خواردنەوەی پیاو سەرخۆش دەکا . بە شێوەیەکی تایبەتی (تم : ئارەق‌گرتن) لە ترێ ، کشمیش ، خورما و هەندێ میوەی تر دەگیرێ . تێب ـ ووشەی ئارەق بە تەنیایی ئارەقی ترێ ، کشمیش و خورما دەگەیێنێ بۆ ئارەقی میوەی تر دەبێ ناوی میوەکەی دەگەڵ بکوترێ :: ئارەقی ئالوبالو ، ئارەقی سێو . ٢ ـ جەوهەری هەندێ گژوگیایە کە بە شێوەی تایبەتی و بۆ مەبەستی جیاجیا ئەگیرێ :: ئارەقی جاترە ، ئارەقی شاتەڕە. تێب ـ جگە لە گوڵاو کە بۆ بۆنخۆشی دەگیرێ ، مەبەستی گرتنی ئارەقی گژوگیا ، لە کوردستان ، بۆ داوودەرمانە . **ئارەقی جاترە** : [عا. کو.] ، (نت.) ئارەقێکە لە جاترە (تم:ـ) کە گیایەکی بۆ نخۆشی کوێستانە ، دەگیرێ و بۆ زگ‌ئێشەی جۆربەجۆر ئەخورێتەوە ،

تامی وەکو نەعنە وایە بەڵام تاڵ و تیژترە ، خواردنەوەی قرتێنە دێنێ بۆیە بۆ تەعبۆنیش (ئینتەلا) بەکاردێت. **ئارەقی شاتەرە** [عا. کو.] (نت.) ئارەقێکە لە گیای شاتەرە (تە : ـ) ئەگیرێ و بۆ هێندێ نەخۆشی پێست بەکاردێت . ئەو شوێنەی مەبەست بێ یا بە لۆکە ئارەقی لێ دەدەن یا خەنەی پێ دەگرنەوە و دە شوێنە نەخۆشەکەی دەدەن .

ئارەقاوێ ـ [١ـ ئارەق + ٢ ـ ئاوێ] ، (صمف.) حاڵی کەسێکی زۆری ئارەقە کردبێ و جلك و لەشی تەڕ بێ :: شامار هەمو لەشی ئارەقاوێ بۆ خۆی کرد بە ژورا، هەمو گیانت ئارەقاوێیە تا ئیشك نەبێتەوە دەرمەکەوە .

ئارەق پێ کردن ـ [١ـ ئارەق + پێ + کردن] ، (مصت. مت.) ١ ـ خەجاڵەت کردنەوە و بە شەرمدا خستنی یەکێك . ٢ـ ترساندن و تۆقاندن . ٣ـ پارە ئەستاندن لە کەسێ بە نێوە زۆر و نێوە خواهیشت :: ئیمڕۆ حەسەن ئارەقی بە شێرکۆ کرد پێنج دیناری لێ ئەستاند ★ ئارەق پێ کردنەوە .

ئارەق پێ کردنەوە ـ (مصت. مت.) تە : ئارەق پێ کردن .

ئارەقچن ـ [١ـ ئارەق + چن (چنین)]، (نت.) کڵاوێکە لە پارچە و قوماش دەیدرون یا لە بەن و دەزو دەچنرێ و دەکرێتە سەر ، هەر تەپڵە سەر دادەپۆشێ . ★ ئارەخچن ، تەقیلە .

ئارەقخۆر ـ [٢ـ ئارەق/١ + خۆر (خواردن)] ، (صفا.) ، ئەو کەسەی هەمیشە ئارەق دەخواتەوە .

ئارەق دەردان ـ [١ـ ئارەق + دەر + دان] ، (مصت. لا.) ، تە : ئارەق کردن .

ئارەق ڕشتن ـ (مصت. لا.) ١ـ تە : ئارەق کردن . ٢ـ(کنـ.) ماندوبون و زەحمەت کێشان بە کارێکەوە .

ئارەق کردن ـ (مصت. لا.)، ١ـ هاتنە دەری ئارەقە لە لەشی ئینسان. ٢ـ (کنـ.) گەرمابون ، بە خۆدا شکانەوە ، خەجاڵەت بونەوە ★ ئارەق دەردان ، ئارەق ڕشتن/١ ، ئارەق کردنەوە .

ئارەق کردنەوە ـ (مصت. لا.) ، تە : ئارەق کردن .

ئارەق کێشان ـ [٢ـ ئارەق + کێشان] ، (مصت. متـ.) ، تە : ئارەق گرتن .

ئارەق گرتن ـ [٢ـ ئارەق + گرتن] ، (عا. کو.) ، (مصت. متـ.) دروست کردنی ئارەق . تێبـ ـ ١ دروست کردن و فرۆتنی ئارەق تا ئەم دوایانەش لە کوردستان پێشەی تایبەتی فەلە و جولەکە بو،موسوڵمان بە ئاشکرا ، خۆیان لە قەرەی ئەم ئیشە نەدەدا . شێوەی گرتنی ئارەقی خواردنەوە و ئارەقی گژوگیا تۆزێ لێك جیابون . ٢ـ بۆ گرتنی ئارەقی خواردنەوە لە پێشدا ترێ دە تەشت یا شوێنێکی تایبەتیدا بەپێ دەشێلن و دەیپلیشێننەوە تا دەبێتە تلپە و ئاو ، دایدەپۆشن و لێی دەگەڕێن تا

دەترشیٚ (تخمّر دەکا) ئەو جار دەیکەنە مەنجەڵێکی زەلامەوە و سەریٚ بە سەر پۆشێکی تایبەتیٚ دەگرن و بە قوڕ یا هەر شتێکی تر هەناسەی لیٚ دەبڕن ، لە لایێکی ئەم سەرپۆشەوە لوولە یا مەسینەیەك قایم کراوە و دەورەی ئاوی ساردە ، ئەوجار ئاگرێکی باش لە ژێر مەنجەڵەکە دەکەنەوە ، گەرما و تێنی ئاگر تلپ و تاڵی ناو مەنجەڵەکە دەکا بە هەڵم و بە لوولەکەدا دەردەچیٚ ، چونکە خۆی گەرمە و ڕێگای دەرچوونی سارد ، دەبێتەوە ئاو ، تك‌تك ئەتکێتە قاپێکەوە کە لەبەر لوولەکە داندراوە . بۆ گرتنی ئارەقی گژوگیاش ئەم شێوەیە بەکارهێنراوە و شێوەی تایبەتێش هەبوە : ناو مەنجەڵێکی گەورە پڕ دەکەن لە گیای مەبەست و ئاوی کەم تێدەکەن ، دفرێك لە ژوورەوە لە سەر گیایەکە دادەنێن و تەشتیٚ دەخەنە سەر مەنجەڵە گەورەکە و دەورەی قوڕ دادەدەن و تەشتەکە پڕ دەکەن لە ئاوی سارد هەڵمی گژوگیایەکە لە بنی تەشتەکە دەدا و لەبەر ساردیٚ دەبێتەوە ئاو کە دەتکێتەوە ناو دەفرەکەی ناوەوە .

ئارەقگیر ــ [١ــ ئارەق + گیر (گرتن)] ، (نت .) ١ــ پارچە لبادێکە لە ژێر زینەوە لە ئەسپ دەکریٚ و ئارەقەی هەڵدەچنیٚ . ٢ــ (کئیرٚ .) کراسێکی تەنکی چندراوە ، لە بن کراسەوە دەبەر دەکریٚ بۆ ئیشك کردنەوە و هەڵچنینی ئارەقەی لەش ★ (کمر.) فانێلە .

١ ــ ئارەقە ــ [١ــ ئارەق + ەــ ئە/١] (نت.) تە : ١ــ ئارەق .

٢ــ ئارەقە ــ [؟] ، (نا.) ، (سن.)دارێکە لە دیواری هەڵدەکێشن بۆ ئەوەی قایم تر بیٚ ★ (سن.) دیمەك. تێب ــ ١) دیوار چ بە خشت و بەرد یا مۆرە بیٚ پاش ئەوەی هەندیٚ بەرز دەبێتەوە ئالوودار یا هەر پارچە دارێکی تری لە سەر دادەنێن و دێسان هەڵیدەستێنن و هەروا ناو بە ناو دارێکی تێدەخەن ئەمەش بۆ ئەوەیە کە دیوارەکە لە سەرێرا بۆ خوارەوە شکست نەێنیٚ . بابلییەکان بۆ ئەم کارە قامیشیان دە کارکردوە . ٢) لە قامۆسەکانی کوردیٚ کە لەبەر دەستم بوون (مردۆخ) ئەم ووشەیەی نۆسیوە و مەعنا فارسیێکەی بە (مەهار) و (ئەرەقە) لێکداوەتەوە و بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەش نۆسیویێتی (تیر توی دیوار) یەعنی : داری ناو دیوار ، بەڵام قامۆسەکانی فارسیٚ (ئەرەقە) هەر ناگرن و (مەهار)یش لە فارسیدا هەر بە مەهاری ووڵاخ دەگوتریٚ و هیچیان بە (داری نێو دیوار) نەکوتراون . (خاڵ)یش ئەم ووشەیەی بە دوو مانای (١ــ ئارەقە) و مەهاری ووڵاخ نۆسیوە .

ئاریٚ ــ (ئم .) ١ــ بۆ تەئکید و بەڕاست زانین .

□ ئاریٚ واجبەن ، تانەی بەدکاران
پەی گەرمیٚ بازاڕ ، عەشق دلداران .
(مەولەویٚ : مکب ــ ٤٣٩)

★ ئا ، با ، ئەریٚ/٢ ، (بکە.) ئاریٚ، ئەریٚ (کف ــ ٤٩ ، ٢٣٨) ، ئەریٚ ، هەریٚ (ژابا ــ ٦) . ٢ــ بۆ شك و

گومان و سەرسوڕمان :: ئیمڕۆ خاڵم
پێنج دینارى دامێ . ئارێ ! (سەیرە
هیچ باوەڕ ناکەم) ★ ئەرێ/٣ .
ئارێ ئارێ : بۆ تەئکیدی زۆر
بەکاردێت □

یار دڵی خوێنێن و چاوی پڕ لە
گریانی دەوێ ئارێ ئارێ ، گوڵ
لە باخان ئاوی بارانی دەوێ

(نالی : گە ـ ٩٢) **ئارێشەڵلا** : [ئارێ
+ شەڵلا = عا : انشاءالله] ، (سیمە.)
بۆ شك و گومان لە ڕاستی قسەیەك و
بە ئاواتی ڕاستبوونی ، بەکاردێت ::
ئارێشە ڵلا وا بایە (وانیە ، باوەڕ
ناکەم وا بێ .)

ئارێ ـ (نمص .) ، (بکـ .)
کۆمەگ، یاریدە. **ئارێ کردن** : (مصت.
مت.) یارمەتیدان ، کۆمەگ کردن ★
ئالێ (ژابا/٦ ، کف ٤٤) ، هارێ (کف
٢٩٨) . **تێبـ** : ئەم ووشەیە و
چەندێکی‌تر کە،هەر لەمە وەرگیراون ،
لە ساڵانی شەڕی دووەمەوە لە نۆسینی
سیاسیدا بەکارهێنراون .

ئارێباری ـ (نت .) ، (کیـ .)
هەڵۆچە ، هەڵۆژە . هس : ئاڵوبالۆ .

ئارێکار ـ (نا . ، صفا .) ، (بکـ.)
کەسێکی دەستی یەکێ‌تر بگرێ و لە
جێ‌بەجێ کردنی ئیشێکا کۆمەگی پێ
بکا . ★ هارێکار ، یارێدەدەر ، تە :
ئاجودان .

ئارێکاری ـ (نمص .) کاری
یاریدەدان ★ هارێکاری . **ئارێکاری
خواستن** (مصت . لا .) داوای
کۆمەگ‌کردن (ژابا ـ ٦) .

ئارێلە ـ (صـ .) پیاوی ژنانێ ،
پیاوێکی ڕەووشت و خۆی ژنانە بێ .
★ ژنانێلە . هس : ئالێ . تێبـ ـ
تەنیا مامۆستا وەهبی ئەم ووشەیەی
نۆسیوە .

(ـ ئاڕا) ـ (پـ .) دەگەڵ ناو
تەرکیب دەبێ و دەیکا بە فاعیل

□ تا سولەیمانان نەچۆنە سەدری
تەختی ئاخیرەت ئەحمەدی
موختاری ئێمە شاهی تەخت‌ئاڕا
نەبۆ

(نالی . گە .)

جامت جەم ئاسا لەب‌ڕێز کە جە
مەی پێم نۆش‌کەر وە یاد بەزم
ئاڕاکەی کەی

(مەولەوی . مکبـ .)

تێبـ ـ ئەم پاشبەندە لە
(نمص .)ی ئاڕایشت یاخۆ لە
مەصدەری (ئاڕاستەن)ی پەهلەوی
کە ئێستاش لە فارسیدا هەر بەکار
دێت و بە مەعنای ڕازاندنەوەیە ،
وەرگیراوە ، بچێتە سەر هەر ناوێك
دەیکا بەصفەتی فاعیلی بۆ ناوێکی‌تر ::
شاهی تەخت‌ئاڕا = شایەك ، کە
تەخت دەڕازێنێتەوە، لەوانەیە تەخت
زینەتی لەوێ وەردەگرێ .
بەڵام تەرکیبەکە بە تەنیایی دەبێتە
ناوی فاعیل :: بەزم‌ئاڕا = کەسێکی
مەجلیسی کەیف و بەزم سازدەکا و
گەرمی دادێنێ .

ئاڕاستە ـ [پە : ئاراستەك] ،
(نمف .) ، (سیمـ .) ١ـ ڕازاوە .
٢ـ ڕێك‌وپێك کراو . ٣ـ ڕێکخراو
(لە شکروسوپا) . ٤ـ ئامادە .
تیبـ : هەر وەکو لە ووشەی
(ئاڕا)دا باس کرا مەصدەری
(ئاڕاستەن)ی پەهلەوی

لە کوردیدا بۆتە ڕازاندنەوە ، بەڵام ئـەم (نمف.)ەی وەکـو خـۆی لێ بەجێمـاوە ، کـە لـە سـلەیمانێ بـەکاردێت و لـەگـەڵ (کـردن) مەصـــدەرێکی تێکـــەڵی لێدروستکراوە .

ئاڕاستە کردن ــ (مصت . مت .)، (سیە. ، کعر.) ١ــ ڕۆی چەك ، خەبات یا قسە دە کەسێك، ڕێژیمێك یا بیروباوەڕێككردن :: بزۆتنەوەی نەتەوایەتێ کـورد ، خەباتی خـۆی ئاڕاستەی ئیمپڕیالیستەکان کردوە. ٢ــ پێشاندانی ڕێگای کارێـك بـە یەکێك یا کۆمەڵێك، تەوجیە :: پاڕتێ ئەندامەکانی خـۆی بـە ئامۆژگارێ پێشکەوتوانـە ، ئاڕاسـتە دەکرد . ٣ــ حەوالەکردنی قسـە و توانج و جوێن و مست و تێلا و ئـەو جۆرە شتانە بۆ یەکێك :: خـولە مستێکی ئاڕاستەی جوامێر کرد .

ئاڕاییش ــ [پە : ئارایشن] ، (نمص .) ١ــ ڕازانـــدنـــەوە . ٢ــ جوان و ڕێك و پێك کردنی شتێك یا کەسێ . ٣ــ خشڵ و ئەسـپابی جوانێ بـە خـۆوەکردن □ « کچی پاتشای بە حـەوت قەڵـەم خـۆی ئاڕاییشن دابـو ... » **تێبـ :** ئـەم وشەیە لـە دوای (ش)ەکەیـەوە (ت)یەکێ هەیە، بەڵام لە بەر قورسێ، یـان فڕێ دەدرێ یـان بـە حـاڵ دەردەکەوێ □ .

چیشبەن ئاڕاییش سەر تا وە دامان
مەر خاڵۆم وەعەزم سەیرتان ئامان
(مەولەوێ : مکبـ ــ ١٤١)

ئاڕاییـشدان : (مصت. مت.) تە : ئاڕاییش . **خۆ ئاڕاییشدان :** خـۆ جوانکردن،خۆ ڕازاندنەوە (بۆ ژنان) .
حەوت قەڵەم خۆ ئاڕاییشدان : خۆ جوانکردنی ژنان بـە حەوت جۆرە کەلوپەلی خۆڕازاندنەوە : ١ــ خەنە . ٢ــ ڕەنگ (وەسـمە) . ٣ــ کـل ٤ــ سوراو. ٥ــ سپیاو . ٦ــ خاڵ . ٧ــ مێل .

ئـاڕفتە ــ [ئـا + ڕفتـە] ، (نمف.) ، (سن.) تێك تەپیو ، ڕۆخاو ، وێران ★ (مک .) ڕفتە . هس : (بک .) ئـارۆدە : بێکـارە ، خوێڕێ (تە : ژابا ــ ٦) و : کەفتە و ڕەفتە .

ئاڕۆ ــ [ئا + ڕو] ، (بنت .) ، (هو .) تە : ئیمڕۆ □

ئاڕوشیم سەرکۆی گلکۆیتازەی لەیل
جەدیدەم واران ئەسرێنان چونسەیل
(؟)

١ــ ئازا ــ (صـ .) ١ــ بەجەرگ، دلیـڕ ، نـەترس (بەگشـــتێ) . ٢ــ کەسـێکی لـە شـەڕا چـاوی نەترسێ و جێـگای خـۆی بـەجێ نـــەهێڵی . ٣ــ (مجـ .) خیـڕا ، چوست و چالاك :: ئازاکە ، دەی لە مامت کەوێ بڕۆ بـەڵام ئازا بێیەوە (خێڕاوەرەوە) . ٤ــ ساغ، بیعەیب. :: گوێزی ئازا، حەسەن وەك گوێزی ئازای لێهاتوە . // پـوت ، پوچ ، پوچەڵ ، نەخۆش . ٥ــ تە : ئازاد :: گەردنت خۆش و ئازا بێ ، « ئازا و ڕزگاری قاپێ خولای بی . »

٢ــ ئازا ــ [= عا : اعضـاء] ، (نا.) ئەندامی لەشی گیانداران بـە تایبەتێ ئادەمیزاد :: هـەمو ئـازای

بەدەنی تێکشکابێ ، ئــازای لەشــی هەلاهەلا بێ □

جەو ساوە نیەت ڕۆزەم ئاوەردەن
هێچ ئازام جەهێچ زۆرەش‌نەوەردەن
(مەولەویێ : مکب ــ ٤٨)

تێبــ : ئەم ووشەیە لەشێوەی جەمعی عەرەبێدا هاتۆتە زمانی کوردێیەوە ، وەکۆ (مفرد) بەکار دێت . بۆ جەمع کردنەوەی ووشــەی (هــەمۆ)ی دەخرێتە پێــش . ★ ئــەعزا/١ ، ئەندام/١

ئــازاد ــ [ستە : ئازاتــە . پە : ئازات] ، (صە .) ١ــ کەســێکی بەندە و عەبد نــەبێ ، زەرخرێــدی کەسێکی‌تر نەبێ ، دێل و ئێخسێر نەبێ ★ سەربەست . ٢ــ میللەتێك یا وولاتێکی لە ژێر دەستی بێگانانداا نەبێ ، سەربەخۆبێ . ٣ــ ئافرەتێکی ڕۆی خۆی دانەپۆشێ و شەرم لــە پیاوان نەکا ٤ــ ناوە بۆ نێرێنــە .

تێبــ : ئەم ووشەیە شکلێکی کونتری (ئازا)یە کە بە مانای (شجاع)ە . هس : زات = جورئەت (کوردێ) ، ئەسەد = شێر (عەرەبێ) .

ئازادکــردن ــ (مصتە. متە.) ١ ــ بەرەڵلاکــردنی یەکێــك لــە بەندیخانە و دێــلێ و ئێخسێرێ . ٢ ــ پساندنی پێوەنــدی بەندەیێ و غولامێتێ لە ئەســتۆی کەســێ ، دەرهێنانی تۆقی عەبدایەتێ لە ملی ئەو کەسانەی (عەبد)ن . ٣ ــ ڕزگار کــردنی وولاتێ لە دەس بێــگانە . ٤ــ داماڵینی بەنــدوداوی ماددێ و مەعنەوێ لە کەســێك یا لە شتێك :: ئــــازاد ! (وەلامــی ســلاوی عەسکەرێیە لــە سوپای ئێــران و کەوتۆتە ناو زمــانی کوردێیەوە ، وەکۆ ئەو سەربازەی سلاوی نیزامێ بــۆ ئەفســـەرەکەی دەکـــا ، بەســترابێتەوە .) ، شــۆڕشی چاردەی تەمۆز ، عێراقی لە دەست ئیمپڕیالێزم ئازاد کرد . ٥ ــ (مجە.) تەلاق‌دان و بەرەڵلاکردنی ژن .

ئازادێ ــ [پە : ئازاتێهــ] ، (حمصە.) بەندە و عەبد نەبۆن ، جڵەو بەدەستخــۆوەبۆن ژێردەســتەی کەس نەبــۆن ★ ڕزگارێ . (بکە.) ئازاهێ .

□ ئازادێ ، سەربەخۆیێ و مێرێ و گەورەیێ
داوا دەکەین بە زار و زمان و ددان و لێو
(سەیفی قازێ)

ئازادیخوا ــ (نفـــا.) تمــــ : ئازادیخواز .

ئازادیخواز ــ [ئازادێ + خواز (خواستن)] ، (نفا.) ئەو کەسەی ئازادێ دەوێ ، ئەوەی بۆ ئازادێ وولات یا میللــەت یا بێروبــاوەڕی (ئازادێ گشــتێ) خەبــات دەکــا :: ئازادیخوازان لە پێناو ئــازادێ نەتەوەی کوردا بە گژ ئیمپڕیالێزم و نۆکەرەکانیدا دەچن .

ئازادیخوازانە ــ [ئــازادێ + خوازێ + ئانە] ١ ــ (صتە.) هەر کار و کردەوە و شــتێکی پێوەندێ بە ئازادیخوازێیەوە هەبێ :: خەباتی ئازادیخوازانەی میللەتان ، مەقــالە ئازادیخوازانەکانی ڕۆژنامەی « نۆر » بزۆتنەوەی ئازادیخوازانەی نەتەوەی

کورد . ٢ ــ [ئازادیخواز + ئانە] ، (بنت.) وەکو ئازادیخوازان ، بە شێوەی ئەو کەسانەی ئازادییان دەوێ :: ئازادیخوازانە بیر لە مەسەلەکە بکەوە. تێب : ئەم ووشەیە ئەگەر (صفەت) بێ لە ووشەی (ئازادیخوازی) وەردەگیرێ و لە جوملەدا پاش ناو دێت و لە ئەسلا دەبێتە (ئازادیخوازیانە) بەلام دەنگی (ی)ەکە لەبەر قورسی دەکەوێ . بەلام ئەگەر (بەند = قید) بێ لە وشەی (ئازادیخواز) دادەتاشرێ و هەمیشە پێش ناو دەکەوێ .

ئازادیخوازی ــ (حمص.) خەبات‌کردن لە پێناو سەربەستیدا ، لایەنی ئازادی گرتن .

١ ــ ئازار ــ [پە : ئازار] ، (نا.) ١ ــ ئێش ، ژان :: سوورەکوان ئازاری زۆرە ، ئەم منالە لەو جێگە بەرزەڕا کەوتەخوار کەچی ئازاری نەگەیی . ٢ ــ نەخۆشی گیانداران جگە لە ئینسان :: مریشکەکان ئازاریان تێکەوتوە . ٣ــ نەخۆشی ئادەمیزاد ، ئەوانەی زۆ تەشەنە دەکەن و خەڵك زۆر دەکوژن (تاعون ، کولیڕا ...) تێب ــ مەلبەندی سابلاغ ، سالی ١٣٣٦ی کۆچی کولێڕای تێکەوتوە ئێستاش بە (سالی ئازاری) مەشهوورە ٤ ــ ئەزیەت ، جەزرەبە ، عەزاب ، ئێش و ژانێکی پیاو لە پاش ماندوبون ، لێدان و کارکردن هەستی پێدەکا . □ « بنووسن وەبان سەنگی مەزارم ، شەهیدی عەشقم مەدەن ئازارم » . (فۆلکلۆر) .

ئازاری سی [ئازار + سی] (نت.) ، (سن.) تە : / **ئازاری سێل** [ئازار + ١ــ ئی + سیل = عا : سل] ، (کو . عا.) ، (نت.) ، (مک.) نەخۆشییەکە زیاتر لە سێپەلاك دەدا و پیاو زەبون دەکا و تا دێ بارێکتر و بێ هێز تر دەبێ و ئەگەر چارەی نەکا دەیکوژێ . ★ ئازاری سی ، تەبەرکولۆز (فرەنسی) ، دەردەبارێکە ، سێل ، سێل و دێق. تێب ــ ئەم نەخۆشییە بە هۆی (باسیل)ێکەوە پەیدا دەبێ کە لە ئالکۆل و ئاسیدا خۆ ڕادەگرێ ، دەتوانێ لە هەمو ئەندامەکانی لەشا سەر هەڵبدا ، بەلام زیاتر لە ناو (سی) پەیدا دەبێ . باسیلی ئەم نەخۆشییە چونکو (کۆخ)ی ئەڵمانی دۆزیویەتەوە مەشهورە بە (باسیلی کۆخ) لە بەڵغەم و تفی نەخۆش و ئەو ئەندامەی کە تۆشی هاتوە دەبیندرێ . میکرۆبی سێلی پاتاڵ ــ گا ، مانگا ــ لە ئینسانیش کار دەکا و خواردنەوەی شیری مانگای سێلاوی پیاو تۆشی ئەم نەخۆشییە دەکا . جاران سێل دەردی بێ دەرمان بو زیاتر بە ڕۆنی ماسی دەرمان دەکرا ، بەلام ئێستا باش چارەی دەکرێ .

٢ ــ ئازار ــ [= عا : ئاذار ، لە سوریانی] (نا.) ، (کعر.) تە : ئادار .

ئازاردان ــ [١ ــ ئازار + دان] ، (مصد. مت.) ئێش‌گەیاندن بە کەسێك چ بە لێدان چ بە قسە یا هەر شتێکی تر :: کەوشی تەنگ قاچ ئازار دەدا ،

قسەی ئەم کابرایە هێندە ڕەقن دڵی
پیاو ئازار دەدەن .
ئازاکردن ـ [١ـ ئازا + کردن]
(مصد. لا.) ١ ـ (سن.) خێرایی کردن
لە کارێکا ، تاڵۆکەکردن . ٢ ـ (مصد.
مت.) خۆشبوون لە هەق :: گەردنی
ئازا بکەن . **خۆئازاکردن** : خۆنەترس
پێشاندان ، کارێکی وا کردن کە
خەڵك هەست بە جەربەزەیی بکەن
:: وەرە دانیشە هێندە خۆتمان لێ
ئازا مەکە .
ئازالە ـ (نت.) ، (سن.)
سوتەمەنی لادێی کوردەواری :
تەپاڵە و پشکەڵ و دەوە ...
★ تەپاڵە . هس : (بک.) ئێزنگ .
ئازایانە ـ [١ ـ ئازا + ئانە] ،
١ ـ (صت.) کار و کردەوەیەکی
ئازایەتی تێدابێ :: هەڵمەتێکی
ئازایانەیان بردە سەر سەنگەری
دوژمن . ٢ ـ (بند.) بە شێوەیێکی
ئازایەتی، وەکو یەکێکی ئازا :: ئازایانە
هەڵیان کوتا سەر تانکە بۆر ، کوڕینە
ئازایانە ئەم ئیشە ڕاپەڕێنن . تێب :
ئەم وشەیە ئەگەر صفت بێ لە
پاش (ناو) دێت و ئەگەر (بەند)یش
بێ دەکەوێتە پێش فیعل .
ئازایەتی ـ [١ ـ ئازا + ئەتی]،
(حمص.) نەترسان ، بەجەرگبوون
:: ئەو ئازایەتی ئێوە دەینوێنن لە
دەس کەم کەس دێ ، ئازایەتی مەلا
عەولای جوتیار دە گێڕانەوە نایە .
ئازایی ـ [١ ـ ئازا + ٢ ـ یی]
(نمص.) خۆڕاگرتن و ڕاوەستان
بەرامبەر خەتەر و مەترسی ، بەرانبەر
ئێش و ئازار و بەسەرهاتی ناخۆش
:: ئەمە ئازایی پێ ناڵێن پیاو خۆی
بخاتە مەترسییەوە ★ (بک.) ئازاتی ،
ئازاهی .
ئازوباز ـ (نت.) ، (سیم.) تە :
ئازوبەزە .
ئازوبەزە ـ [ئاز + و + بەزە]
(نت.) ، (سیم.) جوملەیێکە بۆ
پاکانەکردن لە مەسئولیەتی کردەوە و
ئاکار و قسە بەکاردێت کە یەکێك
دەربارەی کەسێکی تر کردبێتی و
کابرا وا بزانێ کە بەم کردەوە یا
قسەیە زیانی پێدەگا و بە ئانقەست
وای دەگەڵ دەکرێ یاخۆ شتێك ڕوی
نەدابێ بەڵام کابرا وای چوبێتە
مێشکەوە :: ئازوبەزەت بە ملم ئەگەر
نیازم خراپ بوبێ لەگەڵت ،
ئازوبەزەی تۆم بە ملی ئەگەر شتی
وام لەدەم دەرهاتبێ ★ ئازوباز ،
(مک.) ئەز . تێب ـ بە لای منەوە ئەم
وشەیە لە ئاز (پە : ئاز =
پێداویستی ، تەماح ، ئارەزو) و
بەزە (پە : بەچەك = تاوان ،
زوڵم لێکردن) پێکهاتوە .
ئازۆخە ـ (نا.) ، (سن.) تە :
ئازۆقە .
ئازۆقە ـ [ئاز + ئۆقە = ئۆکە]
(نت.) ، (مک. ، کێر.) دانەوێڵە و
ڕۆن و خواردەمەنی تر کە بۆ چەند
مانگ یا ساڵ یا فەسڵێك لە ماڵ
دادەنرێ . :: ئازۆقەی ئەو ساڵمان
داخستوە ، لە کوردەواری چەند
ڕۆژێکی بمێنێ بۆ رەمەزان ئازۆقەی
تایبەتی ئەم مانگە دادەخەن .
★ تفاق ، زەخیرە تێب ـ دوکتۆر
معین لە فەرهەنگی فارسیدا (ج١ ،

ل ـ٤٩) ئەم ووشەیە دەباتەوە سەر (ئازۆق ، ئازۆق)ی تورکی ، کەچی سەر و گوێلاکی ووشەکە بە لای منەوە لەوە نەدەچو . تا لە قامۆسەکەی (ژابا JABA)دا (ل ـ٧) تۆشی ووشەی (ئازپێش ، ئازچی) هاتم بە مانای (ئاشپەز ، ئاشچی) . هەروەها خوالێخۆشبو (پۆرداوود) کە (گاتها)ی ئاوێستای وەرگێڕاوە و لێکیداوەتەوە لە لاپەڕەی ٤٦ی بەرگی دوەمی « یادداشتهای گاتها » ئاوا دەڵێ : « ... ئازوتی = ئازۆئیتی : لە ئەسلا بە مەعنای (چەوری)یە ، بەلام زۆر جار مەبەست خواردەمەنییە لە بەرامبەر خشویذە کە خواردنەوەیە ... » جا ئەگەر (ئازۆقە) لە (ئازۆئیتی) ئاوێستایی وەرنەگیرابێ سەیرە .

ئازۆقەداخستن ـ (مصت. مت.) ، (کئێر.) کڕین یا پەیداکردنی خواردەمەنی ، ئەوەندەی بەشی ماوەیێك بکا و عەمبار کردنی .

ئازەر ـ [پە : ئاتور] ، [فر.] ، (نا.) ، (کئێر.) مانگی نۆهەمی ساڵی ئێرانییە کە لە نەورۆزێڕا دەسپێدەکا ، سێیەمێن مانگی پاییزێ ، دەکەوێتە نێوان ٢١ی تەشرینی دوەم و ٢١ی کانونی یەکەم ★ ئاگردان ، سەرماوەز ، سێخوار ، سێخوارلەپشت ، قەوسی پاییزێ .

تێب ـ ئەم ووشەیە خۆی بە مانای ئاگرە و ناوی یەکێکە لە (ئێزەد)ەکانی دینی زەڕدوشت ، هەروەها ناوی باوك یا مامی (برایم پێغەمبەر)ە کە هێندێ کەس بە زەڕدوشتی دەزانن .

ئازێز ـ [= عا : عزیز] ، (صە.) خۆشەوێست ، لەبەردڵان

□ ئازیز دیارەن وادەی لوامەن
ئەلوەدای ئاخر ئەوەنامامەن
(مەولەوی : مکب ـ ٥)

★ ئەزێز ، عازێز ، عەزێز .

ئازیزە ـ [ئازیز + ٥ ئە/١] ، (نت.) ناوی مەقامێکی کلاسێکی کوردییە .

ئازیەت ـ [= عا : عزاء] ، (نا.) سەرەخۆشی ، تازیە .

□ شێرێنی قامەت قیامەت نەوەرد
سەڵای فەرز بەرگ ئازیەتی ئاوەرد
(مەولەوی : مکب ـ ١١١)

★ پرسە ، (بکە.) بەهێ .

ئازیەتبار ـ (صت.) کەسێکی مردوی لێ مردبێ . تازیەدار .

ئازیەتباری ـ (حمص.) لە حاڵی تازیەدابون .

ئازیەتی ـ [ئازیەت + ٣ ـ ئی] (صت.) هەرچی پێوەندی بە تازیەوە هەبێ .

□ ئەوێچ تا مانگی شەڕاب نەنۆشا
بەرگ سەوادی ئازیەتی پۆشا
(خانا ـ ٤٢٥)

ئاژاشکە ـ [ئاژ + ئاژ + کە] ، (نت.) ، (هۆرێنوشێخان) ١ ـ مۆچڕك . ٢ ـ پشێوی فیکری ٣ ـ (جافی ، گەرمیان) باوێشك :: ئاژاشکە گرتویە تێب : بەلای منەوە (ئاژ)ی ئەم ووشەیە دەگەڵ ڕیشەی فیعلی هەژاندن (هەژ) یەکن و لە (ئاژ)ی دوەمدا دەنگی (ژ) یەکە بە

جیرانەتی (ك) بۆتە (ش) .
١ـ ئاژاڵ ـ (نـا .) حەیوانی ووردە ، مـەڕوبـزن :: ئـــەم ئاژاڵەتان بۆچی کردۆتە گەنمەکەوە، ئەم دێیە لەوەڕی باشە بۆیە ئاژاڵی بە کەیفە . ★ ئاژەڵ .
٢ ـ ئـاژاڵ ـ (نا .) ، (سنـ.) ١ ـ سەوزەگیا . ٢ ـ ووردە دار و چێو . ٣ چڕوچێلکە . ٤ ـ پوش و پەلاش. تێبـ ـ مردۆخ ئەم ووشەیەی هەر بـەم مەعنـایە هێنـاوە و لە (١ ـ ئاژاڵ) نەدواوە . لە فارسیدا (ئاخال ، ئاشخال ، ئاشغال) بەو مەعنـایە و (شتی بێ‌کەڵـك)یش هاتوە . (تم : معین ـ فەرهەنگ ، ج١ـ٦٠) . هس : ئاژار = پێت و بەرەکەتی زەوی (تم : ژابا ـ ٧) .
ئاژان ـ [فرەنســی] ، (نا.) ، (کنێر) ئـەندامی پۆلیســـخانەی شـارێك :: ئـاژان لەبـەر دەرکی حەمامی زادەوەستان و چارشێوی ژنانیان دەدڕی ، ئەوەیان ناو لێنابو ئازادی ژنان ★ پاسەوان، پۆلیس، شورتی. تێبـ ـئەم ووشەیە لەزمانی فرەنسیدا بە مەعنای (نوێنەر)ە جا نوێنەری هەرکەس یا هەرچی بێ ، ئەوەی بە مەعنـای پۆلیس هاتوە (ئاژان دوی پۆلیس)ە کـە دەبێتە نوێنەری شارەوانی ، بەلام لەبـەر درێژی هەر ئـاژان دەکوترێ و لە تەشـکیلاتی دەولـەتی ئێرانیشـدا کورتەکەی وەرگێـراوە و هەر بەم جـۆرەش هاتۆتــە ناو زمــانی کوردییەوە .
ئاژانخانە ـ [ئاژان + خـانە] ، [فرەنسی. کو.] ، (نت.) دایـرەی پۆلیسی شـارێك ★ پۆلیسخـانە ، شارەوانی ، شورتە (عا.) .
ئاژاوڵە ـ (نا.) ، (سنـ.) تم : ئـاژاوە .
ئاژاوە ـ [؟] ، (نا.) ١ـ حاڵەتی شێواوی و پشێوی شار یا وولاتێك کە هەر کەسە بۆ خۆی حیساب بێ و هەرچی ویستی بیکا ، بێ ئەوەی گوێ بداتە قانون . ٢ـ هـەرا و هوریا و بەگژ یەکا چونی منالان لە مالێکدا . ٣ـ بە گـژ یەکـا چـونی خەڵکـی شوێنێکی دیاری (بازاڕ ، ماڵ ...) . ٤ـ بەر بە شۆڕی و فیتنە و ئاشوب بە گشتی . ★ ئاژاوڵە ، ئاشـوب ، پشێونە ، پشێوی .
ئاژاوە تێخستن ـ (مصد. مت.) ســازکردنی هـەرا و هوریــا و بەربەشۆڕی لە جێگایەك :: ئەم گەڕەکە چەند ئـارام و خـۆش بـو ، ئـەم سەرسەرییانە ئاژاوەیان تێخستوە .
ئاژاوەچی ـ [ئاژاوە + چی ئم: فا. تورکی] ، [کو. تو.]، (نفا.) تم : ئاژاوەگێڕ .
ئاژاوە خستنەوە ـ (مصد. مت.) تم : ئاژاوە گێـڕان .
ئاژاوەگێڕ ـ [ئـاژاوە + گێـڕ (گێڕان)] (نفا.) ئەو کەسەی هەرا دەنێتەوە ، ئەوەی وولات دەشێوێنێ ★ ئاژاوەچی ، ئاشوبگێڕ .
ئاژاوەگێـڕان ـ (مصد. مت.) ســازکردنی فیتنـە ، بەرپـاکردنی ئاشـوب ★ ئاژاوەخسـتنەوە ئاژاوەنانەوە . ئاشوبگێڕان .
ئاژاوەنانەوە ـ (مصد. مت.) تم :

ئاژاوەگێڕان .

ئاژداد ــ [= عا : اجداد (جدّ)]، (نا.) ، (سیمـ.) باوباپیر ، باپیران. □ « ... بابە وازمان هێنا سەریان بە گۆڕی ئاژداد و ئابایان ...» (بلە : ژان ــ ٧٣) .

ئــاژن ــ [رێ. فە. (ئـاژنین)] ، (پە.) ١ــ بە دوای (ناو)ەوە دەنوسێ و صفەتی مەفعولی لێ دروستدەکا. :: دەرزیئاژن (دەرزیاژن) ، سوژنئاژن (سوژناژن) . ٢ــ ئیسمی ئالەت ساز دەکا :: ددانئاژن (وا دەزانم هـەر ئەم ووشـەیە هەبێ) .

ئاژنکردن ــ (مصد. مت.) ، (مک.) دابەشکردنی ئاو لە (ماکاو)ڕا بۆ ناو دێراوی کشتو کاڵ و شێنـاوەرد . تێبـ ــ رەنگە لە ئەسڵا ئاو ئاژنکردن بوبێ و کورت کرابێتەوە .

ئاژنین ــ [مصد. مت.] نەشتەر و درەوشە و سوژن یا هەر ئامرازێکی نـوك تیژ چـەند جـار دە شـتێك ڕاکردن و دەرهێنـانەوەی :: ئارام نەبێ دێم بەم سـوژنە هەمو گیانت داژنم (دەئاژنم) .

ئــاژوتن ــ (مصد. مت.) ، (بک.) ١ــ لێخوڕێنی ئەسپ و هەمو جۆرە وولاغ و گیانداری . ٢ــ لێخوڕێنـی ئوتومبێل و تراکتـور و ئەو جـۆرە شتانە (پاش ئەوەی ئوتومبیل و ... لە کوردستانی عێراق پەیدابوە ، بـە کار دێت). ٣ــ شـتێك وە پێـش خـۆدان و بۆ پێشـەوە ڕادانـی :: ڕانەکەمان ئاژوت ، جۆتەکەی باژوێن (بئاژوێن) . ٤ــ (کن.) خێرا ڕۆیشتن □ « صبح حەیا ئیڤاری باژوین » ، (ژابـا ــ ٨). **ئاژوتنەســەر .** هەڵکوتانەســـەر ، پەلامـــاردان ، هێرشبردنەسـەر . **ئاژوتی** [نـە + ئاژوتی] ، (صت.) زەوییەکی بەکەڵکی کێڵان نەبێت . (تە : ژابا ــ ٤١٤). تێبـ ــ وەکو دەبێندرێ ئەم ووشـەیە لە دو بەش ــ (نە ، نا) کە ئامرازی (نەفی)یە و(ئاژوتی)لە قالبی (نمف.)ی مەصدەری (ئاژوتن)دایە ــ پێکهاتوە و دەبێ مەعناکەی (نەکێلدراو) بێ نەك ئەوەی بە کاری کێڵان نایە . ★ ڕانن (جن.) ، لیخوڕین ، هاژوتن . تێبـ : « ... (ئێژا) کە بە مانای تێکۆشـان و دڵنیبایی و غیرەتـە لە بەنـدی ١٠ی هاتی ٤٩ و بەندی ٨ی هـاتی ٥٠ و بەندی ١ی هاتی ٥١ توشی دێین و لە بەنـدی ٥ی هـاتی ٤٩دا مـانای بەختیاری و بە ئامانج گەیشتن یـا بەری تێکۆشان و ئەنجامی هـەوڵ و کۆششـە کە دەکا بە ئامانج گەیـین و بە ختیـاری ، (ئـاژو)ش هـەر بەو مەعنایە لە بەندی ٧ی هاتی ٥٣دا بە کار هاتوە ... » (پد : پگد ــ ١٧٧)

ئاژودان ــ [ئاژو + دان]، (مصد. مت.) بردنە دەرەوەی ئاژاڵ بە شـەو بۆ لەوەڕاندن ، لەوەڕاندنی شەوانەی ئاژاڵ لە کێو :: ئەمە چەند ڕۆژێکـە ڕانەکە ئاژو دەدەین ★ شەوبەکێـو

ئاژەڵ ــ (نا.) ، (مک.) تە : ١ــ ئاژاڵ .

ئاژەڵـدار ــ [ئـاژەڵ + دار] ، (صفا.) کەسێکی ئاژەڵی هـەبێ ، خاوەنی حەیوانی وورده ★ مەڕدار.

ئــاژەڵداری ــ (حمصـ.) کـار و پێشـەی ئەو کەسـەی مەڕ و ماڵات بە

خێو دەکا .

ئاس ــ [لاتینی ، فرەنسی] ، (نا.) یەکێکە لە ٥٢ پەڕی قومار کە تاقە خاڵێکی لەسەرە و هەر دەستە پەڕێك چواری لەوانە تێدایە ★ (کێر) تەککە ، (کعر.) بیللی (تو.). تێب ــ ئەم ووشەیە ناوی واحیدی پارە و پێوانە و کێشانەی کۆنی ڕۆمانێکان بوە و لە لاتینی وەرگیراوە کە مەعنای (فلس ، شایی)یە (تە : لارۆس ــ ٦١) .

(ــ ئاسا) ــ (پە.) دەگەڵ ناوان تەرکیب دەبێ و دەیانکاتە (صفەت) و مەعنای : بە ڕەووشتی ، بە شێوەی و بە جۆریان لێ زیاد دەکا .

□ «ئەلا ئەی نەفسی بۆم
ئاسا هەتاکەی حیرسی وێرانە»
«لەگەڵ ئەم عیشقبازانە
بڕۆ ئـازانە بـازانە »
(نالی : گە ــ ٥٤)

★ وەك ، وەکو ، وەکی . **ئاسایی** ١ــ (صە.) ئیعتیادی ، عادەتی ، مەعمولی ، تەبیعی ، وەکوباوە :: پاش بۆمباران ژیانی ئاسایی لە شارەکە دەستی پێکردەوە ، شەڕ باری ئاسایی ژیان نیە . ٢ــ (ئە.) بۆ وێکچوون و وێکچواندن بە کار دێت :: خۆت ئاسایی . جەندرمە ئاسایی هێشتا نەهاتبوە ژووری ماڵەوە ، پەلاماری دا مریشکێکی گرت و سەری بڕی . هس : لاسا .

١ــ ئاسار ــ (نا.) ، (سنـ.) تە : بناغە . □ « ئاساری لەسەر یاداری نەماوە. » ، « ... ئەگەر مام غەلێفە بزانێ ئاسارمان دەبڕێیە.» (تحفە : ج ٢ ــ ١١١). تێب : ئەم ووشەیە دەگەڵ (آثار)ی عەرەبی کە کەوتۆتە ناو زمانی کوردییەوە جیاوازە . ڕەنگە دەگەڵ ئاسال ، بە مانای پایە و بناغە (تە : بورهان ، عەبباسی ــ ٤١) لە یەك ڕیشە بن . هس : ئاسەوار .

٢ــ ئاسار ــ [= عا : آثار] ، (نا.) ١ــ نیشانە و شوێنەوارێکی لە شتێك مابێتەوە □ «وا ئەزانم مۆڕزێوی پێستی دەباغجانە بۆ » « چونکو ئاساری کەتێرە و جەوت و مازوی پێوە بۆ » (ڕەزا ــ ٣٥) ٢ ــ پاشماوەی سەنعات و خانوو ، ئەشکەوت و نووسینی سەر تاشە بەردان،سکە و کەلوپەلی جۆربەجۆر کە لە ژیانی شارستانێتی کۆنی ئادەمیزاد بە جێ‌ماوە و لە ژێر خاك دەدۆزرێنەوە و لە عەنتیکەخانە دادەنرێن :: بەردەنووسەکەی پەیکوڵی ئاساری (نەرسی) پاتشای ساسانییە. ئەشکەوتی کەرەفتو لە سەر ڕێگای (سنە) و (سەقز)ە یەکێکە لە ئاسارەکانی کوردستان . تێب : ئەم ووشەیە بە شێوەی جەمع لە عەرەبیڕا ،هاتۆتە ناو زمانی کوردی ، بەلام وەکو (مفرد) دە کار دەکرێت .

ئاسان ــ [پە : ئاسان] ، (صە.) بێ‌گیروگرفت ، بێ ئارەحەتی // دژوار . :: جا ئەمە چیە هەر لێی ئاسانتر نیە ، مەسەلەکەی (جەبر) ئەوەند ئاسان بۆ خێرا هەڵیان هێنا ، شۆڕش بۆ ئازادی هێندەش ئاسان نیە . ★ هاسان ، سانا .

ئاسان‌بوون ــ (مصت. لا.)

لەناوچوونی گرانێ و دژوارێ کارێك ، بە جۆرێك پێکهاتن و جێبەجێبوون و چارەکردنی زەحمەتێ تێدا نەمێنێ . :: لەوەتێ پەنسیلین پەیدابوە چارەی فەڕەنگیش ئاسان بوە .

ئاسانسۆر – [فرەنسێ] ئامرازێکە لە خانوبەرە بەرزەکاندا شوێنی تایبەتێ بۆ دەکەن و لە نهۆمێکرا بۆ نهۆمێکی تر لە بالێ پلێکان پێی سەردەکەون یا دێنەخوار.

ئاسان‌کردن – [مصت. مت.] لەناوبردن و لادانی دژوارێ و گیروگرفت لە سەر ڕێگای کارێك . :: قامۆس تەرجەمە ئاسان دەکا .

ئاسانە – (نت.)، (سن. ، هو.) تم : ئاستانە .

□ « من شەوێ نالەم
جۆش ئاوەردە بۆ »
« سەگی ئاسانەت
بێدار کەردە بۆ »
(مەولەوێ : مکب – ٦)

ئاسانێ – [په : ئاسانیە] ، (حمص.) چلۆنایەتێ کار یا قسە و باس و مەوزوعێك ، کە پیاو بتوانێ بە بێ زەحمەت و خۆماندوکردن بێکا یان تێی بگا. :: بە ئاسانێ وەڵامی پرسیارەکانی دایەوە، ئوتومبێلەکەمان بە ئاسانێ لە چاڵەکە هێنایەدەر . ★ هاسانێ ، (بک.) سانایێ ، ساناهێ .

ئاسایشت – [په : ئاسایشن]، (نمص.) ١– تم : حەسانەوە . ٢– هێمنێ و ئارامێ ، بێ قرە و بزەیێ :: پاتشام بە سلامەت دنیا ئەمن و ئاسایشە . ، ئەم منداڵانە ئاسایشیان لەم ماڵە هەڵگرتوە . تێب – ١– پیتی (ت)ی دوایێ ئەم ووشەیە لە قسەکردنا لەبەر قورسێ دەکەوێ یان بە حاڵ دەنگی دەردەکەوێ . ٢– مەصدەری ئەم ووشەیە کە لە زمانی کوردیدا بۆتە (حەسانەوە) ، ئەم (نمص.)ە و (نمف.)ی ئاسوودە و (حمص.)ی ئاسانێ و (ص.)ی ئاسانی لەپاش بە جێماوە، لەفارسێشدا دوو مەصدەری (ئاسایێدەن) و (ئاسوودەن)ی هەیە.

ئاسپایێ – (ص.) تم : ئەسپایێ . **بە ئاسپایێ** : (بنت.) تم : بە ئەسپایێ .

ئاست – [؟] ، (نا.) ١– جێگا ، شوێن :: لە ئاستی خۆت دانیشە ، لە ئاستی خۆی نەبزوت ، دوێنێ هەر لەم ئاستە توشی نەرێمان بوین . ٢– (مج.) بەرامبەر ، ڕوبەڕو ، لا ، بە نیسبەت :: لە ئاستی کاك پیرۆلی دڵت هیچ غایلە نەکا، پێرێ بە ئاستی ماڵی ئێوەدا تێپەڕین . ★ حاست ، عاست .

ئاستانە – [ئاست + ٢– ئان/١ + ٥ – ئە/١] (نت.) ، (سن.) ١– پێشخانە ، کەوشکەن . ٢– (مج.) قاپێ گەورەماڵان ، دەرگای شێخ و مشایەخ و پیاوانی بەدین. ★ ئاسانە.

ئاستەڕ – [په : ئاستەر] ، (نا.)، (مک.) ١– پارچەیەك قوماشە، لەدیوی ناوەوە بە کەوا و چاکەت و ئەو جۆرە شتانەوە دایئەدرون. ٢– تویژاڵێ ڕەنگە کە لە پێشدا دەیدەن لەو شتانەی بیانەوێ ڕەنگیان بکەن ، وەك دەرك و پەنجەرە و دار و دیوار ،

پاش ووشك‌بوونه‌وه‌ی ده‌ستێكی تر ره‌نگی خه‌ستی لێ‌ئه‌ده‌ن . ★ (سنه.) ئاسه‌ڕ . ئه‌سته‌ڕ ، به‌ر .

ئاستەم ـ [په : سته‌همه‌ك.] ، [ئا + ستەم] ، (نت.) (مكـ.) تم : به ئاسته‌م . ★ حاسته‌م ، عاسته‌م.

بەئاستەم : (بنت.) میقدارێكی كه‌م مه‌ودایێكی كورت ، مه‌سافه‌ی زۆر كه‌م ، تۆزیك ، نه‌ختێك . :: به ئاسته‌مێكی مابۆ بەر ئوتۆمبێل بكه‌وێ، به ئاسته‌م له به‌ری هه‌ڵستا ، به ئاسته‌م و دوو بەلا قوپاوه . هـس : ئه‌سته‌م ، سته‌م .

ئاسك ـ [ست : ئاسو] ، (نـا.) ١ـ گیاندارێكه كاوێژ ده‌كا ، ده‌ست و قاچی باریك و درێژن، چاوی ڕه‌ش و جوانه ، خێرا ڕاكردنی به ناوبانگه ، گۆشتی ناسك و خۆشه . ٢ـ (مجـ.) خێرا ، تیژڕۆ ، خۆشبه‌ز :: ئه‌سپه‌كه‌ی شامار ده‌ڵه‌ی ئاسكه ، حه‌مه‌مین برۆسكه هێنده خێرایه هه‌ر ده‌ڵه‌ی ئاسكه. **تێبـ ـ** ئه‌م ووشه‌یه له (ئاسو)ی ئاوێستایی به مه‌عنای خێرا و چاپوك كه‌وتۆته‌وه . **ئاسكۆڵ** [ئاسك + ئۆڵ] (نت.) ناوه بۆ كچان (= ئاسكی پچوك) ★ (جنـ.) ئاسی. جه‌یران ، خه‌زاڵ .

ئاسمان ـ [ست : ئه‌سمه‌ن ، په : ئاسمان] ، (نـا.) ١ـ ئه‌و شتینایێیه پان و به‌رینه و بێ بن و بناوانه‌ی كه له ژۆر سه‌رانه و مانگ و ڕۆژ و ئه‌ستێره‌كانی تێدا ده‌خولێنه‌وه یا ڕاوه‌ستاون . :: پچێته به‌ڕبه‌ڕۆچكه‌ی ئاسمانێ ده‌یهێنمه خوارێ .

□ « وه‌ك شێفه‌له‌ته چۆن
نه‌بم له‌ت له‌ت »
«ئاسمان به‌رز و ده‌سا
زه‌وی سه‌خت »
(سه‌لام ـ ١٧٦)

٢ـ جێگای پیاوچاكان :: عێسا چو بۆ ئاسمانان ، مه‌لایێكه‌ت له ئاسمانان هاتنه خوار. ★ عاسمان ، (بكـ.) ئه‌زمان ، ئه‌زمێن ، عه‌سمان ، (زازا) ئاسمیه (تم : ژابا ـ ١٠). **ئاسمان و ڕێسمان** (صت.) ١ـ نارێك ، ناله‌بار. ٢ـ قسه ، كار یا شتێ سه‌روبنی پێكه‌وه نه نوسێ . ٣ـ وه‌لامێك پێوه‌ندی به پرسیاره‌وه نه‌بێ . ٤ـ حالی دوو شتی جیاواز له یه‌كتر :: ئه‌م فه‌رمایشتانه‌ی ئێوه ، وه ئاسمان و ڕێسمان ده‌چن . جوابێكی دایه‌وه ئاسمان و ڕێسمانێش نه‌بو ، قسه‌ی وای ده‌كرد ئاسمان و ڕێسمانی چێ ؟

□ « به حاته‌م گه‌ر بكه‌ی ته‌شبیهی
ئه‌م ئاغایه بێ عه‌قڵێ »
« كه فه‌رقی ئه‌م له‌گه‌ڵ ئه‌و
ئاسمان و ڕێسمانی بۆ »

(ره‌زا ـ ٣٣) **چۆن به ئاسمانا :** (كنـ.) ١ـ خێرا و گورج و گۆڵ و به تۆڕه‌یی، له حاڵی دانیشتنه‌وه هه‌ستانه سه‌رپێ. ٢ـ زۆر تۆڕه بوون و ئه‌رز به خۆوه نه‌گرتن ، له شوێنی خۆ جوله جوڵ و گوڕه‌گوڕ كردن :: هه‌ر گوێی له قسه‌كان بۆ وه‌ك فیتشه‌كه شێته چو به ئاسمانا .

ئاسمانه ـ [ئاسمان + ه ـ ئه

/١] ، (نت.) ، (سن.) میچی خانوو .
ئاسمانەی دەم : (نت.) ، (سن.) تە : مەلاشوو .

ئاسمانیی ـ [ئاسمان + ٣ـ ئیی] ، (صت.) ڕەنگی وەك ڕەنگی ئاسمان ، شینێکی کاڵ . ★ عاسمانیی .

ئاسن ـ (نا.) مەعدەنێکی کەوەڕەنگە لە زۆر سەنعاتەکانی ئەم زەمانەدا دە کار دەکرێ ، ئادەمیزاد لە زۆر کۆنەوە (٣٠٠٠ ساڵ پێش عیسا ، لە ئوور جنوبی عێراق) ئاسنی ناسیوە و دۆزینەوەی کارێکی گەورەی کردۆتە سەر ژیانی کۆمەلایەتیی و شارستانێتیی و بەرەو پێشی ڕاداوە . ئاسن بە خالیسیی لە کانا دەست ناکەوێ و لە شکلی چەند جۆرە (بەرد) دایە کە لە کوورەی زۆر گەرمدا ئاسنەکەیان لێ جیائەکەنەوە . ئاسنی خالیس لە ٨٠٠ دەرەجە گەرمایێدا سوور دەبێتەوە و نەرم دەبیّ ، لە ١٥٣٠ دەرەجەشدا دەتوێتەوە ، کارەبا بە هاسانیی بە ئاسندا تێدەپەڕێ و دەیکاتە (میقناتیس) ، لە هەوای نمدارا زۆر زوو ژەنگ هەڵدێنێ و دەڕزێ ، جا بۆ ئەوەی (شە) نەیڕزێنیّ ، ماددەیێکی تری ژەنگ نەهێنیّ تێهەڵدەسوون ، ئەو ڕەنگە سوورەی بە شێلمانانەوە دەیبینین بۆ ئەوەیە . ★ (بکـ.) هاسن ، هەسن ، حەسن (تمـ : کفـ ـ ٣٤٤) تێبـ ـ ١ـ پۆرداوود ئاوێستایی ئەم وشەیەی بە (ئەیەنگە) داناوە (یکـد : جـ٢ ، لـ٨٦) و ژابا بە (هەئۆسەفنە) (تە : ژابا ـ ٤٣٩) هەر ژابا خۆی بە تەنیشت وشە ئاوێستاییکەوە پرسەکێکی (؟) داناوە . دوکتۆر معین لە زمان « بار تۆلە »ڕا (ئەیەهـ) دەگێڕێتەوە (تە : بورهان ، جـ١ ، لـ٧٠) بە لای منەوە ئەوەی پۆرداود نیزیکترە لە ڕاستیی . ئەگەرچیی من وای بۆ دەچم کە (ئەسەنگهە) بە مانای « بەرد » ئەم وشە ئاوێستاییە بیّ کە (ئاسن) و (سەنگ)ی لیّ کەوتبێتەوە . پەهلەوییەکەی بە ڕای زۆران هەر (ئاسن)ە ٢ . (دەنگی (س) لە وشەی ئاسن و لك و پۆپەکانیدا (س)ی تەواو نیە بەلکو دەنگێکە لە نێوان (س)ی کوردیی و (ص) عەرەبیی ، پێویستی بە لێکۆلینەوە هەیە . **ئاسنیسارد کوتان**ـ(کن.) کاری بیّ نەتیجەکردن، چونکو هەتا سوورنەکرێتەوە چەکوچ کاری لیّناکا .

ئاسنجاو ـ [؟] ، (نتـ.) ، قاپ و قاچاغی مس و زەرد یا هەر مەعدەنێکیتر کە لە ماڵێکا هەبیّ :: ئاسنجاوی ئەم ماڵە باری ئێستریکە . ★ (هل.) هێربار .

ئاسنگەر ـ [ئاسن + گەر] ، [پە : ئاسنکەر] ، (نت. ، صت.) ئەو کەسەی ئاسن لە کوورەدا سووردەکاتەوە و دەیکوتیّ و ئامرازی جۆر بە جۆری (گاسن ، پێمەڕە ، ناڵ ...) لیّ دروست دەکا . :: وەستا سمایلی فەرهادی ئاسنگەرێکی باش بوو ، هۆ کابرای

ئاسنکەر تا ئێرە وەرە . ★ ئاهینکەر
(بک.) هاسنکەر (ژابا ــ ٤٣٩) ،
هاسنکەر (کف ــ ٣٠٠) .

ئاسنگەری ــ (حمص......)
١ــ پێشە و کاری ئاسنگەر
٢ــ (کن.) تەقە تەقی زۆر .
:: منداڵینە ئەوە چیە دەڵەی
ئاسنگەری دەکەن .

ئاسنەواڵە ــ [ئاسن + ە ←ئە/١ + واڵە ؟] ، (نت.) تەل و بزمار و
لەت و پەتی مەکینە شکاو ، هەر
شتێکی تریش کە لە مەعدەن
دروست کرابێ و بێ کەڵك بۆ بێ .
:: ئەم هەموو ئاسنە واڵەیە چیە
لێرە کۆت کردۆتەوە . (عا.)
قراضە .

ئاسنین ــ [ئاسن + ئین] ،
(صت.) هەر شتێکی لە ئاسن
دروست کرابێ. :: کاڵە و کۆچانی
ئاسنین . ئەسپەئاسنینە .

ئاس و پەلاس ــ [ئاس
(= پە : بەرد) + پەلاس (کوێن)] ،
(کن.) ڕووت و قووت ، نەدار و
پەرێشان ● «ئاس و پەلاس ئازا
لەوەندەی » : سوێند بە ئاس و
پەلاس (ڕووت و قووتی) هیچ ، « بە
ئاس و پەلاسدا چوو کوتی ئاگام
لێ‌نیە » : سوێندی خوارد (بە
ڕووت و ڕەجاڵی خۆی) کە ئاگای
لە فلانە کار یا شت نیە . تێب ــ
مەبەست ئەوەیە هێندە ڕووت و
نەدارە بەرد (ئاس) سەرین و کوێن
(پەلاس) ڕایەخ و پێخەفێتی .

ئاسۆ ــ [نا.] ١ــ ئەو شوێنەیە
کە وا دێتە بەر چاوان ئاسمان
لەوێ بڕاوەتەوە و بە زەوییەوە
نوساوە و لە دوای ئەوەوە چاوی
ئینسان هەتەر ناکا . :: مانگ
سەری لە ئاسۆ هێنایە دەر .
٢ــ (مج.) مەیدان و بەرینایی کار و
چالاکی ، لە هەموو بابەتێك .
:: ئاسۆی زانین و تێگەیشتنی
ئادەمیزاد هەروا بەرز ئەبێتەوە ،
ئاسۆی سیاسی ڕۆژهەڵات تاریکە .
٣ــ (مج.) سنووری دوو چلۆنایەتی
کۆمەڵایەتی . :: ئازادی و
بەختەوەری نەتەوەی کورد وا لە
پشت ئاسۆی برایەتی کورد و
عەرەب . ٤ــ ناوە بۆ کوڕان .
تێب ــ مانای ٢و٣ تازە داتاشراون و
زیاتر لە نووسینی سیاسیدا
بە کاردێن . ★ ئاسۆگ .

ئاسۆگ ــ [ئاسۆ + گە] ،
(نت.) ، (مک.) تم : ئاسۆ .

ئاسوودە ــ (صمف.....)
١ــ حەساوەوە . ٢ــ بێ خەم و
خەفەت . ٣ــ بێ قرە و بڕە ، بێ
جموجۆل ، ئارام و بێدەنگ .
٤ــ بێ گیروگرفت ، دوور لە
ناڕەحەتی . :: چایەکی خواردەوە و
جگەرەیێکی کێشا ئاسوودە بوو ، تا
چاوی پێ نەکەوت دڵی ئاسوودە
نەبوو ، خۆزگەم بە خۆی کە
منداڵی نیە چا نیە ئاسوودەیە ،
منداڵینە ئاسوودە دانیشن ، چابوو
مرد بۆ خۆی ئاسوودە بوو . تم :
ئاسابیشت .

ئاسوودەبوون ــ (مصت. لا.) ١ــ
لە کۆڵ بوونەوەی گیروگرفت . ٢ــ
ماندووحەسانەوە .

ئاسۆدەکردن ـ (مصت. مت.) ١ـ گیرو گرفت لە کۆڵ یەکێك کردنەوە. ٢ـ بارسوك کردن و حەساندنەوەی (ماددی و مەعنەوی) کەسێك . ٣ـ (کن.) کوشتن و لە ناوبـردن :: بیبەن ئاسۆدەی کەن (بیکوژن) .

ئاسۆدەیی ـ [ئاسۆدە + ٢ـ ئی] ، (حمص.) ١ـ حالەتی بـێ گیروگرفتی . ٢ـ سەر سـوکی و بێ قرە و بزەیی . ٣ـ ئارامی و بێ شەڕ و شۆری .

ئـاسەڕ ـ (نا.) ، (سن.) تە : ئاسـتەڕ .

ئاسەوار ـ [؟] ، (نت.) ، (مک.) نیشانەیێکی ماددی کە لە کەسێ ، خێزانێ ، عەشیرەتێ یا نەتەوەیێك و گیاندارانی تر دەمێنێتەوە و بەڵگەی بۆنیانە . :: هەیهۆ ! چەند لە مێژە مردوە هەر ئاسەواریشی نەماوە ، گەلێك نەتەوە لە مێژوودا ناویان هەیە بەلام ئێستا ئاسەواریان بڕاوەتەوە . □ «کشە، کش !، ڕەببی ئاسەوارت بڕێ » (ڕستەیێکە بۆ دەرکردنی مریشکان بە کاردێت) .

ئاسیا ـ (نا.) یەکێکە لە پێنج ئیشکانییە گەورەکانی دنیـا ، بـە تەواوی لە بەشی (نیوەی بـاکوری) کورەی زەویدا هەڵکەوتـوە ، لـە هەمو ئیشکانییەکانی تر گەورە ترە و ٤٤ میلیۆن کیلۆمەتری چوار گۆشە پانە و لە هەموانیش خەڵکی زۆر تر تێدایە . (١٩٠٠ میلیۆن کەس ، لە سـالی ١٩٦٩ ـ تـە : لاڕۆس ـ ١٠٤٢) .

ئاسیاو ـ [پە : ئاسـیاپ] ، [ئاس (لە ئەسانە : سـت = بەرد) + ١ـئی+ئاو]، (نت.) تە : ئـاش .

ئاسیاوان ـ [ئاسیاو + وان] ، (صت.) تە : ئاشەوان .

ئاسێد ـ (فرەنسی) ، (کئێر.) ، (نا.) تە : ئەسێد .

ئاسێدە ـ [= عا : عصیدة] ، (نا.) ، (مکـ.) خواردەمەنییـەکی شیرنە لە ئـارد و ڕۆن و دۆشـاو دروست ئەکرێ. **تێبـ ـ** ١) ئاردەکە لە ڕۆنا سورئەکەنەوە و دۆشـاوی دەکەن بە سەرا ، لە سـەر ئـاگر دەمێنێتەوە تا باش تێکەڵاو دەبێ و پەیت دەبێتەوە . ٢) ئەم ووشـەیە لە موکوریان زیاتر لە ناو مەنگوڕان بـاوە .

ئاسێو ـ (نا.) ، (سن.) ئازار بەلا ، زیان .

١ ـ ئـاش ـ (نـا.) ١ـ دەزگایەکە ، گەنم ، جۆ و دانەوێلەی تری پێدەهاڕن و دەیکەن بە ئارد ، یا بۆ مەبەستێکی تر ووردی دەکەن. کۆنترین جۆری کە تا ئێستاش لـە کوردستان هەر ماوە ، ئاشی ئاوە کە دو بەرداشی خڕی هەیە لە سەر یەك دادەندرێن ، بەردەکەی بنـەوە ناجوڵێ و ئەوی سەرەوە بە زەبری ئاوێ کە بە تەووژم بە دۆڵاشدا دێتە خـوار و لە پەڕەی تەمبـورە دەدا دەسوڕێتەوە . ٢ـ ئەو شوێنە یـا ئەو خانوەی کە ئەم دەزگایەی تێدا دەنێنـەوە . ★ ئاسـیاو . (زا.) ئاریش (تە: ژابا ـ ٥). **ئاش بەڕمێنە:** دان زۆر هـاتوە بۆ هـارین . // ئاش بەتـاڵ . **ئـاش بەری هاتوە :**

ئەوەندی هاڕیوە قوڵکەی ئاش پڕ
بوە لە ئارد. **ئاش دەکڕێ** : دان کەمتر
لە پێویست لە (کەوتێژە)وە دێتـە
خوار و بەرداشەکان لێك دەخشێن.
ئاش دەمێژێ : کونی بەرداشی
ژێرەوە کراوەتەوە و دانی پێدا
دەچێتە خوار . **ئاش فیتچقە دەکا** :
دولاش کونی تێبوە و ئاو بە تەوژم
لە کونەکەڕا دەردەپەڕێ . **ئاش
کەمەرە دەکا** : دان خاوە و لە باتێ
هاڕین و کردنی بە ئارد ، دەیجوێ و
قەڵت و بڕی دەکا . **ئاشی ئاگر** :
(نت.) مەکینەیەکە تازە داکەوتوە و
جێگای ئاشی ئاوی گرتوتەوە ،
بە ماتۆڕێکی تایبەتێ یا کارەبا
ئێش دەکا و هەموو ئەو ئێشانە
ڕادەپەڕێنێ کە جاران بە ئاشی ئاو
دەکرا . تێبـ ـ کاتێ ئەم مەکینەیە
هاتۆتە کوردستان خەڵك ناویان
لێناوە و ئەم ووشەیە پەیدابوە ★
ئاشی ئاوور ، ئاشی مەکینە .
ئاشی ئاو : (نت.) جۆرە ئاشێکە لە
کوردستان باوە و بە ئاو دەگەڕێ ،
کە دەڵێن (ئاش) مەبەست ئەم
ئاشەیە . **ئاشی ئاوور** : (نت.) تم :
ئاشی ئاگر . **ئاشی با** : (نت.) جۆرە
ئاشێکە لە وولاتانی تر (زیاتر لە
ئەوروپا) هەبوە و لە باتێ ئاو بە
(با) گەڕاوە . **ئاشی قاوە** : (نت .)
مەکینەیەکی بچوکە ١٥ ـ ٢٠
سانتیمەتر درێژێ و پانێ و بەرزایێ
دەبێ ، لە ماڵان ئاڵەت و بەهارات و
قاوەی بۆ دراو و ئەم جۆرە شتانەی
پێدەهاڕن ، بە دەست با دەدرێ .
ئاشی کڕێوە ـ ١ـ (نت.) ، (مک.)
ئـاشی زۆر خێرا ، ئـاشێکی
بەرداشەکانی خێرا بسوڕێنەوە ئارد
زۆر دروست بکا. ٢ـ (کن.) أ) خێرا
خێرا قسەکردن و نۆرەی کەس
نەدان :: ئەوە چییە دەڵەی ئاشی
کڕێوەی ، دە نۆرەی مەش بدە
با دوو قسە بکەین . ب) زۆر بە پەلە
خواردن :: ماشەڵڵا حەسەن دەڵەی
ئاشی کڕێوەیە هێچی بۆ منداڵەکان
نەهێشتەوە . تێبـ ـ ئاشی کڕێوەی
ئاشێکی گەورەی ڕێكوپێك و بە
ناوبانگ بوە لە دێی (سەردەرابات)ی
نێزیکی (مەهابات) زۆر خێرا و
زۆری هاڕیوە ، لە کاتی گەڕانیا وەها
خێرا ئاردی فڕێداوە ڕۆری
ئاشەکەی پڕ کردوە لە تەپ و تۆزی
ئارد هەر وەك بەفر بباری و
(کڕێوە)ی بکا . جا ئەو ناوەیان
لێناوە و بۆتە کینایەش بۆ خێرایێ .
ئاشی مەکینە ـ (نت.) تم : ئاشی
ئاگر .

٢ـ ئاش ـ (نا.) ، (کك.)
چێشتێکی شلە ، لە گۆشت و
سەوزەیەك (وەکو : بامێ ، باینجان
کولەکە و ...) دروستدەکرێ و
دەگەڵ قبوڵێ و پلاو دەخورێ . ★
(سیم.) شلە . (کئێر.) خۆرشت.
٢ـ (سن.) هەموو چێشتێك . ٣ ـ
(کئێر.) چێشتێکە لە برنج و سەوزە
گیایەکی کولاو (پنگ ، جەعفەرێ ،
کەرەوز ، کەوەر ... هتد.)
دروستدەکرێ و ماست یا
دۆکەشکی خەستی تێکەڵ ئەکەن ،
ئەگەر وێستیان گۆشت یا جەرگ و
دڵیش ئەجنن و لەگەڵی دەیکوڵێنن

، جاروباره پیاز و ڕۆنیشی بە سەرا ئەکەن . تێبـ ــ ئەم ووشەیە بە ماتای سێیەمی لە فارسیڕا هـاتۆتە نـاو کوردیّ . ★ دۆکلیو .ـ هس ئـاز (تە : ئازۆقە) .

ئاشاخە (غە) ــ [= تو : لای خوارەوە] ، (صـ.) ، (مک.) هەمۆ شتێکی خراپ و بێ‌کەلك .

□ « دیـسان بۆی تێنام لێفەی
ئاشــاخە »
لینگـی بە ملـم وێنــەی
دۆشـاخە »
[؟]

تێبـ ــ لە مەلبەندی سنە بە تایبەتیّ بۆ مێوەی گەنـدە و خراپ بە کـار دیت. ★ (سنـ.) داشاخە .

ئاشانە ــ [١ــ ئاش + ئانە/٣]، (نتـ.) باجێکە ، ئاغا و دەرەبەگەکان لەو ناوچە و مەلبەندانەی ، خوردە مالیکییان تێداباوە ، لەو کەسانەی دەســتێنن کـە بـۆ خۆیــان ئاش‌دەنێنەوە و بە پێی زۆر و کەمیّ مزەی ئاشەکە دیاریّ‌دەکریّ .

ئاشــبگێر ــ [١ــ ئـاش + ب (پێبـ.) + گێر (گرتـن)] ، (نتـ.) چۆنی چەتە و دز بۆ سەر ئـاش و گرتنی ئاشــەوان و بردنی گـەنم و دانەوێلە و هەرچیّ لە ئاشدا هەبیّ ، تالآن‌کردنی ئاش . هس : خانەبگێر.

ئاش‌بەتاڵ ــ ڕستەیێکە هـەر کاتیّ ئاش دانی نەمـا بۆ هـاڕین ، ئاشەوان بە دەنگـی بەرزی وەکـۆ هاوار دەیلیّ و خەلکی ئاگادار دەکا تا هەرکەس باراشی هەبیّ بێبا بـۆ هاڕین . **ئاش‌بەتاڵ‌کردن** ــ (مصـتـ. متـ.) ١ــ بانگــەوازی ئاشــەوان و ئاگادار کردنی خەلّك لە ئامـادەبیّ ئاش □ « ... ئاش‌بەتالی بۆ بکـە گەر تـاقەتی ... » ، (رەزا ــ ٧٥) ٢ــ (کنـ.) واز لە کاریّ هێنان و بـە جیّ‌هێشتنی بە نیوە و نیوەچلـیّ :: هەر تـاقە ڕۆژیّ بە کـارەکەوە خەریك بۆن و ئاش‌بەتالیان لیّ‌کرد. تێبـ ــ ئەم مەعنایەی تەواو پێچەوانەی (ئاش‌بەتالّ)ە کە هاواری ئاشەوانە و داوای ئیش دەکا ، کـەچیّ لێرەدا دەست لە ئیش‌هەلگرتن دەگەیێنیّ .

ئاشپەز ــ [٢ــ ئاش + پەز] ، (نفا.) (کنێر.)ژن یا پیـاویّ کـە پیشــەی چێشت‌لێنـان بیّ . ★ (هەکاریّ) ئازپێش . (بک.) ئـازچیّ (تە : ژابا ــ ٧) . (کەر.) ئاشچیّ، چێشتکەر .

ئاشپەزخانە ــ (نتـ.) ، (مک.) ئەو ژۆرەیە کە لە مالآن بۆ چێشت لێنان تەرخان دەکریّ و کەل‌وپـەلی چێشت‌لێنان و قاپ و قاچاغێتیشـی تێدادادەنریّ . ★ (سیمـ.) مۆبەق.

ئاشپەزیّ ــ (١ــ ئاش + پەز + ٢ــ ئــیّ] ، (حمصــــــ.) چێشت‌لێنان ، کـارێکی ئاشـپەز دەیکـا .

ئاشت ــ (صـ.) حالەتی نێوان دۆ یا چەند کەس ، دەستە ، بەرە و دەولەت کە ناخۆشیّ و ناکۆکیّ یـا شەڕ و کوشتاریان لە نێواندا نەبیّ. :: سۆســیالیزم و سەرمـایەداریّ ناتوانن پێکەوە ئاشت بن . ئێستـا ئەلمانیا و فەڕانسە ئاشتن .

ئاشــتبۆنەوە ــ (مصـتـ. لا.)

ڕێککەوتنەوەی دوو لا کە پێکەوە ناکۆکییان هەبێ :: ئەم ئاشتبوونەوەیانم بە کەیفێ بوو . لە خۆڕا دەنگیان لێك گۆڕێ بوو لە خۆشیانەوە ئاشتبوونەوە.

ئاشتکردنەوە — (مصد. متـ.) ڕێکخستنەوە و پێکهێنانەوەی دوو یا چەند کەس ، دەستە و بەرە و خێزان و دەوڵەتان ، کە نێوانیان ناخۆش بێ ، دەنگیان پێکەوە نەبێ یا لە حالی شەڕدا بن . :: ئاشتمانکردنەوە . ئاشتکردنەوەیان باشە . هەر چۆنێ بوو ئاشتیانکردینەوە . ئەمریکا هەرچی دەکا عەرەب و ئیسرائیلی پێ ئاشت ناکرێتەوە .

ئاشتی — [ست : ئاخشتی . ، پە : ئاشتیە] ، (حمصـ.) ١ـ لە بیربردنەوە و لە بیرچوونەوەی ناخۆشی و ناکۆکی نێوان دوو کەس یا زیاتر . ٢ـ نەبوون ، نەمان و بڕانەوەی شەڕ و شۆڕ لە نێوان دەوڵەتان ، یا لە مەڵبەند و ناوچە و جێگایەکدا :: پاش تێکشکانی فاشیزم ، ئیمپریالیزمی ئەمریکا ئاشتی دنیای تێکداوە . ● «تەبەکی بڕ ئاشتی ماڵییە » (کن.) تێری و تەسەلی بەری شەڕ و شۆڕ دەگرێ .

ئاشتیخواز — (نفا.) ، (تت.) ١ـ ئەو کەسەی حەز لە شەڕ ناکا . لایەنگیری ئاشتی ٢ـ ئەندامی (ڕێکخراوی ئاشتی جیهانی) کە لە پاش شەڕی دوەم دامەزراوە و دژی شەڕ خەبات دەکا .

ئاشچی — [٢ـ ئاش + چی (ئە. فا.)] ، [کو. تو.] ، (نفا.) ، (کمر.) تە : ئاشپەز .

ئاشخانە — [٢ـ ئاش + خانە]، (نت.) ، (کمر.) دوکان یا هەر شوێنێکی دی کە چێشتی بۆ فرۆتن لێ حازر دەکەن ★ چێشتخانە ، ڕەستوران، لۆقەنتە، مەتعەم (عا.).

ئاشرمە — (نا.) ، (سنـ.) تەکەڵتوی زین ، نەرمەزین . تێبـ — مردۆخ ئەم ووشەیەی بەم جۆرە نووسیوە (تە : ج ١ ، ل ـ ١٤) و دوکتور معینیش لە (فەرهەنگ : ج ١ ، ل ـ ٦٠) وەك ووشەیێکی فارسی هێناویەتی و ئاوای ساغکردۆتەوە : [ئاذرم = ئادرمە = ئاترمە = ئاشورمە] و گەلێ مەعناشی لێداوەتەوە . جا نازانم (مردۆخ) خۆی ئاسایێ ، بۆ نێزیك کردنەوە کوردی لە فارسی ئەم ووشەشی لە فارسیڕا هێناوە یاخۆ خەڵکی لادێ لە مەڵبەندی (سنە) بە کاری دێنن . بە لای منەوە ئەم ووشەیە زیاتر لە تورکی دەچێت تا کوردی و فارسی .

ئاشفتە — (نمف.) ، (سنـ.) ١ـ پەرێشان ، پەشۆکاو . ٢ـ شێواو ، ئالۆز ، تێکەڵ و پێکەڵ . □ « بەڵێ دز بازاڕ ئاشفتەی ئەوێ» (تایەر هاشمی) . هس : ئاشوب .

ئاشق — [= عا : عاشق] ، (نفا.) ١ـ پیاو یا ژنێ کە حەز لە ژن یا پیاوێك بکا . ★ دڵدار . □ « گەوهەرێ هەی گەوهەرێ ! ، گەوهەر مەڕۆ لە دواتم . گەوهەر وە قوڕئان قەسەم ئاشقی باڵاتم» . ٢ـ (مکـ.) گۆرانی بێژی

ئازربایەجانێ ، کە بە خۆی و (ڕۆبابە)
کەیەوە بە چاخانە و دێهاتدا
دەسوڕێتەوە و گۆرانێ دەڵێ . ★
شایەر .

ئاشقەوماشقە – [= عا :
عاشق و معشوق] ، (نت.) ١– دوّ
کەس کە حەز لە یەکتر بکەن . ٢–
(مجـ.) دوّ کەس کە دۆستایەتییان
زۆر گەرم بێ و هەمیشە پێکەوە
ببیندرێن :: ئەوە چییە ! ئەم دوانە
هەر دەڵەی ئاشقە و ماشقەن . ٣–
نێرە و مێیەی (مار) لە حالی
لێكهاڵانا :: ئەم کونە ئاشقە و
ماشقەیێکی تێدایە چەند جار
دێتۆیانن .

ئاشکرا – [ستـ : ئاڤیشیە . و :
هەئیتهیە . – پهـ : ئاشکاراك.] ،
(صـ.) چلۆنایەتێ کار ، مەسەلە یا
شتێك کە ئەوەندە ڕۆن و بێ گرێ و
گۆڵ بێ ، پیاو بە هاسانێ سەرە و
دەری لێ بکا و تێی بگا . :: ئاشکرایە
خوێندن باشە . وەك ڕۆژ ئاشکرا
بۆ ئەو کارە سەر ناگرێ . //
نهێنێ. تێب – پۆرداوود ئەم ووشەیە
دەباتەوە سەر ئەو ووشانەی لە
سەرەوە نیشانمان داون (تە : پد.
یگد. ج ٢– ل ٣٣٧/١٢٠/٨٣) و
ژابا (تە : ل – ١١) هەر (ئاڤیشیە)ی
نۆسیوە مۆبەد فیرۆز آزەر
گوشەسب بۆ ئەم ووشەیە ووشەی
(ئەشکەرە)ی هێناوە و دەشنۆسێ:
« لە کوردیشدا (ئاشکار) دەڵێن»
(تە: بخشى از فرهنگ اوستا-٥١).

بە ئاشکرا – (بنت.) ١– بێ پێچ و
پەنا . ٢– بێ دەڕۆ دامان . ٣– بە
دەنگی بەرز . ٤– بێ داپۆشین و
پەردەبەسەرنەدان . :: ئەمریکا بە
ئاشکرا شەڕ بە دنیا دەفرۆشێ . ●
« بانگی محەممەدی بە ئاشکرا
خۆشە » : کاری چاك نابێ
بشاردرێتەوە . «مانگا بە دزێ کەڵ
دەگرێ ، بە ئاشکرا دەزێ » : هیچ
شتێك تا سەر دە پەردەدا
نامێنێتەوە .

ئاشکرابۆن – [مصتـ. لا.] ١–
دەرکەوتنی نهێنێ کارێك ، قسەیەك
یا مەسەلەیەك . ٢– لاچۆنی پەردە
لە سەر ئێشێکی نهێنی . ٣–
ڕۆنبۆنەوەی مەسەلەیەك . ::
ئیمڕۆش نەبێ سبەینێ هەر ئاشکرا
دەبێ . بەم کردەوەیان ئەوانی
پێشۆشیان لێ ئاشکرا بۆ . ئێستا
زۆر چاك ئاشکرا بوە دوژمنی میللەتی
کورد کێیە . **لێكئاشکرابۆن** –
[لەیەك + ئاشکرابۆن] ، (مصتـ. لا.)
١– دەرکەوتنی حەقیقەتی دوّ کەس،
دوّ دەستە یا زیاتر بۆ یەکتر. :: هەر
شەبەقی دا ، دۆست و دوژمن
لێكئاشکرا دەبن . ٢– یەکتر
ناسینەوەی دوّ یا چەند کەسێ .
:: پاش ئەوەی تێك خوڕێن
لێكئاشکرا بۆن .

ئاشکراکردن – (مصتـ. متـ.)
١– دەرخستنی نهێنێ کارێك ،
قسەیەك یا مەسەلەیەك لە لایەن
کەسێکەوە . ٢– داماڵینی پەردە
لە سەر کارێکی تا ئەو کاتە کەس
نەیزانیبێ . ٣– ڕۆنکردنەوەی
مەسەلەیەك :: کەس بە جێگای
چاپخانەکەی نەدەزانی خولە

ئاشكرای كرد . كەس ئاگای لەم كەین و بەینە نیە تۆ بۆچی ئاشكرای دەكەی . حوكمی زاتی مەسەلەی كوردی بۆ دنیا ئاشكرا كرد . **پێ‌ئاشكراكردن** ـ (مصـ. مت.) ئاشكراكردنی مەسەلەیێكە ، بە هۆی كەسێكەوە كە ئاگای لێ هەیە . جا بە هەوڵ و تەقەلا ، یا بە هەر شێوەیێكی تر بێ . :: بە زەبری تێلا ، دزێكەیان بە خەدر ئاشكرا كرد . هیتلەرێكان پارتیزانەكانیان سەرەوبن هەڵداوەسی ، هێشتا نەیاندەتوانی هیچیان پێ ئاشكراكەن .

ئاشكرایی ـ (حمصـ.) چلۆنایەتی شتێ یا كار و مەسەلەیێكی بێ گرێ و گۆڵ . سادەیی و ڕۆنی و بێ پێچ و پەنایی. :: ئاشكرایی لەمەە زیاتر ! كە خۆی پێی لێدەنێ . **بە ئاشكرایی** ـ (بند.) تم : بە ئاشكرا (ئاشكرا) . **ئاشكرایی‌لێ‌گوتن** ـ دەرخستنی نهێنی مەسەلە و كارێك ، كە دوو یا چەند كەس بیزانن ، لە لایەن یەكێك لە خۆیانەوە . :: ئاشكرایی لێ بلێ یا بە خۆیدا بشكێنەوە . ★ ڕاستی لێ گوتن . ئیعتیراف لە سەر كردن .

ئاشگێڕ ـ [١ـ ئاش + گێڕ (گێڕان)] ، (صفا.) ئەوەندە (ئاو)ەیە كە ئاشێك دەخاتە گەڕ ، ئەویش بەندە بە گەورە و پچوكی و تەنكی و ئەستوری بەرداشی سەرەوە و ڕێژدی و نارێژدی دۆڵیانی ئاشەكەوە. :: جۆگەی ئەینال حەوت ئاشگێڕ ئاوی پێدا دێ .

ئاشنا ـ [ستـ : ئاخشنا . پە : ئاشناك] ، (صـ.) ١ـ ناسیاو ، كەسێكی پیاو ناسیاوی دەگەڵی هەبێ ، بەڵام نەگەیشتبێتە ڕادەی دۆستایەتی . ٢ـ (مك.) دوكاندار یا كاسبێكی كە پیاو هەمیشە كەلوپەلی پێویستی خۆی لەوێ بكڕێ ، یا پێچەوانەی ئەمە . ٣ـ (مجـ.) ، أ) پێوەند ، مەیل . :: دەگەڵ نان و پەنیر ئاشنانیم . ب) ، (هو.) نێزیكی و ناسیاوی دەگەڵ جێگا و شوێنێك .

□ « چەم وە گەرد ڕای كێ ڕۆشنا بۆ » « لەب وە یاگەی پای كێ ئاشنا بۆ »

(مەولەوی : مكبـ ـ ٤٢٧) . ★ بێگانە، غەوارە . **ئاشنا پەیداكردن** ـ (مصـ . تـ .) تم : ئاشناگرتن ١ و ٢ . **ئاشناگرتن** ـ (مصـ. مت.) ١ـ سەرەتای ناسیاوی‌و دۆستایەتی دەگەڵ كەسێ داخستن ٢ـ دوكاندارێك ڕەچاوكردن بۆ شت لێكڕین یا پێ فرۆشتن . :: وا دیارە تازە ئەم ئاشنایەت گرتوە ئاشنایەكی باشت گرتوە ، لە سەوداخۆشی دەچێ . **ئاشنا و ڕۆشنا** ـ [ئاشنا + و + ڕۆشنا (= ڕۆ + شناس)] كۆمەڵە ناسیاوی كەسێك ، هەموو ئەو كەسانەی كە یەكێك ناسیاوی دەگەڵیان هەیە. ::ئەم هەموو ئاشنا و ڕۆشنایەت لە كوێ بوو ؟ خدر ئاشنا و ڕۆشنای زۆرە. تێبـ . ڕۆشنا هەر وەكو نیشاندراوە ، بە لای منەوە

لە (ڕۆ + شناس) پێکهاتوە، یەعنی ئەوەی هەر بە ڕۆ دەناسرێ و دۆستایەتێکی ئەوتۆی دەگەڵ نەگیرابێ . (ڕۆشنا) بە تەنیا بە کارنەهاتوە .

ئاش نانەوە ــ [ا ــ ئاش + نانەوە] ، (مصت . مت .) ١ــ دروست‌کردنی ئاش :: پیرۆت وەستایەکی باشی هێناوە ئاشی پێ دەنێتەوە . مام گدرۆن خەریکی ئاش نانەوەیە . ٢ــ (کن .) سازکردنی گیرەوکێشە و گرفتاری بۆ کەسێ :: ئەم کابرایە ئاشێکی بۆ ناوینەوە هەرچێ دەکەین ڕزگاریمان نابێ .

ئاشنایانە ــ [ئاشنا + ئانە/١] ، (صت . ، بنت .) وەکو ناسیاو . بە شێوەی ناسیاوان . :: ئەم کارەتان لە ئاشنایانە نەدەچو . ئاشنایانە قسەیان دەگەڵ بکەن .

ئاشنایەتی ــ [ئاشنا + ئەتی] ، (حمص .) ١ــ پێوەندێ ناسیاوێ نێوان دوو یا چەند کەسێ. ٢ــ (مج.) ئیشتیبالێ‌بوون ، دڵ‌تێچوون ــ (بۆخواردن) ، عەلاقە ، پێوەندێ (دەگەڵ شتێ) :: پیرۆت ئاشنایەتی دەگەڵ دۆلمە خۆشە .

ئاش‌وماش ــ (نت .) ، (سیە.) ووتەیەکە منداڵان کاتێ قسە دەگەڵ یەك دەبڕنەوە ، دەیڵێن ، وەکو بیانەوێ بڵێن : هێچمان لە هێچ ، یا هەر کەسە لە ماڵی خۆی .

ئاش وەستا ــ (نت . صت .) ئەو کەسەیە دەزانێ ئاش بنێتەوە و ئەگەر خراپیش بو چاکی کاتەوە . :: مام ئۆمەر ئاش وەستایەکە وەکو خۆی نابێتەوە . مام خدری ئاش‌وەستا .

ئاش‌وەستایی ــ (حمص .)ئیشی ئاش‌وەستا . کاری نانەوەو چاکردنەوەی ئاش . :: ئەری کاکەسەنی دێبۆکرێ ئێستاش هەر ئاش‌وەستایی دەکا ؟ .

١ــ ئاشو ــ (نا.) ، (سن .) تە : ئاشوب .

٢ــ ئاشو ــ (نا.) (سن.) . هەوا و جەڕاحەتێ کە لە کوان و برینان‌دا کۆ دەبێتەوە ★ چلك . زوخ . زوخ . کێم . هەوا .

ئاشوپاشو ــ [؟] ، (صت .) ، (سن .) خەونی ئاڵۆز و ناخۆش :: هەر کەس شەو فرە بخوا ، خەوی ئاشوپاشو دەبینێ . ★ (مک .) هاتەران پاتەران . (سن .) هەڵیت پڵیت .

ئاشوب ــ (نا .) ١ــ ئاژاوە و پشێوی ٢ــ هەرا و هۆریا و حاڵەتی تێکچونی ئاسایشت . ٣ــ کاری بە گڕ یەکا چون و تێك بەربونی خەڵك.

□ « ئەم تاقمە مومتازە کەوا خاسەیی شاهن » « ئاشوبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن »

(نالی : گە ــ ٣٤) ★ ئاژاوە . (سن .) ئاشو ، ئاشێو . پشێو نە ، پشێوە ، پشێوێ . هس : (بک . ، ئاشێو = قازانجی نارەوا (تە : ژابا ــ ١١)

ئاشوبگێڕ ــ (نفا .) تە : ئاژاوەگێڕ .

ئاشوبگێڕان ــ (مصت . لا.) تە :

ئاژاوەگێڕان .

ئاشۆبگێڕێ ــ (حمص .) کارێکی پیاوی ئاشۆبگێڕ دەیکا . :: پیاوی چا بە واز لەم ئاشۆبگێڕییە بێنە .

ئاشۆبنانەوە ــ (مصت . لا.) تە : ئاژاوەنانەوە .

ئاشەبەتەندۆرە ــ [نت .] ، تە : ئاشەبەتەنۆرە .

ئاشەبەتەندۆرێ ــ [نت .] تە : ئاشەبەتەنۆرە .

ئاشەبەتەنۆرە ــ [١ــ ئاش + ٥ ــ ئە/١ + تەنۆر + ٥ ــ ئە/١] ، (نت.) ، (سیە.) یـارێیەکی کوردەوارێ منالانەی فولکلۆرییـە .

تێبـ ــ منالەکان دەبن بـە دۆ دەسـتە و مامۆسـتاکانیان لێـك (دادێنن) ، هەر لایەکیان تێکەوت (دادەبێ) : منالەکانی ئەم دەستەیە (هەر چەندکەسێ بن) لـە دەوری یەك ئالقە دەدەن و سەر بە سەری یەکـەوە دەنێن . منـدالـەکانی دەستەکەی تریش بـە دەوریـاندا هەڵدەخولێن و هەوڵ ئەدەن خـۆ باوێنە سەر پشتیان و هـەر کەس توانی (سواربێ) تا دەستەی تێکەوتۆ (هەڵدەسـتێتەوە) دانابـەزێ . مامۆستای دەستەی (تێکەوتۆ)ش بە دەوری هاوڕێکانی خۆیدا سـۆڕ ئەخوا و دەیانپارێزێ تـا ئـەوانیتر نەتـوانن سـواریان بن . ئـەگەر مامۆستای دەستەی تێکـەوتۆ توانی دەست یا لاقی لەمنالێکی دەستەکەی تر بدا (پیسی‌کا) ئەوا ئەوجار ئەوان تێدەکـەون و دەسـتەکـەی تر هەڵدەستێتەوە. ★ ئاشەبەتەندۆرە. ئاشـەبەتەنـدۆرێ . (سـنـ .) ئاشەتەنۆرێ . (مک.) کەری سۆری پشتدرێژ .

ئاشەتەندۆرە ــ [١ــ ئاش + ٥ ــ ئە/١ +تەندۆر+٥ــئە/١] ، (نت .) . (مک .) ئاشێکی (تەندۆرە)ی هەبێ ، ئاشێکی دۆلاشەکەی لە باتێ ئەوەی لە دار و تەختە ، یـان هەر جۆگەیێك بێ ، بـە بەرد و قسـڵ هەڵدەبەسترێ و لە دۆلاشـی دێکە زۆرتر دەچێتە سەر(تەمبۆ). ئەمەش بۆ ئەوەیە ئـاو بـە فێزۆ نـەچێ و کەمترێـش پێوێسـت بـێ بـۆ وەگەڕخستنی ئاش . ★ (سیە .) ئاشەتەنۆرە .

ئاشەتەنۆرە ــ (نت .) ، (سیە.) تە : ئاشەتەندۆرە .

ئاشەتەنۆرێ ــ [١ــ ئـاش + ٥ ــ ئە/١ + تەنۆر + ٤ ــ ئێ/٢] ، (نت .) ، (سنـ .) تە : ئاشەبەتەنۆرە.

ئاشەوان ــ [١ــ ئاش + ٣ ــ ئە/٢ + وان] (نت .) ئەو کەسەی لە سەر ئاش دادەنێشێ‌و چاوەدێرێ هاڕینی دان دەکا . ئەوەی ئیدارەی ئاشی بە دەستە . ★ ئاسیاوان . (بک .) ئاشڤان ، ئاشڤانچێ (کف ــ ٥١) ، (زا .) ئارەوانچێ (ژابا ــ ٦) قەڕاش (جخ : ج ٢ ، ل ــ ٢٣٢)، کەڕاش (ژابا ــ ٣٢٨) .

ئاشەوانێ ــ [ئاشەوان + ٢ ــ ئێ] ، (حمص .) ئێشی ئاشەوان، لەسـەرئاش دانیشـتن و سەربەرشـتێ‌کردنی ئێـش و کـارەکانی . :: مام خدر حـەوت ساڵان لە دێی (خاتوخاس) ئاشەوانێ

کرد .

ئاشێڕ ــ [١ــ ئاش + هێڕ = هار (هاڕین)] (نفا .) ئەو کەسەیە باراش دەباتە ئاشێ بۆ هاڕین .

ئاغا ــ [= مەغۆلی : گەورە ، سەروەر] ، (نا .) ١ــ لەقەبێکە بە دوای ناوی خاوەن ملك و سەرۆك عەشیرەتەکانەوە دەنـدرێ :: باپیراغای مەنگوڕ . حەمەداغای مامەش . بابەکراغای پژدەری . حەماغا (حەمەداغا)ی کۆیە . شێخ محەممەداغای وەلاشی . حەمەداغای مێرگەسۆری . تێب ــ أ) ئەگەر ئەم کەسە لەقەبێکی تری وەکو (بەگ) و (خان)یشی هەبێ ، (ئاغا) کە دەخرێتە پێش ناوەکەی :: ئاغا مۆمن بەگی یەکشەوەی . ئاغاخەلیل‌خان . ئاغاحەمەدبەگ ب) لە هەندێ‌مەلبەندی کوردستان وەکو سەقز و سنە ، بێ ئەوەش هەر لە پێش ناو دادەندرێ :: ئاغاحەسەنی یازێبلاغی . ٢ــ بۆ ئیحتیڕام دەخرێتە پێش ناوی دەولەمەندەکانی ناو شاران . :: ئاغامیرزاڕەحمەتی شافیعی . ئاغا میرزا سالحی شاتری . ٣ــ (کئێر.) لە نامە بۆ نۆسین و قسە دەگەڵ یەکیکاکردن، بۆ ڕێزلێنان و حورمەت‌گرتن (ئیزافە) دەکرێتە سەر ناوەکەی . ئاغایی میرزا حوسێن ئاغایی زەڕگەری . تێب ــ (أ) لە قسەکردنا (ئاغا) کە کورت دەکرێتەوە و دەبێتە (ئا) تە : (ە ــ ئا) ب) ئەم ووشەیە لە کوردستانی ئێران بە (ق) دەنۆسرێ : ئاقا ، چونکو ئەگەر بە (غ) بنۆسرێ لە فارسیدا مەعنای (خواجەی خەسێنراو) دەبەخشێ . ٣ــ بە نیشانەی گەورەیی و بە گەورەزانین دەخرێتە پێش ناوی (سەید)ان :: ئاغاسەید جامی . ئاغاسەیدعەلی . ٤ــ داشێکی (دامە)یە ، کە لەبەری یەکێك لە یاریکەرەکانەوە توانیبێتی بگاتە ڕێزی هەرە دوایی بەرەکەی تر و هەقی ئەوەی دەدرێتێ کە ئەوەندەی بەری بەرەللا بێ بڕوا (چەند خان بە جارێك ببڕێ) :: هەر وا زۆ ئاغات کرد . ئاغاکەم دێنمەوە بەری خۆم . ئاغاکەت دەدەمێ بیخۆ . ★ دامە .

ئاغابانـۆ ــ (نت.) ، (مکـ.) قوماشێکی لۆکەیە ، یا دێغ‌دێغی ڕەش و سپییە یا گوڵ‌گوڵ بە ئەندازەیێکی تایبەتی و چوارگۆشە دروست دەکرێ و پیاوان لە سەری دەبەستن ، لە هێندێك شوێن لە باتی ڕەش و سپی ، سۆر و سپی باوە . ★ جامانە ، جامانی ، جەمەدانە ، جەمەدانی . ٢ــ هەر ئەو قوماشەیە و تۆزێ باشترە ، بە ئەندازەی تایبەتی بڕبڕ نەکراوە و چەشنی قوماشی تر بە تۆپە ، ژنان دەیکەن بە کراس . ★ ئاغەبانۆ .

ئاغاژن ــ (نت.) ئافرەتێ ، کە ژنی سەرۆك عەشیرەت یا خاوەن ملك یا هەر کەسێکی تر بێ کە (ئاغا)ی پێ بگوترێ :: ئاغاژن

ئایشێ ، ئاغاژن مرۆتە .

ئاغاکردن ـ ب [مصت. مت.] ، (مک.) گەیاندنی داشـێکی دامە لە بەرێـکەوە بـۆ ئاخـر ڕێـزەکانی ئەوبـەر ، کـردنی یەکێـــك لـە دارەکانی دامە بە ئاغا . :: هـەر ئێستا ئاغای لێـدەکەم . نەمزانی کوێڕا ئاغات کرد . ★ دامەکردن .

ئاغایانە ـ (ئاغـا + ئانـە) ١ـ (نتـ) باجێـکە ، دەرەبـەگ و خاوەنملك لـە ناوچەیـەكدا كـە خۆیان ملکیان تێـدا نەبێ بـەلام دەسـتیان بە سـەر مەلبەندەكەدا بڕوا ، لە جوتێـرەکان و خەلـکی لادێی دەسـتێنن . ٢ـ (صـت.) ئـەوەی لە ئاغـا دەوەشـێتەوە ، کارێکی بۆ ئەوە بێ بۆ ئاغا بکرێ یا هەر ئاغا بیکەن . :: ئەم فێز و ئیفادەی ئاغایانە بۆ تـۆ نەهاتوە . ڕاوێـکی ئاغایانـەمان کـرد . ٣ـ (بنـ.) بە شـێوەی ئاغایـان ، وەکـو گەورەپیـاوان ، وێنـەی جوامێـران . :: ئاغایانە وازمـان لێبێنە . ئاغایانە دانیشە .

ئاغایەتی ـ [ئاغا + ئەتی] ، (حمصـ.) ١ـ ملکـــداری ، سەرۆکایەتی عەشیرەتان :: ئاغایەتی لەم زەمانەدا باوی نەماوە . مـالی حەمەداغای چەنـد پشت ئاغایەتی مامەشانیان کردوە . ٢ـ چۆنێتی و بابەی ئاغا ، گەورەیی . :: ئاغایەتی هەر لـە خـۆی دەوەشـێتەوە ، ئاغایەتی کارێکی هـەر وا هاسان نیە . ★ ئاغایی .

ئاغـایی ـ [ئاغـا + ئی] تە : ئـاغایەتی .

ئاغزۆنە ـ [ئـاغ ؟ + زۆنە = زوانـە] ، (نتـ.) ئالقەیێـکە ، لە مەعدەن ، شاخ یـا ئێـسك و ئەو جۆرە شتانە ، بە شـکلی دایرە یا چوارگۆشـــە و .... دروسـت دەکرێ ، لە ناوەڕاستیا تێزمالکێکی لە عەینی ماددە پێدا ڕابەل کراوە . وەکو قوتری دایرە (تە : پردەلە) ، ئەمەشیان (زمانە)یێکی تێدەخرێ . ئـەم ئامـرازە دەخرێتـە سـەری پشـتێندی قـایش ، هەمیـان ، بەندەسەعات و فیشەکدان و گەلێ شتی لەم بابەتە و لە پشت یا هەر شـوێنێکی تر تونـد دەکرێ . ★ ئالقەزۆنـە ، ئاوزۆنـە . (بکـ.) ئاغزۆم ، ئاقزۆم (ژابا ـ ١٥/١٢ ، کف ـ ٥٤/٤٢) .

ئاغزە ـ [= تو + ئاغز : دەم ، زار + ە ـ ئە/١] (سنـ. ، کمر.) پارچـە کاغەزێکی بچکۆلـەیە ، لە سەرێکەوە کـۆل دەبڕن و لـولی دەدەن دەیخەنـــە بنـی قامێشـە جگەرەوە بـۆ ئەوەی کـە تۆتنیان تێکرد نەڕژێتە خـوار و لە وەختی کێشانی جگەرەشدا کاری دارجگەرە دەبێنێ . ★ بنك . بنکەجفارە . دەمە .

ئاغسـتۆس ـ [= لاتینـی : ئۆگوستوس] ، (نا.) تە : ٢ـ ئاب .

ئاغلەب / بە ـ [محـر . عـا : اغلب] ، (مکـ.) ، (صـ.) تە : ئەغلەب .

ئاغە ـ (نا.) ، (هل. ، سنـ.) تە : ئاغـا . :: مـالی کاکەخـانی

ئاغەنە (ئاغان) .
ئاغەبانۆ ــ (نت.) تە : ئاغابانۆ .
ئاغــەڵ ــ (نـا.) ، (مکـ.)
١ــ ئەشکەوتی تەبیعی یا دەسکرد لە
کێو ، یا چاوە خانوێك لە ناوماڵ
کە بۆ داکردنی مەڕ و ماڵات تەرخان
دەکـرێ . ٢ــ چـوار دیوارێـکی
سـەردانەپۆشراو لـە دەشت ، بۆ
داکـردنی مـەڕ و مـاڵات . لـەو
شوێنانەی زۆر سارد نیە و بەفر ،
یا هەر نابارێ یاخـۆ نامێنێتەوە ،
هەم ناهێڵێ مـاڵات بە دەشتا بڵاو
بێتـەوە و هـەم بـای ساردی
زسـتانیش کەسـیرەیان نـاکا .
٣ــ جێـگایێکی تایبەتییـە ، لـەو
شوێنانـەی بەردیـان کەمـە بـۆ
داکردنی مەڕ و مـاڵات بە (چەپەر)
دەیکەن . ★ غەڵ .
ئافات ــ [= عا. جمی : آفت] ،
(نا.) بـەڵا ، زەرەر و زیـان (بۆ
کشتوکاڵ) ، نەگبەتێ . نەخۆشێ
(بۆ ئاژاڵ و پاتاڵ) :: دەغڵەکەی
ماڵی مام خدرێ ئافـاتی زۆرە .
هــەرچێ حەیوانیشــیان هەبــۆ
ئەمساڵ ئافاتی گەیشتۆتێ .
□ « تاقانـە یەتیمـی خەڵــەفی
قەتـرەیی نیسـان »
« تۆ خۆش بی ، سـەدەف بۆ،
بەنیدات دۆربی لە ئـافات » .
(نالی : مقبل ــ ١٠)
تێبـ ــ ئەم ووشە عەرەبییە ،
بە شێوەی (جەمع) هاتۆتە نـاو
زمانی کوردێ ، بـەڵام زیاتر وەك
(مفرد) بەکاردێت .
ئافاق ــ [= عا. جمی : أفق] ،
(نا.) ١ــ تە : ئاسۆ .
□ « لە ئافاقی ژیـانی ناهومێدێم
خەندەکەی بـابی »
« فریشـتەی پـاکی هێوامی
نیشـاندام کە بیدوێنم »
(دڵدار ــ ٥٢)
٢ــ دنیا .
□ « ئاخـر نـە ئافـاق سـەدای
عەشق ئەو »
« بـەرز بی چون خـوڕۆش ،
کۆس کەیخوسرەو »
(خانا ــ ٣٥٤)
ئافتا ــ [ئاف = ٢ــ ئاو + تا] ،
(نت.) هاوتا ، هاوچەشن ، وێنە .
□ « ئەگەر چاوی خۆم بە پایەزێنێ
هەڵدێنـایە ئـەو خاتۆنـەم دێ و
ئافتـای کاکەمـــەمی جوانـە . »
(تحفە : ج ١ ــ ٢٢٦).
ئافتاب ــ [فـر.] ، (نـا.)
١ــ خۆر ، هەتـاو ٢ــ نـاوە بـۆ
ئافرەتان . تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە
زمانی کوردیدا ، بە تەنیایێ هەر بە
مەعنای (٢) دەبینـدرێ ، بەڵام لە
تەرکیبدا ، ئەویش کەم ، هەیە .
★ ئافتاو .
ئافتابگەردان ــ [ئافتـاب/١
+ گەردان = وەرگێڕ] ، [فر. کو.]
(نت.) ، (مکـ.) پێشـچاوکەیەکە لە
چەرم یا مقەبا ــ بە شکڵی مانـگی
کەمتر لە حەوت شەوە ــ دروستی
دەکـەن و ئـەو سەرەوسەرەکەی
بەنێکی تێـدەخەن . لـە وەختـی
دروێنە یا کاری دێـکەی کشتوکاڵا
جۆتیاران لە ناوچاوانیانی دادەنێن و
لە پشتە سەریان گرێی دەدەن تا

تێشکی هەتاو لە دەم و چاویان نەدا .

ئافتابپەڕ ــ [ئافتاب + پەڕ (پەڕین = دوورکەوتنەوە)] ، [فر. کو.] ، (نت.) ڕۆژاوا ، تاوپەڕ .

☐ « تا وەخت غوروب وادەی ئافتابپەڕ »
« پەڕان تەر جە نەخش ، پەڕ دالْ گوڵزەڕ »

(خانا ــ ١٩٤)

ئافتاو ــ [ئاف + تاو] ، (نت.) ، (سنە. ، سیمە. ، مکـ.) ١ــ تە : ئافتاب /١ ☐ « سبحەینێ ئەگەر ئافتاو دەرپەڕیبە ، ماڵماڵ ئەوێ ڕۆژێ دەهاتە بازاڕیبە » (تحفە : جـ٢ ــ ١٦) ٢ــ تە : ئافتاب/٢ .

ئافتاوپەڕ ــ (نت.) تە : ئافتاب پەڕ .

☐ «چۆگە هەم خەرگەی خوسزەوی گوڵزەڕ»
« کەردشان وە پا وەخت ئافتاوپەڕ »

(خانا ــ ١٨٨)

ئافتاوە ــ [ئاف + تاو + ە ــ ە/١] ، (نت.) دەفرێکە ، لە تەنەکە ، مس ، زەرد یا وەرشەو دروست دەکرێ ، بۆ دەست و چاو شوشتن و دەستنوێژ هەڵگرتن بەکاردێت . ★ مەستینە .

ئافتاوەدار ــ [ئافتاوە + دار]، (نت.) خزمەتکارێکی لە دیوەخانی میران و ئاغایان و دەربارەی پاتشایان ، بۆ هەڵگرتنی ئافتاوە و ئاو بە دەستی خەڵکداکردن ، تەرخان کرابۆ .

☐ « من کەمتەر کەنیز پەرستار تۆم »
« من ئافتاوەدار ، خزمەتکار تۆم »

(خانا ــ ٢١٩)

ئافتاوە و لەگەن ــ ئافتاوە و قاپێکی دیکەیە لەعەینی مەعدەن (لەگەن) کە دەستی لە سەر دەشۆرێ ، بۆ ئەوەی ئاوەکە نەڕژێتە سەر ئەرز یا فەڕشان :: دەستێك ئافتاوە و لەگەنی مسواری جوانیان هەبۆ .

ئافتۆمات ــ (نا.) ، (کتێر.) جۆرێك چەکی شەڕە ، لە تفەنگ بچووکترە و لە دەمانچە گەورەتر ، بۆ هەڵگرتن سووکە و فیشەك زۆر دەخوا ، هەر جارێك میتلی ڕاکێشرێ ئیتر پێویستی بەوە نیە پاش تەقاندنی هەر فیشەکێك ــ وەکو تفەنگی تر ــ جارێکی تر میتلی ڕاکێشن و فیشەکی بەرنەبەر. هێندێکیان بۆ تەقاندن دەرەجەیان هەیە ، یەك یەك ، یان دوو دوو ، یان هەرچی فیشەکی تێیدابێ هەمووی بە جارێك دەردەکا . کلاشینکۆف و ستێن ئافتۆماتن . تێب ــ ئەم وشەیە هەر عەینی وشەی (ئۆتۆمات)ی فەرەنسییە کە لە (ئۆتۆماتۆس)ی یۆنانی وەرگیراوە و مەعنای ئەوەیە : (لە خۆیەوە کار دەکا ، لە خۆیەوە دەبزوێ) . لە شەڕی دوەمدا کاتێ (ئوردووی سوور) هاتۆتە کوردستانی ئێران ئەم وشەیەش بە شێوەی ڕووسییەکەی

هاتۆتـه نـاو زمـانی کـوردیّ
★ تەماتیر ، تەماتیك (کمر.)
تۆمیکەن . هس : ئافتاب ، ئافتاو
بە مەعنای : لە خۆیەوە دەدرەوشیّ
یا لە خۆیەوە گەرم .
ئافراندن ـ [ست : ١ـ فرا ،
ئومریّس . ٢ـ فرا ، کەریّت .
پە : ئافریّتەن] ، (مصد. مت.) ،
(بک.) دروستکردن ، داهیّنان ،
خەلق‌کردن (تە : ژابا ـ ١٣)
داتاشین . تیّب ـ دوّ ڕیّشەکەی
ئاویستایی یەکەمیان بۆ ئەو شتە
چاك و بەکەڵکانەیە کە (ئاهۆرامەزدا)
خەلقیان دەکا و دوّهەمیش بۆ شتی
خراپ و بێ‌خێر کە (ئەهریمەن)
دایان‌دێنیّ . (تە : پد. یەسنە .
جا ـ ٢٤٣) .
ئافرّ ـ (نا.) ، (زا. ، هو.)
تە : ئاخورّ .
ئافرەت ـ (نا.) ١ـ جسنی
مێبینەی ئادەمیزاد . ژن ::
ئافرەتێکی چاکە (ژنێکی چاکە) .
٢ـ هەندێ پیاو کە ناوی ژنی
خۆیان نابەن بەم وشەیە بانگی
دەکەن :: ئافرەت چێمان هەیە بۆ
نێوەڕۆ . ★ عافرەت . هس :
(١) ئافرودیزیاك (ئینگلیسی ،
فرەنسی) = ئەو دەرمانانەی کە
توانایی جوت‌بوون زیاد دەکەن و لە
(ئافرۆدیت)ی یۆنانی وەرگیراوە
کە بە خوای جوانی و دلداریّ
مەشهورە و لای ڕۆمانیەکان بۆتە
ڤینۆس . (٢) عەوڕەت ، عفریت .
(عا.) .
ئافەریدە ـ [پە : ئافریتەك] ،
(نمف.) خەلق کراو ، دروست کراو،
مەخلوق :: هەموّمان ئافەریدەی
خودایەکین ، هیچ ئافدریدەی
خولای بە حالّی جوامیّر نەبیّ .
تیّب ـ ئەم وشەیە لە قالّبی ئیسمی
مەفعولدا لە (موکوریان) و
(سلەیمانیّ) و (سنە) بەکاردیّت ،
بەلاّم مەصدەرەکەی لە بیر چۆتەوە و
بە هۆی فیعلی موساعیدی (کردن)
مەصدەریّکی تیّکەلّی لیّ
دروست‌کراوە ، بەلاّم لە لەهجەی
باکوریدا (ئافراندن) (تە : ـ)
هەیە .
ئافەریدە کردن ـ (مصت. مت.)
لە نەبوونەوە دروست‌کردنی شتیك .
داهیّنان . خەلق‌کردن . □ « بەو
خودایەی هەموّمانی
ئافەریدەکردوە . » .
ئافەریم ـ (نا.) ، (مک.) تە :
ئافەریّن .
ئافەریّن ـ [ست : ئافرینە،
ئافریڤەنە . پە : ئافریّن] ، (ئە.)
بەمانای : زۆر چاکە ، باشە ،
پەسندە ، باشت‌کرد و بۆ ئەم
مەبەستانە بەکاردیّ : ١ـ یەکیّك
کاریّکی کردبیّ و بە لای یەکیّك یا
چەند کەسیّکی ترەوە باشی کردبیّ ،
بۆ دەربڕینی ڕازیّ‌بوونی خۆیان و
هاندانی و دلخۆش‌کردنی ئەو ،
پێی دەلّیّن ئافەریّن . ٢ـ لە ئیّران
قوتابیّکی ئەرکەکانی بە چاکیّ و
ڕیّك‌وپیّکی جیّ‌بەجیّ بکا ، ماموّستای
لەسەر دەفتەرەکەی بۆی دەنوسیّ
ئافەریّن . ٣ـ بۆ دەربڕینی ناڕازیّتیّ
لە کردەوە و ڕەفتاری کەسیّ یا لە

کـارێکی کردوێـــە ، بە ڕاوێـــژی سـەرسوڕمانەوە دەکوترێ . :: هەی ئافەرین ! بۆ کاریٚ‌کردت ، هەزار ئافەرین ! بۆ ئەم ئازایەتییە . ٢ــ ناوە بۆ ئافرەتان ★ ئافەریم . // نەفرین (= نەئافەرین) .

ئافەرین لێکردن ــ (مصـد. مت.) بە کەسـێ ووتـن ئـافەرین . :: ئێشەکەی ئەوەندە بە ڕێ و جێ بۆ هەمو بە جارێك ئافەرینیان لێکرد.

ئاقـار ــ [؟] ، (نا.) ، (مکـ. سـنـ.) دەوروبـەر ، نێزیکـان ، جێگەوشوێن :: لەوان ئاقارانە . لە ئاقاری ماڵی خۆیـان ، لە ئاقـاری (چوارتا) تۆشی کاروانەکە بۆین . هس : (عا.) عقار .

ئاقڵ ــ [= عا : عقل] ، (نا.)، (مکـ.) ١ــ هۆش، فام ، تێگەیشتن :: ڕۆڵە ئـاقڵت‌بێ. ٢ــ [= عـا : عاقل]★ئەقل. ٢ــ(صـ.) ا) ووشیار، تێگەیشتو ، زانا :: ماشەڵڵا کوڕی من ئاقڵە . ب) ئارام ، بێ‌قرەوبڕە، بێ‌هەستوخوسـت . :: منـاڵێنە ئـاقڵ دانیشـن . **بـاقڵ** ــ [بە + ئاقڵ /١] ، (کو. عـا.) ، (بنـد.) بەوجۆرەی کە ڕێی تێدەچێ، بەشێوەیێکی ئەقڵ لێکی‌دەداتەوە ، وەکو خەیاڵی لێدەکرێ ، وادیارە ، وادەردەکەوێ. :: باقڵ ئێمشەوتیش هەردەبارێ ، بـاقڵ ئەوسـاڵ زور گەرم دەبێ . باقڵ سـبەینی وەڕێ دەکەون . **باقڵم** ــ [باقڵ + م (ز)]، (کو. عا.) ، (بند.) تە: باقڵ (هەمو مەعناکـانی ، بەڵام بەوجـۆرەی کە یەکێك خۆی تێی‌دەگاو بەیەکێکی‌تری دەڵێ) :: باقڵم (بەعەقلی‌من) ئێمشەو هەردەبارێ .

ئاقڵانە ــ [ئاقڵ/٢ + ئانە/١] ، (عا. کو.)، (بند.) بەشێوەی یەکێکی عاقڵ ، وەکو کەسێکی تێگەیشتو . :: هەرچێ پێـی بسـپێرن ئاقـڵانە ڕایدەپەڕێنێ ، ئەم‌کـارە ئاقڵانەیـە لەدەست هەموکەس نایێ ، خۆ دنیا خرانابێ جارێك ئاقڵانە بجوڵێتەوە.

ئاقڵ بڕین ــ (مصـد. لا.) ، (عا. کـو.) ، (مکـ.) تێگەیشـتن و قبوڵ‌کردنـی کارێك یامەسـەلەیێ بەوجۆرەی کە باسـی‌دەکەن ، یـا بەوچەشـنەی کـە پیـاو خـۆی تێی‌گەیشتوە و بۆخەڵکی باس‌دەکا. :: ئاقڵ نای‌بڕێ ئەو پیاوە شـتی‌وا بکا . هەرچۆنێکی ئاقڵی بڕێ وادەکا. ئا بەم جۆرە ئاقڵ دەی‌بڕێ . ئاقڵی وای بڕیوە لۆمـەی مەکەن . هێچ ئاقڵم نەی‌دەبڕێ ئەم‌کارە وابـێ . ★ ئاقڵ گرتن . چۆنە ئەقلەوە .

ئاقڵ بۆن ــ (مصـد. لا.) (عا. کو.) ، (مکـ.) ١ــ بـۆنە خـاوەن هۆش ، هۆش هاتنەوە بەر ، هەست کردن و تێگەیشتن ، پێ‌زانین. ٢ــ تەمبێ‌گرتو بـۆن ، دەست‌کێشانەوە لە کارێك ، وازهێنان لە کردەوەیێك :: شێرکو ئیتر ئاقڵ بـوە چێـدی قومار ناکا . هەرچێ هەبۆ بە ڕایـز دۆڕاندی ئێستا بۆمان ئاقڵ بوە .

ئاقڵ پێشکـان ــ (مصـد. لا.) (عـا. کو.) ، (مکـ.) سـەرەودەر کردن لە کاران ، لە مەسـەلەیەك ، لـە زانسـتێك ، لێزانـین . :: جەوهەر ئاقڵی بەوشتانە ناشکێ ،

هێچ نەمدەزانی خدر ئاوا ئاقلی بـە
شیعر دەشکێ ، جوامێر ئیتر گەورە
بوە ئاقلی بە چاکەر خراپە دەشکێ.

ئـاقڵ تێکچوون — (مصت. لا.)
(عـا. کو.) ، (مک.) ١ـ شـێوانی
ئـاقڵ ، لە دەسـت‌چوونی هەسـتی
تێگەیشتن و سەرەودەر کردن لـە
کاران ، لێك‌نەکردنـەوەی چـاکەو
خراپـە . ٢ـ (کن.) شـێت‌بوون ،
خەرفـان .

ئـاقڵ کردن — (مصت. مت.) ،
(عا. کو.) ، (مک.) ١ـ تەمبێ‌کردنی
کەسێك (بە قسە یا هەر کـارێکی
مەعنەوێ کە بێ‌ئێشێنێ ، یـا بـە
لێدانو پێ‌گەیاندنی زەرەری ماددێ)
:: وەهای بەگژ داچوو بۆ حەوت‌پشتی
ئاقڵ کرد . دارونەداری لێ بردەوە،
بۆ بابەلبابی ئـاقڵ کرد ٢ـ دابـین
کردنی منالآن و بێدەنـگ کردنیـان
(بە لێدان یا هەڕەشەر گوڕەشـە)
:: بێدەنگ بن دەنـا بـانگی دەکـەم
ئاقڵتان کا . ★ عاقڵ کردن .

ئـاقڵ گرتن — (مصـت. لا.) ،
(عا. کو.) ، (مک.) تە : ئاقڵ بڕین .

ئاقڵی — [ئاقل/١ + ٢ـئی] ،
(عـا. کو.) ، (حمـصـ.) ، (مک.)
١ـ تێگەیشـتوویی ، زیرەکـی
وورپایی . ٢ـ (مجـ.) چاك ، چاکە.
:: زۆر ئاقڵی کرد کە دەنگی نەکرد،
دەنا لێیان دەبوو بەشەڕ . ئەم ئیشـەی
ئاقڵی بوو . ئەم ئاقڵییەی ئەو شێت‌و
شوورە کردوویـە کەس نـایکا . ★
عـاقڵی .

ئاقیدە — [= عا : عقیـدة] ،
(نا.) ، (مک.) تە : ئیعتیقاد .

ئاقیق — [= عا : عقیق] ، (نا.)
بەردێکە ، چەند جـۆری هەیـە ،
لەوانە هیندێکیان لە ڕیزی بـەردە
بەقیمەتەکان دەژمێردرێن و زیـاتر
دەکرێتـە نەقیمـی ئەنگوسـتیلە و
ملوانکە. . .بۆ خۆڕازاندنەوەی ژنان،
جـاران مۆریشـیان لێ دروسـت
دەکرد . بەردێکی ئاودار و جوانە ،
گەلێ ڕەنگـی هەیـە ، لە هەمـوان
پەسندتری (سووری ئاتەشی)یە و
جۆرێکی تریشـی (دڕۆبا)یە . لـە
باری کیمیاییەوە ئەم بەردە بەردێکی
(سیلیسـی)یـە و چەنـد زەڕە
(مۆلیکول) ئاوی تێدایە کە ژمارەیان
لە ١٨ تێ‌نـاپەڕێ و لە جۆرەکـانی
ئاقیق دا کەم و زۆر دەبێ ، ئەگـەر
بیهاڕنەوە و بەسەر ئاگری وەرکـەن
وەکوو خوێ قرچەقرچ دەکا ، ئەوە
ئاوەکەیەتی کە دەبێتە هـەلم . لـە
بەردی تر سووك‌ترە و جاروبارە هێندە
سووك دەبێ کە سەرئاو دەکـەوێ ،
لە کوردستان هەندی نەوعی هەیە .
★ یاقیق . **ئاقیقی ڕەش (سەوز)** —
(نت.)بەردێکی سەوزی مەیلەو ڕەشە،
وەك ووردەشووشەی بوتڵی شکـاو
دەچێ ، لەتیرەی ئەو بەردانەیە کە
لە ئەنجامی ئاگرپژێنی هـەندێ کێو
پەیدابوون ، زور سـەخت و ڕەقـە
وەك تێغیش دەبـڕێ ، ئادەمێزادی
دەوری‌بەرد چەك و هەندی شتی‌تری
(سەرنێزە ، کێرد ، سـەرەرمب و
دەمەداس ...) لەم بەردە کـە لـە
گەلێ شوێنی کوردستـان دەسـت
دەکەوێ ، دروست‌کردوە .

(ـ ئـاك) — (پب.) بـەدوای

ڕێشەی فیعلەوە دەنوسێ و دەیکا
بە ناوێ کە مەعنای (بەکارهـاتن ،
بـە کەلکهـاتن) دەدا :: پۆشـاك
(شتێکی بە کەلکی پۆشـتێن بێ) ،
خۆراك (هەرچی بەکەلکی خواردن
بێ) .

ئاکابر ـ [= عا : اکابر (اکبر)
= گەورەکـان] ، ١ـ (صـ.) (مکـ.)
پیاوی بەساڵا چو ★ ئیختیار ٢ـ
(نا.) پیاوی گـەورە و بـەرێز لـە
کۆمەڵدا ★ ئەشراف ، ئەعیان .

ئاکابرانە ـ [ئاکابر + ئانە/١] ،
[عا. کو.] ، (بنـد.) ١ـ ئەوەی لـە
پیاوی ئاکابر دەوەشێتەوە ، کـاریکی
پیاوی ئاکابر بیکا. :: ئەم کوڕە بەم
منالێ خۆیـەوە کارێـکی هێنـدە
ئاکابرانەی کردوە ، پیـاو سـەری
سوڕ دەمێنێ . ٢ـ بەشێوەی پیاوی
ئاکابر ، وەکو ئاکابران . :: کـوڕم
تـۆزێ ئاکـابرانە دانیشـە ئـەم
جۆلەجۆلەت لە چیە ؟ .

ئاکـادیمی ـ [= فرەنسـێ :
ئاکادیمی . لە یۆنانی وەرگیراوە] ،
(نا.) ١ـ شوێنێکی تایبەتیە کـە
لەوێدا بەکردەوە فێری زانست یا
هەنەرێك دەبن . :: ئاکادیمی جەنگ ،
ئاکادیمی شۆڕش . ٢ ـ ئەنجمەنێکە
لەوێدا : ئەدیب و زانا و هونەرمەند
کۆدەبنـەوە و بـۆ پێشخسـتن و
پەرەپێدان و ڕێکخستنی بەشـێکی
دیاری لە بەشەکانی زانست ڕاوێژ
دەکەن و بڕیاڕ دەدەن . :: ئاکادیمی
فەرەنسا : بۆ نوسێن و ڕێکخستنی
قاموس لە ٤٠ ئەنـدام پێکهـاتوە ،
ساڵی ١٦٣٥ لەلایەن (ڕێشێلیۆ)
دامـەزراوە . ئاکـادیمی زانسـت
(علوم) : بۆ لێکۆڵینەوەی مەسایلی
ریازێ و فیزیا و کیمیا ، ... هتد ،
سـالی ١٦٦٦ (کولبێـرت) لە ٦٦
ئەندام و دو سکرتێری هەمیشەیـی
پێکیهێناوە (تە : لارۆس ـ ٩٩٤) .
ئاکادیمی علومی سۆڤیێتی : بەرزترین
شوێنی زانستیە لە یەکێتی سۆڤیێت
(تە : کورتەی قاموسی سیاسی ـ٧) .
تێبیـ ـ أ) ئەم ووشـەیە لە ناوی
دانیشگـایەك وەرگیـراوە کـە
(ئیفلاتۆن) لە باغی (ئاکادیمۆس)ی
نیزیك شاری (ئـاتێن) پـایتەختی
یۆنان دەرسی فەلسـەفەی تێـدا
دەکوتەوە و بەناوی باغەکەی کردیو .
ب) بەرامبەر بە مەعنـای دوەمی
ئاکادیمی، (مەجمەعی عیلمی کوردی)
لەبـەغدا ، ووشـەی (کـۆڕ) ی
دانـاوە و نـاوی خۆشـی نـاوە :
(کۆڕی زانیـاری کورد) .

ئاکار ـ (نمصـ.) ، (مکـ.) ١ـ
خـو ، ڕەووشـت ٢ـ کـردەوە ::
ئاکاری باش نیە ، لە ئاکـاری ڕازی
بون .

ئاکام ـ (نـا.) ١ ـ دوایـی و
ئەنجامی هەرشتێ ٢ـ وادەی مردنی
کەسێ □ « زیندە بە ئاکامە » .

ئاگا ـ [پە : ئاکاس .] ، (نا.)
١ـ خەبەر، هەست□«ئاگا و خەبەرم
لە مردنی خۆم هەبـو ، لەو کـارە
نەبو . » ● « ئاگای لە مەحمودی بێ
زەواد نیە » (کنـ.) أ) بـۆ گێلـێ و
تێنەگەیشتویێ کەسێ . ب) بۆ بێ
خەبەری کەسێ لەکارێ. ٢ـ(صفا.)،
(سنـ.) تە : ئاگادار/١ ★ (بکـ.) ئاگاە

(تە : کف ـ ٣٩) ، های (کف ـ ٣٠١).
بەئاگا هاتن ـ (مصتـ. لا.) تە : ئاگابۆنەوە . **وەئاگا هاتن** ـ (مصتـ. لا.) تە : ئاگابۆنەوە .

ئاگابۆنەوە ـ (مصتـ. لا.) وەخەبەر هاتن لەخەو یا لە مەستی، وەهۆش هاتنەوە لە بێهۆشی ، کە بەسەر یەکێکا هاتبێ جا لەبەر هەرچێکی بێت :: خەوی زۆر سوکە لە خشپەی پێ ئاگای دەبێتەوە . پیاوی سەرخۆش بۆ ئاو خواردنەوە ئاگای دەبێتەوە . ئەوە نێوەڕۆیە دلێر هێشتا ئاگای نەبۆتەوە . کە عەمەلیاتیان کرد شەو و ڕۆژێکی پێچوو یاللا ئاگای‌بۆوە . ★ ئاگاهی (هو.) ، بەئاگا هاتن ، وەئاگا هاتن.

ئاگادار ـ ١ـ (صفا.) حاڵی کەسێکی بە شتێك یا کارێك بزانێ ، خەبەرداری بێ :: هەر خۆی ئاگاداری ئەم ئیشە بۆ . هەر ئاگادار نەبۆن لەدەرەوە چباسە . ★ (سنـ.) ئاگا/٢ . ٢ـ (نفا.) کەسێکی یەکێك یا شتێك دەپارێزێ :: خوا ئاگاداری بێ ئاگاداری منداڵەکان بە .

ئاگادار بۆن ـ (مصتـ. لا.) بە باس‌وخواس ، کارێك یا مەسەلەیێك زانین ، خەبەردار بۆن . ★ ئاگالێ‌هەبۆن .

ئاگادار کردن ـ (مصتـ. متـ.) خەبەردار کردنی کەسێك لەکارێك ، لە باسێك یا لە مەسەلەیێك ، ڕاگەیاندنی خەبەرێ(لەبابەت هەرچێ بێ) بەکەسێ . :: ئاگاداری کاووس بکەن ئاگای لەخۆی بێ . پێش ئەوەی من‌بچم خەسرەو ئاگاداری کردبۆ .

ئاگاداری ـ (حمصـ.) ١ـ زانین ، خەبەرداری :: بە ئاگاداری دۆکەسان پارەکەی بدەنێ . ٢ـ تە : ئاگاداری کردن .

ئاگاداری کردن ـ (مصتـ. متـ.) تە : ئاگا لێ‌بۆن . :: ئاگاداری منداڵەکانی‌بکەن با پەرتەوازە نەبن . ★ ئاگاداری/٢ .

ئاگا کردن ـ (مصتـ. لا.) هەست پێ‌کردن،پێ زانین:: دەیگوت هەرچی دەمار لە لەشیدایە هەموی ئاگادەکا . لەشی هێندە سڕ بوە ئاگری پێوەنێی ئاگا ناکا .

ئاگا لێ‌بۆن ـ (مصتـ. متـ.) چاوەدێری کردن ، باڵ بەسەرکێشان و پاراستنی کەسێ یا کەسانی و شتێ :: ئاگات لە منداڵەکان بێ مەیەڵە (مەهێڵە) بێحەیایی بکەن . ئاگات لە باخچەکە بێ مریشك نەچنە ناوی . ئاگایەکتان لە دوکانەکەم بێ تادەچم نوێژ دەکەم. ئاگایەکت لێمان بێ .

ئاگا لێ‌هەبۆن ـ (مصتـ. لا.) تە : ئاگادار بۆن . :: ئاگات لێیە (لێ هەیە) چۆن ئاوڕێشی یەك بۆن . خوا لەوسەرە ئاگای لێ‌یە من دەستم لەم ئیشەدا نیە .

ئاگاهی ـ (حمصـ.) ، (هو.) ١ـ تە : ئاگا بۆنەوە □ « دڵە وادەی صوبح نەو وەهارانەن » « وەخت ئاگاهی دەردەدارانەن » (مەولەوی : مکبـ ـ ٢٤٧) . ٢ـ تە : ئاگادار /١ □ « هەوای کۆتایی ناڵەی وێت بیەن » « وە تێری هەنی ئاگاهیت نیەن » (مەولەوی : مکبـ ـ ٤٦٣)

ئاگایی ـ (حمصـ.)، (سنـ.) ۱ـ تە : ئاگا . ۲ـ لێزانێتی ، سەلیقـە پێشکان . سەرڕشتە .

ئاگر ـ (نا.) ۱ـ ڕوناکی و گڕ و گەرمایەکی لە سوتانی مۆتەمەنـێ (دار ، خەلوز ، نەوت ، گـاز و..) بەدەست دێت و بۆ ڕزگـار بون لـە سەرمـا و بـۆ چێشت‌لێنـان و مەبەستی جۆربەجۆری ژیان ، کەلکی لێ وەردەگیرێ . ۲ـ (مجـ.) ، أ) گەرما ، گەرمای نەخۆشی :: هەمو گیانی دەلەی ئاگرە دایپسێ ، کـە نێوەڕۆ داهات دنیا دەبێتە ئـاگر . ب) ڕق‌و تورەیی ، تـورە بـون :: جارێ قسەی دەگەل ناکرێ ئـاگرێ لێ دەبارێ . ج) شەڕ و جەنـگ ، فیتنە و شەڕ و شـۆڕ :: هیتلـەر ئاگرێکی کردەوە دنیای سـوتاند و خۆشی سوتا . د) چەك و تەقەمەنی :: هەمو گیانی خۆی کردوتە ئاگر. ★ ئـاتەش ، ئـاوور ، ئـاهێر . **ئـاگری بن‌کـا** ـ (نتـ.) ، (کنـ.) کەسێکی لە سەرەوە خۆی پیاو چاك نیشان بدا و لە ژێرەوەش نێـوانی خەلك تێك‌بدا یـا خراپـە بکـا . کەسێکی شەڕ و هـەرا سـازکا و ئاژاوە بنێتەوە :: لاچۆ لەبەرچاومان مەمێنە هەی ئاگری بن‌کـا . چـۆن ئەم کابرایە لەم خەلکە بوتە ئـاگری بن‌کا . ★ ئاگری ژێرکا . ئـاوری بن‌کا . **ئاگری بێ‌ئامـان** ـ (نتـ.) ، (کـنـ.) بـەلا و چەرمەسـەریکی چارەکردنی گران بێ یا هەر نەکرێ. □ « ڕەببی ئاگری بێ ئامانیان تـێ بەربێ » . **ئاگری ژێرکـا** ـ (نتـ.) ، (کنـ.) تە : ئاگری بن‌کا . **ئـاگری قودرەت** ـ (نتـ.) ، (کنـ.) ۱ـ قەزا و قەدەر ، بـەلای لابـەلا:: ئـاگری قودرەتێیـان تێ‌بەربـێ . ۲ـ ئادەمێـزادی بـزۆز و نـەسرەوت بەتـایبەتی منـدال :: ئـەوە بـۆ دانامەزرێی ، هەی ئاگری قودرەتێ. ۳ـ پیاوی کار لەدەست‌هاتو ، ئازا و شەڕکـەر . :: دەلـەی ئـاگری قودرەتێیە هێچی لەبـەر دەسـتی عاسێ نابێ ، وەك ئاگری قودرەتێ وایە ، غەنێمی پەنجا سوارانە . ★ ئاوری قودرەت .

ئاگرباران ـ (نـتـ.) ، (کـنـ.) ۱ـ گەرمـای بێ‌ئەنـدازە . ۲ـ دابـارێنی گوللـە لە شـەڕدا ، دەستڕێژکردنی چەندکەس وێکڕا .

ئاگرباران‌کردن ـ (مصتـ. متـ.) بۆمبا ، گوللەی تـوپ و تفەنـگ و هەرچی لەم بـابەتە بـێ بە سـەر جێگایەك یا کەسێکدا بەردانـەوە .

ئاگربارانە ـ [ئاگرباران + ەـ ئە/۱] ، (نتـ.) هەوایەکی گورانـێ کوردێیـە . □ « ئەی خـودا لـەم ئاگربـارانە ، ئەی خودا لەو ڕێـزە خالانە ، یار بەبێ تۆ مالم وێرانە. » (فۆلکلۆر) .

ئاگربازێ ـ (حمصـ.) ، (سیمـ.) تە : ئاتەشبازێ .

ئـاگربردن ـ (مصـتـ. لا.) بەهـاسـانێ ، داگیرسـان و زوئاگرگرتنی شتێك یا ماددەیێك . :: ئەم گوێنێیە تەڕە ئـاگر نـابا . پوشوکەی کوێخاحەسـەن ئـاگری چاك دەبرد . بارۆت خێرا ئاگر دەبا.

ئـاگربڕ ـ (نت.) ١ـ کـاری
کوژاندنـەوە و بەرگرتـن لـە
تەشەنەکردنی ئاگرێ کە بەر دەبێتە
خەرمان و ڕەز و ئەو جۆرەشتانە .
تێبـ ـ لە کوردسـتانێ بـاوە کـە
ئاگرکەوتـەوە ، خـەڵکی ئـاوایێ
کۆدەبنەوە و لـك‌وپۆپی داری تـەڕ
دەبڕن و لە چواردەورەی ئاگرەکەوە
بەردەبنـە شـۆڵێدانـی و ئـەو
شوێنانەی ئاگریان تێبەربوە لەوانەی
هێشتا نەیان‌گـەیوەتێ دادەبـڕن ،
بەم جۆرە پێش بە تەشەنەکردنـی
دەگرن و نایەڵن دەوروبەری خـۆی
بسوتێنێ ، لـەو جێگایـانەش کـە
داروباری نەبێ ، بە دەوری ئاگرەکەدا
وەکو جۆگە ئەرز هەڵدەقەنن . ٢ـ
(نت.) ڕاگرتنی شەڕ لە نێوان دوو هێز
کە پێکەوە بـە شـەڕ دێـن . ٣ـ
بەرگرتنـی تەشـەنەی هـەرا و
دەمەقالێ نێوان دوو یا چەند کەس .
ئاگربڕکردن ـ (مصت. مت.) ،
کوژاندنەوەی ئاگرێکی دەکەوێتەوە
بەو شێوەیەی لە (ئاگربڕ)دا باس‌کرا.
ئاگربەربونەوە ـ (مصت. لا.) ،
(سیم.) پەیدابـونی سـوتمان لـە
شوێنێك ، ئاگر دەجێگا یەك بەربون
:: لـە لای خەرمانەکـان‌ئاگرێ
بەربوتەوە هەرچـی دەکەن بۆیـان
ناکوژێتەوە .
ئاگربەردانەوە ـ (مصت . مت .)،
(سیم .) ئاگرتێ‌بەردان ، سوتمان
پەیداکردن لە شوێنێ . :: چەتەکان
ئاگرێکیـان بەردایـەوە خێـرا
کوژاندیانەوە .
ئاگرپارە ـ [ئاگر + پـار (=
پارچە ، لەت) + ە ـ ئـە/١] ،
(صت.) ١ـ بزۆز ، دڕ ، شەڕانێ ،
هاروهاج (منـداڵ) ٢ـ زێرەك ،
بەکار ، لێهاتو (گەورە یا پچوك) ★
ئاتەشپارە .
ئاگرپەرست ـ (نفا . ، صفا .)
تە : ئاتەش‌پەرست .
ئاگرپـەرستێ ـ (حمص .)
١ـ پەرستن ، عیبادەت‌کردنی ئاگر و
بـە خـودا زانینـی . ٢ـ دینـی
زەردوشتێ ★ ئاتەش‌پەرستێ .
ئاگرپێوەنان ـ (مصت. مت.) تە :
ئاگر تێ‌بەردان/١ .
ئاگرتێ‌بەربون ـ (مصت.لا.)١ـ ئاگر
گرتن و سوتانی شـتێك بێ‌ئەوەی
یەکێك بە دەست یا لـە ئانقەست
بیسوتێنێ . :: ئوتومبیلەکەی ئاگری
تێبەربو ، کوژە هێندە لـە سۆبەکە
نێزێك مەکەوە با ئاگرت تێبەرنەبێ .
★ ئاگرگرتن/١ . ٢ـ (کن.) ، ١)
سوتان و فەوتان ، لەناوچون :: کوژە
دانیشە هەی ئاگرت تێبەربێ ، یاخوا
ئاگر دە عومر و ماڵیان بەر بێ . ب)
نارەحەت‌بون ، لەبەر زگ پێسوتان و
بەزەیی‌هاتنەوە بە حاڵی یەکێکدا .
:: پیاو هەر نەیبێنێ چاکە ، ئاگری
تێبەردەبێ ، ئاگرم بۆی تێبەربو ج)
تە : ئاگرگرتن/٢ .
ئاگر تێ‌بەردان ـ (مصت. مت.)
١ـ ئاگر بە سوتەمەنێ،یا هەرشتێکی
ترەوە نان، بەمەبەستی ئاگرکردنەوە،
یا زیان‌پێ‌گەیاندن :: زۆر سەرمایە ،
خێرا سۆبەکە ئاگرتێ‌بەردە . هەندێ
پوش‌وپەڵاشمان ئاگرتێ‌بەرداو خۆمان

پێ ووشك كردەوە . ٢ـ (كن .) ڕقهەڵساندن و تووڕەكردنی یەكێك بەقسە یا بەكردەوە :: ئەوە چت پێ گوتوە وا ئاگرت تێ بەرداوە . ئەم قسەیە چبوو كردت ئاگرت دەم (دەئەم) كابرایە بەردا . ٣ـ (كن .) أ) زیانی ماددی و ئازاری مەعنەوی بەكەسێ یاشوێنێك گەیاندن :: لەشكری ئەمەریكا هەموو ویێتنامی ئاگر تێ بەردا و سووتاندنی. ئەوەندەمان پێ خەرج كرد ئاگرمان تێ بەردا . ب) ئیجادی حاڵەتی بەزەیی پێداهاتن و زگ پێ سووتان لە دڵی كەسێكدا :: هێندە دەكڕوزێتەوە ئاگر دەپیاو بەردەدا . ● « ڕەببی ئاگر دە گیانی بەربێ» تووك و نزایە و كینایەی داوای مردن و لەناوچوونی كەسیكە . ★ ئاگرپێوەنان ، ئاوور تێ بەردان .

ئاگر تێ چوون ـ (مصت . لا .) ١ـ تم : ئاگرگرتن/٢، ئاگرتێ كەوتن. ٢ـ (كن .) بەغیلی بردنی كەسێك بە كەسێكی تر :: هەر باسی پیاوەتی حەسەنمان كرد ، ئەو ئاگری تێ چوو . یەكێك بەكوك و پۆشتەیی ببینێ ئاگری تێدەچێ . نەمانزانی بۆچی وا ئاگری تێ چووبوو .

ئاگر تێ كەوتن ـ (مصت. لا.) تم : ئاگرتێ بەربوون /١ .

ئاگر چوونە گیان ـ (مصت . لا.)، (كن .) ١ـ تم : ئاگرتێ بەربوون/٢ ٢ـ تم : ئاگرگرتن/٢ .

ئاگرخانە ـ (نت .) ، (سیم .) ١ـ كورەی ئاسنگەران كە ئاسنی تێدا سوور دەكەنەوە . ٢ـ تم : ئاتەشخان . ٣ـ تم : ئاتەشخانە ★ ئاوورخانە ، توونخانە ، تونكخانە .

ئاگرخۆرە ـ [ئاگر + خۆر (خواردن) + ٥ ـ ئە/١] ، (نت.) ، (سن .) تم : قەقنەس . (تم : مخ : ج ١ ـ ١٧) .

ئاگرخۆش كردن ـ (مصت. مت.) ١ـ دەست تێدان و تێكوەردانی ئاگر (كۆكردنەوە و خستنەسەریەكی سووتەمەنی ناو سۆبە و ئاگردان) تا باشتر بسووتێ. ٢ـ تێكوەردانی ئاگری خەڵوز و تەپاڵە و ... تا خۆڵەمێشەكەی لەسەرلاچێ و تینی زۆرتربێ . ٣ـ (كن .) قسە هێنان و بردن لەنێوان دووكەسا كە نێوانیان ناخۆش بێ ، ناخۆشتركردنی نێوانی دووكەس ، فیتنەیێ كردن .

ئاگر خۆشكەر ـ [ئاگر + خۆش + كەر (كردن)] ، (صفا .) ، (مك .) كەسێكی فیتنەیێ دەكا ، یەكێكی دەبێتە هۆی نێوان ناخۆشی و بەشەڕهاتنی خەڵك :: ئاگرخۆشكەری وا هەر نابێتەوە ، ئەوەندەی مست لە چاوان دەی شارێكی بەشەڕ دەدا . پیاوی ئاگرخۆشكەر هەمیشە ڕۆژمردە .

ئاگر خۆشكەرە ـ (نفا.) ، (مك.) ئەوەی (كەسێ ، شتێ ، یا كردەوەیێك) كە ببێتە مایەی بەرپابوونی شەڕوشۆر و فیتنە لەناو خەڵكا ، یا لە شوێنێك :: ئاگرخۆشكەرەی ئەم دێیە ، ئەم هەتیوەیە ، ئاگرخۆشكەرەی ناومیللەتان ئیمپریالیزمە .

١ـ ئاگردان ـ [ئاگر + دان

(ئه .)] ، (نت .) ١ــ قوڵکەیەکە ، لە تەختی زۆری ناومـاڵان هـەڵی دەکەنن ، تەنیشتەکانی لیکولـوس دەکـەن (ســواغی ئـەدەن ، یا لەتکەسوێنە و سواڵەتی تێدەگرن) و ئاگری تێـدا دەکەنەوە ، یا لـە لاوە بۆیدێنن . جۆرێکیتریشی لـەباتی هەڵقەندن ، کەرۆکەیەك بە بەرد یا خشت هەڵدەبەستن (ئەمەیان زیاتر لەمزگەوتان و دیوەخانی ئاغایان) بۆ گەرمکردنی زۆر★ ئاوورگ، کوانو، گۆڕك ، گۆڕکە . ٢ــ تە : ئازەر .

٢ــ ئاگردان ــ [ئـاگر + دان (فیعـ.) ،] (مصـــد . متـــ.) ١ــ تەقاندنی چەك (دەمانچە، تفەنگ، تۆپ ، ...) :: کە ئێـوارە داهات دەستیان دەکرد بە ئاگردانی ئەو تۆیە زلانـە و نەیاندەهێشـــت خـەڵك ئاسودەبن . ٢ــ بەقسە و قێشال یەکێـك لەمـەیدان دەرکـردن :: کابرایـان هەر بەجـارێ ئـاگردا و قسەی پێنەکرا .

ئاگرکردن ــ (مصــد . مت .) لەشوێنێکی تایبـەتی ئاگرکردنەوە و ناوبەنـاو ســوتەمەنی هاوێشـتنە سەری بـۆ گـەرمکردن یـا هـەر مەبەستێکیتر . :: تونچی تونخانەی حەمـام ئـاگردەکا . دێزە و گوزە دەخەنە کلەوە و چەند شەو و رۆژ هەر ئاگریدەکەن تا سوردەبنەوە .

ئاگرکردنەوە ــ (مصد . مت .) ١ــ هەڵکردنی ئاگر بۆهەر مەبەستێك بێ :: خێـرا ئاگرێکمـان کردەوە و خۆمان ئیشـكکردەوە . دەی کچی چاك زۆ ئاگرێ بکـەوە و هێـلکە و ڕۆنێکمان بۆ بکە . ئەمە لای خۆتان ئاگرتان کردۆتەوە ، دۆکەڵ کوێری کردین . ٢ــ (کن .) أ) بەرپا کردنی فیتنە و شـەڕ و شـوڕ :: هیتلەر ئاگرێکی کردەوە دنیای سـوتاند . ب) هار و هـاجیکردنی منـاڵان و دابێن نەبونیان :: منداڵ ! ئەو ئاگرە چییـە کردۆتانـەوە ، زۆکـەون بۆخۆتان . ★ ئاگرتانەوە .

ئاگر کەوتنـە گیان ــ (مصد . لا .) ١ــ ئاگر دە لەشی کەسـێك بەربون. ٢ــ (کن .) أ) ئاگرگرتن/٢ . ب) کەوتنـە تالوکە و جێگە بەخۆ نەگرتن . ئارام لێ هەڵگیران .

ئاگر کەوتنەوە ــ (مصد . لا .) تە : ئاگر بەربونەوە .

ئـاگرگرتن ــ (مصـد . لا.) ١ــ ئاگر تێ بەر بون/١ . ٢ــ (کن .) تۆڕەبون و هەڵچون ، ڕقهەڵسان و سوربونەوە :: هەرکوتت ئەم ئێشـە وانابێ ئاگر دەگرێ . ★ ئاگرتـێ بەربون/٢ ج .

ئاگر گەشاندنەوە ــ (مصد. مت.) ١ــ باوەشـێن کردنی مقـــەڵی یا ئاگردانێ ــ کە خەڵوزی تێکرابێ و چەند پولوی خرابێتە سـەر ــ تـا سکلەکان هەمو ڕەژییەکە بگرنەوە و بێکەنـــە یەکپارچـــە ئـــاگر . ٢ــ هەڵســوڕاندنی ئاتەشـگەردان هەر بۆ ئەم مەبەستە . ★ ئاگر گەش کردنەوە .

ئاگر گەش کردنەوە ــ (مصد . مت .) تە : ئاگر گەشاندنەوە .

ئاگر گەشـکەرە ــ [ئـاگر + گەش + کەر (کردن) + ە ــ ئە/١]

(نت.) تە : ئاتەشکەردان .

ئاگرگەشکەرەوە ــ [ئاگــر + گــەش + کــەرەوە (کردنــەوە)]
١ــ (نتــ.) تە : ئاتەشــــکەردان .
٢ــ (نفا.) تە : ئاگرگەشەوکەر/٢ .

ئاگر گەشەو کەر ــ ١ــ (نت .) تە : ئاتەشکەردان . ٢ــ (نفــا .) ئەو کەسەی ئاگر دەگەشێنێتەوە .

ئاگرگیرە ــ [ئاگر + گیر (گرتن) + ٣ــ ئە/٢] ، (نت .) ، (سن .) سۆتەمەنیێکی کەم کەگورج ئاگربگرێ، بۆ ئەوەی ئاگرێکی گــەورەتری پێ بکەنەوە ★ دەس ئاگر (دەساگر) ، دەستەچێلە ، چاوگە .

ئاگر لێبارین ــ [ئــاگر + لێ (لە + ی = ز) + بارین] ، (مصت. لا .) ، (کن .) بەلآ بەسەر هاتن ، تۆشی نارەحەتێ بۆن . ● « ئاگری لێبارێ » تۆك و نزایە .

ئاگرنانــەوە ــ (مصت . مت .) تە : ئاگر کردنەوە/١ و ٢ .

ئاگرودۆ ــ [ئــاگر + و + دۆ (دۆکەڵ)] ، (نت.) ١ــ (هل.) تە : ئــاووردۆ ٢ــ (ســیە.) ، (کن.) ئــاگردان (بەنیشــانەی ئــاوەدانێ ماڵ و بنــە مــاڵە و خێــزان) تە : (هبێد ــ ١) ★ وەجاغ .

ئاگر و دۆ بڕان ــ (مصت . لا .) ماڵویران بۆن ، ئاسەوار نەمان ● «ئاگر و دۆی بڕێ» ماڵێ ئاگری تێدا نەکرێتەوە و دۆکەڵی لێ هەڵنەستێ (بەو مانایەی کە کەسی تێدا نەمێنێ کە پێویستی بە ئاگر هەبێ .) .

ئاگرۆچکە ــ [ئاگر + ۆچکە] ، (نت .) ئاگری پچۆك، ئاگرێکی منالآن بە پــۆش و پــەلآش و چڕوچێلکــە دەیکەنەوە. ★ ئاگرۆکە، ئاورۆچکە.

ئاگرۆکە ــ [ئاگر + ئــۆکە] ، (نت .) تە : ئاگرۆچکە .

ئاگرە ــ [ئاگر + ە ــ ئە/١] ، (نت.)١ــ نەخۆشیێکی تایبەتێ پێستە، زیاتر منالّ تۆش دەبن ، لەپێشــدا لالفاوە و چەناگە دادەگرێ و پاشان دەپەڕێتە جێگای‌تر . ئەو شوێنانەی کە تۆش دەبن زێپکــەی وورد دەر دەکەن و زنچکاوێکی زەردیان لێدێت ★ ئاگرەکە ، ئاورە . تێبـ ــ پێش بلآو بۆنــەوەی دوکتــور و دەرمانی تــازە ، ، لــە کــوردەوارێ ئــەم نەخۆشییەیان بەم‌جۆرە چارەدەکرد : أ) ترشاوێکی خەســتی ســماقیان دەگرتەوە و ڕۆیــان دەکردە ســەر ئەرز ، دەســتی دەکرد بــە کەف و کوڵ ، کەفەکەیان لە برینەکان دەدا ویشــکی دەکردن . ب) شــوانێکی حەوت ساڵ شــوانێ کردبێ ، بــە ئەستێو بەرد چەند پڕیشکێك ئاگری لەسەر برینــەکان دەکردەوە ، لایان وابۆ چاك دەبێتەوە ، رەنگە ئێستاش لە گەلێ شوێنی کوردستان هەر بەم جــۆرە چــارەی بکــەن . ٢ــ تە : ئاتەشەك (تە : هبێد : لــ١ ، مخ : ج ١ ، ل ــ ١٨) .

ئاگرەکە ــ [ئاگر + ١ــ ئەك/١ + ە ــ ئە/١] ، (نت) ، (هل .) تە : ئاگرە/١ .

ئاگرەگڕە ــ [ئاگر + ە ــ ئە/١ + گڕ + ە ــ ئە/١] ،(نت .) ئاگرێکە بە سۆتەمەنیێــکی وەکــو (گوێنی) کرابێتەوە ، کە هەر گڕی هەبێ و

سکڵ نەخاتەوە. تێبیـ ــ منالآن کاتێ ئاگرێـکی وا دەکەنەوە بـە دەوریدا هەڵدەسوڕێن و چـەپلە لێدەدەن و ئەم گۆرانیەیە دەڵێن : « ... ئاگرە گڕەی خۆمانە ... » ★ ئاورەگڕە .

ئاگرتین ــ [ئاگر + ئین] ، (صت.) هەرشتێ وەکو ئاگر ، لـە بارێکەوە پیاو گەرم دابێنێ . :: ڕەووشت و خۆی ئاگرتین (توڕەیێ و توسنێ). فرمێسکی ئاگرین (فرمێسکی گریانی بە کوڵ) . شیعری ئاگرتین (شیعرێ کە پیاو هان بدا و بیهێنێنە جۆش).

ئالك ــ (نا .) تە : ئالێك .

ئالکۆل ــ [= فرەنسێ : ئالکۆل. (لــە ــ الکحــول ــ ی عــەرەبێ وەرگیــراوە .] ، (نا.) ، (کئێر.) تراوێکی کیمیایێیە ، لە هیدرۆژێن و ئۆکسیژێن و کاربۆن پێکهاتوە ، وەکو بەنزین بە هــەوادەچێ ، خێرا ئاگر دەگرێ ، تامی تێژە و بۆنی گرانە ، دەم دەسوتێنێ ، لـە ٧٨ دەرەجـە گەرمایێدا دەکوڵێ و لە ١١٢ ی ژێر سفردا دەبەستێ ، گەلێ چەشـنی هەیە ، لە هەموان بـە ناو بانگتری دوانن . یەکەمیان ئالکۆلی سپێیە کە ناوی کیمیایێ (ئالکۆل ئێتیلێك)ە و کـەم و زۆر لـە هــەمو جــۆرە خواردنەوەیێکی وەکو بیرە و ئارەق و ...... دا هەیە ، ڕەنگـی وەکو ئاو وایە ، بۆنی ناخۆش نیە ، هەندێ تفت و تاڵە و دەم دەزۆرێنێتەوە ، ئارەق و شەراب و ... کـە پیاو سـەرخۆش دەکـەن لــە بــەر ئالکۆلەکەیانە . دوهەمیان : ئالکۆلێکە لــە (دار) دەگیــرێ بــۆیە (ئالکۆلیدار)یشــی پێ دەڵێن ، بــۆ خواردنەوە ناشــێ ، ســەنعاتکار و دوکتۆرەکان بۆ ئێتشی جۆر بە جۆر کەڵکــی لــێ وەردەگــرن . ★ ئیسپێرت . ئیسپیرتۆ . کحول (عا.)

ئالکۆلێ ــ [ئالکۆل + ٣ــ ئێ] ، (فرەنسی . کو .) ، (صـ . نا .) ، (کئێر .) ١ــ کەسێکی زۆر ئارەق و شــەراب و ئــەو جــۆرە شــتانە بخواتەوە و لێی بوبێ بە خــو بۆی تەرخ نەکرێ:: پیاوی ئالکۆلێ دەستی لەرزۆك دەبێ . سۆران هــەر بـە جارێك بوتە ئالکۆلێ ، بــەیانیانیش دەخواتەوە . ٢ــ ئەو شتانەی لــە تەرکیبیاندا ئالکۆل هەبێ :: ئاوجــۆ خواردنەوەیێکی ئالکۆلیە بەڵام پیاو هێندە سەرخــۆش ناکا . ٣ــ ئــەو ئامرازانەی بە ئالکۆل ئیــش دەکەن :: تیرمۆمەتری ئالکۆلێ. پریمۆزێکی ئالکۆلیمان هەبو گوم بو. دوکتۆرەکان ئامرازەکانیان بــە چــرای ئالکــۆلێ ڕادەدێرن تا میکرۆبەکەیان لــە نــاو بچێ .

ئالوچە ــ [ئالو + چە = ئالوی پچــوك] ، (زا .) ، (نت .) تە : هەڵوچە . هەڵوژە . هس : ئالو .

ئالــودە ــ (فر .) ، (نمف .) ١ــ گیرۆدەی شتێك ، کەسێك یــا کارێك . :: ئەم منالە زۆر ئالودەی دایکێتی ، پیــاو خــۆی ئــالودەی جگەرە نەکا باشە . □ «وەك سۆفیی سافێ مەبە ئالودەیی دنیا »
« بێهودە مکەددەر مەکە سەرچاوەیی. مەشرەب »
(نالی : گە ــ ١٢)

« سا خاسەن ئەمجار ، شۆم
سیابەخت »
« تۆ ئالوودەی دەرد ، من زامان
سەخت »
(مەولەوی : مکب ـ ٢٥)

٢ـ حاڵی شتێك كە لە شتێکی تر خشابێ یاکەوتبێتە ناویەوە ئاسارێکی پێوە لکا بێ .

□ « ئالوودە نەبێ تا بە زەبوونگیرتی
خوێنم »
« بۆ کوشتنی من دامەنی پاکی
لە کەمەردا »
(نالی : گم ـ ٨)

★ (بك.) لەوتێ (= عا : ملوث) .

ئاڵەت ـ [= عا : آلة] ، (نا.) ١ـ ئامراز بۆ پێکهێنانی کارێك یا جێبەجێ کردنی مەبەستێك :: هەوجاڕ ئاڵەتی جوتە . کۆنەپەرست ئاڵەتی دەستی ئیمپریالیزمە . ٢ـ (کن.) ئامرازی پیاوەتی و نێرینەیی ئادەمیزاد (چونکە ناو هێنانی بە بێ ئەدەبێ دەزانرێ) .

ئالێ ـ [په : ئالەك] ، (نا.) ، (بك.) لا ، لایەك ، مەڵبەند ، کەرخ ، تەرەف :: ئالیدار (لایەنگیر) ، ئالیبێ ماڵێ (لای ماڵەوە ، حەرەم)، ئەز دچم ئالیبێ دیاربەکرێ (من دەچمە لای دیاربەکرێ) .

ئالیك ـ [= عا : عەلیق] ، (نا.) ژەمە کا و جۆیەکە ، ئەکرێتە بەر وولاغی بەرزە و ئێستر و گوێدرێژ . :: وولاخەکانم ئالیك نەداوە ، ئەوە هێشتا ئالیکت نەکردووە بەر ئەسپەکە !

□ « خاوەنی ئالیکی نالیم پێ نەداوە موتڵەقا » « داویەتی ئەمما وەکو بیستومە قوتی لایەموت » (رەزا ـ ١٠) .

ئالیکدان ـ (مصد. مت.) کاو و جۆ ، کردنە بەر وولاغان . :: با ئالیك بدەم جا دێم . خێرابن ئالیك بدەن تا بڕۆین .

١ـ ئاڵ ـ [په : ئاروس] ، (صنـ.) ڕەنگی سووری گەش . :: پێوازەکە ئەوەندە سوورکەوە تا ئاڵ دەبێ . وەکو دەنکی هەنار ئاڵە . ئەوەندە ئاڵە ئاوی چاوی پیاو دەبا .

□ « لە ئەشکی خوێن بە یادی
لێوی ئاڵت »
« کەنارم بۆ بە کانی لەعل و
یاقوت »
(سالم : گم ـ ٤٩)

٢ـ ئاڵ ـ (سیم. ، سن.) تم : ١ـ ئاڵە . **ئاڵیزەنگان** ـ [ئاڵ + ١ـ ئی + زەنگ (شەوەزەنگ) + ٢ـ ئان /١] ، (نت.) ، (مك.) ١ـ ئەو مەوجوودە خەیاڵییەیە کە پێی دەڵێن ئاڵ (تم : ١ـ ئاڵە) ● « لە قسان ئاڵی زەنگانە ، لە کاران ڕێخ بە لینگانە » ، (کن.) بە کەسێ دەگوترێ کە بە قسە هیچی نەهێشتبێتەوە و بە کردەوەش هیچی لە دەست نەیێ . ٢ـ (کن.) خێرا ، چاپوك .

٣ـ (ـ ئاڵ) ـ (پب.) بە دوای ناوەوە دەنووسێ و مەعنای وێکچوون یا نیسبەتی لێ زیاد دەکا و دەیکاتە ناوێکی تازە :: پاتاڵ ، چاڵ ، چەتاڵ

چەنگاڵ ، فێشاڵ ، قرژاڵ ، (بک.)
کێڤژاڵ ، هەرزاڵ .

١ ـ ئالآ ـ (نا.) ١ـ پارچەیەك قوماش هەرچێکی بێ و هەر چەندێك بێت :: ئالەبێژ (ئـالآبێژ) ، ئالەبۆك ، ★ والآ . ٢ـ پارچە قوماش یا کەوڵێك بوە ، بە سەری ڕمب و نێزەوە دەکرا و شکڵی گیاندار یا شتێکی تری لەسەر دەکێشرا . زەمانی کۆن نیشانەی لەشکر و ئۆردوی جیاجیا بوە ، هەر لەشکرێ هەولێ دەدا ، لەشەڕا ئالآی لەشکری دوژمن بگرێ یا بێخا ، کەوتن یا گیرانی ئالآی لەشکرێك شکستی تێدەخست، لە چەرخی نۆزدەهەمڕا، ئالآ بۆتە نیشانەی گەلێ ڕێکخراو یا دەزگای تریش ، لە هەموان موهیمتر بۆتە نیشانەی سەربەخۆیی نەتەوەکان و ڕەنگاو ڕەنگیش بوە :: ئالآی نەتەوە یەکگرتوەکان . □ « دیارە ئەم ئالآیە شابالی پەڕی ئازادییە » « دەیشەکێنێ بای فەڕەح دەشکێ سوپای ڕەنج و کەدەر » (هەژار) ★ بەیداغ .

٢ـ ئالآ ـ (نا.) ، (هو.) تە : قەڵەم . □ « ئالآگرت بە دەس خورشیدی خاوەر » « نۆسیا بولای بەهرۆزی سەروەر » (خورشیدی خاوەر : دلی‌دلی) .

ئالآت ـ (نا.) ، (مک.) تە : ٢ـ ئالەت .

ئالآچغ ـ [= تو : ئالاچیق ، ئالاجق ، ئالآجو] ، (نا.) ، (مک.) هۆدەیەکە بۆ دانیشتن ، دێوارەکانی لبادە و لێك دەدرێن و کاتی ماڵ‌گواستنەوە لێك جیادەکرێنەوە . **تێبـ ـ** ئەم جۆرە خانوە تەنیا لە ناو خێلآتی (شوقاق) باوە ، کە عەشیرەتێکی کۆچەری ئازربایەجانێن و هاوێنان زۆ دەکەنە کوێستانەکانی کوردستان و زستانان دەگەڕێنەوە پێدەشتان ، فەقیرەکانیان لە (زنج)اندا دەژێن و دەولەمەندەکانێشیان لەم جۆرە خانوانەدا ، لەوانەیە لە (تەتەر)انیان وەرگرتبێ و ڕەنگە خۆشیان هەر پاشماوەی ئەوان بن .

ئالآیێ ـ [١ـ ئالا /٢ + ٣ـ ئی] ، (صت .) ، (سـ.) شتی ڕەنگاوڕەنگ ، هەر شتێ چەند ڕەنگی هەبێ ★ ئاڵ و والآ . **تێبـ ـ** وا دیارە لەبەر ئەوەی کە هەمو (ئالآ)یەك لەم زەمانەدا زیاتر لە ڕەنگێکی تێدایە ، ئەم وشەیە بەم مانایە هاتۆتە مەیدان .

ئاڵبردنەوە ـ [٢ـ ئاڵ + بردنەوە] ، (مصد. لا.) مردنی ژنی زەیستان یا منداڵەکەی ، لە دوای زانی تا چەند ڕۆژێ . :: ئاڵبردیەوە ، شەوارەی بۆ بکرن با ئاڵ نەیباتەوە .

ئاڵبۆنەوە ـ [ئاڵ (٤) + بۆنەوە] ، (مصد. لا.) لە کار کەوتنی ددانی ئادەمیزاد و توانای جۆنی خواردەمەنی نەمانی . **تێبـ ـ** ١) ئەم فیعلە هەر بۆ ددان بە کاردێت و مانای (ئاڵ) دەگەڵ سێ هاوتاکەی کە لە پێشدا باس‌کران جیایە و بۆم مەعلوم نەبو چیە . ٢) لە ناو کوردەواریدا باوە دەڵێن

ئەگەر یەکێك ددانی ئاڵ بێتــەوە ، دوو سێ گەڵای دار قەیسی بجـاوێ چـاك دەبێتــەوە . ٣ ــ سـەعدی شـاعیری گەورەی فـارس دەڵێ : « ... هەموو کەس ددانی بە ترشێ ئاڵ دەبێتەوە (قـازێ) نەبێ ، بـە شێرنــێ . » (گولسـتان : بـابی هەشتەم) .

ئاڵتوون ــ [تو .]، (نا.) ، (کمر.)، سەردەشت ، بانە) ١ــ زێڕ . ٢ــ (مک.) ناوەبۆئافرەتان . ٣ــ ناوی دوو گوندانە لە پەنا شاری سەقز .

ئاڵتیڕەم ــ[تو : ئاڵتی = شەش + کـو : رەم = درەم] ، (نـت.) ، (کمر.) ئەندازەیێکە بۆ کێشـانەی شت ، بەشێکە لە ٦٤ بەشی هۆقە، بە هۆقەی سـلەیمانی دەکـاتە ٥٥ گرام .

ئاڵچاخ/غ ــ [= تو : ئالچاق : نزم] ، (ضـ.) ، (سیم.) پیـاوی بێ قیمـەت ، سـووك و چـرووك ، کەسێکی لە ناو کۆمەڵدا حورمەتی نەگیرێ :: ئەگەر ئاڵچـاخ نەبایـە تەماحی دە مالی هەتیوان نەدەکرد . کەسێ ئاڵچاخ نەبێ خراپەی قەومی خۆی ناکا .

ئاڵدوز ــ [= تو : یـالدز] ، (نا.) ، (سیم.) ڕووکێشی زێڕ یـا زێو کە بە سەر خشڵ و ئەو جۆرە شتانە کێشرابێ ، تا وەك ئاڵتوون و زێو دیاری بکا . □ « ئاسنگەرم بۆ بێنن بە مشتـەرێیە ، بۆم دروس بکا ڕەکێفـی ئاڵــدووز ، دانەلغـاوی مروارێیە .» (تحفە : ج ٢ ، ل ــ ١٦٥) . ★ ئاوەزێڕ ، ئاوەزێو .

ئاڵدوزکـاری ــ (تو . کو.) ، (حمـصـ.) ، (سـیمە.) پێشــەی ڕووکەش کردنی مەعدەنان بە زێڕ یـا زێو .

ئاڵدوزکردن ــ (تو . کـو.) ، (مصــت. مــت.) ، (ســیمە.) ڕووکێش‌کردنی مەعدەنێك بە زێڕ یـا زێــو . ★ ئــاوەزێــڕکردن . ئاوەزێوکردن .

ئـاڵشت ــ (تو .) ، (نمصـ.). (کمر.) گۆڕێن ، گۆڕینەوە ، ئاڵ و گۆڕکردن . :: نۆبە چێکان هەر دوو سەعات جارێك ئاڵشت دەبـوون . ئەسپە کوێتم بەم ئێسـترە بـۆزە ئاڵشت‌کرد .

ئاڵشك ــ (؟) ، (نا.) ، (سنـ.) تە : زوقم (مخ : ج ١ ، ل ــ ٣٠).

ئاڵشوێرش ــ (تو.) ، (نمصـ.). تە : ئاڵووێر . تێبـ ــ ئەم ووشـەیە لە دوو مەصـدەری تورکی (ئـالمق ، ئالمـاغ = کڕیـن ، ئەسـتـاندن ، وەرگرتن) و (وێرمق ، وێرماغ = دان ، تەسلیم‌کردن) وەرگیراوە و لە گەلێ مەڵبەندی کوردستان برەوی هەیە .

ئاڵف ــ [= عا : علف] ، (نا.) گیای ئیشـك کە زستانان لە ماڵەوە دەدرێ بە مەڕ و مـالات و پاتـاڵ و بەرزەووڵاغ .

ئاڵفانە ــ [ئاڵف + ئانە/٣] ، (نتـ.) یەکێکـە لـە باجەکـانی دەرەبەگایەتی ، کە لەباتی هەقی ئەو ئاڵفـەی لادێیێکـان بۆ زسـتـان دایدەخەن لێیان دەستێندرێ .

ئاڵفتە ــ (نمف.) ، (مک.) تە :

ئالۆده . :: شاباز ئالفتەی ڕۆمـان خوێندنەوه بوه و دەرس و دەوری وەلا ناوه . تێبـ ــ ئەم ووشـــەیەش لە زمانی کوردێدا مەصدەرەکەی لە بێر چۆتەوه و لەوانەیە ، یەکەندەردۆ بە بێراندا بێ کە لە (ألفة)ی عارەبێ وەرگیــراوه ، بـەلاّم مەصـــدەری (ئالو فتەن) بە مەعنای (عاشق‌بۆن) کە لە فارسێدا هەیە و زۆر زۆر کەم دە کاردەکرێ ، ئەم گومانە ناهێلێ.

ئالفجاڕ ــ [ئالف + جاڕ] ، (عا. کو.) ، (ئا.) ، (سن.) ئـەو شوێنەیە گیای وای لێ دەڕوێ بــۆ ئالف دەست دەدا و مالاّتیشی لــێ دەلەوەڕێ . ★جێ لەوەڕ، لەوەڕگە.

ئالقە ــ [= عا : حلقة] ، (نا.)، (مک.) ١ــ هەر شتێکی خڕی وەکۆ (دایرە) کە ناوەڕاستەکەی بەتاڵ‌بێ ، دار ، تەل یا شتێشی ئاسن کە وەکۆ دایـــرە داهێنـــدرا بێتـــەوه و ئەوسەرەوسەرەکەی گەیشتبێتەوه یەك . ● « دەستی بە ئالقەی کابە گرتوه . » (کن .) حاجییە ، چۆتە حەج .★ ئەلقە . (سن .) ئاخلە ٢ــ ئەنگوستیلەی زێــڕ ، زێــو یا پلاتین، بە بۆنەقێم کە لەم دوایانەدا بۆتە باو ، کوڕ و کچ پــاش ئەوەی بۆنــە دەزگیــرانی یـــەکتری ، دە دەستیانی دەکـەن . ٣ــکۆبۆنەوەی خەڵك لە دەوری کەسێ یا شتێ :: ئالقەی زیکر (ذکر) لە تەکیەی شێخ بــابـا .

ئالقەتیز (تیبس) ــ [؟] (نا.) ، (مک .) گییایەکی دەشتەکییە ، زۆر بەرز نابێتەوه ، هەمێشـە تەنانەت لە ژێر بەفرێشـدا دەمێنێتەوه و شێنە، ساقەتی نێو ســانتێمەتر ئەســتۆر دەبێ و قەف قەفە ، لە شکاندنەوەدا شێری لێ‌دەتکێ ، دلۆپێ لەم شێرە بە چەند کلۆ قەنددا دەکەن و لە باتێ دەرمانی ڕەوانێ (مسـهل) بەکاری دێنن زۆر کارێکەرە . تێبـ ــ بە لێکدانەوەی من ئەم ووشـــەیە هێچ پێوەندێکی بە (ئالقــە) و (تیز = تێژ)ەوه نیە و زیاتر لە یۆنانێ دەچێ، تەنیــا گییایەکی لــە قامۆســەکانی فارسێدا بەرچاوم کەوت کە بۆنـی ئەوەی لێبێ (ئالقەتیز)ی کوردییە (بخور مریم)ە کە دوکتۆر معین پاش ئەوەی بە (گولی نیکونسار = گولی ســەرەونخۆن)ی مـانا لێدەداتەوه (تم : فەرهەنگ ، ج١ ، ل ــ ٤٧٨) لەباســـی (گــولی نیکونـــار)دا (فەرهــەنگ ، ج٣ ، ل ــ ٣٣٥١) وای باس دەکا : « .... لە بنی ئــەم گییایــەدا ماددەیــەك هەیــە (سێکلامێن)ی ناوه کە بــۆ ڕەوانێ زۆر کارێکەرە ... » ، (مردۆخ)یش (بخــۆری مرێــم)ی نۆســـێوه و هاوتایەکی بە (چەنگی مرێم) دادەنێ، ئەوجار لە باسی چەنگی مرێمدا بە عەرەبێ (بخۆر الاکراد)ی مــانـا لێداوەتەوه (تم : مخ . ج٢ ، ل ــ ٥٧٨) . (المنجد)ی عەرەبێش یەکێك لە هاوتاکانی بخوری مرێم بە (بخور الاکراد) ناو دەبا (تم : المنجد ــ ٢٧) شەلواربەکوڵ .

ئالقەڕیز ــ [عا. کو.] ، (نت .) ١ــ چەند ئالقەیەکە لەئاسن دروست کراون وەکۆ زنجێر تێك دەکرێنەوه ،

سەرێکی لەتایەکی دەرگا دائەکوترێ، سەرەکەی‌تری پارچە ئاسنێکی درێژۆکەی کون یا ئاڵقەیێکی پێوەیە دەکرێ بە سەر (دۆلایێ)دا ، کە لە تایەکەی تری دەرگا (ئەگەر دۆ تایێ بێ) یا لە چوارچێوەی دەرگا داکوتراوە ، بۆ داخستن و قفلدانی دەرگا بە کار دێت . ٢ــ هەر جۆرە ئامرازێکی تر کە بەم شێوەیە بۆ داخستنی دەرگا لە مەعدەن دروست‌کرابێ . شکڵی هەر چونێك دەبێ ببێ .

ئاڵقەزێزکردن ــ (مصت . مێ .) داخستنی دەرگا ، هەڵپێکانی دەرگا ، هێنانی ئاڵقەزێز لە تایەکی دەرگاوە بۆ تایەکەی تر یا بۆ سەر چوارچێوە و کردنی بە دۆ لایێدا .

ئاڵقەزۆنە ــ [ئاڵقە + زۆنە = زوانە ، زمانە] ، (عا. کو.) ، (نت.) ، (مک .) تە : ئاغزۆنە .

ئاڵقە لە گوێ ــ [عا. کو.] ، (صت .) ١ــ گوێ لەمست ، گوێ‌ڕایەڵ ، کەسێکی بە قسەی کەسێکی تر بکا . ٢ــ (کن .) بەندە ، غولام ، عەبد . تێبـ ــ لە دەورانی بەندەداریدا کە مرۆڤ وەکۆ کاڵا ــ دەکڕدرا و دەفرۆشرا بۆ ئەوەی (بەندە) و ئەوانەی عەبد نەبۆن لێك جیابکرێنەوە ، ئاڵقەیێکیان لە گوێچکە یا ملی (بەندە) کان دەکرد. چێ بووترایە : بەندە و عەبدی فلان کەس یا بیان‌گوتبا : ئاڵقەلەگوێی وەکۆ یەك بۆ . ★ ئەڵقەبەگوش ، ئەڵقەلەگوێ .

ئاڵك ــ (نا.) ، (سن .) تە : ئاڵۆ .

ئاڵ و بۆڵ ــ [ئال ؟ + و + بۆڵ] ، (صت .) حاڵی بەرسێلە کە ئاوی تێ‌گەڕابێ بەڵام هێشتا بە تەواوێ نەگەیبێ و تامی بە لای ترشێدابێ ، حاڵەتێکە لە نێوان بەرسێلەیێ و ترێی گەیودا ، شکڵی ترێی پەیداکردوە (بۆتە بۆڵ) و تامی بەرسێلە دەدا . تێبـ ــ ڕەنگە (ئاڵ)ی ئەم ووشەیە و (ئاڵ)ی ئاڵبۆنەوە پێوەندێ و خزمایەتییان پێکەوە هەبێ .

ئاڵوبۆڵ بۆن ــ (مصت . لا.) ئاوتێکەڕان و ترش‌وشێرن بۆنی بەرسێلە ، گەیشتنە حاڵەتی ئاڵوبۆڵێ .

ئاڵوگۆڕ ــ [ئاڵ = (ئالمق ، ئالماغ : وەرگرتن ، کڕێن) + و + گۆڕ (گۆڕێنەوە)] ، [تو . کو.] ، (نمص.) گۆڕێنەوەی شتێك بە شتێك لە جسنی خۆی :: جێگاکانتان ئاڵوگۆڕکەن ، دیارە ئۆتۆمبیلەکەت ئاڵوگۆڕکردوە .

ئاڵووالا ــ [ئالا + و + والا] ، (صت.) ، تە : ئاڵایێ .

ئاڵووێر ــ [ئاڵ (ئالمق) + و + وێر (وێرمق)] ، [تو.] ، (نمص.) ، (مک.) سەودا و مامەڵە ، کڕێن و فرۆتن . تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە ڕیشەی دۆ مەصدەری تورکێ (ئالمق بە مانای : وەرگرتن ئەستاندن و کڕێن) و (وێرمق بە مانای : وێدان) پێکهاتوە ، لە سەودای ناو بازاڕا لادێیەکانیش بە کاری دێنن .

ئـالۆ ـ [أ] ، (نا.) ، (سنـ.) تە : خاڵ ★ لالۆ. تێبـ ـ بەلای منەوە (ئۆ)ی دوایێ ئەم ووشەیە ئامرازی بانگهێشتنە لە لەهجەی باکوریدا ، بەلام هەروا ڕۆیشتوە و ئەسلی ووشـەکە هەرچـێ بۆبـێ لەبیـر چۆتەوە . هس : (بک.) ئاپ ، ئاپۆ.

ئـالۆز ـ (صـ.) ١ـ (مک.) حاڵەتی تێکهاڵاوێ و تێك ئاڵقـاوێ هەوداکـانی ماشـەرەبەن و کەلافەدەزۆ و ... :: ئەم مـاشەرە هێندە ئالۆزە بەکەس هەڵناکرێ . ٢ـ سەر و پرچی شانە نـەکراوی ژن و پیاو. ٣ـ(مجـ.) کاری دژوار و گران کە سەرەودەری لێ نەکرێ. ٤ـ (سـیمـ. سنـ.) ، (مجـ.) حـاڵەتی پیاوی تۆڕە و تۆسن ، توندەمیجاز. هس : (فر.) ئالێز=جۆتەی یەکسم.

ئـالۆزان ـ (مصـ. لا.) تە : ئالۆزبۆن ١ و ٢ و ٤ .

ئالۆزاندن ـ (مصـ. متـ.) تە : ئـالۆزکردن :: ئێشـەکەیـان لێ ئالۆزانـدێن . کچێ ماشـەرەکە ئالۆزێنێ .

ئالۆزاو ـ (نمف . ، صمف.) ١ـ چلۆنایەتی هەمۆشتێکی وەکۆ بەن ، مۆ ... کـە ئـالۆز بۆبـێ . ٢ـ چلۆنایەتی کـارێکی گرێ و گـۆلی تێکەوتبێ ، شتێکی بەسەر هـاتبێ بەهاسـانێ جێبەجـێ نەبـێ و سەرەودەری لێ نەکرێ . ٣ـ حاڵی ئینسـانێکی تـۆڕە بۆبێ ، ڕقـی هەڵستـابێ :: بەنـی ئـالۆزاو هەڵنـاکرێ . ئێشـی ئـالۆزاو جێبەجـێ کردنی دژوارە . پیـاوی ئالۆزاو جێکە بەخۆی ناگرێ(صمف.)، ئەم ماشـەرە بۆچی وا ئـالۆزاوە . تەماشای ئەم پیاوە هێمنـە چـۆن ئالۆزاوە (نمف.) . ★ ئالۆزکـاو ، ئالۆسکاو .

ئالۆزبۆن ـ [مصـتـ. لا.] ١ ـ تێك ئاڵقانی داوی بەن و دەزۆ :: ئەم کەلافە بۆچی وا ئـالۆز بـوە ؟ ٢ـ تێکچۆنی ڕێك و پێکێ سەر و پرچی بەشانەداهـاتۆ . :: کچـێ تـا پرچەکانت ئالۆز نەبۆن بیانهۆنەوە. ٣ـ (مجـ.) تۆڕەبۆن ، ڕق هەڵسان. ٤ـ بەرهەڵسـت و نارەحـەتێ هاتنەپێش جێبەجێبۆنی کـارێك . :: ئێشـەکەمـان لێ ئـالۆزبوە ★ ئالۆزان ، ئالۆزکان ، ئالۆسکان.

ئالۆز پـالۆز ـ (نـتـ.) تـە : ئالۆزپلۆز .

ئالۆزپلۆز ـ [ئالۆز + پلۆز]، (نتـ.) ١ـ ئاژاوە و هەراو هوریـا. ٢ـ شێوانی چلۆنایەتی کۆمـەڵ ، نارێکی . :: دنیایەکی ئالۆزپلۆزە . ئالۆزپلـۆزێ مەکـەن . ★ ئالۆزپـالۆز . تێبـ ـ بەڕای مـن ، کەرتی دوەمـی ئـەم ووشـەیە ، شێوەیکی دێکەی ووشەی کوردێ (پلۆچ)ە لە (پێچەڵپلۆچ) دا ، لە فارسـێدا (پەلێـس) بەمانـای (نارێك و ناهەموار) و (پەرێـز) بەمانای (هاوارهاوار)ە و ئێستـا لەکارکەوتۆن و تەنیا لەقامۆسـاندا مـاون .

ئالۆزکـان ـ (مصـ. لا.) تە : ئالۆزبۆن .

ئالۆزکاو ـ (نمف. صمف.) تە :

ئالۆزاو .

ئالۆزکردن ــ (مصت متـ.) ١ــ شــێواندن و گرێوگــۆل خســتنە ماشەرەبەن، گلۆلەمۆ، کەلافەدەزو. ٢ــ شێواندن و تێکدانی سەروبڕچی شانەکراو و داهێنراو. ٣ــ (مجـ.) ، أ) تــوڕەکردن و ڕقهەلســاندنی کەســێك . ب) تەگــەرە و چــەت خســتنە پێش جــێبەجــێکردنی کارێـــك و دژوارکردنـــی . ★ ئالۆزاندن .

ئالۆزی ــ [ئالۆز + ٢ــ ئی] ، (حمــصـ.) ١ــ تێكئــــالآوی و تێكئالقــاوی (بۆ : مــۆ ، بــەن ، دەزو ...) ٢ــ تۆڕەیی و تۆسنی ، توندەمیجــازی ، ڕقهەلســتاوی (بۆئادەمیــزاد) . ٣ــ پشیــوی و شێواوی (کارو...) ٤ــ (هەکاری) تێفۆس ، ڕەشەگرانەتی (تە : ژابا. ل ــ ١٩) !؟ .

ئالۆسکان ــ [= ئالۆزکان] ، (مصـ. لا.) تە : ئالۆزبون .

ئالۆســکاو ــ (نمف. ، صمف.) تە : ئالۆزاو .

ئالۆش ــ [؟] ، (نا.) خوروی لەشــی ئادەمیــزاد ، بەتــایبەتی لەبەرنەخۆشی پێست کە لە لاڕان و ناوڕان دەدا و پیاو ناچاردەبێ هەر بێخورێنــی و هەلێکرێنـــێ . ★ خارشت ، خورو .

ئالۆشــاوی ــ (صمــف.) ١ــ حالی کەسانێ کە لەبــەر نەخۆشــی پێست هەمێشە هــەندێ جێگــای لەشیان دەخــورێ . ٢ــ (مجـ.) ، أ) حالی ئەوانــەی خۆیــان بەخـــۆ هەلکڕاندنەوە گرتوە. ★ ئالۆشدار. ب) ئافرەتی حەشەری. ★ بەئالۆش. حەکەدار (عا. کو.) . هۆکن .

ئالۆشــدار ــ (صفتا.) تە : ئالۆشاوی ١ و ٢ (أ) .

١ــ ئالۆ ــ [پە : ئالوك، ئالوگ]، (نا.) ١ــ دو لوی پچوکن بە شکلی بادام ، لەولاولای گەروی ئادەمیزاد، ئێشیان ئەوەیــە گرمۆلەیسپی (کریــات البیضــاء) بــۆ خوێــن سازدەکەن . ★ (عا.) لەوزەتەین.

تێبـ ــ جاروبارە هەندێ میکــڕۆب بەلاماری (ئــالۆ) دەدەن و پەکــی ئەوەیان دەخەن ئێشــی خۆیان بــە چاکی بکەن و کێم و چلکیان تێــدا کۆدەبێتەوە ، ئەگەر چارەی نەکرێ ئەو چلك و کێمە دەچێتــە نــاو خوێنەوە و گورچیلەکان دەئاوسێن، پیاو بێ هێز و لاواز دەبی . کە کــار گەیشــتە ئــەم ڕادەیــە دەبــێ (عەمەلیات) بکرێن و دەربهێندرێن.

٢ــ دو لوی پچکولــەی ترن لــەژێر چەناگەوە ، لەکــاتی ددانئێشــە و گوێڕەپە و ئەوجۆرە نەخوشییانەدا دەئاوسێن . ٣ــ هەمو ئاوساوێك لە لەشدا ، کــە ئەنجــامی ئەوەبــێ شوێنێکی تری لەش کوانی لێهاتبێ یا تۆشــی نەخۆشــییەك بوبــی و ژانبکا . :: سورە کوانێکی لەشانی هاتوە ، ئالۆی داوەتــە بنەنکلــی .

تێبـ ــ ئەموشەیە بەگشتی مەعنای شتی خڕ و گرمۆلــە (کروی)یە و ئێستا بەم مەعنایە لەبیرچۆتــەوە و لەشیوەی جۆربەجۆری تەرکیبــیدا دەبێنــدرێ . هــس : ئــالۆبالۆ ،

زەردەلۆ ، لۆ ، هلۆ ، هەلۆژە ....

٢ــ (ــ ئالۆ) ــ (پب.) بەدوای (ناو)ێکەوە دەلکێ و دەیکا بە (صفەت) . :: هێشتا خەوالۆ بۆ چاوی هەلدەگلۆفێ . تێبـ ــ أ) ئەم پاشبەندە تەنیا (ناوی‌مەعنا)ی دەچێتەسەر و بۆ ناوی‌ذات (ــ ئاوێ)مان هەیە . ب) ئەوەندەی پێم شك‌بێ هەر لەووشەی(خەوالۆ)دا ماوەتەوە ، ئەگەر دەگەڵ ناوی تریش بەکارهاتبێ لەبیرچۆتەوە . هس : ئالۆدە .

ئالۆبالۆ ــ [١ــ ئالۆ + بالۆ (؟)] ، (نت.) ١ــ بەری دارێکی دەسچێنە هەر بەم‌ناوە ، شکلی‌خڕە، ڕەنگی سوورێکی مەیلەو ڕەشە ، تامی شیرنە و تۆزی مزرە . لەکوردستانی ئێران زۆرە و لەهەندی شوێنی کوردستانی عیراقیش هەیە. وەکو میوەیێکی هاوینی دەخورێ و لەباتی ترش دەکرێتە هەندێ چێشتان ، ڕیچاڵ و ڕوب و شەربەتیشی لێ‌دەگیرێ ، وەکو (چا)ش دەم‌دەکرێ و دەخورێتەوە. وامەشهوورە (سەفرا) دەشکێنێ و (دەغەز) دەپەڕێنی ، زۆر خواردنیشی کاری دەرمانی ڕەوانێ دەکا . □ « سەفراشکێنە ، دەغەزپەڕێنە ئالۆبالۆ ! » . ٢ ــ داری ئەم میوەیە بە ووشکێ و بە تەڕێ . ★ ئالۆبەلالۆك ، بەلالوك.

ئالوبخارە ــ [ئالۆ + بخارە = بوخارا (شارێکە لە ئوزبەکستانی سوڤێت)] (نت.) ، (مک.) جۆرێك هەلۆچەیە ، تامی‌ترشە ، ڕەش و زەردێ هەیە ، ڕەشەکەیان ئیشکە و دەنك‌دەنك ، زەردەکە شێرەدارە و جاران لەناو خێکەدا هەلدەگیرا . هەردوو جۆرەکەی لەباتی ترش دەکرێنە ناوچێشتەوە . ★هەلۆچە پاوەیی ، هەلۆچە ڕەشە (سن.) . هەلۆژە ڕەشە .

ئالۆدار ــ [ئالۆ (؟) + دار (درەخت)] ، (نت.) دارێکی ڕاست و درێژە ، نەزۆر ئەستوور نەزۆر بارێك ، بۆ دارەڕای خانوو بەکاردێت .

ئالۆکەوتن ــ [١ــ ئالۆ + کەوتن] ، (مصت. لا.) ، (سیم.) تم : ئالۆهاتن/١ .

ئالۆگرتنەوە ــ (مصت. مت.) تم: ئالۆهەلدانەوە .

ئالۆهاتن ــ (مصت. + هاتن) ١ــ ئاوسانی لوی ناو قوڕگ یا ژێر چەناگە. ★ ئالۆکەوتن ٢ــ ئاوسانی هەندێ شوێنی لەش لەئەنجامی ئێشان و نەخۆشی شوێنێکی‌تر .

ئالۆ هەلدانەوە ــ (مصت. مت.) دەست‌پێداهێنان و داماڵینی (ئالۆ) لە دیوی دەرەوەڕا ، بۆ نیشاندنەوەی ئاوساوییەکەی و چاککردنەوەی . تێبـ ــ لە کوردەوارێدا ، کە ئالۆکەوت بەم جۆرە چارەی دەکەن. ا) چەند بەیانییەك لەخورێنێ ، بە قامکی گەورە لە دیوی دەرەوە و لەژێڕرا بۆسەرەوە دەستی پێدا دێنن و جاروبارەش پەنجەیان چەور دەکەن تا چاتر گەرمێ دابێنێ و باشتر دابماڵدرێ . ب) چەند بەیانیان لەخورێنێ پەنجەی گەورەی

دەســت دەنوشتێننـەوە و قەفـی ناوەڕاسـتی بە بەرزایـی دەخەنـە نێوانی دوڕێزی ددانەوە و ماوەیێك بەمجۆرە دەیهێڵنەوە . ئەمەیان تەنیا بۆ ئاڵوی قوڕگە.★ ئاڵوهەڵدانەوە.

١ــ ئـاڵە ــ (نـا.) ، (مکـ.) مەوجوودێکـی خەیـاڵییە و لەنـاو کوردەواریدا باوەڕیان وایـە ، کـە دەوری ژنی زەیستان و منداڵەکەی دەدا و هەر دەرفەتی وەگیر کەوت هەردوکیان یا هەرکامیکیان کە بۆی بلوێ دەیانکـوژێ . ★ ٢ــ ئـاڵ . دایکی‌هاڵ .

ئاڵەبۆك ــ [١ــئاڵا/١+بـۆك] ، (نـت.) ، (مـکـ.) سەرەمقەسـتی چێت و هــەرتێر و هەرقومـاشێکی دیکە ، کە کچۆڵان دەیکەنە جل بـۆ بوکی منالان.★ واڵەبوك (سیمـ.).

ئاڵەبێژ ــ [١ــ ئاڵا/١ + بێـژ (دابیشـتن)] ، (نمصـ.) ، (مکـ.) کاری دابێشـتنی شـتی هـاڕاوە بەهێڵەگـی زۆر وورد ، یا پـارچە قوماشێکی تەنکی شاش کە دابدا . ★ واڵەبێژ (سیمـ.) .

ئاڵەبێژ کردن ــ (مصـت. متـ.) دابێشتنی هەندێ شتی هـاڕاوە و کوتـراو (برنـــج ، دارچـــین ، بەهارات ...) بەپارچە قوماشێکی تەنکی شاش ، بۆ جیا کردنـەوەی ئەو بەشەی بـاش نەکوتراوە . ★ واڵەبێژ کردن (سیمـ.) .

١ــ ئاڵەت ــ [؟] ، (نـا.) ، (مکـ .) ١ــ بەری گیبایەکـە ، لە هیندستان و شوێنی گەرم دەڕوێ ، وەکو لاولاو بـە داروبـاری دەوری خۆی هەڵـدەچێ و بەرەکەی وەکو هێشـوی‌تری شـۆڕدەبێتەوە . دەنکی بەقەدەر دەنکی‌ماشـە ، تـامی تێژ و ڕەنـگی ڕەش . دەیهاڕنـەوە و بـۆ خـۆش‌کردن و تێـژی دەیکـەنـە چێشتان . ٢ــ (مجـ.) پیاوی توڕە و توندەمیجاز . :: ئێسـیوەت . (بکـ .) ئێسـوت .

٢ــ ئاڵەت ــ [= عا : آلـة] ، (نا .) ١ــ ئەو پارچـەدارە پچکۆلە تاشراوانەن کـە جاران پێش‌ئەوەی شوشە لەکوردسـتان بلاوببێتەوە ، لەناو چوارچێوەیێکا بە نێرەومێیـە تێکدەکرانەوەو چاوەی پچوك‌پچوکیان پێ دروستدەکرا و دەبو بەپەنجەرە. مزگەوتـەکان تـا ئـەم دوایانـەش هیندێك لەم جـورە پـەنجەرانەیان پێوەمابو . ٢ــ (سنـ .) ئـەو دارە پچکۆلانانەن کە وەکو شێش لێـك و لوسیـان دەکـەن یـا بـە خـەرت دەیانکێـڕن و دەخرێنـە پشـتی کورسی و نێم‌تەخت ، ئێستا لەباتی ئەوانـە شـێشی مەعـدەنی (زەرد) ناوبەتاڵ بـەکاردێت . ★ (مکـ .) ئالات . (سنـ.) ئاڵەتە .

ئاڵەتاج ــ [ئاڵ ؟ + ٣ــ ئە/٢ + تاج] ، (نت.) مـراوێکی سـپی خاڵخاڵی کێوییە ، پەڵەیکی سەوزی سێ سوچی لە توقەسەریە . تێبـ ــ بەقسـەی ڕاوکەران چاکترین جسنی مراوبانە و ئەو پەڵە سەوزەی بـۆ بە تانج حیسـاب دەکەن★هەڵەتانج.

ئاڵەتە ــ (نت .) ، (سنـ .) لە : ٢ــ ئاڵەت .

ئاڵەتەکێویلە ــ [١ــ ئاڵەت+٣ــ

ئە/٢ + کێو + ئێلـە] گیایەکە ، زیاتر لەدەم جۆگە و ڕۆباران دەڕوێ، گەڵای وەکو گەڵای (شەدانە) وایە و گوڵی مـۆرە و بەهێشـو ، تـامی توندوتیژە وەکو ئاڵەت ، بۆنیتوندە.

ئاڵەفەڕەنگە ـ [= فەرەنسی : ئالافرانك ـ بە شێوەی فەرەنگی] ، (صت.) (مک. ، کێر.) ١ـ کەسێکی خـۆی وەکو فەڕەنگیان لێکردبێ ، وەکو ئەوان جـل دە بەرکاو بژی و هەستانو ڕۆنیشتنی وەك ئەوان بێ. ٢ـ هەر شتێك یا کارێکی شێوەی فەڕەنگی هەبێ:: جلی ئاڵە فەرەنگەی دە بەرکردوە . سەری ئاڵە فەرەنگە کردوە . ★ (کـعر.) ئەلمـۆدە . (کێـر.) فـەڕەنگی مەعـاف (= فەڕەنگی مەئاب) .

ئـاڵەکوك ـ (نت.) گییـایەکی بەهارییە ، هـەر زو لە پەنـا ڕنوە بەفران سەر دەردێنێ ،.لە شـنگ دەچێ ، بەڵام گەڵای پانترە و توکن، بستێك بەرز دەبێتەوە ، گـوڵێکی زەردی هەیە ، ڕەگی کەم لە زەوێ دەچێتە خوار ، بنێکی خڕی هەیـە دەخـورێ . تێبـ ـ لـە فۆلکلـۆڕی کوردیدا لە زمان بەفرەوە ئاوا بـە ئاڵەکوك کوتراوە : «ئاڵەکوکەپرچنە، چۆڕ چۆڕەم کەوتە بنە ، چبکەم لەو مـاڵ و ژنـە . » ★ ئاڵەقـوق ، هەڵەکوك .

ئاڵەم ـ [= عا : عالم] ، (نا.) تە : عالەم .

☐ «بەرز بو بە ئاڵەم ساز بەدنامێ»
« دوشـــمن بـاوەران پێـش شادکامێ »

(خـانا ـ ٢٣٠)

ئـاڵێ ـ (صـ .) ، (مک .) پیاوێکی گوێ لە مستی قسەی ژنی خۆی بێ ، حەزی لێ بـکا ، یا لێی بترسـێ . تێبـ ـ بەرامبـەر بـەم ووشەیە لە کوێە (هۆمەر = عومەر) و ئەودوایانەش لە سلەیمانی (یۆسف) باوە ، جا ئەوەی کە بو ئەم مەبەستە هەر ناوی (شەخس) بە کار دێ ، دەمهێنێتە سەر ئـەم باوەڕە کـە ئەسڵی ئەم ووشـەیەش (عەلێ) بێ . هس : ئارێلە .

١ـ **ئام** ـ (نا.) ، (زا.) برای باوکی کەسێك. ★ ئاپ ، ئاپۆ، ئامۆ مام ، مامۆ ، مامە ، هاپۆ . تێبـ ـ بە لای منەوە ئەم ووشـەیە (عم) ی عارەبییە .

٢ ـ (**ئـام** ـ) (پێبـ.) تـە : ٢ ـ (ئاو ـ) .

ئامادە ـ (صـ .) حاڵی کەسێکی بو بەجێگەیاندنی کارێـك سـاز و حازربەدەست بێ . :: هەمو دەمێ ئـامـادەی خزمـەتم . دە خـۆتان ئامادەکەن تا بڕۆین،چونکو لە ناخافڵ دامان بە سـەر ماڵی شـێرکودا ، هیچیان ئامادە نەبو .

☐ « یەکێوەن ، هەر وەخت نیشان ئامادەن »
« کیشا و بەر شیە و ، ئـەو نیشـان دادەن »

(مەولەوێ : مکبـ ـ ٤٦٤)

★ بەدەستەوە ، تـەیار ، حازر ، ساز .

ئامادەبون ـ (مصت . لا.) ساز و حازربەدەست بـون بـو ڕاپەڕاندنی

فرمــان و جێبــەجێ‌کردنی کــار و ئێش .

ئامادەکردن ـ (مصت . مت .) سازدان و حازرکردنی یــەکێك یان شــتێك بــۆ مەبەســتێك یــا بــۆ جێبــەجێ‌کردنی فرمــانێك . :: نەرێمان خۆی ئامادەکردوە دەچێتە مەکتەب،خۆیان بۆ ڕاو ئامادەکردوە، لێژنــەی ئامــادەکردن ، ژوورەکــە ئامادەیە فەرموون .

ئامادەیی ـ (حمصـ .) ، (تت .)، (کعر .) ســازیی و تــەیاریی ، حازربەدەستیی . :: ئامادەیی خۆی پیشــان دا بۆ هاوکاریی .

ئامارات ـ [ئامار + ئات (ئە. جەمــع)] (أ) ، (نت.) ، (گەردیی تورکیــا ، برادۆســت) ئــامراز و کەلوپــەلی سەنعاتێــك :: ئاماراتی دارتاشیی . ئاماراتی خۆ بدە ئامۆری پێ چاکەم . هس : ئامراز ، ئامێر .

ئاماســان ـ (مصـ . لا.) تە : ئاوسان .

ئاماســیاگ ـ (نمف . لــە : ئاماسیان) تە : ئاوساو .

ئاماســیان ـ (مصـ . لا.) ، (جف .) تە : ئاوسان .

ئامال ـ [٢ـ ئام + ٣ـ ئال] ، [پە : هەمەهل، هەمێمال] ، (صت.) ، (مک .) ١ـ هــاوتا ، هاوچەشن . ٢ـ بارە و (حالێــك) ، مەیلــە و (شتێك) :: ئــامال فەقیرە (فەقیر نیە ، بارە و فــەقیر هەلکەوتوە) ، ئامالشێن ، ئامالسـوور (شــێن و سووری تەواو نێن مەیلە و شــێن یا مەیلە و سوورن) . هــس : ئاوال ، هاوال .

١ـ ئامان ـ [ستە : ئەوائیتی = هاتن، چوون . پە : ئامەتەن] ، (مصـ. لا.) ، (هو.) لە شوێنێکەوە خــۆ گەیاندنە جێگایەکی‌دی . □ « هەر وەزوور مەندەن ڕای ئامای نەفەس » « تای ڕێشــەی تاقەت شیبەنم جــە دەس » (مەولەویی : مکبـ ـ ٩) ★ هاتن . **ئامان و شیان ـ** (مصـ. لا.) ، (هو.) هاتن و چوون . هات و چۆ . ئاموشۆ .

٢ـ ئامــان ـ (نا.) ، (بك . ، شن . ، هل .) قاپ و قاچاغی ناومال کە چێشتیان تێدەکریی، بۆ خواردن. :: هەموویان لە ئامانێکیدا دەخۆن . **تێبـ ـ** ئەم ووشــەیە هەر بەم مەعنایە لە زمانی ئاسووری و کلدانی‌دا هەیە . ★ ئاوان . هــس : (عــا) أوانــی (انــاء) .

٣ـ ئامان ـ [= عا : امان] ، (نا.) ١ـ بۆ داوای نەکردنی کارێك دەخرێتە سەرەتای ڕستەوە :: ئامان نەچن بەگژ منداڵی خەڵکیدا بچن . ٢ـ بۆ دەربڕینی بێزاریی لە کاریی یا شتیی :: ئــامان لــەدەس زوڵمی دەرەبەگ . ٣ـ بێزاریی لە کەسێك :: لەدەستی ئەم منداڵانەی وەئامان هاتوە. ٤ـ بۆ پەنابردنە بەرکەسیی و داوای یارمــەتیی لێکردنی :: قازیی بەقوربانت‌بم ئامان لە دەســتی ئەم مێردە ڕزگارم کە . ٥ـ بۆ پاڕانەوە :: ئامان‌نەکەی ، بەئامان و زامن لە کۆڵی نابێتەوە ★ ئەمــان ، پەنــا ، هانــا . ٦ ـ (مەنگــوڕایەتــی) ناوە بۆ ئــافرەت ، وەك نیشــانەی

بێزاری لە منالی زۆر یا کچی زۆر .
ئامانج ـ (نا.) ١ـ نیشـــانە ، مەبەست ، وێست ، ئاوات . تێبـ ـ ئەم ووشەیە لە لەهجەی بلکوریژا بۆ لەهجـەی ناوەندی زمـانی کوردی خوازراوەتەوە ، خۆی لـە ئەسـلا (ئارمانج) بوە و دەنگی (ر)یەکە زۆر زۆ سواوە و لە ناوچوە . لە فارسیدا بە دو شکلی (ئارمان) و(ئاماج) هەیە. لەپێشدا مانای ماددی ئەم ووشــەیە (نیشانە) بوە کە دایــان کردوە و (تیر)یان هاوێشتوتی ، ئیستا لە کرمانجیدا هەم ئەو مانایەی هەیە و هـەم بـە (نیشانە)ی مەعنـەوی دەکوتری . (تە : کف ـ ٤٩) ، بەلام لە لـەهجەی نـاوەندیدا لـە باتی نیشانەی تیر و گوللـە ، نیشانە و مەبەســتی خەبـات و تێکۆشـانی بزوتنەوەی سیاسی دەگەیێنی .
ئامان خواستن ـ [٣ـ ئامان + خواستن] ، [عا. کو.] ، (مصت . مت .) داوا کردنی پەنا لە کەســی ، داوای جێگا و ڕێگای خۆشاردنەوە کردن ، خۆخستنە پەنای یەکی لـە ترسان (ترسی هەرچی و هــەرکی بی) .
ئامان لە رزانمـ (نت.) هەوایەکی کلاسیکی گۆرانی کوردییە .
ئامانەت ـ [= عـا : امانة] ، (نا.) ١ـ هەرچێکی لە لای کەسێك دابندری،بۆ هەلگرتن و پاراستنی و پاشــانن لیی وەربـگیرێتەوە . :: شێرکۆ پارەکانی بـە ئامانــەت لای سمکۆ داناوە . ئەوە لە کنە خـۆی ئامانەتە چۆن دەســتی لیدەدەی . ٢ـ هەر شتێکی بۆ کەلك لێوەرگرتن بدری بە کەسی و یەکجاری بۆ خۆی نەبی . :: ئەم کتێبەم بە ئامانەت لە خەسرەو وەرگرتوە . قـەلەمەکەتم تا سبەینی بە ئامانەت بدەیە. ٣ـئاگا لیبـوون و پاراســتنی شــتێك یـا کەسـێك و دورخســتنەوەی لـــە دەردیسەری و زیان . :: ئامانەتی تۆ و منداڵان (ئاگات لیێـان بی) ، ئامانەتت لیی بی (بیپارێزە با هیچی بە سەر نەیی) . ● **((ئامانەتبەخوا))** خودات لەگەڵ ، خوا ئاگادارت بی ، وەلامی مالاوایی و خواحافیزیکردنە. **((ئامانەتی تۆ و ...))** ئاگات لە .. بی ، چاوەدێری بکە ، مەبەلە هیچی بە سەر بی . **بە ئامانەتدان (دانان)** (مصت . مت .) ١ـ شـتێك لە لای کەسـی دانـان کـە پاشـان لیـی وەربگیرێتەوە . ٢ـ ناشتنی مردوی شیعە لە شوێنێك تـا لـە هەلێکدا بگوازرێتەوە بۆ شوێنە پیرۆزەکان. **بە ئامانەت وەرگرتن** (مصت . مت .) خواستنەوەی شتێك لە کەسی ، کە پـاش مەبـــەر کردنـی کـــار و جیبەجیبونی مەبەست بیدرێتەوە. ★ ئەمانەت (بۆ هەموی) .
ئامانەت بون ـ [عـا . کو .] ، (مصـت . مت .) ١ـ ئاگالیبـون ، ئاگاداری کردن . ٢ـ پاراســتن . ٣ـ چاولیبـون ، چاوەدێریکردن . ٤ـ چاك هەلگرتن. ٥ـ وون‌نەکردن، نەفەوتاندن ★ ئەمانەتبون .
ئامانەتی ـ [ئامانەت + ٣ـ یی] ، [عا. کو.] ، ١ـ (حمصـ.) دانانـی شتێك لای‌کەسی یا خواستنەوەی

له کەسێ ، بۆ هەر مەبەستێ بێ
٢ـ (نا.) ، (مج .) هەر چێکی
یەکێك له یەکی تری داوا بکا یا
هەواڵی بپرسێ ، ئێ خۆی بێ یا ئی
کابرا ، بەڵام تەیەوێ ئەوانەی گوێیان
له قسەیە بزانن چیه . :: هاتۆم بو
ئامانەتێیەکە . بڕۆ لای‌شێرزاد بزانه
ئامانەتێیەکەی چ لێکردوه . کوێخا
دەیگوت ئامانەتێیەکەی لایەتێ بۆم
بنێرێتەوه . ★ ئەمانەتێ .

ئاماوزێ ـ [آ] ، (نا .) ، (سیە.)
مشەممایەکی تەنکە لە کوردەوارێ
دەیکەن بۆ سەربرتێن و کوانان. تێبـ ـ
ئەم ووشەیە تەنیا مامۆستا توفیق
وەهبێ نوسیویە و لە ووشەیێکی
کوردێ تەواو دەچێ ، من خۆم
نەدەزانێ .

ئامباز ـ [٢ـ ئام + باز = بازۆ
(باسك)] ، (نتـ.) کاری دۆ کەس
که یەکتر له باوەش کەن ، باسکیان
تێك‌بهاڵقێنن .

ئامبازبوون ـ (مصتـ . متـ .)
ئاواڵەکردنەوەی دەست و باسك و
له کەسێك‌وەرهێنانه ، بە جۆرێك
دەستێ بە ژێر باسك و دەستێ بە
سەرشانیدا له تەختی پشتی کابرا
بگەنەوه یەك ، کابرای تریش هەر وا
دەکا . تێبـ ـ دۆ دۆست که ماوەیەك
یەکتریان نەدیبێ ئامبازی یەك دەبن
یا دۆکەس که پێکەوه نیازی شەڕیان
هەبێ .

ئامپا ـ [٢ـ ئام+پا (بەش)] ،
(صتـ .) ، (مکـ .) جـۆتێری
دەوڵەمەند و حاڵخۆش لە دێهاتی
کوردستان . تێبـ ـ مەبەست
ئەوەیە که ئەم جۆتێرە دەوڵەمەندە
وەك هاوبەشی خاوەن مڵك بێ وایه .

ئامراز ـ [پە : ئەوبزار]، (نا.)
١ـ دەزگا ، یان مەکینه و شتێکی
که بۆ جێ‌بەجێ‌کردنی کارێك کەڵکی
لێ‌وەربگیرێ (چەقۆ، مشار ، ڕەندە،
قەڵەم ...) :: قەڵـەم و کاغەز و
مەرەکـەب ئـامرازی نوسـینن ،
ئوتۆمبێل و فڕۆکه ئامرازی باشن بۆ
سەفەر ، تفەنگ ئامرازی شەڕە .
٢ـ ئەدات (له زمانەوانێ و ڕێزماندا)
:: پاشبەند و پێشبەند ئامرازی
داتاشینی ووشەی تازەن لە زمانی
کوردیدا . ئەلفـونۆن ئـامرازی
جەمعە . ٣ـ (مج .) هۆ . وەسیله
:: ئیسرائێل ئـامرازی دەستی
ئیمپریالیزمه . تێبـ ـ بەلای منەوە،
ووشەی (هەوجار) شکلێکی تری
ئەم ووشەیە . ★ ئەمراز .

ئامڕاز ـ [٢ـ ئام + ڕاز] ،
(صتـ.) ، (هـو.) چلۆنایەتی
کەسێکی ، لەبەر خۆشەویستی یا
ئەمێنێ له کاروباری نهێنی یەکێ یا
کۆمەڵێ ئاگاداربێ . مەحرەمی ڕاز
★ هاوڕاز .

ئامشۆ ـ (مصقتـ.) تە : ئام‌وشۆ .

ئامك ـ [١ـ ئـام + ئك] ،
(نتـ.) خوشـکی بـاوکی کەسێك
★ پۆر ، مێمك ، (بکـ.) مەت .

ئام‌وشو ـ [ئام (لە : ١ـ ئامان)
+ و + شـۆ (لە : شـیان)] ،
(مصقتـ.) هاتن و چۆن ، سەرلێدان ،
چۆنـەلا ، چۆنـە جێـگایەك
بەرێك‌وپێکێ . ★ ئامان و شیان ،
هات و چۆ . تە : ئام و شۆکردن .

ئام و شۆكردن ــ (مصت. لا.) ١ــ بە ڕێك‌وپێكێ چوونە لای كەسێك ٢ــ هات‌وچۆكردنی جێگایەك یا كەسێك . ٣ــ سەر لە كەسێ یا شوێنێ دان :: قوباد ئێستا ئام‌وشۆی ماڵی خەسرەو ناكا . دەمێكە ئام و شۆیان پێكەوە نیە . ئام و شۆیان بكە ، نەكەی پێیان لێ ببڕی .

ئام‌وشۆكەر ــ (نفا.) ئەو كەسە ، یا هەمۆ ئەو كەسانەی بەڕێك‌وپێكی دەچنە شوێنێك یا سەر لە كەسێك و جێگایەك دەدەن. :: ماڵی فەرزندە ئام و شۆكەریان زۆرە . ئەم چاخانە ئام و شۆكەری نیە .

ئامۆ ــ [ستـ. توئیریە] [١ــ ئام + ئۆ (ئە : بكـ.)] ، (نتـ.) ، (سنـ.) تە : ١ ــ ئام تێبـ ــ ئەم ووشەیە هەر چەندە ئامرازی بانگهێشتنی بە دواوە نوساوە ، بەڵام هەر مانای (مام) دەدا ، مردۆخ بە هاوتای (مامۆ)ی داناوە (تە : مخـ. جـ٢ ، لـ٦٣٠) .

ئامۆزا ــ [ستـ : تو ئیریۆ پوتهرە (كوڕی مام)، توئیریە دوغدەر (كچی مام)]، (نتـ.) كوڕ یا كچی برای باوكی كەسێك ، منداڵی مام . :: مامۆزا (هلـ.) بنعام . (بكـ.) پسمام ، دۆتمام . (جنـو.) ئاموزا . تێبـ ــ دەنگی (ز)ی ئەم ووشەیە توزێ تیژە و لە نێوان (ز) و (ظ)ی عارەبیدایە .

ئامۆزازا ــ [ئامۆزا + زا] ، (نتـ.) كوڕ یا كچی ئامۆزای كەسێك ★ بنامۆزا .

ئامۆژگاری ــ [ئا ــ مۆژ (ریـ. فە.) + گار = كار + ٢ ــ ئی] ، [پە : ئامۆژاكاریە] ، (نتـ.) ١ــ نەسیحەت (بۆكاروباری كۆمەڵایەتی) ، ٢ــ تەعلیمات (بۆ كاری سیاسی ، ئیدارە و ...) :: ئەوەندی ئامۆژگاری دەكەن هەروەك خۆیەتی ، هێند لاسارە ئامۆژگاری كەسی بەگوێدا ناچێ . تێبـ ــ ئەم ووشەیە لەڕیشەی فیعلێكی كۆنی كوردی (ئا ــ موژ . مۆچ .) وەرگیراوە كە ئێستا خۆی لەبیرچۆتەوە و ڕەگەكەی لە چەند ووشەیێكی تریشدا (دەستەمۆ ، ئامۆیی) دەبیندرێ . ب) لە زمانی فارسیدا سێ مەصدەری : ئاموزانیدەن ، ئاموزیدەن و ئاموختەن هەر لەو كۆنە فیعلە ماوەتەوە ، بەرامبەر بەم ووشەیەی كوردیش (ئاموزگاری) هەیە ، كە (حمصـ .)ە و مەعنای ئێستای (مامۆستای قوتابخانەی ئیبتیدایی)یە ، جا وەكو دەبینین لە كوردیدا مەعنای ئەم ووشەیە لە جەوهەرا جۆرە (فێركردن)ێكی تێدایە بەڵام پێوەندی بە دەرس و خوێندنەوە نیە . ★ ئامۆژیاری ، مۆچ ، مۆچاری ، مۆچیاری ، مۆژگاری .

ئامۆژگاری كردن ــ (مصت. متـ.) نەسیحەتكردن ، دەرس‌دادان قسەوەبەرنان (تەلقین) .

ئامۆژن ــ [ئامۆ + ژن] ، (نتـ.)

ژنی برای باوکی کەسێ ، براژنی باوك . ★ (بک .) ژنمام ، مامۆژن .
ئامۆژیاریٚ ــ (نت.) ، (سنـ.) تە : ئامۆژگاریٚ .
ئامۆر ــ [أ] ، (نا.) ، (مک .) یەکێکە لـە دوٚ پارچـە گەورەکانی ئامرازی (جوٚت) لە کوردستان. ★ ئێرەقە ، هەوجاڕ . تێبـ . ئەم ئامرازە لە دارێکی درێژی ڕاست (باسك ــ یا ــ باسکێش) ، کە کوٚتەرەدارێکی ڕەختـە و سـەختی (دەندە) بـە سەرەوەیە و گاسنی دەخرێتە سەر ، دروست کراوە . دارێـکی بارێکتر (پاشـبارە) بـە قێتێ دە دەنـدە کوتراوە و ئەمیش دەسکێکی پچوٚکی (دەستەدوٚ ، دەستوٚ) ڕێ دەخرێ . **ئامۆر ڕۆژدە ــ** (مک .) قێت بەستراوە بە (نێر)ەوە و تەنیا نوٚکی گاسن عەرز دەگرێ و باشێ ناکێڵێ. **ئامۆرماڵە ــ** (مک .) شل و شـەوێق لـە نێر بەستراوە و گاسـن زوٚر لـە زەویٚ دەچێتە خوار و قوٚنی دەندە لە زەویٚ دەخشێ .
ئامە ــ [ئام + ٢ــ ئامە/١] ،[أ]، (نت .) ، (سنـ .) دایـك . (تە : مخ . ج١ ، لـ٢٢) .
ئامەد ــ (نا .) ، (سـنـ .) بەخت ، ئیقبال ، هات ، شانس . تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە (موکریان) دوٚ شێوەی (ئامەت) و (هامـەت)ی وەرگرتوە و لە قالبی (دەرامەت) و (نەهامەتی)دا دەبینـدرێ ، بەڵام بە تەنیایێ بە کار نەهاتوە .
ئامیار ــ [٢ــ ئام + یـار] ، (نت .) ، (هو .) ئاواڵ ، ڕەفێق ، هاوڕێ □ « چون بەی تەوردەوڵەت ئامیارتەن + سـتارەت سـەعدەن فەلەك یارتەن » (خانا ــ ٢٦٥) .
ئامیان ــ [أ] ، (نا .) ، (سنـ. ، هو .) تە : ئامێژەن/٢ .
ئامێتـە ــ [پە : ئامێختەك] ، (صمف .) ١ــ تێکەڵاو. ٢ــ چلۆنایەتێ ماددەیەك کە لە تێکەڵ کردنی دوٚ شتی هاوچەشـن پێکهـاتبێ . :: نـانی هەژاران ئامێتەیە (لە ئاردی گەنم و جوٚیە) . □ « دەردم ئامێتەی دەردی فەرهادە + منیـش چـون فەرهاد ڕەنجم بە بادە » (فۆلکلۆر) . «باوەس باڵێنم سێڵاّ و هوٚن بـوٚ + ئامێتەی زوٚخاو دێک دەروٚن بوٚ » (مەولەویٚ : مکبـ ، ل ــ ٤) . ★ ئاوێتە .
ئامێتەبـوٚن ــ (مصت . لا .) تێکەڵاوبوٚنی دوٚشت لە خوٚیانەوە .
ئامێتەکردن ــ (مصت . مت .) تێکەڵ کردنی دوٚ ماددە .
ئامێر ــ [أ] ، (نا.) ، (هل.) تە : ئامراز □ « ... وەکو کەلوپەل و پێویسـتێ مـاڵ و لەبـەرکردن و ڕازانـەوە و ئـامێری بەرهـەم دەرهێنەر و ... هتد » (سەرنجێك لـە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە : نەقابەی مامۆستایان ــ لقی هەولێر، ل ــ ١١) هس : ئامۆر ، ئامارات .
ئامێز ــ [أ] ، (نا .) ، (مک .) تە : باوەش . :: ئەو چنارە هێندە ئەستوٚرە ئامێزی تێ‌وەرنایە .
ئامێژەن ــ ١ــ (صـ .) ، (مک .، سیمـ .) تە : ئامێتە . ٢ــ (نا.) ، (سنـ .) هەوێنی پەنێر . ★ ئامیان . فریشـك (تە : مخ . ج ٢ لـ٢٥٢) .

ئامێژەن کردن ـ (مصت . مت .) تێکەڵاو یا تەرکیب‌کردنی دوو جۆر لە ماددەیەك یا چەند ماددەی لێك جیاواز . :: ئاردەکەمان دوو بە یەك لەگەڵ جۆ ئامێژەن‌کرد . ئەم ئاڵتونە دەو و دوودەگەڵ مس ئامێژەن‌کراوە.

ئامێن ـ [= عا ، لەعیبری وەرگێراوە] ووشەیەکە پاش دوعا و پاڕانەوە لە خوا ، دەیڵێن مانای : دوعاکە قبووڵ کە ، مەبەستەکە پێك بێنە ، با وا بێ . تێبـ ـ ئەم ووشەیە دەگەڵ ئیسلامەتی هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە و بە شێوەیێکی تایبەتی پاش خوێندنی (فاتیحا) دەکوترێ ، مەسیحییەکانیش پاش نوێژ و دوعای خۆیان (ئامێن) دەڵێن .

١ـ ئان ـ (ئە.) ١ـ ئامرازی کردنەسەرپشکی یەکێکە لە بەینی دوو کاراندا ، دوو شتاندا . :: ئان دانیشە ئان بڕۆ ، ئان دوو ڕۆژ ئان سێ ڕۆژت زیاتر پێ نەچێ . ٢ـ ئامرازی شەرتە . :: ئان بە گژیدا مەچۆ ، ئان کە بە گژیدا دەچی تێیدا مەبەڵەوە . ٣ـ ئامرازی گومان و دوو دڵییە لە کارێك . :: ئان ئەم کابرایە بێ ئاقڵە، ئان تۆ لێت تێکچوە . ئان ئەوەی دیوتە بەراز نەبوون ، ئان نابێ صەت بەراز بوبن. ٤ـ ئامرازی پێشاندانی ڕێگای جیاجیایە بۆ پێکهاتن و جێبەجی‌کردنی کار و مەبەستێك . :: ئەشکەوتەکەی (زەرزێ) هێندە بەرزە ، ئان دەبێ بە پەیژە بۆی سەرکەوی ، ئان بە گوریس هەڵت‌کێشن . ★ یا ، یان . تێبـ ـ جیاکردنەوەی ئەو کارانەی بەم (ووشە)یە پێکدێن ، ڕێگای ئەوە ناگرێ کە خاسیەتێکی موشتەرەك لە هەمواندا بەدی بکرێ .

٢ـ (ئان) ـ [پە : ئان] ، (ئە.) ١ـ پاشبەندی جەمعە بۆ ناوان :: ترکان ، کوردان ، عەجەمان، چاوانی دەردێنم . ☐ « سوّریلەی خورێلە هەرمێیانێش دەخوا و درۆیانێش دەکا .» ★ گەل ، (ـێل)، یەل. ٢ـ بە دوای ئەو ناوانەوە دەنوسێ کە کات پێشان دەدەن . :: ئێواران ، بەیانیان، بەرە جێژنان ، بەهاران ، خەرمانان، ڕۆژان، نوێژی خەوتنان. ٣ـ بە دوای جێگاوە دەنوسێ :: ئێران ، بەرانان (شاخێکە نیزیکی سلەیمانی) ، دێلمان ، سێدەکان ، سەرقەبران، شۆڕان،لەندی شێخان (شاخێکە لە کوردستانی ئێران) . ٤ـ نیشانەی درێژخایێنی کارێکە :: گەلاڕێزان ، مێوەگەنان . ٥ـ پاشبەندی صفەتی فاعیلییە . :: ڕەوان ، پەشێمان ، نیگەران ، هەڵەداوان . ٦ـ نیشانەی ئاهەنگ و جەژنە . :: خەتەنەسوّران ، خەنەبەندان . ٧ـ بە دوای صفەتەوە دەنوسێ و دەیکا بە ناو . :: ئەستوّران ، بارێکان ، نەرمان ، سوّرکان ، ڕاستان .

٣ـ ئان ـ [= عا : آن] ، (نا.) دەم ، کات ، زەمانێکی کورت ، وەختێکی کەم . ☐ « بخوێنن چونکە خوێندن بۆ دیفاعی تێغی دوژمنتان » «هەموو ئان و زەمانێ عەینی قەڵغان و

سـوپەرتانە » (ئـەحمەد موختـار جاف) .

ئانقەســـت ـ [عـا .] تمـ : ئەنقەست .

(ـ ئانە) ـ [٢ـ ئان/١ + ٥ـ ئـە/١] ، (پبـ .) ١ـ بـــە دوای (ناو) و (صفەت)ەوە دەنوسێ و دەیانکا بە (قەید) و مانای (جۆری ، بە شێوەی ، وەکو ، وێنەی ، لـە کاتێ و لە وەختێ) یان لێ زیاد دەکا. :: ئازایانە ، پالەوانانە ، پیاوانە ، مەردانە ، مەستانە . ٢ـ بە دوای ناوەوە دەنوسێ و ناوێکی تازەی لێ دروست دەکا ، بۆ (کرێ) و هەقی ئێش و . . . کە بدرێ بە کەسێ . :: جێژنانـە ، ڕۆژانە (هـەقی کاری ڕۆژێکی کرێکار) ، سەرقەڵەمانە ، مانگانە (مەعاشی مانگێکی کەسێ) ، کالەدڕانە . ٣ـ بە دوای (ناو)ەوە دەلکێ و دەیکا بـە ناوێکی تازە بـۆ کۆمـەڵێ لـەو بـاج و پێتاکانـەی دەرەبەگەکانی کوردستان لـە جوت بەندە و مسکینانی دەسـتێنن . :: پۆشانە، ڕۆنانە ، سورانە، فڕۆجانە، ملکانە . ٤ـ بـە دوای (نـاو)ەوە دەلکێ و دەیکا بە (صـفەت) . :: ئازایانە ، پیاوانە . تێبـ ـ فەرقی (قەید) و (صفەت) کە بەم پاشبەندە دروست دەبن بەندە بە جێگـەی دە کارکردنی ووشە تازەکەوە .

١ـ (ـ ئـانێ) ـ (ئمـ .) ، (سیم .) ، ١ـ ئامرازی زەرف تەواو دەکا و (ناو) دەکەوێتە نێوانی هەردوو کەرتی ئامرازەکە . :: لە ماڵەوانێ بوم . لـە ژوورەوانێ دانیشـتبو . ٢ـ بـۆ تەحدید بـە کـار دێت :: ئەوەتانێ ، کامـەتانێ ؟ دێتەوانێ ، ڕۆیشتەوانێ، وەرە ژوورەوانێ ، بڕۆ دەرەوانێ تەماشای ئاسمان بکە .

٢ـ (ـ ئانێ) ـ (پبـ .) (هل .) تم : ئێن :: تۆپانێ جگانێ .

(ـ ئانێ) ـ (پبـ .) ١ـ بە دوای ناوەوە دەلکێ و دەیکا بە صفەت . :: ژنانێ (پیاوی ئاکار ژنانە) ، سەگانێ (وەکو سـەگ زێرەك) ، ماینـانێ (سـەروشکڵی وەکو ماین) . ٢ـ بە دوای هەندێ صفەتدا دێ و دەیکا بە ناو :: ووشکانێ ، ئاوانێ .

ئانێسك ـ (نـا .) ، (مك .) حالەتێکی وەکو نزگەرەیە بـە سـەر ئینسـاندا دێت :: کوڕە بەس بگریێ ، سەرت بە ئانیسکانەوە هەڵقەندرا؟ . تێبـ ـ أ) لە ئەنجامی گریانی زۆر بە کوڵ و تاو ، هاتوچۆی هەناسە لە سەر دۆخی خۆی نامێنێ و زیاتر لە پێویست ، هەوا دەچێتە دەروونەوە و کەمتر دێتە دەر ، ئەوەش کـە دێتە دەر تەووژمی زۆرە و بەرەنگاری ئەو هەوایە دەبێت کە دەچێتە ژوور و پیاو ئەم حالەی بە سەردا دێ ، فەرقی دەگەڵ (نزگەرە) ئەوەیە کە (نزگەرە) هۆیەکی ئاشکرای نیە بەڵام ئەمە لە گریانەوە پەیدا دەبێ . ب) لە هەندێ فەرهەنگی کوردیدا ، بە غەڵەت ، ئەم ووشەیە بـە (ئانێشك) مەعـنا لێدراوەتەوە . هـس : نزگـەرە . نێسکە (سـەر هەڵتەکاندنی ئەسپی شۆخ) . ★ بەرەنێسك .

ئانێشك ـ (نا.) ١ـ ئەو جمگەیە کـە باســـك و قـۆڵی ئـادەمێزاد

تێکدەکاتەوە ، ئەو شوێنەی دەستی ئادەمیزادی لێ دەنوشتێتەوە ٢ـ ئەو شوێنەی لە قۆڵی کەوا و چاکەت و . . . دا دەکەوێتە بەرامبەر ئانیشکی دەست . :: ئانیشکی چۆغەکەی پێنەی لێدراوە. ★ (بکە .) ئەنیشك، عەنیشك .

ئانیشکه ـ [ئانیشك + ە ـ ئە/١] ، (نت .) ١ـ (مک . سیمە) لوولە و گونج بە شکڵی زاویەی قایمە یا کەوانە ، لەسەر سوچی لوولە زۆپا یا کۆنگەی ئاو و ئەو جۆرە شتانەدا ـ بۆ ئەوەی سەری بۆ لایەکی تر وەرچەرخێنن ـ بە کار دەبرێ . ٢ـ (سیمە .) ئامرازی ئاشە ، دارێکی دوو لکە بە (خوانکە)ی ئاشەوە ، پێی ئاش بەرز و نزم دەکاتەوە (تە : خا : ج ١ ، ل ـ ٥٩) ★ (مک .) دانوبۆ.

١ـ ئاو ـ [ست . ، پە : ئاپ] ، (نا .) ١ـ ماددەیێکی شلی بێ بۆنی، بێ تام و رەنگە ، زۆری لە شوێنێکدا کۆبێتەوە شین دەنوێنێ. لە بەشێك (ئۆکسیژێن) و دوو بەش (هیدرۆژێن) پێکهاتوە ، لە ١٠٠ دەرەجە گەرمایێدا دەکوڵێ و دەبێتە هەڵم و لە دەرەجەی (٠)دا دەیبەستێ . سێ بەشی رووی زەوی ئاو دایپۆشیوە و لە(هەوا)شدا بە شێوەی (هەڵم) هەیە و کە هەوای سارد کرد دەبێتە باران و بەفر و تەرزە و دێتەوە خوار . ژیانی ئادەمیزاد و گیاندارانی تری سەرزەوی بە ئاوبەندە ، گەلێ شتی وەکوو (خوێ ، شەکر ، . . .) لە خۆیا دەتوێنێتەوە . ئەو ئاوەی بە رووبار و چۆم و کانیاواندا دێ گەلێ ماددەی تێدا تواوەتەوە و تۆز و خۆڵێکی لە هەوادا هەیە تێکەڵی بوە، هەر وەها میکرۆبیشی تێدایە ، بۆیە لەوانەیە خواردنەوەی ، پیاو تووشی گەلێ ئازار و نەخۆشی بکا . ئاوی خواردنەوە دەبێ بپاڵێورێ و بە دەرمانی تایبەتی میکرۆبە خراپەکانی بفەوتێنرێ ★ (بکە .) ئاف . ٢ـ شیرەی هەندێك میوە و سەوزێجات . :: ئاوی ترێ . ئاوی شووتی توتن خۆش دەکا . ئاوی گێزەر بۆ حوکمی چاو باشە . ئاوی پرتەقاڵ . نەختێك ئاوی هەنار بگرن . □ « بە گڵی سپی و ئاوی ترێ » « دۆشاوی شیرنت چۆن بۆ دەکرێ » (مەلا .) ٣ـ فرمێسك . :: چاوی پڕ بوو لە ئاو . پێوازپاکردن ئاو لە چاو دێنێ . ٤ـ ئارەقەی لەش . :: لە عەیبەتان (هەیبەت) هەموو لەشی وەسەر ئاو کەوت . هێند گەرمایە پیاو هەموو گیانی دەبێ بە ئاو ★ ١ـ ئارەق . ٥ـ (مج .) بریقە و درەوشانەوەی جەواهیرات (ئەڵماس ، پیرۆزە ، یاقوت . . .) □ « ئەو گەوهەری نیکتەی کە لە نالی دەدزن خەڵق » « ئاوی نیە وەك ئاگری بێ شەوقی دزانە » (نالی : گە ـ ٥٤) . ★ ١ـ ئاب. ٦ـ تۆوی ئادەمیزاد و ئەو گیاندارانەی بەچکەی خۆیان بە شیری مەمکیان بەخێو دەکەن . :: ئاوی هاتەوە ★ (مک .) شاوەت (= عا : شهوة) **ئاو بە ئاگرداکردن** ـ (مصد . مت .) ، (کن .) کوژاندنەوەی فیتنە و شەڕوشۆڕ . **ئاو بە خۆدا**

کردن ــ (مصد . مت .) ١ــ خـۆ
شوشتنی بە پەلە ، بـۆ دەرکردنی
ماندوێتی لەش و ڕزگاربون لە گەرما و
ئارەقە و . . . ٢ــ غوسلی شـەرعی
بەجێهێنـان ، خـۆپاکردنەوە لـە
لەشپیسی ، بەو جۆرەی شەریعەتی
ئیسلام دایناوە . **ئاوبەسەرکشان ــ**
(مصد . لا.) ١ــ وونبونی زەوی و
زار و هەر شتێکی تر لە ژێر ئاوا .
:: بەسـتێنی چـۆمی مـەهابات ،
بەهاران ئاوی بەسـەر دەکشـێ .
٢ــ خنکانی کەسێك یـا نوقم بونی
شتێك کە لە ناو ئاودا بێ و لـە پڕ
ئاوەکە لەبەر هەرچی بێ ، تێکیەوە
پێچێ‌و بیبا . **ئاو دە ئاوە زۆرکردن ــ**
(کن .) لە ئەندازە بەدەر خراپە کردن،
لە ئەندازە تێپەڕاندن . **ئاو دەگونان
گەڕان ــ** (کن .) بـالقبونی کوڕ ،
شـەیتان پێـکەنێن ، گەیشـتنە
ئەو تەمەنەی کە هەسـتی پیاوەتی
دەبـزوێ . :: ئـەم کوڕە هـەر
قیتەقیتێتی ، وەك ئاوی دە گونان
گەڕابێ وایە . **ئاو لە ئاوەڕۆبڕان ــ**
(کن .) ١ــ ئیشكبون و لە جاری
بون کەوتنی ئاو . ٢ــ کوێر بونەوەی
سەرچاوەی قازانج و سودی کارێك،
بڕانی خێروبێر . **ئاولەبەردڵ‌ڕۆیین ــ**
١ــ دڵ دەخێڵەکەوە هاتن و لە حاڵی
ڕشانـەوەدا بـون . ٢ــ (کنـ.)
برسێتی زۆر ، زۆر برسی بون .
ئاولەبەرهەڵنیشتن ــ (مک.) مێـز
دە بنەخۆ کردنی منداڵ :: ئەم منداڵە
ئاوی لەبەر هەڵنیشتوە . **ئاولەجێ
ماڵی (کەسـێ)نان ــ** (کنـ .)
١ــ وێرانکـردنی مـاڵی کەسـێ
(تەختکردنی جێ ماڵەکەی ، کە
بکرێتە کێڵگە و ئاوی لێ بندرێ تا
ئامادەبـێ بۆ کێـڵان . ٢ــ تۆشی
بەڵاکردنی کەسێك بە جۆرێ وەکو
ماڵ وێرانێ وابێ . **ئاو لەدەسکاوونگا
کوتان ــ** (کن.) ، (مک.) تە : ئاو لە
دینگا کوتان . **ئاو لەدەمڕزان ــ** (کن.)
تە : ئاو لەدەم گەڕان . **ئاو لە دەم
گەڕان ــ** (مصد. لا.) ١ــ ئاوکەوتنە
زار ، لەبەر خواردنی شتێکی ترش
یا چاو پێـکەوتنی کەسێ کە شتی
ترش دەخـوا یا باسـکردنی شتی
ترش . ٢ــ ئیشتیا چونە خواردنێك،
حەز لەشتێ کردن . **ئـاو لە دینگا
(دینگدا) کوتـان ــ** (کن.) کـردنی
کارێ کە کەڵکی نـەبێ . **ئـاو لێ
(لەکارێ) نەخواردنـەوە ــ** (کنـ.)
دەستنەگێڕانەوە و خۆ نەپاراستن
لە کردنی کارێك :: تۆ بڵەی دەست
بەسـەر پۆلەکانیدا بگـرێ ؟ ئەرێ
وەڵڵا ئاوی لێناخواتەوە . **ئاو ــ و ــ
ئاو چۆن ــ** (کن.) تۆك و نەفرێنە لە
کەسێك دەکرێ ● « ڕەببێ ئاوـو ـ
ئاوچێ » تۆشی بەڵایەك بێ ڕزگاری
لە دوا نەبێ . تێبـ ــ بەو مانایە :
ئاوێك (ڕۆبارێك) لە پێشدا بیبا
کە خـۆی هاتەبڕانـەوە فڕێیداتـە
ئاوێکی دیکەوە تا بیبا ، هەر بەو
جۆرە لـە ئاوێکەوە بـۆ ئاوێك .
ئاوی ئامـۆن چێ ــ (کن.) تـۆك و
نەفرێنە : بڕوا و نەیەتەوە ، چونی
بێ هاتنەوەی نەبێ . تێبـ ــ أ)
ئامۆن نـاوی چەمێکە لـە ئاسیای
ناوەندی (تە : هیێد ، لـ٢) .
ب) « چەمێـکە بە قەراغ شـاری

(خوارەزم)دا دەڕوا و لە نێوان تورکستان و خوراسان دایە » ، (بوڕهان : عەبباسیۆ ، ل‌ـ٥٢) . ج) دوکتۆر معین لە باتیۆ ئامۆن (ئامۆی ، ئامۆیە ، ئامۆ دەریا) دەڵێ و بە چەمی (جەیحۆن)ی دادەنێ کە لە باکوری خوراسانەوە بە دەشتی (ئامۆی)دا دەڕوا . (معین : فەرهەنگ ، ج ٥ ، ل‌ـ٦١) . **ئاوی بابەقەتار** ـ (نت.) ، (مک.) ئاوی کانییەکە لە موکریان ، خەڵك لایان وایە خواردنەوەی کۆخە و کۆخەڕەشە چاك دەکاتەوە و لە هەمو لایێکەوە بۆی دەچن و دەیهێنن . تێب ـ بابەقەتار خۆی (چاك)ێکە لە دێی (خوراسانە) ٢٠/٣٠ کیلۆمەتر دۆر دەکەوێتەوە ڕۆژهەڵاتی (مەهابات) و کانیاوەکە نێزیکی ئەم (شەخس)ەیە. **ئاوی بێ لفاو خواردنەوە** ـ (کن.) کاران بە ئارەزوی دڵی خۆکردن و گوێنەدانە هیچ کەس و هیچ شتێ . :: وادیارە ئاوی بێ لغاوی خواردۆتەوە ، وەڵلا بەسەریەوە ناچێ . **ئاوی‌چاو** ـ (نت.) ، (کن.) تە : ١ـ ئاو/٣ . **ئاوی چاو دان** ـ (کن.) ، ١ـ ڕۆنکردنەوە و زاخاو دانی چاو بە تەماشای شتی جوان (ئافرەت ، دیمەن ، ....) ٢ـ تە : ئاوی چاوسەندن . **ئاوی چاو داهاتن** ـ (کن.) کوێربۆن ، کەم‌بونی بینایی . :: هێندە چاوی بە کتێباندا چڕ داگرتوە وەختە ئاوی چاوی دابێ . **ئاوی چاوسەندن** ـ (مصت. مت.) ، (کن.)، (سیم.) ترساندن و تۆقاندن ، ترس وەبەر کەسێك نان ، چاوترسێن کردن . ★ ئاوی چاودان/٢ ، (سن.) ئاوی چاوسەنن . **ئاوی حەیات** ـ (نت.) ١ـ لە چیرۆکاندا گوتراوە : ئاوێکە هەرکەس لێی بخواتەوە نامرێ .

□ « دەچمە سەر کێوی ئاتێ ، دێنم ئاوی حەیاتێ » . ٢ـ (کن.) لێوی دلدار (لە شیعر و ئەدەبیاتدا)

□ « ئاوی حەیاتە ئاتەشی ئەفسوردەیێ دەمت »
« تەحرێکی تۆیە ، گڕ ، لە تەنۆرێش کە دێتەدەر »
(سالم : گە . ل‌ـ٦٧)

تێب ـ وا باس دەکرێ کە (خدر)ی پێغەمبەر لەم ئاوەی خواردۆتەوە و بۆیەش لە کوردەوارێدا ناوی بۆتە (خدری زیندە) . (ئەسکەندەر)یش بە دوای ئەم ئاوەدا ـ کە گۆیا لە مەڵبەندێکی تارێکی دنیادایە (؟) و ناوی تارێکستان (ظلمات)ە ـ هەڵوەدابوە . **ئاوی دەم** ـ (نت.) لیك ، لیکاو . **ئاوی‌ڕەش** ـ (نت.) ماکەی دەردێکە کە چاو کوێردەکا . **ئاوی‌ڕەش داهاتن** (مصت. لا.) پەیدابونی ئاوی ڕەش لە چاو ، کوێربون. **ئاوی زمزم** ـ (نت.) ئاوێکە حاجیان لە (مەککە)ڕا بۆ متفەڕك دەگەڵ خۆیانی دێنن . **ئاوی سپێ** ـ (نت.) تە : ئاوی مرواریۆ . **ئاوی شەو** ـ (نت.) ١ـ ئاوێکە لە سەری شەوەوە دە گۆزە کرابێ ، تا بۆ بەیانی سارد ببێ . ٢ـ (کن.) شتێ

که هێچ مایەی تێ نەچێ □ « لە ئاوی شەوێ پارێز دەکا » . تێب ــ لـە ئیسـلامەتێدا ئەوانـەی هـەر خەرێکی عیبادەتن ، نەفسی خۆیان دەمرێنن و هـەوڵ دەدەن هەرچێ نەفسـیان ئیشـتییای چوبـــە ، نەیخۆن و نەیخۆنەوە و نەیکەن . جا ئاوی شەو لەبەر ئەوەی سارد و خۆشە و نەفس ئـارەزوی دەکا ، ئـەم قسـەیەی سـەرەوەی لـە فۆلکلۆری کوردیدا هێنـاوەتەدێ . **ئاوی عەینەمەل** ــ (نت.) ، (سیم.) ئاوێـکە گۆیا باڵنـدەی عەینـەمەل (خەزایێ) حـەزی لێدەکا و بـە دوایدا دێت . تێب ــ أ) نازانم ئەم تەرکیبە (عين الأمل)ی عارەبییە یا تەرکیبێکی کوردێ و عارەبییە بە مانای ئاوی (کانی = عەین + مەل = باڵندە) یا خۆ هەر هێچیان نیە و وشەیێکی کوردییە و جـەڕاوە . ب) لە هەندێ شوێنی کوردستان کاتێ کوللە زۆر دەبێ و ترسی ئەوە دەکرێ کە زیان بە دەغلان بگەیێنێ ، یەکێك ــ کە دەبێ هەندێ صفەتی تێدابێ ــ دەنێرن لـە کانییەکێ کە هێچ کەس نازانێ لە کەنگێوە دەست نیشـان کراوە ئاو بێنێ ، باوەڕیـان وایە کە باڵندەی خەزایێ بە دوای ئەم ئاوەدا دێن و کوللەکان دەخۆن. **ئاوی قاچداهاتن** ــ (کن.) زۆر ماندو بون . :: ئەوەندە بە پێوە ڕاوەستاوە ئاوی قاچی داهاتوە . ئەوە چۆن ئاوی قاچی دانایە . **ئاوی گەرم لە ژێر (لەبەر) ڕۆیشتن** ــ (کن.) مێز بەخۆدا کـردن ، مێـز دەبنـەخۆ کردن . □ « سەری وە بن کڵاوێ کەوتوە ، ئـاوی گەرمی لـە ژێر دەڕوا » **ئـاوی مـرواری** ــ (نت.) یەکێکە لە نەخۆشـیەکانی چاو ، تانەیێـکی بۆرباو بە سـەر چـاوا دەکشێ و بێنایێ کەم دەکاتەوە ، یا هەر دەیفـەوتێنی و پیـاو کوێر دەکا . تێب ــ ئەم نەخۆشێیە لەو بەشەی چاو دەدا کە لە پشتەوەی ڕەشکێنەیە و کـاری زەڕرەبێنێکی بەروپشت زەق (عدسة محدّبة) دەکا و تێشـکی نـور لە سـەری دەشکێتەوە و دەدرێ بە شەبەکەی چاو ، ئەم جێگایەی چاو ئاوێـکی تێدایە کە بە زمانی عیلمێ (ئاوی شۆشەیێ) نـاوە ، لە نەخۆشـێ مرواریـدا ئەم ئـاوە ڕەنـگی لێڵ دەبێ ، وەکـو ڕەنگی سـەهۆڵ یا (مرواری) لێدێ . **بون بە ئاو** ــ (کن.) بە خۆدا شکانەوە ، خەجاڵەت بونەوە ، تەرێق بونەوە . :: وەختێ درۆکانی سوربونەوە ، هەر بو بە ئاو . قسەی وای دەکرد پیاو دەبو بە ئاو . **بە ئـاودا دان** ــ (کن.) بەتڵاندن ، زایەکردن ، فەوتاندن ، لە دەسـتدەرکردن . **بە حەوت ئاو پاك نەبونـەوە** ــ (کن.) زۆرپێسبون گڵاوێدەرنەچـون . **لـە ئـاودان** (مصد. لا.) لە چـەم و ڕوبـاران پەڕینەوە . □ « سـێروان لێشت نـەدەم هەر دەمبـەی ؟ » ، « لە حەوت ئاوی داوە ، قولاپەی تـەڕ نەبـوە » ، (کنـ.) زۆر فێلبـاز و زرینگە .

٢ــ (ئاو ــ) ــ (پێبـ.) لـە

هەندێ ناوچـەی کوردســـتان بـۆ نیشاندانی شەریکایەتی دوو یا چەند کەس لە کارێکا ، لـە شتێکا ، یا وەك یەکێ ئەنـدازە و شێوەی دوو یا چەنـد شت ، دەخرێتە سـەر وشـەی مەبەست . :: ئاودەنگێ ، ئاودامان ، ئاومـاڵ . ★ ئاف ، ٢ـ ئام ، هام ، هاو ، هەو ، ئەو . (بکـ.) هاف ، هەڤ .

٣ـ (ـ ئاو) ـ (ئم.) ئامرازی دروست‌کردنی ئیسـمی مەفعوله ، له سیغەی رابوردووی سێیەم کەسی تاك که فاعیلی دیار نەبێ (المبنـی للمجهـول) . :: بـڕاو ، پچـڕاو ، خوراو ، دڕاو ، دڕێندراو ، شکاو ، شکێندراو . خنکاو ، خنکێندراو .

١ـ ئاوا ـ (صـ.) ١ـ تمـ : ئاوەدان . // وێـران :: ماڵتـان صەت جار ئاوابێ ٢ـ تم : ئابات . :: حەسەناوا ، قازیاوا ، هەمزاوا ، قەرەجاوا .

٢ـ ئـاوا ـ [= ئاوەهـا] ، (بنتـ. ، صتـ.) ١ـ بەم جۆرە ، بەم شێوەیە :: جا ئاوا دەبێ ؟ ئاوایان کرد بۆیە ئاوای لێهات . ئاواشمان لێپرسن هـەر باشـە . ٢ـ بـۆ دەربڕینی هەسـتی بە دڵنەبـوونی قسـە یـا کارێـك ، بەڕاوێـژی سەرسوڕمانەوە دە کـار دەکرێ . ٣ـ بـۆ گاڵتەکـردن بە قسـەیەك (و)ەکـەی دەکرێتـە دوو (و) و (ا)ەکەشی توزێ درێژ دەکرێتەوە (ئاووا) . ★ ئاوها ،ئاوەهـا ، ئەوها ، ئەهـوا ، وا ، وەهـا . ٤ـ (بکـ.) له لەهجـەی باکورێدا ، ئەم ووشـەیە گۆڕانی زۆر بەسەردا هاتوە و ڕاستەوخۆ مانای (شێوە ، جۆر) دەدا :: بڤێ ئاڤایێ (بـەو ئاوایە = بەو جۆرە ، بەو شێوەیە)، بئاڤـاکی نەڕاست (بـە ئاوایەکی ناڕاست = بە شێوەیێکی کە ڕاست نیە) .

٣ـ ئاوا ـ (صـ.)حالی شـتێکی کـە خەرێـك بێ لەبـەر چـاوان نەمێنێ ، وونبێ . تێبـ ـ أ) ئەم ووشەیە بە تەنیایی دە کار ناکرێ و دەگەڵ فیعلی (بوون) بـۆ مانگ و ڕۆژ و ئەستێرە ... دەکوترێ کە له ئاسووی شوێنێ ووندەبن . ب) لە لەهجەی باکورێدا وەکو ناو بە کاری دێنن : (تاڤك چـو ئاڤا = هەتاو چـوە ئـاوا ـ تم : ژابـا. لـ١٤) .

ئاوابوون ـ [٣ـ ئاوا + بوون] ، (مصـتـ. لا.) ١ـ وونبـــوون و چوونەخواری ڕۆژ ، مانگ و ئەستێرە له ئاسووی ناوچەیەك . :: ڕۆژ ئاوا بـوو ، مانگی چـاردە دەرەنگ ئـاوا دەبێ □ « تا فەلەك دەورەی نەدا و صـەد کەوکـەبی ئـاوا نەبـوو » « کەوکەبەی میهری موبارەك تالعی پەیدا نەبـوو » (نالی : گم ـ ٤١) // هەڵاتن (هەڵهاتن) ٢ـ تێپەڕین، دەربازبوون ، لە بەر چاوان وونبوون (شتێ ، کەسـێ) :: سـوارەکان هێشتا ئاوا نەبوون . ٣ـ مردن (له هەندێ ناوچەی کوردسـتان ، بۆ مردنی ئـەوانەی موسـوڵمان نین) :: وەسـتا شـەلەمۆ ئاوابـوو ، مامێکون زۆر نەخۆشە لەوانەیە ئاوا

بێ . ★ زایەبوون ، وونبوون (تەنیا بۆ مانای سێیەم) .

ئاوات ــ (نا.) ١ــ مەبەستی پڕ بە دڵ بۆ وەدەستهێنان یا وەدیهێنانی شتێك ، كارێك و ئامانجێك . ئارەزوی بە جۆش :: ئاواتی بردەبن گڵێ . □ «بێبابییی تۆ ، بۆ من و تۆ ، بابی فتوحە » « بێ بابیی تۆ ، خواستەیێ من بۆ ، بە ئاوات » (نالی : گم ــ ١٤) ٢ــ ناوە بۆ نێرینە . تێب ــ بە لای منەوە ئەم ووشەیە لەگەڵ (ئایەپتە)ی ئـاوێستایی بە مـانـای (وەدەستخستن)كە لە پەهلەویدا بۆتە (ئایەفت) خزمایەتییان هەبێ . پرۆفیسۆر ئابرامیان (ئەیەفت)ی بە ئارەزو ، مراد مانالێداوەتەوە (تە: ئابرامیان : قامۆسی پەهلەوی ، فارسی ، ئەرمەنی ، ل ــ ٦) .

بە ئاوات خواستن ــ لە دڵەوە حەز بە جێبەجێبوونی كارێك ، وەدەستهێنانی شتێ ، پێكهاتنی مەبەستی كردن . **بەئاواتگەیین ــ** تـە : ئـاوات پێكهـاتن .

بەئـاواتگەییشـتن ــ تـە : ئاواتپێكهاتن . **بەئـاواتەوەبوون ــ** چاوەڕێی پێكهاتن و جێبەجێبوونی مەبەستێكبوون :: بە ئاواتەوەیە جارێك بچن سەری لێبدەن .

ئاواتپێكهـاتن ــ (مصت. لا.) وەدیهـاتنی مەبەستی دڵ ، جێبەجێبوونی ئامانج و ئـارەزو ، مەخسودحـاسڵبوون . □ « وەسییەت بێ كەمن مردم ، وەرە سەر قەبرەكەم (قالە) » « بڵێ ئاواتەكەت پێكهاتوە ! سا ، بێـرە دەر خاڵە » (أ) ★ بە ئاواتگەیین . بە ئاواتگەیشتن .

ئاواتەخواز ــ [ئـاوات + ٣ــ ئە/٢ + خواز (خواستن)] ، (نفا.، صفا.) كەسێكی بۆ وەدەستهێنانی شتێك ، وەدیهێنان ، یا وەدیهاتنی مەبەستێك زۆر بە پەرۆش بێ . :: ئاواتەخوازی قومە جگەرەیەك بۆ (نفا.) ، بۆ قومە جگەرەیەك ئاواتەخوازبۆ (صفا.) ، ئاواتەخوازی جگەرە (نفا.) ، پیاوێكی ئاواتەخواز (صفا.) .

ئاواتەخواستە ــ [ئاوات + ٣ــ ئە/٢ + خواست (خواستن+٢ــئە/٦)] (نمف. صمف.) شتێك، كارێك و مەبەستێ كە بۆ وەدەستهێنانی ، زۆر هەوڵ درابێ . :: ئاواتەخواستەش وا نابێ. ٢ــ(كن.) هەرچی زۆر خۆشەویست بێ و بە دڵەوە نوسابێ. (بەتایبەتیمنداڵ). :: كوڕە خۆ تۆ ئاواتە خواستە نێ ، بۆ وازناهێنی . ★ ئاواتی .

ئاواتی ــ [ئاوات + ٣ــ ئی] ، (صمف.) تە : ئاواتە خواستە .

ئاوارتن ــ [مصە. متە.] ، (زا.) دەربواردنی شتێك لە شتێك (استثناء) ، (تە . خا : ج ١ ، ل ــ ٦٠) ــ بێجگە لە (فەرهەنگیخاڵ) ئەم ووشەیەم لە هیچ قامۆسێكی تری كوردیدا نەدیت ، ئەگەرچی خۆی لە لەهجەی ناوەندی زمانی كوردیدا لە بیر چۆتەوە ، بەڵام لە شێوەی (هەڵاوارتن) و (هەڵاواردن)دا دەبینری ، لام وایە

(ئاوارە)ش هەر بە بنێچە دەچێتەوە
سەر ئەم مەصدەرە ، کە بەڕای من
مەصدەرێکی ئەسڵی زمانی کوردییە و
شایانی ئەوەیە زیندو بکرێتەوە .
هس : بواردن ، هەڵبواردن .
هەڵاوارتن/دن ـ [هەڵ + ئاوارتن/دن] ، (مصت. مت.)
لێكجیاکردنەوەی دو یا چەندشت.
تێبـ ـ ئەم مەصدەرە بە تایبەتی بۆ
بەش‌کردنی مەڕ و بزن و ... کە
نێ دو شەرێکان بێ و بیانەوێ
جودابینەوە ، یا بۆ جیاکردنەوەی
(بەرخ) و (کار)ی ساوا لە
دایکیان بە کاردێت .

ئاوارته ـ (صمف. لە : (ئاوارتن)) ، (زا.) جیاکراوەوە ،
بەجێ‌هێڵراو، لادراو (شتی دەربراو
« مستثنی » . تم : خا . ج ١ ، لـ ٦٠) .

ئاوارە ـ (ص. ، نمف.)
سەرگەردان ، دەربەدەر ، بێ‌ماڵ و
حاڵ ، کەسێکی لە نیشتمانی خۆی ،
وولاتی خۆی دورکەوتبێتەوە . □
« ئاوارەیی خاکی وەتەن و سەیر و
سەفا خۆم»«پامالی غەمی میحنەت و
صەد جەور و جەفا خۆم» (عارف)
★ تار . تەرا . تەرە . ڕەهەندە .
هەڵوەدا .

ئاوارەبون ـ (مصت. لا.)
سەرگەردان‌بون ، لە ماڵ و حاڵ و
نیشتمان دورکەوتنەوە . ★
تاربون . تەرەبون ، هەڵوەدابون

ئاوارەکردن ـ [مصت. مت.]
دەربەدەرکردن ، دورخستنەوە
لە وولات و لە ماڵ و حاڵ . □
« شێخ عەلی خۆ تۆ منت ئاوارەکرد و
دەربەدەر » « چاکە هەجوێکت بکەم
ئەمما موفید و موختەسەر » (رەزا ـ
٥٩) ★ تاراندن . تەرەکردن .
ڕەهەندەکردن . هەڵوەداکردن .

ئاوارەیی ـ (حمص.)
بێ‌خانومانی ، حاڵەتی دورکەوتنەوە
لە ماڵ و حاڵ و نیشتمان . دوری
لە وولات :: ئەگەر ئەمە ئاوارەیی
نەبێ ، ئەدی ئاوارەیی چۆنە . ★
سەرگەردانی ، دەربەدەری .

ئاواز ـ [ست : ئەچ (= گوتن)،
پھ : ئاڤاچ] ، [ئا + واز = واچ] ،
(نا.) ١ـ کۆمەڵە دەنگێکی کەبە هەوای
تایبەتی جۆر بە جۆری مۆسیقا لە
دەمی ئادەمیزاد یا هەندێ باڵندە
دێتەدەر . □ « ئەمە نە قازە ، نە
بازە ، ئەمە بولبولی خۆشئاوازە
(خۆش‌ئاواز)» (فۆلکلۆر) .«وەکو
یەك دێتە بەر گوێی پیاوی ئەحمەق»
«سەفیری بولبول و ئاوازی لەقلەق»
(رەزا) ٢ـ دەنگی ئامرازی مۆسیقا
بە هەوای تایبەتی . ٣ـ ناوە بۆ
کچان . هس : مەواچۆ ، ماچێ ،
ماچان (هو.) ، وات ، واتە .

ئاوازە ـ [ئاواز + ە ـ ئە/١] ،
(نا.) ناوبانگ ، شۆرەت . ::
ئاوازەی نانبدەیی و جوامێری ئەم
بنەماڵە بە هەمو لایێکدا بڵاو بۆتەوە.

ئاوازەخوان ـ (نت.) ، (سند.)
ئەو کەسەی گۆرانی و مەقامان
دەڵێ . ★ خۆشخوان ، گۆیندە .
(بکـ.) دەنگبێژ ، ستران‌بێژ .

ئاواق ـ [؟] ، (ص.) ، (سند.)
١ـ چۆڵ‌وهۆڵ . ٢ـ بەتاڵ . ٣ـ

خانوێکی گەورەی کەسی تێدا نەبێ . ٤ـ بیابانێکی هێچ ئاوەدانی لێوە دیار نەبێ (تە : مخ. ج ١ ، ل ـ ٢٥) ، هس (هو.) واق (= بەتاڵ).

١ـ ئاواکردن ـ [١ـ ئاوا + کردن] ، (مصد. متـ.) ١ـ بنیاد نان و دروستکردنی خانوو ، یا هەر جێگایێکی بۆ دانیشتن و تێدا ژیان ، دەس بدا :: چاوەخانوێکی ئاواکردوە، ئەم دێیە تازە ئاواکراوە. ٢ـ (کـ.ن.) خۆشی و شایی خستنەماڵەوە . □ « بە خێر بێی سەر چاوان ماڵەکەت ئاوا کرد » (ڕستەیێکە بۆ بەخێر هێنانی مێوان دەکوترێ). ★ ئاواکردنەوە . (بکـ.) ئاڤاکرن .

٢ـ ئاواکردن ـ [٣ـ ئاوا + کردن] ، (مصد. متـ.) ١ـ لەبەر چاوان وونکردن . ٢ـ تێپەڕاندن (کەسێك لە شوێنێکەوە بۆشوێنێکی تر) ٣ـ بردنە سەر ، رابواردن (وەخت) ٤ـ بردنەخوار :: هەڵیانبڕێن و لێیان نەبۆنەوە تا ئاوای ئەو دێویان کردن . ڕۆژەکەمان بە خۆڕایی ئاواکرد . هێشتا پاروێکی لە گەروی ئاوا نەکردوە یەکی تر دادەگرێ .

ئاواکردنەوە ـ (مصد. متـ.) تە: ١ـ ئاواکردن/١ .

ئاواڵ ـ [٢ـ ئاو + ئاڵ = ئاڵێ] (نت.) ، (مکـ.) ١ـ دۆست و ڕەفیق ، دەستەبرا (بۆ کار و باری کۆمەڵایەتی و سیاسی و خوێندن و ...) :: ئاواڵدەرس . ئاواڵزاوا . ئاواڵکلاس. ٢ـ هاوتا، هاوچەشن، شێوە. :: ئاواڵکراس. جا تۆ خۆت دەکەیە ئاواڵی خدر ؟. تۆ ئاواڵی ئەم منداڵەی لێیدەدەی ؟ قەڵەمەکەی تۆش ئاواڵی ئەوەکەی منە . ★ ئاوەڵ . هەواڵ . هاواڵ. (بکـ.) هەڤال .

ئاواڵایەتی ـ [ئاواڵ + ئایەتی]، (حمصـ.) ، (مکـ.) تە : ئاواڵەتی .

ئاواڵدەرس ـ (کو. عا.) ، (صتـ.) ، (مکـ.) ١ـ پێوەندی دوو ، یا چەند قوتابی کە لە پۆلێکدا ، دەخوێنن . ٢ـ پیوەندی دوو یا چەند فەقێ کە لە حوجرەیێك پێکەوە (مادده)یێك دەخوێنن .

ئاواڵزاوا ـ (صتـ.) ، (مکـ.) پێوەندی خزمایەتی نێوان دووپیاوان کە ژنەکانیان خوشكبن . ★ ئاوەڵزاوا ، هاوزاوا . (بکـ.) هاڤلینگ .

ئاواڵکراس ـ (نتـ.) دەرپێیژنانە . تێب ـ ڕەنگە ناوهێنانی دەرپێ (ئەویش ژنانە) بە شوورەیی داندرابێ ، بۆیە ئەم ناوەیان لێناوە . ★ ئاوەڵکراس ، ئاوەڵدامان ، دەرپێ . (بکـ.) هەڤالکراس (تە: کف ، ل ـ ٣١٥).

ئاواڵمنداڵ ـ (نت.) ، (مکـ.) پەردەیەکە ، لەمنداڵدانی ئافرەتا ، بۆ ماوەیەك منداڵەکەی لەناودا دەبێ و پاش ئەوەی لەدایکی جیادەبێتەوە ، ئەویش فڕێدەدا . ★ (سیمـ.) ئاوەڵ/٢ .

ئاواڵە ـ [؟] ، (صمفـ.) ، (مکـ.) ١ـ کراوەوە ، لەسەرپشت، دانەخراو (دەرگا) . ٢ـ بڕێنێ کە

سەری قرتماغەی نەگرتبێ ، کوانێکی دەر بۆبێ و پێستی لە سەر لاچۆبێ . هس : (بک.) والآ (= بەتاڵ) .

ئاوالەبۆن — [مصد. لا.] ١— لە سەر پشت‌بۆن (دەرگاوپەنجەرە). ٢— دەرخۆنە لە سەرنەبۆن (دێزە و مەنجەڵ و ...) . ٣— لێک‌نەنران (دەمی ئادەمیزاد) . :: لێی‌گەڕێ با دەرکەکە ئاوالە بێ . با سەری مەنجەڵەکە ئاوالەبێ تا سارد دەبێتەوە . « کابرا لەبەر هەتاو دادەنیشت و دەمی ئاوالە بۆ مێش بە ناو دەمیدا هاتوچۆیان دەکرد » . (بیرەوەریێ خۆم) .

ئاوالەتی — [ئاواڵ + ئەتێ] ، (حمصد.) ، (مک.) ئەو خۆیەتێ و ئاشنایەتییەی ، کە بە هۆی : پێکەوەکارکردن ، پێکەوەخوێندن یاریێ‌کردن ، یەکێتێ بیروباوەڕی کۆمەلایەتێ و سیاسێ لە نێوان دۆ یا چەند کەس ساز دەبێ . :: ئێتر نابێ ئاوالەتێ وسێ بکەی . ★ ئاوالایەتێ . (بک.) هەڤالبەندێ (کف — ٣١٥) ، هەڤالتی ، هەڤالی.

ئاوالەکردن — [مصد. مت.] ١— خستنەسەرپشتی دەرگا و پەنجەرە و ... ٢— لابردنی سەری مەنجەڵ و دێزە و دەفری تر ٣— داپچڕینی دەم .

١— ئاوان — (ص.) ، (سن.) تم : ئاوەدان . □ « یاجەگونای من کەڕەم ئاوان تەر » « ڕەحمەت جە تاوان من فراوان تەر » (مەولەوێ : مکب — ٥٣٦) .

٢— ئاوان — (نا.) . ١— (سن.) تم : ٢— ئاوونگ ٢— قاپ و قاچاغی ناو ماڵ (تم : خا. ج ١ — ٦١) هس : ٢ — ئامان .

٣— ئاوان — [١— ئاو/١ + ئان (= ئانە/٢)] ، (نت.) ، (مک.) ئەو هەقەی ئاشەوان لە باتێ هاڕینی دەغڵ لە ئاشێڕی دەستێنێ ، خۆی لە ١٥ یەك و ٢٠ یەك دەدا ، بۆ گەنمە شام و هەرزن و جۆ ، لە گەنم زۆر ترە . ★ ئاواناش .

ئاواناش — [٣— ئاوان + ١ — ئاش] ، (نت.) ، (مک.) تم : ٣ — ئاوان .

ئاوانتە — [؟] (نمصد.) ، (کعر.) وەدەست‌خستن و دەست بە سەردا گرتنی شتێك بە فڕ و فێڵ یا بە هەر جۆرێکی تر . :: بۆچێ ئاوانتەیە ؟ ★ هاوانتە ، هەوانتە .

ئاوانتەچی — (کعر.) ١— (نفا.) کەسێکی بە فڕ و فێڵ و کەڵەك دەست بە سەر ماڵی خەڵکدا بگرێ ::ئاوانتەچێ وەك‌خۆی هەرنابێتەوە. ٢— (صفا.) حاڵی کابرایەکی ئاوا :: تۆشی کابرایەکی ئاوانتەچێ بۆین دەیویست هەڵمان خەڵەتێنێ .

ئاوانێ — [١— ئاوا /١ + ئانێ /٢] ، (نت.) ، (سن.) تم : ١ — ئاوەدانێ .

ئاوایێ — [پە : ئاپاتیە] ، [١— ئاوا/١ + ٢— ئێ] ، (نت.) ١— تم : ١— ئاوەدانێ/١ ، ٢— تم : ٢— ئاوەدانێ ★ (بک.) ئاڤاهێ .

١— ئاوبارە — [١— ئاو/١ + بار + ٥— ئە/١] ، (نت.)

پلۆسکێکی گەورەیە ، لە دار یا تەنەکە و ئەو جۆرە شتانە دروست دەکرێ ، بە سەر (شێتو) یا شوێنێکی نزما کە کەوتبێتە نێو کێلگەوە ڕایەڵ دەکرێ و ئاو لە بەرێکەوە دەباتە ئەو بەر بۆ کشتوکاڵ . ★ قەمتەرە . تێب ــ ا) ئەمەی لە سەرەوە باس‌کرا ، شکلی ئەم دوایانەی دروست‌کردنی (ئاوبارە)یە کە کەرەستەی نوێ پەیدا بوە ، دەشێ لە ڕابردوودا (شێتو) یا شوێنە نزمەکەیان بە بانایێ پیوێست پڕکردبێتەوە ، بە خۆڵ یا ئیشکە کەڵەك دیوارێکیان هەڵچنێ بێ ، تا هاتۆتە ئاستی زەویەکان و ئەو جار جۆگەیان بە سەردا کێشابێ . ب) ئەسلی کەرتی دوەمی ئەم ووشەیە (بارە)ش دوورێی دەچێتێ : یەکەمیان ئەوەیە کە لە (فەرە)ی ئاویستایێ بە مەعنای [شوێن ، جێگا] وەرگیرابێ کە (وار) ئێستاش لە لەهجەی باکوریدا (تە : ژابا ــ ٤٢٩) و لە (هەوار)ی ناوەندێشدا بەم‌مەعنایە بەر چاو دەکەوێ . یا خۆ لە (فارە)ی ئاوێستایێ کە (بارە ، بارۆ)ی فارسێ لێ‌کەوتۆتەوە بە مانای [دیوار ، قەڵا] (تە : معین . نەرهەنگ ، ج ١ــ ٤٥١) و لە (دیوار)ی کوردێشدا دەبێندرێ ، ئەگەر ڕاستی بۆ چۆبم ئەوا مانای ووشەکە دەکاتە (دیواری ئاو ، جێگای ئاو) . دوەمیشیان ئەوەیە کە کەرتی (بارە) لە ئەسڵا (بوارە) بێ و دەنگی (و) کەوتبێ ، لەم حاڵەتەدا مانای ووشەکە دەبێتە بواردنی ئاو ، پەڕاندنەوەی ئاو ...

٢ــ ئاوبارە ــ [أ] ، (نت.) ، (سن.) شێرەی گوڵان کە هەنگ دەیگرێ و دەیکا بە هەنگوێن . (تە : مخ . ج ١ ــ ٢٥) .

ئاوبردە ــ [١ــ ئاو/١ + بردە (بردۆ)] ، (نمف.) ١ــ کەسێ یا شتێ کە ئاو بردبێتی . ٢ــ (مج.) ماڵێ کە بە خۆڕایێ لە دەس چۆ بێ.

ئاوبڕ ــ [١ــ ئاو/١ + بڕ (بڕین)] ، (نت.) ١ــ نەخۆشییەکە ، زستانان لە ئاوخواردنەوەی زۆر تۆشی ماڵات دێ . ٢ــ ئەو شوێنەی ئاوی لێ‌هەڵدەبڕن بۆ ئەوەی ڕەوانەی شوێنێکی تری بکەن کە مەبەستە . :: ئاوبڕی ئاش. ئاوبڕی جۆگە . ★ ئاوەشکێنە . ئاوەژنە .

ئاوبڕبون ــ (مصد. لا.) تۆشی نەخۆشی ئاوبڕهاتن .

ئاوبەردانەوە ــ [١ــ ئاو/١ + بەردانەوە] ، (مصد. مت.) لە ئەستێل یا هەر شوێنێکی تر ، کە ئاوی تێدا کۆبۆبێتەوە ، ئاو ڕەوانەی شوێنێکی دیکە کردن ، بۆ هەر مەبەستێ بێ . :: ئاوەکەی بەردابۆوە و خۆی لەبن سێبەرێکدا پاڵی لێ دابۆوە ، ئەو ئاوە بەردەنەوە بۆ تۆتنەکان . ★ ئاوبەرەوەدان . // ئاوگرتن .

ئاوبەرە ــ ئەو مێش هەنگوێنانەی کاریان ئاوبردنە لە کانێڕا بۆ کۆمەڵگای هەنگەکان (چ کندۆی دەستکرد یا قەڵشتە بەرد و دار و ...) تێب ــ ئەو

بەشەی هەنگ کە لە شوێنی خۆی وەڕێدەکەوێ ئەوەندە بەرز دەبێتەوە کە کۆمەڵگاکەی خۆیانی لێنەدیتو نەبێ ، جا هەر بەو بەرزە فڕینەڕا لادێیی کورد دەیناسن و لە هاتوچۆکردنێدا کۆمەڵگای هەنگی کێوی پێدەدۆزنەوە .

ئـاوبەرەوەدان ــ (مصد. مت.) تە : ئاوبەردانەوە .

ئـاوبەند ــ (نت.) نەخۆشێکە تۆشی ئادەمیزاد دەبێ : ئاو یا هەر تراوێکی دیکە لە وورگدا کۆدەبێتەوە و دەبێتە مایەی ئەم نەخۆشینە ، نەخۆشەکە زۆر ئاو دەخواتەوە و تینوێتی ناشکێ ، زگی دەئاوسێ . ئەم دەردە گەلێ جار نەخۆشی دڵ یا جەرگیشی دەگەڵە. ★ (مک.) ئیسقایێ .

ئاوپاچ ــ (نت .) ، (مک .) تە : ئاوپاش .

ئاوپاش ــ [١ــ ئاو/١ + پاش] ١ــ (نت .) ، (مک.) دەفرێکە بە شکڵی مەسینە ، بەڵام گەورەترە و زۆرتر ئاو دەبا ، ئەستوورایی سەر و بنی وەکو یەکە ، دوو هەنگڵی هەیە بەکیان لە سەرەوەی و ئەوی تریان لە لای پشتەوە بەرامبەر لوولەکەی . لوولەی لە ئی ئافتاوە فرەوانترە و لە ئاخرێدا وەکو دەمی زوڕنا ئاواڵە دەبێتەوە و پارچە تەنەکەیێکی کون‌کونی لێ قایم دەکرێ تا ئاو لەم کونە بچکۆلانەی بێتە دەرەوە ، ناوماڵ‌و ژووری پێ ئاوپڕژێن دەکەن و گوڵ و باخچەی ناو ماڵیشی پێ ئاودەدەن ★ ئاوپاچ . ئاوپڕژێن .

تێبـ ــ بەشی دووەمی ئەم ووشەیە (پاش) لە مەصدەرێکی کۆن ــ کە شکڵی هەرە دوایی ــ پێش ئەوەی بە جارێك لە بیر بچێتەوە ، دەبێ (پاشێن ، پاچێن) بێ ــ وەرگیراوە و ڕێشەی مەصدەرەکە لە چەند ووشەیێکدا بەر چاو دەکەوێ . لە زمانی فارسیدا دوو مەصدەری (پاشیدن و پاچیدن) بە مانای (بڵاوکردنەوە ، وەشاندن) ماوون . ٢ــ (نفا .) کەسێکی ووڵات ئاو پڕژێن دەکا .

□ « من هەر جارۆکێش کێشك خانەی تۆم »
« من ئاو پاش خاك ، ئاستانەی تۆم »
(خانا ــ ٢١٩)

ئاوپاشێ ــ (حمص .) ، (سن . هو .) تە : ئاوپڕژێن‌کردن .

□ «عەینەین ! وەئەسرێن، ئاوپاشێ ڕاش ، کەر »
« نەك گەرد بنیشۆ ، وە کۆنای دلبەر »
(مەولەوێ : مکب ــ ٣٦)

ئاوپڕژێن‌کردن ــ (مصد . مت .)، (مک .)،بە ئاوپاش یا هەر ئامرازێکی دیکە ، ئاو بە سەر بان و حەوشە و ناو زۆر و باخچەوە کردن . ★ ئاوپاشێ ، ئاوڕشێن‌کردن .

ئاوپەڕ ــ [١ ــ ئاو/١ + پەڕ (پەڕاندن)] ، (نت .) ، (سیمە .) تۆپە دارێکە ، ناوەڕاستەکەی کون دەکرێ و دەکوترێتە زارکی لای خوارەوەی دۆڵاش ، بۆ ئەوەی تەنگی بکاتەوە و ئاو لە کونەکەیڕا ، بە

تەووژم تر لە پەڕە بدات و خێرا تر بێسوڕێنێتەوە . ئاشێکی ئاوی زۆر بێ پێویستی بەم ئامرازە نیە . ★ زەمبۆرە .

ئاوپەڕین ــ (صت .) ، (مکـ .) حالّی زەویێکی کە داشتنی ناڕەحەت بێ ، بە زەحمەت ئـاو بدرێ . ★ دژاو .

ئاوتێزان/تزان ــ (مصت . لا .) پڕبوّنی دەم لە ئاو . تێبـ ــ بە دیتنی کەسێ کە شتی ترش بخوا یا باسی شتی ترش و چێشتی خۆش بکا ، (غودده)کانی نـاو دەم دارۆژێن و ئاویان لێ دەردەپەڕێ . :: ئەوەندەی باسـی مزرۆکـە کـرد هەرچی لـە مەجلیسـەکە بوّن دەمیان ئاوی تێزا.

ئاوجز ــ (نت . ، صـ .) تە : ئاوەدز .

ئاوجۆ ــ [١ــ ئاو/٢ + جۆ] ، (نت .) ، (سـ .) خواردنەوەیێکی کەم ئالکۆلە ، ئەم زەمانە هەمۆ کەسێ ئـاوی بێستـوە و زۆر کەسـیش خواردۆیانەتەوە ★ ئابجۆ . بێرە. تێبـ ــ بۆ گرتنی ئەم خواردنەوەیە ، جۆ لە ئاوا دەخۆسێنن تـا چەکەرە دەکا و پاشان دەیترشێنن (تەخمیری دەکەن) و هەوێنی بێرەکە گیـایەکی بۆنخۆشەو لە چیاکانی کوردستانێش هەیە ، لێیدەدەن و دەیپـاڵێون . ٥ر٢ ــ ٥ر٤٪ ئالکۆلی تێدایە و کەمێك گلیسـرین و ئـەوێتری غـازی کاربۆنێك و ئاوە .

ئاوخانە ــ (نت .) تە : ئابخانە .

ئاوخواردنەوە ــ (مصت . لا.) ١ــ خواردنەوەی ئاو بـۆ شکاندنی تێنوایـەتی . ٢ــ (کنـ .) کـاری هاسـان و بێ ئەرك. :: جا ئەوە چیە ! هەر ئاوخواردنەوەیە . پیاوکوشتن و ئاوخواردنەوەی لە لا وەك یەکە . چ پیاو بکوژن و چ ئاو بخۆنەوە .

ئاوخـواز ــ (صفا .) تمـ : ئاوکێش/٢ .

ئاوخۆر ــ (نفا .) ئەو کەسـەی لە حالّی ئاو خواردنەوەدایە یا تێنوی بـێ و بیـەوێ ئـاو بخواتـەوە . □ « ڕەحمـەت لـە ئـاوخۆر » لـە شوێنێکی خەڵکی زۆر لێ کۆبۆبێتەوە (وەك مزگەوت) یەکێك ئاو دەگێڕێ و ئەم ڕستـەیە دەڵێ ، تـا هەرکەس تێنوی بێ داوای ئاوی لێ بکا .

ئاوخۆرێ ــ [١ــ ئاو/١ + خۆر (خواردن) + ٢ــ ئێ] ، (نت .) ، (کنێر .) ١ــ دەفرێکـی بلـوّر یا گلێنە یا هەر شـتێکی ترە کە ئاوی پـێ بخورێتـەوە ★ پـەرداغ ، شەربە/٢ ،گلاس، لێوان . ٢ــ (سنـ) تە : ئاوەخۆرە .

ئاودادان ــ [١ــ ئاو/١ + دا (پیبـ .) + دان (فعـ.)] ، (مصت . لا.) ١ــ گیرنەبوّنی ئاو بە زەوێ و کانیاوانەوە و خێرا چـۆنەخوارێ بە زەوێدا ، لەبەر فشەلێ زەوێ کە ئاو بـە خۆیـەوە ڕانـاگرێ . ٢ــ تە : ئاولێچوّن. ٣ــنەخۆشییەکە، توشی قول و قاچی وولاغی بەرزە دەبێ و جومگەی دەست و قاچیان دەئاوسێ‌و کە دەسـتی لێبـدری وەکو ئـاوی تێدابێ وایە .

ئاودار ــ (صت.) ١ــ شوێنێ کە ئاوی زۆر بێ. :: شاربازێڕ وولاتێکی

ئاوداره . ٢ــ میوەی تەڕ و تازە کە ئاوی زۆر هەبێ :: بە سێ پڕتەقاڵان پەرداغێ ئاویان نەبۆ . کەچێ کابراش دەیکــــــوت زۆر ئــشــاودارن . ٣ــ جەواهێراتی چاك و بەردی بــە قیمەت کە بریقق و باقی هەبێ . :: ئەم یاقوتە زۆر جــوان و ئاوداره . ٤ــ ڕەنــگی زەڕقێ و بــەرقێ و بە وورشەوورش. ★ ٢ــ ئابدار .

ئاوداشتن ــ (مصتـ . متـ .) ، (مکـ .) تە : ١ــ ئاودان/٢ :: هێشتا لە ئاوداشتن نە هاتۆنەوە .

ئاودامان ــ (صتـ .) کراس و کەوای درێژ کە بگاتە قولاپەی پێ ، زیاتر بۆ کراسی ژنانە بەکاردێت . :: کراسی ئاودامان .

ئاودان ــ [١ــ ئـاو/١ + دان (فعـ .)] ، (مصتـ . متـ .) ئاو بۆ ماڵات و بەرزە وولاغ و ... بردن ، یــا بردنی ئــەوان بۆ ســەرچۆم و کانیــاوان بــۆ ئاوخواردنــەوە . :: وولاغەکان ئاودەن تــا بڕۆین . ● « دەیباتــە ســەرچۆمی و ئاوی‌نادا دەیهێنێتەوە » ، (کنـ .) فرتوێ دەدا، فێڵی لێ‌دەکا . فێڵبــاز و زرینکە . ٢ــ بەردانــەوەی ئــاو بــۆ ســەر کشتوکاڵ ، یا بە ئاوپاش و ئامرازی تر ئاوکردنە ژێــر درەخت و گوڵ و ئەوجۆرەشــتانە . کارێــکی ئاودێر دەیــکا . :: لــەپێرێوە باخچەکەت ئاونەداوە . ئەوشۆ ئەستێلەکە بگرن بەیانی ئــەو پەڵەتۆتنــە ئــاودەن . شامراد دوێنێ بێســتانی ئاودەدا . ★ ئاوداشتن . ٣ــ سەخت و ڕەق کردنی چەقۆ ، شمشــێر ، کێرد ، گاسن ، تێر . تێغ ــ ئــامرازەکە لە کــورەدا ســوردەکەنەوە و پاشــان دەئاوی هەڵدەکێشن . شــمشێر و خەنجەر و ... بۆ ئەوەی برێنیــان چانەبێتەوە لەباتی ئاو دە ژەهراویان هەڵکێشاوە .

ئاودانــەوە ــ (مصتـ . لا.) جیابونەوەی ئــاوێ کــە لەهــەندێ شــتدا هەیــە و کۆبونــەوەی لــە دەفرەکــەی شــتەکەی تیــدایە . :: ماستی‌مانگا ئاودەداتەوە .

ئــاودڕ ــ (نتـ .) شــوێنێك لە دەشت و کێو ، کە ئاوی‌باران یا لافاو دایدڕێبێ . ★ ئاودڕکە .

ئاودڕکە ــ (نتـ.) تە : ئاودڕ .

ئاودز ــ ١ــ (نتـ .) قەڵشت و کون و کاژێرێ کە لــە شوێنێك‌ڕا ئاوی پێدا دەربازبێت‌بۆ جێگایەکی‌تر .

□ « مەنفــەز و درز و ئــاودزێ ، هەرچەند »
« دەیگرم دەیکوتم بەدەســت و بەپێ »
(ڕەزا ــ ٥٢)

٢ــ (صتـ.) ، (سیمـ.) تە : ئاوەدز.

ئــاودزکردن ــ [ئــاودز/٢ + کردن] ، (مصتـ . لا.) تە : ئاوەدز کردن .

ئــاوەدەردان ــ [١ ــ ئــاو/١ + دەر + دان (فعـ .)] ١ــ (مصتـ . متـ .) بەتــاڵ کردنی ئــاوی‌گۆل ، ئەستێل و حەوز یا هەرشوێنێکی کە ئاوی تێدا کۆبۆبێتەوە و ڕاوەستابێ. :: بە دۆڵچە ئــاوی حەوزەکەمان . دەردا . ٢ ــ (مصــــتـ . لا.) وەڕۆکــەوتن و پەیدابونی ئــاو لــە

مادده‌یه‌ك ، كه‌خـۆی ئاوی تێدابێ ، به‌ڵام به‌رچاو نـه‌كه‌وێ . :: هه‌مۆ له‌شی ئاوی ده‌ردابۆ .

ئاوده‌ست ــ (نت .) ، (مك .) ته : ئابخانه .

ئاوده‌ستخانه ــ (نتــ .) ، ته : ئابخانه .

ئاوده‌ڵێن ــ [١ــ ئاو/١+ ده‌ڵێن (ده‌ڵاندن)] (صت .) (مك .) حاڵی گۆل و ئه‌ستێلێكی له‌زه‌وی خیسك و ســـتدا دروســـتكرابن و ئـاو دابده‌ن .

ئاوده‌نگ ــ [٢ــ ئاو + ده‌نگ]، (صت .) پێوه‌ندیَ دۆ یا چه‌ندكه‌سێ كه به‌رێكاداده‌ڕۆن یـا له‌جێگایـه‌ك دانیشتبن و قســـه‌بكه‌ن ، وه‌ڕه‌زێ یه‌كتری بشـكێنن . ★ هاوده‌م . هاوده‌نگ . هه‌مده‌م .

ئـاوده‌نـــگیَ ــ (حمصــــ .) ١ــ ئـاواڵه‌تیَ ڕێـكا و دانیشتن :: حه‌مـه‌ش ده‌گـه‌ل خـۆتان بـه‌رن هه‌رباشه بۆ ئاوده‌نگیَ . ٢ــ (كن .) كه‌سێكی‌هه‌ر كه‌لكی ئه‌وه‌ی هه‌بێ كه قسه ده‌گه‌ڵ پیاو بكا و نه‌یه‌ڵێ له‌به‌ر ته‌نیـایێ وه‌ڕه‌زبێ . :: هـه‌روه‌ك ته‌نیابم وابۆ ، حـه‌مه هه‌ر ئاوده‌نگیَ بۆ . ★ هاوده‌نگیَ .

ئـاودێر ــ (نفـا . ، صفـا .) كه‌ســێكی كشـــتوكاڵ ئـاوده‌دا ، ئه‌وكه‌سه‌ی ئاو به‌رده‌داته‌وه بۆســه‌ر ده‌غڵودان و بـه پێمـه‌ڕه خه‌رێكی ده‌بێ تا به هه‌مۆ لایه‌كی ڕابگه‌یه‌نێ .

□ « جه‌بباری بێ‌فتۆری ، سوڵتانی
بێ‌قسۆری »
« ڕه‌ززاقی مارومۆری، ئاودێری
دێمه‌كاری »
(حاجی)

ئاورنـگ ــ [أ] ، (نـا.) ١ــ برێســـكه و برێـــقوباق . ٢ــ پڕێشـكی ئاگـر . ٣ــ (مجـ.) تۆڕه‌یێ و گوڕه‌گوڕی كه‌سێ كه ڕقی هه‌ڵسا بێ . ٤ــ ناوه بۆ ئافره‌تان . ★ ئاورینگ .

ئاورنگدان ــ (مصـت. لا.) ، (مك.) ١ــ برێسكانه‌وه ، برێقه‌دان (شتێك) ٢ــ پڕێشك له ئاگربۆنه‌وه (وه‌ك : له كاتی لێكدانی ئه‌ستێ و به‌رد) . ٣ــ (كن.) تۆڕه‌بۆن و پرته و بۆڵه و هه‌ڕه‌شه و گوڕه‌شه‌كردن . :: جاریَ وازی لـێ بێنـن تا سارد ده‌بێته‌وه ، هه‌ر وا ئاورنگان‌ده‌دا . ★ ئاورینگدان .

ئاوره ــ [ئاوور + ٥ــ ئه/١] ، (نت .) ، (مك .) ته : ئاگره .

ئاوره‌گڕه ــ [ئاوور + ٣ــ ئه/٢+ گڕ + ٥ــ ئه/١] ، (نت .) ، (مك .) ته : ئاگره‌گڕه .

ئـــاوری‌بن‌كـا ــ (نـتـ .) ته : ئاگر (ئاگری‌بن‌كا) . تێبـ ــ به‌و جـۆره‌ی كـه لـه‌م قامۆســـه‌دا ڕه‌چاوكراوه ، ده‌بۆ ئه‌م ووشه‌یه له ژێر ســه‌ر ووشـــه‌ی (ئـاوور)دا بنۆسرێ ، به‌ڵام وه‌ك ئـاشكرایه ئه‌و (بۆر = ضمة)ه‌ی له پـاش ده‌نگی (و) له ئه‌سڵی ووشه‌كه‌دا هـه‌یه ، له ته‌ركیبدا له ناو ده‌چێ و شێوه‌ی نۆسینیشی ده‌گۆڕێ . جا بۆیه ئه‌م ووشـه‌یه كه‌وتۆتـه ئێـره و هـه‌ر ووشه‌یێكی دیكه‌ش لـه‌م بابه‌ته ئاوا جێ‌گۆڕكێ ده‌كات .

ئاوری‌سۆر ـ (نت.) ، (مک.) ١ـ پۆلۆی ئاگر کە ئەوەندە گەشابێتەوە هیچ سەرەبزۆت یا خەڵوزی تێدا نەمابێتەوە . ٢ـ (کن.) بەڵای گەورە . :: ئاوری سۆر بێ خۆی تێداوێ .

ئاوریشم ـ [پە : ئەپەرێشوم] ، (نا.) لێکاوی کرمێکە ، ناوی کرمی ئاوریشمە ، وەکو هەودای زۆر بارێك و برێسکەدار لە دەمی دێتە دەر و قۆزاخەیێکی درێژۆکەی (شکڵی لە بەرۆ دەچێ) لە دەوری خۆی پێ دەتەنێ و دەیکاتە هێلانە تا سەری وێك‌دێتەوە و کونی لێ دەبڕێ ، تێیدا دەمرێ . ئەم قۆزاخانە دەخەنە ناو ئاوی لە کوڵ و هەوداکانی لێك جودادەکەنەوە و دەیڕێسن . دەکرێ بە قوماش بۆ پۆشتەمەنی و کەلوپەلی تری پیاوانە و ژنانە . لە زۆر جێگای دنیا ئەم کرمە بەخێو دەکەن خواردنی گەڵای دارتووە . ★ ئارمووش . هەرمووش . هەورێشم . (بک.) هەقرمش . هس : ئاوەڕێس . **ئاوریشمی خاو** ـ (نت.) ئاوریشمی نەڕێسراو ، بۆ چنین و تەنینی هەندێ پارچەی تایبەتی (هەورێ ، سرکەیێ) یا نەخشاندنی تەکەڵتوی زینی ئەسپ و ئەو جۆرە شتانە بەکاردێت .

ئاوریشم دۆز ـ ١ـ (نت.) هەرشتێکی بە ئاوریشم نەخشی لەسەر کرابێ . ٢ ـ (صت .) حاڵەتی هەرشتێ کە بە ئاوریشم نەخشێنرابێ . □ « وەستای سەراجم لە بۆبێنن ، تەکەڵتوی ئاوریشم دۆزم بۆ پێك‌بێنن . » (تحفە : ج٢ـ١٦٥) . ٣ـ (صفا.) کەسێکی بە ئاوریشم چتان دەنەخشێنێ . :: وەستا سەعیدی ئاوریشم‌دۆز .

ئاورێنگ ـ (نا.) تە : ئاورنگ.

ئاورنگ‌دان ـ (مصت. لا.) تە: ئاورنگ‌دان .

ئاوڕژاندن ـ (مصت. مت.) ١ـ بەتاڵ‌کردنی ئاوێکی لە گۆزە و .... دابە و بە عەرزیدا بڵاوکردنەوەی . :: ئەو هەمو ئاوە چیە ڕژاندوتانە . ووشیار بە ئاوەکە نەڕژێنی . ٢ـ (کن.) ئیشێك یا ڕێ و شوێنێك کردن بە باو ، داب و دەستور داخستن ، داهێنانی بیدعەتێك . :: ئاوێکی وای نەڕژاندوە خۆشەوە بێ . ئاوێکی خراپیان ڕژاندوە .

« بێفایدەیە مەنعی من ئێستاکە لە گریان »
« بۆ عاشقی بێچارە زۆ ئەم ئاوە ڕژاوە »
(نالی : گە ـ ٧١)

تێب ـ ئەم ووشەیە زیاتر بۆ لانی خراپە و لۆمە و سەرکۆنە کەڵکی لێ وەردەگیرێ . ★ ئاوڕشتن .

ئاوڕشتن ـ (مصت. مت.) تە : ئاوڕژاندن/١ و ٢ .

ئاوڕشێن‌کردن ـ (مصت. مت.) ، (سیم.) تە : ئاوپرژێن‌کردن .

ئاوڕۆشنکەرە ـ [١ـ ئاو/١ + ڕۆشن + کەر + ٥ ـ ئە/١] ،

(نت.) ، (سن.) تە : ئاوڕۆنکەرە.
ئاوڕۆ ــ [١ــ ئاو/١ + ڕۆ] ، (نت.) تە : ئابڕۆ .
ئاوڕۆبردن ــ (مصت. مت.) تە : ئابڕۆبردن .
ئــاوڕۆچون (مصت. لا.) تە : ئابڕۆچون .
ئاوڕۆنکەرە ــ [١ــ ئــاو/١ + ڕۆن + کەر + ە ــ ئە/١] ، (نت.) گیاندارێکی پچوکــە ، لەشــی بــە ئەندازەی دەنکە جۆیێکە یا تــۆزێ گەورەتر ، چەند قاچی درێژی هەیە، لە هەندێ کانیاواندا دەبینــدرێ ، هەمیشە بە سەر ئــاوەوەیە و زۆر خێرا دەجولێتەوە . گویا خڵت و خاڵ و لیتەی ئاو دەخوا و کانیاوێکی ئەو گیــاندارەی تێــدابێ ئــاوەکەی هەمیشە ڕۆن دەبێ و لای خەڵــك پەسندە . ★ ئاوڕۆشنکەرە .
ئاوڕێژ/گە ــ [١ــ ئــاو/١ + ڕێژ + گە = جێ] ، (نت.) ، (سن.) تە : ئاوەڕۆ/١ .
ئاوڕیش ــ [٢ــ ئاو + ڕیش (= ڕیش)] ، (نت.) ، (مکـ.) تە : ئاوڕیش‌بون . تێب ــ ئەم ووشــەیە بە تەنیابێ‌دە کار ناکرێ، لە فارسیدا (هم‌ریش) ئاوالزاوایە .
ئاوڕیش‌بون ــ (مصــت . مت .) کتــوپڕ پــەلاماری کەســێك دان ، پڕپێداکردن و چنــگ لێ قایم کردنی (بە جۆرێ کە ڕیشیان تێك‌بئاڵێ !) :: هەر لە دورەوە ئاوڕیشم بو (بۆ بە هاوڕیشم) .
ئــاوڕیل ــ [= فەڕەنســێ : ئاڤریل] ، (نا.) ، (کتیر.) مــانگی چوارەمی سالی فەڕەنگی،دەکەوێتە نێوان مارت و مــایس ، ٣١ ڕۆژە . ★ نیسان .
ئــاوزان ــ (مصــ . لا.) تمــ : ئاووزیان (تە : خا . ج ١ ــ ٦٣)
١ــ ئاوزەنگی ــ [أ] ، (نت .) ، (مکـ .) تە : ئاوێلکە :: لە ئاوزەنگییان دایە . ★ ئاوزینگ ، ئاوەزینگ .
٢ــ ئاوزەنگیــ [٢ــ ئاو + زەنگ + ٢ ــ ئی] ، (نت .) ئــالقەیێکی مەعدەنە بە هۆی (لوقمە)وە بــەو لاولای زێنی ئەسپدا شۆڕ دەبێتەوە و تانێزێکی بــەرزگی وولاغ دێت ، لە کاتی سوار بونا،قاچی دەخەنە سەر و خۆهەڵداوێنە سەر خانــەی زێن ، پاشــ سواربونێش ســوار لاقی تێ دەکا و بــۆ لێخورێنی وولاغیش بــە کاری دێنێ . ★ ڕکێف . زەنگــۆ (بکـ.) . ووزەنگی . تێب ــ (زەنگ) کــە لــە تــەرکیبی ئــەم ووشەیەدا دەبیتێنێ، لە ووشەی (زەنگاڵ)یشدا هەیە ، هەر (زەنگ)ی پەهلەوێیە کە مانای پــۆز و بەلــەکە (تە: د . فرەوشی : فەرهەنگی پەهلــەوێ ــ ٥٠٩) .
ئاوزەنگی پێداهێنان ــ (مصت. مت .) تە : ئاوزەنگی لێدان .
ئاوزەنگی تێ‌تەقاندن ــ (مصت . مت .) تە : ئاوزەنگی لێدان
ئاوزەنگی تەقین ــ (بنت .) تە : ئاوزەنگی کوت .
ئاوزەنگی دار ــ (صت .) حالی قاچی پشت زەق و دەرپەڕیو ، قاچێ کە پشتی لە قاچی ئاســایێ زۆرتر بەرز بێ ، قاچی کەوانی .

ئاوزەنگی داگرتن ـ(مصت. لا.)، (کن .) پێداگرتن لە سەر قسەی خو ، پێ لێ دەکەوش کردن ، پێ لێ دەپێسوڵێ کردن (لە کەسێ ... بۆ کارێ) ، ئیسرارکردن . :: ئاوزەنگی داگرت تا پارەکەی لێ نەستاند وازی نەهێنا . ★ سم چەقاندن . تێبـ ـ فورسایێ خستنەسەر ئاوزەنگی (داگرتنی) بۆ وەستاندنی وەڵاغە ، ئاشکرایە کە ووڵاغ وەستا،سواریش هەر وەستاوە ، بە سوارێ وەستان نیشانەی بە پەلە بۆنە کە دەبێ مەبەستەکەی زۆ جێ‌بەجێ‌بکرێ ، جا بۆیە ئەم (کینایە) لە زمانی کوردیدا پەیدابوە .

ئاوزەنگی‌کوت ـ [ئاوزەنگی + کوت (کوتان)] ، (بنتـ.) ١ـ جۆرێك لێخوڕینی وەڵاغە کە هەر خێرا خێرا ئاوزەنگی لێ بدرێ بۆ ئەوەی زانەوەستێ . ٢ـ (کن .) خێرایی . :: ئاوزەنگی کوت خۆیان گەیاندە سەنگەرەکان . ★ چوارناڵە . ڕکێف کوت .

ئاوزەنگی لێدان ـ (مصت . مت .) ١ـ بە کار هێنانی ئاوزەنگی بۆ خێرا لێخوڕینی ووڵاغ . :: کوڕە ئاوزەنگی لێدە با بڕوا . ٢ـ (کن.) خێرا ڕۆیشتن . ★ ئاوزەنگی پێدا هێنان، ئاوزەنگی تێ‌تەقاندن . رکێف لێدان.

ئاوزینگ ـ [أ] ، (نت .) تە : ئاوێلکە .

ئاوساگ ـ (نمف . لە : ئاوسان) تە : ئاوساو .

ئاوسان ـ (مصـ . لا .) بەرزبۆنەوە و هەڵمسانی شوێنێکی لەشی ئادەمیزاد یا گیاندارێکی تر ، لەبەر نەخۆشی ، یان هەر هۆیەکی دیکە . :: هێندەی ئاو خواردۆتەوە زگی ئاوساوە . بزنێك لەو دەشتە مندار ببۆوە ئاوسابۆ ، نەخۆشی گورچیلە ، لەش دەئاوسێنێ . ★ ئاماسان . ئاماسیان . ئاووسیان . ئەستوربۆن . باکردن . پەنمێن . هەڵامسان . هەڵمسان . هس : ئاووس .

ئاوساندن ـ (مصـ . مت .) بۆنە هۆی باکردن و ئەستوربۆن .

ئاوساو ـ (نمف . لە : ئاوسان) لەشی ئادەمیزاد یا گیاندارێکی تر (هەمۆی یا شوێنێکی) کە ئەستور بۆبێ . :: ئەوە چاووت بۆ ئاوساوە ! ★ ئاماسیاگ. ئاوساگ. ئاووسیاگ پەنماو . هەڵمساو .

ئاوساوی ـ (حمصـ) . ئەنجامی ئەستوربۆن . :: ئاوساویەکەی هێشتا نەنیشتۆتەوە .

ئاوسێ ـ [٢ـ ئاو + سێ (نیسێ)] تە : دراوسێ .

ئاوشار ـ [١ـ ئاو + شار (ند.)] ، (نت.) ١ـ ئەو شوێنەیە کە ئاوی چەم و ڕۆباران ، لەبەرزێڕا زۆرد و بە خوڕ دەڕژێنە خوار ، هەڵدێرانی ئاو لە شوێنێکی بەرز و ژۆردەوە . :: ئاوشاری بێخاڵ لە کوردستانە. ئاوشاری هەرە گەورەی دنیا ، نیاگاڕایە . ★ ئابشار. باڤل. (بک .) تاڤگە . تاف . تافگە . قەڵبەزە . تێبـ ـ ئەم ووشەیە مردۆخ نۆسیویە و لە (آبشار)ی فارسیڕا شێوەی کوردێ دراوەتێ ، ئەو

هاوتایانەی کە بۆی نوسراوون هەمۆی بۆ ئەم مەبەستە بە کار دێن کە ئاوشار پێشانی دەدا ، بەلام شەرت نیە ئاوشاری (نیاگارا) و (بێخاڵ) بن .

ئاوشکان ـ(مصت.لا.) کەلەبەر کەوتنە ئەو جۆگەیەی کە ئاوی پێدا بەر دراوەتەوە سەر کشتوکاڵ و ڕۆیشتنی ئاوەکە بەلایێکی ترا . :: کوڕە بە سەر ئەم جۆگەیە دابڕۆ بزانە ئاوەکە لە کوێ شکاوە .

ئاوشکاندن ـ (مصت . مت .) لادانی ئاوێ کە بەردرابێتەوە بۆ سەر کشتوکاڵ ، بۆ لایەکی دیکە .

ئاوشنگ ـ [؟] ، (صت .) حاڵەتی وەشێرهاتنەوەی مەڕ یا بزنێ... کە بێچوی مردبێ و شێری ئیشکی کردبێ .

ئاوفرۆش ـ (نفا .) کەسێکی لە ناوبازاڕ و کۆچەو خەیابان و...دا ئاو بە خەلك دەفرۆشێ .
□ « پیاوێکی ئاوفرۆش لە شاری (غەزنە)یدا ئاو فرۆشێ دەکرد . »
(تحفە : ج ١ ـ ١٨٥).

ئاوفرۆشی ـ (حمص.) کاری کەسێکی ئاو دەفرۆشێ .

ئاوقە ـ [٢ـ ئاو + قە (قەد)]، (نت .) پەلامار . ئاوڕێش . تێب ـ ئەم ووشەیە فەرقی دەگەڵ (ئاوڕێش) لەوەدایە کە لەوێدا (ڕێش) دەبێتە یەك و لێرەدا (قەد) ، بۆیە پەلامارەکە بە گوڕترە ★ (سن.) ئەوقە .

ئاوقەبون ـ (مصت . لا.) پەلاماردانی کەسێ ، چنگ لێ قایم کردنی بە جۆرێکی وەکو یەك کەس بێنە بەر چاوان .

١ـ ئاوکردن ـ (مصت . مت .) ڕشاندنی ئاو لە هەندێ شت (نان ، تۆتن ، ...) بۆ نەرم بونەوە و خاو بونەوەیان . :: نانەکە ئاوکە و داپۆشە ، تۆتنەکەیان ئاوکردوە ئیمشەو دایدەگرن .

٢ـ ئاوکردن ـ (مصت . لا.) ١ـ پەیدابونی زنچکاو لە کوان و برینائدا . ٢ـ فرمێسك کردنی چاو لەبەر نەخۆشی یا هۆیتر ، بە جۆرێ کە هەر لە چاوا قەتیس بمێنێ و وەك فرمێسکی گریان بە ڕۆمەتا نەیەتە خوار .

ئاوکێش ـ ١ـ (نفا .) ئەو کەسەی لە چەم و ڕۆباران ، بە کرێ ئاو بۆ مالان دەبا . کەسێکی پێشەی ئاوکێشی بێ . ٢ـ (صت .) خواردەمەنی و چێشتێکی پاش خواردنی پیاو زۆ زۆ تونێ بێ و حەز لە ئاو خواردنەوە بکا . :: پەنیر ئاوکێشە . کفتە ئاو کێشترە . هەمو چێشتێکی سوێر ئاوکێشە . ★ ئاوخواز .

ئاوکێشان ـ (مصت . مت .) گواستنەوەی ئاو لە چەم و ڕۆبار و کانیاوان ، بە دەفر بۆ مالان .

ئاوکێشی ـ (حمص.) کار و پێشەیێکی ئاوکێش ئەنجامی دەدا . :: پورە فاتم ژنێکی ئازایە ، ئەو مندالانەی هەمو بە ئاوکێشی مالان پێگەیاندوە .
□ « ئەر ماچێ هەم ناخاس هەم نائیخلاسم »
« خۆ پەی ئاوکێشی مەتبەخت

خاسم »
(خانا ــ ٥٨٧)
ئــاوگرتن ــ (مصــ . متـ .) کۆکردنەوەی ئــاو لە ئەسـتێل و گۆلدا ، بـۆ ئـەوەی زۆر ببـێ و کشتوکالی پێ بدێرن . یا بۆ هــەر مەبەستێکی‌تـر . :: ئــاوەکەمان گرتـــوە ، ئیمشــــەو تۆتنەکـــە دەدێریـن . // ئـاوبەردانــەوە . ٢ــ گوشێنی هەندێ مێـوەی ئاودار (ترێ ، پرتەقال ، هــەنار ...) و جیاکردنــەوەی ئاوەکـــەیان بـــۆ خواردنەوە .

ئاوگرتنەوە ــ (مصـ . متـ .) بەری جارێ بۆنی ئاو گرتن ، پـاش ئەوەی کە بەردرابێتەوە بـۆ سـەر شوێنێك .

ئاوگەردان ــ [١ــ ئـاو/١ + گەردان] ، (نـ .) کەوچکێکی مسی (یا هەر مەعدەنێکی تر) گەورەیە ، بە ئەندازەی جامێـك ، دەسـکێکی درێژی هەیە . ئاو یا شتی تری پێ لە مەنجەلی گەورەوە هەلدێنجن . بۆ شیو و کول و چێشت لێنانی زۆر بـەکـەلك دێت . ★ (سـنـ .) کەوچێز .

ئاوگێر ــ (نـ .) ئەو کەسەی لە حەمام خزمەتی خەلکی دەکا ، ژن بێ یا پیاو .

ئاولەمـــە ــ [؟] ، (نـ .) ، (سنـ) ١ــ مندال، کە هێشتا لە زگی دایکی‌دا بێ و گیانی وەبەر نەهاتبێ ، (عا .) جنین . ٢ــ مندالی لە بارچوو، مندالێ کە لە خۆیەوە ، یا بە هۆی داو و دەرمان و شتی تر بە مردوویی لە زگی ئافرەت بێتە دەر . ٣ــ بەرخ‌و کاریلەی وە زوح نەهاتوو ، کە پاش سەر برینی مەر و بزن ، لـە زگی دایکیـــان دەیانهێننــــە دەر . ★ نەبەکام .

ئاولێچوون ــ [١ــ ئاو/١ + لێ (لە + ی) + چوون] ، (مصـ . لا .) بەند نەبوونی ئاو بە دەفرانـەوە . :: ئافتــاوەکە ئــاوی لێدەچێ بێبـەن لەحێمی کەن. گۆزەکە ئاوی لێدەچوو پنچمان‌کرد .

ئــاولاوێ ــ [ئاولە/١ + ٢ ــ ئاوێ] ، (صـ .) کەسێکە ئاولەی دەردابێ و چاك بوبێتەوە و شوێنی پۆرگەکانی بە دەم و چاو یا جێگای تری لەشـیەوە مابێ . ★ کونج . گرۆێ .

ئاولە ــ (نا.) ١ــ نەخۆشییەکە زیاتر مندال دەیگرن، تەشەنە دەکا و بەك لە یەکی دەگرنەوە . تێبـ ــ ئەم نەخۆشییە بە هۆی (ڤیرۆس)ێکی تایبەتێ پەیـدا دەبـێ ، نیشانەکانی ئەوەیە کە لە پێشدا تایەکی قورس لەشی پیـاو دادەگرێ و تیفەرەی پشت ژان دەکا ، پاشان هەمو لەش یا هەندێ جێـگای پـۆرگی پچـوك (ئاولــە) دەردەدا کــە زنچکاویان تێدایـە . نەخۆشـــێکی گـران و کوشندەیە و هەر لە صەت کەس کە دەیگرن پازدەیان مەترسـی مردنیان لێدەکرێ . لە حالی چاك بونەوەش دا ، گەلێ جار شوێنی پۆرگەکان کە ئیشك دەبن بە چـالێ دەمێننەوە و پیاو گرۆێ دەکا . بۆ پێشگرتن بەم نەخۆشییە،ئێستا ماکی (واکسین//

لقـاح) تایبـەتی هەیـە ، منـاڵ و
گەورەی پێدەکوتن . پێـش ئەوەی
ئەم دەرمانە تازەیە لە کوردستان بڵاو
بێتەوە ، زنجکاوی پۆرگی ئاوڵەیان
کۆدەکردەوە و بـە نـوکی نەشـتەر
جێگایەکی لەش (زیـاتر باسـك و
قۆڵ)یان دەڕوشاند و لەم زنجکاوەیان
تێدەکرد. گا و مەڕ و بزن و هەندێك
باڵندەش توشی ئەم نەخۆشییە دەبن
★ خروێکە ، خروێلکە . (بکـ .) :
خروکـە ، خـوری ، خورێـك .
٣ـ ئەو پۆرگانەی ئینسانێ کە توشی
نەخوشێ خورێکە دەبی، دەرێدەدا.
هەولـە ، هاولـە . ٣ـ پۆرگێکە
لەئەنجامی بەپێ‌ڕۆیشـتنی زۆر ،
لەبەریێ و یا لەبەر سوتانی لەش
بە ئاوی لەکوڵ و ئاوور لەشوێنـە
سوتاوەکە ، پەیدا دەبێ و ئەگەر دڕا
ئاوی لێدێ .

□ « لـەب وەتەمـای دڵ چەنـد
حەسرەتش بەرد »
« پێش ئاوڵە کەرد ، فرسەتش
نـاوەرد »
(مەولەوێ : مکبـ ـ ١٥٧)

★ بلۆق . تلۆق . گۆزاوڵە .

ئاوڵەدەردان ـ [ئـاوڵە/١ +
دەردان] دەرهاتنی پۆرگی خروێکە
لە لەشی کەسێ . :: ئـەم منـاڵە
بەسـتەزمانە ئەوەنـدەی ئـاوڵە
دەرداوە هەر چاوی بە دەرەوە ماوە.

ئـاوڵەکوت ـ [ئـاوڵە/١ +
کوت] ، (صفا. ، نفا.) ئەو کەسـەی
پیشەی ئەوەیە مـاکی دژی ئـاوڵە
لەخەڵك دەدا:: مەمەندی ئاوڵەکوت
چۆتە شار مـاکی ئـاوڵە بێنـێ ،
(صفـا .) . ئـاوڵەکوتێکمـان
دەس‌کەوتایە منداڵەکانمان دەکوتا ،
(نفا.) .

ئـاوڵەکوتان ـ [ئاوڵـە/١ +
کوتـان] ، (مصـد. لا. و مـتـ.)
بەکارهێنانی ماکی دژی‌ئـاوڵە بـۆ
ئەوەی منداڵ یا گەورە توشی ئـەم
نەخۆشـییە نەبـن . :: شێرکـۆ
ئاوڵەی‌کوتاوە باسکی ئاوساوە (لا.).
لە شارەوە هاتون ئـاوڵە دەکوتـن
(متـ.) . تێبـ ـ ا) بە دەمی نەشتەر،
یا تێغێکی تایبەتێ جێگایێکی لـەش
(زیاترباسـك و قـۆڵ ، هەنـدێ
جاریش ڕان) چێغدەکەن و ماکەکەی
تێدەکەن.ب) ئەم مەصدەرە ئەغلەب
کورت دەکرێتەوە و تەنیا (کوتـان)
مەبەسـتەکە دەگەیێنـێ :: خـۆی
کوتاوە . منداڵەکان دەکوتن .

ئاومالك ـ [١ـ ئاو/١ + ماڵ
(ماڵین) + ئك] ، (نتـ.) ١ـ هەر
شتێکی ئاو لە شوێنێکەوە هێنابێتیە
شوێنێکی تر . ٢ـ پوش و پەڵاش و
کوتەرەدار و لق و پۆپی داران کـە
پاش نیشتنەوەی لافاوی بەهاران لە
بەستێنی چۆمان بە جێ دەمێنـێ .
★ ئاوماڵە .

ئاوماڵە ـ [١ـ ئاو/١ + ماڵ
+ ە ـ ئە/١] ، (نتـ.) ، (سنـ.) تە:
ئـاوماڵك .

ئـاونە ـ [١ـ ئاو/١ + نـە
(= نەی ـ قامیش)] ، (نتـ.) ،
(سنـ.) ئامرازێکە وەکو دارجگەرە
وایـە سـەرێکی دەخرێتـە کونـی
(داری‌نێرگەلە) و سەرەکەی تریشی
دەچێتە نـاو شوشـەی ئـاوەکە ،

دۆكەڵی تەماکۆ ڕادەکێشێتە ناو ئاو لەوێشڕا دەچێ بۆ دەمی نێرگەلەکێش . ★ (مکـ.) مێلاو .

ئاووتـاو ـ (نتـ .) ، (سـنـ.) تە : ئاب‌وتاب .

ئاوودۆ ـ (نتـ.) دۆیە ، کە بۆ ئەوەی سارد بێ یا ئەگەر خەست بۆبێتەوە ، ئاوی تێکەڵ دەکەن .

ئـاوور ـ (نـا.) ، (مکـ.) تە : ئـاگر .

ئاوورپەرست ـ (نفا.) تە :ـ ئاتەش‌پەرست .

ئاوورپەرستێ ـ (حمصـ.) تە : ئاگرپەرستێ .

ئاوورتێ‌بەربۆن ـ (مصتـ. لا.) تە : ئاگرتێچۆن .

ئاوورتێ‌بەردان ـ (مصتـ. متـ.) تە : ئاگرتێ‌بەردان .

ئاوورجا ـ[ئاوور + جا (جێ)]، (نتـ.) تە : ١ـ ئاگردان/١

□ « واتش ئاوورجای نیشـاتش کامەن »

« عەزمبش سەیر کـام جاگە و مەقامەن »

(خانا ـ ٥٩).

ئاوورخـانە ـ (نتـ.) ، (مکـ.) ١ـ تە : ئاتەشخـانە/٢ ، ٢ـ تە : ئاتەشخان ، ٣ـ تە : ئاگرخانە/١ .

ئاووردۆ ـ [ئاوور + دۆ] ، (نتـ.) ، (مکـ.) سۆتەمەنێ کە لە کوردستـان بـاو بوە ، تەنـدۆری پێداخەن یا ئـاوری پێ‌بکەنەوە (چرپێ ، تەپالە ، پشکەڵ ،...). ★ (بکـ.) ئاردۆ (تە : ژابـا ـ ٤ ، کف ـ ٤٨) .

ئـاوورکردنەوە ـ (مصتـ. متـ.) تە : ئاگرکردنەوە .

ئاوورگـ ـ [ئاوور + گـ (= گا)] ، (نتـ.) ، (مکـ.) ١ـ شوێنێکی تایبەتیـە لەمـاڵان ئـاگری تێـدا دەکەنەوە چێشتی لەسەر لێدەنێن . تێبـ ـ لە سۆچێکی ئاشپەزخانە لـە سـێ لاوە بەخشـت یا بـەرد بـە بەرزایـێ ٢٠/٣٠ سـانتیمەتر دێوارۆکەیەك دروسـتدەکەن ، مەنجەڵ یا دێزەی دەخرێتە سەر و لە ژێرەوە بە دار یا هەر سۆتەمەنێکی تر ئاگر دەکەنەوە ، دۆکەڵکێشـی لەسەربانی خانۆ دەردەچـێ . ٢ـ تە : ١ـ ئاگردان/١ .

ئاووڕ ـ [؟] ، (نا.) وەرگێڕانی سەر بە خێرایـێ ، بۆ تەمـاشای کەسێك یا شتێك . :: « ئـاوڕێکی پاشـەوە » کتێبێکی مێژۆی کوردە ، حوزنی موکوریانێ دایناوە .

ئاووڕدانەوە ـ (مصتـ. لا.) بە خێرایی سەر بۆ لای تەنیشت یـا پشـتی خـۆ ، وەرچەرخـاندن و تەماشاکردن . :: تا ئاوڕم دایـەوە خۆی ونکرد . بە لاماندا تێپەڕی هەر ئاوڕیشی نەدایەوە .

ئاووڕلێدانەوە ـ (مصتـ. متـ.)، (کنـ.) ١ـ چاوەدێریکردنی کەسێ ، بە تەنگ کەسێکەوە بۆن : ٢ـ بـە لوتـف بـۆن لەگـەڵ کەسـێ ★ ئاووڕوێدان .

ئاووڕوێدان ـ (مصتـ. متـ.) ، (کنـ.) ، (مەنگوڕایەتـێ) تمـ : ئاووڕلێدانەوە .

ئاووزیاگـ ـ (صفا.) ، (سـنـ.)

١ــ پێگەیشتوو (لە باری لەش و ئەندامەوە) :: منالەکە ئاووزیاگە. ٢ــ تێگەیشتوو (عەقلی بەشت دەشکێ) ٣ــ بە توانست (توانای کردنی کارێکی هەیە) . تێبـ ــ ئەم ووشەیە تەنیا مردۆخ نوسیویە و هەر چەند لە شکلی (نمف.) دایە وەکو : هەلگیریاگ ، کریاگ ئاووسیاگ... بەلام ئەو مەعنایانەی مردۆخ بۆی داناوە (تە : ج ١ ــ ٣١/٣٠)وای لێکردم بە (صفا.)ی بزانم .

ئاووس ــ [ستـ : ئەپوتهرە ، پهـ : ئاپوستەن] ، (صـ.) ١ــ ژن کە منداڵی لەزگی دابێ . ★ دوو گیان. زگپڕ . (عا.) حاملة. ٢ــ مێیینەی گیانداران (ئەوانەی بەچکەی خۆیان بە شیری مەمکیان بەخێو دەکەن) ، کاتێ بەچکەکەیان لە سکدایە . :: ماینەکە حەوت مانگ ئاوسە.مەڕەکە هەراش ئاوسە . ٣ــ حاڵی دار و درەخت ، وەختی بۆژانەوە و گوپکە دەرکردن ، گەڵا دەرکردن و گەشانەوەیان :: داراوسان (مانگ) ٤ــ (کنـ.) ، أ) حاڵەتی تووڕەیی و ڕقی زۆر کە کەسێ لەشتێ یا لە یەکێکی هەلگرتبێ :: وەختە ئاووس بێ لە داخی ئەم هەتێوە . ب) حاڵەتی بەغیلی‌بردن بە کەسێ لەبەر هەر هۆیەک بێ . :: ئەوە بۆچی دەڵەی لە ... ئاوسێ .

ئاووس‌بوون ــ (مصتـ. لا.) ، ١ــ زگپڕبوونی مێیینەی ئادەمیزاد و گیاندارانی مەمکدار ، گورانی (نطفە) لە منداڵدانیاندا. ٢ ــ هاتنەسەر پشکوتن و گەڵا.دەرکردنی دارودرەخت . ٣ــ (کنـ.) تووڕەبوون، ڕق‌هەڵستان (لە کەسێ ، لە شتێ)، بەغیلی‌بردن (بە کەسێ) .

ئاووس‌کردن ــ (مصتـ. متـ.) ١ــ زگپڕکردن ٢ــ تووڕەکردن . تێبـ ــ کەم‌دەکاردەکرێ .

ئاووسیاگ ــ(نمف. : ئاووسیان) تە : ئاوساو .

ئاووسیان ــ (مصـ. لا.) تە : ئاوسان .

ئاووگڵ ــ (نتـ.) ، (کنـ.) ، أ) ئەجەل ، مەرگ . ب) ئەوشوێنەی پیاوی لێ‌دەمرێ . ئەوشوێنەی لێی دەنێژرێ . :: ئاو و گڵ‌ناڵی بردۆتە ئەستەمبوڵ . ئاو و گڵ هێنابوی . کەس نازانێ ئاو و گلی کوێی بەنسیب دەبێ .

ئاووگۆشت ــ (نتـ.) ، (کێتر.) چێشتێکی شلەی گۆشتە ، لەتکەنۆکی تێدەکرێ و نانی تێدگوشرێ . چەند جۆری هەیە ★ شۆرباو گۆشت ، گۆشتاو .

١ــ ئاوونگ ــ (نا.) دڵۆپە ئاوێکە شەوی بەهاران ، لە بەرەبەیانا دەنیشێتە سەر گژوگیا و هەرشتێکی تر کە لەبەر هەوای ئازاد داندرابێ .

□ « لەب پڕ لە تەبەسوم بە نەسیمێکی بەهاران »
« ئاوونگی‌بەیانانی بنیشێ لە کەناران »
(ئەدەب : گە ــ ٤٤)

★ خوناو . شەونم. (سنـ.) قەراو.

٢ــ ئاوونگ ــ [ستـ : هائەنە ،

په : هاڤەن] ، (نا.) دەفرێکە لــە (زەرد) دروستدەکرێ و لەماڵان، داوودەرمان ، قاوە ، ئاڵەت ... و جــۆرە شتــانەی تێدادەکوتــن ★ دەسکاوونگ ، هاوونگ ، هەوونگ.

٣ــ ئاوونگ ــ (نا.) هێشــوی ترێ ، کــە لەهێنــدێك شـــوێنی کوردستان داوەبەنی تێدەبەستن و بە مێچی خانۆوە هەڵی داوەســن بــۆ زستانان ★ (مک.) مێــلاق (= عا : معلاق) . تێبــ ــ ا) ئەم ووشــەیە فارسییە و ئەسڵەکەی (ئاوەنگ)ە و دەگەڵ (آویختن) بەمانای هەڵواسێن خزمایەتییان هەیە و بێجگە لەوەی کە لەســـەرەوە باســکرا هەرشــتێکی بەهۆی داوەبەنێکــەوە بەجێگایەکەوە هەڵاوەسرێ ، دەگوترێ . ب) لــە قامۆسەکانی کوردێدا تەنیــا مردوخ نۆسیویە (ج ١ ــ ٣٣) و (خاڵ)یش (ج ١ ــ ٦٥) بۆ مانای ســـەرەوەی هەر لەوێ وەرگرتوە .

ئاووهەوا ــ (نت .) هەمۆ ئەو کارەساتە تەبێعییانــەی (گەرمــا ، سەرما ، ئەوشــاری ئاتمۆســفۆر ، باووبژ و گەردەلۆل ، بەفروباران و تەرزە)کە زانستی هەواناسێ (علم الانــواء الجویــة) دەیانگرێتــەوە و خۆشێ و ناخۆشــێ وولاتێــك یــا شوێنێکیان پێ دیــارێ دەکرێ . :: ئاووهەوای عەرەبســتان گــەرمە . ئاووهەوای کوردستان خۆشە .

□ « یاخۆ پەڵە بەفرێکی کە ئەسڵا
نەشکــابێ »
« قەندیلــی مونێــری گوزەری
ئاووهەوابێ »

(نالی :گـه ــ ٨٩)

ئاوها ــ [= ئاوەها] ، (ـ بنت.، صت .) تە : ٢ــ ئاوا .

ئاوهاتنەوە ــ (مصت . لا.) ، (کن .) هاتنە دەری (مەنێ) لــە ئامرازی نێرینەیێ ئادەمێزادو هەندێ گیاندارانی تر ، لە کاتی جۆتبۆنی نێرینــە و مێیینەیان یا بــە هــەر شێوەیێکی دیکە . ★ ڕەحەتبۆن .

□ « ئەسپەڕەش هەر ئاوی هاتەوە
گیبانی دەرچۆ »

ئاوەچۆڕکردن ــ [١ــ ئاو/١ + ٣ــ ئە/٢ + چۆڕ (چۆڕانەوە) + کردن] ، (مصت . مت .) هەڵخستنی کەلوپەلێ کەشۆرابێ یا تەڕ بۆبێ (لە بەر هەرچێ بێ) و ئیشككردنەوەی بە کوشتێن پێك نەیەت. :: بەرماڵەکە ئاوەچۆڕکەن . نمەدەکەمان ئاوەچۆڕ کرد .

ئاوەچۆڕە ــ [١ــ ئــاو/١ + ٣ــ ئە/٢ + چۆڕ+ ٥ــ ئە/١]، (نت.) ١ــ تکانەوەی ئاو لە شــتێك کە دە ئاو هەڵکێشرابێ یا کەوتبێتە ئاوەوە ٢ــ (کن .) جاریبۆنی ئارەقە بــە لەشی ئینســـاندا . :: بەڕەکەمـــان هەڵخســتوە لــە دوێنێــوە هــەر ئاوەچۆڕەیەتی .

ئاوەخانە ــ [١ــ ئــاو/١ + ٣ــ ئە/٢ + خانە] ، (نت .) ، (مک.) قوتویێکی تەنەکەیە بە ژێر بێشــکەی منداڵەوە هەڵداوەســرێ و بلوێری دێتە ناو ، کە مناڵەکە مێزی کرد بە بلوێردا دێتە ناو ئەو قوتوە .

ئاوەخۆرە ــ [١ــ ئاو/١ + ٣ــ ئە/٢ + خــۆر (خــواردن) + ٥ــ

ئه/١] ، (نت .) ١ــ مەغزی دار و
درەخت ، کە لە ناوەڕاستیدایە و
پاش توێکڵ و بەشە سەختەکەی
دێت ، هەر لە جسنی دارە بەڵام
تۆزی فشەڵە ، ئێشی ئەوەیە ئاوێکی
ڕەگ و ڕیشەی درەخت لە زەوی
وەری‌دەگرن ئەوێش هەڵی دەمژێ و
لق و پۆپی دارەکەی پێ تێراو دەکا .
٢ــ ئەو لوولە قەفقەفەیە کە خواردن و
خواردنەوەی لە ناودەمڕا پێدا
دەچێتە ناو وورگی گیاندارنەوە. ★
سوورێچکە ، سوورێنە ، قورگ .
گەرو . ٣ــ جۆرێك ڕاوەکەوە ،
ڕاوەکەو لەو کاتەدا کە بۆ
ئاوخواردنەوە دێتە سەرکانی . ★
(هو .) ئاوەوەرە . ڕاوەسەرکانێ .
ئاوەدان ــ [پە : ئاپاتان] ، [ئاوەد
+ ٢ــ ئان/١] ، (صت .) ١ــ حاڵێ
شوێن و جێگایەك ، کە بۆ دانیشتنی
خەڵك و نیشتەجێ بوونیان تەرخان
کرابێ و چۆڵ نەبێ . :: ئەم دێیە
ئاوەدانە (خەڵکی لێیە ، چۆڵ نیە) .
وەك ئاوەدان نەبێ وایە (دیارە
خەڵکەکەی ڕوییشتوون چۆلیان ،
کردوە) . ماڵتان ئاوەدان بێ (هەمیشە
خەڵکی‌تێدابێ ، ڕەچەڵەکتان
نەبڕێتەوە) . ١ــ (مجـ .)
زۆر لە شوێنێ ، قەڵەباڵغێ
، أ) کۆبوونەوەی خەڵکی
:: ئەم ڕەمەزانە مزگەوت ئاوەدان
بوون (خەڵك هاتوچۆیان دەکرد)
چاخانەکە ئیمشەو ئاوەدانە .
ب) زۆرزانێ ، بە تایبەتی بەو کەسانە
دەگوترێ کە پێیانەوە دیار نەبێ
شتێك بزانن یا لەشتێ بزانن :: وای
مەبێتە ! لە دڵی خۆیدا ئاوەدانە (زۆر
دەزانێ) . ★ ١ــ ئاوا/١ . ١ــ ئاوان .
ئاوەدانبوونەوە ــ (مصد . لا .)
سەر لە نوێ کۆبوونەوە و نیشتەجێ
بوونی خەڵك لە شوێنی کۆنە دێ یا
کۆنە شارێك :: ئەم دێیە کوێرا وا
زۆ ئاوەدان بووە . بابل پاش خاپوور
بوونی ئیتر ئاوەدان نەبوونەوە .
ئاوەدانکردنەوە ــ (مصد. مت .)
١ــ سەر لە نوێ بنیات نانەوەی شار
یا دێیەك ، کە ماوەیەك وێران و چۆڵ
بوبێ . ٢ــ خانوو دروستکردن و
کۆکردنەوە و نیشتەجێ‌کردنی خەڵك
لە شوێنێك‌و کردنی بە گوند یا شار.
:: (سەڵماس) لە شوێنی (کۆنەشار)
ئاوەدان کراوەتەوە کە بوولەرزە وێرانی
کرد . (مووسل) لە نێزیك کاولەکانی
(نەینەوا) ئاوەدان‌کراوەتەوە .
(مەهابات) بداغ‌سوڵتان ئاوەدانی
کردۆتەوە . وا خەریکن (بابل)
ئاوەدان دەکەنەوە .
ئاوەدانی ــ [ئاوەدان + ٢ــ ی/١]،
(نت .) ١ــ جێگایەك خەڵکی زۆر تێدا
نیشتەجێ بێ (شار ، دێ ، ...)
□ « ڕوی کردە چۆڵی و پشتی دە
ئاوەدانیان کرد » . ٢ــ (مجـ .)
قەرەباڵغی ، کۆبوونەوەی خەڵکی زۆر
لە شوێنێ □ « هەی داد ، هەی
بێداد ، ئەی ئاوەدانی + قەبرم بۆ
بکەنن ، لە ڕێگەی ، کانێ »
(فۆلکلۆر) . ٣ــ (حمص .) جێگای
ئاوەدان ، شوێنێ کە وێران نەبێ .
// چۆڵی ، وێرانی .
ئاوەدز ــ [١ــ ئاو/١ + ٣ــ
ئە/٢ + دز] ، (نت . ، صند .) ،

(مک .) برینێکی ئاوی تێچوبێ و وەبنی دابێ . ★ (سن .) ئاوجز . (سیم .) ئاودز/٢ .

ئاوەدزبوون — (مصت . لا .) ئاوتێچوون و ئاوسانی برینان :: دەستت تەڕ نەکەی دەنا برینەکەت ئاوەدز دەبێ . ★ ئاوەدز کردن

ئاوەدزکردن — (مصت . لا.) تە : ئاوەدزبوون .

ئاوەڕۆ — | ١ ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + ڕۆ | ، (نت.)، (مک.) ١ـ باری ڕەوت و شۆڕ بوونەوەی ئاو لە ناوچەیەکڕا بۆ ناوچەیەکی تر . :: ئاوەڕۆی ناوشوان دەچێتەوە کەرکوك . ئاوەڕۆی مەیدان بەلەك دێتەوە مەهابات . ئاوەڕۆی هەندێ شوێنی شارباژێر دەچێتەوە سەر دەشتێ . تێب ـ ئەم ووشەیە بۆ بەشکردنی ملك و زەوێوزار و بڕینەوەی گێرە و کێشە لەسەر ملکایەتێ جێگایەك بە کاردێت ، هەر جێیەکی ئاوەڕۆی جێگایەکی تری بچێتەوە سەر ، ئەگەر هێچ قەباڵە یا شاهیدێ لە گۆڕێ نەبێ کە ملکی یەکێکی ترە ، بە بەشێك لەو شوێنە دادەندرێ کە ئاوەڕۆی لێ دێتەوە سەر . ★ (سن .) ئاوڕێژ ، (سیم.) ئاوەڕێژ . ٢ـ کونێکە لە دیواری خانوی گوند و شارەکانی کوردستان ، ئاوی باران و چڵکاو کە لە ناو حەوشە دا کۆدەبێتەوە پێیدا دەڕواتە دەر. تێب ـ ئێستا لە شارەکانی کوردستان زۆر کەم بوە یا هەر هێچ نەماوە . ★ (سن.) ئاوڕێکە .

ئاوەڕووت — (نمص .) تم : ئاوەڕووتکردن .

ئاوەڕووتکردن — [١ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + ڕووت + کردن] ، (مصت . مت .) داڕنینی تووك و پەڕی ئەوپەلەوەرانەی گۆشتیان دەخورێ. تێب ـ پاش کوشتنەوەیان ، دە ئاوی لە کوڵیان هەڵدەکێشن و بە دەست پەڕەکانیان دەڕننەوە. :: هەر دەست بەجێ مریشکێکی کوشتەوە و ئاوەڕووتی کرد و سووری کردەوە . تادێینەوە قەلەکەت ئاوەڕووت نەکردبێ خودا هاوار ! .

ئاوەڕێژ — [١ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + ڕێژ (ڕشتن) | ، (نت .) ، (سیم .) تم : ئاوەڕۆ/١ .

ئاوەڕێس — [١ـ ئاو/١+٣ـ ئە/٢ + ڕێس (رستن)] ، (نت.) جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕستنی خوری لە کوردەواری ، بە دانستە زۆر باریك و لووس بۆ (کر)ی تایبەتی دەیڕێسن و لە کاتی ڕستنیدا پێش ئەوەی بە تەواوی بایان دابێ ، ناوبەناو دەستێکی تەڕی پێدا دێنن . هس : ئاوریشم

ئاوەز — [؟] (نا.) ئەقلوفام .

□ « لە دنیادا ڕەفیقی پیاوی کەر
هەرگیزنەکەی ئەحمەد »
« لە دەس ئینسانی بێ ئاوەز
هەتا ئاخر سەرا ڕاکە »
(ئەحمەد مختار جاف)

ئاوەزا — [١ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + زا (زایین)] ، (نت. ، صت.) (سن.) تم : ئاوەزێ .

ئاوەزێ — [١ـ ئاو/١ + ٣ —

ئە/٢ + زێ (زایین)] ، (نت. ، صت.)
جێگایەکە (زەویێ یا هەر شوێنێکی
تر) ، کە لە خۆیەوە و بێ ئەوەی
ئاوی لێ نـرابێ ، نـم و شـەی
هەبێ و هەمیشە تەڕبێ. ★ئاوەزا .
زەناو . (بک.) ئاڤزێم °.

ئاوەزێڕ ــ [١ــ ئاو/١ + ٣ــ
ئە/٢ + زێڕ] ، (صمف.) ، (مک.)
هەر مەعدەنێکی بـە توێژاڵێك زێڕ
ڕۆکێش کرابێ :: ئـەم گەردانەیە
زێڕ نیە ئاوەزێڕە (ئاوەزێڕکراوە) .

ئاوەزێڕکردن ــ (مصت. مت.)
(مک.) ڕۆکێش‌کردنی خشڵ یا هەر
شتێکی تر کە لە مەعدەن دروست
کرابێ ؛ بە توێژاڵێکی ئاڵتون .

ئاوەزیو ــ (صمف.) (مک.) هەر
مەعدەنێـك بـە توێـژاڵێکی زیـو
ڕۆکێش کرابێ .

ئاوەزیوکردن ــ (مصت. مت.) ،
(مک.) ڕۆکێش‌کـردنی خشـڵ یـا
هەرچێ لە مەعدەن دروست کرابێ
بە زیو .

ئاوەزینگ ــ [١ــ ئـاو/١ +
٣ــ ئە/٢ــ + زینگ (زیندۆ ؟)] ،
(نت.) تم : ئاوێلکە .

ئاوەژۆ ــ [ئاواژ + ٢ــ ئۆ] ،
(صمف.) ، (مک.) ١ــ پێچـەوانەی
بـاری ئاسـایی ، هەڵگـەڕاوەوە
(بو هەمو شتێ) . (عا.) مقلوب ،
معکوس . ٢ــ بەروپشـت‌کراو (بۆ
جل و پۆشـاك) . **بە ئـاوەژۆ** ــ
(بنت .) بە شێوەیێکی پێچەوانـە .
بەراوەژۆ ــ (صت.) حاڵی جـل و
پۆشاك کە دێوی ناوەوەیان خرابێتە
دەرەوە ، بەروپشـت‌کرابن :: ئەوە
بۆ چی کەواکەت بەرئاوەژۆ دەبـەر
کردوە ★ (سیم. ، هلـ.) بەرەواژ .
(بک.) واژێ . واژی‌بۆیـن : لـە
جێ‌چـۆن ، وەرگەڕانـی جمگـەی
دەست و قاچ (تم : ژابا ــ ٤٢٩).
تێبـ ــ ١) بە لای منەوە کەرتی یەکەمی
ئەم ووشەیە (ئاواژ) لە ووشـەی
(ئەپـانك ، ئەپـاك ، ئەپاچ) ی
ئاوێستایێ کەوتۆتەوە کە بە قسەی
د . معێن (تم : بورهـان . ج ١ ــ
٢١٧ ، پەراوێـز/٩) لـە قـاڵبی
(ئەپاچ)دا بە مـانای (بـۆ دواوە ،
دێسـان) چۆتە ناو زمانی پەهلەوێ و
(باز) ی فارسێ تازەی هەر بـەم
مانایانە و چەند مانـایەکی تر لـێ
کەوتۆتـەوە . (ئـەواژ)ی بـن
لەهجەکانی سلەیمـانێ و هـەولێر
وەچی ڕاستە و خۆی (ئەپـاچ)ی
ئاوێستایین و (ئاواژ)ی موکوریانێ
قۆناغێکی تازەتری گۆڕانی ووشەکە
حیسـابە . ب) بـە وەبـڕا کـە
(ئـاوەژو) لـە قـاڵبی صفەتـی
مەفعولیدایە من وای بۆ دەچم کـە
دەبێ (ئەپـاچ)ی ئـاوێستایێ لەو
قۆنـاغەدا کە چـۆتە نـاو زمـانی
پەهلـەوێ قـاڵبی (مصـدر)ی
وەرگرتبێ و زیاتر لەوە دەکـا ئـەم
مەسدەرە لە شێوەی (ئەپاچتەن)
یا (ئەپاچێتەن)دا بوبێ بەڵام نە لە
کوردێ و نە لە فارسیدا مصدرێکی
ئاوام بەرچاو نەکەوتوە ڕێکەی ئـەوە
بدا بڵێین وەچـی ئـەو مەسـدەرە
کۆنەیە کە (ئاوەژۆ)ی لێ بە جێماوە.

ئـاوەژۆکردن ــ (مصت. مت.)
تم : ئاوەژوکردنەوە .

ئاوەژۆ کردنەوە ـ (مصد. مت.) ١ـ هەڵگێڕانەوەی شتێك لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر . ٢ـ بەروپشت‌کردنی جلك و پۆشتەنێ :: لە کوردەوارێ کە صەگێ بلۆڕێنێ لینگە کەوشێك ئاوەژۆ دەکەنەوە . ★ ئاوەژۆکردن .

ئاوەژنە ـ [١ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + ژەن (ئاژنین) + ٥ـ ئە/١] (نت.) ، (هو.) . تم : ئاوەشکێنە.

١ـ ئاوەسۆ ـ [١ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + سۆ = سواو (سوان)] (صمف.) ، (مک.) ١ـ حاڵی شتێ کە زۆر لە ژێر ئاوا مابێتەوە ، یا زۆر ئاوی بە سەردا ڕۆیشتبێ و لێك و لۆس بۆبێ . :: خێزی بن چۆمان ئاوەسۆ دەبن . ٢ـ حاڵی شتێك بە ئاو تەڕ بکرێ و لە بەردەزۆرە یا هەر شتێکی تر بخشێندرێ تا ساف و لۆس ببێ . :: هەڵماتەکەی ڕەشۆ ئاوەسۆ کراوە . ٣ـ (کن.) ، (سن.) ئینسانی بێ شەرم ، پیاوی چاوقایمی، بێ چاوڕۆ . هس : چەقاوەسۆ .

٢ـ ئاوەسۆ ـ [؟] ، (صت.) ، (سن.) ١ـ ئافرەتێ کە زگ نەکا و منداڵی نەبێ . ★ نەزۆك ، نەشۆر. ٢ـ گیانداری مێیینە کە بەچکەی نەبێ . ★ قسر . ئەستەوێر . ئەستێوور . تێبـ ـ بە لای منەوە ئەم ووشەیە دەچێتەوە سەر (ئاووس) و لەگەڵ (١ـ ئاوەسۆ) پێوەندێ نیە .

ئاوەسەر ـ [١ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + سەر] ، (نت. ، صت.) ، (سن.) زەویەکی ئاو قۆت نەدا و کە ئاویان لێ نا لەسەری بمێنێ و پێیدا نەچێتە خوار . ★ ڕەقەن .

ئاوەشکێنە ـ [١ـ ئاو/١ + ٣ـ ئە/٢ + شکێن (شکاندن) + ٥ـ ئە/١] ، (نت.) ١ـ کەلەبەرێکە کاتێ ئاش دەخەوێنن دەیکەنە جۆگەی ئاشەوە ، تا ئاوەکە نەچێتە سەر دۆڵاش و بەلایەکی دیکەدا بڕوا . ٢ـ بەرهەڵستێکی پچۆکە ، لەبەردەمی جۆگە و بەندان بە خۆڵ دەیکەن تا ئاوەکە ڕۆ بکاتە ئەولایەی مەبەستە . ★ ئاوبڕ/٢ . ئاوەژەنە.

ئاوەشێ ـ [؟] ، (مک.) ، ١ ـ (نا.) نەخۆشییەکە تۆشی مەڕ دەبێ و گوانی دێشێ . ٢ـ (صـ.) حاڵی پەڵە دەغڵێکی لەبەر بارانی زۆر یا داشتنی زۆر چڵ‌چڵ یا جێ‌جێی ئیشك بۆبێ .

ئاوەشی‌بۆن ـ (مصد. لا.) ، (مکـ.) ١ـ تۆشی نەخۆشی گوان‌ئێشەهاتنی‌مەڕ. ٢ـ ئیشك‌بۆنی هەندێ شوێن یا چڵی پەڵە دەغڵێك کە زۆر ئاودرابێ یا بارانی زۆری بەسەردا باریبێ .

١ـ ئاوەکێ ـ [١ـ ئاو/١ + ١ـ ئەك/١ + ٣ـ ئێ] ، (صت.) ١ـ هەر شتێکی وەکۆ ئاو شل بێ ، (عا.) مایع . ٢ـ (سن.) تەڕ .

٢ـ ئاوەکێ ـ [؟] ، (صـ.) حاڵی مەڕ و ماڵاتی دۆرکەوتە و تاربۆ لە ڕان :: هەر دەڵەی گێسکی ئاوەکییە بەم لاولادا دەڕوا .

ئاوەکی‌بۆن ـ (مصد. لا.) تم : ئاوەکێ کەوتن .

ئاوەکێ‌کەوتن ــ [٢ــ ئاوەکێ + کەوتن]، (مصد. لا.) دۆرکەوتنەوە و تەرا بۆنی مەڕ و ماڵات لە مێگەل ، یا چۆنە ناو مێگەلێکی تر .

ئاوەڵ ــ (نت.) ، (سیم.) ١ ــ تە : ئاوال . ٢ــ تە : ئاوالّ مندالّ.

ئاوەلانە ــ [؟] ، (نا.)، (سیم.) خەلاتێکی خاوەن مەڕان ، دەیدەن بە شوان ، کاتی یەکەم بێچوی کە لە دەشت بۆبێ ، بیهێنێتەوە بۆ ماڵ . (تە : هبێد ــ ٤ ، خا ــ ٦٧ ، معر ــ ١٩) .

ئاوەڵدامان ــ (نت.) ، (هل.) تە : ئاوالّ‌کراس .

ئاوەڵزاوا ــ (نت. صت.) ، (سیم.) تە : ئاوالّزاوا .

ئاوەڵ‌کراس ــ (نت.) ، (سیم.) تە : ئاوالّ‌کراس .

ئاوەلە ــ (ص.) تە : ئاوالە .

ئاوەلەبۆن ــ (مصد. لا.) تە : ئاوالەبۆن .

ئاوەلەکردن ــ (مصد. مت.) تە: ئاوالەکردن .

ئاوەنیا ــ [١ــ ئاو/١ + ٣ــ ئە/٢ + نیا (دانیان)] ، (نت.، صت.)، (سن. ، سیم. ، هل.) ١ــ شێوەیێکی کشتوکالە بۆ چاندنی گەنم و جۆ . ٢ــ دەغلێکی بەم شێوەیە چاندرابێ . تێب ــ پاش نێوەی هاوێن ، زەویەکی مەبەست بێ بەم شێوەیە دایچێنن ، ئاوی لێ دەنێن و هەر کەشی هاتەوە دایدەچێنن و ئاوی دەدەن ، ئەو ساڵە هەندێ شێن دەبێ و زستان لە ژێر بەفرا دەمێنێتەوە ساڵی ئایندە زۆرتر لە دەغلی دیکە پێدەگا.

★ ڕەپستە . کولەپەست .

ئاوەوەرە ــ [١ــ ئاو/١ + ٣ــ ئە/٢ + وەر (خواردن) + ٥ ــ ئە /١] ، (نت.) ، (هو.) تە : ئاوەخورە /٣ .

ئاوەها ــ [٢ــ ئا + وە (=وەك) + ها (= هەیە)] ، (بند. ، صت.) تە : ٢ــ ئاوا .

ئاوهەلکردن ــ (مصد. مت.) ، (سن.) تە : ئاوهەلکرتن .

ئاوهەلگرتن ــ (مصد. مت.) جارێ کردنی ئاو بۆ هەر لایەکی مەبەست بێ و خۆش‌کردنی ڕێگای ئەم جارێ بۆنە . :: کوێخا مارف خەرێك بۆ ئاوی هەڵدەگرت .

ئاوهەلێنجان ــ [١ــ ئاو/١ + هەڵ (پێبف.) + هێنجان (فع.)] ، (مصد. مت.) ١ــ بە دۆلچە ئاو لە کارێز و چالاو هەلکێشان :: چالاوکە مشکی تێکەوت دەبێ حەوت سەتڵ ئاوی‌لێ‌هەلێنجن (هەڵهێنجن) ئینجا پاك دەبێتەوە . ٢ــ بە قاپ یا ئاوگەردان ئاو لە دەفرێك بەتاڵ‌کردن . :: ئاوی سەر مەنجەلی گولاو ، کە گەرم بۆ ، بە ئاوگەردان هەلێ‌دێنجن .

١ــ ئاوهێنان ــ (مصد. مت.)، (مک .) تە : ئاوکێشان .

٢ــ ئاوهێنان ــ (مصد. لا.) ، (مک.) ١ــ تۆشی نەخۆشێ (ئاوی سپێ ، یا ئاوی ڕەش) بۆنی‌چاو . :: بارام چاوی ئاوی سپێ هێناوە حەکیم پێی گوتوە دەبێ ڕاوەستێ تا دەگا ئەوجار عەمەلیاتی دەکا . ٢ــ

خڕبوون و ئـاو تێـدا کۆبوونـەوەی ڕەفتیسکەی یەکسم .
ئاوهێنانەوە ــ (مصت . مت .) ، (کن .) بەدەست یا هەر جۆرێکی تر ڕەحەتکردن .
ئاویاری ــ (حمص .) ، (سن. ، هو .) تم : ئاوداشتن .
□ «وە قەترەی منێچ ئاویاری کەر»
« مەست بۆ تامەحشەر ، سەر
بارۆ ئەوبەر »
(مەولەوی : مکب ــ ٢٤١)
١ــ ئاویە ــ (ص .) ، (سن .) تر : ١ــ ئاوی/١
٢ــ ئاویە ــ [؟] ، (نا.) ، (سن .) قوڕ ، کە بـە شێوەیێـکی تایبەتی گیرابێتـەوە و کـای لێـدرابێ و شێلدرابێ ، تا بۆ سـاف و لێك و لوسـکردن دە دیـواری ژوورەوەی خانوی هەڵسـوون ، یا بە سەربان و دیواری دەرەوەیدا پـان کەنەوە بۆ ئەوەی باران نەیانشواتەوە و دلۆپە نەکا ★ تەڕاو ، سواخ ، سـواغ ، شمشە ، لەپە ، بانەناو .
٣ــ ئاویە ــ [؟] ، (نـا .) ، (سن .) ئامرازێکە بـۆ پێکـە وە جۆشدانی دوو مەعدەنان بە کاردێت . تێب ــ شێشێکی ئاسـنە ، سەرێکی مشتوی داری تێگیراوە و سەرەکەی تری (هەرەم)ێکی سێ سـوچە بە لایەکدا شکاوەتەوە . بـۆ جۆشدانی دوو مەعدەن پێکەوە ، سـەری ئـەم ئامرازە لـە کورەدا سوردەکەنەوە و ئەو دەرمان و ماددەیەی کـە شـت پێکەوە جۆش دەدا (قەلایی ، زەرد ، نۆشاتر ...) پێی هەڵـدەگرن و چەند جارێك بە جەمسـەری هەر دوو پارچە مەعدەنەکانێـدا دەخشێنن تا لێك قایم دەبن ★ (مک .) هاویە .
ئاویەدان ــ [١ــ ئاویە + دان] ، (مصت . مت .) ، (سن .) دە دار و دیوار هەڵسـوونی قوڕ (ئاویە) ، لێك و لوسـ کردنی دیـواری ناومـاڵ ★ سواغدان .
ئاوێر ــ (نفا . ، صـفا .) ، (هو .) تم : ئاودێر .
ئاوێز ــ (نـا.) ، (سـن .) شتێکی پچوك کە بۆ مەبەستێك بـە شتێکی گەورەترەوە هەڵاوەسرابێ و پێیداشۆڕ بوبێتەوە و بلەرێتـەوە . :: ئاوێزی گوارە ، ئاوێـزی لالە . هس : پەراوێز . تێب ــ ئەم ووشەیە لەئەسڵا ڕیشەی مصدرێکە کە ئێستا لـە زمـانی کوردیـدا شـێوەی : (هەڵاوەسـێن ، هەڵواسێن)ی بـە خۆیەوە گرتوە . ★ (مک . سیم .) ئاوێزە . (سن .) داڵوچکە، داڵوچە، داڵوزکە ، داڵوسکە .
ئاوێزان ــ [ئاوێز + ٢ــ ئان/٥]، (صفا .) حاڵی کەسێ یا شتێ کە بـە جێگایەکەوە یـا بـە کەسێك و شـتێکەوە هەڵاوەسـرابێ .
□ « وەرگـەڕێ ئاوێـزانت بـم ، شۆرابەی گوارەی جوانت بم » .
ئاوێزانکردن ــ (مصت . مت .) هەڵاوەسینی شـتێك بە شـتێکەوە
□ « چون نەسێم یاوا بە جەختێ »
«ئاوێزانش کرد نە پای درەختێ»
(خانا ــ ٦٠)
ئاوێزە ــ [ئاوێز + ٥ــ ئە/١] ، (نت .) ، (سیم . ، مک .) ١ــ تم :

ئاوێز. ٢ــ چلچرا. **ئاوێزەی گوارە** ــ (نت .) پۆلەکەی پچۆکی زێڕ ، زیو یـا هـەر شـتێکی تر کـە قولاپێ تێدەخرێ و بەگوارەدا شۆڕدەبێتەوە. ★ پڕپڕە ، پلپلە ، شۆڕابە .

ئاوێنـە ــ [پهـ : ئاپگینـەك ، ئاپەکینەك ، ئاینەك] ، (نت .) تەبەقە شوشە یـان مەعدەنە کـە ڕۆیەکێ مشـت و مـاڵکراوە یـان دەرمانی تایبەتی تێدراوە ، وێنەی ئینسان و شتی تر دەخۆیدا دەنوێنێ .

☐ « یـەك زەررە عەکسی پڕتـەو دەرکەوت و (تور)ی سـوتاند »
« ئاوێنە سەخت ڕۆبو ، لـەم عەکسـە تابی هێنا »
(سالم : گەــ ٣٥)

★ ئەینێ (زا) . جام . نەینك ، قۆدێك (بک .) . هاوێنە (مک .) . تێبـ ــ لە زەمانانی کۆنـدا ، تەبەقە مەعدەنێکیان (زیاتر زیو) دەهێنا و ڕۆیـەکیان لێـك و لوس دەکرد و مشت و مالیان دەدا ، تاوێنەی دە خۆیدا دەنواند ، بۆ گەلێ مەبەست کە یەکیان خۆئاڕایش‌دان (بە تایبەتی ژنان) بو . بەلام ئێستا شوشەیان بلور جێگەی (مەعدەن)ی گرتۆتەوە کە ڕۆیەکێ (نیترانی‌زیو) یا (قەلایی) و جێوەی بـە سـەردا دەکرێ و بـۆ ئەوەش کـە (هـەوا) خرابی نەکا ڕەنگی دەکەن. ڕەنگە کۆنترین جۆری (ئاوێنە)کە ئادەمیزاد وێنەی خۆی تێدا دیتبێ (ئاو) بێ و پاشان هەولی داوە شتێك لە وێنەی ئاو دروست کا و لەوە دەچێ کە ناوەکەشی لـە (ئـاو) و (وێنـە) تەرکیببوبێ ، ئەوەش مەعلومە کە هەرتك ووشـە گۆڕانێکی زۆریان بەسەردا هاتوە تا گەیشتونە شـێوەی ئێسـتایان . ئاوێنەی ئاسایی لە شوشەی تەخت دەکرێ ، بەلام بۆ هەندێ کاروبار و پێویستی عیلمی جۆرە ئاوێنەیەك لە شوشەی (کوڕ) دەکەن ، کە ئەگەر دەرمانەکە لە دیوی زەقایی شوشەکە بدەن وێنەی شت پچۆك دەکاتەوە و ئەگەر لە دیوە قولەکەشی بدەن ئەوا گەورەی دەکا ، لـە فیزیادا دوڕ و درێژ باسی ئـەم جـۆرە ئـاوێنانە دەکرێ . **ئاوێنەی بالا بەژن** ــ (نت .) پارچـە ئاوێنـــەیەکی گـــەورە و چوارگۆشـــەی درێژۆکـــەیە کـــە دە چوارچێـوە گیرابـێ ★ ئاوێنـەی بالاڕوان، ئاوێنەی بالا نوان، ئاوێنەی بالانوێن. تێبـ ــ جاران لە کوردستان، کە بوکیان بە سواری ئەسپ ، یا بە پێیان دەگوێزتەوە،ئاوێنەیەکی ئاوایان ڕو بە ڕوی ڕادەگرت تا دەیانگەیاندە مـالی زاوای . **ئاوێنەی بالاڕوان** ــ (نت .) تم : ئاوێنـەی بالابـەژن .

ئاوێنەی بالانوان ــ (نتـ .) تمـ : ئاوێنەی بالابەژن . ☐ « وەی‌وەی چەند جوانە ، ئاوێنـەی بالانوانە » (فولکلـۆر) . **ئاوێنەی بالانوێن** ــ (نت .) تم : ئاوێنەی بالابەژن .

ئاوێنەبەند ــ (صت .) تالار یا وەتاغێـکی دارودیـواری پارچـــە ئاوێنـەی تێ‌گیـرابێ :: کۆشـــکی مێرزێندینی هەمۆی ئاوێنەبەندبو . تێبـ ــ جاری وا هەیە کە ئەم ووشەیە لە باتی (صت .) دەبێتە (نتـ .) ئەوێش وەختێـکە ئـەو شـوێنەی

مەبەستە ، زۆر مەشهوور بووبێ و ناوبانگی بڵاوبووبێتەوە . :: ئاوێنە بەندەکەی شێخ حەمە صەددیقی نەهرێ جێگای صەت کەسی زیاتر تێدا دەبێتەوە .

١ــ ئاوێ ــ [١ــ ئاو/ + ٣ــ ێ] ، (صت .)، (سد .) ١ــ زەوێ و زارێ کە بە ئاوی ڕۆبار و ئەستێڵ و ... کشتوکاڵی لێ بکرێ. ★ ١ــ ئاوبە . بەراو .. // دێم ٢ــ ڕەنگی ئاو کە زۆر لە جێگایەك کۆبووبێتەوە (گۆم ، بەحر ...) ★ (مک .) عابێ . ٣ــ ئەو گیاندارانەی لە ئاوا دەژین . :: ماری ئاوێ .

٢ــ (ــ ئاوێ) ــ (پب.) بەدوای ناو (ئیسمی ذات)ەوە دەلکێ و دەیکا بە (صفەت) :: تۆزاوێ ، خۆڵاوێ، ڕێپوقاوێ ، قوڕاوێ ، ماستاوێ .

ئاوێتن ــ (مصت . مت .) تە : ئاوێشتن . ★

ئاوێتە ــ (صمف .) تە : ئامێتە.

ئاوێژتن ــ (مصت . مت .) تە : ئاوێشتن .

ئاوێژە ــ [١ــ ئاوێ + ژە (= چە ؟)] ، (صت .) ، (مک .) زەوێ و زارێ کەپاییز و بە هاران ئاوی هەبێ تێب ــ کوردوییف (ئاڤێژە)ی بە دوو جار نووسیوە أ) شکانەوە (انعکاس)ی دەنگ و نوور،بریقە بریقی (سەراب). ب) ئاوەکی ، ئاوێ ، ئاودار ، و هیدرۆژێن . گومانی تێدا نیە کە مانای (هیدرۆژێن) تازە داتاشراوە (تە : کف ــ ٥٣) .

ئاوێشتن ــ (مصــ . مت ـ .) ١ــ بەقەوەت فرێدانی شتێك بۆ ئەولاولا ، بە جۆرێکی وا کە بەسەر زەوێدا نەڕوا :: تێرێکی ئاوێشت ، ئەو تەسبیحەت بۆ چی وا ئاوێشت وەختە بۆ کوێرمانکەی ، ئێسقانێ بۆ صەگەکە باوێژە. ٢ــخستنەکار و بەکارهێنانی چەك :: تۆپێکی ئاوێشتە سەنگەرەکە لێی نەدا ، پەنجا کەس زیاتر بە جارێ لە زەماوەندەکەدا تفەنگیان داوێشت . ٣ــ (کێر .) حیساب‌کردن بە چۆرت (ئامرازێکە بۆ حیساب) :: ئەوە چەند جاری ئاوێشتوە هەر دەکا ٣٢٥ تمەن و دوو قڕان . ئەوی داومانەتێ بیئاوێ و ئەوی داوێشێتێ لێی دەرکە بزانە چەندێ لە سەر دەمێنێ . ٤ــ فڕێدانی شتێك بۆ کەسێك . :: هەر جفارە بۆ دەی‌ئاوێشت . ★ ئاوێتن ، ئاوێژتن . (بک .) ئاڤێتن . هاوێتن، هاوێشتن . تێب ــ وا دەزانم ئەسلی ئەم مەصدەرە (ئاوێژتن) ە و دەنگی (ژ) یەکە لە جیرانەتێ دەنگی (ت)دا بۆتە (ش). لە سەرف‌کردنا بۆ زەمانی ڕابردوو (ش) و بۆ حاڵ و ئاییندەش دەبێتەوە (ژ) :: ئاوێشتم ، داوێژێ، باوێژە . **تێئاوێشتن ــ** [تێ (پێبف.) + ئاوێشتن] (مصت . مت .) ، (مک.) ١ــ شتێك‌خستنە ناو شتێك یا جێگایەکەوە . :: بەردێکی دە چاڵاوەکە ئاوێشت تا بزانێ چەند قووڵە ، خۆی دە باوەشی دایکی ئاوێشت ، لە ترسان خۆی دەپشت پیرۆتی ئاویشت . ٢ــ ئاگر و ئاو کردنە ناو سەماوەرەوە و سازکردنی بۆ چا لێنان . سێ جەمە

سەماوەريـان تێداوێشت . ئـەوە هێشـــتا ســــەماوەرەكەتان تێناوێشـتوە ؟ ★ تێخستن ، تێناوێتـــن **دەراوێشـــتن** ــ [دەر (پێبف .) + ئاوێشتن] ، ١ــ (مصت . لا.) هاتنە دەرى (تۆ)ى دەغلى چاندراو لـە زەوێ بە هۆى سارد و سۆڵێ و بەستەڵەكەوە . :: ئەوساڵ گەنم‌هەمۆى دەرێ‌ئاوێشت . ٢ــ (مصت . مت .) كەم كردنەوە و فڕێدان لە كێشانەى ئـەو شتانەى بە تەرازۆ دەكێشرێن ، بـۆ هــەر مەبەسـتێ بێ . :: دۆ كێلۆى بـۆ (دۆك)ەكـەى لێ دەرئاوێشـت . جێگاى ئەم ماستە بكێشەوە و لێێ دەراوێ . ★ لــێ‌دەركـــردن ، لێ‌داشكاندن (تەنيا بۆ ماناى دوەم). دەراوێتـن (بۆ هەمـۆ مانـاكان)

هەڵاوێشتن ــ [هەڵ (پێبف .) + ئاوێشـــتن] ، أ) (مصـــت . مت .) ١ــ بەقەوەت شتێك بەرەولاى ژۆرەوەى خـۆفڕێدان . ● « تفت هەڵاوێشتبا دەيبەسـت » (كن .) زۆر سـەرمابۆ . « بەرد هەڵاوێژە و سـەرى خۆتى وەبەردە » ، (كن .) هەرچێ بكەى فايدەى نيە . ٢ــ بە باكردنى خەرمان ، شەن‌كردن . :: ئيمـڕۆ گەنمـــەكە هــــەڵاوێژن . ٣ــ تەتەڵەكردنى هەندێ شت (بـۆ خاوێن‌كردنەوەى) :: تۆتنـەكەى وا هەڵاوێشتوە ، هێچ دەمارى پێـوە نەماوە . بــ (مصت . لا.) ١ــ بە توندێ لاق لە عەرزى‌دان و بە گوڕ خۆ بۆ حـەوا بەرزكردنـەوە (لـە هەڵپەڕكێدا) :: هەڵياوێ لە كاكت كـەوێ ، ٢ــ هەڵبـەزێنـــەوە و جۆڵانەوەى هەندێ جێـگاى لەشـى ئينسان :: هــەرچێ دەمـارى لـــە لەشدابۆ هەڵێ‌داوێشت . ئێر هەيە ســەرى دڵـى هەڵبــاوێ . ★ هەڵاوێتن .

ئاوێلكە ــ [أ] ، (نت.) ، (مك .) دوا پــەلە قـاژەى ئينســان دەگەڵ مەرگ ، كە ئێدى دەنـگى دەرنايە و چەند جار دەم دادەچەقێنێ و تەواو دەبێ ★ ١ــ ئاوزەنگى ، ئاوزێنگ ، ئاوەزێنگ. سەرەمەرگ، گيانەسەر، گيانەللا . تێبـ ــ لە ناو كوردەوارێ كە ئينسانێك گەيشتە ئەم حاڵەتە ، ئاوى بە دەمەوە دەكەن ، زۆرتر لۆكە دە ئاو هەڵدەكێشن و دەيچۆڕێننەوە ناو دەمى ، ڕێى تێدەچێ ئەم ناوە و هاوتاكانى كە (ئاو) لە تەركيبياندا هەيە لەو كارە كەوتبنەوە ، ئـەمە گومانێكە بـەلام بـەلاى خۆشـمەوە ســستە .

ئاه ــ (ند .) ١ــ تە : ١ــ ئاخ.

□ « وەك ئاهەكەم دەوان بـە هەتا
خاكى كۆيى يار »
« وەك ئەشكەكەم ڕەوان بە هەتا
ئاوى شێوەسۆر »
(نالێ : مقبل ــ ١٦)

★ ١ــ ئاخ ، ئـۆف ، ـاخ . ٢ــ هەناسـەيەكى درێـژە ، لـە قوڵايێ سـينگەوە بـۆ نيشـاندانى خەم و خەفەت و دەربڕێنى ئازارى جێگەيەكى لەش ، هەڵدەكێشرێ . ٣ــ (مجـ.) ماوە و مەودايەكى زۆر كەم . :: هەر ئاهێكى مابۆ بخنكێ ، ئاهێكى مابـۆ بكەوێتـە خـوار .

ئـاھ تێدانــەمان ــ (مصــدَ. لا.) ١ــ هێچ تێــدانەمان ، لــە کەڵك کەوتن . :: کراسەکەت ئاهی تێدا نەماوە . ٢ــ (کن.) مــردن . **ئاھ دەبەردانــەمان ــ** (مصــدَ. لا.) بێ هێزبوّن ، بێ خاســیەتبوّن . :: ئەم باتریبانە ئاهیــان دە بەردا نەماوە بیــانگۆڕە . پێــرۆت ئەو جارێش کفنی دزێ بەڵام هێچ ئاهی دە بەردا نەماوە .

ئاھ و ناڵە ــ (نمصـ.) کڕوّزانەوە بە دەنگ و هەناســە ، بەدەم (ئاھ) کوتنەوە لە سینگێشــڕا هەناســە هەڵکێشــان . داد و فیغــان‌کــردن

ئاھ و نزا ــ (نمصـ.) بــە دەم ئاخ‌هەڵکێشان و کڕوّزانەوەوە ، لە خواپاڕانــەوە و توّك و نفــرێن لە کەسێك‌کردن . ★ ئاھ و نزوّلە .

ئاھ و نزوّلە ــ (نمصــ.) تم : ئاھ و نزا . تێبــ ــ کــەرتی دوەم (نزوّلــە) وەکو مــن تێی دەگــەم پچــوّك کــراوەوەی (نزا)یــە و پێوەندێ دەگەڵ (نزوّل)ی عارەبێ نیــە . :: ڕەببی ! ئاھ و نزولــەی هەتێوان بیانگرێ .

ئاهوّ ــ ، (نــا.) ١ــ (مکــ.) نەخۆشــی سوّکەڵە ، کــە تەشەنە دەکا و گــەلێ کەس لە ناوچــەیەك توّشی دەبن . :: ئەم ئاهوّیە هەموّ شــارەکەی داگرتــوە . ٢ــ هــەر نەخۆشییەکی تەشەنە بکا (وەبا ، تاعــوّن ....) ٣ــ موتڵــەقی نەخۆشێ . ٤ــ (سن.) شــێتێ ، فێ . ٥ــ (سن.) عەیب ، عیللەت (تمــ : ١ــ ئاهــوّ) . ٦ــ (مجــ.) خراپ ، ناپەسند . ★ پەتا ، درم (بو : ١ و ٢ و ٣) .

١ــ ئاهوّ ــ [ستـ : ئــاهو . ، پهـ : ئاهــوّك] عەیب و عیللــەت ، کەمایەسێ و نقص (لە شتێکدا ، لە کەسێکدا) .

□ « ئازێز شوّخ‌شەنگ شێرین تارەنێ »

« ئاهــوّی بــێ ئاهــوّی وەش ڕەفتارەنێ »

(مەولەوێ : مکبـ ــ ١٦٥)

★ ئاهــوّ/ە . تێبــ ــ ئاهوّکی پەهلەوێ لە ووشــەی (ئاهو)ی ئاوێستایێ هــەر بەو مانــایەی کە لەســەرەوە باس‌کرا ، وەرگیراوە .

٢ــ ئاهوّ ــ [پهـ : ئاهــوّك] ، [فر .] ، (نا.) تم : ئاســك .

ئاهەڕا ــ [ئاھ + ٣ــئە/٢ + ڕا (= ڕێ)] ، (نتــ.) ، (هو.) ڕێگایــەکی بارێکی لەوانــەبێ ، بە زەحمەت پێی بووترێ ڕێگا و هەر ناوی ڕێگا بێ .

□ « وەروێ بــەرد ئەو بەســت گرد گوزەرگایێ »

« دوّی ئازێزشــــــەن دڵ ئاهەڕایێ »

(مەولەوێ : مکبـ ــ ٥٣٨)

ئاهەك ــ (نا.) ، (سن.) قسڵ .

ئاهەنگ ــ [پهـ : ئاهەنــگ] ، (نا.) ، (سیمـ.) ١ــ کوّڕی بەزم و گــوّرانێ و خوّش‌ڕابواردن کــە بە بوّنەی شــەوارەی منــداڵ ، یــا خەتەنەسوّران و شــتی تری لــەم بابەتە دەگێرێ . ٢ــ هەموّ کوّڕێکی بەزمی گوّرانێ و موّســێقا . (عا.)

حفلة . ٣ـ (كنێر.) نەغمەی ڕێك‌وپێك ، ئاوازی گۆرانی . (عا.) لحن . :: ئاهەنگی سێکا . ئاهەنگی دەشت .

□ « نەوای ئاهەنگی (قد قامت) تەریقی جەمعی زوهادە »
« قەد و قامەت بە لەهجەی ڕاستی ، تۆبایی عوششاقە »
(نالی : گە ـ ٥١)

٤ـ دەنگ ، ئاواز □ « ووردە ئاهەنگی دوای کۆکە نیشانەی ئەجەلە » (ڕەزا ـ ٦٤) ٥ـ قەست، نیاز ، عەزم . تێبـ ـ بە مانای (٥)ەم لە فارسیڕا هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە و لە قسەکردنا زۆر کەم دەکاردەکرێ .

ئاهەنگ‌کردن ـ (مصد. متد.) تە : ئاهەنگ گێڕان .

ئاهەنگ‌گرتن ـ (مصد. متد.) تە : ئاهەنگ گێڕان .

ئاهەنگ گێڕان ـ (مصد. مت.) ١ـ بەرپاکردنی کۆڕی بەزم و مۆسیقا و گۆرانی ، بە بۆنەی لە دایك‌بۆنی منال یا خەتەنەسوران و شتی وا . ٢ـ کۆبونەوەی دەستەیێك بۆ ڕابواردن و گۆرانی کوتن ★ ئاهەنگ‌کردن،ئاهەنگ‌گرتن، حەفلە ، شەونشینی .

ئاهیر ـ (نا.) ، (هو.) تە : ئاگر .

□ « ئازیزم ! ئاهیر دوری بالای تۆ »
« جەستەم کەرد وە بوڵ ، شەماڵ بەرد پەی‌کۆ »
(مەولەوی : مکب ـ ٢٥)

ئاهیرتین ـ [ئاهیر + تین] ، (صت.) ، (هو.) تە : ئاگرین .

□ « نامەکەت یاوا ، کۆسم کەفتەوە »
« دڵەی ئاهیرتین دا وە نەفتەوە »
(مەولەوی : مکب ـ ٤٣٦)

ئاهین ـ (نا.) ، (هو.) تە : ئاسن

□ « جەزبەی ئاهینم دەماخ‌دان پەرداخ »
« میقناتیز تۆی جام کەردەن وە یاتاخ »
(مەولەوی : مکب ـ ٤٥٢)

ئاهینگەر ـ (نت.) ، (هو.) تە : ئاسنگەر .

□ « نە ئاهینگەری ، نە ئاهینگەری »
« ئارۆ ڕاگەم کەفت نە ئاهینگەری »
(مەولەوی : مکب ـ ٤٤٤)

ئای ـ (ند.) بۆ چەند مەبەست بەکاردێت . ١ـ بۆ پیشاندان و دەربڕینی هەست‌کردن بە هەمو ئێش و ئازارێکی ماددی کە بە لەشی ئینسان دەگا . ٢ـ بۆ دەربڕینی هەست بە ئازاری مەعنەوی . تێبـ ـ لەم حاڵەتەدا (ئا)یەکە درێژ دەکرێتەوە و پاش (ی)کەش نێمچە دەنگێکی (شە) بەر گوێ دەکەوێ . :: ئای ! بابەڕۆ لەو کۆستە گرانە . ٣ـ بۆ دەربڕینی هەستی واق ووڕمان ، سەرسوڕمان یا خۆشییەکی تێکەڵ بەوانە . :: ئای دنیا سەیرە ها ! ، ئای بابە ! لەو بەزمە ، ئای ،

کارت‌کرد ، ئـای لەو خۆشـیـیە .
٤ــ بۆ گاڵتەپێکردن (بە کەسێ ، بە شتێ) :: ئای بە لاقی خێوی . ئای تڕحێو . ★ ئاخ ، ئۆف (بۆ ١ ، ٢ ، ٣) ، ١ــ ئەی/٢ (بۆ ٣) های (بۆ ٣ و ٤) هەی (بۆ ٤) .

١ــ ئای ئای ــ (نـد.) بـــۆ سەرسوڕمانێکی زۆر بەکـاردێت . :: ئای ئای !! خـــۆ لێشـم مـــۆڕ دەبێتەوە . ئای ئـای خۆ هێشتا ئەوێش ناڕازییە .

٢ــ ئای‌ئای ــ (نـ.) هەوایەکی کلاسـیـکی گـۆرانی کوردییـــە ، سـەربەندەکانی بـەم ووشـەیە دەس پێدەکا و بەندەکانیشی کڕۆزانەوە و لاواندنەوەیان تێدایە .

ئایا ــ (ئە.) تە : ئاخوا .

□ « زارم وەکو خیلال و نەحیفم وەکو خەیاڵ »
« ئایا دەکەومـــەزار و بە دڵدا دەکەم ختوڕ »
(نالی)

★ ئایاکو ، ئایەکو

ئایاکو ــ [ئایا + کو ؟] ، (ئە.)، (سیە.) تە : ئـاخوا .

ئـایر ــ (نـا.) ، (هو.) تە : ئـاگر .

□ «نە نەیخانەی تەن ئایر هۆرێزان»
« بزێسـکەی چەخمـاخ کـــام شەشخان خێزان »
(مەولەوی : مکب ــ ٤٤٢)

ئایرتین ــ [ئـایر + ئێـــن] ، (صت.) ، (هو.) تە : ئاگرتین .

□ « نامەی ئایرتین دڵسـۆزێت یاوا»
« بڵێـسەم نە سای ، گەردۆن

سەر ساوا »
(مەولەوی : مکب ــ ٤٣٤)

ئایش ــ (ند.) تە : ئای/٢ .

ئایشـەگوێدرێژ ــ (نت.) ، ١ــ (مکـ.) یەکێکـە لـەو مەوجـــودە خەیاڵییانــەی کە لــە فۆلکلـۆری کوردیدا باس دەکرێ. ئەمەیان لــە موکوریـان دایکـان منـــاڵی پـێ دەترسێنن ، رەنگە هەر لەبەر نـاوە سەیرەکەی بـێ . :: زۆڵـە بنـۆ ئایشەگوێدرێژ هات . ٢ــ (سیە.) ، (کنـ.) کەر .

ئاین‌وئۆین ــ [ئاین = ئایین + تو : ئۆین = فێـل] ، [کو. تو.] ، (نت.) فڕوفێڵ ، حێلە و حــەواڵە :: کەس سەری لە ئـاین و ئۆینی خدر دەرناچێ .

ئایە ــ (ند.) تە :ئای/٢ .

ئایەت ــ [= عا : آية] ، (نا.) هەر ڕستەیەك لە قسەکانی قوڕئان کە لە ســەری ڕادەوەسـتن . □
«... الحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ العـالَمين
★ تێبـ ــ ئـەم ووشـەیە بەهـۆی ئیسلامەتـی و خوێنـدنی قوڕئـان کەوتۆتــە زمـــانی کوردییــەوە ، ئەگەرچـی لــە عــارەبیدا بە مانای (نیشـــانە) و (بەڵگــە) و ئــەو جـۆرە شتانەش هـاتوە ، بەڵام لە زمانی ئێمەدا هەر ئەو مانایەی هەیە کە باس‌کرا . ★ بـەند . **ئـایەتە لکورسی ــ** (= عا : آية الكرسي) ، (نت.) چەند ئایەتێکـی قوڕئـانە ، موسوڵمانـانی کورد پـاش هەمـو نوێژێك و لە وەختی مەترسێشدا بـۆ دوورخســـتنەوەی (بـــەلا)

دەیخوێنن . □ « ... اللهُ لا الهَ الاّ هوَ * الحَیُّ القَیّوم ...» (قورئانی پیرۆز : سوورەتی البقرة).

(ـ ئایەتی) ـ (پـ.) ١ـ بە دوای ناوێکەوە (زات یا مەعنا) دەنووسێ و ناوێکی تر (مەعنا)ی لێ دروست دەکات کە بەیانی **حالەتی** کەسێ یا شتێ دەکا . :: (کورد.) کوردایەتی ، (عەبد) عەبدایەتی (خوشك) خوشکایەتی . ٢ـ دەلکێ بە دوای ناوی عێل و عەشیرەتانەوە و دەیکا بە ناوی نیشتمانی ئەوان :: (بالەك) **بالەکایەتی** ، (سوێسنێ) سوێسنایەتی (شینکی) شینکایەتی ، (گەوورك) گەوورکایەتی ، (مەنگوڕ) مەنگوڕایەتی . تێب ـ ئەسڵی ئەم پاشبەندە ، بەلای منەوە ، لە نێزیکترین قۆناغی پێش ئێستایدا (هایەتی)بوە کە لە (ها = هەیە + ئەتی = پاشبەندی وجود) پێکهاتوە . ها ، لە هەندێ بن لەهجەکانا (جافی و ...) بەم مەعنایە دەگوترێ : « خاڵێ (ها) وەبان سەر گۆنای پیرۆز ، وەك چرای تۆڕەن وەبان (نەکەرۆز) ».

ئایەکو ـ (ئم .) ، (سیم .) تم : ئاخوا .

ئاییا ـ [؟] ، (نا .) ، (سن .) خوشکی باوك (تمـ : مخ . ج ١ ـ ٣٧) . ★ پوور ، مێمك ، مێمێ.

ئاییەی ـ [ئای + ئەی] ، (ئم.) بۆ سەر سوڕمان لە کارێك یا شتێك بەکاردێت و دووپاتەکردنەوەی کەرتی دوەمی سەر سوڕمانی زیاتر دەگەیێنی . :: ئاییەی لەو درۆیە ، هەر بە پێی خۆی دەڕوا .

ئایینده ـ [فر .] ، (نا. ، صـ.) ئەو زەمانەیە کە لە مەوپاش دیت،ئەو وەختەی دادێ ، ڕۆژگارێکی هێشتا (لە وەختی لێدوانێدا) نەهاتوە . :: بەهاری ئایینده ، ساڵی ئایینده .

ئایینه ـ (نا .) تم : ئاوێنە .

□ « نەزمی نالی میسلی ئاو و
ئایینە ڕەنگی نیــە »
« دوو ڕووە بۆ سەیری خاتر :
یەك خەفی یەك ئاشکار »
(نالی : مقبل ـ ١٥)

(ـ ئست) ـ (پـ.) تم : ئشت. :: زانست . بڕست . توانست .

(ـ ئایی) ـ (پـ .) ١ـ بە دوای صفەتەوە دەنووسێ و دەیکا بە ناو (حاصل مەصدەر) :: (درێژ) درێژایی ، (سوور) سوورایی ، (ڕووناك) ڕووناکایی . ٢ـ دەگەڵ هێندێك ناوان تەرکیب دەبێ و ناوێکی تازە (حاصل مەصدەر)ی لێ دروست دەکا . :: (ترووسکە) ترووسکایی ، (دەشت) دەشتایی ، (گۆڕ) گۆڕایی .

ئایێسان ـ (مصـ . لا.) ، (مکـ.) سووتانی شتێك بە گڕەوە ، چ بۆ ڕووناکی وەکو چرا ، چ بۆ گەرمایی وەکو ئاگرێ کە بە دار و سووتەمەنی تر بۆ چێشت لێنان و مەبەستی دیکە دەکرێتەوە . :: ئاگرت نایێسێ (نەئایێسێ) ،بزانە ئاگرەکە دایێسێ (دەئایێسێ) ؟، تا درەنگ چرایان هەر دایێسا (دەئایێسا) . **هەڵاییسان ـ** [هەڵ (پێبـ .) + ئاییسان] (مصـ. لا.) (کـن.) پەیدابوونی

شـەڕوشۆڕ و هەرا لە نێوان دوو یـا چەند کەس ، یان دەوڵەتاندا .
ئایسـاندن ـ (مصـ . متـ .)
١ـ داگیرساندنی ئاوور و چرا و . . و نەکوژانـدنـەوەیان . :: تـا زۆژ سـۆبەمان دایسـاند گـەرمـان نەدەهاتـەوە . ٢ـ سـوتاندنی سوتەمەنی :: نەوت زۆر دایسێنن .
هەڵایسـاندن [هـەڵ (پیبـ .) + ئایسـاندن] ، (مصـتـ . متـ .)
١ـ داگیرساندنی ئاگر ، چرا . . .
□ « دەڵێن فەرمۆیە یـار ، بێتـە مەتاڵای خەتتی ڕێحانی »
« بلێن با شەمعی ڕوخسـاری هەڵایسێنێ ! ئەوا هاتم »
(حەریق) .
٢ـ (کنـ .) سـازکردنی فیتنـە و شەڕوشۆڕ . :: لە سـەرەتای ئـەم چەرخەوە ئەڵمان دوو شـەڕی گەورەی لە دنیادا هەڵایسـاند .
ئایێن ـ [پهـ : ئایێن ، ئایێن] ، (نا .) ١ـ مەزهەب ، ڕێوشوێنی دینی . □ «زەعیف بێ خوانەخواستە ئیعتیقادت »
« بە ئایێن و بە ئەرکان و بە ئەتوار »
(ڕەزا ـ ٢٣)
٢ـ ڕێ وشـوێن بـە موتڵـەقی ، داب‌ودەستوور .
(ـ ئستان) ـ [پهـ : ئیستان]، (پیـ.) ١ـ بـە نـاوی : نەتـەوە و عەشیرەتان و هەندێ ناوی شتەوە دەنوسێ و دەیکاتە نـاوی وولات ، مەڵبەنـد و نـاوچە و شـوێن (ئیسمی‌مکان) . :: کوردستان ، عەجەمسـتان ، فەڕەنگسـتـان ، دارستان ، چنارستان، مێروستان.
٢ـ بـە دوای هەنـدێ (ئیسـمی زەمان)ێشەوە دەبینرێ :: زستان، زمسـان (جنو.) ، زڤسـتـان (بکـ.). تاوسان (جنو.) .
(ـ ئش) ـ (پیـ.) تە : ئشت .
(ـ ئشت) ـ [پهـ : ئیشن]، (پیـ.) بە ڕێشـەی فیعلـەوە دەنوسـێ و دەیکـاتە ئیسـمی مەصـدەر :: کوشـشت ، بڕشـت ، تابشـت ، خۆرشت ، خارشت ، خوارشت . تێبـ ـ هەندێ جـار و لـە هەنـدێ ووشـەدا ، دەنگی (ت) یەکە لەبـەر قورسی دەرناکەوێ . ★ ئست ، ئش .
(ـ ئـك) ـ [پـهـ : ئـەك] ، (پیـ.) بـە دوای نـاوەوە دەلکـێ و پچکۆلەی دەکاتەوە . :: دەسـك ، گرتك ، ئەنگوتـك . تێبـ ـ ا) ئـەو ناوانەی بە هـۆی ئـەم پاشـبەندە پەیدادەبن ، کـاتێ بە تەنـێ لە دەم دەردەچن لەنێوان ئەسـڵی ناوەکە و پاشبەندەکەدا هەسـت بە دەنگـی (هەمزە) دەکرێ کە بە دەنگی پێش خۆیەوە نوساوە ، بەڵام لە ڕستەدا ئەم دەنگە نامێنێ و هەر گوێمان لە دەنگی (ك) دەبێ کە چۆتە سـەر پیتـی پـاش خـۆی :: دەسـك : « (دەس‌كـی) لـە دوو نـەدەکرد » ، چەپك : « (چەپ‌کێ) گـوڵ چەپکێ نێرگز». ب) ئەو ناوانەی ئیمڕۆ ئەم پاشبەندەیان بە دواوەیە ، شەرت نیە پاش لێکردنەوەی پاشـبەندەکە مانایەك ببەخشن بەڵام لە ڕابردوودا

ڕەنگەمانایان بۆبێ .
(ـ تگ) ـ (پب.) لە هەندێ بن لەهجەی ، لەهجەی ناوەندیدا وەك: شـارەزۆری ، جـافی ، سـنەیی نیشانەی مەفعوڵە :: مردگ (مردوو)، بردگیە (بردوویـە) ، دیگمەسـەو (دیومەتەوە) ، کریـاگ (کـراو) ، بریاگ (براو). ★ ٢ـ تۆ.
١ ـ ئـم ـ (ئـسـم .) بـۆ بەڕاستزانین و تەئکیدی قسـەی کەسێك ★ بەڵـێ ، ئـا. تێـبـ ـ بەکـارهێنانی ئـەم ووشـەیە ، نیشانەی بە کەم زانینی ئەو کەسـە دادەندرێ کە قسە دەکا و دوورە لە ئەدەب .
٢ ـ ئـم ـ (نـد .) دەگـەڵ چەمبـوڵە لێنـانـدا دەگـوترێ و چەمبوڵەشی دەگەڵ نەبـێ ، ئـەم ووشـەیە جێگای پڕ دەکاتەوە . :: ئم ! مەرگی‌بێ. ئم ! لە چڕوچارەی.
(ـ ئـن) ـ (پبـ.) بـە دوای ناوێکەوە دەلکێ و دەیکا بە صفەت. :: چلکن ، ڕشکن ، لیکن ، نەوسن. ★ (ـ ئین) .
(ـ ئندە) ـ (پب.) بـە دوای ڕیشـەی فیعل یا ناوەوە دەنووسێ و دەیکا بە ئیسمی فاعیل یا صفەت . :: باڵندە ، بڕندە ، دڕندە، ڕەهەندە سازندە ، شـەرمنـدە ، گۆینـدە ، زەڕندە .
ئوتو ـ [ڕووسی : ئوتیوگ] ، (نا.) ئامرازێکی ئاسنە ، گەرمـی دەکەن و بە سەر جلکی شۆراویدا دێنن تا چرچ و لۆچەکانیان سـاف کات . تێبـ ـ جاران ئەم ئامرازە یا هەر پارچە ئاسنێکی بن ساف بـۆ بە جۆرێك گـەرم دەکرا یـا وەکـو قوتوێکی پچوك وابو ئاگری تێدەکرا، بەڵام ئێستا جۆرێکی تری داکەوتوە کە شکڵی هەر وەکو پێشو وایە بەڵام لە باتی ئاگر بە کارەبا گەرم دادێ .
لـە ئوتـودان ـ (مصـت. مـت.) ساف‌کردنی جل و بەرگ بە ئوتوی گەرم کراو . :: کراسـەکەی شێرکۆ لە ئوتـو بـدە . ★ ئوتـوکردن ، ئوتوکێشـان .
ئوتوچی ـ (صت.) ، (کعـر.) تم : ئوتوکێش .
ئوتوکردن ـ (مصت. مت.) تم : ئوتو (لەئوتودان) .
ئوتوکێش ـ (نفا. ، صفا.) ، (کئێر.) ئەو کەسەی کار و پێشەی جلك لە ئوتودانە بۆ خەڵك .
ئوتوکێشان ـ (مصـت. مـت.) تم : ئوتو (لەئوتودان).
ئوڕۆپا ـ (نـا.) ، (کئێـر.) یەکێکە لە پێنج ئیشکانیە گەورەکانی دنیا ، لە هەموان پچوکترە ، بەڵام لە چـاو خۆی نفوسـی زۆرە ، دە میلیۆن کیلۆمەتری چوارگۆشە پانە و ٦٢٠ میلیۆن خەڵکـی تێـدا دەژێ (١٩٦٩). (تم : لاڕوس ـ ١٢١٣). ★ (کعر.) ئەوروپا .
ئوزەنگی ـ (نا.) ، (مک.) تم: ٢ـ ئاوزەنگی .
ئوسا ـ [په : ئوستات] (نا.) ، (سنـ.) ئەو کەسەی لە پێشەیێکدا شارەزابێ و لەوانە بێ بتوانی خەڵکی فێر بکا . ★ وەستا .
ئوستره ـ (نا.) ، (هل.) ١ـ

چەقۆی سەرتاش ٢ـ (تت.) ئەو تیفە پچکۆلانەی دەخرێنە مەکینەی تراشەوە . تێب ـ بە لای منەوە ئەم ووشەیە لە مەصدەری (ئەستڕین، سڕین) داتاشراوە . ★ گوێزان . (کئێر) تیغ (بۆ مانای دوەم) .

ئوستوڕلاب ـ [= یۆنانیی : ئاستڕولابۆس] ئامرازێك بوە ، لە زەمانی کۆندا ، ئەستێرەناسەکان بەرزایی ئەستێرانیان لە ئاسۆی شوێنێك پێ دیاریی کردوە (تە : لارۆس ـ ٦٤) و بۆ کاروباری تری ئەستێرەناسیی بەکارهاتوە (معین : فەرهەنگ. ج١ ـ ٢٦٦) . تێب ـ چونکو قەدیم، گەلێ ئیش و کار کە ڕۆی دەدا ، لە ئەستێران دەناسرا و لایان وابۆ هەر ئینسانەی تالع و ئەستێرەیەکی هەیە کە چارەڕەشیی و بەختەوەریی بەستە بە گۆرانی ئەستێرەکەی بوە ، بۆیە (ئوستورلاب) کە ئامرازێکی زانستیی ئەو زەمانانە بوە ، لای خەڵك بۆتە ئامرازێکی ئەفسانەیی کە چارەنۆس و بەسەرهاتی ئینسانان و نهێنێکانی دنیای پێ دیاریی دەکرێ. لە کوردستان هەندێ مەلا بۆ دۆزینەوەی (ئاو)ی ژێر زەویی و هەڵبەستنی بەنداوان و جاریکردنی ئاو کەڵکیان لەم ئامرازە وەرگرتوە. □ «... وەزیر تەماشای ئوستورلابی کرد و گوتی ئەو کەسەی لێی دەگەڕێن ، لە ناو بەحرێکی خوێندا لە سەر کێوێکی زێڕ دانیشتوە ...» (چیڕۆکی فۆلکلۆری کوردیی) .

ئوسلۆب ـ [= عا : اسلوب] ، (نا.) ڕێوشوێن و جۆری کارکردن ، شێوەی لابەلاکردنی مەسەلەیەك ★ شێوە، ئاوا . :: ئەوە ئوسلۆبی قسەکردن نیە ، ئوسلۆبی کارتان نەگۆڕن هێچتان بۆ ناکرێ ، کۆنەپەرستان و ئیمپریالیستەکان هەرچی ئوسلۆبی دڕندانە هەیە بۆ بەربەرەکانی دەگەڵ ئازادیخوازان بە کاری دێنن .

ئوسۆڵ ـ [= عا : اصول] ، (نا.) ١ـ داب و دەستوری کۆمەڵایەتیی ، ٢ـ شێوەی جل و بەرگ و دەبەرکردنی ، ٣ـ (کئێر .) سەرەتاکان ، مەبادی سیاسیی :: ئوسۆڵ وایە کە چۆیتە لای نەخۆش شتێکی دەگەڵ دەستی خۆت بۆ بەریی . شەرواڵ و ستارخانیی ئوسۆڵی سلەیمانییە . ئاخر نابێ تۆزێ ئوسۆڵ بزانیی ؟ تێب ـ مەعنای سێیەمی ئەم ووشەیە لە فارسیڕا پەڕیوەتە ناو زمانی کوردیی .

ئوسۆڵیی ـ [عا.] ، (صە .) ، (کئێر .) ١ـ کەسێکی دەربەندی ڕێك و پێکیی کاران بێ و بە پێی ڕێ و شوێنی پێویست جێبەجێیان بکا و مەبەستی ئەوە نەبێ هەر چۆنێ بێ کارەکە ڕاپەڕێنێ ، بەڵکو بەو جۆرە ئەنجامیدا کە دیاری کراوە . :: هەڵمەتەکاسە دەگەڵ پیاوی ئوسۆڵیی فەرقیان زۆرە. ٢ـ کاری حیسابیی و ڕێك و پێك :: کاری ئوسۆڵی هەر دەچێتە سەر . ★ مەبدەئیی .

ئوفە ـ (نا.) ، (مک .) نەخۆشیی ئەسپ و ماینە، ڕەفێسکەی پاشۆیان

خۆ دەبێ و ناو دێنێ .

ئوقیانوس — [= لاتینی : ئۆسێئانۆس] ، (نا.) دەریای زۆر گەورە و پان و بەرین . تێبـ — أ) لە دنیادا پێنج ئوقیانوس هەن : ١ـ ئوقیانوسی گەورە (کەبیر ، هادی، ساکن، ئارام) ٢ـ ئوقیانوسی ئەتلەس (محیتی ئەتلەسی ، ئاتلانتیك) ٣ـ ئوقیانوسی هیند . ٤ـ ئوقیانوسی سەهۆڵ بەندی باکور. ٥ـ ئوقیانوسی سەهۆڵبەندی جنوب . ب) ئوقیانوس و دەریاکانی تر ، تێکڕا لە دە بەش حەوت بەشی ڕووی زەویان داپۆشیوە . ج) ئەم وشەیە لە لاتینیڕا چۆتە ناو زمانی یۆنانی و بۆتە (ئۆکێئانۆس) ، ئەو جار عەرەب وەریان گرتوە و کردوویانە بە (ئوقیانوس) وبەم شێوە عارەبییەی هاتۆتە ناو زمانی فارسی و کوردی و زمانانی ترەوە . ★ بەحری محیت .

ئوقیانوسیە — (نا.) ، (کێبر.) یەکێکە لە پێنج بەشەکانی دنیا لە قارەی (ئوستڕالیا) و لەچەند کۆمەڵە دوڕگەیەك پێکهاتوە ، کە لە ئوقیانوسی ئارامدا پەرش و بڵاون . هەشت میلیۆن و ٩٧٠ هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەیە و ١٩ میلیۆن نفوسی هەیە (١٩٦٩) ، ئم : (لارۆس — ١٤٤٤) .

ئولفەت — [= عا : الفة] ، (نمص .) هۆگری ، ئالوودەیی .

ئولفەت دەگەڵ ... هەبوون — پەیوەندی و دۆستایەتی دەگەڵ کەسێ یا شتێ ، حەز لە شتێك یا کارێك کردن . :: ئولفەتی دەگەڵ نوسێن نیە بەلام دەگەڵ چیرۆك خوێندنەوە لە تام بەدەرە . دەگەڵ خواردنەوە ئولفەتتان چۆنە ؟ .

ئولفەت پێوەگرتن — [عا. کو.]، (مصت . مت .) ١ـ خوگرتن بە شتێکەوە یا بەکارێکەوە. ٢ـ هۆگری کەسێك ، شتێك یا چلۆنایەتێك بوون ٣ـ عادەتکردن ، گیرۆدەبوون ، ڕاهاتن (بە ....) :: ئولفەتی پێوە گرتوە بۆی تەرخ ناکرێ ، ئولفەتی بە ڕاوە کەوەوە گرتبو بە زۆر وازمان پێ لێهێنا .

ئولفەت گرتن — [عا. کو.] ، (مصت . لا.) هۆگربوون ، عادەت کردن ، خوگرتن . :: سەگ زوو ئولفەت دەگرێ .

ئومێد — [پە : ئومێت] ، (نا.)
١ـ ئارەزوو ، ئاوات .

□ « نالی بە ئومێدی زەفەری
تەوقی تەلیسمت »
« ماری سەری زولفت لە مل و
گەردنی ئالا »
(نالی : گە — ٦)

٢ـ چاوەڕوانی جێبەجێ بوون و پێکهاتنی ئاوات .

□ « شێخ ئومێدێکی وەهای دابوو
بە من »
« من لەبۆیە سەری خۆم خستە
پەتی »
(مەلا : گە — ٣٨)

٣ ـ پشتبەستن ، پشت ئەستوری :: بە ئومێدی خودا و پێغەمبەر ، بە ئومێدی تۆ خودایە . ★ ئەمەل ، هومێد ، هێوا . (بکـ.) هێڤی .

ئومێدپێبوون — [ئومێد + پێ

(بە + ی) + بوّن (هـەبوّن)] ، (مصد. لا.) پشتبەستن بە کەسێك بوّ کارێك یا مەبەستێك، چاوە نوارّی جیّبەجیّ بوّنی کارێك بـە دەسـتی کەسێك :: قەت ئومێدت بە پیاوی دروّزن نەبیّ .

ئومێدەوار – [ئومێد + ٣–ئە/٢ + وار] ، (صد .) کەسێکی ئاواتێکی هەبیّ و چاوەنوارّی جیّبەجیّ بوّنی بکا . :: ئومێدەوارم هەموّ لایەکتان ساغ و سلامەتبن . // نائومێد .

(– ئـوّ) – (ئم .) ، (بک .) ئـامرازی بانـگ‌کردنە لـە لەهجەی باکوّرێدا و بەئاخری ناوانەوە دەلکیّ. :: کورّوّ ، بابوّ ، یوّسـفوّ ، کـورّو حەسەنوّ هەرّە ئەڤی هەسپی بگرە . تێب – ئەم ئامرازە لە هەندێ ووشەی لەهجەی ناوەنـدیّ زمـانی کوردێدا دەبێتندرێ :: لالوّ ، خالوّ ، ماموّ .

ئوّبال – [= عا : وبال] ، (نا.) سزا و مەسئوّلیەتی ئەنجامی خراپ کە لـە کردن یـا نـەکردنی کارێك دەوەشـێتەوە . ● « ئـوّبالت بـە ئەستوّم زوّر بازارّی قیامەتیّ» (روّژی قیامەتی مەسـئوّلیەتی گوناحەکانت روّ بکاتە من) .

□ « کوشـتەی فیزاقی توّیـە
عیلاجی ئـەگەر نـەکەی »
« ئـوّبالی بـەو ملـەت
کە دەلێی نێرکـەکاردوە »

(رەزا – ٤٠)

★ وەبال .

ئوّبە – [تو .] ، (نا.) کوّمەلە رەشمالی کوّچەران کە لـە شوێنێك هەلیان دابیّ . تێب – ئـەم ووشەیە ئەسـلی تورکییـە و دەق مـانـای (چادر)ە ، بەلام لـە کوردێـدا ئـەم مەعنایەی وەرگرتوە کە باسیّ کرا و زیـاتر بـوّ خێـلاتی عـەرەب بـەکاردێت و دەگوتـریّ (ئـوّبەی عەرەبان) و بوّ خێلی کورد دەبێژریّ (مالەکورد) . ★ هوّبە .

ئوپوّرتونیست – [فرەنسیّ] ، (صـ .) ، (کئێر .) تم : ئینتیهازیّ.

ئوپوّرتونیسم – [فرەنسیّ] ، (حمصـ .) (کئێر.) تم : ئینتیهازێتیّ.

ئوّپێرا – [فرەنسیّ : لە ئیتالی وەرگرتـوە = کـار] ، (نـا.) ١– تێکەلاوێکی شیعر و موّسـیقا و نومایشتە بە هەر دوّ باری (درام) و (کومێدی)دا . ٢– ئەو تالار و شوێن یا جێگا تایبەتیە کە ئەم ئیشەی تێدا ئەنجام دەدریّ .

ئوّت – [فرەنسـیّ : ئوّت] ، (نا.) ، (کئێر.) هەشتەمێن مانگی سالی فەرّەنگیّ (مێلادیّ) ، سیویەك روّژە . ★ ئاب ، ئاغستوّس .

ئوتوّماتیـك – [فرەنسـیّ] ، (صـ.) ، (کئێر .) ١– ماکینە یـا چەکی ئاگر کە لە خوّیەوە ئیش بکا :: تەلـەفوّنی ئوتوّماتیـك (ئـەوەی پێویست ناکا لە شوێنێـکی تایبەتیّ داوای کەسیّ بکریّ بوّ قسـەکردن) ، سـەعاتی ئوتوّماتیـك (ئـەوەی قورمێشی ناویّ) . ٢– هەر کارێکی لە خوّیەوە روّ بدا یا سەر بگریّ . :: :: پاش کوژرانی (کەنەدیّ) جوّنسوّن بە ئوتوّماتیکی جێی‌گرتەوە، ئیشەکان ئوتوّماتیکی دەروّن .

ئوّحە – (ند .) لە کاتی جوّت

کردن و کێلانی زەویدا گای پێ دەنگ
دەدرێ (بۆ هاندانە) □ « ئۆحە
وەرەوە سەر خەتی خۆت » . //
وەحە .

ئۆخ ــ (ند.) ١ــ بۆ دەربڕینی
بێزاریو نارازیتی،بە هەناسەیەکەوە
کە نیمچە دەنگێکی (ه) لە نێوان
(هەمزە) و (ئۆ)یەکەدا دەبیسترێ ،
بەکار دێت . :: ئـۆخ ! دەوازی لێ
بێنە بابڕوا . ٢ــ بۆ پێشاندانی
سەرسوڕمان . لەم حاڵەتەدا گوێی
بۆ هەڵدەدرێ ، ئینجا ووشە کە لە
دەم دێتە دەر . دەنگی (ئۆ)یەکە وەکو
دەنگێ لە نێوان (ئۆ) و (ئۆ)دا دێتە
بەرگوێ :: ئۆخ ! لەوهێ عاجباتێ ،
وەرە عیسان بچێتە سەر مانگێ .

ئـۆخژن ــ [= ئۆخیشـن] ،
(نمصـ) ، (مک.) ١ــ ئاسوودەیێ ،
سۆکنایێ ، حەسانەوە ، ڕەحەتێ .
٢ــ ڕەزامەندێ ، دڵنیایێ :: هـەتا
هەرچێ دەگیرفانیدایـە نەیدۆڕێنی
ئۆخژنی ناکەوێتێ . تێبـ ــ أ) وەکو
لە سەرەوە دیارێ کرا ، ئەسڵی ئەم
ووشەیە (ئۆخێشن)ە کـە سیفەی
(نمصـ .)ی زمانی (پەهلەوێ)یە و
دەبێ ئێستا شکڵی (ئۆخشت) یـا
(ئۆخست) وەرگری ، هەروەکو لە
زۆر ووشـەی کوردیدا دەبینـدرێ
(تە : ئشت) . ب) دەنگی (ش) لەم
ووشەیەدا لەبەر جیرانەتی دەنگەکەی
دوایێ بۆتە (ژ) و ئەمە کارێك نیە
لە ووشەکانی کوردیدا کەم ڕوو بدا.
ج) چەند ووشـەیـەکی تریش هـەر
وەکو ئەم ووشەیە بە شێوەی کۆنی
دەوری زمـانی پەهلەوێ مـاون ::
بۆلژن (بۆلـە) زیڕژن (زیڕە) ؛
شەقژن (شەقە) . بەڵام سـەیر
ئەوەیە کە هەموو ئەوانە لە دەنگە ناو
(اسم الصوت) وەرگیراون . د) بە
پێی قاعیدە ئـەم ووشـە ئیسـمی
مەصدەرە بـەڵام ئێمڕۆ لـە زمـانی
کوردیـدا مەصـدەری (ئـۆخێن و
ئۆخاندن) نابێندرێن ــ ئەوەش نازانم
ڕۆژێك هەبوون یـان نا ــ جـا هەر
بۆیەشە ئەم ووشە کاری (ناو) دەکا.
★ ئۆخژە ، ئۆخە .

ئۆخژە ــ [ئۆخش + ە ــ ئە/١]،
(نت .) ، (مک .) تە : ئۆخژن .

ئۆخە ــ [ئۆخ + ە ــ ئە/١] ،
(نت.) ، (مک .) تە : ئۆخژن .

ئۆخەی ــ (نت.) بۆ دەربڕینی
خۆشەویستی بـەرامبەر کەسێك
بەکار دێت ، هاندانی تێدایە بۆ کردن
یا نەکردنی کارێك. :: ئۆخەی ! وەرە
لای مـامی خـۆت دانیشـە . ★
ئۆخەیچ ، ئۆخەیش .

ئۆخەیچ ــ [ئۆخەی + چ (ئە :
پچووکی)] ، (نت .) ، (سن .) تە :
ئۆخەی . تێبـ ــ دەنگی (چ) بۆ پچووك
کردنەوەیـەکی ئامێتـەی
خۆشەویستییە بـۆ ئەو کەسـەی
قسەی دەگەڵ دەکرێ و دەنگێشی لە
نێوان (چ) و (ش) دایە .

ئۆخەیش ــ [ئۆخەیچ] ، (نت.) ،
تە : ئۆخەی :: ئۆخەیـش کچێ من
ناقڵە ! هەر ئێستا هەڵدەستێ دەم و
چاوی دەشوا .

ئودکلۆن ــ [= فرەنسێ : ئۆ ،
دوێ ، کۆلۆنی] ، (نا.) ، (کێر.)
ئاوێکی بۆندارە ، پاش ڕیش تاشین

دە دەم و چاوی دەدەن.★ قولۆنیا، کۆلۆنیا . تێب ــ مەعنای ئەم ووشەیە لە فرەنسیدا (ئـاوی کۆلۆنی)یە ، کۆلۆن یا کۆێلن شـارێکی کۆنە لـە ئەلمانیا دەگەڵ (بـۆن) ئەوەندەیان بەین نیە . لـە چەرخی هەژدەهەما (فارینا) ناوێکی خەڵکی ئەو شارە ، ئەم ئاوە بۆندارەی داهێنا ، پاشان لە وولاتانی تر لاسایان کردەوە . (تە : معێن . فەرهەنگ ، ج ١ ــ ١٨١) .

ئۆرتە ــ [تو : اورطە = وسط] ، (نا.) مـافۆرەی گـەورە کـە لـە ژوورا رایدەخـەن و دەورەی بـە ڕایەخی دیکە یا قەنەفە پڕدەکەنەوە . :: ئۆرتـەیێکی ٣ بە ٤ی کاشـانیان کڕیوە . // کەنارە ، لاکێش .

ئۆردۆ ــ [تو . مەغۆلی] ، (نا.) ١ــ هەمـوو ئـەو شەڕکەرانـە یـا چەکدار و سـەربازانەی سـەر بـە دەولەتێـك یـا فەرماندەیەکن . :: ئوردۆی نادرشا ، ئوردۆی سمکۆ ، ئوردۆی سوور . ٢ــ (مج) کۆمەڵێکی زۆری خـەڵك کـە پێکەوە جۆرە پەیوەندێکیان هـەبێ . :: ئوردۆی پێشەنگی (کەشـفی) ★ هوردۆ ، لەشکر ، قۆشەن . (عـا.)جیـش . (کئێر.) ئەڕتەش .

ئۆردۆ بازاڕ ــ [تـو. کو.] ، (نت .) ١ــ بازاڕێکی لە زەمانی کۆندا دەگەڵ ئوردۆ لـە شـوێنێکەوە بـۆ شوێنێکی تر دەچـوو . ٢ــ (کن.) شوێنی بە ئاژاوە و هەرچی و پەرچی کە کەس ئاگای لە کەس نەبێ .

ئۆرۆدۆبـەز ــ [تـو. کـو.] ، (مصق.) دابەزینی ئوردۆ لە شوێنێك بۆ حەسانەوە یا ماوەیێکی کەم . :: نادرشا کەدەچوو بۆ گرتنی هیندستان لـە کرمـان ئوردۆبەزیکرد . ★ لەشکربەز .

ئۆردۆگـا ــ [ئـوردو + گـا (جێـگە)] ، [تو. کو.] ، (نتـ.) ١ــ جێگای کۆبوونـەوەی لەشکر ، شوێنێـکی چەکـدار ئـوردۆبەزی لێدەکـەن . ٢ــ شـوێنی کۆمەڵێ خەڵکی هاوپێشـە ، بۆ مەبەستێك لێی کۆبوبنـەوە . :: ئـوردۆگای هاوینی قوتابیان ★ لەشـکرگا . (عا.) معسکر .

ئۆرانیۆم ــ [فرەنســی] ، (نـا.) ، (کئێـر.) یەکێکـە لـە عنصرەکانی خۆڕسکاو ، لە ڕێزەی (فلزّات) حیسابە و ڕەمزی کیمیایی (U) ە ، سەنگی تایبەتی (١٨ر٧)ە ، لە کاندا بە شکلی ئۆڕان (ئۆکسیدی ئۆڕانیـۆم) دەستدەکـەوێ کـە (اشعاع)ی زۆر نیە ، ئەگەر ئاتۆمی ئۆڕانیۆم بشکێنن هێزێکی گەورەی لێ پەیـدا دەبـێ کـە بـۆ گـەلێ ئیشوکاری ژیانی ئیمڕۆ کەڵکی لێ وەردەگیرێ ، بۆمبای ئاتۆم ئەنجامی تەقانـدنی ئاتـۆمی ئۆڕانیـۆمە . ★ یۆڕانیۆم .

ئۆغر ــ [= تـو : ئوغـور] ، (نا.) ١ــ سەفەرت خێـری پێوە بێ ، تۆشـی چاکـە ببـێ لـەم سەفەرەدا .

☐ « کڵاولار گورجی کەوژەفتار ،
نەزەر ناکەی ئەڕۆی ، ئۆغر »
« لە تیـری ئاهی ناکامێـم ،
حەزەر ناکەی ئەڕۆی ئۆغر »

(گۆران)
٢ـ لە کاتی ڕۆیشتنی کەسێك بۆ شوێنێ بە شێوەی پرسیار : ئۆغر ؟ ، ئۆغربێ ؟ مانای : بۆ کوێ ؟ بۆ کوێ دەچێ ؟ دەدا کە ناواخنی داوای خێر و چاکەی تێدایە بۆ ئەو کەسەی پرسیارەکەی لێدەکرێ .
□ « مام ڕێوێ ئەوە ئۆغربێ ؟ » (لەسەر خێران بۆ کوێ دەچی ؟) ، « دە بڕۆ بڕۆ ! بۆچێ ناڵەی حاجی ڕێوێ ئۆغربێ ! » (چیرۆکی فۆلکلۆرێ) ٣ـ تم : ئۆغرکردن .
تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە تورکێ و فارسیش‌دا هەر بەو مەعنایانە بەکاردێت .

ئۆغرکردن ــ [تو. کو.] ، (مصتـ. لا.) سەفەرکردن ، لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك ، چوون ، ڕۆیشتن . :: دوێنێ ئۆغریان کرد ، ئەوە هێشتا ئۆغرتان نەکردوە ، بۆ کوێ ئۆغردەکەن .

ئۆغەن ــ [؟] ، (نا.) ، (هلـ.) ناوی هەفتەی هەشتەمی زستانە بە حیسابی کوردەوارێ لە ناوچەی هەولێر . دەکەوێتە نێوان (مەیرەم) و (پێت) .

ئۆف ــ (ند.) بۆ دەربڕینی خەم و خەفەت و بێزارێ ، هەر وەها بۆ نیشاندانی ژان و ئێشی ماددێ و مەعنەوێ بەکاردێت .

ئۆقرەگرتن ــ [عا. کو.] ، (مصتـ. لا.) ئارامبوون ، لە جموجۆڵکەوتن ، بێ دەنگ بوون .
تێبـ ــ بەشی یەکەمی ئەم مەصدەرە (ئۆقرە)یەوە بە لای منەوە لە (وقرة)ی عەرەبێ بە مانای: ویقار و گرانی و سەنگینی وەرگیراوە و لە کوردیدا دەگەڵ فیعلی گرتن ئەم مەصدەرەی لێ پێکهاتوە . دیارە جوڵەجوڵ و هەرا و هوڕیا پێچەوانەی ویقار زاندراوە .

(ــ ئۆك) ــ (پد.) ١ـ دەگەڵ ڕیشەی فیعل تەرکیب دەبێ و دەیکاتە صەفەتێ کە هەندێ جار (مبالغە)شی تێدا بەدی‌دەکرێ . :: خەفۆك ، گرتنۆك ، گەڕۆك ، لەرزۆك . ٢ـ دەگەڵ ناو تەرکیب دەبێ و پچوکی دەکاتەوە . :: بەگۆك (بەگی پچوك) ، خدرۆك (خدری پچوك) ، چنارۆك ، صەگۆك .

ئۆکتۆبر (بەر) ــ (فڕەنسی) ، (نا.) ، (کئێر.) مانگی دەیەمی ساڵی فەڕەنگی ، سی‌ویەك ڕۆژە ★ تەشرینی یەکەم .

ئۆکسیجین ــ [ئینگلیزێ] ، (نا.) ، (کعر.) تم : ئۆکسیژین .

ئۆکسیژین ــ [فڕەنسێ] ، (نا.) ، (کئێر.) یەکێکە لە عنصرە خۆڕسکاوەکان (شێوە فلز = لافلز) حیسابە ، لە تەبیعەتدا زۆرە ، هەوا ، کە کورەی زەوی گرتوتە ناو خۆی و گیانلەبەرانی سەر زەوێ ، بێ ئەو ، دەخنکێن ٢١٪ی لەم عنصرە تێدایە ، گازێکە لە سەرمای ١١٨ دەرەجە و ئەوشاری (ضغط) ٥٠ ئاتموسفۆڕدا دەبێتە تراو ڕەنگ و بۆن و تامی نیە و لە هەوا قورس ترە .

(ــ ئۆکە) ــ (پد.) بە دوای ناو و صفەتانەوە دەنوسێ و بچوکیان

دەکاتەوە ، واش هەڵدەکەوێ لە ئاخری ناوێکەوە دێت ، بێ ئەوەی چکۆڵەیی پێشان بدا . :: بازۆکە ، جندۆکە ، شەکرۆکە ، گێلۆکە مەنجەڵۆکە .

(ــ ئۆل) ــ (پہ.) تە : ئۆڵ . :: مچۆل ، پچکۆل .

(ــ ئۆلکە) ــ (پب.) تمـ : ئۆلکە . :: گردۆلکە .

(ــ ئۆڵ) ــ (پہ.) بە دوای ناو یا صفەتێکەوە دەلکێ و صفەتێکی لێ دروست دەکا کە بۆنی (مبالغە)ی لێدێ . :: پێتۆڵ ، خانمۆڵ ، سەهۆڵ ، شڕۆڵ ، فرتۆل ، کرمۆڵ ، گەڕۆڵ . ★ ئۆل .

(ــ ئۆلکە) ــ (پہ.) بە دوایی ناوەوە دەنۆسێ و پچۆکی دەکاتەوە . :: تەپۆلکە . ★ ئۆلکە .

(ــ ئۆلە) ــ (پہ.) ١ــ بە دوای صفەتەوە دەنۆسێ و صفەتێکی تازە دروستدەکا ، کە چکۆلەیێکی ئامێتە بە نازداری پێشان دەدا . :: تەنکۆلە ، ناسکۆلە ، نەرمۆلە ، خەپەتۆلە . ٢ــ بە دوای ناوەوە دەلکێ و ناوێکی تازە پەیدا دەبێ کە پچۆکی تێدایە . :: بابۆلە ، چەمبۆلە ، کچۆلە ، کێژۆلە ، گلۆلە .

ئۆمەت ــ [= عا : أمـة] ، (نا.) ١ــ هەمۆ ئەو خەلکانەی دینی پێغەمبەرێکیان قبۆل کردوە . ئۆمەتی مۆسا پێغەمبەری ، ئۆمەتی عیسای ، ئومەتی پێغەمبەری . □ « زێنەبێ وەی زێنەبێ ، زێنەب دۆ ددانی زێڕە ، ئۆمەتی محەممەدیم ، لە دینم وەرمەگێڕە .» ٢ــ خەلك ، جەماوەر ، گەل . □ « دەس‌بەجێ بێ حاڵ دەبۆ زمانی شکاوە ، چاوی هەڵنەهات هۆشی ئۆمەتێی نەماوە » (تحفە : جا ــ ٢٤٠) . تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە عەرەبیدا چەند مەعنایەکی هەیە ، بەلام لە کوردیدا هەر ئەوانەیە کە باسکران .

ئۆمی ــ [= عا. أمـیّ ــ نەخوێندەوار] ، (صـ.) ١ــ ئەو کەسانەی بنەچەکەیان ناگاتەوە سەر پێغەمبەری ئیسلام . // سەیید . (سنـ.) ئەو کەسەی نازانی بنۆسێ و بخوێنێتەوە ، نەخوێندەوار (تە : مخ . جا ــ ٨١) (مانای دۆهەمیان دەق مانا عەرەبیەکەی ئەم ووشەیەیە) .

ئۆنکیڕەم ــ [ئۆنکێ (= ئۆن‌ئیکێ=١٢) + رەم (= درەم)] ، [تو. کو.] ، (نتـ.) (کمر.) سەنگێکە بۆ کێشانی شت ، بەشێکە لە ٣٢ بەشی حۆقەیەك ، بە حۆقەی سلەیمانێ دەکاتە ١١٠ گرام .

ئۆوەی ــ [ئۆ + وەی] ، (ند.) بۆ دەربڕینی ترس و خۆف و شەرم و شکۆ بەکاردێت . □ « گوتیان ئۆوەی ئابڕۆمان چۆ هێچمان بە خۆماندا نەداوە .» (تحفە : ج ٢ ــ ٩٣) .

ئۆی ــ (ئمـ.) ١ــ خەم و خەفەتی پێ هەڵدەڕێژرێ و دەگەڵ هەناسەیێك بە ووچان لە گەرۆ دەردەکشێ . :: ئۆی ! دەلێم گەڕێ با بنۆم . ٢ــ بۆ ڕەت کردنەوەی

قسەیەك دەخرێتە سەرەتای ڕستەوە ، هەندێ جار سوێندیشی بە دوادا دێت . :: ئۆی بە سەری ئەو بابەت ئەم قسەیە بێ و مـن نەم‌کردوە . ئۆی جا من بێـزم دی باسی ئەو کابرایە بکەم ؟ .

ئۆیمە ـ [تو.] ، (نا.) ، (مک.) کراسێکی ژنانەیە ، دەگاتە خـوار ئەژنۆ لە قوماشێکی ئەستوور (زیاتر مەخمەر) دروستدەکرا و ناو قەدەکەی بە پزمە تەنگ دەکرایەوە. :: ئۆیمە و گێیمەی دە بەردا بۆ .

ئۆین ـ [تو : ئویون = یاری ، هەلپەڕکێ] ، (نا.) ١ـ فێڵ ، تەدبیر :: ئۆینێکی بە سەر هێناوتین نەبێتەوە . ٢ـ کار و کردەوەیێکی خەڵك وەپێکەنێن بخا و دڵخۆشیان کا، یاریێ و دەمەلاسکێ. ٣ـ دەستێکی (نەردێن) کە بردنەوەی بە (یەك) حیساب دەکرێ. // مەرس .

ئۆینباز ـ (نفا.) ئەو کەسەی کردەوەی وا دەکا خەڵك پێی ڕابوێرن . ٢ـ فێلباز ، کەسێکی کارەکانی ئالۆزبن و خەڵك سەرەودەری لێ‌نەکەن .

ئۆین دەرهێنان ـ [تو. کو.] ، (مصت . لا.) یاریێ یا هەرکارێکی تر کردن بۆ ڕابواردن و وەپێکەنێن خستنی خەڵك . □ « ... کوڕە ! ئەوە ئۆین دەرتێرێ (دەردێنی) هەی ...، ئەوا بۆم بۆی بە مدرّس» (بیرەوەری خۆم) .

ئۆیە ـ [؟] ، (نا.) تێزمالێکی درێژی تۆڕە ، بە مێل لە دەزوو دەچندرێ ، پۆلەکە و پلپلەی پێوە هەڵداوەسن (یا هەر دەگەڵی دەچنن) و بۆ جوانێ بە لێواری کولێجە یا دەسمالێ سەری ژنانەوە دای دەدروون .

١ـ ئـ‌ـۆ ـ (ز.) ، (مک.) ١ـ زەمێری نەپچڕاوی (ملکی)یە ، بۆ دوەم کەسی جەمع . :: مالۆ خرا نەبێ . چۆنۆ توانی هەڵێکرن . □ « لە هەر کوێ موغ بەچێکۆ دی دە گوێی نۆسێن و بێهێنن» (ئەدەب: گە ـ ١١٢) ، « ... ئەگەر قەرز بدەن بە ئەوانەی کە هومێدۆ هەبێ لەوان بستێننەوە ! منەتۆ چیە ...» (ئینجێل : لۆقا ـ ١٦٣). ٢ـزەمێری نەپچراوی (شەخسی)یە بۆ دوەم کەسی جەمع لە زەمانی ڕابردوودا. :: خواردۆ ! ؟ بۆچێ سۆتاندۆ ؟ تێب ـ ئەم زەمێرە لە پاش (بزوێن)ەکان دەبێتە (و)ی بە زەنە :: عەبایەکە و چ لێکرد ، کابراو بۆ نەهێنا ؟ ، برستیو نیە ؟ ، هەمۆیان خۆزگە و پێ دەخوازن ★ تان .

٢ـ (ـ ۆ) ـ (ئم .) بە دوای ڕیشەی هەندێ مەصدەرانەوە دەنۆسێ و دەیکا بە صفەتی مەفعولێ :: نوستۆ (نوستن) ، خەوتۆ (خەوتن) ، کەوتۆ ، ڕاکردۆ ، بابردۆ، مردۆ ، دانیشتۆ ، ماندۆ . ★ ٢ـ ئە/٦ ، ئك ، راو، دراو، پاك. تێب ـ بۆ ئەو مەصدەرانەی بە (ین) دەبڕێنەوە ئەم (ـ ۆ)ە دەبێتە (و)ی بە زەنە :: بڕێن (بڕیو) تۆپین (تۆپیو) .

(ـ ۆچکە) ـ (پب .) بە دوای

(ناو)ەوە دەلــكێ و بچوكبونەوەی پیشـان دەدا :: جۆچكە . خانۆچكە . قاپۆچكە .

(ــ ۆكە) ــ (پب.) بە دوای ناو یا صفەتەوە دەنوسێ و صـفەت یا ناوێكی تازەی لێ دروست دەكا ، كە ڕەنگی پچوكی لێدراوە. ::ئەوەندۆكە ئێرۆكــە ، بالــۆكە ، درێــژۆكە ، دێوەڵۆكە ، سێوەڵۆكە ، گێژەڵۆكە هۆوەندۆكە .

(ۆلكە) ــ (پب .) دەگەڵ (ناو) تــەركیب دەبێ و چكۆڵــەیێ پــێ دەبەخشێ. :: جاشۆلكە، قاشۆلكە، ماسۆلكە .

(ــ ۆلە) ــ (پبــ .) (ناوی دەچێتە سەر و پچـوك دەبێتەوە . :: جاشۆلە ، جوانۆلــە ، دانۆلــە ، مێشۆلە ، گرمۆلە .

(ــ ۆلەكە) ــ (پب .) بە دوای ناوانەوە دەلكێ و پچوكیان دەكاتەوە.

١ــ ئە ــ (فە .) پاشـماوەی فیعلێكە ، كــە مەصـدەرەكەی لــە لە بیرچۆتەوە ، دەبێ (هەیین) بوبێ (تە : ژابا ــ ٥٨٤) ،خۆی لە صیغەی سێیەم تاكە كەسی غایبدایە و مانای (هەیــە) دەدا . :: زۆر زۆناكــە ، زۆراب كوڕێكی ئازایە. هس : هەم، هەی ، هەیە .... هەس . ★ ها . هە .

٢ــ ئە ــ (ئم .) ١ــ ئـامرازی بانگكردنە و لە دوای ناوان دێت و دەگەڵ دوامێن پیتی تێكدەكرێتەوە. :: دا وەرە كوڕە ! . بابــەگیان ! با ئیمڕۆ بچینە مالێ خالم . هۆ مامەكە بەجێم مەیەڵە . □ « دایە ! مەمدە بە گورگێ ، ڕۆڵە عیلاجم نیــە » ، « خزمێنــە ! مــەدەن پەنجەلەگەڵ عەشرەتی جافا » (رەزا ــ ٣) . ★ (بك .) ئۆ (مك .) هۆ ، هۆی (لە پێش نــاودا دێت) . ٢ــ ئامرازی ئیشارەیە و زەمێری ئیشارە (ئەم ، ئەو ، هۆو)ی دەچێتە سەر ، ئەگەر ئــەو شــتەی ئیشــارەی دەكرێتێ (گیاندار و بێگیان) مەعلوم بێ ئەوا (مشار الیە) دەكەوێتە نێوان زەمیری ئیشـارە و ئەم (ئامراز)ە . :: ئــەم پیاوە ، ئەو ئەسپە ، هۆو كتێبە . □ « ... ئە ئەو هەی دەڵێی ... » ٤ــ لە هێندێك شوێنی كوردستان لە پێش زەمێری شەخسیدا دێت ، لــە موكوریان ئێســتاش زەمێرەكان بەبێ ئەم ئامرازە ناگوترێن ، بەڵام لە زۆر شوێنی (كەر .) سواوە و لە ناو چوە . :: (مك .) ئەمن (من) ، ئەتۆ (تۆ) ، ئەو ، ئەمە (ئێمە) ، ئەنگۆ (ئێــوە) ، ئــەوان . تێبــ ــ مامۆســـتایان تــۆفیق وەهبــێ و ئێدمۆنس ئەمەش هەر بــە ئامرازی تەئكید دادەنێن (تە : هبێد ــ ٤٣) . ٥ــ (باڵەكایەتی ، خۆشناوەتی) لە پێش صــفەتەوە دێت و مێیێنەبونی (موصـوف) پێشان دەدا :: كچەكە ئەجوانــە ، بزنەكــە ئەلــەڕە ★ (برادۆست)، یە. //ئی. ٦ــ بەدوای ڕیشــەی هەنــدێ مەصـــدەرانەوە دەلكێ و دەیانكا بە صفەتی مەفعول □ « بابكوشتە خەوی لێدەكەوێ ، داكمردە خەوی لێدەكەوێ، لە برسا مردە خەوی لێناكەوێ» (پەند : خا ــ ٧٤) ، « كردە پەشیمان بە ، نەكردە

پەشیمان مەبە» (پەند : خا ــ ٣٢٧).
٣ـ ئە ــ (تب.) صفەت و ناوێك تێكدەكاتەوە ، ئەم ووشە تازەی لێیان پەیدا دەبێ : ا) ئەگەر بە تەنیایی دە کارکرێ یا بکەوێتە سەرەتای ڕستەوە (ناو)ە . ب) ئەگەر شیوەی (مضاف)ی ناوێکی تر وەرگرێ ئەوا صفەتە .
:: پیرەمێرد : پیرەمێردێکی نورانی لەوێ دانیشتبو (نا.) ، کابرای پیرەمێرد هەر لێیڕاپەڕێ و یەخەی گرت (ص .) ، شوڕەسوار ، سوڕەگوڵ ٢ـ دو ناو ، ناویك و صفەتێك ، ناوێك و پاشبەندێك و ناوێك و ڕێشەی مەصدەر تێك دەکاتەوە ، ووشە تازەکە (ناو)ە و (معرفة)یە . :: صەگەزەرد ، منداڵەوورکە ، چاوەگا ، کلکەکەر ، کەرەگەورە ، دەسکەگوڵ، کەڵەگەت، مانگەشەو . تێب ــ هیندێك لەو ناوانەی بەم جورە پەیدا دەبن بو ئەوە دەشێن وەکو صفەت دە کاربکرێن :: زۆر کەڵەگەتە . ٣ـ لە ڕستەیەکدا (مسند و مسند الیه) پێکەوە دەبەستێ . :: ئەحە دەبێتە پیاو ، سوارەکان چونە ناودێ ، خوی هاوێشتە ماڵێ .
٤ـ ئە ــ (پێبف .) ، (سیم .) ١ـ ئامرازی زەمانی (حاڵ) و (مضارع)ە بو سەرفکردنی فیعل :: ئەچم ، ئەخوم ، ئەنوسم . ٢ـ ئامرازی زەمانی رابردوی ناتەواوە :: ئەچوین ، ئەمان نوسی ، ئەیان کوشتین . ★ (مکـ.) دە .
٥ـ ئە ــ (پب.) ١ـ بە دوای ناوێکەوە دەلکێ و ناوێکی تازەی لێ دروست دەکا . :: جەنگە (جەنگ) ، خاکە (خاك) ، تیرە (تیر) ، ددانە (ددان) ، قەڵەمە (قەڵەم) . ٢ـ بە دوای صفەتەوە دەنوسێ و دەیکا بە (ناو) یا صفەتیکی دیکەی لێ پێك دێنێ . چاکە (چاك) ، سورە (سور) کوڵە (کوڵ) ، کوێرە (کوێر) ، ئیشکە (ئیشك) ، ووردە (وورد)، درشتە (درشت) . ٣ـ (سیم .) بەدوای کورت کراوەوەی ناوی ئینسانان دادێ :: بلە (برایم) ، قالە (قادر) ، سەعە (سەعید) سوعە (سوعاد) ، شەفە (شەریف) ، فاتە (فاطمە) . تێب ــ ناوی ئینسانان لە کوردەواریدا گەلێ گوڕانی بەسەردا دێ ، کورت دەکرێتەوە و لە ئەسڵی ناوەکە کەرتێك دەمێنێتەوە،جاروبارە ئەوێش هەروەکو خوی نامێنێ و بە جارێك دەجەڕێندرێ (تەحریف دەکری) :: مەحمود (خولە) .
ئە ئەوە ــ [٢ـ ئە/٣ + ئەوە] ، (بنت.) تم : ئەوە تێب ــ بەشی یەکەمی ئەم ووشەیە (ئە)ی تەئکید و تەحدیدە ، یەعنی : ئەو (ئەو)ەی کە لەو کاتەدا باسیکرابێ یا ئیشارەتی بو کرابێ .
ئەئێڕانە [٢ـ ئە/٣ + ئێڕانە]، (نت . ، بنت .) هەر ئەم دەوروبەرە ، تەنیا ئەم شوێنانەی لەم نێزێکانەن .
ئەئێرە ــ [٢ـ ئە/٣ + ئێرە] ، (نت . ، بنت .) هەر ئێرە و هێچ جێگایەکی ترنا .
ئەبرۆ ــ [فر .] ، (نا.) تم : برۆ .

☐ « شێوەیی ئەبرۆیی تاقت هەمە
جـا دێتـە نـەزەر »
« دەگەڕێ دڵ بە تەڕەف تۆوە ،
وەکو قیبلـە نومـا »
(سالم : گە ـ ٣٤)
ئەبرەش ـ [؟] ، (صـ .) حاڵی مەڕ و بزن کە پاش ئـەوەی دەزێن شێریان ئیشکی دەکا. ★ عەبرەش.
ئەبعاد ـ [= عا : أبعاد (بعد) = دووری] ، (نـا .) ١ـ درێژایی ، پانایی و بڵیندایی (یا : ئەستوورایی و قووڵایی) جیسـمێك (هەندەسـە) ٢ـ (کعر .) مەودای تەشەنەکردنی کاریێ یا ڕووداو و بەسـەرهاتێك و کاریگەریێ لەسەر دەوروبەری خۆی. ::ئەبعادی شەڕی وێتنـام دنیـای گرتبۆوە . تێبـ ـ مانای دوەم زۆر تازەیە لە زمـانی کوردیدا و تـەنیا خوێندەوار بە کاری دێنن .
ئەبلە ـ [= عا : أبله] ، (صـ.) ئەقڵ‌سوك، بێ‌ئەقڵ، تێ‌نەگەیشتو. ★ حۆل ، دەبەنگ ، گێژ ، نەزان ، نەفام .
☐ « مەنعی سـووتانم دەکـا ئـەبلە
لە عشقی تەلعەتت »
« چـۆن نەسـووتێم ئـەو بـە
ئـاگر ، من بە بارێ نەوتەوە »
(ئەدەب : بەشیرمشیر ـ ١٠٦)
ئەبلە خەرج ـ (صت .) (مکـ.) کەسێکی پوولی خۆی بە‌ بێ جێ خەرج دەکا ، دەست‌بڵاو :: ئەوەندەی ئەبلە خەرجی کرد تا وا ڕووت و ڕەجاڵ بوو. تێبـ ـ هەر دوو کەرتی ئـەم ووشەیە عەرەبین ، بەڵام شێوەی تەرکیب ، جێگـەی بـەکارهێنان و مـەعنای کوردیە و لە عەرەبیدا هیچ مانایەك نابەخشێ .
ئەبلەڕەنج ـ(صت.) حاڵی‌کەسێکی لەبەر تێ‌نەگەیشتوویـی زەحمەتی بە خۆڕایـی دەروا ★ ڕەنـج بـە خەسار .
ئەبلەق ـ (صـ .) ١ـ هـەر شـتێکی دوڕەنگ . :: تەسـبیحی قەزوانی ئەبلەق شـتێکی نـایابە . ٢ـ هەر شتێکی ڕەنگی ڕەش و سپی بێ . ٣ـ ئەسپ یا ماین کە ڕەنگیان ڕەش و سپی یا سوور و سـپی بێ . ٤ ـ چاوێکی لەبەر توورەیی یا ترس و هـەر هۆیەکی‌تـری لەم‌بابەتـانە دەرپەڕێبێ .
☐ « کە زینیـان خسـتە پشـتی
ماینـە ڕەشـی کـوێت »
« گـەڕا چـاووم لـــە تـاوان
زەرد و ئـەبلەق »
(ڕەزا ـ ٢٨)
تێبـ ـ ئەسـڵی ئـەم ووشـەیە (ئەبلەگ)ە و « بە هەموو شتێکی دوو ڕەنگ بە تایبەتی بە ڕەش و سـپی دەڵێن و ئەبلەق (معرّب)ەکەیەتی» (عەبباسی : بوڕهان ـ ٦١) ★بازگ، بازوو ، بازە ، بەڵەك ، هەبلەق .
ئەبەد ـ [= عا : أبد] ، ١ـ (نا.، صـ .) زەمانێکی دوایی نەبێ ، زەمانێ کە نەبڕێتەوە .
☐ « بـە دەمتا ناوی من هـات و
دەبێ سککەی ئـەبەد لێـدەم »
« دەمێنـێ تـا ئـەبەد نـاووم،
لـە نـاو ئـاوی بـەقادا بـوو »
(سالم : گە ـ ١١١)
// ئەزەل . تێبـ ـ ئەم ووشەیە

لەم مانایەیدا شێوەی عەرەبی خۆی
ڕاگرتوە . ٢ـ (بن .) ، أ) هەمیشە،
دایم و دەرهەم ، بەدایم ، هەموو
کاتێك .

□ « مەنزلی عەقرەبی زولفە
قەمەری چیهرەبی تۆ »
« لەم دەرە بۆ منی غەمدیدە ،
ئەبەد نەحسە سەفەر »
(سالم : گە ــ ٦٥)

ب) هیچ وەختێك ، قەت .

□ « وەها پایەی بینای
هەستیم لەبن هات »
« قبوڵ ناكا ئەبەد
ئەعمیری میعمار »
(سالم : گە ــ ٥٨)

ئەبەدەن ــ [= عا : ابداً] تە : ئەبەد/٢ ب . :: ئەبەدەن وا نیە ، ئەبەدەن ئەم پیاوە شتی وای لە دەم دەرنایە .

ئەبەدی ــ [= عا : ابدی] ، (صـ.) هەر شتێكی دوایی نەبێ و نەبڕێتەوە ، هەرچی تا سەر بمێنێ . :: بژی بە ژیانێكی ئەبەدی .

□ « بەو خودایەی كەم ئەزەلی و ئەبەدییە » .

ئەترەش ــ [?] ، (نا.) ، (مك.) ئازایی مەعنەوی ، زەندەق تێبـ ــ نەدیتراوە ئەم وشەیە بە تەنیایی دەكار بكرێ . تە : ئەترەش چوون .

ئەترەش چوون ــ (مصتە. لا.) ، (مك .) ترس ڕێنیشتن ، زەندەق چوون ، ترسانی زۆر . :: سێلاوێكی وایە پیاو ئەترەشی دەچێ . تێبـ ــ ئەوەندەی بیستراوێ، هەر بۆ ترسان لە ئاو ، ئاگر ، جێگای بە سام (ئەشكەوت ، ....)دە كاردەكرێ .

ئەتراف ــ [= عا : اطراف] ، (نا.) ئەولاولا ، دەوروبەر . :: لە ئەترافی شاری (شنۆ)بە نەوت هەیە . لە دێی (ئاغەلان)ی ئەترافی سەردەشتی مەعدەنی زێڕ هەیە . نەكا بەم ئەترافانەدا بچی . تێبـ ــ ئەم وشەیە خۆی لە قالبی جەمعدایە و جەمعی (طرف)ە ،بەلام لەكوردیدا وەكوو (مفرد) بەكاردەهێنری و لە كاتی پێویستدا بە شێوەی كوردی جەمع دەكرێتەوە .

ئەتك ــ [= عا : هتك=دادڕین]، (نا .) ڕیسوایی ، سووكایەتی بێئابڕوویی .

ئەتك پێ كران ــ [عا. كو.] ، (مصتە . متە .) ، (فە . مەجهول) بە هاندانی خەڵك وەسەر هەڵپەڕین و كارێكی وا كردن كە بە خۆدا شكانەوە و شەرم و شوورەیی بە دواوە بێ. :: ئەتكێكیان پێ كراوە هەر باسی ناكرێ .

ئەتك پێ كردن ــ [عا. كو.] ، (مصتە . متە .) هاندانی كەسێك بۆ كردنی كار و كردەوەیێكی ئەوتۆ ، كە لەئەنجاما تووشی خەجاڵەتی بێ و بە خۆیدا بشكێتەوە :: ئەو ئەتكە چ بۆ پێتان كرد ، ئەتكێكی وایان پی كردوە تا دنیا بێ لە بیری نەچێتەوە .

□ « پێی ئەكا ئەتك و سیاسەت ،
هەركەسێ خۆی حەزبكا »
« قاتلی ڕۆحی (حەمە) و
جەللادی (وەسمان) هاتەوە »

(رەزا ــ ٤٥)
ئەتككردن ــ [عـا. كـو.] ، (مصد . مت .) ڕیسواكردنی یەكێك ، سوكایەتی بە سەر هێنان ، ئابڕوی كەسێك بردن . (بە هۆی ئێشێكی ماددی) :: دەم و لوتیان دەبڕین و ئەتكیان دەكـردن . هێندە ناپیاوە هـەر دەبـێ سـمێلی بتاشـن و ئەتكی‌كەن .

ئەتلەس ــ [یونانی : ئاتلاس] ، (نـا.) ١ـ جۆرێـك قوماشـی ئاوریشمە و لەبەر بریق و باقی خۆی مۆنج دەداتەوە .

□ « لالەن بە بەدەن ، ئەتلەسی
ئەخزەر ، كـە لەبـەركەن »
« نەورەسـتەو و گوڵ بەستە
لەگـەڵ دەسـتە گیـاهن »
(نالی : گە ــ ٣٤)

٢ـ هەر كتێبێكی، كۆمەڵێ نەخشەی دەربارەی زانسـتێك ، بـەتایبەتی نەخشە (خەرێتـە)ی جوغرافیای وولاتـان ، تێـدا كۆكرابێتـەوە . ٣ـ (كنێر) تە : ئەتلەسی/٣ .

ئەتلەسی ــ ١ـ (صـ.) هـەر شتێكی شێوەی ئەتلەس بدا ، چ لە باری نەرم و نۆڵی یا ڕەنگ و بریق و باقەوە .

□ «وەختی سبحەینێ كـە داوێنی
فەلەك ئەتلەسی بۆ »
« هەر لەجێ راسـتەوە بـۆ ،
دامەنی گرتم وەك هـار »
(ڕەزا ــ ١٧)

٢ـ (نا.) ، (مك.) گیایەكە، بۆ جوانی لە باخچـەی مـاڵان دەیچێنـن ، گوڵێـكی هەیـە وەكو شـێپۆر ، تەنك و ناسـكە ، بۆنی خۆشـە ، ڕەنگی : سپی ، سور ، عابی . بنەوش و ئەبڵەقە. ٣ـ (نا.)،(كعر.) یەكێكە لە پێنج ئوقیانوسەكەی دنیا.

ئەتوار ــ [= عا : اطوار] ، (نا.) ١ـ داب و دەستور ، خو و خدە ، ڕەووشت . :: ئەری ئەم منداڵەتـان بو ئەوەنـدە بەدئەتوار فێركردوە . دەڵێن .... ئەتواری باش نیە .

□ « شێخ عەلی ئەتواری بـاوكت
تێك مەدە »
« قل هو الرحمن آمنا به »
(رەزا ــ ٧٥)

٢ـ (مكـ.) بزوتنـــــەوە و هەڵستان و ڕۆنیشتنی جلفـانە . :: ئـەو ئـەدا و ئەتـوارانە چـن دەریان دێنی .

ئەتو ــ [ستـ : تـو ، تـوم ، تفەم ، تەڤە ، توم ، تفێم . ٬ پە : تـو] ، (ز.) ، (مكـ.) زەمێـری نەلكاوە (منفصل) بـو دوەم كەسی مفـرەد (ئەوەی قسـەی دەگەڵ دەكری) □ « ... بە وی گوت : ئەری ! ئەتوی ئـەوی كە دی یان چاوەنوڕی یەكی دیكە بین ؟ ... » (ئینجیل : مەتی ــ ٢٧) ★ (كعر. ، سنـ.) تو ، (بكـ.) تە .

ئەتەر ــ [= : اثر] ، (نا.) ، (سنـ.) نیشانەیێكی لـە شتێك یا كەسی بە جی دەمێنـی ، هس : (مكـ.) هەتەر .

(ــ ئەتی) ــ (پـبـ.) بـە دوای ناوەوە دەلكی و حاصل مەصدەری لێدروست دەكا . :: برایـەتی ،

پاشایەتی ، پیاوەتی ، جیرانەتی . تێب ـ أ) کاتێ دوامین پیتی (ناو)ەکە (دەنگ)ێك بێ ، دەگەڵ پاشبەندەکە تێك دەکرێنەوە و دەنگی (هەمزە)کە لە ناو دەچێ . ب) بەڵام ئەگەر ناوەکە بە یەکێ لە دەنگ بزوێنەکان بڕابێتەوە ، ئەوا (هەمزە)کە دەگۆڕێ بە (ی) و ئەو جار تێك دەکرێنەوە .

ئەجر ـ [= عا : اجر] ، (نا.) ١ـ پاداشتی چاك . □ « خودا ئەجرتان بداتەوە ، ئەجری خێرتان بداتەوە » ٢ـ (مج.) حەق ، پاداشتی حەقێکی مەعنەوێ کە کەسێك بە سەر یەکێکی ترەوەی هەبێ . :: ئەجری دایك و باب لە سەر ئەولاد زۆرە ، ئەوا ئەجری دایکت دایەوە .

ئەجزا ـ [= عا : اجزاء] ، (نا.) ١ـ پارچە و لەت و کوتی شتێك .

□ « پەی چیش خاڵۆکەی دەرۆن
جەهۆن کەیل »
« خەیلێن ئەجزای مەیل ، لە
ملەکەی پڕ مەیل »
(مەولەوێ : مکب ـ ١٩٨)
« دۆدی بن مێچی گولنکی
لەتلەتی دەسرازە کۆن »
« بان و دیواری بە میسلی
لانکی ئەجزا شکاو »
(نالی)

٢ـ (کنێر .) کاربەدەستی دایرەیێکی دەولەت .:: ئەجزای دارایی ، سەعیدخان ئەجزای گومرگێ بۆ ★ ئەعزا/٢ . ٣ـ هەمۆ ئەو ماددە پلاستیکیانە تازە پەیدا بۆن :: ڕەشو تەسبیحێکی ئەجزای باشی هەبۆ ، ئەم دارجگەرەیە ئەجزایە شقارتەی پێوەنێ گڕدەگرێ . تێب ـ ئەم وشەیە جەمعی (جزءِ ، جزو)ە وشکم هەیە کە (جزءِ) یا (جزو) عەرەبی ڕەسەن بێ و لام وایە دەگەڵ گۆش ، گۆشە ، گۆشت و گوێ خزمایەتێکی هەیە .

ئەجزاچێ ـ [ئەجزا + چێ] ، (صفا.) ، (کمر.) ئەو کەسەی پێشەی دەرمان فرۆشتن بێ . :: ئەسکەندەری ئەجزاچێ لە سلەیمانێ ئەجزاخانەی هەبۆ . ★ (کنێر.) دەوافرۆش .

ئەجزاخانە ـ [ئەجزا + خانە] ، (نت.) ، (کمر.) ١ـ ئەو دوکانەی دەرمانی نەخۆشی لێ دەفرۆشرێ . ٢ـ صندۆقێکی پچکۆلەیە کە هەندێ دەرمانی پێویستی تێدا دادەندرێ بۆ ناومال و شوێنی گشتێ . ★ (کنێر.) دارۆخانە ، دەواخانە . (کمر.) صەیدەلییە .

ئەجندە ـ (نا.) ، (مک.) مەوجۆدێکە ، گۆیا هەیە و بەرچاوی ئادەمیزاد ناکەوێ ، پێشۆنیان بڕوایان وا بۆ دەست لە هەرکەس بوەشێنن شێتی دەکەن . :: ئەجندە دەستیان لێوەشاندوە ، ئەم ژۆرە ئەجندەی تێدایە . ٢ـ (مج.) ئینسانی زۆر زیرەك بە تایبەتێ کە بالای پچکۆلەبێ . :: هەردەلەی ئەجندەیە . ★

جنۆکە ، جنـدۆکە (بک.) مەچێتر (لە ئێمە چاکتر) .

ئەجەل ــ [= عـا : اجـل = وەختی شـتێك] ، (نا.) وەعدەی مردن ، ئەو دەمەی ژیانی کەسێك تێیدا تـەواو دەبێ . □ « بـزن ئەجەلی هـات تێشـوی شـوانی دەخوا » . **ئەجەلی‌خۆ** ــ مـردنی تەبێعی ، مردن بـە بێ هۆیەکی لە لاوە :: نەوەڵلا ! هەر بە ئەجەلی خۆی مرد . **ئەجەلی هاتوە** ــ (کن.) کاری وادەکـا دەبێ ببێتـە هۆی مردنی ★ ئەنجەل ، عەنجەل .

ئـەح ــ (ند.) نیشـانەی بـە سوکزانینی ڕوداوێك و بە چاوی سوك و بێ ئەهمیەت تەماشاکردنی کـار و کـردەوە و کەسێکە . □ « ئەح ! پـەکم بـەوە کەوتـوە وسواغا ئەمن دەبێنێ یا نام بێنێ » (تحفه : ج۲ ــ ۹۳) .

ئەحباب ــ [= عـا : احباب] ، (نـا.) دۆسـتان ، یـاران ، خۆشەویستان :: کۆمەڵێ دۆست و ئەحباب پێکەوە دابنیشێن .

□ « گوتم شێرن دوو لیموێکە مەمکت لێم ترش ڕوبو »
« کوتی نازی حوسن نەقدی تورنجێ دەستی ئەحبابە »
(ئەدەب : گم ــ ۸۷)

ئەحسەن ــ [= عا : احسنت] ، (ئه.) ، (کنێـر.) چـاکت‌کرد زۆر باشە ، ئافەرین .

ئەحمەدومەحموودکردن ــ (کن.) ۱ــ لەم‌لاو لا و بە دەردی‌سەرێ ، بژێوی‌ خۆ پەیداکردن . □ « ... تا مێـردەکەشم نەگێـرابو ، هەر باشتربو ، ئەحمەد و مەحموودێکی بـو ئەکردێـن ... » (ــ : ژان ــ ۱۹۲) ۲ ــ پـەل‌کوتـان بـو هەمـو لایـەك ، لـە هەمـو دەرگایـەکدان ، هەڵپەهـەڵپ‌کردن (بو هەر مەبەسـتێ بێ) ۳ــ بە فێـڵ و درۆ و دەلەسـەکاری خۆ مەیسەرکردن .

ئەحمەق ــ [= عا : احمق] ، (صـ.) تێ‌نەگەیشتو ، گێل و نەفام .

□ « وەکـو یەك دێتە بەرگـوێی پیاوی ئەحمەق »
« بیەفێری بولبول و ئـاوازی لەقلەق »
(؟) .

ئەحمەقانە ــ [عـا. کـو.] ، ۱ــ [ئەحمـەق + ئانـە /۱] ، (بنـد.) وەکو نەزانان ، بە شێوەی گێل و نەفامـان . :: ئەحمـەقانە دەجوڵێتەوە ، هێنـدە ئەحمەقانە قسـە دەکـا پیـاو بـە خۆیـدا دەشکێتەوە . ۲ــ [ئەحمـەق + ئانە/٤] ، (صـد.) کارێکی لە پیاوی ئەحمەق بوەشێتەوە . :: ئەم کارە ئەحمـەقانەیە چ بـو کـردێ ، کردەوەکـانی هەمـو ئەحمەقانـەیە گوێی مەدەیە .

ئەحمەقی ــ [ئەحمەق + ۲ــ ئـێ] ، [عا. کـو.] ، (حمصـ.) حاڵـەتێ کـە پیـاوی ئەحمـەق هەیەتی ، نەزانێ و تێ‌نەگەیشتوێی. :: بە ئەحمەقێ خۆی بەخشن .

ئەحوال ــ [= : احـوال] ، (نا.) ۱ــ چلۆنـایەتێ کەسێك لە

باری نەخۆشی و ساغی‌یەوە . :: ئەحوالتان چۆنە ، دیارە شوکور چاتری . ٢ـ چلۆنایەتی باری گوزەران و ژیان . :: ئەحوالی زۆر باشە ئەو ساڵ دەغلەکەی باشی هێنابو .

□ « پرسیویە زاهیرا لە ڕەفیقانی یەك جیهەت »
« ئەحوالی ئەهلی شار و ڕەفیقانی سەربەسەر »
(سالم : گم ــ ٦٧)

ئەحوالپرسی ــ [عا. کو.] (حمص.) ١ـ پرسیار لە ساغ و سلامەتی و نەخۆشی کەسێك . ٢ـ پرسیار دەربارەی چۆنێتی ژیان و کار و گوزەرانی یەکێك □ « ... شێخ کە ئەحوالپرسی و خۆش‌هاتنی مەلا جەلالی کرد ... » (قزلجی : پێکەنین ــ ٦٢) .

ئەخبار ــ [= عا : اخبار] ، (نا.) ١ـ دەنگ و باسی ڕوداوێکی سیاسی ، کۆمەلایەتی و .... ٢ـ دەنگ و باسی سەفەر و هاتوچۆ و کار و کردەوەی کەسێك یا کۆمەلێك .

ئەخت‌وچار ــ (نت.) ، (مکـ.) هەوڵ و تەقەلای زۆر . :: هەرچەندی ئەخت و چارم کرد ، بێ فایدە بۆ دەگەلم نەهات و نەهات . تێبـ ــ وەکۆ دەبینین ئەم وشەیە لە دوکەرت پێکهاتوە ، کەرتی دوەمیان (چار) ڕون و ناسراوە . بەلام (ئەخت) وشەیێکە تەنیا لە موکریان و ئەوێش هەر لەم وشە (مرکب)ەدا بیستراوە و زۆرێش بە کار دەهێنرێ ، جا لەبابەت ئەسلەکەیەوە دو ڕێی دەچێتێ : ١ـ لەوانەیە (عهد)ی عەرەبی بێ و جەڕابێ ، کە ئەمەیان بە لای منەوە ئیحتیمالێکی کز و بێ هێز و پێزە . ٢ـ لە کوردستانی تورکیا (ئەختی ، ئاختی) ناوە بۆ پیاوان ، حاجی ئەختی (محەممەد ئەفەندی مەحامی ــ باقی تۆژۆ ــ) یەکێك بوە لە ناودارەکانی شۆڕشی شێخ سەعید [تم : دۆزا کوردستان: زنارسلۆپی (خوالێخۆش‌بو : قەدری‌بەگ جەمیل‌پاشا) ــ لاپەڕە ٨٢] ، قەدری‌جان دەڵێ : « دەستی کو ئەختی هەلدایە سەردار + چاڤا تە هەژاند ئەو دەستێ گەمار » . ٣ـ « .... دەپشکی ٨١ی (ئابان‌یەشت) داهاتوە کە (یۆئیشتە) لە بنەمالەی (فریانە) قوربانی بۆ (ئەناهیتە) کرد و لێی پاڕایەوە کە بەسەر (ئەختییە)ی سەرکێش‌دا زالی‌کا » (تم : پد ، یگـد. ج ٢ ــ ٣٩٣) ، هەر لە پەراوێزی ئەو لاپەڕەیەدا پرۆفسۆر (پۆرداوود) ئاوا دەڵێ : « داستانی (یۆشت فریان)و (ئەخت) مەوزوعی کتێبێکی بچوکی پەهلەوییە . (ئەخت)ی جادوباز بە سوپایێکی زۆرەوە هاتە شارێك و گوتی شارەکە خاپور دەکەم ئەگەر کەسێك نەبێ بتوانێ ٣٣ مەتەڵی من هەلبێنێ . یەکێ لە پیاوچاکان کە (یۆشت‌فریان) بێ وەلامی هەمو پرسیارەکانی دایەوە و (ئەخت) لە لە وەلامی سێ پرسیاری (یۆشت

فریـان)دا ، دامـا و کـوژرا » . (ئەختییە) کە لە (ئاوێستا)دا ناوی جادوگەرێـك بوە ، ئێسـتاش لە کوردستان هەر نـاوە ، جا ئەگەر بڵێین هەرتکیان یەکن لەوانە نیە لە ڕاستی لامان دابێ . (ئەختییە) خۆی لـە قالبـی صـفەت و ئیسـمی مەنسوبدایە و دوور نیـە لە کاتی خۆیدا وەکـو لەقەب بە مـانای : زۆرزان ، لێـزان ، فێڵباز و ... درابێ بـەو (جادوگەر)ە ئێسـتا خۆشـی و ماناکـەشی لە بێـران چۆنەوە و (ئـەخت)ی موکریانییان لێ بەجێماوە .

ئەختــەر ــ [فـر.] ، (نـا.) ١ــ تە : ئەستێرە .

☐ « عالەم بە یەکا دێن و دەچن هەروەکو مەحشەر »

« یەك یەك بەمەسەل مانگ و یەکێ هەروەکو ئەختەر »

(قانیع : گوڵاڵەی مەریوان ــ ٣٠)

٢ــ ناوە بۆ ئافرەتان .

ئەختەرشناس ــ (صفا.) تە : ئەستێرەناس .

☐ « جەو دما ئەصحاب (زیج) و (ئوستوڕلاب) »

« ئەختەرشناسان ، ئەڕستو خیتاب »

(خانا ــ ٢٠)

ئەختەرشناسی ــ (حمص.) تە : ئەستێرەناسی .

ئەخلاق ــ [= عا : اخلاق] ، (نا.) ڕەووشت و خو .

☐ « کانی ئەخـلاق و سـیمای جوانم زۆ »

« قالەڕۆ ، قالەی ئایشە خانم ڕۆ »

(سەلام ــ ١٨٥)

١ــ ئەدا ــ (نا.) ١ــ شێوە و جۆری هەسـتان و ڕۆنیشـتن . ٢ــ لەنجە و لار ، ناز و عیشوە .

☐ « دڵێـکی غەمـزەدەم بـۆ مەحرەمی ڕاز »

« ئەوێشـت لێم بـە صەد شێوە و ئەدا سەند »

(ئەدەب : گە ــ ٣٥)

٢ــ ئەدا ــ [= عـا : اداء] ، (نا.) ١ــ بە جێگەیاندن ، جێبەجێ کـردن ، بەجێهێنـان . ٢ــ تە : ئەداکردن/١ .

☐ « هەرچەنـد بـە مەسـەل خەنجەری ئەڵماسە زبانم »

« نابڕێ سـەری مـوێ لە ئەدای شوکری نیعمەتان »

(ڕەزا ــ ٣١)

ئەدادەرهێنان ــ [١ــ ئەدا + دەرهێنـان] ، (مصتـ. لا.) ١ــ جوڵانەوەی نائاسایی . ٢ــ خۆ بادان و دەمخوارکردنەوە ، لاسای یەکێك کردنـەوە . ٣ــ بە قسە و ئاکـاری سـەیر خەڵـك هێنـانە پێکەنین .

ئەداکردن ــ [٢ــئەدا +کردن] ، (مصتـ. لا.) ١ ــ بەجێگەیـاندنی پێویستەکانی دینی ئیسـلام لـەو کاتانەدا کە بۆیان داندراوە (کردنی پێنج فەڕزەی نوێژ و گرتنی ڕۆژو لە ڕەمەزانا) // قەزا . ٢ــ دانەوەی قەرز . ٣ــ (کعر.) بەجێگەیاندنی پێویستەکانی کۆمەڵایەتـی . ٤ ــ

دەربڕین ، وەڕۆخستن .
□ « نە قسە نە ڕاز بۆم نەکرا ئەدا»
« ستینەمایی بۆم خۆم نیشان ئەدا »
(سەلام ــ ٨١)

ئەدرەس ــ (نا.) ، (کعر.) تە : ئادرێس .

ئەدنا ــ [= عا : ادنى] ، (صـ.) نیزیکتر ، نزمتر، پچوکتر:: شەرقی ئەدنا . ئەدنا خراپەیەکی بەسەرەوە مەچن .

ئەدوا ــ (نا.) ، (مکـ.) ١ــ داوودەرمانی تام و بۆنخۆش کە دەکرێنە ناو چێشت و هەندێ خواردەمەنی دیکەوە . ٢ ــ زەردەچێوەی هاڕاوە :: ئیستوەت و ئەدواتان لە بیرنەچێ. هس: ئەزوا، ئەزبیە . تێبـ ــ لام وایە ئەم ووشەیە (أدویه)ی عەرەبییە و جەڕاوە .

١ــ ئەدەب ــ [عا.] ، (نا.) شەرم بە خۆیی ، سەنگینی و گرانی لە هەستان و دانیشتنی ناو مەجلیسان ، حورمەتگرتنی گەورەتر لە خۆ ٢ــ (مجـ.) ، أ) ئەو شوێنانەی لەشی ئادەمیزاد کە ناو هێنانیان شۆرەییـیە . ب) تە : ئابخانە . ★ عەدەب .

٢ــ ئەدەب ــ [عا.] ، (نا.) یەکێکە لە زانستەکان کە لکی زۆرن : ڕێزمان ، بەیان و بەدیع ، عەروز و قافیە ، شیعر و نوسین (معین : فەرهەنگ . جـ ١ ــ ١٧٨) :: ئەدەبی یۆنانی ، ئەدەبی عەرەبی
□ « لە (ژین)ەوە ئەمە شاباشی
ڕێی (گەلاوێژ)ە »
«لە پایەی ئەدەبا نوکتە بێژ و
هەمگوڵڕێژە »
(پیرەمێرد ــ ١٦٠)

ئەدەبخانە ــ (نتـ.) تە : ئابخانە
□ « ئەدەبخانەکە و حەوزی
تێکەوتن »
« پڕیانە لە ئاو ، هێندە بێ
بەختن »
(پیرەمێرد ــ ٢٦٥)

ئەدەبکردن ــ [١ــ ئەدەب + کردن] ، [عا. کو.] ١ــ (مصتـ. لا.) شەرمکردن لە کردنی کارێك :: قوربان ئەدەب دەکەم عەرزتانکەم
□ « ئەحوەلی تەفرەقە نەزەر
تەقویەتی سەبەب دەکا»
« عارفی وەحدەتئاشنا لەم
قسەیە ئەدەب دەکا»
(نالی : گە ــ ٩)
٢ ــ (مصتـ. متـ.) تەنبێکردنی کەسێك (بە لێدان و جنێو ...) تێبـ ــ دەبێ بەمانایە لە ئەسڵا (بەئەدەبکردن)بێ، چونکو بێ ئەدەب بە ئەدەب دەکرێ .

ئەدەبیات ــ [٢ــ ئەدەب + ئات] ، (نتـ.) ١ــ هەمو کەلەپوری ئەدەبی نەتەوەیێك ، وولاتێك یا زەمانێك . :: ئەدەبیاتی کوردی ، ئەدەبیاتی چەرخی شازدەهەمی فەڕانسە ، ئەدەبیاتی شۆڕەوی ، « شیعر و ئەدەبیاتی کوردی » یادگاری مامۆستا ڕەفیق حیلمییە. ٢ــ هەمو بڵاوکراوەکانی پارتێکی سیاسی .

ئەدەبی ــ [عا.] ، (صـ.) هەر کار یا شتێکی پێوەندی بە ئەدەبەوە (٢ــ ئەدەب) هەبێ . :: گەلاوێژ

گوڤارێکی ئەدەبی بوو . (دایک) شاکاری ئەدەبی ماکسیم گۆرکییە.

ئەدیّ ـ (ئم.) ، (مک.) ١ـ لە وەڵامی پرسیارێکا بە ڕاست زانینی قسەی پرسیارکەرەکە دەگەیێنی . :: باش خەوتن ؟ ـ ئەدیّ. ئەریّ منداڵەکان چوّنە مەکتەب ؟ ـ ئەدیّ، چەند لەمێژە. ٢ـ ڕستەی پرسیاری تێکەڵ بە سەرسوڕمانی پیّ دەست پێدەکریّ و ئەم مەبەستانە دەگەیێنیّ: کەوایە، کەوابوو، ئەگەر بەم جوّرە بیّ، مەگەر . :: ئەدیّ ئەوە بوّ کویّ دەچن. ئەدی توّ نەتگوت نانت خواردوە . ئەدیّ لە کنە خوّی دوێنیّ دەڕوّیشتن . ئەدی نەدەبوو لە سەری ڕاوەستن تا دیّتە دەر . □ « ئەدی چ بکەم لە ڕوّی دنیایە؟ » (تحفه : ج ٢ـ٢٥٨) . ★ (سیم.) ئەی ، ئەبیّ . هس : بەدیّکردن ، وەدیّهاتن تێبـ ـ ئەگەر دەنگی (د)ە کە بگیریّ (تەشدیدبکریّ) و دەنگی (ی)ش توّزی زیاد لە پێویست درێژبکرێتەوە ، نیشانەی گاڵتە پێکردنە . **ئەدیّچوّن** ـ (شر.) ١ـ لە حاڵێکا یەکێک ڕای لە قسەی کەسێك نەبیّ و بەو جوّرە دە مەسەلەیەك نەگا کە ئەو کەسە باسی دەکا ، بە ڕاوێژی پرسیار بە (مخالف)ەکە دەگوتریّ و مانای ئەوەیە : ئەگەر ئەو مەسەلەیە یا ئەو قسەیە وا نیە کە من دەیڵێم ، بە ڕای ئێوە چوّنە . ٢ـ کاتێك کەسێ کارێکی سەرەڕای ئەوەی کوّسپیشی لە سەر ڕیّ بوە یا هەیە ئەنجام داوە یا دەدا دەگوتریّ ، جا یا بە تەنیا و بە شێوەی پرسیار یا لە سەرەتای ڕستەیێکی پرسیارێدا . :: بەفرێکی زوّر بارێوە هەموو ڕێگای گرتوە ؟ ـ ئەدی چوّن دەچن ؟. **ئەدیّنا** ـ(شر.) بوّ داوای ڕای موافق لە کەسیّ دەگوتریّ :: ئەو هاوێنەی دادیّ شێرکوّ دەچێتە ماڵی خاڵی ، ئەدیّنا ؟ .

ئەدیب ـ [=عا : ادیب] ، (نا. صە.) ئەو کەسەی دەستی (٢ـ ئەدەب)ی هەبیّ ، شارەزای نوّسین و شیعردانان بیّ :: کتێبی «ئەنجمەنی ئەدیبانی کورد» لە ئەستەمبوّڵ چاپ کراوە . پیرەمێرد ئەدیبێکی گەورەی کورد بوو . تێبـ ـ ئەم ووشەیە ئەگەر لە پێش (ناو)ە و بیّ (ناو)ە و ئەگەر بە دوای (ناو)یشدا هات ، ئەوا صفەتە . :: ئەدیبێکی کورد. کوردێکی ئەدیب

١ـ ئەر ـ (بن.) تم : ئەگەر

□ « سەلاح هەر ئێدەن ، ئەر توّش
زەروّرەن »
« ئەر جە عەشق تو ، دیدەش
بیّ نوّرەن »
(خانا ـ ١٧٣)

٢ (ـ ئەر) ـ (ئم.) ئامرازی داتاشینی ئیسمی فاعیلە : ١) دەگەڵ ڕیشەی مەصدەران تەرکیب دەبیّ و ئیسمی فاعیل پێکدێنیّ :: نوّسەر ، خوێنەر ، کوژەر ، بژەر. تێبـ ـ ئەم شێوە داتاشینە ، ئێ ئەم ٢٠ ـ ٣٠ ساڵەی دواییە و گەلیّ ووشەی پیّ داتاشراوە . ٢) بە دوای ستیفەی موفرەدی (ئەمر)ەوە دەنوّسیّ و پاش فڕێدانی ئامرازی

ئەمر (ب) ، پاشبەندێك پێكدێنێ
کە ئەگەر بە دوای ناوێکەوە
بلکێندرێ دەیکاتە ناوی فاعیل ::
بکە (لە : کردن) ــ ب +(ــئەر)
= ــ کەر + کار = کارکەر
بدە (لە : دان) ــ ب + (ــ ئەر)
= ــ دەر + بانگ = بانگدەر

ئەرباب ــ [عا.] ، (نا.) ١ــ (سن.) خاوەنملك ، پیاوی گەورە ئەعیان و ئەشراف . ٢ــ (مك.) ، أ) بازرگانی گەورە کە کالا بە دوکاندار و کاسبان دەفرۆشێ ، نیسبەت بەو کەسانەی سەودای لێدەکەن . ب) خاوەنی‌کار نیسبەت بە دەست و پێوەندی خۆی (میرزا ، شاگرد ، خزمەتکار ...) ٣ــ ئەهلی هەر کارێك :: ئەربابی قەلەم ، ئەربابی ڕابواردن ، ئەربابی شەڕ

□ « لەبەر قاپی سەرا سەفیان
دەبەست شێخ و مەلا و زاهید »
« مەتاقی کەعبە بۆ ئەربابی
حاجەت گردی سەیوان بۆ »
(ڕەزا ــ ٣٨)

٤ــ (ص.) ، (مك.) پیاوی خۆش مەشرەف و ڕۆخۆش ، ئەو کەسەی بێ ئەوەی گوێ بداتە خوی یا عادەتی خۆی بۆ ئەوەی مەجلیس لە خەلك تێك نەدا دەگەلیان دەگونجێ .

ئەرامەندە ــ [ئەرام + ئەندە (ــ ئندە)] ، (صت.) ، (هو.) حالی کەسێکی توشی گیروگرفتێ بوبی و سەری‌لێ‌شێوابێ ، متحیربێ .

□ « جەواتەی شێرۆ
سەرەفگەندەبێن »
« جەسەودای گەردوون
ئەرامەندەبێن »
(خانا پ ٦٧٩)

تێب ــ ئەم ووشەیە لە (ئەرام) و پاشبەندی (ئەندە) ــ کە شێوەیێکی تری (ئندە) یەو زیاتر فارسییە تاکوردێ ــ پێکهاتوە . (ئەرام) خۆی ووشەیێکی پەهلەویەو مەصدەرکەی (ئەرامێتەن) و (نمص.) یشی (ئەرامیشن) ە کە مانایان : (ئائاسودەیی و ئۆقرەنەگرتن)ە و تەواو پێچەوانەی (ئارام) ە کە بەمانای (دامەزران و ئۆقرەگرتن) هاتوە . (ئەرام)ی پەهلەوێ تەرکیبێکە لە ئامرازی نەفی (ئە = نا) و (رەم)ی ئاوێستایی بە مەعنای ئیسراحەت‌کردن و ڕۆکەوتن . بەتێکرایی ئەرامەندە [ئە + رام + ئەندە] دەبێتە ئەوکەسەی ئیسڕاحەتی لێ‌هەلگیرابێ .

ئەرخەوان ــ (نا.) ١ــ دارێکە، گەلاکانی خڕن ، گولی‌سوری هەیە، لە سەرەتای بەهارا دەپشکوێ و سەرتاپای دەبێتە گول ، گولەکانی تۆزی شیرنایییان تێدایەوە هەندێ کەس دەیخۆن .

□ «کارێزی شەرێف ئاوی‌نەماوە»
«ئەرخەوان لق و پۆپی شکاوە»
(پیرەمێرد ــ١٠٨)

٢ــ ناوە بۆ ئافرەت . :: مامە حەسەنی ئەرخەوانێ کەبابچێ بۆ لە مەهاباد .

ئەرخەوان‌سوور ــ (نت.) ، (سیمە.) فەسلی لافاوی بەهاران .
تێب ــ دوو هۆی هەیە کە ئەو فەسلەیان وا ناو ناوە ، یەکەم چونکو

دەکەوێتە وەختێ کە داری
ئەرخەوان گوڵ دەکا ، دوەمیش
لەبەر ئەوەی کە ئاوی ڕۆباران سوور
دەبێ و شێوەی ڕەنگی ئەرخەوان
دەدا .

ئەرخەوانی ــ (ص.) ڕەنگی
وەکو ڕەنگی گوڵی ئەرخەوان،سووری
مەیلە و بنەوش ، سوورێکی ڕەش‌باو.

ئەرخەیان ــ [تو.] ، (ص.) ،
(مک.) دڵنیا ، خاترجەم :: ئەرخەیان
لێی بنوو ، ئەرخەیان بن هیچی بەسەر
نەهاتوە . ★ ئارخەیان .

ئەرد ــ (نا.) تە : ئەرز .

ئەردەڵان ــ [ئاردەڵ + ٢ ــ
ئان/٣] ، (نت.) ١ ــ ناوی
ئەمارەتێکی کوردە لە کوردستانی
ئێران پاتەختیان شاری (سنە) بوە.
٢ــ ناوێکی تری ئەم مەڵبەندەیە کە
لە تەشکیلاتی ئێراندا پێی دەڵێن :
(استان کوردستان) . ★
ئاردەڵان .

□ « تەختی تەخت بوو ، بابا
ئەردەڵان »
« کەلاوەی کاول ، پەیکوڵ
بەردەڵان »
(پیرەمێرد ــ ٢٢٨)

ئەرز ــ [= عا : أرض] ، (نا.)
١ــ کورەی زەوی ، ئەو ئەستێرەی
کە ئادەمیزادی لە سەر پەیدابوە .
٢ــ پارچەیەك زەوی کە تەرخان
کرابێ بکرێتە خانووبەرە :: ٨٠٠ مەتر
ئەرزی لە کارێزی مەجیدبەگ هەیە.
٣ــ هەموو خاکی وولاتێك :: ئەرزی
عێراق . ٤ــ هەموو زەوی‌وزاری
سەر بە گوندێك ::
ئەم دێیە ئەرزی کەمە ،
هەندێ جۆتێری ئەم ئاوایـیە ئەرزیان
بەرناکەوێ . ٥ــ تەختی ژوورەکانی
خانوو // مێچ ★ ئەرد ، زەمین ،
زەوی ، عەرد ، عەرز . **ئەرزی
مقەددەس** ــ (نت.) ١ــ جێگا
پیرۆزەکانی هەر دین و ئاینێك
:: **مەککە** ، **مەدینە** ، **قدوس** .
٢ــ (کن.) شوێنێکی یەکێك بوو
لێدانیشتن و هاتوچوو هەڵبژاردبێ و
زۆری دڵ پێوەبێ :: ئەوە بۆچی
دوکانی مامە حەمەت لێکردووین بە
ئەرزی مقەددەس . هەموو دنیای
لێ بۆتە ئەرزی مقەددەس و هەر
دەو قوژبنە دەخزێ (گۆیا جێگاکانی
تر پیرۆزن نابێ لێیان
دانیشێ .) . **بە ئەرزدا چوون** ــ
(مصد. لا.) ، (مک.) لەبەر چاوان
وون بوونی شتێ یا کەسێ بە
جۆرێکی پیاو لە گوم‌بوونەکەی
سەری سوڕبمێنێ :: نەمانزانی بە
ئەرزدا چوو ؟ ئاسمان هەڵیکێشا ؟ **بە
ئەرزدا دان** ــ (مصد. مت.) ، (مک.)
١ــ کەسێك یا گیاندارێك بە زۆر
(بۆ هەر مەبەستێ بێ) لەسەر
زەوی درێژکردن :: مامە زاخە
چوارپەلی گایەکەی بەست و بە
ئەرزیدا دا و جێ‌بەجێ سەری
بڕی . ٢ــ لەزۆرەوانیدا بە سەر
کەسێکدا زاڵ‌بوون . :: کابرای
لەسەر سەری خۆی سووڕاند وەك
شوتی بە ئەرزیدا دا . ٣ــ بە
توندی و تەووژم شتێك یا کەسێك
بۆ سەر ئەرد فڕێ دان . :: کە
تۆڕە بوو هەرچی قاپ و قاچاغی بەر

دەست کەوێ بە ئەرزێدا دەدا . **بە ئەرزا کوتان** ــ (سیە.) تە : بە ئەرزدا دان . **خۆ بە ئەرزێدا دان** ــ (مصت. لا.) ١ــ خۆ خستنە سەر ئەرز . ٢ــ خۆ گیرۆکردن لە شوێنێك :: ئەوە دوو سەعات دەبێ لێرە خۆی بە ئەرزێدا داوە بە ئامان و زامن هەڵناستێ . **لە ئەرزێ دان** ــ (مصت. متە.) تە : بە ئەرزدا دان .

ئەرك ــ [أ] ، (نا.) ١ــ ئەنجامی هەر کار و کردەوەیەك ، کە یەك یا چەند کەسێك تووشی ماندووبوون و نارەحەتی بکا . زەحمەتی مەعنەوی :: بە ئەرکی مەزانە دەگەڵ دەستی خۆت ئەو کتێبەم بۆ بێنە ، ئەرکی بە خێوکردنی منداڵ ئەوەند گرانە هەر بە دایك قبووڵ دەکرێ ، ئەرکی جێبەجێ کردنی پێویستەکانی کۆمەڵایەتی لە شانان سووکە . ٢ــ (مجـ.) زەحمەت ، تەکلیف . □ « ... هیچ ئەرکێکم لەسەر تۆ نیە بۆچی دەرم دەکەی ؟ » (قزلجی : پێکەنین ــ ٩٤) . **ئەرك بەسەرەوەبوون** ــ حاڵەتی بەرەوڕووبوونی کەسێك یا کۆمەڵێك دەگەڵ کار و فرمانی زۆروزەبەندی خەڵك :: ئەرکی ئەم دێیە هەمووی بەسەر ماڵی برایمی حاجییەوەیە و هەرچی میوانە زۆر دە ماڵی وان دەکا .

ئەرکان ــ [عا.] ، (نا.) ١ــ پایە و کۆڵەکەی هەموو شتێك ، هەر شتێکی بە بێ ئەو ، کارێك یا مەسەلەیێك جێبەجێ نەبێ و سەر نەگرێ . :: ئەرکانی نوێژ ، ئەرکانی دەوڵەت . □ « زەعیف بێ خوانەخواستە ئیعتیقادت »

« بە ئایین و
بە ئەرکان و بە ئەتوار »

(رەزا ــ ٢٣)

٢ــ ئەرکانی حەرب و کورت کراوەتەوە . :: ساڵی ئەرکانی (ساڵێکە کە ئۆردووی عوسمانی لە ژێر فەرماندەیی برایم پاشای ئەرکانی حەربدا ، لە مەڵبەندی مەهابات دەگەڵ عروسان شەڕی کردوە) . ٣ــ ناوە بۆ پیاوان . :: ئەرکانە شەلی نانەوا لە کانیسکان بوو . **ئەرکانی جەیش** ــ [عا.] ، (نتـ.) ، (کعر.) ئیدارەیەکە لە وزارەتی جەنگ یا بەرگرێ وولاتاندا ، لە وەختی شەڕ و ئاشتیدا فەرمان دەدا بە بەشەکانی هێزی چەکدار و چاوەدێری جێبەجێ کردنیان دەکا . ★ ئەرکانی حەرب (لە دەوری عوسمانیدا) ، (کێر.) ستادی ئەرتەش . **ئەرکانی حەرب** ــ [عا.] ، (نتـ.) ١ــ تە : ئەرکانی جەیش . ٢ــ هەر ئەفسەرێکی بە دانستە بۆ هەڵسووڕاندنی ئیشی دایەرەی ئەرکلنی حەرب پەروەردە کرابێ . □ « ئەرکانی حەربی هۆردووی شەشەمین »

« وەزیری عێراق محمد امین »

(سەلام ــ ١٩٥)

★ (کێر.) ئەفسەری ستاد .

ئەرك کێشان ــ (مصت. لا.) جێبەجێ کردنی کار و پێویستێك

لەباتی کەسێك یا بۆ خۆ . :: ئەو ئەرکەمان بۆ بکێشە و تا مالی حەمەحەسەن بچو پێی بلێ با سەرێکمان لێبدا ، ئەگەر لەپێشدا تۆزێ وورد با ئێستا ئەو ئەرکەی نەدەکێشا لەسەرڕا بێتوسێتەوە .

ئەرەفکێر ـ (ئت.) تم : ئارەفکیر/١ .

ئەرێ ـ (ئە.) ١ـ بۆ پرسیارە و لە سەرەتای ڕستەی پرسیارەوە دێت . :: ئەرێ ئەوە شەوێ دێ بۆ نەهاتی ؟ ئەرێ تۆ نەتگوت کتێبەکەم بۆ دێنی ؟ هس : ئایا . تێب ـ ئەم ووشەیە بۆ پرسیارێکی تێکەلاو بە گلەیی و گازندەیە ، بەلام (ئایا) هەر بۆ پرسیاری ڕووتە . ٢ـ بۆ تەئکید . □ « ... ئەرێ وەللا ... کوڕم بە قەدەر تۆکی سەرت . » (قەفتان : چیرۆك ـ ١٧) ★ ئاری/١ . ٣ـ بۆ سەرسوڕمان (لەم حالەدا لە پاش (ێ)کەوە سوکە دەنگێکی (هەمزە) (دێتە گوێ) .

□ « ئەرێ ئەی شێخە پیسی بۆری چلکن »
« ئەرێ ئەی زگ هەمانەی غازی بۆگەن »
(مەلا : گە ـ ١٩)

ئەرێونەرێ ـ [ئەرێ + و + نە + ئەرێ] ، (کت.) دوودلی ، ڕاڕایی :: ئەم ئەرێ و نەرێیەت لە چیە ؟ زوو ئێشەکە ببڕەوە .

ئەڕاگێل ـ (صت.) ، (هو.) حالی کەسێکی بە شوێن کەسێکا یا شتێکا وێلبێ .

□ « ئەرصاحێب شبەرتی ، شێرین ، وێل تۆم »
« بەیتەور موێنی ئەڕاگێل تۆم »
(خانا ـ ٢١٦)

تێب ـ ئەم ووشەیە لە دوو کەرتی (ئەڕا) و (گێل) پێکهاتوە . بەلای منەوە یەکەمیان (ئەڕا) دەبێ (هەرا)ی ئاوێستایی بێ کە بەمانای کێوە و لە زمانی کوردیدا (هەلەت) و (هەردە) ی لێکەوتوتەوە ، دوەمیشیان (گێل)ە لە مەصدەری (گێلان) بە مانای گەڕان و سوڕانەوە، بەتێکڕایی مانای ووشەکە دەبێتە : وێلی چۆل و بیابان .

ئەڕتەش ـ [= فر : ئەڕتێش] ، (نا.) تم : ئوردوو .

ئەڕجۆ ـ [= عا : ارجو (تکادەکەم)] تکا ، خواهیشت .

□ « ئەوەند ئەڕجۆ دەکا نالی کە جارجار »
« بکەن یادی موحیببی بێ ڕیاتان »
(نالی : کوڕ ـ ٣٢٠)

□ « ... شا بەسم لەسەر بکە ناز و ئەڕجووان ...» (تحفە : جا ـ ٢٠٤) .

ئەڕزاق ـ [= : ارزاق (رزق)] ، (نا.) تم : ئازوقە .

ئەڕە ـ (نا.) (جنو.) ئامرازێکی دارتاشییە ، لە ئاسن دروست دەکرێ ، دەمێکی ددان ددانی هەیە ، بۆ بڕینەوەی دار و تەختە و شتی تر بە کەلك دێت ، گەورە و بچوك و جۆر بە جۆرە . ★ مشار ، هەڕە ، (بکـ.) بڕەك (تم : ژابا ـ ٤٥ ،

کف ــ ١٢٠) .

ئەز ــ [ست : ئەزێم ، پە : ئەز] ، (ز.) ، (بک.) زەمیری پچــڕاوە بــۆ یەکەم کەسی مفرەد . تێبب ــ أ) « تەنیا لە حاڵەتی فاعیلێدا ، بەلام بۆ زەمانی (ڕابردو)ی فیعلی متعدی دە کــارناکرێ [هبێد ــ ٤٧] ، ب) زیاتــر لە حاڵــەتی فاعیلێــدا بە کاردەبرێ ، پەهلــەوی ئەشکانییە [فرەوشی : پفــا ــ ٦٣] ج) لە مەڵبەندی لەهجەی ناوەندی زمانی کوردیدا لــە ناوچەی ڕەوانــدز و شنۆیە و دەوروبەریان هێشتا ئەم زەمیرە ، کەم و زۆر لە برەودایە و وەکــو ناوچـــەکانی دیـــکە لــە بیرنەچۆتەوە . د) غەزەلێکی نالی کە شــەش شیعرە ، قافیــەکانی (ئەز)ە و لە هێندێك مەتەڵۆکە و قسەی پێشینیانیشدا دەبیندرێ . □ « ئەزم هەڵدەبەزم » ، « ئەگەر دیتی ئەزم ، ئەیدێ دزم » .

« خاوی بێ خاوی دوو زوڵفی خاووم ئەز »

« چاوە چــاوی یەك غــەزالە چاووم ئەز »

(نالی : گە ــ ٢١)

ئەزبۆلە ــ [ئەز = ئاز + بۆ (بۆن) + لە (ئە : پچوکی)] ، (نت.) تە : ئەز بێ .

ئەزبــەنێ ــ [ئــەز + بــەنێ (بەنــدێ)] ، (نت.) ، (بکــ.) من بەندەی تۆ . تێبب ــ ووشەیەکە بۆ ڕێزلێگــرتن و بــە گــەورەزانێنی کەسێك ، لــە قســەکردنا بــەکار دەهێنرێ . ★ ئەز خولام ، ئەز گۆری ، قوربان .

ئەزبێ ــ [ئەز = ئاز + بێ = بێن = بۆن] ، (نت.) (سـ.) گیا و گوڵ و داو و دەرمانێ کە بۆ خۆش کردنی تــام و بۆن دەکرێتــە ناو چێشتانەوە ★ ئەزبۆلە ، هەزبێ ، هەزبێلە ، بەهارات. هس : ئازۆقە ، ئەزوا .

ئەزخولام (غولام) ــ (نتــ.) ، (بک.) من غولامی تو تە : ئەزبەنێ .

ئەزگۆرێ ــ [ئــەز + گۆر + ١ــ ئی/٢] ، (نت.) ، (بک.) تە : ئەزبەنێ .

ئەزمان ــ [پە : ئوزڤــان] ، (نا.) ، (مەنگوڕایەتێ ، بک.) تە : زمان . (جنو.) زوان .

ئەزمو ــ (نمفـ : ئەزمــوون) تەجرەبــەکراو ، تاقیکــراوەوە . □ « دۆی ئەزمو لە ماستی نائەزمو چاترە » .

ئەزموون ــ [ست : ئائیزما ، پە : ئازمــوتەن] . (مصــت. متــ.) ، (باڵەکایەتی) تەجرەبەکردن ، تــاقی کردنەوە . □ « ... بێ ئــەوەی بمئەزموی » ، « چــۆن دەڵەی بەکار نایەی ؟ » .

ئەزوا ــ (نا.) ، (کنێر.) جەوێ یا شــێرەی گیایەکە ، لــە شوێنی گــەرم دەڕوێ ، ڕەنــگی زەرد یــا زەردێکی مەیلە و ڕەشە ، تامی تاڵ و ناخۆشە ، بــۆ دەرمانی(ڕەوانێ) و (کرم) و نەخۆشێ جەرگ بەکاری دێنن ، بۆ ڕەنــگ کردنی خوری و ئاورێشم کەڵکی لێوەردەگرن ، ئەم گیایە لە تیرەی گوڵە سوێسنەیە .

تیب ـ جاران لە کوردەواریێ بە ئەندازەی دەنکە نۆکێکیان دەپەڕە سێفارەوە دەپێچا ، وەکو (حەب) بۆ (ڕەوانی) و (سەفرا) قوتیان دەدا.
★ عا : صبر .

ئەزەل ـ [= عا : ازل] ، (نا.) زەمانێکی بێ سەرەتا ، ڕۆژگارێکی بێ ئەندازە کۆن . // ئەبەد .
□ « بڕۆ بیێنە : سەر لەوحەی قەزا »
« چێ بۆ لە ئەزەل ، نوسێ بەز لەبۆن »
(سەلام : خەییام ـ ١٠٢)
□ « سیاهەی دەفتەر ، میرزای ئەزەلەن »
« زیادێ و نوقسان ، ڕزق و ئەجەلەن »
(مەولەویێ : مکیێ ـ ٤٢٤)

ئەزەلی ـ [عا.] ، (صـ.) ١ـ صفەتێکە لە صفەتەکانی خودا :: بەو خودایەی ئەزەلی و ئەبەدییە.
٢ـ هەر شتێکی پەیدابونی سەرەتای نەبێ .

ئەزیەت ـ [= عا : اذیة] ، (نا.) ڕەنج ، ئازار ، زەحمەت
★ ئەزێت ، عەزێت .

ئەزیەتخواردن ـ [عا. کو] ، (مصد. لا.) تە : ئەزیەت کێشان .

ئەزیەتدان ـ [عا. کو.] ، (مصد. مت.) ١ـ ئێشاندنی لەشی کەسێك یا گیاندارێك بە لێدان و دارکاریێ و ئەو جۆرەشتانە .
٢ـ ماندو کردنی ئینسان یا هەر گیاندارێك ، بە کار پێکردن و هاتوچۆ پێکردن .
٣ـ چەوساندنەوەی کەسێك بە هەر جۆرێك بێ .
□ « جارێك من پێم ووت خۆتم نیشان دە »
« فەرموی نام بێنێ خوت، ئەزیەت مەدە »
(پیرەمێرد ـ ٤٢١)
★ ئەزێتدان ، ئەزیەتکردن ، عەزێتدان .

ئەزیەتکردن ـ [عا. کو.] ، (مصد. مت.) تە : ئەزیەتدان .
□ « وە یادت مەیێ شەوەکەی لێو جۆ »
« ئەزیەتکردن من ، مەکە و لاوەی تۆ »
(فۆلکلۆر)

ئەزیەتکێشان ـ [عا. کو.] (مصد. لا.) قبوڵکردنی ڕەنج و ئازار ، ماندوبون ، خۆ ماندوکردن بە کارێکەوە یا بە کەسێکەوە . :: تۆ خوا ئەزیەت مەکێشە بگەڕێوە . ★ ئەزیەت خواردن ، ئەزێت کێشان ، عەزێت کێشان

ئەزێت ـ [عا.] ، (نا.) تە : ئەزیەت □ « ... لە پاشا لەوانە بۆ بشمزانیایە ئاگادارم نەکردنایە ، بۆ ئەوەی تۆشی ئەزێتی بە پیرەوە هاتنتان نەکەم . » (ـ : ژان ـ٢٧) .

ئەزێز ـ (صـ.) تە : ئازێز .
□ « یا ڕەب گوزەران کا بە سەفا وەختی ئەزێزت »
« پەیوەستە لە دەوری چەمەن و گەردشی باغا »
(ڕەزا ـ ٣)

ئەژدەها ـ [ست: ئەژیدەهاکە] ،

(نـا.) ١ــ مــاری زۆر گــەورە . :: مارێــکمان کــوشت ئەژدەهایەك بۆ بۆ خۆی . □ « مار ماری نەخوا نابێتە ئەژدەهــا » ٢ــ مەوجودێکی خەیاڵییە لە چیرۆکەکانی کوردیدا زۆربــاسی دەکرێ ، وەکو مــارێکی یەکجار گەورە وایە ، شاخی هەیە ، چاوی وەکو ئاگر دایێسێ ، کە دەم دەکاتەوە گڕی لێ دێتە دەر ، لــە دوورەوە پیــاو هەڵدەلوشێ ، گۆیا پاســەوانی خەزێنــــە و گەنجــی شاراوەیە □ « ... ئەژدەهایــەك بەری ئاوەکــەی گرتبــو ، پاتشــا کوتی هەرکەس بێ کوژێ کچی خۆمی دەدەمێ ... » ، « ڕەببی ئەژدەهای حەوت سەر بچێتە خەوێ » .

« حەلقــە حەلقــە زولفــی بەر
قوبەی هەیاسەی کەوتوە »
« مەحــرەمی سیڕرە ، بــەڵێ
گەنجوری گەنجە ئەژدەها »
(نالی : گە ــ ١١)

٣ــ (مجـ.) ، أ) ئینسانی زۆر خۆر . ب) ئافرەتی دز و بێشەرم . ج) پیاوی زۆر ئازا ★ ئەژدیها ، هەژدەهــا ، هەژدیهــا . تێبـ ــ ئاوێستاییەکەی ئەم ووشەیە لە دوو کەرت پێکهاتوە : (ئەژی) بە مانای مار کە هەر بەم شکڵە و مانایەش هاتۆتە نــاو (پەهلەوی) . کــەرتی دوەم (دەهاکە) لە ڕێشـــەی (دەھ) بە مانای : ئەوەی ئازار دەگەیێنێ ، پێوەدەدا . (تە : معین ، بورهان ، جا ــ ١١٦) .

ئەژدیها ــ (نا.) تە : ئەژدەها .

ئــەژمــار ــ (نــا .) کــاری دیاریکردنی چەندێتی هەر شتێك بە گوتنی : یەك ، دوو سێ ...و... ، ئەنجامی ژماردن . :: گونیەکانی بە ئەژمار تەسلیم کەن، لەشکرێکی هێند زۆرە دە ئەژمار نایە . ★ ژمــار ، ژمارە/١ ، ئــەژمارە ، هــەژمار ، حیســاب ، حیسـاو ، حیسێب .

ئەژماردن ــ [پە : ئۆشمورتەن ، ئۆشــمارتەن] ، (مصــ . متــ .) دیاریکردنی چــەندێتی شــتێك ، حیســابکردن ، گوتنی یەك ، دوو ، سێ ...و... هــەر جــارە لادانی پارچەیەك لەو شتەی مەبەســت بێ بزانن چەندە.::هێشتا نەتئەژماردوە دەڵەی ئەوەندەیە ، ئەوە سێ جارە دەیئەژمێرم یەکێکــی هەر کەمــە .

□ « خــاڵم ئــەژماردن ضــەت و
بیســت و نــۆ »
« هیــچ خــاڵم نــەدی لــــە
گوێن خــاڵی تــۆ »
(فۆلــکلۆر)

★ بژاردن/١ ، ژمــاردن ، (بکـ .) هەژمارتن ، حیساب ، حیسێب ، حیسێو (کــردن) ، (جنو.) ژمارە کردن . حەساوکردن

ئەژمارە ــ [ئەژمار+ ە ــ ئە/١]، (نا.) تە : ئەژمار . □ « ... بە پێی ئــەژمارە بۆ گشــت مامرێــکی سەرە ، پانزە هێلکە لە ڕەشاییەکان ئەسێنێت...» (قزلجی : پێکەنین ــ ١١٨) .

ئەژماردە ــ (نمف : ئەژماردن) شــتێکی زانــدرا بــێ چــەندە ، حیســابکراو . :: پــارەکەی بــە ئەژماردە لێوەرگرن . ★ بژاردە ،

ژمارده .

ئەژنۆ ــ [پە : شنوك ، زانوك] ، (نـا .) ئەندامێكی لەشـی هـەندێ گیاندارانە ، ئەو جمگەیە كـە ڕان و لاق پێكەوە دەبەستێ . ★ چۆك ، زرانێ ، زەنگۆڵ ، ووژینگ ، هەژنۆ . (ستـ : ژنو . تە : ژابا ــ ٨) .

ئەژنۆپێدادان ــ (مصتـ . متـ .) ، (كنـ.) بەردەسـتكردن ، ڕامكردن هێنانەبەربار . :: سـۆك و هاسان ئەژنۆی‌پێدادا ، ئۆردۆی سـۆر لـە ستالینگراد ئەژنۆی بەهیتلەر دادا★ چۆك‌پـێ‌دادان . هـس : ئـەژنۆ دادان/٢ .

ئەژنۆدادان ــ (مصـتـ . لا.) ١ــ بە نیشانەی ئەدەب ، لای یەكێك یا لەمەجلیسێك لەسەر چۆك‌دانیشتن :: ئەژنۆی دادا و نامەكەی دا دەستی ٢ــ (كنـ.) تێ‌شكان ، مـەغلوب‌بۆن . تێبـ ــ لـە پێشدا بـۆ زۆرانبـازێ داكەوتوە و ئەژنۆ كەوتنە سەر ئەرز، هـەروەها پشـتیش نیشـانەی ژێركەوتنە ، پاشان بۆ هەمۆ جۆرە تێ‌شكانێك بۆتە باو ★ چۆك‌دادان .

ئەژنۆشكان ــ (مصـتـ . لا.) ١ــ شكانی چۆك . ٢ــ (كنـ.) بێ‌هێز بۆن، بێ دەستەڵات بۆن،بێچارە بۆن ● « ئەی ئەژنۆ شكاو خۆ . . . » ، بێچارە ، بێ دەستەڵات خـۆ . . . (زیاتر كەس و كاری مردۆ بە كاری دێنن) ، « ئەی بـە ئەژنۆی شكاو بێتەوە » نەبێتەوە . (یەكێك چۆبێتە شوێنێك و زۆری پێ‌بچێ ، ئـەوی لەم درەنـگ هاتنـەوەیە تـۆڕە بێ دەیڵێ) .

ئەژنەفتن ــ [پە : ئاشنوتەن] ، (مصـ . متـ .) ، (جنـ.) تە : بێستن ★ ئەژنەوتن، ژنەفتن . تێبـ ــ (ژ)ی ئەم ووشەیە لە ئەسڵا (ش)ە و لەبەر جێرانەتێ (ن) دەنگی (ژ) دەدا .

ئەژنەوتن ــ (مصـ . متـ .) تە : بێسـتن .

ئـەژێ ــ (فـە .) ، (جفـ .) دەهێنێ ، دێنێ ، بایێ ئەوەندەیە . تێبـ ــ ئەم ووشـەیە سێغەی مفرەدی غایببی مەصدەرێكە ، كە لە لەهجەی ناوەندیدا لەبێر چۆتەوە و تەنیا ئەم سێغەیە و شـێوەی (نەفیی)شـی (نائژێ = نائەژێ) لێ‌بەجێ‌ماوە ، لە لەهجەی باكۆرێدا وەك (نفا.،صفا.) لـە قـالبی (هێـژا ، نەهێـژا)دا دەبێنرێ و مەصدەرەكەی (هێژیان، هیژیان ، هیژێـن)ە (تە : ژابـا ــ ٤٤٣ و ٤٥٧) ، بەم پێیە دەبێ لـە لەهجەی ناوەندیدا (ئەژیان) بۆبێ و دۆرێـش نیـە (ئەرژیـان)بێ كـە ئێستاش لە لەهجەی جنۆبیدا لـە قالبی (ئەرزیـان)دا دەی‌بێنێـن ، ئاوێـتـایێ ئـەم مەصـدەرە (ئەرێجـەت) و پەهلەویەكەشـی (ئەرژێتەن)ە (تە : پد ، یگد، جـ ٢ ــ ٣٤٢) .

□ « هەربەك پەلی فرزەندێ دەژێ (دەئەژێ) شیعری حەرێقـی »
«تۆ بۆچی لە كیس خۆتی دەدەی مشتەری نـادان »
(حەرێق)

ئەسارەت ــ [=عا : أسارة] ، (مصـ. متـ.) تە : ئێخسیرێ .

ئەساس ــ [=عا : أسـاس] ،

(نا.) پایە ، بناغە .
□ « دڵە بۆ شێوەن کانگە و
ئەساسی »
« بە بێ کۆس کەوتن
بازاڕکەساسی »
(سەلام ــ ١٨٧)
ئەساسێ ــ [عا.] ، (صـ.) ١ــ هەر شتێکی پەیوەندێ بە بناغەی کارێك یا شتێکەوە هەبێ :: قانۆنی ئەساسێ ٢ــ بەشێك لە کارێ یا مەسەلەیێ کە لە بەشەکانی تر کارێگەرتر بێ ، موهیم تر بێ .
ئەساسییە ــ [عا : أثاث] ، (نا.) ، (کێر.) کەڵوپەلی ناوماڵ ، هەرچێ بۆ ئاوەدانکردنەوەی ماڵ پێویست بێ (ڕایەخ ، پێخەف ، ... ، ...) ★ ئەسپاب/٣ .
ئەسپ ــ [ست : ئەسپە ، پە : ئەسپ] ، (نا.) ١ــ گیاندارێکی چوارپێی، بەرزی ، یەکسمی، کلك و یاڵ درێژی ، شۆخ و شەنگی ژێرە . لە زۆر کۆنەوە کەویکراوە ، بۆ سواری و بارهەڵگرتن و غارە ئەسپ و گۆیێن بەکاردێت ، ٢٥ ــ ٣٠ ساڵ دەژێ ، هەر پاش کەویکردن هاتۆتە ڕیزی ئامرازی شەڕی نێوان خێڵ و عەشیرەتەکانەوە، ئێستاش لەشکری دەولەتەکان بەشێك سەربازی سوارەی هەیە ، ڕاگرتنی ئەسپ لە کوردستان دەگەڕێتەوە ڕۆژگارێکی کۆن (دەوریمادەکان) و بەخێوکردنی سەرچاوەی داهاتێکی باشە بۆ خاوەن ڕەوە ئەسپان، گەلێ ڕەنگی هەیە : کوێت ، شێ ، ڕەش بۆر ، سورخن ★ (بك.) هەسپ ، هەسپێ نێر (تە : کف ــ ٣١٤) . ٢ــ یەکێکە لە داشەکانی یاری شەترنج . **ئەسپی باوبۆران ــ** (نت.) ئەسپێکی خەیاڵییە لە چیرۆکە فۆلکلۆریەکانی کوردیدا باسی کراوە، گۆیا وەکو (با)و (بۆران) بە تەووژم و خێرایە . **ئەسپیبەحرێ ــ** (نت.) مەوجودێکی خەیاڵییە شکڵی وەکو ئەسپ وایە ، لە هێندێك چیرۆکی فۆلکلۆری کوردیدا ناوی دێ ، گۆیا لە بەحرا دەژێ و بۆ هەندێ پاڵەوانی ئەم چیرۆکانە دێتە دەر و سواری دەبن ، زۆر خێرایە دەگەڵ ئەو گیاندارەی کە زانستی ئیمڕۆ بە ئەسپی ئاوی دادەنێ [=هیپپۆپۆتام] لێكجودان . **ئەسپی ڕەش ــ** (نت.) بەیتێکە لە بەیتە فۆلکلۆرێکانی کوردێ ، بە دۆ لەهجەی ناوەندێ و باکوری . **ئەسپیحەوۆد ــ** (نت.) ، (مک.) ئەسپی ڕەسەن ، ئەسپێ ڕەگەزی بچێتەوە سەر ئەسپی عەرەبێ ★ (سیم.) عوبێدە . کەحێلە ، کەحێلان .
ئەسپاب ــ [= عا : اسباب (سبب).] ، (نا.) ١ــ تە : ئامراز/١
□ « جۆشێك بدەن وەکو هەنگ ،
تەگبیر بکەن بە بێ دەنگ »
« ئەسپابی شەڕ پەیاکەن ،
تۆپ و تفەنگ و هاوان »
(حاجێ : گە ــ ٥٢)
٢ــ مایەی جێبەجێبون و نەبون یا ڕۆدانی کار و بەسەرهاتێك :: ئەسپابی ئەم تێشکانە دەبێ چێ بێ ؟ . ئەسپابی زێزبونەکەی تێ

نەگەیشتێن ★ سەبەب ، عیللەت ، هـۆ . ٣ــ تمـ : ئەساسـییە . ٤ــ (مک.) هەمـوو ئەو کالآیـەی لە دوکانێـکدا دادەنـدرێ بۆ فـرۆتن ★ خرت‌وپرت . ٥ــ (مج.) (مک.) ئامـرازی پیـاوەتی ئادەمیـزاد . ★ ئـامراز ، (سـنـ.) ئەسـپاو ،

ئەسپاو ــ [نا.] ، (سنـ.) تە : ئەسپاب .

ئەسپاردن ــ[پە: ئەپەسپارتەن]، (مصد. متـ.) ١ــ کارێك حەوالـەی کەسێك کردن بۆ جێبەجێ‌کردنی .
□ « قوربانت بم چاو ئەسـتێرە »
« خزمەتێکمان پـێ بسپێرە »
(فۆلکلۆر)
٢ــ تەسلیم‌کردنـی شـتێك بـە کەسێك، کە بەئەمانەت هەڵێ بگرێ و ئاگای لێ بـێ . □ « بـە خـودام ئەسپاردن » ، «تو دەرۆی ئێمە بەکێ دەسپێری» ٣ــ تەمێ‌کردنی کەسێك بۆ کردن یا نەکردنی کارێك. :: بـە دەرکەوانەکەی ئەسپاردبو ڕاگیرمان نەکا ، ئەسپاردوویە هەر کەس بچێ بڵێـن لـە مـاڵ نیـە . □ « . . . ئەسپـاردی لە پێشخـانە ، بـەك دوبەرەیان ڕاخسـت . . .» (قزڵجی: پێکەنێـن ــ ١٤١). ٤ــ (مجـ.) شاردنەوەی مردو :: بە خاکیمـان ئەسپارد . ★ تەسلیم‌کردن . هس: ئەسپاردن/٢ . ★ سـپاردن (بۆ هەر ٤ مانـاکە). **ڕائەسپـاردن** ــ [ڕا (پێبف.) + ئەسپاردن] ، (مصتـ. متـ.) ١ــ ناردنی پەیام یا خەبەرێ ، بە کەسێکدا بۆ یەکێکـی تر :: بـە خدردا ڕای‌ئەسپارد بۆ سـەرێکی لێ بدەین . بـە دەمیـش تۆفێقمـان ڕائەسپاردوە ، ڕادەسپێرێن بە مام کوێخـا بڵێـن . ٢ــ داوای جێبەجێ‌کردنی کارێك لە کەسێك :: پێرۆتمـان ڕائەسپـارد لە شـار غەزەتەمان بۆ بێنێ . ★ ڕاسپاردن. تێب ــ کەرتی یەکەمـی ئەسـپاردن (ئە) زۆر شل و شەوێقە هەندێ جار لە قسەکردنا دەردەکەوێ و هەندێ جاریش وون دەبێ و شێوەیێکی‌تری مەصدەرەکە (سپاردن ، ڕاسپاردن) پەیدا دەکا ، بـەڵام ئەسـڵ هـەر (ئەسپاردن)ە.

ئەسپاردە ــ (نمف. صمف.) هەر شـتێکی بە کەسـێك درابـێ بـە ئەمانەت. :: ئەسپاردەی‌خواین ★ ئەسپەردە ، ئەسپێراو ، سپاردە ، سپێراو ، سپێرپاك .

ئەسپایی ــ [ئەسپا + ٢ــ ئی] ، (حمصـ.) بێ هەست و خوست ، بێ تەقە و ڕەقە ، لەسەرخۆ ، بێ دەنگ . تێب ــ ١) ئـەم وشـەیە هەمیشـە (بە) ی لە پێشەوە دێت و بە تەنیایی مانای نایە . ب) ئەسپا لە (ئاوێستا)دا لە دوکەرتی : (ئـە = ئامـرازی نـەفی) و (سـپا) پێکهاتوە ، (سپا) بە تەنیایی یەعنی : خۆشی ، بەختـەوەری ، لێ زیاد کردن ، بردنـەپێش ، فرێـدان ، تۆڕدان لە گەڵێ شوێنی (ئاوێسـتا)دا دەکار کراوە و لە بەندی ٩ی هاتی ٥٤ی (یەسنە)دا ، سپا و ئەسپا بە مانای بەختـەوەری و چـارەڕەشی پێکەوە هاتون و (ئەسپا) بە مانای ئێش و ژان هاتوە (تە : پد . یگد ــ

١٩٦) . **بە ئەسپایی** ـ (بنت.) بە بێ دەنگ ، بە لەسەر خۆیی ... :: بە ئەسپایی دەرگاکە پێوەدە با منداڵەکە وەخەبەر نەیێ ، بە ئەسپایی بە گوێیدا چرپاند ، بە ئەسپایی هاتە ژوور .

□ « بۆ سەر ئەم خاکە پێ بە
ئەسپایی »
« دانێ ، چاوەکەم ، چاوی
یاری بۆ »
(سەلام : خەییام ـ ٨)

★ ئاسپایی ، بەئاسپایی .

ئەسپسوار ـ (صت.) کەسێکی سواری ئەسپ بێ ، نەك وولاغی تر .

□ « من پلاوخۆرم بە دۆ تێر
نابم »
« من ئەسپ سوارم بە کەر فێر
نابم »
(پیرەمێرد ـ ٢١٤)

ئەسپنگ ـ (نا.) تمـ : ئەسپینگ.

ئەسپۆن ـ (نا.) گیایەکە لە نوالآن دەڕوێ ، لق و پۆپی بارێك و ساقەتی ئەستوورە ، مالات نایخوا . ڕەگەکەی ووشك دەکەنەوە و لە دەستاڕی دەکەن جلی پێ دەشۆن .

□ «کوردە ! ئەسپۆنەکەت ووردە ؟» هس : صابۆن (لە بەشێکی زۆری زمانە ئوڕوپاییەکانیشدا) .

ئەسپەئاسنینە ـ (نت.) تمـ : ئەسپەدارینە .

ئەسپەدارینە ـ [ئەسپ + ٣ـ ئە/٢ + دار + ئینە] ، (نت.) ، (مک.) مەکینەیەکە ئینسان سواری دەبێ و هاتوچۆی پێدەکا ، دوو تەگەر (تایە)ی هەیە بە هۆی زنجیرێکی تایبەتی کە چەرخێکی ددانە داری پێوەیە ، دەسوڕێنەوە . تێب ـ لە چیرۆکی فۆلکلۆری کوردیدا باسی ئەسپێك دەکرێ کە لە دار دروستکراوە ، یەکەم جار کە ئەم مەکینەیە هاتوتە موکریان ، لە (مەهابات) پێیان کوتوە : ئەسپەدارینە ، هەروەکو کتێبەکانی پێش شەڕی دوەم کە لە عێراق بۆ خوێندنی کوردی چاپکراوون بە (ئەسپەئاسنینە)یان ناوبردوە . ★ (کعر.) پایسکل ، (کئیر.) دووچەرخە .

ئەسپەر ـ (نا.) ، (سن.) تمـ : ئەسپەرە .

ئەسپەردە ـ (نمف. ، صمف.) ، (سن.) تمـ : ئەسپاردە .

١ـ ئەسپەرە ـ [أ] ، (نا.) ١ـ پارچە دارێکە (٢٠) سانتی مەتر درێژ و پێنج سانتی مەتر ئەستوور دەبێ ، پاش لێك و لووس کردن و تاشینی ڕوویەکی پان و ڕاست و لایەکەی تری لە ناوەڕاستا ئەستوورە ، وورده وورده بە ڕاست و چەپا تەنك دەبێتەوە ، کونێکی خڕی تێدەکرێ و دەخرێتە سەر دەسکەبێل و پێمەڕە ، لە وەختی ئێشا قاچی دەخرێتە سەر تا پێمەڕەکە هاسانتر و خێرا تر لە زەوی بچێتە خوار و ئەوەندەش پێویستی بە هێزی دەست نەبێ . ٢ـ پارچە دارێکە دەخرێتە بەینی مێچ و کۆڵەکەی خانوو ، تا ئەو

شوێنــەی مێچی دەکەوێتــە سەر تۆزێ پانتر بێ و قورسایی مێچەکە دابەش ببــێ . تێب ــ وا دیــارە ئەسڵی ئەم ووشەیە (ئەسپارە) بێ و لە (ئەســپاردن) داتاشــرابێ . ژابا (ئەســپارەبۆیین) ئــاوا مەعنــا لێدەداتەوە : پاڵدانــەوە بە سەر کەســـــێکدا ، کۆمــــــەگ و پشتیوانیکـــــردنی یەکێـــــك ، هەڵپەســـــاردنی شـــتێك بـــە شتێکیتــرەوە ، قـــەوەت و زۆر خستنە سەر شــتێك . (تە : ژابا ــ ٨) .

٢ــ ئەسپەرە ــ (نا.) ، (سنـ.) گیایەکە بەنی پێ زەرددەکەن (تە : هبێـــد ــ ٤٥ و مخـ ــ ٥٢) . هس : (فر.) ئەسپەرەك هەر بەم مەعنایە ★ زەرتك ، گێنۆ .

ئەسپەشـێنە ــ [ئەســپ + ٣ــ ئە/٢ + شێن + ٥ــ ئە/١] ، (نت.) ، (ســیمـ.) « باڵنــدەیەکی ڕەنگاوڕەنـــگە ، لـــە کەڕەواڵـــە گەورەترە ، لـــە کـــاتی هەڵفڕینـــا دەنگێکی لێوە دێ لە حیلەی ئەسپ ئەچـــێ » (خـــا : جا ــ ٤) ، « زەردەواڵەخۆر ــ باڵندە » (هبێد ــ ٤٥) ★ (مک.) کاسەلەشێنکە .

ئەسپەك ــ [?] ، (نا.) زیپکە و (لێـــر)ێـــکی بەهـــۆی نەخۆشـــێ کەوتۆیێ (تیفۆس) لەشی ئادەمێزاد بەتایبـــەتی ســـــەر ، دەرێدەدا . هس : (ستـ.) ئەســپا = دەرد ، ئازار . **ئەسپەك لەسەر (یکەسێ) دان** ــ شێتبۆن بەهۆی نەخۆشی ڕەشەگرانەتێ . تێب ــ ڕەشەگرانەتا کە تۆشی یەکێك بۆ ، کار لە هەمۆ دەزگاکانی لەشــێ دەکا ، یەکێــك لەوانــە سەر و مێشــکێتی ، لەو حاڵـــەدا نەخۆشــــەکە قســـــان دەڕاوێنێ و ئەگەر نەیکوشت شێتی دەکـــا ، ئــەو وەختــە دەڵێــن : « ئەسپەك لە سەرێ داوە » .

ئەسپەناخ ــ (نــا.) ، (کعر.) تە : ئەسپەناغ .

ئەسپەناغ ــ (نــا.) ، (مکــ.) گیایــەکی بەهــارێ دەشــتەکییە ، گەڵای پانە و لاسکی بارێك و شلکە ، لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە چۆتــە ئەوروپا (تە : لاڕۆس ــ ٣٨٨) ئێستا دەسچێنێشـــی هەیـــە . تێب ــ لـــە کوردستان ئەم گیایە بە گەلێ جــۆر دەخورێ : دەگـــەڵ هێلکە دەڕۆنـــا سۆریدەکەنەوە ، زەردیدەکـــەن و ماستی بەسەردا دەکـــەن ، دەگـــەڵ گۆشت خۆرشتی لێدروستدەکرێ . (کعر.) ئەسپەناخ .

ئەسپەندەر ــ [ئەسپەند + ٢ــ ئەر /٢] ، (نت.) گیایەکی دەشتەکییە گەڵای خڕ و پچکۆلەیــە و لاســکی بەقەد قامکێك ئەســتۆرە ، ڕەنگــی زبـــاتر (کەوە)یە تـــا ســـــەوز ، بەرێكدەگرێ هێندەی دەنکە نۆکێ ، ناوەکەی پڕە لە تۆوی ڕەشی وورد. تێب ــ أ) بەری ئەم گیایە بە شێنــێ کۆدەکەنەوە و بە دەزۆیەوە دەکەن و بەناو ماڵا هەڵێداوەسن هــەم بــۆ ڕازاندنــەوەی ژۆر و هـــەم بــۆ ئیشك‌کردنەوەی. ئەم دەنکانە دەگەڵ (کوندر) و (هۆشە) یا بە تەنیا دەخەنە سەر هەندێ پشکۆی ئاگر و بەنــاو

مالا دەپکێزن تا دۆکەڵ و بۆنی دەماڵ بکەزێ ، دەڵێن بۆ (چاووزار) باشە و گۆیا مار و دۆپشکیش لە بۆنی گیایەکە و دۆکەڵی دەنکەکانی دەرەونەوە . ب) بە لای منەوە ئەم ووشەیە لە (سپێنتە)ی ئاوێستایی بە مانای : پاك ، مقەددەس ، (تە : پد . بگد . ج٢ ـ ١٤٥) و (ئەر) ئامرازی فاعیلی پێکهاتوە کە بە تێکڕایی ماناکەی دەبێتە (پاککەرەوە- مطهر) ، وەکو باسکرا ئێستاش لە کوردەواری خۆمان بۆ دورخستنەوەی زیانی چاووزار (خاوێنکردنەوەی ماڵ لە چاوی پیس ، بەکاریدێنن) . ج) زۆر بۆ ئەوە دەچم کە لە پێش ئیسلاما ئەم گیایە لە ئاتەشکەدەکانی دێنی زەردوشتی وەکو (بخور) بەکارهێنرابێ . .

ئەسپیندار ـ [ئەسپێن + دار]، (نت.) جۆرە دارێکە ، توێکڵ و دارەکەی سپییە ، درێژ و ڕاست هەڵدەچێ ، گرێوگۆڵ و خوار و خێچی تێدا نیە ، بۆ کاروباری دارتاشی و دارەڕای خانو کەڵکی لێوەردەگیرێ و کاغەزیشی لێ دروستدەکرێ . هس : ئەسپێن .

ئەسپینگ ـ [؟] ، (نا.) ، (مک.) گیایەکی دەشتەکی بەهارییە ، گەڵای بارێكودرێژ و گرنجگرنجە ، لە چیا و دەشتی کوردستان زۆرە ، بە خوێوە دەخوری . ★ ئەسپنگ . (کعر.)شنگ .

ئەسپێ ـ [ست. و په: سپیش]، (نا.) ١ـ زیندەوارێکە لەبەر پیسوپۆخڵی لە لەشی ئینسان و هەندێ گیانداری تر وەکو (مەیمون و...)دا پەیدادەبێ ، ژیانی بە خوێنی ئادەمیزادە ، زۆر جێگەی مەترسییە ، چونکو میکرۆبی هەندێ نەخۆشی وەك (تیفۆس) دەگەڵ خۆی ڕادەگوێزێ ، دۆسێ میلی مەتر درێژدەبێ ، قاچی زۆر و کورتن ، سەری درێژۆکەیە ، دۆجۆری هەیە، یەکیان لەناو (مو)دا وئەوێتریان لەناو جلکاندا دەژێ . ئێ ناو جلکان گەورەترە لە هێ توك ، گەرای هەر دۆك جۆری وەکو یەك وایە (ڕشك)ی پێدەڵێن کە لە بنی توك یا درزی درۆمانی جلکدا دایدەنێ ، پاش چەند ڕۆژێ بەچکەکانی (مێتولکە) لە گەرا دێنەدەر و دوای ٢٠ ڕۆژێك وایان لێدێ خۆیان گەرا دابنێن . ٢ـ زیندەوارێکی پچۆکە لە گەنم و جۆ ، برنج و ئارد و ئەو شتانە دەدا، بێپێزیان دەکا و کەڵکی خواردنیان پێوە نایەڵێ . ٣ـ جۆرێك زیندەوارە لەژێر پەڕی مریشك و کۆتر و هەندێ باڵندەی تریشدا پەیدادەبێ و خوێنیان دەمژێ ★ مۆریان ، زیندەوار . (بک.) سپێ . (هو.) هەشپشێ . ● **ئەسپێی چەنگی گوڵ** ـ (کن.) پێسکەیێ ، ڕژدێ ، ڕەزیلێ . ∴ هەر دەڵەی ئەسپێی چەنگی گولییە لە دەستی دەرنایە . هەرچێ کەوتە دەست ئەحە دەبێتە ئەسپێی چەنگی گول . **ئەسپێ لە گیرفانێیدا (باخەڵیا) سەوزەڵە گیانم دەڵێ** ـ (کن.) هێچ

پارە و پوولی لە باغەڵیدا نیە ، زۆر فەقیر و نەدارە . تێب ــ دەڵێن ئەو کەسانەی تووشی نەخۆشی گولی دەبن، ئەسپێ هەڵناهێنن، جا ئەگەر کابرایەکی گوڵ ئەسپێیەکی لە خۆیدا دیت بۆ ئەوەی پیشانی بدا گول نیە یا چاکبۆتەوە ، ڕای‌دەگری و لە چەنگی نایەتەدەر .

ئەسپێ تێ دان ــ (مصد. لا.) ، (کمر.) پەیدابوونی ئەسپێ لە لەشی ئینسان و ... دانەوێڵەدا :: چاڵەگەنمەکەی ماڵی کوێخا شەریف ئەسپێ تێیداوە (ئەسپێی تێداوە)، ئەم کابرایە بۆتە کەوڵەسپێ (کەوڵەئەسپێ) بڕۆشی ئەسپێ تێیداوە . ★ ئەسپێ هەڵهێنان .

ئەسپێراو ــ (نمف. ، صمف : ئەسپاردن) تە : ئەسپاردە .

ئەسپێ‌کوژە ــ [ئەسپێ + کوژ (کوشتن) + ٣ــ ئە/٢] ، (نتــ.) . پەنجەی هەرە ئەستوور و لە هەموان کورتتری دەستی ئینسان . ★ قامکە گەورە ، پەنجەی گەورە .

ئەسپێون ــ [ئەسپێ + ئن] ، (صتـ.) ئەو کەسەی ئەسپێی لە لەشی دابێ .

ئەسپێ هەڵێنان ــ [ئەسپێ + هەڵ (پێبف.) + هێنان] ، (مکـ.) تە : ئەسپێ تێ‌دان .

ئەسپێن ــ [؟] ، (نا.) ، (با.) ١ــ پارچەدار یا ئاسنێکی نووکتیژە بە شکڵی دەمەتەور ، بۆ قەڵاشتنی دار و بڕینەوەی تەختە و ... بەکاردێت ، کاری ئەوەیە نایەڵێ قەڵشتی دار و تەختەکە وێک‌بێتەوە و ڕێگای ئتش‌کردنی تەور یا مشار بگری . هەروەها کەوشدروو بۆلێک دوورخستنەوەی لەتەکانی قالبی کەوش کەڵکی لێ‌وەردەگرن . هس : أ) سپینج = دەمەشێر یا چەقۆ (عا : نصل) ، (تە : ژابا ــ ٢٣٤) ب) سفین (اسفین) عارەبیێ هەر بە مەعنای (ئەسپێن)ی کوردیێ ، لە یۆنانێ وەرگیراوە (تە : المنجد ــ ٣٣٨) ، ج) سپێنای لاتینی = درز . ★ پواز ، سپێنە ، هۆرە . ٢ــ کۆلەکەیەکە وەبەر دیواری شکستی دەدەن تا نەیەڵێ بڕووخێ .

ئەستاندن ــ [پە : ستەتەن] ، (مصد. متــ.) ، (مکـ.) شتێک بە زۆر وەرگرتن :: هەردەی‌ئەستێنێن بۆ کوێ دەچێ،دەمێکە ئەستاندوویە و دەنگی نەکردوە .★ ساندن ، سەندن ، سەنن . **لێ‌ئەستاندن ــ** (مصد. متـ.) شتێک بە زۆر لە کەسێک وەرگرتن ، بە تۆبزێ لە دەست دەرهێنان :: هینند قیزسیچمەیە بە زۆر و بەخواهیشت شتێکی هەر لێ‌دەستێنێ ، زۆری هاوارکرد فایدەی نەبوو ئاغاسەت تمەنی هەر لێ ئەستاند . ★ لێ‌ساندن ، لێ‌سەندن ، لێ‌سەنن .

ئەستاندنەوە ــ [ئەستاندن + ــ ئەوە] ، (مصد. متـ.) ، (مکـ.) ١ــ وەرگرتنەوەی شتێک لە کەسێک . تێب ــ ئەم مەصدەرە نێمچە زۆرێکی لە مەدلولەکەیدا بەدی‌دەکرێ . :: هەر هەڵنەستام تا تەسبیحەکەم ئەستاندەوە . تا پارەکەت نەستێنیوە

وازنەهێنی . ٢ـ گرتنەوەی شار یا هەر شوێنێکی‌تر کە دوژمن داگیری‌کردبێ . :: ئۆردوی سۆر هەمۆ ئۆروپای لە دەست نازییەکان ئەستاندەوە . بۆ **ئەستاندنەوە** ـ (مصت. لا.) ١ـ وەلام‌دانەوەی گۆرانی‌بێژێك لەلایەن گۆرانی‌بێژێکی تر ، بە گۆرانی . (گۆرانی‌بێژی یەکەم بەندێك دەڵێ و بێدەنگ دەبێ ئەوجار ئەوێتر دەست‌پێدەکا ... تا گۆرانییەکە تەواودەبێ) ٢ـ دۆپاتەکردنەوەی سەربەندی گۆرانییەك لەلایەن چەندکەسەوە (کارێکی کۆرس دەیکا) .

ئەستری ـ [ست : ئەستره] ، (نا.) ، (بک.) وەچێکی ڕەقی کورتی نوك تیژە کە هەندێ گیا و گوڵ (گوێنی ، ووشترخۆرە و ...) دەری‌دەکەن . ★ درك ، درۆ ، ستری . هس : ئوستره .

ئەستڕین ـ (مصد. مت.) ، (مک.) ١ـ پاك‌کردنەوە ، خاوێن‌کردنەوە . :: هەمۆ شۆشەی پەنجەرەکانی ئەستڕیوە ، قاپ‌وقاچاغەکان بستڕە (بئەستڕە) ٢ـ ئیشك‌کردنەوەی دەست‌ودەم و چاو پاش شوشتن :: ها ئەوە خاولێ دەم‌وچاوت بستڕە ، بارام پاش نان‌خواردن دەستی ناشوا هەر دەیئەستڕێ . ٣ـ جیاکردنەوە و لێکردنەوەی هەر شتێکی بە لەشەوە ، بە ... نوسابێ :: چڵمت بستڕە ، ئەرێ ئەوە بۆ لۆتی منالەکە ناستڕێ . ★ سڕین .

ئەستڕینەوە ـ [ئەستڕین + ئەوە] ، (مصت. مت.) ١ـ خاوێن کردنەوەی جێگایەك یا شتێ کە شتێکی پێدازڕابێ ، بەبێ‌شوشتن . هەمۆ یەخەت ماستە یالڵابێستڕەوە ٢ـ کوژاندنەوە (خەت ، نوسراو) ە لەناوبردن (بیرەوەرێ ، ناو ، ...و ...) یەکێکتان ئەوەی لە تەختەڕەشەکە نوسراوە بستڕنەوە ، ناوی لە ناو ناوان ئەستڕاوەتەوە ★ سڕینەوە ، پاك‌کردنەوە ، خاوێن‌کردنەوە .

ئەستوند ـ (نا.) تە : ئەستون.

ئەستوندەك ـ [ئەستوند + ١ـ ئەك/١] ، (نت.) تە : ئەستون

□ « لە داوێنی چیا بۆ خەرمەنی
گوڵ خێوەتی خارا »
« بە دۆ ئەستوندەکی زێوین
تەنافی زولفی هەڵداوە »
(حاجی : گە ـ ٩١)

ئەستۆ ـ (نا.) ئەندامێکی لەشی ئادەمیزاد و گیاندارانی چوارپێ و باڵندانە ، سەلك و لەشیان تێك‌دەکاتەوە★ گەردن ، مل ، (بک.) ستۆ ، ستۆکور . **خستنە ئەستۆ (سەرئەستۆ)** ـ (کن.) ١ ـ هەڵاوەسێنی دەستێ کە شکابێ و هەڵبەستڕابێتەوە ، بەملدا

□ « دەستم کە لە صەد جێگە بە
صەد وەعدە شکاوە »
« جەبری نیە ئەم کەسرە هەتا
نەیخەیە ئەستۆ »
(حەرێق)

٢ـ سەپاندنی کار ، تاوان ، ... بەسەر کەسێکدا :: گوناهی دزییەکەیان خستە ئەستۆی ، پاش قڕە و هەرایەکی زۆر دەدێناریان

خستە ئەستۆی ، هێندەیان کار خستۆتە ئەستۆی لە ژێری دەرناچێ . **دەست دە ئەستۆکردن ــ** (کن.) ١ــ ئاشتکردنەوەی یەکێك ٢ــ ئاشتبونەوە دەگەڵ کەسێك :: دەستێ دە ئەستۆی کە با هێچی دە دڵیدا نەمێنێ ٣ــ نیشانەی خۆشەویستییە :: دەستیان دە ئەستۆی یەککردبۆ دانیشتبون . **گرتنە ئەستۆ ــ** (کن.) قبوڵکردنی کار و فرمانێك بۆ جێبەجێکردنێ ، (عا : تعهد) :: نوسینەوەی کتێبەکەی گرتۆتە ئەستۆ ، ئێوە ئەم کارە بگرنە ئەستۆ ، پەنجا دینار قەرزداری فەرهاد بۆ گرتمە ئەستۆی خۆم ★ وەئەستۆگرتن . **١ــ لە ئەستۆدان ــ** (کن.) ، ئیعدامکردن ، سەربڕین :: بێبەن لە ئەستۆی دەن . تێب ــ جاران سەرپەڕاندان بە شیر ، شێوەیێك بوە بۆ ئیعدامی کەسێك ، جا چونکو میرغەزەب شمشێرەکەی بە دودەست دەگرت و بە هەمو هێزی خۆی دایدەهێنایەوە و لە ملی کابرای دەدا، ووتراوە : (لە ئەستۆی دەن) . **٢ــ لە ئەستۆ دان ــ** (کن.) بەڕاست زانینی قسە یاکردەوەی کەسێك ، تەئییدکردن ، شایەتی بۆ دان :: لە ئەستۆی دا و کوتی باپیر ڕاستدەکا ، هێندە پیاوی چاکە هەرچێکی بێکا و بێڵێ خەڵك بۆی لە ئەستۆ دەدەن . تێب ــ سەر بۆ لای شانی ڕاست لاردەکرێتەوە و بە لەپی دەستی ڕاست دەکێشری بە لا ملی چەپەدا ، لەوانەیە سەرچاوەی ئەم کارەش هەر بچێتەوە سەر (١ــ لەئەستۆدان) وەك بیەوی بڵێ ئەگەر قسەکەی ڕاست دەرنەچو ئامادەیە لە ئەستۆی بدرێ . **وەئەستۆگرتن ــ** (کن.) تە : گرتنە ئەستۆ :: نوسینەوەی کتێبەکەی وەئەستۆگرتوە ، ئێوە وە ئەستۆتان گرت ، من کاری وا وە ئەستۆ ناگرم.

ئەستۆخوار ــ (صت.) ، (مک.) ١ــ حاڵی کەسێکی لەبەر هۆیەکی فیزیکی ملی ڕاست هەڵنەچوبێ ★ ملخوار ٢ــ (مج.) عاجز و پەرێشان ، مات و مەلول □ « نۆکەر و تابیعەی کوڕی من پاکی ئەستۆخوارە » (تحفە : ج٢ ــ ٢٢١) ★ ملخوار ٢ ــ (کن.) عاجز و کەچ /١ .

ئەستۆشکان ــ (مصت. لا.) ، (کن.) مردن ، لەناوچون :: دەك بە ئەستۆی شکاوبێتەوە (نەیێتەوە) .

ئەستۆشکاندن ــ (مصت. مت.)، (کن.) زیانگەیاندن بە خۆ، یا خەڵك، وەسەر تەڵە پەڕاندن :: ئەوە حەمەیە و دۆغرێ ، ساڵی بە هەزاری چوبێ ئەستۆی خۆی دەشکێنێ ، وادەکەی تا ئەستۆمان بشکێنێ ، هەستن بابڕوین تا لە خشتەی نەبردوین و ئەستۆی نەشکاندوین .

ئەستۆ کەچ ــ (صت.) ، (مک.) تە : ئەستۆخوار/٢□ «ئەستۆ کەچە ڕاوەستاوە ، حەزرەتی عیسا بۆی پاڕاوە » (تحفە : ج٢ ــ ٢٤٢).

ئەستور ــ [پە : ستەور ، ستەپر] ، (ص.) ١ــ هەر جیسمێکی

(بعد)ی سێیەمی هەبێ // تەنـك ، بارێك :: ئەم چنارە هێندە ئەستورە باوەشـی تێوەرنـایە . ئـەم دزوە ئەستورە بە کونی دەرزیەکەوە ناچێ، کتێبێکـی ئەسـتوری پـێ بـو ، تەختەکەی هێنابوی زۆر، ئەسـتور بـو . ٢ـ (مجـ.) زۆر ، گـەورە :: حەمە قددۆی مۆسڵێ دەوڵەمەندێکی ئەستور بو ، لە پێنجوێن بەفرێکی ئەسـتور بـارێوە ، ئـەو سـاڵە سێلاوێکی ئەسـتور لە مەهـابادێ هات □ « ... رۆی‌کردە کوڵانـی سـێهەم ، لەوێ تەماشـای کـرد دوکەڵێکی ئەستور بە هەوادا دەچێ» (قزلجی : پێکەنین ــ ١٨) . تێبـ ــ ژابا ئاوێـستایێ ئەم ووشـەیەی بـە (ستەبرە) نوسیوە (تم : ژابا ــ ٩) و مۆبەد ئازەر گوشـەسب لە (بخشی از فرهنگ اوستا و تطبیق آن بـا فارسی و کردی)دا (ل ــ ٦٦) بـە (ستەئورە)ی دەزانێ .

ئەستوران ــ [ئەستور + ٢ ــ ئان/٧] ، (نت.) ١ـ رێسی ئەستور (لۆکە ، خـورێ ، و ...) کە بـۆ شتی هەڕەمە (گورێس، توربێن...) بڕیـرێ و گوێ نەدرێتە سـافێ و بێ‌گرێ و گوڵێ :: کچم تۆ جـارێ نازانێ هـەر ئەسـتوران بڕێسـە تافێردەبێ . // بارێکان. ٢ـ (مجـ.) قسە و کاری نارێك و نـاپوخت و بێڕێ و جێ . :: ئەم کابرایە ملـێ لێناوە ئەستوران دەڕێسی خۆشـی نازانێ دەڵێ چێ .

ئەستورایێ ــ [ئەستور + ئایێ /١] ، (نـتـ.) ١ـ دوری دو رۆی گەورە و پانی هەمو جیسمێك لـە یەکتر (بچوکترین ــ بعد ــ لە نیوان دورۆی جیسـمێکی پتـەو) . ٢ـ محیطی هەمو جیسمێکی ئەستوانەیێ (دار ، کوڵەکە ، لولە ...) ٣ـ ئەو شوێنـەی کە شوێنەکـانی تـری جیسمێك لە چاویا باریکتر یا تەنکتر بـن :: ئەسـتورایێ ئـەم کتێبـە ١٢ سـانتیمەترە ، بە ئەستورایـی باوەشێك ، کونی ئەسپەرە دەبێ لە قـەدەر ئەســتورایێ دەســکی پێمەڕەبێ .

ئەستوربون ــ (مصد. لا.) ١ ــ ئاوسـان و هەڵمسـانی لـەش یـا ئەندامێکی لەشی ئادەمێزاد و هەندێ گیاندارانی تر ، لە ئەنجامی نەخۆشێ دەرونـی و کـوان و ئـەو جـورە شتانەدا:: جێرانەکەمان زۆر نەخۆش بو ئیمرۆ ئەستورێـش بوە ، ئـەو ساڵە نەخۆشێ ماڵاتدا کەوتبو هەر مەڕێ ئەستور دەبو و بە لادا دەهات. تێبـ ــ لە کوردەواریدا وا بلاوە کـە ئەگەر لەبەرچاوی یەکێکی چڵێس و نەوسن شتێ بخۆن و بەشێ نەدەن ئەستور دەبێ. ٢ـ (کن.) قەڵەوبونی ئادەمێزاد :: تەماشـای ! دەتگـوت شەمی شایێ بایێبە ، چۆن ئەستور بـوە .

ئەستورك ــ [ئەستور + ئك] ، (نت.) جورە نانێکی ئەستورە

□ « بەگیان و دڵ لە ڕەببی خۆت
دەخوازی »
« زگت پڕبـێ لە ئەسـتورك و
پیـازی »
(مەلا : گە ــ ٣٠)

ئەستۆرکە ــ [ئەستۆرك + ە ــ ئە/١] ، (نت.) تە : ئەستۆرك .

ئەستۆری ــ [ئەستۆر + ٢ ــ ئی] ، (نت.) ١ــ ئەستۆرایی مطلق . تێب ــ جیاوازی ئەم ووشەیە دەگەل (ئەستۆرایی) لەوەدایە کە ئەمەیان (مطلق)ە و ئەویان (معین و محدود)، ٢ ــ نەخۆشـییەکـە (وەکـو لەکوردەوارێدا مەشـهوربو ، بەلام لەراسـتیدا نەتیجـەی هـەندێ نەخۆشی دەرۆنییە دیاریدەدا) تە : ئەستۆر بون .

ئەستۆکوردە ــ (نـت.) ، (مک.) ملەقۆچە . هـس : أ) سـتۆکور ، سـتۆکورد (بک. = ئەسـتۆ) ب) گوردە (فر = پشتەمل) .

ئەستۆن ــ [ست. : ستەئۆنە . پە : ستۆن] ، (نـا.) ١ــ دارێکـی ڕاسـت و ئەسـتورە وەبـەر مێچی خـانو دەدرێ ★ سـتۆن ، کۆلەکە ، هەستۆن ، هەسۆن . ٢ــ دارێکی ڕاست (یا حەیزەران)ە وەبەر خێـوەت و ڕەشمـاڵ دەدرێ ★ ئەستوندەك ، چەلاگ/٢ ، تیرەك ، دتیرەك .

ئەستۆنەزێرینە ــ [ئەستۆن + ٣ــ ئـە/٢ + زێـڕ + ئێـن + ە ــ ئە/١] ، (نت.) کەوانەیێکی ڕەنگاورەنگە (سۆر ، نارنجی ، زەرد، سەوز، عابی، خمی، بنەوش) و کاتی تیشکی ڕۆژ لە دلۆپەی باران دەدا و دەشکێتەوە ، لە ئاسمان پەیدا دەبێ (تە : گە . فەرهەنگی مەهاباد ــ ٤٠) ★ (کی.) پرچی ئایشـە و فاتمان ، پەلکەزێڕینە ، کۆلکەزێرینە ، (بک.) کەسکەسۆر . هەسارەزێرینە، (جنو.) زەڕینەوسێمینە ، دوێتۆکوڕ .

ئەسـتەخفیرۆلّلا ــ [ـ عـا : استغفرالله] ڕستەیەکە ، گوتنی لە کوردەوارێدا بـاوە مـانای (داوای بەخشێن دەکەم لەخـودا)یە . ١ــ ئەگەر کەسێ قسـەیێکی (بەتایبەتی کفر) لەدەم بێتەدەر یا گوێی لێبـی یەکێك قسـەی لەم بابەتە دەکـا ، بۆ دەربڕێنـی پەشـێمـانی و دۆرخستنەوەی گوناحی کفرەکەی خۆی ، یا نارەزایی لەوەی بێستۆیە دەیلێ:: خوایە تۆبە و ئەستەخفیرۆللا ٢ ــ بۆ حاشـاکردن لەکـارێك دەگوترێ .

□ « من بەگوناهکار ئەدەنە قەلەم »
« ئەستەخفـیرۆللا پادشـای ئەفخەم »
(سەلام ــ ١٦٤)

ئەستەم ــ [پە : سـتەهم] ، (نا.) دژوار ، زەحمەت ، نارەحەت. :: زور ئەستەمە (گەلێ دژوارە)

□ « ئەم چەرخە کۆنە ماشێنەکەی ژەنگی گرتـوە »
« چەورێ نەکـا بەخوێنـەکی سۆرانی ئەسـتەمە »
(شێخ ئەحمەدی سریلاوایی)

هس : ئاستەم ، ستەم .

ئەستەوێر ــ (صـ.) ، (هل.) تە: ئەستێوور .

ئەستێ ــ (نا.) ، (مک.) پارچـە پۆلایێکـە پڕێشـکی ئـاگر لـە (بەردئەستێ) دەکاتەوە . تێب ــ ئەم پارچە پۆلایە وەکو ئالقەیێکی شێوە سێسـۆچ وایـە ، کەمێـك

(پۆشوی‌دار)یان لەسەر (بەردەستێ) دادنا و بەوپۆلایە یەك دوٚ جار لە بەردەکەیان دەدا ، پرێشکی ئاگر ، ئاگری دەپۆشوٚ بەردەدا و دەیان خستە سەر سەبێلە و قەلنە ، ئەو وەختەش کە هێشتا تفەنگی تازە و (چەشنێ) لە کوردستان دانەکەوتبوٚ، پۆشوٚیان ئاگر تێ بەردەدا و دەیان‌خستە سەر تێسکەی تفەنگە کوٚنەکان ـ کە باروٚت و گوللەیان تێ‌کردبوٚ ئاخنێ‌بوٚیانەوە ـ و پێ‌یان ئاگردەدا ★ (بک.) هەستە (تە : کف ـ ٣١٤ ، ژابا ـ ٤٤٤) .

ئەستێر ـ (نا.) ، (مک.) تە : ئەستێل .

ئەستێرك ـ [ئەستێر + ئك]، (نت.) تە : ئەستێل .

ئەستێرە ـ [ست : ستەر ، پە : ستەر ، سپتار ، ستارەك] ، (نا.) ١ـ هەموٚ ئەو جیسمانەی کە شەوانە وەکوٚ خالێکی بچوٚکی روٚناك لەئاسمان دەدرەوشێنەوە، بەگشتی دوٚجوٚرن: گەروٚك ، نەگەر. ٢ـ تە : ئەستێرەی بەخت :: ئەستێرەی‌گەشە ، ئەستێرەی بلێندە ، ئەستێرەیان لەکزیبە ★ (سن.) ستارە ، (هو.) هەسارە (بک.) ستێر ، ستێرك . ئەختەر . **ئەستێرەی بەخت** ـ (نت.) ئەستێرەیەکی چارەنوٚسی ئینسانێکی پێوە بەندبێ ★ ئەستێرە/٢ ، ئەستێرەی تالع . تێب ـ بەشێکی زانستی ئەستێرەناسێ کوٚن وای دادەنا کە چارەنوٚسی دنیا و هەموٚ خەلکی دنیا پەیوەندێ هەیە دەگەل حەوت ئەستێرەی گەروٚك (تە : ـ) کە تا ئەو کاتە ناسرابوٚن ، بەپێی حیساباتێکی دوٚرو درێژ دەیان‌دوٚزیەوە کە فلان ئینسان لەژێر سێبەری کام ئەستێرەدایە و کەی لەدایك بوە ، ئەو ئەستێرەیە لە کامە (بورج)دابوە ، ئەوسا چارەنوٚسی کابرا لەروٚی گەرانی ئەو ئەستێرەیە دیاری‌دەکرا ، پاتشایانی کوٚن بوٚ ئەم مەبەستە و گەلێ مەبەستێ‌تر ، ئەستێرەناسی تایبەتییان لە بارەگاکانیان رادەگرت . **ئەستێرەی بەیان** ـ (نت .) تە : ئەستێرەی روٚژێ. **ئەستێرەی تالع** ـ (نت .) تە: ئەستێرەی بەخت

□ « ئەستێرەی تالع روٚی‌کردە نەهات »
« بێ شنە و سروەی شەمال کزومات »
(پیرەمێرد ـ ٣٢٠)

ئەستێرەی روٚژێ ـ (نت .) ئەستێرەیەکە دەگەل سپێدە سەر لە لە ئاسوٚ دەردێنێ □ « چاووت ئەستێرەی روٚژێ ، سوٚفیان پێی دەچنە نوێژێ » (فولکلوٚر) ★ ئەستێرەی بەیان . **ئەستێرەی سەرشان** ـ (نت .) ، (تن .) شتێکە لە مەعدەنێکی زەردیاسپێ ، لە شێوەی ئەستێرە دروست‌دەکرێ ، ئەفسەرانی لەشکری هەر دەولەتێك بەپێی گەورە و پچوٚکییان و بەو جوٚرەی قانوٚنی وولاتەکەیان داینراوە چەند دانەیێکی لەسەر شان یا جێگای‌تریان دادەدروٚن . :: ئەم ئەفسەرە سێ ئەستێرەی لەسەر شانە ، بێ‌قەزابی خوٚ ئەستێرەمان

لەسەرشان دانادرۆی (نامانکەی بە
ئەفسەر) منەتی چمان بەسەرەوە
دەکەی ؟ **ئەستێرەی سیتوەیل**ـ (نت.)
١ـ یەکێکە لە ئەستێرە نەگەڕەکان،لە
جەنگەی گەرما و کاتی گەیشتنی
میوەجاتا هەڵدێ ، زۆر بە وورشە و
گرشەیە. تێبـ ـئەم ئەستێرەیە دوای
نیوە شەو سەر لە ئاسۆی کوردستان
دەردێنێ و دەگەڵ ئەستێرەی بەیان
کەمتر فەرقی دەکرێ بۆیە کورد
ناویان ناوە (کاروانکوژە) ٢ـ (کن.)
نایاب ، کەمدیار ، کەسێکی کەم
بیێندری :: خۆی لێکردۆتە
ئەستێرەی سیتوەیل

□ « عاشق‌بۆم بە ڕۆی ئەستێرەی
سیتوەیل »
« شۆرێ کەوتبوە ، دلەکەی پڕ
مەیل »
(پیرەمێرد ـ ١٥١)

ئەستێرەی کلکدار ـ (نت.) جۆرێك
ئەستێرەن کە کلکێکی کەموزۆر
درێژیان هەیە و ناوبەناو لە
(منظومە شمسی) نێزیك دەبنەوە و
دەبێندرێن ، کلکەکەیان لە (غاز) و
(هەلم) پێکهاتوە . ★ (بک .)
ستێرکی بدۆ (تە : ژابا ـ ٩) ،
ستەیر دۆف (تمـ : کف ـ ٦٨٩) ،
(گەڕۆسی ، کرماشانی) ئەسارەی
دومدار (تمـ : دۆمـۆرگان ،
لێکۆڵینەوەی زمانەوانی لەهجەکانی
کوردی ـ١١١). **ئەستێرەی گەڕۆك**ـ
(نت .) ، (تت .) ئەو ئەستێرانەن کە
بە دەوری ڕۆژا دەخولێنەوە، خۆیان
هیچ ڕۆناکییان نیە و نوری هەتاو
ڕۆناکیان دەکا ، زەوی یەکێکە لەوان
کە تا ئێستا (نۆ)یان ناسراوون و
تێکڕا پێیان دەڵێن (منظومەی
شمسی) و بەپێی نیزیکی و دووریان
لە ڕۆژ ئەمانەن : عطارد (لە هەموان
نێزیکترە لە ڕۆژ) ، زوهرە ، ئەرز
(زەوی) ، مریخ ، مشتەری ، زحل
ئۆرانۆس ، نیپتۆن . هێندێ لەو
گەڕۆکانە یەك یا چەند ئەستێرەیان
هەیە کە بە دەوریاندا دەخولێنەوە و
پێیان دەڵێن (مانگ) ، زەوی یەك
(مانگ)ی هەیە . **ئەستێرەی مانگی**
(نت .) ئەستێرەیەکە دەگەڵ مانگ
دەردەکەوێ و لە سەرەتای مانگدا
زۆر لێی نیزیکە هەتا مانگ گەورەتر
دەبێ،ئەویش زیاتر دووردەکەوێتەوە.
ئەستێرەی نەگەڕ (نت .) ، (تت .) ئەو
ئەستێرانەن کە لە جێگەی خۆیان
نابزوون (لە مەدارێکدا ناسوڕێنەوە) ،
ئەمانە خۆیان ڕۆناکییان هەیە ، وەکو
گەڕۆکەکان نەك هەر سارد نەبوونەوە،
بەڵکو گەرمایشیان زۆرە و
سروشتیان وەکی هەتاوە . ئەوانەی
زۆر لێك‌نێزیکن (نسبیاً) لە شەوا
کە ئاسمان ساف و بێهەور و
هەڵابێ ، وەکو پەڵە هەورێکی سپی
ڕۆناك دیاری دەدەن . (کاکەشان)
یەکێکە لەو پەڵە هەورە مەزنانە کە
١٨ میلیون ئەستێرەی گەورە و
بچوکی تێدا کۆبۆتەوە و هەر
چەندێکیان دەورەی ئەستێرەیەکیان
داوە و بۆنە (منظومە)یەك چوارساڵی
پێ دەوێ تا (نور)ی نێزیکترین
ئەستێرەی نەگەڕ بگاتە زەوی ، لە
کاتێکا دەزانین کە لە هەرسانیەیەکدا
نور ٣٠٠ هەزار کیلۆمەتر ڕێگا

دەبڕێ .

ئەستێرە ڕاکشان ـ (مصد . لا.) بزووتنەوە و جووڵانی ئەستێرەی (نەگەڕ)ە لە شوێنی خۆی و خوشێنی بەئاسمانا بەخێرایی :: چاووت لێ نەبوو ئەو ئەستێرەیە ڕاکشا. تێب ـ ئەو ئەستێرەی ڕادەکشێ لە جاذبەی منظومەی خۆی دەردەچێ ، وێڵێ (فضا) دەبێ و هەرچێ هاتە پێشی دەیداتە بەر ، تا دەگاتە ئاتمۆسفۆری زەوی پەڕش و بڵاو دەبێتەوە دەسووتێ ، جاروبارە کە ئەستێرەکە زل بێ ـ یا لەبەر هەرچێکی‌تر ـ بتوانێ بێتە ناو ئاتمۆسفۆری ئەرز ، جاذبەی ئەرز ڕای‌دەکێشی و لە شوێنێك دەدا قوڵی دەکا ، ئەوەی پێیان دەڵێن (بەردی ئاسمان) پاشماوەی ئەم کارەن .

ئەستێرەناس ـ [ئەستێرە + ناس (ناسین)] ، (صفا .) ، (تت.) ئەو کەسەیە سەری لە گەڕان و هەڵاتن و ئاوابوونی ئەستێران دەردەچێ ★ ئەختەرشناس ، حیسابگەر ، منجم .

ئەستێرەناسی ـ ١ـ (نا.) . لێكدانەوە و حیساب کردنی هاتوچۆ و هەڵاتن و ئاوابوون و بەرز و نزم بوونەوەی ئەستێرەکان و هەڵدان و هەڵێنانی ئەو کارەساتانەی بەپێی ئەم حیسابانە ڕوودەدەن . تێب ـ ئاشکرایە ئامانجی ئەم زانستە لە ڕابردوودا دەگەڵ ئێستا لێك‌جیاوازن. ٢ـ (حمص .) کاری زانایەکی ئەستێرەناس . ★ ئەختەرشناسی ، حیسابگەری .

ئەستێ لە باخەڵ ـ (نت.) ، (سیم.) یارییەکی بە کۆمەڵە لە کوردەواری تێب ـ خەڵکەکەی یاری دەکەن دەبن بە دوو دەستە ، دەستەیەکیان (ئەستێ) یەك لە باخەڵی یەکێك لە خۆیاندا دەشارنەوە و دەستەکەی‌تر دەبێ بگەڕێ بێ‌دۆزێتەوە ، ئەم‌یارییە شێوەیێکی‌تری گۆڕەوی بازی (جۆرابێن) و زەرفێن (فینجانێن)ە .

ئەستێڵ ـ (نا.) ، (سیم.) گۆلاوێکە لەبەر کانی و کارێزان دەکرێ و ئاوی تێدا کۆدەبێتەوە ، بۆ ئاودانی کشتوکاڵ ★ ئەستێر ، ئەستێرك ، گۆل .

ئەستێڵ‌گرتن ـ (مصد . مت .) پەڕۆوپاڵ یا تۆپەوانەی تایبەتی دەگونجی ئەستێڵ ئاخنێن ، بۆئەوەی ئاوەکەی بۆی دێ لەبەری نەڕوا :: ڕۆڵە ئیمڕۆ نۆرە ئاومانە بچن ئەستێلەکە بگرن .

ئەستێ‌وبەرد ـ (نت .) دەزگای ئاگر کردنەوە بۆ قەننەو سەبێلە و تفەنگ ، بەشێوەی کۆن . (تمـ : ئەستێ) .

ئەستێ و پۆشوو ـ (نت.) ١ـ دوو پارچەن لە دەزگای ئاگرکردنەوە ٢ـ (کن .) حاڵی دوو کەس کە پێکەوە هەڵنەکەن و کۆبوونەوەیان ببێتە مایەی ئاژاوە :: ئەم منداڵانە هەر دەڵەی ئەستێ و پۆشوون هەمیشە شەڕیانە . ★ کێردوپەنێر ، مشك و پشێلە .

ئەستێوور ـ [پە : ستەرڤەن]،

(صە.) ، (مك.) ١ـ حاڵی مەڕ ، بزن یا مانگایەك، كە ساڵێك نەزابێ و شیری نەبێ ٢ـ دارێكی بەری نەگرتبێ □.« ... دارە بە نەكان ئەستێووربوون بنیشتێكی زۆریان دەردەدا ... » (قزلجی : پێكەنین ـ ٨١) ★ ئەستەوێر، (بك.) ئەستەور، ستەورە (ژابا ـ ٩) ، ستەور (كف ـ ٦٨٨) هس : (هیندی كۆن) سەتەر = بێحاسل . (فرەنسی) ستێرێل = بێبەر (دارودرەخت) ، نەزۆك (گیاندار) ،بێحاسڵ (زەوی). تێب ـ من نەمبیستبوو ئەم ووشەیە بۆ دارودرەخت بگوترێ بەڵام دڵنیام كاكە قزلجی تا نەزانێ شتێك ڕاستە ناینووسێ .

ئەستێوولك ـ [ئەستێ + وول (لە : تێوولێن) + ئك] ، (نت.) شتێشێكی ئاسنە ٣٠/٢٠ سانتیمەتر درێژە سەرێكی پانكراوەتەوە ، سەرەكەی دیكەشی یان وەكو قولاپ و قەلانگ وایە، یان دەسكێكی داری ڕێ دەخرێ . بۆ كاروباری ئاشپەزخانە و چێشت لێنان و نانكردن بە كاردێت . **ئەستێوولكی تەندوور** (نت.) شكڵی هەروەك ئەستێوولك وایە ، درێژترە و نانی پێ لە تەندوور دەكەنەوە، ئەگەرنانیش لە خۆیەوە كەوتە ناو تەنوورەوە ، بەسەرە قولاپدارەكەی دەری دێننەوە و ئاگری تەندووریشی پێ خۆش دەكەن تێب ـ كەرتی دوەمی ئەم ووشەیە (وول) هەروەكو نیشاندراوە بەلای منەوە لە مەصدەری (تێ وولێن) كە ئێستا مانای (تێگوشێن) دەدا ، وەرگێراوە، واتێدەگەم كە (تێوولێن) شێوەیێكی كۆنتری (تێگێڕان ، تێوەردان) بێ و ئەم ئامرازە لەپێشدا هەر بۆ تەندوور و نانكردن بوە لە پاشان چۆتە ئاشپەزخانە. سەرەرای ئەوەش ڕێی دەچێتێ ئەم ووشەیە لە (ئەستێ) و (ئۆلك) پێكهاتبێ كە بەشی دوەمیان پاشبەندی پچووككردنەوەبێت ، لەم حاڵەتەدا هس : (هەستێ) لە لەهجەی باكوریدا و (ئەست) لە ئاوێستایێدا بە مانای ئێسقان .

ئەسر ـ (نا.) ، (سن.) تم : ئەسرین .

ئەسرۆ ـ (نا.) ، (مك.) شاخیمەڕ و بزن ، قۆچ □ « ... ساحێبی دوازدە بەران و حەوت نێری بە ئەسرۆمە ...» (تحفە : ج ٢ ـ ١٧٩) . تێب ـ (سرۆ) یا (سرڤە) لە ئاوێستایێدا بە مانای شاخ و چنگی گیانداران هاتوە و لە زمانی پەهلەوێدا بۆتە (سروڤ ، سرۆب) لە (یەسنە)دا كە بەشێكی ئاوێستای زەڕدوشتە (های ٩ ، بەندی ١١) ووشەی (سرڤەرە) وەكو صفەت بۆ هەژدیها باسكراوە (تم : پد : یەسنە ، ج١ ـ ١٦٢).

ئەسرێلك ـ (نا.) ، (مك.) ١ ـ گیایەكە ، گوڵی جوانە ، بنێكی ئەستوری هەیە كە ماددەیەكی نوسەكی تێدایە ، لە گەلێ شوێنی كوردستان شین دەبێ ٢ـ كوتراوی بنی ئەم گیایە كە لە كاروباری ژیانا وەكو چەسپ (صمغ) بۆ پێكەوە

نۆساندنی کاغەز و گەلێ شتی دیکە. بەکاردێت ★ چرێش ، سرێش .

ئەسرین ــ [ستـ : ئەسرەڤ ، ئەسرۆ . پە : ئەرس] ، (نا.) ئاوێکی سوێرە لە ژێر پێلوی چاوان دەزێتەوە و کاتی گریان دێتە خوار .

□ « خەفەت وادەتەن ، مەینەتان سادەی »
« وەخت بارانەن ئەسرین ! دەی پەی‌کەی ؟ »
(مەولەوی : مکب ــ ١٧٠)
« گەر وەفایێ لەو دەرەدێت و دەچێ مەنعی مەکە »
« سورمەیێ خاکی دەرت بۆ چاوی پڕ ئەسرین دەبا »
(وەفایی : گم ــ ١٣)

★ ئەسر ، فرمێسك . (بکـ.) ڕوندك . و ، ستر ، ئیستر ، هیستر (تم : ژابا ــ ٣٢٥) .

ئەسڕاڕ ــ [= : اسرار] ، (نا.) ١ــ قسە یا کارێکی پێویست بێ هەمو کەس نەیزانێ ، ئەو قسە و کارانە کە بێجگە لە شوێنی خۆیان ، نابێ دەگەڵ کەس باس بکرێن . نهێنیەکان ٢ــ کار یا قسەیەك هەمو کەسێ سەرەودەری لێ نەکا .

□ « دڵ سیری ژینی ئەگەر ئەزانێ »
«ڕێی بۆ ئەسڕاڕی مەرگیش ئەهانێ »
(سەلام : خەییام ــ ١٧٢)

ئەسکڵ ــ (نا.) خەڵوزی گەشاوەوە ، ئاگرێکی لە داری سوتەنێ کەوتبێتەوە و هیچ ڕەشایێ نەمابێ ★ پۆلو ، ١ــ پەرەنگ ، پشکۆ ، پەنگر ، سکڵ . (بکـ.) پەل . تێب ــ ئەم وشەیە زۆرکەم بەکار دەهێنرێ و سکڵ کە (ئە)یەکەی سواوە جێگەی گرتوتەوە .

ئەسکنجە ــ [أ] ، (نا.) (مکـ.) شوێنی پێکەوە نوسانی ئێسقانی ڕانی ئادەمیزاد دەگەڵ بەشی سەرەوەی لەشی (سیـ.) ئەشکنج.

ئەسکوند ــ [؟] ، (نا.) باری وەستانی جگ بە قیتێ لە یاری جگانێدا .

ئەسکوێ ــ (؟) ، (نا.) کەوچکێکی گەورەیە لە دار دروست دەکرێ دەسکێ درێژە ، تەنیا بۆ چێشت لێنان دەبێ . ● « لە هەمو دێزەیەکا ئەسکوێیە » (کن.) خۆی لە هەمو ئیشێك هەڵدەقوتێنێ . ★ (بکـ.) هەسکۆ ، هەسکە ، هەسك (تم : ژابا ــ ٤٤٤ و کف ــ ٣١٤) هس : ئوسکرە (فر.) گلێنەی ئاو خواردنەوە .

ئەسکەلە ــ [لە ئیتالی : سکالۆ] ١ــ ئەو شوێنەیە لە کەناری دەریا ، کە کەشتێ لەنگەری لێ‌بەردەداتەوە و ڕادەوستێ ★ (کئێر.) بەندەر ، (کعر.) مێنا . ٢ــ هەمو ئەو (خانو ، عەمبار و بارەنداز)انەی بۆ ڕاپەڕاندن و هاسان‌کردنی کاروباری لەنگەرخستنی پاپۆڕ (دابەزین و سواربونی خەڵك ، بارکردن و بارداگرتن) لە قەراغ بەحر دروست کرابێ .

١ــ ئەسکەمل ــ [؟] ، (نا.) ، (کعر.) یەکێکە لەو باریانەی بە

پــەڕی قومار دەکــرێ . ٢ــ تە : ئەسکەملە .

٢ــ ئەسکەمل ــ [أ] ، (نا.) ، (کعر.) تە : ئەسکەملێ .

ئەسکەملە ــ [أ] ، (نــا.) ، (مکـ.) قومارێکە بە پارەی مەعدەن دەکــرێ . ★ ١ــ ئەســـــکەمل ، (سنـ.) بەرزێلان ، شێر و خەت .

ئەسکەملێ ــ [أ] ، (نــا.) ، (کعر.) کورســـیبە بــۆ لە ســـەر دانیشتن لاجامەیێکی هەیە پشتی وێ دەدرێ . ★ (کعر.) ٢ــ ئەسکەمل ، (کئێر.) سەندەڵێ .

ئەسکەناس ــ (نا.) ، (سنــ.) تە : ئەسکیناس .

ئەسکەنجەبێن ــ [ئەســك + ئەنــکەبێن] ، (نتــ.) ، (کئێــر.) شەربەتێکی مــزرە لــە ســـرکە و هەنگوێن سازدەکرێ . تێبــ ــ أ) ئەم ووشـەیە لە پێشدا (سکەنکەبێن) بوە و کراوە بە عەرەبێ ، چونکو لە زمانی عەرەبێدا (ابتــداء بساکن) نابێ کردوێانەتــە (اسکنجبین) و سەر لەنوێ گەڕاوەتــەوە ناو زمانی کوردێ و فارسێ ، لــە فارسێدا (أ)ەکەیــان دیـــسان لێفڕێداوە بەڵام لە کوردێدا هــەروەك فارسێ دەنگی (گـ) بۆتە (ج) و (أ)ەکەش هەر ماوەتەوە . ب) ژابا (٢٤٠ و ٢٤٢) و معێن (فەرهەنگ : ج٢ ــ ١٩٠٠) ووشـــەی (ســك)یان بــە (سرکە) مەعنا لێداوەتــەوە . ج) حەوت بەش هەنگوێن (ئێستا قەند و شەکریش) دەگەڵ چوار بەش سرکە تێــکەڵاو دەکــەن و دەیکوڵێنــن ، ناوبەناو توێزێکی دەخەنە نێوان دوو پەنجــەوە و نەختێك دەیســـوونەوە ئەگەر هەودا هەودابوو (کێشێ‌هات) ئەوا دایدەگرن و پاش ساردبوونەوە دەیکەنە شووشە یا هــەر دەفرێکی تــرەوە و هەڵێدەگــرن ، وەختــی خواردنــەوە بــە دڵخــواز ئـاوی تێدەکــەن ، لەگـــەڵ (کاهــو)ش دەخورێ . ★ ئەسکەنجەمێن .

ئەسکەنجەمێن ــ (نتـ.) ، (مکـ.) تە : ئەسکەنجەبێن .

ئەسکەنە ــ [ئەس (أ) + کەن (هەڵکەندن) + ە ــ ئە/١] ، (نتـ.) ئامرازێکی دارتاشانە ، بۆکۆڵێن و هەڵکەندنی دار و تەختە بەکاردێت . تێبــ ــ شــێشێکی پــۆڵای چــوار پاڵــووە ، ١٠ ــ ١٢ ســانتیمەتر درێژە ، هەر پاڵوێکی سانتیمەترێك یا زیاتر پانــە ، سەرێکی دەســکی داری ڕێدەخرێ و سەرەکەی تری وەکــو تەڵەمی قــامێش دادراوە و و چەشنی چەقۆ تێژدەکرێ ، ئەو جێگایەی بیانەوێ بێکۆڵن لەسەرێ دادەنێــن و بە کوتکێــکی دار لــە دەسکەکەی دەدەن ، پارچە پارچە تــەڵاش و تەڵــەزم لــە تەختــەکە هەڵــدەکا ، هەر بەم جــورە چۆنی پێویــست بێ شوێنەکە گەورە و پان و قوڵ دەکرێ .

ئەسکیناس ــ (نــا.) ، (مکـ.) پــارەی کاغـــەز . ★ (سنــــ.) ئەسکەناس . (کعــر.) بانقەنۆت . □ « نازت بۆ ، نازت بێ + صەت تمەن ئەسکیناس پایەندازت بێ » (فۆلکلــۆر) . :: گیرفانی پڕ بوو لــە

ئەسکینناس ، جاران ئەسکینناسی
سەد دینارێش هەبوو . تێب ــ
وەکوو دەزانن پارە لە پێشدا مەعدەن
(مس ، زێڕ ، زیو ....) بوو ، لە
شۆڕشی فەڕەنسادا پارەی کاغەز
(حەواڵە بۆ سەر خەزێنەی میللی)
داهێنرا کە پێیان دەکوت
(ئاسیگنات) ئەم ووشەیە لە
ڕێگای زمانی عروسیەڕا (تم : معین :
فەرهەنگ . جا ــ ٢٧١) هاتۆتە
ناو زمانی فارسی و لەوێشڕا بۆ
کوردی . لەوانەشە بە هۆی
بازرگانی ڕاستەوخۆی نێوان بەشێك
لە کوردستانی ئێران و عروسیات ،
هەر ڕاستەوخۆ لە ڕوسیەڕا هاتبێتە
ناو زمانی کوردی .

ئەسلەحە ــ [= عا : اسلحة] ،
(نا.) تم : ١ــ چەك .
□ « ئەسلەحەی هەر میللەتێ ،
سا ، دەست و بازوی گەنجیەتی »
« ڕۆژی شوعلە بەخشی ئومێد،
فیکر و کاری گەنجیەتی
(دلدار : گە ــ ٢٦)

ئەسڵ ــ [= عا : اصل] ،
(نا.) ١ــ ڕێشە ، بناغە ، بنجوبناوان
٢ــ ڕەگەز ، بنەچەکە ، توخم
(بۆگیانداران) ٣ــ مەبدەء (سیاسی)
٤ــ چاك ، ڕەسەن ، نەجێب
// خراپ ، بەدەڵ :: ئەم کارە لە
ئەسڵا وا نەبۆ ئێوە واتان لێکرد ،
ئەسڵی نەتەوەی کورد دەچێتەوە
سەر (ماد)ەکان ، ئەم ئیستیکانە
عروسی ئەسڵە □ « یەکێك لە
نیشانەکانی قیامەتی سەرداری بەد
ئەسڵانە » .

« بێت و ئەسپی چەند ئەسڵ
بێ ، سواری چالاکی نەبێ »
« قابیلە دەرچێ ؟ لە مەیدانی
جیدال و جێگەڕەوت »
(دلدار : گە ــ ١٩)

ئەسڵزادە ــ [عا. کو.] ،
(صـ.) نەجێبزادە ، ئەو کەسانەی
لە بنەماڵەیێکی ناودارین // بۆرە
پیاو .

ئەسڵوفەسڵ ــ [عا.] ، (نت.)
١ــ ڕێشە و بناغەی کارێك ،
حەقیقەتی شتێك . ٢ــ باوباپیری
کەسێك یا بنەماڵێك :: ئەمەی
خەسرەو باسی دەکا هەر ئەسڵ و
فەسلێشی نیە ، کەس نازانێ
ئەسڵ و فەسلی چیە و لە کوێڕا
هاتوە ؟

ئەسڵەن ــ [= عا : اصلاً] ،
(بن.) ١ــ ئەوێ ڕاست بێ ، هەر
بەڕاستی ، لە حەقیقەتدا □ « ...
ئەسڵەن هەموو شتێك لەبەر یەك
ڕەوێوەتەوە ... » (قزلجی :
پێکەنێن ــ ٣٦) ٢ــ هێچ کاتێ ،
بە هێچ چەشنێ :: ئەسڵەن هەر
سەرێشی لێدەرناچێ ، ئەسڵەن وا
نیە ، ئەسڵەن ئەو کوڕە حەزی لە
خوێندن نیە .

ئەسمەر ــ [= عا : اسمر] ،
(صـ.) پیاو یا ژنێکی ڕەنگی پێستی
وەکوو ڕەنگی گەنم بێ ، گەنم ڕەنگ .
★ سەوزە ، گەندمی . تێب ــ
ئەم ووشەیە لە عەرەبیدا صفەتی
نێرینانە و بۆ مێیێنە (سمراء)
دەڵێن ، بەڵام لە کوردیدا ئەم
فەرقە ناکرێ و بۆ هەردوو جسن

بەکاردێت . ٢ـ (مجـ.) جوان ، خوێن‌شیرن ، ژێکەڵە. ٣ـ ناوە بۆ ئافرەت .

ئەسمەرپێچ ـ [عا. کو.] ، (صت.) چێغێکی بە بەنی ڕەنگاوڕەنگ چندرابێ و نەخشێن بێ .

□ « چێخی ئەسمەر پێچ ڕەشماڵی
جاف »
« ڕۆپۆشی شێوەی شای مشکێن
کەڵاف »
(سەلام ـ ٩١)

ئەسناد ـ [= عا : اسناد (سند)] ، (نا.) ١ـ هەمۆ کاغەزێکی شتێکی لێ‌نۆسرابێ ، کە لە باری قانۆنی و مێژوییەوە بۆ هەمۆ جۆرە کاروباری ماڵی و حقوقی نرخی هەبێ . ٢ـ هەمۆ جۆرە نۆسراوێکی بۆ ئیسپاتی مافێك یا ڕەت کردنەوەی داوایەك بە کەڵك بێ .

ئەسناف ـ [= عا : اصناف (صنف)] ، (نا.) ١ـ کۆمەڵی ووردەسەنعاتکار و کاسب و دوکانداران // تاجر ، بازرگان .

□ « گەرچی عەدلی ئێستە وایە ،
شێر لە ڕێوێ ڕەم ئەکا »
« حاجییە ، ئەسنافە ! ئیمڕۆ
ئیددیعای جەم جەم دەکا »
(سەلام ـ ١٥٦)

٢ ـ جۆر ، چەشن ، شکڵ (هەر بە مەعنا عەرەبییەکەی) تێب ـ ئەم ووشەیە بۆ مەعنای یەکەم هەر بە شێوەی جەمعەکەی دەکاردەکرێ ، بەڵام بۆ مانای دوەم لە جێگای جەمع ، جەمغ و لە جێگای موفرەد، موفرەدەکەی (سنف) بەکاردێت .

ئەسەر ـ [= عا : اثر] ، (نا.) ١ـ نیشانە و بەڵگەیەکی بۆنی شتێك لەوەختێکا لە شوێنێك پێشان بدات

□ « دیدەم هەمۆ شۆڕاوە بە
شوراوی سریشکم »
«لەم لەوحە نیگارێنە، نەعەین و
نە ئەسەر ما »
(نالی : گە ـ ٩)

٢ـ شوێن پێ ، جێ پێی ئینسان و گیانداری تر

□ « وەك نافە کە بۆبێ لە غەزالی
خۆتەنی گوم »
« خۆی بێ ئەسەر و ماوە لە
ئاهۆ ئەسەری سوم »
(ئەدەب : گە ـ ٤٤)

٣ـ ئەنجام و نەتیجەی کارتێکردنی شتێ یا کارێ لە کەسێ یا شتێکی دیکە . :: هەرچی نەسیحەتی دەکەین بێ ئەسەرە ★ هەتەر .

ئەسەرلێکردن ـ [عا. کو.] ، (مصد. مت.) کارتێکردن :: ئەم کارەساتەشی بەسەر هات کەچی هێچ ئەسەری لێ‌نەکردوە . ★ تەئسیر .

ئەسەف ـ [= عا : اسف] ، (نا.)، (کعر.) پێ‌ناخۆشی، دلگرانی،

□ « حەسرەت و داخ و ئەسەف ،
صەد ناڵەو و ئاهـ و فغان »
« بۆ ڕەئیسی شێخ و سادات و
ئەمیری کوردەکان »
(سەلام ـ ١٥٧)

:: زۆر جێگەی ئەسەفە تۆ ئەم قسەیە دەکەی . ★ ئەفسۆس ، داخ .

ئەسەفکردن ـ [عا. کو.] ،

(مصد. لا.) ، (كعر.) دەربڕینی داخ و ئەفسوس ، نیشاندانی پێناخۆشی لە کار و کردەوە و ڕووداوێك . :: ئەسەف دەکەم کە هێشتا نەمتوانیوە تێی بگەیەنم ، ئەسەفی دەکرد کە هەرچی دەکا بۆی حیساب ناکرێ .

ئەسیر ـ [= عا : اسیر] ، (نا. وصـ.) تە : ئێخسیر .

☐ « ئەگەر بێ یادی زولف و چاوەکەت یەك لەحزە سابیر بم »
« ئەسیری بەندی کافر ، کوشتەیی بێدادی ساحیر بم »
(وەفایی : گە ـ ٤٤)

ئەسیری ـ [ئەسیر + ٢ ـ ێ] ، [عا. کو.] ، (حمصـ.) تە : ئێخسیری

☐ « لە حەق لا مەدە ، هەر حەق بێژە »
« ژاری ئەسیری و دیلی مەچێژە »
(سەلام ـ ٦٢)

ئەشخاس ـ [= عا : اشخاص (شخص)] ، (نا.) کەس ، کەسان ، کەسەکان :: ئەو جۆرە ئەشخاسە کەلکی ئەم کارانەیان پێوە نیە .

☐ « پەندی پێشینیان ، ڕۆحی مەولەوی »
« تاریخ و ئەشخاس کوردی دڵ‌نەوی »
(سەلام ـ ١٤٦)

ئەشرەفی ـ [عا. کو.] ، (نت.)، (کنێر.) ١ ـ پارەیێکی زێڕی دەوڵەتی ئێرانەئی زەمانی قاجارەکان ، لە کوردستان زیاتر بۆ خشڵی ژنان دەکار کراوە ، سێ جۆرە : دە هەزاری (یەك‌تمەنی) مسقالێك زێڕ ، پێنج هەزاری نیو مسقاڵ زێڕ ، دوو هەزاری ، چارەگە مسقالێك .

☐ « هەرگا دیتم هیلال ئەو ئەبرۆی سیوەنگ »
« یەستیم ئەسرێن ، یە ئەشرەفیڕەنگ »
(مەولەوی : مکب ـ ٢٤٧)

★ سوورەشابێ . ٢ـ ناوی گوڵێکی دەستچێنە ، گوڵەکانی زەرد و خڕن وەك ئەشرەفی زێڕ دەچن . ٣ـ (هل.) گوڵەباغ ، گوڵی گوڵاو . ٤ـ ناوە بۆ ئافرەت .

ئەشراف ـ [= عا : اشراف (شریف)] پایەبەرز ، پیاوماقووڵ لە ناو کۆمەڵدا، نەجیبزادە، خانەدان.

☐ « صەت پیاوی گەورەی لێ لە ناو بردێن »
« دوو صەت ئەشرافی لی دروست کردێن »
(سەلام ـ ٧٠)

ئەشغال ـ [= عا : اشغال (شغل)] ، (نا.) ، (کعر.) ناوی وەزارەتێکە لە حکومەتی عیراقدا (ئێستا بۆتە ئەشغال و ئیسکان) سەرپەرشتی کاروباری ڕێگاوبان و پردان دەکا و بەسەر دروستکردنی خانوبەرەی دەوڵەتی ڕادەگا .

☐ « تا لە ئەشغالا بە صەد منەت بە ڕۆژی شەش قران »
« ئێشی جادەم پی سپێرا ، مولتەجی و بێچارە بووم »
(سەلام ـ ١٠٥)

ئەشقیا ـ [= عا : اشقیاء (شقیّ)] ، (نا.) ١ـ دز و بێحەیا ٢ـ شلتاغباز ، شەڕفرۆش ٣ ـ خۆبەئازازان ، ملهوڕ ٤ ـ ئەوەی گوێ ناداتە دابی کۆمەلایەتی و هەرچی ویستی دەیکا و خۆی بەسەر خەلکیدا دەسەپێنێ ٥ـ دز و ڕێگر . :: دەك بە زیادی خێرێ نەبێ خۆ ئەم هەتیوە پیسەی کوێخا بارامیش لێمان بۆتە ئەشقیا ، ئەم دنیایە بۆ وای لێهاتوە هەر دەمڕۆتێ دۆعانەی لە باخەلی خۆیدا دێت دەبێتە ئەشقیا و جادە نایکێشێ .

□ « غەرەز لەم جرت و پرت و فاك و فێکە »

« ئیتاعەی ئەشقیایە و دەفعی ئەشڕاڕ »

(ڕەزا ـ ٢٢)

ئەشقیایی ـ [عا. کو.] ، (حمص.) کارێکی پیاوی ئەشقیا دەیکا ، ئەوەی لە ئەشقیایان بوەشێتەوە :: ئەشقیایی پیشەی ئەوانە نیە کە شەرمیان بە خۆیانە.

ئەشك ـ [فر.] ، (نا.) تە : ئەسرین . تێب ـ ئەم ووشەیە هەرچەندە فارسی ڕۆتە بەلام لە شیعری کلاسیکی کوردیدا زۆر دەکار کراوە

□ « هێندە ڕاوەستا لە داوێن ، ئاوی فرمێسکی فیڕاق »

« بۆیە ویستا ئەشکی دیدەم ، قەترەیێکە و صەد حوباب »

(ئەدەب)

« لە دلدا چونکە هەر خوێنم دەخوا غەم »

« بە تەدریج ئەشکی خوێنێنم دەکا کەم »

(سالم : گە ـ ٨٦)

« ئەشکم کە لەگەل عەشقمە تفلێکی فەهێمە »

هۆشم کە لەکن خۆشمە پیرێکی نەزانە »

(نالی)

ئەشکنج ـ (نا.) ، (سیم.) تە : ئەسکنجە . □ « ... هەستی گەرمایی‌یەکی کرد لە ئەشکنجیا...» (ـ : ژان ـ ٢٠) .

١ ـ ئەشکنجە ـ [پە : شکەنجەك] ، (نا.) ١ـ ئازار و ناڕەحەتی ماددی و مەعنەوی .

□ « لە ئەشکنجەی شکنجی زولفی. ئەو بێ وەعدە موڕغی دل »

« دەنالێنێ وەکو بولبول لە صوبحی کازیبی شەودا »

(نالی)

٢ ـ تە : ئەشکەلە /٣ .

٢ ـ ئەشکنجە ـ (نا.) ، (سن.) ١ـ ئامرازێك بۆ ، بۆ جزوبەندی کتێبان ، جاران لە تەختە دروستدەکرا و ئێستا ئی ئاسن هەیە . تێب ـ دۆ پارچە تەختەی ئەستور ، نیزیکەی ٢٠ سانتیم پان و ٥٠ ش درێژ ، یەکێکیان دۆ میتلی ئاسنی بزغوی ماڕپێچی (جاران داری لەلەکراو)ی لێ قایم دەکرا و ئەویتری بە سەردا دەگیرا ، کتێبیان دەخستە نێوانی هەردۆ تەختەکەوە و بە سەرەبزغۆ توندیان دەکرد و کتێبەکەی ڕێك دەگوشی ★ ماووش، مەنگەنە، ئەشکەلە/١.

٢ ـ ئامرازێکە لە ئاسن دروستکراوە و دارتاش و ئاسنگەر و ... بەکاری دێنن بۆ توند وەستاندنی شتێك ، تا بە بڕبەند لێك و لۆسی کەن یا بە مشار بێبڕنەوە یا هەر مەبەستێکی تر . ★ گیرە ، مەنگەنە .

ئەشکنجەدان ــ [١ــ ئەشکنجە/١ + دان (فع.)] ، (مصد. مت.) تە : ئەشکنجەکردن .

ئەشکنجەکردن ــ (مصد. مت.) ١ــ ئازاردانی کەسێك بە ئامرازی تایبەتی . ٢ــ نازەحەتکردنی کەسێ بە قسە و توانج . ★ ئەشکنجەدان.

ئەشکنجەکێشان ــ [١ــ ئەشکنجە/١ + کێشان] ، (مصد. لا.) تۆشی ئازار و نارەحەتیبوون.

ئەشکەفت ــ (نا.) ، (سن.) تە: ئەشکەوت .

ئەشکەلە ــ [؟] ، (نت.) ، (سن.) ١ــ تە : ٢ــ ئەشکنجە/١ ، ٢ــ پارچە دارێکە ٧/٦ سانتیمەتر درێژە لە ناوەڕاستا لەلە کراوە ، پەتی تێدەخرێ و تەختەی دەوار و ڕەشماڵ و پارچەکانی خێوەتی پێ تێك دەکرێتەوە و لێکیان قایم دەکا. هس : ئیشکێل/١ ، ٣ــ ئامرازێك بوە لە زەمانی کۆندا بۆ ئازاردانی بەندی و تاوانباران . تێب ــ حەوت پارچە داری پچکۆلەیان دەهێنا کونیان دەکردن و بە پەت جەڵەدەکران ، بۆ ئازاردانی یەکێك دەیانکردە پەنجەی دەستی ، بە جۆرێك کە هەر قامکێکی دەکەوتە نێوان دو پارچە دارەوە و پەتەکانیان توندەکرد . ★ ١ ــ ئەشکنجە/٢ ، چێوجەڵە .

ئەشکەنە ــ [ئەشك + ئەنە] ، (نت.) ، (مک.) ١ــ گوشتاوێکی خەست و خۆڵە کە جاروبار پێوازێشی تێدەکرێ و هێچی تر ، ٢ــ (سن.) پیازاو ، کاروانئاشێ (تە : مخ. ج ١ ــ ٥٨) . تێب ــ بەشی دوەمی ئەم ووشەیە (ئەنە) ، بە لای منەوە هەر (ئێنە)یە کە دەبێتە پاشبەندی ناوی گەلێ چێشتان : ترخێنە ، لەپێنە ، ماشێنە ، نیسکێنە و ... و ... و بەشی یەکەمێشی (ئەشك) ڕەنگە دەگەڵ (٢ــ ئاش/٢) پێوەندێکیان هەبێ .

ئەشکەوت ــ [؟] ، (نا.) ١ ــ هڵۆلایی سروشتی شاخ و چیا کە لە ئەنجامی گۆڕانەکانی (جیۆلۆجی) لە زۆر کۆنەوە هەن و ئادەمیزاد پێش ئەوەی فێری خانو دروستکردن بێ ، تێیاندا ژیاوە. :: ئەشکەوتی شانەدەری بە ناوبانگە ، ئەشکەوتی کەرەفتو لە کوردستانی ئێرانە . ٢ــ ئەو شوێنانەی ئادەمیزاد ، لە ڕەوەز و زەرد و ماهان وەکو وەتاغ دروستیکردون :: ئەشکەوتی (فەقرەقا) لە نێزیکی مەهابات دەستکردی (ماد)ەکانە ، ئەشکەوتی قیسقەپان لە دێی (زەرزی) نیزیکی (چەمیڕەزان)ە . ★ ئەشکەفت ، (بک.) شکەفت ، غار ، (هو) مەڕ .

ئەشکەولەت ــ [؟] ، (نت.) ، (مک.) بنەگۆزە و دێزەی شکاو کە

هێشتا ئەوەندەی پێوە مابێ ئـاو یا شتێ تری تێبکرێ بۆهەر مەبەستێك بێ . هس : سوالەت .

ئەشیـاء — [= عـا : اشیـاء (شـیء)] ، (نـا.) شـتومەك ، کەلوپەل . :: پارەمان نـاردوە بـۆ شار هەندێ ئەشیامان بۆ بێنـن ، تۆفیق لیستەکەی لە مەلا سـەعید وەرگرت و ئەشیاکانی کڕێ .

ئەصحابە — [= اصـحاب] ، (نا.) ١— هاوڕێیـانی پێغەمبـەری ئیسلام ، ئەو کەسـانەی بەزەمانی پێغەمبەر ڕاگەیشتون :: ئەصحابەی سپی سـەیرانگایە کـە لە نێـزیك شـاری مەهـابات . ٢ — (مجـ.) پیاوی‌چـاك :: هەردەلـەی ئەصحابەیە .

ئەعزا — [= عـا : اعضـاء (عضو)] ، (نا.) ١— تم : ٢— ئازا . ٢— تم : ئەجزا/٢ .

ئەعلا — [= عـا : اعلی] ، (صـ.) ، (کنێر.) ١— بلیند ، بەرز (مەعنەوی) :: شێخ خودا دەرەجەی ئەعلا کا دەیفەرمو ... ٢ — چـاك ، باش (مـاددی) :: کێهـە فاسـونیا لەهەموان ئەعلاترە بۆمان بێنە .

□ « بۆ عیشقی مەجازی‌تۆ ، بۆ مەحرەمی ڕازی‌تۆ »

« شەوگـاری درازی تۆ ، ئەعلا کوڕ و ئەحلا کچ »

(نالی)

★ (کمر.) عال ، عالی .

ئەعیان — [= عا : اعیان (عین)]، (نا.) ، (کنێر.) تمـ : ئەشراف .

□ « .... گوتی : تـۆ ئێژێ‌چە ؟ ئەی نایدەین چ‌ئەکەین ، هادێ‌خان ئەعیانە و ماڵی لەشارە و هەر خۆی حەساوە ... » (قزلجی : پێکەنین — ١١٩) .

ئەعیانی — [ئەعیان + ٢— ئی] ، [عا. کو.] ، ١— (صـتـ.) ئەوەی پێوەندی بەپیاوی ئەعیانەوە هەبێ . :: خانوبەرەیەکی ئەعیانی کردوە . ٢— (حمصـ.) ئـاکار و خـوی ئەشـراف و گەورەپیـاوان ، ئەعیانـەتی . :: لافـی ئەعیـانی لێدەدا و لێشی نایە .

ئەغز — [= عا : أخذ] ، (نا.) ، (سـیمـ.) ١— هـەوەسی دەسـت بەسـەر مـاڵی خەڵـکدا گـرتن . ٢— بێ ئـەوەی خـاوەنی ڕازی‌بێ ماڵی کەسێك بۆ خۆبردن . :: هەر بە ئەغـز قەڵەمـەکەی شـێرکۆی داگیرکرد ، فێربوە هەرچی بەرگێری کەوت دەستی بەسەردا دەگرێ و بە ئەغزی دەزانێ .

ئەغلەب — [= عا : اغلب] ، (صـ.) زۆر ، زۆرتـر ، زیاتـر . :: ئەغلـەب ئەوکەسـانەی زۆر قسـەدەکەن کەمتـر تێـدەگەن ، ئەغلـەب دەی‌بێنـم سـەری بەرداوەتەوە ئاگای لـە دنیا نیە .

★ ئاغلەب . ئەغلەبە . ئەکسەر

ئەغلەبە — [محر. عـا.] ، (صتـ.) ، (مکـ.) تم : ئەغلەب .

١— ئەغیـار — [؟] ، (صـ.) (مکـ.) حـاڵی کەسـێکی هۆشـی لەسەرخۆی بێ ، سەرخۆش نەبێ . // سەرخۆش ، مەست . تێبـ — ئەم وشـەیە هەر بۆ دژی مەستی

بەکاردێت .

٢ـ ئەغیار ـ [= عا : اغیار (غیر)] ، (نا.) بێگانە ، کەسانێکی نامەحرەم حیساب دەکرێن بۆ مەسەلەیێك . // خۆمانە ، یار .

□ « نە ڕێی حەسحەس بۆ ، نە بەد ، نە ئەغیار »
« تەنها سەعاتێك ، تەنها من و یار »
(پیرەمێرد ـ ١٦٧)

□ « هەروەختێ خەرگای شای ستێمێن‌عوزار »
« خالی بێ جەخۆف ، ووجوود ئەغیار »
(خانا ـ ٧٨)

ئەغیاربونەوە ـ [١ـ ئەغیار + بونەوە] ، (مصت. لا.) وەهۆش هاتنەوەی کەسێکی سەرخۆش .

ئەغیاری ـ [١ـ ئەغیار + ٢ـ ئی] ، (حمصب.) ووشیاری ، لەسەر هۆش بوون . // مەستی ، سەرخۆشی .

ئەفریقا ـ (نا.) ، (کێر.) یەکێکە لە پێنج ئیشکانییە گەورەکانی دنیا ، ٣٠ ملیون و ٢٢٤ هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشە پانە و لەسالی ١٩٦٩دا نیزیکەی ٣٢٠ ملیون نفوسی هەبوە (تە : لارۆس ـ ٩٩٧) ★ (کەر.) ئەفەریقا .

ئەفسانە ـ (نا.) ١ـ چیرۆکێکی ڕوداوی کۆنی وا بگێڕێتەوە نەچێتە مێشکەوە و ئاقل نەیگرێ ★ حەکایەت ، داستان ، نەقل ، (هو.) ڕاز ، هەقایەت . ٢ـ (مجـ.) قسەی ناڕاست ، قسەیەك بە مەبەستی خەلەتاندن بکرێ

□ « میهری ڕوخی زێبات ، بە ئەفسانەیی زاهیر »
« دەرناچێ لەدڵ ، زەحمەتی بێهودە چلازم »
(ئەدەب : گە ـ ٥٩)

« نەا ، ئەو دەبدەبە و ، سەر ئەو سەراوە »
ئێستە ئەفسانە و نەخشی سەراوە »
(پیرەمێرد ـ ١٢٥)

« شەش مانگ بەم ئەفسانە گلێ دامەوە لای خۆی »
« نەم‌زانی ملم بشکێ تێدا چۆم زەرەرم کرد »
(ڕەزا ـ ١٣)

ئەفسوس ـ [پە : ئەپەسوس]، (نا.) داخ و حەسرەت ، حەیف .

□ « صەدهەزار ئەفسوس بۆ ئەهلی بیلادی مە ئەدەب »
« قەت‌نەبو فەرقێ بکەن ، کێ زەڕگەرە ، کێ کورەتاب »
(ئەدەب)

ئەفسوس‌خواردن ـ (مصت. لا.) ئاخ‌هەڵکێشان و خەم و خەفەت خواردن بۆ شتێك کە لەدەس چوبێ، بۆ کەسێکی مردبێ یا بۆ ڕوداوێکی ناخۆش .

ئەفسون ـ [پە : ئەفسون] ، (نا.) ١ـ ئەو قسانەی جادوباز لەبن لێوەوە دەیکا★ ئیسم/٢ . ٢ـ قسە یا ئەدا و ئەتوارێك کە پیاو لە خشتە دەبا و هەڵی‌دەخەڵەتێنێ . □
« هەزار ئەفسون و جادوی پێوە ئاوێزانە ئەم ڕێشە » (ڕەزا ـ ٤٦)

« شێوەی شێرینی نێرگس لەو
رێیــە »
« ئەفسوٚنی شێوەی شـێرینی
پێیــە »
(پێرەمێرد ــ ١٣٧)
تێبـ ــ وەکوٚ ژابا نوٚسیویە (لاپەرە ــ ٤٤٧) هەڤسـوٚن بــە کەســێك دەووترێ کە (هاریێ) و ئێش و ژانی گران چاکدەکاتەوە .
ئەفسوٚنباز ــ [ئەفسوٚن + باز (ر.ر. فعـ.)] ، (صفا.) ، (سـ.) ١ ــ کەسێکی کاری ئەفسوٚن کردن بێ . ٢ــ خەلك خەلەتێن ★ جـادوباز ، سیحرباز ، فێلباز ، ئەفسوٚنگەر ، ئەفسوٚنساز .
ئەفسوٚنبازی ــ [ئەفسوٚنباز + ٢ــ ئیێ] ، (حمصـ.) ١ــ بەکــار هێنـانی سـیحر و جــادوٚ ٢ ــ خەلەتاندن و لەخشتەبردنی خەلــك بەقسەی لوٚس . ★ ئەفسوٚنسازیێ، ئەفسوٚنگەریێ .
ئەفسوٚنخوێندن ــ (مصد. لا.) ١ــ وورتەوورت کردنی سیحربـاز لەژێر لێویەوە . ٢ــ (کنـ.) قسەی لوٚس کردن .
ئەفسوٚنساز ــ [ئەفســوٚن + ساز (ر.ر. فعـ.)] ، (صفــا.) تە : ئەفسوٚنباز .
ئەفسوٚنسازی ــ [ئەفسوٚنساز + ٢ ــ ئــیێ] ، (حمـصـ.) تمـ : ئەفسوٚنبازیێ
☐ « خـوسرەو رەزاشـــەن بــە ئەفسوٚنســازیێ »
« بە دەس شابوٚر بدەروٚم بازیێ »
(خانا ــ ٣٢٩)

ئەفســوٚنگەر ــ [ئەفسوٚن + گەر (پـ.)] ، (نفا. ، صفــا.) تە : ئەفسوٚنباز .
☐ «خەستەیی موژگان خەدەنگێکم،
نیگاهی دڵ بەرە »
« بەستەیی گێسوٚ کەمەندێکم ،
دەڵەی ئەفســوٚنگەرە »
(ئەدەب)
ئەفسوٚنگەریێ ــ [ئەفسوٚنگەر + ٢ــ ئــیێ] ، (حمـــصـ.) تمـ : ئەفسوٚنبازیێ .
١ــ ئەفسەر ــ [پە : ئەپیسـەر]، (نا.) تانجی پاتشـایان ، کڵاوێکـی شایان بە گەواهێرات دەیرازێننەوە و لەسەری دەکەن .
☐ « بە رەفتار جە باد سـەبوکخێز تەرەن »
« شایستەی شاهان ساحێب ئەفسەرەن »
(خانا ــ ٤٨).
تێبـ ــ « لە ئاوێستایێ (ئەئیـوی) پێشـبەند (= لـە ، لەســەر) + (سەرە) = سـەر ، یەعنـی : ئەوەی لەسەریێ دەکەن ... تە : هەوسار» (معین : بورهان . ج ١ــ ١٤٨) .
٢ــ ئەفســـەر ــ (نا.) ، (تبـ.) ئەو کەسەی لە ئوٚردوٚی دەوڵەتاندا، دەرەجـەی لــە (نـــاییبزابت) بەرەژوٚرە . ☐ « ... باپیراغا بــە کا حسێنیدا وەلامێکـی زوٚر توند و تیــژی بوٚ ئەفســەری عوسمـــانیێ ناردەوە ... » (قزلجیێ : پیکەنێن ــ ٤٣) تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە فارسیێرا هــاتوٚتە نـــاو زمـــانیکوردیێ (فەرهەنگستان) لە (ئوفیسیە)ی

فرەنسی و (ئۆفێسەر)ی ئینگلیسی وەرگرتوە .
(تم : معێن . فەرهەنگ . جا ــ ٣١٦) ، ئەوانیش لە (ئۆفیسیۆم)ی لاتینی بە مانای (فەرمانبەری گشتی)یان وەرگرتوە (تم : لارۆس ــ ٦٣٤) ★ (کعر.) زابست ، زاووت . (کئێر.) گەورە .

ئەفلاك ــ [= عا : افلاك (فلك)] ، (نا.) ئاسمان ، ئاسمانان .
□ « منجم کەرگەس و لاشەی لە لا ، شەیئێکە نازانێ »
« کە ئەم ئەفلاکە چەند لاکە ،
کە ئەم گەردونە چەند دونە »
(نالی)

ئەفەرۆز ــ [نا.] ، (کعر.) تم : ئەفەرۆزکردن .

ئەفەرۆزکردن ــ (مصت. مت.) پاش‌گوێ‌خستن ، حیساب بۆ نەکردن ، تەرك‌کردن ، ئیهمال‌کردن، بەلاوەنان (ی کەسێك) :: دەبوایە هەر زو ئەفەرۆزی‌کەی بۆ دۆستایەتی نابێ ، دەمێکە ژنە گەورەکەی ئەفەرۆزکردوە ، هەر خۆمان بچین و ئەم کابرایە ئەفەرۆز کەین باشە . تێب ــ بەلای منەوە ئەم ووشەیە لە دەوری عوسمانیدا هاتۆتە ناو زمانی کوردی ، ئەوانیش لە (ڕێفوزێ Refuser) فرەنسی‌یان وەرگرتوە کە هەر بەم مانایانەیە هس : (عا : رفض) .

ئەفەریقا ــ (نا.) ، (کعر.) تم : ئەفریقا .

ئەفەندی ــ (نا.) ، (کعر.)
١ــ لەقەبێکە بۆ ڕێزلێنان بە پیاوە گەورەکانی عوسمانی کوتراوە .
٢ــ بۆ ڕێزگرتن دەخرێتە دوای ناوی پیاوانەوە □ « ... لە حەواشەوە عبدالقادر ئەفەندی سنوری ملکی خۆی دیاری‌کردوە ، تەنانەت هەتاویش بەخۆڕایی ناتوانی ڕێی بکەوێتە ئەوێ » (قزلجی : پێکەنین ــ ٢٥) . ٣ــ هەر کەسێکی چاکەت و پانتۆلی دە بەردابێ . ٤ــ بۆ تەوس و پلار بە ڕاوێژێکی تایبەتی دەکوترێ .
:: ئەفەندی ! ئەوە لە کوێ بوی . هۆی ئەفەندی فەردە ئەوە بۆ واز لەم قسە زلانەت ناهێنی . تێب ــ دوکتۆر معین دەڵێ : ئەم ووشەیە لە (ئۆتانتیکۆس)ی یونانی وەرگیراوە و ئاوای مەعنا لێداوەتەوە (ئەو کەسەی بۆ خۆی ئیش دەکا ، مستقل بذاته) ، (تم : فەرهەنگ . جا ــ ٣١٩) .

ئەقتاعی ــ [= عا : اقطاعی] ، (نا.) تم : دەرەبەگ .
□ « داری ئەقتاعی لەبن ئەهێنین »
« لە مەکری ئینگلیس دنیا ئەبێ چۆڵ »
تێب ــ ئەم ووشەیە لە کوردیدا زۆر تازەیە .

ئەقسات ــ [عا : اقساط (قسط)] بەش ، بەشەکان :: ئوتومبیلەکەی بە ئەقسات فرۆشت ، ئێستا پیاو دەتوانی ناومالی تەواو بە ئەقسات بکڕێ .

ئەقل ــ (نا.) تم : ئاقل/١ .

ئەقەللەن ــ [= عا : اقلا] ،

(بن.) بە لانی کەم ، بەلای کەمێ ، هێچ نەبێ :: هەر وا بێ دەنگ دانیشتوی ناوی دەنێی چی ئەقەللەن تۆش قسەیەك لەم کارەدا بکە . ئەقەللەن پێنج دینـاری تێدەچێ .

١ــ (ــ ئەك) ــ [په : ئەك] ، (پب.) ١ــ بە دوای هێندێ ناوانەوە دەلکێ و ناوێکی تازە دروست دەکا :: سەرەك (سەر) ، کەپەك (کەپ) ، تیرەك ، دتیرەك (تیر) ، کرمەك (کرم) ، پەشمەك (پەشم) ، ناخونەك (ناخون) . ٢ــ بە دوای هەندێ صفەتانەوە دەنوسێ و دەیانکا بە ناو :: خامەك (خام) ، کالەك (کاڵ) ، کورتەك (کورت) ، گشتەك (گشت// خاو) . ٣ــ بە دوای ڕیشەی مەصدەرەوە دەنوسێ : أ) دەیکاتە ناو :: بەستەك (بەستن) ، پەستەك (پەستاوتن) ، ڕنەك (ڕنین) . ب) دەیکاتە سێغەی موبالەغە :: بڕەك (بڕین) ، زەنەك (زەن) نوسەك (نوسان). ٤ــ بە ئاخری صفەتێکەوە دەنوسێ و صفەتێکی نوێ پێكدێنێ :: زیرەك (ژیر) ، کوێرەك (کوێر) ، پیرەك (پیر) = (بک.) ژن . ٥ــ أ) بە دوای ناوی دێهاتەوە دەلکێ :: سێتەك ، چەمەك . ب) لە لەهجەی باکوریدا (٢ــ ئان/٣)شی بە دودادێت ، بەلام (ن)ەکە زۆر کەم لە دەم دەردەکەوێ و شێوەی (ئەکا) وەردەگرێ :: کەمەکا (کەم + ئەك + ئان) گوندێکە لە نیزیك دهۆکێ ، سێدەکا (سێد + ئەك + ئان) گوندێکە لە برادۆست . ٦ــ لە تەرکیبی کۆمەلێکی زۆر (ناو)ی زمانی کوردیدا دەبینرێ ، ئەگەر بێت و جودابکرێتەوە ڕەگەکان هیچ مەعنایەك نا بەخشن :: دەلەك ، مەچەك ، کۆمەك (گ) ، جەندەك ، تۆلەك ، نیفەك (نافەك) . گومانی تێدا نیە ئەم ڕەگانەی کە ئەو ناوانەیان لێ دروست بوە وەختێك (ڕەنگەزۆرکۆن) مەعنای سەر بە خۆشیان هەبوبێ و لە بیران چونەوە. تێب ــ أ) ئەم پاشبەندە لە حالەتێ کە دەبێتە مایەی پێکهاتنی ناو جاروبارە حالەتێکی پچوکایەتیش تێکەڵ بە ناوە تازەکە دەکا . :: ڕنەك . ب) وەکو دەزانین ئەم پاشبەندە لە زمانی پەهلەویدا بە دوای گەلێ ناوانەوە هەبوە کە ئیمڕۆ (ك)ەکەی سواوە و پاشبەندی (ئە)ی بەجێ‌هێشتوە :: نامەك (نامە) ، بەندەك (بەندە) ، هەلێلەك (هەلێلە) ، لوتەك (ڕوتە) ، سایەك (سایە) ، ڕۆچانەك (ڕۆچنە) .

٢ــ ئەك ــ (ئە.) بۆ دەربڕینی هەست و ویست (زیاتر بێزاری و ناڕازیێتی) بەرانبەر بە کار و کردەوەی یەکێك :: ئەك نەڕۆی بۆ دروی دەیکا ★ دەك ، هەك .

ئەکسەر ــ [= عا : اكثر] ، (صە.) تە : ئەغلەب :: ئەکسەر وەختی لە چاخانە بە دۆمینە ڕادەبوێرێ .

ئەککو ــ (ئە.) ، (مک : ــ مەنگوڕایەتی) بۆ دەربڕینی خەفەت و خەم لە بەر ڕوداوێکی ناخۆش یا

سەر سوڕمان لە كارێك ، بەكاردێت ★ پەك ، پەككو .

١ـ (ـ ئەكە) ـ (پ.) بە دواى ناوى نەناسراو (نكرة)ەوە دەنوسێ و دەيكا بە ناسراو (معرفة). :: كوڕەكە، منداڵەكە ، پياوەكە . تێب ـ ١ ـ ئەگەر ئەو ناوەى بەم پاشبەندەوە دەلكێ بە (دەنگبزوێن)ێك دوايێ هاتبێ كار دەكاتە سەر يەكەم كەرتى پاشبەندەكە (ئە) : أ) ئەگەر ناوەكە بە دەنگ بزوێنەكانى (ا) ، (ۆ) يا (ێ) دوايێ هاتبێ (ئە)ى پاشبەندەكە دەبێتە (يە) :: چرا (چرايەكە) ، درۆ (درۆيەكە) ، تەشوێ (تەشوێيەكە) ، دەشكرێ (يە)كە فرێبدرێ :: چراكەى هێنا ، درۆكەى سوربۆوە، تەشوێكە دەمەزەرد بكەن . ب) ئەگەر دوايێ ناوەكە بزوێنى (ۆ) بۆ ئەوا دەگەڵ (ئە)ى پاشبەندەكە دەبێتە (ۆ) :: بۆزۆ (بۆزۆكە) ، بردۆ (نردۆكە) ، مردۆ (مردۆكە) ج) كاتێ ناوەكە بەبزوێنى (ێ) بڕابێتەوە (ئە)ى پاشبەندەكە لە پێشدا دەبێتە (يە) و پاشان بە هەردوكيان (ێ + يە) بزوێنى (ێ) دروستدەكەن :: برسێ : برسىيەكە.ـ پياوە برسێكە چوار كولێرەى خوارد . پشتێ : پشتىيەكە ـ پشتێكە بخەرە بن شانت . د) ئەگەر دوايێ ناوەكە (ئە)بێ دەبێتە هۆى لەناوچونى (ئە)ى پاشبەندەكە :: دەستە (دەستەكە) ، ڕستە (ڕستەكە) ، كفتە (كفتەكە) . ٢ـ ئەگەر ناوەكە صفەتێكى بە دوادا هات پاشبەندەكە لە باتێ ئەوەى بە دواى ناوەكەوە بنوسێت بە ئاخرى صفەتەكەوە دەلكێ . :: پياوە ئازايەكە ، درۆ گەورەكەى ، منداڵە زيرەكەكە ، گايە قەشكەكە . ٣ـ ئەو ناوانەى ئەم پاشبەندەيان چوبێتە سەر لە حاڵەتى جەمعا (ئە)ى دوايێ پاشبەندەكە فرێدەدرێ و (ئان) جەمعێ پێوە دەلكێندرێ . :: كوڕ ، كوڕەكە ، كوڕەكان . چرا ، چراكە ، چراكان منداڵە زيرەكەكان . ٤ـ لە وشەيێكدا كە بەم پاشبەندە پێكدێ، قورسايێ تەلەفوز دەكەوێتە سەر ئاخر كەرتى ناوەكە . هس : ٢ـ ئەكە .

٢ (ـ ئەكە) ـ [١ـ ئەك/١و٢ + ٥ ـ ئە/١] ، (پب.) بۆ بچوككردنەوە و وێكچواندن (تەشبيه)بە دواى هەندێ (ناو) و (صفەت)ەوە دەنوسێ و دەيكاتە ناوێكى تازە :: پوڵەكە (پوڵ ، قوچەكە (قوچ) ، كوژەكە (كوژ) ، تورەكە (تور). تێب ـ قورسايێ تەلەفوز لە وشەيێكدا بەم پاشبەندە دروستبوبێ دەكەوێتە سەر كەرتى هەرە دوايێ . هس : ١ـ ئەكە .

(ـ ئەكێ) ـ (پ.) ١ـ بە دواى بەندى كات و شوێن (قەيدى زەمان مەكان)ەوە دەنوسێ و قەيدێكى تازە يا صفەتى لێپێكدێنێ :: ئێجگارەكێ ، پێشەكێ . ٢ـ بە دواى هەندێ صفەت و ناوانەوە دەلكێ و صفەتێكى لێدروست دەكا :: خێڵەكێ، دەشتەكێ، سەرسەرەكێ، كەرەكێ . ٣ـ بە هەندێ ناوى مركبەوە دەنوسێ ، وشەيێكى لەم

تەركیبە پێك دێت بەیانی حالەت دەكا :: دۆپشتەكێ ، سێجرتەكێ ، چوارمەردەكێ ، پێنج‌خشتەكێ .
تێبـ ـ ا) لە هەمۆ حالەتەكاندا ئەم پاشبەندە مانای (بەشێوەی) لە مانای ووشەكە زیاد دەكا . ب) ئەگەر دوایێ ئەو ناوەی دەگەڵ ئەم پاشبەندە تەركیب دەبێ (بزوێن) بێ، لە تەركیبدا دەڕوا .

ئەگرە ـ (نا. و بنـ .) ، (سنـ .) تمـ : ئێرە . □ «ئەرێ مالّ مەلاّ عەولاّی لۆتدافزیاگ ئەگرەس ؟ »

ئەگرێجە ـ [ئەگرێ + جە = چە] ، (نتـ .) چەپكە مۆی سەری ئافرەتانە كە بە لاجاینگیاندا شۆڕدەبێتەوە و لە حاستی كوڵمە هەوداكانی بە مقەست هەڵدەپاچن تا بە قەدەر یەكیان لێ بێ .

□ « گوارە كەوتۆتە ژێر ئەگرێجەی
خاو »
« هەڵاوەسراوە لە خوێندا
گیراو »
(پیرەمێرد ـ ١٥٦)

تێبـ ـ (ئیگرێ) ئامرازێكی مۆسیقایە كە (ژێ)ی زۆرە (تمـ : معیّن . فەرهەنگ ، ج ١ ـ ٣٣٤) ، جا لەوانەیە (ئەگرێجە) دەگەڵ ئەم ووشەیە پێوەندێكی هەبێ ، فارس (ئەگرێجە) بەكارناهێنن و لە هێچ قامۆسێكی فارسیدا نەنۆسراوە و (ئیگرێ)ش بەكار ناهێندرێ و تەنیا ووشەی ناو قامۆسە .

ئەگرێجە بڕین ـ (مصتـ. متـ.)
١ـ بڕینی ئەگرێجەی ئافرەتێك ، وەكۆ سزایەك بەرامبەر تاوانێكی كردبێتی . ٢ـ (كنـ .) شۆرەیێ بەسەرهێنان ، ڕیسواكردن (هەر بۆ ژنان) . هس : سەرتاشین .

ئەگرێجە برینەوە ـ (مصتـ. لا.) جوداكردنەوەی هێندێك لە پرچی ئافرەت و كورت كردنەوەی و بەردانەوەی بە لاجانگا (كردنی بە ئەگرێجە) .

ئەگەر ـ [پهـ : هەكەر] ، (تبـ. و بنـ.) بۆ ئەم مەبەستانە دەكار دەكرێ
١ـ ئامرازی شەرتە :: ئەگەر چۆی بۆ بەغدا ئاگادارم كە، ئەگەر نەخۆش بۆی بچۆرە لای دوكتۆر

□ « ئەگەر دەمزانی لە كوێ
دەنوستێ »
« سینگم دۆشەگ بۆ بۆم
ڕادەخستێ »
(فۆلكلۆر)

٢ـ لە پێش ڕستەیەكدا كە (خەبەر)ەكەی بە شێوەی پرسیار بێ گومان و دۆدڵێ لە ڕاستی قسە (ئیددیعا)یەكی لە (مبتدا)كەدا باسی كراوە پێشان دەدا . □ « ئەگەر كوێستان + (زەمیرێك بە دوایدا دێت) وا خۆشە ، كوڵ دۆگ + (زەمیرێك وەك زەمیرەكەی پێشۆ) مانای (كوێستانی خۆش نیە) .
٣ـ لە پاش سوێند دێ و مانای ئەو ڕستەیەی كە بە دوایدا دێ هەڵدەگێڕێتەوە :: بە سەرێ تۆ ! ئەگەر ئەم قسەیە وابێ (وانیە) وەڵڵاهی‌ئەگەر كتێبت لێك كردبێتەوە (لێكت نەكردۆتەوە) ، ٤ـ جاروبار مانای (كە) دەبەخشێ :: جا ئەگەر

تۆ دەگەڵ خـۆت نەی‌بەی چیی بـۆ دەکری (جا کە تۆ ...)

ئەگەر تێ‌خستن ــ (مصت . متە.)
١ــ گومان خستنە سـەر قسـە و باسێك . ٢ــ بەرهەڵسـت هێنانە سەر ڕێگای جێ‌بەجێ‌بونی کارێك . :: تۆ خوا ئەگەر ئەگەری تێ‌بخەی . هێچ ئـەگەری تێ‌مەخە لـە بەیانێ زۆترنیە بچۆ . ئەوە چێتـە هەرچێ پێت دەڵێن ئەگەرێکی تێ‌دەخەی !

ئەگەرچی ــ (تبـت . وبنتە)
هەرچەندە ، لەگەڵ ئەوەشـدا کە .... □ « .... ئەمە ، ئەگەرچێ جوامێر هـەر هێچی لە کۆسـتی کەوتۆشـیان نەئـەزانی » (بلـە : ژان ــ ٥٢) .

ئەگەرکو ــ (بنتە.) ، (مکە.) تە : ئەگەرێکو .

ئەگەرنا ــ (بنتە.) تە : ئەگینا .

ئەگەرنە ــ (بنتە.) ، (سنە.) تە : ئەگینا .

ئەگەرێکو ــ [ئەگەر + یێك + ئۆ (عطف)] ، (بنتە.) تە : ئەگەر :: جا باشە ئەگەرێکو لەوێ نەبۆ چێ‌بکەین ★ ئەگەرکو . تێبـ ــ ئەگەرچێ ئەم ووشـەیە هەر کاری ئەگەر دەکا ، بەڵام (ئەگەر) موتڵەقە و ئەمە (مقید) کـراوە بە (یەك) بۆیە دەلالەتی لە هێ (ئەگەر) سۆك ترە .

ئەگین ــ (بنتە.) تە : ئەگینا .

ئەگینا ــ [ئەگین (محر : ئەگەر + نا] ، (بنتـە.) ، (سـیمە.) ، دۆ ڕسـتـە پێـکەوە دەبەسـتێتەوە و پێشـان دەدا کە ڕسـتـەی یەکەم (مەعلۆل)ی ئەو (عیللەت)ەیە کە دە ڕسـتـەی دوەمـدا باس‌کـراوە .
□ « ... لام وایە هەر بۆ تۆقاندن و ئازاردانی خەڵك دایان‌ناوە ، ئەگینا دەستە و دایەرەیەکی باشیان لەسەر دائـەنا ... » (بلـە : ژان ــ ٩٢)
★ ئەگەرنا ، ئەگـەرنە ، ئەگین ، دەنا ، وەئیللا .

ئەلحەد ــ [= عـا : لحد] ، (نا.) ئـەو شـوێنەیە کە لـە بنی قەبردا ، مردۆی تێدا درێژدەکرێ .
★ گۆڕێچە .
□«قەبرم بۆ بکەنن ئەلحەدم خەیلێ»
«شل‌شل بم‌پێچن وە زولف لەیلێ»
(فۆلکلۆر)
«ئەوی ڕێگای لە کوردەکان گۆڕێ»
«لەعنەتی خوای لە ئەلحەد و گۆڕێ»
(مەلا : گە ــ ٣٠)

ئەلحـەملای ــ [= عـا : الحمدلله] ، (ڕسـتە) سوپاس بۆ خولای . لە حاڵی پێخۆش‌بۆن (بۆ چـاکێ یـا خـراپێ) بەکـاردێت □ « حوکمی خاریجەگەرێ بە وێ دراوە ، ئەلحەملای کارمان تەواوە » (تحفـە : جا ــ ٣٨٩) :: زۆر لە خۆی بـایێ ببۆ ئەلحـەملای وای لێهات ★ ئەلحەمێلا .

ئەلحەمێلا ــ (رستە) ، (جف.) تە : ئەلحەملای .

ئەلعان ــ [محە : عـا. الآن] ، (بنە.) ، (مکە.) تە : ئێستە □ « بابە گیان ئەلعان و بیلفەڕز دەبێ ژنم بۆ بخوازێ » (تحفە جا ــ٢٤٢) .

ئەلف ــ (نا.) ١ــ ناوی یەکەم پێتی ئەلف و بێتـکەی عارەبییە ، چونـکۆ کوردێش زیاتـر هەر بەم

ئەلف و بێتــکەیە دەنووســرێ بۆیە
یەکێکە لە بزوێنــەکانی ئەلفوبێی
کوردیش ، لە نوسینــا دوو شــکڵی
هەیە : ١) بە تەنیایێ :: دا ، زار ،
واز ، جێــران . ب) لــە حاڵی
لکان بە دوای پیتێکی دیکەوە :: با ،
کــا ، خوّتــان . ٢ــ (کن.) هــەر
شتێکی ڕاست هەڵچوبێ .
□ « لەسەر لەوحی دڵم ئەلفی
قەدت بێ »
« وەهای نوسی مەلا بۆ من
لە مەکتەب »
(سەلام ــ ١٠٠)

ئەلفوبێ ــ (نت.) تم : ئەلف و
بێتکە .

ئەلفوبێتکە ــ (نتــ.) ، (مک.)
١ــ هەمــوو ئــەو پیتــانەی بــوّ
نیشــاندانی دەنگ و بزوێنــەکانی
زمانێك داندراوون . □ « ... لە
ئەلفوبێتکانەوە ســەتخی بوە » .
٢ــ ستپارە یا کتێبێك کە منداڵان
لــە ڕووی فێــری خوێنــدنەوە و
نوسینی پیتەکان دەبن ★ ئەلف و
بێ .

ئەلڵیڕەم ــ [ئەڵلی (پەنجا) +
ڕەم (درەم)] ، [تــو. کــو.] ،
(نتــ.) ، (کمــر.) ســەنگێکە بــوّ
کێشانی شت ، بەشێکە لە هەشت
بەشــی حوّقەیــەك ، بە حوّقــەی
سلەیمانی دەکاتە ٤٥٠ گرام .

ئەلموّدە ــ ١ــ (نت.) ، (کمر.)
ژنێــکی جل و بــەرگی فەڕەنــگی
دەبەرکا و چارشێو (عەبا) بەسەردا
نەدا .
□ « مێخەكبەند ئەخشێ لە ناو
مەمکانی »
« هــەزار ئەلمــوّدە بێ بــە
قوربانی »
(پیرەمێرد ــ ٢١٠)
٢ــ (صت.) هەموو شتێکی جیا
لە داب و دەستووری کوردەواری ،
کە لــە فەڕەنــگان وەرگیــرابێ .
:: کەوشــی ئەلمــوّدە ، کراســی
ئەلموّدە ، ژنێکی ئەلمــوّدە . هس :
موّد ، موّدە . تێب ــ وا دەزانم
ئــەم ووشەیە لــە (ئالامــوّد)ی
فرەنســی وەرگیرابێ و لــە ڕێگای
زمانی تورکییەوە هاتبێتە ناو زمانی
کوردییەوە .

ئەلــوات ــ [= عــا الــواط
(لوطی)] ، (صـ.) ١ــ بێشەرم ،
سەرسەری ، هیچوپوچ . ٢ــ دڕ و
ملهــوڕ ، شــەڕانی . ٣ــ (مجـ.)
دەستبڵاو .

ئەلواتی ــ [ئەلوات + ٢ــ ئی] ،
[عا. کو.] ، (حمصـ.) ١ــ بێشەرمی
سەرســـەرێتی ، هــــەرزەیی .
٢ــ کاری پیاوی ملهوڕ و شەڕانی ،
شەڕ و گێچەڵ بە خەڵك فروّشتن،
تەشــقەلە . ٣ــ دەستبــڵاوی و
ســەخاوەتێك کــە ســەرچاوەکەی
فێز و ئیفادە فروّشــتن بــێ نــەك
پارەداری :: نــازانم ئەو ئەلواتییە
چیە ئەم کوڕە دەستی داوەتێ شەرم
مەعنا نایزانێ ، بابــە گیان لە باتی
ئــەو ئەلواتییەی بە ســەر ئێمەوە
دەیکەی منداڵــەکانی خوّت تێر و
پوّشتەکەی باشترە .

ئەلوەدا ــ [= عا : الوداع] ،
(صــ.) ١ــ وێــڵ ، ســەرگەردان

ئاوارە . ٢ـ بەتەمای ... ، لەبێری ... لە هەوڵ و تەقەلای ...

□ « بەلکش نە درەخت زایف و زەردەن »

« ڕۆحش ئەلوادەی ئاداب و دەردەن »

(خانا ـ ٦٨٣)

★ (مک.) هەڵوەدا .

ئەلەتریـــك ـ (نـا.) تمـ : ئەلەکتریك .

ئەلەکتریسیتە ـ [فرەنسیـ : لە (ئێلێکترۆن)ی یۆنانی] ، (نا.) ، (کێر.) هێـزێکە کـە لەئەنجـامی لێكخشانی دوو جیسمدا پەیدادەبێ و شتیسۆك (ووردە کاغـەز ، کا ، سوتو ، .....) ڕادەکێشێ ، وەکو چۆن تەسبێحی کارەبا لەپارچـەی خـوریێ بخشێندرێ ، یـا شانەی باغـە پـاش ئـەوەی سـەرێ پێ داهێنـــرا ، شـــتی ســـوکەڵە هەڵدەگـرن . ئەمــە سـادەترین چەشنێتی . ئێستا بەهۆی کاری دۆلانە (تفـاعل)ی کیمیایی کـە لە (پێل)دا پێکدێ و هەروەها بەهۆی کـاری مەکێنــە (داینـەمۆ) ، بـۆ پێویســـتەکانی جۆربـەجۆری ژیانی ئیمڕۆی ئادەمێزاد ، سازدەکرێ و کەڵکی لێ وەردەگیرێ ★ (کێر.) بەرق . برۆسکە . (کمر.) کارەبا .

ئەلەکتریك ـ [= فرەنسیـ : هەرشتێك و کارێکی پێوەندی بـە ئەلەکتریسیتەوە هەبێ] ، (نا.) ، (کێر.) ١ـ لەباتی ئەلەکتریسـیتە بەکاردێت . ٢ـ دەزگای تەلوگلۆپ کە لەباتی چرا ناوماڵ و خـانوی پێ ڕۆناك دەکرێتەوە . ٣ـ چرایدەستێ کە بە (پێل) کاردەکا .

□ « ڕەهنومای گومبۆی هـەردەی هەوایێ »

« ئەلەکتریکی تەلێ بێنایێ »

(پیرەمێرد ـ ٣٦٦)

★ ئەلەتریك . عەلەتریـك . تێبـ ـ ئەم ووشـەیە زیـاتر لە گفتوگـۆی زانســـتی و ناوخوینــــدەواران دەبێسرێ ، خەڵك بەگشتی شـێوە کوردییەکانی بەکاردێنن .

ئەلەکتـــرۆن ـ [= یۆنـانی : ئێلێکترۆن (کارەبـایزەرد) ئەوەی تەسبیح و ... لێ دروست دەکرێ (لەبەر ئەوهێـزە شتڕاکێشـەی تێیدایە)] ، (نـا.) ئـەو (زەررە) زۆرزۆر بچوکــانەی کـە بەچـاو نابێندرێن ، کارەبای سارد (سالب) یان تێدایە و ئەستێرە چۆن بەدەوری (خۆر)دا دەسوڕێنەوە ، ئەوانیـش بەخێرایی ٤٨ هەزارکیلـۆمەتر لـە سـانیەیێکدا بـە دەوریناوکەی (ئاتۆم)دا دەسوڕێنەوە (تم : معێن . فەرهەنگ ، ج ١ ـ ٣٤١) ژمارەی ئەلەکتـرۆن لـە هەرجیسـمیکدا فەرقدەکا و هەر ئەلەکترۆنەی لـە مەدارێکدا دەسوڕێتەوە .

ئەلەم ـ [= عا : ألم] ، (نـا.) ئێش ، ئازار ، ژان .

□ « جلشڕ و ملخوار و سەرکز ، هاودەمم دەرد و ئەلەم »

« عاجز و زار و زەلیل و مات و هەم دلپـارە بوم »

(سەلام ـ ١٠٥)

هس : عەلەم .

ئەلەنكە ــ [؟] ، (نــا.) ، (مكـ.) زمانەچكۆلــە . ● « بەئەلەنكــەی نەنكیيەوە » جنێوێكی دۆستانەیە كە كەس لەدلی گران‌نایە . تێبـ ــ من ئەم ووشەیە و رستەكەشم بێستبو بەلام نەم‌دەزانی مانای‌چی . تا كاك هێمــن تێی‌گەیاندم .

(ــ ئەڵ) ــ (پبـ.) ١ ــبەدوای ناوانەوە دەلكــێ و نــاوێكی تــازە دروست‌دەكا . :: تۆپەڵ (تۆپ) ، كۆمەڵ (كۆم) ، پاشــەڵ (پــاش) ٢ــ صفەتێكی دەچێتەسەر دەبێتــە صفەتێكی تازە . :: پۆچەڵ (پــۆچ) گەندەڵ (گەند) .

ئەلبەت ــ [= عــا : البتــة] ، (بنـ.) بەڕاستی ، بێگومان ، یەقین ، وادیارە . :: ئەلبەت ئەوێش شتێكی بەخەیاڵدا هاتوە ، بۆیە ئەوقسـەیەی كردوە .

□ « ڕۆژێ بەمرادی منیش ئەلبەت
دەگەڕی چــەرخ »
« ئەم مێچە قەراری‌نیە ، گاهێ
جگە ، گەه بۆك »
(رەزا ــ ٢٩)

★ هەلبەت ، هەلبەتە .

ئەلقاوێز ــ [ئەلــق (= عــا : حلق) + ئاوێز] ، [عــا. كو.] ، (صمف.) ، (ســنـ.) هــەلاوەسراو ، كەسێكی لە سێدارە درابێ ، ئەوەی ملی بە پەتەوە كرابێ .

ئەلقاوێزكردن ــ (مصتـ. متـ.) (سنـ.) لە سێدارەدان، بەدارا كردن. هەلاوەسێن ، ئیعدام‌كردن .

ئەلقە ــ [= عا : حلقة] ، (نا.)، (سنـ.) تم : ئالقە .

ئەلقە بە گۆش ــ [ئەلقە + بە + گۆش] ، [عا. كو.] ، (صتـ.) ، (سنـ.) تم : ئالقە لە گوێ .

ئەلقەڕێز ــ [عا. كو.] ، (نتـ.)، (سنـ.) تم : ئالقەڕێز .

ئەلقە ڕێز كردن ــ [عا. كو.]، (مصتـ. متـ.) ، (سنـ.) تم : ئالقــە ڕێز كردن .

ئەلقە لە گوێ ــ [عا. كو.] ، (صتـ.) ، (سنـ.) تم : ئالقە لە گوێ.

ئەللا ــ [= عا : الله] ، (نــا.) ١ــ ، خودا ، خــولا . ٢ــ بــۆ دوور كردنەوەی خراپە و بەلا لە كەسێك دەگوترێ : گرێمــان یەكێك لاقی هەلەنكوت و كەسێكی‌تر ئاگای لێ‌بو ، دەست‌بەجێ هاواردەكا (ئەلــلا !) مەعنای ئەوەیە كە : خوایە ئاگاداری بە و بێگرەوە با لەم هەلەنكوتنــەدا قاچی ئازاری نەگا .

ئەللاوەیســی ــ [؟] ، (نتـ.) ، (كعر.) یەكێكە لە هەواكانی كلاسیكی مۆسیقای كوردی. تێبـ ــ ئەم هەوایە یەكێكە لە هەواكانی پێش ئیسلام ، ناوەكەی جەڕاندراوە . پڕوفســۆر (گل‌سرخی) مۆسیقازانی ئێرانی لــە ئاخروئــۆخری ســالی ١٩٧٢دا ، لەسـەر ئەم هەوایە دوورودرێــژ لــە رادیۆی تارانەوە قسـەی‌كرد ، ناوە كۆنەكەشی گوت ، بەداخەوە حــالی نەبوم .

ئەللاهوئەكبــەر ــ [= عــــا : الله‌اكبر] ، رستەیێكی عەرەبییــە و مانای (خواگەورەترە) ١ــ لە بانگ و نوێــژ و گەلــێ ڕێ‌وشــوینی‌تری ئیســـلامەتێدا دەگــوترێ ٢ــ بــۆ

نیشاندانی سەرسوڕمان یا توڕەیی ، بە شێوەیێکی تایبەتی دەیڵێن . :: ئەڵڵاهو ئەکبەر ! بۆ ئەم‌شۆخی و نازداریە . ئەڵڵاهوئەکبەر ! کوڕە ئاخر دەڵێم وازی لێ‌بێنە .

□ « ئەڵڵاهوئەکبەر ، بەرێ‌بەیانە »
« تاریك و لێڵی ڕۆی ئاسمانە »
(گۆران)

ئەڵماس ـ [پە : ئەلماست] ، (نا.) ١ـ بەردێکی سەختی بە وورشە و گرشەی بەقیمەتە ، ئەسڵەکەی ڕەژێ (کاڕبۆن)ە . تێب ـ لەبەر سەختی و ڕەقی هێچ مادەیێك کار دە ئەڵماس ناکا و خۆی هەمۆ ماددەیێك دەڕۆشێنێ و شوێنی دەکا ، بۆیە بۆ کون‌کردنی هەندێ‌شت و بڕینەوەی شۆشە ، لە سەنعاتا کەلکی لێ وەردەگیرێ . بۆڕازاندنەوە و خشڵی ژنان بەکار دەهێنرێ . ڕەنگی سەوز و سۆر و شین و ڕەشی هەیە (مەیلە و ئەو ڕەنگانەیە) ، لە هەموان گرانتر و پەسندتری ئەوەیە کە هێچ ڕەنگی‌نیە وەکو بلۆر . کاتێ لەکان دەرێ دێنن پارچەکانی ناقۆڵا و کڕێژاوێن بۆ لێك و لۆس‌کردن و بریقەدارکردنی بە خاکەی خۆی دەیسۆنەوە . کانی لە هیندستان ، ئەفریقای‌جنۆبی ، ئوستralیا و جێگای دیکەش دوزراوەتەوە . لە کوردەواری دەکوترا هەر شوینیك برۆسکی ئاسمانی لێ‌بدا ئەلماسی تێدایە . ٢ـ (مج.) ، أ) زۆر تێژ :: «بردی سیڕاتێ لە مۆ باریکتر و لە ئەڵماس تێژترە » ، گوێزانەکەی وەها تێژکردوە دەڵەی ئەڵماسە . ب) هەرشتێکی بریقەدار و ڕۆن .

□ « ئەوا ساماڵی کرد ڕۆژ کەوتە سەرشاخی گڵەزەردە »
« بەسەر ئەوبەفرەدا تێشکی هەتاو ئەلماسی خواکردە »
(پیرەمێرد ـ ١٣٦)

٣ـ ناوە بۆ ئافرەتان .

ئەڵماسە ـ [ئەڵماس + ە ـ ئە/١] ، (نت.) ، (سن.) دڵۆپی ئاوە کە لە هەوادایە و بەیانانی ساردی پاییز وەکو توێژاڵێکی سپی لە سەر دار و دەوەن و زەوێ دەنیشێ . تێب ـ هەر شەونمی بەهارانە کە پاییزان لەبەر ساردێ دەیبەستێ . ★خۆس ، خۆسار، خوێز ، زوقم، ستخوار ، وەڕەق . (بک.) قڕاف .

(ـ ئەڵە) ـ (پب.) ١ بەدوای صفەتانەوە دەنۆسێ و دەیانکا بە صفەتێکی تازە کە پچۆکایەتێکی ئامێتە بە خۆشەویستی تێدا بەدێ‌دەکرێ . :: خڕەڵە (خڕ) ، ژێرکەڵە (ژێرك) ، قیتەڵە (قیت) ، کورتەڵە (کورت) ، گردەڵە (گرد) . ٢ـ بەدوای ناوانەوە دەلکێ و مانای پچۆکی دەخاتە مەدلۆلەکەیان . :: پردەڵە (پرد) ، تۆپەڵە (تۆپ) ، تیخەڵە (تیغ) .

ئەم ـ [ست : ئیم ، ئیمە . ، پە: ئیت ، ئین] ، (ز.) ، زەمیری ئیشارەیە بۆ نیزیك . :: ئەم کتێبە ، ئەم پیاوە ـ مەبەست کتێب یا پیاوێکە لە هەمۆ کتێب و پیاوێکی دیکەی (لەبەرچاو) نیزیکتر بن ـ

□ « ... چاوێك ، چاوێك ... ئەم
هەمۆ دنیایەی گرتۆتەخۆی ... »
(مەم : چیرۆکەکان ــ ١٣٨) ★
(مک.) ئەو ، (بک.) ئەڤ ، (هو.)یە .
ئەمارەت ــ [= عا : أمارة]
١ــ (نمص.) حوکمداری کردن ،
میرێتی کردن . :: دەوری ئەمارەت
لە کوردستان مێژۆی تایبەتی هەیە .
٢ــ (نا.) ئەو مەڵبەندەی
دەبەردەستی میرێك دایە ،
★ میرنشین . :: ئەمارەتی بۆتان
ئەمارەتی سۆران .
١ــ ئەمان ــ [ئەم + ٢ــ ئان]،
(ز.) زەمێری ئیشارەیە بۆ نێزیك ،
جەمعی (ئەم)ە و تەنیا بۆ ئادەمێزاد
بەکاردێ . :: « ... نەخێر
ئۆتمۆبێل وەستاو لە دەرگای
ئەمانیشیاندا ...» (بلە : ژان ــ
٨٠) .
٢ــ ئەمان ــ [= عا : أمان] ،
(نمص.) ١ــ هێمنی ، بێترسی . ::
دنیا ئەمن و ئەمانە دڵتان هیچ غایلە
نەکا . ٢ــ تە : ٣ــ ئامان/١ . □
« ووتی یا شێخ ئەمان مەکە مەنعی »
(ڕەزا ــ ٤٤) .
ئەمانە ــ [١ــ ئەمان + ٢ــ
ئە/٢] ، (ز.) زەمێری ئیشارەیە .
:: « ... ئێمە ئەمانە بە خۆ ئەزانێین و
لە خۆمانیان جیا ناکەینەوە ... »
(بلە : ژان ــ ١٥٨) ★ (مک.)
ئەوانە .
ئەمانەت ــ [= عا : أمانة] ،
(نمص.) ١ــ ڕاستی و دەستپاکی.
٢ــ تە : ئامانەتی .
□ « زۆرکەم ئەمێنی نوێژ و
جەماعەت »
« لە ئەمانەتێش ئەکەن خیانەت »
(پیرەمێرد ــ ٢٥٧)
٣ــ (مج.) گیان ، ڕۆح . :: خوا
هەروەختێ حەزێ کرد با ئەمانەتی
خۆی بەرێتەوە .
ئەمانەتی ــ [عا. کو.] ، (نا.) ،
(مک.) تە : ئامانەتی .
ئەمبار ــ [پە : هەنبار ، لە
(هامپەر)ی ئاوێستایی بەمانای
ئاخنین پڕکردن و داگرتن وەرگیراوە]
(نا.) ، (مک.) تە : عەمبار. □«...
کە بێژینگی دەدەستی خۆیدایە و
جۆختێنی خۆی پاك دەکا و گەنمی
خۆی دەئەمبارێدا خڕدەکاتەوە...»
(ئینجیل : مەتی ــ ٦) .
ئەمجا ــ (بنت.) ، (کعر.) تە :
ئەمجار
□ « ئەمجا دەچۆیتە شارەوە
ناوماڵی عاسیمە »
« بێت و بنۆسرێت نابیتە خوێی
چێشت ئەمەکەمە »
(پیرەمێرد ــ ٢٥١)
ئەمجار ــ (نت. و بنت.) ،(کعر.)
١ــ ئەم کەڕەتە ، ئەم دەفعەیە .
:: ئەم جارەش لەبەر خاتری عەبە
وازی لێبێنە . ئەمجارە نۆرەی ئەم
بەزم و ڕەزمەمانە
□ « ووتیان ، هەرچەند خوێن
کەوتە بەینەوە »
« ئەمجارە هاتوین ئاشتت
کەینەوە »
(پیرەمێرد ــ ١٨٤)
٢ــ پاش ئەمە ، دوای ڕوداوێك .
□ « ... ئەمجار پیرۆتیش هەر

چەندە وەیسە تەقەلای دەدا نەهێلێ کاربکا کەلکێ نەدەگرت ... » (قزلجێ : پێکەنێن ـ ٨٠) . ٣ـ تە : ئەوجا . ★ ئەمجا ، ئەوجا ، ئەوجار، ئینجا، ئینجار، ئینجارەکە، ئینجارەکانێ ، ئینجاکوّ ، ئینجاکوێنێ .

ئەمر ـ [= عا : امر] ، (نا.) حوکم ، فەرمان
□ « پیاو بەئەمرێ ژن ئەچێت بەرێوە »
« لە مەجلیسدا نان ئەخۆن بەپێوە »
(پیرەمێرد ـ ٢٥٧)
★ عەمر . ● **ئەمری‌خوا (خودا) بەجێ‌هێنان** (کن.) ١ـ جێ‌بەجێ‌کردنی ئەو فەرمانانەی خوا کردوّیە . ٢ـ تە : ئەمری‌خواکردن
ئەمری‌خوا (خودا ، خولا) کردن (کن.) لەدنیاچوّنەدەر ، مردن . ★ عەمری‌خواکردن .

ئەمرپێ‌کردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) بوّ جێ‌بەجێ‌کردنی کارێك فەرمان (بەکەسێك) دان . :: ئەمری‌پێ‌کرد کە دانیشێ ، ئەمریان‌پێ‌کردین ، ئەمریان‌پێدەکەن.

ئەمرکردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) فەرمان‌دان ، داوای کردن یا نەکردنی کارێك . :: ئەمرکە چامان بوّ بێنن ، ئەمرکراوە بەشەو کەس لە مالی خوّی دەرنەکەوێ .

ئەمریکا ـ (نا.) ، (کئێر.) یەکێکە لە پێنج بەشە ئیشکانیەکانی سەرزەوێ ، یەکەم جار سالی ١٤٩٢ کرێستوّف کلوّمب دوّزیوێتەوە ، ٤٢ ملیوّن کیلوّمەتری چوارگوّشەیانە ، لە سالی ١٩٦٩ چوارصەت و شێصت ملوێن نفوّسی هەبوە (تە : لاروّس ـ ١٠١٦) . دەکرێتە سێ بەش : ئەمریکای باکورێ ، ئەمریکای ناوەندێ ، ئەمریکای جنوّبێ . ★ (کمر.) ئەمەریکا .

ئەمڕوّ ـ [ئەم + ڕوّ = ڕوّژ]، (نت. و بنت.) تە : ئیمڕوّ .

ئەمشەو ـ (نت. و بنت.) تە : ئیمشەو .

ئەمما ـ [= عا : أمّا] ، (بن.) بەلام . □ « .. مەجیدبەگ گوتێ باشە بێ‌هێنە . ئەمما ناوی مەبە » (قزلجێ : پێکەنێن ـ ٣٩) .

ئەمن ـ (ز.) ، (مکـ.) زەمیری نەلکاوە بوّ یەکەم کەسی مفرەد (ئەوکەسەی قسەدەکا) □ « ... ئەمن ئیحتیاجم هەیە کە لە توّ تەعمید بکرێم و ئەرێ ئەتوّ بوّ کن ئەمن دێی ؟» (ئینجیل : مەتێ ـ٦). ★ من ، (بک.) ئەز .

ئەمن ـ [= عا : أمن] ، (نمص.) بێ‌ترسێ ، هێمنایەتێ . :: دنیا ئەمن و ئەمانە . ئەمن و ئاسایش لەم وولاتەدا نەماوە .

ئەمنیە ـ [عا.] ، (نا.) ، (کئێر.) ١ ـ سەربازێکە بوّ پاراستنی ئاسایش لە دیهات تەرخان کراوە . ★ ژاندارم . ٢ ـ دایەرەیێکی ئەم سەربازانەی لەژێر فەرمان‌دایە . ★ ژاندارمێری . □ « ... هەر لە پشتی ئاوایی‌یەوە مەیتی ئەمنیەیێك بەقەی ڕەشکەیێ

ماسی بۆ ... » (چیرۆکی ئازیەتی گشتی : ؟ چاپ نەکراوە) .

ئەموست ـ (نا.) تە : ئەنگوست .

ئەموستبەستە ـ [ئەموست + بەستە] ، (نت.) دەستخەرۆ (خا : ج ١ ـ ٨٠) .

ئەموستەچاو ـ [ئەموست + ٣ـ ئە/٢ + چاو] ، (صت.) تە : ئەنگوستەچاو .

ئەموستەویلە ـ [ئەموست + ٣ـ ئە/٢ + ویلە = ئێلە] ، (نت.) تە : ئەنگوستێلە .

ئەموستێلە ـ [ئەموست + ئێلە] ، (نت.) تە : ئەنگوستێلە
□ « هەناسەی ! دەوای دلەی پڕ خەمە »
«بە ئەموستێلە ! ناوی خاتەمە»
(پیرەمێرد ـ ١٧٣)

ئەمۆنیاك ـ [= فڕەنسی : ئامونیاك (لە یۆنانی وەرگیراوە)]، (نا.) غازێکە بێ ڕەنگ ، تامی تیژە و بۆنێکی زۆر توندی تایبەتی هەیە ، دەگەڵ ئاو تێکەڵدەبێ ، یەکێکە لە تەرکیباتی ئازۆت (نایترۆجێن) ، چاو دێنێتە فرمێسك ، لە هەوای ناو ئەدەبخانانداهەیە بەتایبەتی ئەگەر هەتاوی تێبکا . لە تەجزیەی (یۆرە)ی ناو (میز)و هەروەها لە تەرکیبی نۆشاتر و قسڵ دروست دەکرێ . بۆ ساردکردن و کوت و تەقەمەنی لە سەنعات و پزشکی و کشتوکاڵدا کەلکی لێوەردەگیرێ . تە : (لاروس ـ ٣٥ ، معین : ج ١ ـ ٩٢) ★ ڕۆحی نۆشاتر .

١ـ ئەمە ـ [ئەم + ٢ ـ ئە/٢]، (نت.) ناوی ئیشارەیە بۆ نێزیك :: ئەمە چ زەنازەنایەکتانە منداڵینە ؟ □ « ... ئەمە کێیە جوێن بە چاوساغەکە دەدا ... » (بیرەوەری خۆم) ، « ... باشە دەیفەرمو ئەمە قەڵەم و کاغەز ... » (قزلجی: پێکەنینی ـ ٧٣) ★ (مک.) ئەوە . (بک.) ئەڤ ، ئەڤا ، ئەڤە .

٢ـ ئەمە ـ [ست : ئەهما . پە: ئەماه] ، (ز.) ، (مک.) زەمیری نەلکاوی یەکەم کەسی جەمعە (ئەوانەی قسە دەکەن) . □ « ... قەرزی مە ببەخشە چلۆنێکی ئەمەش قەرزدارانی خۆمان دەبەخشین. » (ئینجیل : مەتی ـ ١٤) . ★ ئێمە ، مە . (بک.) ئەم ، مە .

ئەمەتا ـ [١ـ ئەمە + تا] ، (شر.) وەڵامی پرسیاری : کامەتا ، کوا ؟ ی پێ دەدرێتەوە . (جمـ : ئەمەتان) . :: کامەتا کتێبەکە ؟ ـ ئەمەتا لێرەیە . تێب ـ ڕەنگە پارچەی دوەمی ئەم وشەیە، دەگەڵ (تا) و (تە)ی ئاویستایی کە مانایان (ئەم)ە (تە : پد . یگد . ج ٢ ـ ٣٦٧) پێوەندی هەبێ ، لەم حاڵەدا دۆپاتەکردنەوەی (ئەم) دەشێ بۆ تەئکیدبێ . ڕێشی تێ دەچێ کە (تا) لە (ستا)ی ئاوێستایی وەرگێرابی کە لە پەهلەویدا بۆتە (ئێستاتەن) . بە مانای: بۆن، هەبۆن (تە : فرەوشی : بفا ـ ١٤٤) ، هەڵسەنگاندنی دەگەڵ شێوەی سنەیێەکەی (ئەمەسە)

بۆمان دەردەخا کە ڕای دوەم لە ڕاستی نیزیکترە . ★ ئەمەتانی ، ئەمەتە ، ئەمەسە، ئەوەتا، ئەوەتانی . (بک.) ئەڤە ، ڤایە .

ئەمەتانی ــ [ئەمەتا + ا ــ ئانی]، (شر .) تە : ئەمەتا .

ئەمەتە ــ [ئەمەتا + ا ــ ئە] ، (شر .) تە : ئەمەتا .

ئەمریکا ــ (نا.) ، (کعر.) تە : ئەمریکـا .

ئەمەسە ــ [ا ــ ئەمە + سا] ، (شر .) ، (سنـ.) تە : ئەمەتا .

ئەمەگ ــ [أ] ، (نا.) ا ــ کاری سەخت و قورس کە پیاو ماندو بکا. هس : ئەرك . ٢ــ ئەو هەقەیە کە دایـك و بـاب لەبەر مـاندوبەتی پێگەیـــاندن و بەخێـــوکردن ، دەیانکەوێتە سەر منداڵی خۆیان . :: کوڕ قەت لە ئەمەگی دایك و باب دەرنـاچێ ، بۆڵە ڕەببی ئەمەگـم بتگـرێ . ٣ــ (مـجـ .) هەقێکـی لەئەنجامی ماندوبون بە کەسێکەوە (جێبەجێکردنـی کـــارێکی ، ڕزگــارکردنی لـــە تەنگـــانە ، لەکۆڵکردنەوەی گیروگرفت و ...) بۆ یەکێك ساز دەبێ . :: ئەوەندەی ئەمـــەگی زۆراب بەســـەرەوەیە نەبێتەوە . تێـبـ ــ ا) لــە هەنـدێ قامۆسـاندا ئەم وشـــەیە (ئەمــەك) نوسراوە ، ئەوی ڕاستبێ بەســەر زمانانەوە بێجگـە لە دەنگـی (گ) شتێکیتر نابێسترێ . بۆ ئەوەی (ك) تەلەفوزبکرێ پیویسـتـە قورسـایی زیاد بخرێتە سەر شەویلاکە . ب) هیندیـك بە ووشـەیێکـی تورکـی دەزانـــن (تە : ڕابـا ــ ٢٠) و لـــە زمانی ئازربایەجانێشدا بەکاردێت .

ئەمەگ بەجێهێنان ــ (مصد. لآ.) پاداشدانـــەوە ، خزمـــەتکردنی کەسێك بەرامبـــەر بە مـــاندوبونی بەکارێکەوە ، وەفا بەجێگەیاندن . ◻ « ... زۆری نەخایاند دایکیشی ئەمەگی بەجێهێنا و دوای بـاوکی کەوت بۆ شاری خامۆشان ... » ، (قزلجـی : پێکەنێـن ــ ١٠١) .

ئەمەگ بەسەرەوە بون ــ ژێرباری کەسێك بۆ کەسێکی تر لەبەر ئەوەی کە پێیەوە ماندو بوە. ◻ « ڕەفێقێنە ئەمە زۆرمان ئەمەگی ئەو پیـاوەی لەســـەرە ... » (تحفـە : ج ا ــ ١٩٨) .

ئەمەگ دەگەڵ کێشـان ــ (مصد. متـ.) ا ــ خۆ ماندوکردنـی دایك و باب بۆ پێگەیاندنی منداڵ ◻ « چـێدێ ئەمەگـێ ناکێشـم بـە خۆڕایی دەگەڵ هەتیوی خەڵقییە » (تحفـە : ج ٢ ــ ٨٨) . :: ئـــەم هەمو ئەمەگەی دەگەڵ کێشـــاوون ، کەچی ئێستا یەکێکیان لەو دایکـە فەقیرەیان ناپرسنەوە . ٢ــ خەرێك بون و خۆ ماندوکردنی کەسێك بــە جێبـــەجێکردن و ڕاپەرانـــدنی ئیشوکاری یەکێکی ترەوە .

ئەمەگ بەخەسار ــ [کو. عا.] ، (صـ.) ا ــ حاڵی دایك و بـابێکی منداڵیان نالەبار و نەعاملاوبێ . :: دایەگیان بەهومێدی خودای نایەڵم ئەمـــەگ بەخەســـاربێ . ئەمـــەگ بەخەسار خۆی منداڵەکانی یەکێکیان باش دەرنەچون. ٢ــ حاڵی کەسێکی سەرەڕای ماندوبـون بەکارێکـــەوە

هیچی بۆ حیساب نەکرێ .
ئەمەگ‌دانەوە ـ (مصت. لا.)
تە : ئەمەگ (ەئەمەگ بەجێ‌هێنان) .
ئەمەل ـ [= عا : أمل] ، (نا.)
تە : ئومێد . :: هێچ ئەمەلی نەماوە ڕوحمی خوا نەبێ ، ئەمەلت بەم کابرایە نەبێ .
☐ « خستییە ناو قەفەس ، بڕا ، ڕێی ئەمەل »
« هێچ چارەی نەما ، بێجگە لە ئەجەل »
(سەلام ـ ١٤٠)
ئەمەند ـ [ئەم + هەند] ، (بنت.) تە : ئەمەندە .
ئەمەندۆچکە ـ [ئەمەند + ئۆچکە] ، (بنت.) میقدارێکی کەمتر لە ئەمەندۆکەی پێ دیاریێ دەکرێ . ★ ئەمەندۆسکە ، ئەوەندۆسکە .
ئەمەندۆسکانە ـ [ئەمەندۆسکە + ئانە/١] ، (بنت.) تە : ئەمەندۆکانە .
ئەمەندۆسکە ـ [ئەمەند + ئۆسکە = ئۆچکە] ، (بنت.) تە : ئەمە ندۆچکە . تێب ـ دەنگی (چ)ی ئۆچکە لەسەر زمانان بۆتە (س) .
ئەمەندۆکانە ـ [ئەمەندۆکە + ئانە/١] ، (بنت.) بۆ موبالەغە لە بچوك نیشاندانی شتێکدا.:: هێشتا ئەمەندۆکانەیە ، وایە ! گەورەتربێ چۆن دەبێ . ★ ئەمەندۆسکانە .
ئەمەندۆکە ـ [ئەمەند + ئۆکە] ، (بنت.) میقدارێکی کەمتر لە (ئەمەندە) پێشان‌دەدا .
ئەمەندە ـ [ئەم + هەند (هێند) + ٢ـ ئە/٢] ، (بنت.) ١ـ بە شێوەیێکی نامەحدوود میقدارێك پێشان‌دەدا (جاروبارە بە ئیشارەی دەست یان بەراوەردکردن دەگەل شتێکی‌تر تەحدید دەکرێ) . :: مارێکمان کوشت ئەمەندە درێژ بوو نەبێتەوە ، ئەمەندەی بەرچێفێکیش ئەستوور بوو . قەت وولاغم نەدیتوە ئەمەندە بەرز و شۆخ . ئافرەتی ئەمەندە جوان هەر نابێتەوە . ٢ ـ وەلامی پرسیاری (چەند) و (چەندە)ی پێ‌دەدرێتەوە . :: مارەکەی کوشتتان چەندە درێژبوو أـ ئەمەندەی پشتێندێك . ★ ئەمەند ، ئەمەنە ، ئەوەند ، ئەوەندە ، ئەوەنە ، هێندە .
ئەمەنە ـ (بنت.) ، (سن.) تە : ئەمەندە. تێب ـ لە قسەکردنا (ن)ەکە تۆزێك دەگیرێ ، هەروەکو (ن)ێکی سۆکی لە پێشەوەبێ وایە .
(ـ ئەمەنی) ـ (پب.) بە دوای ڕەگی هەندێ فیعلی ڕابردووە دەنووسێ و ناوی شتێکی لێ پێکدێنێ کە (فیعل)ەکە بەبێ ئەو سەرناگرێ (تە : هبێد ـ ٤٤ و ٤٥) . :: سووتەمەنی (ئەو شتەی سووتان بێ ئەو نابێ) ، خواردەمەنی (ئەو شتانەی بۆ خواردن دەشێن). تێب ـ لەم سالانەی دوایێدا ووشەی (چاپەمەنی) لەباتی (مطبوعات)ی عەرەبی داتاشراوە . ئەمە بە دوو سەران هەڵەیە ، یەکیان پاشبەندەکە خراوەتە سەر (ناو)ێك و ناوێکی‌تری پێ دروستکراوە ، کە دەگەل ڕەوتی زمانی کوردیێدا ڕێك نیە . دوەمیان ئەوەیە ئەگەر چاومان لەو

هەڵەیەش قۆچاند دەبوایە ووشـە
تازەکە مانای (کەرەستەی چاپ) یا
(نوسراوێکـی بـۆ چـاپکردن)
ئامادەکراوە ، بدات کەچی دەبینین
لەباتی چاپکراو بەکار دەهێنرێ .

ئەمیانە ــ [ئـەم + یە (یەك)
+ ئانـە/١] ، (بنت.) ، (جـﻔ.)
ئەمەیان . وەڵامی پرسیاری (کامیان،
کیهەیان ؟)ی پێ دەدرێتەوە :: لەم
کراسانە کامیان باشن ؟ ئەمیانە .

ئەمێتر ــ [ئـەم + ١ــ ئـێ/٢
+ تر] ، (نت.) تە : ئەمێکە .

ئەمێکە ــ [ئەم + ١ــ ئێ/٢ +
کە (دێکـە)] ، (نت.) ، (سـیم.)
ناوی ئیشـارەیە بۆ دیـاریکردنی
شـتێك لەنـاو کۆمـەڵێ شـتی
هاوچەشن . :: کوڕە ئەم کتێبەیان
نـاڵێم ، ئەمێکـە . ★ ئـەمێتر ،
ئەوێدی ، ئەوێدیکە .

ئەمیە ــ [ئـەم + یە (یـەك)
+ ٢ــ ئە/٢] ، (نت.) تە : ١ــ ئەمە.
وەڵامی پرسیاری (کامە ، کامیە)ی
پێدەدرێتەوە .

□ « بیستۆمە خانم لۆتی بەزێنە »
«ئەمیەی بۆ خاسە ... تەزێنە»
(فۆلکلۆر)

ئەمێ ــ [ئەم + یێ] ، (بنت.)
تە : ئێرە . تێب ــ بەلای منەوە کەرتی
دوەمی ئـەم ووشـەیە (یێ) دەگەڵ
(یاگە)ی هەورامی بـە مانای (جێ ،
جێگە) پەیوەندی هەیە .

ئەمێستا ــ [ئەم + ئێست +
ئا (= ٥ ــ ئە/١)] ، (بنتـ .) ،
(کعر.) تە : ئێسـتە .

ئەمێستە ــ [ئەم + ئێست +
٥ ــ ئە/١] ، (بنت.) ، (کعر.) تە :
ئێسـتە .

ئەمێیانە ــ [ئـەمێ + ٢ــ
ئان/١ + ٥ــ ئە/١] ،.(نت .) ناوی
ئیشارەیە : ئـەم جێگایانە ، ئـەم
دەوروبەرە . جەمعی (ئەمێ)یە .

ئەمیر ــ [=عا: امیر (ئەوکەسەی
ئەمردەکا)] ، (نـا.) ، (کعر.) ١ــ
شازادە ، کوڕی پاتشا . ٢ــ لەقەبە
بۆ ئەو کەسانەی لە بنەماڵەی پاتشان

□ « پەردە و تارای سـور بـەرن
بۆ ئەمیر »
« بڵێن پاش کوشـتار هێشـتا
تۆی دڵگیر »
(پیرەمێرد ــ ١٠٢)

٣ــ پلەیەکە لـەخوار پاتشـایەتی ،
فەرمـــانڕەوا و حوکمـــداری
ئەمارەتێك . :: ئەمیری بەحرەین ،
ئەمیری کوێت ، ئەمیری مۆناکۆ .
هس : میر . ٤ــ ناوە بۆ نێرینە //
ئەمیرە .

ئەمیرە ــ [= عا : امـیرە] ،
(کعر.) ١ــ لەقەبە بۆ ئافرەتێ کە لە
بنەماڵەی پاتشا بێ . ٢ــ نـاوە بۆ
کچان .

ئەمین ــ [= عا : امین] ، (صـ.)
١ــ ڕاست و دروسـت ، دەسپاك
:: شاگردێکی ئەمینە بـە ئانقەست
پۆلمان فرێداوە هـەڵێ نەگرتوە .
٢ــ حاڵی ڕێگاوبان کە ترسی دز و
جەردە و خراپـەی‌تری لێ‌نەکرێ ،
حاڵی شوێنێکی پیاو ترسی ئەوەی
نەبێ لەوێ شتێکی بەسـەربێ یـا
تۆشی بەلایەك بێ . :: ڕێگا زور
ئەمینە شەوێش هاتوچۆ هـەیە ،

جێگای وا ئـەمێن هـەر نابێتـەوە شەیتانیش شکێ ناکا . ٤ـ بارگێنی ئارام و لەسـەرخۆ . :: کوڕە وەیسە وولاغێکی ئەمێن بۆ مـیرزا زین کەن

١ـ ئەمێن بـوون ـ (لەکەسی ، لەشوێنـێ ، لەخـۆ) [عـا. کو.] (مصت. لا.) ١ـ نەترسان . :: ئەوە هێندە لەو شوێنە ئەمێنن وا پاڵتان لێ داوەتەوە ؟ ٢ـ دڵنیابوون ، خاتر جەم بوون . :: لـەم زەمانەدا نابێ پیاو لەکەس ئەمێن بێ ، ئەمێن بـە ئەو کوڕە من بێناسـم دروٚت لەگەل ناکا . ٣ـ (مج .) دەخـۆڕادێتن ، بەخۆ ڕاپەرموون ، بڕوا بەتوانای خـۆ هەبوون بۆ جێبەجێ کردنی کارێك .

٢ـ ئەمێن بوون ـ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) دەس پاك بوون، دز نەبوون. :: کوڕم پیاو کە ئەمێن بـوو دەبێتە شـەرێکی خەڵك .

ئەمێندار ـ [ئەمێن + دار] ، [عا. کو.] ، (نفا. ، صفا.) کەسێکی شتێکی بە ئەمانەت لەلا دابنێن ، بۆ ڕاگرتن و پاراسـتن و چـاوەدێری کردنێ . :: مام عەولای سەوزێچی ئەمێنداری باغی مکایلێ بوو .

ئەمینداری ـ [ئەمیندار + ٢ـ ئێ] ، (حمص .) پیشـەی کەسێك کە خەڵك شتێ بە ئەمانەت لا دانێن . :: بـە ئەمێنداریێ لـە ماڵـەکەیان دانیشتوە، بە ئەمێنداریێ ناردوویانەتە سەر خەرمانەکان .

ئەمین کردنەوە ـ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ١ـ ترس ڕەواندنەوەی کەسـێکی (لەبـەر هـەرچێ بێ) ترسابێ و خـۆی شاردبێتەوە یـا هەڵاتبێ. :: دزەکانیان ئەمێن کردەوە پاشان گرتیانن ، دە بچن ئەو کوڕە ئەمێن کەنەوە با بێتەوە . ٢ـ (مج.) گرتنـەوەی بـارگین و ئێسـتری بەرهەڵبوو .

ئەنام ـ (نـا.) ، (سـنـ .) تم : ئەندام .

ئەنتیکە ـ [= فڕەنسێ : ئانتیك . لاتینی : ئانتیکوس= کۆن، قەدیمی]، (نا. و صـ.) ١ـ هەرشتێکی کونێنەی زەمانەکانی پێشـوو کـە لەژێرخاکا بدوزرێتـەوە :: دربـاز دێیـەکە لەنێزیك مەهابات شـتی ئەنتیکەی زۆر لێ دەدۆزنەوە ، هەندێ قەبری کۆن لەکوردستان شـتی ئەنتیکەیان تێدایە . □ « ... ئەم ماوەیە شتی ئەنتیکەم زوردێ ... » (قەفتان : چێڕۆك ـ ٣) ٢ـ (مج.) ، أ) هەموو شتێکی نایاب . ب) سەیروسەمەرە. :: ئـەم پیـاوە زۆر ئـەنتیکەو قسەخۆشـە . ج) بەتوڕێیەوە ـ نالەبار ، نـاقولا ، کـەم فام ... :: کوڕە خـۆ ئـەم پیـاوە هـەر زۆر ئەنتیکەیـە . ★ عەنتیکە . تێبـ ـ ئەوی ڕاست بێ ئـەم ووشـەیە کەم دەکـاردەکرێ و خـەڵـکی لادێ و نەخوێندەوار هەر (عەنتیکە) دەڵێن .

ئەنجام ـ [پە : هەنجام] ، (نا.) دوایێ ، نەتیجـە ، عاقیبـەت . :: ئەم کارە ئـەنجامێکی چاکی نـابێ ، دیاربوو ئێشـەکەیان ئەمە ئەنجامێتی .

بەئەنجام گەیاندن ـ بردنەسـەر ، تەواوکردن ، گەیاندنەنەتیجە . :: هێچ ئێشێك بەئەنجام ناگەیێنێ ★ گەیاندنـە ئـەنجام . **بەئـەنجام**

گەییشتن ــ تە : گەیشتنە ئەنجام .
گەیاندنە ئەنجام ــ تمـ : بەئـەنجام گەیاندن . :: لەوباوەڕەدا مەبە کـە ئەم‌ئیشە بگەیەننە ئەنجام. **گەییشتنە ئەنجام** ــ ١ـ (کەسێك) نەتیجـە وەرگرتن لەکار و کردەوەو قسـەو.. :: بـەم جـۆرە باسـێ ڕۆژی‌تریش نەدەگەیشتە ئـەنجام . ٢ـ (کار) فایدە بەخشین، نەتیجە لێ پەیدابون :: کاری‌وا بێ سەرەو بـەرە چۆن گەیشتە ئەنجام ! .

ئەنجامە ــ (نت.) ، (کعر. سنـ.) پارچە ئاسنێکی دۆلەتە کە بەسەریەکا دەنوشتێتـەوە ، دەرگاو پەنجـەرە بەچوارچێوەوە دەبەستێتەوە ،گەلێ جۆرێ هەیە ★ (مکـ.) لاولاوە. تێبـ ــ ئەم ووشەیە لـە زمانی فارسـیدا ئەوێش هەر لەقامۆساندا (ئاهـەن جامە)یـە کـە شـکلێکی کۆنتری ووشـەکەیە و لـەزمانی کوردیـدا پلەیێك زیاتر لێك و لۆس بوە و دەنگە سستەکانی سەنگ و سۆك کراون . بەکەندەردۆ وا دێتـە بەرچاو کـە (ئاهەن‌جامە) لە دۆ کەرتی : (ئاهەن = ئاسـن) و (جـامە = کـراس) پێکهـاتبێ سـەرەڕای ئـەوەی کـە (کراسی ئاسـن) هێـچ پێوەندێکی دەگەڵ ئەو شتەنیە کە نـاوی نراوە (ئەنجـامە یا ئاهەن‌جامە) ، ئـەگەر لەڕاسـتیدا کـەرتێ یەکـەم وەك بەڕواڵەت دەردەکەوێ (ئاهەن) بوایە دەبوایـە ووشـەکە بیسـێ و دۆ لەکوردیدا ببێتە (ئاسنجامە) . من واتێدەگەم پارچەکانی ئـەم ووشەیە ئاوابن : [ئەن (ئا + هەن) + جام + ٢ـ ئە/٢] کە هەریەکەیان بەجیا باس دەکەین. أ) ــ ئا ــ پێشبەندێکی ئاوێستاییە « مانای : بە، لەکن ، دەگەڵ ، لەسـەر و سـەرەوەیە و هەندێ‌جار لەپێش ووشەیێکدا دێ بەڵام کارناکاتە سەرمانای ... بۆیە دەتوانین بڵێین ئەم پیشبەندە بۆ بە هێزکردنی مانای هەندێ ووشەیە » تم : (ئەوزەنگ : بەهرام ــ١٧٥). ب) ــهەنــ : « ... پێشـبەندەو مانای : پێکەوە ، دەگەڵ ، هـاو ، دەدا » (سـەرچاوەکەی پێشـۆ ــ ٢٤٧) . ج) ــجامــ ئەم ووشەیە لە (گـەم ، گـام)ی ئاوێسـتایی‌ڕا جەڕاندراوە کە « ... گەم (= جەس) بەمـەعنای هـەنگاو هـەڵێنان ، ــ گەیشتن ... و نیزیك‌بونەوەیە » تم : (پد : یگد، جر٢ــ٥). لەموکریان (گاو) بە پارچـە ئاسـنێکی پچکۆلە (بەقـەدەر بزمـارێ) دەڵێن کـە لەت‌وکوتی (چینێ) شکاوی پێ‌پێکەوە دەلکێنن .

بەم‌جۆرە ووشـەکە بـەتێکڕایێ مانای : پێك‌گەیشتن ، پێك‌گەیاندن دەدا و پڕ بە پێستی ئـەو ئامرازەیە کە دەرگاو چوارچێوە پێك‌دەگەیێنێ و ئەم ووشەیەی بۆ کراوە بە ناو .

ئـەنجندراو ــ (صمف. نمف. : ئەنجنین) پارچەپارچە کراو ، لەت‌و پەت‌کراو، وورد ووردکراو، لەشێکی زۆر خەنجەر لێدراو ★ ئەنجنراو ، جندراو ، جنراو .

ئەنجنراو ــ (صمف. نمف.) تم : ئەنجندراو .

ئەنجنین ــ [ئەن + جنین] ،

(مصت . مت .) ، (مک .) ١ــ وورد وورد کردنی گۆشتو پیوازو ئــەم جۆرەشــتانە . :: فاتــە خێراکــە پیوازەکە بنجنە (بئەنجنــە) . ٢ــ بڕینی زور لە کەسێك کردن (بــە خەنجەر ، چەقۆ . . . و . . .) . :: بە خەنجەران ئەنجنیبۆیان ★ جنێن، هەنجنێن . تێب ــ ئــەم ووشەیە هەروەك لەسەرەوە پێشاندراوە لــە دۆ پارچەی (ئەن = هەن) و (جنین) پێکهاتوە کە هەردۆکیان دەگەڕێنەوە سەر ئاوێستایێ و یەکەمیان لەباسی ووشەی (ئەنجامە)دا شیکراوەتەوە، دەمێنێتەوە دوەمیان (جنین)ە کــە لە زمانی کوردێ ئێســتادا شــکلی مەصدەری بەخۆیەوە گرتوە ، لــە فیعلیکی کۆنی ئاوێستایێ (جــەن) وەرگیراوە : « جەن بەمانای لێدان ، کوشتن و لەناو بردن ، لەئاوێستادا زۆر هــاتوە ، ووشەکانی کــە لێی کەوتۆنەوە زۆرن » تە : (پد : یگد ، ج٢ ــ ١٦٦) بەمجۆرە مانای تەرکیبێ ووشەکە دەبێتە (پێکەوە لێدان) کە ئێستاش هەر ئەو مــانایەی هــەیە (زۆرجار چەقۆ لەشتێك دەدرێ و لێدانی ناپسێتەوە ــ پێکەوە ــ یە).

ئەنجن ئەنجن کردن ــ (مصت. مت.) ١ــ وورد ووردکردن ، لەتوپــەت کردن ، پارچەپارچەکردن . ٢ــ تە : ئەنجنێن/٢ . ::هەمۆ گیانیان ئەنجن ئەنجن کرد .

ئەنجومەن ــ [ستە : هەنجەمەن، پە : هەنجەمەن]،(نا.) ١ــدەزگایەکی هەمیشــەییە کــە لــەچەنــدکەس پێکهاتبێ،بۆ هەلسوڕاندنی کاروبار و ناوبەناو کۆبێتەوە بۆ تەگبیرکردن . :: ئەنجومەنی وەزیران ، ئەنجومەنی ئاشــتیێ ، ئەفراســیاو ئــەندامی ئەنجومەنی شــارە . ٢ــ جێگایێکی بۆ کۆبونەوەی ئەو چەشنە دەزگایانە تەرخان کرابێ . :: ئەنجومەنی شار لە خانوی میرزا ڕەحمەتێ دایــە . تێب ــ بەلای منەوە ئەم ووشەیە لــە سێ کەرت [هەنگ + ئو + مان] پێکهــاتوە و کونتــرین شــێوەی ئاوێستایێکەی (هەئێن (گ) ێو دێمانە) یا (تهەنگێو دێمانە) بوە کە هەردۆکیان بە کەلکی ئــەم لێکۆلینەوەیە دێن : أ) هەنگ لە (هەئێنا)ی ئاوێستایی وەرگیرابێ کە بەمانای (دەستە ، کۆمەڵو جەماعەت)ە تە : (ئەوڕەنگ: بەهرام ــ ٢٤٤) و پەهلەوێش هەر بەومانایانە لەئاوێستایێ وەرگرتوە ، ئێستاش لە بن لەهجەی موکریانێ و هەندێ بن‌لەهجەی باکوریدا لەقالبی (ئەنگۆ) ، هەنگۆ ، هنگ ، هۆن = ئێوە) دادەبێندرێ و زمانی فارسی زیندۆی کردۆتەوە و لەباتی (فەوج) بــەکاری دێنێ . ب) هــەنگ لــە (تهــەنگ)ی ئاوێســتایی بەمانــای (تێگەیشتن ، زانایی) داتاشــرابێ تە (فرە : پفــا ــ ٢٠٦ و معــین : فەرهەنگ ، ج٤ ــ ٥٢١٠) کە ئێستا لەووشەی (فەرهەنگ)دا دەبینێن . ج) ئو : ئامرازی ئیزافەیە ، ئێستاش (ئو) لە لەهجەی هــەورامیدا هــەر ئامرازی ئیــزافەیە . د) مان : لە (دێمانە)ی ئاوێستایێ داتاشراوە و مانای (ماڵ ، خانۆ) دەدا تە : (پد : یگد ، ج٢ ــ ١٢٦) لە (خان‌ومان) و

(نیشتمان)دا هەر بەو مانایە ماوە . جا ئێستا ئەگەر هەمۆ ئەوانە تێـك بکەینەوە بۆ ووشەی (ئەنجومەن) دۆ مەعنامان دێتە دەست : ١) خانۆی جەماعەت، ماڵی کۆمەڵ . ٢) خانۆی زاناو تێگەیشتوان ، خانۆی زانین و تێگەیشتن .

ئەنجەت ــ [محر. عا : حجّة] ، (نا.) ، (مکـ.) تە : ئینجەت .

ئەنجەل ــ [محر. عا.] ، (نا.) ، تە : ئەجەل .

١ــ ئەنداز ــ [= ئـەندازە] ، (نا.) تە : ئـەندازە/١ :: لـەئەنداز بەدەرە .

٢ــ (ــ ئەنداز) ــ (ر.. فە.) کـاری پاشـــبەند دەکـا و بـە دوای ناوێکەوە دەلـکێ و ناوێـکی تازە دروسـت دەکا . :: بـارەنداز (بار ئەنداز) ، پایەنداز (پائەنداز) ، تیرەنداز (تیرئەنـداز) چاوەنـداز (چاوئەنداز)، خاکەنداز (خاك‌ئەنداز) . تیب ــ ئـەم ووشـەیە ڕیشـەی مەصدەرێکە کە لەفارسـیدا بـۆتە (ئەنداختەن) و لە سەرفکردنا بـۆ زەمانی ئایندەو . . . دەبێتە (ئەنداز) بەرامبەری ئەم مەصدەرە لەکوردیدا (ئاویشتن) هەیە .

ئەندازە ــ [پە : هەنداچەك] ، (نـا.) ١ــ حـەجم یا میقـــداری هەرشتێك بە کێشانە یان پێوانە . :: بەئەندازەی شـەش‌گەز فاسونیایان بۆبکڕە، بەئەندازەی سێ کیلۆ دەبێ، ئەندازەی قاچێ چەندە؟ ٢ــ نەگەورە نەپچۆك ، پڕبەپێست، لەقەدەرحاڵ، حەددی مەعمـۆلێ هەرشـتێك .

□ « بۆرە نەبێ بازەبێ ، کلکی لە ئەندازە بێ » . ٣ــ مقیاسە هەندێ لە سەنعاتکار (بەنا ، جلدرۆ . . .) بۆ هەندێ کاروباری پێشەی خۆیان تەرخانی دەکەن و بەپێی مەبەست شـــکلی دەگـۆڕێ و گـەورە و پچـۆکیش دەبێ . :: ئەنـدازەی بەنایان ، ئەندازەی بەرە تاسکڵاو ، ئەنـدازەی وولاغـان (بۆ پێـوانی بەرزی و نزمێ) .

□ « قەت بەیەك ناگەن لەیەك‌جا
ئەم خەزانو ئەو بەهار »
« ڕاستێ شمشاد و قەددی
تۆ بەئەندازەی یەکن »
(سالم : گە ــ ٦٠)

زیـــاد لـە ئەنـــدازە ــ تمـ : لەئەندازە بەدەر . :: ئەم پاڵتۆیە زیـاد لەئەندازە گـەورە و دەڵبە دەڵەی بۆتۆ نەکراوە . **لە ئەنـــدازە بەدەر** ــ حـاڵی شـتێك کـە لـە حـەددی مەعمـۆلێ تێپـەڕێبێ . □ « . . . دانـــەکانی ڕەش هەڵـگەڕاون ، هەمـــۆ ، هـۆی جگەرەکێشانی لەئەندازە بەدەرە . . » (قەفتان : چێڕۆك ــ ٧٠) ★ زیاد لە ئەندازە ، بێ‌ئەندازە .

ئەندازەگرتن ــ (مصت. متـ.) ١ــ پێـوانی درێـژی ، پانـایی ، قوڵایێ ، بـەرزایێ یا ئەسـتۆرایێ شتێك . ٢ــ دیاری کردنی میقیاسی جل‌وبەرگی ئینسان . :: بچۆ لای خەیاتەکە بـا ئەندازەت بگـرێ . □ « . . . هادێ‌خـان بـۆ ئەندازەگرتنی هێلـکەکان ، کونێکی خۆی کردۆتە تەختەیەك . . . »

(قزڵجی : پێکەنین ــ ١١٨) .

ئەندام ــ [ستە : هەنــدامە . پە : هەنام ، هەندام ، هەننام] ، (نا.) تە : ٢ــ ئــازا . ٢ــ (تتــ.) کەسێکی لــە پارتێکی سـیاسی ، ڕێکخراوێکی پیشەیی یا لیژنەیێکی تایبەتی و ... و ... کــاردەکا . :: ئەنــدامی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان ، ئەنــدامی یەکێتــی نوســەرانی کــورد . ٣ــ (تتــ.) دەوڵەت یا وولاتێك کە لە یەکگرتنی چەنــد دەوڵەتدا بــۆ مەبەستێکی تایبەتی یا بۆ یەکێتــی و پێکهێنانی دەوڵەتێکی فیدڕاڵی ، بەشداردەبێ . :: دەوڵەتی ئازربایەجان ئەندامە لە یەکێتی شوڕەویدا ، عێراق ئەندامی جامیعەی عەرەبییە .

تێبـ ــ ١) وەك ژابا نیشانی داوە دەنگی (ن) لە ئاوێستایی ئەم ووشــەیەدا (ن)ێکی گنە و ســوکە دەنگێکی (گ) لە پاش (ن)ەکەوە هەیە، هەروەك لە بن لەهجەی سلەیمانیدا بەدیدەکرێ . ب) ژابا (تمـ : ــ ٢٢)ش و دوکتــۆر معینێش (تە : فەرهەنگ . جا ــ ٣٧٢) جگە لــە ئازای لەش ئەم ووشـەیان بە ئامرازی نێرینەیی مانا لێداوەتەوە. ★ (سنـ.) ئەنام .

ئەندۆ ــ [پە : هەندۆهـ] ،(نا.) خەم و خەفەت ، پەژارە

□ « ئەوەند زاریێ کەرد جە ئەندۆی دەروون »
« خورۆش کەرد نــە ســەنگ قوڵڵەی بێستوون »
(خانا ــ ٤١٣)

ئەندەر ــ [ستە : ئەنتەرێ . پە : ئەندەر] ، (ئە .) مانای (دە ... ، لەناو ...) دەبەخشێ و لە لەهجەی ناوەندیدا بێجگە لە یەك دوو کینایەدا نەبێ بەرچاو ناکەوێ و بە تەنیاییش نەبێستراوە . بــەڵام لــە لەهجەی باکووریدا (هوندور ، هوندرو) بــە مانای (ژوورەوە ، داخڵ) ماوە . ● یەکەندەر دوو (یــەك ئەندەر دوو) ، (کنـ.) کتوپڕ ، لە ناکاو .

ئەندەروون ــ [پە : ئەندەروون] ، (نا.) ، (کنیز.) ١ــ ژووری ماڵ ، ئەو بەشــەی مــاڵ کــە ژن و منداڵی لێدادەنیشن ★ حەرەم // بیروونی.

□ « یارم لە ئەندەروون هات دەستی ڕەقیب لە دەستا »
« غەمناك و شادمانم ڕەحمەت عەزابی هێنا »
(سالم : گە ــ ٣٥)

٢ــ ناوەوەی هــەموو شــتێك ، ★ داخڵ. :: لە ئەندەروونی ئەشکەوتەوە هاتــــە دەر // دەرێ ، دەرەوە . ٣ــ ناوزگ ، دەروون . □ « میرزا تەها ! میرزاتەها ئەگەر ئــەمە ئــەو ئاوەمان خواردباوە و ئــەو عەقرەبە چووبا دە ئەندەروونمانەوە ئەندەروونی وەبـــەر نیشـــان دابـــاین تــــەکلیفی مـــــە چ بـــوو . »
(حوسێن ئاغای حــاجی خۆشــی)

تێبـ ــ ئــەم ووشـەیە لــە دووکەرتی (ئەندەر) و (ڕوون) پێکهاتوە بەشی دوەم (ڕوون) لە پەهلەویدا بە مانای (لا ، تەرەف ...) وەکوو پاشبەند بە کارهاتوە ، تە : (فرە : پفا ــ ٣٨٩)، بەم پێیــە مانای ووشـەکە دەبێتە :

لای ناوەوە ، ژوورەوە .
ئەندێش ــ ١ــ (نا .) تمــ :
ئەندێشە . □ « هەر چەند دەکەم
فکر و ئەندێش، تەوەلابۆم لە قەوم و
خوێش » (فۆلکلۆر) . ٢ــ (رێ .
فع .) وەکوو پاشبەندێك لە تەرکیبدا
صفەتی فاعیلی دروست دەکا . ::
دوورەندێش (ئـەو کەسـەی قوول
تێدەفکرێ ، وورد لێك دەداتەوە).
تێب ــ ئـەوەندی پێم شـك بێ لـە
کوردیدا هەر ئەو تەرکیبە هەیە .
ئەندێشە ــ[پھ : هەندێشیشن]،
(نا.) ١ ــ بیـر ، خەیـالات . ٢ ــ
ترس ، غابیلە ، مەترسی ، واهیمە .
□ « ئای سلـەیمانبەگ عەدالـەت
پێشـە »
« لە دێوی کێـوی قـاف بـێ
ئەندێشە »
(پیرەمێرد ــ ٣٣٨)
« فەرقـی ئینسـان و ، وولاغ
ئەندێشـەیە ، ئەندێشـەیە »
« بۆ نەمانی عەقل و ئیـدراك ،
مەی ، دزێکی کـاریبە »
(دلدار : گمــ ٢٥)
★ ئەندێش/١ تێب ــ هەر چەنـدە
ئەم ووشـــەیە لـە ئەدەبیـــات و
فۆلکلۆری کوردیدا بەکارهاتوە بەلام
بە لای منەوە ووشـەیێکی فارسیـیە .
ئەنـزەرۆت ــ [؟] ، (نـا.)
مادەیێکـە وەکوو جـەوی ، ڕەنـگی
سوور ، زەرد یا سپییە ، تامی تـالە
لە دارێکی دڕکـاوی کە گـەلای وە
گەلای مۆرد دەچێ دەگیـرێ . تم :
(معین : فەرهەنگ ، ج ١ ــ ٣٧٨) و
زیاتر لە هەتواناندا دە کاردەکرێ .

★ عەنزەرۆت (معرّبە) .
ئەنعام ــ [= عا : انعام] ، (نا.)،
(کێێر.) خەلات . ★ بەخشیش .
□ «کوتی : ئافەریم وەزیر ، ئەنعامی
بدەنبە وەزیری » (تحفـە : جا ــ
٢٤٥) :: ئەوەندە زێرەکە تا ئێستا
چەند جار ئەنعامی وەرگرتوە .
ئەنفلۆنزە ــ [ئیتالی] ، (نـا.)
نەخۆشییەکە ، بە هۆی (ڤیرۆس)ی
تایبەتی تووشـی ئینسـان دێـت و
(تا)لە پیـاو دێنێ ، هەنـدێ جـار
هەلامەتێشی دەگەڵـە و خەڵك لـە
یەکتـری دەگرنـەوە . تێب ــ ئـەم
ووشـەیە کە لەم نێزیکانەدا ــ لام وایە
لە ساڵەکانی ١٩٥٠دا ــ هاتۆتە ناو
زمانی کوردی ، ئەسـلی خۆی بـە
مەعنای (کارتێکردن ، تەئسـیر ،
نفوز) هاتوە و هیچ پێوەندی دەگەڵ
نەخوشێکە نیە ، کەچـی لە هـەموو
دنیادا هەر ئەم ناوە لە سەر زارانە و
(گریپ)کـە نـاوی عیلمـی ئـەم
نەخۆشێیە بە زمانی کەسدا نایەت.
ئەنقەست ــ [= عا : عن قصد]،
(بنت.) ١ــ بە ئارەزوو ، بە هـەوەس
بە تایبەتی . □ « . . . وەکـوو بـە
ئەنقەست بـۆ من وەسـتا بێـت
چاوەڕوانی ئـەوە بێت بزانـێ ئـەو
کارەی من ئەنجامی بە چی ئەگات »
(قەفتان : چێرۆك ــ ٣٣) . ٢ ــ بە
عەمدی (یەکێك کارێك بکا و بزانێ
نابێ بیکـا و هـەر سوورێـش بـێ
لەسەرکردنـی) . :: دوو سەعـاتە
لەوێ چەقیوە بە ئەنقەست نـاڕوا
★ ئانقەست .
ئەنگافتن ــ (مصتـ. متـ.) ،

(کیـ.) تە : ئەنگاوتن .

ئەنگافتە ــ (نمف.) ، (کیـ.) تە : ئەنگاوتە .

ئەنگامە ــ (نـا.) ، (مکـ.) ١ ــ زۆر و زەبەنـد ، کۆمەڵێکی زۆری خەڵك . □ « چـەند لەشـکرێکی ئەنگامەیـە ، بە قۆشـەن و بـە زەمزەمەیە » (تحفە : ج١ ــ ٢٠٦). ٢ــ کار و کردەوە یا هەرا و هۆریای زۆر و سەرنج ڕاکێش (چ تاقە کەسێ بەرپای کا یا کۆمەڵە خەڵکێ) . ★ هەنگامە ● تێبـ ــ من ئەم ووشـەیەم هەر بە (هەنگامە) بیستوە .

ئەنگاوتن ــ (مصت . مت .) ١ــ بـەرد ، تێـر ، گوللـە و ... لـە نیشانەدان . :: فێشـەکی بە خەسار نەدەچوو هەر دەستی لـە پەلەپێتکە بـەردەدا یەکێکـی دەنگـاوت ، (دەئەنگاوت) . ئەو هەموو بەردەت هاوێشتێ نەتئەنگـاوت . هـەر دەیئەنگێوم بۆ کوێ دەچێ . ٢ ــ بە نەفەس و هێـزی ڕۆحی کەسـێك تووشی نارەحەتێ و گیروگرفت کردن. :: لێمان بۆنە شێخڕەش و شێخمەند هەر لەوەی ئازان یەکتری بنگێـون (بئەنگێون) ، باسی ئەم شەخسـە مەکە زۆر تۆڕەیە تا ئێستـا چەنـد کەسی ئەنگاوتوە ٣ــ (مجـ.)دیتـن ، بەدیکردن . □« برایم خۆ من بـە قسـەی شـەیتانانم دەگەڵ نەکردێ ، لە رازی کانیبـەم بۆ خـۆم بەچـاو ئەنگاوتی » (تحفە : ج ١ ــ ٣٧٦). ★ ئەنگافتن ، پێکـان (مـاددێ و مەعنەوێ) ، هەنگـاوتن . (بکـ.) هەنگافتن . تێبـ ــ مانـای تەرکیبـی ئـەم ووشـەیە دەبێتـە : لێكنیزیك‌کردنـەوە ، پێکەوەبەنـد کردن. تە : ئەنجامە. **خۆئەنگاوتن**ــ (مصت. لا.) لە کاتی ڕۆیشتنـا بە پاژنەی کەوشی لاقێك لـە گوێزینگی قاچەکەی تر دان و برێندار کردنی.

ڕائەنگـاوتن ــ [ڕا (پیـبف.) + ئەنگـاوتن] ، (مصت. متـ.) درێژکردنەوەی : پەت ، تەنـاف ، گوریس ، تـەل و ... لە نێـوان دوو یا چەند کۆلەکـەی چەقـاو یـا سینگی داکوتراو یا هەر شتێکی تری لەم بـابەتە . :: خێـرا تەنـافەکە ڕانگێوە (ڕائەنگێـوە) و جلەکـان هەڵخە ، هێشتا تەلی کارەبایان بۆ گەڕەکی ئێمە ڕانەنگاوتوە . تێبـ ــ بۆ تەلـی کارەبـا و تەلەفـۆن و ... ڕاکێشـان (کمر.) و کێشـان (کێر.) دەکوترێ کە لە فارسێ و عەرەبیڕا تەرجـەمەکراوە ، بـە لای منـەوە (ڕانگاوتن) زۆر لـە گوێنتـرە تـا کێشـان یا ڕاکێشـان .

ئەنگـاوتە ــ (نمفـ. صمفـ. : ئەنگاوتن) ، (مک.) شتێ یا کەسێ کە هۆیەکی غەیرە ماددێ پێکابێتێ . :: ڕەببی ڕۆڵە ئەنگـاوتەبێ . کچێ دایکم ،حەکیمێ چێ ئەوە ئەنگـاوتە بـوە خێری بۆ لە خۆ بگـرن . ★ ئەنگافتە. هس: ئەنگواو ،ئەنگێوراو.

ئەنگاوتەبـوون ــ (مصت. لا.) ، (مک.) کتوپڕ نەخۆش‌کەوتن ، تووشی بەلایەك بوون (بێ ئـەوەی هـۆیەکی دیارێ هەبێ) .

ئەنگران ــ [؟] ، (مصـ. لا.) ،

(مکـ.) لە خۆبایی‌بۆن ، لە پێستی خۆدەرچۆن ، پڕ بۆن . ئەم کابرایە هێند دەوڵەمەند بوە ئەنگڕاوە . هس : ـ ا) ستـ : ئەنگرە ، بە مانای ئاڵۆز و ڕق ئەستۆر و دوژمن لە ووشەی ئەنگرۆ مەئینیەڤەدا = ئەنگرەمێنۆ = ئەهرێمەن . ب) ستـ : ئەنەغرە . پە : ئەنەغران بە مانای: پان و بەرین ، بەرفرەوان ، سەروبن نەدیار . تە : معێن (فەرهەنگ : ج ا ـ ٣٩٦ ، فرە : پفا ـ ١٨) .

ئەنگوان ـ (مصـ. لا.) ، (مکـ.) بەرد ، تیر ، گوللە و . . . وێ‌کەوتن ، پێکران بە شتێکی ماددی . :: لە شەڕەکەی دوێنێ تەنیا دۆ کەس ئەنگوان . تێبـ ـ ئەم مەصدەرە لەوانەیە کە فاعیلی دیارنیە .

ئەنگواو ـ (نمف : ئەنگوان) ، (مکـ.) تە : ئەنگێوراو .

ئەنگوتك ـ [؟] ، (نا.) ، (مکـ.) بەشی نانێك هەوێر کە جیاکرابێتەوە و تۆپەڵ کرابێ بۆ ئەوەی پان‌کرێتەوە و بکرێ بە نان . ★ (بکـ.)پەپك ، پەپکە . گونك ، گونتك .

ئەنگوتك‌گرتن ـ (مصتـ. متـ.) ، (مکـ.) بەش‌بەش‌کردنی هەوێر ، هەر بەشەی بۆ نانێ ، کولێرە و . . . یەك و ئامادەکردنێ بۆ پان‌کردنەوە و کردنی بە نان . :: خێرا ئەنگوتکەکان بگرە تا تەندۆرەکە دادەمرکێتەوە ، ئەوە ئەنگوتکت نەگرتوە .

ئەنگوچك ـ [؟] ، (نتـ.) ، (مکـ.) پارچەقوماشێکی سێ‌سوچی درێژۆکەیە ، بە قۆڵی کراسی پیاوانە و ژنانەی کوردیەوە دادەدروێ ، بۆ پێچانی سەردەست بەکاردێت . ★ ئەنگوچکەسۆرانێ ، فەقێیانە ، قۆچکە ، قۆچکەسۆرانێ، لەوەندێ . تێبـ ـ زەمانی قەدیم کە شەڕی تەن‌بەتەن باو بوە پیاوانی زۆر ئازا ئەنگوچکی کراسەکانیان (چ بە سوارێ چ بە پیادەیی) تێك‌گرێداوە و بەر بۆنە گیانی یەکتر، ئەمە نیشانەی ئەوە بوە کە تایەکیان نەکوژرێ دەست لێك هەڵنەگرن . هس : ئەنجامە .

ئەنگوچکەسۆرانی ـ [ئەنگوچك + ٣ ـ ئە/١ + سۆرانێ] ، (نتـ.) تە : ئەنگوچك .

ئەنگوس ـ (نا.) ، (سنـ.) تە : ئەنگوست .

ئەنگوست ـ [پە : ئەنگوست] ، (نا.) ، (مکـ.) ١ـ هەریەك لەو پێنج ئەندامەی کە بە ئاخری دەست و قاچی ئینسانەوە بەندن . □«ئەنگوستی داکی خوازێم بە ڕێشە ئەنگوستی هەروەك درێشە » (بەردەشانێ : ووردێ ـ ٣٨) ٢ ـ واحیدێکە بۆ دیاریێ‌کردنی ئەستورایێ و پانایێ شت. :: بە قەد ئەنگوستی گەورە ئەستۆر بۆ ، با دۆ ئەنگوست پانتر بێ . ★ ئەموست ، ئەنگوس، پەنجە ، قامك، (بکـ.) تلێ ، تبل ، (جنو. جفـ.) کلك .

ئەنگوستەچاو ـ (صتـ.) ، (کنـ.) زۆر تارێك . □ « . . . نەدەچوە تێلەکۆ بە شەوی ئەنگوستەچاو سینگی خۆی بەگوللەوە نێت و

تاووس بۆ من بدزێ » (قزلجـێ : پێکەنێن ـ ٥٢) . ★ ئەموستەچاو.

ئەنگوستەوێلە ـ [ئەنگوست + ٣ـ ئە/٢ + وێلە (ئیلە)] ، (نـت.) تم : ئەنگوستێلە .

ئەنگوستێلە ـ [ئەنگوسـت + ئیلە] ، (نت.) ئالقەیێکی مەعدەنـە (زیـاتر : زێڕیـازێو) نەقیمێکـی بەردی بە نرخ (یاقوت ، پـیرۆزە ، ئەلماس ...) یا هـەر بەردێکـی دیکـەی تـێدەگرن و بـۆ جوانـی دەکرێتە پەنجەوە .

□ « تا بینە هەوالی دیدەمەستان »
« نەنگوسـتێلە دەرخـران لـە دەستان »
(هەژار : مەم‌وزین ـ ٢٩)

★ ئەموستێلە ، ئەنگوسـتەوێلە ، کلکەوانە . **ئەنگوسـتێلەی دروومان** (نت.) ، (مک.) پارچە مەعدەنێکە لـە شێوەی کلاوی بەرزو ، بەلام قوولترە دێوی دەرەوەی کونج‌کونجـە ، لـە کـاتی درومـانا دەیکەنـە سـەری قامکەوە و پالی پێ بـە دەرزیـەوە دەنێن ، نـایەلێ قامکیـان دەرزی تێڕابچێ . ★ قوچەکە .

ئەنگۆ ـ [٢ـ ئە/٤ + هنگ + ئۆ (ئە.)] ، (ز.) ، (مک.) زەمیری نەلکـاوە بۆ دوەم کەسـی جەمـع (ئەوانەی قسـەیان دەگەل دەکرێ).
□« ئەنگۆ چی فکر دەکەن ؟ ئەگـەر کەسێك صـەد مەڕی هەبێ و یەکێك لەوان وون بێ ئەرێ ئەو نەوەت و نۆی دە کێواندا بەجێ‌نایەلی ... » (ئینجیل : مەتی ـ ٥٠) . ★ ئێوە، هەنگۆ . (بک.) هنگ ، هون ، فـە ، هەوە . هس : ئەنجومەن .

ئەنگۆرە ـ [؟] ، (بنت.) ، (مک.) ١ـ ئەو کاتە ، ئەو دەمە ، ئەوسـا پاشان ، دوای ئەو دەمە ، بەو پێیە.
□ «مەسـلەحەت ناکرێ بە زۆرە ، ئێوارە دابێ ، ئەنگۆرە تێی‌دەبێنێـن مەسلەحەتێ . » (تحفـە : ج ٢ ـ ٣١٤) تێب ـ ژابـا ئەم ووشـەیەی بردۆتەوە سەر (ئۆناگوێرە)ی ترکێ تم (ل ـ ٢٣) بـەلام کوردوێیـف (ئەنگۆرێ) هەر بەو مەعنایانەی کە ژابا نوسـێوێتی وەك ووشـەیێکی کوردێ پێشان دەدا . تم : (کف. ـ ٤٧) .

ئەنگوتـن ـ (مـص. لا.) ١ ـ سـەردەرهێنان ، لە ئاسۆ دەرکەوتن :: گەلاوێژیش ئەنگوت کەچێ هێشتا گەرمایە . نەخێر هێشتا نەنگوتـوە (نەئەنگوتوە) ، سێ ڕۆژی دیکـەی مـاوە بنگـوێ (بئەنگـوێ) . ٢ـ دەستپێکردن ، هەلکردن (با) .

□ « وا زولفی لەسەر گەردنی لاچۆ بە هەناسەم »
« شەو فەجری بەیـان بۆ کـە نەسێمی سەحەر ئەنگوت »
(وەفایی : گە ـ ٢٦)
« هەناسەم زولفەکەی لادا و و مەیلێکی نەکرد چاوێ »
« نەسێم ئەنگوت و شەو ڕابرد و نێرگس هەر لە خەودایە »
(نالی : گە ـ ٦٩)

تێب ـ ئەم مەصدەرە هەر بۆ ئەم دۆ حالەتە بێستراوە بەکـارهێنرابێ ، نەگوتراوە (کۆ) ـ ئەوێـش هـەر ئەستێرەیە ـ ئەنگوت ، هەروەهـا

نەبێسراوە بڵێن (شەماڵ ئەنگوت .

تێکهەڵەنگـوتن ـ [تێـك (دە + یەك) + هەڵەنگوتن] ، (مصت. لا.)، (مک.) توشی یەکتر هـاتنی دو یـا چەند کەس و دەستە و لەشـکر .

تێهەڵەنگوتن ـ [تێ (دە + ی) + هەڵەنگوتن] ، (مصت. لا.) ، (مک.) ١ـ توشی کەسێك بون :: لەسەری کوچەی خویان دە بارام هەڵەنگوتم . ٢ـ دەشـتێك هەڵەنگوتـن (تمـ : هەڵە نگوتن) :: لاقـی دە بەردێـك هەڵەنگوت هەر چابو ملی نەشکـا ، ئەوە دەچی هەڵەنگوتوی ؟ ، دارێك لـــەوێ بــو تێیهەڵەنگوتـــم .

هەڵەنگوتن ـ [هــەڵ (پێبف.) + ئەنگـوتن] ، (مصت. لا.) لــە ڕێ ڕۆیشتنا توشی بەرد یا هەر جورە کوسپێکی تر بون ، کە پێـش بـە خێرایی لاق بگرێ و لای ژورەوەی لەش هەر لەســەر خێرایی خـوی بمێنێتەوە و بەو بونەیەوە سەرەنگرێ بون . :: چاوتان لەبەر پێی خوتـان بێ با هەڵنەنگـون (نەئەنگـون) ، وەیـــــە دوێنـــێ زور خـراپ هەڵەنگـوت ، یـاخوا ئـەو جـارە هەڵبنگوێ و لە ئەژنو بەرەژێـری وورد و خاش بێ . ٢ـ (مجـ.) ، أ) توشی بەڵا بون ، خراپە بەسەرهاتن، گیروگرفت بو پەیدابون . ب) لـە کاراندا بە سەهو چون ، لە قسـەدا بەسەرچون .

ئەنگێز ـ (ری. فعـ.) ، (فر.) دەگەڵ هـەندێ ووشـەی کوردی تەرکیب دەبێ و حـالەتی فاعیلـی دەداتـــــێ . :: شەڕئەنگێـــز ، فیتنەئەنگێـز ، تێبـ ـ ئەو نـاوە فاعیلانەی بـەم ووشەیە دروسـت دەبن لە ئەدەبی کلاسیکی کوردیـدا کەم نین بەڵام ئـەوی ڕاسـت بـێ هەروەك مەصدەرەکە (ئەنگێزیدن ـ ئەنگیختن) فارسییە ئەم تەرکیبانەش هەر فارسین .

ئەنگێزە ـ (نا.) هەر شتێکـی کە سێك هان بدا بو کردنی کارێك. باعث ، دافـع (عـا.) . هـس : نەقێزە .

ئەنگێو ـ (ری. فعـ.) ١ـ شکڵی (مضارع)ی ڕیشەی مەصـدەری ئەنگاوتنە . :: دەیئەنگێوێ ، چونی دەنگێوی . ٢ـ بـە دوای هەنـدێ نـاوەوە دەنوسـێ و دەیانکـا بـە تەرکیبێکی صفەتی فاعیلی . :: ماری شینی گائەنگێو ، خو ئەنگێو .

ئەنگێـوران ـ (مصـ. لا.) تم : ئەنگوان .

ئەنگێـوراو ـ (نمف. صمف. : ئەنگێوران) ، (مک.) نەسـێکی بـە شتێکی ماددی (بەرد ، گوللە ...) پێکرابێ و (فاعیل)ەکەش مەجهول بێ . ★ ئەنگواو .

ئەنگێوە ـ [ئەنگێو + ٢ـ ئە/٦]، (نفـــا. صفـــا : ئەنگـــاوتن) ، دەستڕاست ، کەسـێکی چاك لـە نیشانە بدا ، ئەوەی فێشـەکی بـە خەســار ناڕوا :: ئەنگێـوەی وەك (ســمکو)ی هەرنـابێتەوە ، لـە مەحمودکانی جاندارێك هـەر بـە عاستەم سەری بە دەرەوە بو ، لـە دەستی دەرنەچو .

ئەنوا ـ [؟] ، (نـا.) ، (مک.)

١ـ پەنا ، جێگەیێکی پیاو خۆی تێدا بشارێتەوە ، شوێنی حەوانەوە . ٢ـ (مجـ.) مایەی بەرێ چوون و گوزەران . □ « ... هونەرمەندە گەورەکان لانەواز و بێ ئەنوا مانەوە ... » (هێمن) سەرەتای (تحفە : جـ ١ ـ ١٢) .

١ـ ئەو ـ [پە : ئەڤێ ، ئۆئی]، (ز.) زەمێری سێیەم کەسی مفرەدە (غایب) □ « ... کە ئەو دەستی پێکرد کە حیساب بکا یەکێك بۆ کن ئەوێ هێندرا ...» (ئینجیل : مەتێ ـ ٥١). ٢ـ زەمێری ئیشارەیە بۆ (مشارالیه) دوور .

□ « ئەورۆژە کە تۆرام و لە کەرکوك سەفەرم کرد »

« مانەندی عەقاریب لە ئەقاریب حەزەرم کرد »

(رەزا) .

٣ـ (مکـ.) تە : ئەم. ★ (بکـ.) ئەڤ. (مکـ.) هۆو .

٢ـ ئەو ـ (نا.) ناوی ئیشارەیە بۆ (مشار الیه)ی مفرەدی دوور :: ئەو پیاوە لەبن دارەکە نوستوە ، ئەو ئەسپەتان لە کێ کڕیوە ؟ □ « ... ئاقڵ لە مێشکتدا نەماوە ، بە دیار ئەو پیرێژنە ڕەعیەتەوە ئەم قسانە دەکەی ... » (قزلجی : پێکەنین ـ ٣٧) . تێبـ ـ کاتێ (ئەو) بە ناوی ئیشارە حیساب دەکرێ کە ناوێکی (مشار الیه) بەدوودا بیت ، ئەگەر وانەبێ (زەمیر)ە

٣ـ (ئەو ـ) ـ (پیبـ .) تە : ٢ـ (ئاو ـ) .

ئەوا ـ [ئەوە + ئا] ، (شر.) تە : ئەوەتا. □ « .. کەوشە کانێشم ئەوا بە حاڵ بە پێمەوە گیر دەبن..» (قزلجی : پێکەنین ـ ٣٦) . « ئەوا تۆ دەڕۆی بە نازەزای دڵ ، خودات دەگەڵ بێ مەنزڵ بە مەنزڵ » (فۆلکلۆر) .

١ـ (ـ ئەوار) ـ (پبتـ.) تە : ئەوەر . :: جۆقەوار ، خوێندەوار، هومێدەوار .

٢ـ (ـ ئەوار) ـ [٣ـ ئە/٢ + وار (ئە : وێچوون)] ، (پبتـ.) بە دوای ناوەوە دەلکێ و دەیکا بە ناوێکی تازە و مانای (وەکو ، وێنەی ، چەشنی) لێزیاد دەکا . :: دەستەوار . کۆلەوار .

٣ـ ئەوار ـ (نا.) تە : هەوار . تێبـ ـ ئەم ووشەیە وەك پاشبەند لە چەند ووشەیێکی کوردیدا دەبینرێ. :: لێرەوار ، شوێنەوار. (لێرهەوار ، شوێن هەوار) .

(ـ ئەواری) ـ [٢ـ ئەوار + ٢ـ ئێ] ، (پبتـ.) ١ـ بەدوای ڕیشەی مەصدەرەوە دەنوسێ و دەیکا بە حاصلمەصدەر :: خوێندەواری . ٢ـ بەدوای ناو یا صفەتەوە دەلکێ و دەیکا بە ناویمەصدەر :: کۆلەواری، کوردەواری ، کوێرەواری (کوێرەوەری) .

١ـ ئەوان ـ [١ـ ئەو/١ + ٢ـ ئان/١] ، (ز.) زەمێری نەلکاوی سێیەم کەسی جەمعە (ئەو کەسانەی باسیان دەکرێ) و تەنیا بۆ ئادەمێزادە . □ « ... کە ئەوان دە ڕێیەدا دەچوون کەسێك

بەوێ گوت : هەر جێیەکی بچی وەدوای تۆ دەکەووم . »
(ئینجیل : لۆقا ــ ٣٩) . تێب ــ ئەم وشەیە وەکۆ جەمعی (١ــ ئەو/٢)ش بۆ غەیری ئادەمیزاد ، تەنیا وەکۆ ناوی ئیشارە ، ئەوێش لە هەندێ شوێنی کوردستان بەکار دێت . :: ئەوان کتێبانەم بۆ بێنە ، ئەوان ئەسپانە وەبەستە .

٢ــ (ــ ئەوان) ــ [٣ــ ئە/٢ + وان] ، (پبت .) بە دوای ناوانەوە دەلکێ و دەیانکاتە ناوێکی تازە یا صفەت کە مانای پارێزگاری و ڕاگرتن لە ناوەکەی پێشو زیاد دەکەن . :: باغەوان ، بەرخەوان ، تۆتنەوان ، دەرکەوان ، ڕۆژوەوان ، دەشتەوان،

ئەوانە ــ [١ــ ئەوان + ٢ــ ئە/٢] ، (ز.) زەمێری ئیشارەیە بۆ جەمع:: ئەوانە کێ بۆن لە ماڵی ئێوە، ئەوانە بۆ کوێ دەبەی .

ئەوتۆ ــ [٢ــ ئەو + تۆ (طور)]، [کو. عا.] ، (بنت.) ١ــ جۆرێك ، چەشنێکیوا ، شێوەیێك . ٢ــ (مج.) ، (صت.) شایانی باس . □ « ... وەکۆ هەوری بەهار بە گوڕ ئەهاتن بە خێرایێ تێ ئەپەڕێن و یادێکی ئەوتۆی پاش خۆیان بەجێ نەئەهێشت . » (قەفتان : چیرۆك ــ ٤) . ★ وەتۆ .

ئەوج ــ (نا.) ١ــ بەرزێ ، بڵیندێ . ٢ــ بەرزترین شوێنی جێگا یا شتێك ، باڵاترین پایە .
□ « لە عەرسەی ئەوجی عەشقت بازی دڵ هەڵسا لە دەورانا »
« بە بەرقی پەرتەوی حوسنت پەڕێ سۆتا لە طەیرانا »
(سالم : گە ــ ٣٥)
«سیابازێك بۆم سیابازێك بۆم»
« لە ئەوجی گەردۆن تێژ پەڕوازێك بۆم »
(پێرەمێرد ــ ٢٣١)
تێب ــ ئەم وشە لەسانسکرێتیدا (ئوچچە)یە تە : (معین : فەرهەنگ، جا ــ ٣٩٩) و لە پەهلەوێدا بۆتە (ئۆج)و ئەوجار عەرەبێ وەری گرتوە و کردۆیەتە (ئەوج) و سەرلەنوێ هاتۆتەوە ناو کوردێ و فارسێ . هس : (تو.) ئوجا .

ئەوجا ــ [١ ــ ئەو/٢ + جا (جار)] ، (بنت.) ، (کی.) ١ــ کەوابۆ، کەوابێ ، لەو حاڵەتەدا ، لەحاڵێکی وادا . ٢ــ پاشان ، لەپاشان . □ « ... دەوجا (دەئەوجا) یا دەبێ ڕەخنەنەگرێ و بە تەواوێ خامۆش بێ ... » (مەسعۆد : حاجێ ، ب١ ــ ٧) ★ ئەوجار ، ئەو جارەکە ، ئیمجا ، ئیمجار .

ئەوجار ــ (بنت) تە : ئەوجا . :: ئەوجار نۆرەی ئەو بەزم و ڕەزمەیە .

ئەوجارەکە ــ (بنت .) تە: ئەوجا .

ئەوجاڕ ــ [؟] ، (نت.) ، (سەردەشت) نیسبەت و پێوەندێ دۆ ژنان دەگەڵ یەکتری ، کە شۆیان بە دۆبرایان کردبێ . ★ هەوگیان هێوەرژن . تێب ــ من بۆ ئەوە دەچم کە (جاڕ) عەرەبێ بێ کە بە مانای هاوسێیە .

ئەوڕاق ــ [= عا : اوڕاق

(ورق)] ، (نـا.) ١ــ گـەڵای دار و درەختان .

□ « مەیلێ بکە بە سەوزە درەختانی مەدرەسە »

« ئەوڕاقیان مقدمـەیێ شـێنە یانەسوّر »

(نالی : مقبل ــ ١٧)

٢ــ کاغەزی نوّسین ، کاغەزەکان . ٣ــ کوّمـەڵێ کاغەز کـە دەربارەی کەسێ شتێ یـا کار و مەسەلەیەك نوّسرابێ . :: ئەوڕاقەکانیان ناردوە بـوّ بـەغدا هێشـتا نەهاتوّتەوە . باش‌چاوەش ئەوڕاقەکانی ئەم کابرایە بێنە . **ئەوڕاقی ئیعتیماد ــ** (نت.) تە : ئیعتیبارنامە .

ئەوڕوپا ــ (نا.) ، (کعر.) تە : ئوّرۆپا .

ئەوزاع ــ [= عـا : اوضـاع (وضع)] ، (نـا.) ١ــ چلوّنایەتێ ، حاڵ و ئەحواڵ ٢ــ (مجـ.) چلوّنایەتێ ژیان و دارایەتێ کەسێك . :: لـە سایەی خواوە ئەوزاعی باشە .

ئەوسا ــ [١ــ ئەو/٢ + سـا (؟)] ، (بنت.) ١ــ ئەو کاتە ، ئـەو دەمە . □ « ... ئەوڕەحمان تـوّ ئەوسـا گوتت ماسـتم هێنـاوە بێفروّشم ...» (قزلجی : پێکەنێن ــ ١٢٠) ، ٢ــ پاش ئەوە ، پاشـان ، پاش حاڵێ کە لـە پێشـدا باسـی لێ‌کرابێ . □ « ... منالەش ئەیدا زریکە و ژێر نەئەبوّوە هـەتا دایکە ئەیگرتـە بـاوەش ، ئەوسـا خێرا فرمێسکی ووشك ئەبوّ . » (قەفتان: چێژوّك ــ ٣) .

ئەوشار ــ (نمصـ.) ڕێك‌گوشێن .

تێبـ ــ ئەم ووشـەیە دەگەڵ مەصدەری (ووشـێن ، کوشـێن ، گوشـێن) ڕێشـەیان یەکە ، وەك ووشـەیێکی سەربە خوّ لە کوردێ ئێستادا دەکار نـاکرێ لـە تـەرکیبی : تـەڵای دەسـتەوشار ، گوّزەوشـاردا دەبیندرێ . رەنگە لەباتێ (ضغط)ی عەرەبێ خراپ نەبێ .

ئەوشوّ ــ [١ــ ئەو/٣ + شوّ (شەو)] ، (مکـ.) تە : ئیمشەو .

ئەوصاف ــ [= عا : اوصاف (وصف)] ، (نا.) چلوّنایەتێ شتێ، ئەو نیشـانانەی شتێك یا کەسێکیان پێ دەناسرێتەوە. :: توّزێ ئەوصافی باس بکە ، بەو ئەوصـافانەی تـوّ دەڵەی هەردەبێ (سەعە) بێ .

ئەوقاف ــ [= عـا : اوقـاف (وقف)] ، (نا.) ١ــ هەموّ مڵك و زەوێ و زار و شتێ تر کە بـە پێی ڕێ و شـوێنی ئیسـلامەتێ بـوّ مزگەوت و تەکیە و خانەقایان یا بوّ خێر و خیراتی‌تر تەرخان کرابێ . :: مزگەوتی سـوّر ، لە دەوری بوّکان ئەوقافێکی زوّری هەبـوّ ، ئەوقافی غەوس دە حیساب نایە. ★مەوقوّفە وەقف . ٢ــ دایەرەیێکی دەوڵەتییە لە ووڵاتانی موسوڵمان بە ئێـش و کاری مەوقوّفە ڕادەگا .

□ « وەزیری ئەوقاف شێخ ئەحمەد داوود »

« چاخانەی داخست ، چایەچێ نابوّد »

(پیرەمێرد ــ ٢٧٠)

ئەوقە ــ (نت.) ، (سنـ.) تە : ئاوقە .

ئەوك ـ (نـا .) ، (مك.) ١ـ
شوێنێکە لە نێـوان دەم و گەرووی
ئادەمیزاد ، زارکی گەرو . :: پاروی
دە ئەوکی گیرا ، درۆی ماسـی دە
ئەوکی مابۆ . ٢ـ (مج.) بەرانبەری
ئەو شوێنە (ئەوك/١) ، بـەڵام لە
دێوی دەرەوە کـە دەکەوێتە نێوان
قوڕقوڕوچـکە و ژێرچـەنە . ::
دەستی دە ئەوکی نابۆ هێندەی نەمابۆ
بێخنکێنێ . تێب ـ لای پێشـەوەی
ئـەوك زمانەچکۆلەیە و ئـەو لاولای
(ئاڵۆ)ن ، لای سەرەوەشێ دەکاتە
دوایێ کونە لۆتان و لۆلەی هەناسە
(قصبة الرئة) و ئـەو لۆلەی کـە
خواردنی پێـدا دەچێتـە وورگەوە
دەکەونە لای خوارەوەی .

ئەولاد ـ [= عا : أولاد (ولد)] ،
(نا.) ١ـ ڕۆڵە،منداڵ. ٢ـ نیسبەتی
منداڵ دەگەڵ دایك و بابێ خـۆی
□ « دێم ڕژا خـوێنی ئەولادەکەی
خۆم »
« بەسەرما ،ووتی جگەرگۆشەی
تۆم »
(سەلام ـ ١١٨)
« لە پاش ئەو، ئەرشەدێ ئەولاد
شێخ ئەحمەد لە جێی دانیشت »
« بعەینـە وەك سـلەیمان
جێنشـینی حەزرەتێ داوود »
(ڕەزا ـ ١٥)
★ عەولاد .

ئەولیا ـ [= عا : أولياء (ولي)]،
(نا.) ١ـ پیاوچاك ، پیاوی خـوا ،
شێخیدێن ، شێخی بەرماڵ .
□ « ئەی لـە شەوقی جـەنەتێ
ڕۆت ، ئەولیا و ئەنبیا »
«ڕۆح لەسەر لێون وەکۆ پەروانە
بۆ دێداری شەم »
(وەفایێ : گە ـ ١٥)
٢ـ (مج.) هەمۆ پیاوێکی ڕەووشت
چاکی بێ ئازار . :: جێی لێ نـەبێ
هەر دەڵەی ئەولیایە .

ئەونە ـ (بنت .) ، (سن .) تە :
ئەمەندە .

١ـ ئەوە [١ـ ئەو + ٢ـ ئە/٢]،
(ز.) ١ـ زەمێری ئیشـاڕەی دیارە
(معرفة) بۆ مفڕەدی گیاندار و چتی
دوری غایب . :: ئەوەکێ بۆ تەقەی
کرد ، □ « ... ئەوەشم پێسەیر
بۆ !! چونکی ڕێبوارێش بەم جۆرە
شەوانە... » (مەم : چێرۆکەکانی ـ
٨٧) « ... من عـادەت و مادەت
نازانم هەر ئەوەیە پێم گوتێ ... »
(فزلجێ: پێکەنێن ـ ٣١). ٢ـ (مک.)
تە : ١ـ ئەمە .

٢ـ (ـ ئەوە) ـ (پبف .) ١ـ بە
دوایـێ هەنـدێ مەصـدەرانەوە
دەنۆسـێ و مەصـدەرێکی تـازە
دروستدەکا ،کە پێچەوانەی کارێکی
پێشو، یا دوپاتەکردنی کارێك پێشان
دەدا . :: گەڕانـەوە (پێچەوانەی
ڕۆیشتن) ،ناردنەوە (هاتن و هێنانی
لە پێشدابوە) ، نۆسینەوە (نۆسین
لەبەر شـتێکی نـوسراو) ٢ ـ بـە
دوای هەنـدێ مەصـدەرانـەوە
دەبێنـدرێ ، وەکـو بەشـێکی
مەصـدەرەکە وایـە و ئـەگەر لێی
بکرێتەوە یا مەعنای دەگۆڕێ یا هەر
هێچ مەعنایەك نادات . :: پاڕانەوە،
لاڵانەوە ، شەکانەوە ، خواردنەوە ،
چەماندنەوە ، شـکاندنەوە . تێب ـ

ا) ئەم پاشبەندە لە لەهجەی باکۆریی و بنلەهجەی (مەنگوڕیی)دا بە شکڵی (ڤە ، وە) لە پێشەوەی فیعل دێت . :: ڤەخۆ ، وەگەڕێ ، وەیبەستە ، وەی خوێنە . ب) من وای دەبینم کە ئەم پاشبەندە لە (ئەپاچ)ی؟ پەهلەویی بە مانای : دیسان ، دووبارە ، پاش ، کەوتۆتەوە کە لە فارسیدا بۆتە (باز) .

٣ــ ئەوە ــ (ئم.) کەرتی تەواوکەری ئامرازە . ١ــ دەگەڵ (بە ، دە ، لە) بەکاردێت و ناوی مەبەست دەکەوێتە نێوانی هەردوو کەرتی (بە ... ئەوە) ئامرازەکە □ « مەمکت سێوە بە دارەوە ، خودا داویە مەیشارەوە . » ، «ڕاوەستاوە بە پێوە ، پاڵی داوە بە جێوە » ، « ڕێوی خۆی دە کونێوە نەدەچوو قلنگەلاشکی وەدوو خۆی دەدا» ، «لەو ڕوژەوە ڕۆیشتوە تۆراوە دای من». ٢ــ دەگەڵ (پێ، تێ، لێ) بەکاردێت. ا) ئەگەر مەفعوول دیار بێ، دەکەوێتە پێشەوە هەردوو کەرتی ئامرازەکە تێکدەبنەوە و شکڵی (پێوە ، تێوە، لێوە) وەردەگرن . :: کونی دەرزێکە پچۆکە دەزۆی پێوە ناچێ ، لە لادێ کە سەمەنی دەکەن هەر ماڵەی چەنگە ئاردی خۆی تێوەدەدا ، کوا هەرچی تەماشا دەکەم هێچم لێوە دیار نیە . ب) ئەگەر مەفعوول دیار نەبێ زەمیرێکی شەخسی دەچێتە نێوان دوو کەرتی ئامرازەکە . :: پێیەوە دیار نیە ، تێمەوە ڕاما و قسەی نەکرد ، لێتانەوە دوورە . تێب ــ ا) لە بن لەهجەی سلەیمانیدا هەندێ جار [١ــ (ــ ئانێ)]شی وەك تەواوکەرێکی دوەم بە دوادا دێت . :: لە ماڵەوانێ بۆم ، بە دەستەوانێیە بچێن . ب) بە پێویستی دەزانم کە ڕوونیکەمەوە : پێ ، تێ ، لێ یەك بە دوای یەکا تەرکیبێکن لە (بە +ی) و (دە + ی) و (لە + ی) کە (ی) زەمیری سێیەم کەسی مفرەدە .

ئەوەتا ــ [١ــ ئەوە + تا]، (شر.) تم : ئەمەتا . □ « ... ئەوەتا گێژێکی گەورە دە بەحرێدا بوو وەها کە گەمی لە شەپۆلان دادەپۆشرا ...» (ئینجیل : مەتی ــ ٢٠) . « ... ئاخری مانگی ئەفەندی گوتی : کوا دەفتەری ماڵەوە ؟ ــ ئەوەتا . » (قزلجی : پێکەنین ــ ٢٦) . ★ ئەوەتانێ ، ئەوەسا ، ئەوەسە .

ئەوەتانێ ــ [ئەوەتا + ١ ــ ئانێ] ، (شر.) تم : ئەوەتا .

ئەوەتەی ــ [ئەوەتە + ی (ز.)]، (شر.) لەو کاتەوە کە ... (ڕستەی دوایی کاتەکە دیاری دەکا) :: ئەوەتەی لە بەندیخانە هاتۆتە دەر کەم دوێ بوە . ئەوەتەی هەیە وای بە خۆیەوە نەدیوە . تێب ــ ١) گەلێ جاران (لە)ی لە پێشەوە دێ . ب) لە زمانی ئاویستاییدا (ئەڤەتە ، ئەڤەتهە) بە مانای : (ئەوەندە ، هێندەزۆر و ئاوا ، ئەوجۆرە ، بەو چەشنەی) هاتوە . تم : (ئەوڕەنگ: بەهرام ــ ١٨٧) . هەروەها (یەوەت) مانای (تاوەختێکی ، هەرچەند) دەدا . تم : (پد : یگد ، ج٢ ــ ٢١٧)

★ ئەوەتێ ، لەوەتەی ، لەوەتــێ ، لەوەتا .
ئەوەتێ ـ (شر.) تە : ئەوەتەی.
ئەوەجە ـ [= عــا : حــوج] ، (نــا.) ، (ســـند.) پێوێســـتێ ، پێداویستێ ، ئیحتیاج ، حەوجێ .
(ـ ئەوەر) ـ (پب.) بە دوای ناوانەوە دەلکێ و دەیانکا بە ناوێکی تازە یا صفەت و مانای (خاوەن)یان لێزیادەدەکا. :: بەختەوەر (بەخت)، پەلەوەر (پەل ، پەڕ) ، جــانەوەر (جان) ، چەنەوەر (چەنە) ، دەمەوەر (دەم) .
ئەوەسا ـ [١ـ ئەوە + سا]، (شر.) تە : ئەوەتا .
ئەوەسە ـ [١ـ ئەوە + ســە (سا)] ، (شر.) تە : ئەوەتا .
ئەوەکە ـ [١ـ ئەو + ١ـ ئەکە]، (ز.) زەمیری ئیشارەیە بۆ شتێکی وا کە ئەوانەی بــاسی دەکەن لە نێــو خۆیاندا دەزانن چیــە یا پێشـــوتر ناویان هێناوە . :: ئەوەکــەی تــۆ هێنابوت زۆر خراپ بو ، (جمـ.) ئەوەکان .
ئەوەڵ ـ [= عا : اوّل] ، (نا.) ١ـ سەرەتای هەمــو شــتێك . :: ئەوەلی پایێز ، هێشتا ئەوەلی کارە. ☐ ئەوەڵ شام و ئاخر شام » . ٢ـ یەکەم ، لە پێش هەمو شتێکــدا . :: ئەوەڵ جار نیە کە جوامێر شتی وا دەکا ، جــاری ئەوەلێ پێم گوتــی وازی لێبێنە . هەر ئەوەلێ نەدەبو دۆستایەتێ بکــەی . ★ هــەوەڵ (بک.) عەوەل .
١ـ ئەوەند ـ (بند.) تە : ١ ـ ئەوەندە .
٢ـ ئەوەند ـ (ند. بند.) ، (مک.) تە : ٢ـ ئەوەندە .
ئەوەندۆسکە ـ [١ـ ئەوەند + ئۆســکە] (بنـــ.) ، (مکــ.) تمـ : ئەمەندۆچکە .
ئەوەندۆکە ـ [١ـ ئەوەنــد + ئۆکـــــە] (بنتــ.) ، (مکــ.) تمـ : ئەمەندۆکە .
١ـ ئەوەندە ـ [١ـ ئەو/٣ + هەند + ٢ ـ ئە/٢] ، (بند.) ، (مک. سیمـ.) تە : ئەمەنــدە . ☐ « ... دەسا من ئەوەندە لە واقیع بێزارم وەختە ســوێم بێتــەوە بۆ خەوێکی خۆش ...» (بلــە : ژان ـ ٩٧) ، «... حەز لە کچێك دەکــەم بەڵام ئەوەندەی دەکەم و دەکرێنم جوابم ناداتەوە ... » (قزلجێ : پێکەنینی ـ ١٠٧) ● **ئەوەندەی بلەی یەك و دۆ** (کن.) خێرایێ زۆر . **ئەوەندەی مســت لە چــاواندەی** ـ (کنــ.) خێرایێ ، توندوتۆڵێ .
٢ـ ئەوەندە ـ [١ـ ئەو/٣ + هەندە (هەندەر = جێگا)] ، (ند ، بند.) ، (مک.) شــوینیکی دیــاری نیزیــك :: دەلــەی داری چــاکییە لەوەندەی چەقیوە // هۆوەنــدە . هس : هەندەران ، ئەوێنــدەرێ ، کوێندەرێ .
ئەوها ـ (بند. صت.) تە : ٢ ـ ئاوا .
ئەوهە ـ [١ـ ئەو + هــە] ، (ز.) ، (مک.) تە : ١ـ ئــەوە . ☐ « وەللاهی شەیتان رمۆزنە ، ئەمــن بە دەستی ئەوهەی دەچم .» (تحفە:

ج ٢ ــ ٧٤) . تێبـ ــ أ) کەرتی دووەمی ئەم ووشەیە (هە) تەحدیدێکی زیاتر لە (ا ــ ئەوە) زیاددەکا و بۆ (مشارالیە)ێکی نیزیکتر بەکاردێت . ب) هە ، خۆی لە ئاوێستادا زەمیری سێیەم کەسی غاییبی مێیینەیە و نێرینەکەی (ها)یە . تە : (پد : یگد ، ج٢ ــ ٣١٩) .

ئەوەی ــ [ا ــ ئەوە/١ + ی (ز.)] ، (نا.) ناوی ئیشارەیە بۆ شتێك یا کارێك . □ « ئەوەی لە مشك ببێ هەمبانە دەبڕێ » (فۆلکلۆر) ، « ... بەڵام پێش ئەوەی من دەم هەڵبێنمەوە ، زابتێکی لاوی کەڵەگەت لە ژوورەکەی تەنیشتمەوە هاتەدەرێ ... » (بلە : ژان ــ ١٢٨).

ئەوەیان ــ (نت.) تە : ئەویانە .

ئەوێ ــ [٢ ــ ئەو + ٤ ــ ێ]، (ز.) زەمیری ئیشارەیە بۆ شوێنێکی دوور . // ئەمێ □ « ... بۆ کاروباری ئەوێ دایرەکیان دانا بە ناوی ...» (قزلجی : پێکەنین ــ ٤٩) .

ئەوێستا ــ [٢ ــ ئەو + ئیست + ئا (٢ ــ ئە/٢)] ، (بنت.) ، (مك.) تە : ئێستا □ « ئەو وەختێ هاتە کن شاگردان و بەوانی گوت : ئەوێستا بنۆ ن و بحەسێنەوە ...» (ئینجیل : مەتێ ــ ٧٩) .

ئەوێستاکە ــ (بنت.) ، (مك.) تە : ئێستاکە .

ئەوێستاکێ ــ (بنت.) ، (مك.) تە : ئێستاکێ .

ئەوێندەرێ ــ [ئەوێ + هەندەر + ٤ ــ ێ] ، (بنت.) ، (مك.) تمـ : ئەوێ . تێبـ ــ أ) بەشی دووەمی ئەم ووشەیە (هەندەر)ەکە لە وشەی (هەندەران)ی موکریانێدا بەمانەای (جێگایان) دەبێندرێ . ب) جەمعی ئەم وشەیە (ئەوێندەرانێ)یە ، وشەیێکی ترێش هەیە کە (ئەواندەران)ە .

ئەویانە ــ [ا ــ ئەو + یە (یەك) + ئانە/١] ، (نت.) ناوی ئیشارەیە بو (ئەو)ێك لەناو کۆمەڵێ (ئەو)دا ، ★ ئەوەیان

ئەوێتر ــ [ــ ا ــ ئەو + ا ــ ێ/١ + تر] ، (نت.) ، (کعر.) تمـ : ئەوێکە .

ئەوێدێ ــ [ا ــ ئەو + ا ــ ێ/١ + دێ] ، (نت.) ، (مك.) تمـ : ئەمێکە .

ئەوێدێکە ــ [ئەوێدێ + ا ــ ئەکە] ، (نت.) ، (مك.) تە : ئەمێکە .

ئەوێکە [ا ــ ئەو + ا ــ ئە/١ + ا ــ ئەکە] ، (نت.) ، (کعر.) ناوی ئیشارەیە بۆ شتێکی معینی دوور ، کە لە ناو چەند شتێکی هاوچەشنی خۆیدا بە ئیشارە دیاریدەکرێ . ★ ئەوێتر .

ئەهـ ــ (ند.) ، (ئم.) بێزاری لە کاروکردەوە یا ڕۆداوێك دەگەیێنێ . :: ئەهـ ! دەوازێ لێبێنە کەیفی خۆیەتی چ دەکا یا بیکا .

ئەها ــ (ند.) ، (ئمـ.) بۆ راکێشانی سەرنج بەکاردێت . :: ئەها ! وەڵڵاهی شکاندێ . ئەها ! ئەگەر تۆشی بەڵایەك نەبۆی من هێچم

نەزانێوە .

ئەهالێ ـ [= عا : اهالي (أهل)] ، (نا.) ١ـ هەموّ دانیشتوانی ئاوەدانییەك :: ئەهالییەکەی لێمان کۆبونەوە ، هەریەکە صەت‌پرسیاری لێدەکردێن .

□ « ئەوشاهی ماهی میسرە ئەهالێ
لە ریی سجوّد »
« قورئان دەڵێ کە بەندە ئەو ،
ئەم بەندە پەروەرە »
(نالێ)

٢ ـ (کعر.) ئەو کەسانەی کاربەدەستی حکوّمەت‌نێن .

ئەهاو ـ [٢ـ ئە/٣ + هاو] ، (ئە.) ، (سنە.) تە : ئەهوّی .

ئەهای ـ [٢ـ ئە/٣ + های] ، (ئە.) ، (سنە.) تە : ئەهوّی .

ئەهرام ـ [= عا : اهرام (هرم)] ، (نا.) سێ خانوّن لە نێزیك شاری قاهیرە فیرعەونەکانی (میسر) وەکو قەلاغ دروستیان‌کردوّن و دەوێدانێژراوون

ئەهل ـ [= عا : أهل] ، (نا.) ١ـ دانیشتوّی جێگایەکی ئاوەدان : مەلبەند ، شار ، دێ ، ماڵ . :: ئەهلی کەرکوك ، ئەهلی مەهابات ، ئەهلی شاربازێڕ رەزەوانی چاکن .

□ « ئەهلێکی وای هەیە کە هەموّ ئەهلی دانیشن » (نالێ : گە ـ ١٩).

٢ـ لێوەشاوە ، لایق ، ئەو کەسەی بەکەڵکی جێبەجێ کردنی کارێك‌بێت. :: ئەهلی ئەم کارە نیە ، بوّ ئەم ئیشە لە شێرکوّ ئەهل‌تریان دەست ناکەوێ . ٣ـ ناوێکی بەشێوەی (ئیزافە) دەخرێتە سەر و بەتێکڕایی مانای (تەرخان بوّ مضافەکە) دەبەخشێ :: ئەهلی بازار ، ئەهلی کەیف ، ئەهلی خێر (تە : ـ) . **ئەهلی ئیمان** ـ (نت.) خوا پەرست ، ئیماندار .

□ « خوّمان بە ئەهلی ئیمان
ئەناسێن »
« کەچی ، کەچڕەوێن بوّیە
کەساسێن »
(پیرەمێرد ـ ٣٨١)

ئەهلی بازاڕ ـ (نت.) ئەوانەی لە بازاڕ کاسبی دەکەن ، بازرگان و دوکاندار و ...

□ «دەستەیەکێ تر ئەوێش تجاڕە»
«سیلکی کاسبی و ئەهلی بازاڕە»
(پیرەمێرد ـ ٢٦٢)

ئەهلی تەقوا ـ (نت.) ئەو کەسەی ملکەچی فەرمانی خوایە ، ئەوەی لە کار و کردەوەی پێچەوانەی ئاموّژگاری دین خوّی دەپارێزێ .

□ « لە سایەی توّ گەلێ کەس بوّن
بە عارف رێی خودایان گرت »
« درێغا عارفی رێگەی خوداو و
ئەهلی تەقواکەم »
(وەفایی : گە ـ ٣٨)

ئەهلی حاڵ ـ (نت.) ئەو کەسەی لەبەر خواناسی ، جاروبارە دەبوّرێتەوە و گوّیا لەو حاڵەدا لەو شتانە ئاگاداردەبێ کە لە بارێکی ئاسایێدا نازاندرێن ، شێخ ، پیر .

□ « گەر ببینێ لێوی ئاڵ و چاوی
کاڵی مەستی توّ »
« مەست و بێپەروایە بیللا
پیری کامل ئەهلی حاڵ »
(سەلام ـ ٧٥)

ئەهلی‌خێر ــ (نت.) ئەو کەسەی لەبەر موسوڵمانەتی و پیاوچاکی ، پاش مردنی خوا بێبەخشێ و پاداشتی چاکی بداتەوە . :: ئیشاڵلا ئەهلی خێرە . **ئەهلی دڵ** ــ (نت.) تم : ئەهلی حاڵ .

□ « قوللابی موژەت گرتمی ڕۆی‌کردمە ئەبرۆت »
« یەعنی کە ئەوە قیبلەنومای ئەهلی دڵانە »
(وەفایی : گم ــ ٧٨)

ئەهلی‌شەڕ ــ ئەوەی لەم دنیایە گوێ‌نەداتە فەرمانەکانی دینێ و لە بەزەیی خوا بێ‌بەری بێ // ئەهلی خێر. **ئەهلی عەمامە** ــ (نت.) ئەوانەی مێزەر لەسەر دەبەستن ، زانای دینی ، مەلا و قازی و . . .

□ « ساقی وەرە تێکە سوڕاحی بدە ساغەر »
« بێ‌مۆیی دەماغی لە صەفی ئەهلی عەمامە »
(ئەدەب : گم ــ ٩٦)

ئەهلی قەناعەت ــ (نت.) ئەو کەسەی ڕازی بێ بەوەی دەستی دەکەوێ .

□ « شاهی کە نەبێ ڕادەبوێرین بە نەقێری »
« بۆ ئەهلی قەناعەت لە پلاو خۆشترە داندۆك »
(ڕەزا ــ ٢٩)

ئەهلی کەیف ــ (نت.) ئەوەی هەمیشە حەزی لە بەزم و خواردنەوە و رابواردنی دیکە بێ .

ئەهلی وەفا ــ (نت.) ئەو کەسانەی چاکەی خەڵکیان لەبەرچاوە و لە بیریان ناچێتەوە .

□ « قیبلەی ئەمەلی ئەهلی وەفا تاقی برۆتە »
« هەر چەندە لە خوێنڕێژیی عاشق نیەتی جۆت »
(ئەدەب : گم ــ ٢٧)

تێب ــ أ) ئەم جۆرە تەرکیبە دە شیعری شاعیرانی کلاسیکی کوردیدا زۆرن . تەنیا ئەوانە باس‌کراوون کە بەسەر زمانی خەڵکیشەوە هەن .
ب) هەمۆ (ئەهل)ەکان لە بن لەهجەی (سنەیی)دا دەبنە (ئال) :: ئالی‌کەیف (ئەهلی کەیف) .

ئەهمیەت ــ [= عا : اهمیة] ، (نا.) گرینگی ، بایەخ . :: ئەو جۆرەکارانە ئەهمیەتێکی ئەوتۆیان نیە ، جا ئەهمیەتی چیە با هەر قسەبکەن . **بە ئەهمیەتەوە سەیرکردن** ــ (کەسێ ، کارێ ، شتێ) تم : ئەهمیەت پێدان .

ئەهمیەت پێدان ــ [عا. کو.] ، (مصت . لا.) ١ــ بەهیندگرتن ، بایەخ پێدان ٢ــ (کن.) قەدر و حورمەت گرتنی کەسێ . :: وا دیارە ئەهمیەتێکی زۆریان پێداوە ، لەوە دەچێ ئەهمیەتی پێبدرێ . **ئەهمیەت پێ‌نەدان** ــ (مصت . لا.) بە هێچ زانین ، بێ‌قیمەت تەماشاکردن ، حورمەت نەگرتن . :: هەر ئەهمیەتیشی پێ‌نەداو نەیهێشت بچێتە ژوورەوە ، ئەم جۆرە قسانە ئیمڕۆ باویان نەماوە کەس ئەهمیەتیان پێ‌نادا .

ئەهۆ ــ [٢ــ ئە/٣ + هۆ] ، (ند.) ، (ئم.) بۆ دەربڕینی ناڕەزایی لە کاروکردەوە یا قسەی یەکێك . ::

ئەهۆ ! دەبڕۆ وازمان لێبێنە، ئەهۆ ؟
کوڕە دەبێبڕەوە . ★ ئەیهۆ .

ئەهۆی ــ [ئەهۆ + ی (ز.)] ، (ئە.) بۆ بانگ‌کردن. :: ئەهۆی کابرا ئەوە خەریکی چیت؟ ، ئەهۆی جوامێر تا ئێرە وەرە . ★ ئەهاو ، ئەهای ، هۆی/٢ .

ئەهێو ــ (ئە.) بۆ نیشاندانی باوەڕنەکردن ، یان گاڵتە بە قسەی یەکێك‌کردن . :: ئەهێو ! بە خوا بابە تەڕێ تێ‌نەگەیشتوی ، ئەهێو ! نامە خوا قسە لەوە باشتر هەرنابێ .

١ــ ئەی ــ (ئە.) ١ــ بۆ بانگ هێشتن و لەپێش ئەو ناوەدا دێت کە بانگی لێدەکەن .

□ « ئەی بولبولی بێدانە من و ئێوە
هەژارین »
« هەر دوێ وەکو یەك مونتەزیری
فەسڵی بەهارین »
(قانیع : گوڵاڵە ــ ٥٨)

«... دەڵێن ئەی ڕەب : کەنگێ ئەتۆمان برسێ دێ ، یان تینو یان دە بەندیخانانداو خزمەتمان بە تۆ نەکرد ؟ » (ئینجیل : مەتێ ــ ٧٥)

٢ــ بۆ بانگ‌کردنێکی تێکەڵ بە مەترسێ ، خەفەت و سەرسوڕمان. :: ئەی ماڵێ وێرانم ، ئەی بابە ڕۆ ئەی لەو درۆیە. ★ ئای/٣ ،هەی.

٢ــ ئەی ــ (ئە.) ، (سیە.) تە : ئەدێ. تێب ــ ئەم وشەیە هەر (ئەدێ) یەکەیەو لەبن لەهجەی سلەیمانیدا (د)ەکەی کلۆربوە و بۆتە (ئەیێ) و ئەوجار بە جارێك سواوە و کەوتوە.

□ « ... ئەی چۆن ، کەس هەیە ئەوە نەزانێت کە تۆ سەرکردەیی...» (بلە : ژان ــ ١٢٢)، «... دێوەخان چۆڵ‌وهــۆڵ و ڕۆت و قــوت ، ووشترخانە ، ئەی چیە؟ » (قزڵجێ : پێکەنێن ــ ٣٨) .

ئەیار ــ (نا.)، (کعر.) پینجەمێن مانگی ساڵی فەڕەنگی ڕۆمییە ، دەکەوێتە نێوان نیسان و حوزەیران، سی‌ویەك ڕۆژە. ★ (کعر.) مایس، (کئێر.) مێهـ .

ئەیاغ ــ [= تو : ایاق (قاچ)] ، (صـ.) شتی خراپ و گەندە (کاڵا ، مێوەو ...) کە لای دوکاندار بمێنێتەوە و نەفرۆشرێت. ٢ــ (نا.)، (کئێر.) زێرابی ئەدەبخانە .

ئەیڕۆ ــ (ئە.) تە : ئەیەڕۆ . :: ئەیڕۆ نەکەی شتی‌وات کوتبێ .

ئەیلۆ ــ [١ــ ئەی/٢ + لۆ (؟)] ،(ئە.) ١ــ بۆ دەربڕینی هەستی خۆشەویستێ و لاواندنەوەی منداڵی پچوك . :: ئەی لۆ ڕۆڵە گیان چەند ژیرکەڵەیە ! ٢ــ بۆ گاڵتەپێکردن و بەڕاست نەزانینی قسەیە . :: ئەی‌لۆ ! تۆخوا بزانە گەزەگەزەی دەزانێ . ★ ئەیەلۆ .

ئەیلوول ــ [سوریانێ] ، (نا.) ، (کعر.) مانگی نۆیەمی ساڵی فەڕەنگێ ڕۆمییە دەکەوێتە نێوان (ئاب) و (تەشرینی یەکەم) ، سی‌ڕۆژە . ★ (کئێر.) سێپتامبر .

ئەیوان ــ (نا.) تە : هەیوان .

ئەیهۆ ــ [١ــ ئەی/٢ + هۆ] تە : ئەهۆ . :: ئەی هـۆ چێ بەسەر چێوەیە تێب ــ دوپاتەکردنەوەی بێزاری زۆرتر پێشاندەدا .

ئەیهۆ ــ [١ــ ئەی/٢ + هۆ]،

(ئە.) بـۆ دەربـڕینی بێبـاوەڕیی و نارازیتی :: ئەیهۆ « کەر لـە کوێ کەوتوە و کوندە لە کوێ‌دڕاوە » . تێب ـ دوپاتە کردنەوەی نیشـانەی بێبـاوەڕی و نـارازیتی تێکەڵ بـە تووڕەییە . :: ئەیهۆ ، ئـەیهۆ ! من چی پێدەڵێم و ئـەو چـم جـواب دەداتەوە .

ئەیەڕۆ ـ [١ـ ئەی/٢ + ٣ـ ئە/٢ + ڕۆ] ، (ئە.) بـۆ دەربڕینی داخ و کەسـەری تێـکەڵ بە سـەر سـوڕمانەوە . □ « ... ئـەیەڕۆ ڕەشێد ! ئەوە چێت کرد ، چۆن ئەو فێڵەت دۆزییەوە ...» (قزلجی : پێکەنینی ـ ١٠٨) :: ئەیەڕۆ بابانت خرابێ چۆن لە ڕۆت هەڵدێ قسەی وادەکەی . ★ ئەیڕۆ .

ئەیەلۆ ـ [١ـ ئەی/٢ + ٣ـ ئە/٢ + لۆ] ، (ئە.) تە : ئەی لۆ .

ئەیێ ـ (ئە.) ، (سـیە.) تە : ئەدێ . هس : ٢ ـ ئەی .

ئیبتیدا ـ [= عا : ابتـداء] ، (بن.) لەپێشدا ، لە هەوەڵەوە، پێش هەمو شتێك ، سەرەتا .

□ «ئەوەڵ ئیبتیدا بە ئیسمی ئەڵلا»
« پـەس حـەمد و سـەنا
ئەلحەمدولیللا »
(عەقیدەی شێخ سەمێع)

ئیبتیدایی ـ [= عا : ابتدائی]، (ص.) حاڵی شتێك کە لە ڕیزا پێش هاوچەشنەکـانی خـۆی بێت . :: خوێندنی ئیبتیدایی ، مەدرەسـەی ئیبتیدایی .

ئیبلیس ـ [عـا. لـە یونـانی وەرگرتوە : دیابولۆس = درۆزن ، دۆزمان] ، (نـا.) ١ـ شـەیتان . ٢ـ (مج.) ، أ) ئـەو کەسەی بـە فێـڵ‌ودرۆ و دەلەسـە خـەڵکی هەڵخەڵەتێنی . ب) پیاوی زێرەك و زۆر زان کە زێرەکی خۆی زیاتر بۆ خراپە دەکارکا .

ئیتاعەت‌کردن ـ [عا : اطاعة + کو : کردن] ، (مصد. لا.) بە قسە کردن ، بەگوێ‌کردن ، مل‌کەچبون بۆ فەرمان . :: عەولاد دەبێ ئیتاعەتی دایك‌وبابیان بکەن ، هێنـدە چەوتە ئیتاعەتی خواش ناکا .

ئیتتیحـادکردن ـ [عـا : اتحاد + کو : کردن] ، (مصد. لا.) ١ـ یەکگرتن ، بونەیەك ، پێکهێنانی یەکێتی . ٢ـ خۆکردنەیەکی چەند کەس یا چەند هەیئەتی کۆمەلایەتی و دەوڵەتان .

ئیتتیفاق ـ [= عا : اتفاق] ، (نـا.) ، (کێیر .) ١ـ ڕێـکەوت ، صدفە . ٢ـ ڕوداو ، حادیسـە :: ئیتتیفاقێکی سەیرە .

ئیتتیفاق‌کردن ـ [عا. کو.] . (مصد. لا.) ١ـ قسەکردنەیەکی دو یا چەند کەس لە مەسەلەیەکدا. ٢ـ ڕێککـەوتنی دو یا چەند کـەس یـا هەیئەتی کۆمەلایەتی و دەوڵەت بـۆ مەبەستێك .

ئیتتیهام‌کردن ـ [عا. اتهام + کو : کردن] ، (مصد. مت.) تاوان وەپاڵ کەسێك‌دان .

ئیتقات ـ [محر. عا : اعتقاد] ، (مکـ.) تە : ئیعتیقـاد :: جا کەنـگێ حەمە شەڵ ئیتقاتی بە سـوێند و تەلاقی هەبوە ؟ ڕۆژی بیسـت جار

سێ تەلاقەی فڕێدا کەمە .

ئیتمینانْدان ـ [عا : اطمئنان + کو : دان] ، (مصد . مت .) ١ـ خاترجەم کردنی کەسێك یا کۆمەڵێك ، دڵنیاکردنیان . ٢ـ ئەمێن کردنەوەی کەسێك لە مەترسێ .

ئیتمینانکردن ـ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) باوەڕکردن بە کەسێ ، دڵنیابون ، خاترجەمبون . ★ ئیتمینان هەبون .

ئیتمینانهەبون ـ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) تە : ئیتمینانکردن .

ئیجارە ـ [= عا : اجارة ، ایجار] ، (نا.) ، (کئیز.) ١ـ کاری ڕوبەڕوکردنەوە یا ڕوبەڕوبونەوە دەگەڵ کەڵك وەرگرتن لە ملك (خانو، باغ، دێ . . .) ٢ـ هەقێکی ئیجارەدار دەیدا بە خاوەنملك .

ئیجارەدار ـ [عا. کو.] ، (نت.)، (کئیز.) کەسێکە کە ملکێك بۆ ماوەیێك لە خاوەنی بە کرێ دەگرێ .

ئیجارەکردن ـ[عا. کو.] (مصد. مت.) کاری بەکرێگرتنی ملکێك لە خاوەنی بۆ ماوەیەك ، بەرامبەر میقدارێك پارە (حاصلاتیش ئەگەر باغ ، بێستان و . . . بێ) ★ بە ئیجارەگرتن .

ئیجارەنامچە ـ [ئیجارە + نامە + چە] ، [عا. کو.] ، (کئیز.) تە : ئیجارەنامە .

ئیجارەنامە ـ [ئیجارە + نامە]، [عا. کو.] ، (نت.) ، (کئیز.) سەنەدێکە لە نێوان خاوەنملك و ئیجارەدارا ئاڵوگۆڕ دەکرێ و تێیدا دەنوسرێ کە ملکەکەی بۆ ماوەی چەندساڵ یا چەند وەرز بەدەست ئیجارە دارەوە دەبێ و چەند و چۆن پارە و حاصلات دەدا بە خاوەنی ملك . ★ ئیجارەنامچە .

ئیجازە ـ [= عا : اجازة] ، (نمصد.) ١ـ ماوەیکردنی کارێك بە کەسێك‌دان ، بە ڕەوازانێنی کارێك بۆ کەسێك . :: ئیجازەی هەیە دانیشێ ، ئیجازەی ئارەق‌فرۆشتن هەر بۆ مەسیحییەکانە ، ئیجازەمان بدە با بڕۆین ، قوربان ئیجازە بفەرمۆ سبەینێ بێینەوە . ٢ـ ڕێگەی کارنەکردن و نەچونە سەر ئیش بۆ ماوەیێك، کە دەدرێ بە کاربەدەست و کرێکار و سەربازان و . . . ★ مەرەخەسێ ، مەرەخەستێ . :: شێرکۆ حەوت ڕۆژی ئیجازە هەیە ، چەند ڕۆژێ ئیجازە وەربگرە و ئیشەکانت تەواوکە . **ئیجازەی مارگرتن** ـ (نت.) کارێکە شێخێکی تەریقەتێ قادرێ دەگەڵ دەروێش یا هەر کەسێکیتر دەیکا ـ دەدەمی دەتفێ ، یا پەنجەی دەدەمێ خۆی دەنێ و پاشان دەیخاتە دەمی دەروێشەکەوە . . . ـ و ئەمە بۆی دەبێتە ئیجازە ، پاشان دەروێش یا ئەو کەسە بەبێ‌ترس ماران دەگری و پێیەوە نادەن . **ئیجازەی مەلایەتێ** ـ (نت.) کاغەزێکە مەلایەك دەیدا بەو مەلایەی کە قوتابێ خۆی بوە و دەرسی پێ‌گوتوە ، شایەدێ بۆ دەدا کە خوێندنی تەواوکردوە و بۆتە مەلا (لێبۆتەوە) .

ئیجبار ـ [= عا : اجبار] ،

(نمصـ.) ناچاریێ ، زۆریێ ، تۆبزیێ .

ئیجبارکردن ــ [عا. کو.] ، (مصتـ. متـ.) ناچارکردن، بە تۆبزیێ کارێك بە کەسێك‌کردن .

ئیجباریێ ــ [عا. کو.]، ١ــ (صـ.) کاریێ‌بەزۆر ، کارێکی کەسێ لەژێر پاڵەپەستۆی یەکێکی‌تر دەیکا . ٢ــ (نتـ.) ، (کئێر.) خزمەتی سەربازیێ کە بەپێی قانۆن دەبێ هەمۆ کەس بۆوڵاتی خۆی ئەنجامێ بدا □ «... قەت بوە ئیجباریێ لە کوردی بگریێ».

ئیجلاس ــ [= عا : اجلاس] ، (نا.) ، (کئێر.) کۆبۆنەوەی هەیئەتێکی رەسمێ یا کۆمەڵایەتێ و ... بۆ وتووێژ دەربارەی کارێك یا چارەسەرکردنی گێروگرفتێ . :: ئیجلاسی کۆمیتەی ناوەندیێ ، ئیجلاسی ساڵانەی کۆمەڵی نەتەوە یەکگرتوەکان .

ئیجماع ــ [= عا : اجماع] ، (نمصـ.) ١ــ کۆبۆنەوە و رێك‌کەوتنی چەند کەسێ لەسەر کارێك . ٢ ــ هاوڕابۆنی کۆمەڵێ خەڵك لەسەر مەسەلەیەك :: ئیجماعی مەلاکان لەسەر ئەوەیە کە سەیید زەکاتیان پێ‌ناشی ، ئیجماعی نەتەوە یەکگرتوەکان لەسەر ئەوەیە کە ئیسڕائیل دەبێ خاکی عەرەبان چۆڵ‌کا ، بە ئیجماع ڕەئیاندا .

ئیجماع‌لێکردن ــ [عا. کو.] ، (مصتـ. متـ.) ، (کئێر.) گەلەکۆمەکێ کردن لە کەسێ یا جەماعەتێ . :: خەڵکی مەهاباد ئیجماعیان لە مەنگوڕان کرد و لە شارەکە وەدەرپان‌نان .

ئیحتیڕام ــ [= عا : احترام] ، (نا .) رێز ، قەدر ، حۆرمەت .

ئیحتیڕامی خۆڕاگرتن ــ [عا . کو.] ، (مصتـ. لا.) ١ــ رەفتارکردنی کەسێ بەجۆرێ کە خەڵك قەدری بزانن و حورمەتی‌بگرن ٢ــ (کنـ.) بی‌ئەدەب نەبۆن . :: با ئیحتیڕامی خۆی راگرتبا و هیندەی قسەی زیادی نەکردبا تا وای بەسەرنەهاتبا.

ئیحتیڕام‌گرتن ــ [عا. کو.] ؛ (مصتـ. متـ.) قەدرگرتن ، رێزلێنان حورمەت‌گرتن ، قەدرزانین ، بە گەورەزانینی کەسێك و بە ئەدەبەوە دەگەڵی رەفتارکردن .

ئیحتیلام‌بۆن ــ [عا. کو.] ، (مصتـ. لا.) شەیتانی‌بۆن ، لە خەوا ئاوهاتنەوە .

ئیحتیمال ــ [= عا : احتمال] ، (نمصـ.) ڕێ‌تێچۆن :: ئیحتیمالی هەیە ئەو ساڵ زستانی سارد بێ ، ئیحتیمالە هەر ئاگاشی لێ نەبێ ، بە هەمۆ ئەو ئیحتیمالانەشەوە هێشتا کردنی باشترە لە نەکردنی .

ئیحتیمال‌دان ــ [عا. کو.] ، (مصتـ. لا.) بۆ جێ‌بەجێ‌بۆن (یا نەبۆن) ، ڕۆدان (یا نەدان)ی مەسەلەیەك ، کارێك و ... لە نێوان گومان و یەقین دا بۆن . :: لەم بابەتەوە هێچ ئیحتیمالێك مەدە ، ئیحتیمال نادەم لە توانایان دا بێ .

ئیحتییات ــ [= عا : احتیاط] ، (نمصـ.)١ــ دوڕئەندێشی لە کاراندا، حیساب بۆ پاشەڕۆژکردن . ٢ــ بە ووریایی و پارێز کارێك کردن .

ئیحتییاتکار ــ [عا. کو.] ،

(صت.) ١ـ دوورئەندێش ، ئەو کەسەی بە پارێز کاران دەکا ، ئەوەی بێتر لە پاشەڕۆژی کاران دەکاتەوە . ٢ـ (مج.) ترسەنۆك (چونکو زیاد لە پێویست لێکی دەداتەوە و لە ترسی دواڕۆژ و ئەنجامی کارەکە ، دەستی ناچێتێ و لەبەری ڕانابەڕێ.)

ئیحتییات‌کردن ـ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) ١ـ دوورتێفکرتین ، بە وورپایێ و پارێزەوە کارکردن . ٢ـ خۆپاراستن لە هەڵەشەیێ ، تالۆکەنەکردن . ٣ـ کارقایمێ پاشەڕۆژکردن .

ئیحتییاتێ ـ [= عا :١٠احتیاطی]، (نا.) ، (کعر.) هەر شتێکی بۆ دواڕۆژ و ڕۆژی تەنگانە و مەبادا هەڵگیرابێ . :: وەکو دەڵێن ئیحتییاتێ‌نەوتی دنیا خەرێکە تەواو دەبێ .

ئیحتییاج ـ [= عا : احتیاج]، (نا.) پێداویستێ ، پێویستنی شتێك . :: ئەگەر ئیحتییاجت پێ‌نەماوە کتێبەکەم بۆ بنێرەوە ، ئیحتییاجی بە خۆماندووکردن نیە . ★ ئاتاجێ ، ئەوەجە . ئیحتییاجێ .

ئیحتییاج‌بوون ـ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) ١ـ هەستکردن بە کەمایەسێ بۆ شتێك . ٢ـ (کنـ.) نەقیربوون ، نەداربوون ★ موحتاج‌بوون .

ئیحتییاجێ ـ [عا. کو.] ، (نا.) تم : ئیحتییاج .

ئیحڕام ـ [= عا : احرام] ، (نا.) ، (مج.) دوو پارچە قوماشی سپێ نەدرواوە ، موسولمانان لە وەختی حەج‌دا یەکێکیان لە ناوقەدی خۆیان گرێ‌دەدەن و لە ناوك بەرەژێریانی پێ دادەپۆشن ، ئەوی دێکەش بەشانیان‌دا دەدەن .

ئیحڕام‌بەستن ـ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) دەبەرکردنی ئەو جلکانەی شەریعەتی ئیسلام بۆ حەج دایناوە . تێبـ ـ پاش دەبەرکردنیان ، هەندێ کار هەیە (سەرتاشین ، نینۆك‌کردن ، ...) لە حاجییان حەرام دەبێ و نابێ بێکەن .

ئیحساسات ـ [= عا : احساس] ، (نا.) ، (کئێر.) ڕەدفیعلی ئینسان بەرامبەر قسە ، کارەسات و ڕوداوەکان . ★ (کعر.) عاتیفە .

ئیحساساتی ـ [عا. کو.] ، (صـ.) ، (کئێر.) ئەو کەسەی کارەسات و ڕوداوەکان زۆ کاری تێدەکەن و هەڵدەچێ ، ئەوەی زیاتر بە دەنگی هەستەوە دەچێ تا عەقل . ★ (کعر.) عاتیفێ .

ئیحساس‌کردن ـ [عا. کو.]، (مصد. لا.) هەستکردن بەو کارەساتانە کە لە لاوە ڕوودەدەن و لە دەروونی ئینسانا دەنگ دەدەنەوە و کاری تێ‌دەکەن :: قاچی سڕبوە ئیحساسی گەرما و سەرما ناکا ، کە لەسەر پشت ڕادەکشێ ئیحساسی ژان دەکا . ★ هەست‌پێکردن .

ئیحسان ـ [= عا : احسان]، (نمصـ.) ١ـ چاکە . ٢ـ خێر و خێراتێ کە لە ڕێگای خودادا دەکرێ . :: خاڵە لە ڕای خوادا

شتێکمان بدەیە ئیحسانە. ٣ــ (کەر. کتو.) ناوە بۆ نێرینە .

ئیحسان‌کردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ١ــ چاکەکردن . ٢ــ یارمەتی‌دانی فەقیر و نەدار و سوالکەران بە پارە و ... :: هەقی خۆمانە کەچی دەڵەی ئیحسانمان پێدەکەن .

ئیحیاکردنەوە ــ [عا : احیاء + کو : کردنەوە] ، (مصت. مت.) ١ــ زیندوکردنەوەی مەعنەوی .

□ « مەلا سەعیدە وا سەلا ئەکا »
«ڕۆحی (بلال)مان بۆ ئیحیا ئەکا»
(پیرەمێرد ــ ٢٦٦)

٢ ــ (کنێر.) ڕەونەق‌دان بە جێگە یا شتێك . □ « مالت ئاوەدان بێ باغەوان بۆ ئالوبالوت بازاڕت ئیحیاکردەوە » ★ بوژاندنەوە ، ژیاندنەوە .

ئیحیانە ــ [محر ، عا : احیانا]، (بن.) ئەگەر :: ئیحیانە چوی و لەوێ نەبو دانیشە تا دێتەوە . **ئیحیانەن** ــ (عا.) ، (بن.) هەندێ جار ، جاروبارە، جارجار.:: ئیحیانەن پیاو وا لێ‌دەکا سەری لێ بشێوێ .

ئیخباری‌کردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ، (کەر.) ئاگادارکردنی مێری لە کارێك یا دەربارەی شتێك. :: ئیخبارێیان‌کردوە کە ماڵی شێخ لەتیف بڕە لەوانەی لە کۆمەڵە ڕایان‌کردوە . ★ (کنێر.) ڕاپۆرت‌دان ، گوزارش‌دان .

ئیخباری‌لێ‌کردن ــ [عا. کو.]، (مصت. مت.) ، (کەر.) ئاگادارکردنی مێری دەربارەی کەسێ یا کەسانێ یا هەڵسان و دانیشتنیان . □ « بە مێرزا قادر بڵێن ئیخبارییان لێ‌کردوە خێرا بگەڕێتەوە سێتەك .» تێب ــ ئەم ووشەیە و ئەوی پێشەوەشی تەنیا بۆ مەبەستی خراپە بەکاردێن .

ئیخبارییە ــ [= عا : اخباریة]، (نا.) ، (کەر.) نامە یا هەر جۆرە نوسراوێکی بۆ ئاگادارکردنی مێری لە کار و چالاکی و هەستان و دانیشتنی کەسێ یا کەسانێ بنوسرێ . ★ (کنێر.) ڕاپۆرت ، گوزارش .

ئیختیلاف ــ [= عا : اختلاف] ، (نا.) ، (کنێر.) ١ــ بەکڕانەبونی دو یا چەند کەس یا هەیئەت دەگەڵ یەکتری . ٢ــ جیاوازی چەندی و چۆنی دو یا چەند شت دەگەڵ یەکتر .:: ئەم ئیختیلافەی مەنگوڕ و مامەشان هەر نابڕێتەوە ، ئەمە لە کوێ و خەنجەری مام پێرۆتی لە کوێ هێندەی ئەرز و ئاسمان ئیختیلافیان هەیە . تێب ــ جەمعی ئەم ووشەیە (ئیختیلافات)ە :: ئەو هەمو ئیختیلافاتەی ناو دەوڵەتان هەروا بە هاسانی لابەلاناکرێ .

١ــ ئیختییار ــ[= عا : اختیار]، (نا.) ١ــ دەستەلات ، توانست و دەستبەرەڵلایی بۆکردن و نەکردنی کاران . :: پاشام ئیختییارتان هەیە دەتوانن بشمانکوژن . ٢ ــ سەرپشك‌بون . :: ئیختییاری خۆتە چۆنت پێ خۆشە وا بکە . بە ئیختییاری خۆت کامەت بە باش زانی ئێمەش ڕازین . تێب ــ لە کوردستانی ئێران ، ئەم ووشەیە ئەگەر بە ڕاوێژێکی مەیلەوگاڵتە و بارەوسەر

سوڕمانەوە بکوترێ ، مەبەستەکـە پێچەوانـە دەکا و بۆ ئەو کەسـەی قسەی دەگەڵ دەکرێ بێدەستەڵاتێ دەگەیێنێ . **ئیختییارات ــ** (جە .) هەمو ئەو دەسـتەڵاتەی لە لایـەن دەولـەت یا هەیئـەت و کەسـانی دەستەڵاتدارەوە بۆ جێبەجێکردنـی فەرمـانەکان دەدرێ بە هەنـدێ کاربەدەسـتان . :: فەرماندارەکان ئیختییاراتی تەواویان هەیە .

٢ــ ئیختییار ــ (نا .) ، (کمر .) ١ــ پیـر ، بـە سـالآچو . ٢ ــ ڕیش‌سپی ، کەیخودا □ « هەر لە گەورەیان هەتا منداڵان ، هـەر لـە منداڵان هەتا ئیختییاران » (تحفە : ج٢ ــ ٢٦٢) :: ئیختییار و موختاری دێیەکە شـایەتێ بۆ دەدەن . تێبـ ــ وا دیارە ئەم وشـەیە لە تەشکیلاتی عوسمانێ کەوتۆتەوە ڕەنگە لە پێشدا هەر بەو کەسـانە گوترابێ کە بـۆ پێوەندێ دەگـەڵ کاربەدەسـتان و ڕاپەڕاندنی ئیـش و کاری خەڵـك دەست‌نیشان‌دەکران ، جـا چونکـە ئەوانە زۆریان بە سالآچوبون بۆیـە مانـای (پیر و ڕیش‌سـپی)شـی لێ‌کەوتۆتەوە .

ئیختییاردار ــ [١ــ ئیختیار/١ + دار (پب.)] ، [عا. کو.] ، (صت.) ئەو کەسەی دەسـتەڵاتی هـەبێ ، ئـەوەی هەقـی کردن و نەکردنـی کارێکـی هەبـێ . :: خۆتـان ئیختیارداری ئێمە و ئەوانێشـن . باوك ئیختییارداری کچێ خۆیەتێ . □ «بای‌خەزاڵ ، عەمرم ، کێ لەسەر وولاتێ سۆرچێ و زراران دەکەیـە سۆرباش و ئیختییارداره » (تحفە : ج ١ ــ ٣٥٠) .

ئیختییارکردن ــ [١ــ ئیختییار /٢ + کردن] ، [عا. کو.] ، (مصت. مت.) هەڵبژاردن و پەسـندکردنی شتێك یا کارێك ... :: خۆتان ئەم ژیانەتان ئیختییارکردوە گلەیێ لـە کەس مەکەن. بە من بایە زەردەکەتان ئیختیار کردبا لەم شتێنە چاتر بۆ .

ئیخڕاج‌کردن ــ [عا : اخراج + کو : کردن] ، (مصتـ. متـ.) ١ــ دەرکردن ، وەدەرنان . ٢ــ (کێر.)، أ) دەرکردنی کار بە دەستی دەوڵەت، کریکار و... لەئێش. ب) وەدەرنانی شـاگرد لـە مەدرەسـە . ج) بەرەڵلاکردنی سەربـازی ئیجبـاری پاش تەواوکردنی ماوەی قـانونی . (عا.) تسریح :: دو مانگێش لـە دو سـالەکە تێپەڕیـوە کەچێ هـەر ئیخڕاجیـان نـاکەن . ٣ــ (کمر.) دەرهێنانی کالآ لە گومرگ .

ئیخفال‌بون ــ [عا : اغفـال + کو: بون]، (مصت. لا.) فریوخواردن، هەلفریوان . ★ (بک.) هاتنەخاپێن.

ئیخفال‌کردن ــ [عـا. کـو.] ، (مصتـ. متـ.) فریـودان ، هەلفریواندن ★ (بک.) خاپاندن .

ئیخلاس ــ [= عا : اخلاص] ، (نا.) ١ــ دلپاکێ و دلسـوزێ لـە دوستـایەتیدا ٢ــ ڕاسـتێ و جگەرسوزێ لە کار و کردەوەدا . :: ئیخلاسمان هەیە بوتان . ئەم کابرایە هەر ئیشێکی پێی بسپێرن بەوپەڕی ئیخلاسـەوە دەیکا .

ئیدارە ــ [= عا : ادارة] ، (نا.)،

(کئێر.) بەشێك لە بەشەکانی هەر وەزارەتـێ کـە دەسـتەلاتی جێبەجێکردنی کارانی هـەیە . :: ئیـدارەی شـارەوانێ ، ئیـدارەی گومرگ . ★ (کمر.) دایرە .

ئیدارەکردن ـ [عا . کو.] ، ١ـ (مصد. متـ.) هەڵسـوڕاندنی کار و بار . بەڕێوەبردنـی ئێـش و کاری شوێنێك . :: کەسێ ئیدارەی ماڵی خۆی پێنەکرێ ، ئیدارەی وولاتێکی چۆن پێدەکرێ . ٢ـ (مصد. لا.) هەڵکردن ، بەڕێوەچۆن . :: قوربان جەنابی قازێ بەم جۆرە ئیدارە ناکەم بفەرموو با تەڵاقم‌دا . دەڵەی بەرازە نازانم بەم سەرمایە چۆن بێ سۆبـە ئیدارە دەکا . هێند فەقیرە بە نانی ووشکێـش ئیـدارە دەکـا .

ئیدارەدەگەڵ‌کردن ـ [عـا. کو.] (مصد. متـ.) بەڕێوەچـوون دەگەڵ کەسێ ، هەڵکردن و سازان دەگەڵ خەڵك . :: هێندە دڕ و بێ حەیـایە کەس ئیدارەی دەگەڵ ناکا .

ئیدارێ ـ [عا.] ، (صە.) ١ ـ هەر شتێکی پێوەندێ بە ئیـدارەوە هەبێ . :: کاروبـاری ئیـدارێ . ئەمری ئیدارێ . ٢ـ أ) ئەو کەسەی لە هەڵسـوڕاندنی کـاری ئیـدارە شارەزا بێ. :: قـەت متصرفی وا ئیدارێ نەهـاتۆتە کەرکـوك . ب) کەسێکی لە هەڵسـوڕاندنی کاری ئیدارەدا ووشك و ڕۆتینێ بێ .

ئیددیعا ـ [= عا : ادّعـاء] ، (نا.) ١ـ داوا :: ئیددیعای گەورەیێ . ئیددیعـای مەزنـایەتێ مەنگـوڕان کێشە و هـەرایەکی دروسـتکرد نەبێتەوە . ٢ـ بە نابەجێ خـۆ بـە شتێك زانین . فێشاڵ .

ئیددیعاکردن ـ [عـا. کو.] ، (مصد. لا.) ١ـ داواکـردن . ٢ـ وێستن یا وێستنەوەی شتێك لـە کەسێك . ٣ـ بەنوسین یا بە قسە ، لە دادگـا داوای شـتێ (قـەرز ، نەفەقە، خوێن...) لە کەسێ‌کردن. :: بچۆ لای قازێ ئیددیعای نەفەقەی خۆت و منداڵەکەت بکە .

ئیدڕاك ـ [= عـا : ادراك] ، (نمصـ .) تێ‌گەیشتن ، حاڵی‌بوون ، □ « پەی چێش‌هەرکەسێ دەروونش پاکەن »

« نەجیبەن بێ عەیب ، صاحێب ئیدڕاکەن »

(خانا ـ ١٧٠)

ئیرادە ـ [= عا : ارادة] ، (نا.) وێسـت ، خواسـت ، مەیل . :: ئیرادەی خوایە چێ دەگەڵ ناکرێ.

ئیرادەت ـ [عا.] (نا.) ، (کئێر.) دڵسۆزێ و ئیخلاس لە دۆستایەتیدا، دۆسـتایەتێ ڕاسـت تێـکەڵ بـە پچۆکایەتێ . :: ئیرادەتمان هەیـە ، عەرزی ئیرادەتی تەقدیم بکەن .

ئیرادەتمەند ـ [عـا. کو.] ، (صتـ.) ، (کئێر.) ئەو کەسەی زۆر دڵسـۆز بێ بەرامبـەر دۆسـت و ئاشنای خۆی . :: قوربان پیاوی وا ئیرادەتمەندم کەم دیوە .

ئیرادەکردن [عـا. کـو.] ، (مصد . لا.) ١ـ بڕیـار هاتنەسەر کران و نەکرانی کارێ یا بوون ونەبوونی شتێ ، وێستن تێکەڵ بە دەستەلاتی جێبـەجێ‌کردن . ٢ـ لێبـڕان ،

بڕیاردان ، مەیل هاتنە سەر .

ئیرس ــ [= عا : ارث] ، (نا.)
١ــ ماڵ و دارایەت و هەمو شتی ماددێ کە لە پاش مردن بۆ کەس و کاری بەجێ دەمێنێ . ★ میرات .
٢ــ ڕێ و شوێن ، ڕەووشت و خو یا هەر شتێکی‌تری مەعنەوێ کە پشتاوپشت لە پێشونیانەوە بۆ بنەماڵ و خێزانێ، هۆز و عەشیرەتێ یا نەتەوەیێك دەمێنێتەوە . ★ کەلەپور .

ئیڕتیجاع ــ [عا.] ، (نا.) ، (کئیڕ.) ١ــ بۆ دواوە گەڕانەوەی شتێك ، وەکو پێشو لێهاتنەوەی . تێب ــ لە فیزیا و کیمیادا باسی هەندێ ئامراز و ماددە هەیە کە ئەگەر لەبەر یەکیان بکێشنەوە (سپرێنگ ، لاستیك ...) یا ڕێکیان بگوشن (ئیسفەنج...) هەرکە دەستیان لێ‌بەردرا دەگەڕێنەوە دۆخی پێشویان . جا ئەم وەکو خۆلێهاتنەوەیە پێی دەڵێن ئیڕتیجاع. ٢ــ (مج.) ، (تە .) بەربەرەکانێ شۆرشی کۆمەڵایەتێ و پێشکەوتنی کۆمەڵ و هەوڵ و تەقەلا بۆ ئەوەی ڕێژیمی سیاسێ و سیستێمی ئابوری کۆن لە جێی خۆیان بمێنن . ★ (کعر.) رجعیەت ، کۆنەپەرستێ .

ئیڕتیجاعێ ــ [عا. کو.] ، (صە.)
١ــ حالێ ئەو شتە ماددیانەی ئەگەر ڕابکێشرێن یا ڕێك‌بگوشرێن ، بە لاچونی ئەو هێزەی وای لێکردون ، وەکو خۆیان لێ‌یێتەوە . :: لاستیك ماددەیێکی ئیڕتیجاعییە . ٢ــ (مج.)، أ) ئەو کەسەی دژی پێشکەوتن و شۆڕشە و بۆ ڕاگرتن یا گێڕانەوەی ڕێژیمێکی کۆن تێدەکۆشێ★ (کعر.) ڕیجعێ ، (کئیڕ.) مورتەجیع . کۆنە پەرست . ب) ئەو بیروباوەڕانەی ڕێگای پێشکەوتنی کۆمەڵایەتێ و ڕێژیمی نوێ دەبەستن . ★ کۆنەپەرستانە .

ئیزافە ــ [= عا : اضافة] ، (نا.) حاڵەتێکی ڕێزمانییە لە نێوان (٢) ووشەدا کە بە هۆی ئامرازی ئیزافەوە پێکەوە دەلکێن (مضاف ومضاف الیه) ئەوجار مەعنایان تەواو دەبێ . :: کوڕی کێ ، خانوی شێرزاد ، گوارەی ئافتاو . تێب ــ ئامرازی ئیزافە لە کوردیدا (ئی) و (ئەی)ە کە بەدوای ووشەی یەکەمەوە دەلکێن و (هەمزە)کەیان دەسوێ و دەنگی دەرناچێ .

ئیزافەکردن ــ [عا. کو.] ، (مصد. مت.) لێ‌زیادکردن ، خستنە سەر ، زیادکردنی شتێك لە شتێکی‌تر . :: پارەی ئەم کراسەش ئیزافەی حیسابی کۆن بکە. لە صەتا دو قازانجی ئیزافە بکە بەسە ، ئیزافەی سەر ئەوانی ترێکە .

ئیزڕائیل ــ [محر . عیبرێ] ، (نا.) ١ــ ئەو فرشتەیەی گیانی ئادەمیزاد دەکێشێ . ٢ــ (مج.) ، أ) پیاوی بە سام، ئەو کەسەی یەکێك یا زیاتر لێی بترسن. ب) ئەو کەسەی لەبەر دڵی کەسێ یا کەسانێ ناخۆشەویست و دزێو بێ . :: وەك ئیزڕائیل ببینم وایە ، هەر دەڵەی ئیزڕائیلە . تێب ــ ئەوێ ڕاست بێ ئەو خوێندەوارانەی دەنگی (ع)یان

لە زمانی کوردیدا بە دڵ نیــە ، ئەم وشەیــان بەم دەردە بردوە دەنــا خەڵکی لادێ هەر (عیزڕائیل) دەڵێن ★ عیزڕایل . مەڵکەمۆت (ملك الموت) .

ئیزڕاب ــ [= عا : اضراب] ، (نمصـ.) ، (کعر) ١ــ ڕۆ وەرگێڕان ٢ــ (مجـ.) دەست لە کار هەڵگرتن و کۆبونــەوەی کۆمــەڵێ خــەڵك بــۆ دەستخستنی هەندێ داوا ،یا وەدێ هێنانی هیندێ ئامانج (ئازادێ ، کەم کردنەوەی سەعاتی ئیشی کرێکاران، زیــادکردنی ڕۆژانــە و ....) یا دەربڕینی نــاڕەزایی بەرامبەر بــە شــتێك ، کارێك یا ڕوداوێ . ★ مانگرتن . (کێیز .) ئیعتیساب .

ئیزن ــ [=عا : اذن] ، (نا.) ئیجازە، دەستور . :: لە ئێمەوە ئیزن بە ، تۆ ئیزنت بە دەستی خۆتە ، بــە بێ ئیزن بۆ هێچ کوێ نەچی □ « ... مەرکەبی سەگلاوێ لە ئێختەخانەی دێنــا دەرێ بــە ئیــزنی خــولا و پێغەمبەری لێ‌دەبۆسوارە » (تحفە : ج ٢ ــ ١٩٦) .

ئیزن خواستن ــ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) ١ــ داوای ئیجازەکردن بــۆ کردنی کارێك :: ئیزنمــان لــە مامۆستا خواســت و هاتینــەوە ، دەبوایە ئێزن بخوازی نەك سەربەخۆ لێدەی بڕۆی . ٢ــ داوای ئیجازەی ڕۆیشــتن لــە خانــەخوێ‌کردن ، خــواحافێزیێ‌کردنی میــوان لــە خانەخوێ . :: ســێ ڕۆژ میوانیان بۆین هەر ئیزنمان دەخواست ئیزنیان نەدەدایین .

ئیزندان ــ [عا. کو.] ، (مصد. متـ.) ١ــ ئیجازەدان ، ڕێگادان بــە کەسێ بۆ کردنی کارێك.::باغەوانەکە خۆی ئیزنی داین ئەم تووە بتەکێنین . هەرچــەندی بەهانــەی هێنایــەوە مامۆستا هــەر ئێــزنی نەدا . ٢ــ بەرەڵڵاکردنی قوتابێ و کرێکار و... لە قوتابخانە و لەسەر ئێش پاش تەواوبۆنی خوێندن و کاری ڕۆژانە. ٣ــ دەرکردنی کرێکار و کاربەدەست لەسەر کار . □ « قــادر ! بزانە و تاوزەند ، چەند ڕۆژی ئێش کردوە پارەکەی بدەیە و ئیزنێ دە » . ٤ــ ڕازیبۆنی خانەخوێ بــە ڕۆیشتنی میوان . :: ئەوە بۆ هێندە پەلەتانە ؟ یەك‌دوڕۆژی دیکەش لێرە بن ئــەو وەختــێ ئیزنتــان دەدەیــن و خواحافێزتان بێ .

ئیزهارکردن ــ [عا : اظهار + کو : کردن] ، (مصـد. متـ.) ١ــ ئاشــکراکردن ، خــستنەڕۆ ، وەڕۆخستن. ٢ــ گوتن، بەیانکردن.

ئیزهارنامە ــ [عا. کو.] ، (نتـ.)، (کێیز.) کاغەزێکە بازرگان و کاسب چلۆنایەتێ کار و کاسبی ، قازانج و زیانی خۆیانێ تێدا دەنۆسن و دەیدەن بە ئیدارەی مالیــات بــەردەرامەت (ضریبة الدخل) ، یا دەربارەی ئەو کاڵایانەی لە دەرەوە بۆیــان هــاتوە دەیدەن بە گومرگ .

ئیسپاتبۆن ــ [عا : اثبات + کو : بۆن] ، [عا. کو.] ، (مصد. لا.) ڕۆنبۆنــەوەی ئیددیعایەك بــە دەلیل و بەڵگە . :: بۆمان ئیسپات بۆ کە قەرزدارە .

ئیسپات‌کردن ـ [عا. کو.] ، (مصد. مت.) دەرخستنی ڕاستی ئیدیعایەك . :: دەفەرمۆ بزانین چۆنمان بۆ ئیسپات دەکەی .

ئیستراحەت ـ [= عا : استراحة] ، (نا.) تە : ئیسڕاحەت.

ئیستیخارەکردن ـ [عا : استخارة + کو : کردن] ،(عا. کو.)، (مصد. مت.) فاڵ گرتنەوە بە قوڕئان یا تەسبێح یا هەر شتێکی‌تر بۆ ئەوەی بزانن کردنی کارێك باشە یان نا .

ئیستیخبارات ـ [.عا.] ، (کعر.) ، (مصد. مت.) خەبەر وەرگرتن ، گەڕان بە شوێن دەنگ و باساندا ٢ـ (نا.) دایرەیێکە بو کۆکردنەوەی دەنگ‌وباس و پاراستنی سوپای هەر دەولەتێك . ★ (کئێر.) ڕۆکنی دۆ .. ٣ـ (مج.) ئەو کەسەی لەم دایرەیەدا ئیش دەکا .

ئیستیخدام‌کردن ـ [عا : استخدام + کو : کردن] ، (مصد. مت.) ڕاگرتنی کەسێ بۆ کردنی کارێ، ڕاگرتنی یەکێ و کردنی بە کاربەدەستی دەوڵەت .

ئیستیشهاد نامچە ـ [عا : استشهاد + کو. فر : نامچە] ، (نت.)، (کئێر.) تە : ئیستیشهادنامە.

ئیستیشهادنامە ـ [عا. کو.] ، (نت.) ، (کئێر.) کاغەزێکە چەند کەس مۆری دەکەن و دەربارەی مەسەلەیەك یا کارێك شایەتی دەدەن ★ (کعر.) مەزبەتە .

ئیستیعداد ـ [= عا : استعداد]، (نمصد.) ئامادەیی ، سازی :: ئیستیعدادی هەیە تابەیانی دانیشێ، ئیستیعدادم نیە هەر قسەشیان دەگەڵ بکەم .

ئیستیعفادان ـ [عا : استعفاء + کو : دان] ،(مصد. لا.) ، (کئێر.) تە : ئیستیقالەکردن .

ئیستیعمار ـ [= عا : استعمار = ئاوەدان کردنەوە] (نا.) سیاسەتی داگیرکەرانەی دەولەتە سەرمایەدارەکانە بۆ تالان کردنی دارایەت و سامانی وولاتانی دیکە و کەڵك وەرگرتن لە باری ئابووری و ئیستراتیژی ئەوان وولاتانە . ئەم سیاسەتە لە دەورانی ئیمپریالیزما دەگاتە دوایلەی خۆی . (کورتەی قامۆسی سیاسی ، موسکۆ ، ل ـ ١٠٩). دەستەڵاتی وولاتێکی زۆردارە بە سەریەکی بێ زۆردا ، بۆ کەڵك وەرگرتن لە سەرچاوە خۆ ڕسکاوەکان و دارایەت و هێزی ئینسانی خەلکەکەی ، بە بەهانەی نابەجێی ئاوەدان‌کردنەوەی وولات و پێشخستنی نەتەوەکەی (معێن : فەرهەنگ، ج١ ، ل ـ ٢٥٣). ڕێ و شوێنێکی ئیمپریالیستییە کە بۆ خۆشی ژیانی نەتەوە ئیستیعمارچییەکان نەبێ هێچ گوێ ناداتە ئاوەدان‌کردنەوە (لاڕۆس : ١٩٦١ ، ل ـ ٢٢٧) . تێب ـ أ) ئەم ووشەیە کە دەق بە مەعنای (کۆلۆنیالیزم)ی فەڕەنگییە تا ئەم ساڵانەی دواییش بۆ (کۆلۆنیالیزم) و (ئیمپریالیزم) هەردوکیان بەکار دەهێنرا ، بەڵام ئێستا فەرقیان دەکرێت . ب) تەحدیدی وورد و عیلمی ئیستیعمار

تەنیا لە لایەن مارکسیستەکانەوە و لەنوسینی ئەواندا بەرچاو دەکەوێ و خەڵکی‌تر موتلەقی داگیرکردن و چەوساندنەوەی وڵات و نەتەوەیەك لە هەمو دەور و زەمانێکدا ــ نەك هەر لە قوناغی سەرمایەدارێدا ــ بە ئیستیعمار دادەنێن ، جاداگیرکەر کێ دەبێ ببێ و چ ناوێك لە کردەوەکەی خۆی دەنێ و چ بڕ و بیانوێك دێنێتەوە بۆ تالان‌کردنی سامانی نەتەوەکە ، کەیفی خۆیەتی .

ئیستیعمارچی ــ [عا. تو.] ، (صفا) ، (کئیر.) ئەو دەوڵەتەی وڵاتێکی‌تر داگیردەکا و نەتەوەکەی دەچەوسێنێتەوە و دارایەت و سامانی بە تالان دەبا . :: دەوڵەتە ئیستعمارچییەکان لە ٢٥ ساڵاندا ئاگری دو شەڕی گەورەیان هەڵگیرساند .

ئیستیعماری ــ [عا. کو.] ، (ص.) ١ــ هەر شتێکی پێوەندێ بە ئیستیعمارەوە هەبێ . :: سیاسەتی ئیستیعماری، پیلانێکی ئیستیعماری، بیروڕای ئیستیعماری. ٢ــ هەرکەس یا هەیئەت یا دەوڵەتێکی بە پێی سیاسەت و ڕێ و شوێنی ئیستیعمار بجوڵێتەوە . :: ئەڵمانیای نازی دەیەویست جێگەی ئەڵمانیای ئیستیعماری پێش شەڕی یەکەم بگرێتەوە .

ئیستیعمال‌کردن ــ [عا : استعمال + کو : کردن] ، (مصت. مت.) دەکارکردن بەکار هێنان . :: ئەو دەرمانانە ئیستیعمال‌کە و کە تەواوبون وەرەوە لام . ئەرێ خۆ تۆ ئەم ڕادیۆیە ئیستیعمال ناکەی دە بیدە بەشێرکۆ . ئێمە ڕۆنی گیبا ئیستیعمال ناکەین .

ئیستیفادەکردن ــ [عا : استفادە + کو : کردن] ، (مصت. مت.) ١ــ کەڵك وەرگرتن ، فایدە وەرگرتن (لە کەسێ یا شتێ) . ٢ــ قازانج کردن (لە سەودا و مامەڵە،وەزیفە و هەمو جورە چالاکیێکی لەم بابەتە ، بە ڕەوا و ناڕەوا) . :: ئەم هەمو دەرمانەم خوارد هێچ ئیستیفادەشم لێ‌نەکرد ، لەم دەستەکڕێ و لەو دەستە فرۆشتیەوە صەد دیناری ئیستیفادەکرد .

ئیستیقالەدان ــ [عا : استقالة + کو : دان] ، (مصت. لا.) (کمر.) تە : ئیستیقالەکردن .

ئیستیقالەکردن ــ [عا . کو.] ، (مصت. لا.) ، (کمر.) ١ــ واز لە وەزیفە و ئیشی دەوڵەت هێنان . ٢ــ واز لە ئەندامەتی کۆڕ و کۆمەڵەی سیاسی و کۆمەلایەتی و ... هێنان . ★ ئیستیفادان ، ئیستیقالەدان .

ئیستیقبال ــ [= عا : استقبال] ، (نمص) تە : ئیستیقبال کردن

□ « مەزانۆ مەیۆ بە ئیستیقبالت »
«زەرۆرەن بە دێن جەمێن لاڵت»
(خانا ــ ٨٧)

ئیستیقبال‌کردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ١ــ بەرەوپیرچون پێشوازکردن . ٢ــ بە خۆشی وەرگرتنی قسە یا کاری کەسێك .

ئیستیقلال ــ [= عا : استقلال]

(نا.) سەربەخۆبوون و ئازادی تەواوی وولاتێك لە کاروباری سیاسی و ئابوری و ... بێ ئەوەی بێگانە (چ بە ئاشکرا چ بە نهێنی) دەستەلاتێکی هەبێ و دەست دە کاران وەربدا .

ئیستیکان ـ [لەڕوسی : ستەکان] ، (نا.) دەفرێکی پچوکە لە شوشە دروست دەکرێ و چای پێ دەخورێتەوە .. ★ (کعر.) پیالە .

ئیستیلاح ـ [= عا : اصطلاح]، (نا.) ، (کئێر.) ووشە یا رستەیێکە کە بۆ مەبەستێکی تایبەتی تەرخان دەکرێ :: زاویەی قایمە ئیستیلاحێکی هەندەسەیە، تەقاندنی ئاتۆم ئیستیلاحی فیزیکییە ، دەستنوێژ ئیستیلاحی دینی ئیسلامە . **بەئیستیلاح** ـ (کئێر.) گۆیا ، هەروەك دەلێن ، وەکو دەگوترێ . تێبـ ـ زیاتر بۆ گاڵتەکردن بە قسەی کەسی یا بەڕاستنەزانینی بەکاردێت . :: بە ئیستیلاح تۆبەی کردوە ئیتر قومارناکا .

ئیستینتاق کردن ـ [عا : استطاق + کو : کردن] ، (مصت. مت.) ، (کئێر.) وە قسە هێنان ، پرسیار لێکردن،سوال و جوابکردن دەگەڵ کەسێ (بۆ ڕوونکردنەوەی مەسەلەیێك) ، قسە لێ دەرکێشان. ★ (کعر.) ئیفادە وەرگرتن .

ئیستینکاف کردن ـ [عا : استنکاف + کو : کردن] ، (مصت. لا. ١ـ بەعەیب زانینی کارێ . ٢ـ سەر کێشی کردن ، نەکردنی کارێك :: هەر ئیستینکاف دەکا قسەشی دەگەڵ بکا ، کەوابێ ئیستینکاف دەکەی ؟

ئیستێناف ـ [= عا : دەست پێکردنەوە ، تێ هەڵچونەوە] ، (نا.) ١ـ (کئێر.) قۆناغی دوەمی دادگا ، دادگایەکە بۆ جاری دوەم تەماشای کێشەیەك دەکاکە دادگایەکی‌تر لە پێشدا حوکمی تێدا دابێ. ٢ـ (کعر.) قۆناغی پاش قۆناغی دادگای تەمێز .

ئیستێناف کردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ١ـ (کئێر.) داوای تەماشاکردنەوەی کێشەیەك کە لە پێشدا بڕیاری دادگای لە سەر دەرچوو بێ . ٢ـ (کعر.) داوای‌تەماشاکردنەوەی بڕیاری دادگای تەمێز لە سەر مەسەلەیەك .

ئیسحال ـ [محر. عا : اسهال]، (نمص) تە : ئیسهال .

ئیسڕاحەت ـ [= عا : استراحة] ، (نمص.) حەسانەوە ، ئاسودەیی :: ئەم منداڵە ئیسڕاحەتی لێ هەڵگرتوین شەو تا ڕۆژ هەر دەگری .

ئیسڕاحەت کردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) ١ـ ماندوێتی دەرکردن ٢ـ ماندوێتی دەرچون . ٣ـ (مجە.) دڵنیابون ، خاترجەم بون ، دامرکان.

ئیسڕار کردن ـ [عا : اصرار + کو. : کردن] ، (مصت. لا.) پێداگرتن سوربون لە سەر کارێ ، لە سەر (مەسەلەیێ) ڕۆیشتن .

ئیسڕاف کردن ـ [عا : اسراف + کو : کردن] ، (مصت. لا.) ١ـ زۆر خەرج کردن ، بێ‌جێ خەرج‌کردن (پارە) . ٢ـ لە حەد تێپەڕاندن ،

زیادڕۆیشتن (بۆکار و قسە)
٣ـ زۆر خواردن .
ئیسفەند ـ [فر.] ، (نا.)
(کێر.) مانگی دوازدەهەمی ساڵی ئێرانی (ـ٢١ی شوبات ـ ٢١ ئازار)، ئاخر مانگی زستان . ★ ڕەشەمە
تێب ـ ئەم مانگە ٢٩ ڕۆژە و هەر بە چوار ساڵ جارێ دەبێتە سی ڕۆژ.
ئیسقات ـ [= عا : اسقاط] ، (نا.) خێراتێکە پاش مردنی کەسێك و پێش ناشتنی بۆی دەکرێ و بە دەستوری ئیسلامەتی جێگەی ئەم نوێژانە دەگرێتەوە کە کابرای مردوو بە زیندوی سەری خۆی نەیکردون و ئەو (ڕۆژوو)انەی خواردونی . :: وەسێتی کردوە ئیسقات و تەلیلەی بۆ بکەن .
ئیسقا (ێ) ـ [محر. عا : استسقاء] ، (نا.) تە : ئاوبەند
□.« کێ بە کەدوی ئەو نۆشا ئاو
سەرد »
« نەوی جە ئیسقا وێنەی کەدوو
زەرد »
(خانا ـ ١٥١)
:: ئەوە بۆ هێندە ئاو دەخواتەوە دەلەی ئیسقایی گرتوە .
ئیسکارپێن ـ [ئیتالی] ، (نا.) ، (سیە.) جۆرە کەوشێکی ژنانەیە لە دار دروست دەکرێ و تێزمالکە چەرمێکی لێدەدرێ کە سەر پەنجەی دەچێتە ناو . ★ پانی بەرز . تێب ـ ئەم وشەیە لە (سکارپێنا)ی ئیتالی وەرگیراوە بە مانای کەوشی پچوك یا جوانکێلە ، لە کاتی دەستەڵاتی عوسمانیدا لە ڕێگای زمانی تورکی‌را هاتۆتە ناو زمانی کوردی . □
«باڵابەرز و پچکۆلە پێ و ئیسکارپێن»
« گورەوی و پۆز سفت و سپی و
ئاورێشمێن »
(گۆران).
ئیسکلێت ـ [فرنسی] ، (نا.) ، (کێر.) ١ـ هەمو ئێسقانی لەشی بنیادەم و گیاندارانی‌تر کە تێغەرەی پشتیان هەیە (ئی بنیادەم ٢٠٨ پارچەیە) بەو شکڵەی تەبیعەت ڕێکی خستوە و تێکی‌خستونەوە ، هەیکەلی عەزمی . ٢ـ أ) شکڵ و قەوارەی خانوبەرە ، کە لەسەر ڕێ‌وشوێنی تازەی دروست‌کردن لە پێشدا پایە و کۆلەکەکانی هەڵدەستێنن . ب) هەیکەلی هەندی مەکینەی گەورە کە نیشان بدا لە پێشدا چۆن بوە یا لە پاشان چ شکڵی بە خۆیەوە دەگرێ . :: ئیسکلێتی چەند ئوتۆمبیلی سوتاو لەو دەشتە کەوتبون . ٣ـ (مجـ.) ئادەمیزادی لەغەر و لاوازی ڕەق و تەقی بێ‌گۆشت . تێب ـ زمانی فرەنسی ئەم وشەیەی بە شکڵی (ئێسکلێت) لە (سکێلێتۆس)ی یۆنانی‌ڕا کە مانای(ئیشك‌هەڵاتو)دەدا، خواستوتەوە (تە : لارۆس ـ ٨٧٨) وفارسیش لە فرەنسی وەرگرتوە و لە سەرەتای ئەم چەرخەدا لە ڕێگای زمانی فارسییەوە هاتوتە ناو زمانی کوردی .
ئیسلاح‌بون ـ [عا : اصلاح + کو : بون] ، (مصد.) ١ـ چاك‌بونی مەعنەوی . ٢ـ چاك‌بونەوەی شتێکی خراپ‌بوی .
ئیسلاح‌کردن ـ [عا. کو.] ،

(مصـت. مـت.) ١ـ چـاك‌كردن ، چاك‌كردنه‌وه (مه‌عنه‌وی‌وماددی) . ٢ـ نه‌هێشتنی كه‌م و كوڕیی (لـه ئینسـان یا له ده‌زگایه‌كی ئیداری و ....دا) ٣ـ لابردنـــی خراپـــی و شكاوی و له كاركه‌وته‌یی (له‌ماكینه و ....دا) ٤ـ (مـجـ.) ، (كـێـر.) ڕێش‌تاشین، چـاك‌كردنی سـه‌ر لای سـه‌رتاش .

ئیسلام ـ [= عا : اسـلام] ، (نا.)١ـدینێكی حه‌زره‌تی محه‌مه‌مه‌دی كوری عه‌بدوللای قوڕه‌یشی (د.خ. لێبی) پێغه‌مبـه‌رێتی ٢ـ (مـجـ.) مسولمان .

ئیسلام‌بوون ـ [عـا. كـو.] ، (مصـت.لا.) قبـوڵ‌كردنی دینـی حه‌زره‌تی محه‌مه‌مه‌د (د. خ. لێبی). ★ مسـوڵمان‌بوون .

ئیسـلامه‌تی ـ [ئیســلام + ئه‌تی] ، [عـا. كو.] ، (حمصـ.) ئاكار و كرده‌وه و ڕه‌ووشتی دینـی ئیسلام به تێكڕایی .

ئیسم ـ [= عا : اسم] ، (نا.) ١ـتم : ناو . ٢ـ تم : ئه‌فسوون/١ :: ئیسمێكی لێ‌خوێنـد كردی بـه به‌رد . **ئیسمی‌ئه‌عزه‌م** ـ [= عـا : الأسم الأعظم] گـه‌وره‌ترین نـاو . تێبـ ـ له ناو ئه‌و ناوانـه‌ی كه خـوا هه‌یه‌تی ، یه‌كێكیانه ، وه‌كو ده‌ڵێـن هه‌ر كه‌س بیزانێ هیچ كارێكی لـه به‌ر عاسێ نابێ . **ئیسمی‌شه‌ریف** ـ (كێر.) ڕسته‌یه‌كه پرسیاری نـاوی كه‌سـێكی پـێ‌ده‌كری ، له ئه‌سـڵا (ئیسمی شه‌ریفتان چیـه ؟)یه و كورت‌كراوه‌تـه‌وه ، به‌كارهێنـانی نیشانه‌ی ئـه‌ده‌ب و ئیحتیڕامـه . :: قوربان ئیسمی شه‌ریف (... تان چیه ؟) . **ئیسمی‌فـاعیل** ـ [عـا.] ناوێكه نیشان ده‌دا كه كه‌سێ كارێ ده‌كا یاحاڵێكی تایبه‌تی هـه‌یه . :: بكـوژ ، بڕ ، بخۆر ، خوێنـه‌ر ، جۆتیڕ . **ئیسمی مه‌صده‌ر** ـ [عا.] ووشه‌یه‌كه له فیعل داده‌تاشرێ و ده‌لاله‌ت‌له‌سه‌ر مه‌عنای مه‌صده‌ر ده‌كا (نه‌مه‌صده‌رێشـه و نه‌ڕیشه‌ی فیعل) :: بڕشت ، تابوشت ، توانسـت ، خواست ، خوارشت ، خۆرشـت ، خارشت، زانست. **ئیسمی‌مه‌فعوول** ـ [عا.] ناوێكه ، پێشانده‌دا كه‌سێك یا شتێك كاری‌تێكراوه (فیعلی واقیع بۆته سه‌ر) :: بڕاو ، بڕیاگ ، پالاوته، پا ڵێوراو، خه‌وتوو، نوستوو، كوژیاگ، مردگ ، مردوو . **به‌ئیسمی‌خودای** ـ شێوه ڕسته‌یه‌كه بۆ سوێند خواردن :: به ئیسمی خودای ئاگا و خه‌به‌رم لێ نیه .

ئیسم‌وڕه‌سم ـ [عا.] ، (نتـ.)، (كنـ.) ناو و شۆره‌ت ، ناوبـانگ ، ئاوازه . :: هێنده‌ی باس ده‌كـه‌ن ، كوا ؟ خـۆ چ ئیسـم و ڕه‌سـمێكی ئه‌وتۆی نیه .

ئیسهال ـ [= عا : اسهال] ، (نا.) نه‌خۆشـــی زگ‌چـوون . ★ ئیسحال ، زگ‌چوون ، زگه‌شۆره ، زه‌حیری ، دیزه‌نتری .

ئیسهال‌بوون ـ [عـا. كو.] ، (مصت. لا.) تم : ئیسهال‌گرتن .

ئیسهال‌گرتن ـ [عـا. كو.] ، (مصت. لا.) تووشـی نه‌خۆشـی زگه‌شۆره‌بوون .

ئیشاڕەت ـ [= عا : اشارة] ، (نا.) کارێکە بێ قسەکردن مەبەستی پێ ئەدا'دەکرێ . □ «دەمێ تۆ نەینێی دەم وەبان دەم ، خـودا بێبـڕێ ئیشاڕەت وەچەم » . :: بە ئیشاڕە تێم گەیاند کە قسە نەکا .

ئیشاڕە (ت) کردن ـ [عا. کو.]، (مصـ. لا.) ١ـ بە دەست و چاو یا برۆ قسەدەگەڵ کەسێ کردن . ٢ـ دەربڕینی مەبەست بە بێ قسە کردن ٣ـ نیشان‌دانی کەسێ یا شتێ بە پەنجە لە دوورەوە ، پەنجە بۆڕاکێشان .

ئیشاعە ـ [= عا : اشاعة] ، (نا.) ، (کعر.) خەبەر یا قسەیەك (ڕاست یادرۆ) کە لە ناو خەڵکا بڵاو ببێتەوە و دەماودەم بڕوا . :: دوێنێ ئیشاعە وابوو دز کاروانەکەیان ڕووت‌کردوە . ★ (کئێر.) شایعە .

ئیشالڵا ـ [= عا : انشاءالله] ، (رستە) ئەگەر خوا بیەوێ ، ئەگەر خوا حەز کات . :: ئیشالڵا بەیانێ دەچمە شار ، ئیشالڵا کتێبەکەت بۆ هێناوم .

ئیشتیباهـ ـ [= عا : اشتباه] ، (نا.) . ١ـ (کئێر.) سەهو ، غەڵەت. :: میرزاڕەشید هەمێشە لە حیسابدا ئیشتیباهی هەیە. ٢ـ (کعر.) شك، گومان ، دوودڵی .

ئیشتیبا (هـ) کردن ـ ، [عا. کو.] ، (مصـ. لا.) ، (کئێر.) ١ـ لە حیسابدا سەهوکردن . ٢ ـ لەکاراندا بە هەڵەچوون .

ئیشتیباهـ لێکردن ـ [عا. کو.] ، (مصـ. لا.) ، (کعر.) ١ـ شك‌کردن لە کەسێ کە ڕەنگە کارێکی کردبێ :: ئیشتیباهی دزیان لێکردوە بۆیە گرتوویانە . ٢ـ شك لە نەخۆشییەك کردن کە تووشی کەسێك بووبێ . :: دوکتۆر دەیگوت ئازاد ئیشتیباهی سیلی لێدەکرێ .

ئیشتیڕاك ـ [عا : اشتراك] ١ـ (نا.) هاوبەشی ، بەشداری ٢ـ (نمصـ.) تە : ئیشتیڕاك‌کردن .

ئیشتیڕاکات ـ [= عا. جمی : اشتراك] هەموو ئەو پارەیەی ئیدارەی ڕۆژنامەیەك لە کڕیارەکانی ، یا ڕێکخراوێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی، لە خەڵکی سەربەخۆی وەری دەگرێ .

ئیشتیڕاك‌کردن ـ [عا. کو.]، (مصـ. لا.) ١ـ بەشداربوون لە کارێکدا ٢ـ کڕینی ڕۆژنامە و گۆڤار و ... بە ڕێك و پێکی ، ڕاستەوخۆ لە ئیدارەکەیان. ٣ـ بوونە ئەندام لە ڕێکخراوێکدا ، بەشداربوون لە کۆبوونەوەیەکدا .

ئیشتیها ـ [= عا : اشتهاء] ، (نا.) تە : ئیشتییا .

ئیشتییا ـ [محر. عا: اشتهاء] ، (نا.) ١ـ ئارەزووی خواردەمەنی ٢ـ مەیل ، ڕەغبەت .

ئیشتییاکردن ـ [عا. کو.] ، (مصـ. لا.) ئارەزووی خواردەمەنی و چێشتێکی تایبەتی کردن :: لە پاڵەوە دانیشتوە و وردە ئیشتییایان دەکا ، لە ئەورووپا پیاو ئیشتییای قبووڵی دەکا .

ئیشتییالێبوون ـ [عا. کو.] ، (مصـ. لا.) ١ـ زۆر حەز لە

خواردنێکی معیێن کردن . :: هەتا
دەچمە ماڵی نەوزاد دۆڵمەیان هەیە ،
دیارە زۆری ئیشـتیبا لیێـەتێ .
٢ــ مەیل بە کردنی کارێ یا دەگەڵ
شتێ :: ئەوە چیە هێندەت ئیشتیبا
لە قسانە ، سەربەست ئیشتیبای
لە سەفەران نیە .

ئیشتیبانەبردن ــ [عا. کو.] ،
(مصد. لا.) ١ــ حەز لـە خواردنی
خواردەمەنێکی معیێن نەکردن . ::
خەڵـکی شار ئیشـتیبایان چەنگ
سۆتەکە و ئەو جۆرە چێشتانە نابا .
٢ــ (کن.) تێرخواردن لە چێشتێك ،
کەم خواردن و ئارەزۆ بەسەرچۆن لە
خواردەمەنیەك ، حـەز بە خواردن
نەکردن . :: وەرە بـە زیادێ کـە
ئیشتیبام نابا .

ئیشغاڵ‌کردن ــ [عا : اشغال +
کو : کردن]، (مصد. متە.) (کئێر.)
١ــ خـەریك‌کردنی کەسـێ ،
لەکارکردنێ :: پیـاوی چـاك بـە
ئیشغاڵمان مـەکە کارمان هـەیە .
٢ــ داگیرکردنی شارێ یا وڵاتێ یا
جێگایەك بـە زەبری لەشـکر . ::
هیتلەر هەمۆ ئەورۆپـای ئیشغـاڵ
کرد . ★ (کعـر.) ئیحتیـلال .
٣ــ (کعر.) پڕکردنەوەی شوێنێك
(بە دانیشـتن یا وەزیفە) :: خۆیەتی و
لینگی ژنی ئەو خانوە زلەی ئیشغاڵ
کردوە . چەند وەزیفە هەبۆ تا خۆم
گەیاندێ هەمۆی ئیشغاڵ کرابۆ .

ئیشك ــ [ست : هوشکە ، پە.
هوشك] ، (صە.) ١ــ شـتێك یا
جێگایەك ئاوی نەبێ ، شەی نەبێ ،
نمی نەبێ. :: کانێ ئیشك، دەشتی
ئیشك، تفی لە زارێدا ئیشك بۆ. ٢ــ
حاڵی شتێکی لە پێشدا تەڕایێ تێدا
بۆبێ، پاشان نەی مابێ. :: گیای
ئیشك،داری ئیشك،هەنجیری ئیشك
□«دارێکی بە تەڕێ دانەیە بە ئیشکی
دانایێ» ٣ــ (مج.) ئینسانی لاسار و
دۆر لە مجامەلە . :: پیاوی هێندە
ئیشك هەر نابێتەوە . ٤ــ (مج .)
دانیشـتنی دۆسـت و برادەر بە بـێ
خواردنەوە . :: هەروا بە ئیشـکی
دانیشـتن ناخۆشە با پێکێ بخۆینەوە.
٥ــ (مجــ.) بێ‌پێخـۆر . :: نـانی
ئیشکی،سێ نانی بە ئیشکێ خوارد و
چوارێش بە دۆوە . ★ ووشـك ،
ویشـك ، هیشـك .

ئیشکارۆ ــ [ئیشك + ئـارۆ
(؟)] ، (نتــ.) ، (مک.) مەڵبـەندی
بێ ئاو و گییا. تێبـ : بۆ کەرتی دوەمی
ئەم ووشـەیە (ئارۆ) هس : ئاران .

ئیشکال ــ [= عا : اشـکال] ،
(نمصــ.) ، (کئێـر.) دژوارێ ،
ئاڵۆزێ، ناڕەحەتێ.:: زۆری ئیشکال
تێدایـە ، ئیشـکالێکی گەورەیـە ،
ئیشکالی تێ خـستوە . ★ (کعر.)
موشکیلە .

ئیشـکالتراش ــ [ئیشـکال +
تـراش] ، [عا. کو.] ، (نفـا.) ،
(کئێر.) ئەو کەسەی کاران وەگران
دەخا ، ئەوەی کۆسپ دێنێتە بـەر
کاران . :: ئیشکالتراشی وەك خدری
هەر نابێتەوە .

ئیشکاڵتراشی ــ [ئیشکالتراش
+ ٢ــ ئێ] ، [عا. کو.] ، (حمصـ.)،
(کئێر.) کۆسپ هێنانە سەر ڕێـی
جێ‌بەجێ‌بۆنـی کـاران ، تـەگەرە

تێخســـــتن . :: ئەوەنـــــدەی ئیشکال‌تراشێ کرد یەکجارێ وازم لە کارەکە هێنا .

ئیشکانێ ــ [ئیشك + ئانی/٢]، (نـ.) ١ــ هەر شوێنێکی ئیشك کـە دەور و بەری قوڕ و چلپاو بێ . :: ڕۆلـە بە ئیشـــکانییەکەدا بـڕۆ بـا کەوشەکانت قـوڕاوێ نەبـن . ★ ئیشکایێ . ٢ــ جێگا ووشکەکانــێ سەر زەوێ // دەریا :: پاش حەوت ڕۆژان ئیشـــکانێ دەرکـەوت . ٣ــ [ئیشك + ئانی/١] ، (صـ.) ئەو حالەی پاش تەواوبونی تەڕ ۆ قوڕی زستان بە سەر زەویدا دێ . :: لە باران بڕانەوە ئیتر ئیشکانێ دەست پێدەکا .

ئیشکاو ــ [ئیشك + ١ــ ئاو] ، (نـ.) ، (مجـ.) دوایێ کاران یا شتێ

ئیشکاووز ــ [ئیشك+١ــ ئاو+ وەز] (صـ.) ، (هلـ.) دەغلێکـی پێش بارانی پەلە چاندرابێ . تێبـ ــ کەرتی سێیەمی ئەم ووشەیە بە لای منـــەوە (وەرز)ەکـە یەکێـك لـــە مەعنـــاکانی بە زمـــانی پەهلـەوێ (چاندن)ە (تم: فرە، پفاـ٤٥٤) و هەر ووشـەی (وەرز)ی ئیستای خۆمانـە کە بە مانـای (حـول)ی عەڕەبـی بەکاردێت .

ئیشکاوهاتن ــ (مصـــ. لا.) ١ــ بڕانەوە و جارێ‌نەبونی ئاو بـە جۆگەدا . ٢ــ (مجـ.) دوایێ‌هاتن ، بڕانەوە و تەواوبونی هەر شتێکی تر ☐ « وەکو کەو لە فڕە چو ، دارم ، لە گونجێ »

«قسـەی ڕاکرد و هات ئیشـکاوی دەنگێ »

ر (هەژار)

ئیشکایێ ــ [ئیشك + ئایی/١]، (نـ.) تم : ئیشکانی/١ .

ئیشك‌بون ــ (مصـ. لا.) ١ــ بڕان و بڕانەوەی ئـاوی ڕۆبـار و کانیاوان :: هەمو سالێ لەم مانگەدا کانێ (پێرمەلەك)ئیشك دەبێ . ٢ــ نەمانی نم و شەی‌تەبیعی لە شتێکدا :: بڕانە ! تۆتنەکە ئیشك بوە ؟ داری شەخسەکانی سێتەك هەمو ئیشـــك بون کەس نەی‌دەوێرا دەستیان بۆ بەرێ . ٣ــ مردنی گیاو گوڵ و دار و درەخت و کشتوکاڵ لەبەر بێ ئاوێ یا هەر هۆیەکی‌تر :: ئـەم بێســتانە بۆچێ ئیشك بوە ؟ پەلـــە تۆننەکەی کوێخا تۆفیق ئیشك‌بوە . ٤ــ (مجـ.) لە جوڵەکەوتن :: کابرا وەها حەپەسا هەر لە جێی خۆی ئیشك بۆ .

ئیشك‌بونـەوە ــ (مصـ. لا.) ١ــ نەمانی شوێنەواری تەڕی لە هەر شتێکا کە خۆی لە ئەسـلا تەڕایـێ نەبێ و لە لاوە تەڕبوبێ (شـۆرابێ ، ئاو یا شـتێکی دیکەی پێدارژابێ ، کەوتبێتە ئاوەوە . . .) :: کراسەکەت بەرە هەلێخە هەر ئێســتا ئیشـــك دەبێتەوە . ٢ــ پەیدابونی ئیشکانی لە سەر زەوێ :: دنیا هەموێ ئیشك بوتەوە کەچێ ئەم دێبـەرەی ئێمـە هەروەکو خۆیەتێ .

ئیشك‌کردن ــ ١ــ (مصـ. متـ.)، أ) نەهێشتنی تەڕایێ لە شتێکدا کە خۆی تەڕایێ هەبێ ، بە هەر هۆیەکی لەلاوە. :: لە کوردستان گەلێ میوە و

گیا و گۆڵ ئیشك دەکەن و هەڵیدەگرن بۆ زستانێ . ب) بە کارێکی مەعنەوێ (بەدقەدەمێ ، چاوپیسێ ، بێشانسێ ...) خێر لە کارێك یا شتێك بڕین ، کەلك پێوە نەهێشتن □ « بچێتە سەر ستێروان ئیشکی دەکا » . ٢ـ (مصت. لا.) ، أ) تم : ئیشکبۆن/١ :: هەمۆ ساڵێ لەم مانگەیدا کانی پیرمەلەك ئیشك (ئیشکی) دەکا . ب) بڕانی شیری مەڕ و بزن و مانگا و ... :: مانگاکەی ماڵی حاجێ شەرێف ئیشکی کردوە .

ئیشککردنەوە ـ (مصت. مت.) نەهێشتنی تەڕایێ لە سەر شتێکی کە لە لاوە تەڕکرابێ یا تەڕ بۆبێ . :: دە وەرنە نێزێك سۆبەکە خۆتان ئیشك کەنەوە ، ها ! ئەوە خاولێ دەم و چاوتێ پێ ئیشککەوە . ٢ـ (کنـ.) پاشەکەوتکردن ، دەستپێوەگرتن ، لەچەرێکردن. :: بە قوربانە ! لیرەکان دەست لێ مەدە هەر ئیشکیان کەوە . هێچ خەرج ناکا هەر خەرێکە پارەکانی ئیشك دەکاتەوە، ئەم منداڵانەی لە برسان ئیشککردۆتەوە. تێبـ ـ بە کارهێنانی ئەم ووشەیە بەم مانایانە، سەرکۆنەی تێدایە .

ئیشك و برینگ ـ [؟] ، (صت.) هەر شتێکی هێچ تەڕایێ تێدا نەبێ . :: کچێ بڕۆ هەی مەکرباز ! قوڕی چی ؟ دنیا ئیشك و برینگە .

ئیشکە ـ [ئیشك + ە ـ ئە/٢]، (صت.) ١ـ مەڕ و بزن یا مانگا یەکێ نەزابێ . ٢ـ پارەیێکی لە لاوە داندرابێ و نەخرێتە سەوداوە . :: دە هەزار دینار پارەی ئیشکەی لە ماڵێ هەیە .

ئیشکەدۆ ـ [ئیشکە + دۆ] ، (صت.) ، (کیـ.) حەیوانێکی نەزابێ و شیری هەبێ

ئیشکەڕن ـ [ئیشك + ٣ـ ئە/٢ + ڕن (ڕنینەوە)] ، (نت.) ١ـ کاری ڕنینەوەی خورێ و مۆی کەولێ مەڕ و بزن کە بە زیندۆیێ نەبڕابنەوە . ٢ـ (مک.)یەکێکە لە عناصری یارێ (میرمیرێن) کە تا بیست سێ ساڵ لە مەوپێش لە کوردەوارێدا باو بۆ. تێبـ ـ ئیشکەڕن زەلامێك بۆ جلکی سەیری دە بەردەکرا ، ڕێشێکی گەورەیان لە خورێ بۆ دەکرد ، کۆلەکە ئاویەکی درێژۆکەشی لە باتێ کڵاو دەکردە سەر و گۆپالێکی گەورەی بە دەستەوە دەگرت ، ئەم پیاوە دۆ ئیشی هەبۆ ، یەکیان جێبەجێکردنی هەمۆ فەرمانێکی میر ، دوەمیان وەپێکەنین خستنی میر تا بەپێی ڕێ و شوێنی یاریەکە لە میرێتێ بکەوێ .

١ـ ئیشکەڕۆ ـ [ئیشکە + ڕۆ (ڕۆیین)] ، (صت.) وولاغی بەرزە کە خێرا نەڕوا ، گران بڕوا و دەست و قاچی خراپ باوێژێ . // خۆشڕۆ .

٢ـ ئیشکەڕۆ ـ [ئیشکە + ڕۆ = ڕۆبار] ، (صت.) حالی ڕۆبارێکی هەندێ وەخت ئاوی پێدادێ و کاتێکیش وشکێ دەکا .

ئیشکەسۆفێ ـ [ئیشك + ٣ـ

ئه/١ + سۆفیٚ] ،(نت.) ١ــ سۆفیێکی زۆر بە تەنگ جیٚبەجیٚکردنی داب و دەستوری سۆفیاتیەوە بیٚ ، سۆفیٚ متعصب ☐ « زەمزەمەی بولبولی بەهارانی ، ئیشکەسۆفیٚ دەخاتە گۆرانیٚ » (؟) ٢ــ کەسێکی وا پێشان دەدا کە سۆفییە و ئاکارێشی سۆفیانە نەبیٚ . تێبـ ــ بەم مانایە وەکو لاتاو بەکاردێت .

ئیشکەسەرما ــ [ئیشک + ٣ــ ئه/١ + سەرما] ، (نت.) سەرمایەکی بەفر یا بارانی دەگەڵ نەبیٚ . :: ئیشکە سەرمای کەرکوك لە مۆخی ئێسقان کاردەکا .

ئیشکەکەڵەك ــ [ئیشك + ٣ــ ئه/ + کەڵەك] ، (نت.) دیٚواری بەرد ، کە بەردەکان چیٚن‌چیٚن لە سەریەك داندرابن بیٚ ئەوەی قوڕیان لە بەیندا بیٚ . :: بەردەمی ئەشکەوتەکەی (خلەگەر)مان بەئیشکە کەڵەك هەڵچنیٚ .

ئیشکەڵ ــ [ئیشك + ئەڵ/٢]، (نت.) لق و پۆپی ئیشكبۆی دار و درەخت .

ئیشکەڵوا ــ [ئیشك + ٣ــ ئه/١ + هەڵوا] ، (نت.) هەڵوای ئیشك : تێبـ ــ خواردنێکە لە ئاردوڕۆن و دۆشاو یا شیٚرەی شەکر ساز دەکریٚ ، زیاتر بۆ سەفەری دوٚر (حەج و . . .) دەگەڵ خۆیان دەبرد .

ئیشکەمس ــ [ئیشك + ٣ــ ئه/ + مس = مز] ، ١ــ (نت.) مۆچەی کرێکار کە نان‌خواردنی دەگەڵ نەبیٚ (زیاتر مەبەست نانی نیٚوە ڕۆیانە) ، ٢ــ (صت .) ، أ) کرێکارێکی بە ڕۆژانەی ڕۆت کار دەکا و نان لە سەر حیسابی خاوەن‌کار ناخوا . ب) کارێکی بەم شیٚوەیە بکریٚ :: بە ئیشکەمس ئەو پەڵە دەغڵە بدروٚنەوە، ئیشکەمس ئەو دیٚوارەمان بە چەند بۆ دادەنیٚن ، کاری ئیشکەمس هەروا دەبیٚ .

ئیشكهەڵاتن ــ [ئیشك + هەڵ + هاتن] ، (مصت. لا.) ، ١ ــ ڕەق‌بوٚن و شکڵ تیٚکچوٚنی هەندیٚ شت (پێست ، نان ، کەشك ، . . .) ٢ــ (کن.) ڕەق و تەق و بارێك‌بوٚنی گیاندار (بە تایبەتیٚ ئینسان) لەبەر نەخۆشیٚ یا برسێتیٚ و نەخواردن .

ئیشك هەڵێنان ــ [ئیشك + هەڵ + هێنان] ، (مصت. مت.) ، (کن.) برسیٚ‌کردن و گرتنەوەی خواردن لە کەسیٚ یا کەسانیٚ و بوٚنە مایەی نەخۆشییان :: ئەو منداڵانەی ئیشكهەڵێناوە هێچیان ناداتیٚ بخۆن،هێندەی نان و دۆ دەرخوارددا تا بە جارێك ئیشکی هەڵێنا .

ئیشکێل ــ (نا.) ، ١ــ (مکـ.) پارچە تەختەیەکی شیٚوە سیٚ سوٚچیٚ درێژۆکەیە ، بە تاقە بزمارێك لە لای سەر و خواری پەنجەرە دادەکوترا بۆ ئەوەی نەهێڵیٚ بکرێتەوە . ★ شەیتانۆکە ٢ــ (سن.) پیٚوەند یا هەر شتێکی‌تر کە دەست و قاچی وولاغی بەرزەی پیٚ دەبەستنەوە . ٣ــ (مجـ.) ، (سن.) فەرمان ، حوکم ، دەستەڵات .

ئیشکێل‌کردن ـ (مصتە. متە.)، (سنە.) ، ١ـ پاشبەند و پێشبەند کردنی وولاغی بەرزە :: بەم گورێسە ماینەکە ئیشکێل کە با ڕانەکا . ٢ـ بەستنەوەی دەستێك و قاچێکی وولاغ بۆ هەر مەبەستێ بێ .

ئیعادەکردنەوە ـ [عا : اعادة + کو : کردنەوە] ، ١ـ (مصتە. لا.) دۆپاتەکردنەوەی قسە ، سەرلەنوێ خوێندنەوە یا گوتنەوە . :: چەند جارمان لێ ئیعادەکردەوە ، ئەوجار تێ‌نەگەیشت . زۆر سەیرە دەجار قسەیەك ئیعادە دەکاتەوە . ٢ـ (مصتە. متە.) ، أ) ڕەت کردنەوەی شتێك بۆ خاوەنی . :: کتێبەکەم بۆ ئیعادەکردەوە ، هێشتا پارەکەی شێرکۆی ئیعادە نەکردۆتەوە . ب) گەڕاندنەوە و ناردنەوەی شتێك بۆ شوێنێ . :: ئەوڕاقەکانیان ئیعادەی بەغدا کردۆتەوە .

ئیعاشە ـ [= عا : اعاشة = ژیاندن] ، ١ـ ژیان ، گوزەران :: ئیعاشەی بە چییە ؟ ★ مەعیشەت. ٢ـ (کعر.) دایرەیێکی حکومەتییە بە کاروباری ئازۆقە ڕادەگا (مدیریة الأعاشة العامة) . :: نانی ئیعاشە بە پێنج فلسانە .

ئیعانە ـ [عا : اعانة = یارمەتێ دان] ، ١ـ (نمصە.) یارمەتێ دان ، کۆمەگ کردن . ٢ـ (نا.) پیتاك .

ئیعانەکۆکردنەوە ـ [ئیعانە/٢ + کۆ + کردنەوە] ، [عا. کو.] ، (مصتە. متە.) خڕکردنەوەی پارە یا هەر شتێکی دیکە لە خەڵك ، بۆ یارمەتیدانی کەسێك یا هەیئەتێکی کۆمەڵایەتێ یا بۆ کاری خێر . :: مزگەوتەکە ڕۆخابۆ ئەهلی گەڕەك ئیعانەیان کۆکردەوە و چاکیان کردەوە .

ئیعتبار ـ [= عا : اعتبار] ، (نا.) ١ـ نرخ ، بایەخ :: قسەی ئەم پیاوە ئیعتیباری بۆ نیە . ئەوەندەیان درۆ کردوە قسەیان ئیعتیباری نەماوە . ٢ـ باوەڕێ ، بڕوا ، بە حیساب هاتن . :: ئیعتیباری پێ مەکەن . پیاوی هەڵمەتەکاسە بە هیچ ئیعتیبار ناکرێ. ٣ـ (کئێر.) ، أ) ئەو باوەڕەی بازرگان یا بانك بە کەسێکی دەکا و پارە یا کاڵای بە قەرز دەداتێ :: ئیعتیباری ملیۆنێکی لە بازاڕ هەیە. بانك ئیعتیبارێکی صەت هەزار تمەنێ بۆ کردۆتەوە . ★ (کعر.) ئیعتیماد . ب) میقدارێك پارەیە لە بۆدجەی دەولەتێدا بۆ مەبەستێك تەرخان دەکرێ . :: ئیعتیباری سۆتەمەنێ مەدرەسەکانی مەهابات ساڵێ ٢٥٠ تمەن بۆ . **بە ئیعتیباری...** (کعر.) لەبەر ئەوەی ..، بەو حیسابەی کە ... :: بە ئیعتیباری ئەوەی ئێوە لە کۆنگرەکە بۆن باش دەزانن بڕیارەکانی چن . **لە ئیعتیباری ... وە** ـ (کعر.) لە ... وە بەدواوە . :: لە ئیعتیباری ئەم سەعاتەوە ئیتر من قسە لەم مەسەلەیە ناکەم .

ئیعتیبارپێ‌کردن ـ [عا. کو.] ، (مصتە. لا.) ، (کئێر.) باوەڕکردن بە کەسێ لە هەر بابەتێکەوە بێ .

ئیعتیبارکردن ـ [عا. کو.] ،

(مصد. لا.) ، (كعر.) به حیساب هێنان ، له قه‌ڵه‌مدان . :: ئیعتیباری‌كه‌ن من هه‌ر نه‌بوم، وای ئیعتیباركه پیاوێكی كوشتوه و خۆی هاوێشتۆته ماڵت .

ئیعتیبارنامه ــ [عا. كو.] ، (نه‌.) ، (كێر.) ١ــ كاغه‌زێكه تێیدا ده‌نوسرێ كه كه‌سێ بۆ نوێنه‌رایه‌تی په‌رله‌مان یا كۆنگره‌ی پارتێكی سیاسی هه‌ڵبژێردراوه و ئه‌ندامانی ئه‌نجومه‌نی هه‌ڵبژاردن ئیمزای ده‌كه‌ن . ٢ــ نامه‌یه‌كه بالیۆزی ده‌وڵه‌تێك له سه‌رۆكی ده‌وڵه‌تی خۆیه‌وه بۆ سه‌رۆكی ئه‌و ده‌وڵه‌ته‌ی ده‌با كه له ولاته‌كه‌یدا بۆته بالیۆز و به پێی ڕێ و شوێنێكی تایبه‌تی ته‌سلیمی ده‌كا . (عا.) ئه‌وڕاقی ئیعتیماد .

ئیعتیراز ــ [= عا : اعتراض] ، (نمص.) ڕازی‌نه‌بون به كاری یا قسه و كرده‌وه‌یێك . :: ئیعتیرازم هه‌یه . هیچ ئیعتیرازێكی نه‌بو . ئیعتیرازی پێشان نه‌دا .

ئیعتیرازكردن ــ [عا. كو.] ، (مصد. لا.) ده‌ربڕینی ناڕازێتی به‌رامبه‌ر كار و قسه‌ی كه‌سێ یا هه‌یئه‌تێ. :: ئه‌و هه‌مو ئیعتیرازه‌شی كرد گوێیان نه‌دایه .

ئیعتیرازگرتن ــ [عا. كو.] ، (مصد. مت.) ده‌رباره‌ی كار و كرده‌وه ، یا قسه و بڕیار ، له كه‌سێ یا هه‌یئه‌تێ وه‌ده‌نگ‌هاتن . لێڕاست بونه‌وه و پێشاندانی ناڕه‌زایی . قبوڵنه‌كردنی بڕیار .

ئیعتیراف ــ [= عا : اعتراف]، (نمص.) ئیقرار ، دان به شتێكدانان. :: به ئیعتیرافی خۆی په‌نجا دینار قه‌رزداره .

ئیعتیراف‌پێكردن ــ [عا. كو.]، (مصد. مت.) ١ــ به‌ڕاست زانین ٢ــ به‌ره‌سمی‌ناسینی ده‌وڵه‌ت یا هه‌ر هه‌یئه‌تێكی كۆمه‌ڵایه‌تی ، سیاسی و ... ٣ــ به زۆر و زه‌بری لێدان یا هه‌ر هۆیه‌كی دیكه ڕاستی كاری یا ڕوداوی به كه‌سێ ئاشكراكردن .

ئیعتیرافكردن ــ [عا. كو.] ، (مصد. لا.) ١ــ ئیقراركردن دان‌پێداهێنان . ٢ــ ڕاستی‌گوتن ، سه‌لماندن . ٣ــ ئاشكراكردنی ئه‌ندامه‌تی خۆ و خه‌ڵك له پارتییه‌كدا لای كاربه‌ده‌ستانی مێری یا ده‌رخستنی نهێنییه‌كانی ئه‌و پارتییه.

ئیعتیساب ــ [= عا : اعتصاب]، (نمص.) ، (كێر.) ته : ئیزڕاب .

ئیعتیقاد ــ [= عا : اعتقاد] ، (نا.) باوه‌ڕ :: ئیعتیقادت پێ درۆت ده‌گه‌ڵ ناكه‌م . به ئیعتیقادی من ئه‌م ئێشه‌نابێ وا بێ . ★ ئاقیده ، ئیتقات .

ئیعتیماد [= عا : اعتماد] ، (نمص.) پشت‌پێ‌به‌ستن ، ئه‌مین‌بون دڵنیایی . :: زۆری ئیعتیماد له سه‌رده‌كرد . نازانم چۆن ئیعتیمادی پێده‌كه‌ی ، ئیعتیمادێكی زۆری پێ هه‌بو . جێگای ئیعتیماده .

ئیعتیناپێكردن ــ [عا : اعتناء + كو : پێكردن] ، (مصد. مت.) ١ــ گوێ‌پێدان ، ئه‌همیه‌ت‌پێدان . ٢ــ ئاوڕلێدانه‌وه . :: ئیعتینا به‌م جۆره شتانه ناكا . هه‌ر ئیعتیناشی

پێ نەکرد . دەبێ ئیعتینای پێبکەی.

ئیعدام ـ [= عا : اعدام] ، (نمصـ.) تـە : ئیعدامکردن . :: حوکمی ئیعدامی دراوە . حوکمیان دابـو بـە ئیعـدام تەمێـز هەڵیوەشاندەوە . □ « ئیعدامم بۆ سادیر بێ ، دەم لە خاڵ ناگوێزمەوە » (فولکلۆر) .

ئیعدامکردن ـ [عا. کو.] ، (مصـتـ. متـ.) کوشتنی کەسێ لەسەر بڕیاری دادگایەك ، جا بە هەڵاوەسێن بێ یا گوللەبارانکردن و ...

ئیعلان ـ [= عا : اعلان] ، (نا.) دەنگ و باسێکی کەسێك یا دایرەیێك لە ڕادیۆ و ڕۆژنامەدا یا لەسەر کاغەزێکی جیا ، دەربارەی شتێك یا کارێك بڵاوی دەکاتەوە .

ئیغڕاق ـ [= عا : اغراق] ، (نا.) ١ـ زیادڕێوەنان ، موبالەغە ٢ـ فێشال ، قسەیێکی زیاتر لە درۆ بچێ تا ڕاست .

١ـ ئیفادە ـ [؟] ، (نا.) ، (مک.) فێز ، دەعیە . تەکەببور

٢ـ ئیفادە ـ [= عا : افادة] ، (نا.) ، (کعر.) هەمو ئەو وەڵامانەی کەسێك دەربارەی مەسەلەیێك لە سوال و جوابێکی ڕەسمێدا دەیانداتەوە .

ئیفادەدان ـ [٢ـ ئیفادە + دان]، [عا. کو.] ، (مصـتـ. لا.) ، (کعر.) قسەکردنی کەسێك بۆ یەکێکی ڕەسمێ کە لە مەسەلەیەك دەکۆڵێتەوە .

ئیفادەلێدان ـ [١ـ ئیفادە + لێدان] ، (مصـتـ. لا.) ، (مک.) ناز و فێز کردن بە سەر خەڵکا . □ « بای دەدا ، بای دەدا ، نێو تۆنەکەی بادەدا + هێشتا نەبوە بە حاکم ، ئیفادە چۆن لێدەدا » (فۆلکلۆر) ★ پۆزلێدان .

ئیفادەوەرگرتن ـ [٢ـ ئیفادە + وەرگرتن] ، [عا. کو.] ، (مصـتـ. متـ.) ، (کعر.) پرسیارکردن و قسەدەرکێشانی یەکێکی ڕەسمێ (محقق) لە کابرایەك دەربارەی مەسەلەیەك . ★ (کێـر.) ئیستینتاقکردن ، بازجۆیێ .

ئیفاقە ـ [= عا : افاقة] ، (نمصـ.) چاكبونەوە لە نەخۆشێ . :: ئیفاقەی هاتوە . ئیفاقەی بۆ .

ئیفتادە ـ [= فر : ئوفتادە] ، (نمفـ. صمفـ.) پێر ، لەکارکەوتـو ، پەككەوتە . :: پێرێکی ئیفتادەی حەفتا هەشتا ساڵێ لەوێ بو . □ « ... خۆیکردە سۆفێکی ئیفتادە ، دەشـاری مەدێنەی گەڕاوە » (تحفە : ج ٢ ـ ٢٢٣) .

ئیفتار ـ [= عا : افطار] ، (نا.) وەختی شەرعێ ڕۆژۆشکاندن :: هێشتا ئیفتار نەبوە چۆن ئاو دەخۆیەوە ؟. بۆ ئیفتارێ بانگهێشتنی کردبۆین ★ بەربانگ . (با.) فتارە.

ئیفتارکردنەوە ـ [عا. کو.] ، (مصـتـ. لا.) ڕۆژۆشکاندن . بەربانگکردنەوە .

ئیفتیخار ـ [= عا : افتخار] ، (نا.) شانازێ . سەربەرزێ . :: صلاح‌الدین مایەی ئیفتیخاری کوردانە .

ئیفتیخارپێکردن ـ [عا. کو.]،

(مصت. لا.) شانازی بە کەسێ یا بە شتێك کردن . :: ئیفتیخاری پێدەکەم کە تێکۆشەرێکی کوردە . ★ ئیفتیخار پێوەکردن . شانازی پێوەکردن .

ئیفتیخارپێوەکردن ـ [عا. کو.]، (مصت. لا.) تە : ئیفتیخارپێکردن .

ئیفتیخارکردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) شانازیکردن . بەخۆ فشین .

ئیفتیرا ـ [= عا : افتراء] ، (نا.) تە : بوختان . :: ئەم قسەیە ئیفتیرایە .

ئیفتیراپێکردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) تە : بوختانپێکردن :: ئیفتیرایانپێکرد .

ئیفتیزاح ـ [= عا : افتضاح] ، (نا.) ، (کئێر.) ڕیسوایی . بێئابڕوویی . بەدناوی . :: عەجەب ئیفتیزاحێکە . ئیفتیزاحێکی ناوەتەوە نەبێتەوە .

ئیفلاس ـ [= عا : افلاس] ، (نمصـ.) ، (کمر.) نەداری ، نابوتی .

ئیفلاسکردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) ، (کمر.) ١ ـ نابوتبونی بازرگان یاکاسبێکی ناوبازار . نەداربون . لە مایەکەوتن ٢ـ دۆڕاندنی زۆر لە قومارا . ٣ـ لەدەستدانی باوەڕی خەڵك بەخۆ ، لە ئیش و کاری سیاسی و کۆمەڵایەتیدا .

ئیفلیج ـ [عا.] ، (صـ.) حاڵی کەسێکی هەمو لەشی یا لایەکی یا هەندێ جێگای لە کارکەوتبێ و نەجوڵێ . □« لە خوام تەڵەبە ڕۆڵە گۆج و ئیفلیج بی » .

ئیفلیجبون ـ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) لەکارکەوتنی لایەك یا هەمو لەش یا بەعزێ ئەندامی کەسێك . ★ شەپلەلێدان .

ئیفلیجی ـ (نا.) ، (کئێر.) نەخۆشی شەپلە . تێب ـ کەسێ ئەم نەخۆشییەی گرت ئیرادەی لەسەر دەمارەکانی لەشی کەم دەبێتەوە یا هەر بە جارێك لە دەستی دەردەچێ بە جورێ کە ناتوانێ بە ئارەزوی خۆی هەندێك ئەندامی (دەست ، لاق ، ...) خۆی بجوڵێنێ یا ڕایانوەستێنێ و بێ ئەوەی حەزی لێبێ لە خۆیانەوە دەلەرزن . :: تۆشی ئیفلیجی بوە ، تۆشی ئیفلیجیهاتوە . ★ (کمر.) شەلەل.

ئیقامە ـ [= عا : اقامة] ، ١ـ (نمصـ.) ، (کمر.) نیشتەجێبونی خەڵکی وڵاتێك لە وڵاتێکیتر بە ئیجازەی حکومەتی ئەم وڵاتە و بە پێی ڕێ و شوێنی تایبەتی . :: بە ئیقامە لە عێڕاق دانیشتوە . ★ (کئێر) ئیقامەت. ٢ـ (نا.) بەڵگەیێکی ڕەسمییە دەدرێ بەو کەسانەی کە لە وڵاتێکی ترا نیشتەجێ دەبن . :: ئیقامەکەیان بۆ تازە نەکردەوە و دەریانکرد . ٣ـ (نا.) دایرەیێکی ڕەسمییە لە هەمو دەوڵەتێکا ، بە ئیش و کاری هاتوچۆ و دانیشتنی خەڵکی بێگانە ڕادەگا . **ئیقامەی دەعوا کردن** ـ شکایەت بردنەبەر دادگا بە شێوەیێکی قانونی .

ئیقامەت ـ [عا.] . (نمصـ. و نا.) ، (کئێر.) تە : ئیقامە .

ئیقبال ــ [عا : اقبال = زۆتێکردن] ، (نا.) بەخت ، تاڵع :: چبکەم ئیقباڵێ منیش ئاوایە . □ « هەمۆ شتێك بە ئیقباڵە » .

ئیقتیدار ــ [= عا: اقتدار] ، (نمص.) توانایێ ، دەستەڵات :: ئەوەند زۆت و زەجاڵە ئیقتیداری نانی شەوی نیە .

□ « حسب الأمر شای گەردۆن ئیقتیدار »
« نەقیبان بەزم خەرگەی زەڕنیگار »

ئیقتیصاد ــ [= عا : اقتصاد] ، (نا.) زانستێکی کۆمەڵایەتییە دەربارەی هەمۆ ئەو چالاکیانە دەدوێ کە پێوەندیان بە داهات و خەرجی ئەفرادەوە هەیە و باسی چۆنێتی پێوەندێ ماڵێ ئەوان دەکا کە لەناو کۆمەڵدا دەگەڵ یەکتری هەیانە ، ، هەر وەها ئەو قانۆنانە دەخاتە بەر چاو کە خۆیان بەسەر چالاکییەکانی ماڵێ ناو کۆمەڵدا دەسەپێنن و ئەو ڕێگایانەش پێشان دەدا کە پێدا ڕۆیشتنیان دەبێتە هۆی بەختیارێ ، پێشکەوتن و خۆشێ ژیانی میللەت . لە دنیای ئێمڕۆدا ئەم زانستە دۆ لکی گەورەی هەیە : ئیقتیصادی سۆسیالیستێ و ئیقتیصادی سەرمایەدارێ . پێرەوێ کردنی هەریەکێ لەم دوانە لە کاروباری وولاتێکدا شێوەیێکی تایبەتێ دەدا بە کۆمەڵ کە دەگەڵ ئەوێتریان بە تەواوێ جیاوازە .

ئیقتیصادکردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) ١ــ دەست بە ماڵی خۆوەگرتن . ٢ــ کەم خەرج کردن ، دەس گێڕانەوە لە سەرف کردن . ٣ــ (مج.) خەرج و مەسرەفی بێهۆدە نەکردن ، پاشەکەوت کردن .

ئیقتیصادێ ــ [عا. کو.] ، (ص.) هەر شتێك یا کارێکی پێوەندێ بە ئیقتیصادەوە هەبێ . ٢ــ (مج.) هەر کارێ یا شتێکی ، لە کردن یا بە کارهێنانی قازانجی ماددێ چاوەڕوان بکرێ . :: ئوتۆمبێلێکی فۆلکس‌واگن بکڕە زۆر ئیقتیصادییە هەر بەنزێن سەرف ناکا .

ئیقدام ــ [= عا : اقدام] ، (نمص.) ١ــ ئازایەتێ ، دلێرێ ٢ــ نەترسان ، وێران (فە.) :: پیاوێکی بە ئیقدامە ، چ کەسی هێندە بێ ئیقدامم نەدیوە .

ئیقدام‌کردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) ١ــ دەست‌بەکارێ‌کردن، پێ بەکارێکداکردن . ٢ــ ئازایەتێ و دلێرێ نواندن . :: ئەو ئیقدامەی ... کردی بە کەس ناکرێ .

ئیقرار ــ [= عا : اقرار] ، (نمص.) تە : ئیعتیڕاف . :: بە ئیقراری خۆی هێچێ لای شێرکۆ نەماوە .

ئیقرار پێ‌کردن ــ [عا. کو.] ، ١ــ(مصت. لا.) تە: ئیعتیڕاف کردن. ٢ــ (مصت مت.) تە : ئیعتیڕاف پێکردن/٣ .

ئیقرارکردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) تە : ئیعتیراف‌کردن .

ئیقلیم ــ [یۆنانێ : کلیما]، (نا.) ١ــ بەشێك لە زەوێ کە لە باری ئاووهەوا و چلۆنایەتێ تەبێعی دەگەڵ

بەشەکانی‌تر جیاوازیٚ هەبیٚ و ناوێکی تایبەتیشی هەبیٚ . جوغرافیٚ زانانی کۆن هەموٚ زۆی زەویٚیان بە حەوت ئیقلیم دانـاوە . ٢ـ وولاٚت . ٣ـ مەلبەند . :: ئیقلیمی رۆم ، ئیقلیمی شام ، ئیقلیمی کوردستان ، ئیقلیمی چوارەم .

ئیقناع‌بۆن ـ [عا : اقناع + کو: بۆن] ، (مصـ. لا.) ١ـ قبوٚل کردنی بیروڕایەك دەربارەی مەسەلەیەك ، پاش ئەوەی لە لایەن کەسێکی ترەوە شیٚ دەکرێتەوە ، یان ئینسان خۆی بە بیری خۆیدا دەچێتەوە. ٢ـ ڕازی بۆن بەکردن یا نەکردنی کارێك . :: ئەوەندیٚ کردیٚ و کراندیٚ هەر ئیقناع نەبۆ . من چۆن بەو قسانە ئیقناع دەبم . بەلکوٚ تۆش هەولێکی دەگەل بدەی بۆ من ئیقناع نابیٚ .

ئیقناع‌کردن ـ [عـا. کو.] ، (مصـ. متـ.) ١ ـ ڕازیٚ‌کردنـی کەسیٚ بە قسە و بیروڕای خـۆ . ٢ـ پیٚ قبوٚل‌کردن . :: توانستێکی سەیری هـەیە لـە ئیقناع‌کردنا . ئیقنـاعم‌کردوە واز لە سـەفەرەکەی بێنیٚ . بۆی ئیقناع نەکرا .

ئیکسیر ـ (نـا.) ، ١ـ داو و دەرمانیٚ کە پێشـوٚنیان لایان وا بۆ (عناصر) دەگۆڕی ، وەك (مس بکا بە ئالتوٚن و ...) ، ٢ـ (مجـ.) هەر شـتێکی کەم دەسـت کەویٚ . ☐ « ئیکسیرە خاك و خوٚلی دەرمالی گەورە مالاٚن » (حاجیٚ) . تێبـ ـ ئەم ووشـەیە لە (کسـیریوٚن)ی یوٚنانیٚ‌ڕا خوازراوەتەوە بـۆ زمانی عەرەبیٚ و بۆتە (الأکسـیر) ، ئەو جار لە عەرەبیٚ‌ڕا خوازراوەتەوە بۆ زمانانی فرەنسیٚ و ئینگلیـسی و کراوە بە (ئێلیکسیر) .

ئیکلام ـ [محر. عا : اکرام] ، (نا.) ، (مکـ.) ڕەسـمی حورمەت ، ڕیٚ و ڕەسـمێکە بـۆ نیشـاندانی حورمەت و ڕێز بەرامبەر کەسـیٚ ئەنجـام دەدریٚ . تێبـ ـ دەسـت بەسـینگەوە دەگیـریٚ و بـە پێی گـەورەیی ئـەو کەسـە یا ئـەوان کەسانەی نیاز وایە ڕێزیان لیٚ‌بندریٚ، لای ژوٚرۆی لـەش بـۆ پێشـەوە دەچەمێنرێتەوە .

ئیکلام‌کردن ـ (مصتـ. لا.) ، (مکـ.) ڕەسمی حورمەت بەجیٚ‌هێنان. تەعزیم‌کردن . ★ ئیکلام کێشـان

ئیکلام‌کێشان ـ (مصتـ. لا.) ، (مکـ.) تە : ئیکلام‌کردن . ☐ «دەچوٚنە خزمەت مـام غەلێفەی ئیکـلامیان کێشاوە » (تحفە : ج ٢ ـ ٧٧) .

ئیکمال‌بۆن ـ [عا : اکمال + کو : بۆن] ، (مصتـ. لا.) ، (کعر.) لـە ئیمتیحانا لە یەك یـا چەند دەرس دەرنەچۆن و نـاچار بـە ئیمتیحان دانەوەیان‌بۆن .

ئیگرەم بیژرەم ـ [ئیگـرەم = ئیگرمیٚ (٢٠) + بیژ = بیش (٥) + رەم = درەم] ، [تو. کو.] ، (نتـ.)، (کعر.) سەنگێکە بۆ کێشانی شت ، بەشێکە لە شازدە بەشی حۆقەیەك، بە حۆقەی سـلەیمانیٚ دەکاتە ٢٢٠ گرام .

ئیلاقەکردن ـ [ئیلاقە = عا : علاقـە + کردن] ، [عا. کو.] ، (مصتـ. متـ.) ١ـ دەسـت درێـژی

کردن ، خۆتێکەیاندن . ٢ــ (مجـ.) ئازاردان □ «نابێ ئیلاقەی فەرخی بکەن ئەمەگم دەچێ بە زایە » (تحفه : ج ٢ ــ ١٢١) . ٣ــ (مجـ.) پێکهێنانی کاری جنسێ نێوان ژن و پیـاو □ « چوار ساڵ بۆ شـەمێی هێنابۆ ، ئیلاقەی نەدەکرد . کوتـی : بۆچێ ئیلاقەی من ناکەی ؟ کوتی : هەتا بە دەستی خۆت دۆختێنم نەکەیەوە..» (تحفه : ج ١ ــ ٣٣٤) .

ئیلتیفات ــ [= عا : التفات] . (نا.) ، (کئێر.) ڕۆخۆشـێ ، ئاوڕی لوتف و مەرحەمەت، میهرەبانێ. :: ئیلتیفاتتان زیاد بێ . زۆر ئیلتیفاتی دەگەڵ کرد . قوربان بێ ئیلتیفاتێ مەفەرمۆ . دەگەڵ بێ ئیلتیفاتێمان نەکردوە . □ « دەڵێن : قوربان بە سایەی ئیلتیفاتی تۆوە هاتێن بەکارە» (تحفه : ج ٢ ــ ١٢) .

ئیلحاح‌کردن ــ [عا : الحاح + کو : کردن] ، (مصد. لا.) زۆر لەسەر (شتێ ، کارێ) ڕۆیشتن .

ئیلزام‌دان ــ [عا: الزام + کو : دان] ، (مصد. مت.) بێ دەلێل‌کردنی کەسێ لە گفتوگۆیەکدا ، ڕێـگا لی بڕێنەوە . تێبـ ــ زیاتر بۆ مجادەلەی عیلمێ ، مەلا و فەقێ بەکاریدێنن.

١ــ ئیللا ــ [؟] ، (نـا .) ، (مک.) باری هەڵکەوتنی (جگ)ە لە یەکێ لەو بارییانەی بە مێچ دەکرێن. تێبـ ــ جگەکە لەسەر پشت دەکەوێ و لا زەقەکەی لەسەرەوە دەبێ . ★ سۆفێ (لەبارییەکێترا) .

٢ــ ئیللا/ن ــ [= عا : الا] ، (بن.) بـۆ دیارێ‌کردنی فــەرق و جیاوازێ ، بێجگە لە ... :: بەفر هەمۆ لایێکی گرتۆتەوە ئیللا سلەیمانێ نەبێ . ئیللا بە قسـەی خۆی نەبێ بە قسەی کەس ناکا .

ئیللان و بیللان ــ [= عا : الا و بالله] ، (کن.) هێـچ مومکین نیە ، هەروا دەبێ ، غەیری ئەوە نا . :: دە بەرێدا شـل و کوت بۆن کوتێ ئیللان و بیللان هەر دەڕۆم .

ئیلهام ــ [= عـا : الهـام] ، (نمصـ.) کارێکی چاك یا مەبەسـتێ خستنە دڵی کەسێکەوە ، فێرکردن بە (هۆ)یەکێ کە بە چاو نابێندرێ . :: نـازانم ئیلهام بـۆ چێ بـۆ دۆ دەقیقەی نەکێشـا ئـەو مەسـەلە گرانەی حەل‌کرد .

ئیلهام بۆ هاتن ــ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) کارێك یا مەبەسـتێك کەوتنە دڵێ کەسێکەوە .

ئیلهام وەرگرتن ــ [عا. کو.]، (مصد. مت.) بە تەئسیری کەسێ یا شتێ کارێ کردن . کردنی کەسێ یا شتێ بە سەرچاوەی بیرکردنەوە و مەبەست لێ‌ئەستاندن . :: نالێ لە حەبیبەی مالیاوا ئیلهامی وەردەگرت، خانێ بۆ (مەموزێن)ەکەی لە بەیتی (مەمی ئالان) ئیلهامی وەرگرتوە .

ئیم ــ [سن : ئیم] ، (نـا.) شێوەی کۆنی (ئەم)ە و لـە چەند وشـەیێکدا ماوە و لەهەندێ ناوچەی کوردستان دەکوترێ . :: ئیمڕۆ ، ئیمساڵ ، ئیمشەو .

ئیمام ــ [= عا : امام] ، (نا.) ١ــ پێشـەوا و ڕابەری دێنی :: بە مەزەبی ئیمامی حەنەفێ مارەی‌کەن .

٢ــ ئەو کەسەی پێش نوێژیێ ، نوێژی جەماعەت دەکا . :: ئیمامی مزگەوتی هەباساغای . ٣ــ أ) هەر بەکر . ئیمامی عومبەر ، ئیمامی جەعفەری (شێعە)کە یەکەمیان (ئیمامی عەلی)و ئاخریان (مەهدی)یە. ب) هەریەك لەو چوار کەسەی کە پاش پێغەمبەر (د. خ.) خەلیفەبێ ئیسلامیان‌کرد . :: ئیمامی ئەبو بەکر . ئیمامی عومبەر ئیمامی عوسمان . ئیمامی عەلی . ٤ــ تە : ئیمامە .

ئیمامە ــ [عا : امام + کو : ە‌ــ ئە/١] ، (نت .) دەنکە مورویکی درێژۆکەیە بە سەری تەزبێحەوە دەکرێ . ★ ئیمام / ٤ .

ئیمامەت ــ [= عا : الأمامة] ، (نمص.) تە : ئیمامەتی .

ئیمامەتی [عا : امام + کو: ئەتی] (نمض.) ١ــ پێشەوایی و رابەری کاروباری دینی موسولمانان . :: قوربان ئەو رەمەزانە تەشریف بێنە ئیمامەتییەکەمان بۆ بکە . ٢ــ یەکێکە لە ئەرکانی ئیمان لە ئایینی شێعەدا ★ ئیمامەت .

ئیمان ــ [= عا : ایمان] ، (نا.) تە : ئیمان . تێبـ ــ ئەم ووشەیە کە دەگەڵ بڵاوبونەوەی ئیسلامەتی لە کوردستانا هاتوتە ناو زمانی کوردی هەندێ جار دەنگ بزوینەکەی (ی) هەروەك عەرەبییەکەی درێژە و هەندێ جارانیش (بە تایبەتی لە تەرکیبدا) کورت دەبێتەوە و دەبێتە (ژێر = کەسرە) ، بۆیە وەك ووشەیێکی تەنیا (ی)ەکەی بە درێژ (ی) داندراوە و لە شوێنی خۆی نوسراوە .

ئیماندار ــ [ئێمان + دار] ، [عا. کو.] ، (صفا.) تە : ئێماندار

ئیمپڕاتۆر/تۆر ــ [لاتینی] ، (نا.) پاتشایەکی چەند ووڵات و میللەتی لە ژێر فەرمانداییێ، پاتشای پاتشایان . :: کاتێ شۆرشی مەزنی ئۆکتۆبەر هەڵگیرسا (نێگەڵە) ئیمپڕاتۆری ڕۆسیابو. ★ شاهەنشا تێبـ ــ ئەم ووشە لە قەبێك بۆە بۆ سەردارەکانی ڕۆمای کۆن .

ئیمپڕاتۆ (تۆ) ری ــ ١ــ [ئیمپڕاتۆر + ٢ــ ئی] ، (صت) هەر شتێکی پێوەندی بە ئمپڕاتۆرەوە هەبێ . :: تاجی ئیمپڕاتۆری لەسەر نا. فەرمانی ئیمپڕاتۆری بۆ دەرچو . ٢ــ [ئیمپڕاتۆر + ٣ــ ئی] ، (حمص.) تە : ئیمپڕاتۆرێتی . تێبـ ــ بەم مەعنایە شێوەی داڕشتنەکەی زیاتر فارسییە تا کوردی .

ئیمپڕاتو (تۆ) ریتی ــ (حمص.) ڕێژیمێکی پاتشایەتی و دەوڵەتییە کە سەرۆکەکەی ئیمپراتۆر بێ . :: دوای شەڕی دوەم ئیمپڕاتۆرێتی ژاپۆن گەلێ گۆڕانی بە سەردا هات . ٢ــ أ) بە تێکڕایێ هەمو ئەو خاکانەی کە لە ژێر دەستەڵاتی ئیمپڕاتۆرێکدا بن ، مەیدانی فەرمانڕەوایی ئیمپڕاتۆرێك:: ئیمپڕاتۆرێتی بریتانیا جاران ڕۆژی لێ ئاوا نەدەبو . ب) گشت ووڵاتانێ کە دەوڵەتێکی توانا و بە زێپك بە سەریان ڕادەگا ، سەرۆکەکەی هەرچێ دەبێ ببێ .

ئیمپڕیـالیزم ــ [فرەنسی : ئیمپڕیالیسم] ، (نا.) سیاسەتی دەوڵەتانی گەورەی گەشەکردوە ، ئامانجی داگیرکردنی وولاتانی پاشکەوتە و پەرەپێدانی هەمۆ چەشنە دەستەڵاتێکی خۆیانە لەوان وولاتانەدا . تێب ــ ئەم جۆرە ووشانە بە پێی جۆری بێرکردنەوە و بیروباوەڕی سیاسی ، لە لای خەڵکی جۆر بە جۆر مەعنایان کەم و زۆر دەگۆڕێ . مارکسیستەکان لە هەمۆ کەس زیاتر سەر و کاریان دەگەڵ ئەم چەشنە ووشانە هەیە و بە کاریان دێنن ، لە هەمۆ کەسێش زیاتر بە تان و پۆیاندا دەچنە خوار و ڕۆنیان دەکەنەوە . (لێنین) لەم بابەتەوە زۆر دۆر و درێژ دواوە دەڵێ :«ئیمپڕیالیزم بەرزترین قۆناغی سەرمایەدارییە » و کتێبێکیشی هەر بەو ناوە نۆسیوە و ئیمپڕیالیزم بەو جۆرە کورت دەکاتەوە : « ... ئیمپڕیالیزم سەرمایەدارییە وەختیکی دەگاتە ڕادەیێکی (تطور) کە لە سایەیدا دەستەڵاتی (ئیحتیکارات) و (سەرمایەی‌ماڵی) دروست بوە و ناردنەدەرەوەی سەرمایە (تصدیر الراسمال) ئەهمیەتێکی زۆری پەیداکردوە و دابەش‌کردنی دنیا لە نێوان (تروست)ەکانی عالەمی دەسێ پێکردوە و دابەش‌کردنی گشت وولاتانی جیهان لە نێوان دەوڵەتە زلە سەرمایەدارەکان بڕاوەتەوە ...» ، (لێنین ، هەڵبژاردەکان «ئیمپڕیالیزم بەرز ترین قوناغەکانی سەرمایەداری» ، بەرگی١ ، بەشی٢، چاپی مۆسکۆ (عەرەبی) ل ــ ٣٩٢).

ئیمپڕیالیست ــ [فرەنسی] ، (صـ.) کەسێك یا هەیئەتێ یادەولەتێکی سیاسەتی ئیمپڕیالیستی پەیڕەوێ بکا .

ئیمپڕیالیستی ــ [ئیمپڕیالیست + ٣ــ ئی] ، (صت.) هەر کارێ یا شتێ پێوەندی بە ئیمپڕیالیزمەوە هەبێ . :: پیلانێکی ئیمپڕیالیستی لە کارایە .

ئیمپڕیاڵ ــ [لاتینی] ، (نـا.) ، (کئێر.) سکەیێکی زێڕی ڕۆسیای کۆنە ، بە ئەندازە پێنج لیرەیێکی عوسمانی .

ئیمتیحان ــ [= عا : امتحان] ، (نمصـ.) ئەزمۆن ، تاقی‌کردنەوە .

لـە ئیمتیحان دەرچۆن ــ ١ ــ بە باشی وەڵامی پرسیاردانەوەی قوتابیان و سەرکەوتنیان لە کلاسێکەوە بۆ کلاسێکی باڵاتر . ٢ــ چاك‌هاتنەبەرچاو لە تاقی‌کردنەوەدا (بۆ هەر مەبەستێ بێ).

ئیمتیحان‌دان ــ [عـا. کو.] ، (مصت. لا.) ١ــ لێبۆنەوەی قوتابیان لە وەڵامدانەوەی هەمۆ ئەو پرسیارانەی بە نیازی تاقی‌کردنەوەی ڕادەی فێربۆن و تێگەیشتنی دەرسەکانیان لێیان دەکرێ . ٢ــ تە: ئیمتیحان (لە ئیمتیحان دەرچۆن/٢) :: ئیمتیحانی خۆی داوە پێویست بەم قسانە ناکا .

ئیمتیحان‌کردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ١ــ پرسیارکردن لە قوتابیان ، ساڵێ چەند جارێك بە نیازی ئەوەی بزانن ئەوەی

خوێندوویانه به چاکی فێری بوون یان نا . ٢ـ تاقی‌کردنه‌وه‌ی که‌سێك بۆ هه‌ر نیازێك و به هه‌رشێوه‌یێك بێ .

ئیمتییاز ـ [= عا : امتیاز] ، (نمص.) ١ـ جیاوازیی و فه‌رق و جودایی نێوان دوو که‌س یا دوو شت (به لای چاکتریدا بۆ یه‌کێکیان) ، به سه‌رداهه‌بوون . :: ئیمتییازی چی به سه‌ر خدردا هه‌یه . ئه‌و ئیمتییازه چیه بۆ شێرکۆ ؟ . ٢ـ ئیجازه‌یێکی ده‌وڵه‌ت بۆ دامه‌زراندنی کارگه ، ده‌رهێنانی مه‌عده‌ن ، بڵاوکردنه‌وه‌ی ڕۆژنامه و گۆڤار و ... ده‌یدا به که‌سێ یا که‌سانێ .

ئیمجار ـ [ئیم + جا (جار)] ، (بنت.) تم : ئه‌وجا .

ئیمچوون ـ [؟] ، (نا.) ، (مک.) ده‌ستێك ناڵ بۆ چوارپه‌لی وولاغی یه‌کسم (ئه‌سپ، ئیستر، گوێدرێژ).

نیوئیمچوون ـ (نت.) ناڵی دووپه‌ل

خڕئیمچوون ـ ناڵی هه‌ر چوارپه‌ل . :: ماینه‌که به‌ره لای وه‌ستا که‌رێم خڕ ئیمچوون ناڵی که .

ئیمزا [= عا : امضاء] ، (نا.) نیشانه‌یێکه له کۆتایی نامه و ...دا ده‌ندرێ ، نووسینی ناوی نووسه‌ری نامه‌یه به شێوه‌یکی تایبه‌تی له پای کاغه‌زان بۆ ئه‌وه‌ی بزانن کێ نووسیویه .

ئیمزا کردن ـ [عا. کو.] ، (مصت. لا.) دانانی نیشانه‌ی ناوی خۆ له ژێر نامه و نووسراوان و ...

ئیمکان ـ [= عا : امکان] ، (نمص.) ١ـ ڕێ‌تێچوون . ٢ـ توانایی و زۆر به سه‌ر کارێکدا هه‌بوون ، قه‌وه‌ت به ئێشێك شکان . :: ئیمکانی هه‌یه وابێ که ئێوه ده‌فه‌رموون . ئیمکانی ده دینای نیه خانوو به چی ده‌کا .

ئینتاج ـ [= عا : انتاج] ، (کعر.) ١ـ (نمص.) ڕه‌نێوهێنان (بۆ شتی کشتوکاڵی) ، به‌رهه‌م‌هێنان (بۆ شتی صناعی) ، دروست‌کردنی که‌ل‌وپه‌ل له کارگاکان . :: ئینتاجی ساڵانه‌ی ٣٠٠ فڕۆکه‌یه ، ماڵی پیرۆت ئینتاجی ڕۆنیان ٢٥٠ کیلۆیه . ٢ـ (نا.) به‌ر و بۆی کاری ده‌ست یا مێشك . :: نووسه‌ری چاکه و شاعیریشه به‌ڵام ئینتاجی که‌مه . ★ (کئیر.) ته‌ولید .

ئینته‌لا ـ [= عا : امتلاء] ، (نا.) ، (کعر.) باکردنی‌زگ له‌به‌ر زۆر خواردن ، تێکچوونی ته‌بیعه‌تی ئینسان له ئه‌نجامی زۆر خواردن و خواردنی زۆر چه‌ور . :: هێنده‌ی خواردوه ئینته‌لای کردوه . ★ (مک.) ته‌عه‌بوون .

ئینتیحارکردن ـ [عا : انتحار + کو : کردن] ، (مصت. لا.) خۆکوشتن به ده‌ستی خۆ به هه‌ر جۆرێ بێ .

ئینتیخاب‌کردن ـ [عا : انتخاب + کو : کردن] ، (مصت. مت.) ١ ـ هه‌ڵبژاردن و په‌سندکردنی شتێ له ناو کۆمه‌ڵی هاوچه‌شنی خۆی . ٢ـ دیارکردنی که‌سێ بۆ جی‌به‌جی‌کردنی کارێ له لایه‌ن که‌سێ یا هه‌یئه‌تێکه‌وه . ٣ـ هه‌ڵبژاردنی که‌سانێ بۆ نوێنه‌ری له په‌رله‌مان و

کۆمیتەکانی پارتە سیاسییەکان و..

ئینتیزار ـ [= عا : انتظار] ، (نمصـ.) ١ـ چـاولەڕێیی . ٢ ـ چاولەدوێی .

ئینتیشار ـ [= عا : انتشـار]، (نمصـ.) پـەڕش و بـڵاوێ .

ئینتشارات ـ (نا.) ، (کئیر.) هەمۆ ئەو شتە چاپکراوانەی ڕێکخراوێکی دەوڵەتێ یا ئەهلیێ بڵاویان دەکاتەوە. ★ (کعر.) نەشریات .

ئینتیشاردان ـ [عـا. کو.] ، (مصتـ. متـ.) ، (کئێـر.) بڵاوکردنەوەی کتێب ، ڕۆژنـامە ، قسە ، ..

ئینتشارکردن ـ [عا. کو.] ، (مصتە. لا.) ١ـ بڵاوبۆنەوە (هەرچێ بێ) ٢ـ تەشەنەکردن (نەخۆشـی ، قسە و دەنگە و باس و ...) .

ئینتیقام ـ [= عا : انتقـام] ، ١ـ (نمصـ.) تۆڵەئەستاندن ، تۆڵـە ئەستێنێ . ٢ـ (نا.) تۆڵە .

ئینتیقامئەستاندن ـ [عا. کو.]، (مصتـ. متـ.) تۆڵەئەسـتاندن ، تۆڵەکردنەوە . ★ ئینتیقامکێشان.

ئینتیقامکێشان ـ [عا. کو.] ، (مصتە. متە.)، تم : ئینتیقامئەستاندن

ئینتیهازێتی ـ [عـا. کو.] ، (حمصـ.) ، (کعر.) کارێکی ئینسانی هەڵمەتەکاسە و فرسـەت تەڵـەب دەیکا . ★ (کئێر.) ئۆپۆرتونیسم.

ئینتیهازێ ـ [= عا : انتهازي] ، (صـ.) ، (کعر.) کەسێکی لە فرسەت بگەڕێ و چـۆنی بـۆی هەڵسـوڕێ ئامانجی خۆی وەدێبێنی . کەسێکی مەبەسـتی هـەر جێبەجێبـونی کاری‌خۆی بێ بە هەر وەسـیلەیێك بـێ . ★ ئۆپـۆرتونیسـت . هەڵپەرست ، هەڵمەتەکاسە .

ئینجا ـ [ئین + جا (جار)] ، (بنت.) تم : ئەوجا/٢ ، ئەمجار/٢ □ « ... ئەو حەوزە پڕ ئەکەن لـە ئاو و بۆنی خۆش ، ئینجا خۆیانی پێ ئەشۆن » (بلە : ژان ـ ٣٨) . تێبـ ـ کەرتی یەکەمی ئەم ووشەیە (ئین) شـێوەیێکی دیـکەی (ئیـم)ی ئاوێستاییە .

ئینجار ـ (بنت.) تم : ئەمجار/٢، ئەوجا/٢ .

ئینجارەکانێ ـ [ئینجار + ٢ـ ئە/٢ + کە (ئە : تەعریف) + ٢ ـ ئان/٢ + ٤ ـ ئـێ] ، (بنت.) تم : ئەمجار/٢ ، ئەوجا/٢ .

ئینجارەکە ـ [ئینجـار + ٢ـ ئە/٢ + کە (ئە.)] ، (بنت.) تمـ : ئەمجار/٢ ، ئەوجا/٢ .

ئینجاکۆ ـ [ئینجـا + کـۆ = کەوا] ، (بنت.) تم : ئەمجـار/٢ ، ئەوجا/٢ .

ئینجاکۆنێ ـ [ئینجاکۆ + ٢ـ ئان/٢ + ٤ ئـێ] ، (بنتـ.) تمـ : ئەمجار/٢ ، ئەوجـا/٢ . تیبـ ـ وا دێتە بەر چاو کە (ئینجـاکۆ) بـۆ حاڵەتی (مفرەد) و (ئینجاکۆنێ) لە حاڵەتی (جەمع)دا بەکارهـاتبێ ، ئەگەرچێ ئیستـا هێـچ فەرقیـان ناکرێ .

ئینجانە ـ [؟] ، (نا.) ، (کعر.) قـاپێکی سـواڵەتە بنـەگوڵی تێدادەچینن . ★ (کئێر.) گوڵدان.

ئینجەت ـ [محر . عا : حجة]، (نا.) بەهانە ، بیانو ، پەلپ . □ « ئەگەر پیاو پیاوی بکوژێ ، ئەگەر چوە ماڵێی نابێ دەگەڵێ بە ئینجەت بێ » (تحفـه : ج ٢ ـ ١٢٦) ★ ئەنجەت ، حەنجەت ، هەنجەت .

ئینجیل ـ [یۆنانێ] ، (نـا .) کتێبی ئاسمانی عێسا پێغەمبەرە و چوار بەشە : ئینجیلی لوقا ، ئینجیلی مەتێ ، ئینجیلی مەرقوس ، ئینجیلی یوحەننا و زانایانی دینی ئیسلام باسی یەکێکی تریش دەکەن کە ئینجیلی (بەرنابا) یە . هەر چوار بەشەکەی لە مەهابات بە موکوریانێ کراوە بە کوردێ و هەروەها بە لەهجەی باکورێ و جنوبێ زمانی کوردێش هەیە . تێبـ ـ ئەم ووشەیە لە (ئێڤانگێلیۆن)ی یۆنانێڕا بە مەعنای (مزگێنی ، خەبەری خۆش)کراوە بە عەرەبێ .

ئینحیسار ـ [= عا : انحصار]، (نـمصـ .) ١ـ دەورەدران ، دە تەنگانەکەوتن . ٢ـ تەرخانکردنی دروستکردن یا فرۆشتنی شتێك بۆ کەسێك یا دایرەیێکی دەوڵەتێ . :: [کئێر .] ئینحساری دوخانیات . (کعر .) ئینحیساری توتن .

ئینساف ـ [= عا : انصاف] ، ١ـ (نمصـ .) بە عەداڵەت جوڵانەوە ، حەق بە لای کەسێدا ، دان . ٢ـ (نا .) عەداڵەت ، دادپەروەرێ .

□ « بێ قەباحەت لێم زوێری چاکە ئینسافت هەبێ »

« بۆ بەلاگەردانی باڵات ، قوچی قوربانم وەرە »

(أ)

ئینسان ـ [= عا : انسان] ، (نا.) ١ـ گیاندارێکە کە لە ئەنجامی گۆڕان و تەکامولی مێشکیدا لە گیاندارەکانی تری سەر زەوێ جیابۆتەوە و تاکە گیاندارێکە بە هۆی قسەکردن و نوسینەوە توانی دەربڕینی بیری خۆی هەیە و تەنیا گیاندارێکیشە دەستی شت دەگرێ و لە سەر دو پێ دەڕوا ★ ئادەمێ ، ئادەمیزاد ، بنیادەم ، بەشەر . ٢ ـ (مجـ.) کەسێکی خاوەنی ڕەووشت و خۆی باش بێ ، کەسێکی بەرامبەر خەڵکێ تر پیاوەتێ و چاکە بکا . :: ئینسانی وا لە کوێ دەست دەکەوێ ئینسانی وام هەر نەدیوە ، زۆر ئینسانە .

ئینسانەتێ ـ [ئینسان + ئەتێ] ، [عا. کو.] ، (حمصـ.) ١ـ ڕەووشت و خۆی چاك کە ئادەمیزاد لە گیاندارانی تر هەڵداوێرێ (ممیزاتی ئادەمیزاد) ٢ـ (مجـ .) پیاوەتێ ، چاکە . :: ئینسانەتێ دەگەڵ زۆر کەس کردوە .

ئینشا ـ [= عا : انشاء] ، (نمصـ.) ١ـ بەرپاکردن ، دامەزراندن ٢ـ ڕێکخستن و ڕازاندنەوەی قسە بە نوسین . ٣ـ نامەی ئەدیبانە و میرزایانە . :: میرزا ڕەشیدی قازێ ئینشای باش بو ، خۆی بە میرزا دەزانێ و ئینشاشێ ئینشای منداڵانە . ٤ـ (نـا.) ، (کئێـر.) کتێبێکە نمونەی نامەی نوسراوی تێداکۆکراوەتەوە و قوتابیان فێری نامەنوسین دەکا .

ئینشـابەند ـ [ئینشـا/٢ + بەند] ، [عا. کو.] ، (نفا. صفا.) ١ـ ئەو کەسەی نامە و مەقالە و... بە ڕێك و پێکی دەنوسێ . ٢ـ کەسێکی بە کەسێ یا شتێ هەڵدەڵێ. □ « ئینشابەند شـەرح شـێرتین ئەرمەن »

« بەی تـەور کەرد ئینشـای حاڵات کۆکەن »

(خانا ـ ٣٥١) .

ئینشیعاب ـ [= عا : انشعاب]، (نمصـ.) ، (کئێـر.) ١ـ لـق و پۆپلێبونەوە ، پارچەپارچە بون . ٢ـ کەرتبونی پارتێکی سیاسێ ★ ئینشیقاق .

ئینشیقاق ـ [= عا : انشقاق]، (نمصـ.) ، (کعر.) ١ـ قەڵەشان ، درزبردن . ٢ـ تم : ئینشیعاب/٢ .

ئینفیساڵ ـ [= عا : انفصال]، (نمصـ.) ، (کعر.) ١ـ جـودایی ، جیابونەوە لە ... ، لێكپچڕان . ٢ـ جیابونەوەی پارچەیەکی خاکی وولاتێك لە دەوڵەتی ئەم وولاتە .

ئینفیساڵی ـ [عـا.] ، (صـ.) ئەو کەسەی لایەنگری جیابونەوەی پارچەیەك لە خاکی دەوڵەتێك بێ . ★ جودایی‌خواز .

ئینقیڕازکردن ـ [عا : انقراض + کـو : کردن] ، (مصـتـ. لا.) لەناوچون ، پوچ‌بونەوە ، فەوتـان ، نەمان .

ئینقیلاب ـ [= عا : انقلاب] ، ١ـ (مصـــ. لا.) وەرگـــەڕان ، سەرەوژێربـون ، هەڵگەڕانـەوە ، قلپبـونەوە . ٢ـ (نمصـ.) ، (أ) پشێوێ ، نائارامی. ب) ، (کئێر.) شۆرش بۆ هەڵگێڕانەوە و تێکدانی ڕژێمی سیاسێ و سیستێمی ئابوری وولاتێك و بنیاتنانی ڕژێمێکی کاملتر و پێشکەوتوانە تر. :: ئینقیلابی مەشرۆتەی ئێران . ئینقیلابی مەزنی ئۆکتۆبەر . ★ (کعر.) سەورە (عا : ثورة) ، شورش . ج) ، (کعر.) پیلانگێڕی و ڕاپەڕینی کتوپڕی هەندێ لە سوپای وولاتێك بۆ ڕوخاندنی دەوڵەتی قانونی ★ (کئێر.) کودتا .

ئینقیلابی ـ [عا. کو.] ، (صتـ.) (کئێر.) ١ـ ئەو کەسەی شـۆرش هەڵدەگیرسێنێ ، ئەوەی بە جۆرێ لە جۆران پشتی شۆرش دەگرێ . ★ شورشگێڕ ، (کعر.) ، سەوری. ٢ـ هەر کارێ یا شتێ کە پێوەندی بـە شۆرشـەوە هـەبێ . ★ شورشگێڕانە .

ئینکار ـ [= عـا : انکار (حاشاکردن)] ، (صـ.) کەللەڕەق، کەسێکی قسەی کەسێ بە گوێدانەچێ و لە سەر قسەی خۆی سور بێ . :: ئەرێ قالە ! خۆ تۆ جاران هێندە ئینکار نەبوی ئەوە بۆ وات لێهاتوە . تێب ـ ئەم ووشەیە صفەتێکی سەلبییە و تەنیا بۆ باری خراپێ بەکاردێت ، هێچ کاتێ بـە کەسێکی لەسەر ئێشێکی چاك پـێ دادەگرێ ناڵێن : پیاوێکی ئینکارە .

ئینکارکردن ـ [عـا. کو.] ، (مصـتـ. لا.) حاشاکردن لە کارێ ، شتێ یا لە ڕوداوێ . ٢ـ پـاشگەز بونەوە لە قسـەیەك . ٣ـ لە ژێر

کاریٚ یا مەسەلەیەك دەرچوٚن . :: هەر بە جاریٚ ئینکاریٚ کرد ووتیٚ من قەت قسەی وام نەکردوە . پێم ووت قەرزی ... بوٚ نادەیتەوە ئینکاری‌کرد و گوتی هیٚچی پیٚ قەرزدار نیم .

ئینکاریٚ ـ [عا. کو.] ، (حمصـ.) کەللەڕەقیٚ ، سوٚریٚ لە سەر قسە و ... :: بوٚ ئەوەندە ئینکاریٚ دەکەی. دە بەریٚدا شل و کوت بوٚن هەر ئینکاریٚ‌کرد . ★ ئینکیٚریٚ .

ئینکەبەریٚ ـ [أ] ، (حمصـ.) بەربەرەکانیٚ، ڕقەبەریٚ، لەجاجەت، سەرسەختیٚ. □ «... لەبەیتەکەدا گەورە پیاو و هاوشانی قەرەتاژدێنە، ئینکەبەریٚ دەگەڵ قەرەتاژدێن دەکا» (هێمن ، تحفه : ج ١ ـ ٨٢) .

ئینکیٚریٚ ـ [محـر. عـا.] ، (حمصـ.) تە : ئینکاریٚ .

ئیهانە/ت ـ [= عا : اهانة] ، (حمصـ.) ، (کعر.) بیٚحورمەتیٚ ، سوٚکایەتیٚ . :: کە هاتە ژوٚریٚ هیٚچ کەس پیٚی‌نەکوت کەرت بە چەندیٚ ، جا ئەوەی بوٚ خوٚی بە ئیهانە زانیٚ هەڵستا لیٚیدارٚوٚیشت . ★ (کئیٚر.) تەوهیٚن .

ئیهانەکردن ـ [عـا. کو.] ، (مصـ. متـ.) ١ـ بە قسە یا کردەوە ڕەزیٚل‌کردنی کەسیٚ . ٢ـ بە چاوی سوٚك تەماشاکردن . ٣ ـ حورمەت‌نەگرتن ، سوٚکایەتیٚ بە سەر کەسیٚ هیٚنان . :: ئەوە بوٚچیٚ ئیهانەی ئەم کابرایەت کرد . ئەوە بوٚچیٚ ئەم کابرایەت ئیهانەکرد هیٚچ نەبا بەخیٚرهاتنت کردبا . ★

تەوهیٚن‌کردن ، تەوهیٚن‌پیٚکردن .

ئیهتیمام‌پیٚدان ـ [عا : اهتمام + کو : پیٚدان] ، (مصـ. لا.) بە تەنگەوەبوٚن ، بە توندگرتن ، بە هیٚندگرتن ، خوٚپیٚوەماندوٚکردن ، دەخەم‌دابوٚن (بەشتیٚ ، بەکەسیٚ ، بەکاریٚ ...) .

ئیهمال ـ [= عا : اهمال] ، (نمصـ.) کەمتەرخەمیٚ .

ئیهمال‌کردن ـ [عا. کو.] ، (مصـ. متـ.) ١ـ گویٚ‌نەدانەکاران ، کەمتەرخەمیٚ‌کردن . ٢ـ بیٚ‌ئەهمیەت سەیرکردن . ٣ ـ ویٚڵ‌کردن ، ترٚوٚکردن . ٤ـ هەڵبواردن ، بەلاوەنان ، خوٚتیٚنەگەیاندن .

١ـ ئیٚ ـ (بنـ.) ١ـ بەڵیٚ ، ئا. :: ئیٚ ، گویٚم لیٚتە دە قسە بکە دەی. ٢ـ وەڵامی پرسیارە بە ئیٚتجاب . :: ئیمرٚوٚ چوٚنە بازاڕ ؟ ـ ئیٚ . ٣ ـ سەرسوڕمانیٚکی تیٚکەڵ بە پرسیار دەگەیێنیٚ . :: ئیٚ ! جا کابرا هیٚچ قسەی نەکرد ؟ □« ... ئیٚ چیە... زوٚر سەیرە من ئەخوٚمەوە کەچیٚ ئیٚوە پەست ئەبن ! » (قەفتان : چیرٚوٚك ـ ٤٣) تیٚبـ ـ لەم حاڵەدا هەندیٚ دریٚژ دەکریٚتەوە و بە شیٚوەی سەرسوڕمان دەگوتریٚ . ٤ـ سەرسوڕمانی ڕوٚت دەگەیێنیٚ ، پاش بیستنی خەبەر و قسە یا دیتنی کاریٚکی سەیر. تیٚبـ ـ لەم حاڵەتەشدا هەر توٚزیٚ دریٚژ دەکریٚتەوە ، فەرقی دەگەڵ برٚگەی (٣) ئەوەندەیە کە لیٚرەدا هیٚچ قسە یا پرسیاری بە دوٚدا نایەت .

٢ـ ئـێ ــ (ئه.) ئـامرازیْ بانگ‌کردنه بۆ مێیینه و دەخرێتـه دوای ناوەوه . :: هۆ کچێ تا ئێره وەره . کچه‌کێ بابانت خرا نه‌بێ... □« ... خەزالێ هەی خەزالێ ، گەردن‌بلیند و لێوئالێ » (فۆلکلۆر) .

٣ـ (ـئێ) ــ (پـ.) به ئـاخری ناوانەوه دەلـکێ و نیشـان دەدا که مەبەست یەك دانه و له عەینی حاڵدا نەناسراوی ئەو. شتەیه . :: ئەسپێ (یەك ئەسپ) ، کوڕێ (یـەك‌کوڕ) . □« ... کاورایێ سەقزێ بۆ ناوی لالۆ هەواس بۆ ... » (قزلجـێ : پێکەنین ــ ٦٦) . تێبـ ــ ئەم پاشبەندە هەر ووشـەی (یەك)ە ، له زمـانی پەهلەوێشـدا (ئـێ)به مانـای (یەك)هاتوه. تە : (فره : پفا ــ ١٤٠).

٤ـ (ــ ئێ)ـب (پـ.) ، (مك.)به دوای هەندێ لەو ناوانەوه دەنوسێ که جێگه و کـات (زەمـان‌ومەکان) پێشـان دەدەن ، له کۆنێنـەدا به ئاشکرا مانای (وەخت) و (شوێن)ی لێ‌زیـادکردوێن . :: ئێـواری ، بەهاری ، خواری ، دوێنێ ، ژوری، سەری . لەمەهابادێ‌بوم ، دەچمـه تەورێزی ، چۆتەدەشـتێ ، سـاڵ دوازدەی مانگێ سەرمایەتی ، ئێستا له کەرکوکێ نەماوه ، لەوێ نەبو. □ «غەرێب ماووم له تارانێ، فرمێسکم دێن وەك بارانێ» . تێبـ ــ أ) به لای منەوه ئەم پاشبەندە هەر ووشـەی (جێ)یه که له هەورامیدا (یاگه) و له ئاوێستایێدا (یەئونه) و له پەهلەویدا (گێفاك و جێڤاك)ە (تە : پد : یەسنا، ج ١ ــ ١٢٢) و له هەندێ قۆنـاغی گەشـەکردنی زمـانی کوردیـدا به شکڵی (گا ، گه ، گێ)به مەعنـای (جێگا)ش و (وەخت)یش ، دەگـەڵ ناوی تر بۆ دروسـت‌کردنی نـاوی (جێـگه و کـات) تەرکیـب‌کراوه ، ئێستاش هەندێ ووشـەی کوردێ دەبینین که ئەم پاشبەندەیان پێوەیه و ئەگەر لێشیان کرایـەوه مەعنـایان ناگۆڕێ . :: جۆگه (جۆ) . ڕێگه ، ڕێگا (ڕێ) . جێگه ، جێـگا (جێ) . هەوارگه (هەوار) . کـانگا (کان) . سـەرێنگا (سـەرێن) ب) لـه ووشەکانی : (کەنگێ، کەینێ، کەی) و (هەنگێ ، هەینێ)ڕا زۆر چاك دیاره که ئەم (ئێ)یه هەر (گێ)یه و تطوّری کردوه . ج) له حـاڵێکا لەهجـەی باکوری و بن‌لەهجەی موکریانێ توند دەستیان بەم پاشـبەندەوه گرتوه و به کاری دێنن :: ئەز دچم دهۆکێ ، ل جزیرێ بوم ، هەڕە شامێ ، پیرێ له ماڵه مامم بوم ، له شارەزوریێڕا هاتوه، دەبینین بن‌لەهجەی سلەیمانێ به جارێ وازی لێهێنـاوه و دەڵێ : دەچمه کەرکوك ، له بەغا بوم .

٥ـ ئـێ ــ (ز.) ، (مکـ.) ١ـ زەمیری سێیەم کەسی مفرەده لـه تەسریفی هەندێ فیعلدا بۆ زەمـانی حاڵ . :: دەکـوژێ ، دەخـەوێ ، دەزانێ ، نـازانێ ، دەچـێ ، دێ ، دەفڕێ . ٢ـ زەمیری ئیشارەیه بـۆ شتێکی مفرەدی غایب . :: « دڵـم ڕاناوەستێ لەبەر ئەوێ غەمێ لەبەر ئەوێ ژانـێ » ، « دەڵێـن : ڕۆژی قیامەتێ ، خولاّ دەماندائێ ئیمانێ » (تحفه : ج ١ ــ ٢٠١) .

(ـ ئێتی) ـ (پ.ب.) تە : ئەتی .
:: کچێتی ، ژنێتی ، مـالی‌دزێتی
□« برسێتی ڕەگی هاریّ پێوەیە ».

ئێجگار ـ (بنت.) ، ١ـ زۆر ، بیّ‌ئەندازە . ٢ـ تا ئەم ڕادەیە .
□ « حەلّوای گەزۆ ئەبـاریّ »
« ئێجگار لێوی خـالداری »
(پیرەمێرد ـ ١٦٢)
:: بیّ قەزا بیّ ئێجگار واش نـا .
تێب ـ ئەم ووشەیە ئەسلّی خۆی لە [یەك ، یێك + جـار] پێکهـاتوە ، جێرانەتیّ (ج) دەنگی (ك)ی کردوە بە (گ) و بۆتە (ئیکجار) کە لە هەنـدیّ شوێنی کوردستان هـەر ئەمەیـان دەبێژریّ ، بەلاّم چونکو دەنگی (گ) لە پێش (ج)ەوە قورسە ، بەرەبەرە ئەم دوّ دەنگە جیّ‌گۆڕکیّ‌یان کردوە و ئەم ووشەیە پەیدابوە . ★ ئێکجار ، یکجار ، یێجگار ، یەجگار .

ئێجگاری ـ ١ـ (بنت.) بە تەواویّ بۆ هەمێشـە ، بە جـاریّ . :: بـە ئێجگاریّ وازی لە خوێندن هێناوە. ٢ـ (صت.) هەمێشـەییّ ، دایمیّ :: ڕۆیشـتنی ئێجگاریّ بـوّ . ★ ئێکجاریّ ، یێجگاریّ ، یەجگاریّ .

ئێجـگارەکیّ ـ [ئێجـگار + ئەکیّ/١] ، (صت.) بە شـێوەیێکی تەواو بە جارێك :: ئێجگارەکیّ وازی هێنا . ★ یەگجارەکیّ .

ئێخته ـ [تو.] ، (ص.) ١ ـ ئەسـپێکی گونیـان دەرهێنـابیّ (خەساندبێتیـان) . ٢ـ (مجـ.) پیـاوی غللـوّر و بە گـوڕەگوڕ کە هەلّس‌وکەوتـی بـە ڕەمبـەڕەمب و زرم‌وکـوت بـوّ . ٣ـ (نمف.) (ئیختـەکراو)ە و کورت‌بۆتـەوە . ★ یەختە ، یێختە .

ئێختەخان/نە ـ [تو. کو.] ، (نت.) ، ١ـ تەویلەیێکی تایبەتییە کە لە سـەردەمی دەرەبەگایەتیـدا پاتشا و میر و بەگەکان بۆ ئەسـپە یەختە کراوەکانی خۆیان تەرخانیان دەکـرد . ٢ـ موتلّەقـی تەویلـە . □ « دەچـوە ئێختەخانـان دەری دەهێناوە جوانۆلێکی نۆزێنی سـیّ سالّیّ » (تحفـە : ج ٢ ـ ١٩٦)، « لە بۆ ئێختەخانەی ڕاکیشاوە » ، (تحفە : ج ٢ ـ ١٦٥) . ٣ـ نـاوی دێیـەکە لە موکریـان و شـوانی سەرخاسـە ★ یەختەخان (خانە) ، یێختەخان (خانە) .

ئێختـەرمە ـ [تو.] ، (نا.) ١ ـ چەك و کەل و پـەلی دوژمـن کە پاش کوشتنی دەستی بە سـەرا دەگیریّ (معین : فەرهەنگ ، ج ١ ـ ١٦٦) . □ « بـە دوّ تیران‌چـوار سـواری دە چەلیپـانم کـردوّن ئێختەرمە » (تحفە : ج ٢ ـ ١٨٣) ★ یەختەرمە . ٢ـ ئەسپێکی سوار بە دوّ خۆیـدا ڕای دەکێشـیّ ★ یەدەگ .

ئێختـەکردن ـ [تو. کو.] ، (مصت. متـ.) ١ـ دەرهێنـانی گونی ئەسپ (بەتایبەتیّ) و هەر حەیوانێکی تـر (بەگشـتـیّ) . ٢ـ (مجـ.) بەیدەست‌کردن ، ژێردەست‌کردن ، هێنانەبەربار ، ڕام‌کردن ، لە هەڕ و گێف و گوڕەگوڕخستن . :: هـەر دەلّـەی ئێختەیـان‌کردوّن هـەرا و هۆریای جـارانیان نەمـاوە . ★

بەختــــەكردن ، پێختــــەكردن ، خەساندن .

ئێخسیر ـ [محە. عا : اسیر] ، (نـا. صـ.) ١ـ سەربـاز یا هـەر شەڕكەر و چـەكدارێكی تر كە لـە شەڕا بە زیندوویی دەكەوێتـە دەس دوژمـن . ٢ـ (مجـ.) ، أ) هـەر كەسێكی خرابێتە بەندیخانەوە . ب) ئینسانی فەقیر و بێدەسـتەلآت و دەست و پێ سپی . ★ ئەسیر ، دیل ، یەخسـیر ، یێخسیـر . :: ئێخسیرێكی زۆرمـان گرت ، لـە ستالینگراد گەلێ سەربازی هیتلەر ئێخسـیركران ، تەمـاشای هـەر دەڵـەی ئێخسـیری ڕۆمێیـــە (زورفەقێرە) .

ئێخسیری ـ (حمصـ.) ١ـ لـە شەڕا كەوتنەدەست دوژمن . ٢ ـ (مجـ.) بێدەستەلآتی ، دەسـت و پێسپێلكەیی . :: ئێخسیری گەلێ لەم حاڵە باشترە ، حەوت ساڵان بە ئێخسیری ڕابوارد . ★ ئەسیری، یەخسیری ، یێخسیری .

(ـ ئێر) ـ (ئـە.) تـە : ٢ ـ (ـ ئەر) :: پشكنێر ، دلێر .

ئێرانە ـ [ئێرە + ٢ـ ئـان/١ + ٥ ـ ئە/١] ، (نت. بنت.) جەمعی ئێرەیە ، ئەم جێگایانەی نێزیـك و دەوروبەر،ئەم شوێنانە (مبهم ونكرة) . تێب ـ لەم وشەیەدا پاش ئـەوەی ئامرازی جەمع دەلكێ بە وشــەی (ئێرە)وە و (٥ ـ ئە/١)یشی بـە دوادا دێت دەبێتە (ئێرەئانە) ئەوجار دەنگبزوێنـی دوایـێ (ئێـرە) و (هەمزە)كەی ئامرازی جەمع یەكتر

دەخۆن ، لە هەمو حاڵەتێكی ئاوادا هەر وا دەبێ .

ئێرووكانە ـ [ئێرە + ئۆكە + ٢ـ ئـان/١ + ٥ـ ئـە/١] ، (نت. بنت.) تمـ : ئێرەكانـە . تێبـ ـ لـە ڕاستیدا ئەم ووشـەیە شـوێنێكی بچوكتر و نێزیكتریش پیشان دەدا .

ئێرە ـ [سـت : ئیتهرە. پە : ئێتەر] ، (نت. بنت.) هەمو جێگایەكێ پیاو لە كاتی باسكردنیدا لێیەتی . :: ئێمە لە ماڵی شێركۆبێتۆش وەرە جا لێرەڕا (لەئێرەڕا) دەڕۆیـن . ★ (سن .) ئەگرە .

ئێرەكانە ـ [ئێرە + كە (ئم : تەعریف) + ٢ـ ئان/١ + ٥ـ ئە/١]، (نت. بنتـ.) ئـەم جێگایـانە ، ئەمشوێنانە . (معرفة ومعیّن) □ «... ئەمە كاكە مەم مان نەگەیاندەوە ئێرەكانە ...» (تحفە : جا ـ٢٢٧). ★ ئێرەكانێ .

ئێرەكانێ ـ [ئێرە + كە (ئم : تەعریف) + ٢ـ ئان/١ + ٤ـ ئێ] ، (نت. بنت.) تم : ئـێرەكانە . تێبـ ـ ئەگەرچی ئەم ووشەیە هـەر مانای (ئێرەكانە) دەدا بـەلآم جیاوازێكی هەیە ، هـەرچی (ئێرەكانە)یە هەر جێگاكان دیار دەكا ، بەلآم ئەمەیان بە هۆی پاشبەندی (٤ـ ئێ) حصر و تحدیدی تێدا دەخوێندرێتەوە .

ئێرەڤبـون ـ (مصـتـ. لا.) ڕەپبونی ئاڵەتی نێرینەیێ ئینسان و یەكسم . :: لێی ئێرەڤ ببو . ★ یەرەڤبون .

ئێرەقە ـ [أ] ، (نا.) تم : ئامۆر.

ئێرە و ئـەوێ ـ (كن.) جێگا و

شوێنی نامەعلوم. :: ڕەحەت دانێشە هێندە ئێرە و ئەوێ مەچۆ . بەس ئێرە و ئەوێ بکە .

١ـ ئێرەیی ـ (نمصـ.) ، (مکـ.) حەسوودی ، بەغیلی . :: هەموویان ئێرەیی بە وەتمان دەبەن .

٢ـ ئێرەیی ـ [ئێرە + ٣ـ یی]، (صتـ.) خەڵکی شار یا ئاوایی یا هەر شوێنێکی کە پیاو لە وەختی قسەکردندا لەوێ بێ ، خەڵکی (ئێرە) . :: لەوە ناچێ ئەو کوڕە ئێرەیی بێ ، بزانن خەڵکی کوێیە .

ئێزنگ ـ [ستـ : ئەئێسمە. پهـ : ئێسم ، ئێزم] ، (بکـ.) ، (نا.) داری سووتەنی بۆ سۆبە و تەندوور و ... ★ (زا.) ئەئێزێمی ، (هو.) هێزم .

ئێسا ـ (بنـ.) ، (سنـ.) تە : ئێستە .

□ « ئێسا هەر کەسێ گەوهەر
فرۆشەن »
« جە وەسڵ شێرین وێش
شەربەت نۆشەن »
(خانا ـ ٣)

ئێساکە ـ (بنتـ.) ، (سنـ.) تە : ئێستە .

ئێستا ـ (بنتـ.) تە : ئێستە . تێبـ ـ ئەم ووشەیە هەر (ئێستە)یە کە لە ژێر تەئسیری شوێنی بەکار هاتنیدا (٢ـ ئە/٢) دەبێتە دەنگ بزوێنی (ئەلف) .

ئێستاکونی ـ [ئێستە + کون+ ٤ـ یی] ، (بنتـ.) ، (مکـ.) تە : ئێستە تێبـ ـ وای بۆ دەچم کە کەرتی دوەمی ئەم ووشەیە قۆناغێکی تری ووشەی ئاوێستایی (نۆ) بێ کە لە لەهجەی باکوریدا (نها) و لە مەڵبەندی ڕەواندزی (هەنۆکە) و لە پەهلەویدا (نون)ە و لە فارسی ئیمڕۆدا بۆتە (کنون) و (ئەکنون) .

ئێستاکە ـ [ئێستە + کە (ئە : تەعریف)] ، (بنتـ.) تە : ئێستە .

ئێستاکی ـ [ئێستاکە + ٤ـ یی] ، (بنتـ.) تە : ئێستە .

ئێستر ـ [پهـ : ئەستەر] ، (نا.) گیانداریکی بەکاری چوارپەلقایمە ، لە جووتبوونی نێرە کەرو ماین پەیدا دەبێ ، لە شاخ و ڕێگەی سەختا لە وولاغی دیکە چاتر بێ دەکا ، لە کوردستان بۆ سواری و بارەبەری کەڵکی لێ وەردەگیری. ★ هێستر، قاتر، (بکـ.) قانتر . **ئێستری ماچە** ـ (نتـ.) ئێستری مێ :: ئێستری ماچە ئاووس نابێ . **ئێستری نێرەکی** ـ (نتـ.) ئێستری نێر . :: ئەری ئێسترێکی نێرەکی باشتان پێ شك نایە بۆ فرۆشتن .

ئێسترسوار ـ (صتـ. نتـ.) ، ١ـ کەسێکی سواری ئێستر بێ . ٢ـ (کمـر.) جەندەرمەی دەوری عوسمانی . تێبـ ـ لەبەر ئەوەی وولاغیان ئێستر بوو لە کوردستان دەسووڕانەوە ، ئەم ناوەیان بە سەردا بڕاوە . ★ قاترسوار .

ئێستربالانی ـ [ئێستر + ٣ـ ئە/٢ + بالانی ؟] ، (نتـ.) ئێسترێکە بە پێچەوانەی ئێستری ئاسایی ، ئەسپ لە ماکەر دەبەڕێ و ئەمەی لێ دەکەوێتەوە ، وەکو ئەسپ دەحیلێنێ و لە ئێستری دی بچوکترە .

ئێسترەگایێلکە ـ [ئێستر + ٣ـ ئە/٢ + گا + ئێلکە] ، (نت.) جۆرە ئێسترێکی پچوکە ، وەکو دەلێن لە جوت بونی (گا) و (ماکەر) پەیدا دەبێ .

ئێستك ـ (نا.) تە : ئێسك .

ئێستە ـ [ئێست + ٢ـ ئە/٢]، (بنت.) ئەم دەقیقە و لەحزەیەی کە تێیداین ، ئەم کاتە ، ئەم زەمانە . □ « ... ئێستە ئێمە شارە و شار بە دوای ئەوا بگەڕێین یان ...» (قزلجی : پێکەنین ـ ١٢٠) ★ ئەمێستا ، ئەمێستە ، ئەوێستا ، ئەوێستاکە ، ئەوێستاکێ ، ئێسا ، ئیساکە ، ئێستا ، ئێستاکونێ ، ئێستاکە ، ئێستاکێ ، ئێستەکانێ ، ئێستەکە ، ئێستەکێ ، ئێستێ ، ئێستێکانێ ، ئێستێکێ ، (سنە.) ، ئێسە ، ئیسەتێ ، (هل.) هەنوکە . (بکە.) نها ، نهو ، نوکە . تێبـ ـ ا) وەکو دەبینن ئەم ووشەیە و ووشەکانی (ئێرە) و (هێشتا)ش کە هەرسێکیان پێوەندییان بە (زەمان و مەکان)ەوە هەیە ، گەلێ وەچەیان دەرکردوە کە لە هەر سێ ووشەدا زۆر وێك دەچن [ئەسلی ووشەکە + کا ، کە ، کێ ، ... ، ...] بێ ئەوەی گۆڕانی شکڵ کارێکی کردبێتە سەر مەعناکەیان و لە حاڵی حازردا هەمو وەچەکانی ئەم سێ ووشەیە وەکو (مرادف)ی ووشە ئەسلییەکان بەکاردەهێنرێن . ب) ووشەی (ئێستە) و لك و پۆپەکانی هیچ ئەو پەیوەندییەیان دەگەڵ (نو)ی ئاوێستایی و (نون) پەهلەوی نیە کە (نها ، نهو ، نوکە)ی باکوری و (هەنوکە)ی هەولێری هەیانە . جا ئەم ووشەیە یائی دەورێکی پێش زمانی (ئاوێستا)یە یاخو هی زەمانێکە کە زمانی پەهلەوی لە سك و زاکەوتوە کە ئەمەش دەکەوێتە دوای بلاوبونەوەی ئیسلامەتی لە کوردستانا . بە لای منەوە ئەمەیان لە ڕاستی نیزیکترە و پێش پەیدا بونی ئەم ووشەیە بو مەدلولەکەی ووشەی تر لە ڕیشەی ئاوێستایی (ئەوانەی لەهجەی باکوری و هەنوکەی ناوەندی) بەکارهاتون .

ئێستەکانێ ـ [ئێستە + کە (ئم : تەعریف) + ٢ـ ئان/١ + ٤ـ ئی] ، (بنت.) تە : ئێستە .

ئێستەکە ـ [ئێستە + کە (ئم.)] ، (بنت.) تە : ئێستە .

ئێستەکێ ـ [ئێستەکە + ٤ـ ئی] ، (بنت.) تە : ئێستە .

ئێستێ ـ [ئێست + ٤ـ ئی]، (بنت.) تە : ئێستە .

ئێستێکانێ ـ [ئێستێ + کە (ئم.) + ٢ـ ئان/١ + ٤ـ ئی] ، (بنت.) تە : ئێستە .

ئێستێکێ ـ [ئێستێ + کە (ئم.) + ٤ـ ئی] ، (بنت.) تە : ئێستە .

ئێسخوان ـ [په : ئوستەخوان]، (نا.) تە : ئێسك .

□ « کالای گوشت و پوست بەرگ بەدەن چاك »

« مۆرەی ئێسخوانش ڕێژا نە
ڕۆی خاك »
(خانا – ٧١٤)
ئێسقان – (نا.) ، (کعر.) تە : ئێسك . □ « ... دەستێ کە هەر ئێسقانی ڕۆت بۆ تەقەی لــە قاپێ هەستاند ... » (قزلجێ : پێکەنێن – ٢١) . **ئێسقانی ڕەش بێ** – (کنـ.) بمرێ . جوێنە و ژنان بە یەکترێ دەدەن .
ئێسك – [ستـ : ئەستی . پھ : ئەستەك] ، (نا.) ١– ئـەو شـتـە ڕەق و سـەختەیە کە هەیکەلی لەشی ئادەمێزاد و گیاندارانی تری خاوەن ئێفەرە پشتی لێ پێکهاتوە و نەرمایێ لەش (گۆشـت و ...) بـەوەوە ڕاوەسـتاون لـە (فۆسـفات) و (کاربۆناتی کالیسیۆم) دروستبوە ، دەرەوەی ئیشك و سـەختە و لـە ناوەوە بەشێکی تەڕ و نەرمتر (مۆخ) هەیە .
□ « دوعا خوازێت کە کردئێسکم
بـە جارێ کەوتە نالە نـاڵ »
« لە نـاو ئەو نالـەدا بالۆلی
دڵخـۆش نـەی سـوارێکە »
(پیرەمێرد – ٢٠٣)
٢– (مجـ.) شکڵ و شێوەی ئینسان ★ ئێستك ، هێستك ، (هو.) پێشە . ئێسخوان ، ئێسـقان . (بکـ.) هەستێ ، هەسـتۆ ، (هەکارێ) هێستە . ● **ئێسـکی خواتەوە** – (کنـ.) بمرێ . جنێوێکە لە ناو ژناندا باوە ، پیاو نایڵێن ★ ئێسقانی ڕەش بێ . ئێسکی ڕەش بێ، ئێسکی مرێ.
ئێسکی ڕەشبێ – (کنـ.) تە : ئێسکی خواتەوە . **ئێسکی فیل** – (نتـ.) ، (مکـ.) ١– شـفرەی فێل ، عاج . ٢– (مجـ.) کاڵایـەکی لـە دوکانـا زۆر بمێنێتەوە و نەفرۆشرێ . **ئێسکی مرێ** – (کنـ.) تە : ئێسکیخواتەوە .
ئێسك سوك – [ئێسك/٢ + سوك] ، (صتـ.) ئینسانی لە بەردڵان، کەسێکی شکڵ و شێوە یا جوڵانەوە و ئاکاری لە بەر چاوانی نـەخا . ★ ڕەزاسوك، ڕەزاشیرن، خوێن شیرن (شیرێن) .
ئێسك قورس – [ئێسك/١ + قورس] ، (صتـ.) کسـێکی لەبەر شکڵ و شێوە یا جۆری هەڵسان و دانیشتنی نەچێتـە دڵانـەوە . ★ ئێسك‌گران، ڕەزاقورس، ڕەزاگران، خوێن تاڵ .
ئێسك‌گران – [ئێسـك/٢ + گران] ، (صتـ.) تە : ئێسك‌قورس.
ئێسك‌وپڕۆسك – [ئێسك + و (عطـ.) + پڕۆسك ؟] ، (نتـ.) ١– پاشماوەی مردوی نێژراو کە ڕزێ بێ و مشتێ ئێسـقانی نێوەڕزێوی مابێتەوە . :: ئەوە تۆ دەڵەی چێ بە خوا ئێسك و پڕۆسکیشی نەماوە . ٢– هەمو ئـەو ئێسـقانانەی پاش خواردنی گۆشتی مریشك و باڵندەی تر دەمێنێتەوە. :: ئەگەر مریشکتان نەخواردوە ئـەی ئـەم ئێسـك و پڕۆسکانە چن ؟ .
ئێسمە – (بنـ.) ، (سنـ.) تە : ئێستە .
ئێسمەتێ – (بنتـ.) ، (سنـ.) تە : ئێستە .
ئێش – [ستـ : بەسکە] ، (نا.)

ئـازار و ژانی لـەش (فیزیکی و ماددی) ، ئازاری گیان (ڕۆحی و مەعنەوی) ..
□ « لێرەش وا کەوتـوم بـە دەم دەردەوە »
« لـە ئێشـی دوری و ئـاهی سەردەوە »
(پیرەمێرد — ١١٧)
تێبـ — ژابا (پەسـکە)ی ئاوێستایی بەرامبەر بە (ئێش) دەزانێ (تە : ل — ٣٠) ، بەڵام ئەوڕەنگ بە بیماری و نەخۆشـی داناوە (تە : بەهرام — ٢٥١) و لە بن لەهجەی (هەوێرکی)دا (ئێشان) بە نەخۆشی دەڵێن : پچەکی دێشم = تۆزێ نە خۆشم .

ئێشان — (مصد. لا.) ١— هەست کردن بـە ژان و ئـازار (ماددی و مەعنەوی) :: پێیـان بلێ پشـتی دێشـێ (دەئێشـی) ناتوانێ بێ . منداڵەکان هـەمو چاویان دێشـا (دەئێشـا) . دڵـی ئێشـاوە . ٢— پەیدابونی ئازار لـە ئەندامێکی لەش :: چۆن پشت لە خۆڕا دێشێ دەبێ سەرما کاری لێکردبێ .
□ « ئەمان مردم لە داخی دڵ لەبەر گریان و هاوارێ »
« دریغ سوتام لە قرچەی ئاگری ئێشان و ئازارێ »
(دڵدار : گە — ٦٠)

ئێشاندن — (مصد. متە.) ١— پەیـداکردنی ئـازار لـە لەشـی کەسـێکدا . :: زۆریـان لێدابـو تەواوێك ئێشاندبویان. ٢— ئازاردانی کەسی بە قسە یا هەر وەسێلەیێکی تری غەیرە ماددی .

ئێش پێگەیاندن — (مصد. متە.) تە : ئێشـاندن .

ئێشك — (نا.) ، (کعر.) کاری ئاگالێبون و پارێزگاری کردنی شتێ. ★ (کئێر.) کێشـك . تێبـ — بە لای منەوە ئەم ووشـەیە لە (ئێشـیك ئاغاسی) تورکی دەوری عوسمانی بە مەعنای (پاسـەوانی حەڕەمسـەرا) وەرگیراوە .

ئێشـکچی — [تو.] ، (نفا. صفا.) ، (کعر.) ١— ئەو کەسەی بۆ پاراسـتنی شـتێ شـەو ڕۆژ دەکاتەوە . ٢— ئـەو کەسـەی لە لە سـەربازخانە و. . . بە پێی فەرمان بە نۆرە ڕادەوەستێ . :: ئێشکچی بەر دەرگای سـەرا . ئێشـکچی بەندێخانە . ★ حەرەس (عـا.) ، (کئێر.) کێشکچی ، قەرەوول .

ئێشکچێتی — [ئێشـکچی + ئێتی] ، [تو. کو.] ، (حمصـ.) ، (کعر.) کارێکی ئێشـکچی دەیکا . (عا.) حەڕاسـەت . □ « . . . بە زۆرە ملـێ هـەوڵی ئـەدا خـەو نەیباتـەوە و ئێشـکچێتیەکەی بـە ووریایی تا ڕۆژ بەرێتە سـەر . »
(بلە : ژان —)

ئێشـك‌گر — [ئێشـك + گر (گرتن)] ، [تـو. کو.] ، (نفا. صـفا.) ، (کعر.) ، (تتە.) تە : ئێشکچی .

ئێشك‌گرتن — (مصتە. متە.) ، (کعر.) ١— ئاگالێبون ، پاراستن ، پاس‌کردن . ٢— بە دیار شـتێك و کارێك یا کەسێکەوە بون .

□ « ماندوی سەر خەوێك بشكێنە
لە لام »
« ئێشكت ئەگرم ، مەترسە ،
ئازام »
(پیرەمێرد ــ ٤٢٠)
٣ــ بە دیار ژنی زەیستان و منداڵەكەیەوە شەو تا ڕۆژ دانیشتن تا (ئاڵە) و (شەوە) دەستیان لێ نەوەشێنن .
□ « ئێشكت ئەگرم نەك چل شەو
چل ساڵ »
«لە ترسی شەوە و ترسی دایكی
هاڵ »
(سەلام ــ ١٤٤)
★ (كێر .) كێشك كێشان .
ئێق ــ (ند .) دەنگێ كە لە حاڵی ڕشانەوەدا لە گەروو دەبیسترێ .
ئێقدانەوە ــ (مصد. لا .) ١ــ گەڕانەوەی ئاو بەرەو سەرچاوە ، پاش ئەوەی لە ئەستێل و ... پۆنگ دەخواتەوە . ٢ــ بڵاوبونەوەی خەڵك و حەشامات بۆ ئەو لاولا ، پاش ئەوەی لە شوێنێك پۆنگ دەخواتەوە و جێكەی نابێتەوە . :: حەشامەتەكە هێندە زۆر بوو لەبەر دەركی سەرا جێی نەدەبووە و ئێقی دابووە لای جادەی سابونكەران و مزگەوتی گەورە .
ئێقكردنەوە ــ (مصد. لا .) ١ــ بەتاڵكردنی ئەوەی لە ناو (مەعدە) دایە ، بە ڕێگای گەرودا . ڕشانەوە. ٢ــ (مجــ .) ڕەتكردنەوە و گەڕاندنەوەی شتێ (پارە، ...، ...) بە ناچاری . تێبـ ــ لە حاڵێكا دەگوترێ كە ئەو كەسەی شتەكەی هابەلاوە ، وا بزانێ تەواو قوتی داوە و خەیاڵی دانەوەی نەبێ . :: نەیدەدایەوە بەڵام پێمان ئێقكردەوە. بۆ كوێی دەبا هەر دەبێ ئێقی كاتەوە.
★ یەقكردنەوە .
ئێك ــ (پر.) ، تە : ٣ــ ئێ .
ئێكجار ــ (بند.) تە : ئێجكار .
ئێكزۆز ــ (ئینگلیسی) ، (نا.) ئامرازێكە (لولــە) لە ئوتومبێــل و ماكینەی ترا كە بە نەوت و بەنزیــن ئێش دەكەن ، دوكەڵــی مۆتــۆڕی پێدادێتەدەرێ .
١ــ ئێل ــ (نا.) عەشیرەت ، تایەفە ، قەبیلە .
□«نەكەرۆز گەڕام وادێ بە وادێ »
«شوێنی هەوارگەی ئێلی مرادێ»
(پیرەمێرد ــ ١١٥ أ)
تێبـ ــ معین ئەم ووشەیەی بە توركێ داناوە (فەرهەنگ : ج ١ ــ ٤١٨) بەڵام هس . ٢ــ ئێل . ★ عێــل . خێڵ .
٢ــ ئێل ــ (ئە.) ئامرازی جەمعە لە لەهجەی جنوبێ و هــەندێ بن لەهجەی ناوەندێ زمانی كوردیدا . :: كوڕ (كوڕێــل) ، كچ (كچێل) ، ئەسپ (ئەسپێل) . □ « كوڕە هەی مرێشــك خۆرێل لێرەش وازمــان لێنایەرن » (كابرایەكی جاف لــە دەوری كەلار) ★ یەڵ ، یێل ، گەل، تێبـ ــ بە لای منەوە ئەم ووشەیە و (١ــ ئێل) و (گەل) هەرسێكیان یەكن ، چونكو دەلالەت لە (جەمع) دەكە . هس : خێڵ .
ئێلاخ ــ [محر. تو : یایلیق ، یایلاق] ، (نــا.) هاوێنە هەواری

عێــل و عەشــیرەتی مەڕدار کــە گەرمێن و کوێستانێ دەکەن .
☐ « دەســتکردی شــیرین لــەیلی ئێلاخان »
« چێخی پشــت پۆڕك پەردەی دیواخان »
(سەلام ــ ٩١)
★ لێلاخ، کوێستان (مجـ.)، هەوار، (بکـ.) زۆزان (مجـ.) .
ئێل بەگی ــ [کو : ١ــ ئێل + بەگ + تو : ئێ (ئە : نسبـ.)] ، [کو. تو.] ، (نتـ.) گەورەی عێل ، سەرۆکی خێڵ
☐ « کوچ خێرت بۆ ئیمساڵ چون ساڵان »
« تالای ئێلبەگێ ئێل نەوهاڵان »
(مەولەوێ : مکبـ ــ ٤١٧)
★ ســـەرئێل ، ســـەرخێل ، سەرکۆمار/١ .
ئێلجاڕی ــ [١ــ ئێل + جاڕ + ٣ــ ئی] ، (نمصـ.) ١ــ دەنــگدانی هەمێ عەشــیرەت بــێ بەرامبــەری دوژمن یا بۆ هەر کار و فرمانێکی تر کە پەیوەندێ بــە عەشــیرەتەکەوە هــــەبێ . ★ عێلجــــاڕێ . ٢ــ کۆکردنــەوەی خەڵــکی زۆر دژی کەســێك یا هەیئەتێکی کۆمــەڵایەتێ یاخــود دژی کردەوەیێــکیان . ★ ئیجماع لێکردن ، گەلەکۆمەگێ .
ئێلچی ــ [١ــ ئێل + چێ] ، [کو. تو.] ، (نتـ.) کەسێکی پەیام و قســە و ڕاســپاردەی کەســێ یا هەیئەتێکی ئیجتیماعێ بۆ لایەکیتر دەبا . ☐ « ئەگەر هەڵنەستێ نەبێ بە ئێلچێ لە دۆی من ، نەیە شاری وێرانە چزێرێ ... » (تحفــە : جـ ١ ــ ٢٣٧) ★ باڵیۆز ، سەفیر ، قاسید .
ئێلچی‌گەری ــ (حمصـ.) پەیام گەیاندن ، هێنان و بردنی قســەی کەسێ یا هەیئەتێ بۆ لایەکیتر. ☐ « مێوانێنە ! مێر ئەمنی ناردۆتە کن ئەنگۆ بە ئێلچی‌گەرێیە . » (تحفە : جـ ٢ ــ ٩) .
ئێمە ــ (ز.) ، (کعر. ســنـ.) تە : ٢ــ ئەمە .
ئێمەگەل ــ (نتـ.) ، (ســنـ.) (جەمعی ئێمە) تە : ئێمەمانان .
ئێمەمانان ــ [ئێمە + مان (ئە : وێچواندن) + ٢ــ ئان/١] ، (نتـ.) ، (کعر.) خەڵــکی وەك (ئێمــە) ، ئەوانــەی وە ئێمــە دەچن ، ئــەو کەسانەی حاڵیان وەك حاڵی مەیە . ★ (مکـ.) مەمانان . ئێمەومانان . (سنـ.) ئێمەگەل .
ئێمەومانان ــ (نتـ.) ، (کعر.) تە : ئێمەمانان .
(ــ ئێن) ــ (پـ.) دەلکێ بــە دوای ناوەوە و ناوێکی تازە بۆ گەلێ لەو یاریانە دروســت دەکا کە لە کوردستان باون و پێوستە پتر لە تاکە کەسێ تێیاندا یارێ بکەن . :: تۆپــەڕاکردێن ، تۆپێن ، جگێن ، جەغزێن، زەرفێن، فینجانێن،ماتێن، مۆشێن ، نەردێن ، هەلۆکێن . ★ ئانێ . تێبـ ــ بە گشتێ ئەم پاشبەندە مانایێــکی (ئاڵوگۆر)ی تێــدایە و دەتوانی بەرامبــەری پێشبەندی لاتینێ Co بێ لە هەندێ ووشەی ئینگلیــزێ و فرەنســێدا وەکــو :

تعاون : ، هاوکاری cooperation
یا تعایش ، هاوژیانی coexistence

(ــ ئێنه) ــ (پـ.) به دوای صفه‌تێکه‌وه ده‌لکێ و ده‌یکا به ناو . :: ترخێنه (ترخ = ترش + ئێنه)، ڕه‌شکێنه ، زه‌ردێنه ، سپێنه ، شلکێنه .

(ــ ئێنی) ــ (پـ.) به دوای ناوی (ذات)ه‌وه ده‌نوسێ و ده‌یکا به ناوی مه‌عنا . :: کچێنێ (کچ) ، کوڕێنێ (کوڕ) ، چاوێنێ (چاو) ، بۆکێنی (بۆك) ، ڕه‌ببێنێ (ڕه‌ب ، خودا) .

ئێوار ــ (نا.) تم : ئێواره . :: ئه‌وه دنیائێواره با بڕۆینه‌وه ماڵێ . ★ (بکـ.) ئێڤار ، هێڤار . **ئێوارێکی دره‌نگ ــ** (نتـ.) کاتی زه‌رده‌په‌ڕ ، ئه‌و ده‌مه‌ی ڕۆژ نیزیکی ئاوا بۆنه .

ئێـواران ــ [ئێـواره + ٢ــ ئـان/٢] ، (نتـ.) هه‌ر ئـه‌و کاته‌ی که‌پێی ده‌کوترێ (ئێواره) و کاتێکی‌تر نا. :: ئێوارانیش پچێتـه مه‌کته‌ب هه‌ر باشتره له نه‌خوێندن .

ئێواره ــ [پهـ : ئێڤـاره‌ك] ، [ئێڤار + ٥ــ ئه/١] ، (نا.) ئاخر وه‌ختی ڕۆژ ، کـه ده‌که‌وێته پاش نیوه‌ڕۆیێکی دره‌نگ و ئاوابونی ڕۆژ. ★ (هو.) ڤێره‌گا .

ئێواره بازاڕ ــ (نتـ.) ١ــ بازاڕی چۆڵ و که‌م کڕیار له‌بـه‌ر دره‌نگه وه‌ختێ . :: وه‌ره وه‌ره هه‌ایکره هه‌ر چه‌ند زه‌ره‌رێش ده‌کا به‌ڵا ئێـواره بازاڕه قه‌یـدێ ناکا . ٢ــ (کنـ.) بازاڕی که‌ساد و بێ بره‌و . :: ئه‌وه ئه‌م بازاڕه بۆ وای لێهاتوه هه‌ر ده‌ڵه‌ی ئێواره بازاڕه .

ئێواره وه‌خت ــ (نتـ. ، صتـ.) ١ــ کاتی ئێواره . ٢ــ (مجـ.) دره‌نگ وه‌خت . □ « ئێواره وه‌خته ، جرپن به به‌خته » (خا. په‌ند ــ ٧٢) . تێبـ ــ ئه‌م ووشـه‌یه ئه‌گه‌ر (مبتدأ) بۆ ناوه و ئه‌گه‌ر به دوای ناوێکیشـه‌وه هات صفه‌ته . ★ ئێواره وه‌خته .

ئێواره وه‌خته ــ [ئێواره وه‌خت + ٥ــ ئه/١] تم : ئێـواره وه‌خت :: ئێـواره وه‌خته‌یێکی دره‌نگ بـه دێر و ژوانه‌وه گه‌ڕایه‌وه ماڵێ .

ئێوارێ ــ [ئێوار + ٤ــ ئێ] ، (بنتـ.) له کاتی ئێوارێدا . :: ئێوارێ وه‌ره ده‌چێته لای سمکۆ .

ئێوه ــ (ز.) ، (کعر. ، سنـ.) تم : ئه‌نگۆ .

ئێوه‌گه‌ل ــ (نتـ.) ، (سنـ.) تم : ئێوه‌مانان .

ئێوه‌مانان ــ [ئێوه + مان (ئه : وێچواندن) + ٢ــ ئان/١] ، (نتـ.) ، (کعر.) ئه‌وانه‌ی وه‌ك ئێوه‌ن . ★ (سنـ.) ئێوه‌گه‌ل .

١ــ ئێ ــ [پهـ : ئێ] ، (ئه.) ١ــ ئامرازی ئیزافه‌یه و (مضاف) و (مضاف الیه) تێك ده‌کاته‌وه :: کوڕێ لالۆ سـه‌رحه‌د ، ئـه‌ندامێ کۆری زانیاری کورد . تێبـ ــ ئه‌م ئامرازه ئه‌گه‌رچێ له په‌هله‌یدا (ئێ) بوه به‌ڵام ئێستا وه‌کۆ (ژێر = کسرة) ته‌له‌فوز ده‌کری و بـه هه‌ڵه له‌م شـوێنه دانوسـراوه . ٢ــ ئامرازی به‌یانی حاڵه و له سه‌ره‌تای ڕسته‌دا دێت . :: ئێ ده‌باشم ، ئێ نه‌ساغم ، ئێ

ڕەشی . ٣ـ (مک.) ئامرازی ماکایەتییە و دیاری دەکا کە فلانەشت ملکی فلانە کەسێکە . □ « ... پێغەمبەری خوای لە مەدینێ بۆ ، دنیا هەمۆ ئێ کافران بۆ ... » (تحفه : ج ٢ ــ ٢٢٢) . :: ئەم کتێبە ئێ برزۆیە ، ئەسپە شۆخەکە ئێ دلشادی بۆ ★ هێ ٤ـ لە پێش صفەتێکدا دێت کە (موصوف)ەکە نێرینە بێ :: ماشەللا کوڕی من ئێ گەورەیە .

٢ـ ئێ ــ [پە : ئیهـ .] ، (پـ.) بە دوای (ناو) و (صفەت)انەوە دەلکێ و حاصل مەصدەر و ناوی مەعنایان لێ دروست دەکا . :: گەورەیێ ، خۆشێ ، شادێ ، پاتشایێ ، تاریکی ، ڕۆناکێ ، نۆکەرێ .

٣ـ ئێ ــ [پە : ئیك] ، (پـ.) پاشبەندێکە صفەتێکی پێ دروست دەبێ کە پەیوەندێ و نیسبەت دەگەیێنێ . :: زمانی کوردێ ، ئەدەبی عەڕەبێ ، چای سێلانێ ، هەولێرێ .

ئێتر ــ [١ـ ئێ/٢ + تر (ئە : تفضیل)] ، ١ـ (صت. مبهم) کەسێك یا شتێکی کە لە هاوچەشنی خۆی جیاواز بێ ، هێچ نەبێ ، ئەو کەسە یا ئەو چتە نەبێ کە باسی کرابێ یا بە هەر جۆرێك بێ شتێکی لێ زاندرابێ . :: کاغەزێکی ترێشم بۆ نۆسێ ، پیاوێکی ترێشی لێبۆ نەمناسێ ، هێچی تر نەلەی هەر ئەوەندە بەسە . ★ ئێدێ ، ئێکە ، ئیدیکە . ٢ـ (تب.) ١) ــ (مبتدا) و (خەبەر)ی ڕستەیەك تێکدەکاتەوە و پێشیان دەدا (خەبەر)ەکە (مەعلۆل)ی ئەو (عیللەت)ەیەکە لە (مبتدا)کەدا باس‌کراوە و ئەو مانایانە دەبەخشێ : بۆیە ، پاشان ، ئەو جار ، لەمە زیاتر ، بەم حالە . □ « ... مێردە بێ ئارامێ گەیشتە ئەوپەڕی ئێتر خۆی پێ ڕاگیر نەکرا ...» (بلە : ژان ــ ١٢) ، « ... هەر ئەوەندە بۆ بالێ نەدەگرت گوتی ئێتر دەحەسێمەوە ... » (قزلجێ : پێکەنێن ــ ٨٤) ٢ـ لە وەلامی پرسیارێکا دەگوترێ و دەگەیێنێ کە ئەو کەسەی وەلام دەداتەوە نایەوێ وەلامەکەی (تەعلیل‌کراو)بێ و تۆزێکیش تۆڕەیێ پێشان‌دەدا :: ئەدێ کەوابۆ بۆچێ نەچۆیەوە سەرێکی لێ‌بدەی ؟ ــ ئێتر ! .

ئێجاب‌کردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ، (کعر.) پێداویستی کارێك یا شتێ بە (هۆ)یەك یا شتێکی تر . :: هێچ ئێجابی نەدەکرد ئەو قسەیە بکەی . ئێجاب بە هاتنیان ناکا. ئێجاب بەوە ناکا خۆتان ئەزیەت‌مەدەن .

ئێجادکردن ــ [عا. کو.] ، (مصت. مت.) ١ـ داهێنان ، دروست‌کردن ، هێنانە وجود .

□ « نابی ڕەئیس مەجلیسی ئەعیان »

« ئێجاد کوندەی تاریخی کوردان »

(سەلام ــ ١٩٥)

:: لەوەتـی خـودا ئەم دنیـایەی ئێجـاد کردوە شـتی وا نە بوە و نە دەشبێ . ٢ــ (مجـ.) پەیداکردن ، وەدەستهێنان. :: لە بن ئەرزیشبێ بۆت ئێجاد دەکا هەر تۆ و فەرتیکە کەشك .

ئێدێ ــ [١ــ ئێ/٢ + دێ] ، (تب.) ، (مک.) ١ــ تە : ئێتر /١ :: نامەیەکی دیشم بۆ نوسی . ٢ ــ تە : ئێتر ٢ و ٣ :: « . . . بەڵا ئەگەر خوێ بێتـام بێ بە چـی خوێ دەکرێ . ئێدی هیچ چتێك فایدەی نیە . . . » (ئینجیل : مەتی ــ ٩) . تێبـ ــ بەشی دوەمی ئەم وشـەیە (دێ) دەگـەڵ (دیت)ی پەهلـەوێ هەر بە مانـای (ئێتر) و (ئێدێ) یەکن . (تە : فرە ، پفا ــ ١٢٢) .

ئێدێکە ــ [ئێدێ + کە (ئە.)]، (صت. مبهم) تە : ئێتر. □ « . . . بەدەستێکی خەنجەری دەبانە ، بـە ئێدێکەی کێردۆکە . » (تحفە : ج ٢ ــ ١٨٥) :: کاغەزێکی دیکەشم بۆ نوسی .

١ــ ئێراد ــ [عـا.] ، (نـا.) ، (مک.) عەیبـە ، ڕەخنـە . :: زۆر ئێرادە پیاوی گەورە قسەی ناشێرن بکا . بەئێرادی مەزانە . ئەوەشیـان لێکرد بە ئێراد . تێبـ ــ ئەم وشـەیە ئەگەرچی عەڕەبییە ، بـەڵام ئـەو مەعنایانەی لە کوردیدا وەریگرتوە فڕی بەسەر مەعنا عەڕەبییەکەیەوە نیە . هس : ٢ــ ئێراد .

٢ــ ئێراد ــ [عا.] ، (نـا.) ، (کمر.) ١ــ داهات ، حاسڵ ، گشت ئەو پارەیەی لە کاروکاسبی ، یـان کشت‌وکاڵ دەست کەتێ دەکەوێ.

□ « یەك دۆ دێی داوەتێ سوڵتان
پەیی ئێتعامی تەعام »
« هەر یەکێکی بەقەدەر خەزنەیێ
ئێرادی هەیە »
(ڕەزا ــ ٣٨)

٢ــ هەمۆ ئەو پارە و پوڵانەی کە لـە ڕێـگای جۆربەجـۆرەوە دەڕژێنـە خەزێنەی دەوڵەتێك .

ئێرادگرتـن ــ [١ــ ئێـراد + گرتن] ، [عا. کو.] ، (مصت. لا.)، عەیب‌وعار دەرخستن ، ڕەخنەگرتن، ئیعتیڕازکردن . :: ئەوە چیـە هەر لە خۆڕا ئێرادان‌دەگرن .

ئێرادلێگرتن ــ [١ــ ئێراد + لێ (لە + ی) + گرتن] ، [عـا. کو.] ، (مصت. مت.) ١ــ عەیب لـە کارێك دەرخستن ، لە کاروکردەوە و قسەی کەسێك ڕەخنەگرتن . ٢ ــ بەڕاستنەزانینی کار یا قسەیەك . :: ئێرادی لێمەگرە هەر ئەوەنـدەی ئاقڵ پێدەشکێ ، دەتـوانێ صـەت ئێـرادی لێبـگرێ ، سەعـــاتێکە قسەدەکا شتێکی وای نەگوت ئێرادی لێبگێرێ .

ئێـرۆ ــ (نـا.) ، (مکـ.) ، پیت‌وبـەرەکەت ، خێروخۆشـی ، حاڵخۆشی تێروتەسەلێ . تێبـ ــ ا) لە زمانی پەهلەوێـدا : هێرتیـە . (هێر + ئێە (پـ : بەیانی حالەت) بە مانای دەوڵەت و دارایەت هاتوە. تە : (فرە : پفا ــ ٢١٦) ب) لە بن لەهجەی هەولێرێدا (هێر) مانـای بەخـت لەیـارێدا بەتـایبەتێ لـە (جگێن)دا دەبەخشێ .

ئێزرەم ـ [تو : ئێز = یوز = ١٠٠ + کو : رەم = درەم] ، (نت.) ، (کعر.) سەنگێکە بۆ کێشانەی شت ، چواریەکی حۆقەیەکە ، بەحۆقەی سلەیمانی نێزیکەی ٩٠٠ گرام دەبێ .

ئێست ـ (نا.) ، (مک.) وێستانێکی کەم ، راوەستانێکی پچوك . وازهێنان لەکاریّ بۆ ماوەیێکی کەم :: ئیستێك بگرە تا دەگەڕێمەوە ، ئیستێکی پێ نەچوو دەورەیان‌دان و هەمویان چەك کردن . (عا.) لەحزە (لحظة) .

ئێستبوەت ـ [؟] ، (نا.) ، (مک.) تە : ١ـ ئالەت/١ و ٢ . هس : (بک.) ئێستۆت (بێتبار) . تێب ـ زۆر لەوە دەچێ ئەم وشەیە ئەسلی تورکی بێ و لە وشەی (ئیستی) ئازربایەجانی بەمانای گەرم و تیژ و (ئوت = گیا) پێکهاتبێ کە بەسەریەکەوە دەکاتە (ئیستی‌ئۆت) یانی (گیای‌تام‌تیژ) ، ئازربایەجانی خۆشیان وشەی (ئیستۆت) بەمانای ئالەت بەکاردێنن .

١ـ ئێش ـ (نا.) ، (کعر. ، سن.) ١ـ کۆششتێکی سەرفدەکریّ (بەهێزی مێشك ، دەست‌وبازوی ئینسان یا هەر سەرچاوەیێکی دیکەی هێز) بۆ بەرهەم‌هێنان ، دروست‌کردن ، سازکردن ، ڕێکخستن و ... ی ماددەیەك ، شتێك یا مەسەلەیەك و ... ٢ ـ هەر کۆششتێکی ئینسان بۆ وەدەست‌هێنانی بژێوی خێزانی خۆی‌دەیکا . :: ئەم کابرایە لەوەتی هەیە ئێشی دارتاشییە ، خدر گوێ‌ناداتێ هەر ئێشێکی دەست‌کەوێ دەیکا .

□ « هەمو بێ‌ئێشن و بێ‌کار و تەوەززەل »
« ورگ پان و مل ئەستور و سەلك زل »
(مەلا : گە ـ ١٣)

٣ـ هەر مەسەلەیەکی جێ‌بەجێ‌کردنی پێبویّ . □ « ... کاوە بە ئیشێك چوە دەری زۆرەکە ... » (بلە : ژان ـ ١١١) .

□ « بەڕێشی گرژ و پرچی پڕ لە ئەسپێ »
« بناغەی ئێشی کوردان چۆن ئەچەسپێ »
(مەلا : گە ـ ١٣)

٤ـ کردەوە . « بەئێشی تۆش ناشێ بەلام چارنیە ، « بە قوربانی ئێشی خوابم کەسێ تێ‌ناگا » . ★ کار ، (بک.) خەبات ، (با) شۆل .

ئێش بە دەست ـ (نت. ، صت.) ١ ـ ئەو کەسەی بەکارێکەوە خەریکبێ . ٢ـ کەسێکی کاری لە دەست بێ ، بتوانی لە دەزگایەکی دەولەتیدا کاران ڕاپەرێنی .

ئێش لە دەست‌هاتن ـ ١ـ تێن و توانی کارکردن لە کەسێکدا هەبون . هەمو ئێشێکی لە دەست دێ و قەت دانامێنێ . ٢ـ (مج.) دەستەلاتدار بون . :: زۆر ئێشێ لە دەست دێ ئەم ئێشە هەر بە وێ دەکرێ . تێب ـ تورکیش ئەم وشەیە بەکاردێنن و بۆیە هەندێ کەس واتێدەگەن کە لە تورکی وەرگیراوە ، بەلام ئەمە

ڕاستنیه و دەگەڵ (ئێش) لـەیەك ڕێشەن .

٢ــ ئێش ــ [ٲ] ، (نا.،) (مک.) زللەیە ، کە لە پشت مل دەدرێ ★ (کعر.) تەوقـات . (کـێ.) دۆق . تێب ــ ئەم ئێشە نیشانەی بەسـوك زانێنی ئەو کەسەیە کە لە پشت ملی دەدرێ ، جاروبارەش بۆ گاڵتـە و گـەپدەکرێ و بەســتراوە بـە کەسەکانەوە .

٣ــ ئێـش ــ (ئم.) بـەدوای وشەیێـکەوە دەلکێ و ئەو مانـایانە دەخـاتە نـاو رستەکەوە : ١ــ هەروەها :: ئێوە بڕۆن منێش‌دێم . ٢ــ وەك یەکـێ لەلانـی حـاڵ و میقدارەوە لە نێوان دوو شتـا یا دوو کەسـاندا . :: کوڕەکەی خاڵندێش لەوێ بو . ٣ــ تەنانەت . :: «... ئێسـتاکە لـە قەندیـلێش بـەفر نەکەوتـوه . قامۆسێـش تەمـاڵ ناگرێ ...» (قزلجی : پێکەنین ــ ٥٤) . ٤ ــ ئەگەرچـــێ ، هـەر چەندەکە :: نانەکە ڕەشێـش بـۆ بەڵام برسێ بۆین هەرخواردمان . سێ گوللەشێ بەرکەوت بەڵام هێچی لێ‌نەهات . ٥ــ با . دەبا . بـڵا . □ « بش‌فڕی هـەر بزنـە » . :: چاوێشی دەرێ بەڵام ئەم قسەیە وا نیە . ★ (هو.) ئێـچ . (بکـ.)ژی . تێب ــ ١) ئەم وشەیە دەگەڵ فیعلدا بەشێوەی خوارەوە بەکاردەهێنرێ : أ) لە فیعلی (ماضی)دا دەخرێتـە نێوان رەگی فیعل و زەمیرەکەیـەوە. کوشتێشم ، خواردوێشمە . ب) لە (ماضی‌نەقلی) و (مضارع)دا بەدوای نیشانەی (مضارع)ەوە دێت . :: دەشێ کوشـتم . دەشـێ‌کوژم و هێچێش‌نابێ . ج) لەو فیعلانەدا کە مەصدەرەکەیـان (مـرکب)ە یـا پێشبەندی فیعلیان هەیە دەخرێتـە دوای کەرتی یەکەمی مەصدەرەکەوە. :: لێشـمدا، هەڵێشی گرت، بەرێشی دایەوە کەچێ نەشکا . لێشێ دەدەم، هەڵێشـی دەگـرێ . بەرێشــی دەداتەوە. د) لە دوو سێغەی (ئەمر(و (شــەرتێ)دا دەکەوێتـــە دوای نیشانەی (ئەمر)ەوە . :: ئالێك بکە بەر ئەسـپەکە و بشی‌بەسـتەوە . ئەگەر بشمکوژن . بشی بردبا کەس نەبۆ دەستێ بگرێ . ٢) لە کاتێـکا بەدوای وشەیێکدا بێت کە بەیـەکی لە دەنگ‌بزوێنـەکان دوایی هـاتبێ تەنیا (ش)ەکەی دەمێنێتەوە . :: میرزاش قسەی‌کرد. حەمەش هات. ئالو بالوش میوەیێکی کوردستانە . نان و دۆشـمان چنـگ‌نەکەوت . گەنمەشامێـش دەکـرێ بەنـان . پیرێش چـوم هـەر لەوێ‌نەبـو . جاروبـارە بەم حاڵەشـەوە تەنیـا دەنگی (هەمـزە)کە دەسـوی . :: مێرزایش ، ئالوبالویش ، دۆیش . ٣ــ ئەم وشەیە ، بە قسەی ژابا لە زمانی ئاوێستایدا (زی)یە کە هەر (ژی) ئێستای لەهجـەی بـاکوری خۆمانە (تە : ژابا ــ ٢٣١) و لـە زمـانی پەهلەوێـدا وەك ئێستـای هەورامێ (ئێچ) بوە کە لە (ئێ = ئامرازی تێك‌بەستن) و دەنگی (چ) پێکهاتوە . (تە : فرە ، پفا ــ ٨٧).

ئێش‌کردن ــ (مصت. لا.) ١ــ

کارکردن ، بەکارێکەوە خەرێك‌بوون ، بێ‌کارنەبوون . ٢ـ بەجێ‌گەیاندنی ئەو پێویستەی بۆ ئەندامێکی لەش یا مەکینە یا دەزگایەکی کۆمەلایەتی رەچاوکراوە . :: مێشکی ئێش ناکا (ناتوانێ‌بیربکاتەوە) . سەعاتەکەی شێرکۆ باش ئێش‌دەکا. بزانە ئوتۆمبێلەکە ئێش دەکایان نا ؟ تەلەوێزیۆن بەرۆژئێش ناکات . دابیرەکانی دەولەتی رۆژی هەینی ئێش ناکەن . **ئێش‌تێداکردن** ـ (مصد. مت.) ١ ـ خەرێك‌بوون بەسازکردن و دروست‌کردنی شتێك. :: ئەوە شەش مانگە ئێشی تێدادەکەن هێشتا دوو چاوە خانوویان پێ تەواونەکراوە. چاکەتە تەواوبوە و پانتۆلەکەش ئێشی تێدا دەکەن . ٢ـ خەرێك‌بوون بە چاك‌کردنەوەی شتێکی لە کارکەوتوو . :: دیواری حەوشەکەیان رۆخاوە ئێشی تێدادەکەن . ئەوە خۆ هێشتا ئوتومبێلەکە هەر لەوێ کەوتوە هیچ ئێشتان تێدا نەکردوە .

ئێشکەر ـ ١ـ (نفا.) ئەو کەسەی بۆ پەیداکردنی بژێوی خۆی و خێزانی توانست و هێزی کارکردنی خۆی دەخاتە گەڕ . ٢ ـ (صفا.) کەسێکی چاك هەلدەسوڕێ و کاران زادەبەرێنێ . ئەوەی حەزی لە ئێش‌کردنە . :: ئێشکەری وەك خۆی هەر نابێتەوە . ئێشکەرمان زۆرە بۆیە حالمان وا خۆشە .

ئێکە ـ (تب.) ، (سیم.) تە : ئێتر/٢ .

□ « کورد ئەوەند کوردن بە صەد شەیتان لە کوردێ ناکەون »
« ئێکە خەلقێ بۆچی بۆ خۆی دەردی سەرپەیدا ئەکا »
(کوردێ)

(ـ **ئێلکە**) ـ (پب.) بە دوای ووشەوە دەنوسێ و گیانی پچکۆلەیی بەبەردا دەکا . :: چاوێلکە . بەرگاێێلکە . تراوێلکە .

(**ئێلە**) ـ (پب.) بەدوای وشەوە دەلکێ و پچکۆلەی دەکاتەوە . □ « خالێلەی رێبوار زیم لێ‌گۆڕاوە ، دەچمە ئەو مالەی یارم تۆراوە »
(فۆلکلۆر) :: بابێلە . مامێلە . نەرمێلە .

ئێمان ـ [= عا : ایمان] ،(نا.) باوەڕ ، بڕوا (دینی و کۆمەلایەتی) □« ... زولمەت دنیای داگرتوە خوا رەحم بە ئێمانەکەمان بکا . (قزلجێ : پێکەنین ـ ٦٦).
«فەرموی نیشانەی تێکچوونی جیهان»
«بێ‌باوەڕیە و زەعیفی ئێمان»
(پیرەمێرد ـ ٢٥٦)
:: خوا ئیمانت داتێ ، ئێمانت سلامەت بێ ، ئێمانت لێ نەستێنێ، ئێمانم بە خەباتی میللەتی کورد بەقەوەتە ..

ئێماندار ـ [عا. کو.] ، (صفا.) ١ـ کەسێکی باوەڕێ بەدینی ئیسلام هەبێ . :: خوا عافوێ‌کا ئیشاللا لە رێزی ئیماندارانە و دەچێتە بەحەشتێ. ٢ـ کەسێکی باوەڕی (بەهەرچێکی‌بێ) بەهێزبێ .

ئێمان‌هێنان ـ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) ١ـ پەیداکردنی

باوەڕی بە ڕێوشوێنی دینێ یا بیروباوەڕێکی سیاسێ و کۆمەڵایەتێ (بەگشتێ) . ٢ــ موسوڵمان بۆنی یەکێکی غەیرە موسوڵمان (بەتایبەتێ) .

(ــ ئێن) ــ (پ .) بەدوای صفەت و ناوانەوە دەلکێ و صفەتێکی تازەیان لیدروستدەکا . :: ڕەنگین ، زێڕین ، دێرین ، نەخشین ★ ئن . تێب ــ هەرچەندە پاشبەندی (ئن) و (ئێن) هەردۆکیان پاشبەندی صفەتسازن ، جیاوازی لە نیوانیاندا هەیە، هەرچێ (ئێن)ە صفەتی چاکەی پێسازدەبێ لە حالێکا ئەو صفەتانەی (ئن) دروستیاندەکا صفەتی خراپەن . بن لەهجەی سلەیمانێ بە وردی چاوەدێری ئەم جیاوازییەی تێدادەکرێ ، بەلام (موکریانێ) تێکەلیاندەکا ، بۆ نموونە لە باتی (زێڕین) و (شیرین) دەگوترێ (شیرن) و (زێڕن) .

١ــ (ــ ئێنە) ــ (ئە .) ئامرازی بانگکردن و ڕۆیقسە تێکردنە (خطاب و نداء) بۆ جەمع ، بە دوایێ صفەت و ناوەوە دەنوسێ ، گەلێ جار ئامرازێکی تریش (ئەی ، هۆ، هەی) دەخرێتە پێش ووشەیێکی کە بەم ئامرازە دروست دەبێ . :: هۆ خەلکینە ، هەی جوامێرینە .

□ « ئەی کوردینە ، ئەی مەردینە . . . » .

□ « خزمێنە مەدەن پەنجە لەگەل عەشرەتی جافا »

« مێرۆلە نەچێ چاکە بە گژ قوللەیی قافا »

(ڕەزا ــ ٣)

٢ــ (ــ ئێنە) ــ (پ .) بەئاخری ووشەیێکەوە دەلکێ و دەیکا بە صفەت بۆ ووشەیێکی تر ، کە بە هەرتکیان (صفت و موصوف) ناوێکی تازە پێکدێنن . :: ئەسپەدارینە ، شیرە بەفرینە ، کالەمۆینە (مۆیینە)، کتکە نەوتینە ، کۆلکەزێڕینە ، مێرگەنەخشینە . تێب ــ هەم ئەم پاشبەندە و هەم (١ــ ئێنە)ش کاتی بە ووشەیێکەوە دەلکێن کە بە یەکێ لە دەنگبزوێنەکان دوایێ هاتبێ ئەوادەنگی (هەمزە) باتی ئەوەی بسوێ و لەناوبچێ دەبێتە دەنگی (ی) :: برایینە ، مۆیینە ، دۆیینە و ئەوجار دەنگبزوێنی (ێ) لەبەر قورسێ تەلەفوز فڕێ دەدرێ :: براینە ، مۆینە ، دۆینە .

★ ★ ★

هێندێ سەرچاوەی دیکە کە بۆ ئەمبەشە کەلکیان لێوەرگیراوە

۱/۸۱ ـ **ئاسک** : (شانۆگەریەکی شیعریە لە پێنج تابلۆدا) ، شێرکۆ بێکەس، لە (چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد) بەغدا ، ۱۹۷۸ [ئاسک] .

۲/۸۲ ـ **ئاگر و گوڵ** : خالید دلێر ، بەغدا ، ۱۹۷۰ [ئاگر] .

۳/۸۳ ـ **دیوانی مەحوی** : (مەلا موحەممەدی کوڕی مەلاعوثمانی بالخی) لێکدانەوە و لێکۆلینەوەی مەلا عبدالکریمی مدرس و محمدی مەلا کەریم ، لە (چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد) بەغدا ، ۱۹۷۷ [مەحوی] .

٤/۸٤ ـ **دیوانی وەفایی** : (میرزا عەبدوڕڕەحیمی سابلاخی) ، لێکۆلینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی ، لە (چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد) ، بەغدا ، ۱۹۷۸ [وەفایی] .

٥/۸٥ ـ **فرهنگ لری** : (فەرهەنگی زمانی لوڕی) ، گردآوردەء حمید ایزد پناه (انجمن فرهنگ ایران باستان) ، تهران ، ۱۳٤۳ [لوڕی] .

هێندێکی دیکە لە کورتە نیشانەکانی ناوی : سەرچاوە ، دانەر و بلاوکەرەوە کە لەم بەرگەی « قاموس » زیادکراون .

نیشانە	ناوی سەرچاوە ... و ژمارەی لە لیستەی سەرچاوەکاندا	
ئاسک	شانۆگەریەکی شیعریە لە پێنج‌تابلۆدا	۸۱/۱
ئاگر	کۆمەڵە شیعری مامۆستا خالید دلێر	۸۲/۲
بیکس	مامۆستا شێرکۆ بێکەس (شاعیرو ئەدیب)	ـ
دلێر	مامۆستا خالید دلێر (شاعیرو ئەدیب)	ـ
قزلجی	مامۆستا حەسەنی قزلجی (نوسەر و ئەدیب)	ـ
لو	لوڕی (یەکێك لە بن لەهجەکانی لەهجەی جنوبی زمانی کوردی)	
لوڕی	فرهنگ لری ـ فارسی	۸٥/٥
مەحوی	دیوانی مەحوی	۸۳/۳
نێو	لەهجەی ناوەندی زمانی کوردی	ـ

ب

١ ـ ب ـ یەکێکە لە دەنگەکانی زمانی کوردیی ، لەو ئەلفوبێتکەیەدا کە ئێستا کوردیی پێ دەنوسرێ بە چوار شێوە خۆ دەنوێنێ : ١) لە سەرەتای وشەدا (بـ) ، ٢) لە نێوەڕاستا (ـبـ) ، ٣) لە دوایی وشەدا (ـب) ، ٤) بە سەربەخۆیی (ب) ، ناوی پیتی نیشانەی ئەم دەنگە (بێ)یە .

٢ ـ ب ـ (پێبف .)١ـ دەچێتە سەر ڕەگی فیعل و فیعلی ئەمری لێ دروست دەکا :: بخۆ ، بچۆ ، بڵێ ، بنوسە ، بڕۆین ، بنوین . □ « ئەوە جلان دەشۆی دە بشۆ بشۆ ! » . تێب ـ لە جیرانەتی هەندێ دەنگاندا ، دەنگی (پ)ی لێوە دێت . بخۆ ، پشۆ . ٢ ـ دەچێتە سەر ڕێشەی هەندێ مەصدەران و (ناو)یا (صفەتی فاعیلی)یان لێ پێکدێنێ :: بگێڕ ، لە (گێڕان) ، بگر ، لە (گرتن) ، بخۆر ، لە (خواردن) ، زۆربڵە ، ڕەش‌بگیر ، (بلوێر) (بلۆر)، بکوژ . تێب ـ ئەو صفەتانەی بەم (پێبف .)ە دروست دەبن ڕەنگی (مبالغە)یان پێوەیە .

١ ـ با ـ (بنـ .) وەڵامێکی ئێتجابییە بۆ پرسیارێکی بەشێوەی (سەلبی) بکرێ :: ئەرێ نەچویە ماڵی خاڵت ؟ ـ با . **بابا** تەئکیدێکی زیاتری تێدایە هەر بەو شێوەی سەرەوە :: هەر نەچویە لای دوکتۆر ؟ ـ با با چوم . ٢) وەڵامێکە قسەیەکی پێ (نفی) دەکرێ کە (نفی) کارێکی کردبێ :: تۆ بێ و ئەو کتێبەم بۆ ناهێنیتەوە ! ـ با با بۆت دێنمەوە مەترسە ! .

٢ ـ با ـ (ئە .) ئامرازی سوربونە لەسەر شتێ ، کارێ ، . . . و ئەم مانایانە دەبەخشێ : بهێڵە، لێبگەڕێ ، بهێڵن ، لێبگەڕێن، :: با بڕۆین ، با بچن ، با سبەینێ بێتە لام ئیشەکەی بۆ جێبەجێ دەکەم،جا با واشی گوتبێ قەیدێ ناکا . ٢ ـ ئامرازی شەرتە :: ✍ بابێ‌بێتنم خۆم دەزانم چی پێدەڵێم (ئەگەر دێتم . . هتد) . **دەبا** ـ (ئمت .) بۆ تەئکیدە لە هەردو حاڵەتەکەی سەرەوە دا :: دەبا بڕۆین ، دە با بێ‌بێتنم ★ (مک .) بلا/٢ .

٣ ـ با ـ [ست : ڤاتە ، په : ڤات] ، (نا .) ١ ـ ئەنجامی بزوتنەوە و جوڵانی هەوایە ، کە لە ناوچەیەکی ئەوشار(ضغط) بەرزەوە بۆ لایەکی ئەوشار نزم ڕەوانە دەبێ ★ (بک .) با ، بێ . (فیـ.) باگ (لو .) بای . **بایوادە** ـ (نت .)

تە : بای وەعدە . **بای وەشت** ـ
(نت .) بایەکی سۆکە کە بارانی بە
دوادا دێت . **بای وەعدە** ـ [کو .
عا .] ، (نت .) بایەکە هەژدە
ڕۆژی بمێنێ بۆ نەورۆز هەڵدەکا و
بەفر دەتوێنێتەوە □ « بای وەعدە
بەفری بردەوە یەخبەندی کردەوە +
خەملیوە گوڵ ، وە شەڕاژاتی جەمرە
مردەوە » ، (حاجی : گە ، ل ـ ٣٣)
● **بە بایە و بە بارانێ لە عومرێ
بەفرێ کەم دەبێتەوە** ـ (کن .) بە
هەر بارێکدا بێ هەر زیان دەبێنێ ،
کارێکی لە هەمو سەرێکەوە
زەرەربێ .

نە بای دیوە و نە باران ـ (کن .)
وەك هیچی لێ ڕۆنەدابێ و هیچی
بەسەر نەهاتبێ تەمبێ‌گرتو نەبوە.
هەتا با لەم کونەوە بێ ـ
(کن .) تا حال بەو جۆرە بێ کە
هەیە ، تا وەزع ئاوابێ . **بای
باڵدان** ـ (مصت. لا.)پیاسە و
ڕۆیشتنی لەسەرخۆ و بە
نیازی ئیسراحەت و هەوا خۆری .
٢ ـ بەرهەمی جۆلاندنی هەوا بە
ئامرازێکی دەسکرد :: بای پانکەش
هەر گەرمە. ٣ـ گاز (غاز)ێکی لە
زگی ئادەمیزاد و هەندێ گیانداری
ترا ، لە دەرۆنی (دەزگای هەزم)دا
کۆدەبێتەوە تێبـ ـ ئەم (غاز)انە
ئەگەر لە (مەعدە)دا بن بە ڕێگای
گەرۆدا (قرپ و قڕقینە)و ئەگەر
چۆبنە ناو (ڕێخۆڵە) کانیش ، ئەوا
بە ڕێگای خوارەوەدا (تڕ ، تس) دەر
دەچن :: منداڵەکە بایەکی لێ بۆوە
دایکی چەپۆکێکی پێدا دا . ٤ ـ
یەکێکە لەو چوار (عنصر)ەی کە
زانایانی پێشو وایان دانابو هەمو
شتێکی ئەم دنیایە دەچێتەوە سەر
ئەوان (خاك ، ئاو ، ئاگر ، با) .
٥ ـ لوتبەرزێ ، غرور ● **بای
زەگوێیان نیشتوە** ـ (کن .) خۆی
لێ‌گۆڕاوە ، مەغرور بوە . **خۆ بادان**
(مصت. لا.) ، أ) فێز و ئیفادە
لە خۆ دیاری‌کردن ، دەعیە و تەکەبور
فرۆشتن ، . ب) ڕاسان و
تۆڕەبون بۆ پەلاماردانی کەسێ . ٦ ـ
ئێش و ئازارێکی لە لەشی ئینساندا
جێ‌گۆڕکێ دەکا و هەر جارە لە
شوێنێکی سەر هەڵدەدا (تە :
باداری). **بای مەمبارەك** ـ (نت.)،
(مک.) تە : بای سور :: سوری
محەممەدی خات بە سێ بای
مەمبارەکێتی . **بای سور** ـ (نت.) ،
(مک.) نەخۆشێکە توشی پێستی
لەشی ئادەمیزاد دێت و
دەی‌پەنمێنێ و ڕەنگی سورێکی
مەیلە و مۆر هەڵدەگێرێ ،
ئاوساویەکەی تا توێژی بنەوەی
پێست دادەخزێ ، زیاتر لە دەم و
چاو دەدا و یەك لەیەکی دەگرێتەوە،
مێکرۆبی ئەم نەخۆشیە (ستریپتۆکۆك
Streptococque)ە و بە زاراوەی
بژیشکی نەخۆشییەکە
(ئیریسیپیل Erysipele)ی
ناوە . ★ بای مەمبارەك . (سن .)
بنەوشێ. (جنو.) بای سور . تێبـ ـ
لە کوردەوارێدا بۆ چارەکردنی ئەم
نەخۆشیە (چاك)ی تایبەتی لە
گەلێ شوێنی کوردستان هەن ،
نەخۆش لە ڕۆژێکی چوارشەممۆدا

دەچێتە سەر (چاك)ی و گیسك یا
کەڵەبابێ لە ناو (قسن)ەکەیدا
دەکوژێتەوە و هەندێ لە گڵی
سەر (چاك)ەکە تێکەڵ بە خوێنەکەی
دەکا و دەو جێگایانەی لەشی دەدا
کە بای سوری گرتوە . ٧– (مجـ.)
، أ) هیچ . ب) بێ‌فایدە .
□«ئەگەرچی قەنەکەی تۆ کارەبایە»
« بەڵام تەرکی بکە ، ئەم کارە بایە »
(نالی : گه – چ)
:: با هەر قسە بکا وەبزانە بای دێ.

٤ – با – (نا .) پێچ ، خول ،
باد □ « بای دەدا و بای دەدا » ::
بەنەکەی باداوە .

٥ – با – (نا .) قیمەتی شتێك ،
نرخ :: ئەم‌کتێبە بایی چەندە ، ئێمڕۆ
بایی نێو دینار هەر ماستیان کڕیوە
★ (بك .) بەها .

٦ – با – (نا .) ئارەزو و
هەوەسێکە لە (دێل) ی هەندێ
گیانداری چەشنی (سەگ) دا پەیدا
دەبێ و هەوای جوت‌بون دەگەڵ
(گوڵ) دەکەوێتە سەری :: باغەباغە
وەبا هاتوە . تێب ، لە زمانی فارسی و
عەرەبیدا (باه) بە مانای (هێزی
جنسی) بۆ ئینسان بەکاردێت ،
بەڵام ئەم وشەیە لە زمانی کوردیدا
بۆ هەندێ گیانداری وەکو سەگ و بە
تایبەتیش بۆ سەگ بەکاردێت
★ (سن .) هۆك . هس : (لو .)
هۆك = وازوازی .

١– باب(نا.)، (مك.) ١– نێرینەی
ئادەمیزاد کە ژنی هێنابێ و منداڵی
بوبێ ، دەبێتە بابی منداڵەکان . ٢ –
(مجـ .) هەر ئەو حاڵەتەی ژمارە
(١) بۆ هەندێ گیانداری کەوێ وەکو
ئەسپ و . . . □ « لە ئێستریان
پرسی بابت کێیە ؟ کوتی: خاڵم
ئەسپە » ، (فۆلکلۆر) . تێب –
ئاوێستایی هاو مانای ئەم وشەیە
زۆر گۆڕانی بەسەر هاتوە : پەتەر
پیتەر ، پتەر ، پیتهەر ، فیذر (تە :
یکد ، پد . ج ٢ ، ل – ١١) و تەنیا
لە لەهجەی جنوبی زمانی کوردیدا لە
قالبی (پیەر) و لەبن لەهجەی
سلەیمانیشدا لە وشەی
(باوەپیارە) دا دەبینرێ ، کەچی
زمانی فارسی (پدر) و فرەنسی
(پێر) و ئینگلیسی (فاذر)یان
پاراستوە. بەڵام ئەم وشەیە (١–باب)
لە (پاپ)ی پەهلەوی کەوتوتەوە
(تە : ژابا – ٣٣) . هس : پاپەك،
پاپەکان ، بابەك ، بابەکان (بک .)
باڤ . (کمر .) باوك ، باو .
(جنو.) پیەر ، بۆوە .

٢ – باب – (صـ .) ، (کنیز.)
١ – شایان ، لایق (بۆ شتێك).
٢ – ڕێ‌وشوێن . ٣ – دەستە ،
جماعەت :: نۆکەرباب
بابی ددان – (سن.) هەر خواردنێکی
بە دڵی ئینسان بێ ، هەر شتێکی
دەگەڵ سەلیقەی کەسێ ڕێك بکەوێ
★ باو ، مۆد .

٣ – باب – [عا .] ، (نا .)
١ – دەرگا ، دەروازە . ٢– بەشێکی
کتێب .

بابا – (نا .) ، (کك) ١ – تە :
باپیر . ٢ – کەس ، شەخس ::
بابایەکی وەکو شێرۆ چی بەسەر ئەو
جۆرە کارانە داوە . ئێمە بابایەکی

فەقیرتین دانومان دەگەڵ ئەوان ناکولێ . ٣ ـ تم : بابە / ٤ .

بابان ـ [١ ـ باب ١ + ٢ ـ ئان /١] ، (نت.)ماڵە باوکی ئافرەتێك تێب ـ أ) ئەم ووشەیە ئەگەرچی لە باری زمانەوانییەوە جەمعی (باب)ە ، بەڵام قەت بەم مانایە دەکار ناکرێ و ناگوترێ : (بابانی ئەفراسیاو هەموی پیاوی چاك بون) و بو ئەم مەبەستە (باب و باپیر ، بەکار دێت . ب) ئەم ووشەیە بەم مانا مەجازیەشی کە بە تەواوێ وەکو حەقیقی لێهاتوە ، تەنیا بو ئافرەت دەگوترێ . ★ باوان ● **بابانت خرا (پ) بێ** (کن .) توك و نزایە و تەنیا لە ناو ژناندا باوە ، گەلێ جار هەر وەکو قسەیەکی ئاسایێ دەگوترێ و لە دڵان گران نایە ، بەڵام لە کاتی دەمەقاڵێ و شەڕە دندوکێدا بە (جنێو) حیساب دەکرێ و شەڕەکە بەتینتر دەکات. ★ بابانت شێوێ ، بابانت کوێربێتەوە . **بابانتشێوێ** ـ (کن.) تم : بابانت خرابێ . **بابانت کوێربێتەوە** ـ (کن.) تم : بابانت خرابێ .

بابان وێران ـ (صمف.) کەسێکی ماڵە بابی وێران بوبێ . تێب ـ ئەم ووشەیە لە ناو ئافرەتاندا دەکار دەکرێ و شەرتێش نیە کە ئەو ژنەی بەم صفەتە زوی قسەی تێدەکرێ بە ڕاستی توشی بەڵایەکی وا بوبێ .

بابابردوله ـ [بابابردو+ئەڵە/١]، (صمف .) تم : بابردەڵە . تێب ـ لەم ووشەیەدا (و)ی ووشەی (بابردو) دەگەڵ (ئە)ی (ئەڵە/١) تەرکیب بوە و (ئو)ی لێ پەیدا بوە . تەنیا خوالێخوشبو مامۆستا گیو ئەم ووشەیەی لە (مەهاباد)ا نوسیوە .

بابردو ـ [٣ ـ با/١ + بردو] ، (صمف.) ، (مج.) هەر شتێکی لەدەس دەرچوبێ . ● **دوای کڵاوی بابردو** (کەوتن ...) ، (کن.) کاری بێ نەتیجەکردن ، هەوڵدانێکی نەگاتە ئەنجام .

بابردەڵە ـ [بابردو + ئەڵە/١]، (صمف.) ، (مک.) ١ـ هەر شتێکی سوکەڵەی با بتوانێ ڕایڕفێنێ . ٢ـ (مج.) ئینسانی بێ تاقەت و کزەڵوکە . □ « منێش بابردەڵەی بەر گێژەڵوکەم + دەمێك لەو قوڵکە، تاوێك لەو چلوکەم » ، (هێمن) . تێب ـ لەم ووشەیەدا (و)ی ئاخری (بابردو) دەگەڵ (ئە)ی سەرەتای (ئەڵە/١) تێك هەڵەنگوتون و (ئە)یەکە (و)یەکەی داپوشیوە و لەناوی بردوە .

بابڕ ـ [٣ ـ با/١ + بڕ (بڕین)]، (صفا.) حاڵی سمێڵی زور گەورە و ئەستور .

بابنە پێچ ـ (نت .) ، (مک.) گیایەکی بونخوشی لاسك سەوزی بارێکی گەڵا ووردی بەهاریە ، گوڵی سپییە و لە ناوەڕاستیا توزێ زەردە و بونی خوشە ، بو هەندێ داودەرمان بەکاردێت ، زیاتر گوڵەکەی ئیشك دەکرێ ، وەکو (چا) دەمی دەکەن و دەیخونەوە یارمەتی (هەزم) دەدا و ئەگەر خەستبێ ،

بۆ (ڕه‌وانی) باشه . ★ بابۆنه .

باب و باپیر ـ (نت .) چه‌ند پشتی ئینسانێك . ★ باووباپیر .

بابۆ ـ [٥ـ با/٦ + بۆ (بۆن)] ، (صت .) ، (مک.) حالی گۆلـه صه‌گێکی به‌شوێن دێڵـه به‌بادا هه‌لوه‌دابێت . // به‌با .

بابۆله [٤ـبا + ب ؟ + ئۆله/٢] (نت.) ١ـ (مک.) نانی لۆل‌دراو که پێخۆرێکی زیاتر (ماست ، په‌نیر ، ڕۆنی که‌ره ، ...) و ئه‌و جـۆره شتانه‌ی ده ناودا بێت . ساندویچی کوردیٚ . ٢ـ (سن.) مندالی ساوا که ده پارچه‌یه‌که‌وه پێچرابیٚ و به‌سترابیٚ ★ (مک.) قۆنداغه ، مه‌لۆتکه . (لو.) قۆناغه . ● **کردنه بابۆله** ـ أ) دانانی هیندیٚ پێخۆر له ناو نان و پێچـانه‌وه‌ی :: کوڕم ڕۆنه‌که ده ئانه‌که هه‌لسۆ بێکه بابۆله و بێخۆ . ب (ـ که‌سێك) ؛ (مج.) تێکه‌وه‌پێچان و زاڵبۆن به سه‌رێدا :: کوڕه له‌سه‌ر پـه‌ت و سینگی خۆت دانیشه، ده‌نا هه‌لستم ددت‌که‌مه بابۆله . **بابۆله‌ی باسك** ـ (نت.) ، (کن .) ئه‌ستۆرایی قۆلی ئینسان ★ (سیم.) بازۆله .

بابۆله پێچ ـ (نت.) ، (سن.) تێزمالکه په‌ڕۆیه‌که مندالی ساوای پیٚ ده‌پێچنه‌وه .

بابۆله پێچ‌کردن ـ (معت. مت.) ، (سن.) پێچانه‌وه‌ی مندالی ساوا به شکلی مه‌لۆتکه .

بابه ـ [١ـ باب /١+ ٢ـ ئه /١]، ١ـ ووشه‌ی (باب)ه و له حاله‌تی بانگهێشتن دایه ، مندالانی باوکێك ـ بۆ (خطاب) و (نداء) به‌کاری دێنن ★ باوکه ، باوه (بکر.) بابۆ . ٢ ـ (مج.) گه‌وره‌ش بۆ ڕۆی قسه ده‌ که‌سیٚ‌کردن به‌کاری دێنیٚ :: بابه‌گیان ئه‌و قسانه‌ی تۆ ئاسمان و ڕێسمانێش تێن . ٣ـ (مج.) جاروباره خـۆی ده‌بێته ئـامرازی بانگهێشتن :: بابه ! خه‌لکینه، بابه! عاله‌مێنه ، بابه ئه‌ی خه‌لکی گه‌ڕه‌ك ئه‌وه چه‌ند ساله خراپه‌یه‌کتان له‌م کابرایه دێوه ؟ ٤ ـ نازناوێکه ده‌که‌وێته پێش نـاوی شـێخ و ده‌روێش و چاك و پێـران :: بـابه قه‌تار ، بابه گوڕگوڕ ، ته‌کیه‌ی بابه غه‌لیفه‌ی له گه‌ڕه‌کی سیٚ ئاشان بۆ ★ بابا/٣ ، باوه .

بابه‌ت ـ [= عا : البابة] ، (نا.) ١ـ جۆری کالا ، نه‌وعی شتومه‌ك . :: ئه‌م مه‌غازه‌یه هه‌مۆ بابه‌تێکی تێدایه . ٢ـ هه‌ر شتێکی بۆ کاریٚ یا که‌سیٚ ده‌س‌بدا ، لایقی ئـه‌و که‌سه بیٚ ، به که‌لکی ئه‌و کاره بێت. :: ئه‌م جلکانه بابه‌تی ئێوه‌مانان ، فڕنیٚ بابه‌تی بیٚ ددانیه . □ «پالان قه‌جه‌ریه‌کی باش بابه‌تی کوێخـا سجیلیٚ موحته‌ڕه‌م » ، (کابرایه‌کی سه‌قزیٚ) ٣ـ له باتیٚ ، له جێگه‌ی ، ده‌رباره‌ی . :: ئه‌و ده ته‌غار گه‌نمه بابه‌تی ده‌و و دۆ ئه‌دیٚ زه‌کاته‌که ؟ تێبـ ـ به مانای سێیه‌م له فارسیٚ‌ڕا په‌ڕێوه‌ته نـاو کوردیٚ ★ (سن.) باوه‌ت .

بابه‌ڕۆ ـ (شر.) ، (مک.) له : باوکه‌ڕۆ .

بابه عه‌مره ـ [بابه /٤ + عه‌مر

(عومەر) + ە– ئە/١] ، (نت.) ، (سیم.) ئادەمیزادی بـە دیمـــەن منداڵی بە تەمەن پیر . تێب – ئەم حاڵەتە هۆی فیزیۆلۆژی هەیـە و زیاتر ئینسانی وا کۆسە دەبێ .

بابەگەورە – [١–باب /١ + ٣ – ئە /٢ + گەورە] ، (نت.) ١– تمـ : باپیر . ٢– منداڵان بۆ بانگکردن و ڕوی قسەتێکردن ، دەگەڵ بـاوکی باوکیان بەکاری دێنن. :: بابە گەورە گیان منیش دەگەڵ خۆت بـەرە . تێب – لەم حاڵەتەدا (٢–ئە/١) دەگەڵ دەنگی (ئە)ی دوایی ووشەی گەورە تێکەڵ بوون ★ باپیرە .

بابەلێ – (شر.) ، (مک.) تمـ : باوکەلێ .

بابێ بابێ – [أ] ، (نت.) ، (کمر.) یارییەکی منداڵانەی کوردەوارییە . تێب – منداڵەکان دەبنە دوو دەستە و هەر دەستە یەکیـــان (تێکەوت) سەر بە دیـــوارەوە دەنێـــن و دەستەکەی تر بە پرتاو دێن خـۆ داوێنە سەر شانیان ، ئەوجـــار هەریەکەیان چەند پەنجەی دەســتی جیا دەکاتەوە و لەوەی تێ کەوتـوە دەپرسێ : « بابێ بابێ ، چەنـــد بابێ » ، ئەگەر هەڵیهێنا چەنـــد پەنجەیە هەڵدەستێتەوە و بـــەو جۆرە یاری درێژەی پێدەدرێ . ★ (مک.) کەری سوری پشت درێژ .

با پشکێو – (نت.) ، (مک.) زیپکەیەکی پچکۆلەی نێرتـکدارە لە قولینچکی چاودێت. ★ (کمـر.) قینچکـــە سلاوە . (سنـ.) قنچکە ســەلام . (لو.) ســیتکە ســەلام . تێبـ – لەکوردەواریدا وا باوە ئەگەر چاوێك ئەم زیپکەیەی لێبێ ، چاوەکەی دێ بە (کل) دەڕێژن ، گۆیا لـە داخـی ئەوەی نەیان ڕشتوە چاك دەبێتەوە تا کلی تێکەن .

باپەڕبون – [٣ – با/ + پەڕ + بـون] (مصد. لا.) حاڵەتێـــکی نەخۆشی سەرمابونە پاش ئـەوەی مرۆڤ ئارەق دەکاتەوە و هەوا لێی دەدا ئارەقەکەی سارد دەبێتـــەوە و لەرزی لێدێ .

با پەستیو – [٣– با/١ + پەستیو] (نت.) ، (مک.) تمـ : با پەنا .

با پەنا – (نت.) شوێنێـــکە بـا نەیگرێتەوە // باگر . ★ (مک.) بـا پەستیو .

١– باپێچ [٣ – با/١ + پێچ] ، (نت .) ئەو شوێنەیە کە (با) لەبـەر ئەوەی تۆشی بەرهەڵست (کێو ، شێو ، دۆڵ و ...) دەبێ لە ڕێگای خۆی لادەدا و بە لایـەکی دیـکەدا دەڕوا و دەیـــکاتە گێژەڵـــوکە و گەردەلول .

٢– باپێچ– [٣ – با/ ٣ + پێچ]، (نت.) ١– ســوڕان و خولخـواردنی باوبژی ناو زگی ئادەمیـــزاد ٢– ژانەزگێکی لەم کارە پەیدا دەبێ . ★ (مک.) پێچ .

باپیر – (نت.) ١– باوکی دایك یا باوکی بابی کەسێك . ★ بابا ، باوا، بابەگەورە ، باپیرە . تێب – ئـــەم ووشەیە لە دوو کەرتی [با = باب] و [پیر] پێکهاتوە بە لای منەوە ئـــەم [پـیر]ە هەر (پیـەر)ی لەهجـەی جنوبی زمانی کوردیە کە بە مانای

باوکە (تم.: باب ، تێب ــ) . ٢ ــ ناوە بۆ پیاوان .

باپیران ــ [باپیر + ٢ ــ ئان/١] ، (نت.) تم : ئاژداد .

باپیرە ــ ١ ــ [باپیر + ٥ ــ ئە /١] ، (نت.) تم : باپیر/١ . ٢ ــ [باپیر + ٢ ــ ئە/١] (باپیر)ە لە حاڵەتی بانگ‌کردنا ، تم : بابە گەورە / ٢ . تێب ــ جیاوازیەك لە نێــوان مانای ئەم وشەیە و هاوماناکەیــدا هەیە ، هەرچی (بابەگەورە / ٢)ە تەنیا منداڵ کاتی زۆی‌قسە دەکەنــە باوکی باوکیان یا بانــگی دەکــەن ، بەکاری دێنن و هەرچی (باپیرە/ ٢)شە ، هەم منداڵ بۆ مەبەستی سەرەوە دەکــاری دەکــەن و هــەم باوکی باوکیشیــان بۆ دەربــڕینی خۆشەویستی خــۆی بەرامبــەر نەوەکانی دەیلێ .

باپیرەگەورە [باپیر / ١ + ٣ــ ئە/٢ + گەورە] ، (نتــ.) بــاوکی باپیری کەسێك ، باپیری بــابی کابرایەك ، پشتی سێیەم ، ئەگەر لە باوکی کەسێکڕا دەست‌پێ‌بکرێ و چوارەم ئەگەر لەخۆیەوە حیســـابی کەیـن .

باپیری ــ [باپیر/٢ + ٣ ــ ئی]، (نت .) ، (کمر.) جۆرە هەنارێکی ترش و شیرن (مزر)ە .

بات ــ [؟] ، (نا.) هەرشتێکی جێگای شتێ‌تر بگرێتەوە یا پێــی بگیرێتەوە ، هەر کار یا شتێکــی وەبەر شتێ یا کارێکی دیکە بکەوێ یا وەبەری بخرێ . □ « لە باتــی خوێنی خۆم ڕازیم بە ماچێ + دەسا بێدە هەتازیندوۆم و ماوم » :: لــە باتی ئەوەی وا دەستەوئەژنــــۆ دانیشتوی هەڵستە بڕۆ هەوڵــێ بدە . تێب ــ ئەم وشەیە هەمیشــە (لە)ی لە پێشەوە دێت و بە تەنیایی دەکار ناکرێ . ★ لە جیاتی ، لــە برێ ، لە برێتی . (عا.) عوضا عن ... ، بدیلا ل ... .

باتسکە ــ [٣ ــ با/١ + تس (= تز = تیز (خێرا) + ئك + ٥ ــ ئە /١] ، (نت .) تم : با هەنجیر . تێب ــ أ) مانای حەرفی ئەم وشەیە بــەو جۆرەی کەرتەکانی نیشانی دەدەن ، دەبێتە : شتێکی (بــا) پەلــەی لــە پێگەیشتنی کردبــێ و زوتر لـــە وەختی ئاسایی گەیاندبێتی . ب) وشــەی (تەز) لە زمانی فارسیدا بە مانـــای گیایەکە تـــازە ســەری دەرهێنابێ و لە زمانی (پەهلەوی)شدا یەکێك لە مانــاکانی (تیــز) خێــرا (ســەریع)ە (تم : فرە ، پفا ، ل ــ ٤٣٢) . ج) تەنیــا (معــر.) ئــەم وشــەیەی نوسیوە (تم : کشــت ، ج ١ ، ل ــ ٢٥) . هس : تیزە تیز (= پەلەپــەل) ، تیــزە (تیزکــە ، تیسکە)ی تفەنگ .

باتمان ــ [بات + مان؟] ، (نت.) ١ــ سەنگێکە بۆ کێشانەی شــت و لە هەرشوێنە و ناوچەیەکی (کمر.) دەگۆڕێ و تا ٢٨ کیلۆ دەڕوا ، بەڵام لە (کێر.) هــەروەك (بادینـــان) ناگۆڕێ و ١٦ کیلۆیە ، □ « ... ناردی بیست باتمانی پەمبۆ بــۆ کرێ ، متر شێخیان دەنێونا ... » (تحفه ، ج١ ، ل ــ ٣٧٣) . تێب ــ

به لایمنەوە (مان)ی دوایی ئەم وشەیە هەر (مەن ، من)ە کە ئەویش سەنگێکە و لە گەلێ ناوچە و مەڵبەندی کوردستانا باوە ، لە زمانی سانسکریتیدا (مانە) بە مانای « سەنگێکی دیاریکراو »ە و لە زمانی (ئاکەدی)شدا (مەنە) هەر بەو مانایە هاتوە (تە : معین ، فەرهەنگ، ج ٤ ، ل — ٤٣٦٦ ' . ٢ — ناویشارێکە لە کوردستانی تورکیا.

باتۆ — [؟] ، (نا.) ، (مک.) گونی ئادەمیزاد :: ئەو منداڵە باتۆی ئاوساوە .

باتێدان — [٣ — با/٦ + تێ (دە + ی) + دان] ، (مصد. لا .) ، (کمر.) تۆشی نەخۆشی باداری بۆن :: شێرکۆ قاچی باتێداوە .

باج — [illegible] ١ — پارە ، زێڕ ، زێو یا هەر شتێکی بەقیمەت کە پاتشایەکی تێشکاو لە شەڕا (بەپێی ڕێککەوتن و پەیمان) دەبۆ بیدا بە پاتشای سەرکەوتۆ . ٢ — ئەو پارەیەی لە دەوری دەرەبەگایەتیدا ، هەر دەرەبەگێك لە ناوچەی دەستەڵاتی خۆیا لەو کاڵا و ڕێبوارانەی دەستاند کە بە مەڵبەندی حوکمڕانی ئەوا تێدەپەڕێن . تێب — لە کوردستانیش ئەم ڕەسمە هەبوە و لە جەنگەی شەڕی دوەمدا سەرلەنوێ لە کوردستانی ئێران بۆژاندرایەوە . ٣— ئەو پارەیەی دەوڵەتان لە بەر دەروازەی شاران ، لەو کاڵایانەیان دەستاند کە لە دێهاتەوە بۆ شارەکان دەهات . ★ بارانە ، ڕادارانە . ٤ — ئەو پارەیەی کە ئێستا دەوڵەتان لە کاسب و بازرگان و شەریکە و . . . (بەپێی دەسکەوتیان) دەی ئەستێنن ★ (کئێر.) ماڵیات . (کمر.) زەریبە . ٥ — (مج .) هەرپارەیەکی بە زۆر و ناهەق یەکێکی دەستەڵاتدار لە بێدەستەڵاتێکی بستێنێ ★ (کمر.) خاوە ، (کئێر.) سەرانە (مج .) . (جنو.) قووە ● **بارلەباج نانالێ** — (کن.) کەسێك مەبەستێکی هەبێ ، لە پێناو جێبەجێکردنیدا نابێ گوێ بداتە چەرمەسەرێ و گێرە و کێشە و پارە .

باجئەستاندن — (مصد. مت.) ١ — کۆکردنەوەی ماڵیات ، وەرگرتنی باج ★ باج سەندن . باجوەرگرتن ٢— (مج .) بە زۆرێ و بە ناهەق شتێ لە کەسێ ئەستاندن :: باجە و لێت دەستێنم چت لە دەست دێ لێی ڕامەوەستە .

باجئەستێن — [باج /٣ + ئەستێن (ئەستاندن)] ، (نت.) تە : باجگر .

باجسەندن —(مصد.مت.) (سیم.) تە : باجئەستاندن .

باجگر — [باج/٣ + گر (گرتن)]، (نت.) ئەو کەسەی بە فەرمانی دەوڵەت دەستەڵاتی وەرگرتنی باجی هەبێ . □ « ڕێی نەوتەکە ڕۆژ باجگری گەر زۆرە دەفەرمۆی+ڕێی خاسە بە شەو خاڵییە بابێ بە بلاغا (ڕەزا — ٣)

★ باجئەستێن . (سن.) باجەوان .

باجگرتن — (صت . مت .) باجئەستاندن .

باجلێگرتن ـ (صت. مت.) باج لە کاڵایەك نەستاندن .

باجەوان ـ [باج/٣ + ٣ ـ ئە/٢ + وان] ، (نت .) ، (سن .) تە : باجگر .

باجێ ـ [= تو : خوشك] ، (نا.) ، (کعر . کئێر .) . ١ ـ لەقەبێکە ژنێکی لە خۆ گەورەتری پێ بانگ دەکرێ :: باجی گوڵێ . باجی وەنەوش . ٢ ـ لەقەبێکە خوشك و برای بچوك بۆ ڕێزلێگرتن ، خوشکی لە خۆیان گەورەتری پێ گاز دەکەن :: باجێم چۆتە ماڵی پۆرم ★ (مک.) داد . دێد .

باخ ـ (نا.) ، (کعر .) ، سن .) ١ـ تم : باغ ٢ـ تم : باخچە/١ .

باخچە ـ [باغ + چە (ئە . بچوکێ)] ، (نت .) ١ ـ (کئێر .) پارچە ئەرزێکە لە ناو حەوشەی ماڵ ، بۆ چاندنی گوڵ و شێناوەرد تەرخان دەکرێ . ٢ ـ (کعر .) پارچەیەك زەویە کە سەوزە و گیا و گوڵی خواردەمەنێ لێ دەچێنرێ . ★ (کئێر .) سەوزێخانە . تێب ـ دەنگی (غ) لە جیرانەتێ دەنگی (چ) بۆتە (خ) .

باخلە ـ [؟] ، (نت .) ، (سن .) ١ ـ دوکانی کشتوکاڵ کە بۆ شەتڵی هەندێ شێناوەرد و گیا و گوڵ وەکو (باینجان ، تەماتە ، ڕەیحانە ، تۆتن و ..) تەرخان دەکرێت و پاشان دەگوێزرێتەوە بۆ جێگای تایبەتێ . (عا.) مەشتەل . ٢ـ قۆلکەیەکە لە دەوری نەمامی دار یا بڕکەی شێناوەردێك دەکرێ تا ئاوی تێدا ڕا بوەستێ و دار یا گیایەکە ئاو باش بخواتەوە . ٣ ـ تۆرەکەیەکە جوتێران تۆوی تێدەکەن و دەیوەشێنن ★ (مک.) تۆمەدان . تێب ـ تەنیا مردۆخ ئەم ووشەیەی نوسیوە و من بۆ ئەوە دەچم کە بەم جورە [باخ + ئەڵە/٢] پێکهاتبێ و کەم کەمە (ئە)ی (ئەڵە/٢) سوابێ و (باخلە)ی لێ کەوتبێتەوە . (صت)

باخۆش ـ [؟] ، (مک.)، گەورەتر لەچاو شتێکی دیکە :: ئەو کەوشە تۆزێ بە پێم بچوکە ئەگەر هەوایەك باخۆشتربێ باشترە . شێروان تۆزێ لە نەریمان باخۆشترە .

باخەڵ ـ (نا .) ، (مک.) تم : باغەڵ .

باخەوان ـ [باخ + ٣ ـ ئە/٢ + وان] ، (نت.) ، (کعر. ، سن.) تم : باغەوان .

باخەوانێ ـ [باخەوان + ٢ ـ ئێ] ، (حمص .) ، (کعر .) تم : باغەوانێ .

باد ـ (نا.) ، (مک.) تم : ٤ ـ با □ « دەسماڵەکەی دۆ بادە + ماڵی بابم سەیزادە » (فۆلکلۆڕ) . تێب ـ وا دێتە بەرچاو کە ئەسڵی ئەم ووشەیە (بادراو)بێ و کورت بوبێتەوە .

بادار ـ [٣ ـ با/٦ + دار (پب .)] ، (صت .) حاڵی کەسێکی توشی نەخۆشێ ڕوماتیزم بێ ، ئەو

کەسەی لەشی (با)ی تێدایە .

باداری ـ [بادار + ٢ ـ ئی] ، (نت .) نەخۆشی ڕۆماتیزم . تێبـ ـ نەخۆشییەکە تۆشی ئادەمیزاد دەبێ و لە جمگە و ماسولکە و ئەندامـەکانی دەروون (جەرگ ، دڵ ، . .) دەدات، چونکو ژانی ئـەم نەخۆشییە لـە جێیەك ڕاناوەستێ و هەڵدەکشێ و دادەکشێ، پێشونیانی کورد وایـان زانیوە (با)یە و لە لەشـی ئینساندا دەگەڕێ و ناویان ناوە (باداری) .

بادام ـ [په : ڤاتام] ، (نـا .) مێوەیەکە دەخـوری ، دارەکـەی دەسچێنە (کێوێشی هەیە) ، لـە کوردسـتان زۆرە ، هەر دەنکێکی دەناو قاپێلکێکی سـەخت دایـە (هەڵدەکەوێ دوویان دە قاپێلکێکدابن)، پڕە لە مادەی چەوری و شـەکری مێوە ، بە فەرێکی قاپێلکەکە شێن و نەرم و توکنە و ناوکەکەشی سپی و نەمەیوە و بە خوێوە دەخوری ، بەڵام کە ووشك بو قاپێلکەکە سەخت و زەرد و کونکون و ناوەکەشی ڕەق دەبێ ، لەو دەمـەدا ناوکەکـەی توێکلێکی زەردی پێوە نوساوە و دو (لەپە)ی بادامـەکەی توند پێـکەوە نوسـاندوە ، لە کوردسـتان بـو خواردن و داوودەرمان بەکاری دێنن و بو کاروبـاری بژیشـکی ڕونی لێدەگرن ★ (سیمـ . ، کک.) بائـام (بەو جـورەی دەنگی (د) لـە سلەیمانی بە دەما دێت) ، (هل . ، کیـ.) باوی . (بکـ.) باێـف ، بەهێف . (لو .) بایم .

بادامە تاڵە ـ [بادام + ٣ ـ ئە/٢ + تاڵ + ٥ ـ ئە/١] ، (نت .) بەری دارێکی کێوییـە لە جسنی بادام،خوش دەکرێ (بە شێوەیێکی تایبەتی تاڵایی لێ دەبڕن) و دەیخون

بادامی ـ [بادام + ٣ ـ ئی] ، (صت .) ١ ـ هەر شـتێکی لـە دروستکردنێدا (بادام)ی تێکـەڵ بکرێ . :: باقلاوەی بادامی . ٢ ـ هەر شتێکی شکلی وەکو بادام وابێ

بادان ـ [٤ ـ با + دان (فعـ.)]، (مصتـ. متـ.) ١ ـ سوڕانـدن و پێچدانی بەن و دەزو و ئەو جـورە شتـانە بەدەوری خویاندا بو ئەوەی زیاتر کرژبن . ٢ ـ سوڕاندنی هەر شتێکی دیکە بە دەوری خویا بو هەر مەبەستێك بێ :: ئەو بورغییە لوزی بادە با توند بێ . کچێ خێرا ئـەم بەنە دولاکەوە و بایـدە ● **بەنی (کەسێك) بەمن با نادری** (کت.) دەرەقەتی . . . نایەم ، پێی ناوەستم، سەر لە فرۆفێڵی . . . دەرناکەم .

بادانەوە ـ [٤ ـ با + دانەوە] ، (مصتـ. لا.) ١ـ پەشێمانبونەوە ، هەڵگەڕانەوە . □ «بادانەوە عەیب نیە». ٢ـ ڕێگاگوڕێن و بە ڕێگایەکی ترا (چ ماددی چ مەعنەوی) ڕوێین. :: هەر سەری ئەسپەکەی بادایەوە و بە غار ڕوی کردە ماڵی کوێخا . ٣ ـ هەر بە ڕێگای خودا ڕوێین بەڵام بە کەوانەیەك یا زاویەیەك کەوتنە سەر ئتجاهێکی پێچەوانەی پێشـو □

« سـاقیا وا بادەوە، وا بادەوە »
« زو دە لای من کە بە جامی بادەوە »
(هێمن)

بادانەوەسـەر . . (کـ .)

وازهێنان لە شتێ ، لە کارێ یا لە
کەسێ و گـــەڕانەوە سەر ئـــێ
دوێنێ: حـــەمـــەم دیت دێســـان
بایداوەتە سەر کەبابچێتێ .
● **بادکێش** ــ [فر. کو .] ،
[باد (فر.) + کێش (کێشان.)] ،
(نت .) ، (کئێر.) تە : باکێش /٢ .
تێب ــ ئەم ووشەیە لە (بادکەش)ی
فارسێڕا شێوەی کوردێ دراوەتێ
بادە ــ [پە : باتەك]، (نا.) شەڕاب
□ « بە جامێ بادە تێرنـابم ئەگەر
مەیلت هەیە ساقێ + گلێنەی خۆم
دەنێرمە خزمەتت بۆم تێکە تا بێبـا»
(هێمن ، تارێك و ڕۆن ، ل ــ ١٣٩)
بادەرکردن ــ [٣ ــ با/٦ +دەر+
کردن] ، (مصت. مت.) ١ ــ بـــە
دەستوری کۆنی کوردەوارێ ، چۆنە
سەر چاك و پیران بۆ چارەکردنـێ
نەخۆشێ باداری (ڕۆماتیزم) ::
هەمۆیان چۆنە سەر پیری شەوکێڵ
با لە خۆیان دەرکەن . ٢ ــ کردنەوەی
زارکی هەمبانە و کونـدە و . . ی
فۆکراو بۆ ئەوەی هەواکـەیان لـێ
بێتەدەر و بپۆچێتەوە .
بادەڵێن ــ [٣ ــ با/١ + دەڵێن
(دەلاندن)] ، (نت.) کەلەبـــەر ،
درزو قەڵشتی پچکۆلە کە لە دەرگا و
پەنجەرە و دیواراندا (با)ی پێدا
بێتـە ژۆرەوە :: هەمۆ بادەڵێنـێ
ژۆرەکەمان ئاخنیوە ، ئەو سەرمایە
بە کوێدا دێتەژۆر ؟
بادەوە ــ [٣ ــ با/١ + دەو ؟
+ ٥ ــ ئە/١] ، (نت .) ، (مکـ.)
کاغەزێکی چوارگۆشە یا درێژۆکەیە،
چەند کەوانەی قامێشـێ لێ قایـم
دەکەن و کلکێکی پەڕۆ یا ئالقەکاغەزی
تێدەخرێ ، چوار پارچـە دەزۆش
لە چوار قولنچکی دەبەستن و پێکەوە
گرێ دەدرێن،ئەوجار هەندێ دەزوێ
تێدەخەن و کاتێ (با) هەڵدەکـا ،
منداڵان هەڵێدەدەن بۆ حـەوا ★
(کعر .) کۆلارە . (سن .) بازێ
هەوایێ ، بەرزە هەوایلە /١ ، بەرزە
حەوایلە .
بادیە ــ [= عا : باطیة]، (نا.)
(مکـ.) جامی مسی گەورە . تێب ــ
أ) ئەم قاپە بنی تەختە و دەنێشێتە
سەر زەوێ و بەرەبەرە دەمی فرەوان
دەبێتەوە تاوەکۆ (شێوە مەخرۆت)ێکی
لێدێ کە لە هەر دۆ ســەران لێـێ
بڕابێتەوە ، لـە کوردەوارێ زیـاتر
(دۆ) یا (ماستاو) یا (شەربەت)ی
تێدەکرێ و لەسەر سفرە دادەندرێ.
ب) باطیەی عەرەبێ کە ئەم ووشەی
لێ وەر گـیراوە ، گلێنەیـەك بـوە
شەڕابیان تێکردوە .
بادیهەوا ــ [٣ ــ ٣ــبا/٥ + ٣ــ
ئێ + هەوا] ، (صت.) ، (مکـ.)
لەخۆگۆڕاو ، کەسێکی نابەجێ و هەر
لە خـۆڕا (بە هـەوا) مەغـرۆر بـێ
□ « بەوەی بادیهەوایە + جیـرانی
میرزا بابایە » (فۆلکلۆر) ★ باغر .
بوغزا . بایێ . غەڕڕە .
بادیهەوایێ ــ (حمص.) ، (مکـ.)
لەخۆگۆڕان . (عا.) غرور ، تکبر .
١ــ بار ــ [پە : بار] ، (نا.) ١ــ
کالا و کەلوپەل یا هەر شتێکیتر کە
دە دەفرێکەوە پێچـرابێ یـا تونـد
بەسترابێ تا لە وولاغ (کەر ، ئێستر،
بارگین ، ووشتر) یا هەر هۆیـەکی

دێکەی ئازوگوێز (گاریێ ، عـارەبە ، لۆریێ ، ...) بندریێ و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی‌تر (دوور یا نێزیك) بگوێزرێتـەوە :: بـارەتوتن ، بـارەدار ، بارەگوێنی . ٢ــ قورسایێ شتومەکێ کرابێتـە بـار و ئەوەنـدە گـران‌بێ وولاغێکی باریێ هەڵیبگریێ :: بـاری ئێستریێ گەنمان ناردۆتە شار ، ئەمە هەر باری کەرێك دەبێ . ٣ــ (مج.) ئەرك و قورسایێ مەعنەوی کارێـك :: ئەو بارە بەمن هەڵناگیریێ (ئـەو کارە بەمن نـاکریێ) . ٤ــ ئـازار ، ئەزیێت رەنج ● « لەش‌بەبار بێ »ــ (کن.) دوعایەکی ژنانەیە بە مانـای : نەخۆش بکەویێ « **لەش‌بەبار خۆم** » ــ (کن.) قسـەیەکە ئافرەتان لە حاڵێدا کە هەست بە نارەحەتێ (مـاددیێ یا مەعنەویێ) دەکەن دەیڵێن . ٥ــ (کعر.) تم : ٥ــ بەر :: منداڵی لەبار چوە .

٢ــ بار ــ (نا .) ١ــ چلۆنایەتێ و شێوەی هەڵکەوتنی شتێکی مـاددیێ :: فەرشەکە بە باری خۆیدا راخەن. ٢ــ حالەتێکی کارێـك بە خۆیــەوە دەگریێ :: ئـەم ئێشـە بە بارێـکدا بخـەن. ٣ــ (نمص.) ئامـادەبێ ، قابیل‌بون بۆ ...، بەکاری ... هاتن :: ئەوەی لەباراندا هەیە دۆ و دۆشاو تێکەڵ کا . هێچی لەباراندا نیـە .

٣ــ بار ــ [؟] ، (نا.) توێژێـکی سپێ زەرد باوە ، لە ئەنجامی هەندێ نەخۆشێ (لەرزو تا ، قەبزێ ...) لەسەر زمان و لێو دەنیشێ :: زمانی دەرهێنا باری لەسەر نیشتبو ، ئەو هەمو بارە چیە بە لێوتـەوە ؟ ★ (کعر.) بەڵغ / ٢ .

٤ــ بار ــ [؟] ، (نا.) لەباتی ،ــ لەجێگەی ، بەرامبەربە ... تێب ــ ئەوەندەی پێم شك‌بێ ئەم ووشـەیە تەنیا لە ووشەی (بـاری کەلـلا) و (بارمتە)دا دەبیندریێ ، بەلای منەوە رەنگە ووشەی (بات) یا (بەر)بێ کە لە (وەبەرخستن)دا دەیبینـین و جەرابێ یا بە مەعنای (هاوسـەنگ) دەگەڵ (کەللا) و (متـە)دا تەرکیب کرابن .

باری‌کەللا ــ [٤ ــ بار +١ ــ ی/١ + کەللا] ، (نت.) ، (مکـ.) ئەو (متە)یە کە لە هێندێ باریێ منداڵانـدا بۆ کەسێکی دادەکەن کە هەموێ (مایە)ی دۆراندبێ و تەنیا دەسکەلای مابێ . تێب ــ لە هەندێ باریێ کوردەوارێدا وەکـو (مۆشـێن) ، (مـاتێن) ، (جەغزێن) و ... و ... کە هـەر باریکەریێ (دەسکەللا) و (مایە)ی خۆی هەیە ، ئەگەر هاتو یەکێکیـان هەموێ (مایە)کەی دۆراند و بیەویێ هەر باریێ بکا،بە یەکێ لە بارێکەرەکان دەڵێ (باری‌کەللا) م بۆ داکە و دەبێ بۆی داکا ، ئـەگەر ئەم جـارەش دۆرانـدی (کـەللا)کەی لەبـاتی (قەرز)ەکە هەڵدەگرن و لە باریێ وەلادەکەویێ ، خۆ ئەگەر بردیشیەوە ئەوا دەکەوێتەوە (مایە) قەرزەکەی دەداتەوە .

٥ــ بار ــ (پـ.) ئەم ووشـەیـە پاشبەندی جێـگایە و ئەوەنـدەی من پێم شك‌بێ تەنیا لە ووشـەی (رۆبار) و (جۆبار)دا دەبێنریێ . تێب ــ ئەم ووشـەیـە لـە زمـانی

پەهلەویدا (بار)ە و چەشنی
وشەیەکی سەربەخۆ مانای (کەنار ،
لێوار ، قەراغ و ساحیل) بوە (تە :
فرە ، پفا ، ل ـ ٦٩) و لە زمانی
سانسکرێتیدا (ڤارە) هەر ئەو
مانایانەی هەیە (تە : معین ،
فەرهەنگ ، جـ ١ ، ل ـ ٤٤٥) .
واتێدەگەم وشەی (وار) و (هەوار)
بەمانای جێگای‌دابەزین ، کەمپ
معسکر ، مەنزڵ ، قۆناغ ، هەروەها
وشەی (وار)ی قومار کە مانای
(هەقی جێگا)ی وەرگرتوە و لە
(ڤەرە)ی ئاوێستایی وەرگیراون
ئەسڵی (٥ بار) بن . هس : دەوار
(ڕەشماڵ) .

٦ ـ **بار** (پب.) بەدوای هەندێ
ناوانەوە دەلکێ و دەیکاتە؟ صفەتێك و
پێشانی دەدا (موصوف) مەدلۆلی
ئەو ناوەی تێدایە یا هەیەتی کە
(صفەت)ەکەی لێ دروست بوە ::
گوناحبار ، هەتێوبار . **تێب** ـ دۆر
نیە ئەم (پب.) هەر (١ ـ بار) بێ و
مەبەست ئەوەبێ (موصوف) ئەو
ناوەی لێ بارکراوە .

باراش ـ [١ـ بار/١ + ١ـ ئاش
/١] ، (نت.) ١ـ دەغڵ (گەنم ، جۆ)
کە ئامادە کرابێ تا بێنێرنە ئاش و
بیکەنە ئارد . ٢ـ (مجـ.) ـ أ)
ئەوەندە دەغڵەی کە بە یەکجار
دەچێتە ئاش و دەکرێتە ئارد . ب)
ئەو دەغڵەی کە چۆتە ئاش و کراوە
بە ئارد جا یا لە ڕێگایە و یا کە
هاتبێتەوە ماڵێ هێشتا بەتاڵ
نەکرابێ . :: بچن لە ماڵی کوێخا
تۆفێق مشتێ ئارد قەرزکەن تا
باراشەکەمان دەگەڕێتەوە .

باراش‌لێکردن ـ(مصت. مت.) بردنی
(باراش) بۆ (ئاش) و کردنی بە
(ئارد) ★ باراش‌هاڕین .

باراش‌هاڕین ـ (مصت. مت.) تە :
باراش‌لێکردن .

باران ـ [پە : ڤاران] ، (نا .)
١ـ (نم) و (شە)یەکی لە حەوا
کۆبۆتەوە و بە شکڵی (دڵۆپ) لە
ئاسمانێڕا دەڕژێتە سەرزەوێ . ★
(بک.) باران . (جنو. ، هو.)
واران . (زا) ڤاران . (مک.) بارانە
٢ـ دەگەڵ هێندێ ناوان تەرکیب
دەبێ و ناوێکی تازە پێکدێنێ کە
دەگەبێنێ میقدارێکی زۆر لەو
شتەی (ناو)ەکەپێشانی دەدا (وەکو
باران) لە شوێنێکەوە (بەتایبەتی لە
بەرزاییڕا) بەسەر کەسێ ، شتێ
یا جێگەیەکدا فڕێ دەدرێ . ::
گوڵباران ، بەرد (٥) باران ،
بۆمباباران ، تیر (٥) باران .

باراناو ـ [باران/١ + ١ـ
ئاو/١] ، (نت.) موتڵەقی ئاوێ کە
لە باران پەیدا دەبێ ٢ـ ئاوی باران
کە لە شوێنێکدا کۆبوبێتەوە .

باران‌بارین ـ[باران/١+ بارین]،
(مصت. لا.) هاتنەخوارەوەی باران
لە هەورانڕا بۆ سەرزەوێ ★
باران‌دادان ، دادانە باران (نە) ،
کردنەباران ● **باران بباری ئاشم
دەگەڕێ ، باران نەباری جۆتم
دەگەڕێ** ـ (کن.) دنیا هەرچۆنێ
بسوڕێ کاری من پەکی ناکەوێ .

باران‌بڕان ـ (نت.) ئەو مانگەیە
ئیتر باران ناباری ، سێیەم مانگی

بەهار ★ جۆزەردان .

باران‌دادان ـ [بـــاران/١ + دا (پێبڤ) + دان (فعـ.)]، (مصتـ.لا.) تم : بـاران بـــارین . :: تـۆزێ خێراکەن خەرێکە باران دابـــدا . کەمێ پێ هەڵگرن خەرێکە بـــاران دایدەدا .

باراندن ـ (مصتـ. متـ.) بۆنەهۆی هاتنەخـوارەوەی بـــاران . ٢ـ بەردانـــەوەی یەك‌لەدوای‌یـــەکی (چەشنی باران) شتێـــك بەسـەر جێگایەك یا کەسێکدا □ « بـاران باراندت خوێیەکەت شوشتمـەو ، تەرزە باراندت کەرەکەت کوشتمەو، چراخ هەڵ مەکەی خۆم ئەدۆزێتەو» (فۆلکلۆر) .

١ـ بارانە | باران/١ + ٥ ـ ئە /١ | ، (نتـ.) ، (مکـ.) ١ـ تمـــ : باران/١ . ٢ـ هەوایەکی گۆرانـــێ کوردیە □ « بارانە و بارانـــە ، هەوای بارانەی تازە ، ...» .

٢ـ بارانە ـ [١ـ بار/١ + ئانە /٢] ، (نتـــ.) ١ـ پارەیێـــکە کاروانسـەرادار و خـــانچێ لـەو (بار)انەی دەستێنن کە بۆ ماوەیەك (شـەوێ یا زیاتر) لە (خان)ەکانیان دەخرێـــن ، بەپێـــی ژمـــارەی (بار)ەکان و ئەو (شەو)انـــەی دەمێننەوە زیاد و کەم دەکا . ٢ ـ باجێکە دەرەبەگ و دەستەڵاتداران بە ژمارەی بـار لەو کاڵایانەیـــان دەستـــاند کە بـە مەڵبەنـــدی دەستەڵاتیاندا تێدەپەڕێ .

بارانێ ـ [باران /١ + ٣ـئێ]، ١ـ (صتـ.) هەرچی و هەرشتێـــکی پێوەندێ و نیسبـەتی دەگەڵ (باران) هەبێ . □ . « موبەددەل بۆ بـــە چەندین لەحزە ئاوی سافی بـارانێ بە یەك دەریایی عوممانێ کە هێـــچ تاریخ نیشان نادا » (مەلا مـــارفی کۆکەیێ) ٢ـ (نتـ.) سەر بەرگێکـە ئاو دانادا و ڕۆژانی بەفر و بـاران دەبەردەکرێ ★ (کعر .) مشەمما.

باربردن ـ |١ـ بار/١+بردن] ، (مصتـ . لا.) پەیدابوونی توانایی لە وولاغێـکدا بـــۆ ئـەوەی بـاری لێ‌بندرێ . :: ئەم ئێستـرە بار نابا (توانـایی هەڵگرتنی بـاری نیـە ، یا ناکرێ ـ لەبەر هەر هۆیەك‌بێ ـ باری لێ بندرێ). ★بارهەڵگرتن/١ .

باربۆ ـ [؟] ، (نتـ.) ، (مکـ.) پێشکێش‌کردنی شتومەك، کەلوپەلی ناو ماڵ، پارە، یا هەر شتێکی دیکە، لەلایەن چەند کەسێکەوە بە یەکێـك بـۆ هەڵســـوڕاندنی کارێـکی وەکو ژن‌هێنـــان ، مـــاڵ‌پێـکەوەنان و خانوودروست‌کردن و ...و... ★ باروبۆ .

باربەست‌کردن ـ [١ ـ بار/١ + بەست (بەسـتن) کردن] ، ١ـ (مصـتـ. متـ.) تم : باربەسـتن ٢ـ (مصـتـ. لا.) خۆسـازکردن بـۆ ئەنجـامدانی کارێ. :: باربەسـتی خۆیان کردوە شەوەکی وەڕێ‌دەکەون

باربەستن ـ (مصتـ. متـ.) سـاز کردن و پێچانەوەی (بار) بۆ ڕەوانە کردن و گواسـتنەوەی :: بارەکان بەستراون و لـە (خان)ەکەن . ★ باربەست‌کردن/١ .

باربەند ـ [١ـ بار/١+ ٦ـبەند]؟

(نت.) ، (كنێر.) بارێكە گورێسـێكە لـە (گوشـس) يـا لـە (مـۆ) دروستدەكرێ و پاش پێچانەوەی بار بەم گورێسەش دەیبەسـتن تا قایمتربێ و لە ڕێگا هەڵنەوەشێ.

بارتەقا ـ (نت.) ١ـ هاوتا ، هاو سـەنگ . (عا.) معـادل . ٢ـ لەبـاتی ، لـەبری . ٣ ـ بەئەندازە ، بەقەدەر :: بارتەقای دە پـۆتێك دەبـۆ نازانم چـۆنی بـۆ هەڵگیرابـۆ . تێب ـ أ) بەلای‌منەوە زیاتر لەوەدەچێ ئەم ووشەیە لـە (١ـ بار/١) وەرگیرابێ ، سەرەڕای ئەو ڕێ‌تێچۆنانەی لـە (ب)دا باس دەكرێن . ئـەگەر باری بارەبەرێك تەواو نەبۆبێ بۆ ئەوەی (تا) كانـی بارەكە هەرتكیـان بە یەك‌ئەنـدازە قورس بن شتێكیان خستۆتە سەر (تا) سۆكەكە و ئەم ووشەیان بەمانای (وسیلة التعـادل) بۆ داهێنـاوە و بەرەبەرە بۆ شتی دیكەش غـەیری (بار) بەكارهێندراوە ، بەڵام بۆچێ لە (تا) قورسەكەیان دەرنەهێناوە و نەیان‌خستۆتە سەر (تا)یە سۆكەكە؟ كارێكی وانیـە كە بـە هـاسانێ بدۆزرێتـەوە و زۆر ڕێی تێدەچێ یەكەم جار كە ئـەم كارە ئەنجـام دراوە و ئەم ووشـەیەی بۆ داتاشراوە هەردۆ (تا)ی بـارەكە یەك‌جـسن نەبۆبن و تێكەڵ‌كردنیـان مومكـین نەبۆبێ و...و... ب) ڕێی دەچێتێ ئەم ووشەیە لەم كەرتانە پێكهاتبێ : ١ـ [١ـ بـار/١ + دەق + ٥ـ ئە/١] ، ٢ـ [٢ـ بار + تـەقا (؟)] ، ٣ـ [٤ـبار + دەق + ها].

بارچەوت [٢ـ بار/١+ چەوت]، (صت.) (مج.) حاڵی كەسێكی قسـەی كەسـی بەگوێدا نەچێ ، كەسێكی كردەوەی پێچەوانەی باو و نەرێتی كۆمەڵ‌بێ .

بارچەوتی ـ (حمص .) ئەنجامی كار و كردەوەی ئینسانی بارچەوت

بارخانە ـ [١ـ بار/١ + خانە] ، (نت.) ، (مك.) ١ـ كاتی پێگەیشتنی هەنـدێ حاسـڵاتی كشتـوكاڵ :: بارخانەی تۆتنێ ، بارخانەی خورێ، بارخانـەی لۆكەی . ٢ـ موتڵەقی پێگەیشتنی تۆتن و هاتنە بازاڕی بۆ فرۆتن :: مـیرزا گیـان هێنـدێك شـتمەك هەڵدەگرم بـە وەعـدەی بارخانـەی . ٣ـ لەسـەریـەك هەڵچنینی كۆمەڵێ بار :: تۆتنەكان بارخانە بكەن ، ئەو بارانە لە هۆو بەرهەیوانە لە بارخانە بدەن. تێب ـ أ) وەكۆ دەزانن (خانـە) بە مانای ماڵ و زۆر هاتوە ، ئەم ووشـەیە ـ وەكۆ هـەندێ ووشـەی دیـكە كە دەگەڵ (خانە) تەركیب بوون وەكـۆ (نانەواخانە ، ئاتەشخانە ، چاخانە ، ... ، ...) بەپێی ڕێزمانی كوردێ پێكهاتوە . ٢ـ دەبا ئـەم ووشـەیە ماناكەی (جێگەی بـار) بێ بەڵام دەبینین مانـاكانی ، هێچكامێكیان دەلالەتێكی ئاوایان نیە ، بۆیە من وای بـۆ دەچم كە مەبەستی ئـەم ووشـەیە لە پێشدا هاتنەوەی باری حاسلات لە دەشتەوە بۆ ماڵ (خانە) بۆبێ و ڕێی دەچێتێ لە قۆناغی پێش ئێستایدا (باربەخانە) بۆبێ . ب) بـۆ مـانای سـێیەم (هەڵچنینی

بارلەسەربەك) چونکو ماڵ (خانە) تەنگەبەرە و جێگای باری زۆری لە چاو شتیتردا تێدا نابێتەوە ، باریان کە هێناوەتەوە ماڵ لەسەریەکیان داناون ، جا دەبێ مەدلولی ئەم ووشەیە لە (تایبەتی) ڕا بۆ (گشتی) گەشەی کردبێ و موتلەقی هەڵچنینی بارلەسەربەك بۆتە مەدلولی (بارخانە) .

بارخانەکردن ــ [بارخانە/٣ + کردن] ، (مصد. مت.) ، (کتێر.) هەڵچنینی فەردە و بار (هەرچێکی بێ) لەسەریەك ، لە عەمبار یا هەر جێگەیێکیترا .

بارخستن ــ(مصد. مت.) داگرتنی بارەکانی کاروانێك لە پشتی ووڵاغان، لە (خان) یا هەر جێگایەکی ترا بۆ ووچان و ماندوو حەسانەوە★ خستن . // بارکردن/١ .

بارداگرتن ــ (مصد. مت.)هێنانە خواری (بار) لە پشتی ووڵاغ یا هەرجۆرە بارەبەرێکیتر بە یەکجاری :: خێرا بارەکان لەو لۆرییە داگرن.

بار ڕاستکردنەوە ــ (مصد . مت.) ١ــ یارمەتی کاروانی یا هەر کەسێکی دیکە بۆ ڕاستکردنەوەی بارێکی لاسەنگ بوبێ . ٢ــ (کن.) یارمەتی دانی کەسێکی تووشی گێروگرفت و ناڕەحەتی بووبێ بەتایبەتی لە لانی پارە و پولەوە :: ئازاد حالی شڕبوو شێرکۆ فریای کەوت و باری ڕاستکردەوە.

بارست ــ [پە : بالیست = بڵیندترین ، بەرزایی] ، (نا.) ، (کیـ .) تە : بانە/٢ .

بارستایی ــ [پە : بالیستیە .] ، [بارست + ئایی/٢] ١ــ بەرزایی شوێنێ یا شتێ کە لەچاو دەورو بەری خۆی بەرزتربێ . لە نزمایی دەوروبەری‌ڕا حیساب دەکرێ تا دەگاتە پۆپەی بەرزایی خۆی . :: بارستایی دوو پەنجە زیاتر توز لەسەر قەنەفەکان نیشتوە ٢ــ هەر شتێکی سێ (بعد)ی هەندەسی هەبێ :: بە بارستایی ئەم کێوە خەم لە دڵم بارە . (عا.) حەجم . تێب ــ بەلای‌منەوە کەرتی دوەمی ئەم ووشەیە هەر (ستا)ی ئاوێستاییە کە صفەتە و ئێستا ووشەی (ڕاوەستاو = قائم ، عاموودی)مان بەرامبەری هەیە ، بەم‌پێیە مانای ووشەکە دەبێتە (الوضع العامودی لشیء) .

بارسوك ــ [١ــ بار/١ + سوك]، (صت.) ١ــ حالی ئینسانی بێ‌ئەرك، حالی کەسێکی کە چوە شوێنێ ، خەڵکی ئەم جێیە زۆر بەخۆیەوە ماندوو نەکا . ٢ــ (مج.) پیاوی فەقیر و نەدار . تێب ــ بەو مانایەیە کە ئەگەر هات و ماڵی بارکرد ئەوەندەی نیە قورسایی بخاتە سەر پشتی بارەبەر ● **گەرکول و بارسوك** ــ (کن.) ، أــ هیچ ئەرکی بەسەر کەسەوە نیە . بــ نەدار و بێ‌سامانە .

بارسوککردن ــ (مصد. مت.) ١ــ کەم‌کردنەوەی قورسایی باری ووڵاغ یا هەر هۆیەکی تری گواستنەوە . :: ئەم سەربارە داگرێ و هەندێ باری گوێدرێژەکە

سوك كەی باشە ، دەنا لەم هەورازە سەرناكەوێ . ٢ـ كار لەكۆڵ كەسێ كردنەوە ، تەكلیف لەسەر لابردن ئەرك كەمكردن . :: ئەگەر ئەم دەفتەرەیان بۆ بێنوسێتەوە بارم سوك دەكەی،خۆزگە دەڕۆیشتن و باریان سوك دەكردێن .

بارسوكی ــ [بارسوك +٢ــ ێی]، (حمصـ.) ، (كنـ.) ١ـ بێ ئەركی ، بێ تەكلیفی . ٢ـ بێ زەحمەتی ، بێدەردیسەری :: ئەگەر ئیمڕۆ ئیشەكانت تەواوكەی بارسوكییە بۆ بەیانی . چابێ ئەمەش بارسوكییەكە بۆ شاسوار .

بارشت ــ (نمصـ.) ، تمـ : بارێن :: وادیارە ئەو شێ هەوای بارشتی هەیە .

بـاركردن ــ (مصتـ . لا.) ١ـ خۆسازكردنی كاروان و (بار) خستنە سەر پشتی وولاغان★ بار لێنان . ٢ـ كۆچكردنی ماڵێك یا خەڵكی شوێنێك لە جێگەیێكەوە بۆ جێیەكی دی :: ماڵی مام برزۆ دوێنێ باریان كرد . دە ڕۆژی تر باردەكەین دەچینە هەواری . □ « ماڵم لێرە باردەكا ، دەچمە دار و بێداری + هەركەس تۆی ناوێ بەردی لێبارێ » (فۆلكلۆر) ٣ـ (مجـ .) موتلەقی گواستنەوە و ڕۆیشتن . ٤ـ (مصتـ . متـ .) ، (كنـ .) زیاد لە توانستی خۆی كار بە كەسێ ئەسپاردن بۆ جێبەجێكردنی .

باركەوتن ــ (مصتـ . لا.) ١ـ كەوتنەخوارەوەی بار لەسەر پشتی وولاغ. ٢ـ (مجـ.) تۆشی ناڕەحەتی (ماددێ و مەعنەوێ) و بەڵابون و لە ئەنجاما لەناو كۆمەڵدا بێ قەدربون .

باركەوتو ــ [١ـ بار/١ + كەوت (كەوتن) + ٢ـ ئو] ، (صمفـ .) كەسێك باری كەوتبێ (تمـ : باركەوتن/٢) ★ باركەوتە .

باركەوتە ــ [١ـ بار/١ + كەوت (كەوتن) + ٢ـ ە/٦] ، (صمفـ.) تمـ : باركەوتو .

بارگران ــ [١ـ بار/١ + گران]، (صتـ .) ١ـ حاڵی بارەبەرێكی باری قورس بێ . ٢ـ (مجـ.) ، أ) ئادەمیزادی تەمبەڵ . ب) ژنی زگپڕ .

بارگرانایی ــ [بارگران +ئایی/١] ، (حمصـ) ئەو ئەنجامەی بارێكی گران (ماددێ و مەعنەوێ) لە ئینسان یا گیانلەبەرێكدا بەدی دێنێ .

بارگرانی ــ [بارگران + ٢ـ ێی] ، (نمصـ.) ١ـ كەلوپەلی زۆر دەگەڵ خۆ بردن بۆ سەفەر و . . . :: كوڕە جا بۆ دوو ڕۆژ ئەم هەموو بارگرانییەی بوچییە ؟ ٢ـ كاری ئەرك و تەكلیفی زۆر خستنە سەر كەسێ :: ئەگەر بۆتان نابێتە بارگرانی ئەم جانتایەم بۆ دەگەڵ خۆت ببە بۆ فەرامەرز .

بارگە ــ [١ـ بار/١ + گە (جێگە)] ، (نتـ.) كەلوپەلی سەفەر، ڕاو ، شەڕ و ....و.... چەشنی ئازوقە ، نوێن ، جلوبەرگ ، تفاقی چێشتلێنان و ....و.... كە جاران دەخرایە ناو خورجێنێكی گەورەی

تایبـــەتی و بـــارزگان و پیـــاوی دەســــــتڕۆیو و میرەکــــــانی کوردستان، دەگەڵ خۆیان دەیانبرد

بارگەتێکنان ــ [بـــارگە + تێك (دەیەك) + نان (فع.)] ، (مصت ، مت .) سازکردن و پێچانەوەی ئەو کەلوپەل و شتومەکانەی دەگەڵ خۆ دەبرێن بۆ سەفەر. ☐ «کە بارگەت بـــۆ هەوار تێکنا عەزیزم + شـــکا ئەستوندەکی تاولی مرادم »
(هێمن)

بارگەچی ــ [کو : بارگە + تو : چی] ، (نت.) ، کەســێکی کاری ئـــەوەبێ بارگـــە ســــــازکا و بێپێچێتەوە و کە گەیشتنە مەنزڵ کەلوپـــەلی پێویســـت دەربێنێ ، خاوەنی بارگە هەرچی لازم بێ لەوێ داوادەکا و مشوری ئەو شتانەش دەخوا کە دەبڕێنەوە . تێب ــ لـــە دیوەخـــانی دەرەبـــەگ و میرەکانی کوردستان ، یەکێك بە تایبەتی بۆ ئـــەم کـــارە تـــەرخان دەکرا ، کاربەدەســــتان و گەورەپیـــاوانی دیوان و پیـــاوانی دەوڵەمـــەند و دەستڕۆیویش بارگەچیان هـــەبوە ، ئاشکرایە ئێستـــا ئـــەم کارە بەلاوە نراوە .

بارگەوبنە [بارگە + و + بنە /٢]، (نت.)، (مک.) هەموو کەلوپەلی پێویست بۆ سەفەرێـــکی کاتـــی هیندێك دوورودرێژ ، کە کەسێ یا کەسانێ دەگەڵ خۆیان دەیبەن .☐ «بابم حاکم بوو لـــە ئیسفەهـــانی ئەمنیشیان تەڵەب دەکـــرد حوکمـــم دەهاتەوە سەرە ، تەدارەکم دەگرت بارگە و بنـــە ، چـــەندم زەنگیـــن دەکردنەوە نوێکەرە » ، (تحفە ، ج ٢، ل ــ ٢٨٠) .

بارگیر (نت.) ، تم : بارگین .

بارگین [١ ــ بـــار/١ + گـــین (گیر)] ، (نت.) ، (مک. ، سن. ، کعر.) ١ــ ئەسپێکی یەختە کرابێ و بۆ بارهەلگرتن کەلکی لێ وەربگیرێ. ٢ــ ئەسپ . ٣ــ (مج.) جنێوە بـــە مانای : بـــێ ئەقـــڵ و حـــەیوان ، پەخمە و بێکارە و ئەگەر بە توڕەیی نەگوترێ لە دڵان زۆر گران نایێت . ∷ ئەم کابرایە هەر دەڵەی بارگینە کوڕە بڕۆ هەی بـــارگین ★ (بکە.) بەرگیر . بارگیر (تم : ژابا ــ ٣٤). (جنو.) یابو .

بارلێنان [١ــ بار/١ + لێ (لە + ی) + نان (فع.)] ، (مصت. مت.) تم : بارکردن/١ .

بارمتە [٤ــ بار + متـــە ؟] ، (نت.) ئەو شتەیە کە لەباتی هەقی‌لای کەسێ بە گرێو دادەندرێ ، یا یەکێك لەباتی هەقی خۆی لـــە کەسێـــکی ئەوســـا لێی وەردەگیرێتـــەوە یـــا گلدەداتەوە ، تا هەقەکە دەدرێتەوە ئەوســـا لێی وەردەگیرێتـــەوە یـــا دەیداتەوە .تێـــب ــ ئەم ووشـــەیـــە وەکوو لە سەرەوە نیشان دراوە لـــە دوو کەرت پێکهاتوە ، کەرتی دووەمیان کە (متە)یە لە موکریان بەو (گوێز) یا (پارە)یە دەڵێن کە لـــە یـــاری (مێشێن = موشێن)دا دادەکرێ ، من بۆ ئەوە دەچـــم ئەسڵـــەکەی (متاع)ی عەرەبی بێ و جەڕابێ .

بارنامە [١ــ بار/١+نامە]، (نت.)،

(کئێر.) نامه یا کاغه‌زێکی چاپکراوی تایبه‌تییه ، ئه‌وه‌ی (بار) به‌ڕێ ده‌کا بۆ ئه‌و که‌سه‌ی ده‌نوسێ که باره‌کانی بۆ ده‌چێ ★ (کعر.) سه‌رته‌مێ . تێب ــ ئه‌م کاغه‌زه ده‌درێته ده‌ستی چاروێدار یا شۆفێر و تییدا ده‌نوسرێ که چه‌ند باری بۆ ناردوه و بۆ هه‌ر (واحیدێکی کێش) ده‌بێ چه‌ندێ کرێ بدرێتێ و چه‌ندێشی پێشکرێ دراوه‌تێ .

بارنه‌بردن ــ (مصت. لا.) ١ــ قبوڵنه‌کردنی وولاغێك که باری لێ بندرێ ، جا له‌به‌ر چه‌مۆشێ بێ یاخۆ له‌به‌ر لاتێ و که‌نه‌فتێ . ٢ــ (مج.) به که‌ڵکی کار نه‌هاتنی ئینسانێك .

بارنه‌به‌ر ــ [١ــ بار/١ + نه (ئه : نه‌فی] + به‌ر (بردن)] ، (صت.)، ١ــ حاڵی وولاغێکی قبوڵ نه‌کا باری لێ بندرێ یا له‌به‌ر لاتێ و له‌غه‌ری باری پێ هه‌ڵنه‌گیرێ. ٢ــ حاڵی که‌سێکی ته‌مبه‌ڵ و بێکاره‌بێ . ★ بارنه‌وه‌ر.

بارنه‌وه‌ر ــ (صت.) تم : بارنه‌به‌ر.

باروبارخانه ــ (نت.) ، (مک.)هه‌مۆ ئه‌و باره کاڵا و شتومه‌که‌ی به کاروان له شوێنێکه‌وه بۆ شوێنێك ده‌گوێزرێته‌وه و زیاتر به ناوی خاوه‌نه‌که‌ی هه‌ڵده‌درێ . :: باروبارخانه‌ی میرزا حاجی له مه‌سکه‌وێڕا گه‌یشته جێ . باروبارخانه‌ی حه‌مه قه‌ددۆی مۆسڵێش واناب‌ێ .

باروبنه ــ [١ــ بار/١ + بنه/٢]، (نت.) ، (مک.) تم : بنه‌وبارخانه .

باروبۆ (نت.) ، (کعر.) تم : باربۆ.

بازڕۆگ ــ [١ــبا/١ + ڕۆگ ؟] ، (نت.) ، (مک.) شوێنێکه (با) زۆر بێگرێته‌وه . تێب ــ ڕێی ده‌چێتێ که‌رتی (ڕۆگ)ی ئه‌م ووشه‌یه یا (ڕۆگه) بێ یا له (ڕۆشاندن) وه‌رگیرابێ .

بارهه‌ڵگر ــ [١ــ بار/١ + هه‌ڵگر (هه‌ڵگرتن)] ، (صت.) ١ــ حاڵی وولاغێکی بار قبوڵ کا یا وه‌ختی ئه‌وه‌ی هاتبێ باری لێ بنێن . ٢ ــ (مج.) که‌سێکی ناڕه‌حه‌تێ و زه‌حمه‌تێ بۆ قبوڵ بکرێ ، ده‌ناڕه‌حه‌تیدا هه‌ڵبکا.// بارنه‌به‌ر.

بارهه‌ڵگرتن ــ [١ــ بار/١ و ٣ + هه‌ڵگرتن]، (مصت.لا.) ١ــ تم : باربردن . ٢ــ (مج .) توانابوونی که‌سێك بۆ جێبه‌جێکردن و ڕاپه‌ڕاندنی فه‌رمانێك و کارێك. :: ئه‌م باره قورسه چۆن به‌و منداڵه به‌سته‌زمانه هه‌ڵده‌گیرێ (ئه‌م ئیشه گرانه چۆن به‌و منداڵه ده‌کرێ) .

باره ــ [٢ــ بار+٥ــئه‌/١] ،(نت.) تم : بابه‌ت/٣ . تێب ــ ئه‌م ووشه‌یه به ته‌نیایێ ده‌کار ناکرێ ، یا (له‌باره‌ی ..) ده‌وێژرێ یا (ده‌رباره‌ی ...) که ئه‌مه‌ی دوایی زیاتر فارسییه تا کوردێ . :: ده‌رباره‌ی شێرکۆ دڵتان هیچ خه‌ته‌ره نه‌کا . له باره‌ی (خانێ) شاعیری گه‌وره‌ی کورد زۆر شت نوسراوه .

باره‌به‌ر ــ [١ــ بار/١ + ٣ــ ئه‌/٢ + به‌ر (بردن)] ، (نت.صت.) ١ــهه‌ر وولاغێ که باری لێ بندرێ .::

بارەبەرمان هەر ئەو گوێدرێژەیە

١ــ بارەپێمەڕە [١ــ بار/٢ +٣ــ ئە/٢ + پێمەڕە] ، (نت.) ، (مک.) ئەوەندە قوڕ یا خۆڵە کە بە جارێك (پێمەڕە) هەڵێدەگرێ . :: چەند بارەپێمەڕە قوڕ دەو قۆلکەیەکەن با پڕبێتەوە .

٢ــ بارەپێمەڕە [٢ــ بار/١ + ٣ــ ئە/٢ + پێمەڕە] ، (نت.) ، (مک.) بچێتە خوارەوە . :: قۆلکەیەك لە هۆ و قولینچکە هەڵقەنن دۆ سێ بارەپێمەڕە قوڵ بێ .

بارەقەڵلا [محر. عا.] (ڕستە)، (مک.) تە : بارەکەڵلا .

بارەکەڵلا [= عا : بارك‌الله] ، ڕستەیەکە بە مانای ئافەرینی خوات لێبێ ، بۆ هاندان و قەدرزانین بەکاردێت . ★ بارەقەڵلا .

بارەکێ [١ــ بار/١ + ١ــ ئەك /١ + ٣ ئێ] ، (صت.) حاڵی وولاغێکی هاتبێتە ئەوەی بتوانێ بار هەڵگرێ ، بەڵام هێشتا نەهێنرابێتە بەربار . :: ئێسترە زەرد بارەکێ بوە (وەختی ئەوەی هاتوە باری لێ بندرێ) .

بارەگا
[بار + ٣ــ ئە/٢ + گا (جێگە)]، (نت.) ، ١ ــ کۆشك و سەرای پاتشایان. ٢ــ دیوەخانی پاتشایان و ئەمیران ، کە وەزیر و کاربەدەستانی گەورە لەولاولای پاتشا دادەنیشتن و هەرکەسێ کارێکی هەبا و پاتشا ئیجازەی دابا ، دەهاتە ژوورێ و قسەی خۆی دەکرد ★ (کئێر.) دەربار . (کمر.) بیلات (بلاط) ٣ــ (نت.) جێگای پارتی سیاسێ و نەقابە و یەکێتێ و تیپی وەرزش و یارێ (فوتبۆل و . .) . تێب ــ ئەم ووشەیە بەلای منەوە ئەسلی فارسییە و (بارگاە)ە و وای بۆ دەچم کە لە ڕێگەی (شانامە) و (ئەسکەندەرنامە) و ئەو جۆرە چیرۆکانە هاتبێتە ناو زمانی کوردێ و شێوەی کوردێ وەرگرتبێ . ووشەی (بار) لە تەرکیبی ئەم ووشەیەدا فارسێ بە مانای (ئیجازە، ئیزن ، ڕوخسەت) دەکاری دەکا ، بە دوورێشی نازانم کە لە ئەسلی پەهلەوێ بە مانای (بەرز ، بلیند)ە وەرگیرابێ ، ئەگەر ئەوەیان قبوڵ‌کەین ووشەکە دەبێتە ووشەیەکی کە فارسێ لە کوردێ وەرگرتوە ، تەنیا شتێك وام لێدەکا کەمتر بۆ ئەم لایەی داشکێنم ئەوێش ئەوەیە کە ئەمدیوە زمانی پەهلەوێ ووشەی (بارگا) یا (بارەگا)ی تێدابێ .

بارەنداز ــ [١ــ بار/١ + ٢ــ ئەنداز] ،(نت.) ، (کئێر.) بەربێلایەکە لە خان و کاروانسەرایان دروستی دەکەن ، کاروانچی بارەکانیان لەوێ دەخەن ، تا بەفر و باران و هەتاو لێیان نەدا . تێب ــ کەرتی (ئەنداز) لە مەصدەری (هەنداختەن) پەهلەوێ وەرگیراوە ، کە لە زمانی کوردیدا شکڵی گۆڕاوە ، و بە مانا پەهلەوییەکەیەوە بۆتە (هاوێشتن ، ئاویشتن) ، زمانی (فارسێ)ش ئەم ووشەیەی بە شێوەی (ئەنداختەن) وەرگرتوە . ئەم بڕە

ووشەیە لە تەرکیبی چەند ووشەیەکی دیکەی کوردیشدا وەکو : تیرەنداز ، چاوەنداز ، سەرەنداز و...و... دەبیندریّ .

بارەنگیو ــ [١ــ بار/١ + ئەنگیو (ئەنگاوتن)] ، (صت.) ، (مک.) چلۆنایەتیّ شوێنێکە لە رێوبانان کە بەردێکی گەورە ، بەرزایی زەوی ، قەدپالی کێو یا لقوپۆپی داران لە باری وولاغ بدات .

باریّ ــ [= فر : بارێ (جارێك)] ، (بنت.) ، (کێتر.) ، هەرچۆنێ بێ ، کەوابوّ ، بە هەرحاڵ .

بارێك ــ [په : بارێك] ، (صت.) ١ــ حالی هەر شتێکی پانایی کەم و درێژایی زۆربێ // پان . □ « پردی سیراتیّ لە موو بارێکتر و لە ئەلماس تیژترە » . ٢ــ حالی هەرجیسمێکی قوتر (قطر)ی پچوك بێ // ئەستوور . □ « کوچەی فەیزاوا تەنگوتارێکە + ماتیشقەی رۆستیّ ناوقەد بارێکە » (فۆلکلۆر) . ● **مل لە موو باریکتر** ــ (کن.) زۆر گوێ لە مست و مطیع . ٣ــ (مج.) لاواز، لەغەر ★ (بک.) زراف .

باریکان [بارێك/٢+ ٢ــ ئان/٧]، (نت.) بەنێکی بەدانستە و بارێك رێرابێ . ● **بارێکان دەرێسیّ** ــ ا) بە تەشیّ خوریّ دەکاتە بەنێکی بارێك . ب) ، (کن.) قسەکانی زۆر درێژ دەکاتەوە، هەر لێی نابڕێتەوە، زۆر رێنگەرێنگ دەکا .

باریکایی [بارێك ٢/١ + ئایی /١] ، (نت.) ئەو شوێنەی شتێ کە لە جێگاکانی تری کەمتر ئەستوور بێت . :: دارەکە لە بارێکاییەکەیڕا بېڕنەوە .

بارێك و بنێستی (نتم) ، (کمر.) ، ١ــ لاوازێکی لەبەر نەخۆشی زۆر درێژ کە تۆشی کەسێك دەبێ و رۆژبەرۆژ کزتر و زەبوونتری‌دەکا . :: خدر لێی پێسی‌کردوە و داویەتە بارێك و بنێستیّ . ٢ــ تە : ١ــ ئازار (ئازاری سیل) ★ (مک.) بنێستیّ . صەبنێستیّ . (جنو .) بارێکو .

بارێکە [بارێك/١ + ەــ ئە/٢]، (نت.) ١ــ درۆمانی پەڕاوێزی جل‌وبەرگ . ٢ــ(مج.) خۆشاردنەوە، خۆدزینەوە ، پێدزکیّ . :: بارێکەی دایە و بۆی دەرچوو . ٣ــ ناوی دێیەکە لە دەوروبەری شاری سلەیمانیّ .

بارێکەڕێ [بارێك + ٣ــ ئە/٢ + ڕێ] ، (نت.) ، ڕێگایەکە تەسك و خۆش‌نەکراوبێ بەلام هاتوچۆی پێدا بکریّ

بارێکی [بارێك + ٢ــ ئی] ، (نت.) موتلەقی بارێکایی . (تە : ئەستووری ــ تێب.) .

بارین [په : ڤاریتەن] ، (مص. لا.) ١ــ هاتنەخوارەوەی باران ، بەفر و تەرزە لە هەورانڕا بۆ سەر زەویّ . ٢ــ (مج.) هاتنە خوارەوەی هەر شتێك لە بلیندایێکی نیسبیڕا بۆ سەر شوێنێ یا کەسێ . :: گوللە وەك تەرزە بە سەرماندا دەباریّ ★ (بک.) بارین . تێب ــ لە زمانی ئاوێستاییدا (ڤارێنکتی) بە مانای (دەباریّ)

هاتوە (تم : ژابا ــ ٣٤) .

باریە [؟] ، (نا.) ، ئامرازێکە بۆ جوڵاندن و بەرزکردنـەوەی شتـی قورس لە شوێنی خۆی . تێب ــ ئەم ئامرازە لە ساکارترین حـاڵەتـی‌دا تێلایەکی‌دار ، یا ئاسنێکی ئەستورە کەسەرێکی تـوزێ دەکوترێتـەوە و هێندێ پان دەکرێ و بڕێـکێش دەشـکێندرێتەوە بە جۆرێکی ئەوتۆ زاویەیەکی کراوەوە (منفرجة) دروست‌دەکات . تێب ــ لە کاتـی نێش‌پێکردندا سـەرە پـانەکەی دەخرێتە ژێر ئەو شتە قورسەی کە مەبەستە بجوڵێندرێ ، لەو کاتەدا دێوی دەرەوەی زاویەکە دەبێ لەسەر جێگایەکی پتەو ڕابوەستێ ــ لـە (فێتزێك)دا بەم شـوێنە دەگوترێ (نقطة اتكاء) ــ ئەوجار باسـکە درێژەکەی بۆ لای خوارەوەدادەگرن و بە هێزێکی کەم قورسـایێکی زۆر دەجوڵێنێ . ئارشیمێدۆس زانـای بەناوبـانگی یۆنـانی گوتویـە : « ئـەگەر (نقطـة اتكاء)یـەکم دەست‌کەوێ ، زەوێ لە جێی خۆی دەبزوێنم » . ★ (کتێر.) ئەهرەم (فارسییە) . (سنە.) چل‌مێردە ، بێرکێ ، لۆسە (هس . لەوازە) . نوێڵ .

١ــ باڕ [؟] ، (صـ.) ناکامڵ ، پێنەگەیشتو ، جحێڵ . تێب ــ ا) ئەم ووشەیە تەنیـا بۆ پەلـەوەر و باڵنـــدە بـــەکاردێ کە دەوری (زەڕنەقوتەیێ) تەواوکردبێ بەڵام هێشتا نەبوبێتە باڵندەیەکی کامڵ و سەر :: باڕەکەو ، باڕەهەوێردە ، باڕۆکە . □ « قەل بە صەت سـاڵ باڕە » . ب) وا دەزانم ئەم ووشەیە دەگەڵ (پورنای) زمانی پەهـلەوێ خزمایەتێکی هەبێ کە بە مانـای جحێڵ و ناباڵقە .

٢ــ باڕ [ئینگلیـسی] ، (نـا .) ئەو شوێنەیە کە بـۆ فرۆشـتنی خواردنەوەی ئالکوڵدار (مشروبات) تەرخان‌دەکرێ و خەڵـکی لە بەردەم پێشخوانێك بە پێوە ڕادەوەستن و دەخۆنەوە و هێندێ‌جاریش لەسەر کورسی بلیندی تایبەت دادەنیشن .

باڕانـدن [نـد.] ، (مصد. لا.) دەنـگی خۆدەرخسـتنی ئـاژاڵ :: بزنەکە دەباڕێنێ . ★ باعـاندن . (سنـ.) باقانن .

باڕن [٢ــ با/١ + ڕن (ڕنین)]، (نت.) کڕێوەی بەفر بێ ئەوەی لـە هەوران بباریێ ، بەڵکو بایەکی بـە قەوەت لە شوێنێـکەوە بـەفر هەڵـدەگرێ (دەیڕنێ) و بـۆ بەرزایێ دەبا کاتێ دەگاتە جێگایەکی وا کە بایەکە تـەووژمی کەمـە دەبارێتەوە سەر زەوێ و چەشـنی کڕێوە دێتە بەرچاوان . :: بەرخی بابم ئەمە کڕێوە نیە باڕن دەکـا .

باڕۆکە [١ــ بـاڕ + ئـۆکە] ، (نت.) مریشکێکی هێشـتا گەورە نەبوبێ ، فڕۆجـێکی کەوتبێتـە هێلـکەکردن . □ « ... بـۆکە بەبارانی دەوێ ، هێلکەی باڕۆکانی دەوێ » (فۆلکلۆر) .

بـاڕۆت [؟] ، (نـا.) ، ١ــ ماددەیێکی ووشکی ڕەشە کە ئاگری وێکەوت کلپە دەکا ، بۆ هاوێشتنی گوللەی تۆپ ، تفەنگ ، تاپۆ و ...

و . . . بەکاردێت . تێب ــ ١) ئەم ماددەیە گەردوتۆزێکی ڕەشە ، جاران نێچیرەوانانی کورد لە (شۆرە) و (گۆگرد) و (ڕەژی) دروستیان دەکرد ، چاکترین خەڵوز بۆ ئەم کارە (ڕەژی دارەبی)یە . ب) بۆ تاقیکردنەوەی چاکی و خراپی بارۆت ، تۆزێکی لەسەر لەپی دەست یا پەڕە ستیفار ڕۆ دەکەن و ئاگری جگەرەی لێ نێزیك دەکەنەوە ، کلپە دەکا و دەچێ بە عاسمانا ، ئەگەر پەڕە ستیفارەکە یا بەری دەستی نەسوتاند ئەوا بارۆتی چاکە . ★ (مک.) دەرمان ، بارۆتی ڕەشۆکێ . ٢ــ (مج.) پیاوی توندە میجاز کە زۆ تۆڕە دەبێ و هەڵدەچێ .

بارۆتی بێ دوکەڵ ــ (نت.) جۆرێك بارۆتە کە لە فابریقە دروست دەکرێ و ڕەنگی سپی واشە . تێب ــ ئەو ماددانەی کە ئەو جۆرە بارۆتەیان لێدروست دەکرێ هەر ئەوانەن کە بۆ دروستکردنی بارۆتی ڕەشۆکێ دەستدەدەن ، لە باتی شۆرە جەوهەری شۆرە (ئەسیدنیتریك) و لە باتی گۆگرد جەوهەری گۆگرد (ئەسیدسۆلفۆریك) و لە باتی خەڵوزێش ماددەیەکی (سیلۆلۆز)ی لە بابەتی (لۆکە) دەکاردەکرێ ★ بارۆتی سپی . **بارۆتی ڕەشۆکێ** ــ [بارۆت /١ + ١ــ ئی/ + ڕەش + ئۆك/١ + ٣ــ ئی] ، (نت.) ، (مک.) تە : بارۆت /١ **بارۆتی سپی** ــ (نت.) ، (مک.) تە : بارۆتی بێدوکەڵ .

بارۆتپێژ [بارۆت /١ + پێژ (پێژتن)] ، (صفا.) (بکـ.) ئەو کەسەی بارۆت دروستدەکا . تێب ــ لە لەهجەی ناوەندی و بنلەهجەکانێدا هاوتای ئەم ووشەیەم نەبیستوە .

بارۆتخانە (نت.) ، (کعر.) جێگایەکی تایبەتییە چەك و تەقەمەنی و کەرەستەی شەڕی تێدا دادەنێن ، عەمباری تەقەمەنی . ★ (کئێر.) جبەخانە ، قۆرخانە .

بارۆتی [بارۆت /١ + ٣ــ ئی]، (صت.) ، (مک.) تۆچای وورد ، چایەکی وەکو بارۆت ووردبێ .

بارۆشە [٢ــ با/١ + ڕۆش (ڕۆشاندن) + ٥ــ ئە/١] (نت.) ، (سن.) تە : باوەشێن .

بارە [ند.] دەنگی مەڕ و بزن ★ باعە . بالە .

بارەبار [ند.] ، ١ــ دەنگی یەك لە دوای یەکی ئاژاڵ . ★ باعەباع، بالەبال . ٢ــ (مج.) قیژەقیژ و هەرای زۆری ئادەمیزاد . :: بە بارەبار کابرایان لە ماڵی دەرهێنا و کوشتیان . هەر بارەباری بۆ کەس گوێی نەدەدایە .

بارەش [٣ــ با/١ + ڕەش] ، (نت.) ،(کعر.) تە : ڕەشەبا .

بارەکەو [١ــ بار + ٣ــ ئە/٢ + کەو] ، (نت.) بەچکەی کەو کە هێشتا سەرنەبوبێ ، کەوی بچوکسال .

١ــ بارێزە [؟] ، (نت.) ، (هل.، خۆشناوەتی) ، گیایەکە لاسکی درێژ و ڕەش باوە ، گەڵای وورد و سێگوشەیە ، وە کەرەوز دەچێ ،

له شاخان لەو شوێنانەی کەمـێ ئاویان هەیە ، شێن دەبێ . تێب ـ له کوردستان ئەم گیایە بۆ نەخۆشی (مێزگیران) کەڵکی لێوەردەگیرێ و دەڵێن یەکاو یەکە . □ « بارێـزه شینبۆن به شاخانەوه + با گوڵـه بمرێ به داخانەوه » (فۆلکلۆر) . ★ خاڵەڕەش ، خاڵەڕەشه .

٢ـ بارێزه [٣ـ با/١ + ڕێـز (ڕێژ) + ٥ـ ئه/١] ، (نت.) ، (مک.) بارانێکی به (با) بباری :: وەکو بارێزه فرمێسکی به چاوانـدا دەهاتە خوار .

١ـ باز [په : باچ ، باج] (نا.) باڵندەیەکی گۆشتخـۆری ووریـای خێرایه ، نێزێـکەی سـێ چـل سانتیمـێتر درێژ دەبـێ ، بـاڵی کورت و بارێکه ، دندۆکی خواره و بەرسینـگی پەڵەپەڵـەی ڕەشی تێدایه . □ « سیا بازێك بۆم ، سیا بازێك بۆم له ئەوجی گەردۆن ، تێژ پەروازێك بۆم » . (پیرەمێرد ـ ٢٣١) تێب ـ أ) ئـەم باڵنـدەیه دەتوانێ مەلانی تر به عاسمـانەوه ڕاوکا ، بۆیه پاتشا و گەوره پیاوانی قەدیمی وەکو یەکێـك له کەرەسـتەی نێچێـرەوانی بەخێویـان دەکـرد و لـه بارەگـا و دیوەخـانەکانیان کاربەدەستی تایبەتی بۆ نیگاداری و خزمەتی تەرخان دەکرا . ب) بـاز چەند جۆرێکی هـەیه : تـەوار ، تەڕلان ، جوڕڕە ، تۆلك ، فەرخ . (تە : سجادی ، کوردواری ـ ١٥٦) ج) «باز (باڵندەی ڕاوی) و باشـه (واشه) که ئەوێـش باڵندەیـێکی دێکەی ڕاوییه ، هەردوکیان یـەك مەعنایان هەیه و دەبێ له (ڤەزه) به مانای (بزنـده)وەر گیرابـێ کـه ئەویش له مەصدەری ئاوێستـایی (ڤەز) یانی (بزین) وەرگیراوه . » (تە : معین ، بورهان ، ج ١ ، لـ ٢١٧ ، پەراوێزی ژماره ٧) دوکتۆر معینیش ئەمەی له (پـورداوود) فەرهەنگی ئێرانی باستان ، ج ١ ، ل ـ ٣١٤ خواستۆتـەوه) . ★ قوش .

بازی دەوڵەت ـ (نت.) ، (باز)ێك بوه که به پێی چیرۆکه کۆنەکانـی کـوردەواری بۆ دیـاریکردن و هەڵبژاردنی حاکم ، مێر یا پاتشا هەڵیان داوه و لەسەر هەر کەسێ نیشتبێتەوه کردۆیانه به گەوره و حوکمدار . ★ بـازی یەقـین .

بازی هەوایی [١ـ باز + ١ـ ی ئی /١ + هەوایی] ، (نت.) ، (سذ.) تە : بادەوه . **بازی یەقین** ـ (نت.)، (مک.) تە : بازی دەوڵـەت . □ « سـبحەینێ که زۆر کـراوه ، مەجلیسـی تـاقیقی گیراوه ، بـازی یەقینیانهێناوه ، هەردوك چـاوی بەستراوه ، هەڵیـان ئاوێـت ڕاوەستاوه ، له هـەوای لەنـگەر بەستراوه ، سەربەرەژێر هـات گەڕاوه ، ئیکلامی فەرخی کێشاوه » (تحفه ، ب٢ ، ل ـ ١٤٢/١٤١) .

٢ـ باز [په : ڤاز] ، (نا.) ، ١ـ بەگوڕ بەرزبونەوه له شوێنێـك و خۆ فڕێدانه شوێنێکی دێـکەی دوورتر . ئەنجامی بازدان . ٢ـ تە: سێباز ★ (مک.) بازد . (زا.) ڤاز .

(جنو.) واز . تێب ـ بە لای منەوە
ئەسڵی ووشەکە (بازد)ە و دەنگی
(د) یەکەم لەبەر قورسی لەم
شوێنەدا و دوەم چونکو دەگەڵ
مەصدەری (دان) سەرف
دەکرێت ، لەسەر زمانان سواوە.

٣ـ باز [؟] ، ١ـ (نا) ڕێگای
تایبەتی کە دەستەیەك بۆ ئێشێکی
دیار پێیدادەڕۆن :: بازی بێریان ،
بازی پاڵان (پاڵە) ٢ـ (پب.) بە دوای
هەندێ ناوانەوە دەلکێ و مەدلولی
تێپەڕین و عبور لە ماناکانیان زیاد
دەکا. :: ڕێباز ، دەرباز ، بەردەباز،
پردەباز . **بازیبێریان** ـ [٣ـ باز
/١ + ١ـ ئی/١ + بێری
+ ٢ـ ئان/١] ، (نت.) ئەو ڕێگایەی
هەمو ڕۆژێ (بێری) بۆ مەڕدۆشێن
پێیدا دەڕۆن . □ « بازی بێریان
دوورەدێیە + بێری دێن شیر
مەشکیان پێیە » (فۆلکلۆڕ) .

٤ـ (ـ باز) ، (پب.) ، ١ـ بە
دوای هەندێ ناوانەوە دەلکێ و
دەیانکاتە (صفا.) یا (نفا.) و
نیشان دەدا ئەو کەسەی ئەم
صفەتەی وەپاڵ دەدرێ یا ئەم ناوەی
لێ دەندرێ ، لەو ئێشەدا کە
مەدلولی ناوەکەیە ماهیر و لێزانە یا
خۆی پێوە گرتوە :: حیلەباز ،
جادوباز ، فێڵباز ، قومارباز ،
کۆترباز ، مێباز . ٢ـ بە دوای
هێندێ ناوانەوە دەنوسێ و مانای
دۆڕاندن ، بەخشکردن و
فیداکردنیان لێ زیاد دەکا .::
سەرباز ، (ئەو کەسەی سەری خۆی
بەختدەکا .) گیانباز (ئەو
کەسەی گیانی خۆی لە پێناو شتێکا
فیدادەکا) .

بازاڕ [پە : قاچار] ، ١ـ
جێگای کڕین و فرۆتنی کەلوپەل و
کاڵای جۆراوجۆر . تێب ـ شوێنێکە
وەکو کۆڵان ئەوبەرەوبەرەکەی
دوکان و موغازەی زۆری لێ
دروستکراوە (ئەگەر سەری
داپۆشرابێ پێی دەڵێن قەیسەری)
بازرگان و کاسبکار یا وردە
سەنعاتکاری وەکو جلدرو ،
چەخماخساز ، ئاسنگەر و ... و
... هەریەکە لە دوکانێکدا کاڵای
خۆیان دادەنێن و دادەنیشن تا
خەڵکی بچن لێیان بکڕن یا خەریکی
سەنعاتەکەی خۆیان دەبن . لە
شارانی گەورەدا هەر سنفەی بازاڕی
تایبەتی خۆی هەیە :: بازاڕی
شیرگەران ، بازاڕی کەوشفرۆشان
بازاڕی بەزازان . ٢ـ مەیدان یا
هەر جێگایەکی بەرین لە شاران کە
لادێیی هەمو ڕۆژێ کاڵای
لادێییانەی خۆیان وەکو : دار ،
خەڵوز، ماست، ڕۆن، سەوزەگیای
خواردن ، ئاژەڵ و پاتاڵ دێنن و
لەوێ دەیفرۆشن . تێب ـ ئەم جۆرە
شوێنە زیاتر بە مەیدان ناودەبرێن .
:: مەیدانی ئاردی (لە مەهابات) ،
مەیدانی ماستفرۆشان (لە
سلەیمانی) و ... و ... بەڵام
وەبەر مەدلولی بازاڕ دەکەون و لە
ڕاستیشدا هەر (بازاڕ)ن . ٣ ـ
هەمو وردە بازاڕەکانی لە شارێکدا
هەبن :: بازاڕی بەغدا ، بازاڕی
تاران ، بازاڕی ئەوروپا ٤ ـ (مجە.)

سەودا و موعامەلە ، کاری کڕین و فرۆشتن :: ئیمڕۆ بازاڕ نیە ، خولآ بازاڕت بدا . ٥ـ جێگایەکی لە نێوان چەند گوندانداکە ناوبەناو (هەفتەی جاریّ ، ١٥ ڕۆژ جاریّ . . .) لادێیی دەوروبەر و کاسبکارانی شارێکی نێزیك ، بە خۆیان و کالآ و کەلوپەلیانەوە لەویّ کۆدەبنەوە و لە بەیانیڕا هەتا ئێواریّ خەریکی کڕین و فرۆشتن دەبن و ئێواریّ هەرکەسە دەگەڕێتەوە جێگای خۆی ، لەو جۆرە بازاڕانەدا گۆڕینەوەی کالآ بە کالآ (المقايضة)ش شێوەیەکی کڕین و فرۆتنە کە وێرای کڕین بە پارە ، باوە . تێب ــ أ) دوکتۆر معین دەربارەی ووشەی بازاڕ دەڵێ : « لە پەهلەوێدا (ڤاچار) ، لە پارسی کۆنا (ئەباجاری)یە کە پێکهاتوە لە (ئەبا) لە سانسکریتیدا (سەبهە) بە مانای (شوێنی کۆبونەوە) و کەرتی دوەم مەصدەری (جەڕی)یە بە مانای (لەوەڕان) ، « تم : معین ، بورهان ، جـ ١ ، ل ــ ٢١٨ ، پەراوێز) . ب) ئەو چەشنە بازاڕەی لە ژمارە (٥)دا باس‌کرا ، بە لای منەوە ئێ ئەو سەردەمانەیە کە هێشتا (شار) دروست نەبوبون و ڕەنگە بێری کۆبونەوەی خەڵکی هەمە ڕەنگە لە جێگایەك و پێکەوەنانی ئاوەدانییەك بە ناوی شار ، هەر لەم چەشنە بازاڕانەوە پەیدا بوبێ و پاش سازبونی (شار)ئێتیش ، بازاڕەکان هەروا مابنەوە ، لە لەهجەی باکوری زمانی کوردیدا (بازێڕ) بە (شار) دەڵێن . ج) لە مێژوودا هەندێ بازاڕانی ژمارە (٥) ناوبانگیان دەرکردوە : سوق عکاظ (لە مەککە) ، سوق الاهواز (لە ئەهواز) ، بازاڕی مەکارە (لە ڕوسیای قەیسەریّ) . د) لە کوردستان خۆشمان ئەو جۆرە بازاڕە هەبون و تا شەڕی دوەمیش لە دەوروبەری شاری مەهاباد (بازاڕی قەباکەندیّ) و (بازاڕی مەحمەد یار)ی هەر مابون . هـ) ئێستا پێشانگەکان (المعارض)ـکە هەمو ساڵێ ئەغلەب دەولەتان دایدەنێن و دەولەتانی دیکەش هاوبەشی دەکەن و کالآی خۆیانی تێدا پێشان دەدەن تا ئەندازەیەك جێگای شێوەی سەرەتایی (بازاڕ /٥)یان گرتوەتەوە . :: پێشانگەی دەولی بەغدا (عێراق) . پێشانگەی دەولی دیمەشق (سوریا) . پێشانگەی لایپزێك (ئەلمانیای دیموکرات) . ★ (بکـ. ، جنو.) بازاڕ . (هل.) بازێڕ . **بازاڕی خۆش** ــ (نت.) بازاڕێکە سەودا و مامەڵەی زۆری تێدا بکریّ ★ بازاڕی گەرم . **بازاڕی کەساد** ــ [کو. عا.] ، (نت.) بازاڕێکی کڕین و فرۆتنی کەم بێ ، بازاڕیّ ڕەمینیلەسەر نەبێ **بازاڕی گەرم** ــ (نت.) ١ ــ تم : بازاڕیّ خۆش . ٢ــ هاتوچۆی زۆری خەڵك بۆ شوێنێ . تێب ــ ئەم مانایە تەوس و تانوتی تێدایە و بۆ مەبەستی (سەلبی) بەکار دێت.:: حەمەشەل

ئیمڕۆ بازاڕەکەی گەرمە . **بازاڕی مردوو** ـ (نت.) بازاڕێکی سەودا و مامەڵەی ئەوەندە کەم بێ وەك نەبوون وابێ .

بازاڕخۆشی (حمص.) کڕین و فرۆتنی زۆر لە بازاڕا ، دەستاودەستکردنی کاڵا و کەلوپەل بە خێرایی ★ بازاڕگەرمی .

بازاڕکردن [بازار/٤ + کردن]، (مصت. لا.) قسەکردنی کڕیار و فرۆشیار لەسەر نرخی کاڵا ، هەوڵدانی کڕیار بۆ سووککردن لە نرخی کەلوپەلدا . ★ سەوداکردن .

بازاڕگەرمی ـ (حمص.) تم : بازاڕخۆشی .

بازاڕی ـ [بازاڕ/١ + ٣ـ ی] ، (صت.) ١ـ کاڵای خراپ ، کاڵایەکی بە دانستە دروست نەکرابێ ★ جەڵەبی . ٢ـ (مج.) ئادەمیزادی سووك و هەرزە بەتایبەتی ئافرەت.

بازبازانێ ـ [٢ـ باز + ٢ـ باز + ئانێ] ، (نت.) ، (هل.) تم : بازبازێن .

بازبازۆکێ ـ [٢ـ باز + ٢ـ باز+ ئۆك / ٢ + ٥ـ ێ /٢] ، (نت.) تم : بازبازێن .

بازبازێن ـ [٢ـ باز+٢ـ باز + ئێن] ، (نت.) ، (سیم.) یاری منداڵانە کە بۆ خۆخافڵاندن و کەیف لە جێیەکی بەرز (نسبیا) خۆیان فڕێ بدەنە نزمایی. تێب ـ ئەم یارییە دۆڕاندن و بردنەوەی تێدا نیە . ★ بازبازانێ ، بازدبازدێن، بازبازۆکێ، بازدبازدۆکێ .

بازبردن ـ [٢ـ باز/١ + بردن]، (مصت. لا.) ، (سیم.) **بازد** تم :

بازد ـ(نا.)، (مک.)تم : ٢ـباز/١

بازدبازدۆکێ ـ [بازد + بازد + ئۆك/٢ + ٥ـ ێ /٢] ، (نت.) ، (مک.) تم : بازبازێن .

بازدبازدێن ـ [بازد + بازد + ئێن] ، (نت.) ، (مک.) تم : بازبازێن.

بازددان ـ (مصت. لا.) ، (مک.) تم : بازدان/١ .

بازددان (مصت. لا.) ، (مک.) بازدان /١ و ٣ .

بازدان ـ [٢ـ باز/١ + دان] ، (مصت. لا.) ١ـ گوڕبەستنەوە و خۆکۆکردنەوە و خۆهەڵاوێشتن و بە تاو خۆفڕێدانە شوێنێکی دوورتر. ٢ـ لە بەرزاییڕا خۆهەڵداشتنە شوێنێکی نزم ٣ـ (بک.) هەڵاتن و ڕاکردن (زیاتر لە دەست کەسێ یا لە ترسان) .

بازرگان ـ [فر.]، (نت.) ١ـ (سیم.،کعر.) کۆتاڵ فرۆش، ئەو کەسەی قوماش دەفرۆشێ . ★ (کئێر.) بەزاز. ٢ـ (کئێر.) تاجر. تێبب ـ أ) ئەم ووشەیە شێوەی داتاشێن و 'داڕشتنی بە لای فارسێدایە ، ئەگەر کوردێبا ، بە لای منەوە دەبوو پاشبەندەکەی کە بۆ (نسبة و اتصاف)ە دەبوو (وان) بێ و بە (٣ـ ئە/٢) بە (بازاڕ)ەوە لکابا ، ئەوسا ووشەکە دەبوو بە (بازاڕەوان) هەروەکوو دەڵەین (دەشتەوان) یا (تووتنەوان) . ب) فەرهەنگستانی ئێران چەند ساڵێ پێش شەڕی دوەم ئەم ووشەیەی لە جیاتی

(تاجر) بۆژاندەوە و لەوساوە خۆی و لکوپۆپی لە کوردستانی ئێران وەبرەو کەوتۆن .

بازرگانی ــ [بازرگان + ٢ــ ئی] ، (فر. کو.) ، (نمصد.) ١ــ (کێیر.) کاری کڕین و فرۆتنی کاڵای جۆراوجۆر . (عا.) التجارة. ٢ــ (سیە. ، کعر.) کۆتاڵ فرۆشی ، قوماش فرۆشی . ★ (کێیر . بەزازی .

بازرەقە ــ [٤] ، (نت.) ، (سیە.) تە : بازرەقەبەستن .

بازرەقەبەستن ــ (مصت. لا.) ، (سیە.) ١ــ تە : بازرەکردن /٢ . ٢ــ دەرپەڕینی شتێك یا کەسێ بە خێرایی و لە نەکاو . :: مارەکە بازرەقەی بەست . ٣ــ فێچقەکردنی خوێن و ئەو جۆرە شتانە . (عا.) فوران .

بازرەکردن ــ [بازرە ٤ + کردن]، (مصت. لا.) ، ١ــ (مك.) خۆدزینەوەی کەروێشك لە ناو تەماڵ بێ ئەوەی ڕاوکەر پێ بزانێ . ٢ــ (سنـ.) هەڵبەزینەوەی شتێ (گولله ، بەرد ، ...) لە ئەرزێ و لە شوێنێکی دیکە وەزەوی کەوتنی . ★ کەوانەکردن . (سیە.) بازرەقەبەستن /١ .

بازگ ــ (صە.) ، (جف.) تە :١ــ بازە .

بازگەشت ــ [فر.] ، (نمصد.)، (مك.) پەشیمانی .

بازگەشتبۆنەوە ــ [فر. کو.]، (مصت. لا.)،(مك.) پەشیمانبۆنەوە، پاشگەزبۆنەوە :: خوایە تۆبە لە گوناحی خۆم بازگەشت بۆمەوە . تێب ــ أ) فارسی (بازگەشت) بە مانای گەڕانەوە لە شوێنێك دەکار دەکا . ب) لە نێوان (پاشگەز)ی سلەیمانی و ئەم (بازگەشت)ەدا پێوەندی هەیە و بە لای منەوە (بازگەشت) بۆتە (باشگەزت) و لە پاشان (پاشگەز)ی لێکەوتۆتەوە.

بازن ــ (نا.) ، (سیە.، سنـ.) تە : بازنە/ ١ هس : (بك.) بازان = چۆلەمە . لای پێشەوەی شان (تە : کف ــ ٦٥) و هس : (مك.) بازند .

بازند ــ [٤] ، (نت.) ، (مك.) ١ــ تە : باسك/١ . ٢ــ هێندێك بە ڕەزۆری جمگەی دەست ، ئەو شوێنەی بازنەی تێدەکرێ .

بازنە ــ [٤] ، (نت.) ، (مك.) ١ــ ئاڵتەیەکە بە شکڵی جۆراوجۆر لە زێڕ ، زێو یا شۆشەواڵە و... دروست دەکرێ و ئافرەت بۆ جوانی دەیکەنە دەستیان ★ (سنـ. ، سیە.) بازن (تە : مردۆخ ، ب١ ، ل ٧٦٤)★(بك.) بازن ، بازند . ٢ــ تۆقێکی ئاسن یا هەر مەعدەنێکی ترە ، بۆ قایمی یا بەرگری لە زیادبۆنی شکاوی یا پێکەوەبەستنی دۆ شت تێیان دەکرێ :: گۆچانەکەی درزی بردبۆ بازنەیەکی لای وەستا هێدێن تێکرد .

بازۆکا ــ [ئینگلیسی : بازۆکا] ، (نا.) ، (کعر.) چەکێکی ئاگرێنە دژی تانك و زرێپۆش و ... ، فێشەکە شێتە (سارۆخ = مۆشەك)ی پێداوێژرێ ، بۆ یەکەم

جار لە شەڕی دوەما دەکارکراوە .
بـازۆڵە ــ [١ــ بـازۆ + ٢ــ ئۆڵە] ، (نت.) ، (سیم.) ئەستوورایی باسك :: ئەوە بازۆڵەی باسکی‌بێ . هس : (مک.) بابۆڵەی باسك .
١ــ بازۆ ــ [ستـ : بازو. پە : بازوك] ، (نا.) ، (سیم.) یەکەم بەشی دەستی ئینسـان لە لای شانی‌ڕا ، ئەو بەشەی دەست کـە دەکەوێتە نێوان شـان و قـۆڵ ★ باهۆ . (مک.) باهۆ . باسـك ::
« بازۆ هەم جەتار ، بلۆر ڕەخشان »
« مەیگۆن لەب چو لەعل ، دانـەی
بەدەخشان »
(خانا ــ ٧٦)
٢ــ بازۆ ــ (صە.) ١ــ (مک.) حالی گایەك کلك و لاقی سپی بێ.
٢ــ (جف.) تە : ١ــ بازە تێب ــ (بـاز) لە لەهجـەی جنوبیـدا (بن‌لەهجەی لوڕی) بـۆ گایـەك دەگوتـری نێوچـاوان و کلکـی پەڵەپەڵەی سپی تێدابێ .
بازۆبەن ــ (نت.) ، (سن.) تە : بازۆبەند .
بازۆبەند ــ [١ــ بازۆ + بەند]، (نت.) ، (مک.) ١ــ نوشتە و دوعـا کە بۆ مەبەسـتی جۆربەجـۆر دە بەرگێکی چەرم دەگیـرێ ولـە باسکی دەبەستن . ٢ــ بازنەیەکە لە باتی ئەوەی دە قۆڵ بکرێ لە پشت ئانیشکەوە ژنان دەیکەنە باسکیان . ★ (سن.) بازۆبـەن ، قۆڵبـەن ، قۆڵەوان ، بـازێوەن . (مک.) بازێبەند . (بک.) بازبەند . (جنو.) بازۆوەن .

١ــ بازە ــ [ٔ] ، (صـ.) ١ــ حالی هەر شتێکی پەڵەپەڵەی لـە دوو ڕەنگی ڕەش و سپی یـا ڕەش و بۆر پێکهاتبێ . ٢ــ حـالی هـەر شتێکی خەت‌خەتی ڕەنگی ڕەش و سپی بێ . ★ ئەبڵەق . بەڵەك . (سن.) پلپلـی ، ڕەش‌کەووك ، ڕەش‌کەوە ، پلپلێن (تە : مردۆخ ، ب ١ ، ل ــ ١٩٩ ، ٣١٠ و ب ٢ ل ــ ٨٨٠) ، (جف.) بازك ، ٢ــ بازۆ/٢ (هو.) بێڵا . هس : (مک.) ٢ ــ بازۆ/١ و (باچکە) و (باسکە) لە قەلەباچکە و قەلەباسکەدا .
٢ــ بازە ــ [ٔ] ، (نا.) ، (کمر.) کوتاڵێکە لە پەمبۆ دروست‌دەکرێ و دیوێکی تۆزێ تێسکنە . ★ (کئێر.) بەمبازێ .
بازەبەران ــ [٢ــ باز + ٣ــ ئە / ٢ + بەر (بردن) + ٢ــ ئان /١] (نت.) ، (مک.) هەفتەی دوایی زستان کە هەتـاو هەمـو ڕۆژێ جێگەی ئاوابونی خۆی دەگۆڕێ .
تێب ــ بەپێی ئەو نیشانە و کەڵـەکە بەردانەی لە هێنـدێ شـوێنی کوردستان بۆ ڕاگرتنی حیسابـی ساڵ و فەسڵەکان دروست‌کراون ، بێجگە لەم هەفتەیە ، باقی وەختەکان هەتاو لە کاتی ئاوابونا هەمو ڕۆژێ جێگۆڕکێ ناکا و چەنـد ڕۆژێـکی یەك لەدوای یەك هەر لەیەك نوختە ئاوادەبێ .
بازەڵە ــ [ٔ] . ١ــ (نت.) تە : بزەڵە . ٢ــ (صت.) حالی منداڵی چاوقایمی خۆتێ‌هەڵقرتێن و فێڵباز کە وەختێ قسەدەکا ، ئاشکرا دیارە

دەیەوێ گەورەتر لەخۆی بخەڵەتێنێ .

بازەڵە خوێندن ــ (مصت. لا.) ، (کعر.) زۆرزان و فێڵباز بۆنی‌منداڵێك ، چاوقایم‌بۆنی .

بازەڵێن ــ [بازەڵە ۴ + ئێن] ، (نت.) ، (مک.) یاریەکی منداڵانەیە لە کوردەدارێدا زیاتر کچۆڵە دەیکەن . تێب ــ ئەم یاریە بە چەند کەسان دەکرێ ، هەر یەکەیان سێ یا پێنج پارچە زیخی پان دێنێ و پاش ئەوەی بە (لێك‌داهێنان) یا (تەڕوویشك‌کردن) دیاریێ دەکەن کێ لەپێش هەمواندا یاریێ‌دەکات ، پارچە خێزەکانی دەدەنەدەستی و ئەوێش لەسەر بەری دەستی ڕێزیان دەکا و بە تەکانێکی سۆك هەڵیان داوێ و خێرا دەستی وەردەچەرخێنێ و هەوڵ‌دەدا هەمۆیان بکەونە سەرپشتی دەستی و لەوانەیە هێندێکیان بکەونە سەرزەوێ و هەندێکێش سەرپشتی دەستێ ، لەم حاڵەتەدا دەبێ بە دۆقامکی گەورە و شادەی ئەوانەی سەرعەرزی بچنێتەوە ، کە ئەم کارەی تەواوکرد ئەوجار ئەوانەی سەر پشتی دەستی هەڵداوێ ، ئەگەر هەمۆی بە لەپی دەستی گرتنەوە ئەوا بەردێك لادەدا و سەرلەنوێ دەست پێدەکاتەوە تا تێدەکەوێ بەردەکانی ماون دەدا بە یەکێکی‌تر . لەم یاریەدا بە سێ جۆر یارێکەر تێدەکەوێ : ۱) ئەگەر ئەو کاتەی بەردەکانی سەر بەری دەستی هەڵداوێ هێچیان نەکەونە سەر پشتی دەستی ۲) ئەگەر ئەو کاتەی خەرێکە بەردەکانی کەوتۆنەتە سەرزەوێ دەچنێتەوە یەکێ لە بەردەکانی سەرپشتی دەستی بکەوێتە خوار ۳) لەو کاتەدا کە بەردەکانی سەرپشتی دەستی هەڵداوێ بۆی نەلوێ هەموان بە لەپی دەست بگرێتەوە . یاریێ هەر بەم جۆرە دەڕوا تا هەمۆ بەردەکان لە یاریێ دەردەچن و لای یارێکەران کۆدەبنەوە و تەنیا تاقە بەردێك دەمێنێتەوە . لەسەر شێوەی یاریێ‌کردن بە تاقە بەردی دوایی ، لە پێشەوە قسەدەکرێ کە هەروەکۆ ئەوانیتر یا بە شێوەی (قامچێ) یاریێ پێدەکەن . کە ئەمەش تەواوبۆ ئەوجار دێن حیساب دەکەن کێ هەمۆ بەردەکانی خۆی نەهێنابێتەوە بە قەد بەردە کەمەکان سزای دەدەن . سزاکانی ئەم یارییە ئەمانەن : پلاو ، ماریێ‌کونێ ، قوزبزن ، ناوی باڵندەیەك و سزایەکی دیکەش ئەو کەسەی سزا دەدا خۆی دیاریێ دەکا (شێوەی ئەم سزایانە لە شوێنی خۆیان باس‌دەکرێ) . بۆ دیاریێ‌کردنی ئەوەی (دۆڕاو) دەبێ کام سزا وەربگرێ بەردەکانی دۆڕاندۆیەتی هەرچەندێکی بن لەسەر پشتی دەستی دادەنێن (بە ئانقەست لە شوێنی ئاستەم دادەنرێن) و هەر بەردەی بە ناوی یەکێك لە سزاکانی یاریێ دەکرێ ، ئەوجار هەڵیان داوێ و دەبێ بە بەری دەستی بیان‌گرێتەوە هەر کامێکیان کەوتە

خوار یا بۆی نەگیرایـــەوە ، ئەو سزایەی دەدرێت .
بازەوان ـ [١ـ باز + ٣ـ ئە ٢/ + وان] ، (نت.) کەسێکی لـە بارەگای پاتشـــا و ئەمــــیر و گەورەپیاوانی قەدیمی‌دا خزمـەتـی (باز)ی دەکرد و لە وەختی ڕاوا دەچوون و بازی دەدا دەست پاتشا و ... بۆ تێبەردان یا بە فەرمـانی ئەو خۆی تێی بەردەدا □ « ... بـــازەکە بازەوانێـــکی هـــەبوە ، بازەوانەکە دەستکێشی قایشی لـە دەست ئەکرد ...» (سجـادی ، کوردواری ـ ١٥٥) ★ قوشچی .
بازی ـ (نا.) ، ١ـ (کک.) بـە شتێـــکەوە خەریك‌بـــوون یـــا خۆخەریك‌کردن و خافـــلاندن ★ گاڵتە ، گەپ ، گەمـە ، کایـە ، وازی، یاری. ٢ـ (کێر.) قومار. تێب ـ بەم مانایە لە فارسی‌ڕا هاتوتە ناو کوردی ★ (کمر.) یاری . ●
بازی‌بازی ، بە ڕیشی باباش بازی؟ ـ (کن.) بە ڕدێنی (بابا) یـاری ناکری ، تۆ ناتوانی فێـــڵ لەمـــن بکەی . تێب ـ (بابا)ی عەیار لـە چیرۆکی ئەسکەندەرنامەدا ، پیاوێکی زۆرزانی فێڵبازە و کۆسەیە ، چەند داوە مو نەبی بە چەنەگەیەوە نیـە بۆیە یاری پی‌ناکری .
بازێبەند ـ [بازی = ١ـ بازو + بەنـد] ، (نتـ.) ، (مک.) تمــ : بازوبەند . □ «... ماڵ‌ماڵ کوتی کاکە ناسر ، بە خولای چاك دەڵێن ، ئەوان لەمــــە بە غیرەت‌تـــرن ، بازێبەندیان لە قـــۆڵی خۆیـــان دەرهێنا ...» (تحفە ، ب٢ ، لـ ٥) .
بازی‌وەن ـ (نت.) ، (سن.) تە : بازوبەند .
بازەڵە ـ [أ] ، (نـا.) ، (کمر.) تە : بازێلە .
بازۆر ـ [٣ـ با/١ + ئـــازۆ (ئازۆتن) + ٢ـ ئە/٢] ، (نت.) ، (مک.) ئەم ووشەیە تەنیـــا لـــە مەصــــدەری (وەبازۆرکەوتـــن)دا دەبێندری و نەبێستراوە بە هیـــچ جۆرێکی‌تر دەکار بکـــری ، لـــە کەرتەکانی ئـــەم ووشـــەیە مـــن واتێدەگەم کە مانای (ئەوەی (با) دەی‌ئازوی) بی .
وەبازۆرکەوتن ـ (مصد. لا.) هەوا و کەلکەلـەی‌کردنی کـــاری کەوتنە سەری کەســی :: نـــازانم نەوزاد بۆچی وەبازۆر کەوتوە هـــەر دەیەوی بچێتە شار . ئەم کچـــە وەبازۆر کەوتوە بۆ مێردکردن .
بازێلە ـ [أ] ، (نتـ.) ، (کمر.) « نەخۆشێکە ئـــەدات لە بـــەر مـــولدانی ساوا بەتایبەتی نێرینە و مێزی پی‌ناکری» (تە : معر ، کشت، ب١ ، ل ـ ٢٨) . تێب ـ مامۆستا تۆفیق وەهبی ئەم ووشەیەی بـــە نەخۆشیێکی پێست تایبەتی منداڵان داناوە . (تە : هبید ـ ٦) .
بازێر ـ (نا.) ، (هل.) تە : بازاڕ.
باس ـ [=عا : بحث] ، (نا.) ١ـ قسە لەسەر شتێك ، دەربـارەی کەسێك (ناوهێنانی بە چاك یـــا خراپ ، بەدەم یا بە نوسین) :: ئەم نامەیە هیچ باسی تۆی تێدا نیە .

ڕۆژنامەکان پڕن لە باسی شۆڕش . □ « هەباسە ! لە دیوانان چ باسە ؟ » . ٢ـ لێکۆڵینەوەی ووردی گشت لایەنە ، لەسەر مەسەلەیێك ، کارێك یا شتێك . :: باسێکی دوورودرێژم لەسەر کولێرا خوێندۆتەوە . □ « باسی زولفی درێژ و چاوی بەخەو + نەبراوە بوە تری خوسرەو » .
(حاجی ، کە ـ ٧٥) .

باستان ـ [پە : باستان] ، (نا. صە .) ، (کئێر.) کۆن ، قەدیم . تێبـ ـ مامۆستا تۆفیق وەهبی ئەم وشەیەی لە (فەرهەنگی کوردی ـ ئینگلیزی)دا نوسیوە ، وەکو لە سەرەوە نیشان درا ئەسڵەکەی (پەهلەوی)یە و بە مانای (هەمیشە و دایم ، قەدیمی و بێ پسانەوە) هاتوە ، من هەر ووشەیەکی لە بنج و بناوانی (پەهلەوی) بێ ، بێ ئەوەی لێی بپرینگێمەوە بە کوردی ڕەسەنی دەزانم با زمانی (فارسی)ش زۆری بەکاربێنێ وەکو ئەم ووشەیە و دەبێ وا حیساب بکرێ کە (فارسی) لە (کوردی) خواستوتەوە .

باستاناس ـ (نتـ .) زانای ئاساری کۆن (العالم الاثری) .

باستاناسی ـ (حمصـ.) زانستی ئاساری کۆن (علم الآثار) .

باستانی ـ (صتـ.) هەر شتێکی پێوەندی بە زەمانانی کۆنەوە هەبێ ، کۆنینە ، قەدیمی .

باسترمە ـ [تو.] ، (نا.) ، (کعر.) گۆشتی کوڵاوی پوختەکراو ، کە بەهارات و داودەرمانی دیکەی تێکەڵ کرابێ و لەناو ڕیخۆلەدا ئاخندرابێتەوە ، لە کاتی پێویستا دە ڕۆنا سوری دەکەنەوە و هێلکەی بەسەردا دەکەن ، بە ساردی و برژاویش دەخورێ . ★ (کئێر.) گالباس . تێبـ ـ ئەم ووشەیە تورکییە و مانای ئاخنراوە و پەستێوراو دەدا . هاوتاکەشی لە (کئێر.) لە زمانی ڕوسی وەرگیراوە .

باسریشك ـ [٣ـ با/١ + سریشك (= فرمێسك)] ، (نتـ.) ، (مکـ.) کرێوە و باران بە (با)وە .

باسقەندە ـ (نتـ.) ، (کعر.) تم: باسقەننە .

باسقەننە ـ [باس (باسك) + قەننە] ، (نتـ.) ، (مکـ.) ١ـ سەبێلەیەکە دارێکی ئالوبالوی درێژی ڕاستی بۆ سمرابێ و خرابێتە سەری . ٢ـ هەر ئەو دار بەلاڵوکە بە تەنیایی و بێ ئەوەی سەرە سەبیلەی وەسەر خرابێ . ★ (کعر.) باسقەندە (تەنیا بۆ مانای دوەم) . تێبـ ـ ئاشکرایە لەبن لەهجەی سلەیمانێدا دەنگی (د)ەکە کلۆر دەکرێ و دەنگی سوکە (گ)ێکی لێ دەردەکەوێ .

باسك ـ (نا.) ، ١ـ تم : ـ بازو . ٢ـ ئەو شوێنەی شاخ و کێو کە بەرەو نزمایی لێژ دەبێتەوە . ★ (نو. ، جنو.) یاڵ . ☾ کلکە . (سنـ.) باهو . ٣ـ تم : باسکێش .

باس‌کردن [عا. کو.] ، (مصتـ. لا.) ١ـ کۆلینەوە و دوان لە شتێ یا مەبەستێ . ٢ـ قسەکردن دەربارەی کەسێ یا هەرچێ .

باسکلاو ــ [؟] ، (نت.) ، (مک.) ڕێواسی نێرتك .

باسکەصەگ ــ [باسك + ۳ــ صەگ] ، (؟) ، (نت.) ، (مک.) صەگی ناوقەد بارێك .

باسکەمەلە ــ [باسك/۱ + ۳ــ ئە/۲ + مەلە] ، (نت.) ، (کعر.) یەکێکە لە جۆرەکانی (مەلە) کـە پیاو بە هێـزی باسكهـــاوێشتن دەکەوێتـــە سەرئـــاو . ★ (مک.) مەلەباسکە .

باسکەوجاڕ ــ [(باسك /۳ + ٥ ــ ئە/۱) + هەوجاڕ] ، (نت.) ، (کعر.) تم : باسکێش .

باسکێش ــ [باســـك /۳ + هێـــش] ، (نتـ.) ، (مکـ.) ، پارچەیەکە لە (ئامۆر) ، دارێـکی درێژی ڕاستە سەرێکی لە (نێر) دەبەسترێ و سەرەکەی دێــــکەی (دەندە) و (پاشبارە)ی ڕێدەخرێ. ★ (مک.) مژان ، باسك ، (کعر.) باسکەوجاڕ . تێب ــ هێـش لـــە تەرکیبی ئەم ووشـەیەدا ووشـەیەکی پەهلەوییە و هێچ نەگۆڕاوە و بـە مانای (گاسن)ە .

باسوخ ــ (نا.) ، (سنـ.) تمـ : باسۆق .

باس‌وخواس [عا.] . (نت.) قسە دەربارەی چلۆنایەتیی ڕۆداوەکانی ناو دەوڵەتان ، وولاتان ، زانســـت و هونەر و چلۆنایەتیی کۆمەلایـــەتیی و ... ★ دەنگ‌وباس . (عا.) خەبەر، ئەخبار . :: باس‌وخواسی لوبنان چیە ؟ ڕۆژنامەکانی ئیمڕۆ باس و خواسێکی ئەوتۆیان تێدا نەبۆ .

باسۆق ــ (نا.) ، (ســـیمە.) جۆرێك شیرینـاتە نیشـــاستە و شیرەی ترێ پێکەوە دەکوڵێنن تا پەیت دەبێتەوە ئەوجار دایدەگرن و لێی‌دەگەڕێن ئیشك بێتەوە . تێبـ ــ ۱) بە لای منەوە ئەم ووشەیە و هاوتا سنەیی‌یەکەشی (باسوخ) هەرتکیان ~~لە مەصدەری (باسمق) بە مانای~~ تورکێن لە مەصدەری (باسمق) بـە مانای ~~شێلن و پەستاوتن~~ ، وەرگیراون . ب) لە هێندێك شوێنی کوردستان وەکۆ (سلەیمانیێ) پاش ئەوەی (شێرە)کە پەیت بــۆوە لەسەر سێنیێ ڕۆی دەکەن و کــە ئیشك بۆوە-بە چەقۆ پارچەپارچـە دەیبڕن و لە (کێر.) کاکلە گوێز یا بادام بە بەنەوە دەکەن و ئەم شێـرە پەیتــەی لە دەور لــــۆل‌دەدەن و هەلێداوەسن تا تـەواو ئیشـــك دەبێتەوە و لەناو ئاردا هەلێدەگرن بۆ زستان . ★ (سنـ.) باسوز .

باسەر ــ [۳ــ با/۱ + سەر]، (نت.) ، (مک.) بای توند و بەرز .

باسەڕە ــ [پـە : ڤاســـتر ، ڤاستەر] ۱ــ چێمەن ، لەوەڕگە . تێبـ ــ ئەو مانایـــانە ئێ ووشـــە پەهلەویەکەیە و ئێستــا لە زمـانی کوردیدا لەبێر چۆتــەوە ڕەنــگە بۆژاندنەوەیان بێ‌کەلك نەبێ هــەر بۆیەش ئەم ووشەیەم نوسیێ . ۲ــ ناوە بۆ دەربەند و ڕۆبارێك لـــە کوردستانی عیراق ناوچەی سەنگاو .

۱ــ باش ــ [؟] ، (صـ.) ۱ــ سروشتی چـاکە لە شـــتیێ یـــا کەسێکدا . :: پیـاوێکی بـــاش ،

قەڵەمەکەت باش نانوسێ ، باشت نەکرد توژە بوی . ★ چاك ، قنج . (بك.) قەنج . (جنو.) خاس ، خو . ٢ــ (مجـ.) زۆر ، گەلێـك . :: دوێنێ چوینە باخی ئاشـێ ترێی باشمان خوارد . خەڵکێکی باش هاتبونە سەر قەبران .

٢ــ باش ــ [= تو = سـەر] ، سەرۆك ، گەورە . تێبـ ــ ئـەم وشەیە لە پێشمەوە و دوایێ دەگەڵ وشەی کوردێ تەرکیب دەبێ و مانای (سەرۆك و گەورە)یان لێ زیاد دەکات . :: باشچاوەش ، تاجرباشێ ، باشدەولەمەندی شار .

باشارکردن ــ [تو : باشار + کر : کـردن] ، (مصـد . مـتـ.) دەرەقەتهاتن . دەروەستهاتن . چارەپێکران (کارێ یا کەسێ)ا :: ئیمپڕیالیزم بە هـەمو هێزیـەوە باشاری خەباتی میللەتان ناکا . هەرچەند ئەم پەلە توتنـە بـژار دەکەین باشاری گیاکەلە ناکرێ☐ « ... سوڵتانی ئەستەمبوڵێ دەسەرێ کردوم بـو فەرشێکی ، سەد کەسم هێناوە ، کەس باشاری ناکا ...» (تحفـە ، ب١ ، ل ــ ٣٨٧) .

باشبـون ــ [١ــ بـاش/١ + بون] ، (مصـد. لا.) ١ــ گۆڕانی حالی شتێ یا کارێ لە خراپیڕا بو چاکێ :: ئێستا دنیا زۆر باشبوە جاران کێ دەیوێرا بەم ڕێگایانەدا بڕوات . ٢ــ بەرەو چاکبونەوە یا هەر چاکبونەوەی کەسێکی نەخوش :: دور لە گیانت حەمەی کوڕم دوێنێ زۆر نەخوشبو بەڵام شوکر ئێمڕو باشبوە .

باشتر ــ [١ــ باش/١ + تر] ، (صتـ.) ١ــ حاڵی هەر شتێکی یا هەر کەسێکی لە لای چاکییەوە بەسەر هاوچەشنی خویدابێ :: قەڵەمەکەی کنێر لە ئێ ئەستێ باشتر دەنوسێ. ★ چاتر. چاکتر. قنجتر خاستر . (جنو.) خوتر . ٢ــ حالی هەر شتێ یا کەسێ کە بو کەسێ یا بو کارێ لە هاوچەشنێکی خوی زیاتر دەستبدا :: هۆو قاتـە شتێنەی ئەولایان بو تو باشترە .

باشترین ــ [باشتر + ئێن] ، (صتـ.) سروشتی شتێ یا کەسێ کە لە هەمو هاوچەشنانی خـوی چاتربێ . لە هەموان چـاکتر . :: باشترین ڕێگا بو ئازادێ میللەتان ڕێگەی خەباتە .

باشکردن ــ [١ــ بـاش/١ + کردن] ، ١ــ (مصـد.متـ.) گوڕینی حالی شتێك ، کارێك یا کەسێ لە هەر بابەتێکەوە بێ ، لـە خراپیڕا بارەو چـاکێ :: حـوکمی زاتـێ (ئوتونومێ) لە کوردستانی عێڕاق، حالی نەتەوەی کورد بـاش دەکا . یاسای چاکردنی کشتوکاڵ ژیـانی جوتیاران باش دەکا . ٢ــ (مصـد. لا.) ئەنجامدان یا نەدانی کارێـك کە بە لای کەسێکەوە ئەوەی کراوە مەسلەحەت بـوە :: باشـتکرد وەلامت نەدایەوە دەنا لێتان دەبو بە شەڕ . باشتکردوە سەرتلێـدا ئەگینا گلەیێ نەدەبڕایەوە .

باشوکە ــ [باشو + کە (ئە :

پچوكێ)] ، (نت.) ، (سیـم.)
« باڵندەیەكی دەنوك كەوانەیی‌یـه ،
لە واشە پچوكترە ، ڕاوە چۆلەكەی
پێدەكرێ.» (خا. ب١ ، ل ــ١٠١).

باشو ــ [باش+٢ــ ئو] ، (نت.)،
(مك.) باڵندەیەكی ڕاوكەری بچكۆلەیە
كە درێژایی دەوری سێ سانتیمیتر
دەبێ ، چاوی زەردن ، پشتی
كەوەڕەنگ و بـەر زگی‌سـپییە
پەلەپەڵەی زەردی تارێكی تێدایـە ،
لـە حەوا باڵنـدەی‌تر دەگـرێ و
جـاروبارەش هێلـكەی پەلەوەران
دەخوا ، لە كوردستانی خۆمـان
هەیە . ★ (كمر. ، سن. جنو.)
واشە . تێب ــ أ) بۆ كەرتی یەكەمی
ئەم ووشەیە (باش) تە : ١ــ باز ،
تێب ــ ج . ب) ئەگەرچی لە بـەرگی
یەكەمدا (٢ــ ئو) بە ئامرازێـك
داندراوە كە دەگەڵ ڕێشـەی هەندێ
مەصدەران صفـەتی مـەفعوڵی
دروسـتدەكا ، بـەڵام لەبەرچـاو
ڕاگرتنی (تێب ــ ج)ی ووشـەی
(١ ــ باز) وامان لێدەكا بڵەین ئـەم
ئامرازە صفەتی فاعیلێش پێكدێنێ.

باشە ــ [١ــ باش/١ + ١ــ ئە]،
(شـو.) بـۆ قبـوڵكردن بـا
بـەڕاستزانینی قسـەی كەسێك
بەكاردێت :: ئێـوارێ بچـۆ لای
دوكتۆر (ــ باشە) . لە بیرت نەچێ
نامەیەك بنوسە بۆ عەزیز (ــ باشە).
٢ــ وەڵامی پرسیارە دەربـارەی
كەسێ یا شتێ :: نەخۆشەكەتـان
ئیمڕۆ چۆنە ؟ (ــ باشە) . دەگەڵ
شێركۆ نێوانتان چۆنە ؟ (ــ باشە)
★ چاكە ، خاسە ، قنجە . (جنو.)

خووە .

باعاندن ــ [ند.] ، (مصت. لا.)
تە : باڕاندن .

باعە ــ [ند.] تە : باڕە .

باعەباع ــ [ند.] تە : باڕەباڕ/١ .

باغ ــ [ست : باغە . ، پە : باغ]،
(نا.) ، (مك.) پارچە ئەرزێكە داری
مێوەی لێ نێژرابێ (جمی) باغات .
★ (بك.) باغ . (جنو. ، كمر.)
باخ .

بـاغبڕین ــ (مصت . مت .)ــ
هەڵەپەرتاوتنی لق‌وپۆپی زیـادە و
زۆلەكی دار و درەختـان پێـش
ئەوەی بكەونە گوڵەوە و بپشكوێن.
بەبێ ئەم كارە دارەكان یا بەرناگرن و
مێوە نادەن یا بەریان خراپ و كـەم
دەبێ .

باغچە ــ [بـاغ + چە (ئمـ :
پچـوكێ) ، (نت.) ، (مك.) تە :
باخچە/١ .

باغر ــ [؟] ، (صت.) ، (كمر.)
تە : بادیهەوا .

باغربون ــ [مصت. لا.] ، (كمر.)
تە : بایی‌بون .

١ــ باغە ــ [؟] ، (نا.) ، (مك.)
نەخۆشییە تۆشی سمـی وولاغـی
یەكسم دێت و كاسـەی سمێ درێـژ
دەكا و كەڵكی سوارێ پێوە نامێنێ.

٢ــ باغە ــ [؟] ، (نا.) ماددەیێكی
نەرمـە وەكو هـەوێر ، لـە
(نیتڕۆسێلۆلـۆز) و (كافـور)
دروسـتدەبێ ، بە هەر شـكڵێكی
ئارەزوبكرێ كەلوپەلی ژیانی ئیمڕۆی لـێ
دروست دەكەن ، ئەگەر بە ئـاگری
ڕابدێرن نەرم دەبێتەوە ، زۆر زو

گز دەگرێ :: تەسبیحی باغە ، دارجگەرەی باغە ، بازنەی باغە .

باغەڵ ـ [أ] ، (نا.) ، (مک.)
١ـ بەتاڵایی نێوان کەوا یا مرادخانی و لەشی ئادەمیزاد کە لای خوارەوەی بە پشتێند دەبەسترێ و دەبێتە گیرفانێکی زل ، جاران وەکو گیرفان شتی تێدەخرا . ٢ـ (مجـ.) باوەش :: وەرە باغەڵی بابی خۆت ، بچۆ لە باغەڵی دایکتدا بنوو . □ « ... لەشکری شاعەبباسی هاتنە سەری ، کاغەزەکەیان لە باغەڵی دەرهێنا ... » .
(تحفه ، ب١ ، ل ـ ١٨١)
★ باڵ (کعر.) باخەڵ . (سنـ.) بەخەڵ . **دەباغەڵی کەسێدابوون** ـ (کنـ.) خێزانی ئەوکەسە بوون ، ژنی کەسێ بوون :: کچە کەی مام برزۆ دەباغەڵی ئەحەی رۆستەمدایە .
کەسێك دەباغەڵدابوون ـ (کنـ.) مێردی ئافرەتێ بوون :: ئەحەی رۆستەم کچەکەی مام برزۆی دەباغەڵدایە .

باغەوان ـ [باغ + ٢ـ ئەوان]، (نـ.) ، (مک.) ئەو کەسەی سەرپەرشتی باغێ دەکا ★ (کعر. ، سنـ.) باخەوان .

باغەوانی ـ [باغەوان + ٢ـ ئی]، (حمصـ.) ١ـ کار و پێشەی ئەو کەسەی ئاگای لە باغ دەبێ و سەرپەرشتی دەکا :: ئەو ساڵ بێتەوە ئێدی من بێ و باغەوانی ناکەم. ٢ـ سەرپەرشتی‌کردنی باغ ، نیگاداری‌کردن و ئاگا لەباغ‌بوون .

بـافتە ـ [فـر.] ، (نا.)
تێسماڵکێکە پانایی سانتیمیترێك یا زیاتر ، لە ئاورێشم یا دەزوو چندراوە ، بۆ (کۆبە)ی هەندێ شوێنی جلوبەرگ دەکاردەکرێ و نابەڵێ قوماشەکە هەڵوەشێ یا ڕێشالی لێ‌هەڵبێ . تێب ـ (أ) گەلێ‌جار لەباتی ئێمە هەر لە قوماشەکە خۆی یا قوماشێکی‌تر بۆ ئەم مەبەستە کەڵك وەردەگرن . ب) ئەم ووشەیە ستیغەی مەفعوولی مەصدەری فارسی (بافتەن)ە بە مانای (تەنین) و (چنین) و (هۆنینەوە)ی کوردی .

بافل ـ [أ] ، (نا.) ، (قەلاسێوکە)
١ـ تە : ئاوشار . ٢ـ ناوە بۆ نێرینە :: بافلەکەی چەمی ڕەزان سەرانگایەکی خۆشە .

بافێش ـ [٣ـ با/٧ + فێش]، (نـ.) ئەنجامی خۆڕانان و گورەگوڕێکی بێ‌کردەوەیی پێوە دیاربێ . تێب ـ بۆ مانای کەرتی دوەمی ئەم ووشەیە هس : فێشاڵ، فێز .

بافێش‌کردن ـ (مصـ. لا.) خۆهەڵکێشانی درۆزنە ، خۆڕانانی بێ‌جێ .

باڤاندن ـ [ند.] ، (مصـ. لا.) تە : باڕاندن .

باڤان ـ [ند.] ، (سنـ.) تە : باڕاندن .

باقر ـ [محر. تو : پاکر = مس] ، (صـ.) ، (مک.) حاڵی حاجەتی لە مس دروست‌کراو کە (قەلایی) لێ‌بۆبێتەوە و ڕەنگی سووری (مس)ەکەی دیاری دابێ .

باقربۆن ــ [تو. کو.] ، (مصت. لا.) ، (مکـ.) لێبۆنەوەی قەڵایێ لە قاپ و قاچاغی مس ، دەرکەوتنی ڕەنگی سۆری (مس) لەو جۆرە دەفرانەدا .

باقڵاوە ــ [؟] ، (نت.) ١ــ جۆرێك خواردنی کوردەوارییە . ٢ــ جۆرێك شیرنیاتە لە ئارد و شەکر و ڕۆن و بادام یا بستە یا گوێزی کوتراو دروستدەکرێ . تێبـ ــ من وایبۆدەچم کە ئەم ووشەیە لە [باقل ؟ + ٣ــ ئـە/٢ + وا] پێکهاتبێ ، **کەرتی دوایێ (وا = با)یە** کە لە ووشەی (دۆغەوا) و (شۆروا = شۆربا) و ناوی هێندێ چێشتی ترا دەبێندرێ .

باقلە ــ [ئیتالیێ = باچێلی ، یۆنانی = باکێلۆس] ، (نا.) ، (کئێر.) ١ــ گیایەکە سالەوسال دەچێندرێ ، هاوچەشنی (لۆبیا)یە ، جار هەیە گەزێك بەرزدەبێتەوە ، خواردنی بەری ئەم گیایە ئینسانی پێ تێردەبێ ، هەر بۆیەشە مێژۆی دەستچێنێ دەچێتەوە چاخەکانی بەر لە مێژۆ (تم : لارۆس ، چاپی عادێ ١٩٦٠ ، ل ــ ٤٣١) ٢ــ بەری ئەم گیایە ، کە هەرچەند دەنکی دە (کەلۆ)ێك دایە . ★ (کعر.) پاقلە (سن.، جنو.) باقلە. (بکـ.) باقلا .

باقڵ ــ [بە + ئاقڵ/١] ، [کو. عا.] ، (بنت.) تم : ئاقڵ .

١ــ **باقۆ** ــ [؟] ، (نا.) ، (مکـ.) جۆرێك ماسێ زلی بێ پۆلەکەی بێ دڕکە ، دەمی لە باتی ئەوەی وەکو ماسێ دیکە لە لەشی بارێکتربێ پانترە و جۆتێ سمێڵی یەك داوی ئەستۆر کە لە هەر لایەکەوە دە سانتیمیتر درێژ دەبێ لەولاولای لغاوەی ڕواوە ، گۆشتی زۆر خۆشە بە شەرتێ پارچەیەك چەوڕایێ کە لە سەلکێڕا بەسەر تێفەرەی پشتێدا تا سەر کلکی گرتوە ، فڕێبدرێ تا بۆنی نەمێنێ . شێعە خواردنی گۆشتی ئەم ماسییەیان بەلاوە حەرامە . (عا.) جوڕێ . ★ نەقە .

٢ــ **باقۆ** ــ [؟]، (نا.) هەنجیرێکی پێش ئەوەی بە چاکێ بگا ، وەرێبێ.

١ــ **باقە** ــ [ند.] ، ١ــ دەنگی گیسك و کارێلە . ٢ــ (مجـ.) دەنگی گریانی مندالی ساوا .

٢ــ **باقە** ــ [؟] ، (نا.) ، (مکـ. ، سن. ، سیمـ.) هێندێك گەنم ، جۆ یا گیا کە پاش درونەوە بەسترابێ . ★ (بکـ.) باق . (جنو.) باقە .

باقەباق ــ [ند.] تم : باڕەباڕ

باقەبەس ــ [٢ــ باقە + بەس (بەستن)] ، (نت.) ، (سن.) تم : باقەبێن .

باقەبێن ــ [٢ــ باقە + ٢ــ بێن]، (نت.) ، (مکـ.) چڵە گیایەکی درێژی ئەستۆر یا چەند چڵە گیای پێکەوەیە ، کە لە ناوەڕاستی (٢ــ باقە)ی دەهاڵێنن و گرێی دەدەن ــ ئەوەی باقەی پێدەبەستن . ★ (سن.) باقەبەس .

باقێ ــ [= باقیە = بەخیە] ، (نا.) ، (مکـ.) جۆرێك درۆمانی

ووردە ، بۆ جل‌وبەرگ و ئاژەخچن و ... :: کەژاڵ ئارەخچنێکی بە (قرمە) و (باقی)ی دروە شتی وا جوان هەر نەبوە . کەوشەکەت بەرە لای عەولا چاولەحەوا بۆت جۆت‌باقی‌کا .

باقی ــ [عا.] ، ١ــ (صـ.) پایەدار ، بەردەوام .

□ «بیبەنە خزمەت عەرشی عێراقی»
«بڵێن یار باقی و هەم سوحبەت باقی»
(پیرەمێرد ــ ١٠٢)

٢ــ هەر شتێکی کە لە شتێ مابێتەوە ، پاشماوە :: دە دینار باقی حیسابەکەی پێشوش ماوە . ٣ ــ فەرقی نرخی دوو شتان کە پێکیان دەگۆرنەوە :: سەعاتەکەی دایە و پێنج دیناریشی باقی دایەوە و ڕادیۆکەی لێ وەرگرت .

باقی‌وساقی‌کردن ــ (مصد . لا.) ئالوگۆڕکردنی شتان پێکەوە و لەسەردانەوە یا لەسەر ئەستاندنەوەی . :: ئەم کابرایە ڕۆژێ هەزار باقی‌وساقی دەکا ، کەس تێی‌ناگا خەرێکی چیە .

باك ــ [؟] ، (نا.) پەروا . ترس.
★ (جنو.) باك .

باکردن ــ [٣ــ با/٣ + کردن] ، (مصد. لا.) ئاوسانی زگی ئادەمیزاد لە ئەنجامی خواردنی هەندێ خواردەمەنی کە زگ دەئاوسێنن وەکو بامێ و پیواز و ... یا هەر لەبەر زۆر خواردن و خواردنەوە . :: ئەوەندەی خوارد بای‌کرد و لەجێی خۆی لێی تخێڵ بوو .

باکور ــ [ست : ئەپاختەرە . ، پە : ئەپاختەر] ، (نا.) یەکێکە لە چوار (لا)ی جوغرافیایی . تێب ــ ئەگەر وا ڕابوەستین کە دەستی ڕاستەمان دەلای ڕۆژهەڵاتی بێ و دەستی چەپەشمان دەڕۆژاوایە ، ڕوبەڕومان (باکور)ە . (عا.) شیمال . // جنوب .

باکوری ــ [پە : ئەپاختەرێك]، [باکور + ٣ــ ئی] (صـ.) حاڵی هەر شتێ کە پێوەندی بە لای (شیمال)ەوە هەبێ . :: کوریای باکوری ، ئەمریکای باکوری .

باکێش ــ [٣ــ با/١ + کێش (کێشان)] ، (نت.) ١ــ دەلاقە یا کەلەبەرێکە لە دیواری ژوور و خانودا (با)ی لێڕا دێتە ناو ماڵەوە و فێنکی دەکا . ٢ــ (کێر.) پیاڵەیەکی تایبەتییە لە شێوەی ئیستیکان بۆ لابردنی ئێش و ئازاری هێندێ شوێنی لەش بەکاردێت . تێب ــ بە ئیسپێرتۆ یا دەنکە شقارتەیەکی هەڵکراو هەوای ناو پیاڵەکە دەسوتێنن و خێرا دەینێن بەو شوێنەوە کە ژان دەکا (بە تایبەتی ژانی سەرمابون و ...) جا چونکو خۆی هەوای تێدا نەماوە هەوای ژێر پێستی لەش هەڵدەمژێ و کەمێك لە پێست دێتە ناو پیاڵەکەوە و گەرم دادێ . پێش ئەم ئامرازە بچکۆلە فەڕەنگییە لە کوردستان (کوپە)یان بەکارهێناوە و هێشتاش (کوپەگرتن) لە باو نەکەوتوە . ئەگەر لە جێیەك باکێشی تایبەتی نەبو ئیستیکانی چای

بەکاردێنن . ★ بادکێش ، بانکە/٢:
(جنو.) بای کەش .

باگر ــ [٣ــ با/١ + گر (گرتن)]،
(نت.) ، (مک.) جێگایەکی لە هـــەر
لایەکەوە (با) هات بێگرێتەوە .
★ باگیر .

باگردان ــ [با (بان) + گردان
(گەردان)] ، (نت.) ، (مک.) بـەرد
یا کوتـــەرە دارێـــکە لە شــــکڵی
ئوستوانە ، لێك و لوس و بێ گرێ و
گوڵ ، لە نێوەراستەوە بە بــــاری
درێژاییدا سەرانسەر کونەودێـــو
کراوە یا ئەو سەرەوســـەرەکەی دو
قوڵفی ئاسنی تێدەخرێ و گورێسێك
دەکونەکە یا قوڵفەکان هەڵدەکێشن،
بۆ کوتانەوە و درزبڕێن لە سەربــان
تلێ دەدەن . ★ (مک.) باگردێن .
(سیە.) بـانگردێن . (سنـ.)
بانگلێن ، بانگلێر . (بک.) بانتلێن.
(جنو.) بۆ گلۆو .

باگردێن ــ [با (بان) + گردێـــن
(گەردان)] ، (نت.) ، (مک.) تە :
باگردان .

باگونە ــ [٣ــ با/٦ + گون +
ەــ ئە/١] ، (نت.) « بایەکە ئەدات
لە گونی ئادەمیـــزاد یا حـــەیوان
هەڵیئەئاوسێـــنێ بـــە هـــــۆی
غرۆریەوە. » ، (معر، کشت، ب١،
ل ــ ٢٩) .

باگێژە ــ [٣ــ با/١ + گێـژ +
ەــ ئە/١] ، (نت.) بایەکە بـــــە
دەوری خۆیـــا گێژ دەخـــوا و
دەسوڕێ . ★ (مک.) گێژەلوکە .
(سیە.) گەردەلوڵ ، گەردولوڵ .
(سنـ.) گەردەبــا ، گەردەلـــوڵ ،
گێجەبا . (بک.) باهۆز . (جنو .)
بادغێژە ، بادگێژە .

باگیر ــ [٣ــ با/١ + گـــیر
(گرتن)] ، (نت.) تە : باگر .

باللۆرە ــ (نت.) ، (مک.) تە :
بالۆرە .

بالۆرە ــ [٣ــ با/٤ + لــۆرە
(ند.)] ، (نت.) ، (کمر.) جۆرێ
گۆرانێ کوردییە . تێــب ــ ژنـانی
کورد ، کاتێ لە چیا و شاخ و داخان
بە دەم ئێش ، ڕۆیشـــتن یـــا
دانیشتن و ماندوحەسـاندنەوەدا ،
گۆرانێ دەڵێن گەردنی خۆیان دەکەنە
ئامرازی مۆسیقـــا و پەنجـــەکانی
دەستیان گرد دەکەنەوە و بە هەوای
گۆرانیەکەی دەیڵێن لە دەمارەکانــی
ملیان دەدەن و لە (گەرو)شیان هەر
بە عەینی هەوا دەنگی (ئەوەوەوە ،
... ، ...) دەردەخەن و لە نێوان
پەنجە لە گەردنەدان و (ئەوەوەوە)دا
وشەکانی گۆرانیەکەیـان درێـــژ
دەبێتەوە و پیاو کەمتر تێیدەگا .
جاروبارەش کە دۆ دەستە کچ یـا
ژن لەوشانەوشانی شــاخێ یـــا
ئەوبەرەوبەری دۆڵ و دەرەیـــەك
تێكهـــەڵدەنگۆن ، دەســـتەیەکیان
دەس دەکا بە (بالۆرەلێدان) و ئەوێ
دێکەشیان بۆی دەگێڕێتەوە و لـــە
ناویانا دەبێتە بێنبـڕکێ و هـــەر
دەستەیەی تێدەکۆشێ (بالۆرە)ی
درێژتر و خۆشتر بێ . ٢ــ (مجـ.)
قسەی بەقەو کە کەس تێی‌نەگا .

بالۆرەلێدان ــ (مصد. مت.) بـە
شێوەی بالۆرە گۆرانێ‌کوتن .

بالۆکە ــ [بال (أ) + ۆکە] ،

(نت.) ، (مک.) زتیپکەیەکی پچـوکی ڕەقە لە دەستوپل و جێگای تـری لەشی ئینسان دێت . (تێب ــ أ) کەرتی (بال) لەم ووشـەیەدا بـەلای منـــەوە (بـەل)ە کە بـە مانـای (قێت) هـــاتوە . (ب) لەنـــاو کوردەوارێدا وا قاوبۆ کە هەرکەسێ دەستی وە (بۆق) کەوێ یا (بۆق) وە جێگایەکی لەشی بکەوێـــت ، بالۆکەی لێدێ . ج) بۆ چارکردنی بالۆکە چەند شێوەیەك لە کوردستان باوبۆ : ١ــ حـەوت دەنکە گەنـم و حەوت کلۆ (خوێ)یان دەهێنـا و حـەوت (قل هو الله)یان بەسەردا دەخوێند و دەپەڕۆیەکیانـــەوە دەپێچا و لە شوێنێـکی شـــەدار دەیانخستە ژێر خاکەوە ، دەگوترا هەر دەمایەکی ئەو گەنم و خوێیـە ڕزێن بالۆکەکەش هەڵدەوەرێ . ٢ــ گیایەکی ســاقەت ئەســتورە لـە کوردستان هەیـە (تێـرۆك) یـا (داربالۆکە)ی پێدەلێن ، ئەوکەسەی بالۆکەی لێهاتبا دەچۆ پەلێکی ئەو گیایەی بادەدا و لایان وابۆ بەم کارە بالۆکەکەی ئیشك دەبێ . ٣ــ بـە جەوهەری گۆگــرد (ئەســـید سۆلفۆرێك = حامض کبرێتیـك) دەیانسۆتاند . ★ (سیمە.) بالۆکە. (بک. ، سنـ.) بالۆك .

بالۆك ــ (نت.) ، (سنـ. ، بک.) تە : بالۆکە .

بالۆکە ــ (نت.) ١ــ (سیمە.) تە : بالۆکە . ٢ــ (مک.) بالۆکەیە ، لـە شوێنی بێ تۆکی یەکسمان دێت .

١ــ بالە ــ [ند.] تە : بازە .

٢ــ بالە ــ [أ] ، (نا.) ، (سنـ.) دەستەوانەیەکی چەرمە (بازەوان) لە وەختی عاملاندن و چەشتکردنی بازی تازەگیراو ، یا لە کاتی ڕاوا بۆ هەلگرتنی بازی ڕاوکەر دە دەسـتی دەکا ، تا پەنجەی باز دەستی بریندار نەکات .

بالەبال ــ [ند.] تە : باڕەباڕ .

بالێبۆنەوە ــ [٣ــ با/٣ + لێ (لە + ی) + بۆنەوە] ، (مصد. لا.) غاز و هەوای ناوزگی کەسێك بە ڕێگای خوارەوەدا دەرچۆن . □ «... منداڵەکە بایەکی لێ بـۆوە ، ژنــەکە چەپـۆکێکی پێدادا ... » (فۆلکلۆر) .

بالێف ــ [پە : بالێن] ، (نت.) ، (هل.) کیسـەیەکی خامە پڕدەکرێ لە: لۆکە ، پـــەڕ یا وورده خـوری و دەخرێتە ناو بەرگێکی قومـــاشی جوانەوە ، بۆ پاڵوێدان و ئانیشك لەسەر دادان بەکاردێت و لە وەختی نوستنا سەری وێدەکرێ ، شکلی بە پێی داب و دەســتوری هــەر ناوچەیەك دەگۆڕێ ، پان و درێژۆکە، ئوستوانەیی ، پانی چوارگۆشـــە و گەورە و پچۆك . ★ (مک.) سەرین، سەنێر . (سنـ.) پالشت . (سیمە.) پشـــتێ . (کك.) سەرەنـــگیا ، سەرینگا . (بک.) بالێف ، بالێفك ، بالگە ، بالگێ ، بالگێف . (جنـو.) بالشت . (زا.) بالیشنە .

بالیفە ــ [بالێف + ١ــ ئەك/١]، (نت.) ، (مک.) دۆشـەکەلەیەکە لەناو لانکێدا بۆ منداڵی ساوا ڕادەخرێ. تێب ــ دەنـــگی (ك)ی (١ــ ئەك/)

کەوتوە و دوایێ ئەم ووشەیە وەکۆ (٥ـ ئە/١) دێتە بەرچاوان .

١ـ باڵ ـ [ستە : پەرێنە . ، پە : پەر ، پەرەك] ، (نـا.) ١ـ ئامرازی فڕینی مەل و پەلـەوەر و حەشەڕات . تێبـ ـ باڵی مـەل و شەمشەمەکوێرە لەشوێن دەستیانە و ئێ مێش و مەگەزان بە یەکێ لـە دوو ئاڵقەی دوایێ سینگیانەوەیە . ★ (بک.) پەڕ . (زا.) پـەل (هس : پەلەوەر) . (هو.) باڵێ ٢ـ دەستی ئادەمیزاد لە سەرشانێ‌ڕا تا دەگاتە سەری قامکان ★ (جنو.) باڵ . (هس : پێل) . ٣ـ هەریەك لـەو دوو پارچـە پانانـەی کە بـۆ لەنگەرڕاگرتنـی فـڕۆکە بـە لاتەنیشتەکانیەوە نوسـاون □ « سمێل باڵی تەیارێ + بە دەروێ‌دا دێتە خوارێ » (فۆلکلۆر) . ٤ـ واحیدی پێوانەی درێژایێ ، لـە سەری لوتەوەیە تا سەری پەنجـەی ناوەڕاست :: ئەو گورێسە حەوت باڵ درێـژە . تێبـ ـ ووشـەی (پەرێنە)ی ئاوێستایێ بە مانـای (فڕین)یش و (باڵ)یش هاتوە . **باڵ بەسەرکێشان** ـ (کن.) ١ ـ بلاوبونەوەی شتێك بەسەر شوێنێدا :: تارێکایێ باڵی بەسەر هەمـو لایەکدا کێشاوە . ٢ـ تە : خستنـە ژێر باڵ /٢ :: وەکو جوامێـران باڵی بەسەر ئەو هەتیوانەدا کێشا و نەیهێشـت پەرتەوازەبـن . **چونەبن‌باڵ** ـ (کن.) ١ـ شـانی خۆخستنە بنەنگلی کەسێکی ناتوانێ لە جێی خۆی هەڵستێ ٢ـ خۆدانە پەنای کەسێك . ٣ـ تە : دەستدانە باڵ ★ چونەژێرباڵ . **چونەژێرباڵ** ـ (کـنـ.) تـە : چونـەبن‌بـاڵ . **خستنەبن‌باڵ** ـ (کنـ.) تەـ : خستنەژێرباڵ . **خستنەژێرباڵ** ـ (کن.) ١ـ پەنادانی یەکێـك . ٢ ـ پاراستنی کەسێك لە مەترسێ یـا لـە دەسـتدرێژێ خەڵـك ★ باڵ‌بەسەرکێشان /٢، خستنەبن‌باڵ، گرتنەبن‌بـاڵ ، گرتنەژێربـاڵ . **دەستدانەبـاڵ** ـ (کنـ.) یارمەتی‌دان ★ چونەبن‌بـاڵ /٣ . **گرتنەبن‌بـاڵ** ـ (کنـ.) تەـ : خستنەژێرباڵ . **گرتنەژێربـاڵ** ـ (کن.) خستنەژێربـاڵ . **لـە شەقەی‌باڵدان** ـ (کن.) هەڵفڕینی بە گوڕێ باڵندە و پەلـەوەر بـە جۆرێ کە دەنـگی وێك‌کەوتنـی سەرباڵیان دەبێسـترێ □ « ... کچی شامەڵشای پەریان جلەکانـی خۆی دەبـەرکردەوە و بۆ بـە کۆترێك و لە شەقەی‌باڵانی‌دا ...» (فۆلکلۆر) .

٢ـ باڵ ـ (نا.) ، (مک.) ١ـ تە : پاڵ :: لەو حەوشەدا چەند مـاڵ دەباڵ یەکدان . خۆیـان جێ‌یـان نابێتەوە ماڵێکیشیان دەباڵ خۆیـان ناوە . ٢ـ تە : باغەڵ /٢ :: ئەرێ ئازاد کچی کێی دەباڵدایە ؟ .

بالا ـ [پە : بالاد = بەرزایێ] ، ١ـ (نا.) درێژایێ بەژنی ئادەمیزاد □ « ... بالای بە بالای گرتوە ، دوو پەنجە کورتێ دێنێ » (فۆلکلۆر) . ٢ـ (صە.) سەر ، بەرەژور ، درێژ :: دەستێکی بالای لە کێمیادا هەیە.

بالابسته ـ [بالا/١ + بست + ەـ ئـه/١] ، (صتـ. ، نتـ.) ئادەمێزادی کورتەبالا (بالای بە قەدەر بستێکە) ، (عا.) قزم .

بالابەرز ـ (صتـ.) ١ـ حالی ئینسانی درێژ ، حالی کەسێکی بالای درێژبێ ★ کەلەگەت ٢ـ (کنـ.) ئادەمێزادی شۆش و بارێك و بەژن ڕێك و پێك .□ « خاستەر جە زومرەی ئەو بالا بەرزان + بە ڕێزەی ڕازان شەکەر کەرد ئەرزان» (خانا ـ ٢٠٦) .

بالابەرزە ـ [بالابەرز + ەـ ئـە /١] ، (نتـ.) ، (سیمـ.) پەنجەی هەرە درێژی دەستی ئادەمێزاد ، قامکی ناوەڕاستی دەست .

بالابەژن ـ (نتـ.) ، (مکـ.) تمـ : ئاوێنە (ئاوێنەی بالابەژن) .

بالاپۆش ـ (نتـ.) ، ١ـ [بالا/١ پۆش (پۆشێن)] هەر جلوبەرگێکی سەرتاپاخواری مرۆڤ داپۆشێ □ « ئەگەر مەیلەکەت فەرامۆشم بێ + سفێدی کەفەن بالاپۆشم بێ» (فۆلکلۆر) .

بالادەس ـ (صتـ.) تمـ : بالادەست .

بالادەست ـ [بالا /٢ + دەست]، (صتـ.) ، (مکـ.) دەستڕۆیو ، دەستڕۆیشتو ، حالی کەسێکی دەستی بڕوا و خاوەن دەستەلاتبێ □ « من قاپێ جەو بۆن جە تۆ نەبەستم ! + یانی بزورگم ، یا بالادەستم » .
(خانا ـ ٥٠٨)

بالادەستە ـ [بالا / ١ + دەستە (نەگەورەنەپچوك)] ، (صتـ.) ، (مکـ.) حالی منداڵێکی خەرێك بێ هەڵبدا ، بالای دەستی‌کردبێ بە درێژبۆن .

بالادەستی ـ (حمـصـ.) دەستڕۆیشتویی ، دەستەلاتداری ، بە دەستەلاتی .

بالاڕوان ـ [بالا /١ + ڕوان (ڕوانێن)] ، (نتـ.) تمـ : ئاوێنە (ئاوێنەی بالاڕوان) .

بالاشمە ـ (نا.) ، (سنـ.) تمـ : بالیشمە .

بالافڕ ـ [بالا /٢ + فڕ (فڕێن)]، (نتـ.) ، (بکـ.) فڕۆکە ، تەیارە . تێبـ ـ ئەم ووشەیە لە جەنگەی شەڕی دوەمدا ، کە ڕادیۆی (بێڕۆت) دەنگوباسی بە زمانی کوردیێ بلاودەکردەوە ، داتاشراوە.

بالاکردن ـ (مصتـ. لا.) ، (مکـ.) ١ـ زیادبونی درێژایێ بەژنی درێژایێ بەژنی ئادەمێزاد . ٢ـ (کنـ.) گەورەبونی مەعنەویێ :: زۆرم پێخۆش‌بو تەشرێفتان هێنا ، باوەڕ فەرمۆن گەز گەز بالام کرد . ٣ـ بەرزبونەوەی گژوگیا ، هەڵچون و گەشەکردنی شێناوەرد .

بالاگرتن ـ (مصتـ. لا.) تمـ : بالاکردن . تێبـ ـ بالاکردن وەختێك دەکاردەکرێ کە گەورەبون ، درێژبون و گەشەکردنەکە ، شتێکی پێویست و تەبیعی بێ ، بەلام بالاگرتن بۆ کارێکی چاوەڕوان نەکراوە .

بالانشین ـ (نتـ.) کەسێکی جێگای لەلای سەرۆی مەجلیسان بێ ،

پیـــاوی گـــەورە و ماقـوڵ □ « ئەمێستەش شێخ عەلی بالانشینی ئەوجی ئیزشادە + ئەوێـــشی وەك باوك و باپیری لە زومرەی ئەولیا مەعدوود » (شێخ رەزا ـ چـــاپی ئەنجومەنی ئەدیبان) .

بالانشـــینی ـ (حمـص.) ١ـ لەلای ژوروی مەجلیسان دانیشتن. ٢ ـ (کن.) ماقوڵی ، گەورەیی .

بالانوان ـ [بالا/١ + نـــوان (نواندن)] ، (نت.) تە : ئـاوێنە (ئاوێنەی بالانوان) .

بالانوێن ـ [بالا/١ + نوێـــن (نواندن)] ، (نت.) تە : ئاوێنـــە (ئاوێنەی بالانوێن) .

بالباز ـ [؟] ، (نت.) ، (کەر.) سەرباز ، عەسـکەر . هـس : بلباس (ناوی عەشیرەتێکی کوردە).

باڵبەستکردن ـ [١ـ باڵ /٢ + بەست (بەستن) + کردن] ، (مصت. مت.) تە : باڵـــبەستن . تێبـ ـ ووشـەی (بەست) لـــەم ووشەیەدا (بەستە)یە بە مانـــای (بەستراو) کە سێفەی مەفعوولە لـە مەصدەری (بەستن) .

باڵبەستن ـ [١ـ بـــاڵ/٢ + بەستن] ، (مصـــت. مت.) هەردوو دەستی کابرایـەك لە پشتـــەوە بەستن . :: خێرا باڵی ئەو دێلانـە ببەستن و بیانبـەن بۆ چـــەم . ئەمنیە باڵی (عەولای ئـاغا)یـان بەستبوو هێنایـــانە لای ئاغـــای (مادزوج) . ★ باڵبەستکردن .

باڵچوغە ـ [؟] ، (نـــا.) ئەو جێگایەی شێر کە دەستی پێدەگرن. دەســکی شمشێر . □ « ... دەستت بۆ باوێمە سەر باڵچوغەی شێران ، کێلانانت بۆ بەجێ بێڵم لە بنەبانێی (دمدمییە) .

(تحفە ، ب١ ، ل ـ ٢٠٢)

باڵدار ـ [١ـ باڵ/١ + ٢ـ دار (پب.)] ، (نت.) ئەو گیاندارانەی باڵیان هەیە و دەفڕن . ● **باڵدار هاتوە باڵی وەرانـــدوە ، نـاڵدار هاتوە ناڵی وەرانـدوە** ـ (کنـ.) جێگایەکی پڕ مەترسییە کە هەرکەس ڕوی تێکردوە ڕزگاری نەبـوە ★ باڵندە ، پەلەوەر، مەل. (جنـو.) باڵوَنە . (سن.) باڵنە .

باڵشکان ـ (مصـت. لا.) ١ـ توانستی فڕینەمانی بـاڵندەیەك لەبەر ئەوەی باڵی ئازارێکی پـــێ گەیشتبێ یا شکابێ . ٢ـ (کن.) تووشی بەدبەختیبوون ، بێچارەبوون ، سەرنەکەوتن .

باڵشکاندن ـ (مصت. مت.) ١ـ شکاندنی باڵی پەلـەوەرێك . ٢ـ (کن.) بێچارە و بێ دەستەڵاتکردنی کەسێك ★ لەباڵدان .

باڵشـــکاو ـ (صمـــف .) ١ـ پەلەوەرێکی باڵی شکابێ . □ « هەر دەڵەی لەگەڵگی باڵشکاوە » ٢ ـ بێچارە ، تێشکاو ، سەرنەکەوتوو .

باڵق ـ [محر . عا : بالـغ = پێگەیشتوو] ، (ص.) ، (مک.) حاڵی کوڕ یا کچێکی شەیتـــانی پێکەنێبێ ، کوڕێکی هـەوەسی ژن بکا ، کچێکی هەوای شوی کەوتبێتە سەر . تێبـ ـ ا) بەگشتی لە دەوری ١٥/١٤ ساڵێدا هـــەوای (ژن) و

(پیاو) دەکەوێتە سەری (کوڕ) و
(کچ) . ب) لە کوردەوارێدا باوبوو
بۆ ئەوەی بزانن کوڕێك بالق بوە یان
نا ، لێیان دەپرسی : (خوێ)
قورسترە یا (گەنم) ؟ ئەگەر ووتبای
(خوێ) ، ئەوا دەیانگوت بالق بوە و
دەزنوێژی لێ دەشکێ .

بالق‌بوون ــ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) پێگەیشتنی کوڕ یا کچ ، گەیشتنە تەمەنێکی ئینسان هەوەسی ژن‌هێنان یا مێردکردن دەکا .

باڵ‌گرتن ــ [١ــ باڵ/١ + گرتن] ، (مصد. لا.) ١ــ فێرە فڕین‌بوونی بەچکەی باڵندە :: ئەم بێچوە چۆلەکەیە تازە خەریکە باڵ دەگرێ . ٢ــ (کن.) خێرا ڕۆیین :: ئای‌ئای ! خۆ وەتمان هەر دەڵەی باڵی‌گرت ، چ زوو دەرپەڕێ . ★ باڵ‌گرتنەوە .

باڵ‌گرتنەوە ــ (مصد. لا.) ١ــ هەڵفڕینی مەل لە شوێنێکی کە بۆ ماوەیێکی کەم لێی نیشتبێتەوە :: کۆترێك لەسەر ئەم دارە بۆ پێش پێی تۆ باڵی‌گرتەوە . ٢ــ تە : باڵ‌گرتن /٢ .

باڵنج ــ [پە : بالێن] ، (نت.) ، (مک.) سەرێنێکی چوارگۆشەی درێژۆکەیە لەکاتی نوستنا دەخرێتە بان سەرێنی خۆ ، یا لە دانیشتنا شانی (١ــ باڵ /٢) لەسەر دادەدەن . تێبـ ــ ا) دەنگی (ج) لە دوایی ئەم ووشەیەدا بەلای منەوە یا (چە)ی ئامرازی پچۆکییە و گۆڕاوە یا ووشەی (جێ)یە و کورت بۆتەوە . ب) ناواخنی باڵنج زیاتر پەڕە مریشکە و دەکرێ لۆکە یا ووردە خورێشی‌بێ .

باڵندە ــ [١ ــ باڵ /١ + ئندە]، (نت.) تە : باڵدار .

بالنگ ــ [پە : فاترەنگ] ، (نت.) ، (کێر.) مێوەیەکە لە جسنی پرتەقاڵ و نارنج ، توێکڵی زبر و ئەستوور و زەردە، درێژۆکە و گەورە و قورسە ، بۆنی خۆشە ، دەکرێتە مرەبا و شەربەت. (عا.) کەباد . ★ تورنج .

بالوێز ــ (نا.) تە : بالیۆز .

بالوێزخانە ــ (نت.) تە : بالیۆزخانە .

١ــ باڵەبان ــ [؟] ، (نا.) باڵندەیەکی ڕاوکەرە ، لە باز پچۆکترە ، باڵی و کلکی درێژن ، ڕەنگی کەوەیە و پەڵەپەڵەی ڕەش و سپی تێدایە ، تێژباڵ و خێرایە (عا.) صقر . ★ چەرخ ، (سن.) باڵەوان .

٢ــ باڵەبان ــ [ڕۆسی : بارابان]، (نا.) ١ــ تەپڵی گەورە ٢ــ (مج.) پیاوی زەبەلاح و ناقۆڵا . ٣ــ (مج.) ئێستری زەلام . ★ (سن.) باڵەوان

باڵەتەپە ــ [١ــ باڵ/١ + ٣ــ ئە /٢ + ٢ــ تەپ (ند.) + ٥ــ ئە/١] ، (نت.) ، (مک.) باڵ‌لێکدانی پەلەوەرێك کە تەقەلای فڕینێتی و توانستی نیە . تێبـ ــ ئەم باڵندەیە یا هێشتا ساوایە و فێرە فڕین نەبوە ، یاخۆ باڵی ئازارێکی پێگەیوە و پەکی فڕینی خستوە ، بۆیە باڵەکانی لێکدەدا و

نەپەتەپی لێوە دێ . ★ باڵەتەپێ ، باڵەفڕکێ ، باڵەفڕێ .

باڵەتەپێ ــ [١ــ باڵ/١ + ٣ــ ئە/٢ + ٢ــ تەپ + ئێ] ، (نت.) (سیم. ، سن.) تم : باڵەتەپە . :: ئەم قەلەباچکەیە هەر باڵەتەپێی (باڵەتەپەی) بۆ منیش گرتم . تێب ــ ١) وا وێدەچێ (ئێ)ی دوایێ ئەم ووشەیە و گەلێ ووشەی تری لەم چەشنەش ، یا ئەسڵی (ئێن) بێ یا لە ئەسڵا (ئێن) بوبێ ، کە ووشەکە دەبێتە (باڵەتەپێن) بە مانای تەپەتەپ بە باڵ کردن . ب) من لە بەرگی یەکەمی ئەم قاموسەدا (ئێن)م نوسیوە بەڵام هەستم بەم کارەی کە لەم ووشەیە و هاوچەشنەکانێدا، (ئێ) دەیکا ، نەکردوە و نەمنوسیوە.

باڵەخانە ــ [باڵا/٢ + خانە] ، (نت.) ، (مک. ، سیم.، سن.) ، ژوور یا چەند ژورێ کە لە سەرەوەی خانو دروست دەکرا (چونکو خانوی کۆنی کوردەوارێ زیاتر یەك نهۆم بون) . □ « ... جا ناردیە کن کوڕی خۆی : ڕۆڵە تەدارەکم بۆ گرتوی ، ڕۆڵە ڕۆژی جومعەی دەبێ وارید ببی بە کۆشك و باڵەخانەی خۆت » (تحفه ، ب١ ، ل ٢٢٥). ★ (سن.) ، سەرخان (جنو.) باڵاخۆنە .

باڵەشۆڕە ــ [١ــ باڵ/١ + ٣ــ ئە/٢ + شۆڕ + ٥ــ ئە/١] ، (نت.) ، (مک.) دەردێکە تووشی مریشك و جوجەڵە دێت ، باڵیان فش دەبێتەوە و بەلادا دێن . ★ (سن.) باڵەشۆڕێ . پەلەپسکێ

باڵەشۆڕێ ــ [١ــ باڵ/١ + ٣ــ ئە/٢+شۆڕ + ئێ] ، (نت.) ،(سن.) تم : باڵەشۆڕە . تێب ــ بۆ کەرتی (ئێ) تم : باڵەتەپێ (تێب ــ ب) .

باڵەفڕکێ ــ [١ــ باڵ/١ + ٣ــ ئە/٢ + فڕ (فڕین) + ٥ــ ئە/١]، (نت.) فڕینی کەمماوەی مەلێکی تازە باڵی گرتبێ . هس : باڵەتەپە .

باڵەفڕێ ــ [١ــ باڵ/١ + ٣ــ ئە/٢ + فڕ + ئێ] ، (نت.) تم : باڵەتەپە . تێب ــ بۆ کەرتی (ئێ) تم : باڵەتەپێ (تێب ــ ب) .

باڵەکەو ــ [باڵا/١ + ٢ــ کەو] ، (نت.) ، (مک.) لە (کەو) و بێژینگدانی خەرمان پاش سوورکردنی بۆ ئەوەی (چەت)ی لێ جودابێتەوە . تێب ــ ئەم کارە بەپێوە دەکرێ و (کەو)ەکە بەقەد باڵا بەرز دەکرێتەوە .

١ــ **باڵەوان** ــ [أ] ، (نا.) ، (سن.) تم : ١ــ باڵەبان .

٢ــ **باڵەدان** ــ (نا.) ، (سن.) تم : ٢ــ باڵەبان .

باڵۆن ــ [لەفرەنسێ : بالۆن کە لە (پالۆن)ی ئیتالێ وەرگیراوە]، (نا.) ، (کتێر.) تم : باڵافڕ تێب ــ ئەم ووشەیە لە هێندێ زمانانی ئوروپاییدا بە مانای (کورە)یەکی گەورەیە کە لە قوماشی تایبەتێ دروستدەکرێ و پڕی دەکەن لە (غاز)ێکی سووکتر لە هەوا و بەرز دەبێتەوە بۆ ئاسمان ، بەڵام لە موکریان ناوێکە بۆ (فڕۆکە) وادەزانم چونکو بۆ یەکەمجار فڕۆکە لە جەنگەی شەڕی یەکەمدا هاتوتە

ئاسمانی موکریان و ئەوکاتە لەشکری عوسمانی لێ بوە ، ئەم ناوە بە مانای فڕۆکە لە زمان ئەوانەوە کەوتۆتە سەرزمانی کوردان ، ئاشکرایە کە لە باری زانستەوە جیاوازی زۆر لە نێوان (بالۆن) و (فڕۆکە)دا هەیە .

بالیۆز ــ (نا.) ١ــ نوێنەری دەوڵەتێك لەلای دەوڵەتێکی دیکە . ٢ــ بەگشتی هەرکەسێك لە دەوڵەت یا کەسێکەوە پەیامێ بۆ دەوڵەت یا کەسێکی تر بەرێ . ★ ئیلچی ، بالوێز ، سەفیر ، قاسید . تێب ــ عوسمانی ئەم ووشەیان لە قالبی (بالیۆس)دا لە زمانی ئیتالی یا یۆنانی خواستوتەوە و بە شکڵی (بالوێز ، بالیۆز) هاتۆتە ناو زمانی کوردی .

بالیۆزخانە ــ (نت.) ، (تد.) ئەو خانوبەرەیەی دەزگا و دایرەی سەفیری دەوڵەتێکی لە وولاتێکدا ، لێ دادەمەزرێ . ∴ بالیۆزخانەی عیراق لە مۆسکۆ . ★ بالوێزخانە (کمر.) سەفارەت . (کێر.) سەفارەتخانە .

بالیشمە ــ [أ] ، (نا.) دارێ یا دارانێکن کە بەسەر دیواری خانوودا درێژ دەکرێن و ئەوسەرەوسەری دارەکانی دارەڕای خانوویان دەخرێتە سەر ، تا ڕاستەوخۆ قورسایی نەکەوێتە سەر دیوارەکە . تێب ــ بەلای منەوە ئەم ووشەیە دەگەڵ (بالیشنە)ی زازایی بە مانای بالیف، سەرین (تە : ژابا ــ ٣٦) یەکن ، لە ڕاستیشدا داری دارەڕا سەردەکەنە سەر (بالیشمە) هەروەکو مرۆڤ سەر وەسەرین دەکا .

بالێ ــ [محر. عا : بلی] ، (بن.)، (مک.) تە : بەڵێ . تێب ــ هەرچەندە ئەم ووشەیە هەر ووشەی (بەڵێ)یە، بەڵام شێوەی تایبەتی بەدەمدا هاتنی وای لێکردوە کاری (بەڵێ) نەکا و سەرسوڕمان و گاڵتەپێکردن بگەیێنێ .

بام ــ (ئە .) ، (سیە.) تە : ٢ــ با/١ .

بامجان ــ (نا.) ، (سن.) تە : باینجان /١ــب .

بامجانفەرەنگی ــ (نت.) ، (سن.) تە : باینجان /٢ــ ب .

بامێ ــ [أ] ، (نا.) ١ــ گیایەکی دەسچێنی گەڵا پانی یەکساڵەیە ، گەڵاکانی وەگەڵای گوڵە هێرۆ دەچێ، گوڵێکی جوانی سپی مەیلەو زەردی شێنباوی هەیە ناوەڕاستەکەی قاوەیی مەیلە و سوورە . ٢ــ بەری ئەم گیایە کە درێژۆکە (وەکو بەرۆ)و پڕتوو ، نوك تیژ و تراشە . دەگەڵ گۆشت و تەماتە دەکرێتە خۆرشت (شلە) یا شۆربای گۆشت . ٣ ــ جۆرێك شیرنیاتە بە شکڵی بامیە /٢ ، لە ماست و نیشاستە دروست دەکرێ و دەڕۆنا سووردەکرێتەوە و دەشێرەی شەکر یا هەنگوینی قالکراو هەڵدەکێشرێ .

١ــ بان ــ [پە : بان]، (نا.) ١ــ تەختایی سەرەوەی خانوو لە دێوی دەرەوە ، پاش ئەوەی دارەڕا و گلەبان دەکرێ و سواغ دەدرێ .

ئەو شوێنەی خانوكە هاوێنان خەڵك لەبەر گەرما لێی دەنوێن . ★ (مک.) سەربان. (بک.) بان ، سەربان بانێ. (جنو.) بۆ ، سەربۆ ● **بانێكە و دۆ هەوا** ــ (كن.) فەرق و جیاوازێ لە تاقە شتێكا بۆ كەس یا بۆ دۆ مەبەست . ٢ــ دەشتایێكی لەچاو دەوروبەری خۆی بلیندتر بێ :: بانی هۆبەتو ، بانی مەقان ★ (مک.) بانو ، (بک.) بانی . ٣ــ سەر ، ژۆر :: « بێخەرە بانی » ، كلاوەكەی نایە بان سەری ، تانجیەكە نێشتە بان كەروێشكەكە ، كتێبەكە وا لە بان مێزەكە . ٤ــ (ئمە.) بۆ نیشاندانی حاڵی دۆ شتان كە لەچاو یەكتریێ لە حاڵەتی بەرزێ و نزمێدابن ، یەكیان لەوی دیكەیان بەرزتر بێ .

٢ــ بانِ ــ [أ] ، (ر.. فعـ.) ، (مک.) كاری وەخۆگرتنی بەرخ و كارێلە لەلایەن مەڕ و بزن . ● **بە سەر دەبانێ ، بە قوێن نابانێ** ــ ا) بە مەڕێ دەگوترێ كە بەرخ وەخۆ بگرێ و بێلێسێتەوە بەڵام نەیەڵێ بێمژێ . ب) ، (كن.) ژنێكی تەواو ڕام نەبۆبێ و خۆ بە دەست مێردەوە نەدات . تێب ــ ا) ئەم ووشەیە بەو شێوەیەی كە لە مەتەڵەكەی سەرەوەدا دەكاركراوە ، دەبێ لە مەصدەرێكەوە هاتبێ ، هەروەكو دەڵێن دەنازێ لە مەصدەرێ (نازێن) یا دەبارێ لە مەصدەری (بارێن) ، كاتێ دەشڵەین (دەبانێ) یا (نابانێ) بەو جۆرەی لە مەتەڵەكەدایە ، دەبێ بڵەین دەبانێ لە مەصدەری (بانێن) هاتوە ، بەڵام ئەم مەصدەرە لازمە قەت نەبێستراوە ، ب) ئەوەندەی پێم شك بێ لەو مەصدەرە نەبێستراوە یا گوم بوە ٢ ووشەی (بانوك) و (نەبان) كەوتونەوە و لە مەتەڵەكەشدا لە حاڵەتی مضارعی (دەبانێ) و (نابانێ)دا دەیبینێن .

بانئەنو ــ [١ــ بان + ئەنو] ، (نت.) ، (هو.) تم : بانەناو . تێب ــ كەرتی (ئەنو) ڕێشەی مەصدەری (هەنوێن)ە كە لە (هەندوێتەن)ی پەهلەوی كەوتوتەوە .

باناندن ــ [أ] ، (مصتـ. متـ.) كارێلە و بەرخی ساوا وەبەر بزن یا مەڕ (غەیری دایكیان) خستن . كارێكی (بانوك) دەیكا . تێب ــ تەنیا خوالێخۆش بو ماموستا (گیو) ئەم ووشەیەی نوسیوە (تم : مەهاباد ــ ٦٢) و ئاوای مانا لێداوەتە : معاینە. تعطیف الحیوان علی غیر ولیدە . هس : ٢ــ بان (تێب ــ ا).

بانبارگەــ [١ــ بان/٣+بارگە] ، (نت.) بەربوك یا هەر ژنێكی دیكە ، كە لەسەر بارگەی جیازێ بوكەوە سوار دەبێ و لە ماڵی بوكێڕا دەچێتە ماڵی زاوا .

بانبانك ــ [أ] ، (نت.) ، (مک.) گیاندارێكی كێویە لە شێوەی (سموره) ، دەستەكانی لە قاچی كورتترن ، ڕەنگی بەپێی فەسڵی ساڵ دەگۆڕێ ، كەوڵەكەی بۆ هێندێ شتی وەكو (كیسەباخەڵ) و (بەرگەكالان) بەكەڵك دێت ، بۆیە لە زستانا كە ڕەنگی سپێ و جوان دەبێ زیاتر هەوڵی ڕاوكردنی

دەدرێ ، لەناو (غەڵ)ە بەردانـــدا دەژێ ، لەناو کوردەوارێ دەڵێـن ئەم گیاندارە پارەی زێڕ دەدزێ و دەیشارێتەوە .

بان‌بانەگا ـ [١ـ بـــان/٣ + بانەگا] ، (نت.) ، (سـێـ.) تمـ : ~~بەسولدان~~. بەرمسولران .

بان‌پۆشێن ـ [١ـ بـان/٣ + پۆشێن] ، (نت.) خشـڵێکی ژنانەیە، لە ئاڵتون یا زێو دروست دەکرێ و لەسـەر (هەورێ) دەبەسترێ . ★ (مک.) لاگیرە .

بان‌تلێن ـ [١ـ بان/١ + تلێن (تلاندنەوە)) ، (نت.) تم : باگردان.

بانجێلـە ـ [١ـ بـان/١ + جێلە ؟] ، (نت.) ، (سن.)١ـ تمـ : بانێژە /١ و ٢ . ٢ـ سەکۆیەکە لە بەردەمی خانوودا دەکرێ (تم : مردۆخ ب ١ ، ل ـ ١٠٩) .

بـان‌دان ـ [١ـ بان/٣ + دان (فع.)] ، (مصت. مت.) شـــتێك بەسەر شتێـــکی دیـــکە دادان ، وەســـەرکردن ، وەسـەردان ، پێدادان :: ناشتمان و خۆڵمـــان بان‌دا ، «بخەفە بانت دەم » بخەوە تا لێفەت پێدادەم یا دات‌پۆشـــم ، دوێشـەو بان خۆی نەدابۆ سـەرمای بوە .

باندرۆڵ ـ [فرەنسیٚ] ، (نا.)، (کئێر.) تێزمالـــکە کاغەزێـــکی درێژۆکەیە، دێوێکی هەندێ نەخشی لەسەر چـاپ دەکرێ و دێوەکـەی دێکەشی چرێشـــی لێ دەدرێـت ، میقدارێك پارە (دە فلس ، پێنـج قران ، ... ، ...)ی لەســـــەر دەنۆســـن و بە هەنـدێ شتـەوە (پـاکەتی جـــگەرە ، شۆشـەی ئـارەق و ... ، تریـــاك و ...) دەنۆسێندرێ و نیشـــان دەدا کە دەوڵەت (ڕەسم)ی خۆی لەم شتە وەرگرتوە . تێبـ ـ ئەم ووشەیە لـە فڕەنسیٚ ڕا بۆ زمـــانی فارســـیٚ خوازراوەتەوە و لەم ڕێگایەشـــەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردیٚ و پاشان فەرهەنگستانی ئێران ، لە ســالانی پێش شەڕی دوەمـدا ووشـــەی (نەوارچەسپ)ی بەرامبەر داناوە. ★(کعر.) عا : مەکس ، مەکۆس .

بان‌سەرەـ [١ـ بان/٣ + ١ ـ سەر + ٥ـ ئە/١] ، (نت.) خشـڵی ژنانەیە ، دراوی زێڕ یا زێوە کە لە تەپڵەسەری تەقێلە یا تاسکڵاو ... بۆ جوانیٚ دایدەدرۆن .

باتق ـ (نا.) ، (کعر.) تم : بانك /١ .

بـــانقۆ ـ (نا.) ، (کعر.) تم : بانك /٢ و ٣ .

بانك ـ [فڕەنسیٚ] ، (نا.) ، (کئێر.) ١ـ ڕێکخراوێکی ئابوریٚ ، دەوڵەتیٚ یا تایبەتییـــە کە خەڵـکیٚ پارەوپوولی خۆیانی بە ئەمانەت لـێ دادەنێن و لەکاتی پێویستا چـەك (صـەك) دەنۆسن و چەندی بیانەوێ خۆیان یا ئەو کەسـەی چـەکەکەی بەناوەوە نوسرابێ وەریدەگرنەوە . هەر وەها بەپێی بـڕوای خـــۆی (ئیعتیبــــار) بۆ هێنـــدێ کەس دیاریٚدەکا ، ئەو کەســانە ئـەگەر پارەی خۆشیان لە بانـــکا نـەبێ دەتوانن تا ئەو ئەندازەیەی بانك بۆی

داناون ، پارە وەربگرن . کاری بانکەکان ئێستا زۆر لقی لێ بۆتەوە ، بۆ گەلێ لایەنەکانی ژیانی ئابوریێ وولاتێك بانکی جیاجیا پەیدا بون . :: بانکی کشتوکاڵ . بانکی ڕەهنێ بانکی عەقاریێ و . . . و . . . ★ (کعر.) بانق. ، (عا.) مصرف.
٢ــ قومارێکە بە پەڕان دەیکەن .
٣ــ ئەو پارەیەی کە لەو یارییەی لە ژمارە دوّدا باس‌کرا کۆدەبێتەوە و یاریکەرێ بە ڕێکەوت هەموی بەجارێ دەباتەوە . ★ (کعر.) بانقۆ (بۆ ٢ و ٣). تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە ڕێگای زمانی فارسیێڕا هاتۆتە ناو زمانی کوردێ لە کوردستانی ئێران و هاوتایەکەشی (بانق) لە دەوری دەستەلاتی عوسمانێدا بەهۆی ئەوانەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردێ لە کوردستانی عێراق . زمانی فرەنسێش ئەم ووشەیەی لە ووشەی (بانکا)ی ئیتالێ بە مانای (پێشخوانی سەڕافان) خواستۆتەوە (تە : لارۆس ــ ٨٨) .

بان‌کوتان ــ (مصد. مت.) تە : بان‌کوتانەوە .

بان‌کوتانەوە ــ [١ــ بان/١ + کوتانەوە] ، (مصد. مت.) شێلانی بانی خانو بە قاچ و پێ‌لەقە ، لە وەختی باران و دڵۆپەی کەمدا ★ بان‌کوتان .

بانکە ــ [ڕۆسێ] ، (نا.) ، (مکـ.) ١ــ کۆپەلەیەکی شوشەیە لە شێوەی ئوستوانە دروست‌کراوە ، شێرینات و مرەبا و ئەو جۆرە شتانەی تێدا هەڵدەگیرێ . ٢ــ تە : باکێش /٢ تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە ڕێگەی زمانی ئازربایەجانێ یا بازرگانی ڕاستەوخۆی کوردستان دەگەڵ ڕۆسیای پێش شۆڕشی ئۆکتۆبەر هاتۆتە ناو زمانی کوردێ .

بانگ ــ [پە : ڤانگ] ، (نا.) ١ــ دەنگی بەرز :: کچێ دە بێبڕەوە ئەم بانگ و هاوارەت لە چیە ؟ ★ (بلـ.) بان ، بانگ . (زا.) ڤێنگ (تە : ژابا ــ ٣٧) . هاوار ، قاو . هس : (هو.) وانا : خوێندن . ٢ ــ ئەو دوعا و قسانەیە کە بەپێی ڕێوشوێنی ئیسلامەتێ ، شەو و ڕۆژێ پێنج جاران لەسەر بانی مزگەوتان یا لەسەر منارە (ئێستا بە میکرۆفۆن) ، یەکێك پڕ بە دەنگی خۆی دەیانخوێنێ و مسوڵمانان ئاگادار دەکا کە وەختی نوێژە . ★ (جنو.) ئەزۆ (لە عارەبێ : اذان)
● **بانگی محەممەدی بە ئاشکرا خۆشە** ــ (کن.) کاری چاك پێویست بە شاردنەوە ناکا .

بانگ بەگوێدادان ــ (مصد. مت.) خوێندنی ئەو دوعایانەی کە لە دینی ئیسلاما بۆ (بانگ /٢) دیارکراوە ، لەبن سەری منداڵی ساوای تازە لەدایك‌بو . تێبـ ــ ئەم کارە چەند ڕۆژێ پاش بونی منداڵ دەکرێ ، شەوێك بەپێی حاڵ خێزانە خاوەن منداڵەکە ، دۆست و خزم و کەسی خۆیان و مەلایەك بانگ دەکەن بۆ نانخواردن و ناونانی منالەکەیان قۆنداغەی منداڵەکە لە شوێنێك دادەنێن و (مەلا) لەلای ڕاستی سەریڕا دەوەستێ و بانگ

دەدا ، پاشان بە دەنگێکی بەرز ئەو ناوە دەڵێ کە دایك و بابی منداڵەکە پەسندیان کردوە و دەبێژێ : « ئەوە ناومان نا ...» . **بانگی بێ وادە** ــ (نت.) ئەو بانگەیە (بانگ /٢) ــ کە لە وەختی گیرانی مانگ و ڕۆژ ، بڵاوبونەوەی کۆلێرا و تاعون یا هەر بەڵایەکی تری لەم بابەتە بە نیازی دورخستنەوەی بەڵا و دورکەوتنەوەی خەڵك لەو شوێنەی بەڵا لێیداوە دەدرێ ، هەروەها لە کاتی سوتمان و لافاو ... و ... بۆ ئاگادارکردنی خەڵك کە بچن بە هاوارەوە . چونکو بانگی نوێژان وەختیان دیارە ، هەر بانگێکی لە غەیری ئەم وەختانە بدرایە سەرنجی خەڵکی ڕادەکێشا ، هەر بۆیەش ئەم ناوەی لێندراوە . ★ بانگی بێ‌وەخت ، بانگی ناوەخت . **بانگی بێ‌وەخت** ــ (نت.) تە : بانگی‌بێ‌وادە. **بانگی ناوەخت** ــ (نت.) تە : بانگی بێ‌وادە . ● **بانگی محەممەدی بە ئاشکرا خۆشە** ــ (کن.) کاری چاك پێویست بە شاردنەوە ناکا . **کەلەبابێکی بێ‌وادە بانگ بدا سەری دەبڕن** ــ (کن.) کارێکی لە وەختی خۆیا نەکرێ زیانی بە دواوەیە . تێبـ ــ پێشونیان کە کەلەشێرێکی ئاوایان سەربڕیوە ، لەوە ترساون کە هەستی بە بەڵایەکی لابەلا کردبێ !! بۆیە بانگ دەدا .

بانگ ــ [١ــ بان/٣ + نگ] ، (صت.) ، (جف.) حاڵی هەر شتێکی لەسەرەوە . تێبـ ــ لە نێوان دەنگی (ن.) و (گ)ی ئەم ووشەیەدا ، بزوێنە کوردیی هەیە .

بانگدان ــ [بانگ /٢ + دان (فە.)] ، (مصت. لا.) ئاگادارکردنی خەڵکی لە وەختی نوێژان ، بەو جۆرەی ئیسلامەتی دایناوە □ « ئەللاهو ئەکبەر مەلابانگدانە + تارێك و لێڵی ڕۆی ئاسمانە » (گۆران) ★ (جنو.) ئەزۆهەن .

بانگدەر ــ [بانگ /٢ + دەر] ، (نفا.) ئەوکەسەیە تەرخان دەکرێ شەو و ڕۆژ پێنج جاران لەسەر بانی مزگەوتان خەڵکی لە وەختی پێنج فەرزەی نوێژ ئاگادار دەکا . ٢ــ هەرکەسێکە کە ئەم کارە بکا با تەرخانیش نەبێ و هەمو وەختێکیش نەبێ ★ (جنو.) ئەزۆچی . تێبـ ــ بۆ کەرتی (دەر) تە : ٢ــ ئە /٢ .

بانگەری گاڕان ــ (نت.) ، (کن.) گوێدرێژ .

بانگردین ــ (نت.) ، (سیم.) تە : باگردان .

بانگڕاهێشتن ــ [بانگ /١ + ڕا (پێبـ .) + هێشتن] ، (مصت. لا.) ١ــ بە دەنگی بەرز مەبەستێك بە جەماوەری خەڵکی ڕاگەیاندن ★ جاڕکێشان، جاڕدان. بانگەوازکردن ٢ــ (مجـ.) تە : بانگلێدان .

بانگکردن ــ [بانگ/١+کردن]، (مصت. مت.) ١ــ بە دەنگی بەرز ناوی کەسێ هێنان و داوایەك لێکردنی :: ئەوەندەی بانگیانکرد گوێی لێنەبو . بڕۆ ماڵی شاسوار بانگی کە تا ئێرە بێ . ★ بانگێشتن. گازکردن . قاوکردن . ٢ــ مێمانی کردنی کەسێ ، دەعوەت کردنی

یەکێك بۆ نانخواردن لە شوێنێك ★ بانگێشتن کردن چڕین .

بانگ کردنەوە ـ (مصد. مت.) ١ـ تـم : باوەخـــــون . ٢ ـ گەڕاندنەوەی کەسێك کە دەستی کردبێ بە دوورکەوتنەوە لە شوێنێك :: خێرا بانگی کەنەوە با ئەو نامەیەش هەر دەگەڵ خۆی بەرێ .

بانگ لێدان ـ [بانگ/١ + لـێ (پیبف.) + دان] ، (مصـد. لا.) هاوارکردن ، بەدەنــگی بـــەرز ناڕەحەتی و پەژارەی خۆدەربڕین. □ «... چۆنـە مالی هەیـدەر گۆرانی ، جەنـــازەی برایـــان هەلدەگرت و دەیان هێناوە ، بانـگ لەسەر بانگیان لێداوە ← دەڵـی : « هیچ کەس وای لێ نەقەوماوە. » (تحفه ، ب٢ ، ل ـ ٢٦٩) . ★ بانگ ڕاهێشــتن/٢ . (سـنـ .) هەلدان .

بان گلێر ـ (نت.) ، (سنـ.) تم : باگردان .

بانگوش ـ [١ـ بان/١ + گوش (گوشێن)] ، (نفا.) ، (سیم.) تم: بانگێڕ .

بانگ هەلدان ـ [بـانگ/١ + هەڵ (پیبف.) + دان] ، (مصد . لا.) ، (سنـ.) تم : بانگ لێدان .

بانگەشە ـ [بـانگ/ ١+ ١ـ ئاش/١ + ٥ـ ئە/١] ، (نت.) ١ـ بانگێکی فرۆشیاری هەنـدێ کالای لادێیی و کشتوکالی (وەکومێوەو ...) لە ئاوایێدا دەیکا بۆ ئـەوەی خەلك بزانن کە ئەو کالایە هاتۆتـە نـاو دێیەکەیـان . ٢ـ (تتـ.) پڕۆپاگەندە ، دیعایە ، تەبلیغات .

تێبـ ـ ١) من وا تێـدەگەم کە ئـەم ووشەیە لە کوردەوارێدا بۆ ئـەو مەبەستە بەکارهاتوە کە لە مانـای یەکەمدا نیشـانم داوە ، چونکـو تەبلیغات و دیعایە کارێـکی گەلـێ تازەترە لەوەی لە زمانی کوردیـدا ووشەیەکی ئاوا پەتی بۆ داندرابێ . ب) خوالێخۆش بۆ مامۆستا گیو ئەم ووشەیەی بە شکلی (بالگاشە) و (بانگاشە) بە مانای پڕوپاگەنـدە نوسیوە (تم : مەهـــاباد ، ل ـ ٦١ و ٦٢). مامۆستـــا (مـــەلا ئەسعەد بانیخێـلانی)ش بەهـــۆی مامۆستا محـممەدی مەلاکەرێمەوە ئەم ووشەیەی بە شکلی (بانگەشە) هەر بەو مەعنایەی کە مامۆستا گیو نوسیوێتی ، دەگەڵ کۆمەلێ ووشەی تری ناوچەی (بان سێروان) بـۆ ناردبوم . ج) بەلای منەوە (بانگەشە) شکلێکی ووشەکەیە کە لە (بالگاشە، بانگاشە) زیـــاتر گەشـەی کردوە (متطورترە) ، هەروەکو لە ووشەی (بانگەواز)دا دەیبینین (ئا)ی ئاواز بۆتە (ئە) لەم ووشەیەش دا (ئا)ی ئاش بۆتە (ئە.) .

بانگەواز ـ [بانگ/١ + ئاواز]، (نت.) ١ـ دەنگێ کە بۆ گازکردنـی کەسێ لە دوورەوە ، بەرزدەکرێتەوە ٢ـ تمـــ : بانگ ڕاهێشـــتن . :: بانگەوازێکی لە شاسوار بکەن با بێ چای بخواتەوە . بانگەوازیان کرد ، ئیمڕۆ کەس لە مالی خۆی دەرنەچێ . ★ جاڕ ، قاو ، هاوار . (سـنـ.) هەڕالە .

بانگێڕ ــ [١ــ بان/١ + گێڕ (گێڕان)] ، (نفا.) ، (مک.) ئەو کەسەیە کاری ئەوەبێ بە کرێ سەربانی ماڵان بە باگردان دەگێڕێ. ★ بانکوش .

بانگـێڕان ــ (مصت. مت.) گلێرکردنەوە و سوڕاندنەوەی باگردێن لەوسەری بانی خانوو بۆ ئەوسەری، بۆ پەستاوتنەوەی درز و قەڵشتەکانی و ئیشکبوونی دڵۆپەی ناو ماڵ .

بانگێشتن ــ [بانگ /١ + هێشتن] ، ١ــ (مصت. مت.) تم : بانگکردن / ١ . ٢ــ (نت.) مێمانی، دەعوەت ، زیافەت :: ئەوشۆ ماڵی کاوێسی بانگێشتنیانە .

بانگێشتن‌کردن ــ [بانگێشتن/٢ + کردن] ، (مصت. مت.) ، (مک.) ئاگادارکردنی کەسێ یا کەسانێ بۆ چوونە ماڵ یا هەر شوێنێکی‌تر بۆ : نانخواردن ، خواردنەوە ، شایێ و خەنەبەندان یا هەر جۆرە کۆبوونەوەیەکی لەم بابەتانە . ★ دەعوەت‌کردن . (کعر.) زیافەت . (مک.) مێمانێ‌کردن . (سنـ.) میرفانی .

بانگین ــ [١ــ بان/٣ + نگ + ئین] ، (صت.) (سنـ.) حاڵی شتێکی لە سەرەوە یا سەرووی هاوچەشنەکانی خۆی بێت . :: ئەو کتێبەی بانگینم بۆ بێنە . تێبـ ــ لە نێوان دوو دەنگی (ن) و (گ)دا ، بزوێنە کوردیێ هەیە .

بانماڵ ــ [١ــ بان/١ + ماڵ (ماڵین)] ، (نت.) ، (سنـ.) بێڵێکە لە چەند پارچە تەختە دروستکراوەو ئەوسەرەوسەرەکەی دەتەختەیەکی (أفقی) دەگیرێ ، بەفری لەوسەری بانەوە پێ ڕادەدەن بۆ ئەوسەر . ★ (کعر.) بەفرماڵ (خۆشناوەتی) شپارۆخ. (مک.) وەروەرە .

بانۆك ــ [٢ــ باڵ + ئۆك] ، (صفا.) ، (مک.) ، ئەو کەسەیە کە بەرخ و کارێلە دەگرێ و دەیانخاتەوە بەر دایکیان کە لێیان (نەبان) بوە ، یا بەر هەر مەڕ و بزنێکی دیکە .

١ــ بانو ــ [پھ : بانوك ، بانوی]، (نا.) ١ــ ژنی گەورەپیاوان ، ژنی بەڕێز و لە خانەدانی گەورە

□ « بانوی پڕ تەمکین صاحێب سایەی فەڕ »
« بە جای تەخت نیا پەرێش تەختەی زەڕ »
(خانا ــ ١٢٤)

★ خاتوون ، خانم . ٢ــ ناوە بۆ ئافرەت تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە زمانی کوردیدا بەلاوە نرابوو ، تا ئەم ٢٠/١٥ ساڵەی دوایێ لە چەند ووشەیەکی مرکبدا (کەیبانو ، ئاغابانو ، ...) نەبێ نەدەبیندرا ، هێشتاش بە مانای یەکەمی هەر زۆر کەم دەکار دەکرێ ، ئەگەرچی ئەدەبیاتی گۆرانیێ (خورشیدی‌خاوەر ، شیرین و خەسرەو ، بەدیعولمولك و بەدیعولجەمال ...) پڕن لەم ووشەیە .

٢ــ بانو ــ [١ــ بان/٢ + نو] ،

(نتـ.) ، (مكـ.) تم : ١ـ بان/٢ .
تێبـ ـ أ) كەرتی دوەمی ئەم ووشەیە بەلای منەوە (ئـوك) ئـامرازی پچكۆلەكردنەوەیە (هەروەكو لـە ووشەی ـ پچۆك ـ دا دەبینرێ) و (ك)ەكەی سواوە و كەوتوە . ب) فەرقێك لە نێـوان مەدلـولی ئـەم ووشەیە و (١ـ بان/٢)دا هەیە ، هـەرچی (١ـ بـان/٢)ە بـە دەشتایێكی بەرزی نسبتـا گـەورە دەگوترێ ، بـەلام (٢ـ بانـو) دەشتایێكە لەچاو دەوروبەری خۆی بەرزترە و لە (١ـ بان/٢) پچۆكتر .

بانە ـ [١ـ بان /٢ + ٥ـ ئـە /١] ، (نتـ.) ، ١ـ پارچەیێـكی زەوێ كە جۆتێر پێش دەستكردن بە كێلان یا تـۆوكردن بـە گـاس جەغزی بە دەورەدا دێنێ بۆ ئەوەی دیارێ بكا كە ئەوێ ڕۆژێ چەندەی كێلاوە یا تۆوی پژاندوە ★ (مكـ.) لات ، گاوەخـان . ٢ـ بـەرزایێ نێوان دوّ دێراوی بێستان ★ (مكـ.) بەستە ، پشت دێراو (پژدێراو) ، (كیـ.) بارست . ٣ـ ناوی شارێكە لە كوردستانی ئێران .

بانەگا ـ [١ـ بان /٣ + ئە/٢ + گا (جێگا)] ، (نتـ.) ، (سنـ.) تم : بەرگەدە .

بانەمەڕ ـ [١ـ بان/٣ + ٣ـ ئە/٢ + مەڕ] ، (نتـ.) ، (مكـ.) ١ـ كاتێكە كە مەڕداران لە كوردستـان بۆ لەوەڕانـدنی حەیوانەكانیـان سەردەكەون بۆ كوێستانان ، فەسڵی چۆنە هەواران . ٢ـ مانگی دوەمی بەهار (لە ٢١ی) نێسانەوە تا ٢١ی مـایس) ٣١ ڕۆژە ★ (كێـر.) ئوردیبەهیشت (فر.) .

بانەناو ـ [١ـ بان/١ + ئەناو]، (نتـ.) ، (سنـ.) تم : ٢ـ ئاویە .
تێبـ ـ كەرتی دوەمی ئەم ووشەیـە (ئەناو) بە ڕای مـن دەبێ لـە مەصدەرێ مابێتەوە كە ئێستـا لە قالبی (هەنۆن)دا دەبێندرێ و لەبن لەهجەی هەوراميشدا (بان‌ئەنۆ) شكلێكی دیكەی ئەم ووشەیە .

بانی ـ [١ـ بان/٢ + ٣ـ ئێ]، (نتـ.) تم : ٢ـ بانۆ .

بانێژە ـ [١ـ بان/١ + ئێژە = ئێچە (ئم : پچـوكی)] ، (نتـ.) ١ـ سەربانێكی پچـوكە ، كە بـە تەنیشت بانێكی گەورەتر و تـۆزێ بلیندترەوە بێ . ٢ـ بانی ژوورێكی كە لەبەردەمی ژوورێكی بەرزتـرەوە كرابێ و بۆ ژوورە بەرزەكە بوبێتـە هەیوان . ★ (سنـ.) بانجێلە /١ . ٣ـ شوێنێكی تەختە لە (ئـاش) دەكەوێتـە ژوور بەرداشـەكانەوە ، دانی لەسەر ڕۆ دەكەن و لەوێڕا دەڕژێتە كونی بەرداشی سەرەوە و لە نێـوان دوّ بەرداشـەكاندا وورد دەبێ .

١ـ باو ـ (نا.) تم : ١ـ باب/١ .

٢ـ باو ـ [أ] ، (نا.) هەر ڕێ و ڕەسمێكی ژیان و كۆمەلایەتێ و ... كە برەوی بـوبێ یـا هـەبێ . :: دەرەبەگایەتێ و سەرمایەدارێ لـەم زەمانەدا باویان نەماوە . ڕێـژیمی پاتشایەتێ لە دنیای ئیمڕۆدا لە باو كەوتوە . جاران كەوای شـوڕ و سەلتە لە كوردستان باو بۆ . ★

نەڕێت . □ «کەمەرلاڵ کەی سەر هۆردەر جە خاو + خاو ســەرای ســەنگ ، بە تۆنیەن باو »
(خانا ــ ٧٧١)

٣ــ باو ــ [أ] ، (نا.) ، (مک.) ١ــ پالێکە بە (جۆلانە)وە دەندرێ بــۆ ئەوەی دەستبکا بە هاتوچۆ :: کچێ کنێر وەرە باوێــکم پێوەنێ جــا کە تۆش سواربــوّی من بــاوت پێــوە دەنێم . ● **باوەلێ باوێکی بەسە ــ** (کن.) هەر تەکانێکی پێ بدە و بێخە جۆلەوە ئیتر ناوەستێتەوە . ٢ ــ ووشەیەکە لە یارێ (باوباوێن)دا وێژای لارکردنەوەی سەردەگوترێ.

٤ــ باو ــ [أ] ، (پـ.) بە دوای ناوی ڕەنگانەوە دەلکێ و بۆ هــەر شتێ کرا بە صفەت وادەگەیێنی کە ئەو شتە تەواو ئەو ڕەنــگە نیــە و نیزیکێتی :: شێنباو ، سوورباو ، ڕەشباو (مەیلەو ، شێن ، مەیلەو ... و ...) .

باوا ــ (نا.) ، (کک. ، جف.) تە : بابەگەورە/١ تێبـ ــ ئەمە هــەر ووشەی (بابا)یەکە لە (با)ی دووەمدا دەنگی (واو) بە شــێوەی کۆنــتری ماوەتەوە و نەبۆتە (ب) .

باوان ــ [١ــ باو + ٢ــ ئان/١]، (نت.) ، (کەر.) تە : بابان :: بــەرەو باوان بۆتەوە .

باوانێ ــ [باوان + ٣ــ ئێ] ، (نت.) ، (سن.) کەلوپەل و ئەسپابی ناوماڵ و دیارێ و ... کە بوّك لــە ماڵی باوکێڕا دەگەڵ خۆی دەیباتــە ماڵی مێرد . ★ (سن.) ناوتێلانــە (مک.) جیاز . (جنو.) بلو~~ونی~~.

باوباران ــ (نت.) بایەکی بارانی دەگەڵ بیارێ :: هەلێــکردە با و بارانێکی نەبێتەوە .

باوباوێن ــ [٣ــ باو/٢ + ٣ــ باو/٢ + ئێن] ، (نت.) ، (مک.) یارییە ، گەورە دەگەڵ منداڵی ساوا دەیکا ، تێبـ ــ لەم یارییــەدا گەورە دەم و چاوی خۆی لە پشت شتێــك دەشارێتەوە تا منداڵەکە نەیبێنێ ، پاشان لە لایەکەوە سەری خــۆی دەردەخا و بانگی منداڵەکە دەکــا و دەلێ : باو ! کاتێ منداڵە ســەری وەردەچەرخێنێ تا بزانی دەنگەکە لە کوێوە دێت ، کابرای گەورە لــە لایەکی ترەوە ســـەری دەردێنی و بانگ دەکا (باو !) ، ئەم کارە چەند جارێ دوّپات دەکاتەوە و منداڵەکەی پێ دەخافلێنێ .

باوبژ ــ [٣ــ با/١ + و + بژ أ]، (نت.) بایەکی توّز و خــۆلی دەگەڵ بێ . **باوبژ لە زگی خۆ دەرکردن ــ** (کن.) توڕەبــوون و هەڕەشــــە و گوڕەشەکردنی بە قسە :: لێیگەڕێن با هەرچێ باوبژی لە زگیدایــە دەرێکا . تێبـ ــ ئەم کینایەیە لــە ئەسلاّ بە مانای (تڕکەندن)ە (تە : ٣ــ با/٣) ، بەلاّم ئێستا ئەم مانایەی لە دەست داوە و تەنیا بۆ بەســوك حیسابکردنی کەسێك بەکار دێت، هەروەکو هەڕەشە و گورەشەکانــی بە (تڕکەندن) دابنێن .

باوك ــ (نت.) ، (کەر. ، سن.) تە : ١ــ باب/١ .

١ــ باوکە ــ [باوك + ٥ــ ئە/١]، (نت.) ، (مک.) نێرەی باڵنــدە و

باوۆلی .

پەلەوەری وەکو چۆلەکە و پاساریێ و پەڕەسلێرکە و ... و ...

٢ـ باوکە ـ [باوك + ٢ـ ئە/١]، ١ـ تە : بابە/١ و ٢ و ٣ ٢ـ هێندێ جاران دایك و باب بە منداڵی خۆیانی دەڵێن (هەروەك بڵێن باوکەکەم) .

باوکەڕۆ ـ [٢ـ باوکە/١ + ڕۆ] ، (شر.) ، (کعر.) ١ـ شێوە ڕستەیەکە لە شێن و شەپۆڕی کاتی باوك‌مردن یا خۆشەویستێکا بەکاردێت :: ئەی باوکەڕۆ پشتت شکاندم . ٢ـ (مجـ.) لە دەربڕینی خەم و خەفەتدا بەکاردێت . تێبـ ـ وا تێدەگەم کە کەرتی (ڕۆ) ڕێشەی مەصدەری (ڕۆیین) و (ڕۆیشتن) بێ . ★ (مک.) بابەڕۆ .

باوکەلێ ـ (شر.) ، (کعر.) حاڵەتی بانگ‌هێشتنی تێکەڵ بە خۆشەویستییە بۆ باوك ، بە مەجاز بۆ بانگ‌کردنی هەمۆ خۆشەویستێکیش بە تایبەتی منداڵ بەکاردێت . ★ باوەلێ . (مک.) بابەلێ .

باوك‌برا ـ (صتـ.) نیسبەت و پەیوەندێ هەر منداڵێکی نێرینەی پیاوێك دەگەڵ هەمۆ منداڵەکانی کە لە دایکێك نەبن و هەر باوکیان یەك‌بێ . // دایك‌برا .

باو و نەریت ـ [٢ـ باو + و + نەریت] ، (نتـ.) ، (کعر.) ڕێ و شوێن و داب و دەستوری کۆمەڵایەتی . .

باوە ـ [١ـ باو + ٢ـ ئە/١] ، تە : بابە .

باوەخولە ـ [٣ـ باو/١ + ٣ـ ئە/٢ + خول + ٥ـ ئە/١] ، (نتـ.) تە : باوەگێژە .

باوەخولێ ـ [٣ـ باو/١ + ٣ـ ئە/٢ + خول + ئێ (ئێن)] ، (نتـ.)، (کعر.) تە : باوەگێژە .

باوەخۆن ـ [١ـ باو + ٣ـ ئە/٢ + خۆن] ، (جفـ. ، سنـ.) ، (نتـ.) یەکەم مێوانداریێ کە بۆ کچێکی تازە بە مێرد درابێ ، لە ماڵی باوکی دەکرێ. ★(مک.) بانگ‌کردنەوە/١ . تێبـ ـ کەرتی (خۆن) لەم ووشەیەدا، ریشەی مەصدەری خوێندنەوەیە بە مانای (بە سەرکردنەوە) .

باوەر ـ [أ] ، (نا.) ، (سنـ.) بەرزایێ دەوری دوکانی کشتوکاڵ ، کە دەبێتە هۆی ئەوەی ئاو لە (کەردۆ)دا ڕابوەستێ و ڕێگایەکیشە خەڵك هاتوچۆی بە سەردا دەکەن (تە : مردۆخ ، ب١ ، ل ـ ١١٣) . هس : بانە/٢ .

باوەرین ـ [٣ـ با/١ + وەرین (وەراندن)] ، (مک.) ١ـ (صتـ.) حاڵی مێوەیێکی بەهێزی (با) لە درەخت بۆبێتەوە و کەوتبێتە خوار. تێبـ ـ ئەو جۆرە مێوەیە پەسند نیە و لە مێوەیەکی بە دەست لێکرابێتەوە هەرزانتر دەفرۆشرێ ، بۆیە مێوەفرۆشان ئەگەر بیانەوێ بڵێن مێوەکەیان هەرزانە هاوار دەکەن : « وەرە هەڵێکرە بە نرخی باوەرێنی » ٢ـ (نتـ.) هەر مێوەیێکی بەم جۆرە لە دار بۆبێتەوە.

باوەڕ ـ [پە : ڤاڤەر] ، (نا.) کاری بە ڕاست زانێنی شتێ ،

مەسەلەیێ و ... و ... :: باوەڕکە
ئەم کارە وانیە کە تۆ تێی‌گەیشتوی.
باوەڕت بێ درۆت دەگەڵ نـاکەم .
★ باوەڕێ، بڕوا ، یەقین، ئاقیدە.
تێبـ ــ أ) ئەم ووشەیـــە هەروەکو
نیشاندراوە ، وەچی ڕاستەوخـۆی
(ڤاڤەر)ی زمانی پەهلەویە کـــە
ئەویش لە « دو کەرت پێکهاتوە ،
کەرتی دوەم لە پەهلەویدا (ڤەر) و
لە ئاوێستایێدا (ڤەرەنە)یە لـــە
مەصدەری ئاوێستایێ و پـارســێ
ــکۆن (ڤەر) بە مانای (ناسێنەوە و
بڕواکردن) ، (تە : معین ، بورهان،
ج ١ ، ل ــ ٢٣٠) . (ب) ڤەر لــە
دێنی زەردەشتا تەجرەبەیەك بــوە
بۆ دیاری‌کردنی ڕاست و درۆیــێ
ئیدیعا ، یاگوناحباری و بێ‌گوناهێ
کەسێك و « ... دو جۆرە (ڤەر)
هەبوە : ڤەری سارد، ڤەری گەرم.
لە ڤەری گەرمدا بۆ ئیسپات‌کردنی
بێ‌گوناحێ کەسێ (ئاگر) و (ڕۆنی
داغ‌کراو) و ... بەکارهاتوە و لــە
ڤەری ساردا شێرەی گیا و ژەهر و
... کەڵك وەرگیراوە . » (تە :
فرە، پغا، ل ــ ٤٥٠) . ج) ووشەی
(باوەڕ) کە یەکێك دەیڵێ بەم مانایەیە
کە ڕاست دەکا و ئامادەیە (ڤەر)ی
لەسەر تەجرەبە بکرێ و هەروەك
ووتبێتی : (وەڤەر) راست دەکەم
وەکو ئێستا دەڵەین : وەسەری تۆ ،
وە ...

باوەڕپێ‌بۆن ــ (مصتە. متە.) تە :
باوەڕپێکردن .

باوەڕپێکردن ــ (مصتە. متە.) ١ــ
قسەی کەســێ بەڕاستزانێن و
هەرچی بێڵێ بەحەقیقەت دانان .
٢ــ قبوڵ‌کردنی قسـە ، خەبەر ،
... ، ... و بەڕاستدانـانی .
★ باوەڕپێ‌بۆن ، بڕواپێ‌کردن .

باوەڕکردن ــ (مصتە. لا.) ١ــ
بەڕاستزانین :: باوەڕ ناکەم ئــەم
ئیشە وابێ چونکو ئەم پیاوە درۆزنە
٢ــ تـەقدیرکردن ، دودڵبــۆن
لەرۆدان یا نەدانی کارێك :: باوەڕ
ناکەم هێشتا هاتبێتەوە ماڵێ ٣ــ
دانان ، بە خەیاڵداهاتن . :: قــەت
باوەڕم نەدەکرد ئەم کابرایە وابـێ
زۆر بەزێــــرەکم دەزانـــی . ★
بڕواکردن .

باوەڕگومان ــ (نتە.) کەسێـکە
دەربارەی کارێ یا مەسەلەیەك لــە
نێوان شك و یەقینداییێ ڕاســـتێ
کار یا مەسەلەکەی بۆ ڕۆن‌نەبوبێتەوە
★ دودڵ . (عا.) متردد ، متشکك.

باوەڕگومانێ ــ (نمـصـ.) لـــە
نێوان شك و یەقینداپۆن ★ دودڵێ،
(عا.) تردید ، تردد ، تشکك .

باوەڕێ ــ (حمصـ.) ١ــ ئەنجامی
باوەڕکردن . ٢ــ تە : باوەڕ .

باوەژن ــ [١ــ باو + ٣ــ ئە/٢
+ ژن] ، (نتە.) ، (کعر. ، سنە.)
ژنی دوەمی هەر پیاوێ بە نیسبەتی
منداڵەکانی لە ژنی یەکەمی . ژنانی
پیاوێ کە لە ژنێك زیاتری هەبێ ،
بە نیسبەت منداڵەکانی لە ژنەکانی
دیکەی ★ . زڕدایك // باوەپیارە .

باوەش ــ [نا.] ، ١ــ شوێنێکە
دەکەوێتە نێوان سینگ و دەستێــك
یا هەردودەست ، کە لە شانەوە بۆ
پێشەوە ڕاکێژابن و لە ئانیشـــکا

نیشەوە بۆ بەرسینگ نوشتابنە .
٢ـ ئەوەندە گیا، دار یا هەر شتێکی تری لەم بابەتە کە پڕ بەو شوێنە بێ لە ژمارە (١)دا باسکرا . :: باوەشێك وێنجە بەرە دەبەر ئەسپەکەی کە . کا غەفوور هەموو ڕۆژێ دەچوو سێ چوار باوەش داری دەهێنایەوە ★ (مک.) ئامێز . (بک.) هەمێز ، هەمبێز .

دەباوەش‌گرتن ــ (مصد. مت.) دەست دە ناو قەد یا سەروتری کەسێ وەرهێنان تێبـ ــ ئەمەیان بۆ دەربڕینی هەستی خۆشەویستیە بەرامبەر کەسێ و زیاتر لە نێوان دڵداران و دۆدۆستیش کە دەمێك بێ یەکتریان نەدیتبێ ، باوە و ڕۆدەدا.

لەباوەش‌کردن ــ (مصد. مت.) هەڵگرتنی یەکێك و بەسینگی خۆوە نوساندن و بە دەستێ یا هەردوو دەست ڕاگرتنی تا نەکەوێتەخوار . :: کچی خانمۆڵ ، بڕۆ ئەو منداڵە لەباوەش کە و بیهێنە با هێندە نەگری .

باوەش پێدا (پێا) کردن ــ (مصد. مت.) بە هەردوو دەست و ببە گورجوگۆڵێ پڕ بە شتێ یا کەسێکدا کردن :: هەر باوەشی پێداکرد و خستیە سەر شانی ، باوەشی پێیا کرد و دای بە ئەرزا .

باوەشێن ــ [٣ـ با/١ + وەشێن (وەشاندن)] ، (نت.) ئامرازێکە بە هێزی دەست یا هەر هێزێکی تر بەم لاولای خۆیدا دەجوڵێندرێ، ئەویش هەوای دەوروپشتی خۆی دەجوڵێنێ و فێنکی دەکا . تێبـ ــ سادەترین جۆری پارچە مقەبایەکە ، بە دەست بە ڕاست و چەپا دەیجوڵێنن ، جۆرێکی دیکەی هەیە لە پۆشی خورما دەیچنن و دەسکێکی ڕێ دەخەن ، بەڵام ئێستا باوەشێنی کارەبایی پەیدابوە ، جاران حەسیر یا شتێکی تری لەم بابەتەیان بە میچی خانووە هەڵداوسی و پەتێکیان تێدەخست کەسێك دەیجوڵاند ★ (سن.) بارۆشە . پانکە .

باوەگۆ ــ [باو / + ٣ـ ئە/٢ + گۆ (گوتن)] ، (بند.) ، (هل .) لە نێوەڕاستی قسەی کەسێکا ، قسەیەك‌کردن بە نیازی بەڕاستزانینی قسەکەی یا زیاتر ڕۆن‌کردنەوەی . (عا.) تعلیق .

باوەگێژە ــ [باوە (بابە) + گێژ + ٥ـ ئە/١] (نت.) ، (مک.) یارێ منداڵانە لە کوردەوارێدا . تێبـ ــ هەردوو دەستیان بەولاولادا بە (افقی) ڕادەگرن و بە دەوری خۆیاندا دەسوڕێنەوە و دەڵێن : « باوەگێژە گێژم مەکە ، گێژت ناکەم » هەرکەسێ درەنگتر گێژبێ یارێ دەباتەوە . ★ باوەخولە ، باوەخولێ . (سن.) مامانەگێجێ .

باوەڵ ــ [؟] ، (ص.) ، (مک.) حاڵی بزن یا مەڕێ کە توشی نەخۆشی (باوەڵی) بۆبێ .

باوەڵی ــ (نا.) ، (مک.) نەخۆشییە توشی مەڕ و بزن دەبێ و گودیان‌دەکا و پەکی ڕۆیشتنیان دەکەوێ :: ئەم بزنە باوەڵبوە ، مەڕەکە توشی باوەڵی بوە .

باوێشك ــ [؟] ، (نت.) داپچڕانی دەمی ئادەمیزاد لە خۆیەوە . تێب ــ حاڵەتێکە لەبەر حەزلەخەوکردن ، خەوالوویی یا خوماری بەسەر ئینساندا دێت و دەمی لە خۆیەوە بەش‌دەبێتەوە . ئەگەر لەبەر خەو یا خەوالوویی بێ ، پیاو خۆی لەبەریەك دەکێشێتەوە و دەستەکانی بەم‌لاولادا لەبەریەك بڵاودەکا و دەیانهێنێتەوە سەر سینگی و هەندێ جار مستەکوڵەیێکیش لە سینگی خۆی دەدا .

باوێشكدان ــ (مصد. لا .) ، (کمر.) تووشی حاڵەتی باوێشك‌بوون ★ باوێشك‌هاتن . :: مچۆل بەم نیوەڕۆیەش هێشتا خەوالووە و باوێشك ئەدا .

باوێشك‌هاتن ــ (مصد. لا.) ، (مک.) تە : باوێشك‌دان :: باوێشکم دێتێ ، باوێشکی دەهاتێ ، باوێشکم دێنێ .

باوی ــ (نا.) ، (هل. کی.) تە : بادام .

باویلکە ــ [٣ــ با/١ + ئیلکە]، (نت.) ، (سیە.) تە : بایلکە .

باوێلە ــ [٣ــ با/١ + ئێلە + ێ/٢] ، (نت.) ، (سیە.) تە : بایێلکە .

باهاتن ــ [٣ــ با/١ + هاتن] ، (مصد. لا.) ١ــ دەست‌پێکردنی با. :: بایەکی وا توندێ دەهات پیاوی دەفڕاند . ٢ــ (کنـ.) بە هیچ‌زانینی قسەی کەسێ . :: لێی‌گەڕێ با هەر قسەبکا وە بزانە بای دێ .

باهۆ ــ (نا.) ، (مک.) تە : باهۆ.

● بە شان و باهۆی (کەسێ)دا هەڵکوتن ــ بە چاکەباس‌کردنی ، باسی ئازایەتی و پیاوەتی و . . . کردنی . .

باهۆز ــ [٣ــ با/١ + هۆز ؟] ، (بک.) بایەکی زۆر توند کە شت لە جێی خۆی هەڵدەگرێ . (عا.) عاصفه .

باهۆ ــ (نا.) ، ١ــ (سنـ . سیە .) تە : بازۆ

□ « ئەلا ئەی نازەنێن ئاهۆ ، بە باهۆ »

« دڵی صەیادی خۆت ، هێنایە لەرزە »

(نالی ، کوڕ ، ل ــ ٤٤٩)

٢ــ (سنـ.) ئاسن یا دارێکی ڕاستی درێژە ، کاسەی تەرازوی پێوە هەڵدەواسرێ ، یا دەخرێتە سەری (بە پێی شکڵی تەرازوو) ★ (مک.) شەهێن . (سنـ.) شایێن . ٣ــ (سنـ.) ئەو دوو دارەیە کە لەولاولای دەرگای (ژوور) و (ماڵ)و . . بە قیتی دەچەقێندران ، بەکێکیان دەرگاکەی ڕێدەخرا و ئەویتریش ئاڵقەڕێز و دوولایی لێ‌دادەکوترا بۆ داخستن . تێب ــ ئەم تەرتیبە ئێستا کەم بۆتەوە و یا هەر نەماوە ، چوارچێوەی هاتۆتەشوێن . ★ (مک.) لاشێپان . ٤ــ (سنـ.) تە : بانە/٢ (مردۆخ ، جا ، ل ــ ١١٤) ٥ــ (سنـ ــ) تە : باسك/٢ (مروۆخ، ج ١ ، ل ــ ١١٤) (تێب ــ ا) ئەم ووشەیە لە سانسکریتی‌دا (باهو) و لە ئاوێستاییدابۆتە (بازو) ــ دەنگی (و) لەهەردووکیاندا کورتە ــ و

کوردیی و فارسیی به واوی درێـژ (بازوو) بەکاری دێنن . (تە : معین ، فرهنگ ، ج ۱ ، ل ــ ٤٧٠) ئـەم وشـەیە لە قۆناغی پەهلەویدا بۆتە (بازوک ــ بـاژاك) ، (تە : فره ، پنا ، ل ــ ٧٤) . بەلام لە کوردیدا (باسك)یشی لێ کەوتۆتەوە . ب) لە زمانی فارسیدا ئەم وشە تەنیـا بە مانای (تێلا) و (گۆپال) ئەویش لە قامووساندا ماوە .

باهەلکردن ــ (مصت. لا.) تە : باهاتن . :: بایەکی توند هەلیکرد و سەیرانەکەی لێ تێك دابن .

بـــاهەنجیر ــ (نتـــــ.) ، جۆرە هەنجیرێکە زوتر پێـــــدەگا و بێ تام و ناخۆشە .★ باتـــکـــە . کەلبە هەنجیر .

بای بال دان ــ (مصـــت. لا.) ، (کـنـ .) ۱ــ دەســـــت لـــــە بەریـــەك بلاوکردنـــــــــــەوە و خۆ لەبەریەك کێشـــــــــانەوە و ماندوێتی لەخۆ دەرکردن . ۲ــ (مجـ.) پیاسەیەکی پچـوك لە شوێنـــێك هەوای پاکی هەبێ (دەرەوەی شار ، ناو باخ و بیستان) :: ئێـــواران تۆزێ بای بالی خۆت بدە . چۆینە تۆی مەلێك بای بالی خۆماندا .

بایوق ــ (نا.) ، (ســـنـ.) تە : بایەخ .

بایەخ ــ [ئ] (نا.) ، (کعر.) ۱ــ تە : ئیعتیبار ۱ ، ۲ . ۲ــ (مجـ.) ئەهمیەتێکی ئینسانێك لەبەر چاوی خەلکی هەیەتی . هس ــ ٥ــ با ، (بکـ.) بەها . ★ (سنـ.) بایوق (تە : مردۆخ ، ج ۱ ، لـــ ۱۱٥) .

بایەخ پێدان ــ (مصت. لا.) تە : ئەهمیەت پێدان .

بایەخدار ــ (صت.) حـــالی هەرکەسێ یا شتێ ئەهمیـــەت و ئیعتیباری هەبێ .

بایەقوش ــ [= تو . بایقوش]، (نا.) تە : کوندەبەبۆ □

« بایەقوش بەرشێ جە شێن و زارێـــش »

« بلبل بێزاربێ جە بێ قەرارێش»

(خانا ــ ٦٦٧)

باینجان ــ [ئ] ، (نا.) ۱ــ أ) گیایەکی دەسچـێنی ساقـــەت ئەستورە ، گەلای پان و درێژۆکەیە گولی وورد و بنەوشە ، سالـــە و ســـال بـۆ خـــاتری بـــەرەکەی دەچێندرێ ، تۆوێکی زەردی ووردی هەیە . ب) ، (کعر.) بەری ئـــەم گیایە کە زیاتر درێژۆکەیە بە شکلی خەیار، رەنگی پێستەکەی بنەوشێکی مەیلـــە و رەشـــــە و بە شێـوەی جۆربەجـــــۆر ــ چێشـــــت ، سوورکراوەوە ، ترشیات ، مرەبا ــ دەخورێ . ★ (مکـ.) باینجـانی رەش ــ (بکـ.) باجان ، باجـــانێ رەش . (سنـ.) بامجان . ۲ــ (مکـ.) أ) گیایەکی دەسچێنی یەکسالەیـــە گەلای گرنج گرنج و بۆنخۆشە . ب) میوەی ئەم گیایە ، سوور و گۆشتن و خڕە (هەندێ جار بە رەنگی زەردی کارەبایی و بە شـــکلی هـــەرمێ دەبیندرێ) تامی ترشە ، دەکرێتـــە چێشتەوە ، بە کالێ و بە برژاوێ دەگەل کەبـــاب و هەروەهـــا بە زەلاتەش دەخـورێ . ★ (مکـ.)

باینجانی سوور . (بک.) باجانێ سوور. (کعر.) تەماتە . (سنـ.) بامجان فەرەنگێ . **بایینجانی ڕەش** ــ (نتـ.) ، (مکـ.) تە : باینجان/١ــب.
بایینجانی سوور ــ (نتـ.) ، (مکـ.) تە : باینجان/٢ ــ ب . **میوانی بایینجانێ** ــ (نتـ.) ، (مکـ.) کەسێکی لە مەجلیسێکدا ڕۆی نەدرێتێ یا بانگ‌نەکرابێ لە خۆیەوە چووبێ . (عا : طفیلی) :: ئەوە بۆچی وا گرژبوون خۆ ئێمە میوانی بایینجانی نین .
بایینجانێ ــ [باینجان/١ ــ ب + ٣ــ ئێ] ، (صتـ.) ، (مکـ.) ڕەنگێکە ڕەنگی توێکڵی بایینجانی ڕەش . بنەوشی تاریك .
بایێ ــ [٣ــ با/٥ + ٣ــ ئێ] ، (صتـ.) ، (کعر.) تە : بادیهەوا .
بایێ‌بوون ــ (مصتـ. لا.) ، (کعر.) خۆلێگۆڕان ، بەدەعیەبوون :: ئەوەندە لەخۆی‌بایێ‌بووە لە بیری‌چۆتەوە دوێنێ چبوو .
بایێلکە ــ [٣ــ با/١ + ئێلکە]، (نتـ.) ، (سیهـ.) گوڵی گیایەکی دڕکاوییە (گۆیا ــ کەلەوی ــ یە)، پاییزان لە گیایەکە دەبێتەوە و بە شکڵی (گۆ)یەکی پچووك کە هەموی هەودا هەودای باریکە و لە ناوکێکی ڕەقی وەکو ئالقە هەڵچەقیون بە دەشت و چۆڵاندا بڵاودەبێتەوە ★ (مکـ.) پشێلەپاییزە ، پەپولە پاییزە. (سیهـ.) باویلکە ، باوێلێ . (هـا.) پشێلۆکە ، گەورەگلە . (سنـ.) شەلەمێن‌کەرە .
ببڕ ــ [٢ــ ب/٢ + بڕ (بڕین)]، (نفا. ، صفا.) ، ئەو شتە یا ئەو کەسە یاخۆ حاڵی ئەو شتە و کەسەی کە توانایێ بڕینی هەبێ . ☐ « بکوژ و ببڕ هەر خۆیەتی » . ★ بڕندە .
ببڕای‌ببڕای ــ [ببڕ + ئای + ببڕ + ئای] ، (بنتـ.) هیچ کاتێ ، قەت . :: ببڕای ببڕای من بم و جارێکی تر سەفەر ناکەم . (عا.) قطعا . ابدا .
بت ــ (نا.) ، (کعر.) تە : بوت.
بت‌پەرست ــ (نفا.) ئەو کەسەی (بت) دەپەرستێ ★ (کئێر.) بوت‌پەرست .
بت‌پەرستێ ــ (حمصـ.) ١ــ بەخوادازانینی (بت) و عیبادەت‌بۆکردنی . ٢ــ (کنـ.) مل‌کەچ‌بوون بۆ کەسێکی هیچ لەدەس‌نەهاتوو .
بتخانە ــ (نتـ.) ئەو شوێنەی (بت)ی تێدادادەندرێ و بت‌پەرست بۆ عیبادەت دەچێ . ★ بوتخانە .
بچکۆلانە ــ [بچکۆلە + ٢ــ ئان /٧ + ٥ــ ئە/٢] ، (صتـ.) ، (مکـ.) تە : بچووك . ☐ « بێنیەماچت‌کەم دەم‌بچکۆلانە . »
(فۆلکلۆر)
بچکۆلە ــ [بچك + ئۆلە] ، (صتـ.) تە : بچووك بچکۆلە ، پچکۆلە ، پچکۆلە .
بچکۆلانە ــ (صتـ.) تە : بچووك .
بچکۆلە ــ (صتـ.) تە : بچووك .
بچووك ــ [بچ + ئووك] ، (صتـ.) ١ــ حاڵی شتێکی لەهەر بابەتێکەوە (ئەندازە ، قەدر و قیمەت ،

تەمەن و . . .) گەورە نەبێ :: ئـەم خــانوە بچــوکە جێی ئێــوەی تێدانابێتەوە . ئەو کراسە دەبەرکە بزانە بە بەرت بچـوك نیــە . ★ بچکۆلە ، بچکۆلانە ، بچــکۆلانە ، بچـوك ، پچکۆلـــە ، پچکۆلـە ، پچکـۆلانە ، پچکۆلانە ، چکۆلـە ، چکۆلە ، چکۆلانــە ، گچــکە ، گچکەلانە . (سنە. ، جنو.) بۆچك. ٢ــ (مجـ.) کەمــتر لە کەســێ ، خزمەتکاری کەسێ . :: تا ئێستا بچوکتان بوم لەمەودوا نابــم . ٣ــ (بک.) منداڵ . تێبـ ــ أ) وەکو دەبینن دەنگی (ب) و (ل) لەم ووشـــەیەدا دەبنە (پ) و (ڵ) ، هۆی ئەم گۆڕانە جیرانەتی دەنگەکانە کە کار دەکەنە سەریەك و دەگۆڕێن . ب) بەلای منەوە ماکی ئەم ووشەیە لە قۆناغی ئێستای زمانی کوردیدا (بچ)ە کـە دوای تێپەڕێن بە دۆ سێ قۆناغـدا لە (ڤەچەك)ی پەهلەوی بە مانـای (منداڵ) کەوتۆتـەوە . ووشـــەی (وەچ) بۆ گیاوگوڵ و (بەچ) لــە ووشەی (بەچکە)دا لە (بوچك)ی بنلەهجەی سنەیی و لەهجــــەی جنوبیــدا ئەو قۆناغانەمـــــان پێشاندەدەن .

بچوکی ــ [بچوك + ٢ــ ئی] ، (حمصـ.) ١ــ کەمتری لە بــاری ئەندازە و قەدر و قیمەت و تەمەن و . . . ٢ــ (مجـ.) خزمەتکاری . ★ پچوکی .

بخواز ــ [٢ــ ب/٢ + خــواز (خواستن)] ، (صفا.) حالـی کەسێکی زۆر داوای شت لە خەڵکی بکات ★ خوازەڵۆك .

بخۆر ــ [٢ــ ب/٢ + خـۆر (خواردن)] ، (صفا.) ١ــ حاڵی کەسێکی زۆر بخوا ★ خــۆرا . زۆرخۆر . ٢ــ (مجـ.) حــاڵی کەسێکی زۆر حەز لە خواردن بکا. ★ نەوسن . (مک.) چلێس .

بخور ــ [عا.] . (نا.) هــەر ماددەیەکی بەسەر ئاگرەوە بکرێ و بۆنوبەرامەی خۆش بلاوبکاتەوە . تێبـ ــ أ) لە کوردەواری ئەسپەندەر، کوندر ، ووشە و مەستەکی باوە. ب) لە ئەدەبیــات و چیــرۆك و داستاناندا (عود) و (عەمبەر) و (میشك) وەکو بخور باسکراون . ج) ئێستا هەندێ ماددەی بۆنخۆش بە چیلکە پێکەوە دەلکێنن و ئاگری پێوەدەنێن ★ بخورد ، بخــور ، بوغرد .

بخوردان ــ (نتـ.) دەفرێـــکی تایبەتییە ، زەمـــانی پێشو لـــە دیوەخانی پاتشـــایان و ئەمــیر و گەورەپیاوان دایاندەنا و بخوریــان تێدادەسوتاند .

بخورکردن ــ (مصـتـ. متـ.) سوتاندنی ماددەیێــکی بۆنخــۆش لەسەر ئاگر . تێبـ ــ ئەم کارە لــە ئەسلا بۆ بۆنخۆشکردنی هـــەوای دیوەخان و مەجلیسان بوە ، پاشان لە کاروباری جادوبازی و نوشتـو نوسینێشدا باوی سەندوە .

بــدەر ــ [٢ــ ب/٢ + دەر (دان)] ، (صف .) حالی کەسێکی شتێك بدا ، بەخشی . تێبـ ــ أ) ئەم ووشەیە زیاتر بۆ کاری جوت

بۆنی ژن و پیاو و بە تایبەتی بــۆ ئافرەت دەکاردەکرێ . ب) بــۆ کەرتی (دەر) تە : ۲ـ ئەر ★ حێز . گاندەر .

بر ــ (نهصد .) تە : برێتی .

برا ــ [ستە : براتەر] (نا.) ، ۱ــ ئەولادی نێرینە کە دەگەڵ ئەولادی نێرینە و مێینەی دیکە دایك و بابیان یا یەکێك لەو دوانەیان یەکبێ . ۲ــ (مجە.) بە نیشانەی خۆشەویستی و ڕێزلێنــان ؛ لــە قســەکردن و نامەنوسینــا بۆ خەڵــکی تریــش بەکاردێت . □ « دەزانی کە حاڵمان چلۆن بۆ برا + لە پێشدا چ زوڵمێك لە کوردان کرا » (حافیدێ) **برای باب** ــ ~~(حافیدێ)~~ . (نت.) ، (مک.) تە : ۱ــ ئام (مام) □« خزم برای بابێش بێ هەر باشە » (فۆلکلۆر) .
برای دایك و بابێ ــ ئادەمیزادێکی نێرینە کە دەگەڵ ئادەمیزادێــکی دیکە لە دایك و بابێك بن . **بــرای دایکی** ــ ئادەمیزادێکی نێرینە کــە دەگەڵ کەس یا کەسانێکی تر دایکیان یەکبێت . ★ دایکبرا . **بــرای دینێ** ــ هەمۆ ئەو کەسانەی پەیڕەوی دینێك بن . :: مسوڵمان برای دینێ یەکترین .

براباب ــ (نت.) ، (مک.) دۆ کەس کە باوکیان یەکبێ و لە دایکێك نەبن .

برابەش ــ (نت.) ۱ــ کەسێکی لە مڵکایەتی شتێکدا دەگەڵ کەسێ یا کەسانێ شەریك بێ . ۲ــ (مجە.) کەسێکی ماڵی خەڵکی لــەلابێ و نەیداتەوە (هەروەکۆ برای بــێ و بەشی خۆی لێوەرگرتبــێ .) :: ئەرێ کابرا ئەم قەرزانــەم بــۆ نادەیەوە ، خۆ تۆ برابەشی من نی ؟

براتۆتە ــ (نت.) ، (مک.) چوارەمێن قامکی دەست لە پەنجەی گەورەڕا .

برادەر ــ (نا.) تە : ئــاواڵ :: شاماری برادەری شاسوار : دوێنێ لە بەغدا هاتۆتەوە .

برادەرایەتی ــ [برادەر + ئایەتی /۱] ، (حمصـ.) ، (مـک.) تە : ئاواڵەتی .

برادەری ــ [برادەر + ۲ــ ئی]، (حمصـ.) تە : ئاواڵەتی :: دەگەڵ نەوزاد برادەریمان خۆشە .

برازا ــ [برا/۱ + زا (زاگ . نمف . لە زان یا زایــین)]، (نت.) کوڕ ، کچ ، ژن یا پیاوێکی ئەولادی برای کەسێ بن ، ئەو منداڵانــەی باوکیان دەگەڵ پیاوێکی دیکە بــرا بن . □ «ڕۆم‌کردە بەزمی خاســی برازا ئەزیزەکەم + ئەمشەو بە صەد تەوازوع و ئیخلاس و سەرکزێ »، (ڕەزا ــ ٥٤) .

برازازا ــ [برازا + زا] ، (نت.) منداڵانی برازای کەسێك ، ئــەو منداڵانەی کە باوکیــان بــرازای کەسێك بێ .

برازاوا ــ [برا + زاوا] ، (نت.) ئــەو کەســەیە شەوی گواستنەوەی بۆك دەچێ و پشــتێندی بــۆکێ دەبەستێ و لە تەنیشتیەوە دەڕوا تا دەیگەیێنێتە مــاڵی زاوا . تێبـ ــ دەشێ ئەو کەسە برای ڕاستی زاوا بێ یا هەر دۆست و برادەری بێ .

براژن ــ (نت.) ۱ــ نیسبەتــی

ژنێك دەگەڵ خوشــك و بــرای مێردەکەی خۆی . ★ (بکـ.) ژنبرا. ٢ــ(مجـ.) ووشەیێکە لە کوردەوارێدا دۆســت و برادەری کەســێك ، خێزانی هاوڕێکەیانی پێبانگدەکەن.

براگەورە ــ (نتـ.) ١ ــ نیسبەتی کوڕی هەرە گەورەی ژن و مێردێك دەگەڵ منداڵەکانیتریان . ٢ــ ئەو کەسەی چەند دۆست و برادەر یــا بنەماڵێك (لەبەر هەر صفەتێکی بێ) لە ناو خۆیاندا بە گەورەی خۆیــانی دادەنێن و ڕێزی لێدەگرن و لــە قسەی دەرناچن .

براله ــ [بــرا + لە (پبـ.)] ، (نتـ.) بۆ دەربڕینی خۆشەویستی کاتی بانگهێشتنی کەسێك دەگوترێ، هۆ برای خۆشەویست . □ « ... کاکە و براڵــەی خۆیــان کرد و ئێشەکەیــان ئاوالێــکرد کە کردیان ... » .

برایانه ــ [برا/١ + ئانە/١] ، (بنتـ.) وەکو برا ، بە شێوەی برا .

برایەتی ــ [برا/١ + ئایــەتی /١] ، (نــتـ.) ، (حمـصـ.) ١ــ پێوەندی نێوان ئەو کەسانەی دایك و باب یا یەکێك لەو دوانەیان یەك بن . ٢ــ (مجـ.) پێوەندی دۆستانەی نێوان دوو یا چەند کەس یا نێوان میللەتان و نەتــەوەکان :: برایــەتی کورد و عەڕەب ★ برایی .

برایی ــ [برا/١ + ٢ــ ئی] ، (حمصـ.) تم : برایەتی .

بــرج ــ (نــا.) ، (سیهـ.) ١ــ ژوورێکی خــڕی ئوســتوانەیی یــا چوارگۆشەیە کە جاران لەســەر شوورەی شار و ئاوایی و کۆشك و قەڵاتی مێــران دروســتدەکرا و سەرباز و چەکدار بۆ پاسەوانی یا بەرگری هێرشی دوژمــنان تێیــدا دادەنیشتن . ★ (مکـ.) بــورج ، قولله . ٢ــ هەر بەشێــك لە ١٢ بەشی دایرەی (منطقة البروج) کــە بە ڕای ئەستێرەناســـانی کــۆن ، (هەتاو) هەر مانگەی بە یەکێ لــەم ١٢ بەشەدا تێدەپەڕێ ، هەر بەشەی ناوێکیشیان لێنــاوە کە مانگێـــکی تەقویمــی شەمسیــیە . تێبـ ــ ئەستێرەناســـەکانی کۆن ئــەم ١٢ برجانەیان بەســەر چــوار عنصری (خاك، با ، ئاو، ئاگر)دا بەشکردوە و هەرسێ برجیان داوە بە یەکێك لــەو عنصرانە . ناوی ١٢ برجەکان بــەو جۆرەی کە دابــەشکراون بــەم جۆرەیــە : أــ برجی ئــاوی کــە میجازیان سارد و تەڕە : سەڕەتان (قرژاڵ) ، عەقرەب (دووپشك) ، حوت (نهەنگ) . بــ برجی ئاگری کە گەرم و ئیشکن : حەمەل (بەرخ)، ئەسەد (شێر) ، قەوس (کەوان). جـ برجی بای کە گەرم و تــەڕن : جەوزا (جمکە) ، مێزان (تەرازوو) ، دەلو (دۆلچە) . دــ برجی خاك کە سارد و ئیشکن : ســـۆر (گا) ، سونبولە (گوڵەگەنم) ، جــەدی (گیــسك) . ★ (مکـ.) بورج ٣ــ هەر بەشێك لە بەشەکانی ئاخرمانگی زســـتان تێبـ ــ لە کوردەوارێــدا ئاخرمانگی زستان دەکەنە چەنــد بەش و هەر بەشــەش ناوێکیــان لێناوە ، ژمــارەی بەشــەکان و

ناوەکانیان بە جێگا دەگۆڕێ ، لە موکریان بەم جۆرەیە : خاتوزمهەرتیز ـ یا ـ شینی برایان . سێ شەشی هەیاسی (سێ‌شەشی) . گیسکی بەلەمیس. سەرمای پیرێژنێ ـ یا ـ پیرێژن (بەردەلعەجوز) ★ (مکـ.) حیساب . بورج . هس ١ـ بۆ وشەی (برج) بە گشتێ ، بۆرگ لە زمانەکانی فەرەنگی‌دا بە تایبەتێ ئەلمانێ کە بە دوای ناوی شارانەوە دێت : پیترسبۆرگ ، هامبۆرگ ، ماگدبۆرگ ، لۆکزامبۆرگ . ٢ـ لە وشەی (بۆرژوا) یا (بۆرجوازێ)دا کە مانای (خەلکی‌شار)ە دەنگی (ژ) بەپێی دەستوری زمان لە دەنگی (گ) پێکهاتوە .

بردن ـ [سـ : بەر . ، پە : بورتەن] ، (مصـ. مـ.) ڕاگواستن و گواستنەوەی شتێك یا کەسێ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك :: کتێبەکە دەگەڵ دەستی خۆت بەرە (سە). کوڕەکە بەرە بۆ مەکتەب . ئـەوە ئەم ڕادیۆیە بۆ کوێ دەبەی . ئاگام لێ‌بۆ قەڵەمەکەی برد ★ (بکـ.) برن.

بردنەسەر ـ [بردن + ٤ـ ئە /٣ + سەر] ، (مصـ. مـ.) ١ـ تەواوکردن ، جێ‌بەجێ‌کردن ، بەجێ‌گەیاندن . ٢ـ (مجـ.) سەپاندن :: ئاخری قسەی خۆی بردەسەر .

تێبردن ـ (مصـ. مـ.) ١ـ داخڵ‌کردنی شتێ دە شتێکی دیکەی هاوجسنی خۆی . ٢ـ لەناوبردن ، وون‌کردن .

دەربردن ـ (مصـ. لا.) ئیدارەکردن دەگەڵ کەسێ :: جا تۆ چـۆن دەگەڵ ئەم دەمشـڕە دەردەبەی . **رابردن** ـ (مصـ . لا.)، (مکـ.) تێپەڕین ، گوزەرکردن .

بردن ـ (مصـ. مـ.) شتێ یـا کەسێ لە جێگەی خۆی هەڵگرتن و دوورخستنەوەی :: بەیانی تا دێـم ئەم مێزە لەم ژوورە لابەرن . خۆزگە ئەم کاربەدەستە خراپەیان لادەبرد .

لێبردن ـ (مصـ. مـ.) ١ـ شتێك بە زۆر دە شتێك پەستاوتن. تێبـ ـ ئەم مەصدەرە زیـاتر بۆ حاڵەتی تایبەتێ جوتبونی نێرومێی گیانداران بەکار دێت . ٢ـ شتێك لە دەست کەسێ دەرخستن بە زۆر،یا بە دزێ و ... تێبـ ـ بەکارهێنانی ئەم مەصدەرە بەم مانایە زۆر کەمە و زیاتر بۆ گاڵتە دەکوترێ و مەبەست مانای یەکەمێ :: گوچانەکەشیـان لێ‌برد .

بردنەوە ـ (مصـ. مـ.) ١ـ گێڕانەوەی شتێکی لەشوێنێکەوە برابێتە جێگایەك بۆ جێگەی پێشوی :: ئەم کتێبە بەرەوە بۆ کتێبخانە . ئەم ڕادیۆیەی ماڵی شاباز بۆچی نابەنەوە . دوێنێ هاتن بردیانەوە.

بـرژان ـ (مصـ. لا.) ١ـ ئامادەبونی هەندێ خواردەمەنێ کە ڕاستەوخۆ بە ئاگر ڕادێرابن . :: ئەم مریشکە باش برژاوە . ٢ـ (مجـ.) زۆر کارتێکردنی گەرما :: ئەم هاوینە هێندە گەرم بۆ خەڵك وەختابۆ ببرژێن . ★ (سـ.) برژیان .

برژاندن ـ [پە : بریشتەن] ، (مصـ. مـ.) ئامادەکردنی هەندێ

خواردەمەنیٖ بە خستنەسەر ئاگر و پیٖڕاداشتنی :: خێراکەن دوٚ سیٖ فڕوٚج سەربڕن و بوٚمان ببرژێنن . وەستا گیان کەبابەکەی من باش ببرژێنە ★ (بکـ.) براشتن ، (سنـ.) برژانن .

برژانەوە — (مصـتـ. متـ.) ڕاگرتنی خوێن لە شوێنێکی لەشی ئادەمیزاد کە بە شتێکی تیژ (چەقوٚ، خەنجەر ، شوٚشە ...) بڕابیٖ یا بە گوللە و هەر شتێکی دیکە بریندار بوٚبیٖ و خوێنی لیٖ بیٖ . تێبـ — ئێستا دوکتوٚران ئەم کارە بە داوودەرمانی تازە (تەنتوٚریوٚد ، مێرکوٚرکرٚم ، ...) دەکەن. جاران لە کوردستان ، پەڕوٚ و پالێوان دەسوٚتاند و سوٚتوەکەیان دەخستە سەر برێنەکە یا ڕوٚنی داغیان بەسەردا دەکرد خوێنی ڕادەوەستا. بوٚ برینی پچوك سوٚتوی جگەرە و گلەسوٚریش بەکارهاتوە . ★ (سنـ.) برژاننەوە .

برژانگ — [پهـ : موزەك] ، (نا.)، (سیهـ.) دوٚ ریزە (موٚ)ی کە لە کەنارەکانی دوٚپێلوٚی چاوان دەبینرێن . ★ (مکـ.) مژوٚل بژوٚل . (سنـ.) بژانگ ، موژە . (بکـ.) مژگان (تم : کف — ٥٣٨) تێبـ — ژابا (مژانگ)ی لەباتیٖ (برژانگ) نوٚسیوە و (مژگان)ی بە جەمعی داناوە (تم : ژابا — ٣٩٧) .

برژانن — (مصـتـ. متـ.) ، (سنـ.) تم : برژاندن . تێبـ — دەنگی (ن)ی یەکەم لەم ووشەیەدا و لە هەموٚ مەصدەرێکی دیکەشا کە لە ناوچەکانی بێجگە لە (سنە) بە (ئاندن) دوایی دێت و لە بنلەهجەی سنەیێدا دەبێتە (ئانن) — توٚزیٖ دەگیریٖ (مشدد)ە ، لە ڕاستیدا هەر دەنگی (د) ، کەی برژاندن دەچێتە ناو دەنگی (ن)ەکەوە (دەغم دەبیٖ) و ئەو گیراوییە پەیدادەکات. ئەمەش بە لای منەوە شێوەیەکی دیکەی (د)ی کلوٚری بنلەهجەی سلەیمانیە کە لە بنلەهجەی سنەییدا لەباتیٖ ئەوەی وەکو سلەیمانیٖ دەنگی (گ)یکی سوٚکی لە دوای (ن)ەوە لیٖدەربچیٖ ، بە جارێك کلوٚردەبیٖ و دەفەوتیٖ .

برژاننەوە — (مصـتـ. متـ.) ، ڕاوەستانی خوێنی برینی لەشی ئینسان . ★ (سنـ.) برژیانەوە .

برژاو — (نمفـ . لە مصـ. برژان)، (مکـ. سیمـ . هلـ. ککـ.) ١— هەر شتێکی خواردەمەنیٖ کە ڕاستەوخوٚ بە هوٚی ئاگرەوە لە حالەتی کالیٖ و خاویٖ هاتبێتەدەر و بوٚ خواردن ئامادەبوٚبیٖ :: گوٚشتی برژاو . ماسیبرژاو ★ برشتە (تەنیا بوٚ نان) . (سنـ.) برژیاگ . (بکـ.) براشتیٖ . ٢— زوٚر شارەزا و لێزانبوٚنی کەسێك لە کارێکا . ★ کولاٚو . سوٚتاو .

برژیاگ — (نمفـ. لە : مصـ. برژیان) ، (سنـ.، جفـ.) تم : برژاو.

برژیان — (مصـ. لا.) ، (سنـ ، جفـ.) تم : برژان .

برسیایەتیٖ — [برسیٖ + ئایەتیٖ /١] ، (حمصـ.) ، (مکـ.) تمـ :

برسێتی .

برسێتی ــ [برسی + ئەتی] ، (حمص.) حاڵەتێکە کە ئینسان پێویستی بە خواردن هەبێ . □ « برسێتی ڕەگی هاریی پێوەیە » (پەندیپێشونیان) ★ برسێایەتی. (بک.) برچێتی . برسیێتی .

برسی ــ [پە : گورسەك] ، (صـ.) حاڵی ئەو کەسەی هەست دەکا پێویستی بە خواردن هەبە . ★ (بک.) برچی. (جنو.) وورسی. // تێر. **لەبرسان** ــ (شر.) لەبەر برسێتی ، بە هۆی برسیبونەوە ، لە ئەنجامی پێویستی بە نان و خواردن □ « گەر لە برسان و لەبەر بێجلکی ئیمڕۆ ڕەق هەڵێم + نۆکەریی بێگانە ناکەم تا لەسەر هەردم ئەمن »

(هێمن)

:: کچی ئەم منداڵە لە برسان خەوی لێناکەوێ ، ئۆزی مەمکی دەزاری نێ .

برش ــ [؟] ، (نا.) ، (مک.) ١ــ تویژێکە ڕەنگی مەیلە و شینە ــ هێندێ جار هەر شین شینە و جار جارەش شینێکی کاڵی مەیلە و سپی ــ وەکو کولکە یا لۆکەیەکی زۆر شیکرابێتەوە ، وایە . لە شوێنی نمدار ، لەسەر نان ، پەنیر، ماست و هەندێ میوە پەیدا دەبێ . ★ کەڕو . تێبـ ــ أ) زانستی تازە ئەم مادەیە لە ڕێزی کۆمەڵی گیای بێڕەگ و ڕیشە بە ناوی قارچك دادەنێ و پەنسیلین لەم مادەیە کە بە زمانی فڕەنسی (پێنسیلۆم)ی پێدەڵێن ، دەگیرێ (لە : لأرۆس ــ ٦٨٠) ب) لە زۆر کۆنەوە لە کوردستان، بۆ چاکردنەوەی برین و کوان لە برشی نان کەڵك وەرگیراوە. دەگێڕنەوە مەحمود پاشای جاف ئەسپێکی زۆر باشی هەبوە ، شانی بریندار دەبێ و هەرچی دەرمانی دەکەن چانابێتەوە ، ڕۆژێ کابرایەکی کوردی خێڵەکی دێ کە چاوی پێدەکەوێ دەڵێ : چەند نانێك بە گەرمی بکەنە (نردو) داپۆشن تا برش هەڵدێنێ و ئەوسا نانەبرشاوییەکان لە برینی شانی ئەسپەکە دەنێ ، بە ماوەیەکی کەم چادەبێتەوە. ٢ــ (مج.) ناڕەحەتی و تەنگەنەفەسی لەبەر گەرما یا تەنگی جێگا .

برشاوی ــ [برش /١ + ٢ــ ئاوی] ، (صـ.) حاڵی هەر شتێکی کەڕوی هەڵێنابێ . :: ئەم نانەبرشاویانە چن داتانناوە ؟ . پرتەقاڵەکان هەمویان برشاوێن کەڵکی خواردنیان پێوە نیە . ★ کەڕواوی .

برشتە ــ [پە : بریشتەك] ، (صـ.) ، (مک.) نانێکی باش بڕژابێ و گوڵی کردبێ . تێبـ ــ أ) ئەم ووشەیە لە مەصدەری (براشتن = براژتن)ەوە هاتوە کە لە لەهجەی باکوریدا ماوە و لە لەهجەی ناوەندیدا بۆتە برژاندن . ب) لە موکریان ، تەنیا وەکو صفەت بۆ (نان) دەگوترێ ، بەلام لە لەهجەی باکوریدا (براشتی) وەکو (بریشتەك)ی پەهلەوی بۆ هەمو

شتێ لە شوێن (برژاو)ی ناوەندی
بەکاردێت :: گۆشتی براشتێ ،
مریشکی براشتێ .
برش‌هەڵاتن — [برش/٢ + هەڵ
+ هاتن] ، (مصد. لا.) ، (مک.)
تەنگەنەفەس و نارەحەت‌بۆن لە
گەرمان و تەنگەبەریێ جێگا . ★
پێش‌هەڵاتن .
برش‌هەڵێنان — [برش/١ +
هەڵ + هێنان] ، (مصد. لا.) ،
(مک.) پەیدابۆنی برش لەسەر نان و
شتی دیکە . ★ کەڕۆهەڵێنان .
برك — [؟] ، (نا.) ، (مک.) ژانێکە
لە ناوقەدی پیاو (ئەو شوێنەی
پشتێندی لەسەر دەبەسترێ) بە
دێوی (پشت)دا دەوەستێ . ژانی
ناوقەد و مۆرەگەی لای خوارەوەی
پشت .
برك‌دان — (مصد. مت.) ، (مت.)
تۆزهەڵبدانی شتێ فڕێدان و
هاوێشتنی شتێك .
برك‌کردن — (مصد. لا.) تۆشی
ژان و ئازاری تیفەرەی پشت‌بۆن .
:: برکی کردوە . برکی کردبۆ
خوێمان بۆ گەرم کرد و لە پشتمان
بەست .
برکە — [= عا : برکة] ، (نا.)،
(مک.) تە : ئەستێل .
١— برنج — [سنـ : بێرێجیە . ،
پە : ڤیرینج] ، (نا.) جۆرێك
دانەوێڵەیە کە لە زۆر کۆنەوە
ناسراوە و بۆ خواردن کەڵکی لێ
وەرگیراوە ، گیایەکەی دەبێ ئاوی
لەبن نەبڕێ ، بە شێنێ کە هێشتا
نەدرواوەتەوە (مەرەزە)یە و زۆر
بەرزدەبێتەوە ، بڕشتی زۆرە .
دەنکەکانی لە ناو توێکلێکدان و پێش
کڕەکردن و لە توێکڵ دەرهێنان
(چەڵتۆك)ە ، دەنکەکانی بە شێوەی
گشتێ ڕەنگیان لە ڕێزی (سپێ)دایە.
چەند جۆری هەیە : سەدریێ ، گردە
(نەگازە) ، گەرچۆ ، ساردە ،
عەمبەربۆ . لە چین ، هیندستان ،
ئێران ، عێراق ، کوردستان ،
یەکێتی سۆڤێت ، بۆرما و تایلاند و
گەلێ وولاتی دیکەش دەچێندرێ .
تێبـ — ژابا (تە : ل — ٤٦) و مۆبەد
فیرۆز ئازەرگشەسب (تە : بخشی
از فرهنگ اوستا ، ل — ٢٥)
ئاوێستایێ ئەم ووشەیان وەکۆ
لەسەرەوە نیشاندراوە نۆسیێوە ،
بەلام دوکتۆر معین (تە : بورهان،
ج ١ ، ل — ٢٦٥) بە (ئورڤینج)ی
داناوە . ★ (مک.) برینج .
٢— برنج — [فرەنسێ : بڕۆنز] ،
(نا.) مەعدەنێکی دەستکردی
ڕەنگ‌زەردە ، لە تێکەڵ‌کردنی دۆ
مەعدەنی (مس) و (قەلایێ)
پەیدادەبێ ، سەماوەر ، ئافتاوە و
لەگەن و هەندێ خشڵی ژنانەی
کەم‌قیمەتی لێ‌دروست‌دەکرێ . ★
(مک.) زەرد . (هل. کک.) تونج .
(سنـ.) برنجە (بک.) برنج .
پرینگۆك .
برنج‌جاڕ — (نت.) ، (کر.) تە :
برنجەجاڕ .
برنج‌کوت — [١— برنج + کوت
(کوتان)] ، ١— (نت.) ئامرازێکی
تایبەتییە ، لە کوردستان برنجی
پێ‌دەکوتن (توێکڵی چەڵتۆك

لێدەکاتەوە و دەیکاتە برنج) . ★ دنگ. دینگ. ٢ـ (صفا.) کەسێکی پێشەی ئەوەبێ ، بەو ئامرازە تایبەتییە چەڵتوك سپی‌کا و بی‌هێنێتە حالی برنجی . ★ دینگچی .

برنجەجاڕ ـ [١ـ برنج + ٣ـ ئە/٢ + جاڕ] ، (نت.) ئەو مەزرایەی برنجی لێ‌چێندراوە پاش دروێنەوەی مەرەزە. ★ برنج‌جاڕ . مەرەزەجاڕ.

١ـ **برنجۆك** ـ [١ـ برنج + ئۆك /٢] ، (نت.) ، (کعر.) کوانێکی سەخت و بە ئێشە لە جێگای زۆر نازەجەت (بە تایبەتی لە پەنجە) دێت ★ ٢ـ مۆ (کعر.) تێبـ ـ تەنیا مامۆستا تۆفیق وەهبی ئەم ووشەیەی نووسیوە .

٢ـ **برنجۆك** ـ [؟] ، (نت.) ، (کعر.) ، « شتێکی تەنکی کون‌کونی جوانە ژنان ئەیکەن بە کراس و دەسماڵ . » تم : خا. ج ١ ، ل ـ ١١٦) .

برنگ ـ (نا.) تم : برینگ .

برۆ ـ [ست : بروڤاز. ، پە : برۆك] ، (نا.) کەوانەیەکی تۆکە لەسەر ئێسقانی کەوانەیی لای خوارەوەی ناوچاوان بە دەوری نێوەی لای سەرەوەی چاواندا کشاوە . ★ (بک.) برۆ . ئەبرۆ (فر.) **برۆی سێ‌تاق** (نت.) ئەو برۆیەیە کە لە نێوانی هەردوو برۆیاندا (لەو جێگایەی لووت دەبڕێتەوە و ناوچاوان دەست‌پێدەکا ، ئەوەندە تۆك هەبێ هەردوکی تێکەڵ کردبنەوە . ☐

« دلبەرا ! پەی زۆی فێزاقت دڵ دەناڵێ وەك ڕوباب + بەو دوو ئەبرۆیی سێ‌تاقت پەندی جەرگم بۆ کەباب . » (؟) .

برۆتێکنان ـ (مصـت. لا.) گرژکردن و وێك‌هێنانەوەی هەردوو (برۆ)یان بە نیشانەی نازازیتی لە کردەوەیێ یا پێ‌خۆش‌نەبوونی قسەیەك . :: قسەکانی بە کەیفی نەبوو برۆی تێکنا . هەتا دەی‌بێتنی برۆی تێکناوە .

برۆسك ـ (بک. ، مک.) ١ـ ڕووناکاییەکی زۆر گورج و خێرا کە لە کاتی هەور و هەڵا و باراندا لە ئاسمان پەیدادەبێ . ★ (مکد.) بریسق . برێسك . (سن. ، کعر.) چەخماخە ، بروسکە . ٢ـ (مج.) خێرا . گورج . ٣ـ (مج.) ئازارێکی کتوپڕ کە خێرا لە شوێنێکی لەشی ئینسان (زیاتر لە سێبەندەی پشت ، سەر ، کەلەکە) پەیدادەبێ و لە شوێنێکی تر دەبڕێتەوە و لەش لە نێوانی ئەم دوو جێگایەدا هەست بە ئێش و ژان دەکا . تێبـ ـ زانستی تازە دەری‌خستوە کە هەوران کارەبا (ئەلەکتریسیتە)یان تێدایە ، هێندێکیان کارەبای سارد (نێگاتیف ـ سالب) و هێندێکیان ئی گەرم (پۆزیتیف ـ موجب) ، جا هەروەکوو تێلی سارد و گەرمی کارەبا ئەگەر وێك‌کەون ـ پڕیشکیان لێ‌دەبێتەوە و ڕووناکاییەکی خێرا ـ دەبینرێ و (قرچەقرچ)یکیشمان گوێ لێ‌دەبێ ، هەورەکانیش وەختێ

وێکدەکەون (برۆسك)یان لێ پەیدا دەبێ ، چونکو کارەبای ناو هەوران یێکجار زۆر بە هێزترە لەو کارەبایەی کە لە ماڵان کەڵکی لێ وەردەگرین ـ ڤۆڵتی کارەبای ماڵان زۆر زۆر ٢٢٠ ڤۆلتە و ئی هەوران صەت هەزاران ڤۆلت ـ بۆیە پزیشکیشیان گەورەترە و لەباتی قرچە قرچێکی بچۆکی وێککەوتنی دۆ تەلی کارەبا، گوێمان لەو گرمە زل و بەسامەی هەوران (هەوردترێشقە) دەبێ . هێندێ جاران هەورێکی کارەبای گەرمی تێدایە دەگەڵ کارەبای ساردی (زەوێ) لێکدەدەن ، ئەو کاتەیە کە برۆسکە لە جێگایەك دەدا و هەرچی بەرێ کەوت دەیسۆتێنێ . هس : (فرەنسێ) برویسك . ئیتالێ بە مانای (توندەمجاز) .'

برۆسکاندن ـ (مصت. لا.) ١ـ پەیدابۆنی (برۆسك/١) لە ئاسمان :: هەروا دەبرۆسکێنێ و ناشبارێ ★ برۆسکەدان . ٢ـ پەیدابۆنی (برۆسك /٣) لە شوێنێکی لەشی ئادەمیزادا :: لە دوێنێوە پشتی دەستی کردوە بە برۆسکاندن . ★ (سنە.) بروسکانن .

برۆسکانن ـ (مصت. لا.) ، (سنە.) ، تم : برۆسکاندن .

برۆسکانەوە ـ [بروسك/١ + ٢ـ ئان/٤ + ٢ـ ئەوە/٢] ، (مصت. لا.) تم : برێسکانەوە .

برۆسکە ـ [برۆسك/١ + ٥ـ ئە/١] ، (نت.) ١ـ تم : برۆسك/١. ٢ـ (نت.) تێلگراف . (کعر.) برقیة.

برۆسکەدان ـ [برۆسکە/١ + دان (فع.)] ، تم : برۆسکاندن/١ :: هەر برۆسکە دەدا .

برۆسکەلێدان ـ [برۆسکە/٢ + لێ (پیبف.) + دان] ، (مصت. مت.) بە تێلگراف مەبەستێ بە کەسێ ڕاگەیاندن . :: برۆسکەیان بۆ لێدابۆ کە دایکی نەخۆشە بە پەلە ڕۆی .

برۆسکیان ـ (مصت. لا.)، (سنە.) تم : برێسکانەوە .

برۆشە ـ [؟] ، (نا.) ، (مک.) جۆرێکە لە جۆرەکانی کلۆی بەفر . تێب ـ پێویستە ئەم ووشەیە دەگەڵ (پرۆشە) کە جۆرێك بارینی بەفرە، فەرق بکرێ .

برۆقە ـ (نا.) ، (مک.) تم : بریسکە .

برەو ـ (نا.) ، ١ـ ڕەمێن (بۆ بازاڕ ، کالآ و شتومەك) // کەساد. ٢ـ ڕێز و حورمەت (بۆ ئینسان).

برەوپێدان ـ (مصت. مت.) ، (سیە.) ١ـ وەرەواجخستنی کالآیەك . ٢ـ گەرمکردنی بازاڕ ، وەڕەمێنخستن و لەکەسادێ ڕزگارکردنی بازاڕ ٣ـ وەگەڕخستنی کەسێ ، ڕێز و حورمەت بۆ کەسێ سازکردن ★ (مک.) وەبرەوخستن.

برەوسەندن ـ (مصت. لا.) ، (سیە .) ١ـ ڕەواج پەیداکردنی کالآیەك . ٢ـ گەرمبۆنی بازاڕ و زۆربۆنی سەودا و مامەڵە تێیدا . ٣ـ قەدر و حورمەتپەیداکردنی کەسێ . ★ (مک.) وەبرەوکەوتن .

بریا ـ [؟] ، (ئم.) ، (مک.) بۆ

دەربڕینی دەرد و داخ و ئاوات و ئارەزوو لەسەرەتای مەبەستا دەگوترێ . :: بریا بە بریایێ خولای با ئەو سەفەرەم هەر نەکردبا . ★ (مک. ، سیە .) خۆزگە . (بک. ، هل.) خۆزێ (سیە.) کاشکە ، کاشکی .

بریان ــ (ص.) تە : برژاو .

بریانێ ــ [بریان + ٢ــ ئێ] ، (نت.) ١ــ مرێشك ، قەلەموون ، بەرخ و مەڕ کە ناوزگیان پڕکرابێ لە برنج و بادام و بەهارات و کشمیش و ... و ... و لە ڕۆنا سوورکرابنەوە ٢ــ گۆشتێ کە دەگەڵ پێواز و ڕۆن کرابێتە ناو دێزە و (پاش نانکردن) خرابێتە تەندوورەوە (ئێستا فڕنیش) و لەسەرخۆ پیشابێ . ٣ــ مەڕ یا بەرخ و ... و ... کە بە ساغێ بە شێشەوە کرابن و دوور و نێزیکی ئاگرێکی خۆش ڕابگیرێن و بە هەوای ئاگرەکە ببرژێن . ٤ــ (مک.)، (مج.) چەوەندەری لە تەنوورا پێشاو . تێبـ ــ أ) دەنگی (ی)ی هەندێ ووشەی ئاوێستایێ لە قۆناغەکانی دوایێ گەشەکردنیانا بۆنە (ج) : ١ــ (سنـ.) یەڤە ، (پە.) یەڤ = جۆ . ئێستاش بنلەهجەی هەورامێ (یەو) ـه بە (جۆ) دەڵێن . ووشەی (جەژن ، جێژن)ی کوردێ لە (یەسنە)ی ئاویستایێ بە مانای عیبادەت و پەرستن پەیدابوە . ٣ــ (یاتوك)ی پەهلەوێ لە کوردێ ئیمڕۆدا بۆتە جادوو . ب) لە زمانی پەهلەویدا (بریج ، بریز) بە تەندوور گوتراوە (تە : پفا ، فرە ، ل ــ (٨) و (بریجەن ، بریزن) سوێنەیەکە (تاودی گل وەکو معێن نوسیویە) نانی لەسەر دەپێژن (برهان فەرهەنگ ، معین ، ج ١ ، ل ــ ٥١٨) . ج) جا ئەگەر بێتو ئەو دەستوورەی کە دەنگی (ی)ی ئاوێستایێ لە قۆناغانی دوایێ (پەهلەوێ ، کوردێ)دا بۆتە (ج) لەبەر چاو ڕابگرێن و لە (بریج) و (بریجەن) وورد ببینەوە ، بۆمان هەیە بڵەین کە ئەسڵی ئەو ووشە پەهلەوییانە لە قۆناغی ئاوێستادا (برێ ــ ی) و (برێیەن)بوە و بۆماندەردەکەوێ کە ووشەی (بریانێ) شکڵی ئاوێستایێ خۆی ڕاگرتوە و لەو کاتەدا بە مانای (تەندوورێ) یا ئەو شتەی لە تەنوورا دەپێشێندرێ گوتراوە و پاشان ئەو مانایانەی بۆ پەیدابوە کە لەسەرەوە باسمان کردن

برێ ــ (نمصـ.) تە : برێتێ .

برینج ــ (نا.) ، (مک.) تە : ١ــ برنج .

١ــ برینگ ــ [؟] ، (نا.) ، (هل.) ئەو بەشەی خورێ مەڕان لەسەر پێستیانەوە تا چەند سانتیمەترێك لە خورێ دیکە نەرم و نیانترە و چەورابێکی هەیە .

٢ــ برینگ ــ [؟] ، (نا.) ، (مک.) ئامرازێکە وەکو مقەست بەلام گەورەترە ، دەمەکانی لەباتێ ئەوەی وەك ئێ مقەست لە ناوەڕاستا بە بزمارێك لێکداکوترابن ، لێكجودان و کاتی ئێشپێکردن وەکو

نێره و مێیه دەخرێنه سەریەك . ئەم ئامرازه بۆ بڕینەوەی مەڕ و بزن بەکاردێت ★ برنگ ، (هـل.) دوێرد ، جەو ، دۆکارد . (سنـ.) هەورینـگ . (بک.) جـەو ، جـەور ، جـەهرێ . تێبـ ـ من واتێدەگەم ئـەم ووشەیه لـه (بڕ) ڕێشـەی مەصدەری (بڕێـن ، بڕینەوه) و (ئینـگ) پاشـبەندی دروستکردنی نـاوی ئـامرازان (ئیسمی ئالەت) پێك‌هاتبێ .

٢- برینگ ـ [؟] ، (صـ.) ، « ئیشك ، به گشتێ له ترکیبی (ئیشك و برینگ)دا » ، (هبێد ـ ١٧) .

برینگچی ـ [گو . تو.] ـ | ٢ـ برینگ + چی] ، (صنا.) تم : برینگەوان.

برینگەوان ـ [٢ـ برینگ + ٣ـ ئه/٢ + وان] ، (صفا.) ، (مک.) ئـەو کەسەی بـه (هەورینـگ) خوریێ‌مەڕ و بزنان دەبڕێتەوه ★ برینگچێ ، جەوبڕ .

برێتێ ـ [بر + ئێتێ] ، (نمصـ.) شتێ بخرێته بەر شتێکی تر ، هەر شتێکی له جێـگەی شـتێ دێـکه دابندرێ یا بدرێ بـه کەسـێ یـا کەلکی لێ‌وەربگیرێت ، (عا.) بدیل. :: ئەم قەڵەمه له برێتێ قەڵەمەکەی خۆت هەڵگره . لویسی شازدەهەم به خەڵکی فرەنسای گوت له برێتێ نان با کێك بخۆن ★ له باتێ ، لـه برێ ، (مک.) له جیاتێ ، (سیه.) بر ، برێتێ . تێبـ . أ) ئەم ووشه و هاوتاکانی به تەنیایێ و بەبێ (له) له پێشـەوەیان دەکارناکرێن . ب) زۆر زێی‌دەچێـتێ ئەسـڵی ئـەم ووشەیه (عبارة)ی عەرەبێ بـێ و جەڕێندرابێ . **برێتێ‌بۆن له ...** شامل‌بۆن ، پێکهاتن له ... تێبـ ـ که دەڵەین فلانه شت برێتییه لـه فیسـاره شت مەبەست ئەوەیه کـه (فـلان)ەکـه لـه (فیتسـار)ەکـه دروستبوه و پێکهاتوه . :: کتێب برێتییه له چەند لاپەڕه کاغـەزێ مەبەستێکی لەسـەر چـاپکرابێ و جزوبەندکرابێ و بەرگی تێ‌گیرابێ .

برێشکه ـ | برێژ + که (تم : پچـوکێ) | ، (نتـ.) ١ـ گەنـم و گوڵەپێغەمبەره (گەنمه شامێ)ی ئیشك که لەسەر ساج برژابێ . ٢ـ (مجـ.) هەر شـتێکی زیاتر لەوەی پێویـسته لەسـەر ئاگر بمێنێتەوه و ببرژێ .

برێسك ـ (نا.) تم : برۆسك .

برێسکانەوه ـ | برێسك + ٢ـ ئان/٤ + ٢ـ ئەوه/٢ | ، (مصـتـ. لا.) درەوشانەوه و پڕشـنگ‌دانی شتێك لەبەر تیشکی ڕۆژ یا هـەر ڕۆناکاییەکی تر . ★ بروسـکانەوه بریسـکیـان ، بریسـکەدان ، بریقانەوه ، بریقەدان ، بریقەهاتن . :: هێچ نیه ، شۆشـەیه له نـاو خۆڵەکەدا دەبرێسکێتەوه ، ئـەوه نەقێمی ئەنگوستیلەکەت ئەڵماسـه وا دەبرێسکێتەوه ؟

برێسکه ـ [برێسك + ٥ـ ئه /١] ، (نتـ.) پڕشنگی درەوشانەوەی زۆر گورج و خێرا . تێبـ ـ هەندێ شت (ئاو ، ئاوێنه ، جەواهێرات ، شۆشه ، هەندێ مەعدەن ، ... ،

...) ئەگەر تیشکی هەتاو یان ڕۆناکایی دیکەیان لێبدا ، تیرێژ (اشعة)ی نوور لە سەریان دەشکێتەوە و ئەو شوێنەی بەر تیشك کەوتوە بەولاولای خۆیدا پرشنگ دەدات . ★ برۆقە ، بریقە ، بریقوباق .

بریسکەبریسك ــ (نت .) بریسکەی یەك‌لەدوای‌یەك ، بریسکانەوە ★ ئەوە چیە لەوێ کەوتوە هەر بریسکەبریسکێتی .

بریسکەدان ــ (مصت. لا.) .تە : بریسکانەوە .

بریسق ــ [؟] ، (نا.) ، (مک.) تە : بریسك/١ .

بریقانەوە ــ [بریقە + ٢ــ ان /٤ + ٢ــ ئەوە/٢] (مصت. لا.) تە : بریسکانەوە . :: ئەرێ ئەو شتە چیە دەبریقێتەوە ؟

بریقوباق ــ(نت.) تە : بریسکە .

بریقە ــ [ی. عا کو.] ، [بریق (عا.) + ٥ــ ە/١] ، (نت.) تە : بریسکە . تێبــ هەرچەندە ئەم وشەیە مانای بریسکە دەدا ، بەلام فەرقێکیان هەیە کە بریسکە زۆ دەبڕێتەوە ، کەچی (بریقە) درێژخایەن‌ترە .

بریقەبریق ــ (نت.) بریقەی یەك‌لەدوای‌یەك .

بریقەدار ــ [بریقە + دار (پب. ملکیت)] هەر شتێکی بریسکەی هەبێ و بدرەوشێتەوە . ☐ « بزمارە و بزمارە ، سوولی بریقەدارە » (فۆلکلۆر) .

بریقەدان ــ (مصت. لا.) تە :

بریسکانەوە . :: لە دوورەوە بریقەدەدا .

بریقەهاتن ــ (مصت. لا.) تە : بریسکانەوە :: وەکوو ئەلماس بریقەی دێ .

برین ــ [؟] ، (نا.) ، (مک . ، سن. ، هل.) ١ــ بەروبوی کاری بڕانی ئەندامێکی لەشی گیاندارانە بە دار و تێلا ، بە ئامرازێکی بڕندە (چەقۆ ، خەنجەر ، شیر ...) ، بە گوللە یا بەربوونەوە و کارەساتی لەم بابەتە . ★ زام ، ڕێش ، (بک.) برین . ٢ــ ئاوساوێکی ڕەق و خڕە لە ئەنجامی کارتێکردنی هەندێ میکرۆب یا ئالوزی دەروونی ئینسان، لە شوێنێکی لەشی ئادەمیزاد سەرهەڵدەدا و (کێم) و (هەوا)ی تێداکۆدەبێتەوە ، پاش ماوەیەك (لە خۆیەوە یا بە داوودەرمان) سەری زەرددەبێ و هەوا و جەڕاحەتەکەی دێتەدەر و کەم کەمە خۆش دەبێتەوە . ★ کوان .

برین‌پێچ ــ (نفا.) ، (نت.) ئەو کەسەیە برینان خاوێن دەکاتەوە و خوێنیان دەوەستێنێ و دەرمانیان دەکا و دەیان‌بەستێ . (عا.) مضمد.

برین‌پێچان ــ (مصت. مت.) ، (تت.) خاوێن‌کردنەوە و برژاندنەوە و دەرمان‌کردنی برینان. (عا.) تضمید .

برینداار ــ [برین /١ + دار] ، (صت.) حاڵی ئەو کەسەی بە جۆرێك لە جۆران ئەندامێکی لەشی (برین/١)ی لێ‌پەیدابوبێ . تێبــ ئەم وشەیە بۆ (برین /٢)

ناگوترێ و دەڵێن دەستم برینی لێهاتوە . ★ زامدار ، (سنـ.) زامار .

برینداربوون ـ [مصد. لا.] ١ـ پەیدابوونی (برین/١) لە لەشی ئادەمیزاد :: دەستی شامراد بە چەقۆ برینداربو . ٢ـ وجوودی (برین/١ و ٢) لە شوێنێکی لەش :: چوینە سەری هەموو گیانی برینداربو (برینی لێبوو ، برینی پێوە بوو) .

بریندارکردن ـ (مصد. متـ.) دروستکردنی (برین/١) لە شوێنێکی لەشی ئینسانێك . ★ برینلێکردن .

برینداری ـ (حمصـ.) ئەنجامی برینداربوون .

برینلێکردن ـ (مصد. مت.) تە : بریندارکردن :: وەبەرخەنجەرانی دا تا توانیمان دەستی بگرین هەژدە برینی لێکرد .

برێوبرێو ـ (نت.) ، (مک.) ، قەرەباڵغی و ئیزدیحام .

بڕ ـ (نا.) پارچەیەك لە شتێکی گەورە . کەمێ لە شتێکی زۆر . :: مامە گیان بڕێکم مێوژ بەش بدە ، بڕێ چەڵتووك بەرن کرەیکەن ، بڕێکی تر لەم قوماشە بکڕە ، بڕێ دار بخە ئەم زۆپایە . ★ ٢ـ توز، توزاڵ ، توسقال (توزکاڵ) ، نەخت، کەم ، هێند ، هەند ، (سنـ.) چك. تێبـ ـ أ) بە لای منەوە ئەم ووشەیە لەئەسڵا (بڕدراو) سیغەی مەفعوولی مەصدەری مورەککەبی (بڕدان) بوە و کورتبوتەوە . ب) ئەو هاوتایانەی بۆ ئەم ووشەیە دیار کراون ، ئەگەرچی دەقاودەق مانایان یەکە بەڵام شوێنی دەکارکردنیان یەك نیە ، ناتوانین بڵەین : توسقاڵێ دار بخەرە ئەم زۆپایە .

بڕادە ـ (نا.) ، (کئێر.) وورده و خاکەیێکی کە بە کوتانەوە و سوونەوە و تاشین و بڕبەندکاری لە مەعدەن (فلز)ێك دەکەوێتەوە . :: بڕادەی ئاسن ، بڕادەی مس ، بڕادەی زێڕ .

بڕان ـ (مصد. لا.) ١ـ تەواوبوون ، پەككەوتن :: ڕادیۆکە قسەی دەکرد لە خوڕا دەنگی بڕا . کە وای پێگوت کابرا قسەی بڕا . ٢ـ پەیدابوونی برین /١ بە چەقۆ و ... لە شوێنێکی لەش . لەتبوون دوکەرتبوونی هەندێ شت :: تەلی تەلەفۆنەکەمان بڕابوو . ئەوە دەستت بە چی بڕاوە ؟ **پێبڕان** ـ (مصد.لا.) [پێ = (بە + ی = ز.) + بڕان] ، بەشبەرکەوتن . □ « کاڵەم دڕا و چم پێ نەبڕا » . :: ئەوساڵ ٢٠٠ دیناری هەر لە توتنی پێبڕاوە .

دابڕان ـ [دا + بڕان] ، (مصد. لا .) جودابوونەوە ، دوورکەوتنەوە . :: لە ڕێگا خدرمان لێدابڕا، دۆستی چاك قەت لێكدانابڕێن ، ئەم حەوشەیان لەو خانوە دابڕیوە ★ بڕبوون . **لێبڕان** ـ [لێ (لە + ی) +بڕان]، (مصد. لا.) ١ـ بڕیاردان، سووربوون لەسەر کارێك :: جوامێر

لێبڕابوو ئەو سەفەرە هەر بکا . پیاو
لێبڕێ هەموو کارێك دەباتەسەر .
٢ــ تەواوبوونی شتێك لە شوێنێ
یا لە کەسێ . :: ئەودێیە زەلکاوی
زۆرە مەلاریای لێنابڕێ . کورد
خەباتکاری لێنابڕێ . چوینە مالێك
(چا) بخۆینەوە شەکر و چایان
لێبڕابوو .

بڕاندنەوە ــ (مصت. مت.) تم :
بڕینەوە/ە :: پێویستە ئەم شەڕە
بڕێندرێتەوە . هەر بە دوو قسە
بڕاندیانەوە .

بڕانەوە ــ [بڕان + ٢ــ ئەوە/٢]،
(مصت. لا.) کۆتاییهاتنی شتێك ::
ئیتر ئەم باسە بڕایەوە ، قسە لە
شتێکی دی بکەین . کوڕە دەبەسە !
نەبڕایەوە ، بۆ هێندەیلێدەلەی .
مالی جۆکلی بە جارێك بڕانەوە
کەسیان لێدەرنەچوو □ « باسی
زولفی درێژ و چاوی بە خەو +
نەبڕاوە ! بوە تڕی خەسرەو »
(حاجی قادر)

بڕاو ــ (نمف : بڕان) ١ــ
بڕینلێکراو بە تیغ و چەقۆ ٢ــ
لەتکراو . جودابووە .

بڕبڕاگە ــ [بڕبڕە + گە] ،
(نت.) ، (سیھ.) تم : بڕبڕە . تێبـ ـ
لەم ووشەیەدا (٥ــ ئە/١)ی دوایی
(بربره)بوە بە (ئەلف) .

بڕبڕە ــ [بڕ + بڕ + ٥ــ ئە/١]،
(نت.) تیفەرەی پشتی ئادەمیزاد و
ئەو گیاندارانەی بەچکەی خۆیان بە
شیری مەمکان بەخێودەکەن ،
ئێ ئادەمیزاد لە پشت ملی/١
تاسەرکلێنچکەی ٣٣ مۆرەگەی
هەیە. بێجگە لەوەی کە کۆلەکەی
ئیسکلێتی بەدەنی ئینسانە (نخاعی
شۆکی)شی تێداپارێزراوە . □
« بڕبڕەی پشتم ، دار عەسای
دەستم » ، (فۆلکلۆر) . ★
تیفەرەی پشت ، (سیو.) تڕەغە
(عا.) العامود الفقري .

بڕسوون ــ (مصت. لا.) تم :
دابڕان .

بڕبەند ــ [بڕ (بڕین) + بەند؟]،
(نت.) ، ئامرازێکی پۆلای کونجر
کونجرە ، بۆ ڕنین و لێك و
لۆسکردنی مەعدەنان و دار و تەختە
بەکاردێت. چەشنی زۆرە : گردەبڕ،
سێسوو ، چوارپالوو ، پشتەماسی،
کلکەمشك ، کارتێخ (تێغ) ،
چێوەسان (چێوهەسان) و هەریەك
لەوانە گەورە و پچووك و ئەستور و
بارێکی هەیە و هەر چەشنەی
شوێنی دەکارکردنی جیایە ★
(سن.) بڕبەن ، سوان ، مۆرەد
(لە مبرد عارەبی) ، (بکم.) مەبڕەد.

بڕدان ــ [بڕ + دان (فد.)] ،
(مصت. مت.) جوداکردنەوە ::
شەوێ دێ گورگ لە ڕانەکەی دا و
چەند سەرێکی بڕداوە .

بڕس ــ (نمص.) ، (سن.) تم :
بڕست .

بڕست ــ [بڕ (بڕین) + ئست]،
(نمص.) ١ــ توانایی هەلگرتنی
(تحمل) ناخۆشی و قورسایی
ئەوشاری مەعنەوی . ٢ــ (مج.)
هێز ، تاقەت . :: کوڕە دە نەختێك
بکشێوە بڕستت بڕیم .

بڕسکاندن ــ [؟] ، (مصت. مت.)

تە : بزڕکاندن .

بڕشت ـ (نمص : بڕین) ، ١ـ جیاوازیّ نێوان بنەتۆوی دانەوێلە کە دادەچێنریّ و ئەو حاصلەی لێیهەڵدەگیریّ . :: ئەم گەنمە یەکودە بڕشتی دەبیّ هەر کیلۆیەك تۆو دە کیلۆی لێهەڵدەگیرێتەوە) ★ (مـک.) ڕێـــژە و . ٢ـ أ) سەرمقەستی قوماش کە بەرگدروّ بۆ دروّنی جلك لەت و کوتی دەکەن و پارچەپارچەی پچۆکی لێدەکەوێتەوە بە کەڵکی هێچ نایە و فڕێی دەدەن . ب) تیزماڵکی کاغەز کە لە کتێب و دەفتەران پاش جزوبەندکردن و لێكولۆسکردنی قەراغەکانیان ، یا هەر کارێکی تر لەسەر کاغەز ، دەکەوێتەوە . ٣ـ (مـجـ.) لێهاتوّیی و لێوەشاوەیی و توانایی بۆ ڕاپەڕاندن و جێبەجێکردنی کاران. :: پیاوی وا بە بڕشت وەك ئەم کابرایە هەر نابێتەوە .

بڕشتلێدان ـ (مصت. مـت.) تە : بڕین/٤ .

برغوّ ـ (نـا .) ، (کئێـر.) بزمارێکە نەختێکی بە شێوەی مارپێچی لەلەکراوە ، بۆ لێك توندکردنی دوّ شت پێکەوە بەکاردێت . تێب ـ أ) ئەو جۆرە بزمارە سەرەڕای ئەوەی کە لەباری گەورە و پچۆکی گەلێ شکڵی هەیە . بە شێوەیەکی گشتی دوّ چەشنە ، یەکێکیان لە باتی ئەوەی وەکو بزمار دابکوتریّ ، ڕاستەوخـوّ لەو دوّ شتانەی مەبەستە لێكتوندبکرێن ، بـادەدریّ و بـە جەڕبـادەر توندیدەکەن . دوەمیان ئەوەیە شوێنێکی تایبەتی بۆ کراوە و تێی هەڵدەکێشریّ و پاشان (مۆرۆسەممون)ی لە سەرەکەی بادەدریّ . ب) ئەگەر لە جۆری یەکەمیان بۆ ئاسن دەکاربکریّ دەبیّ جێگاکەی بە شێوەی لەلەکانی بزمارەکە بۆ لەلەکرابیّ . ج) بە لای منەوە ئەم ووشەیە لە (بورمق)ی تورکی بە مانای (بادان) وەرگیراوە. ★ (کعر.) بـورغیّ . (کئێـر.) پێچ ، جەڕ .

بڕکردن ـ (مصت. لا.) بڕینی ڕێگا ، لە شوێنێکەوە گەیشتنەجێگەیەکی تر . :: ئەم کابرایە نەخۆشە بڕناکا بە پێیان بچێتە کەرکوك ، ئەم بارگینە لەکەنتەیە چۆن بڕدەکا بۆ پێنجوێن .

بڕکە ـ [بڕ + ئك + ە ـ ئە /١] ، (نت.) بنجی هێندێك گیا و شێناوەرد کە (بەر)یان هەیە و بەرزنابنەوە و لە شوێنی خۆیان بەولاولادا تەرز داوێژن . :: بڕکە شوتی ، بڕکە ترۆزیّ ، بڕکە خەیار.

بڕگە ـ [بڕ + گە] ، (نت.) ١ـ هەریەك لە ٣٣ پارچە ئێسقانی تێفەرەی پشتی ئادەمیزاد . ★ مۆرگە ، (سن.) ترەختە ، مرۆخە، مۆرتخە . ٢ـ (تت.) پارچەیێکی سەربەخۆ لە نوّسراو ، قانوّن ، مەقەلە و ئەو جۆرە شتانە ★ فەقەرە ، مادده . تێب ـ وای بۆ دەچم کە ئەسلی ئەم ووشەیە (بڕکە) بوّبیّ و پاشان دەنگی (ك)ەکەی بوّتە (گ) .

برنده ـ [بڕ (بڕین) + ئنده]، (نفا. ، صفا.) تە : بڕ .

بڕنۆتێ (ممر. تو : = بـوڕون ئۆتی = گیبای لوت] ، (نـتـ.) ، (مکـ. ، سـنـ. ، سیه .) هەنـدێ داوودەرمانی بۆنخـۆشن تێـکەڵ دەکرێن ، بە پتە وەبـــەر لـــوتی هەڵدەدەن ، ئینســـان وەپشمێـــن دەخا و بۆرە (کەیف)ێکیش لەسەر سازدەکا . (عا.) انفیة .

بڕوا ـ (نا.) ، (مکـ.) تە : باوەڕ.

بڕواپێکردن ـ (مصـتـ. مـتـ.) تە : باوەڕپێکردن .

بڕواکردن ـ (مصـتـ. لا.) تـە : باوەڕکردن .

بڕوایــی ـ (حمـــصـ.) تـە : باوەڕێ .

بڕوێش ـ [؟] ، (نا.) ١ـ (مکـ.) دانـەوێڵەیێکە لە نێوان (گەنم) و (برنج)دا ، ڕەنگی لە گەنم سوورترە و چەشنی برنجڕۆنە ، دەنکەکانی وەکو برنج لە ناو کێفێکدایە (پەڕش)، بە زۆری لە کوردستانی ئێران ناوچەی موکریان دەچێندرێ ، وەکو برنـج دەکرێ بە (قبـولێ) و (پـلاو) ، وەکو (ساوار)یش بـە (شلـە) لێدەنرێ : (شلەبڕوێش) ، دەگەڵ گۆشت یا قاوورمـەشدا دەکرێتـە ناو دێزە و کشمێـش و پێـوازی تێدەکرێ و پاش نانکردن دەیخەنـە تەندوورەوە (تەنـدوورپلاو) . ٢ـ (کعر .) أ) گەنمی بە دەستاڕ یـا ئاش قەڵت و بڕکراێ ، بۆ چەند جۆرە چێشتێك بەکاردێت . ب) ووردەی ســاوار . ٣ـ (سنـ.) بەفرێکی ووردی ڕەقە کە (دانە)کانی وەك بـەفری تر نـەرم نیـە . ★ (سنـ.) تەرزەلۆکە ، گزێژە . هس : (مك.) بڕۆشە ، بڕوێشـە . ٤ـ (مجـ.) قسـەی بێ سەرەوبـەرە ، قسـەی نازێك کە هێچی بە هێچەوە نەنوسێ .

بڕوێشه ـ [بڕوێش + ەـ نە /١] ، (نتـ.) ، (مکـ.) پرۆشـەی بەفر . هس : (سنـ.) بڕوێش/٣.

بڕوێشکردن ـ (مصـتـ. مـتـ.)١ـ باش ئیش نەکردنی (ئاش) کە لـە باتێ ئەوەی گەنم بکا بە ئارد ، هەر قەڵتوبڕیکا (تە : بڕوێش/٢) :: ئاشەکە ئیمڕۆ بڕوێشدەکا (بـاش ناهـــاڕێ) . ٢ـ قســـەی بێ ڕێوجـــێ‌کردن :: کوڕە کابـــرا دەبێبڕەوە ، ئەو بڕوێشکردنـــەت لە چیە ؟ بۆچێ قسەکانت هیچیـان بەسەر هیچەوە نیە ؟ .

بڕوێشێن ـ [بڕوێش + ئێن] ، (نتـ.) ، (سنـ.) چێشتی شـلەی بڕوێش ، شـۆربای بڕوێـش ★ (مکـ.) شلەبڕوێش . تێـب ـ لـە بەرگی‌یەکەمدا هەر چەندە بـۆ دوو پاشبەندی (ئێن) و (ئێنە) ووتراوە کە لە (ناو) و (صفەت) ناوێکی تازە پێکدێنـن ، بـەڵام لەبـیرچوە ئیشەکە تۆزێ زیاتر ووردکەینەوە و بڵەێن کە ناوی گەلێ چێشتی شلەی کوردەوارێ بەمانە دروست دەبێ : نیسکێـن ، نیسکێنە ، ماشێـن ، ماشێنە ، ترخێنە .

بڕۆسکێك ـ [بڕ + (ـ ئۆچکە) +(ـ ئێك)] ، (بنتـ.) ئەندازەیەکی

کەم ، هێندێك . تێبـ ـ دەنگی (چ)ی پاشبەندی (ئۆچکە) لێرەدا بۆتە (کـس) و لە هەندێ ووشەی تریشا دەبیندرێ ، لەوانەیە پێش ئەوەی ببێتە (س) بۆبێتە (ز) ★ برۆکێك، بڕێك ، بڕێ .

بڕووکێك ـ [بڕ + (ـ ئۆکە) + (ـ ئێك)] ، (بنتـ.) تمـ : بڕۆسکێك . تێبـ ـ هەرچەندە ووشەگەلی (بڕێ) ، (بڕێك) ، (بڕۆکێك) و (بڕۆسکێك) ئێستا مانایان یەکە ، بەڵام لە ڕاستیدا هەریەکەیان لە ئی پێش خۆی بچکۆلەیێ زیاتر پێشان دەدات .

١ـ بڕە ـ [بڕ (بڕین + ٥ـ ئە/١)] ، (نتـ.) کەڵبەی بەراز . ★ (مکـ.) شفرە . تێبـ ـ وا دەزانم ئەسڵی ئەم ووشەیە [بڕا = بڕ + ٦ـ ئا] و صفەتی فاعیلی مەصدەری (بڕین) بوە و بەرەبەرە (٦ـئا) کورتبۆتەوە و بۆتە (٥ـ ئە/١) .

٢ـ بڕە ـ (نا.) ، (سنـ.) ١ـ بەرزایی نێوان دوو هێڵی جووت کە لە ئەنجامی کێڵانی زەوی بە گاسن پەیدادەبێ . ★ (سنـ.) ناوگرە .
٢ـ تم : بڕیە/١ و ٢ .

بڕەبڕ ـ [؟] ، (نتـ.) هەراوهوریا، قاووقیژ (تم : گم ، مەهاباد ، ل ـ ٩٠) .

بڕەبڕە ـ (بنتـ.) کەمکەمە ، تۆزەتۆزە ، نەختەنەختە ، ووردەوردە .

بڕەك ـ [بڕ (بڕین) + ٣ـ ئە/٢ + ١ـ ئەك /٣ ب] ، (نتـ.) (مکـ.) نێرەی بەراز ، گوڵەبەراز .

★ بەکانە ، خوگ . // مالوس .

بڕیار ـ [بڕ (بڕین) + ئار/٣] ، (نتـ.) ١ـ (هلـ.) شێوەی بڕینی جلوبەرگ بە تایبەتی کراس و دەرپێی کوردی پیاوانە . ٢ـ (نتـ.) گەیشتنە نەتیجە لە ئیشێکدا کە دوو یا چەند کەس ، دەوڵەت و ... خیلافیان لەسەری هەبێ و کۆتایی پێهێنانی و دیاریکردنی ئەوەی کە چی لێدەکرێ :: چین و سۆڤیەت بڕیاریان داوە ناکۆکی خۆیان بە ووتووێژ لابەلابکەن . ٣ـ گەیشتنە حەلێك بۆ هەر مەسەلەیەك‌بێ :: بڕیار دراوە زەویوزار بەسەر جوتیاراندا دابەش‌بکرێت . ٤ـ قەراردان لەسەر کردن یا نەکردنی کارێ . :: شێرکۆ بڕیاری داوە جگەرەنەکێشێ .

بڕیە ـ (نتـ.) ١ـ نرخی‌کردنی کارێك لەسەر تەواوبوون، بەبێ حیسابی ئەو وەختەی پێویستە :: لە بڕیە ئەم خانوەمان بە چەند بۆ تەواو دەکەی . ★ مەختە (مەقتوع) ، (سنـ.) ٢ـ بڕە/٢ . ٢ـ نرخی شتێك بەبێ کێشان یا هیچ جۆرە ئەندازەگرتنێ . ★ گوترە . (سنـ.) ٢ـ بڕە/٢ .

بڕێ ـ [بڕ + ٣ـ ئێ] ، (بنتـ.) تم : بڕێك .

بڕێك ـ [بڕ + ئێك] ، (بنتـ.) ئەندازەیەکی کەم لە شتێ . ★ بڕێ ، تۆزێ ، نەختێ ، هێندێ ، تۆزێك ، نەختێك ، هەندێك ، هێندێك .

بڕین ـ [ستـ : برای . ، پە :

برتیەن.، سانسکریتی: بھرتیناتی]. (مصد.مت.) ١ـ جیاکردنەوەی پارچەیەك لە شتێك بە ئامرازێکی بڕندە (چەقۆ ، مقەست ، ...) :: کوڕە ئەوە کێ ئەو چنارانەی بڕیوە ؟ ئەو گورتیسە چیە شۆڕبۆتەوە بزانە نابڕی . با ئارام دانیشێ دەنا سمێلی دەبڕم ٢ـ بریندارکردنی جێگایەکی لەش بە چەقۆ و کێرد و ... :: ووشیاربە چەقۆکە زۆر تیژە دەستی خۆت نەبڕی،ئەو شۆشەیە فڕێدە دەستت دەبڕێ . ٣ـ ڕۆیشتن (بە ڕێگادا) :: ئەو ڕێگا دوور و درێژەمان بڕێ و هیچیشمان بە هیچ نەکرد . ٤ـ (کمر.) تێکەڵکردنی پەڕی قومار ، بۆ ئەوەی گزێ دە یارێدا نەکرێ :: فەرموو کێ دەیبڕێ بیبڕێ پاشان نەڵێن فێڵت کرد . ★ (کنێر .) بڕشتلێدان . ٥ ـ توانایی لەتلەتکردنی و پارچە لە شتێ کردنەوە دە ئامرازێکی بڕندەدا :: کورە ئەو چەقۆیە زۆر کولە هیچ نابڕێ . ٦ـ توانایی سەرکەوتن و زاڵبوونی شتێك بەسەر شتێکی دیکەدا :: جا خۆ قسەی من قسەی تۆ نابڕێ . **تێبڕین** ـ (مصد. مت.) بە زۆر شتێك پەستاوتنە ناو شتێکەوە :: سینگێکیان تێبڕێ . دەڵەی داریان تێبڕیوە وا لاجەولاج دەڕوا .

دابڕین ـ (مصد. مت.) ـ جیاکردنەوە یا دوورخستنەوەی بەشێکی شتێ لە ئەسڵی خۆی . :: نیوەی خانوەکەی بۆ خۆی دابڕیوە و هێشتاش چاوی لە نیوەکەی دیکەیەتی . پۆلیس کەوتنە ناو خۆپیشاندانەکە و بەشێکیان دابڕی .

هەڵبڕین ـ (مصد. مت.) ١ـ بەرزکردنەوەی شتێ لە شوێنی خۆی . □ « دار هەڵبڕە صەی دز دیارە» :: وا خەریکی خوێندنەوە بۆ هەر سەری هەڵنەدەبڕی . چاوی هەڵبڕی پڕبو لە فرمێسك . ٢ـ دوورخستنەوەی گیاندارێك لە شوێنێ و دەرکردنی بە زۆر و ناچارکردنی بەڕاکردن بە جۆرێ تا ماوەیەك وا تێبگا ئەو کەسە یا ئەو شتەی بۆتە هۆی ئەم حاڵەی هەر بە دواوەوەیەتی.:: صەگان کابرایان هەڵبڕی . بە بەردان هەڵیان بڕی تا لە ئاوایی دەریان کرد . ٣ـ لەتکردنی شتێك (گوریس ، تەل ، تەناف ، ... ، ...) بە ئامرازێکی بڕندە ، بە جۆرێ کە لە لای خوارەوە هێز بدرێتە ئامرازەکە بۆ لای سەرەوە . :: چۆ بۆ تەلی کارەبا هەڵبڕێ گرتبوی و کردبوی بە خەڵوز .

بڕینەوە ـ [بڕین/١ + ٢ـ ئەوە /٢] ، (مصد. مت.) ١ـ لەتکردنی دار و تەختە و ئاسن ، ... بە مشار ٢ـ جوداکردنەوەی دار و درەختی بە پێوە لە ڕیشەی خۆیان ، بە مشار و تەور و بێور و ئامرازی لەم بابەتانە . ٣ـ دەرهێنانی هەنگوین لە کەندو ـ تێب : لە پێشدا بە هۆی دوکەڵ (هەنگ) لە (کەندو) دووردەخەنەوە و ئەوجار هەنگوینەکە

دەردێنن :: هێشــتا هەنگەکانمــان نەبڕیوەتەوە بەڵام وا دەزانم ٨ ــ ٩ حۆقەیێ هەنگوینمان دەبـێ . ٤ــ لێکردنەوەی خوریێ و مۆی مــەڕ و بزنان بە برینگ :: خێرا مەڕەکـان ببڕنەوە تا ساڵ درەنگ نەبوە . ٥ــ کۆتاییهێنان بە ئیش و کاران ، دواییپێهێنان ، :: ئەوە چیە ئــەم شەڕەتان هەر نابڕنەوە ؟ کوڕە دە ببڕنەوە مێشکی سەرمان چــوو . وەسمان و پیرۆت لە دەمێــــکەوە قسەیان پێکەوە بڕیوەتەوە .

١ــ بڒ ــ (نا.) ، (هو.) تە : بزن.

٢ــ بــــز ــ [ئا] ، (صـــ.) ١ــ دەرپەڕیو ، زەق (تەنیا بۆ چاو) :: ئەم کابرایە چاوی بزە ، لە ژێـــر لێفەکەدا چاوی بز دەچــووە . ٢ــ قیت ، قــوچ . هــس : دۆبــز (شارۆکەیەکە لە دەوری کەرکوك)، بستۆ (بزتۆ ؟) .

٣ــ بز ــ (نا.) ١ــ ئەنجامــی بزپێوەکردن ★ (مکـ.) جۆز . ٢ــ پەنجە . قامك . تێبـ ــ ا) ئـــەم ووشەیە بە مانای دووەمی ، ئەوەندەی من پێم شك بێ تەنیا لــە (مصـ.)ی بزپێوەکردندا مــاوە و لە هەمــو لەهجەکانی زمـــانی کوردیـــدا لەبیرچۆتەوە . ب) ژابا لە باســی ووشەی (بازن)دا ئاوای نۆسیوە : « هەروەکو لە زمانی (بریتۆنی)دا (بیزۆن)بە مانای (ئالقە)یــە ، لە (بز) بە مانای پەنجە (تە : ژابا ــ ٣٥) لەوانەیە کەرتی (بز) یا (بزم) لە ووشەگەلی بزمــار ، بزمــاتە ، بزملدا هــەر ئــەم ووشەیــەبێ . هەروەها (بز) و (پژ)ی بە مــانای درەوشە هێناوە (تە : ژابا ــ ٤٩ ، ٧٨) . ج) ١ــ زمانی « برێتۆنێ » کە ژابا باسی دەکا زمانی دانیشتوانی کۆنی خەڵکی (ئارمۆریك)ە کە لــە بریتانیــا و ئێرلەنــدەوە کۆچیــان کردوە و لە چەرخی پێنجەمەوە لەو شوێنە کە ئێستا پێــی دەڵــێن (بریتانێ) و دەکەوێتــە ڕۆژاوای فرەنسا نیشتەجێ بــوون . (تە : لارۆس ، **چاپی** ١٩٦٠ ، ل ١٢٢٥ و ١١٦٢) .

بزافتن ــ (مصـ. متـ.) ، (کـ . ، بکـ .) تە : بزاوتن .

بزاوتن ــ (مصـ. مـتـ.) ١ــ جوڵاندنی شتێك لە شوێنی خــۆی بۆ جێــگەیەکی دیێ ، بێ ئــەوەی بەرزبکرێتەوە . ٢ــ (مجـ.) هاندانی یەکێك ، بە تۆڕەکردنی ، بۆ ئەوەی لە حاڵی خۆی دەرپچێ و کارێــك یا قسەیەك بکات . :: مەیبزێــوە با دەستەنەکا بە قسەی حەلەق و مەلەق . ★ بزواندن . (کـ . ، بکـ .) بزافتن .

بزپێوەکردن ــ (مصـ. مـتـ. ، ~~بزپێوەکردن ــ (مصـ. متـ.)~~ (کەر.) ١ــ پەنجە دە پاشەڵی کەسێ ڕاکــردن ، بــۆ تۆڕەکــردن یـــا گاڵتەپێــــکردنی . ٢ــ (مـجـ.) هەڵفریواندن ★جۆزپێوەکردن .

بزر ــ [ئا] ، (صـ.) ، (کەر. ، سیە .) حاڵی کەسێکی لەبەر چاوان نەبێ :: دوو سێ ڕۆژێکە جوامێــر بزرە . شازاد ئــەوە لــە کــوێی ماوەیەکە بزری . ★ (مکـ.) وون .

(سنـ. ، سیهـ.) گوم ، (بکـ.) بەرزە، ووندا .

بزربوٚن ــ (مصتـ. لا.) ، (کمر.) ١ــ لەبەر چاوان نەمانی شـتێ یا کەسێ :: هەبماس سەعـاتەکەی لێ بزربـوە . ٢ــ (مـجـ.) ڕێ لێ تێکچوٚن ، ڕێگاهەڵەکردن :: شەوێك لە چۆڵی (قورفە) دوٚ سێ سەعات بزربـوٚین ڕێگاکەمـان نەدەدوٚزیەوە . ★ (مکـ.) وون بوٚن. ، (سنـ . ، سیهـ .) گوم بوٚن . (بکـ.) بەرزەبـوٚن ، وونـدابـوٚن . (لو.) گوم بییە .

بزرکردن ــ (مصتـ. متـ.) ، (کمر.) ١ــ لەدەسـت دەرکردنی شتێ بێ ئەوەی ئینسان ئاگای لێ بێ :: قەڵـەمەکەی بـزر کردوە. ٢ــ هەڵبژانی کەسێ لە کۆمـەڵێ بـێ ئەوەی بە خۆیـان بزانـن . :: زوٚر نەڕوٚیشتبوٚین پێروٚتمان بزرکرد ★ (مکـ.) وون کردن . (سـنـ. ، سیهـ .) گوم کردن . (بکـ.) بەرزەکرن، ووندا کرن . (لو.) گوم کردە .

بزڕبزڕ ــ (صتـ.) ، (مکـ.) حاڵی شێر یا ماستێ کە تێکچوٚبێ . هس: لیندوٚلیندوٚ . لە : بزڕکان .

بزڕکان ــ (مصتـ. لا.) ، (سیهـ.) ١ــ تەفاعولی کیمیایێ شێر و ماست لە ناو خۆیـاندا ، لە ئەنجـامی گەرم کردنیـان لەسـەر ئـاوور و تێکچوٚنی فیتزیکی شکڵی دەرەوەیان جیـابوٚنەوەی « ئاو » لێیـان و لیندوٚلیندوٚبوٚنی باقی ئـەو شتانەی لە تەرکیبیاندا هـەیە . ★ (مکـ.) هەڵـگەڕان . ٢ــ شـێوان و سەرلێ تێکـچوٚنی ئینسـان و پەڕینی ڕەنگی دەم و چاوی لە ترسان ★ (مکـ.) پەشۆکان .

بزڕکاندن ــ (مصتـ. متـ.) ١ــ قسە پەڕاندن لە وەختی توٚستوٚبێ و نەخۆشـیدا ، هەروەهـا لە کاتی سەرەمەرگا . ٢ــ (مجـ.) قسەی بێ ڕێ و جێ کردن لە حاڵی ئاسایێدا :: قسـان دەبزڕکێنێ . کـوڕە ئەوە چتە دەبزڕکێنی . ★ ڕاواندن . ووڕێنەکردن .

بزڕکاو ــ (نمفـ. بـزڕکان) ١ــ شێر یا ماستێکی تێکچـوٚبێ ٢ــ ئینسانێکی ڕەنگی پەڕێ بێ . :: ئەم ماستە بزڕکاوە چیە کڕیوتە ؟ ئەوە بۆ وا بزڕکاوی .

بزگوڕ ــ [أ] ، (نتـ.) ١ــ پـارچە قوماشی کۆنی بێ کەڵك . ٢ــ (مجـ.) هەر پارچەیێکی جلك . :: هەمـوٚ جـلەکانی لەبەر خـوٚی داڕنێ و بزگوڕێکی دەبەر خۆیدا نەهێشت .

بزماتە ــ [أ] ، (نـا.) ، (هـلـ.) توێژێکی ئەستـوٚرە لە ئەنجـامی ئیشك هەڵاتنی خوێن لەسـەر برینی لەشی ئینسـان دەیبـەستێ و نیشانەی خۆشەوەبوٚنی برینەکەیە . ★ (مکـ.) قرتمـاغە . (سیهـ.) قرتماخە ، قەتماخە .

بزمار ــ [أ] ، (نا.) ، (کێر . ، کمر .) شتێشێکی پۆڵای بچکۆلەیـە (نسبیا) ، سـەرێکی تـۆزێ پان کراوەتەوە و نوٚکەکەی تیژکراوە، تەختە چەرم و ئەو جوٚرە شتانەی پێ لێك قایـم دەکەن ، لـە دار و دیواریـش دادەکوتێ و شـتی

پێوەهەڵداوەسن.زۆر جۆری هەیە:
خڕ ، چوارسوچ ، سێسوچ ،
وورد و درشت . ★ (سنـ.)
بسمار . (بک.) بسمار ، بزمار .
(جنو.) میخ . تە : ٣ـ بز/٢ .
بزمارڕێژ ـ (صتـ.) حاڵی هەر
شتێکی بزماری زۆر لەسەر
داکوترابێ .
بزمارکوت ـ ١ـ (نتـ.) هێشوی
ترێ کە بۆڵەکانی زۆر تێکچڕژابێ .
٢ـ (صتـ.) تە : بزمارڕێژ .
بزمارلێدان ـ (مصتـ. متـ.) ١ـ
(بزمار) لە شتێك داکوتان . ::
وەستا گیان یەك دوو بزمارم بۆ لەو
کەوشە بدە . ٢ـ (کنـ.) فێڵ لە
کەسێ‌کردن ، فرێودان و
دەستبەزاخاکردنی یەکێك .
بزمارە ـ [بزمار + ٥ـ ئە/١]
خرابوونی شوێنێکی پێستی ئینسان
(زیاتر بەری پێ) و زەق‌هەڵاتن و
ڕێشاڵڕێشاڵبوونی . ★(سنـ.)
بسمارە . (مکـ.) میخەکە .
بزمك ـ (نتـ.) ، (باڵەکایەتی)
تە : بزمۆك . تێبـ ـ ئەم ووشەیە
کاتێ لە دەم دێتەدەر دەبێتە دوکەرتی
(بز) و (مکـ.) و لە نێوان دەنگی (ب) و
(ز) و هەروەها نێوان (م) و (ك)دا
بزوێنە کوردێ هەیە .
بزمۆك ـ [بزم + ئۆك/٢] ،
(نتـ.) ، (هلـ.) دارێکی پچکۆلەیە بە
ئەندازەی قامکێك درێژ و ئەستوور
دەبێ بەنی دەوسەرەوسەری
دەخەن و دەیکەنە دەمی کارێلەی
ساوا و بەنەکانی لە شاخی
دەبەستن ، بۆ ئەوەی دایکی نەمژێ.

★ بزمك ، بزمەك . (مکـ.) ، (سیهـ.)
بلامك . (سنـ.) دەمبەس ، (جنـ.)
بلۆمە . تێبـ ـ ژابا (بزمك)ی بە
(دانەلفاو) مانالێداوەتەوە (تە :
ژابا ـ ٥٠) . هس ٣ـ بز/٢ .
بزمەك ـ [بزم + ئەك /٦] ،
(نتـ.) تە : بزمۆك .
بزن ـ [ستـ : بۆزە . پە : بوج.
بوز] ، (نا.) گیاندارێکی گیاخۆری
کاوێژکەرە ، دوو شاخی هەیە
بەرەو دواوە دەشکێنەوە ، ڕدێنێکی
درێژ و کلکێکی کورتی هەیە ، لە
زۆر کۆنەوە کەوێ‌کراوە . گۆشتی
دەخورێ ، شیر دەدا و لەشی (مو)
داپۆشیوە .
بزنانە ـ [بزن + ئانە/٣] ،
(نتـ.) جۆرە باجێکی ئاغایەتییە بە
پێی سەری بزنان لە خاوەنی
دەستێندرا .
بزنترێنە ـ (نتـ.) ، «گیایێکە
بەهارێ ، سەلکی بە قەد پیازێکی
پچوك ئەبێ ، بزن ئەیخوات و لەبەر
تێژێ ئەترێ . » . تێبـ ـ باسی
ئەم گیایەم لە « فەرهەنگی
کشتوکاڵ (ج١ ، ل ـ ٣٥)ی
مامۆستا شێخ مارفی قەرەداغی
وەرگرتوە .
بزنمژ ـ (نتـ.) ، (سنـ.) تە :
بزنمژە .
بزنمژە ـ [بزن + مژ (مژین)
+ ٥ـ ئە/١] ، (مکـ.) ، گیاندارێکە
چوار دەست و قاچی هەیە و
پەنجەکانی درێژن ، دەستی وە
دەستی‌ئینسان دەچێ ، کاوێژدەکا ،
لەشی بە قەد پشیلەیەك گەورە و

ئەستوورە ، بە کلکە درێژەکەیەوە نێزێکەی میترێك درێژ دەبێ . لە دەشت دەم بە گوانی بزنانەوە دەنێ و دەیانمژێ ، هەر بزنێکی ئەم دەعبایە بیمژێ گوانی لە کەرەم دەکەوێ و شیرنادا ، لە کوردستان کەولەکەی دەکەنە بەرگی کالانی خەنجەر . ★ (سنە ، سیهە) بزنمژ . بزنمشك. (سنە) تیژتیژە قومقومە . (جنـ .) بوزمژنەك .

بزنمشك ـ (نتـ.) ، (سنە ، سیهە) تە : بزنمژە . تێبـ ـ بەلای منەوە ئەم ووشەیە لە پێشدا بزنمژە [بزن + مژ (مژتن) + ١ـ ئەك/٣] بوە ، ووردە ووردە (ئە)ی (١ـ ئەك /٣) سواوە و بۆتە (بزنمـژك) ، ئەوجار دەنگی (ژ) لـە جیرانەتی دەنگی (ك)دا بۆتە (ش) . بەلام لـە ووشەی (بزنمژە)ی موکریـانیدا دەنگی (ك)ی (١ـ ئەك/٣) کەوتوە .

بزنەدۆخە ـ [بزن + ٣ـ ئە/٢ (نتـ.) ئەو بزنەیە کە هەر خـاوەن بزنێك بۆ (ئاغا)ی دەنارد تا شیر و ماستی بخوا و پاش ئەوەی ووشکی دەکرد وەری‌دەگرتەوە .

بزنەقسر ـ (نتـ.) بزنێکی کـە ساڵێك نەزابێ .

بزنەکوڕانە ـ [بزن + ٣ـ ئە/٢ + کوڕ + ئانە/٣] ، (نتـ.) ئـەو بزنەیە کە کاتێ (ئاغا) کوڕی دەبۆ، دەبوایـە مسکێنەکانی گونـدەکەی سەروبزنی پێشکێش‌کەن .

بزنەکێوی ـ [بزن + ٣ـ ئە/٢ + کێو + ٣ـ ئی] ، (نتـ.) ١ـ گیـانداریکی گیـاخۆرە ، وەکو ئاسك دەچێ ، نۆکی شـاخەکانی خوارە ، لە جێگای سەخت دەژی و بە (ڕەوەز) و (زەرد) و ماهـان هەڵدەگەڕێ ، ڕەنگی زەردێکی کاڵە، تێسکی (مۆ)ی زۆر کورتـە بـەر پەنجە ناکەوێ لە چیاکانی کوردستان زۆرە و نێچیروان بۆ خاتری گۆشتی ڕاوی‌دەکـەن . ٢ـ (مـجـ.) ا) ئادەمیزادێکی بتـوانێ بە جێـگای سەخت هەڵگەڕێ ، شاخەوانی‌چاك . ب) کەسێکی زۆر لەسەر دیواران و شوێنی بەرز هەڵوەسـتێ . ★ (بکـ.) بزناکوڤی .

بزنەگەل ـ [بزن ـ ٣ ـ ئە/٢+ گەل] ، (نتـ.) ، (مکـ.) کۆمەڵـێ بزن پێکەوە . ڕانی بزن .

بزنەمەرەز ـ [بزن + ٣ـ ئە/٢ مەرەز] ، (نتـ.) چەشنێك بزنـە ، لەباتی (مۆ) مەرەزی بە لەشەوەیە.

بزواندن ـ (مصتـ. مـتـ.) تە : بزاوتـن . تێبـ : ئەمە دوەمـین مەصدەری متعدی‌یە .

بزواندنەوە ـ (مـصتـ. مـتـ.) جوڵاندنەوەی لەسەرەخـۆی شـتێ بێ ئەوەی لەو شوێنەی لێـیەتی بگوازرێتەوە . :: مەی‌بزوێنەوە با نەکەوێتەخـوار . □ « دەسـتم لێ‌مەدە و مەم‌بزوێنەوە .

بزۆز ـ (نفـا. ، صفـا.) ١ـ کەسێکی ئارام ناگرێ ، ئەوەی هەر دەجوڵێتەوە . ٢ـ (مجـ.) ، (صفا.) ئادەمیزادی هار و هاج.:: منداڵێکی بزۆزە ★ بزێـو/١ . (سـنـ.) بزۆك . تێبـ ـ ا) ئەم ووشەیە لـە ڕێشـەی (مصتـ. متـ.)ی بزوتـن

داتاشراوه . بەڵام منەوە داتاشرانی ئەم ووشەیە دوو ڕێی تێدەچێ . یەکەم لە ڕیشەی مەصدەری بزوتن (بزو) و ووشەی ئاوێستایی (ڤەز) کە یەکێك لە ماناکانی (جوڵان و بزوتن)ە داتاشرابێ کە مەصدەری (بزوتن)ی ئێستای زمانی کوردیش دەبێ هەر لەو ووشە ئاوێستاییە کەوتبێتەوە . دووەم — دیسان هەر ڕیشەی مەصدەری بزوتن (بزو) دەگەڵ ووشەی پەهلەوی (ئوج) بە مانای : هێز ، زۆر ، توانست تێکەڵاوبوبن و دەنگی (ج) بوبێتە (ز) ، لەوانەشە لە قوناغێکی پێش ئێستادا بوبێتە (ژ) .

بزۆك — [٢— ب/٢ + زا (زان، زایین) + ئۆك/١] ، (صفا.) ، (سن.) ١— حاڵی ئافرەتێکی سكوڕا زۆر . ٢— حاڵی هەرگیاندارێکی هەمو ساڵێ بەچکەی ببێ . // نەزۆك . قسر . تێب — بە پێی ئەو کەرتانەی کە ئەم ووشەیان لێ پێکهاتوە ، دەبێ ئەسڵی ووشەکە لە پێشدا (بزائوك) بوبێ و قوناغ بە قوناغ گۆڕانی بەسەرا هاتوە .

بزوت — [أ] ، (نا.) ، (مک.) بزە دارێکە خرابێتە ئاوورگ و تەندورەوە و هێندێکی سوتابێ و گڕی دامرکابێتەوە و هەندێ جێگای هێشتا ئاگری مابێ و بسوتێ و دوکەڵی لێ هەڵبستێ . ★ سەرەبزوت . سەلکەبزوت . تێب — من وا تێدەگەم ئەسڵی ئەم ووشەیە لە قوناغی پێش ئێستایدا (بسوت)بێ و لە [٢— ب/٢ + سوت (سوتان)] پێکهاتبێ و پاشان دەنگی (س) بوبێتە (ز) .

بزوتن — (مصد. لا.) ١— چونی کەسێك لە شوێنێکەوە بو شوێنێکی تر . :: ئەم هەمو تەق و توقە بو لە جێگای خۆشی نەبزوت . ٢— گوڕانی جێگای شتێك :: ئەو ڕادیوّیە لە جێی خوّی بزوتوە کێ دەستی لێداوە . ★ جوڵان . ٣— (مج.) دەستپێکردن :: گەرما بزوت . ڕاوەستە با سەرما ببزوێ دەیانبێنینەوە .

بزوتنەوە — (مصد. لا.) ١— جوڵانەوە بێ ئەوەی جێ گوڕکێی تێدابێ ، حەرەکەتکردنی شتێ هەر لە شوێنی خوّی . :: لق و پوپی دارەکان هەمو دەبزوتنەوە . لە دورەوە ڕەشاییەکمان دێت دەبزوتەوە . ٢— (تن.) حەرەکەی سیاسی :: بزوتنەوەی دژی ئیمپریالیزم. بزوتنەوەی کوردایەتی، بزوتنەوەی گەلی فەلەستین بزوتنەوەی ئازادیخوازانە .

بزۆك — [بزو(بزوتن) + ئوك (پب.)] ، (سن.) ، ١— (صفا.) تە : بزوز ٢— (ص.) حاڵی پیاوی کارلەدەستهاتو ، ئەوەی لە کاراندا بە دەست و بردبێ . ★ زرنگ . چالاك .

بزە — [أ] ، (نا.) پێکەنینی بێدەنگ ، زەردەخەنە . تێب — ئەم جوّرە پێکەنینە ، جاروبار بو گاڵتەپێکردن و گاڵتەپێهاتن بە کەسێ و بە کردەوەی ڕودەدا . □

« نرخی بزەیەك بارە لەسەر لێوانم »
« پارسەنگە دڵی گەرم و هەناسەی سەردم »
(خەیامی هەژار ـ ٢٣)

بزەلە ـ [بز ٤ + ئەلە/٢] ، (نت.) بەچکەی بەراز ★ (مک.) کودەلە . (جف.) چۆخەبازەلە .

بزێ ـ [٢ـ ب/٢ + زێ (زان ، زایین)] ، (صفا.)، (مک.) مانگایەکی کەوتبێتە چوارساڵییەوە .

بزێو ـ (صفا : لەبزاوتن) ١ـ ئەوکەسەی زۆر دەجوڵێ و نـارەحەتێ بۆ دەوروبەری خـۆی سازدەکا . ★ بزۆز . بزۆك /١ . ٢ـ (پب.) بە دوای ناوێکەوە دەلکێ و (صفا.) دروستدەکا.:: سەربزێو، بنبزێو ، دەستبزێو .

بژ ـ [ستە : بەریشە . ، پە : بوش ، بۆش] ، (نا.) ، (مک.) ١ـ یـاڵی ئەسپ و مـاین و ... ★ (بک.) بژێ . ٢ـ (سیە.) لاسکە بارێکەکانی گوڵی گەنم و جـۆ و گیـاوگژی تری وەکو ئـەوان ، کە وەکو دڕۆ تیژ و ڕەقن ★ (سنـ.) ، (سیە .) بژ/١ . (مک.) داسۆ . هس : (بک.) بز و پز . ژابا ئـەم دوانەی بە مـانای (درەوشـــە) هێناوەتەوە (تە : ژابا ٤٩ و ٧٨). ٣ـ (صـ.) حاڵی هەر شتێکی (گیا، تۆك ...) کە سەرێکی بە بنجـی خۆیەوە بەندبێ و سەرەکانی دیکەی بەولاولای خۆیدا بڵاوبوبێتـەوە :: تۆکی سەری ئەم منداڵە بژبۆتەوە . ★ پژ ، پەرش ، پژ/٢ ، هـس : فش .

بـژار ـ (نا.) ١ـ کـاری خاوێنکردنـەوەی کشتـوکاڵ و شێناوەرد ، لە گیا و گوڵی بە زیان . ٢ـ (سنـ.) ئەنجـامی خۆدۆزێنـی ئینسان و مرێشك و پەلـەوەری دیکە . ٣ـ (مجـ.) ، (مک.) گیـا و گوڵی زیاندار کە لە ناو شێناوەردا ڕوابێ :: ئەم باخچەیە بژاری زۆربوە ★ (سنـ.) بژارە/٢ . هس (جنـ.) بژەر : ئەوەی بێژنگ دایئەدا .

بژاردن ـ (مصـ. متـ.) ١ـ تۆڵەکردنـەوەی زەرەر و زیـانێکی لە کەسێ کەوتبێ . (عا.) تعویض :: ئەسپەکەی شامراد لە ژێر کوێخا تۆفیقدا سەکەتبۆ . بۆی بژارد . ٢ـ خاوێنکردنەوەی دانەوێلە لـەو شتانەی هاوجسنی خـۆی نین :: برنجەکە بېژێرە. ساوار بە بژاردن پانابێتەوە دەبێ بەردەشـۆرکرێ . هس : (فر.) بۆجارێ = لـە بێژینگدانی دەغڵ و دانەوێڵە . ٣ـ (مجـ.) ئەژمـارتن لە هـەندێ بنلەهجەی موکریانێدا . ★ (بک.) بژارتن . پێبژاردن ـ (مصـ. متـ.) تۆڵەی زەرەر و زیـانی خۆ لـەو کەسەی زەرەرەکەی داوە ئەستاندن :: نەرێمان تەڵمەکەی فەرهـادی وونکردبۆ پێیبژارد .

هەڵبـژاردن ـ [(پیبـفـ.) + بـژاردن] ، (مـصـ. مـتـ.) ١ـ جوداکردنەوەی هەندێ شت لـە ناو کۆمەڵێ هاوجسنی خۆی . (عـا.) انتقاء . :: خـۆت کێلۆیـەك ترێی چاکم بۆ هەڵـبژێرە . ٢ـ (تـتـ.) دیاریکردنی نوێنەری کۆمەڵێ خەڵك

بۆ کۆڕ و ئەنجومەنان :: هەڵبژاردنی
نوێنەر بۆ پەڕلەمان مافی میللەتە .
(عا.) انتخاب .
بژاردنــەوە ــ (مصــد. لا.) ،
(سنـ.) گێڕانـەوەی خـەو (تە :
مردۆخ ، ب١ ، ل ــ ١٦٧) .
بژاردە ــ (نمف : لەبژاردن) ،
(محر.) ، (مک.) تە : ئەژماردە ::
نەچێ هــەروا بێـدەیە دەسـتێ ،
بژاردە تەسلیمی کە . **هەڵبژاردە** ــ
١ــ شتێ کە لە نـــاو کۆمـــەڵێ
هاوجسنی خۆی جیاکرابێتــەوە .
٢ــ کەسێکی کە بۆ کار و مەبەستێ
ئینتیخاب‌کرابێ . □ « بەڵام ئـەی
هەڵبژاردەی خۆم + ئەم ڕێکایـەم
گرتوە و ئەگرم » ، (دلێر ، ئاگر ،
ل ــ ٧٢) .
بژارکردن ــ (مصد. متـ.) ١ــ
هەڵکێشانی گیای هەرزە و بە زیان
لە باخچـــە و کشتـــوکاڵ . ٢ــ
خاوێن‌کردنەوەی هــەموشتێ لـەو
شتانەی هاوجسنی خۆی نین. (عا.)
تطهیر ، تنقیح .
بژارە ــ [بژار/٢ + ٥ــ ئە/١]
١ــ (نمـــصـ.) ، (مـــــک.)
لێك‌جوداکردنەوەی ڕایەڵ و پـۆی
تێکاڵاو یا پاش‌وپێش‌کەوتەی (کر).
٢ــ (نمصـ.) ، (سنـ.) وەرگێڕان لە
زمانێکەوە بۆ زمانێك . تەرجـەمە
(تە : مردۆخ ، ب١ ، ل ــ ١٦٧)
تێبـ ــ مردۆخ بەرانبەر بەم ووشەیە
چەند ووشەیەکی فارسیێ : (پەچۆ،
نۆرەند ، دەستێ دازە ، پایخوان و
هەم‌ســـیراز)ی نۆوســـێوە ، لە
« بورهانی قاتیع »دا هەمو ئەوانـە
بە مانای (وەرگێڕان لە زمانێکەوە
بۆ زمـــانێك) نـــۆسراون ، بــەڵام
« معین » یەکێکیشیانی نەنۆسیوە .
ئەوەی سەرنجی ڕاکێشام ووشەی
(پەچۆ)ە کە لە لەهجەی باکوریدا
(پاچفە)* هەیە بە مانای تەرجەمە .
٣ــ (نا.) ، (سنـ.) تە : بژار/١و٢.
٤ــ (نا.) ، (سنـ.) **تۆڵەی** زەرەر و
زیان کە بۆ کەســێ دەکرێتــەوە ،
ئەنجامی کاری بژاردن/١ .
بژاڵ ــ [بژ + ٣ــ ئاڵ] ،(نتـ.)،
(سنـ.) ١ــ ئیشکەڵی دار و درەخت.
٢ــ پۆش و پەڵاش کە پاش دارەڕای
خانۆ دەخرێتە سەربان و لە پاشان
گلەبان دەکرێ و سواغ‌دەدرێ . ★
هەژگ ، [illegible] ، هەژگەڵ .
بژانگ ــ (نا.) ، (سیهـ. ، سنـ.)
تە : برژانگ .
بژوێن ــ [؟] ، (صتـ.) ، (مک.)
١ــ گیای زەمـــەند و چـــڕ . ٢ــ
لەوەڕگەیێکی گیـای زۆربـێ . ::
لەوەڕەکەی بژوێنــە . ★ (بک.)
بژۆن . (تە : ژابا ــ ٥١) . هس :
(با.) بژۆن = خاوێن ، پاك. وهس:
(مک.) دژوێن = چڵکن ، پیس .
بژۆڵ ــ (نا.) تە : برژانگ .
بژیشك ــ [ب/٢ + ژێ (ژێن)
+ شك (چک.)] ، (بک.) دوکتۆر ،
حەکیم ئەو کەســەی نەخۆشـــان
چاك‌دەکاتەوە . تێبـ ــ بەلای منــەوە
ئەم ووشەیــان لە (پزیشـــــك)
کوردیێترە .
بژیــوی ــ (٢ــ ب/٢ + ژێ
(ژێن + ٣ــ ئێ)] ، (نتـ.) ، (مک.)
هەرچی بۆ ژیان پێویســـت بێ ،

هەرچی پێوەندی بە ژیانەوە هەبێ :
★ (سنـ.) ژێوار .

بست ــ [ستـ : ڤیتاستی] ، (نا.) ، (مک.) ئەندازەیێکە بۆ پێوانی درێژی شت (واحد طول) کە بە شێوەیەکی نێونجی ٢٢ سانتیمتر دەبێ و لەسەری قامکە گەورەی دەستی ئادەمیزادڕا دەستپێدەکا و دەگاتە دوایی پەنجەتوتە و پەنجەکانی دیکەی دەست. لێك‌بڵاودەکرێنەوە و تێردەکرێن . ★ بۆست . (سنـ.) بنگیس ، (هو.) بنگۆس . (بک.) بهۆست ، بۆست (جنـ.) بگس .

بستۆ ــ [بست + ٢ــ ئۆ] ، (نتـ.) ١ــ تەپۆلکەیەکی بەرزایی و درێژایی کەم‌بێ . ٢ــ کلکەی شاخ کە هێندەی نامێنێ دەگەڵ دەشتایی تێکەڵ‌بێتەوە ★ یاڵ .

١ــ بستە ــ [بست + ٥ــئە/١]، (نتـ.) ، (مک.) ١ــ شیشێکی ئاسنی درێژ و پانە ، لە بەرداشی بنەوە دێتە دەر و دەچێتە ناو (تەوەرە)وە و بەرداشی سەرەوە دەسوڕێنێتەوە. ★ (سیهـ.) بلۆسك . بلسك ، بلۆسك . ٢ــ پارچە ئاسنێکی پانە (٤٠رە سانتیمتر) و درێژایی بە پێی پێویست ، بەسەر ئاووركو و تەندورا ڕایەڵ‌دەکرێ و مەنجەڵ و دێزە و ئەو جۆرە شتانەی دەخرێتە سەر . ٣ــ ئەنجامی کاری بستەلێدان . هس : « بستە ، بستەك »ی باکوری (تم : ژابا ــ ٥١) و « بلۆسك »ی فارسی (تم : معین ، فەرهەنگ ، ب١ ، ل ــ ٥٦٧) بە مانای شێشی گۆشت‌برژاندن .

٢ــ بستە ــ (محر : یۆنانی = پێستاکیۆن] . (نا.) ، (مک.) بەری دارێکەو دەخورێ ، وەکو بادام و.. وایە ، لە هەندێ شوێنی کوردستان دەچێندرێ و لە داری قەزوان موتوربەی دەکەن . ★ (کئێر.) پستە . (کمر.) فستق .

٣ــ بستە ــ [أ] ، (صـ.) حاڵی کەسێکی باکی بە هیچ نەبێ ، :: بڕۆ لە ئێمەوە بستە بە چدەکەی بکە ★ بەرەڵلا ، ئازاد ، سەربەست .

بستەلێدان ــ [بستە ؟ + لێدان] ، (مصد. لا.) بە دوو پەنجەی دۆشاومژە (قامکی شادە)ی هەردوو دەستان ، یا بە قامکەگەورە و دۆشاومژەی دەستێك ، لەسەر هەوای مۆسیقا و هەڵپەڕکێ دەنگ‌دەرخستن . ★ (مک.) چەقەنەلێدان . (سنـ.) پل‌تەقاندن .

بسك ــ (نا.) ، (مک.) تمـ : ئەگرێجە . تێبـ ــ ژابا ئەم وشەیەی بە مانای (مۆی‌لول) و هەروەها بە مانای (کلك) هێناوە (تم : ژابا ــ ٥١) و دوکتۆر (معین)یش لە باسی ووشەی بۆسۆك)دا (تم : فەرهەنگ ، ج١ ، ل ٥٣٥) ، ووشەی (بسك)ی کوردی وەکو شایەد هێناوە و دەڵێ مانای(مۆی لول)ە و (بشك)یشی بە کلك مانا لێداوەتەوە .

بسکە ــ [بزە + کە] ، (نتـ.) نیشانەی دڵخۆشی و بە دەماغی و سەرکەوتن کە لە دەم‌وچاوی ئادەمیزادا دەردەکەوێ ●

هەربسکەی سمێڵی‌دەهات ــ (کن.) کەیفی خۆش‌بۆ ، دەماخی سازبۆ . ★ تۆکە .

بسکەبسك ــ (نت.) دڵخۆشیی و بەدەماغیی ، نیشانەی کەیف‌خۆشیی.

بخورد ــ [عا. محر.] ، (نا.) تە : بخۆر .

بخۆر ــ [عا. ممر.] ، (نا.) تە : بخۆر .

بف ــ (ند.) ووشەیەکە ، منداڵی ساوای زمان نەپشکوتۆی پێ لـە شتێك دەترسێنـدرێ تا دەستی لێ‌نەدا .

بفە ــ [بف + ٥ــ ئە/١] ، (ند.) ١ــ ووشەیەکە منـاڵی سـاوای زمان‌پشکوتۆ دەیڵێ و گەورەی پـێ لە ژان و ئێشی جێگایەکی لەشی ئاگاداردەکا . ٢ــ گەورە بە منـداڵی دەڵێن بۆ مەنع‌کردنی لـە کارێك . ٣ــ (مج.) گەورەش جاروبارە هەر بە مانای مەترسیی بەکاری‌دێنن .

بکـوژ ــ [٢ــ ب/٢ + کـوژ (کوشتن)] ، (صفا.) ١ــ کەسێکی خەڵك بکوژێ . ٢ــ تابخێکی چـاك ڕاوبکا . ٣ــ (مج.) بەدەستەڵات ، دەست‌ڕۆیبو . □ «بکوژ و ببڕ هەر خۆیەتی» .

بگار ــ [أ] ، (نا.) ، (سن.) تە : بوار . تێبـ ــ بە لای منەوە ئـەم ووشەیە شێوەیەکی کۆنتری (بوار)ە.

بگاردن ــ (مصت. مت.) ، (سن.) تە : بواردن ، ڕابواردن ، هەڵبواردن ★ (سن.) بگیرانن .

بگارە ــ [بگار + ٥ــ ئە/١] ، (نت.) ، (سن.) تە : بوارە . تێبـ/

بگارە (تێبـ.) و هس : (بیارە) کە وا تێدەگەم شێوەی تازەتری (بوارە) بێت .

بگربگر ــ (نت.) ، (مک.) تە : بگرەوبەردە .

بگردگ ــ (نمف.) ، (سن.) تە : ڕابوردو ، تێپەڕیو .

بگردن ــ (مصت. لا.) ، (سن .) تە : بوردن .

بگرە ــ [٢ــ ب/١ + گر (گرتن) + ئە (ز.)] ، (شر.) وای دابنێ ، وا بزانە ، فەرزکە .

بگرەوبەردە ــ (نت.) هەراوهۆریا، هەراوبگر ، پیشێویی ★ بگربگر .

بگێـڕ ــ [٢ــ ب/٢ + گێـڕ (گێڕان)] ، (نفا. ، صفا.) ، (مک.) ئەو کەسەی نمەد دروسـت‌دەکا . ★ (سیـه.) کـارگەچیی ، (مک.) نمەدماڵ . (سن.) نەووگماڵ .

بگێڕی ــ (حمص.) کارێـکی نمەدماڵ دەیکا . کارگەچێتی .

بگێربگێر ــ [فر.] [٢ــ ب/٢ + گێر (گێران)] ، (نت.) ، (کئیر.)، گرتنی خەڵك بە ژمارەی زۆر بۆ هەر مەبەستێکی بێ .

بلا ــ (سیفەی ئەمرە) ، (سن.) تە : بلاّ .

بلانە ــ (سیفەی ئەمـرە) ، (سن.) ، تە : بلاّ .

□« بلانە بەندەی خوا » .

١ــ بلاو ــ [أ] ، (نا.) ، (سن.) دانە لغاو . (تە : مردۆخ ، ب١ ، ل ــ ١٧٨) .

٢ــ بـلاو ــ [٢ــ ب/٢ + لاو (لاواندنەوە)] ، (صفا.) ، (سن.)

ئەو کەسەیە مردۆ دەلاوێنێتەوە و پێیهەلدەلێ (تە : مردۆخ ، ب١ ، ل ـ ١٧٨) .

بلبل ـ (نـا.) ، (کـعر.) تە : بولبول .

بلچ ـ [؟] ، (نا.) ، (هو. ، سنـ.)، بەری دارێـکە لە لێرەوارەکـانی کوردستان زۆرە ، دارەکـەی زۆر گەورە نیە و توێژی دڕاویە ، گوڵی سپی و بۆنخۆش دەکا . بەرەکـەی دەخورێ هێندێك مزرە ، سـۆر و زەردی هەیە ، پایێزان پێـدەگا . ★ (کعر.) گوێیژ ، (مکـ.) گێوژ .

بلچەزەردە ـ [بلچ + ٣ـ ئە/٢ + زەرد + ٥ـ ئە/١] ، (نـتـ.) (سنـ.) گێوژی زەرد .

بلچەسوورە ـ [بلچ + ٣ـ ئە/٢ + سوور + ٥ـ ئە/١] ، (نتـ.) ، (سنـ.) گوێژی سوور .

بللور ـ (نا.) ، (مکـ.) تە : بلور.

١ـ بلوێر ـ [٢ـ ب/٢ + لوێر (لوراندن)] ، (نتـ.) ئامرازێـکی مۆسیقای کوردیـیـە ، لە قامیـش دروسـتدەکرێ ، حـەوت کونی تێدایە ـ بە ئەندازەی حەوت پێتی ـ نۆتەی مۆسیقای کە تازە دۆزراونەوە (دۆ ، رێ ، می ، فا ، سۆل ، لا ، سـی) ـ و هەمـوو هـەوایـەکی پێ لێدەدرێ .★ (بکـ.) بلۆر، بلۆل. (سنـ.) بلور ، لولە (تە : مردۆخ ، ب١ ، ل ـ ٣١١ و ب٢، ل ـ ٦٠٠). (جنـ.) بێك .

٢ـ بلـوێر ـ (نـا.) ، (مـکـ.) لولەیێکی دارە ، بستـێك درێـژ دەبێ و سەرێکی توێژی لە لاسکەکەی دێتە پێشەوە . لە بالێفەی بێشکەی منداڵ ـ هەلدەکێشرێ ، تا کاتـێ منداڵەکە مێزدەکا بە (بلوێـــر)دا بچێتە ناو (ئاوەخانە)کە بە ژێـر لانکەکەوە دەبەستن . بە پێی شکڵی ئەو بەشەی کە لە لاسکەکەی دێتە پێشـەوە دەبێتە کوڕانە و کچانـە .

تێبـ ـ من وا دەزانم کە (١ـ بلوێر) و (٢ـ بلوێر) یەك ووشەن و دوەم لەبەر نیمچە ● وێکچوێکی شکڵی لە یەکەمیان خوازراوەتەوە و من بە ئانقەست کردومنە دو (واحید)ی سەربەخۆ . (کک.) ★ بلوێن .

بلوێربەزێـن ـ [٢ـ بلوێـر + بەزێن (بەزاندن)] ، (صتـ.) ، (مکـ.) ١ـ حاڵی منداڵێکی کە لە بێشکەدا زۆر دەجوڵێتەوە و خۆی لە (بلوێر) رزگار دەکا و (مێز)ەکەی دەکاتـە بن خـۆی . ٢ـ (مجـ.) پیـاوی چەقاوسو . ئادەمێزادی پەتپسێن و بێ چاو و ڕۆ.★ (سنـ.) بلەربەزێن.

بلوێرپێچ ـ [٢ـ بلوێر + پێچ (پێچان)] ، (نتـ.) ، (مکـ.) پارچە (پەڕۆ)یەکە لە لێواری (بلوێر)ی دەپێچن تا ناوگەلی منداڵ ئـازار نەدات .

بلوێرژەن ـ [١ـ بلوێر + ژەن (ژەندن)] ، (نتـ.) کەسێکی بلوێر لێدەدا ، کەسێکی بزانێ هـەوای جیاجیای مۆسیقـا بـەم ئـامرازە لێبدات .

بلوێرلێدان ـ (مصـتـ. مـتـ.) دەرهێنانی دەنگ لە (١ـ بلوێر) بە هەوای مۆسیقا . ئەم کارە بە (فو) پێـــداکردن و پەنجەبـــزاوتن و

گواستنەوە، لەسەر حەوت کونەکانی (١ـ بلوێر) جێبەجێدەبێت . ●

بلوێربۆگالیێدان ـ (کذ.) قسەکردن بۆ کەسێ کە هێچی تێنەگا .

بلوێن ـ (نا.) ، (کک.) تە : ٢ـ بلوێر .

بلۆق ـ [؟] ، (نا.) ، (مک.) هەڵتۆقینی شوێنێکی لەشی گیاندارە (ئادەمیزاد و ...) کە لە ئەنجامی سوتان یا لەبەر زێ زۆیشتنی زۆر، پەیدادەبێ و زنچکاوێکی زەردباوی زۆنی تێداکۆدەبێتەوە . ★ تلۆق . (سنـ.) گۆزاوڵە .

بلۆك ـ [فرەنسێ] ، (نا.) ١ـ کۆمەڵێ دەوڵەت کە لە یەکێتیەکدا کۆبۆبنەوە و یەك رێبازی سیاسیان هەبێ :: بلۆکی رۆژاوا ، بلۆکی رۆژهەلات ، بلۆکی کۆمەنوێلس ٢ـ (کعر.) خشتی چیمەنتۆ .

بلۆر ـ [مجر : یۆنانی : بێریللۆسی] ، (نا.) ١ـ ماددەیەکی تەبیعییە ، وەکو شوشە زۆنە و شتی لەپشتەوەڕا دیار دەبێ ، لە کان دەرێدێنن و دەیتاشن و شتی جۆر بە جۆری لێدروستدەکەن . ٢ ـ ماددەیەکی دەستکردە ، لاساکردنەوەی ماددەتە تەبیعییەکەیە و هەر ئەو کەڵکەی هەیە ، کە لە تەبیعییەکە وەردەگیرێ . ★ (مک.) بللور . کرێستاڵ . ٣ـ (کعر.) بۆڕی شوشە کە بەسەر لامپای نەوتیدا دەکرێ و گڕی چراکەی لەناودا دیارە . ★ (کئیر.) شوشەلامپا ، شوشەچرا .

١ـ بلۆری ـ [بلۆر /١ و ٢ + ٣ـ ئی] ، (صت.) ١ـ هەر شتێکی لە بلۆر دروستکرابێ :: کاسەی بلۆری . ٢ـ هەر شتێکی وەکو بلۆر ، ورشەدار و زۆن و بێگەرد وابێ .

٢ـ بلۆری ـ [؟] ، (نا.) ، (کعر.) قوماشێکی سپیە لە لۆکە دروستدەکرێ و لە کوردستان بۆ کراس و دەرپێ و بەرگە لێفە و کفنی مردو و ... بەکاردێت . ★ (کئیر.) مەڕمەڕشا ، هومایێ ، هومایيل .

بلۆسك ـ (نا.) ، (سیە.) تە : ١ـ بستە/١ .

بلۆك ـ [؟] ، (نا.) ، ١ـ (کئیر) ، کۆمەڵە دێیەك لە مەڵبەندێکا ٢ ـ (کعر.) کۆمەڵە خەڵك ، واحیدێك بوە لە سوپای عوسمانیدا . .

بلەوەز ـ (صـ.) ، (مکـ.) ١ـ کەسێکی زوڵم لە خەڵکیبکا ٢ـ ئەوەی کاران هەر بە قسەی خۆی دەکا و گوێ ناداتە ڕا و تەکبیری کەس . ★ دیکتاتۆر . مستبد . ملهوڕ . تێبـ ـ أ) بە لای منەوە ئەسڵی ئەم ووشەیە (بو الهوس)ی عارەبییە و خۆی و ماناکەشی جەڕێندراوە . ب) لەو قامۆسانەی لەبەر دەستمبون ، تەنیا خوالێخۆشبو ، مامۆستا گیو ، ئەم ووشەیەی نوسیوە و بە (کسلان)ی ماناڵیداوەتەوە . (تە : مهاباد ـ ٩٧) .

بلێت ـ (نا.) ، (کعر.) تە : بلێت . تێبـ ـ ئەم ووشەیە لە

ڕێگای زمانی ئینگلیسیڕا هـاتۆتە کوردستانی عیراق و پەڕیوەتە نـاو زمانی کوردیی .

بلیمەت ـ (نا. ، صـ.) ١ـ (سیھ. ، کمر.) پیاوی زۆر بەکار و لێهـاتوو ، ئادەمـیزادی کـارزان و زۆرزان . (عا.) نابغه ، داهیه . ٢ـ منداڵێکی لەچـاو تەمـەنی تێگەیشتن و فامینی زۆربێ . ★ (مک.) سۆدرە ، سەرەسۆدرە (بۆتەنیا بۆ کچۆڵان) . ٣ـ (سنـ.) هـەر شتێکی سەیر و عاجبـاتێ (تە : مردۆخ ، ب١ ، ل ـ ١٨١) . تێبـ ـ من وا تێدەگەم کە ئەسڵی ئـەم ووشەیە (بو الهمة)ی عەرەبییـە و بە ماناکەیەوە جەڕاوە .

بڵ ـ (صـ.) ١ـ حاڵی کاڵەك و شەمامە و هەنار و پرتەقاڵ و ... کە زۆر گەیبن و لە دار و بـڕکە کرابنەوە و لەناوەوە کەمیان کردبێ و توێکلەکەیان پزنەکەنـەوە و کاتـێ ڕێك بـگوشرێن . لە لەلایـەکەوە بقوپێن و کەمکەمە لە خـۆیانەوە وەکو خۆیان لێبێتەوە . ٢ـ حاڵی مەمکی ئافرەت کە تورتێ و شەقی خۆی لە دەست دابێ . :: ئـەم کاڵەکە هێنـدە بڵ بوە کەڵـکی خواردنی پێوەنەماوە.مەمکی ئەو کچە ئەوەندە دەستکاریێ کراوە بڵبوە .

بلا ـ [= بهێڵە ، بێڵە . سیغەی موخـاتەبی ئەمرە لـە مەصـدەری (هێلان)] ، (سیھ . ، سنـ.) تە : ٢ـ با.★ (بک.) بلا، بلانێ. (مک.) بەلا ، (سنـ.) بلا ، بلانە ، بلانـە ، بێلا ، بێلانە .

بلامك ـ (نتـ.) ، (مک.) تـە : بزمۆك . تێبـ ـ لە نێوان دەنـگی (م) و (ك)دا بزۆینە کوردیێ هەیـە و دەبێ (بلاّم ، ك) تلفظ بکرێ. هس: دەمامك .

بلانە ـ (سنـ.) ، تە : بلا .

بلاو ـ [أ] ، (حمصـ.) حـالی کۆمەڵێ شـت یا گیانـدار کە لـە شوێنێك بن بـەلام بە تەنیشـت یەکەوە نەبن ، لێكدووربن . // کۆ، پڕ ، چڕ

□ « زولـفت بە قـەدت داکە پەرێشان و بلاوە »
« ئیمڕۆ لە منی شیفتە ئالـۆز و بە داوە »
(مکب ، نالی ، ل ـ ٥٣٢)

★ (بک.) بەلاف .

بلاوبوونەوە ـ (مصتـ. لا.) ١ـ لێكدوركەوتنـەوە :: شوانـەکە نوستبوو مەڕەکانیش لەو دەشـتە بلاوبوونەوە . قەرەچی بە هەمـوو دنیادا بلاوبونەوە . ٢ـ تەشەنەکردن (قسە ، دەنگوباس ، نەخۆشی و درم و پەتا .) :: دەنگی شـکانی ئیسرائیل لە شەڕا دەگەڵ عەرەبان بە هەموو دنیـادا بلاوبۆتـەوە . ئەنفلوانزایەکی گران بلاوبۆتـەوە . ناوبەناو کۆلێرا لە هەندێ شـوێن بلاودەبێتەوە . ٣ـ (تتـ.) دەرچوونی ڕۆژنامە ، کتێب ، بەیاننامە و ...و گەیشتنەدەستی خەڵك .

بلاوکراوە ـ (نمـفـ.) ، (تـتـ.) نشریات ، منشورات . تێبـ ـ ئـەم ووشەیە تەنیا لە کاروباری سیاسی و چاپکردنی کتێب و ڕۆژنامە و ...

بەکاردێت ، و دەبێ لە مەصدەری تێکەڵی (بلاوکردنەوە) داتاشرابێ ، بۆیە دەبێ ئەسڵەکەی (بڵاوکراوەوە) بێ و لەبەر ئەوەی بەم شکڵە لـە سەر زمان زۆر قورسە ، هەر زۆر زۆ بە چەند ساڵێك خۆی کـورت بۆتەوە و پیاو وا دەزانـێ کە لـە مەصدەری (بڵاوکردن) داتاشراوە.

بڵاوکردن ــ (مصتـ. متـ.) لێکدوورخستنەوە ، لێکجیاکردنەوە :: شانە تۆکی سەر لێکبڵاودەکا .

بڵاوکردنەوە ــ (مصت. مت.) ١ــ بەشینەوەی شتێ بەسەر خەڵکا :: پارەیەکی زۆری بە ناو مەنگوڕاندا بڵاوکردۆتەوە ڕۆنی لێ سەلەم کردۆن. ٢ــ (تت.) دابەش کردنی ڕۆژنامە و بەیاننامە ... :: لەوەتێ دەولەتی عێراق دامـەزراوە، گەلێ کتێب و ڕۆژنامەی کوردێ بڵاوکراوەتەوە . ڕادیۆ دەنگ و باسان بڵاودەکاتەوە. (عا.) ، نشر ، اذاعة .

بڵاوە ــ [بڵاو + ٥ــ ئە/٢] ، (نت.) لێکدوورێ ، جودابێ .

بڵاوەپێکردن ــ [بڵاوە + پێ (بە + ی) + کردن] ، (مصت. مت.) بـەزۆر کۆمەڵێ خەڵك لێکتر یا لە شوێنێ دوورخستنـەوە . :: پۆلیـس خۆپیشـاندانەکەی بڵاوەپێـکرد ، لەشکرەکەیان بڵاوەپێکرد .

بـڵاوەکردن ــ (مصـت. لا.) بەولاولادا ڕۆیشتنی کۆمەڵێ خەڵك کە لە شوێنێکا کۆبۆبنەوە :: کابرا قسەکانی هێنـدە بێ ڕێ وجێ بـوون خەڵکەکە زۆ بڵاوەیـانکرد . ★ بڵاوەلێکردن .

بڵاوەلێکردن ــ (مصت. لا.) تە : بڵاوەکردن .

بڵح ــ [أ] ، (صـ.) ١ــ (مـک.) حاڵی کەسێکی کردەوەی سەیربێ ، ئەمدا و ئەتواران دەرێنێ ، بە فێز و ئیفادە بڕوا ، هەر لە خۆیەوە بداتە قاقای پێکەنین . :: کچێ بڵحێ ئەو ترترێقەترێقەت لە چیە ؟ ٢ــ (سنـ.) حاڵی ئەو کەسەی درەنگ تێدەگا .

بڵحانە ــ [بڵـح + ئانـە/١] ، (بنت.) بە شێوەی بڵح ، وەکـو بڵح ، بە بڵحێ . :: وەها بڵحانە بە ڕێدا دەڕوا پیاو بێزی هەڵدەستێ .

بڵحێتێ ــ [بڵح + ئێتـێ] ، (حمصـ.) ئەنجامی کردەوە و ئاکاری کەسێکی بڵح :: ئاخر بڵحێتێش ــ ئەندازەی هەیە ! . ★ بڵحێ .

بڵحێ ــ [بڵـح + ٢ــ ئـێ] ، (حمصـ.) تە : بڵحێتێ .

بڵسك ــ [أ] ، (نا.) ، (سیە.) تە : ١ــ بستە/١ .

بڵق ــ [ند.] (نـا.) ، (مک. ، سیە.) پۆرگی پچکۆلەیە : ١ــ بـە زەبری قورسایێ تنۆکی باران لەسەر ڕۆی ئاوی چۆم و حەوز ، یـا هەر ئاوێکی لە شوێنێکا کۆبۆبێتـەوە ، سازدەبێت . ٢ــ لە ئەنجامی کوڵینی ئاو یا هەر تراوێکی دیکە ، بە زەبری هاتنەدەری هەوایـەکی لە نـاو تراوەکەدایە بەدێ دێت.★ (سنـ.) بلقاو .

بلقاو ــ (نتـ.) ، (سـنـ.) تە : بڵق .

بلـۆدان ــ (مصـت. لا.) وەکوڵ هاتنی ئـاو یا هـەر تراو و

چێشتیکی شل به جۆرێ له هەمـوو لایەکەوە (بلّق)ی لەسەر پەیدابێ. :: کچێ خێراکە ئەو مەنجەڵە داگرە، هەروا بلّقان‌دەدا .

بلّقه ــ [بلّق + ٥ــ ئه/١] ، (نت.) دەنگێ کە لە بلّقدانی ئاو یـا هەر شتێکی‌تر دەبێستریّ .

بلّقەبلّق ــ (نت.) ١ــ دەنگێ کە لە ئەنجامی چوونەخواری ئاو بە خوڕ، بە لوولەیەکی تەنگـدا و هـەوالێ دەرخستنی پەیدادەبێ . ٢ــ دەنگێ کە کـاتی پڕکردن یا بەتاڵ‌کردنـی گۆزەیەکی زارتەنگ دەبێـستریّ . ٣ــ دەنگێ کە کاتێ ئینسانێك خەریکە لە ئاوا دەخنکێ (ئـاو دەچێتـە دەروونییەوە و هەوای لێ‌وەدەردەنێ) دەگاتە گوێ .

بلّقەدمره ــ [؟] ، (نت.) جـۆرە مارمێلکەیەکە . تێب ــ خوالێخۆش‌بوو مامۆسـتـا گیو بــه گیاندارێـکی ژەهرداری دەزانێ (تم : مەهاباد ، ل ــ ٩٨) .

بلّمەبلّم ــ (ند.) ، (نت.) قسـەی لەخۆوە کە ئەوانەی گوێیان لێیـە تێی‌نەگەن ، لەبـەر ئـەوەی کـە دەنگەکان بە چاکێ لە (خانی دەنگ) نایەنەدەر .

بلن ــ (ص.) ، (سـن.) تم : بلّند . تـێب ــ دەنـگی (ن) لـەم وشـەیـه و لقوپۆپـەکانی‌دا تۆزێ دەگیرێن .

بلّنایی ــ (حمص.) ، (سن.) تم : بلّندایی .

بلّند ــ [په : بولەند] ، (ص.) ١ــ حالّی شتێکی کە لە شـوێنی خۆیەوە قیت‌بوبێتەوە و هێندێـك لە (فضا)ی بـەرەژوور خـۆی داگیرکردبێ . :: ئەم خانووبەرەیـە پازدە گەز بلّندە ، شاخی (تەرەغە) لە کوردستانی ئێرانە و زۆر بلّندە . ★ (بک.) بلند . (جن.) بولنگ . (مک.) بلّیند . (کمر. ، بک.) بەرز. ٢ــ حالّی شتێکی کە لـە زەوی‌ڕا بەرەو ئاسمان چووبێ و تا ئەندازەیەك لە زەوی دوورکەوتبێتەوە . :: ئـەم فڕۆکەیە هێندە بلّنـدە بە قـەد لەگلّەگێکێ دیارە . ٣ــ حالّی (مانگ) و (ڕۆژ) کە لە ئاسۆی ڕۆژهـەڵات دووردەکەونـەوە . :: مانـگی یەکشەوە وا بلّند نابێ . تا ڕۆژ بە قەد ملە ووشترێـك بلّند نەبـێ ، نابێ نوێژی جێژن بکرێ .

بلّندایی ــ [بلّند + ئایی/١] ، (نت.) ، (سیم.) ١ــ ئەنـدازەی بەرزی شتێك بە باری قیتـی‌دا ، لە زەوی‌ڕا تا دوایی‌شتەکە . (عا.) ارتفاع . :: چیای هەڵگورد ڕەنگە بلّندایی سێ هەزار میتر بێ . ٢ــ جێگا و شـوێنی بـەرز . :: لـە بلّندایی ٥ میتر کەوتە خـوارەوە و هیچیشی لێ‌نەهات . تێب ــ مانـای ئەم ووشەیە مەحدوودە و نیسبی ، بـەڵام ئـی (بلّند) موتـلەق و نامەحدود . ★ (کمر.) بلّنـدی ~~بلّیند (بل + ئیند) بل = بەرز = لەپاش پەیدابوونی دەنگی (لام) لـە زمانی کوردیدا (ئاوێستایی) + ئیند ؟~~ بەرزایی . (سن.) بلّنایی. (مک.) بلّیندایی ، بلّیندی ، (بک.) بلندایی . (جن.) بولەنی .

بلندبوون ـ (مصـ. لا.) ١ـ دوورکەوتنەوەی (زۆر) و (مانـگ) لە ئاسۆی خۆرهەلاتەوە . :: مانگ زۆر بلندە . ٢ـ ڕاستبوونـەوەی کەسێکی دانیشتو لە جێی خۆی بۆ ڕێزگرتنی کەسێ یا هەر مەبەستێکی دیکە . :: هەر هاتەژوورێ خەلکەکە یەکپێ لەبـەری بلندبـوون . ★ لەبەهەستان . لەبەرهەلسان.

لێبلندبوون ـ (مصد. مت.) ، (کن.) توڕەبوون لە کەسێ و لـە شوێنی دانیشتنی خـۆ کەوتنـە جموجۆل و هەڕەشە و قسـە بـە توندکردن . ★ لێدەرپەڕین ، لێدەرهەلبون ، لێڕاستبونەوە .

بلندبونـەوە ـ (مصـ. لا.) هەلبەزینەوەی شتێ پاش ئەوەی وە عەرزێ دەکەوێ. ★ هەلستانەوە .

بلندکردن ـ (مصد. مت.) ١ـ هەلگرتنی شتێك و لە شوێنی خۆی بەرەو حەوا بردن یا جولاندنی . :: کەمێك سەری ئەو دارە بلندکەن . دەسـتێکی دەگـەل بـدەنێ و تێـزەکەی بۆ بلنـدکەن . ٢ـ هەلچنینی دیوار و خانوبەرە و... :: خانوەکەی وەها بلندکردوە مالی مەی خنکاندوە . ئەو دیوارەتـان بۆچێ وا بلندکردوە . ٣ـ هەلبڕینی دەست و قاچ و سـەر و ... :: تۆزێ قاچت بلندکە . کوڕە دەستت بلندکە . ٤ـ (کنێر.) ا) دزینـی شتێك، سوکەدزێ:: کیفی کابرایان بلندکرد (جزدانەکەیان دزی) . ب) سازکردن و هەلگرتنی ئافرەت بـۆ کەیف و ڕابواردن . تێب ـ بەم دو مەعنایە ، ئەم دوایانە لە (فارسی)ڕا پەڕیوەتە ناو زمانی کوردێ .

بلندێ ـ [بلند + ٢ـ ئێ] ، (نت.) ، (حمصد.) تم : بلندایی .

بلۆسك ـ [؟] ، (نا.) ، (سیە.) تم : ١ـ بستە/١ .

بلیند ـ (صد.) ، (مک.) تم : بلند.

بلیندایی ـ (نت.) ، (مک.) تم : بلندایی .

بلێسە ـ [بـل ؟ + ئـایس (ئایسان) + ٥ـ ئە/١] ، (نت.) ١ـ گەرمایی ئاگر کە لە دەوروبەری ئاگردان و .. هەست بە بزوتنەوە و زیـاد و کەمبـونی دەکرێ . تێب ـ سوتەمـەنێ (دار ، نـەوت ، ڕەژێ ...) لە کاتی سوتانیانـدا هەندێ (غاز) دروستدەکەن کـە وێڕای سوتەمەنێ ئەوانێش هـەر دەسوتێن و گەرمایەکی (متحرك) لە دەوری خۆیان پەیدادەکەن کـە هەندێ جار کەم و هەندێ جارێش زۆر دەبێ ـ بە پێی ئەندازەی ئـەو (گاز)انەی لە سوتانی سوتەمەنێ و تـەرکیببوبن دەگەل هـەوای دەوروبەر ـ ئەوەیە کە ئەو کەسانەی لە نیزیك ئاگردان ، سوبە و ... دادەنیشن ، وا هەستدەکەن کـە تینی گەرما هێرشیان بۆ دێنێ . ٢ـ (مجـ.) تەووژمی گەرمـای زۆری هاوێن کە (با) دەیجولێنێ . ★ (جنـ.) بلێز . (مک.) پێت .

بلیت ـ (نا.) ، (کنێر.) پارچە کاغەزێکە بە چاپ شتی لێدەنوسن و بۆ چونە ناو سینەما ، تەماشاخانە (تیاترۆ) و سواربونی (پاس) و

شەمەنەفەر و ... دەیفرۆشن ★ (کمر.) بلیت ، بێتاقە ، تیکت . تێبـ ــ فارسەکان ئەم ووشەیان لـە فرەنسیی وەرگرتوە و لە ڕێگای زمانی فارسیی‌ڕا هاتۆتە ناو زمانی کوردیی لە کوردستانی ئێران .

بلێمانه ــ [؟] ، (نت.) ، (مک.) کیم و جەڕاحەتێکە بە هۆی هەندێ نەخۆشیی مەعدە و ڕێخۆلە ، لـە ئەندەرۆنی ئادەمیزادا دروست‌دەبێ و بە شکلی گرمۆلەگرمۆلـەی تـۆزێ سەخت و ڕەق کۆدەبێتەوە و بـە ڕێگای پاشەوەدا دێتەدەر .

بن ــ [ست : بۆنە ، پە : بون] ، (نا.) ١ــ لای خوارەوەی ئـەوان شتانەی کەم یا زۆر قوڵن . (بـە دێـوی نـاوەوەیـاندا) . :: بنی هەمبانەکەی هێنایە دەرەوە (دەستی دە هەمانەکە ڕۆکرد هیچی تێدانەبۆ، بۆ ئەوەی نیشانی بـدا لە دێـوی ڕای‌کێشایە دەرەوە) ، بنی گـــۆم (ئەو شوێنەی کە دەگاتـە سـەر خێـزی .) ٢ــ لای خـوارەوەی هەندێ شت (لە دێوی دەرەوەڕا) کە دەکەوێتە سـەر زەوێ :: بنـی کەوش ★ بنك ● **لە بنی کۆلەکەی‌دا ــ** (کن.) هەرچێ هەبێ ئاشکرای کرد. تێبـ ــ بە گشتیی جـیاوازیّ نێـوان ئەو دوو مانـایە ، بـە شـوێنی دەکارهێنانی ووشەکە دەردەکەوێ کە مەبەست دێوی دەرەوەیە یـا ژوورەوە . :: چۆڕێ ئاو بکە بنـی ئەم جامەوە (دێوی ژوورەوە) ، بنی جامەکە لەسەر زەوێ دامەنێ (دێوی دەرەوە) . ٣ــ مـەودای نێـوان زەوێ و هەر شتێکی تری وەکـوو مێچی خانوو ، بەرزایی کەم بێ یـا زۆر :: خۆمان هاویشتە بن پەردەکە تا فڕۆکەکان ڕەت‌بوون . با لە بـن ئەم ساباتە دانیشین تۆزێ ماندوومان بـحەسێتەوە . ٤ــ دوایی هـەر شتێکی بە پێـوە ، لەسـەر زەوێ وەستابێ . :: بن دیوار ، لەبـن ئەوداره دانیشـین تـا شـێرکۆش دەمان‌گاتێ . ٥ــ پەردەیەکی تەنکە لە ناوەشەرمی کچاندا . ★ (مک.) کچێنـێ . (جـن.) دوختـرۆنێ ، (بک.) کچانێ (سن.) کەنیشکێ . ٦ــ ئاخری هەندێ شت . :: بچێتە بنی دنیاش دەستم هەر دەیگاتێ . ٧ــ ڕەگی هێندێ گیا و سەوزە کە زۆر یا کەم گەورەدەبێ و هێندێکیان وەکوو : (تور ، گێزەر ، شێلم و ...) بە کەلکی خواردن دێن . ٨ــ ژێر . :: لەبن لێفـەکەوە چـاوی زێـت دەچۆوە . پارەکانم لەبن دۆشەگەکە داناوە بۆم‌بێنە . تێبـ ــ ئەم مانایـە دەگەڵ ئێ (٣) تۆزێ لێك‌جیاوازن ، لێرە ئەونەیشتەی دەکەوێتە (بـن) شتێکەوە دەنوسێن بەلام لە مانـای سێیەمدا لێك‌دوردەبن .

بناچه ــ [بن/٦ + ئاچە ؟] ، (نت.) تم : بنەچەکە .

بناخه ــ [بن/٦ + ٢ــ ئاخ/١ + ٥ــ ئە/١] ، (نت.) ١ــ ئـەو بەشەی دیوار کە دەکەوێتە خـوار ئاستی زەوی . تێبـ ــ بۆ دانـانی بناخە ، زەوێ هەڵدەقەنن تا دەگاتە سەر (خار) و ئەوجار بە بەرد و قسل (ئێستا چیمەنتۆ و ...)

دایدەڕێژن تا دەیگەیێننەوە ئـاستی زەویّ ، پاشان دیّواری لەسـەر بەرزدەکرێتەوە . ★ (کک.) **تەمەڵ،** (مک.) بنـاغە ، بنەڕەت . (سیمە.) بنچینە . (بک.) بنگە . (جن.)**پیی.**
٢ــ ئەساسی هەر ئیش و کارێك .
★ بنیات ، بنیاد .

بنار ــ [بـن/٤ + ئـار/٥] ، (نت.) ئەو شوێنەیە کە چیا و کێو دەگـەڵ زەویّ لێكدەدەنـەوە و پێدەشت دەس‌پێدەکا . :: سلەیمانیّ لەبنـاری **گوێژە**یـە . بنـارگل مەڵبەندێکی کوردستانە لە گەرمیان.
★ (جنو.) **بنەتار** . هس : (جن.) بنـار . بنـاری ≠ هـەوراز ، سەربەرەوژوور .

بناغە ــ (نت.) ، (مك.) تـە : بناخە .

بناغەدانان ــ (مصد. متـ.) ، (مک.) ١ــ دامەزراندن و داڕشتنی ئەو بەشەی دیوار کە لـە ئاستی زەویّ نزمتـرە و ئـەرزی بـۆ هەڵکەنـدراوە . ٢ــ (مـجـ.) دەسـت‌کردن بـە دامەزرانـدن و بنیات‌نانی هەر کارێك و هەر شتیّ :: تۆ جـاریّ بنـاغەی کارەکـەت دانەناوە قازانجەکەی بەش‌دەکەی ؟ ئەم کچۆلەیە تازە بناغەی مەمـکی داناوە . ★ بنیات‌نان . بنیادکردن.

بناغەدانەوە ــ (مصتـ . مت .)
(مـك.) هەڵکەنـدنی زەویّ و گەیـاندنیە سـەر (خـار) و ئامادەکردنـی بۆ هەڵچنینـی ئـەو بەشەی (دیوار) کە لە ئاستی زەویّ

نەویّ‌ترە .

بناگویّ ــ [بن/٦ + ئا (= ٣ــ ئە/٢) + گویّ] ، (نت.) ، (سیمە.) تە : بنانگویّ .

بنانگویّ ــ [بن/٦ + ٢ــ ئان/١ + گویّ] ، (نت.) ، ١ــ پشـتی گوێچکە ، نێوانی لالەی گوێچـکە و کاپۆلی سەر بەلای پشتەوەدا . ٢ــ (مجـ.) زۆر نیزێك . :: مردن لـە بنـانگوێیانە . لـە بنـاگوێی دەنـگی‌دایەوە . ★ (سـنـ .) بناگوێچکە . بنگویّ ، بنگوێچکە . (سیمە .) بناگویّ . (بک.) بناگوهـ .

بناو ــ [؟] ، (نـا.) دارێـکی پڕلـق‌وپۆپە ، گـەڵاکانی خڕ و درێژۆکەن ، دەورەیان ددان ددانە ، وەکو چەتر رادەوەستن . دارەکـەی پتەوە و شلـکە ، لە دارتـاشیدا بەکاردێت و بۆجوانێش لە کەناری چۆگە و خەیابانانێش دەنێژریّ .

١ــ بناوان ــ [بنە/١ + وان (ئە : ڕاگرتن)] ، (نت.) ، (مک.) ئافرەتێـکە ئیش و کاری مـاڵ رادەپەڕێنیّ و دەگەڵ پیاوی خاوەن ماڵ مشـوری دەخوا ، جا حەزدەکا ژنی بیّ یا دایك و خوشکی یا هەر ئافرەتێکی دیکە ، بێجگە لـەوەی کە پێی دەگوتریّ کارەکەر یا کلفەت.
★ (سنـ.) بنەوان .

٢ــ بناوان ــ [بن/٦+١ ــ ئاو/١ + ٢ ــ ئان /١] ، (نتـ .) ، ئـەو ئاوەیە بە هۆی هەڵبەستن (بەند) لە شوێنێك پۆنگ دەخواتـەوە و بـۆ کشت‌وکاڵ کەڵکی لیّ‌وەردەگیرێت.

بناوان‌هەڵبەستن ـ [٢ـ بناوان + هەڵبەستن] ، (مصت. مت.) ، (مك.) دروست‌كردنی دیوارۆكەیێك (بە هەر جۆرە كەرەستەیەك بێ) لەبەردەمی ئاوێكی ڕەوان بۆ كۆبۆنەوە و بەرزبۆنەوەی ئاستی تا لابدرێ بە جێگایەكی ترا بڕوا ، لە كوردستانی خۆمان ئەمە هەر بۆ كشت‌وكاڵ دەكرێ .

بناوبۆن ـ [بن/١ + ١ـ ئاو/١ + بۆن] چۆنەخواری شتێك بە ئاوی چۆم و ڕۆبار و ....دا و لەبەر چاوگوم‌بۆنی (گرینگ نیە چەندە بە ئاودا دەچێتەخوار ، هەر ئەوەندە بەسە ئاوی بەسەر بكشێ و وون‌ببێ.

بن‌باخەڵ ـ (نت.) ، (كعر.) تە : بنەنكل .

بن‌بار ـ (نت.) تەمبەڵێتێكە لە ژێربارەوە دەخرێتە سەر پشتی وولاخ . // سەربار .

بن‌باڵ ـ [بن/٨ + ١ـ باڵ/٢]، (كعر.) ١ـ تە : بنەنكل :: « هەر دەستی‌دایە بن باڵی كابرا ، ڕاستی‌كردەوە و داینیشاند و پێی‌گوت یاڵلا نانەكەت بخۆ » . ٢ـ تە : خالكە .

بن‌بڕكردن ـ (مصت. مت.) ١ـ ڕیشەدەرهێنانی گیاوگوڵ و دارودرەخت . ٢ـ (مج.) دوایی‌پێهێنانی كار و مەسەلەیەك ، بڕینەوەی كیشە و هەرایەك بە یەكجارێ ★ (سیە. ، سن.) بنەبڕكردن .

بن‌بزێو ـ (صت.) ، (مك.) تەبیعەتی گۆرانێ و بەستەی سۆك كە ئادەمیزاد بە بیستنی لە شوێنی خۆی دەكەوێتە جموجۆڵ .

بن‌پاڵ ـ [بن/٨ + پاڵ] ، (سن.) تەنیشت بە تەنیشتەوە ★ (مك.) بن‌چغ ، تەنیشت . (سن.) بن‌تەك .

بن‌پژان ـ [بن/٥ + پژان] ، (مصت. لا.) ، (كعر.) تە : بن‌ڕژان.

بن‌پژاندن ـ [بن/٥ + پژاندن]، (مصت. لا.) ، (سن.) ، (كعر.) ١ـ دڕاندنی پەردەی كچێنی كچێكی مێردی نەكردبێ . ٢ـ (كن.) جوت‌بۆنی پیاوێك دەگەڵ كچێك . تێب ـ ئەم مەصدەرە وەختێ بەكاردێت كە مەسەلەی ژن و مێردایەتی لە گۆڕێ نەبێ ★ (مك.) بێ‌بن‌كردن . (سن.) كەنیشكی هەڵگرتن .

بن‌پشك ـ (صت.) كچێكی بە منداڵی ژن بەژنەی پێ‌كرابێ و بۆ برای یا هەر كەسێكی خزمی خۆی درابێ بە ژن .

بن‌پەرگ ـ (نت.) ڕیزێك چنینە لەسەر بنی كەلاشی كوردی ، وەكو بناغەیەك دەیچنن پاشان ئەسڵی كەلاشەكەی لەسەر دەچنن ★ پەرگەما .

بن‌پەل ـ (نت.) گەلای تۆتنە كە لەبن گەلای ئەسڵی دەردەچێ و لە پێش شكاندنەوەی تۆتنا لێدەكرێتەوە .

بن‌پێل ـ (نت.) ، (مك. ، كی.) تە : بنەنكل .

بن‌تیك ـ [كو. تو .] ، [بن/٦ + تیك] ، (نت.) ، تە : بندرۆ .

بنج ـ [بن/٤ + ج ؟] ، (نت.)،

(کمر. ، سنـ.) ١ــ ڕەگ و ڕیشەی گژوگیا . ٢ــ لق و پۆپی ئەو گیاوگژانەی بەرز نابنەوە و هەوسەریان لە زەوێ دەرهێنا بەولاولای خۆیاندا دەشکێنەوە ★ (مک.) پنج .

بنج‌داکوتان ــ (مصت. لا.) ، (کمر.) ١ــ کۆڕانی شەتلی هێندێ گیا و گژ و شین‌بون و لق و پۆپ‌دەرکردنیان :: فریزەکە بنجی‌داکوتاوە . ٢ــ (کنـ.) سەرگرتن و چەسپانی کارێك . جێ‌قایم‌بونی کەسێك لە کارێك یا وەزیفەیەکدا :: ئەم شەریکەیە بنجی‌داکوتاوە . ٣ــ (کنـ.) زۆردانیشتنی کەسێ یا کۆمەلێ خەلك لە شوێنێك . :: هەرهەلناستن دەلەی بنجیان‌داکوتاوە . ★ (مک.) پنج‌داکوتان ، ڕیشەداکوتان .

بنجو ــ [عا. کو.] ، [بن = ابن + جو] ، (کمر.) ، (نتـ.) ، (صتـ.) حالی کەسێکی بنەچەکەی جولەکەبێ و خۆی مسولمان بوبێ. ★ (مک.) بنەجو .

بنچال ــ (نتـ.) دەغل و دانێ کە دوای دەرهێنانی چالی گەنم یا جۆ، لەبنەوەدا دەمێنێتەوە و تێکەل بە کاوکۆتی چالەکە بوە و پێویستی بە خاوێن‌کردنەوەیەکی باش هەیە.

بنچغ ــ [بن/ ٨ + چغ ؟] ، (نتـ.) ، (مک.) تە : بنپال . :: کوڕە دە لاچۆ لە بن‌چغم .

بنچك ــ [؟] ، (نتـ.) ، (سنـ.) داری بن‌بەر کە زۆر کەم بەرزدەبێتەوە و بۆ سوتاندن و ... کەلکی لێ‌وەردەگیرێ ★ (مک.) پنچك . (سنـ.) متك ؛ (سیـ.، سنـ.) دەوەن .

بنچینە ــ [بن/٨ + چین (هەلچنین) + ە ــ ئە/١] ، (نتـ.) تە : بناخە/١ .

بنخەرمان ــ (نتـ.) ئەو دەغل و دانەیە کە پاش هەلگرتنی خەرمان، لە جێ‌خەرمان دەمێنێتەوە و بۆ کۆکردنەوەی جێ‌خەرمانەکە دەمالن و خاك و خۆلی تێکەلاودەبێ . ★ (مک.) بنەپێت .

بندرخە ــ [؟] ، (نتـ.) ، (هلـ.) هەفتەی شەشەمی زستانە بە حیسابی کوردەوارێ لەمەلبەندی هەولێر ، دەکەوێتە نێوان (بەند) و (مەیرەم) .

بندرو ــ [بن/٨ + درو (درون ــ یا ــ دروێنە)] ، (صتـ.) ١ــ شێوەیەکی درونی زارکی جەوال و تێر و ئەو جۆرە دەفرانەیە ، کە راست لەسەر ئەو شوێنەی شتی ناو دەفرەکە دەبڕێتەوە (ئەگەر بلوێ) دەیدرون تا بارەکە قایمتربێ . ٢ــ جۆرێك دروێنەی دەغل و دانە کە بەشی زۆری ساقەتی گەنم و جۆی دەگەل دەدرونەوە بۆ ئەوەی (کا)ی زۆر بێ .

بن‌دانەوە ــ (مصت. متـ.) ، (مک.) هەلقەندن و دەردانی خاك و خۆلی دەوری بنجە گیایەك یا دارێك بۆ ئەوەی بە بنەوە هەلکەندرێ .

بن‌دیان ــ [عا. کو.] ، [بن =

ابن + دیان] ، (نتـ. ، صتـ.) ، (هل.) ١ــ هەر کەسێکی بنەچەکەی عێسایی و خۆی مسولمان بوبێ . ٢ــ ناوی عەشیرەتێکی کوردە لە پارێزگەی هەولێری کوردستانی عێراق مەلبەندی ئوتونومی (حوکمی زاتی) .

بن‌ڕدێن ــ (نتـ.) ، (مکـ.) ئەو شوێنەی دەکەوێتە ژێر چەنەی پیاوان ، ئەوەندەی مۆی لێ‌دەردێ.

بن‌ڕدێن‌هەڵدانەوە ــ (مصتـ. متـ.) تاشینی مۆی ئەو شوێنە تا حاستی چەناگە .

بن‌ڕژان ــ [بن/٥ + ڕژان] ، (مصتـ. لا.) ، (مکـ.) نەمانی کچێنی کچێك ــ کە شوی نەکردبێ ــ لە ئەنجامی هەر زەبرێکی بەو شوێنەی‌بێ (بێجگە لەجوت‌بون دەگەڵ پیاو) :: کچێ ئەو بازبازێنەت لە چیە بنت دەڕژێ . ★ (کعر.) بن‌پژان .

بن‌ڕێسمە ــ (نتـ.) ، (مکـ.) پارچە دارێکە (تەختە یا کوتەرە) قوڵی‌دەکەن (یا کونەودێو) ، زمانەی خوارەوەی لاشێپانەی دەرگای دەچێتە ناو و دەبێتە هۆی کرانەوە و پێوەدرانی دەرگا . // سەرڕێسمە.

بنژێل ــ [بن/٨ + ژێل ؟] ، (نتـ.) ، (مکـ.) کاڵای خراپ و دەغڵ و دانی ئاشاغە کەپاش‌فرۆشتنی چاکەکانی ، لە بنی عەمبار و دوکاندا دەمێنێتەوە ★ (سنـ. ، جنـ.) بنجوڵ .

بنك ــ [بن + ئك] ، (نتـ.) تە : بن/١ و ٢ . ٢ــ تە : ئاغزە . تێبـ ــ لە نێوان دەنگی (ن) و (ك)دا بزوێنە کوردێ هەیە .

بنکڕ ــ [بن/١ + کڕ (کڕاندن)]، (نتـ.) ١ــ ئەو بەشەی قبوڵی و پلاو کە بە بنی مەنجەڵەوە دەنوسێ و سوردەبێتەوە . ٢ــ بەشێك لە هەمو چێشتێکی‌تر کە وای بەسەر هاتبێ :: بنکڕێ فڕنێ خۆشە .

بنکوڵ ــ (نا.) ، (مکـ.) تمـ : بنکوڵ‌کردن .

بنکوڵ‌کردن ــ [بن/٤ کوڵ (کوڵین) + کردن] ، (مصتـ. متـ.) ، (مکـ.) ١ــ کولینەوە و هەڵکولینی بنی شتێ (دار ، دیوار ...) بە نیازی هاسان‌کردنی خستن و ڕوخاندنی. ٢ــ (مجـ.) کنەکردن و پیلان‌گێڕان دژی کەسێ یا هەیئەتێکی کومەڵایەتێ ، بە شێوەیەکی ئەوتۆ تا بە خۆی دەزانێ پڕزەی بڕابێ . ★ (سیم .، سنـ.) بنکەن ، بنکەند (کردن) .

بنکە ــ [بنە/١ + کە (ئمـ : پچوکی)] ، (نتـ.) ، (تتـ. (ئەو شوێنەیە لە شەڕی پێشمەرگەیێدا (پارتیزانێ) ، پارتیزانەکان (پێشمەرگەکان) لێی‌کۆدەبنەوە و پاش پەلاماردانی دوژمن دەگەڕێنەوە ئەوێ . (عا.) القاعدة العسکریة .

بنکەجفارە ــ (نتـ.) ، (مکـ.) تە : ئاغزە .

بن‌کەڵێشە ــ [؟] ، (نتـ.) ، (مکـ.) ١ــ دەرونی ئادەمێزاد ، ناو قەپێلك و قالبی ئینسان . ٢ــ (مجـ.) ناو بیرو هۆش . ● **شەیتان چۆتە بن کەڵێشەی** ــ (کنـ.) ، هانی‌دەدا بۆ کردەوەی نالەبار .

بنکەن ـ (نت.) ، (سیه. ، سن.)
تە : بنکۆڵ .
بنکەند ـ (نت.) ، (سیه . ، سن.)
تە : بنکۆڵ .
بنکەن (د) کردن ـ (مصت. مت.)،
(سیه . ، سن.) تە : بنکۆڵکردن.
بنکەوش ـ [بن + کەوش ؟]،
(نت.) ، (هل. ، کی.) تە : بنگەنگڵ.
بنکۆس ـ (نت.) ، (هو.) تـە :
بست .
بنگیس ـ (نت.) ، (سن.) تە :
بست . تێب ـ لەوە دەچێ ئـەم
وشەیە و (بنکۆس) هەورامیی و
(بکس)ی لـوڕیی (جنـوبیی)
هەرسێکیان لە (بن) و (ئەنگوست)
پێکهاتبن .
١ـ بنۆک ـ [بن/٨ + ئۆك/٢] ،
(نت.) ، (مک.) ١ـ تێسکی کورتـی
خوریە کە پاش بەشانەکردنی خوریی
بە بنی (شانە)وە دەمێنێ و بـۆ
گورێس و گۆرەویی خراپ و ...
بەکاریدێنن .
٢ـ بنۆک ـ [؟] ، (نت.) «گیایەکی
دەشتییە وەك توێسیی وایە ، بـە
ووردیی ئەکرێتە برێنـی ئاژاڵـەوە
چاکی ئەکاتەوە . » (تە : خا. ،
ب١ ، ل ـ ١٢٩) .
بنە ـ [پە : بونەك] [بـن/٧
+ ٥ـ ئە/١] ، (نت.) ١ـ ماڵـی
ئەسڵیی ئەو کەسانەی لە ماڵێـك
زیاتریان هەیە . ماڵی ناو ئاوایـیی
ئەوانەی هاوێنان بۆ خاتری مەڕ و
ماڵاتیان دەچنە هەواریی . :: بنـەی
تیرەی (ڕۆغزایی) جافـان لـە
(گامەخەڵ)ە . ٢ـ کەلوپەلی ژیانی
تایبەتیی ئەوانەی بـە کاروان لـە
وولاتێکەوە بۆ وولاتێك یا شارەوشار
بـۆ سەوداوکڕیـن و فرۆتـن
دەڕۆیشـتن . ٣ـ نوختـەی
ناوڕاستی خەرمانێك کە بە (گـا)
گێرەدەکریی ٤ـ یەك دوو گونـدن .
لە دەوری چەمچەماڵ لە کوردستانی
عێراق :: بنەوبنەکان .
تێب ـ گایەکی بەتێن و توان دەخرێتە
ناوەند و (گا)کانی دیی بەسـەر
(کلـۆش)دا بڵاودەکرێنـەوە و
دەستدەکەن بە سوڕان لەسـەر
خەرمانەکە ، بـەڵام (گا) یـەکەی
نێوەڕاستیی هەر بە دەوری خۆیـا
دەسوڕێتەوە و جێـگۆڕکێی زۆر
کەمە (هەروەك نەبیی وایە) ، جـا
بۆیە ووتراوە « دەڵەی گای بنەیـە
هەر نابزوێ » . ٤ـ أ) کوختەیەکە ،
ڕاوکەر بە پـوش و پـەڵاش و
چرۆچێلکە دەیـکەن و لـەویڕا
تفەنگ دەتەقێننە نێچیر . ب) هەر
بن پنچك و دەوەنێك کە بۆ مەبەستی
خۆشاردنەوە لە نێچیر ، ڕاوچـیی
کەڵکی لیوەربگرن . ★ (مکـ.)
سێپە/١ . حاشارگە .
بنەبان ـ [بن/٦ + ٣ـ ئە/٢
+ ١ـ بان/٣ ج] ، (نت.)ئاخریـن
شوێن لە جێگەیێکی مەحدوودا . ::
تا بنەبانی ئەشکەوتەکە چوین . ئەو
کتێبەی بنەبانێم بۆ بێنە .
بنەبڕکردن ـ (مصت. متـ.) ،
(سیه. ، سن.) تە : بنبڕکردن .
بنەپێت ـ (نت.) ، (مک.) تە :
بنخەرمان .
بنەتا ـ (نت.) ، میقدارێـك

(کالا)کە لە نێوەی لابارێك کەمتر جێگا بگرێ و لە بنی گونیە و جەواڵ و ...دا دابنرێ . :: تۆتنەکەمان داگرت پێنج فەردە بۆ بە قەدەر بنەتایەکێش ماوەتەوە .

بنەتار ــ (نت.) ، (جـف.) تە : بنار .

بنەتۆ ــ (نت.) ، تە : بنەتۆو

بنەتۆم ــ (نت.) ، تە : بنەتۆو.

بنەتۆو ــ [بن/٧ + ٣ــ ئە/٢ + تۆو] ، (نت.) ، (مک.) ئەوەندە گەنم و جۆ (یا دانەوێڵەی تر) کە دەکرێ بە (تۆ) و دادەچێندرێ . :: ئەم گەنمە بنەتۆوی سێ تەغارە . ★ بنەتۆ . بنەتۆم . بنەتۆ . (جنو.) بۆتۆم .

بنەتۆ ــ (نت.) تە : بنەتۆو .

بنەجۆ ــ [عا. کو.] ، (نت.)، (مک.) تە : بنجۆ .

بنەچە ــ [بن/٦ + ٣ــ ئە/٢ + چە (چەك) ؟] ، (نت.) تە : بنەچەکە .

بنەچەکە ــ [بن/٦ + ٣ــ ئە/٢ + چەك ؟ + ٥ــ ئە/١] (نت.) ، (مک.) **ئەسڵێکی** خێزانی کەسێکی دەچێتەوەسەر . پشتاوپشتی کەسێ یا خێزانێ . :: بەبنەچەکەی‌دا چوەخوارێ (ناوی چەند پشتی هەڵدا ، جوێنی بە چەند پشتی‌دا) . ★ بناچە ، بنەچە ، بنێچە ، ڕەچەڵەك . ★ (جن.) بنچێنە ، ڕچڵەك .

بنەدار ــ (نت.) کوتەرەو پاشاوەی دارێکی بڕابێتەوە و هێندێکی مابێ .

بنەڕەت ــ [بن/٦ + ٣ــ ئە/٢ + ڕەت] ، (نت.) (مک.) ١ــ تە : بناخە . ٢ــ ڕەگ و ریشەی دارانە.

بنەگرتو ــ [بنە + گرتو (نمف : گرتن)] ، (صمت.) حاڵی هەر شتێ یا کەسێ یا کارێ کە ڕەگی داکوتابێ و سەری‌گرتبێ . :: ئەوەی میللەت نەیەوێ قەت بنەگرتو نابێ.

بنەگوگەم ــ [بن/٧ + ٣ــ ئە/٢ + گوگەم] ، (مک.) ، (نت.) ١ــ بنی گیای گوگەم بە کەڵکی سوتاندن دێ و ئاگری درەنگ دەکوژێتەوە، دەیکوتن کەفێکی لێ‌پەیدا دەبێ دەیکەنە گومەوە ماسێ دەکوژێ . ٢ــ پیاوی کورتەبنەی تێك‌سمڕاو.

بنەماڵ ــ [بنە + ماڵ] ، (نت.) ١ــ خیزانی ئەشراف و نەجیب . ٢ــ هەر ئینسانێکی لە خێزانێکی ئاوا کەوتبێتەوە ★ خانەدان .

بنەماڵە ــ [بنەماڵ + ٥ــ ئە/١]، (نت.) ، (مک.) کۆمەڵێ خزم و قەومی یەکتر (دوڕ و نیزیك) کە بنەچەکەیان دەچێتەوە سەر کەسێك . :: بنەماڵەی شێخان گەلێ لق و پۆپی لێ‌بۆتەوە . بنەماڵەی ئەردەڵان چەند پشت لە سنە والی بون . ★ (بک.) ماڵبات .

بنەمێو ــ [بن/٨ + ٣ــ ئە/٢ + مێو] ، (نت.) تاکە دارێکی ترێ . :: ڕەزی مەلا قادری سێتەك هەزار بنەمێو دەبێ .

بنەنگل ــ [بن/٨ + هەنگل] ، (نت.) ، (مک.) ئەو شوێنەیە کە لە ژێر شانی ئادەمێزادەوە دەکەوێتە نێوان (باسك) و (تەنیشت) . ★

(سیمە.) بن‌باڵ ، بن‌باخەڵ . (هل.، کی.) بن‌کەوش . (مک.) بن‌پێڵ .

بنەوان ــ [بنە/١ + وان (ئە.)]، (نت.) ، (سنە.) تە : ١ــ بناوان .

بنەوبارخانە ــ [بنە/٢ + و + بارخانە/٣] ، (نت.) بار و بارخانەی (تە : ــ★ بازرگانێ دەگەڵ کەل و پەلی ژیانی تایبـەتی خـۆی و چاروێدار و کاروانچیەکـان . ★ (مک.) باروبنە .

بنەوش ــ (نا. ، صە.) ، (مک.، سیە.) ڕەنگێکە لە تێکەڵبونی دوو ڕەنگی‌شین و سوور پەیـدادەبێ . تێبـ ــ ئەم ووشەیە لە ناوی گوڵـی (وەنەوشــە) وەرگیـراوە ★ (مەنگوڕایەتی) مـوّر . (سیمە.) بنەوشەیی . (سنە.) وەنەوش . (بک.) بنەفش . (جنە.) بنۆوش .

بنەوشان ــ [بنـەوش + ٢ــ ئان/٧] قەزوانە کە دەوری‌فەریکێ بەسـەر چـوّبێ و تەواوتێـش ڕەق‌هەڵنەهاتبێ و هێشتا شلکایێ و ناسکێ تیدامابێ ، لـەو وەختـەدا توێکلەکەی دوڕەنگ دەبێ هێندێکی بنەوشی مەیلەو شین و توزێکیشی سوری بارە و زەرد .

بنەوشەیی ــ [بنەوشە + ٣ــ ئی] ، ١ــ (صت.) هەر شـتێکی پێوەندێ و نیسبەتی دەگەڵ گـوڵی (وەنەوشە هەبێ ، هـەر چێـکی ڕەنگی وەکو گوڵی وەنەوشە وابێ . ٢ــ (نا.) ، (سیمە.) تە : بنەوش .

بنەوشی ــ [بنەوش + ٢ــ ئی]، (نت. ، سنە.) تە: ٣ــ با/٦ (بای‌سوور)

بنیات ــ [پە : بوندات] ؛ (نت.) تە : بناخە/ ٢ .

بنیاد ــ (نت.) تە : بناخە/٢ .

بنیاتنان ــ (مصت. مت.) تە : بناغەدانان .

بنیادکردن ــ (مصت. مت.) تە : بناغەدانان .

بنیادەم ــ [= عا : بنی‌آدم = کـوڕانی ئـادەم] ، (نت.) تە : ئادەمیزاد .

بنێسك ــ [بن/٨ + ئێسك]، (نت.) پاشمـاوەی صـابوّن ، پارچەیێکی بچکوّلەی صـابوّن کە دوای دەست‌پێ‌شوشتن یا شێو و کوڵ دەمێنێتەوە و دەست نایگرێ. تێبـ ــ ووشەی (ئێسـك) لـەم ووشەیەدا بە مانای (ڕەق)ە کە هەر بوّیەش بە (ئێسقان) گوتراوە .

بنێسی ــ [؟] ، (نا.) ، (مک.) تە : بارێك و بنێسێ .

بنێشت ــ [بەن + ئێشت ؟] ، (نت.) (جەوێ)یەکی زەردباوە کە لە دارەبەن دەتکێتـەوە و بـوّ خوّش‌کردنی تامی دەم دەیـجوّن . تێبـ ــ لە چەند شوێنێك دارەبەن (دارقەزوان) بریندار دەکەن و لـە قوڕێکی وەکو جێلەیەك سـازدەدەن و بە جێگا بریندارەکانیـانەوە دەنێن پاشان کە پڕبوّن لێیان‌دەکەنـەوە و بەتالیان دەکەنە ناو مەنجـەڵەوە ، ئەو جەویە لـەم کاتەدا ڕەنـگی بوّرزەرد و ڕەگـڕەگی ڕەشی تێدایە و تامی تاڵە ، دەیکوڵێنن تاڵایـەکەی دەڕوا و ڕەنگی سپی مەیلە و زەرد دەبێ . بێجـگە لە جـاوێن بوّ داوودەرمـان و سـەنعاتیش

بەكاردێت و یەكێكە لەو كاڵایانەی كە
لە كوردستان دەنێردرێتە دەرەوە ★
(سنە.) جاچك . جاچكە . (بك.)
بەنۆشت (تە : ژابا ـ ٥٧) بەنێشت
(تە : كف . ٧٣) (هو.) وێـژەن .
(جنە.) جاجك . ● **كردن بـــە**
بنێشتەخۆشەی ژیردان ـ (كنە.) ،
(سیـە.) زۆر دۆپاتەكردنـــەوەی
قسـەیەك . زۆر باسی شتێ كردن .
كردن بە بنێشتی مەلای مەزبۆرە ـ
(كنە.) ، (مكە.) ئـــاگاداریكردن و
پاراستنی ماڵیخۆ . تێبـ ـ گۆیا
مەلای مەزبۆرە بنێشتی جاوێوە و
كاتێ زاری شلبوە دەری هێناوە و
بەر ەری لۆتیـەوە نۆســاندوە ،
گوتۆیانە مەلا ! ئەوە بۆ وا دەكـەی ؟
گوتۆیە دەمەوێ ماڵی خۆم هەمێشە
لەبەر چاوم بێ .
بنێشتخۆشكردن ـ (مصد. ،
متە.) ١ـ كوڵانـدن و پـــالاوتن و
قاڵكردنی بنێشت . ٢ـ جاوێن و
نەرم كردنـەوەی بنێشـتی ڕەق .
تێبـ ـ بنیشت پاش كوڵاندنی ڕەق و
تورت دەبێ و منداڵ نازانن بێجاون ،
هەر لە دەمیـــاندا ووردبـۆ قۆتێ
دەدەن، بۆیە یەكێك (دایكـیان ،
خوشكی گەورەیان لە پێشدا بۆیـان
دەجوێ تا نەرمدەبێتەوە و لەبـەر
یەك دەكشێ .
بنێشتەتاڵ ـ (نتە.) بنێشتێ كە
هێشـــــتا نەكوڵێنـــــدرابێ و
خۆشنەكرابـــێ . جاچـــكەی
نەكوڵێندراو ، بنێشتی خاو . تێبـ ـ
لە كوردەوارێ ئەم جورە بنێشتـــە
بۆ گەیـاندنی هێنـدێ (كـوان)
بەكاردێنن . ★ (سنە.) جاچكەتاڵە.
بنێشتەخۆشكە ـ (نتە.) ، (مكە.)،
(كنە.) تە : بنێشت ● كردن بـــە
بنێشتەخۆشەی . . .
بنێچە ـ [بن/٦ + ئیچە ؟] ،
(نتە.) تە : بنەچەكە .
بوار ـ [؟] ، (نـا.) ، (مـكە.)
تەنكایێ نیسبێ لەو چەم و ڕۆبارانە،
كە پیادە دەتوانێ پێیاندا بپەڕێتەوە.
□ « هەتا مەلا ، مـەلا بۆ ئێـــرە
بواربۆ . » ★ (سنـە.) بگـار .
(بكە.) بۆر .
بواردان ـ [١ـ بوار + دان]،
(مصد. لا.) تەنكبۆنی هێنـــدێ
جێگەی چۆم و ڕۆبارانە كە ماوەی
لێدانی بۆ ئینســـان هەبـــێ . ::
« جەغەتۆ » قـەت بوار نـــاذا .
« خاسە » و «ئاوەسپێ» بەهــاران
بوار نادن .
بـــواردن ـ (مصـــ. متـــ.)
بەجێهێشتنی شتێ و بــە حیساب
نەهێنانی ، بە هیچدانانی :: هـەر
دوان بژمێرە و سێیەمینیان ببوێرە
لەو مەجلیسـەدا كەسی نەبـوارد و
قسـەی بە هەمـوویان گـوت . ★
هەڵبواردن .
پێڕابواردن ـ [پێ (بە + ی =
پێبف.) + ڕابواردن /١] ، (مصد.
متە.) ١ـ گاڵتەكردن بە كەسـێ .
٢ـ سەرخستـنەسەر یەكێـــك .
٣ـ خۆخافڵان بە شتێكـەوە . ::
كابرایان بەگیر هێنـــابۆ پێیـــان
ڕادەبوارد . وازی لێ بێنـن پێـی
ڕامەبوێرن . ئەم ڕۆژانـە بەجـێ
ڕادەبـــوێرن . **ڕابـواردن ـ** [ڕا

(پێبف.) + بواردن] ، (مصت. لا.) ١ـ وەخـــت دەربـازکردن . ٢ـ کەیفکردن :: وەختەکەی بە هێچێ ڕادەبوێرێ . ئەمە کەی ژیانە ئێمە ڕایدەبوێرین . ٣ـ (نت.) کەیف و خـۆشی . :: □ «... سـەری سورما لەو شوێنەی نەك لە مـاڵ ، لە ڕابواردنێشا پڕی کردبۆوە ...» (بلە ، ژان ، ل ـ ٧٥) .

هەڵبواردن ـ [هەڵ (پێبف.) + بواردن] ، (مصت.مت.) تە : بواردن.

بوارە ـ [بوار + ە ـ ئە/١] ، (نت.) ماوە ، دەرفەت . (عا.) مجال. (سن.) بگارە .

بوارەدان ـ (مصتـــ. متـــ.) ڕێگاپێدان ، ماوەدان بە کەسێ بـۆ کردنی کارێ :: دە بوارەی ئێمـەش بدەن با دوو قسە بکەین . ★ (سن.) بگارەدان ..

بوت ـ [ست : بوئێتی = خوای درۆزنە] ، (نا.) ، (کئێر.) ١ ـ هەیکەلێکە بە شێوەی ئینسان یـا گیاندارێك لە بەرد، دار، مەعدەن و ...، ... دروستیـان دەکرد و دەیانڕازاندەوە و بە خوایان دەزانی و دەیانپەرست ٢ـ (مجە.) یـار ، دلدار ، مەعشوقە □ « هەر ئـەو بوتی فەرخارە هەر ئەو دولبـەری پارەم + هەر ئەو گوڵ و گولـزار و هەر ئەو تازە بەهارەم » (ئەدەب ، گە. ، ل ـ ٣٩) . ★ (کعر.) بت.

بوتپەرست ـ (نفا. ، صفا.) ، (کئێر.) تە : بتپەرست .

بوتپەرستی ـ (حمـص.) ، (کئێر.) تە : بتپەرستی .

بوتخانە ـ (نت.) ، (کئێر.) تە : بتخانە .

بوتری ـ [محر. بوتل] ، (نا.)، (کئێر.) تە : بوتڵ .

بوتڵ ـ [= ئینگلیسی : بوتل] ، (نا.) ، (کعر.) دەفرێکی شوشەیە بە شکڵی ئوستوانە دروستکراوە و پاشان تەنگ دەبێتەوە تا زارکەکەی بە قەدەر (تەپەدۆر)ێـکی لێـدێ، تراوی جۆربەجۆری تێدەکەن . :: بوتڵێك ئاوی سارد . بوتڵێك نەوت. بوتڵێك ویسکی ★ (کئێر.) بوتری. (سیھ.) قاپ .

بوختان ـ [محر. عا : بهتان] ، (نا.) کردەوە یا قسـەی ناڕاست کە وەپاڵ کەسێك بدرێ . ★ . (بک.) بوختان. (جن .) بۆخت ، بۆختۆم.

بوختان پێکردن ـ (مصت . مت.) بە ناڕاست قسەیەك یا کارێك دانە پاڵ کەسێ . :: بوختانی پێدەکەن . بوختانی پێکرد گوتی هەزار تمەنم قەرزدارە .

بوختـــان کردن ـ (مصت. لا.) قسـەی ناڕاست وەپاڵ خەڵکی دان، کردەوەی وەها وەپاڵ خەڵـکی دان کە نەیان کردبێ . ★ (بک.) بوختان کرن . (جن.) بۆختڕختە .

بوخچە ـ (نـا.) ١ـ پارچـە قوماشێکی چوار گۆشەی گەورە یا پچووکە بۆ ئەم مەبەستانەی خوارەوە بەکاردێت . أ) لە ماڵی، کوردەواریدا ژنان جلوبەرگی تێوەدەپێچن و لەسەر تاقەی دادەنێن یـا دەنێو یەغدانـی دەنێن . ب) ئـافرەت کەلوپـەلی حەمامی تێدەنێن و دەگەڵ خـۆیانی

دەبەن . ج ــ بۆ هاتوچۆ و سەفەران پێداویستی کەمی تێدەبەستن . د ــ فەقێیان کەلوپەل و کتێبی تێدەخەن . ٢ــ ئەو قوماشە بە بە ئامادەکراوی (بە کەلوپەلەوە) بۆ هەریەك لەو مەبەستانەی سەرەوە. □ «... تەنکە هەی تەنکە ، تەنکەی شیرازێ ، بوخچەکەی هەلگرت بۆ مالی قازێ » (فۆلکلۆر) . تێب ــ ئێستاکە چلۆنایەتی ژیان و باو و نەریتی کوردەوارێ دەستی بە گۆڕان کردوە ، بوخچەش لە مۆدە کەوتوە و (چانتا) و (سەاك) و .. جێگەیان گرتۆتەوە . ★ (جنـ.) بۆشخە . **بوخچەی نەکراوە.** (نتـ.)، (کنـ.) کوڕێکی هێشتا ژنی نەهێنابێ.

بوخچەبگەردانێ ــ (نتـ.) ، (مکـ.) یارییەکی کوردەوارییە ، گەورە و بچۆك دەیکەن، کۆمەڵێك دەوراندەور دادەنیشن و (پرێسکە) یێك بۆ یەکتر هەڵدەدەن و یەکێکیش کە (تێکەوتوە) لە دەرەوەی کۆڕەکە بە دەوریاندا هەڵ دەخولێ و هەوڵدەدا پرێسکەکە بگرێتەوە و لە دەستی هەر کەسی قۆستەوە ؛ ئەو کەسە تێدەکەوێ و جێگەیان دەگۆڕنەوە . ★ (کمر.) بوخچە بەگەردانێ . (سنـ.) بوخچەگەردان .

بوخچەبەگەردانێ ــ (نتـ.) ، (کمر.) تە : بوخچە بگەردانێ .

بوخچە تێکنان ــ (مصـ. متـ.) پێچانەوەی کەلەوپەل لەناو (بوخچە) یێکدا ، بۆ هەر مەبەستێ بێ .

بوخچەگەردان ــ (نتـ.) ، (سنـ.) تە : بوخچەبگەردانێ .

بوڕغێ ــ (نـا.) ، (کمر.) تە : بڕغۆ .

بوغ ــ (نا.) ، (مکـ.) ١ــ هەمۆ هەلم و دۆکەلێ ووشك و گەرم کە لە سوتانی سۆتەمەنێ یا لەهەر شتێکی دیکە هەڵدەستێ و گیانداران تەنگەنەفەس دەکات . ★ (سیە.، سنـ. ، جنـ.) بۆق. ٢ــ غازێکە لە سۆتانی سۆتەمەنێ وەکۆ دار و خەلۆز هەڵدەستێ و ئەگەر زۆر کونبڕ بێ ئەو خەڵکەی تێیدا دانیشتۆن سەریان دەکەوێتە ژان و هێندێ جار لە هۆش خۆیان دەچن و ئەگەر نوستبن و هەستی پێنەکەن دەشیانکوژێ . تێب. ئەم ووشەیە مانای دوەمی لە موکریان کە زستانان بۆ گەرمکردنی زۆر (کورسی) باوە ، بەکاردێت ناوی عیلمێ ئەو گازە (ئۆکسیدی کاربۆن)ە کە لە تەرکیبی کیمیایێ (کاربۆن) و (ئۆکسیژێن) پەیدادەبێ .

بوغارێ ــ [بوغ/١ + ئار/٥ + ١ــ ێ/٣] ، (نتـ.) ، (مکـ.) ئاگردانێکە لە دیواری خانۆی کۆن دروست دەکرا ، زستانان بۆ گەرم داهێنانی زۆر ئاگریان تێدا دەکردەوە ، وەکی دیش بۆ چێشتلێنان کەلکیان لێ وەردەگرت ، دۆکەلەکەی بە دۆکەلکێشێکی تایبەتیدا کە لەناو دیوار بۆیان دەهێشتەوە دەڕۆیشت و لەسەربان دەردەچۆ . ئێستاش لە هێندێك خانۆی تازەدا هەر بۆ جوانێ لە قولینچکێکی زۆر دروستدەکرێ . تێب ــ من وا دەزانم ئەم ووشەیە

لەو کەرتانە پێك هاتووە کە نیشانم داون ، بەڵام دوکتۆر معین (تە : فەرهەنگ ، ج ١ ، ل ـ ٤٧٥) وشەی (بوخاری) کە لەزمانی فارسیدا پێشان هەر مانای (بوغاری) کوردیی هەبوە و پاشان کە (کۆرەی فەڕەنگی) جێگای بوغاری گرتۆتەوە بۆتە ناو ئەویش ، ئەم وشەیە نیسبەت دەدا بە (بوخار)ی عارەبی و (ژابا)ش هەر (بوخاری) نوسیوە و دەگەڵ (بوخاری) فارسی بەراوردی کردوە (تە : ژابا ـ ٣٩) . و (مردۆخ)یش هەر بوخاری نوسیوە (تە : ب١ ، ل ـ ١٢١) . ★ (سیه.) مفەیری .

بوغرد ـ (محر. عا.) ، (نا.) تم : بخۆر .

بوغڕا ـ [؟]، (صە.) ، (مکـ.) تم : باغر . □ « ماڵەکەڕە زۆر بوغڕایە، هەر وا دەڕوانێ لە کلیسایە» (بەیتی جۆلەکان) .

بوغڕابوون ـ (مصتـ. لا.؟) ، (مکـ.) تە : باغربوون .

بوغز ـ [عا : بغض] ، (نا.) ڕق، قین . :: بوغزی لە دڵ گرتبوو .

بوغزلەزگە ـ (صتـ.) ، (مکـ.) حاڵی ئادەمیزادێ کە ڕق لە کەسێ هەڵبگرێ و لە وەختێکا دەری ببڕێ.

بوغزاندن ـ [عا. کو.] ، (مصتـ. متـ.) ، خۆش نەویستن ، ڕق لێ بوون :: من کەس نابوغزێنم . پیاوی دوو زمان خوداش دەیبوغزێنێ .

بوغە ـ [بوغ + ە ـ ئە/١] ، (صتـ.) ، (مکـ.) حاڵی گای قەڵەوەی مل ئەستوور :: تەماشای تەماشای دەڵەی گای بوغەیە . تێبـ ـ وەکو لە دۆستی شاعیرم مام هێمنم بیستوە مامۆستا مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی لە بابەت ئەم وشەیە ڕای وایە کە بە گایەك وتراوە دایان بەستبێ بۆ ئەوەی بیکەنە (قوربانی) ، مامۆستا (هێمن)یش خۆی لەو باوەڕەدایە کە بە گایەك وتراوە بۆ (پەرستن) تەرخان کرابێ . هـس : (بەغە) و (بەگە) لە زمانی ئاوێستایدا و (بهەگە) لە سانسکریتیدا بە مانای (خودا) و (بەگ)ی ئێستای کوردی و (بێگ)ی ئینگلیسی بە مانای پیاوی گەورە و چتی گەورە .

بولبول ـ (نا.) ، (مکـ.) ١ـ باڵندەیێکی پچکۆلانەیە بە ئەندازەی چۆلەکەیەك ، ڕەنگی پشتی کەوەیەکی ئامال سوور و بەرزگی زەردە ، دندووکی پچووك و خۆی بە تێکڕایی جوان و ژیکەڵەیە ، دەنگی زۆر خۆشە، هەر بۆیە دەیگرن و دەیکەنە قەفەزەوە . ٢ـ (صتـ.) ، (مجـ.) ا ـ حاڵی ئینسانێکی بێ گرێ و گۆڵ و ڕەوان قسە بکا. بـ ـ حاڵی کەسێکی دەمی ڕاناوەستێ و زۆر قسە دەکا . زۆربڵە .

بولغار ـ [؟] ، (نا.) ، (مکـ.) تە : جێر . :: تۆپی بولغار (تۆپی پچکۆلەی یاری کە لە لاستیك دروست دەکرێ) . هەر دەڵەی بولغارە لەبەریەك دەکشێ .

بووار ـ (نا.) ، (هـل.) تە : بەهار .

بووە ـ (صفا : هەبوون) دەوڵەمەند ماڵدار ، حاڵخۆش .

بوهار ـ (نا.) ، (هـ.ل.) تـه : بەهار .

١ـ بۆ ـ [ستـ : بەئۆذی . پە : بـۆذ ، بۆی] ، (نا.) غاز (گاز)ێکە لە هێندێ شتان هەڵدەستێ ، بە چاو نابیندرێ ، بەڵام لوت (حسی شامە) هەستی پێدەکات . ★ بۆن، بێن . (بـ.ک.) بێهـن . تێبـ ـ ا) هێندێك شتی تەبێعێ لە ئەنجامی تەفاعولی کێمیایێ ناو خۆیانەوە ، بەشێك لەو ماددانـەی کە لێیـان پێکهاتون دەکەنە گازێـــك کە لـە هەوادا بڵاودەبێتــەوە و ئەگەر لـە نێزیکیانەوە بێن بە لوتمان هەستیـان پێدەکەین جا لەوانەیە بە لامانــەوە خۆش بێ یا ناخۆش . ب) بۆنی شتـــانی دەسـتکرد ئەنجـامـی تێکەڵکردنی بۆنی تەبیعی‌یە دەگـەڵ ئەو ماددانەی شتەکانیان لێ دروست دەکرێ . ج) لە زمانی ئاوێستایێدا (بەئۆذی) هــــەر بە بۆنـی خـۆش گوتراوە و ئێ (پەهلەوی)ش هەروایە.

٢ـ بۆ ـ (نا.) ، (خۆشناوەتێ)، دێراوی هێندێ شێنـاوەرد وەکـو تەماتە و تۆتن و خەیار و ... تێبـ ـ ئەم ووشەیە لە (بێستان)دا گۆڕاوە (تە : ـ) .

٣ـ بۆ ـ (ئە .) ١ـ ئامـرازی پرسیارکردنە و لە سەرەتای ڕستەی پرسیارەوە دێت و مانای (لەبەرچێ؟) دەدات . □ «ئەی خوایە لـە کـام بادەیە دەرخواردت دان + بێهۆشن و بۆ هەتاهەتا سەرخۆشن ؟» (خەیامی هەژار ، ل ـ ٢٥) :: بۆ واتکرد ؟ بۆ چۆیـە لای ئـەم کابرایـە ؟ بـۆ دەرسەکەت ڕەوان ناکەی ؟ ★ بۆچ، بۆچێ ، چما ، چمان ، لۆچی ، لەبۆ . (سنـ.) بۆچە . تێبـ ـ ئەم ئامرازە تا ئەندازەیێکیش سەرسوڕمان تێکەڵ بە پرسیارەکە دەکات . ٢ـ [پە : بێ‌ئۆ = بۆلای ئەو] ، ا) لای ڕێگای پـێ دیار دەکرێ :: دەچێ بۆ سەر ئێشی. دڵشاد ڕۆیێ بۆ کەرکوك . □ «هەمۆ ڕێیەك ئەچێتەوە بۆ بانە » (خـا ، پەنـــــد ، ل ـ ٤٩٤) . ب) لای دەستاودەستکردنی شتێ لە نێوان دۆ یا چەند کەساندا پێشان دەدا . □ «بەو قورئانەی خوا بۆ پێغەمبەری بە خەڵات ناردوە » :: حەسەن ئـەو قاموسە بەرە بۆ دڵشاد. ٣ـ ئامرازی تەعلیلە بە مانای (لەبەر) ، (لەپێناو) :: بۆ کتێبەکە هاتوم ، ئەم قامۆسەم بۆ کوردان نۆسیوە . ★ (هـو.) پەرەی ، پەی . ٤ـ ئامرازی کردنـە ملك (تملیك) :: ئەو کتێبە بۆ تۆ . « بۆ کوردستان » کۆمەڵە شیعرێکی هەژارە . ٥ـ وەکو (پیبـ.) دەچێتە سەر هێندێ مەصدەران و مانـای (توانـــتی) فـــاعیل بـــۆ جێبــــەجێکردن و نـــەکردنـی لە (فیعل) زیاد دەکا :: خۆی بـۆی نەکرا، بۆم ناشۆرێ، ئەو هەموەم بۆ نانۆسرێتەوە . تێبـ ـ ئەم ئامـرازە دەگەڵ زۆر مەصـدەران تەرکیـب دەبێ و لە هێندێکیاندا هەر کردونی بە مەصــــدەرێکی نـــوێ :: بـۆ ڕێككەوتن ، بۆ لوان ، بـۆ کران ، بۆ قڕاندن (تە : هبێد ، ل ـ ١٩). و لە هێندێکیشیاندا بەپێی جێگا دێتە ناو ڕستەوە .

بۆ ئەژماردن ــ [٤ــ بــۆ /٢ + ئەژمــاردن] ، (مصــت. مــت.) حیساب‌کردنی پارە یا هەر شتێــکی دیکەی کە دە ئەژماردنی بێت لەبــەر چاوی کەسێــکی تر ، تا پاشــان تەسلیمی بکرێ .

بۆبا ــ [١ــ بۆ + ٣ــ با/١] ، (نت.) ، (مك.) بۆنێکی تایبەتییە بــۆ (ڕۆن) و (پەنیر) و (کاڵــەك) و ... تێب ــ ئەم جــۆرە شتــانە ئەگــەر سەریان دانەپۆشرێ هــەوا کاریــان تێدەکا و چونکو دەگەڵ ئۆکسیژێنی هەوا تەرکیب دەبن و دەبنە ئۆکسید (ئۆکسیدێ دەبــن ، تەئەکســود دەکەن) و تامیان دەگۆڕێ و ئــەو بۆنەیان لێ پەیدا دەبێ .

بــۆ بــژاردن ــ [٤ــ بــۆ/٢ + بژاردن] ، (مصت. لا.) تۆڵەی شتێکی لە دەست کەسێدا زایە بۆبــێ یــا زەرەری پێگەیشتبێ ، تۆڵە بــۆ خاوەنی شتێك کردنەوە .

بۆ بەرامە ــ (نت.) ، (سن.) تمـ : بۆن و بەرامە .

بۆپرۆز ــ [١ــ بۆ + پــرۆز] ، (نت.) ، (سن. ، سیه.) تم : بۆکزۆز.

بۆتە ــ [أ] ، (نا.) ، (کێبر.) قاپۆچکەیەکە ، لە گڵێکــی تــایبەتێ (گڵی حیکمەت) دروستدەکرێ و زێڕنگەر (زێڕ) و (زێو) و (مس)ی تێدا دەتوێننەوە ، شکڵی وەکو هێلکە وایە کە لــە سەرێــکەوە نەختێــکی خشت بڕابێتەوە . تێب ــ هەر ئــەم ووشەیە کراوە بە عارەبێ و بوە بــە (بوتقة) و (بودقة) .

بۆتەگە ــ [١ــ بۆ + تــەگە] ، (نت.) ، (مك.) بۆنێــکی ناخۆشــە ، پێش تێ‌بەربوون لە نێرێ دێ .

بۆچاڵ ــ [١ــ بــۆ + چــاڵ] ، (نت.) ، (مك. ، ســیه. ، ســن.) بۆنێکە لەو گەنم و جۆیە و ئاردی ئەوان دێت کە لە چاڵێکی (شەدار)ا ڕاگیرابن . تێب ــ گەنم و جۆ ئەگەر چاڵەکەیان نمی هەبێ و ئەوەندەش نــەبێ کــە بیــانڕزێنێ و بــە جــارێك لــە کەرەمیــان بخا خۆیان دەخۆنەوە و کاتێ دەکرێنــە نان بۆنێکی تایبەتیان لێ دێ کە نــەك هەر بە لوت هەستی پێدەکرێ بگرە بە تــامیشیانڕا دەزانــدرێ کــە بۆچــاڵیان گرتــوە . ★ (ســن.) بۆنماوێ .

بۆچرۆك ــ [١ــ بۆ + چرۆك] ، (نت.) ، (مك.) ئەو بــۆنەیە کە لــە برژاندنی گۆشت و سوتانی ڕۆن و لە هەوادا بڵاودەبێتەوە ، ئەو بۆنەی لە کەبابخــانان هەڵدەستــێ . ★ (سیه.) بۆ چزۆك .

بۆچۆن ــ [٣ــ بۆ/٢ + چۆن] ، (مصت. لا.) ١ــ بەرەو کەسێك یــا شتێك ڕۆیشتن :: بۆیان چــۆن ڕایان کرد. ٢ــلێکدانەوە و گەیشتنە ئەنجام لەسەر مەسەلەیەك بە جۆرێکی وا کە تەواو دڵنیایی تێدا نەبــێ :: من وای بۆدەچم کە ئەم ماستە بــێ مۆ نیە . زۆربەی زانایان بۆ ئــەوە چۆن کە زمانی کوردی ، زمــانێکی هیند و ئورووپاییە .

بۆچەك ــ [١ــ بۆ + چەك] ، (نت.) ، (مك.) بۆنی دێزەی چێشت لێنان کە پاش ماوەیەك دەکارکردن و

چەوری تێچۆنیان ، بە بەتـاڵی دەیانخەنە ناو تەندوری پاش نان‌کردن تا چەور و چڵێکییەکە بسوتێ و دەفرەکە تازەبێتەوە (بزرینگێتەوە) . بۆنی شیشی کەباب کە کەبابچێ دەیانخەنە سەر ئاگر بۆ ئەوەی چاك خاوێن ببنەوە . ★ (سنە.) بۆچەکەووژ .

بۆخاو ـ (نتە.) بۆنی شیری نەکوڵاو ، ڕۆنی باش نەقرچاو ، گۆشتی کاڵ و ... □ « هێشتا بۆنی شیری خاو لە دەمی دێ » .

بـۆدان ـ [١ـ بـۆ + دان] ، (مصد. متە.) شێوەیێکی برژاندنی هێندێ خواردەمەنییە ، وەکو : نۆك، گەنم ، قاوە و ئەو جۆرە شتانە لەسەر ساج .

بۆدراو ـ [١ـ بۆ + دراو (مف : دان)] ، (مکـ.) ١ـ (صمف.) هەر شتێکی بۆدرابێ :: قاوەی بۆ دراومان نەماوە . ٢ـ (نتە.) گەنمێکە توێکڵی لێ‌کرابێتەوە و سپی کرابێ و لەسەر ساج بۆیان دابێ و پاشان بە دەستاڕ قەڵەت و بڕیان کردبێ . دەکری بە چێشتێکی شل و پێواز و ڕۆنی بۆ داغ دەکەن بە سەریدا دەکرێ ، یاخۆ وەکو ساوار و برنج دەیکەن بە قبوڵێ و پلاو .

بۆدڕن ـ [١ـ بۆ + دڕن ؟] ، (نتە.) ١ـ بۆنی چڵکنێ کە لە لەشی ئادەمیزاد و جل و بەرگی دێت . ٢ـ بۆنی ئارەقەی بنەنکل و قاچ و ... ★ (سنە.) بۆکلێشە . (بـا.) بێهن‌قتك .

بۆدۆکەڵ ـ (نتە.) بۆنێکە کە ئەگەر ئاگری بن‌چێشت لە (گڕ) بکەوێ و دۆکەڵ بکا و لە چێشتەکە بدا ، لە کاتی خواردنا هەم بە لوت و هەم و بە چێژتن هەستی پێ دەکرێ .

١ـ بـۆر ـ (صتە.) ڕەنگی خۆڵەمێشی ★ (سنە .) کەووك . (جـف.)کەوە . تێب ـ لە زمانی ئاوێستاییدا (بەئرە) و لە پەهلەویدا (بۆر) و لە سانسکرێتیدا (بەبهرو) بە مانای سور یا سوری مەیلەو قاوەیی هاتوە (تم : معین ، بورهان ، ج ١ ، ل ـ ٣١٤) . لەبن لەهجەی (لوڕێ)دا کە یەکێکە لە بن‌لەهجەکانی لەهجەی جنوبی زمانی کوردیێ (بۆر) ڕەنگێکی سپیێ ئاماڵ زەردە و لە بن‌لەهجەی (زازا)یدا (بوێر) قاوەیی‌یە و لە زمانی (تەبەری)دا کە کۆن لە مازندەران قسەی پێکراوە (بور) بە ڕەنگی زەرد بێژراوە و فارسی ئیمڕۆ (بۆر) بەسور دەڵێن .

● **زۆربێ و بۆربێ** ـ (کنـ.) چەندێتی مەبەستە جۆنێتی هەرچێ بێ هەر باشە .

٢ـ بۆر ـ [؟] (نا.) ناوی دەنگ بزوێنێکی زمانی عەرەبییە (ضمة). تێب ـ لە موکریان کەڕستەیێکی عەرەبێ بە حونجەڵێ دەخوێننەوە ئەم دەنگ بزوێنە بە (بەر) ناو دەبەن و دەڵێن : دال ، بەر ، دو . یا دال دۆبەر دون کەچێ ناوەکەی (بۆر)ە و ناشزانم بۆچێ ئەو ناوەی لێ‌نراوە . فارسیێ بۆ ئەم دەنگ بزوێنە ووشەی (پێش)یان هەڵبژاردوە . ★ بەر .

بۆران ـ [؟] ، (نا.)، (مکـ.، سیە.، سنـ.، بکـ.) بای توند و بە تەووژمی

زستانان کە بارانی دەگەڵ بێ یـا بەفر لە شـوێنی خۆی هەڵـگرێ و گێژی بدا و بیباتە جێگایەکی دیکە . :: ئەسپی با و بۆران .

بۆرانی ــ [أ] ، (نتـ.) ، (مـک.) چێشتێکە . هێلکە یا بایینجان یـا کولەکە لە ڕۆنا سـوور دەکەنـەوە و ماستی بۆ خاو دەکرێتەوە و دەیـکەن بە سەریا و تۆزێ گەرمی دەکەن . تێبـ ــ دەشێ ئەم ووشەیە لە [١ــ بۆر + ٣ــ ئانی/٢] پێکهاتبێ .

بۆراو ــ [١ــ بۆر + ١ــ ئاو/٢]، (نتـ.) ، (سیهـ.) شۆربای بژوێـش (هبێد ، ل ــ ٢٠) تێبـ ــ أ) مەبەست (بژوێش /٢ ــ أ)ە . ب) بـەلای منەوە ئەم ووشەیە دەبێ (بۆدراو) بوبێ و دەنگی (د)ەکەی لە باتی ئەوەی وەك لە لەهجە سلەیمانیدا دەبیندرێ، کلۆر بوبێ بە جارێك فڕێ دراوە .

بۆرایی ــ [١ــ بۆر + ئایی/١] ، ١ــ پەڵەی بۆر لەسەر هەر شتێـکی بێ . ٢ــ شتێکی لە دوورەوە هـەروا بۆر بچێتەوە و نەزانری چیە . ٣ــ (مجـ.) قۆن □ « حێزباب چەندت ڕق لە منە + بۆرایەکەت بـەو دوو گونە » (ووردی ، بەردەشانی ، ل ــ ٩٠) .

بۆرباو ــ [١ــ بۆر + ٤ــ باو] ، (صتـ.) تە : بۆرەڵوك .

بۆرجوازی ــ (نا.) ، (کمر.) ١ــ تە : بۆرژوا . ٢ــ تە : بۆرژوازی . تێبـ ــ ئەم ووشـــەیە لە زمـــانی ئینگلیسیڕا و بە ڕێـگای زمـانی عەرەبیدا هاتۆتە ناو زمانی کوردی لە کوردستانی عێراق و دەگەڵ بۆرژوا و بۆرژوازی یەکن و جیاوازیان لـــە دەنـــگی (ژ ــ ج) دایـــە کـــە بەرامبەرەکەیان بە خـەتی لاتینـی (G) یە و فرەنسی بە(ژ)و ئینگلیسی بە (ج)ی دەخوێننەوە .

بۆردومان ــ (نا.) ، (سیهـ.) تە : بۆمباران . تێبـ ــ ئەم ووشەیـــە (بۆمباردمان)ی فرەنسییە و جەڕاوە، وای بۆ دەچم کە لە ڕێگای تـورکی عوسمانیڕا هاتبێتە ناو زمانی کوردی لە کوردستانی عێراق .

بۆرژان ــ [أ] ، (مصتـ. لا.) ، (هل.) خەوتنێکی سوکە ، کە پیاو بە تەواوی ئاگای لە دنیا نابڕێ ، چاوی دەچێتە خەو بەڵام تا ڕادەیەك هەر ووشیار دەبـێ . :: هەنـدێ بۆرژام دەنگەدەنگ نەیهێشت خەوم لێ بکەوێ . ★ (مک.) بێروهۆش ، بێرەخەو .

بۆرسوار ــ (نتـ.) پیاوێکی سواری ئەسپی (بۆرە) بێ . تێبـ ــ لـــە لەهجەی (دێزفۆلی)دا (بۆرسوار) بە (لوڕ)ان دەڵێن ، لەبەر ئەوەی کـە (لوڕ)ەکانی خوزستان سواری ئەسپی (بۆر) دەبوون . (تە : معین ، بورهان ، جـ ١ ، ل ــ ٣١٤) .

بۆرمس ــ (صتـ.) ، (مک.) حاڵی بزنێکی موی ڕەش بێ و دێغدێغـی بۆری بە لا چاویدا هاتبێ .

١ــ بۆرە ــ [١ــ بۆر + ٥ــ ئـە /٢] ، (صتـ.) ، (مک.، سیهـ.) ١ــ ئەسپ ، ماین ، صەگ و تانجی کە ڕەنگیان (بۆر) بێ . تێبـ ــ بۆ یەکسمان بەپێی ڕەنگـیان کە بـە لای ڕەش باشێندا بێ ، ڕەش بۆرە یا شێـن

بۆرەیان پێ دەگوترێ . ٢ــ (مجـ.) پێش ناوانەوە دێت و لە (معرفه)یی‌را دەیانکاتە (نکره) . :: بـۆرەزەلام ، بۆرەپیاو .

٢ــ بۆره ــ (نا.) ، (مک.) تە : ١ــ بۆرەك .

بۆرەبنار ــ (نت.) دەمەقـالێ . تێب ــ تەنیا مامۆستـا خـاڵ ئـەم وشـەیەی نوسیوە و کەسی تر ، منیش هەر لەوانم وەرگرتوە .

بۆرەپیاگ ــ (نت.) ، (سنـ.) تە : بۆرەپیاو .

بۆرەپیاو ــ [١ــ بۆر + ٣ــ ئە /٢ + پیاو] ، (نت.) ئەو کەسـەی لە بنەماڵەی ئاغا و خـان و بـەگ نەبێ . ئادەمیزادی ئاسایێ . ★ (سنـ.) بۆرەپیاك . (جنو.) بۆرەپیا ، بۆرەکە .

بۆرەپنە ــ [؟] ، (نت.) ، (سنـ.) قەڵەصابونێ .

بۆرەخزم ــ (نت.) خزمی دوور .

بۆرە خزمایەتی ــ [١ــ بۆرە/٢ + خزم + ئایەتی /١] ، (نت.) پێوەندی دووری بنەماڵەیی کە دوو یـا چەند کەس یـا خێزانـان پێکەوە دەبەستێ . خزمایەتی دوور .

بۆرەزەلام ــ [١ــ بۆرە /٢ + زەلام] ، (نـت.) ١ــ کابرایـــەکی نەنـــاسراو . □« وەعەلەیـــکە ســـەلام ، ئەی بۆرەزەلام ، ترخێنەی بێ‌تام ، لە بەرت هەڵنەستام . ٢ــ (مجـ.) پیـاوی‌کەتەی گـەورە . ★ (هل.) شێتەزەلام .

بۆرەسوار ــ [١ــ بـۆرە/٢ + سوار] ، (نت.) سوارێکی نەناسراو ، سوارێکی لات .

بۆرەقنە ــ [؟] ، (صت.) ، تە : بۆرەڵۆك . (خا ، ب ١ ، ١٣١) .

١ــ بۆرەك ــ [پە : بـۆرەك] . (نا.) خوێیەکی کیمیاییە و نـاوە عیلمیەکەی (بۆراتی سۆدیوم)ە ، لە تەرکیبی کیمیایێ ئاسید بۆرێك دەگەڵ سۆدیۆم دەکەوێتەوە ، لـــە ئاوی دەریادا بە حاڵی تەبیعێ هەیە و بۆ داوودەرمـان و لـە سەنعـاتدا بەکەلـك دێت ، لـە کوردستـان زێڕینگەران بۆ تواندنەوەی زێـڕ و زیو و مس بەکاری دێنن، چونکو گەرمێ کورەی ئاسایێ ئەو جـۆرە مەعدەنانەی پێ‌ناتوێتەوە . تێب ــ مەعلوم نیە ئەم وشـەیە کەنگێ کراوە بە عەڕەبێ و چۆتە قالبی (بورق)ەوە و لە زمانی عەڕەبێ‌را چۆتە ناو زمانی لاتینێ و ئەوجار پەڕیوەتە زمانانـی ئێستای ئەوروپـا و لـە زمـانی فڕەنسیدا بۆتە (بـۆڕاکس) . ★ (مک.) بۆره .

٢ــ بۆرەك ــ [؟] ، (کمر.) جۆرە خواردنێکە . تێب ــ أ) هەویرێکـی تایبەتـێ لە ئاردێـکی گەنـمەکەی توێکڵی لێ‌کرابێتەوە ، دەشێلن ، ئەو هەویرە کە تۆزێ چێڕ دەبـــێ و لەبەریـەك دەکشێـتەوە ، پـانی دەکەنـەوە و کوت‌کوتـی دەکـەن ، گۆشتی قیمەکراو ، پەنیری لـــە ڕەندەدراو یـا گژوگیای کوڵاو (وەکو ئەسپەنـاغ) لەسەر هەرکوتێـك ڕۆدەکەن و چەشنی بابۆڵە لـوولێ دەدەن و لە ڕۆنا سووری دەکەنەوە . ب) زیاتر لەوەدەچێ ئەمە وشـەیەکی

تورکیی بێ و له مه‌صده‌ری (بورمق = بادان ، لوولدان) وه‌رگیرابێ ، هه‌رچۆنێ بێ ئه‌م ووشه‌یه له ده‌وری ده‌سته‌ڵاتی عوسمانیاندا له کوردستانی عێراقی ئیمڕۆ که‌وتۆته ناو زمانی کوردیی .

بۆره‌ڵوک ـ [١ـ بۆر + ئاڵوك] ، (صت.) ڕه‌نگێکی ته‌واو (بۆر) نه‌بێ . مه‌یله‌و بۆر بێ . ★ (سیه.) بۆرباو. بۆره‌قنه . (کک.) بۆره‌واش . تێبـ ـ به پێچه‌وانه‌ی گه‌لێ ووشه‌ی تێکه‌ڵی کوردیی که به (٣ـ ئه/٢) تێك ده‌بنه‌وه ، من بۆ ئه‌وه‌چووم که ئه‌م ووشه‌یه له [١ـ بۆر + ئاڵوك] پێکهاتوه و که‌رتی دوه‌م (ئاڵوك) شکڵێکی تازه‌تری (ئاڵوته‌ك)ی په‌هله‌ویه که زمانی فارسیی (ئاڵوده)ی خۆی لێ وه‌رگرتوه .

بۆریه ـ (نا.) ١ـ جۆرێکه له جۆره‌کانی قامیش . ٢ـ جۆرێ حه‌سیری ته‌نکه له‌و قامیشه دروستده‌کرێ . تێبـ ـ ا) لوولـه قامیشه که به درێژایی سه‌رتاپا خوار ده‌قه‌ڵێشن و پانی ده‌که‌نه‌وه و ڕاستوچه‌پ تێکیان‌هه‌ڵده‌کێشن ب) زمانی ئارامیی ئه‌م ووشه‌یه‌ی له زمانی سۆمه‌ریی وه‌رگرتوه و له‌وێڕا له قالبی (بورياء ـ بورية)دا که‌وتۆته ناو زمانی عه‌ره‌بیی و به شکڵیی (بۆریی = بۆریه) هاتۆته ناو زمانی کوردیی و (فارسیی)ش به (بوريا) وه‌ریگرتوه .

١ـ بۆریی ـ [١ـ بۆر + ٢ـ ئیی]، (حمص.) حاڵه‌تی شتێکه که ڕه‌نگی بۆر بێ .

٢ـ بۆریی ـ [أ] ، (نا.) ، (کمر.) ١ـ لووله و (گونج)ی جۆربه‌جۆره له مه‌عده‌ن یا هه‌ر مادده‌یه‌کی تر دروست ده‌کرێ و بۆ گوازتنه‌وه‌ی ئاو ، نه‌وت ، غاز . . . له شوێنێکه‌وه بۆ شوێنێك و . . که‌ڵکی لیوه‌رده‌گیرێ . بارێك و ئه‌ستوری هه‌یه :: بۆریی (ئیستراتیژی) نه‌وتی که‌رکوك ده‌باته (فاو). ئه‌م ماڵه هێشتا بۆریی ئاویان بۆ ڕانه‌کێشراوه .

بۆریی لامپا ـ تم : بلوور/٣ .

بۆرینه ـ [١ـ بۆر + ٢ـ ئینه]، (صت.) به‌هۆی (٣ـ ئه/٢) به دوایی هه‌ندێ ناوانه‌وه ده‌لکێ و مانای (مه‌عهود ، هه‌ر ئه‌وه‌ی جاران ، ئه‌وی پێشوو)یان لێ زیاد ده‌کا :: کڵاوه بۆرینه (تم : هبید ، ل ـ ٢٠) .

١ـ بۆڕ ـ (نا.) ، (مک. ، کمر.) تێشکاویی و ژێرکه‌وته‌یی له شیعرێن و شه‌ڕه قسه و شه‌ڕه جنێو و هه‌موو جۆره ده‌مه‌قاڵێ و مجاده‌له‌یه‌کدا . ★ (مک.) قژ. هس: (جن.) بۆر = شه‌رمه‌زار . تێبـ ـ نازانم ئه‌سڵی ئه‌م ووشه له‌کوێڕا هاتوه ، به‌ڵام (بور) له زمانی فارسیدا هه‌م به ڕه‌نگی سووری مه‌یله و قاوه‌یی ده‌ڵێن (تم : ١ ـ بۆر ، تێبـ ـ) و هه‌م به مانای سه‌رشکاویی و خه‌جاڵه‌تیی هاتوه و دوکتۆر معين (تم : بورهان ، ج ١ ، ل ـ ٣١٤) ده‌ڵێ چونکو ئینسان که خه‌جاڵه‌ت بووه ، سوور هه‌ڵده‌گه‌ڕێ، بۆیه ووشه‌ی (بور) مانای خه‌جاڵه‌ت بوونه‌وه‌شی وه‌رگرتوه .

٢ــ بۆڕ ــ [أ] ، (نا.) «جێگایەکە لــە زەویدا چاك ئەکرێت و مێوەی تێدا هەڵئەگیرێت و پۆش و پەڵاشی بە دەورەدا دائەنرێت . » (معر. ، کشت ، ب ١ ، ل ــ ٣٩) .

٣ــ بۆڕ ــ (نا.) ، (مک.) دەنــگی گڕ و گەورە چ ئێ ئادەمیزاد و چ ئێ ئامرازەکانی مۆسیقا . :: ئەم کوڕە دەنگی بۆڕ بوە . تێب ــ بەلای منەوە ئەم ووشەیە (دەنگەناو)ە . هس : بۆڕە .

٤ــ بۆڕ ــ (نا.) ، (مک.) گیایەکی دەشتەکییە ، گــەڵای ووردە وەکــو گەسك ، لە نیو میتــر زیــاتر بەرز دەبێتەوە ، لە پایێزا دەیدرۆن و لــە شوێنێ کۆی دەکەنەوە ، زستــانان دەیدەن بە ماڵات و گاوگۆل .

بۆڕانــدن ــ (مصــد. لا.) ١ــ دەنگی خۆدەرخستنی ڕەشــەووڵاغ :: گاڕانەکە هەر بە ڕۆکاری ئاوایدا شۆڕ بۆوە تێکڕا بۆڕانديــان . ٢ ــ (مجـ.) کەسێك (لەبەر هەرچێکی بێ) بە دەنگی بەرز دەنگێــکی چەشنــی دەنگی گا و ... لە خۆی دەرخا . :: دارێکیان لێدا وەك گا بۆڕاندی .

بۆڕخــواردن ــ [١ ــ بــۆڕ + خواردن] ، (مصد. لا.) تێشکــان ، ژێرکەوتن ، قسە پێ نەمــان :: کۆنەپــەرست لــە بەرانبەر پیاوی ئازادیخوازا زۆ بۆڕ دەخوا .

بۆڕدان ــ [١ــ بۆڕ + دان] ، (مصد. متـ.) شکاندن و ژێرخستنی یەکێك لەو کارانــەدا کە حــاڵەتی (بۆڕێ) دروســـت دەکــەن . :: شێرکۆ و نەوزاد شــەڕە شیعریــان دەکرد نەوزاد شێرکۆی بۆڕ دا . پیاوی بێ مەنتیق زۆ بۆڕ دەدرێ .

بۆرژوا ــ (نا.) ، (کێر.) تــاکە کەسێك لە چێنی بۆرژوازێ ∵ تێب ــ ١) ئەم ووشەیە لە زمانی فرەنســیڕا هاتۆتە ناو زمانی فارسێ و لەوێشڕا کەوتۆتە ناو زمــانی کوردێ لــە کوردستانی ئێــران . ب) زمانــی فرەنسێ ئەم ووشەیەی لە بــورگ (Bourg) ی ئەڵەمانێ بە مــانای (شارۆکە) داتاشــیوە و مانــای (بۆرژوا) دەبێتە : (خەڵکی بورگ ، دانیشتوی بورگ) و مانای دێکەشی هەیە ، بەڵام لە زمانی کوردیدا هــەر مانا سیاسییەکەی مەبەستە . ج) لە زمــانی کوردێــدا ووشــەی (شارەزا)مــان هەیــە کە لەلانــی لۆغەتەوە ماناکەی دەبێتە : (ئــەو کەسەی لە شار ــ زاوە ــ لە دایــك بوە) کە دەقاودەق مانای (بۆرژوا)ی فرەنسیـیە ، بەڵام وەکو دەزانین ئەم ووشەیە ئێستا تەنیا بە مانــای (کەسێکی ڕێوشوێنی کارێك بزانی یا بەڵەدی جێگایەك بێ) بەکاردێت.
★ (کمر.) بۆرجوازێ /١ .

بۆرژوازێ ــ (نا.) ، (کێر.) چێنی سەرمایەدار کە لــە قۆناغــی سەرمــــایەداریدا دەستــــەڵاتی دەوڵەت و هەمــــو ئامــرازەکانی دروستکردنی (وسائل الانتاج) بــە دەستەوەیە . ★ (کمر.) بۆرجوازێ /٢ .

بۆڕە ــ [٢ــ بۆڕ + ٥ــ ئە/١] ، (نت.) دەنگی پاتاڵ ، دەنــگی ڕەشــە ووڵاغ .

بۆڕەبۆڕ ــ (نت.) ١ ــ چەند بۆڕەی یەك لە دوای یەك ، بۆڕەی چەند پاتاڵ بەسەر یەکەوە . ٢ــ (مج.) دەنگی ناخۆش و نـاسـازی ئادەمیزاد :: ئەرێ ئـەم کابرایـە چ بۆڕە بۆڕێکیتی ؟ .

بۆڕیە ــ (نا.) ، (کئێر.) ئامرازێکی مۆسیقایە قەدیم لـە (کەڵەشاخ) دروستیان‌کردوە ئێستا لە مەعـدەن (بە کەمێك گۆڕێنەوە) هەر لەسەر شێوەی کەڵەشاخ دروست دەکرێ، فوی پێدا دەکەن دەنگی لێوەدێت . ★ شێپوور . کەڕەنا . (سن.) بۆق.

بۆڕیەژەن ــ (نفا.) ، ئەو کەسەیە بۆڕیە لێدەدا .

بۆز ــ (ص.) ١ــ ڕەنگـێکە لـە نێوان ڕەش و سپیدا نێزیکە لـــە ڕەنگی خۆڵەکەوە ، زیاتر بۆ ئەسپ و گوێدرێژ و ئێستر بەکاردێت . :: ئەسپە بۆز . کەرە بۆز . ئێسترە بۆز . ٢ــ (مج.) هەر ڕەنگێکی کاڵ بوبێتەوە و ڕەنگێکی دەڵبی لێ بەجێ مابێ . ٣ــ حـالی سەروڕێـش و سمێڵێ کە بەتەواوێ سپێ نەبوبێ و ڕەنگی خۆشیان لەدەست دابـێ . □ « تۆکی سەروڕێشم لە غەمـا بۆز و درێژ بۆ + بەم وەزعیەتــی ڕێشـەوە ، وەك خواجە حەنا خۆم » (عارف) .

بۆژۆ ــ [١ــ بۆ + ئاژو (ئاژنین)]، (صت.) ، (مک. ، سن.، سیە .) ١ــ حالی ئالیکی پـاش ئـاخوڕی وولاغی بەرزە کە بۆنێکی تایبەتی لێ پەیدا دەبێ و واز لە خواردنی دێنێ و ئەگەر بکرێتە بەر وولاغێکی دیکەش نایخوا . ٢ــ (مج.) حالی هەمـــو کارێکی کە بە شێوەیەکی ناڕاســـت دەسکارێ کرابێ و لەبـەر چـاوی خەڵك کەوتبێ . (عا.) مبتذل . تێب ــ بەو جۆرەی مردۆخ (تم : ب١ ل ــ ١٩٨) نوسیویە ، دەبێ ئەسڵی ئەم ووشـەیە لە [بـۆ + ئـــاژۆ] پێکهاتبێ ، من لام وایە کەرتی (ئاژۆ) ڕەگی مەصدەری (ئاژنیتـــن) بـێ کە مانای ووشەکە دەبێتە (بۆئاژن) شتێکی (بۆ) ئاژنیبێتێ و چۆبێتـە ناو هەموو کەلێنێکیەوە (هــ س : سۆژناژن ، دەرزی ئاژن) . جـــا ئەگەر ڕاستی بۆ چۆبم دەتوانین بلێین کە ئەم ووشـەیە ، یەکەم ووشەیەکـە لـە تەرکیبێڕا ڕەگـی مەصـدەری (ئاژنین) لەباتی ئەوەی وەکو خۆی (ئاژن) ــ بمێنێتەوە گۆڕانێکی بـە سەردا هاتوە و بۆتە (ئاژۆ) .

بۆسار ــ [١ــ بۆ + سار] ، (صت.) ، (سن.) حالی هەر شتێکی بۆنی کردبێ بە تایبەتی خواردەمەنــێ (تم : مردۆخ ، ب ١ ، ل ــ ٢٠٢).

بۆسارد ــ (صت.) ، (مک.) بۆنێکی ناخۆشە کە ئینسان ئازاربدا، بۆنی گۆشتی‌کاڵ ، ماصێ ، .. تێبـ ــ دیارە کە خۆشی و ناخۆشی گەلـێ لە بۆنەکان بە پیاو کەوتوە .

بۆسان ــ [٢ــ بۆ + ئستان/١]، (نت.) ، (سن.) تم : بێستان .

بۆست ــ (نا.) تم : بست .

بۆسۆ ــ [١ــ بۆ + سۆ (سوتان)]، (نت.) ، ١ــ بۆنی سوتانی لۆکە یـا قوماشێ کە لە لۆکە دروست کرابێ. ★ (با.) بیهن کەون (هل.) بۆنسۆ .

٢ــ تامی ماستێکی شیرەکەی زۆر کولابێ . ★ (هل.) تام سۆ . (جذ.، سیه.) بوکز /٢ . (با.) بۆسـێ ● ئاگری پێوەنێی بۆسۆی لێ هەڵناستێ ــ(کذ.)زۆر ڕووت و ڕەجاڵ و نەدارە.

بۆسه ــ (نا.) ، (مک.) دارێکـی ئەسـتورە داهێنـراوە و خـوار کراوەتەوە وەکو ئاڵقە ، دەخرێتـه ناونێرە و بە (هیرتە قایم دەکرێ و سەری ئامۆری تێ هەڵدەکێشرێ . ئەو ئاڵقەیەی کە (نێر) و (ئـامۆر) لێك توند دەکا .

بۆش ــ[تو.] ، (ص.) حاڵی هەر شتێکی لە بەر چـاوان قـەوارەی هەبێ و بتەو دیار بکا بەڵام لە ناوەوە هڵۆڵ بێ . :: ئێرە بنی بۆشە. ئەم تەنەکەیە بۆشە . کابرایەکی کەڵلـه بۆشـه .

بۆشایێ ــ [تو. کو.] ، [بـۆش + ئایێ /١] ، (نـذ.) ١ــ ئـەو جێگەیەی کە (زەوێ) لە ڕێـزی کۆمەڵە ئەستێرەی سەر بە هەتـاو تێیدا دەگەڕێ ، (عا.) فضاء . ٢ــ پارچە زەوێ یا جێگایەکی بەرێن . ٣ــ جێگای یەك یا چەند زەلام لە ناو کۆمەڵێ خەڵکا کە بەڕێز ڕاوەستابن. ٤ــ پلە و پایـەیەکی ڕەسـمێ و کۆمەلایەتێ لە دەزگای دەوڵەت یـا وولاتێکدا کە خاوەنەکەی لادرابـێ یا بە هەر جۆرێکی دیکە شوێنەکەی بەتاڵ بوبـێ :: مـردنی جەمـاڵ عەبدوناسر بۆشایێکی زلـی لـه (میسر)دا بەجێ هێشت .

بۆشکه ــ [ڕۆسێ : بۆچـکا]، (نا.) ، (کێر.) تە : بەرمیل .

بۆشناغ ــ [ئا] ، (نا.) ، (مـک.) ئادەمـیزادی کـوك و پۆشـتە و حاڵخۆش کەفیز و ئیفادەش لێدەدا. تێب ــ واتێدەگەم ئەسڵی ئەم ووشەیە تورکێ بێ .

بۆغمه ــ [تو.] ، (نا.) ١ــ (سذ.) نەخۆشییەکە ئـاڵۆ لە دێوی ناوەوە دەئاوسێ . تێب ــ دەربارەی ئـەم نەخۆشییە لە ووشەی (دۆشـاخە)دا بـاس دەکەین . ٢ــ جنێوێکی سوکەڵەیە زیاتر بە منداڵی زۆربڵە دەدرێ . تێب ــ مانای ئـەم ووشـه تورکییە (خنکان)ە ، جا ئەو کەسەی جوێنەکەی پێ دەدرێ وەکو پێـی بڵێن : یاخوا بخەنکێی و ئیتر قسەت پێ نەکرێ ، وایە .

١ــ بۆق ــ (نا.) گیاندارێکە لـه ووشکانێ و ئاوا دەژی ، پێستێکـی لینجی هەیە ، پنۆك پنۆکی ڕەش و قاوەیێ تێدایە ، لە ئـاوا (گـەرا) دادەنێ ، بـەگەراکەی دەڵێـن (سەرمێکوتە) . تێب ــ ا) ئـەم گیاندارە لە نێوان گیانداراندا بـه دەستەیەك حیساب دەکرێ کە زۆر چەشنی هەیە ، بە پێودانی زانستێ تا ئێستا ١١٦ چەشنی ناسراوە . ب) ئەم گیاندارە ماددەیێك بە ڕێگای پێستیدا لە لەشی خۆی دەردەخا کە (ژەهر)ە و بۆیە نابێ دەستی لـێ بدرێ . ڕەنگە هەر بۆیەش بێ لـه کوردەوارێدا دەڵـێن هەرکەسـێ دەست لە بۆق بدا دەستی (بالۆکە)ی لێدێ . ★ (سذ.) قورواق . (بک.) بەق . (جذ.) قۆرواق .

٢ــ بۆق ــ (نا.) ، (سذ.) تە :

بۆڕیە .

٣ــ بۆق ــ (نا.) ، (سنـ.) تە : بوغ/١

٤ــ بۆق ــ (نا.) ، (کعر.) کارێکە، کە یەکێك کەسێکیتر بۆلایەك ڕادەدا و لە جێی خـۆی دەیڕەتێـنێ . ★ (مکـ.) پـاڵ .

٥ــ بۆق ــ (نا.) ، (سنـ.) چـاوی زەق ، چاوی دەرپەڕیو .

بۆق پێوەنـان ــ (مصـتـ. مـتـ.) پاڵپێوەنان .

بۆقڕانـدن ــ [٤ــ بـــۆ/٢ + قڕاندن] ، (مصتـ. متـ.) دەربڕینـی نیازێکی خراپ بۆ کەسێ . کردنـی قسەیەك دەربـارەی کەسێ کـە وا لێك‌بدرێتەوە ئاواتێکی خراپە بـۆی دەخوازرێ . :: ئەرێ ئـەوە بۆچێ هێندە بۆی دەقڕێنی .

بۆقڕە ــ [أ] ، (نـا.) ، (مکـ.) نەخۆشییەکە منداڵ تۆشی دەبـن ، نێودەم و لێو و لچیان بلۆق‌دەکا . تێبـ ــ لە کوردستان ئەم نەخۆشییە بە مەرەکەبی ڕەش (مەرەکەبی مەلایان) چـــاردەکەن و°دەم و لغـــاوەی نەخۆشـەکەی هەڵدەسوون .

بۆقمل ــ (نتـ.) ، (سنـ.) تــە : بۆقەتە . تێبـ ــ ووشەی (بۆق) بە تەنیایێ لە بن‌لەهجەی سنەیێدا بــە مانای (چاوی زەق) دەکار دەکرێ ، وام بۆ دەردەکەوێ کە ئەم ووشـەیە خۆی بە تەنیایێ مانای : دەرپەڕیو ، هەڵتۆقیـــو ، زەق . . . بێـــت . (هس : بلۆق) .

بۆقە ــ [أ] ، (نتـ.) حاڵەتـێکە بەسەر دەغڵدا دێ و ئەو شوێنانەی کە پاشان دەبنـە گـــوڵ تــۆزێ هەڵدەمسێن . :: ئەو گەنمە بۆقـەی کردوە . تێبـ ــ بۆ (بـــۆق) لـــەم ووشـەیەدا . تە : بۆقمل (تێبـ ــ) .

بۆقەتە ــ [أ] ، (نا.) ، (سـیە .) لای خوارەوەی ملی ئادەمیزاد لـــە پشتەوەڕا ، پشتی‌مل . تێبـ ــ أ) ئەم ووشەیە زیاتر ئیزافەی (مل) دەکرێ و دەبێژرێ (بۆقەتەی مل) . ب) بـۆ کەرتی (بۆق)ی ئەم ووشەیە تـە : بۆق مل (تێبـ.) ★ (مکـ.) پشتەمل (پژمل) . (سنـ.) بۆقمل .

بۆقەمەلە ــ [١ــ بۆق + ٣ــ ئـە /٢ + مەلە] ، (سیە.) جـــۆرێك مەلەوانییــە کە بۆ سەرئـاوکەوتن دەست و قاچ وەکـــو ئێ بـــۆق دەجوڵێندرێ ★ (مکـ.) مەلەبۆقە . (جنـ.) قۆرواق مەلە .

بۆکڕۆز ــ [١ــ بۆ + کڕۆز] ، (نتـ.) ، (مکـ. ، سیە.) بێنی سوتانی هەندێ شـت کە لـە گیـانداران دەکەونەوە ــ ئـەوەی لە زانستـی کیمیادا پێی دەڵێن : موادی عضویـ وەکو : خورێ ، مو ، ئێسك، شاخی گاوگوڵ و . . . ★ (سنـ .، سیە.) بۆپڕۆز . (با.) بێهن زوێرهە . (جنـ.) بۆکز .

بۆکز ــ [١ــ بۆ +کز] ، (نتـ.) ، (مکـ.) ١ــ بۆنی چێشتێ کە بە بنی مەنجەڵەوە ســوتابێ و لــە کـاتی خواردنیا هەستی پێ دەکرێ . ٢ــ (سیە . ، جنـ.) تە : بۆسۆ /٢ .

بۆکلێشە ــ (نتـ.) ، (سنـ.) تـە : بۆدڕن .

بۆگنخ ــ [١ــ بۆ+گنخ (گنخان)]،

(نت. ، مکـ.) بۆنێکە ، لە دانەوێڵەی نمدار پەیدادەبێ پاش ئەوەی لــــە دەفرێکا هەڵدەگـیرێ و ســـەری دادەپۆشرێ خـۆی دەخواتــەوە و بۆن‌دەکا . یان لە شوێنێکی شەدار دادەنــدرێ و بۆنــی ئــەو جــێگایە دەگرێت . ★ (هل.) بۆ گەمرخە . (سنـ.) بۆنماوێ .

بۆگەمرخە ــ [١ــ بۆ + گەمرخە ؟]، (نت.) ، (هل.) تم : بۆگنخ .

بۆگەن ــ [١ــ بــۆ + گــەن (گەنێن)] ، (کعر .، سـنـ.) ١ــ (نت.) بۆی ناخۆش کە لە دەرکەوتنی باوبژی ناوزگی گیانــداران ، لــە ئاودەست ، لە ئاوێ کە ماوەیێك لە شوێنێکدا مابێتەوە و لەبەری نەڕوا ، بلاّودەبێتەوە . ★ (مکـ.) بۆگەنیو . (با.) بێهنگەنێ . (جنـ.) بۆگەن . ٢ــ (مجـ.) ، (صـتـ.) ، (تت.) ، (کعر .) اــ حاڵی کەســـێك یــا ڕێژیمێـــکی بیروباوەڕی کۆنەپەرستانەی هەبێ . ب ... ...اڵی یــەکێکی کــردەوە و ڕەووشت و خۆی خراپ بێ . تێبــ لە ئاوێستادا (بەئۆذە ، بەئۆذی) و لەزمانی پەهلەوێدا (بۆذ ، بــۆی) هەر بە (بۆنی‌خۆش) گوتراوە و بــۆ ئەوەی کە ئێستا لە زمانی کوردیــدا (بۆگەن ، بۆگەنیو)ی پێ‌دەڵێین ، لە زمانی ئاوێستاییدا (گەئیێتی) و لەپەهلەوێدا (گەنــد) هــاتوە . ئێستاش ووشەی (گەندە ، گەند) لە لەهجەی ناوەندێ زمانی کوردێــدا بە تەنیایێ و لە تەرکیــبی هینــدێ ووشەشدا و لەبن لەهجەی (لوڕێ و نەیلێ)دا (گەن) بە مانای (خــراپ)

دەکاردەکرێ .

بۆگەنتك ــ [١ــ بــۆ + گەنــت (گەند) + ئك] ، (نت.) ، (سیمـ.) « جۆرە بۆگەنێکە لە میوەی ڕزێو و هێندێ شتی‌تر دێ . » (خا ، ب١ ، ل ــ ١٣٥) .

بۆگەن‌کــردن ــ (مصـتـ. لا.) ، (کعر.) . ١ــ ڕزین و بۆن لێ پەیدا بۆنی میوەجــات . ٢ــ مانــەوەی گۆشت و ئەو جــۆرە شتـــانە و بۆن‌گرتنیان . ٣ــ مانــەوەی مردوی ئادەمیزاد و کەلاکی گیاندارانی دیکە و بۆن‌لێ‌هەستانیان . ٤ــ (مــجـ.) ، (کنـ.) بۆنی مانەوەی هەمو شتێك و هەمو کەسێك لە شوێنێك یــا بــێ ئەوەی گۆڕانیان بەســەردابێ . :: ڕێژیمی پاتشایەتێ بۆگەنێ کردوە و بە کەڵکی ئەم زەمانە نایەت .

بۆگەنیــو ــ [١ــ بــۆ + گەنیــو (مف : گەنێن)] ، (نت.) ، (مکـ.) تم : بۆگەن .

بۆگەنیوبــوون ــ (مصـتـ. لا.) ، (مکـ.) تم : بۆگەن‌کردن .

بۆلووان ــ [٤ــ بۆ/٢ + لووان] ، (مصتـ. لا.) ، (کعر.) لە کارانــدا باش‌هاتن ، چــاك هەڵـــکەوتن ، سەرگرتن . بەخت‌هێنان لە دەســت هاتن ، پێ‌کران (هەموی بۆ کەسێ یا کەسانێ) :: بۆی نالوێ ئیمڕۆ بچێتە لای کوڕێ . وەك بۆتۆ لواوە بۆ کەس نەلواوە . ئەگەر بۆم بلوێ سەرێکی خاڵم دەدەم .

بۆڵ ــ (نا.) ، (سیمـ. ، سنـ.) دەنکی ترێ . :: ریشی بابا بــۆڵی درێژۆکەیە. ترێ ڕەشکە بۆڵی خڕە.

★ (مکـ.) گلۆ . (سنـ.) گلە ، گلێ . تێبـ ــ لە لەهجەی جنوبی زمانی کوردیدا : گلۆ = هەلمات گلە = کلۆ ، دەنك ، گلەگلە = دانەدانە . (تە : لوڕێ ، لـ ١٢٤) . هس :

بۆلاندن ــ (مصتـ. لا.) ١ــ لەبەرخۆوە و بەناڕازێتی بە جۆرێکی وا قسەکردن کە خەلکی نیزیك گوێیان لێبێ بەلام هەموی تێنەگەن و قسەکان بە تەواوی و ڕێکوپێکی لە دەم دەرنەچن . :: هەر دەڕۆی و دەیبۆلاند . ٢ ــ دەنگێکی لە دەمی وورچی تۆڕە دێتە دەر . :: هەر دەلەی وورچە دەبۆلێنێ . ★ (سنـ.) بۆلانـ بـۆلەکردن ، خۆتەکردن . بۆلەبۆل کردن .

بۆلمازۆ ــ [بۆل + مازۆ] ، (نتـ.)، (مکـ. ، سیمـ.) جۆرە ترێیەکە، دەنکی خڕە وەکو مازۆ هەر بەقەد مازۆیێکیش گەورەیە ، هێشوی پڕ و توێکلی ئەستور و ڕەنگی زەردی شێنباوە . □ « (بۆلمازۆ) و (مسکی) و (مێخی) و (ڕەزاقی) و (گونتولە) و (کلکەڕێوی) و (عوشاقی) »

(پیرەمێرد ، ل ــ ٢٧٩)

بۆلە ــ (نا.) قسەی لەبەرخۆوە کە خەلك لێی حالی نەبن . ئەنجامی بۆلاندن . :: پیرێژن هەر هەنگاوێك دەڕۆییشت و بۆلەیێکی لێوە دەهات . ★ (سنـ.) خوتە .

بۆلەبۆل ــ (نتـ.) بۆلەی زۆر ، بۆلەی یەك بە دوای یەکا . :: ئەوە چیە دەلەی پیرێژنی دۆ لێ ڕژاوی ، هەر بۆلەبۆلیـتە . ★ (سنـ.) خوتەخوت .

بۆلەبۆل کردن ــ (مصتـ. لا.) تە : بۆلاندن .

بۆلەکردن ــ (مصتـ . لا.) ، (سنـ.) تە : بۆلاندن .

بۆم ــ [محر . فرەنسی : بۆمب]، (نا.) ، (کئێر.) تە : بۆمبا .

بۆمادەران ــ [أ] ، (نتـ.) ، (مکـ.) گیایەکی دەشتەکییە ، گولی زەرد و سپی دەگرێ ، گەلای وورده ، بۆنی زۆر توندە و نیزیکەی میترێك بەرز دەبێتەوە ، لە کوردستان ڕەگ و گولەکەی بۆ داوودەرمانی کوردەواری بەکاردێت و بەگشتی لە لادێ قاپ و قاچاغی پێدەشۆن . ★ (سیمـ . ، سنـ.) بۆمارانە . (جنـ.) برنجداس.

~~سنـ.) تەنـ بۆمادەران .~~

بۆمارانە ــ (نتـ.) ، (سیمـ . ، سنـ.) تە : بۆمادەران .

بۆمب ــ [فرەنسی] ، (کئێر.)، (نا.) تە : بۆمبا . تێبـ ــ ئەم ووشەیە خوێندەوار دەیلێن و لادێیی و کوردی ئاسایی هەر (بۆم) دەلێن . **بۆمبی ئاتۆمی ــ** (نتـ.) ، (کئێر.) تە : بۆمبا (بۆمبای ئەتۆم) . **بۆمبی بالدار ــ** (نتـ.) ، (کئێر.) جۆرێك تەقەمەنییە کە لە خۆیەوە ــ بێ ئەوەی بە فڕۆکە فڕێ بدرێ یا بە تۆپ و . . . بهاوێژرێ ــ دەچێتە سەر شوێنی مەبەست و بەسەریا دەتەقێتەوە . تێبـ ــ یەکەم شتی لەم بابەتە ئەلمانیای نازی سالی ١٩٤٤ دایهێناوە و ئەوسا بە ناوی (ف ــ ٢) ناوبانگی دەرکرد . **بۆمبی دەستی ــ** (نتـ.) ،(کئێر.) تە : نارنجۆك .

بۆمبی هیدرۆژێنی ــ (نـــت.) ، (کنێر.) جۆرێك بۆمبی ئاتۆمییە ، کە لە باتی ئـاتۆمی قـورسی وەك (ئۆرانیۆم) لە ئـاتۆمی سوکـەڵەی هیدرۆژێنی کەڵـك وەردەگیـرێ و توانستی تەقینەوە و وێـرانکردنی لە بۆمبی ئاتۆمی زۆر زۆر زیاترە . ★ (کعر.) بۆمبای هایدرۆجین .

بۆمبا ــ [= ئیتالی : بۆمـبا] ، (نا.) ، (کعر.). « گوللەیێکی هلۆلە ناوەکەی پڕدەکرێ لەو شتانەی کە دەتەقنەوە یا ئاگر دەووڵات بەردەدەن، جـاران (لە چـەرخی ١٦ ــ ١٩) هەر بە تۆپ دەهاوێژرا ، ئێستا بـە فڕۆکەش بەردەدرێتەوە . » (تم : لارۆس ــ ١١١) تێبـ ــ لە کوردستانـ (بۆمبا) تەنیا بەوە دەڵێن کە فرۆکە فڕێی دەداتە خـوارەوە . **بۆمبـای ئەتۆم** ــ (نت.) ، (کعر.) بۆمبێکە لـە تەقینـــەوەی ئـــاتۆمی ئۆرانیـۆم پێکدێت و توانستی وێرانکردنی لـە بۆمبای دیکە گەلـێ زیـاترە ، بـە فڕۆکە بەردەدرێتەوە . تێبـ ــ بـۆ یەکەم جار ئەم جورە بۆمبایە سـاڵی ١٩٤٥ لەلایەن ئەمریکاوە دژی ژاپۆن بـەکارهێنـــراوە و دوو شـــاری (هیرۆشیما) و (ناگازاکی) خـاپۆر کرد و نیزیکەی ١٢٠ هەزار کەسـی لە دانیشـتوانی ئـەو دوو شـارانەی کوشت . **(بۆمبای دەستی** ــ (نت.)، (کعر.) تمـ : نـارنجۆك . **بۆمبـای هایدرۆجین** ــ (نت.) ، (کعر.) تم : بۆمب (بۆمبی هیدرۆژێنی) .

بۆمباباران (نت.) ، (کعر.) تـم : بۆمباران .

بۆمباران ــ [بومب + باران/٢]، (نت.) ، (کنێر.) بەربونەوەی یـەك لەدوای یـەکی (بۆمبـا) بەســـەر جێیەکدا . ★ (کعر.) بۆمباباران . تێبـ ــ دەنگی (ب) یەك لەم ووشەدا لەناوچوە . بوردومان .

بۆمبارانکردن ــ (مصد. متـ.) بەردانەوەی یـەك لـەدوای یـەکی (بۆمبا) بەسەر شوێنێکدا .

بۆمباهاوێژ ــ [بۆمبا + هاوێژ (هاویشتن)] ، (نت. ، صت.) ، (٣نت.) فڕۆکەی شەڕ کە (بۆمبـا) هەڵدەگرێ و بەسەر شوێنـــێکیدا بەردەداتەوە (بۆمبـارانی دەکا) . تێبـ ــ ئەم ووشەیە ئەگەر بە تەنـێ دەکار کرا (ناو)ە :: بۆمباهاوێژەکانی عێراق . ئەگەر لەپـــاش نـــاوی (فڕۆکە)شەوە هات ئەوا صفەتە :: فڕۆکەی بۆمباهاوێژ . فڕۆکە بۆمبا هاوێژەکان .

بۆمچ ــ [ا ــ بۆ + مچ] ، (نت.) بۆنی هەندێ شتی وەکو گوێز و بادام کە (شە) دەکێشن و خراپ دەبن. (تم : مردۆخ ، ب ١ ، ل ــ ٢٠٥). ★ (سنـ.) بۆمچەو ، بۆمچەوە .

بۆمچەو ــ (نت.) ، (سنـ.) ، تم : بۆمچ .

بۆمچەوە ــ نت. ، سنـ. ، تم : بۆمچ.

بۆن ــ (نا.) تم : ا ــ بۆ . تێبـ ــ وەکو دەبینین ئەم ووشەیە دەنـگی (ن)ی زیاترە لە (ا ــ بۆ) کە نە لـە (ئاوێستـــایی) وە نـــە لـــە (پەهلەوی)یەکەیـــدا دەنگێـــکی وانـــەبوە و پێشـم شــك نـایە کە دەنگی (ذ)ی ئاوێستایی بوبێتە

گۆڕان و گەشـەکردنی زمانـان کـە هەمیشە بەرەو ساکاربوونە مـاوەی ئەوە نادا بڵێن ئەم دەنگی (ن)ە ، پاش ساکاربوونەوەی ووشەکە لە (بەئۆذی) ئاوێستایی‌ڕا بۆ (بۆذ)ی پەهلەوی و (بـۆ)ی دوا قونـاغی ووشـەکە ، هاتۆتە گۆڕێ . بۆیە من بۆ ئـەوە دەچم کە (بۆن) ، (بێن) ، (بێهن)ی باکوری لە (بۆ) کۆنتربن و زیاتر ڕێی تێدەچێ کە ووشەیێکی (مـادێ) بن .

بۆن‌پێوەکردن ــ (مصت. مت .) ١ــ تە : بۆن‌کردن /٣ . ٢ــ شتێك لە لوتی خۆ نێزیك‌کردنەوە ، لەبـەر ئەوەی بۆنێکی خۆشـی لێدێـت :: شەمامەیێکی بەدەستەوە بۆ خێـرا خێرا بۆنی پێوە دەکرد . ٣ــ (کن.) دانانی شتێك و کەڵك لێ‌وەرنەگرتنی :: ئەوە ئەو باقلاوەتان بۆچی داناوە، بۆنی پێوەدەکەن ؟

بۆنخۆش ــ (صت.) تە : بۆندار .

بۆنخۆشکە ــ (نتـ.) گیایـەکی بۆنخۆشە ، لە زەوێ بۆرە دەڕوێ ، نێو میترێك بەرز دەبێتەوە ، لاسـکی درێژە و لق‌وپۆپی چڕوپڕە ، گوڵی وەکو ئێ بابۆنە وایە ، شیرەیێکی لـێ دەگیرێ زۆر تاڵە ، ژەهرە و زەمـانی پێشـو بۆ چارکردنـی نەخۆشـی ئیفلیجی ، لۆغە، لەرزۆکێ، فێداری، نەخۆشی مەعدە و جەرگ و کـرمی ناوزگ ، کەڵکیان لێ‌وەرگرتوە .

بۆندار ــ [بۆن + دار (پـ.)] ، (صت.) هەر شتێکی بۆنی خـۆشی لێ هەڵبسـتێ :: تـوتنی بۆنـدار ، برنجی بۆنـدار . ★ بۆنخـۆش ، بێندار . ★ (بک.) بیهندار تێبـ ــ لەم ووشەیەدا (بۆن) وەکو (بەئۆذی) ئاوێستایی بە موتڵـەقی مانـای (بۆنی خۆش)ە .

بۆنسۆ ــ (نتـ.) ، (هلـ.) تە : بۆسۆ/١ .

بـۆن‌کردن ــ (مصتـ. لا.) ١ــ هەسـت‌کردن بە بـۆن :: کەپـۆی گیراوە و بۆن ناکا . ٢ــ پەیدابونـی بۆنی ناخۆش لە هەندێ شت کە لـە ئەنجامی تەفاعولی ناوەوەی خۆیـان یا تەفاعول دەگەڵ هەوای دەوروبەر، بۆنیان دەگۆڕێ . ٣ــ (مجـ.) تۆزێ ئاگاداربـوون لە کارێـکی نهێنـی :: ئازادیخوازان گورج بۆنی پێلانەکانـی ئیمپڕیالیزم دەکەن . ٤ــ (مـصت. مت.) وەبەر لوت دانی شتێ بـۆ ئەوەی بزاندرێ بۆنی لێدێ یان نا . ★ بۆن‌پێوەکردن .

بۆنگ ــ [؟] ، (نمصـ.) ، (هلـ.) کاری خاوێن کردنەوە و خۆش‌کردنی پێستەی هەندێ گیانداران ، بـۆ مەشـکە .

بۆنگچـێتی ــ [کـو. تـو.] ، [بۆنگ + چی + ئەتی] ، (حمصـ.)، (هلـ.) پیشەی خۆش‌کردنی پێستـە بۆ مەشکە .

بۆنگچی ــ [کو. تو.] ، (هلـ .) ئەو کەسـەیە کە پێستە خۆش‌دەکا بۆ مەشکە .

بۆنگ‌کردن ــ (مصـت. مـت.) خۆش‌کردن و ئامادەکردنی پێستـەی هەندێ گیانداران (گا ، مەڕ ، بزن) بۆ مەشکە .

بۆنوبەرام ــ (نتـ.) ، (مکـ.) تە :

بۆنوبەرامە .

بۆنوبەرامە ــ (نتـ.) ، (کعر .) بۆنـێکی لە شتـێك هەڵدەستێ و بەدەوروبەری خۆیدا بڵاودەبێتەوە :: بەیانێ چۆکێـە باغی مکایـلێ بۆنوبەرامەی گوڵان دەمار بە دەمار دەڕۆیێ . بۆنوبەرامەی پـڵاوی سـەدرێ هەمۆ کۆچـە و کـۆڵانی پڕکردوە . ★ (مکـ.) بۆنوبەرام . (سنـ.) بۆبەرامە ، بەرامە . تێبـ ــ أ) لەم ووشەیەشدا مەبەست لـە کەرتی (بۆن) وەکۆ (بەئۆذە)ی ئاوێستایێ ، هەر بۆنی خۆشـە . ب) کەرتی (بەرامە) بەڕای من لـە پێشدا (ڤەراما) بۆیێ کە لە (ڤەر)ی پەهلەویێ بە مانای (بۆ لای سەرەوە)و (ئاما)ی ئێستای هەورامێ بە مانای (هات) پێکهاتوە و مانای ووشەکە بە تێکڕایێ دەبێتە : بۆنێکی لە شتێك بۆ لای سەرەوە دێت. بۆنێکی لە شتێ هەڵدەستێ .

بۆنە ــ [پـە : بـۆن = هـۆ ، عیللەت] ، (نا.) ، (کعر. ، سنـ . ، جنـ .) لەبـەر ، بۆ خـاتری ، :: کورد بە بۆنەی جێژنی نـەورۆزەوە هەمۆ ساڵێ ئاهەنـگ دەگێـڕن . هس : بەهانە ، بیانۆ .

بۆهەڕنەهۆت ــ [؟] ، (نـتـ.) ، (مکـ.) بۆنێکی ناخۆشی نامەعلۆم .

بۆیاغ ــ [تو = ڕەنگ] ، (نا.) ، (کعر.) ١ــ ئەو دەرمانانەی تۆکـی سەر و سمێڵی پێ ڕەنگ دەکرێتەوە :: سەری بۆیـاغ کردوە . خـاڵۆ ڕەمەزان تۆکی ڕەشی بە سمێڵەوە نەماوە بۆیاغی دەکا . ★ ٢ــ بۆیـە ٢/١ ٢ــ ئەو دەرمانانەی کەوشی پـێ ڕەنگ دەکەنەوە . ★ (مکـ.) ماز . (کێر.) واکس .

بۆیاغچی ــ [تو.] ، [بۆیاغ/٢ چی] ، (نفا.) ، (نتـ. ، صتـ.) ئـەو کەسەی کەوشان ڕەنگ دەکاتەوە .

١ــ بۆیە ــ [٤ــ بۆ/١ + ١ــئە]، (شر.) لەبەر ئەوە ، لەبەر ئـەم هۆیە . تێبـ ــ ئەم (شر.) وەڵامـی (بۆچی ؟) پێدەدرێتەوە و بێ ئەوەی باسـی (هۆ) بکات و کاتێك دەگوترێ کە کەسێك نەیەوێ کردەوەی خۆی تەعلیل بکا . :: ئەوە بۆچێ ریشت نەتاشیوە ؟ ــ بۆیە ! ★ بۆیەکا ، بۆیەکانێ ، بۆیەکو ، بۆیەکە.

٢ــ بۆیە ــ [تو = ڕەنـگ] ، (نا.) ، (کعر.) ١ــ ئەو دەرمانانەی دارودیوار و دەرك و پەنجەرەی پێ ڕەنگ دەکەن . ٢ــ تە : بۆیـاغ/١
□ « سمێڵی بۆزە و بۆیەی نەماوە + ئەو ڕەزا قورسە بۆیە تۆراوە.»؟

بۆیەچی ــ [تو.] [٢ــ بۆیە/١ + چی] ، (نتـ. ، صتـ.) ، (کعر.) ئەو کەسەی پێشەی ڕەنگکردنـی دەرك و پەنجـەرە و دارودیـواری خانووانە ★ (کێر.) نەققاش .

بۆیەکا ــ (شر.) تە : ١ــ بۆیە .

بۆیەکانێ ــ (شر.) تە : ١ــ بۆیە .

بۆیەکو ــ (شر.) تە : ١ــ بۆیە .

بۆیەکە ــ (شر.) تە : ١ــ بۆیە .

بوچك ــ (صتـ.) ، (سنـ. ، جنـ.) تە : بچۆك .

بۆدڕ ــ [؟] ، (نتـ.) ، (نـا.) کەلەبەر و قەڵشـت لە زەویـدا ، شوێنێکی وەکۆ ئەشکەوتی پچکۆلە ، لە کێوا کە دڕندە و جانەوەر خۆیانی

تێدا حاشار دەدەن . تێب ـ وا وێ دەچێ کە ئەم ووشەیە لە [بۆم + دڕ (دڕان)] پێکهاتبێ .

بۆدەڵە ـ [؟] ، (نت.) ، (مک.) . ئادەمیزادی دەست و پێ سپێ هیچ لەدەست نەهاتۆ ، بێ شەخسیەت . تێب ـ من وا تێدەگەم ئەم ووشەیە لە پێشدا (نابۆتەڵە) بوە و (نا)یەکەی کەوتوە . یاخۆ لە (بۆتەك)ی پەهلەوێ و (پیر. ئەڵە) پێکهاتوە کە ماناکەی دەبێتە : (مەوجودێکی پچکۆلە) .

بۆر ـ (نا.) ، (مک.) تم : بۆرە .

بۆرانەوە ـ (مصت. لا.) کتوپڕ بەهۆی عاملێکی نەفسێ وەکو ترس ، خەم و خەفەت یا لەبەر هۆیەکی فیزیۆلۆژێ وەکی نەخۆشێ و برسێتێ و ... و ... لەهۆش خۆچون و ئاگا لەخۆ نەمان . ★ بوردنەوە . تێب ـ لە کوردەوارێ بۆ وەهۆش‌هێنانەوەی کەسێکی بۆرابێتەوە (بۆسۆ)ی وەبەر لوتی هەڵدەدەن تا بێتەوە هۆش خۆی .

بۆردن ـ (مصت. لا.) ١ـ تم : رابوردن . ٢ـ تم : لێبوردن . :: ببۆرە نەمتوانی دوێنێ بێمە خزمەتتان . ٣ـ زۆرگەیشتنی تەڕەکارێ (کاڵەك ، شوتێ ، هاروێ و ...

ڕابوردن ـ (مصت. لا.) ١ ـ تیپەڕینی شتی ماددێ لە شوێنێکەوە یا بە شوێنێکدا . :: خدر دوێنێ بێرەدا ڕابۆرد . ٢ـ بەسەرچونی زەمان :: دۆ ساڵێش ڕابۆردوە هێشتا نەگەڕاوەتەوە . ★ (مک.) ڕابردن . (بک.) بهۆرتن .

لەخۆبۆردن ـ (مصت. لا.) فیداکارێ لە پێناو دێن ، بیروباوەڕ ، نەتەوە و نیشتمان ـیا هەرشتێکی تر .

لێبوردن ـ (مصت. مت.) خۆش‌بون لە کەسێ کە خراپەیەکی کردبێ . دەست‌هەلگرتن لە شتێ :: لێمان ببورە خۆ من لە سەعاتەکە بوردوم دەترسم شتی تریشم لێ داواکا .
★ عەفوکردن . خۆش‌بون .

بوردنەوە ـ (مصت. لا.) ، (کمر.) تم : بورانەوە .

بوردو ـ (حمف .) حالی تەڕەکارێ زور گەیو . (تم : بوردن /٣) .

بورە ـ [؟] ؛ (نا. ، صـ.) زەوێ کە ساڵێك نەکێلدرابێ . ★ بۆر . (جذ.) بۆرە = زەوێ کە هەر نەکێلدرابێ . هس : بەیار . تێب ـ وا تێدەگەم ئەم ووشەیە و هاوتاکەشی هەرتکیان عەڕەبین .

بۆز ـ (نا.) ، (مک.) دارێکی خۆڕسکە لە جەنگەڵان ، گەڵای وەگەڵای (دارتۆ) دەچێ و لقوپۆپی تێکچڕژاوە ، کاتێ گەڵای هەبێ وەکو تۆپەڵێ بەسەر دارەکەوە دیار دەکا . قۆزاخەیێك دەگرێ پڕە لە مێشۆلە. لە لێڕەوارەکانی کوردستان هەیە .
★ (کمر.) بەوز . دار مێشولە . (سنـ.) دارتۆفانە .

بۆزۆ ـ [؟] ، (نا.) قوماشێکی تایبەتی کوردستانە ، جۆلای کورد لە (مەرەز) دەیکەن و دەکرێتە ڕانك‌وچۆغە و شاڵ وشەپك . ★ (کمر.) شاڵ .

بۆزەلە ـ [بۆز (بۆزۆ) + ئەڵە /٢] ، (نت.)، (مک.) بەرهەڵبێنەیەکە لە هێندێ مەڵبەندی کوردستان : (شارویران ، هەوشار ، محاڵی چارداورۆ ...) ، لەباتی خامی سپی یا شێن ، لە بوزوی دەکەن .

بۆژاندنەوە ـ (مصد. مت.) ١ـ هێنانەوە حاڵ. ٢ـ وەباوخستنەوە. وەگەڕهێنانەوە. ٣ـ زیندوکردنەوە. :: نەتەوەی کورد دەبێ فۆلکلۆری خۆی بیۆژێنێتەوە .

بۆژانەوە ـ (مصت. لا.) ١ ـ هاتنەوە حاڵی گیاندارێك. کە لەبەر نەخۆشی یا هەر هۆیەکی دیکە ، کەنەفت بوبێ :: سەرما کەسیرەی کردبو باش دامان پۆشی ، تۆزێ بۆژایەوە . گرانەتیا پەکی ئینسان دەخاو زۆر درەنگ دەبۆژێتەوە . ٢ـ زیندوبونەوە و وەباوکەوتنەوەی شتێك یا ڕێوشوێنێك کە کزبوبێ یا هاتبێتە لەناوچون . :: نەورۆز جێژنێکی کۆنی کوردانە و تازە بۆژاوەتەوە . ئیمپریالیزم تازە نابۆژێتەوە . هس : (پە.) : بۆژێتەن ، ڕزگاربون ، رزگارکردن.

بۆسە ـ [؟] ، (نا.) شوێنێکی نەدیوە ، خۆی لێ حاشار دەدەن تا نەبیندرێن بۆ هەر مەبەستێك بێ . تێبـ ـ ئەمەیان زیاتر بۆ نیازی خراپ (شەڕ ، دزی ، ...) و ئەو جۆرە کارانەیە لە حاڵێکدا (ستیە) ، (حاشارگە) و (بنە) کە هەر بۆ خۆ تێدا شاردنەوە، تەنیا بۆ ڕاو دەگوترێن . ★ کەمین .

خۆ لە بۆسەدان ـ (مصت. لا.) خۆشاردنەوە لە شوێنێکی نەدیو بە نیازی خراپ . ★ کەمینکردن .

بۆسەدانانەوە ـ [١ـ بۆسە + دانانەوە] ، (مصت. مت.) خۆشاردنەوەی کەسێ یا کەسانێ لە شوێنێکی نەدیو بە نیازی دەگیرخستن و پەلاماردانی دوژمن (لە شەڕا) یا ڕێبوار و کاروانی (بە نیازی ڕوتکردن) .

بۆك ـ (نا.) ١ـ کچێکی بە شو درابێ ، لەو ڕۆژەڕا کە دەست بە سازکردنی دەکرێ بۆ چونە ماڵە مێرد و پاشانیش تا ماوەیەك . (هو.) وەوێ . (بک.) بویك ، (با.) بێك . (جن.) بوێ . ٢ـ نیسبەتی ژنێ دەگەڵ هەمو خیزانی مێردەکەی :: بۆکی ئایشەخان (ژنی کوڕی ~~کوێخا~~ ئایشەخان) ، بۆکەکانی ماڵی کوێخا بارام (ژنی کوڕەکانی کوێخابارام) . ٣ ـ داوەڵێکی بچوکە ـ کچۆڵان لە چێلکە و پەڕۆ دەیکەن و ئێستا لە پلاستیك و ئەو جۆرە شتانەش دروستدەکرێ . ★ (سن.) وەوێلە . (جن.) بیتی . تێبـ ـ ئەم ووشەیە و (بیوە) و (بیوە) لە (بیوەژن)دا و (وەوێ) هەورامی و سنەیی لە (ڤەذو)ی سانسکریتی کەوتوتەوە ، لە ئاوێستادا (ئوپەڤەذ) بە مانای ژنهێنان یا مێردکردن هاتوە .

بۆکبردن ـ (مصت. مت.) تم : بۆکگواستنەوە .

بۆکانی ـ [بۆك /١ + ئانی/١]، (صت.) بە شێوەی بۆك ، کارێکی وا کە وەکو بۆ بۆك بکرێ . :: بۆکانی

تفەنگیان دەتەقاند .

بۆکبۆکێن ـ [بۆك/١ + بۆك/١ + ئێن] ، (نت.) یارییێکی کوردەوارییە، کچۆلە دەیکەن یەکێکیان دەبێتـــە بۆك و یەکێکیش زاوا و لاســــای گەوران دەکەنەوە .

بۆکدابەزاندن ـ (مصد. مت .) هێنانە خواری بۆك (بـوك) لـــە خوانی زێن پاش ئـەوەی دەگاتــە بەرمالی زاوا . ● **دەلەی بۆکی بۆ دابەزیوە** ـ (کن.) زۆر بە پەلەیە ، ئۆقرە ناگرێ . تێب ـ بە کەسێـك دەگوترێ کە لە شـوێنێك بـێ و پەلە بکا بۆ رۆیشتن ..

بۆکسوارکردن ـ (مصد. مت .) بۆك لەبەر مالی بابی سواری (ماین) کردن تەسلیمی بۆکێنیـان کردنـی تابێکوێزنەوە مالی زاوا . تێـب ـ ئەم کارە تەنیا لە ناوی‌عەشیرەتان و دەولەمەنـدانی شارانی کوردستـان باوبۆ ، بۆکی فەقیر و هەژاران بـە پێیان دەگوێزرایەوە .

بۆکگواستنەوە ـ (مصد. مت .)ـ بردنی کچێکی بە مێرد درابێ ، لــە مالی باوکی‌ڕا بۆ مـالی مێـردی ، بەپێی رێوشوێنێکی تایبەتی کە بـۆ ئەم کارە باوە .

بۆکگۆڕینەوە ـ (مصد. مت.) پێـك‌گۆڕینەوەی دوو بـــوکان کـە ژن‌بەژنەیـــان پێـــکرابێ . تێب ـ ژن‌بەژنە لە کوردستـــان ڕەسمــە ، لەناو عەشیرەتاندا باوە لە حالەتێکی ئاوادا هەر لایەی کچی خۆیان دەگەل بۆکنێ خۆی ڕەوانە دەکا و لە نێوەی ڕێکا تۆشی یەکتر دەبن و بۆکی هەر لایەك دەدرێتە دەســـت بۆکـــنێ لایەکەی تر و هەرکەسە بۆکی خۆی دەبا و بەرەو مـــال دەگەڕێتـــەوە ، هێندێ جار لەسەر ئەوەی کێهەلا دەبێ بۆکی خۆی لەپێشدا تەسلیـم بکا دەمەقـالێ پەیــدا بوە و کار کەوتۆتە شەڕە تفەنگ و (شـایێ) بۆتە (شێن) .

بۆکنێ ـ [بۆك/١ + ئن + ٣ـ ئێ] ، (صت. مت.) ، (مک.) ئـەو کەسانەن کە لە مالی زاوابڕا دەچن بۆ مالی بۆکێ و لەوسەرەوە دەگەل خۆیانی دێنن .

بۆکەبارانە ـ (نت.) ، (سیە . ، مک.) داوەلێکە لە کاتی بێ‌بارانێدا منـدالان دوو داران ڕاســتوچەپ لێك دەبەستن و پەڕۆ و پالی پێـدا دەدەن بە جۆرێ شێوەی ئادەمیزاد بدا و بە مالانەوە دەیگێڕن و ئـەو گۆرانیە دەلێن : « بۆکە بەبارانـی دەوێ ، ئاوی بن دەغلانی دەوێ ، دەرزی کچۆلانی دەوێ . » و چۆنە بەر هەر مالێك جامێ ئاو بەسـەر خۆیان و بۆکیاندا هەلدەپڕژێنن و دیاریەکیشیـــان دەدەنێ . لـــە کوردەوارێ بڕوایان وایە کە ئـــەم کارە دەبێتە هـۆی ئەوەی بـاران بباری . ★ (سیە.) بۆکەبەبارانێ . (سن.) وەولە بارانێ .

بۆکەبەبارانێ ـ (نت.) ، (سیە.) تە : بۆکەبەبارانە .

بۆکەسەماکەرە ـ [بۆك/٣ + ٣ـ ئە/٢ + سەماکەر + ٥ـ ئە/٢] ، (نت.) بۆکێکە کچۆلان دروستـــی دەکەن ، پارچە قوماشێك بە شکلی

ئینسان هەڵدەدرۆن و لۆکەی تێداخنن و بە ئەندازەی خۆی جلکی ژنانەی بۆ دەدرۆن و دەبەری دەکەن.

بۆکەشۆشە ـ [بۆك/٣ + ٣ـ ئە/٢ + شۆشە] ، (نت.) ، (کمر.)، (تت.) ١ـ بۆکی منداڵانەیە کە لە باغە و شتی وا دروستکرابێ. ٢ـ (کن.) ئادەمیزادی ناسك و نازداری بە ناز پەروەردەکراو .

بۆکێنێ ـ [بۆك/١ + ئێنێ] ، (نت.) ، (نت. ، صـ.) ئەو ماوەیەیە کە کچێکی تازەشۆکردۆ ، بەپێی داب و دەستۆر بە (بۆك) حیساب دەکرێ .

بۆلەرزە ـ (نت.) ، (مک.) تە : بۆمەلەرزە .

بۆڵ ـ (نا.) ، (سن. ، هو.) خۆلێکی لە سۆتانی دار ، ڕەژێ و ئەو جۆرە سۆتەنییانە دەکەوێتەوە. ★ (کمر. ، مک.) خۆڵەمێش ، خۆڵەکەوە . (بک.) خۆڵێ .

بۆڵاو ـ [بۆڵ + ١ـ ئاو/١] ، (نت.) ، (سن. ، هو.) خۆڵەمێشێ کە تێکەڵ بە ئاو کرابێ . ★ (سیم.) خۆڵاو . تێب ـ وەکۆ دەزانین ـ خۆڵەمێش ماددەیێکی (قەلەوێ)یە و لە کوردستان هەر لە کۆنەوە بۆ هەندێ سەنعاتی کشتوکاڵێ وەکۆ ڕەنێوهێنانی کشمیش و سەبزە و دروستکردنی مرەبا و ئێش و کاری ڕەنگرێزێ ، دەیکەنە ئاوەوە و ئەو جۆرە شتانەی تێهەڵدەکێشن تا لە ئەنجامی گەرمکردن و کوڵاندن شکڵیان نەگۆڕێ .

بۆڵەمڕ ـ [بۆڵ + ٣ـ ئە/٢ + مڕ ؟] ، (نت.) ، (سن. ، هو.) خۆڵەمێشی داغ . ★ (مک.) زێلەمۆ . (سیه.) ژێلەمۆ . (کێ.) ژێلە . (جن.) بێلمر .

بۆڵەوەرە ـ [بۆڵ + ٣ـ ئە/٢ + وەر (؟) + ٥ـ ئە/١] (نت.) ، (؟) تێژاوی خۆڵەمێشە ، بەناو ڕەزان و بنداری و درەختاندا دەیڕشێنن ، بۆ لەناوبردن و قڕتێخستنی هێندێ جڕوجانەوەر (وەکو کرم و ...) یا ئێشككردن و سوتاندنی (کیمیایێ) گژوگیای زیانۆ . تێب ـ ا) من ئەم ووشەیەم لە (فیش)ەکاندا نۆسیوە ماناشم لێداوەتەوە ، بێ ئەوەی دیارێ بکەم لە کێم بیستوە یا لە کوێم وەرگرتوە و لە چ ناوچەیێکی کوردستان دەیڵێن ، ڕوانیمە هەمۆ ئەو قاموسانەش کە لەبەر دەستمدان و لە هیچیاندا نەم دۆزیەوە و کە تێشی دەفکرێم بە ووشەیەکی ڕەسەنی کوردێ دەهاتە بەرچاو ، بۆیە نۆسیم . ب) کەرتی (وەر) کە لەم ووشەیەدا دەیبینن لە زمانی پەهلەوێدا بە شێوەی (ڤەر) چەند مانای هەیە کە یەکێکیان (خۆڵەمێش)ە هاوتایەکی زۆر نزیکیشی هەر لە پەهلەوێدا هەیە ئەویش (ڤەڕ)ە (تە : فرە ، پفا ، ل ـ ٤٥٠) دۆر نیە کەرتی (مڕ) لە ووشەی (بۆڵەمڕ)دا هەر (ڤەژ)ی پەهلەوێ بێ .

بۆلێلە ـ [بۆم + لێل + ٥ـ ئە/٢] ، (نت.) ، (مک.) ماوەیێك پاش ئاوابۆنی ڕۆژ لە ئاسۆ ، کە دنیا

نه بەتـەواوی ڕۆنـــاك بێ و نـــه تەواویش تاریك . (عا.) غسق .

بۆلێلی ــ [بۆلێله + ٣ ــ ئی] ، (نت.) ، (مک.) ڕەنگێ که له کاتـی (بۆلێله)دا له دنیا دەنێشێ ، نـــه ڕەشه و نه سپی و زیـاتر بـەلای ڕەنگی خۆڵەمێشیێـــکی مەیلـــەو ڕەش‌دایه .

بۆم ــ [سنه : بـۆمی . ، په : بوم ، سانسکرێتیی : بهومـــی] ، (نا.) زەوی ، ئەرز ، خاك ، وولات. تێب ــ ئەم ووشەیه لـه کوردیێـدا لەبیران چۆتـەوه و بـه تەنیـایێ دەکارناکرێ ، تەنیـا له ووشـــەی (بۆمەلەرزە)ی (سنه. ، کەر.)دا دەبیندرێ و لـه (بولــــەرزە)و (بۆلێـــلە)ی موکریانیــــش‌دا هەنکاوێکی‌تر چۆته پێش و دەنگی (م) له ئاخرەکەی کەوتوه و له قاڵبی (بۆ)دا دەیبینین .

بۆمەلەرزە ــ [بۆم + ٣ــ ئه/٢ + لەرز (لەرزین) + ٥ــ ئه/١] ، (نت.) ، (سنه. ، کەر.) هەژان و لەرینەوەی توند و تیژ یا سـۆکی هێندێ شوێنی (گۆ)ی زەوییه . تێب ــ تا ئێستا هۆی ئەم هەژانه بـه ڕاستی نەزانراوه و لەم بابەتـەوه ڕای جۆراوجۆر له ئارادا هەیـه . له کاتی لەرینەوەی زەویدا گەلـێ جار دەنگێکی وەکو گرمەی هەور یـا تەقەی تۆپ دەبیـــسترێ . ئـەو شوێنەی که له کاتی بۆلەرزەدا لـه هـەمۆ شوێنێـك تونـد و تیـژتر دەلەرێتەوه ، به زاراوەی زانستێ پێی دەڵێن (کوانۆ ــ کانـۆن ــ ی ناوەوه) و ئەو شوێنەش که لـــه هەمۆ شوێنێکی دیـــکه کەمتـــر دەلەرێتەوه (کوانـوی دەرەوه) ، دوری ئەم دو جێگەیه لێکتر له ١٨ کیلۆمیتر تا ٦٠ کیلۆمیتره .

بۆن ــ [سنه : بەڤەئیتی . ، په : بۆتـــەن .] (مصـــد. لا.) ١ــ مەوجودیەتی گیاندار یا شتێـك :: ئەم کەلاوانه جاران شار بـۆن ، ئێره قەت ئاوەدانـی لێ نەبـوه ، ڕۆستەم پاڵـەوان بـۆ ، خـــۆزگه منداڵەکەتان کوڕبـا (بایـه) . □ « ئەگەر به چاوی خۆم نەمدیبا بۆته ڕمۆزن ، بـاوەڕم نەدەکـرد . » ، (چیرۆکی فۆلکلۆری) . ئەم کوڕه دەبێته زانایەکی گەوره . نابێتـه پیاو . ٢ــ گوران و درسانی شەتڵی گیا و سەوزه :: تۆتنەکەی شەماڵ باش بوه . هێشتا باینجـانەکانی کوێخـــا تۆفیـق نەبـــوون . ٣ــ پێگەیشتنی هێندێ خواردەمەنێ . :: ئەم چایه هێشتا نەبوه بیخەوه سەر ئاوور . قبوڵیەکه زۆر بـاش لێندراوه بەلام تۆزێکی ماوه ببێ . ٤ــ فیعلی مساعیده و دەگەل هێندێ فیعلی دیـکەدا تـەرکیب دەبـێ و یارمەتی (سەرف‌کردن)یان دەدا بـۆ سیغەی جیاجیا . :: دوێنێ بۆی نەکرابۆ بچێ . قەلـەمەکەی لـێ بەجێ‌مابۆ . ڕدێنی نەتاشیبو . تازه ڕۆیشتبۆ (ڕۆیبۆ) . ٥ــ دارایێ و ماڵکییەت . :: بۆن و نەبۆن به دەست خولایه ، کەسێکی کار نەکا چۆنی دەبێ . ★ هەبۆن . **بۆن به ...** گۆڕانی گیاندار یا شتێ له حاڵێکەوه

بــۆ حاڵێكی دێ . □ «كەوی لێبوە بە زڕەكەو . » ، « خۆی لێبوە بە شت . » ، « بوە بە ماستی مەیتو»، « گوێلكی خۆماڵێ بە گا نابێ » .

له ... بۆن ــ وجودی گیانداری یا شتێ لە شوێنێ :: لە بەغدا بوٓم ، ئەو ساڵەی لە تەورێزێ بۆیــن ، ئۆتــۆمبێلەكەی لەبــەر دەركێ بۆ ، ئیمڕۆ خەڵكێكی زۆر لە سەرا بۆن ، كتێبەكەی لەســـەر مێــزەكە بــو چیلێهات . تێبـ ــ بە قسەی دوكتۆر معێن . (تە : بورهان ، ج ١ ، ل ــ ٣١٤) ئەم مەصدەرە لە (بهەڤ ، بهـــۆ)ی ئاریــایێ و (بەڤەئــیتی) ئاوێــستایێ و (بهەڤەتی = بۆ)ی سانسكرێتێ كەوتۆتەوە .

بۆنەوە ــ [بۆن + ٢ ــ ئەوە /١ و ٢] ، (مصد.) ١ ــ وەكو فیعلــی مساعید دەگەڵ (ناو)ێك تــەركیب دەبێ : ١) مەوجودیەتی دۆبارەی ئەو شتەی (ناو)ە كە نیشــانی دەدا و جارێك لە مەوجودیەت كەوتــوە ، دەگەیێنــی :: زیندۆبۆنـــەوە ، پەیدابۆنەوە . ٢ــ دۆپاتەیێ كار یــا ڕۆداوێـــــك دەگەیێــنێ . :: شەڕبونەوە ، گومبۆنەوە .

بە ــ [ست : ئوپە ، پە : پەت] ، (ئە .) ئامرازە و بۆ ئەم مەبەستانە بەكاردێت : ١ــ بۆ پێشاندانی شوێنێ كە پێیــــدا دەربــاز دەبــن :: بــە بندیوارەكەدا بڕۆ . دوێنی بێـره (بەئێره)دا هاتین . بەم كۆڵانــەدا بڕۆن دەگەینە مــاڵی خــاڵم . ٢ــ دەگەڵ (نــاو) تەركــیب دەبــێ و دەیكاتە بەند :: بە ئەســپایێ ، بــە خێــــرایێ ، بـــــە چـــــاوی سۆك ، بە گورچی □ « ئەوەی بــە بێوەژنێ دەیكەی بە كچێنێ كردبات.» ٣ــ بۆ دیــاریكردن و نیشــاندانــی ڕێگا و ئامــرازێ كە ئیشــێكی پــێ پێكدێت :: خەڵك ئێستا بە فڕۆكە و ترومبیل دەچنە سەفەران . جاران بە گوێدرێژ و بارگین لە جێگایەكیرا دەچۆنــە جێیەكی تر . فەرامەرز بــە خەنجەر وورچێكی كوشت . بــە مســت لە لــــوتی دا . ٤ــ بـــۆ سوێندخواردن :: بەسەری كاكم . بە گۆڕی شەهیدان . بەو قەبرەی جوانەمەرگەكەی تێچوە . بە شەرەفی هەرچی مەردە . بە پێری هەورامان.

□ «سوێندەكە بــە گــوڵ بــێ . » ٥ــ دەكەوێتە نیوان دۆ ناوی وەكو یەكەوە و شــێوەی بڕانـــەوە و جێبەجێبۆنی كارێك پێشان دەدا . :: نامەكەیان دەست بەدەست برد تا گەیشتــە خاوەنی شارەكەیان مــاڵ بە ماڵ پشكنێ قسەكانی مۆ بە مو بۆ گێڕامــەوە . ٦ــ بۆدیـــاریكردنی ئەندازە و نرخی شتێ و پرسیار لەو ئەندازە و نرخە ، بەكاردێــت . :: ئەم كتێبەت بە چەند كڕیوە ؟ ئەمــە چەندی بە چەند . لە لادێ دەغڵ بــە پێوانە و لە شارستان بە كێشان .

□« هەمۆ شتێ بە خوێ ، خوێش بە مەعنا . » ٧ــ بۆ تێكهەڵــەنگوتن و لێك نیزیك بۆنــەوە . □ «كێو بــە كێو ناگا ، ئادەمێ بە ئادەمێ دەگا .»، « چاو بە چاو دەكەوێتەوە » . ٨ــ لە پێش ناوێكەوە دێ و دەیكا بە صفەت. :: بەجەرگ ، بەهۆش ، بــەكار ،

بەتـام ، بەپێـز . ٩ـ (مبتـدا) و (خەبەر) تێکدەکاتەوە و نیشاندەدا ئەو (ناو)ەی لە (مبتدا)کـەدا هـاتوە خـاوەنی ئەو شـتـەیە کە لـە (خەبەر)ەکەدا باسکراوە. :: مریشکەکە هـەر گارەگارێتی بـە هێلکەیە . ئاردەکە بە پێزە . ١٠ـ بۆ گۆڕانـی شتێك لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك :: بۆ بە تنۆکی ئاو ، لە ئەژنۆ بەرەژێری بۆ بە بەرد ، « لەپڕێ نابێ بە کوڕێ» . ١١ـ بۆ پێشاندانی کات و جێگا :: بەو قرچـە قرچـی نیوەڕۆیـە لـە کۆڵان دەسـوڕایەوە . بـە شـەوی تارێك دەرزێ پێوە دەکـا . ١٢ ـ دەستاودەسـتکردنی شـتێك نیشاندەدا :: کتێبەکەی دا بـە نەریمان ، ترومبیلەکەی بـە خـدر فرۆشتوە . ١٣ـ پەیوەندێ (ناو) یا (فیعل)ێك دەگەڵ ئەو (زەمیـر) یا (ناو)ە پێشان دەدا کە لە دوایەوە دێت . □ «کە من نەخلی مرادم بێ سەمەر بێ + بەمن چێ باغی عالـەم جوملە بەر بێ . » (أ) . تێبـ ـ لەو شیعرەدا نیشانمان دەدا کە (باغـی عالەم) هیچ پەیوەندێکی دەگەڵ (من) نیە کە لە پاش (بە)وە هاتوە .

بە ئالـۆش ـ (صت.) تـە : ئالۆشاوی /٢ب .

بەئەسپایێ ـ(بنت.) تە: ئەسپایێ .

بەئەنداز (٥) ـ (بنت.) لە قەدەر حاڵ ، نە زۆر نە کەم ، بە حیساب . □ « نەڕۆی فەرش گوڵ ، مەسـت مەست بـە ئەنـداز + گرتشـان چۆبێ وێنەی چوپێ باز ». (خانا ـ ٦٢) .

بەبا ـ [بە/٨ + با] ، (صت.) حـاڵی دێـلەصەگێـکی هەوەسـی جوتبوونی دەگەڵ (گوڵ) تێدا پەیدا بوبێ .

بەباچوون ـ [بە/٣ + ٣ـ با/١ + چـوون] ، (مصت. لا.) لەدەستدەرچونی شتێك بە هاسانێ، لەکیسچونی شـتێ (مـاددێ یا مەعنەوێ) بە خۆڕایێ .

بەبادان ـ (مصت. مت.) زایەکردنی شتێ ، بە هیچێ شتێك لە دەستخۆ دەرکردن . :: شێرە ئەو هەمـو پارەیەی هەبو بە بای دا .

بەباکردن ـ (مصت. مت.) لێكجوداکردنـەوەی (دان) و (کاوکوت)ی خەرمانی گەنم و جـۆ . تێبـ ـ پاش گێرە ، بە شەنە خەرمان ~~بە (شەنە)~~ بۆ هەوا هەڵـدەدەن ، کاوکوت سوکە (با) دوری دەخاتەوە و (دان) قورسە لـە شوێـنی خـۆی دەکەوێتە خوار . ★ شەنکردن . هەڵاویشتن /٢ .

بەبارێکاخستن ـ [بە/٣ + ٢ ـ بار/١ + یکا (یەك + ٣ ـ ئا/١) + خستن] ، (مصت. مت.) ، (سیم.) لابەلاکردنی کارێك ، لـە ڕاوەستاوێ (رکـود) ڕزگارکردنی مەسەلەیەك . :: هێندە ساوەساوی لێ مەکەن و ئیشەکە هەرچـیزوتر بەبارێـکا بخـەن . ★ (مکـ.) بەلایەکداخستن .

بەباڵابڕان ـ [بە/٣ + باڵا/١ + بڕان] ، (مصت. لا.) ، (کن.) ١ـ بە قیسمەت بون ، بە نسیب بون :: دەیگوت من ناچم با ئەو جارە یەکێکی

تر بچێ خۆ بە باڵای من نەبڕاوە . ٢ــ کارێك کە لە هەمو کەس چاتر بە کەسێ بکرێ یا شتێ بۆ یەکێ لە هەمو کەس زیاتر دەست بدا :: ئەوە هەر بە نەوزاد دەکرێ دەڵەی بە باڵای بڕاوە .

بەبالآبڕین ــ (مصد. مت.) تم : بەبالآگرتن .

بەبالآداهەلکوتن ــ (مصد. مت.) ، (کن.) باسی چاکەی کەسێ کردن ، پەسن‌دان ، تاریف‌کردنی .

بەبالآگرتن ــ (مصد . مت.) جلوبەرگی دروراو ، یا قوماش بە بەژنی ئینسانێك پێوان بۆ زانینی گەورە و پچکۆکی و درێژی و کورتی (بۆ جلکی حازر) و زانینی ئەندازەی (بۆ قوماش) ★ بەبالآبڕین .

بە برینگ ئەنگوتن ــ (مصد. مت.)، (مک.) تم : بە برینگ هەڵگەڕان .

بە برینگ کەوتن ــ (مصد. مت.)، (مک.) تم : بە برینگ هەڵگەڕان .

بەبرینگ هەلگەڕان ــ (مصد. مت.) ، (مک.) باش دەبڕینەوە نەهاتنی خورێ ، ئەوەش لەبەر نەخۆشییەکە، مەڕ لە وەختی بڕینەوەدا توشی دێت . ★ بە برینگ ئەنگوتن ، بە برینگ کەوتن .

بەبڕشت ــ (صت.) ١ــ حاڵی دەغڵ و دانێ کە زۆری لێ هەڵبگیرێ :: برنج لە گەنم بە بڕشت ترە . ٢ــ حاڵی کەسێکی سەلیقەی بە کاران بشکێ ، سەری لێ دەربچێ .

بەبلە ــ [بەبە + لە (پب.)] ، (نت.) ، (سن.) تم : بەبە .

بەبۆ ــ [؟] ، (نا.) ، (مک.)

گوێزێکە لە یاری (سافێن)دا دەشکێ و منداڵەکان بۆ چنینەوەی کاکڵەکانی پەلاماری دەدەن و هاوار دەکەن بەبۆیە ، بەبۆیە .

بەبۆن‌کەوتن ــ(مصد. لا.) نەخۆش بۆنی منداڵی ساوا لەبەر ئەوەی بۆنێکی بە سەردا چوبێ . تێب ــ لە کوردەوارێدا وا دەزانن کە منداڵی ساوا لەبەر ئەوەی زۆر ناسکە ، بۆنی توندی صابون و عەتر و . . . ئەو جۆرە شتانە کاری لێ دەکا و نەخۆشی دەخا . :: ئەیەڕۆ کچێ نیزیکی منداڵەکە نەکەوی بۆنی لاوانتەت لێدێ و منداڵەکەم بە بۆن دەکەوێ .

بەبوك‌بردن ــ (مصد. مت.) ، (کن.) جنێوە و کەسێکی ئەم قسەیەی پێ‌دەگوترێ وەکو پێی بڵێن : (ژنە و بە مێردی دەدەن) وایە .

بەبە ــ (نا.) منداڵی ساوا . تێب ــ ئەم ووشە لە زمانی منداڵەوە هاتوە کە بە هاوچەشنێکی خۆی دەڵێ و گەورەش وەری‌گرتوە و بە منداڵی دەڵێتەوە و بۆ لاواندنەوە و ژێرکردنیش بەکاری دێنێ . ★ بەبەکە . (سن.) بەبلە .

بەبەرەوەهەبون ــ [بە/١١ + ٣ــ بەر + ٣ــ ئەوە/٢ + هەبون] ، (مصد. لا.) جێگاهەبون بۆ ئیشێك بۆ شتێك ، ماوەهەبون بۆ کردنی کارێ . :: بۆچی پەلەتانە ، هێشتا شەو زۆری بەبەرەوەیە . نەختێکی دیکەش دیوارەکە بکێشنە پێش بۆ حەوشە زۆری بەبەرەوە هەیە . زۆر

تەواو کورت بۆن هیچیان بەبەرەوە نیـە .

بەبەکە ـ [بەبە + ١ ـ ئەکە] ، (نت.) تە : بەبە .

بەپشت ـ [بە/٨ + پشـت] ، (صت.) ، (مک.) حاڵی پەلەگەنمێکی پڕ دانەچێنـدرابێ بەڵام خـۆی لێکدابێتەوە و جێگای بەتاڵی تێـدا نەبیندرێ .

بەپێ ـ (صت.) ، (مک.) حـاڵی ئەوکەسەی لە. ڕێڕۆینا خێرابێ ، خۆش دەڕوا . ★ (سن. هو.) بەلەپا . تۆچاغ . بەلەپێ .

بەپێی‌فیلان ـ (کن.) زۆروزەبەند، ئێکجار زۆر .

بەپیرەوەچۆن ـ [أ]، (مصت. مت.) ١ـ بۆ بەخێرهاتن‌کردنی کەسێ لـە مـاڵ یا لـە شارچونـەدەرەوە ٢ـ (مج.) دەگەڵ کارێ یا مەسەلەیـێ بـە خـۆشێ ڕۆبـەڕۆبۆن و پەسندکردنی . :: خەڵکی شار تـا تاسلۆجە بەپیریەوە چۆن . خەڵـك ئێستا بەپیر کتێبی کوردییەوە دەچن . ★ پێشوازکردن . بەرەوپیرچۆن . (جن.) پێشوازکردە .

بەپیرەوەهاتن ـ (مصت. لا.) تە: بەپیرەوەچۆن . :: خەڵکی سلەیمانێ تا دۆزخورماتۆ بەپیر مەیتی شـێخ لەتیفەوە هاتبۆن . تێبـ ـ أ) جیاوازێ ئەمەیان دەگەڵ (بەپیرەوەچۆن) هەر ئەوەندەیە کە ئەمەیان یەکێك دەیلێ خۆی دەگـەڵ ئەو کەسـە بێ کـە پێشوازێ لێ کرابێ ، بەڵام ئەویتـر کەسێك دەیلێ خەبەرەکە بگێڕێتەوە. ب) لە هەردۆکیاندا ، پاش (بەپیر) یا ناوی کەسێ یا زەمێرێك دێت .

بەتاك ـ (صت.) ، (کعر.) تە : ئاواڵـە/١ ★ (بـک.) ڤـەکرێ . (جن.) وا .

بەتاڵ ـ [عا.] ، (صت.) ١ ـ حاڵی دەفر یا هەر شتێکی دیـکەی بۆ ئەوە دروست‌کرابێ لە لاوە شتێکی تێ‌بکرێ (بۆ هەڵگرتن یا گوازتنەوە) و هێچی تێدانەبێ . :: قاپی بەتاڵ . جەواڵەکە بەتاڵە . ★ خالێ (عا.) ، (بک.) ڤالا . // پڕ . ٢ـ حاڵی خانۆ یا ژۆرێکی کەسی تێدانەبێ و بـۆ ئەوە دەس‌بدا ماڵێکی بچێتە نـاو تێیدا دانیشێ . :: بابزانین ئەم ماڵە ژۆری بەتاڵیان هەیە بە کرێی بدەن . هەر لەم گوزەرە چوار دۆکانی بەتاڵ هەیە . ★ (مک.) چۆڵ . (کعر.) چۆڵ . (هو.) واق . (سن.) ئاواق. ٣ـ (مج.) ئادەمیزادێکی ئاقڵی بـە شـت نەشـکێ و لــەکاران سـەرەوەدەرنەکا . :: تەماشـای قەلافەتی مەکەن هەر زۆر بەتاڵە . ٤ـ (مج.) کتێـب یـا ووتـار و نوسراوێکی (بێر)ێکی دەرنەخا و مەعنایەك بە دەستەوە نەدا ، تەنیا ووشـە بێ و ڕێزکرابێ . :: ئـەم مەقالەیە چەنـدە دۆرودرێژە کەچێ بەتاڵە . ٥ ـ ناتەواوێ چەشنەکارێك کە ڕێ و شوێن و مەرجی تایبەتیان بۆ داندرابێ و ئـەگەر یـەکێ لـە مەرجەکانی کەل بـۆ هەمـۆ کارەکە زەدەداربێ . □ «هـەرچەند نوێژ دەکەم نوێژم بەتاڵـە + ئەلحەمد دەخوێنم تۆم لە خەیاڵە » (فۆلکلۆر) ـ یەکێك لە مەرجەکانی نوێژ ئەوەیە

که دەبێ نوێژکەر مێشکی خۆی بۆ یادی خوا تەرخان بکا و لە کاتی نوێژا بیر لە هیچیتر نەکاتەوە ـ « کە زۆر هات قەوالە بەتالە » (قەبالە) بۆ ئەوەیە بە بەڵگە و دەلیل نیشانبدات خاوەن مڵك کێیە، بەڵام کە کار هاتە سەر «زۆر» دەلیل و مەنتیق دەچنەوە مالی خۆیان بۆیەش «قەوالە» کە «بەتال»ە **بەتالایی** ـ [عا. کو.] ، [بەتال + ئایی/١] ، (نت.) تە : بۆشایی/٢ و ٣ .

بەتالبۆن ـ [عا. کو.] ، (مص. لا.) ١ـ هیچ دە دەفردانەمان :: قاوورمەمان نەماوە کۆپەکە بەتالبوە. هەردۆ شۆشەکە بەتالبۆن ئەو هەمویان چۆن خواردۆتەوە . ٢ـ چۆلبۆنی خانۆ و هەر شتێکی لەم بابەتە . :: ژۆرەکە سەری مانگ بەتال دەبێ . ٣ـ هیچ نەزانین ، ئاقڵبەشت نەشکان . :: پەککۆ لەو کابرایە ! نازانم ئینسان چۆن وا بەتال دەبێ . ٤ـ بێ ناوەرۆکبۆنی کتێب و نۆسراو .. تێب ـ پێویستە وورد ببینەوە کە مەصدەری (بۆن) لەم ووشەیەدا لەوانەیە بۆ زەمانی (حال) و (مضارع) بێ .

بەتالپێ ـ [عا. کو.] ، (نت.) پیاوێك کە لە جێکایەك بێ و هیچ ئیش و کارێك ڕانەپەڕێنێ . :: ئەی ئەو هەمۆ بەتال پێیانە چن لە دیوەخان ؟

بەتالکردن ـ (مصت. مت.) ١ـ هیچ شتێ دە دەفرێکدانەهێشتن . :: شۆشەکانیان هەمۆ بەتالکردبۆ ، دەمی بە جامی دۆیەکەوە ئا تا بەتالی نەکرد دەمی هەڵنەگرت . ٢ـ چۆنەدەر لە خانۆ ، ژۆر ، ... و چۆلکردنیان. :: ئەرێ ئەم خانوەمان کەی بۆ بەتالدەکەی ؟ ژۆرەکەم هەر بەتالنەکرد .

بەتال و حەتال ـ [= عا : بطّال و عطّال] ، (صت.) ١ـ حالی کەسێکی هیچ پیشەیەکی نەبێ . :: ڕۆژ هەتا ئێوارێ بەتالوحەتال دەسوڕێتەوە. ٢ـ حالی دەفرێکی هیچی تێدانەبێ. :: گۆزەکە بەتالوحەتالە چۆڕێك ئاو چیە تێدا نیە .

بەتانێ ـ [= عا : بطّانیة] ، (نا.) ، (کعر.) پێخەفێکی فەڕەنگییە بۆ خەوتن لە باتێ لێفەی کوردەوارێ بە خۆیدا دەدەن . ★ (کئێر .) پەتۆ، (مک.) عەدیال. (سن.) ئەدیال، ئەبیال .

بەترپێرار ـ [بەتر + پێرار] ، (نت. ، بنت.) تە : بەسرپێرار. هس: بەترپێرێ (تە : تێب.) .

بەترپێرێ ـ [بەتر + پێرێ] ، (نت. ، بنت.) تە : بەسرپێرێ. تێب ـ من وای بۆ دەچم کە (بەسر) لە (بەتر = بەرتر) بە مانای پێشتر کەوتبێتەوە و ئێستاکێ بە تەواوێ بڕەوی سەندوە و لە مەڵبەندەکانی لەهجەی ناوەندێ زمانی کوردێ ئەوانەی (بەتر) بەکاردێنن زۆر نین، بەڵام لە لەهجەی باکۆرێدا وەکۆ خۆی ماوە . :: بەترپێر ، بەترپێرار (تە : کف . ـ ل ٨٩/٨٨ و ژابا ، ل ـ ٨٧) و لە مەڵبەندی گەرمیانی کوردستانی عێراق (بەسترپێرێ ، بەسترپێرار)یش دەوێژرێت .

بەتفەڕ ـ (صتـ.) تە : بەدفەڕ .

بەتلاندن ـ [عا. کو.] ، (مصتـ. متـ.) ، (مکـ.) لەناودان ، لەناوبردن، ڕایەکردن ، لەدەستخۆدەرکردن . :: نـەچێ بێبەتلێنی ، لـە مێـژە بەتلاندۆمە . چابـۆ بەتلاندت ئـەو بارگێنە لاتە کەڵکی هیچی پێوەنەبۆ .

بەتوێکڵ ـ (صتـ.) حاڵی قسـەیەکی سـەرەڕای منای ئاشکرای ، مانایەك یـا چەند مانـای دیکەشـی تێـدا بخوێندرێتەوە . تێبـ ـ زۆر جاران ئەو مانا نهێنییانە ، لاتاو یا جنێوێکی سۆکەڵە دەبن کە بۆ گاڵتەوگەپ و پێکەنێن دەگوترێن .

بەتۆ ـ [بە/٨ + تۆ (تۆم)] ، (صتـ.) ، (مکـ.) حاڵی ڕەپستەیەکی چڕوپڕ بێتە بەرچاو .

بەتەقەکەوتن ـ (مصتـ. لا.) ، (کمر.) بەشـــەرمدا کـەوتن و دەسهەڵـــگرتن لـــە کـارێ . بەخۆداشکانەوە لە شتێ یا لە کارێ ، وازهێنان .

بەتەگە ـ [بە/٨ + تـەگە] ، (صتـ.) ، (مکـ.) حاڵی بزنێکی مەیلی جۆتبۆنی دەگەڵ (نێرێ) بزۆتبێ .

بەتەڵەب ـ [کو. عا.] ، [بە/٨ + تەڵەب] ، (صتـ.) حاڵی ئەسپێکی هەوەســی جۆتبۆنی دەگەڵ مایـین هاتبێتە سەر .

بەتەما ـ [کو. عا] ، [بە/٨ + تەما (تەماح)] ، (صتـ.) حاڵی کەسێکی کە چاوی لـەوەبێ یەکیتر لەباتێ ئەو ئیشێك بکا . چاوەنواڕ ئومێدەوار :: بـە تەمای من مەبن ئیمشەو نایـەمەوە . □ « بەتەمای فرۆی مانگا زەردە » ، « بەتەمـای نیسکێ لە ئیمانی مەگەڕێ » (خا ، پەند ، ل ـ ١٠١) .

بەتەماح ـ [کو. عا.] ، [بە/٨ + تەمـاح (طمـع)] ، (صتـ.) تەماحکار .

بەتەنگەوەبۆن ـ [بە/٨ + تەنگ + ٣ـ ئـەوە/١] ، (مصتـ. لا.) خەمله‌شتێخواردن . ئیهتیمام بەکار و مەســەلەیێ یـــا کەســێدان . دەربەست بۆن. :: خۆی دەربازدەکا بە تەنگەوە مەبن . ئەوە چیە هێندە بۆی بەتەنگەوەن .

بەتەوسەوە ـ [بە/٨ + تەوس + ٣ـ ئەوە/١] ، (بنتـ.) قسـەکردن بە شـێوەیەکی وا کـە بۆنی گاڵتە پێکردن و بەسـۆكتەماشـاکردن و تانۆتی تێدابەدیبکرێت .

بەتیسك ـ (صتـ.) ، (مکـ.) حاڵی مەڕێکی تیسکی خوری درێژ بێ بەڵام شاش بێ .

بەتین ـ (صتـ.) ١ـ گەرم :: ئەم سۆبەیە زۆر بە تینە ، هەتاوی بەغدا هێندە بە تینە گۆشت دەبرژێنێ . ٢ـ (مجـ.) بەهێز . بەقەوەت .

بەجەرگ ـ (صتـ.) پیاوی ئازا و نەترس :: کابرایەکی بەجەرگە لـە پەنجا سواران ناگەڕێتەوە .

بەجەرگی ـ (حمصـ.) ئازایەتێ ، چاونەترسێ .

بەجێ ـ (صتـ.) حاڵی کارێکی بە شیوەیێکی ڕێكوپێك ئەنجـامدرابێ، بەو جۆرەی پێویستە ، بەچەشنێکی لێوەشاوە . :: زۆر بەجێیە ئەگەر بچن لـە خەســتەخانە ســەرێکی

لێبدەن .

بەجێگەهاوردن ــ (مصد. مت.) ، (سن .) تە : بەجێ گەیاندن .

بەجێگەیاندن ــ (مصد. مت.) ئـەنجامدان ، جێبـەجێ کردن ، پێکهێنان :: نیەتمە دۆ ڕەکات نوێژی ئـەم ســبەینەی حـازری بەجێدەگەیێنم . پەیمانێکی دابۆ بە جێی نەگەیـاند . ★ (سـن.) بە جێگەهاوردن ، (مک.) بە جێ هێنان، (سیم .) بەجێهاتێن .

بەجێمان ــ (مصد . لا .) ١ــ دواکەوتنی کەسێ لە هاوڕێکانی :: کوڕینە تۆزێ بـەواش بڕۆن مامـە حەمە هەر بەجێدەمێنێ. ٢ــمانەوەی شتێ یا کەسـێ لە شـوێنێك :: قەڵەمـەکەم لەسـەر مێزەکە بـە جێماوە . ئێمە هاتینەوە و خەسرەو لەوێ بەجێما .

بەجێهاتن ــ (مصد. لا.) ١ــ وەدێ هاتنی ئاوات و مەبەست و ئارەزۆ. ٢ــ جێبەجێ بۆنی کارێك .

بەجێهاتێن ــ (مصد. مت.) ، (سیم.) تە : بەجێگەیاندن .

بەجێهێشتن ــ (مصد. مت.) ، (مک.) ١ــ تەرك کردنی شـتێك یـا کەسـێك لـە شوێنێك و دەگـەڵ خۆنەبردنی . :: خەسرەومان بەجێ هێشت ئاگای لە ماڵێ بێ.مێوانەکان بەجێنەهێڵی ، جانتاکەی لە ئوتێل بەجێ هێشتبۆ . ٢ــ تێپەڕین لـە شـوێنێ ، دێیـەك و ... و .. خستنەپشتسـەرێ :: کەرکۆکمان بەجێهێشت ئینجا بیرمان کەوتەوە کە دەبۆ بچین کەباب بخۆین ، ئەهۆ چەنـد لـەمێژە (قەمتـەرە)مان بەجێهێشتوە .

بەجێهێنان ــ (مصد. مت.) ، (مک.) تە : بەجێگەیاندن .

بەچ ــ (نا.) تە : بەچە . هس : وەچ تێبـ ــ بەلای منەوە هەر ئـەم (بەچ)ەیە کە ووشـەی (بچـۆك) و وەچەکانی لێ پێکهاتوە .

بەچاوەوەبۆن ــ (مصد.) لە چاوی پیسـەوە تۆشـی نارەحەتی هاتن . کارکردنی (چاووزار) لە کەسێ . ● « دوم ! بـەچاومەوەبێ » ، (مک.) ڕستەیەکە بۆ ترساندن یا تۆرەکردنی کەسێ دەگوترێ . :: دایکم ! ئەم منداڵـە هێنـدە مـەگێڕە بـا خوڵانەخواستە بە چاوەوە نەبێ. ★ بە چاوی پیسەوە بۆن .

بەچاوەوەکردن ــ (مصد. مت.) بەهێزی (چاوەزار) کەسێك تۆشی نارەحـەتی یا زیـانکردن . :: هێنـدە کوتی : گوڵـدانەکە جوانـە جوانە! تا بە چاوەوەی کرد و شکا.

بەچاوی‌پیسەوەبۆن ــ (مصد . لا.) تە : بەچاوەوەبۆن .

بەچکە ــ [بەچ + کە] ، (نت.) ١ــ تـە : بەچـە/١ و ٢ . ٢ــ جۆجەڵەی باڵندە و بچۆکی هێندێ گیانداران . :: بەچکەچـۆلەکە ، بەچکەسـەگ ، بەچکەگورگ . ★ بێچۆ .

بەچنگ ــ (صت.) ١ــ پیـاوێ کە بۆ پەیداکردنی بژێـوێ خـۆی ماندۆبۆن نەزانێ ، وەکـو دەڵێن لـە بەردی ڕەق نـان پەیـداکا . ٢ــ کۆڵنەدەر .

بەچە ـ [په : قەچەك ، بەچەك]، [بەچ + ٥ـ ئـە/١] ، (نـتـ.) ١ـ منداڵی ئادەمیزاد . ٢ـ تم : بەچکە /٢ . ★ بەچکە . (لو.) بەچ ، بەچە. (بک. ، سند. ، فی. ، هو. ، زا .) زاڕۆ ، زاڕوڵە . (با.) بچۆك . ٣ـ کوڕێکی هێشتا تۆکی لێ‌نەهاتبێ . ★ لۆسکە ، هەتێو .

بەچەباز ـ [بەچە/٣ + ٣ـ باز /١] ، (نفا. ، صفا.) ئەو کەسەی ئالوودەی جووت‌بوون دەگەڵ منداڵـی بێ‌تۆك بێ . ★ هەتێوباز ، منداڵباز.

بەچەبازی ـ (حمصـ.) ئەنجامی کاری ئەو کەسەی حەز لە لۆسـکە دەکات . ★ هەتیوبازی .

بەچەك ـ (صـتـ.) کەسێکی تفەنگ، دەمانچە و ... و ... هەڵگرتبێ . :: سوارەکان بەچەکن یان نا. هەزار سواری بەچەکیان سازداوە . ★ چەکدار .

بەحەشت ـ (نا.) ، (مک.) تم : بەهەشت .

١ـ بەخت ـ [په : بەخت] ١ـ هێزێکی نادیارە ، ئادەمیزاد لە زۆر کۆنەوە بۆ خۆی ڕەچاوکردوە و لای وایە هـەر چـاکە و خراپەیـەکی بەسەری بە هۆی ئەو هێزەیـە . ● **« بەختی‌نوستوە »** ، (کن.) هەمیشە تێدەشکێ و دە کاراندا سەرناکەوێ. **« بەختی وەك سەگ دەوەڕێ »** ، (کن.) هەر کارێکی دەستی بداتێ ، سەردەکەوێ . **«بەختی بەستراوە»** (کن.) بە کچێـك دەگوتـرێ کە خوازبێنی‌کەری نەبێ . □ « دەچمە سەر سوڵتانی ، چلدانەی دەگرمەوە، بەختی خۆم و چاو جوانێ ، بە تاقێ دەکەمەوە » (فۆلکلۆر.) تێبـ ـ ئەم وشەیە لە (ئاوێستا)دا بە شێوەی ناوی مەفعوول (بەختە) بە مانای (بەشدراو ، بڕیار دراو) هاتوە و لە زمانی سانسکریتیدا بـە شـکڵ (پهەکتا) بە مانای شتێکی بەخشراو لە هەندێ شوێنی ئاوێستاشدا شکڵی (بەغە ، بەغا)ی بە مانای (بەش) وەرگرتوە . (تم : پهـ یکد ، ج ٢ ، ل ـ ١١٥ و معین ، بورهان ، ج١ ، ل ـ ٢٣٩) ٢ـ (مجـ.) پەنا ، داڵدە، تێبـ ـ یەکێك کە بیەوێ کەسێکی دێ لە کارێك یا ڕوداوێکدا کۆمەگی پێ‌بکا یا بەڵایەکی لێ‌وەدوورخـا ، پەنـا دەباتە بەر بەختی ئـەو کەسـە . « دەغێلی بەختتبم . » ، « خـۆم خستە بەختی‌تۆ و تۆش کەیفی خۆتە» ڕستەیێکن کە لەو جـۆرە کاتانـەدا دەگوترێن ، جاروبارەش پەنا دەبرێتە بەر بەختی کەسێکی‌تر لەلای کابرای مەبەست خۆشەویست بێ . « خۆم خستە بەختی بابت » ئەمە هەمـوی لەوەڕا دێت کە ئینسان (بەخـت)ی وەکوو هێزێکی ئاگادار ، بۆ خـۆی داناوە کە دەتوانێ هەموو شتێـکی بەسەربێنێ ، جا بۆ ئەوەی (بەخت)ی خۆی لە خۆی نەتۆرێنێ لەسەر خۆی بە پێویست دەزانێ ئەگەر یەکێـك خۆی خستە بەختیەوە ، دەبـێ ئیشەکەی هەرچێکی بێت هەوڵبدا بۆی جێبەجێ‌کات . ★ ئیقباڵ ، تاڵـع ، تاڵە ، چـارە ، شـانس ، نسیب ، نگین . (بک.) سعود .

٢ـ بەخـت ـ (نمـصـ.) تـم :

بەختکردن . تێبـ ــ أ) بەلای منەوە ئەم ووشەیە و (بەخشین) و (بەشینەوە) و (پەخش) و (بەش) هەموویان لە سەرچاوەیەکەوە کەوتوونەتەوە و لە ڕێکای گۆڕان و گەشەکردنا بە قۆناغی زمانی (پەهلەوی)دا تێپەڕیون کە قۆناغی پێش قۆناغی ئێستای زمانی کوردیە و لێك ترازاون و هەر لکەی ڕچەی تایبەتی خۆی گرتوتە پێش و مانای جۆربەجۆریان هێناوەتە گۆڕ . ئەم ووشەیە و (١ـ بەخت) لە سیغەی مەفعولی ئاوێستایدا (بەختە) ماونەوە و توزێ گۆڕانیان بەسەردا هاتوە و ماناکەشیان دژوەستاوە . ب) ئەم ووشەیە بە تەنیایی لە زمانی کوردیدا دەکارناکرێ و بە هۆی فیعلی مساعدی (کردن) مەصدەری (بەختکردن) لێداتاشراوە .

بەختڕەش ــ [١ـ بەخت/١ + ڕەش] ، (صت.) ١ـ تە : بەدبەخت .

□« ڕەشە بەختم بە خەڵك
صەگ دەوەڕێ »
«ڕەشەمێ بۆ، بە من پشێلە وەڕێ»
(پیرەمێرد)

٢ـ ئافرەتێکی شوی کردبێ و لە ماڵ و مێردی نازازی بێ . □ «دەك بەخت ڕەش خۆی ... بۆ مێردی کردی . » .

بەختکردن ــ [٢ـ بەخت+کردن]، (مصت. مت.) لەدەستدەرکردنی شتێك ، ماڵیخۆ بە بێ جێ تەخشان بەخشانکردن ، دۆڕاندن لە قومارا. :: ئەو هەموو ماڵەی بۆ بەجێمابوو ساڵێکی وەرنەسووڕایەوە هەمووی بەختکرد . هەزار دیناری بە پۆکەر بەختکرد . **خۆبەختکردن** ــ (مصت. لا.) گیانی خۆدۆڕاندن ، سەر لە ڕێکای شتێکادانان . مردن لە پێناو نەتەوە و نیشتمان یا بیروباوەڕدا .

بەختوەرگەڕان ــ [١ـ بەخت/١ + وەرگەڕان] ، (مصت. لا.) ، (مک.) چەواشەبوونی ئەحواڵی کەسێك لە باشیڕا بۆ خراپی . :: دەك ڕەبی تەخت و بەختی وەرگەڕێ .

بەختە ــ (نا.) ١ـ « بەرخەنێرێکی لە دوو ساڵان گەورەتر بێ . » (هەژار ، ل ــ ١٤) . ٢ـ « بەران و سابرێن » (خا ، ب ١ ، ل ــ ١٤٢). ٣ـ « بەران ، خرت ، سابرێن » (معر. کشت ، ب ١ ، ل ــ ٤٢). ٤ـ (مک.) بەرانی خەسێنراو .

بەختەباران ــ [١ـ بەخت/١ + ٣ـ ئە/٢ + باران/١] ، (نت.) مانگی (مایس) ، دەکەوێتە نێوانی (نیسان) و (حوزەیران) ، سی و یەك ڕۆژە . سێیەم مانگی بەهار . تێبـ ــ بۆیە ئەم ناوەی لێنداوە چونکوو خۆی لەو مانگانە نیە بە شێوەیێکی ئاسایی بارانی تێدابباریێ ، بەلام ڕێی دەچێتێ بباریێ و ڕێشیتێدەچێ نەباریێ ، بارین و نەبارین بە بەختە .

بەختەبەران ــ [١ ــ بەخت /١ + ٣ ــ ئە/٢ + بەران] ، (نت.) بەرخێکە لە دوو ساڵ گەورەتر بێ و خاوەنی هەڵیبژاردبێ لە دوازۆژا ببێتە (بەران) ، بەلام هێشتا

نەزانێ لە کاتی خۆیا بۆ (بەران) دەستدەدا یان نا .

بەختەوەر ــ [١ــ بەخت/١ و ٢ + ئەوەر] ، (صت.) ، (مک.) خاوەنبەخت ، کەسێ بەختی هەبێ. :: منداڵێ بەختەوەرییە. ★ (کەر.) بەختیار .

بەختەوەری ــ [بەختەوەر + ٢ــ ئی] ، (حمص.) تە : بەختیاری ١/ .

بەختیار ــ [١ــ بەخت / ١ + یار] ، (صت.) ١ــ تە : بەختەوەر :: خۆی بە بەختیار دەزانێ . ٢ــ ناوە بۆ نێرینە .

بەختیاری ــ [بەختیار + ٢ــ ئی] ، (حمص.) ١ــ حاڵەتی کەسێکی خاوەنبەخت و بەختەوەر. :: بەختیاری لەمە زیاتر چۆن دەبێ؟ ٢ــ ناوی عەشیرەتێکی گەورە و ئازایە ، عەشیرەتی لوڕی گەورە . تێبـ ــ گومانم لەوەدا نیە کە ناوی ئەم عەشیرەتە هیچ پەیوەندێکی دەگەڵ(بەخت)و(یار)دا نیە کە ووشەی (بەختیار)ی ئیمڕۆ هەیەتی و باش دەزانین ووشەیێکی تازەیە . بەڵام بە دوری نازانم کە ئەم ناوە لە (ئەپاخذیذرە ، ئەپاختەرە)ی ئاوێستایی بە مانای (باکور = شیمال) کە لە زمانیپەهلەوێدا بۆتە (ئەپاختەرە) کەوتبێتەوە . (تە : معین ، بورهان ، جا ، ل ــ ٢٠٤).

بەخزمەت ــ [بە/٨ + خزمەت] ، (صت.) ١ــ حاڵی کەسێکی لە پیاوەتی خۆیەوە مشووری خەڵك بخوا و بە خەمیانەوە بێ و لە ئیش و کاریاندا یارمەتییانبدا . ٢ــ کەسێکی بە ڕۆخۆشی مێوانداری ئەو کەسانە بکا کە ڕو دەکەنە ماڵی ، ئەوەی زۆرخزمەتی میوان دەکا . ★ خزمەتگوزار .

بەخشین ــ ١ــ (مصت. مت.) لێبوردن، لێخۆشبون، عافوکردن. :: خودا بێبەخشێ . ئەوجارەش دەتبەخشین جارێکیتر شتی وا نەکەی . ٢ــ (مصت. لا.) شتێك بە خۆڕایی و بە بێ پارە دان بە کەسێك . :: جوامێر ئەسپەکەی بەخشیوە . **پێبەخشین** ــ ١ــ (مصت. مت.) لەبەر خاتری یەکێك یا شتێك لە کەسێ خۆشبون . :: بڕۆ ئەوا بە گۆڕی پێشەوامان بەخشی . بەم برادەرانەت دەبەخشین . ئەو جارەش بە ئێمەی ببەخشە . ٢ــ (مصت. لا.) ، أ) تە : بەخشین/٢ . ب) خۆشبون لە قەرز :: ئەوەی ماوە پێتدەبەخشم . کوڵێ پارەی لابو هەموی پێبەخشی.

بەخشینەوە ــ [بەخشین + ٢ــ ئەوە /١] ، (مصت. مت.) ، (مک.) تە : بەشینەوە .

بەخوێکردن ــ (مصت. مت.) ، (سن.) تە : بەخێوکردن .

بەخۆداهاتن ــ (مصت. لا.) ١ــپێگەیشتن و هەڵدانی گیاندارێکی زیندو ، گەورەبون و قەڵەوبونی . (عا.) نمو. ٢ــ دەستبەخۆداهێنان، خۆئارایشدان ، خۆجوانکردن .

بەخۆفشین ــ (مصت. لا.) ، (مک.) شانازی بەخۆوەکردن ، بە دەست و باسکی خۆنازین . ::

ڕۆستەمی زاڵیتش وا بە خۆی نەفشیوە.

بەخۆنازین ــ (مصت. لا.) لەخۆڕازیبۆن ، لەخۆباییبۆن .

بەخۆوە ــ (صت.) حاڵی ئینسانی قەڵەوی تێکسمڕاو . ★ تەنومەند.

بەخەبەر ــ [کو. عا.] ، (صت.)، (مک.) ١ــ کەسێکی لە ناو نوێندا بێ بەڵام نەخەوتبێ ، جا نوستبێ و هەڵستابێت یا هێشتا خەوی لێنەکەوتبێ :: دوێنێ شەوێ سەعات بۆ بە چواریش هەر بە خەبەربۆم . ٢ــ موتڵەقی کەسێکی نەنوستبێ :: بزانە ئاغا بەخەبەرە یا نوستوە . ★ (سن.) خەوەر ، بێدا ر. (بک.) هشیار. (جن.) بیار .

بەخەمکردن ــ (مصت. مت.) ، (کن.) تە : بەخێوکردن .

بەخێرگەڕان ــ (مصت. لا.) گۆڕانی کارێك یا ڕۆداوێك کە لەسەرەتاوە چاوەنوازی چاکەی لێ نەکرێ ، یا هەر لە خۆیەوە دیار بێ کە خراپە، بەڵام کاتێ ئەنجامەکەی دەردەکەوێ ئاشکرا دەبێ کە باش بوە :: ئەو گرتنەی بۆ بە خێر گەڕا. ★ (مک.) وەخێرگەڕان .

بەخێرهاتنکردن ــ (مصت. مت.) خۆشی و بێشیکردن دەگەڵ میوان یا هەر کەسێکیتر کە دێتە ماڵێ یا شارێك و کەیفخۆشی پێشاندان لە هاتنی . تێب ــ لەم کاتانەدا ڕستەی : بەخێربێن ، بەخێر هاتن ، یا خوا بە خێر بێن ، سەر چاوان هاتن بە مێوانەکە دەگوترێ. ژنانی کورد لەم بابەتەوە کەس دەسکیان لەدۆ ناکا . ★ بەخێرهێنان .

بەخێرهێنان ــ (مصت. مت.) تە : بەخێرهاتنکردن :: کچم هەڵسە بڕۆ مێوانەکان بە خێر بێتە .

بەخێوکردن ــ (مصت. مت.) ١ــ گەورەکردن و پێگەیاندنی منداڵ ، لە لایەندایك ، بابیەوە . □«کوڕم بەخێوکرد بە نوقڵی شاریێ+ڕەزاشا گرتی و کردیەئیجباریێ » (فۆلکلۆر). ٢ ــ هەڵگرتنەوەی منداڵێکی فڕێدرابێ یا دۆزینەوەی منداڵێکی ونبۆبی یا کەسی نەبێ و گەورەکردن و پێگەیاندنی :: هەتیوێکی بێ دایك و باب بۆ خات نازدار بەخێوی‌کرد . ئەوەتا ئەمەگی دەداتەوە . مام بارام بەمەلۆتکەیی لە مزگەوت دیتبۆیەوە و بەخێوی‌کردوە . ٣ــ ڕاگرتن و خاواندنەوەی گیاندارانی دیکە . :: خواڵێخۆشبۆ نەجمەددین مەلا پشیلەی بەخێودەکردن ، لە سیتەك تۆتکە تانجیەکم بەخێوکردبۆ . ٤ــ ئاگاداریێ‌کردنی کشتوکاڵ و گژوگیا و پێگەیاندنیان :: کاك ئیحسانی کەرکوك هەر خەرێك‌بۆ گوڵی بەخێودەکرد . ★ (سن.) بەخویێ‌کردن . (بک.) خودیێ‌کرن . (سیم. ، مک.) پەروەردەکردن .

بەد ــ [ست : ڤەزدەنگە ، پە : ڤەت . ڤەتەك] ، (صت.) ، (بک. ، نو. ، جن .) ١ــ حاڵی کەسێك یا شتێکی چاکنەبێ . □« بەد نەبێ بەدخانە بە یاد ناکا » . ٢ــ حاڵی کەسێکی ئەو صفەتەی تێدا نەبێ کە

پێویستە ببێ . :: برایەکی بەدی
هەیە (یانی ئەو کەسە نیە کە ڕێ و
شوێنی برایەتی بەجێدەگەیێنێ .)
٣ــ ئادەمیزادی شەڕانی کە خەزی
لە خراپەکردن بێ . :: منداڵێکی
بەدە خوا بیباتەوە و ڕزگارمان بێ .
٤ــ دەچێتە سەر گەلێ ووشـە و
دەگەڵیان تەرکیبدەبێ و دەیانکاتە
(صفەت) :: بەدئەدا ، بەدپێلە ،
بەدخۆ ، بەدڕەووشت . تێب ــ لە
زمانی پەهلەوێدا (ڤەتـەك) بۆ
ئینسان و (ڤەت) بۆ شتی دی
دەکارکراوە .
بەدئەدا ــ [بەد /١ + ١ــ ئەدا
/١] ، (صت.) ، (مک.) خـاڵی
کەسێکی ڕەوەشـت و ڕەفتـاری
نەچێتە دڵی خەڵکەوە .
بەدان‌کەوتن ــ (مصت. لا.) ١ــ
نەخۆش‌کەوتنی ئاژەڵ و پاتاڵ لەبەر
زۆرخواردن. (مج.) نەخۆش‌کەوتنی
ئینسان لە ئەنجامی زۆرخۆرێدا .
بەدئەسڵ ــ [کـو . عـا.] ،
(صت.) تە : بەدڕەسەن .
بەدبەخت ــ [پە : ڤەت‌بەخت] ،
[بەد/٤ + ١ــ بەخت /١](صت.)
ئەو کەسەی دەست بۆ هەر کارێك
دەبا بە دەستیەوە نایەت ، کەسێکی
بەختیار نەبێ . ★ (بک.) بێ‌بەخت.
چارەڕەش بێ‌ئیقبـاڵ ، بێ‌تاڵـع ،
بێ‌شانس .
بەدبەختی ــ (حمصە.) ئەنجامـی
بێ‌ئیقباڵی .
بەدبێژ ــ (صت.) تە : بەدگۆ .
بەدبین ــ (صت.) ئەوکەسـەی
عاقیبەتی هەمۆ کارێکی بە خـراپ
دێتە بەرچاو . ئەوەی بـە چـاوی
ناهومێدێ دەڕوانێتە دنیا .
بەدبینی ــ (حمصە.) ئەنجـامی
کارێ یا هەمۆ کاران بە خراپ دیتن.
بـە چـاویلکەی ڕەش تەمـاشـای
دنیاکردن .
بەدپەسند ــ (صت.) ، (کئێر.)
١ــ کەسێکی بە هاسـانێ هەمـۆ
شتێکی وەبـەر دڵنـەکەوێ . ٢ــ
کەسێکی لە هەڵبژاردنی شتێ یـا
کەسێ بێ‌سەلیقەبێ و شتی خراپ
یا کەسێکی خراپ هەڵبژێرێـت .
★ (سنـ.) بەدپەسەن .
بەدپەسەن ــ (صت.) (سنـ.)
تە : بەدپەسند .
بەدتوخم ــ (صت.) ، تـە :
~~بەدپەسند~~ بەدڕەسەن .
بەدجسن ــ (صت.) ، (مک.)
تە : بەدڕەسەن .
بەدجنـس ــ (صـت.) تـە :
بەدڕەسەن .
بەدچارە ــ (صت.) خـاوەنی
دەموچاوی ناشیرین . ★ (سنـ .)
بەدچێرە ، بەدسەکوت . (مک.)
ناحەز ، ناشـیرن ، (سـیـە.)
ناشیرین ، بەدفەساڵ ، بەددیمەن .
(جنـ.) بەدگل .
بەدچێرە ــ (صت.) ، (سـنـ .):
بەدچارە .
بەدحاڵ ــ (صـت.) کەسێـکی
گوزەرانی ناخۆش‌بێ
بەدحیساب ــ [کو.عا.]،(صت.)،
(کئێر.) ئینسانێکی لـە سـەودا و
مامەڵەدا سـەرڕاست نـەبێ ، ئەو
کەسەی قەرزی خەڵك ناداتەوە .

بەدحیسابی ـ (کو. عـا.) ، (حمصـ.) ناڕاستی لە سـەودادا ، قەرزکوێری .

بەدخوا ـ (صـت.) ، (مک.) تە : بەدخواز .

بەدخواز ـ (صـت.) ، (کعر .) ئەو کەسەیە خراپەی خەڵکی دەوێ. ★ (مک.) بەدخوا . (جن.) بەدها.

بەدخو ـ (صـت.) ، (مک.) ١ـ کەسێکی عادەتی خراپی هەبێ :: ئەری ئەو منداڵە بۆچی وا بەدخوە. ٢ـ یەکێکی ڕەفتاری دەگەڵ خەڵك باش نەبێ ★ بەدڕەووشت .

بەدخوبون ـ (مصـت. لا.) ١ـ گۆڕانی ڕەووشت و خوی کەسێ لە چاکەوە بۆ خراپە . :: ئـەری خۆ جاران وا نەبۆ ئەوە بـۆچی وا بەدخۆ بوە . // بەدخۆکردن . ٢ـ کەسێکی هەر لە ئەسڵا توند و تیژ و بەدخوبێ .

بەدخۆکردن ـ (مصـت. مت.)١ـ گۆڕینی ڕەووشت و خوی کەسێك لە چاکیڕا بۆ خراپی . ٢ ـ یەکێك فێری ڕەووشتی خراپکردن . :: دادە گیان ژنی چاك بە منداڵەکەمان لێ بەدخۆ مەکە .

بەدخۆیی ـ (حمصـ.) ١ـ ئەنجامی کـاری کەسێـکی بەدخـۆ ، ڕەووشتخـراپی . ٢ـ (مجـ.) فێز ، تۆزلی .

بەددیمەن ـ (صــت.) تـە : بەدچارە .

بەدڕا ـ (صـت.) کەسێکی ڕێگەی خراپەی گرتبێ ، کەسێکی بیروڕای چەوت و ناڕاسـتی هــەبێ جا دەربارەی هەر شتێك بێ . تێب ـ کەرتی (ڕا) لەم ووشەیەدا یان بـە مانای (ڕێگا)یە یا بە مانای (بیروڕا) .

بەدڕایی ـ (حمصـ.) بە ڕێگەی خراپـەدا ڕۆیشتـن ، خـاوەنی بیروڕای (لـە هەر بابەتێـکەوە) چەوتبون .

بەدڕەتـەوە ـ [بـەد/ؤ + ڕەتەوە] ، (صـت.) ، (سنـ.) تـە : بەدڕەسەن .

بەدڕەسەن ـ (صـتـ.) هـەر گیانداریکی ئەسڵ و نەسەبی باش نەبێ . ★ بەدئەسڵ ، بەدجسن ، بەدجنس ، بەدتوخم ، بەدنەژاد ، بەدڕەتەوە ، ناڕەسەن ، نانەجیب .

بەدڕەفتار ـ (صـت.) ، (مک.) کەسێکی شـێوەی هەستـان و دانیشتن و جوڵانەوەی دەگەڵ خەڵك باش نەبێ .

بەدڕەفتاری ـ (حمصـ.) دەگەڵ خەڵکی باش نەبون ، خراپ جوڵانەوە دەگەڵ خەڵك .

بەدرەقەکردن ـ (مصـت. مت .) بۆ ڕێزلێگرتن (// پێشوازکردن) ، بۆ پاراستن لە مەترسییان ، بـۆ پێشاندانی ڕێگا ، دەگەڵ کەسـێ ڕۆیشتن . تێب ـ ١) مـن بـۆم سـاغنەبۆوە کە بنج و بناوانـی ووشەی (بەدرەقە) چیە و لە کوێڕا هاتوە و داخوا ووشەیەکی کوردی یەتییە یا لە زمـانێکی بێـگانـە خوازراوەتەوە . مامۆستا تۆفیـق وەهبی (تە : هبێد ـ ١٠) وەکۆ هێندێ ووشەی خوازراوەی‌تر هێچ نیشانەیەکی لەبەردەم ئەم ووشـەیە

دانەناوە ، ئەمە وا دەگەیێنێ کــە ئەوان ئەم ووشەیە بە ووشەیــەکی کوردێ دەزانن . مردۆخ (تە : ب١، ل ١٢٦) لە هاوتا عەڕەبیەکانی ئەم ووشەیەدا (بەدرەقە)ی نەنوسیوە و بە ووشەیەکی کوردێ دانــاوە . دوکتۆر معین (تە : فەرهەنگ ، ج١، ل ــ ٤٨٢) ئەم ووشــەیەی بــە عەڕەبێ داناوە کەچــێ (المنجــد)م سەنــگ‌وسوژندا ، ووشـــەی (بەدرەقە)م تێدا نەدۆزیەوە . ب) بەدرەقەکردنی کەسێ ئەوە ناگەیێنی کە هەتا ئاخری دەگەڵی بڕۆن .

بەدرەمە ــ [؟] ، (نا.) جــۆرێ مێش‌هەنگوینی کــەوێ نــەکراوە . لە هەنگی ماڵێ پچۆکترە و ڕەنــگی ڕەشە، درێژتر و چالاکتریشە، زیاتر لە قەڵشتی ڕەوەزەبەردانادا شــانە دەکا کە بە زەحمەت پیاو دەتوانــێ بیگاتێ و هەر بۆیەشە هەنگوینەکەی کە پێی دەڵێن هەنگوینی شەمەترێلکە یا شەمەتلێنکە و لە هەنگوینی ئاسایێ باشتــــر و خۆشتـــــرە زۆر کەم دەستدەکەوێ و یەکێکە لەو شتــە نایابانەی کە لە کوردستانەوە بــۆ هەندەران بە دیارێ دەبەن تێبـ ــ من ئەم ووشەیەم نەدەزانــێ و تەنیــا هەنگوینــی شەمەترێــلکەم بیستبۆ ، (خــا .) ، (هێـد) و (معــــر .) هەرسێکیان ئەم ووشەیان نوسیوە و من لەوانم وەرگرتــــوە و بۆ مــــانا لێدانەوەکەشی زیاتر لە فەرهــەنگی کشت‌وکاڵی مامۆستا شێخ مــارفی قەرەداغێ کەڵکم وەرگرتوە . ★(مک.) شەمەترێلکە ؟ (سیـە.) شەمەتلێنکە؟.

بەدڕەنگ ــ (صـتـ.) حاڵی هــەر شتێکی ڕەنگی ناشیرن و تەڵخ‌بێ ، هەر شتێکی ڕەنگی ئاودار نــەبێ ، هەر شتێکی ڕەنگەکانی مات و بــێ بریسکە بێ .

بەدڕدووشت ــ (صـتـ.) تــە : بەدخۆ .

بەدڕەووشــتێ ــ (صتـ.) تــە : بەدخۆیی .

بەدزمان ــ (صتــ.) ١ ــ ئــەو کەسەیە جوێن بە خەڵك دەدا . ★ (مک.) زمان‌پیســێ . (سنـ.) بەدزوان، زوان‌تــــاڵ . جوێن‌فــــرۆش . جنێوفرۆش . (جنـ.) بەدزۆ .

بەدسرشت ــ (صتـ.) ئەو کەسەی کە بە تەبیعەت حەز لە ئازاردان ، زیان‌پێگەیــاندن و ناڕەحــەت‌کردنی خەڵــك بــکا و خراپــەی خــــەڵکی پێ‌خۆش‌بێ .

بەدســەکوت ــ (صــتـ.) تــە : بەدچارە .

بەدشکڵ ــ (صتـ.) ١ ــ ئادەمیزاد یا هەر شتێکی دیــکە کــە شکــــڵی ڕێك‌وپێك نەبێ و دیمەنی نەچێتــە دڵەوە . ٢ــ تە : بەدقەوارە .

بەدعەمەل ــ [کو. عا.] ، (صتـ.)، (کئێر.) تە :بەدکار .

بەدفەڕ ــ (صتـ.) ١ــ کەسێــکی بە کردەوە یا بە قســە ئــازاری خەڵك‌بــدا . ٢ــ مــنداڵی بــزۆز و شەڕانێ و شەیتان . تێبـ ــ دەنــگی (د) لەم ووشـەیـــەدا بە جیرانــەتێ دەنگی (ف) دەگــۆڕێ بە تــەواوێ وەکۆ دەنگی (ت) لە دەم دەردەچێ ، لـــە ووشــــەی (بەدفــــەڕی) و

(بەدفەسالّ)یش‌دا هەروایە .

بەدفەڕێ ــ (حمص.) ئەنجامی کردەوەی مرۆڤی بەدفەڕ.

بەدفەسالّ ــ [کو. عا.] ، (صت.)، (سیم.) تم : بەدچارە .

بەدقەوارە ــ (صت.) ، (کئیر.) ، کەسێکی قەد و بالاّی نارێك بێ . ★ بەدشکلّ/۲ .

بەدقەولّ ــ [کو. عا.] ، (صت.) ، (کئیر.) .کەسێکی قسەی خۆی نەباتەسەر ، ئەوەی وەعدەدەدا و بە جێی ناگەیێنێ .

بەدکار ــ (صت.) ۱ــ ئەو کەسەی خراپە دەکا (لەهەر بابەتێك بێ) . ۲ــ ئەوەی لە ڕێی داب و دەستوری کۆمەلاّیەتی و دینی خراپ دەجۆلێتەوە . ۳ــ ئەوەی زیان بە خەلّك دەگەیێنێ و حەز بە خراپەی خەلّك دەکا . ★ بەدعەمەل ، بەدکردار .

بەدکردار ــ (صت.) تم : بەدکار .

بەدگومان ــ (صت .) حالّی کەسێکی لە هەمو کاران بە شکە و بە باری خراپەدا لێکیان‌دەداتەوە . ★ دلّپیس ، (سن.) دلّچەپەلّ . دلّکرمۆلّ . (جن.) بەدگمۆ .

بەدگومانێ ــ (حمص.) لێکدانەوەی خراپ دەربارەی کەسێ یا کارێ یا ڕوداوێك شکی خراپەکردن .

بەدگۆ ــ (صت.) کەسێکی بە خراپە باسی یەکێك دەکا ، ئەوەی بۆ خەلّك چاکەی بەدەمدا نایە، کەسێکی زمانی بە چاکە ناگەڕێ . ★ بەدبێژ ، بەدوێژ .

بەدگۆیێ ــ (حمص.) ئەو کارەی کە ئادەمێزادی بەدبێژ دەیکا .

بەدگۆیێ‌کردن ــ (مصت. مت.) بە خراپە باسی کەسێ یا کەسانێ یا شتێ کردن . زمان بە چاکەنەگەڕان. ★ (جن.) بەدگۆیێ‌کردە .

بەدلغاو ــ (صت.) ۱ــ ئەسپ یا هەر وولاّغێکی دیکەی سوارێ کە قبوڵنەکا لغاوی دە دەمی بکرێ . ۲ــ (کن.) ئادەمێزادی سەرکێش و کەللەڕەق .

بەدلّ ــ [بە/۲ + دلّ] ، (بنت.) بە ئیخلاسەوە ، بە خۆشی ، بە ئارەزۆیەکی زۆرەوە . :: بە دلّ حەزم دەکرد منیش هاتبام . بە دلّ وازی لێ‌هێنا .

بەدلّبوون ــ (مصت. لا.) پەسندبونی شتێ یا کەسێ لە لای یەکێکی تر . :: ئەم کابرایەم زۆر بە دلە . زۆریش بە دلی نەبو بەلاّم هەرچو .

بەدلّوداو ــ (بنت.) ، (مک.) بە حەزلێ‌کردنێکی ئێجگار زۆرەوە ، بە پەرۆشەوە . تێب ــ من وا تێدەگەم (داو) لەم ووشەیەدا (داوا) بێ و دەنگی (ئەلف)ی دوایی کەوتبێ . ★ بە دلّ و گیان .

بەدلّوگیان ــ (بنت.) تم : بەدلّ و داو .

بەدلەونوسان ــ (مصت. لا.) ۱ــ تم : بەگیان‌کەوتن . ۲ــ پەسندبون و قبوڵ‌کردنی کارێ یا شتێ یا مەسەلەیەك و کەسێك لەبەر چاوی یەکێکی‌تر . :: ئەم هەراوهۆریایەی بە دلەوە نەدەنوسا .

بەدمدادان ــ (مصت. مت .) ،

(مکـ.) ١ــ مـــاوەی قســـەکردن لێبڕینەوە و بێدەنگکردنی کەسێك . ★ دمگرتن . (کعر.) دەمگرتن . ٢ــ (کذ.) کافیبوونی خواردەمەنی بۆ ئەو خەڵکانەی لە ماڵێـك یـــا هـــەر جێگایەکیتر بن. :: جا ئەوەندە ترێیە بە دمیکێدا دەدەی (بەشـی ئـەو هەموانە ناکا) .

بەدمدادانەوە ــ (مصتـ. متـ.) ، (مکـ.) بەرپەرچدانەوەی کەسێـــکی قسەدەکا و قسەکانی بە دڵی یەکێك نەبێ کە دەیانبیسێ .

بەدمەس ــ (صتـ.) ، (سنـ.) تە : بەدمەست .

بەدمەست ــ (صتـ.) ، (کێر .) کەسێـکی لە کاتـی خواردنـەوەی ئارەق و شەراب و ... و ... دا هەراوهۆریا بکا و خەڵك ئازار بدا و قسەیان پێبڵـێ و شـەڕوشـۆڕ بنێتەوە یا دەست بوەشێنێ . تێبـ ــ دەنگی (س) لەم ووشەیەدا تـۆزێ تیژە و لە (ص)ی عەرەبی نیزیـك دەبێتەوە .

بەدمەستی ــ (حمـصـ.) ئـەو کارانەی پیاوی بەدمەست دەیانکا .

بەدمەوەدان ــ (مصـتـ. لا.) ، (مکـ.) ماوەدان بە کەسێك بۆ ئەوەی لەسەر کارێکی دەستی پێکردوە بڕوا. ★ لەدۆدان . تێبـ ــ ئەم مەصدەرە زیـــاتر بۆ مـــاوەی قســـەکردن بەکاردێـت و هـاوتاکەی مـانایەکی گشتیتری هەیە .

بەدناو ــ (صتـ.) ، (کعر. ، سنـ.) کەسێـکی ناوبـــانگی بە خراپـــە دەرکردبێ. ★ بەدنێو .

بەدناوبوون ــ (مصتـ. لا.) ناوزڕانی کەسێك لەبەر کـرداری خـراپ ، لەهەر بابەتێكبێ .

بەدناوکردن ــ (مصتـ. متـ.) دەربارەی کەسێك لەناو خەڵکا بـە خراپ دوان و ناو زڕاندنی لـــە کۆمەڵگادا .

بەدناوی ــ (حمصـ.) بە خراپـە ناوبانگ دەرکردن .

بەدنمەك ــ (صـتـ.) کەسـێکی چاکە و پیاوەتی خەڵکی لەبەر چاو نەبێ. تێبـ ــ لە کوردەوارێدا هەروەکو لە نـێو زۆر میللەتـانی دیکەشـدا باوە ، ئەگەر دوو یا چەند کەس پێکەوە نانیان خوارد یا یەکێـك لە مـــاڵی کەسێکا نانی خوارد (نمەکی یەکتریان کرد) دەبێ مافی ئەم نان و نمـەکە بپارێزرێ و خەیانەت بە یـەکتری نەکەن . ★ سپـڵە . بێوەفـــا . پێنەزان .

بەدنمەکی ــ (حمصـ.) کاری لەبەر چاوزانەگرتنی هەقی نان و نمەك . ★ بێوەفایی . سپڵەیی .

بەدنـــەژاد ــ (صتـــ.) تە : بەدڕەسەن .

بەدنێو ــ (صتـ.) ، (مکـ.) تـە : بەدناو .

بەدوێژ ــ (صتـ.) (سنـ.) تە : بەدگۆ .

بەدەر ــ [بە/٢ + دەر] ، (بنتـ.) تە : بێجگە .

بەدەردخواردن ــ (مصتـ. لا.) تە: بەکارهاتن .

بەدەســـــت ــ (صـــتـ.) ١ــ دەسـترۆیو ، خـاوەندی مـاڵ و

دەوڵەت . ٢ــ ئازا ، دلێر .
بەدەستگرتن ــ (مصد. متە.) ١ــ
گرتنی گیاندارێـکی ڕابـکا بەبـێ
یارمەتی هیچ هۆیەك . :: ئەوەنـدە
بەفر باری پەنجا چۆلەکەمان هـەر
بە دەست گرت . ٢ــ (مجـ.) چونی
زاوا بۆ لای بوك و جوتبونی دەگەڵی
وەکو ژن و مێردان . :: سێ مانگە
بوکیان بۆ گواستۆتەوە هێشتا بـە
دەستی نەگرتوە . ★ بونـەزاوا ،
بەزاوابون .
بەدەستەڵات ــ | بە /٨ + دەست
+ ٣ــ ئە/٢ + هەڵات | ، (صت.)
١ــ خاوەن زۆر و توانست (مقتدر).
٢ــ کەسێکی قسەی بڕوا ، پیاوێ
کە لای خەڵـك ، لێپـرسراوانی
دەوڵەت و ئیدارەکانی قسەی بخوا .
بەدەستەوە ــ (صت.) ١ــ ئامادە و
حازر بۆ ڕاپەڕانـدنی کـاران . ::
نیگەران مەبە ئەم پیاوە هەمیشە بـە
دەستەوەیە و چی پێبڵێین وا دەکا .
٢ــ بەلاوەنراو . :: سێ جار هەشت
بیست و چوار ، ئەوە چوار دو بـە
دەستەوە .
بەدەستەوەدان ــ (مصد. متە.)
١ــ تەسلیم کردنی کەسێك کە پەنای
بردبێتە بەر کەسێـکیتر . بـە
غەنیمەکەی :: قەت باوەڕمەکەن بـە
دەستمانەوە بدا . تێب ــ ئەم ووشەیە
زیاتر بۆ کەسانێـکی لە ترسـی
حکومەت خۆیـان شـاردبێتـەوە ،
بەکاردەهێنرێ . ٢ــ تەسلیم کردنی
هەر شتێك بە کەسێکیتر :: زۆر
گیان سەختە ڕوح بە دەستەوە نادا.
بە دەستیـیەوە نەدەدا بـە زۆر
لێمان ئەستاند .
بەدەستەوەگرتن ــ (مصد. متە.)
١ــ هەڵگرتنی شتێك بە دەست بـە
جۆرێـکی وا کە دیـار بێ . ::
چەمەدانێکی بە دەستەوە گرتبو دەچو
بۆ گاراژ . کاغەزێـکی شڕی زەردی
بە دەستەوە گرتبو هەرتاوەنـاتاوێ
دەیگوت : ئەوەتا بەڵگەی تـاوانت .
پاشان بـۆم دەرکەوت.'(خەونـامەی
سەید ئەحمەدی مەدێنە)یـە . ٢ــ
(مجـ.) شتێك کردنە بەهانە بۆ کردن
یا نەکردنی کارێـك :: ژیرکـردنی
منداڵەکەی بەدەستەوە گرتوە و خۆ
دە هیچ کارێکی دیکە ناگەیێنێ .
بەدەل ــ [عا: بدل] ، (نـا.) ،
(کـعر.) پارەیەکـە ئەو کەسـانەی
وەختی سەربازییان دەهات ، دەیاندا
بە حکومەت و لەباتی ئەوەی دوسـاڵ
عەسکەری بکەن چەنـد مانگێـك
خزمەتیان دەکرد . هس : بەدەڵ .
بەدەڵ ــ [عا.] ، (نا.) ، (مک. ،
سـنـ.) کاڵای خراپ و بـازاڕی ،
کاڵایەکی بەدانستە دروستنەکرابێ .
// ئەسڵ ، عەسڵ . ★ جەڵەب ،
جەڵەبێ . (جن.) بەدەل . تێب ــ
ئەم ووشەیە لە (بەدەل)ی عەڕەبی
وەرگیراوە کە مانای (لە جێگەی ،
لەباتی)یە و هەر بۆیەش لە زمـانی
کوردیدا ئەو مانـایەی وەرگرتـوە
چونکو (کاڵای بـەدەڵ) لـە جێی
ئەسڵ دادەندرێت .
بەدەم ــ [بە/٨ + دەم] ، (صت.)
١ــ ئینسانی قسەزان ، کەسێـکی
توانـای قسـەکردنی زۆربـێ ★
بەدەموپل . دەمەوەر . ٢ــ قسـەی

بە زاریٚ . ڕاسپێریٚ نەنوٚسراو . (عا.) شفهیٚ :: هەموٚشتێکم بوٚ نوسیٚوە ، بە دەمێش پێیبڵێ زوٚری سڵاو لێدەکردن .

بەدەمار ـ [بە/٨ + دەمار] ، (صت.) ١ـ حاڵی ئینسانێ کە قبوٚڵ نەکا لە لای ئەو کەسێك دەست بوٚ کەسێکی تر درێژ بکا یا قسەی سوٚکی پێبڵێ . ٢ـ کەسێکی گوێنەداتە هێچ مەترسێ و خەتەرێك و سوٚکایەتێ بوٚ خوٚی و خەڵکی تریش لە هیچ کەس قبوٚڵ نەکا . ٣ـ (مج.) بەشەرەف ، بەناموٚس .

بەدەموپل ـ (صت.) تە : بەدەم .

بەدەن ـ [= عا : بدن] ، (نا.) تە : ١ـ بەندەن .

بەدیارەوەدانیشتن ـ (مصت. مت.) چاوەدێریٚ کەسێك یا شتێك کردن . :: بەدیارەوە دانیشتن مەبادا کارێکی هەبێ . ئەوە بە دیارمەوە دانیشتوٚی کەچێ ؟

١ـ بەدیٚ ـ [١ـ با + ئەدیٚ] ، (بنت.) ، (مک.) تە : ئەدیٚ .

٢ـ بەدیٚ ـ [پە : ڤەتیە] ، (حمص.) خراپبوٚن ، شەڕانیبوٚن .

بەدیٚکردن ـ [بە/٨ + دیٚ (دیتن) + کردن] ، (مصت. مت.) لە دوٚردوە دیتنی شتێك ، بەرچاوخستنی ، (عا.) مشاهدة .

١ـ بەر ـ [ست : پەرە] ، (نا.) لاوتەنیشتی هەر شتێك :: ئەمبەرەوبەرێ چوٚمەکە هەموٚی بوٚتە خانوٚ . گەڕەکی (کەرخ) دەکەوێتە بەری ڕوٚژاوای (دەجلە) . □ « ئەمبەرەووبەرە ، ناسکە دولبەرە ، لەسەر ماچێکی شەڕە خەنجەرە » (فوٚلکلوٚر) .

بەربە ـ ... (بنت.) جوٚڵان یا جوٚڵاندنی شتێك بوٚ لایەك دیار دەکا. :: بەربە کەرکوٚك ڕوٚیشتن ، مەڕەسوٚرەکان بەربە چیا هەڵکشان ، بەربە ئێمە هەڵیانبڕن. ★ بەرەو...

بەرەو ـ (بنت.) تە : بەربە ... ٢ـ لای پێشەوە (بوٚ جێگا) :: بەردەرگا . بەربوٚك . بەردەست بەبەر ماڵی ئەواندا تێپەڕین . لەبەر هەتاو خوٚیان هەڵخستبوٚ . □ «بەرت بابێ و پشتت کەندەڵان» (خا ، پەند ، ل ـ ١٠٩) ●

بەریبابەردە ـ (کن.) لە شوێنی خوٚت هەڵستە ، جێگا چوٚڵکە ، وازبێنە . ٣ـ پێش ، لە پێش (بوٚکات) □ « بەر لە مەلا ئەچێتە مزگەوت » ، «بەر لە وەستا دوکان گەرم ئەکا» ، «بەر لەوەی بگاتە بوار دەرپێ دائەکەنێ » (خا ، پەند ، ل ـ ١١٢ ، ١١٣) **بەرلە** ... لە پێش ... :: ئیمپڕاتوٚری ماد ٥٥٩ ساڵ بەر لە دایکبوٚنی عیسا ڕوٚخاوە . **بەرلەمە** ـ (بنت.) پێش ئەو شتەی کە بوٚ قسەکەر و بیسەر ڕوٚنە . :: ئوتومبێلەکەی بەر لەمەیان تێپەڕی کێ بوٚ .

بەرلەوە ـ (بنت.) پێش ئەوە . :: زوٚر سەیرە بەرلەوەی دەموچاوی پشوا بەرچایێ دەخوا . ٤ـ دامێن و لای خوارەوەی هەر شتێك ، ژێر :: بەرزگ ، بەرسمێڵ ، دێبەر ، بەرەتەشێ .

٢ـ بەر ـ [ست : فوٚئیری ـ یا ـ

ڤۆئۆرو] ، (نا.) پانایێ شتی چندراو به دەست یان به مەکێنه (قوماش و ئەو جۆرە شتانه) :: ئەم قوماشه دۆبەره ، هەرتێری بەرپان .

٣ــ بەر ــ (نا.) ١ــ دێوی ناوەوەی ئەو شتانەی دۆ ڕۆ یا دۆ لایان هەیه و به چاو فەرقیان دەکرێ . :: بەری دەست ، بەری پێ ، ئەم قوماشه بەر و پشتی لێك‌ناکرێتەوه . ☐ « وەکۆ نێسك وایه بەر و پشتی بۆ نیه » (مەتەڵی کوردێ) . ٢ــ تە : ئاستەڕ/١ :: بەری کەوا ، بەری کولێجه ، بەری پاڵتۆ .

٤ــ بەر ــ [په : بەر] ، (نا.) ١ــ مێوەی درەخت و گیاوگۆڵ . ٢ــ منالی گیانداران و ئادەمێزاد که هێشتا له زگی دایکیاندا بن . :: داری بەرێ (داری‌مێوه) ، ڕەزەکەمان ئەمساڵ بەری نەگرتوه . کچێ تۆزێکی بەش بدەن خەریکه بەر داوێ. ٣ــ ئەوەندە مێوەی که پێکەیشتبێ و بۆ لێکردنەوه دەست بدات . گزوگیای دەستچێن که چەند جار سەر هەڵدەداتەوه ، ئەوەندەی به جارێك دەدروێتەوه :: وێنجەکه تا ئێستا دۆ بەرمان درۆتەوه و ئێستاش داشتۆمانه بەری سێیەمیشی دەدرۆینەوه. تەڕەکارێ، هەر بەرێکی لێدەکرێتەوه و بەرێکی دیکەی پێ‌دەگا .

٥ــ بەر ــ (نا.) ، (مک.) ١ــ تە : بەرگەده . ٢ــ (مج.) تۆکێك که له خوار مسولدانی ئادەمێزاد دێت . ★ تۆکەبەر ، مۆیبەر .

٦ــ بەر ــ [ڤەر = سینگ] ، (نا.) لەشی ئادەمێزاد :: کراسەکه به بەری ناکا . کەواکەی هێنده تەنگه به هەزار حاڵ ده بەریەوه دەچێ . جلکت دەبەر که و بڕۆ بۆ مەکتەب .

٧ــ بەر ــ (نا.) هێزێکه، که پاش خوێندنەوەی شتێك (شیعر ، ووتار ، کتێب ...) له قوژبنێکی مێشکی ئینسانا ڕاگیریان دەکا و له کاتی پێویستا بێ ئەوەی تەماشای کتێب و ... بکا دەیانڵێتەوه . (عا.) حافظة. تێب ــ ئەم ووشەیه له (بێر) وەرگیراوه . هس : لەبەرکردن .

٨ــ بەر ــ (نا.) ئازاد . تێب ــ ئەم ووشەیه بەم مانایەی هەمێشه دەگەڵ فیعلی یاریدەدەری (دان) و (بۆن) هاتوه و به تەنیایێ مانا نادات . تە : بەربۆن ، بەردان .

٩ــ بەر ــ (نا.) تە : بەرگه .

١٠ــ بەر ــ تە : وەبەرخستن .

١١ــ بەر ــ (پب.) پاشبەندێکه به دوایێ ناوانەوه دەلکێ و دەیانکاته (صفا.) و مانای (بردن) له ناوەکه زیاد دەکا . :: پێغەمبەر ، فەرمانبەر، دلبەر ، بارەبەر . تێب ــ ئەم پاشبەنده له مەصدەری (بردن) داتاشراوه (تە : ٢ــ ئەر/٢) .

١٢ــ بەر ــ (نا.) تە : ٢ــ بۆر .

١ــ بەرات ــ [عا.] ، (نا.) ١ــ جێرە و مواجبی (میرزا) و (مەلا) و ئەو جۆرە کەسانه له ناو کوردەوارێدا :: مامۆستا بیست تەغار گەنم و صەد تمەنێش بەراتت دەدەینێ وەرە لای ئێمه . ٢ــ (کنێر.) کاغەزێکه تاجران له نێو خۆیاندا معامەلەیان پێدەکرد .

تێبـ ـ أ) بازرگانێك لە شارێك هێندێكی پارە تەسلیمی تاجرێك دەكرد ، ئەوێش لەسەر پەڕە كاغەزێك بە كورتی بۆ تاجرێكی كە لە شارێكی دیكە سەودا و مامەڵەی دەگەڵی هەبوو ، دەینوسی : فلان‌كەس! ئەوەندەم پارە لە فلان تاجر وەرگرتوە ، تكایە كە ئەو كاغەزەتان پێگەیشت دوای ئەوەندە ڕۆژە (یا دەست‌بەجێ) بیدەن بە خۆی یا بەو كەسەی بۆی حەوالە دەكات . بازرگانی یەكەمێش كە ئەو كاغەزەی وەردەگرت لە پشتەوەی دەینوسی : تكایە ! تكایە پارەی ئەم (بەرات)ە بدەن بە فلانە تاجر و ئیمزای دەكرد. ب) ئەمە وەختێك بوە كە هێشتا (بانك) و (ئەسكیناس) لە كوردستان نەهاتوتە كایەوە و ئاڵوویر بە دراوی زێو بوە و ناردنی مەبلەغێك لە شارێكەوە بۆ شارێك دژوار بوە ، ئێستا كە (بانك) لە هەمو مەڵبەندەكانی كوردستاندا زۆرن ، چەك (صەك) جێگەی بەراتی گرتوتەوە . ٣ـ گرموڵەیەكی پچوكە یەزیدی لە خاكی سەر مەرقەدی (شێخ عەدی) دروستی‌دەكەن و بۆ متفەڕك هەڵیدەگرن . (تە : هبێد ، ل ـ ١٢ ، ١ـ بەرات .)

٢ـ بەرات ـ جێژنی بەرات ، شەوی بەراتی ، شەوی ١٥ی مانگی شابان . تێبـ ـ دەڵێن كە لەم شەوەدا ڕزق و ڕۆزی خەڵكی دیاری دەكرێ.

بەراتخۆر ـ (صتـ.) ئەو كەسەیە كە (١ـ بەرات/١) وەردەگری و ئیشێك دەكا .

بەراز ـ (ستـ : فەرازە) ، (نا.)، (نێو . ، بك.) ١ـ گیاندارێكی بەهێز و قورسە ، لەوانەیە بەچكەی خۆیان بە شیری مەمكان بەخێودەكەن ، سمی هەیە ، پێستی ئەستورە ، تووكی كورت و زەقە ، لموزی هەیە ، دوو ددانی لەولاولای دەمی هاتونەدەر (شفرە) یان پێدەڵێن ، بۆ خۆپاراستن و شەڕكردن كەڵكیان لێ‌وەردەگرێ . ★ (نێو.) خوگ ، وەراز . (جـنـ.) وراز . تێبـ ـ أ) ئادەمیزاد لە زۆر كۆنەوە بەرازی كەوی كردوە و بە (ڕەوە) بەخێوی‌كردوە ، لە دەوروبەری چەمچەماڵ (كوردستانی عێراق) دێیەكی كۆن بە ناوی (چەرموگ) لە ژێر خاك دەركەوتوە زانایانی باستاناس لایان وایە یەكێكە لەو شوێنانەی ئادەمیزاد پاش ئەوەی ئەشكەوت‌نشینی بەلاوەناوە ، ئاوەدانی‌كردۆتەوە و شتی وای تێدا دۆزراوەتەوە كە پێشان‌دەدەن خەڵكی ئەم (دێ) كۆنە بەرازیان بەخێوكردوە پاش بڵاوبونەوەی ئیسلامەتی لە كوردستان و مسوڵمان‌بونی زوربەی زۆری كوردان و لەبەر ئەوەی كە خواردنی گۆشتی بەراز لە ئیسلامەتیدا ڕەوا نیە،تووی (بەرازی كەوی) لە كوردستانا بڕاوەتەوە و (فەلە)ی كورد كەم تا بێشێك لە ماڵانا بەخێوی‌دەكەن ، بەڵام بەرازی كێوی لە گەلێ شوێنی كوردستانا هەیە . ب) بەرازی كێوی زیاتر لە ناو زۆنگ و مێشە و دارستاناندا دەژی و شەوانە

دەردەکەوێ و زەوێ دەکێلێ و زیان
بە باغ و کشتوکاڵ دەگەیێنێ . ج)
بەراز گیاندارێکی قەڵەوە و گۆشت و
خەزوبەزێکی زۆری هەیە ، دەست و
قاچی لەچاو گەورەیی جەستەی
کورتن ، ملی ئەوەندە نیە کە بتوانێ
سەری بەم لاولای خۆیدا
وەرچەرخێنێ . د) بەرازی نێر یا
گۆلەبەراز (بزەك) و (بەکانە)ی
پێدەڵێن و دێڵەکەشی (مالۆس)ی
ناوە . مالۆس هەر عومری گەیشتە
نۆ مانگ توانایی ئەوەی دەبێ بەکانە
هەڵبگرێ و ساڵێ دوو جار ،
لەسەرەتای بەهار و پاییزا دەترەکێ و
هەرجارە ٦ – ١٢ بەچکەی دەبێ کە
پێی دەڵێن (کۆدەلە) یا (بزەلە) .
بەراز تا پازدە ساڵان دەژی . ٢–
(مج.) پیاوی قەڵەوی کورتەبنە .

بەرازیغەزریو – ١– بەرازێکی ڕقی
هەڵستابێ و هەرچی بێتە پێشی
پەلاماری بدا . ٢– (کنـ.) ئادەمیزادی
ڕقئەستوور کە هەر پێش بخواتەوە .
:: تەماشای هەر دەڵەی بەرازی
غەزریوە .

بەرازخۆر – (نتـ. ، صتـ.) ١–
کەسێکی گۆشتی بەراز بخوا . ٢–
لەقەبی عەشیرەتی کوردی قەڵخانییە
کە لە مەڵبەندی کرماشان
دادەنیشن و تا ئێستاش گۆشتی
بەراز دەخۆن .

بەرازە – [بەراز + ٥– ئە/١] ،
(نتـ.) دوو ددانی گەورەیە کە وولاغی
بەرزە پاش ئەوەی تەخت دەبێ و لە
شێلە پاك دەبێتەوە ، لە تەمەنی ٤ –
٦ ساڵیدا دەریدەکا .

بەرازەوان – [بەراز/١ + ٣–
ئە/٢ + وان] ، (نتـ.) ئەو کەسەیە
کە دەچێتەبەر ڕەوەی بەرازان .
شوانی بەرازان :: شێخی سەنعانێ
حەوت ساڵان بەرازەوانی کرد .

بەرامبەر – [١– بەر/١ + ٢–
ئان/٣ + ١– بەر/١] ، (صتـ.) ١–
حاڵی دوو کەس یان دوو کۆمەڵە خەڵك
یان دوو شت کە هێندێ لێكدووربن و
ڕوویان دە یەکتری بێ :: دوکانی باوکی
شێرکۆ بەرامبەری ماڵی پێرۆتە .
لەشکریان بەرامبەر وەستاوە . □
« بەرامبەرم دامەنیشە ، جەرگت
دەرهێنام لە ڕیشە » (فۆلکلۆر) .
٢– حاڵی دوو شتی بە تەنیشت
یەکەوەی لێكجیاواز کە بلیندیان
وەك یەك بێ :: سەری شێرکۆ
بەرامبەر شانی شابازە . تەرازووەکە
بەرامبەرە (کاسەکانی لەسەر یەك
خەت ڕاوەستاون) ٣– لەباتێ ...،
مقابل ... لە جێگەی ... ::
بەرامبەر بە پیاوەتێ فەرهاد مەگەر
بیکوژێ و باقێ بداتەوە . تێب –
دەنگی (ن) لە پاشبەندی (٢–
ئان)دا بە جێرانەتێ دەنگی (ب) لە
ووشەی (١– بەر/١)دا دەگۆڕێ و
دەبێتە (م) .

بەرامبەربوون – (مصتـ. لا.) ١–
ڕووبەڕووی یەك هەڵکەوتنی دوو شت .
:: جاران ماڵی شێرکۆ دەگەڵ ماڵی
نەوزاد بەرامبەربوون . دوو لەشکرەکە
بەرامبەری یەك بوون و سەرلەبەیانی
شەڕ دەستی پێکرد . ٢–
هاوسەنگبوونی دووشت . ٣– وەك
یەك بوونی بەرزایی دوو شت . ٤–

ڕاستڕاوەستانی شەیێنی تەرازو .
بەرامبەرکردن ـ (مصت. متە.) ١ـ پێك‌گرتنی دوو شت (نووسراو...) بۆ دەرخستنی فەرق و جیاوازیان . (عا.) مطابقة . ٢ـ وەك یەك لێ‌کردنی بەرزایی ، قورسایی و ... و ... چەند شتان .
بەرامبەرکێ ـ [بەرامبەر+ ١ـ ئەك/٢ + ئێن] ، (نت.) ، (سنـ.) تم : بەربەرەکانێ . تێب ـ دەنگی (ن)ی پاشبەندی (ئێن) لەم ووشەیەدا و لە گەلێ ووشەی تری لەم بابەتەدا دەکەوێ .
بەرامبەروەستان ـ (مصت. لا.) ١ـ ڕووبەڕووی کەسێك وەستان (تحدی‌کردن) . ٢ـ دژایەتی‌کردنی کەسێ بە کردەوە . ٣ـ جوابە جەنگێ‌کردن دەگەڵ کەسێ . ٤ـ هاوسەنگ‌بوون .
بەرامبەری ـ (حمصە.) ١ـ وەك یەك بوون لە درێژی ، بەرزی ، قورسی و ...و... دا . ٢ـ دژایەتی . ناحەزی . نەیاری .
بەرامبەری‌کردن ـ (مصت. لا.) ١ـ وەکوو یەك لێهاتن . هاوتابوون ، هاوسەنگ‌بوون لە هەموو بابەتێکەوە . ٢ـ دژایەتی‌کردن .
بەرامپێل ـ [١ـ بەر/٢ + ٢ـ ئان/١ + پێل] ، (نت.) ، (هل.) تم : بەرهەلبێنە . تێب ـ جیاوازیێکی پچووك لە نێوان (بەرامپێل) و (بەرهەلبێنە)دا هەیە ، هەرچی بەرامپێلە لە بنەنگلەوە ڕەتدەبێ و دوو لکی لەسەر شان گرێ دەدرێ ، بەڵام شێوەی گرێ‌دانی (بەرهەلبێنە) وا نیە (تم : ـ) .
بەرامە ـ (نا.) ، (سنـ.) تم : بۆن و بەرامە .
بەران ـ (نا.) شەکەنێرێکە تەمەنی لە چوار ساڵان تێپەڕیبێ و شاخ و سەر و سەکوتی جوان و ڕێك‌وپێك بێ ، بە تایبەتی بە خێوی دەکەن و دەیڕەنگێنن و لە کاتی پێویستدا (کاتی تایبەتی هەیە) بەری دەدەنە ناو مەڕان بۆ ئەوەی ئاوسیان‌کا . ★ (بک.) بەران . (جنـ.) غورچ . (سنـ.) قۆچ . بەران . هس : (ڕووسی) بەران = مەڕ .
بەرانپۆز ـ (صت.) ، (سنـ.) حاڵی ئینسانێ کە لووتی هەر لە نێوان (برۆ)یانەوە بە زەقی هاتبێتە خوار تا دەگاتە سەر تفنگی ● کەسێکی کەپۆی کەوانەیی بێ . ★ (مک.) تەپۆزبەران .
بەرانپێچ ـ [١ـ بەر/٢ + ٢ـ ئان/١ + پێچ (پێچان)] ، (نت.) تم : بەرهەلبێنە .
بەرانەکێوی ـ [بەران + ٣ـ ئە/٢ + کێو + ٣ـ ئی] ، (نت.) نێردی مەڕەسوور .
بەراو ـ [١ـ بەر/٢ + ١ـ ئاو/١] ، (نت.) تم : ١ـ ئاوی/١ . ٢ـ (مجـ.) ، (مک.) ڕەوا . (عا.) مباح . :: باوکی کردووتە بەراوی خەڵك (بەلایەوە هیچ نیە ئەگەر خەڵك قسەی ناشیرن بە باوکی بڵێن) ، بەراویان کردوە (وایان لێکردوە کە لای ڕەوابێ جوێنی پێ بدەن و قسەی پێ بڵێن و تووڕەش نەبێ) .
بەرئاووردکردن ـ [فر. کرد.] .

(مصت. مت.) ۱ـ هەڵسەنگاندنی دوو یا چەند شتان لەچاویەکتر لەلای چەشن و جسنیانەوە . ۲ـ دیاریکردنی نرخی شتێك . (عا.) تخمین .

بەراوێتە ـ [٤ـ بەر/۲ + ئاوێتە (= ئاویشتوو)] ، (صت.) حاڵی مەڕ یا بزنێ کە بەچکەی بەناوەخت فڕێدابێ .

بەرایی ـ [۱ـ بەر/۲ + ئایی /۲] ، (نت.) سەرەتای کۆمەڵە خەڵکێ ، چەند کەسێك کە بۆ هەر مەبەستێك بێ وەپێش کۆمەڵە خەڵکێك دەکەون و هێندێك دوور لە پێشیانەوە دەڕۆن . :: بەرایی لەشکر گەیشتە شار ، بەرایی سوارەکان لە دێ دەرچوون (عا.) طلیعة ، مقدمة الجیش . ★ (مک.) پێشایی .

بەراییدان ـ (مصت. لا.) ماوە ، مەجال ، فتوا بۆکردنی کارێك ، ئامادەبوون بۆ جێبەجێکردنی مەسەلەیەك . :: چاو بەرایی نادا پیاو بچێتە ماڵیان . چۆن دڵت بەرایی دەدا قسەی وای پێ بڵێی .

بەرباد ـ [فر.] ، (صت.) خراپ ، وێران :: دار و نەداری لە قومارا بەربادکرد ، حاڵی بەربادە ● ئێجگار بەربادە (کن.) زۆر خراپە . تێب ـ لە بەکارهێنانی ئەم ووشەیەدا هەمیشە (خراپی) یا (وێرانی) دەگەڕێتەوە بۆ ئەو مەبەستەی کە لە پێشدا قسەی لێکراوە . ئەگەر باسی دەوڵەمەندی و فەقیری بێ ئەوە وا دەگەیێنێ کە زۆر فەقیرە ، خۆ ئەگەر باسی ساغی و نەخۆشی بێ ئەوا مانای ئەوەیە کە زۆر نەخۆشە .

بەربار ـ [۱ـ بەر/٤ + ۱ـ بار /۱] ، (صت.) ۱ـ حاڵی ووڵاغێکی هاتبێتە ئەوەی باری لێبندرێ . ۲ـ (مج.) گوێلەمست . **هاتنەبەربار** ـ ڕامبوونی ووڵاغ بۆ بارهەڵگرتن . ۲ـ گوێلەمستبوونی کەسێك ، ملکەچکردنی یەکێك بۆ فەرمان . **هێنانەبەربار** ـ ۱ـ ڕامکردن و ڕاهێنانی ووڵاغێك بۆ بارهەڵگرتن . ۲ـ (مج.) ڕامکردن و مطیعکردنی کەسێك بۆ ڕاپەڕاندنی ئیشێ .

بەربانگ ـ (نت.) ۱ـ تە : ئیفتار ۲ـ خواردنێ کە ڕەمەزانان بۆ ڕۆژووشکاندن ئامادە دەکرێ .

بەربانگکردنەوە ـ (مصت. لا.) شکاندنی ڕۆژوو . شت خواردنی ڕۆژووەوان پاش ئەوەی وەختی شەرعی دادێت .

بەربوارد ـ (نت.) ، (هل.) بەردیلێکی بەرانی نەخواردبێ ، شەکەمێی ئەستیور ★ (مک.) بەربواردوو .

بەربواردوو ـ (نت.) ، (مک.) تە : بەربوارد .

بەربووە ـ (نت.) ، (سیم.) ۱ـ « توو وەشاندنە بە ئەرزەوە پێش ئەوەی بکێلرێت . بەرچێن » (معر ، کشت ؛ ب ۱ ، ل ـ ٤۲) ۲ـ هەروا لە خۆڕایی ، بێتێبینی و بیرکردنەوە. (عا.) ارتجال . ۳ـ لە پێش هەموو شتێکدا . :: لەبەربووە پێیان گوتم تۆ هەر گوێبکرە . لەبەربووە بڕیاردەدەن .

بەربوسە ـ [۱ـ بەر /٤ +

بۆسە] ، (نت .) ، (مک. ، ها.) ئامرازێکە (بۆسە)ی پێ لە نێر توندەکرێ و نایەڵێ بجوڵێ و جێگای (سەرەمژان)یش لە ناو بۆسەدا تەحدید دەکا .

بەربوك ـ [١ـ بەر/٢ + بوك/١]، (نت.) ، (مک. ، سیم . ، بک.) ژنێکە دەگەڵ بوك دەچێتە ماڵی زاوا و دەیکاتە پەردەوە و خەبەری (بەزاوابون)ی زاوا و (ڕۆسوری) بوك بە کەس و کاری هەرتکیان ڕادەگەیێنێ . تێب ـ لە ناو کوردەواریدا ئافرەتی ئاوا لە هەمو شوێنێك هەن کە هەر لە خوازبێنیڕا تا شەوی بوکێنێ دەگەڵ بوك و زاوا و ماڵی هەردولا خەریك دەبێ و ئەرکی بەجێ گەیاندنی داب و دەستوری شایێ و جەنەبەندان و حەمام لەمیش کردن و . . . دەکێشێ . ★ (بک.) بەربو . (سیم . ، سنـ.) پێخەسو ، پاخەسو .

بەربوکێ ـ (حمص.) ١ـ ئەو کارەی بەربوك دەیکا ، جێبەجێ کردنی کاری کوڕ و کچێك کە دەبنە ژن و مێرد . ٢ـ (مجـ.) ڕێکخستنی نێوانی دو کەسان یا زیاتر ، هەڵسوڕان و چالاکی بۆ ڕاپەڕاندن و بە ئەنجام گەیاندنی کارێك کە پێوەندی ڕاستەوخۆی بەو کەسەوە نەبێ :: نازانین کاك حەمەحەسەن ئەم بەربوکییەی لەچیە ؟ تێب ـ بە مانای دوەم تانوتی تێدایە .

بەربون ـ [٨ـ بەر + بون (فعـ.)] ، (مصد. لا.) ١ـ هاتنەدەری کەسێك لە زیندان ، ئازادبون لە بەندیخانە :: گیراوە سیاسیەکان هەرچی هەبون بەربون . دە ڕۆژ دەبێ شێرکۆ بەربوە . ٢ـ پەت پساندنی وولاغێکی بەسترابێتەوە . :: عەوول ئێسترەکە بەربوە بەرەو باخی ئاشی چو ، بڕۆ بزانە نایگریتەوە . ٣ـ تەواوبونی مانگ گیران و ڕۆژگیران :: ئەو ساڵە مانگ گیرا دو سەعاتی کێشا ئینجا بەربو . **تێبەربون** ـ (مصد. متـ.) کەوتنەگیانی یەکتری گیانداران کەوتنەگیانی شتی لە لایەن گیاندارێکەوە یا زیاتر . :: گوێلکەکە تێبەربو بڕۆ بیگرەوە (کەوتە گیانی دایکی بۆ شیر خواردن) **تێکبەربون** ـ [تێك (دە + یەك) + بەربون] ، (مصد. متـ.) چڕژانە ناو یەکتری دو دەستەگیاندار بە نیازی شەڕ و دوژمنایەتی . :: چومەوە ماڵێ منداڵەکان تێکبەربون . لەشکری (مامەش) و (دیبوکرێ)یان لە دەشتی (مەحمەشە)ی تێکبەربون . تێب ـ ئەم ووشەیە وەختێك دەکاردەکرێ کە ئەو کەسەی قسە دەکا ، لە کارەکە نارازی بێ و بە چاوی سوك تەماشای بکا . **لێبەربون** (مصد. لا.) ترکەندنی کەسێ . :: مەحموود ئاغا یەکێکی لێبەربو خۆی کرد بە نوستو . ئاگای لە خۆی نەبو هەر دەڕۆی و لێیبەردەبو .

بەربونەوە ـ [١ـ بەر/٤ + بونەوە] ، (مصد. لا.) ١ـ کەوتنەخواری شتێ یا گیاندارێك لە جێگەیەکەڕا بۆ جێگەیێکی دیکەی کە

لەچاو ئەوی پێشو نزمتربێ . ٢ــ بەلاداهاتن و کەوتنە سەرزەوێ ئادەمیزاد لە شوێن خۆی :: کوڕە دلێر هێندە مەچوە سەر گوێسوانەکە بەر دەبیتەوە . چاوی لەبەر پێی خۆی نەبێ دە بەردەکە هەلەنگوت و بەربۆوە . ★ بەرەوەبون .

لێبەربونەوە ــ (مصت. لا.) کەوتنەخواری شتێك لە شتێکی تر . :: پەرداغەکەی لە دەست بەربۆوە و شکا ، دەرپێی لێبەربۆوە ، توندی بگرە با لێت بەرنەبێتەوە . ★ لێبەرەوەبون .

بەربەخت ــ [١ــ بەر/٤ + ١ــ بەخت/١] ، (نت.) کچێکی وادەی مێردکردنی هاتبێ .

بەربەر ــ [ئینگلیسی : باربر] ، (نا .) ؛ (کعر.) ئەو کەسەی پێشەی سەروڕدێن تاشین خەلکە . (سیە. سن.) سەرتاش ، دەلاك/١ . (کئێر.) سەلمانێ . (بک.) سەرتراش، (جن.) دەللاك .

بەربەران ــ (نت.) (مک.) شەکەمێیەکی گەیشتبێتە پایز و ئامادەبێ بەران بخوا .

بەربەرەکانی ــ [١ــ بەر/١ + ١ــ بەر/١ + ١ــ ئەك/١ + ٣ــ ئانێ/٢] ، (نت.) ، (مک.) ١ــ تە : ئینکەبەرێ ★ ڕقەبەرێ، قینەبەرێ. ٢ــ ڕوبەڕوی یەك وەستانی دو یا چەند کەس ، هەیئەت و ڕێکخراو ، دەزگای کومەلایەتی یا پارتە سیاسییەکان بۆ بێهێزکردن ، تێکشکاندن و لە مەیداندەرکردن . (عا.) مجادلة ، مقابلة ، منافسة :: واز بێنە تۆ ناتوانی بەربەرەکانێ ئەم کابرایە بکەیت . بەربەرەکانێ نەتەوەی کورد دەگەل ئیمپریالیزم و کونەپەرستانە . ★ (سن.) بەرامبەرکێ . (مک.) ملە ، ملانێ .

بەربەڕۆچکە ــ [١ــ بەر/٤ (بەربە ...) + ڕۆچ + کە (ئە : پچوکێ)]، (نت.) ، (مک.) پەنادێوار یا هەر باپەنایەکی دێکە کە زستانان هەتاوی تێبکا ، جا خەلکی لێکودەبێتەوە و خۆیان لەبەر تاو گەرم دەکەنەوە ، یا مندالان یاریێ لێدەکەن . تێب ــ کەرتی (ڕۆچ) لە زمانی پەهلەویدا بە (ڕۆژ) وەتراوە و هەروەکو خۆی ماوەتەوە .

بەربەژن ــ (نت.) ١ــ دوعا و نوشتەیەکی بە شکلی چوارگوشە دە بەرگدەگیرێ و ڕاست و چەپ دە ملدەکرێ و بە لاتەنیشتەوە شوڕدەبێتەوە . (عا.) حەمایەل . ٢ــ خشلێکی ژنانەی کوردەوارییە بە شکلی حەمایەل لە ئالتون و ... دروستدەکرێ .

بەربەست ــ [١ــ بەر/٢ + بەست (بەستن)] ، (نت.)١ــ کاری پێشپێگرتن بە ڕویشتنی ئاو . ٢ــ (مج.) کاری دروستکردنی هەر جورە مانعێك لە پێش جێبەجێبونی کارێك یا کەسێك (بۆ هەر مەبەستێك بێ) .

بەربەستکردن ــ (مصت. مت.) ١ــ دروستکردنی مانعێك لەسەر ڕێگای ئاوێکا بۆ ئەوەی لە شوێنێکدا پونگ بخواتەوە و زۆر ببێ یا بۆ ئەوەی بەلایەکدا نەڕوا کە مەبەست

نەبێ . ٢ـ پێکهێنانی مانعێکی ماددێ یا مەعنەوێ لە پێش کەسێك یا جێبەجێبونی کار و مەسەلەیەکدا . ★ (سنـ.) بەربەس‌کردن .

بەربەس‌کردن ـ (مصت. مت.) ، (سنـ.) تە : بەربەست‌کردن .

بەربەسێل ـ [بەر (بەرخ/١) + بە/٣ + سێل (ساج)] ، (نتـ.) ، (مکـ.) چێشتێکی هەندێ مەڵبەندی کوردستانە یا گۆشتی بەرخ لەسەر ساج بە ڕۆنی کەرە سوردەکەنەوە و ماستی مەزانی بۆ خاودەکەنەوە و بە سەریدا دەکەن . ★ (کیـ.) قوڕاو .

بەرپێل ـ (نتـ.) ، (سنـ.) تە : بەرەجوت .

بەربێلا ـ [١ـ بەر/٢ + بێلا ؟] ، (نتـ.) ، (مکـ.) شوێنێکی دانیشتنە لە شێوەی میعماری کوردیدا ، سەری داپۆشراوە و سێ لای ژورە (هەڵدەکەوێ کە هەرسێ لاش نەبێ)و بەردەمی حەوشەیە . ★ بەرهەیوان، پێش‌هەیوان . تێب ـ (هەیوان) لەوانەیە لە نهۆمی دوەمی خانوش بێ . بەڵام (بێلا) هەر لە ئاستی حەوشەدایە .

بەربێنکە ـ [١ـ بەر/٢ + بێن (مکـ : شارویران) تە : بەرهەڵبێینە

بەرپابون ـ (مصت. لا.) (کئیر.) سازبون ، دروست‌بون ، دامەزران . هەڵگیرسان . (بۆ ئاژاوە و شەڕ و شۆڕ) .

بەرپاکردن ـ (مصت. مت.) سازدان و دروست‌کردن ، دامەزراندن ، هەڵگیرساندن .

بەرپان ـ [٢ـ بەر + پان] ، (صتـ.) حاڵی قوماشێکی کە لە هاوچەشنەکانی خۆی پانتربێ . // بەرتەسك .

بەرپشتێند ـ (نتـ.) جێگایەکە لە جلوبەرگی کوردیدا ، دەکەوێتە نێوان قەدەکانی پشتێندی کوردێ و ئەو شوێنەی لەشی ئینسان کە پشتێندی لەسەر دەبەسترێ . :: خەنجەرێکی دەسك‌ماهی دەبەر پشتێندی دابو .

بەرتاشتین ـ [٥ـ بەر/٢ + تاشتین] ، (مصت. مت.) ، (مکـ.) خاوێن‌کردنەوەی (بەرگەدە) لە (تۆکەبەر) بە گوێزان و چەقۆ یا هەر شتێکی تر . □ (داشتەمر)ێ ژنیان دەهێنا ، (هەمزاوا)یێ (بەن)یان دەتاشی . تێب ـ ا) ئەم کارە زیاتر بە دەرمانێك کە پێی‌دەڵێن (داڕو) ئەنجام دەدرێ ، لەو حاڵەتەدا مەصدەری (داڕوگرتن) بەکاردێت . ب) داشتەمر و هەمزاوا دو (دێ)ن لە ڕۆژاوای شاری مەهابات .

بەرتاو ـ (نتـ.) ، (مکـ.) هەر جێگایەکی خۆری تێکردبێ . :: منداڵینە بڕۆنە بەر تاوەکە بۆ خۆتان گەرێ بدەن . ★ بەرخۆر ، بەرڕۆژ، بەرهەتاو .

بەرتێلانە ـ [؟] ، (نتـ.) ، (سنـ.) دیارێ و کەلوپەلێکی لە ماڵی زاواوە بۆ ماڵی بوکێی ڕەوانەدەکەن . // (سنـ.) ناوتێلانە = جیاز . تێب ـ ئەم ووشەیەم لە (مردۆخ ، ب ١ ، ل ـ ١٣٩) وەرگرتوە ، هەرچەندە (مردۆخ) خۆێ ووشەکەی بە فارسێ ئاوا مانا لێداوەتەوە کە لەسەرەوە

نوٚسرا ، بەڵام بە عەرەبێ ووشـەی (برطیل)ی نوٚسیوە کە وا دەگەیێنێ لای وابوٚبێ ئەم ووشەیە لە (بەرتیل) داتاشرابێ ، سەرنجێ لە ووشـەی (ناوتیلانە)ی بنلەهجـەی سنـەیێ بوٚمان دەردەخا کە ووشەی (بەرتیلانە) دەبێ لە [١ـ بـەر/٣ + تیلانـە] دروستبوٚبێ و (تیلانە)ش لە [تیل + ئانە/٢ یا ٣] پێکهاتبێ . (تیل) هەر لە بنلەهجەی سنەییدا بە (خێل) دەڵێن و لە موکریانیشدا (تـیلایێ چاو). هەیە کە ژەنگە پێوەندێکی یان بە (تیلانە)وە هـەبێ و ئـەگەر لـەم بوٚچوٚنەمدا بە هەڵە نەچوٚبم مانای ووشـەی (بەرتـیلانە) دەبـێتە (پێش چاوپێکەوتن) ، پێش ئەوەی زاوا چاوی بە بوٚکێ بکەوێ .

بەرتیل ـ [عـا.] ، (نا.) پـوٚڵ یا هەر شتێکی دیکە کە بوٚ وەدەست هێنانی قازانجێکی نارەوا (ماددی و مەعنەوێ) یـا ڕاپەڕانـدنی کار و مەسەلەیەك لە دایرەکانی حکومـەت (جاران مەحکەمەی قازیش) یەکێك دەیـدا بە کاربەدەسـتێك . ★ ڕیشوەت . (سـنـ.) بەرتیـڵ ، ڕیشقەت . (بک.) بەرتیل ، ڕوشەت، ڕوشقەت .

بەرتیلخواردن ـ (مصد. مت .) تە : بەرتیلوەرگرتن .

بەرتیلخوٚر ـ (نت. ، صفا.) کەسێکی ئامادەبێ بەرتیل وەربگرێ، حاڵی ئەو کاربەدەستەی کاری خەڵك ڕاناپەڕێنێ ، یا گـرێ و گوٚڵـی تێدەخا و هەتا پارەیێك شتێـکی نەدەنـێ جێبەجێی نـاکا . :: بەرتیلخوٚرێکی عەجایبە . کوڕە توٚ بەرتیلخوٚرت نەدیوە ، ئەمـە کـەی بەرتیلخوٚرە .

بەرتیلدان ـ (مصد. لآ.) دانی پارە یا هەر شتێك بە کاربەدەستێکی دەوڵەت لە لایەن کەسێکەوە ، بـوٚ ئەوەی ئیشێکی بوٚ جێبەجێکات .

بەرتیلوەرگرتن ـ (مصد. لا.) قبوٚڵکردنی دیارێ و پارە وپوٚڵ لە لایەن کاربەدەستێکی میریەوە بـوٚ ڕاپەڕاندن یا ڕەواندنەوەی گیروگرفت لـە کـاری کەسێـکدا . ★ بەرتیلخواردن .

بەرتیڵ ـ (نا.) ، (سنـ.) تە : بەرتیل .

بەرجەوەن ـ [ف] ، (نا.) (سنـ.) دیمەن ، چاوەنداز (تە : مردوٚخ ، ب ١ ، ل ـ ١٣٩) . تێب ـ مردوٚخ ئەم ووشەیەی بـەم جـوٚرە مانـا لێداوەتەوە کە نوسراوە ، بەڵام مـن وادەزانم کە دەگەڵ (بەرجەوەند و بەرژەوەند) ا یەکبن .

بەرجەوەند ـ (نت.) ، (مک.) تە : بەرژەوەند .

بەرچا ـ (نت.) ، (مک.) خواردنی بەیـانان کە لەپێش چاخواردنەوەدا دەخورێ و زیاتر ماست و پەنیـر و کەرە و هێلکە و ئەو جوٚرە شتانەیە . ★ بەرچایێ ، بەرقەننە ، بەرقلیان. (مک.) قاوڵتوٚن . (بک.) خورێنێ .

بەرچاو ـ ١ـ (نت.) ئەو شتانەی کە چاوی ئادەمیـزاد دەیانبینـێ ، ئەوانەی کە لە نیزیـك ئینسـان هەڵکەوتوٚن :: بڕوٚ لاچوٚ بەرچـاوم چوٚڵکە . □ « کـە توٚ ڕوٚیـێ ،

لەبەرچاوم ــ کورەی خاکێ بە ئاودا
چۆ + لەپاش تۆ ئەی گوڵی نەوڕەستە
خاکی کوێ بەســەردا کــەم » ،
(وەفایی ، کۆڕ ، ل ــ ٧٤) ٢ــ
(صت.) حاڵی هەمۆ ئەو شتانەی کە
لەپێش چاوی ئینسان بن . (مج .)
ئاشکرا ، دیار . (عا.) واضح . ★
(بک.) بەرەچاڤ .

بەرچاوتەنگ ــ (صت.) ، (مک . ، سیه. ، ســند.) ١ــ حــاڵی ئادەمێزادێکی توند دەست بە ماڵی خۆیەوە دەگرێ و بەخشندەیێ لەسەر ناکا هێچ ، بۆ ماڵ و منداڵی خۆشی بــە زەحمەت لە دڵی دەبێتەوە و لای‌وایە هەر دەستی لێ دا و لێــی خەرج‌کرد دەبڕێتەوە و لە برســان دەمرێ . ★ (مک.) لەچەر ، ژژد . پێسکە . (سن.) دەس‌ووشــك . (جن.) چەش‌تەنگ . ٢ــ ئەو کەسەی چاوی بەرایێ نادا خەڵك لە خۆشیێدا ببینێ و حەز ناکا خەڵــك هێچیــان هەبێ .

بەرچاوتەنگی ــ (حمص.) ئەنجامی کار و کــردەوەی پیاوێـــکی بەرچاوتەنگ . ★ ژژدیێ ، لەچەریێ، پیسکەیێ .

بەرچاوخستن ــ ١ــ (مصت. لا.) لەپێش‌چاوڕاگرتنی شتێ یا مەسەلە و کارێك بۆ ئەوەی جێبەجێ بکرێ . ٢ــ نیشان‌دانی شتێك بەکەسێ یــا کەسانێ . **لەبەرچاوخستن** ــ (مصت. مت.) بێ‌نرخ‌کردنی کەسێ یــا شتێ لەلای یەکێك و بێ‌ئەهمیەت‌کردنی . بێ‌قەدر و قیمەت‌کردن .

بەرچاوکە ــ (نت.) ، (کعــر.) پارچە قایشێـــکە هێندێـــکی ڕێشۆڕێشۆ کراوە و لە ســـەری ووڵاغ (ئەســـپ ، ئێســتـــر ، گوێدرێژ)ی دەبەستــن و بــە نێو چــاوانیاندا شۆڕدەبێتـــەوە بـــۆ ڕەواندنەوەی مێش و مەگەز . تێب ــ ئاشکرایە لێ ئەســـپ دەگەڵ لـــێ ئێستر و گوێدرێژ فەرقێکی هەیە و بە مت‌ومۆرۆ یا زێو دەێرازێننەوە . ★ (مک.) پێشچــاوکە . (سنــ.) بەرچاوە . (سیه.) بەرچاوگە/٢ .

بەرچاوگە ــ (نت.) ، (سیه.) ١ــ خشڵێکی ژنانەیە لە ئاڵتون ، زێــو یا مت‌ومۆرۆ دروستی دەکەن و ژنان لە نێوەی لای پێشەوەی سەریــان قایمی دەکەن و بــە ناوچاوانیــاندا دێتەخوار . ★ (مک.) پێشەسەر ٢ــ تم : بەرچاوکە .

بەرچاوە ــ (نت.) ، (سن.) ١ــ تم : ئافتاب‌گــەردان . ٢ــ تــم : بەرچاوکە .

بەرچایێ ــ (نت.) تم : بەرچا .

بەرچنە ــ (٤ــ بەر/١ + چــن (چنێن) + ٥ــ ئــە/١) ، (نــت.) سەوەتەیێکی پچکۆلەیە بە شکــڵی (هەڕەم ، لە بنەوە بارێکە و هەتــا دێ بەرینتر دەبێ، زیاتر بۆ چنێنەوەی میوە لە درەخت بەکاردێت تا پاشان بکرێتـــە سەبــــەتەی گەورە . :: بەرچنەیەك ترێـــی (خەمزە)مـــان بۆهاتوە . کوڕینە یەکێکتان بچێتــە (ئۆمەرەگەدە) لای کاك جەلالی حەمەی سەعید بەرچنەیێ هەنجێر بێنن . تێب ــ لەوانەشە لەباتێ [٤ــ بەر/١]ی ئەم ووشەیە [١ــ بەر/٣] بێ ئەوکاتە

ماناکەی دەبێتە (پێش‌چنە) .

بەرچەپ ــ (نت. ، صت.) دژ ، پێچەوانە . (عا.) منافس . خصم .

بەرچێلە ــ [١ــ بەر/٤ + چێلە ؟] ، (نت.) ١ــ (مک.) چەرمی ملی ڕەشەوولاغ کە بۆ خواردنەوە دادەچۆڕێ . ٢ــ (؟) یەخە (تە : گە ، مەهاباد ، ل ــ ٧٣) .

بەرچێن ــ (١ــ بەر/٣ + چێن (چاندن)] ، (نت.) تە : بەربۆرە/١ .

بەرچێغ ــ (نت.) ١ــ دارێکی ڕاستە بەقەدەر بالای ئینسانێك (کەمتر یا زۆرتر) درێژە ، لە ڕەشماڵ و سەربانان و .. و .. چەند دانەیەك دەچەقێنن و چێغی بە دەوردا دەگێڕن . ٢ــ هەموو دارێکی ئاوا ، جا بۆ گێڕانی چیغ دەکاربکرێ یان نا .

بەرخ ــ [پە : ڤەرەك ، ڤەڕەك] ، (نا.) ١ــ بەچکەی نێر و مێی (مەڕ) پێش ئەوەی بۆ بڕینەوە دەست‌بدا . ★ (بک.) بەرخ . (جن.) برە . (زا.) ڤەرێ ، ڤەرێك . ٢ــ (مج.) لەبەر خۆشەویستی یا بۆ سەرکۆنەکردن بە منداڵ و هێندێ جار بە گەورەش دەگوترێ :: بەرخم . بەرخی بابم تۆزێك هۆشت بێنەوە بەرخۆت ٣ــ یەکێکە لە دوازدە برجی ئاسمان کە بە عەرەبی پێی دەڵێن (حەمەل) .

بەرخی‌نێر ــ (نت.) ١ــ تە : بەرخەنێر . ٢ــ (کن.) منداڵی نێرینە ● **بەرخی نێر بۆ سەربڕینە** ــ (کن.) پیاو بۆ ئەوەیە لە پێناو شتێکا خۆی بەخت‌کات . تێب ــ ئەوە ئاشکرایە کە مەڕداران (بەرخی‌مێ) سەرنابڕن .

بەرخستن ــ (مصت. لا.) تە : بەرفڕێدان .

بەرخوردار ــ [٤ــ بەر/١ + خور (خواردن) + دار (ئە.)] ، (صفا .) ئەوکەسەی کەڵکی لە کارێ یا شتێ وەرگرتبێ ، لە کار و زەحمەتی خۆی نەتیجەی باشی دەست‌کەوتبێ (بەری لێ خواردبێ) . ●**بەرخورداربی** ــ ڕستەیەکە بۆ چاکە خواستن و دڵڕاگرتن بە یەکێك دەگوترێ ، جاروبارەش بەپێی جێگا و شێوەی قسەکردن دەگۆڕێ و بۆنێکی تۆڕەیی و نارەزایی لێدێ .

بەرخۆلە ــ [بەرخ/١ + ئۆڵە /٢] ، (نت.) ١ــ بەرخێ کە هێشتا ساوابێ ٢ــ (مجـ.) دایك بۆ خۆشەویستی منداڵی خۆی پێ‌دەلاوێنێتەوە . □« ئۆخەی بەرخۆلەی شێرێنم ، یاخوا مەرگت نەبینم » .

بەرخەبەبە ــ [کو. عا.] ، (نت.) ، (مک.) تە : بەرغەبەبە .

بەرخەگەل ــ [بەرخ/١ + ٣ــ ئە/٢ + گەل] ، (نت.) تە : بەرخەل .

بەرخەل ــ [بەرخ/١ + ئەل (گەل)] ، (نت.) رانێکی هەموی بەرخ‌بێ . ★ (مکـ.) بەرخەگەل . بەرغەل .

بەرخەلەوان ــ [بەرخەل + ٣ــ ئە/٢ + وان] ، (نت.) شوانێکی ڕانی بەرخان دەباتە لەوەڕ . ★ (مک.) بەرغەلەوان ، بەرخەوان . (بک.) بەرخ‌ڤان .

بەرخەمێ ــ [بەرخ/١ + ٣ــ ئە

/٢ + مێ] ، (نت.) بەچکەی مێیینەی مەڕ .

بەرخبەنێر ــ (نت.) بەچکەی نێرینەی مەڕ . □« ئەومەکان بەو زاتە وا حوکمی لەسەر بەحر و بەڕە + بەرخە نێریّ گەر نەنێریّ هەر کەسێ خاوەن مەڕە » (ڕەزا ــ ١٥٠) .

بەرخەوان ــ [بەرخ/١ + ٣ــ ئە/٢ + وان] ، (نت.) تە : بەرخەلەوان □ « بۆ خۆت ئەحواڵی لادێ چاك ئەزانی + یەکێ جوتیار . یەکێکی بەرخەوانە » (گە. ٤ مەلا ، ل ــ ٢٤) .

بەرد ــ [أ] ، (نا.) ١ــ جیسمێکی ڕەق و سەختە ، لەسەر زەویّ و ناو کان و شاخ و چیایان زۆرە ، گەورە و پچوك و کۆمای زۆر زل (شاخ)ی هەیە ، شکڵێکی سابیتی نیە و گەلێ ڕەنگی تێدا دەبیندریّ ، لە عەناسوری جیاجیای کیمیایێ پێکهاتوە . ٢ــ ئەوەی لە ئەنجامی تەفاعولی کیمیایێ لەناو هێندێ ئەندامی لەشی ئینساندا (گورچیلە و .. و ..) دروستدەبێ . :: ئەمە بەردی دەگورچیلەی دایە ، دەبێ عەمەلیات بکریّ . ★ سەنگ ، کوچك . (بکـ.) بەر ، کەڤر . (جنـ.) بەرد . (زا.) بێر . ٣ــ پارچەیەك ئاسن یا هەر ماددەیێکی تری لەم بابەتە کە کێشانەی دیارە و بۆ دیاریکردنی قورسایی ئەو شتانەی کە بە کێشان دەکردرێن و دەفرۆشرێن ، دەخرێتە تای تەرازوو . تێب ــ ئێستاش لە دێهاتی کوردستان گەلێ جێگای وای هەیە کە (بەرد) بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێت . ★ سەنگ ● **بەرد .. لێباریّ** ــ (کن.) تووشی بەلا بێ . **بەردی بن گۆم** ــ (نت.) ، (کن.) بۆ شتێکی کە لە دەسچوبێ و دۆزینەوەی گران و دژوار بێ یا هەر نەدۆزرێتەوە . **بەردی سارد و گەرم** ــ (نت.) ، (کن.) نسکۆ و گیروگرفتی ڕۆژگار :: یا خوا قەت بەردی سارد و گەرمت وەبەر پێ نەیێت . **لەبەرددان** ــ (مصت. لا.) ، (کن.) بەفیڕۆدان و فەوتاندنی شتێك .

بەرداش ــ [بەرد/١ + ١ــ ئاش /١] ، (نت.) تاتە بەردێکی سەختە خڕ دەتاشریّ بۆ نانەوەی ئاش ، هەر ئاشێك دوو بەرداشی هەیە و لەسەر یەك دادەندرێن ، ئێ ژێرەوەیان دادەمەزرێنریّ و ئێ سەرەوەیان دەگەڕیّ و دانەوێڵە دەهاڕیّ . ★ بەریّ ئاش ، کەڤری ئاشی . (زا.) بێری ئاریش .

بەردان ــ [٨ــ بەر + دان (فعـ.)]، (مصت. متـ.) ١ــ تم : ئازادکردن/١ :: حەپسە سیاسییەکانی عێراق لە شۆڕشی چاردەی تەمووزا بەردران . ٢ــ تم : ئازادکردن/٥ :: جوامێر ژنەکەی بەرداوە و ژنێکی دیکەی هێناوە . ٣ــ ترکەندن :: هەر منداڵە کە یەکێکی بەردەدا و دایکی چەپۆکێکی پێدادەدا . ٤ــ دەستهەڵگرتن لە پاسەوانیّ باغ و بێستان ، لە پاییزاندا لەبەر ئەوەی هێچی تر (بەر) نادات :: بێستانەکەی ئاغا سەید جامییان بەرداوە ئیمڕۆ

مندالآن چۆبۆن سێ چوار ترێزۆیان دێتبۆوه . **تێبەردان** ــ [تێ (ده + ی) + بەردان] ، (مصت. متـ.) . ١ــ بەرەللآکردنی کار و بەرخ و گوێلك و ... بۆ ئەوەی دایکیان بمژن:: جارێ بەرخەکان تێبەرمەدەن . ٢ــ هاندانی صەگ بۆ ئەوەی بکەوێتە گیانی کەسێ یا گیانداری :: هەر بەم وولآتەدا بێن صەگیان تێبەردەدەین . ٣ــ ڕست لە تاژێ دامالێن و بەرەللآکردنی بۆ گرتنی نێچیر . :: دۆ کەروێشکمان دیت تێمان بەردان هێچیان نەکوشت . **تێكبەردان** ــ [تێك (ده + یەك) + بەردان] ، (مصت. متـ.) ١ــ هاندانی دۆ یا چەند کەس یا دۆ یا چەند دەستە ئینسان یا گیانداری تر و بەگژ یەکاکردنیان :: ئەو قسانەت بۆیەیە تێکمان بەردەی . ٢ــ (مـجـ.) فیتنەیێ کردن .

بەردانەوە ــ [١ــ بەر/٤ + دانەوە] ، (مصت. متـ.) خستنەخوارەوەی شتێ یا کەسێ لە شوێنێکی بەرزڕا :: فڕۆکە بۆمبای بەردایەوە . پەرداغەکەی بەردایەوە و شکاندی. ● **وەك لەبانێك بەر ... دەنەوە وابۆ** ــ (کن.) ئاگا ... لەهێچ نەبۆ ، لە پێشدا هێچ شتێك ... لەو کارەیا ئەو قسەیەی نەدەزانی. (عا.) موباغەتەکرا . ★ (هل.) تۆپێك .. لەخۆ .. دێت .

بەرداوێژ ــ [بەرد/١ + ئاوێژ (ئاوێشتن)] ، (نتـ.) مەسافەیە ، ئەوەندەی یەکێك لە شوێنێکەوە بەردی بێکاتێ ، زۆرترین لە ٦٠/٧٠ میتر تێناپەڕێ :: لێرەڕا تا هۆو دارە دۆ بەرداوێژ دەبێ و نابێ .

بەرداوێ ــ [بەرد/١ + ٢ــ ئاوێ] (صتـ.) حالی زەویەکی بەردی زۆر بێ . :: ئەو مەزرایە زۆر بەرداویە جۆتی لێناگەڕێ .

بەردایێ ــ [بەرد/١ + ئایێ/٢]، (صتـ.) ، (مکـ.) تم : بەردەلآن/٢ .

بەردباران ــ(نتـ.) تم: بەردەباران.

بەردبارانکردن ــ (مصت . متـ.) تم : بەردەبارانکردن □ « خۆم بەخۆمم کرد ، بەردبارانم کەن ، ئامۆزاگیان . » (فۆلکلۆر) .

بەردتاش ــ (نفا.) ، (تتـ.) بەردتراش .

بەردتراش ــ (نفا.) کەسێکە (بەرد)ان لێك و لۆس دەکا تا وای لێبێ بۆ ئەوە دەست بدا لە هێندێ شوێنی خانۆبەرەدا کەلکی لێوەربگیرێ . ★ (سیم.) نەقار. (عا.) . (کئێر.) سەنگتراش .

بەردڕکانە ــ [٦ــ بەر + دڕ (دڕان) + ئك + ئانە/٢] ، (نتـ.) هەرشتێکی وەکۆ پارە ، جلوبەرگی کۆن کە لە کاتی دەبەرکردنی بەرگی تازە بدرێ بە کەسێ یا میواندارێکی بەو بۆنەوە بۆ دۆست و رەفیقان بکرێ . تێبـ ــ ئەم ڕەسمە لە نێو ئاغاوەتی کوردا باوبوە کە جلکی تازەیان بۆ خۆیان دەکرد ، کۆنەکەیان دەدا بە دەست و پێوەند .

بەردکارێ ــ (حمصـ.) هەلچنێنی دیوار یا هەر کارێکی تری (بەنایێ) کە کەرستەکەی (بەرد) بێ . :: ئیمڕۆش بەردکاریمان ماوە .

بەردکێش ـ [بەرد/١ + کێش (کێشان)] ١ـ (نفا.) کەسێکە لە دەشت و چیا (بەرد) کۆدەکاتەوە بە کرێ ، یا بۆ فرۆشتن کێشەوەی دەکا بۆ ئاوەدانێ . ٢ـ خەڕەکێکە لە دار و تەختە دروستدەکرێ و جۆتێکی پێکەوە دەبەستن و بەسەر پشتی گوێدرێژیدا دەدەن و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك (بەرد)ی پێ کێشەوە دەکەن .

بەردڵکەوتن ـ (مصد. متە.) جیسمێك لە دەرەوە (بەرد ، گوللە ...) لە دڵی کەسێك بدات . :: گوللەکە بەردڵی کەوتبۆ بۆیە لە جێی خۆی سارد ببۆوە . ٢ـ شتێکی مەعنەوێ (شیعر ، قسە ، گۆرانێ ، ...) یا (ئاکار، کردەوە، ڕەووشت و خۆ، ...)ی کەسێك یاخۆ هەر خودی پیاوەکە (لەبەر هەرچێکی بێت) جێگایەك لە دڵی کەسێ یا کەسانێدا بکاتەوە و پەسند بکرێ . ★ چۆنەدڵەوە ، وەبەردڵکەوتن .

بەردۆخ ـ (نت.) چەرخی خەڕەکی خوریڕستن .

بەردۆگ ـ (نت.) ئەو پێستەیە کە دۆگی مەڕ دادەپۆشێ ، لە کوردەوارێ دەهێندێ برێن و کوان و ... ئەوانەی دەگرن ★ (بک.) بەردۆف .

بەردهەلقەن ـ (نفا.) ، (مک.) تە : بەردهەلکەن .

بەردهەلکەن ـ [بەرد/١ + هەڵکەن (هەڵکەندن)] ، (نفا.) کەسێکە لەوکان و جێگایانەی خڕکە بەرد دەگەڵ گڵ و خۆڵ تێکەڵە ، بە کرێ بۆ خەڵکێ ، یابۆخۆی هەڵدەکەنێ و دەیفرۆشێ . ★ بەردهەلقەن .

بەردەباران ـ [بەرد/١ + ٣ـ ئە/٢ + باران/٢] ، (نت.) ١ـ جۆرە سزایەکە بۆ تاوانباران لە کۆنەوە لە کۆمەڵگاکانی ئادەمێزادا باوبوە . (عا.) ڕەجم . ★ سەنگەسار . ٢ـ تە : بەردەبارانکردن/٢ .

بەردەبارانکردن ـ (مصد. متە.) ١ـ تاوانبارێك بەم (سزا)یە گەیاندن . تێب ـ ئەم کارە بە شێوەی جیاجیا ئەنجام دراوە ، لە هەندێك کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵاتا ، کابرای تاوانباریان تا ناوقەدی لە زەوێ گرتوە و دەستیانکردوە بە بەردتێگرتنی هەتا مردوە . لە هێندێکیشیان لە دەشتایێك ڕایانگرتوە و خەڵکیان لە دەورەی کۆکردۆتەوە و بۆ هەر لایەك ڕای کردبێ بەردی پێدادراوە . ★ سەنگەسارکردن . ٢ـ زۆر بەرد بە جێگەیێكدا دان و تێب ـ ئەم کارە بە نیازی تۆڕەکردن و سوکایەتێ بەسەر خاوەنی جێگەکە هێناندەکرێت .

بەردەباز ـ [بەرد/١ + ٣ـ ئە/٢ + باز (بازد)] ، (نت.) بەردێ یا چەند بەردێك کە لەناو جۆگە و چۆمی تەنکاودا دایدەنێن و خەڵك بەسەریاندا لە ئاوەکە دەپەڕنەوە □ « سەر بەردەبازی ڕێتە ، تەن تەختەبەندی جێتە + دڵ مەیلی خاکی پێتە ، ڕوح ماڵی خۆتە بێبە » (مکب ، نالی ، ل ـ ٣٩٥) . ★ (مک.) پردەباز .

بەردەپێ ــ [بەرد/١ + ٣ــ ئە/٢ + پێ] ، (نت.)، (مک.) جۆرێك خڕکە بەردی بێسوچی سەخت و ڕەقە و لەبەر ئەوەی پتەو نیە و کونکونە لەچاو حەجمی سوکە . تێبـ ــ لە کوردەوارێدا بۆ خاوێنکردنـەوەی چلکی قاچ لە حەماما (زیاتر ئافرەت) بەکاریدێنـن ، هەروەهـا بـۆ خۆشکردن و زیادە توێك لـە کـەوڵ کردنەوە کەلـکی لێوەردەگیـرێ ، بەردە مەڕمەڕ و ئەو جۆرە شتانەشی پێ دەسونەوە و پێی سافدەکەن .

بەردەچەرخ ــ [بەرد/١ + ٣ــ ئە/٢ + چەرخ] ، (نت.) ، (کعر .) تە : بەردەچەخماغ .

بەردەچەخماغ ــ [بەرد/١ + ٣ــ ئە/٢ + چەخماغ] ، (نت.) ، (مک.) جۆرێك بەردی سەخت و ڕەقە ، کە ئاسنی لێبدرێ وەکو بەردەستێ پڕیشکی ئاگری لێدەبێتەوە ، لـە فابریقە دەیتاشـن و لێك و لوسی دەکەن و دەیکەنە دانەی بچوك بچوك ، لە چەرخی پۆشو ، بەنزین و غازدا بەهۆی لێخشانی توێی چەرخەکەوە ئـاگر دەکاتـەوە . ★ (کعر.) بەردەچەرخ .

بەردەرکە ــ (نت.) ، (مک.) تە : بەردەرگا .

بەردەرگا ــ[١ــ بەر/٢ + دەرگا]، (نت.) ، (کعر.) ١ــ نزیکی دەرگای حەوشەی ماڵ بە دیوی کۆڵانێدا . ٢ــ کوڕایێ (گەورە یا بچوك) لەپێش خانوێك بەلای دەروازەی خانودا . ★ (مک.) بەردەرکە . :: منداڵێنـە بڕونە دەرێ لەبەر دەرگا بۆ خۆتـان یاری بکەن .

بەردەڕێژ ــ [بەرد/١ + ٣ــ ئە/٢ + ڕێژ (رشتن)] ، (صت.) حاڵی جێگا و ڕێگا یا کۆڵان و خەیابانێ کە بەردی تێگیرابێ تا چاڵ و چۆلـێ تێدا نەمێنێ و ڕاست و ڕەوان بێ . یا لە کاتی بارانا نەبێتە قوڕ و زەلەق. ★(کئێر.) سەنگچن، سەنگفەڕش.

بەردەڕێژکردن ــ (مصت. مت.) ڕێزکردن و قایمکردنی بـەرد بـە بانایێ و درێژایێ ڕێـگا و کـۆڵان و خەیاباندا :: لەسەری خەیابانێڕا تا بەرماڵی خۆمان بەردەڕێژکراوە . ★ سەنگچن‌کردن ، سەنگفەڕش‌کردن.

بەردەزۆرە ــ [بەرد/١ + ٣ــ ئە/٢ + زورە] ، (نت.) ، (مک .) بەردێکی سەخت و ڕەقە ڕەنـگی سورێکی زەردباو یا زەردێکی مەیلەو سورە . تێبـ ــ ناوەکەی لەوەوە هاتوە کە بە دەست پێداخشاندن هەسـت بە زبرایێ دەکرێ و دەشکرێ بـە (زورە) و بـۆ تیـژکردنی داس و چەقـۆ و ... بەکاردێـت . ئـەو شتانەی بەم بەردە تێژدەکرێن پاشان بە (هەسـان) دەیانساون تا دەمەکەیان کەند و کلۆیان تێدا نەمێنێ .

بەردەس ــ (نت.)، (سیم.، سن.)، تە : بەردەست .

بەردەست ــ (نت.) ، (مک.) ١ــ مرۆڤێکی لە کارێـکا و لە ژێـر چاوەدێرێدا یارمەتێ کەسێك دەدا ؛ ئەو کەسەی لە ژێر دەستی کەسێکا کاردەکا . :: بـا ئەو کچۆلـەیە بەردەستی چێشتکەرەکە بێ . ٢ ــ ژورێکە لە ناو ماڵی دەوڵەمەنداندا ،

تەرخان‌دەکرێ بۆ دانیشتن و کاری ناومالْ تێداکردن . :: پچـوٚ ژوٚری بەردەستان کتێبێك لەوێیە بوٚم بێنە.
٣ـ هەر شتێکی لە هاوچەشنەکانی خوٚی جیابکرێتـــەوە بوٚ ئـــەوەی دەم‌ودەست کەلکی لێ‌وەربگیرێ :: دەفتەری بەردەســـت ، کتـــێبی بەردەست ، پوٚلی بەردەست . ★ (سیم. ، سن.) بەردەس .

بەردەستێ ـ [بەرد/١ + ئەستێ]، (نت.) جوٚرە بەردێکی سەخت و ڕەق و ساف و لوٚسە، بە(ئەستێ) لێی‌دەدەن پرێشکی ئاگری لێ‌دەبێتەوە .

بەردەستێ ـ(حمص.) ١ـ کارێکی کەسێ لە ژێر چاوەدێریێ کەسێکی دیکەدا دەیکا . :: توٚ بەردەستێ‌بکە با زوٚ تەواو بێ . ٢ـ مل‌کەچ‌بوٚنـی کەسێك یا کوٚمەلـێك خــەلْك یــا میللەتێك بوٚ کەســێ یــا کوٚمــەلْ و میللەتێکی دیکە :: ئێتـــر جوٚتیـاری کورد لە بەردەستێ ڕزگاری بوە .★ ژێردەستەیێ . (سن.) بەردەسێ .

بەردەسێ ـ (حمص.) ، (سن.) تە : بەردەستێ .

بەردەشوٚر ـ [بەرد/١ + ٣ـ ئە /٢ + شوٚر (شوٚرتن) ، (نت.) کاری جوداکردنەوەی بەرد و زیـخ لــە هەندێ دانەوێلە .

بەردەشوٚرکردن ـ (مصد. مت.) شوشتنەوەی هێنـدێ دانەوێلــەی وەکو برنج ، نیسك ، ساوار و ... بوٚ ئەوەی ووردەبەرد و زیخ و شتی دیــکەی لەم بابەتــە ، کەتێیــاندا هەبێت جیاببێتەوە . تێب ـ أ) ئــەم کارە بەو جوٚرە دەبێ کە دانەوێلــەی مەبەست دە ئامانێکی پەل دەکەن و ئاوی وەسەر دەکێڕن و پاشان لاری دەکەنەوە بوٚ سەر دەفرێکی دیکە و دانەوێلەکە چونکو سوٚکترە لە بەرد دەگەلْ لوٚزەوی ئاوەکە زوٚتر دەڕژێتە ناو دەفری دوەم و بەرد و زیخەکە لە بنی دەفری یەکەم‌دا دەمێنێـتەوە ، ئەم کارە ڕەنـگە دو ســـێ جـار دوٚپات‌بکرێتەوە تا دانەوێلەکە بەردی لێ‌دەبڕێ . ب) یەکێك لە شێوەکانی جیاکردنەوەی (زێڕ) لە زیخ (لەو شوێنانەی کە زێـــڕ دەگەلْ زیـــخ تێکەلاْوە) بەردەشوٚرکردنە .

بەردەعازەبە ـ [بەرد/١ + ٣ـ ئە/٢ + عازەب + ٥ـ ئـە/١] ، (نت.) گاشەبەردێـــکە لە لادێـــی کوردستان . جحێلاْن هێزی خوٚیانی پێ تاقی‌دەکەنەوە . تێب ـ نیاز لـەم تاقی‌کردنەوە ئەوەیە بزانن بالْق‌بوون و کاتی ئەوەیان هاتوە ژن بێنن .

بەردەقانێ ـ [بەرد/١ + ٣ـ ئە/٢ + قانێ (؟)] ، (نت.) ، (کمر.) ئـامرازێکە لە (بـەن) دەچنــدرێ ناوەڕاستەکەی پانـە و بەرەبـــەرە بارێك‌دەبێتەوە ، پاشان لە هەردوٚ لایـــەوە نێـــزیکەی ٢٠ ـ ٣٠ سانتیمیترێــکی وەکـو گوریسێـکی بارێـــك دەهوٚندرێتـــەوە . لــە ڕابردوٚیێــکی کوٚنـــا وەکـــو (چـەك)ێـك لـە نـاو لەشکراندا باو بوە و دەگەلْ دوژمــن شەڕیـان پێکردوە ، بەردێکیـان خستوٚتــە ناوڕاستەکەی و لاسکەکانیـان بـە دەستەوە گرتوە هەلْیان سوٚڕاندوە ، لەپڕ لاسکێکیان بەرداوە و (بەرد)ەکە

بە تەووژمی هەلسوڕاندنەکەی پێشوو دەرپەڕێوە. ★ (کنێر .) قۆچەقانێ. (سنـ.) قەلماسك . (جف. ، جنـ.) قەلماسەنگ . تێبـ ــ ئەم ئامرازە تا سەرەتای ئەم چەرخەش لە شارەکانی کوردستانا بۆ (شەڕەگەڕەك) بەکاردەهێنرا ، بەڵام ئێستا تەنیا بۆ یاری منداڵان و چۆلەکەکوشتن بەکاردێت ، شکڵێشی گۆڕاوە و لە کوردستانی عێراق بۆ شکڵی تازەی ناوی (دارلاستیق) و لە کوردستانی ئێران (قۆچەقانێ جێر) پەیدابوە .

بەردەقسل ــ (نتـ.) جۆرێك بەردە ، ناوی کیمیایی (کاربۆناتی کالیسیۆم)ە ، لە (کان) دەریدێنن و دە کورەی تایبەتیدا دەیسوتێنن ، دەبێتە ئاهەك (قسل) . بۆ پتەوێ و قایمێ لە بناغەی دیوار و شمشەکێشانی ناو حەمام و . . . و . . کەلکی لێوەردەگیرێ .

بەردەگەچ ــ (نتـ.) ، (سیـ.) تە : بەردەگێچ .

بەردەگێچ ــ (نتـ.) ، (مکـ.) بەردێکە لە تەبیعەتدا زۆرە ، ناوی کیمیایێ (سولفاتی کالیسیۆم)ە کە هێندێك (ئاو)ی تێدایە ، لە کورەی تایبەتیدا دەیپێژن ، ئاوەکەی دەڕوا و خۆی دەبێتە (تۆز)ێکی سپێ ، بۆ کاروباری بەنایێ بە تایبەتێ ــ سپێکاریێ ناو خانوو بە کەلك دێت . ئەم بەردە لە هەموو پارچە و مەڵبەندەکانی کوردستان بە زۆری دەستدەکەوێ . ★ (سیـ.) بەردەگەچ .

بەردەلینگ ــ [٣ــ بەر/٢ + دەلینگ] ، (نتـ.) ، (مکـ.) تێلماسکە قوماشێکە بە دێوی ناوەوەی دەرەلینگی ڕانك و پانتۆلی کوردیدا دایەدروێ .

بەردەڵان ــ [بەرد/١ + ٣ــ ئە/٢ + لان (پـ.)] ، (نتـ. ، صتـ.) ١ــ شوێنێکی بەردی زۆربێ . ٢ــ حاڵی جێگایەکی بەردی زۆر هەبێ . ★ بەردایێ .

بەردەڵانێ ــ(نتـ.) جێگای بەردەڵان.

بەردەم ــ (نتـ.) ١ــ لای پێشەوەی شتێك . :: بە بەردەمی دوکانی وەستا فەرەجدا بڕۆین سلاوێکی لێبکەین . ٢ــ (مجـ.) لە حزۆرا ، لای کەسێ . تێبـ ــ لەم حاڵەتەدا هەمیشە (لە)ی لە پێشەوە دێت :: لە بەردەمی قازیێ ئیقراری کرد .

بەردەمۆر ــ [بەرد/١ + ٣ــ ئە/٢ + مۆر] ، (نتـ.) ، (کنێر.) شتێکی چوارسوچی درێژۆکە ، یا خڕە لە گلی (کەربەلا) و (نەجەف) دروستدەکرێ و ئایەتێکی قورئان یا ناوی دوازدە ئیمامانی لەسەر دەنوسرێ ، پێڕەوانی مەزەبی (شیعە) لە کاتی (سوژدە)ی نوێژا ناوچەوانی دەنێنە بان . تێبـ ــ ئەگەر بە ڕێکەوت (بەردەمۆر) بە دەستەوە نەبێ ، تەزبێحێکی کە هەر لەو گلە متفەڕکە دروستکراوە دەتوانێ جێگەی بگرێتەوە .

بەردەمەڕمەڕ ــ (نتـ.) بەردێکە لە تیرەی ئەو بەردانەی لە (کالیسۆم) دروستبوّن . پاش ئەوەی لە (کان) دەردێنرێ بە شێوەی تایبەتێ

لێكولوس دەكرێ و برێقەیێكی تایبەتی هەلدێنێ ، تا ئەندازەیێك ڕۆنە ، لە كاروباری بەنایی و ڕازاندنەوە (دێكۆر)ی دەر و ژووری خانو ، بەكاردێت ؛ زۆر ڕەنگی هەیە و گەلێ شتی دیكەشی لێ دروستدەكرێ . تێب . أ) ئەم وشەیە وەختێك دەكاردەكرێ كە باسی (بەرد)ە كەبی لە حالەتی پێش‌سافكردن و ساوینەوەیدا . ب) بە قسەی ژابا (تە : ل ـ ٣٩٥) وشەی (مەڕمەڕ) لە (مارمارۆس)ی یۆنانی وەرگێراوە و فڕەنسی پێی دەلێن (ماربڕ) و لاڕۆس (تە : ل ـ ٥٥٠) دلێ ئەم وشەیە لە (مارمۆر)ی لاتینی خوازراوەتەوە .

بەردەنوێژ ــ (نت.) تەلە بەردێكی پانە یا (چەند دانەیەك) لە كەناری حەوزی مزگەوتان و كانیاوی سەر ڕێگا و بانان جێگەی بۆخۆش‌دەكەن و دای دەنێن ، نوێژی لەسەر دەكرێ . ★ تات ، تاتەنوێژ .

بەردەواز ــ (نت.) تە : بەردەباز .

بەردەوان ــ [بەرد/١ + ٣ ـ ئە/٢ + وان] ، (نت. ، صت.) ١ــ كەسێكە كە دەتوانێ بە شاخی سەخت و زەرد و ماهان هەلگەڕێ و سەركەوێتە سەر . ٢ــ ناوە بۆ كوڕان . ★ شاخەوان .

بەردەوك ــ [١ــ بەر/٢ + دەو (دەم) + ئك] ، (نت.) ، (بك.) ئەو كەسەیە كە پیاوێكی گەورە (ئاغا ، میر ، پاتشا) هەلی دەبژێرێ و هەمیشە دەگەل خۆی دەیگێڕێ و دەبێتە مەحرەمی ڕازی . (عا.) نەدیم . ★ هاودەم ، هامڕاز . تێب ــ ژابا (تە : ل ـ ٤٤) دەلێ ئەم وشەیە بە مانای (مەحرەمی ڕاز)ە و مانای لۆغەتی وشەكە ئاوایە : « ئەو كەسەی كە پیاو دەتوانێ دەمی خۆی لەلا بكاتەوە و قسە بكا . » .

بەردیل ــ [أ] ، (نت.) ، (هـ.ا.) بەرخە مێیەكی دوو سالی تەواوكردبێ و پێی نابێتە سێ سالان . ★ (مك.) شەكمەڕ .

بەردین ــ [بەرد/١ + ئین] ، (صت.) حالی هەرشتێكی لە (بەرد) دروستكرابێ . ★ بەردینە .

بەردینە ــ [بەرد/١ + ٢ــ ئینە]، (صت.) تە : بەردین . :: شێرە بەردینەكەی (بابل) دنیای بە شكلی (ئافرەت) خستۆتە ژێر چنگالی خۆی .

بەرڕۆژ ــ (نت.) تە : بەرتاو .

بەرز ــ [ست : بێرێزە . پە : بورز] ، (صت.) ، (كعر. ، سن. ، بك. ، جن.) ١ــ درێژ بە باری قیتاییدا :: هەلگورد چیایەكی بەرزە . ئێستا خانوبەرەی بەرز باوە ☐ « بالاكەت بەرزە بەقەد چنارێ + هەرچی تۆی ناوێ بەردی لێبارێ » (فۆلكلۆر) . ٢ــ حالەتی هەندێ شت كە لە باری ئاسایی خۆیان دەردەچن و زیاد دەكەن :: بە دەنگی بەرز قسە مەكەن . ٣ــ گەورەیی پایە و دەرەجەی كۆمەلایەتی كەسێك و نرخی كارێ یا شتێك :: نالی شاعیرێكی بەرزی نەتەوەی كوردە . دیمۆكراتی ئامانجێكی بەرزە. ٤ــ موتلەقی بلیند .

بەرزاخ ـ [١ـ بەر/٤ + زاخ] ، (نت.) ، (سنـ.) تە : بەرکاو .

بەرزایی ـ [بەرز + ئایی/١] ، (نت.) تە : بڵندایی .

بەرزبونەوە ـ (مصت. لا.) ١ـ بزوتنەوە و جوڵانەوەی شتێك یا گیاندارێك لە ژێرڕا بۆ لای سەرۆی خۆی ، بە جۆرێکی وا کە کەم و زۆر لە شوێنی پێشوی دورکەوێتەوە ، دەکرێ لەم حاڵەتی دورکەوتنەوەیدا بە شوێنەکەی پێشویەوە نوسابێ یا لێی جودابوبێتەوە ، جا جیابونەوەکەشی یێکجاری بێ یا بۆ ماوەیەك :: فڕۆکەکە هێندە بەرزبوتەوە هەر بەقەدەر ، چۆلەکەیەك دیارە . ئەم بارانەی دوایی زۆر باش بۆ دەغڵ بستێك بەرزبونەوە . ئەم دیوارە دوێنێ و ئیمڕۆ باش کاری تێداکراوە ، دوگەز بەرزبوتەوە . ٢ـ زیادبونی پایە و مەقامی کەسێك :: ئێستا زۆر بەرزبوتەوە هێندەی نەماوە ببێتە وەزیر. ئەوەی هێچی دەباراندا نەبێ کە بەرزبوەوە لە خۆی بایی دەبێ . ★ بەرزەوەبون .

بەرزپەڕین ـ (مصت. لا.) ، (سنـ .) تە : بەرزفڕین .

بەرزڕفین ـ (مصت. لا.) ، (کعر.) تە : بەرزفڕین .

بەرزفڕین ـ (مصت. لا.) ١ ـ باڵگرتنەوەی باڵندە بۆ بڵیندایی زۆر. ٢ـ (مجـ.) لە هەمو بابەتێکەوە، خۆ زیاتر لەوەی کە هەیە خستنە بەرچاو . ★ خۆهەڵکێشان . ٣ـ چاو دە پایە و مەقامی زلی کۆمەڵایەتی . سیاسی ، ... و ... بڕێن □« بەرزفڕین ملی پیاو ئەشکێنێ » .

بەرزکردن ـ (مصت. متـ.) ١ـ تمـ : بەرزکردنەوە . ٢ـ (مجـ.) زیادکردنی پایە و مەقامی کەسێ .

بەرزکردنەوە ـ (مصت. متـ.) ١ـ شتێك یا کەسێ لە شوێن خۆی بەرەوژۆرتر کردن :: منداڵەکەی بەرزکردەوە و کوتای بە عەرزا . ٢ـ شت بەسەریەکا کەڵەکەکردن بە جۆرێ کە لە ئاستی زەویڕا بڵیندبێ . :: بەقەد کێوێك فەردە شەکریان لەم دەشتە بەرز کردبوە . ٣ـ (مجـ.) تە : بەرزکردن/٢ :: نانی سوێرە هەر کەسێ بەرزی دەکاتەوە پاشان دەلاقی ڕۆدێت .

بەرزگ ـ [١ـ بەر/٤ + زگ] ، (نتـ.)، (مکـ.) ١ـ تە : بەرمسوڵدان. ٢ـ شوێنی لای خوارەوەی گیاندارانی چوارپێ . :: گورێسەکە بە بەر زگی وولاغەکەدا بەرە و لەولاوە بێهێنەوە سەر پشتی ★ (سیمـ.) بەرسك.

بەرزە ـ [؟] ، (صتـ.) ، (بکـ.) تە : بزر .

بەرزەبڵێس ـ (نتـ.) کەسێکی لەناو قسەی خەڵکا هەڵبداتێ و قسەکەی پێ‌ببڕێتەوە .

بەرزەپێ ـ [بەرز/٤ + ٣ـ ئە/٢ + پێ] ، (بنتـ.) بە شێوەیەکی تەواو لە جێی خۆهەڵستان و لەسەر قاچ وەستان :: هەر هاتە ژورێ هەمویان بەرزەپێ لەبەری هەڵستان .

بەرزەجوڕە ـ (نتـ.) ، (سنـ.) حەشورەیەکە وەکو (کوللە) وایە ،

بەڵام پچوکترە و ڕەنگی شێنە ، لەناو دەغلاندا دەژێ ، هەمیشە زیقەزیق و جیرەجیر دەکا و دەنگی تیژە . (عا.) زیز ، صرار . ★ جڕجــڕە . بەرزەچڕە .

بەرزەچڕە ـ (نت.) ، (شنـ.) تە : بەرزەچوورە ،

بەرزەحەوایلە ـ (نت.) ، (سنـ.) تە : بادەوە .

بەرزەدەماغ ـ [بەرز/٤ + ٣ـ ئـە/٢ + دەمــاغ] ، (صتـــ.) لوتبەرز ، لەخۆڕازی ، ئەو کەسەی بە خۆی دەنازێ ، ڕۆحزل .

بەرزەکیبانان ـ [بەرز + ١ـ ئەك /٢ + ١ـ ئی + ١ـ بان/١ + ٢ـ ئان/١] (نت.) ، (کعر.) ١ـ مەوجـودێکی ئەفسـانەییە ، بـەو جۆرەی لە چیرۆکەکانی فۆلکلۆریدا باسی کراوە زۆر درێژ و باڵابلیندە، هەر لە سەربانان قیت دەبێتەوە و خۆی پێشانی خەڵکی دەدا ، یـا بە پێلەقە بانەکە دەکوتێتەوە و گازی خەڵکی ماڵەکـە دەکات ، کە بـۆی چون لەبەر چاوان وون دەبێ . ٢ـ (مجـ.) کەسێکی بێهەستوخوست لە گێروگرفت یا گوێنگەڵ و گێچەڵان ڕزگاری دەبێ و بۆی دەردەچێ :: ئاژاوەکەی نایـەوە و خـۆی وەك بەرزەکی بانان بۆیدەرچو .

بەرزەلنگ ـ (نت.) گیایـــەکی بۆنخۆشی بەدەوامە، دەگەڵ جاترە و نەعنا و پنگ ، یەك (تیرە)ن ، لـە شوێنی خیسك شیندەبێ . گوڵ و گەڵاکەی هەرتکیان بۆنیان هەیە .

بەرزەووڵاخ ـ [بەرز/ ٤ + ٣ـ ئە/٢ + ووڵاخ] ، (نت.) ، (کعر.) ئەسپ ، ئێستر . ★ (مکـ.) ووڵاغی بەرزە .

بەرزەوەبون ـ (مصتـ. لا.) ، (سنـ.) تە : بەرزبونەوە .

بەرزەهەوایلە ـ [بـەرز/٤ + ٣ـ ئە/٢ + هەوا + ئیلە] ، (نت.)، (سنـ.) ١ـ تە : بادەوە . ٢ـ یارییەکی منداڵانەیـــە ، بەرد بـــۆ هــــەوا هەڵداوێژن و هــــەوڵدەدەن کـــە دێتەوە خوار بیگرنەوە و نەیەڵـــن بکەوێتە عەرزێ .

بەرزێتی ـ (نت.) تە : بەرزایی :: پایەی کـەم شاعـیری کورد دەگاتە بەرزێتی نـالی . تێبـ ـ هـــس : « هەرابێرێزەئیتی » کە لە زمـانی ئاوێستاییدا بە (چیای ئەلبورز) لە باکوری تاران گوتراوە ، « هەرا » بە مانای چیاو « بێرێزەئیتی » بـــە مانای (بەرزێتی)یە .

بەرزێلان ـ (نت.) ، (سـنـ.) تە : ئەسکەملە .

بەرزین ـ (صتـ.) حاڵی نوماییەکی وەختی ئەوەی هاتبێ بگیرێ و زینی بخرێتە ســـەر پشـــت ، جوانوێکی هاتبێتە ئەوەی سوار هەڵبگرێ .

بەرژەنەك ـ [٢ـ بەر + ژەن + ١ـ ئەك/٣] ، (نت.) ، « دارێـکی تەنکی پانە لەبـەر دەمـی (دانـە) و (گورد)ا دائـەنرێ بۆ ڕاگرتنـــی ئەندازەی پانی تەنراوەکە بۆ ئەوەی خواروگێژ نەبێ » (خا. ، ب١ ، ل ـ ١٥٦) .

بەرژەوەند ـ [؟] ، ١ـ (نمصـ .)، (مکـ.) لێكدانـــەوەی کـــاران ،

ووردبۆنەوە و تێوەڕامان بۆ دیاریکردنی چاکێ و خراپێ . ٢ـ (نا.) ، (کعر.) مەسەلەحەت ، لێوەشانەوە .

بەرسك ــ (نت.) ، (سیە.) تم : بەرزگ .

بەرسمێل ــ [١ـ بەر/٤ + سمێل] ، (نت.) زێدە تۆکی سمێل کە بەسەر لێوی سەرەوەی مرۆڤا بەرەو ناودەمی دێتە خوارێ . □ « قەپۆزت دانەپۆشێ بەرسمێلت + بەسەر ملتا نەیێ وەك یالی کەمتیار» (ڕەزا ــ ٢٣) ★ (بکـ.) بەرسمبێل .

بەرسمێل کردن ــ (مصت. مت.) قرتاندنی زێدەمۆی سمێل و لێكولۆس کردنی دەگەڵ سنووری لێوی سەرەوە .

بەرسێله ــ [؟] ، (نت.) ، (کعر.) ترێیەکە هێشتا ئاوی تێنەگەڕابێ و شێرن نەبۆبێ . تێب ــ أ) من زیاتر بۆ ئەوە دەچم کە (سێلە) لەم وشەیەدا هاوتای (شێرە) بێ ، جا یا بەسەر زار و زمانانەوە وای بەسەر هاتوە یاخۆ شکلێکی کۆنتری (شێرە)یە . ب) بەرسێلە ماددەی (ترشێ تارتارات)ی تێدایە و ترشە، لە کوردەوارێ دەیکەنە هێندێ چێشتانەوە تا ترشیانبکا و بۆ دابەزاندنی پلەی گەرمای لەشی نەخۆش بەکاریدێنن . پەسێرە ، پەسێلە . (کئێر.) قۆرە . (سنـ.) هالە .

بەرغەبەب [١ـ بە/٤ + غەبەب (عا.)+ ئە/١)] ، (نت.) ، (مکـ.) پێستی ژێرچەنەکەی ئینسانی قەڵەو کە لەبەر قورسایێ ، یا ئی پیاوی پێر کە لەبەر بێگۆشتێ داچۆڕابێ . ★ بەرخەبەبە . (زا.) بەرکور .

بەرغەل ــ (نت.) ، (مکـ.) تم : بەرخەل .

بەرغەلەوان ــ (نت.) ، (مکـ.) تم : بەرخەلەوان .

بەرفڕێدان ــ [٤ـ بەر/٢ + فڕێدان] ، (مصت. لا.) تم : بەرهاویشتن :: مەڕەکانمان ئەو ساڵ لە (سەرما)ن زۆریان بەریانفڕێدا .

بەرقلیان ــ (نت.) ، (سنـ.) تم : بەرچا .

بەرقەد ــ (نت.) ، (مکـ.) تم : بەرکاو تێب ــ زیاتر دەگەڵ وشەی (شاخ) ئیزافە دەکرێ . :: بەرقەدی شاخی .

بەرقەنە ــ (نت.) تم : بەرچا .

بەرك ــ (نا.) ، (بکـ.) تم : گوللە. تێب ــ لە نێوان دەنگی (ر)و (ك)دا بزوێنە کوردێ هەیە (بەر ، ك) .

بەرکار ــ (نت.) هەر شتێکی ئامادەکرابێ بۆ ئەوەی دەکاربکرێ یا کارێکی لەسەر بکرێ .

بەرکاو ــ [١ـبەر/٤ + کاو = کێو] ، (نت.) ، (سنـ.) دامێنی چیا و کێو ★ (سنـ.) بەرزاخ ، کەمەر (تم : مردۆخ ، ب١ ، ل ــ ١٤٩) ، (مکـ.) بەرقەد .

بەرکوت ــ [١ـ بەر/٢ + کوت (کوتان)] ، (نت.) بەشێکە لە دەغلی درواوەی هێشتا گێرەنەکراو ، کە لەبەر پێویستێ جیادەکرێتەوە و

سوردەکرێ .

بەرکوڵ ــ [١ــ بەر/٤ + کوڵ (کوڵین)] ، (نت.) هێندێك چێشتە کە پێش ئەوەی بۆ هەمو خەڵکی ماڵ تێ‌بکرێ ، دەکرێتە قاپێکەوە . تێب ــ ئەمە زیاتر بۆ منداڵان تێدەکرێ و دەیاندەنێ بیخۆن ، یا بۆ کەسێك (زیاتر کابان) کە زۆتر برسێ بۆبێ .

بەرکوڵ‌کردن ــ (مصت. لا.) خواردنی چێشت پێش ئەو خەڵکانەی کە دەبێ لێی‌بخۆن .

بەرکۆ ــ [؟] ، (نت.) ، (سن.) گۆپکەیێکە لە لای پێشەوەی (زین)ی کوردێ ، لە سواربونا دەستی پێدەگیرێ و لە کاتی پێویستیشا دەستەجڵەوی بەسەردا دەکرێ . ★ (بک. ، مل.) قەرپۆز .

بەرکۆش ــ [١ــ بەر/٤ + کۆش] ، (نت.) بەرهەڵبێنەی پچوك .

بەرکەکردن ــ [عا. کو.] ، [بەرکە (برکة) + کردن] ، (مصت. لا.) ، (مک.) زیادکردن و زەووزۆکردنی گیاندارانی کەوێ :: وەحە وەح یا خوا بەرکە نەکەی ، خۆشیرەکەی ڕشت . تێب ــ جاروبارە دایکان کە تۆزە دەبن وەکو (تۆك) بە منداڵی خۆیانی دەڵێن .

بەرکەڵ ــ [١ــ بەر/٤ + کەڵ] ، (نت.) ڕەشەووڵاغی سێ ساڵانە کە بۆ ئەوە دەستدا کەڵ‌بکرێ .

بەرکەمەرە ــ [بەر (بەرد) + کەمرە] ، (نت.) ، (مک.) جۆرەبەردێکە لە هێندێك شوێنی کوردستانی ئێران (ئەوەندەی من پێم شك‌دێت) ، وەکو خەڵوز ئاگر دەگرێ و دەگەشێتەوە و بۆ گەرم‌کردنی سەماوەر بەکاری‌دێنن . تێب ــ أ) (بەرکەمران) ناوی دێیەکە لە مەڵبەندی لاجانێ نیزیکی (خانێ) ئەو بەردەی زۆرە . ب) ئەگەر ئەم ناوە لەباتێ : ڕەژێ بەرد ، زوغاڵ سەنگ و (فحم الحجری) دەکاربکرێت جێی خۆیەتی .

بەرکەوتن ــ [١ ــ بەر/٤ + کەوتن] ، (مصت. لا.) (سیم.) ١ــ هەڵەنگوتنی جیسمێك دەجیسمێکی دیکە :: بەردێکی بەرکەوت سەری شکا ، گوللەی بەرکەوت ★ پێکەوتن . (مک.) وێکەوتن . ٢ــ بون بەژێر شتێکەوە :: دیوارەکە ڕۆخا دۆ کەسی بەرکەوت ، بەر ترومبێل کەوت و مرد . ٣ــ بەشێ‌بڕان ، بەنسێب‌بون :: هەر سەری کێلۆیەك شەکری بەردەکەوێ . کوڕە داینێ ئەوەندەت بەرناکەوێ . هەر ئەوەندەم بەرکەوت . ★ (مک.) وەبەرکەوتن . **وەبەرکەوتن** ــ (مصت. لا.) ، (مک.) تە : بەرکەوتن/٣ .

بەرگ ــ [١ــ بەر /٢ + نگ] ، (صمف.) ، (سن.) تە : ٢ــ بەرێن . تێب ــ أ) لەنێوان دەنگی (ر) و (گ)دا سۆکە دەنگێکی (هەمزە) دەبیسترێ کە پاشماوەی (نگ)ە و بە تەواوێ نەسواوە ، بە کورتێ ئەوەی پێی دڵێن بزوێنە کوردێ لەم ووشەیەدا و لە ووشەی (بەرگێن)دا خۆی دەنوێنێ . ب) هەروەکو لەسەرەوە باس‌کرا (ا) ئەم ووشەیە جۆرێك لەدەم دێتەدەر دەگەڵ ووشەی (بەرگ) کە هەر لە دوای ئەمەوە

دێت جیاوازە ، هەر بۆیەش ژمارەم بۆ هیچ کامیان دانەناوە و نەمکردن بە (١ـ بەرگ ، ٢ـ بەرگ) ئەگەرچی هەرتکیان هەروەك یەك دەنوسرێن ، ئەمەش یەکێکە لە کەموکوڕی ئەلفوبێتکەکەمان کە تا ئێستا چارەی بۆ نەدۆزراوەتەوە .

بەرگ ـ [ست : ڤەریکە . پە : ڤەرك ، ڤەرگ ، ڤەلگ .] ، (نا.) ١ـ بەشێکە لە گیاوگوڵ و دارودرەخت ، پان و تەنکە ـ شکڵ و پانایی بە پێی دار و گیا دەگۆڕێ ـ بە ساقەتی گیا و لكوپۆپی دارانەوە نوساوە ، ڕەنگی سەوزە . سەوزاییشی لە گیاوگوڵی جۆربەجۆرا دەگۆڕێ ـ ئەم بەشەی گیاوگوڵ ئیشك دەبێ و ئی داران زوربەیان لە پاییزا دەوەرێ . □ « مسولمانان بزانن شەو چ وەختە ، کە بولبول عاشقی بەرگی درەختە » (فۆلکلۆر) ★ (مک. ، سن. ، سیم.) گەڵا . (جن. گیلا = گەڵای ئیشکی دار) ، (سەردەشت) گەڵ . (هل.) پەلك . (هو.) پەرگ . (سن.) پەلگ . (بک.) بیرۆ ، بەلگ . (زا.) ڤێلکۆ ـ لقوپۆپ و گەڵای دار ـ (تە : ژابا ـ ٥٥) ، (جن.) بەلگ . هس : (عا.) وەڕەق ، وەڕەقە (محر : بەرگ) ٢ـ ئەو شتانەیە کە مرۆڤ پاش جیابونەوەی لە ژیانی حەیوانی بۆ داپۆشینی لەش و بەربەرەکانی دەگەڵ سەرما و گەرما ، دایهێناوە و دەبەری دەکا . شێوەی دروستکردن و ئەو ماددەیەش کە لێی دروستدەکرێ وێڕای ژیانی ئادەمیزاد و پێشکەوتنی شارستانیێتی گۆڕاوە تا وای لێهاتوە کە ئیمڕۆ دەیبینین و هەر نەتەوەیەی بەرگی نەتەوایەتی تایبەتی هەیە . □ « پاتشا بەرگی نوێت لێ مەبارەك نەبێ » ، «هەرچەندە کە ڕۆتم بە خودا مائیلی ڕۆتم + بێ بەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە » (مکب . نالی : ل ـ ٥٣٤) ★ (سن.) سێپاڵ . (سیم.) جلوبەرگ . (مک.) شمەك ، جل ، جلك (کک.) کاڵا ، کەلپەل ، کەلوپەل .

بەرگیسەفەر ـ(نت.) ئەو جلکانەی ئینسانێك بۆ سەفەر دەبەریدەکا ، سەفەرەکە دەیسەپێنێ کە دەبێ چ جۆرە بەرگێك دەبەرکات ، بۆ نمونە ئەگەر یەکێك بچێ بۆ (ڕاو) و زستانێش بێ جۆرە جلکێ دەبەردەکا و بۆ هەمان مەبەست لە هاوینا جۆرێکی دیکە و ...و... بەرگیشایی و شێنان ـ (نت.) دو جۆرە جلکن : یەکیان ئاڵ و والایە بۆ (شایی) و پیاو خۆشی دەگەڵ دەڕازێنێتەوە . ئەوی دیکەیان (ڕەش) یا (خمی)یە بۆ سەر پرسە و بۆ ئازیەتباری دەبەردەکرێ . **« بەرگی شایی و شێنانی هەر ئەوەیە»** ، (کن.) نەدارە و بۆ هەمو جۆرە ڕۆداوێك تەنیا دەستە جلکێکی هەیە . **بەرگی غەزەبی دەبەرکرد** ـ (کن.) ڕقی هەڵستا و تۆڕەبو . ٣ـ شتێکە لە قوماش ، کاغەز ، چەرم و ... دروستدەکرێ و بە پێی مەبەست شکڵی دەگۆڕێ ، هەمو یا بەشێ لە بەعزە شتێکی پێ دادەپۆشن

تا لە چلكن‌بون ، شكان ، و ...
بپارێزرێت :: بەرگی (كابە) هەموی
ئایەتی قورئانی لێنوسراوە . بەرگی
ئەم سەنیرە بە جارێك چلكن بوە
بیگۆڕن . ٤ـ بەشێك لە چەند بەشی
كتێبێك كە لە بەشەكانی دیكەی
جوداكرابێتەوە و بە جیا
جزوبەندكرابێ . :: بەرگی پێنجەمی
« فەرهەنگی فارسی » بەرگی دوەمی
« قاموسی زمانی كوردی » .

بەرگایی ـ [١ـ بەر/٢ + گا +
٢ـ ئی] ، (نت.) كەسێكە كە بۆ
ڕاهێنان و فێرەجوت و گێرەكردنی
گاجوتی كە تازە (نیر)ی خرابێتە
سەر ملی ، لە پێش جوت دەڕوا .

بەرگاییلكە ـ [١ـ بەر/٢ + گا
+ ئێلكە] ، (نت.) باڵندەیەكی پچوكە
لە تیرەی چولەكە و كاتی جوتیر
جوت لێدەخورێ لەبەردەم جوتەكەوە
هەڵدەقونێ . ★ كلك هەڵتەكێنە ،
كلك هەڵسەنگێنە .

بەرگ‌پێداگرتن ـ (مصت. مت.)
داپۆشینی لیفە و هەرچی وەكو لیفە
بێ ، بە (بەرگ /٣) . ★ (سیم.)
بەرگ‌پیاگرتن .

بەرگ‌پیاگرتن ـ (مصت. مت.) ،
(سیم.) تم : بەرگ‌پێداگرتن .

بەرگ‌تێگرتن ـ [بەرگ/٣ +
تێ (دە + ی) + گرتن] ، (مصت.
مت.) كتێب ، دەفتەرو ... لە مقەبیا
یا كاغەزەوە پێچان .

بەرگ‌تێهەڵكێشان ـ [بەرگ/٣+
تێ (دە + ی) + هەڵ (پێبف.)
+ كێشان] ، داپۆشینی سەرێن ،
دۆشەگ و ... كە (بەرگ/٣) یان
وەكو كیسە بۆ دروستدەكرێ .

بەرگدرو ـ [بەرگ/٢ + درو
(درون)] ، (نفا. ، صفا.)ئەو
كەسەیە كە قوماش بە ئەندازەی
قەد و باڵای خەڵك دەبڕێ و
دەیدروێ و دەیكا بە جلك . ★
جلدرو . خەیات (عا.) .

١ـ بەرگرتن ـ [١ـ بەر/٢ +
گرتن] ، (مصت. مت.) ١ـ
ڕێگابڕینەوە لە شتێ یا كەسێ تا
نەتوانێ كارێكی دەیەوێ بیكات ::
بەری ئەستێلەكە بگرن . دەتۆ لاچۆ
بەری مەگرە هەر ئێستا بۆ حەوت
پشتی ئاقڵ دەكا . ★ پێش‌گرتن .
٢ـ ڕێگەبڕینەوە لە تەشەنەكردنی
هەندێ برین و نەخۆشی پێست
(ئاگرە ، بێرو ...)بە پێی داب و
دەستوری كوردەواری . تم : ئاگرە
(تیب .) .

٢ـ بەرگرتن ـ[٩ـ بەر + گرتن]،
(مصت. مت.) ، (مك.) تم :
بەرگەگرتن .

بەرگری ـ [١ـ بەر/٢ + گر
(گرتن) + ٢ـ ئی] ، (نمص .) ،
(نت.) پێش لە پێشكەوتن و
سەركەوتنی نەیار و دوژمنان
بڕینەوە، بەرامبەر دوژمن وەستان و
خۆڕاگرتن . (عا.) دیفاع ، مقاوەمە
:: وەزیری بەرگری . ئیستیعمار و
كۆنە پەرستان بەرگری بزوتنەوەی
نەتەوایەتی ئازادیخوازانەیان
پێناكرێ . ★ (سن.) بەرگل .
(بك.) بەرەوانی .

بەرگن ـ [أ] ، (نت.) ، (سیم . ،
مك.) خوری بەرخ كە بۆ یەكەم جار

دەبڕێتەوە ، لە خوریێ دیکە نەرم ترە ، لە کوردستان زیاتر دەستەوانە و سەرکڵاوە و ... لێدروستدەکەن . ★ (بکـ. ، جنـ. هلـ.) لوا .•(لو.) بەرگێ .

بەرگە ــ [ستـ : ڤەردنگھ . | ، (نا.) ، (مکـ.) توانستی خۆگرتنی ئینسان یا هەر گیاندار و شتێ لە پێش هێزێکی ماددیێ یا مەعنەویێ.

بەرگەپشتێ ــ [بەرگـ/٣ + ٣ــ ئە/٢ + پشتێ] ، (نتـ.) ، (سیمـ.) تە : بەرگەسەرتین تێبـ ــ پشتێجۆرە سەرتینێکە .

بەرگەدەمانچە ــ (نتـ.) پارچەیەك چەرمە بە شکڵی دەمانچە ، دوو تویێ دەیدروون و دەمانچەی دەخەنە ناو .

بەرگەسەرتین ــ (نتـ.) ، (کئێرـ.)، کیسەیەکی ئوستوانەیێ شکڵە ، لە چیت یا بلوریێ دروستدەکریێ و (سەرتین)ی دە ناو دەندریێ . ★ (مکـ.) بەرگەسەنێر . (سیمـ.) بەرگەپشتێ .

بەرگەسەعات ــ (نتـ.) ، (مکـ.) کیسەیێکی پچوکە لە قایش یا مەخمەر دروستدەکرا یا لە (دەزوو) دەچندرا و سەعاتی سەرقاپداری دەخرایە ناو ، بۆ ئەوەی لە گیرفانا ژەنگ نەهێنیێ .

بەرگەسەنێر ــ (نتـ.) ، (مکـ.) تە : بەرگەسەرتین .

بەرگەشت ــ [فرـ.] ، (نمصـ.) تە : بازگەشت .

بەرگەشتبونەوە ــ [فرـ. کو.] ، (مصتـ. لا.) ، (مکـ.) تە : بازگەشتبونەوە :: پیاو نابیێ لە قسەی خۆی بەرگەشتبێتەوە . □ « یارەبیێ خولایەحوبە و ئەستەخفیرولڵا ، بەرگەشتبومەوە » (ڕبتەیێکە یەکێك دەیلێ کە (کفر)ێکی بە دەمدا هاتبێ .

بەرگەکتێب ــ (نتـ.) ١ــ دوو پارچە مقەبیا یا چەرم یا کاغەزی ئەستور و ... کە هەموو پەرەکانی کتێبێك (پاش جزووبەندکردن) دەگرێتە ناو خۆی و لە پەرپوتبون دەیپارێزیێ . ٢ــ پارچەیەك کاغەز یا هەر شتێکی دیکەی لەم باباتەیە ، لەسەر (بەرگەکتێب /١)ەوە دە کتێبانەوە دەپێچریێ تا چڵکن نەبێ .

بەرگەگرتن ــ (مصتـ. لا.) ، (مکـ.) ڕاوەستان ، خۆڕاگرتن ، مقاوەمەتکردن ، دەوامهێنان :: ئیمپریالیزم بەرگەی خەباتی میللەتان ناگریێ . دێزە و گوزەی خاراو چاتر بەرگە دەگرن . چوارپێنەیکەن بەرگەی ئەم زستانەناگریێ. لەشکری بێ بێروباوەڕ بەرگەی شەڕ ناگریێ. ئەم قوماشە عەمارەپۆیە بەرگەی شوشتنناگریێ .

بەرگەلێفە ــ [بەرگـ/٣ + ئە/٢ + لێفە] ، (نتـ.)، (مکـ.) پارچەیەك (بلوریێ)یە بە بەری لێفەوەی دەدرون و کە چڵکنبو لێی دەکەنەوە بۆ شوشتن . ★ (کعرـ.) متێل . (کئێرـ.) مەلافە .

بەرگەنەگرتن ــ (مصـ. لا.) خۆ پێ ڕانەگێران لە پێش ڕوداو و کارەسات و زەبروزەنگ و هەر جورە هێزێکی بە جورێك لە جوران چەشنیێ قورسایێ دەخەنە سەر

ئینسانێ یا شتێ و کاریتێدەکەن .

بەرگێرخستن ـ (مصد. مت.) ، (سیە.) تە : بەگێرهێنان .

بەرگێرکەوتن ـ (مصت. لا.) ، (سیە.) تە : بەگێرکەوتن/٣ .

بەرگێرهاتن ـ (مصت. لا.) ، (کەر.) تە : بەگێرکەوتن .

بەرگێرهێنان ـ (مصد. مت.) ، (کەر.) تە : بەگێرهێنان .

بەرگین ـ (١ـ بەر/٢ + ئـگ + ئین] ، (صمف.) ، (سن.) تە : ٢ـ بەرتین .

بەرلێخواردن ـ [٤ـ بەر/١ + لێ (لە + ی) + خواردن] ، (مصد. مت.) ١ـ خواردنی میوەی باغێك :: کوا هەر دەڵەی باغم هەیە ، باغم هەیە ئێمە بەرمان لێنەخوارد . ئێستا خەرێکی باغ دەچەقێنی کەنگێ بەری لێدەخۆی ٢ـ (کن.) کەلكوەرگرتن لە شتێ ، نەتیجەوەرگرتن :: بەم هەمۆ ڕەنجە منداڵەکانی پێگەیاند بەری لێنەخواردن . جوانەمەرگە ! بەری لە ژیانی خۆی نەخوارد .

بەرماغ ـ [تو.] ، (نا.) قامیشاجگەرە .

بەرماڵ ـ [١ـ بەر/٢ + ماڵ] ، (نت.) ١ـ دۆتەختە (کوێن)ی گەورەیە ، کاتێ باوبژ یا باران دەنێو ڕەشماڵێ دەکا ، لەولایەی باران و ... تێیدەکا ، بە پێشیەوە دەگرن. ٢ـ جاجمی شەقە کە جوڵای کوردستان دەیتەنن . پێخەف یا کەلوپەلی دیکەی تێوەدەپێچن وەکو پێخەفیش کەلکی لێوەردەگیرێ . ٣ـ پارچەیەك خام یا تەختەیەکی پچۆکی قاڵێ ، یا قوماشێکی تایبەتیە و جۆلا دەیتەنێ و پاك و خاوێن ڕایدەگرن و بۆ نوێژ لەسەرکردن تەرخان دەکرێت . ★ (هل.) دۆگرد . تێب ـ وا دەزانم ئەم ووشەی (بەرماڵ) ە لە پێش هەمۆ ماناکانی دیکەیدا بۆ مانای یەکەم دەکارکراوە و بۆ مانای سێیەمی لەبەروێچۆن (لەباری تەنێنەوە) داهاتوە . ● **بەرماڵی لەسەر ئاو دەگەڕێ** ـ (کن.) پیاوی چاك و مسولمانە ، دەست و دڵی پاکە .

بەرمسولدان ـ [١ـ بەر/٤ + مسولدان] ، ئەو بەشەی زگی ئادەمیزاد کە دەکەوێتە خوار نێوك و ژۆر بەرگەدە . ★ (سن.) بانبانەگا.

بەرمۆر ـ [٦ـ بەر + مۆر (مۆرۆ)] ، (نت.) ، (مک.) خشڵێکی ژنانەیە، لە متومۆرۆی جۆربەجۆر و هەڕەمە (لە باری ڕەنگ و شکڵەوە) دەیهۆننەوە و کچان و ژنان دە ئەستۆیانی دەکەن . تێب ـ ژنە دەوڵەمەندان لە بەردی بە قیمەت (کارەبا ، یاقوت ، شەوە ....و....) دروستیدەکەن و ژنە فەقیر لە مۆرۆی جەلەبێ . ★ (سیە.) گەردانە ، ملوانکە . (سن.) ملوەن ، ملوێنك . (کێر.) گەردنبەند . (مک.) ملوێنکە . (جن.) گەلۆوەن . تێب ـ ئەو هاوتایانە کەم و زۆر لە لایەن شکڵ و ئەو شتانەی کە لێیان دروستدەکرێن کەم و زۆر جیاوازێکیان هەیە، بەڵام ئەوەندە هەیە کە هەمۆیان بۆ ڕازاندنەوەی (مل) و (گەردن) بەکاردێت .

بەرمەمکان ـ [١ـ بەر/٤ + مەمك + ٢ـ ئان/١] ، (صت.) ئەو ماوەیەی دایکێك لە مەمکی خۆی شیر دەدا بە منداڵ ، ئەو ماوەیەی منداڵێك بە شیری مەمکی دایکی بەڕێدەچێ :: یەکێکی تازە پێهەڵدەگرێ و یەکێکی بەرمەمکانێشی، هەیە .

بەرمەمکانە ـ [بارمەمکان + ە ـ ئە/٢] ، (صت.) حاڵی منداڵێکی ساوا کە هێشتا شیری مەمکی دایکی دەخوا و لە مەمکی نەکرابێتەوە .

بەرمیل ـ (نا.) ، (کعر.) تە : بۆشکە . تێب ـ ئەم ووشەیە بە ڕێگای زمانی ئینگلیسیدا ، لە کوردستانی عێراق هاتۆتە ناو زمانی کوردێ ، ئەسڵەکەی لە ئینگلیزیدا (بار ـ ڕێل)ە کە ئەویش لە (بارێل)ی فڕەنسێ وەرگیراوە (تە : قامۆسی باغەڵێ ئۆکسفۆرد ، ١٩٦١، ل ـ ٥٧) بەڵام بۆم ساغنەبۆتەوە و نازانم دەنگی (م)ی چۆن لێپەیدابوە.

بەرنامە ـ (نت.) ، (کئیر.) ١ـ ئەو کارانەی لە کۆبونەوەی ئەنجمەن، هەیئەتێکی کۆمەڵایەتێ و سیاسێ و ...یا ئاهەنگ و جەژنی نەتەوایەتێ و ...دا دەکرێن یا تاقە ئینسانێك لە ڕۆژێکا یا لە ماوەیێکا دەیکا :: بەرنامەیەکی باشیان بۆ جێژنی نەورۆزی پار سازکردبو . کاکە دلێر ئیمشەو بەرنامەتان چیە ؟ ٢ـ کاغەزێکی سپایێ کارەکانی (ژمارە ١)ی لێدەنوسرێ و پێشاندەدا چ کارێك لە پێشدا دەکرێ و چێ بەدوادا دێت . ٣ـ لیستەیێکە نیشاندەدا کە قوتابیانی کلاسێك لە هەفتەیەکدا چ دەرسانێ دەخوێنن و فلانە ڕۆژ لە فلانە سەعاتا دەبێ چ بخوێنن . تێب ـ (بەرنامەج = برنامج)ی عەرەبی هەر (بەرنامە)ی کوردییەکەیە[ڕێگای] فارسییەوە وەریانگرتوە .

بەرنوێژ ـ [١ـ بەر/٤ + نوێژ]، (نت.) تە : ئیمام/٢ . ★ پێشنوێژ.

بەروبوخچە ـ [کو. تو.] ، [٤ـ بەر/٤ + و + بوخچە] ، (نت.) هەمۆ ئەو بوخچانەی کە لە ماڵێکی کوردەوارێدا هەیە یا ئافرەتێك هەیەتی :: نازەنین خێرا دەستێ بە ناوماڵەکەدا بێنە و بەروبوخچەت لە کۆڕێ هەڵگرە .

بەروبۆ ـ [٤ـ بەر/١ + و + بۆ] ، (نت.) ١ـ ئەوەی بە هۆی کشتوکاڵ لە زەوێ وەردەگیرێتەوە یا بە هۆی کارگە و فابریقەوە دروستدەکرێ . (عا.) مەنتوج ، سەمەر ، مەحسوڵ . ٢ـ (مجـ .) نەتیجە و ئەنجامی هەرکردەوە و کۆششتێك چاکبێ یا خراپ :: بەروبۆی خەباتی دژی ئیمپریالیزم ئازادێ میللەتانە . تێب ـ بەلای منەوە ، ووشەی (بۆ) لە مەصدەری (بۆن) وەرگیراوە و لە ئەسڵا (بو ، وە)یە کە سیغەی موفرەدی غایبی زەمانی حاڵە . ★ بەرهەم .

بەروبۆدرێژ ـ [١ـ بەر/٢ + و + بۆ (بۆن) + درێژ] ، (صت.) حاڵی کار ، مەسەلە یا شتێ کە زۆر بخایێنێ یا وا دیاربێ کە زۆر دەخایێنێ . :: زستان بەروبۆی درێژە . ئەم کارە بەروبۆی درێژە،

بەم هاسانییانە نابڕێتەوە . تێب ــ هەروەکو کەرتەکانی ئەم ووشەیەیان لێ پێکهـــاتوە بۆمان دەردەخــەن ، ووشەی (بەروبۆ) هیچ پێـوەندێ دەگەڵ (بەروبـــۆ)ی بە مانـــای (سەمەر) نیە . ★ درێژخایێن .

بەروبێشکە ــ [٤ــ بەر/٤ + و + بێشکە] ، (نت.) لانکی منـداڵ و هەمو ئەو کەلوپەلەی بۆ پێچانەوەی منداڵ دەناویدا پێویستـــە ، جـا منداڵەکەی تێدابێ یان تێدانەبێ :: کچێ ئـەوە چ دەکەی وەرە ئـــەم بەروبێشکەیە لێرە لابەرە .

بەرواپشت ــ [٣ــ بەر/٢ + وا (= واژ) + پشت] ، (صـت.) ، (سن.) تم : بەروپشت .

بەروانك ــ (نت.) ، (سن. ، بك.) تم : بەروانکە . تێب ــ لە نێوان دو دەنگی (ن) و (ك)دا بزوێنـــە کوردێ هەیە .

بەروانکە ــ [١ــ بەر/٢ + وان (ئم.) + کە (ئم.)] ، (نت.) ، (مک. ، سیم.) پارچەیەك قوماشە دەیدرون و بە بەرسینـگی منـداڵی ساوایــەوە دەگرن و لە پشت مل و ناوقــەدی منداڵەکە لە پشتەوە گرێ دەدرێ بۆ ئەوەی جلکەکانی پێس نــەبێ . ★ (بک. سن.) بەروانك .

بەروپشت ــ (صـت.) ، (مـک.) حاڵی جلك و کەلوپەل و ... کە بە جۆرێ دەبەرکرابێ یا داندرابێ دیوی ناوەوەیان (٣ ــ بەر) بە دەرەوەبێت . ★ (سن.) بەرواپشت . (سیم . ، بک.) بەرەواژ . (مک.) بەراوەژو . (جن.) چۆوارشە (چەواشە) .

بەروپشتئەتلەس ــ (صـت .) ، (مک.) ١ــ لێفە و هەر شتێکی دیکەی لەم بابەتە کە هەردو ڕوی لە قوماشی (ئەتلەس) بێ . تێب ــ عادەت وایـە ڕویەکی لێفە لە قوماشێکی نایـاب دەکەن و ڕوەکەی دیکەی (چیت) دەبێ ، جـــا مالـــە ئەعیـــان و دەولەمەندان هەمویان هەر ئەتلەس کـــردوە . ٢ــ (مج.) ســەیدێکی دایکیشی و باویشی هەرتك (سەید) بێ ★ (سیم.) تان و پۆ ئاورێشم .

بەروپشتکردن ــ (مصت. مت.) هێنانەپێشـــەوەی لای پشـــتەوەی هەندێ پارچەی جلك (کراس و ...) لەبەر هەر هۆیەکی بێ .

بەرودوا ــ [١ــ بەر/٢ و ٣ + و + دوا] ، (صت.) جۆری جوڵان و بزوتنی چەند گیاندار یا بزوانـدنی چەند شت لە شوێنێ بۆ شوێنێکی تر ، بە شێوەیـــەکی ئەوتـــۆ کە هێندێك لێكدوربن یا توزێ وەخـت بکەوێتە نێوان . یەك لە دوای یـەك :: هەموتان بەرودوا بچنەدەر (هەمو دەرکەون بەڵام پێکەوە نا)، سوارەکان خەریکن بەرودوا دەگەنە بەر ئاوایی (هەمویان وێکڕا ناگەنێ) .

بەرودواخستن ــ (مصت. مت .) جێگۆڕکێ کردن بە چـــەندکار یـــا چەندکەس و ... کە تەرتیبێـــکی تایبەتیان وەرگرتبێ .

بەرودواکەوتن ــ (مصت. لا.) پاش‌وپێش‌بونی چەنـد کارێ یا کەسانێ کە بۆجێ‌بەجێ‌بون یـــا جێ‌بەجێ‌کردنی کار و مەسەلەیەك بە جۆرێکی تایبەت ڕێزبوبن و دەقیـان

گرتبێ .

بەرۆك ــ [١ــ بەر/٢ + ئــۆك /٢] ، (نـ.) پێشەوەی کەوا یا کراس لە حاستی ملڕا تا دەگاتە نێـوەی سینگ . ئەوەندەی لە کراسـی کوردێدا بە (بەخە) دادەنـدرێ هس : (بکـ.) بەرێك (=گیرفان) . ★ یەخە .

بەرۆكبەردان ــ (مصـد. متـ.) وازلە کەسێ هێنان ، شەڕلەیەکێ لادان . دەستلەکەسێ هەلگرتن □ « صەد جارم گوت تۆم ناوێ ، ئێتر بەسیە و پێی‌ناوێ ، بەردە ! بەردە ! بەردە ! دەبـڕۆ بەرۆکم بـەردە » (فۆلکلۆر) . ★ یەخەبەردان .

بەرۆكگرتن ــ (مصد. متـ.) شەڕ بە کەسێ‌فرۆشتن ، گێچەڵ دەیەکێ هالأندن . ★ یەخەگرتن .

بەرۆ ــ (صمفـ.) تە : ٢ــ بەرێن.

بەرۆش ــ [أ] ، (بکـ.) ، (نـا.) دەفرێکی مەعدەنە چێشتی تێـدا لێ‌دەنێن و بۆ ئێـش و کاری تری ناومالێش بە کەلك‌دێ ، گـەورە و پچۆکی هەیە . ★ مەنجەڵ (= عا: میرجەل) ، قازان (تـو.) . تێب ــ وەکۆ دەبێنێن ئەو ناوانەی بۆ ئـەم ئامرازە بەکاردێن یەکیان عاردبێ و ئەویتریشیان تورکییە ، ئەگەر چێ بە پێی بەرنامەی ئەم قامۆسە دەبوایە ووشـەی (بەرۆش) وەکۆ هـاوتای مەنجەڵ و قازان بنۆسرێت ، بەلأم چونکۆ ووشەیەکی ڕەسەنە ڕەنـگە خراپ نەبێ لە لەهجەی ناوەنـدی زمانی کوردێش‌دا بێتەوە مەیـدان و هەر ووشـەیەکی تری لەهجـەکانی دێکەی زمانەکەمان کە دەینۆسم هەر بۆ ئەم مەبەستەیە .

بەرهاویشتن ــ ١ــ هاتنەدەری بەچکەی گیانـداران و منـدالی ئادەمێزاد بە مردوویی لە زگی دایکیان پێش ئەوەی مانگ و ڕۆژی خۆیـان تەواوکردبێ . :: بەری‌هاویشت . تێب ــ ئەم ووشـەیە زیـاتر بـۆ ئادەمیزاد و (بەرفـڕێدان) بـۆ گیانداری تر بەکاردێت . ★ (مکـ.) لەبەرچۆن . (سیمـ.) لەبارچـۆن . بەرفڕێدان . ٢ــ (کنـ.) سوێ‌بۆنەوەی کەسێك بۆ خواردەمـەنییەك کـە یەکێکی دێ لەبەرچاوی دەیخوا :: کچێ دە تۆزێکی بەش بدەن خەرێکە بەر داوێ .

بەرهەتاو ــ (نـ.) ، (کعر.) تـە : بەرتاو .

بەرهەلبێنە ــ [١ــ بـەر/٢ + هـەڵ (پێبـفـ.) + بێـن + ە + ئە/١] (نـ.) ، (مکـ.) پارچەیـەك قوماشی چوارگۆشەیە زیاتر لە خامی شێن یا سپێ دروسـتدەکرێ و کابان و بێرێ کاتی ئێـش و کاری ناومال و مەڕدۆشین و ... بە پێش خۆیانەوە دەگرن و لەناو قەدیانـی گرێ دەدەن بۆ ئەوەی جلکیان پیس نـەبێ . □ « بــەرهەلبێنە و بەرهەلبێنە ، بەرهەلبێنەی خـام هەلاودە،هەر دەڕۆی و دەکراوە...»، « کابانی گەورە مالأن لە خـۆی‌دا بەرهەلبێنە » (فۆلکلۆر) : ★ (هل.) بەرامپێل ، بەرانپێچ . (شارویران) بەربێنکە .

بەرهەلست ــ (نـ.) ، (تـ.) هەر

جۆرە مانیعێکی ماددێ یا مەعنەوێ کە لە پێش جێبەجێبوون یا ئەنجامدانی کارێك و ڕاپەڕاندنی مەسەلەیەك و لابەلاکردنی کێشەیێ ، دروستدەبێ یا دروستدەکرێت :: ئیمپڕیالیزم بەرهەلستی گەشەکردنی ئابوری وولاتە پچکۆلەکانە .

بەرهەلستێ ــ (حمص.) ئەنجامی کارێکی (بەرهەلست) دەیکا ، پێشگرتن بە جێبەجێبوون و ڕاپەڕاندنی کاروکێشە و مەسەلەیەك.

بەرهەلێخ ــ [١ــ بەر/٢ + هەلێخ (هەلئێخستن)] ، (نت.) ، (مک.) دیوارێکە لە پێش دیوارێکی دیکەکە شکستبێ و هاتبێتە ئەوەی بڕۆخێ ــ دروستی دەکەن تا ڕای‌بگرێ هەتا ئەو دەمەی دیوارە کۆنەکە سەرلەنوێ دروستدەکەنەوە یا چاکی دەکەنەوە .

بەرهەم ــ (نت.) ، (کعر.) ، (تت.) ١ــ تە : بەروبۆ :: کەلاش و تەشێ بەرهەمی هەورامانە . بەشی زۆری بەرهەمی کوردستان ئێ کشتوکالە. ٢ــ ئەوەی لە کار و چالاکێ مێشکی ئادەمیزاد (شیعر ، نوسین ، ووتار . . .) دەکەوێتەوە :: « مەم و زین » بەرهەمی مێشکی شاعیری گەورەی کورد « خانێ »یە . تێب ــ ا) نازانم ئەم ووشەیە ، کەنگێ داتاشراوە و کێ دایتاشیوە و چۆنی داتاشیوە . ب) لە زمانی پەهلەوێدا (بەرهەمەك) بە مانای : (تێکەل ، ئامێتە ، موڕەککەب)ە (تە : فرە ، پفا ، ل ــ ٧٠) و لە فارسیدا بە مانای (کۆکراوەوە ، پەرێشان ، ئالۆز) هاتوە . (تە : معین ، فەرهەنگ ، ج ١ ، ل ــ ٥١٦) .

بەرهەمهێنان ــ (مصت. مت.) ، (کعر.) ١ــ دروستکردنی شت لە فابریقە . ٢ــ بە هۆی کاری بیر و مێشکەوە شتێك (شیعر ، مەقالە و کتێب) خستنەمەیدانەوە . ٣ــ بە هۆی کشتوکالەوە دانەوێلە و . . . زیادکردن . ★ (مک.) ڕەنێوهێنان (تەنیا بۆ بەندی ٣) . (کعر.) ئینتاج (عا.)، (کئێر.) تەولید (عا.).

بەرهەنگ ــ [؟] ، (نت.) ، (مک.) نەخۆشییێکە تۆشی بۆرێ هەناسەکێشان دەبێ و پیاو تەنگەنەفەس دەکا ، ئەم نەخۆشییە زیاتر مرۆڤێ دەساڵەوەچۆ دەگرێتەوە . (عا.) ڕەبو .

بەرهەنگدار ــ (صت.) ، (مک.) کەسێکی نەخۆشێ (بەرهەنگ)ی هەبێ .

١ــ بەرە ــ [١ــ بەر/١ + ەــ ئە/١] ، (نت.) تیرەوتایەفە :: بەرەی زێڕنێ تیرەیەکن لە عەشیرەتی مەنگوڕ .

٢ــ بەرە ــ [١ــ بەر/٢ + ەــ ئە/١] ، (نت.) ئامرازێکی سێ لکی چەرمە (هەندێ جار نەخشێنراوە و ڕازاندراوەتەوە) ، بۆ ئەوەی (زین) لەسەر پشتی وولاغ لەو شوێنە بوەستێ کە پێویستە و بۆ دواوە نەخزێ ، لکێکی بە ناو هەر دوو دەستی وولاغا تێدەپەڕێ و لە بەر زکیدا بە ناوەڕاستی (تەنگە)وە دەبەسترێ و دوو (لك)ەکەی تریشی بەملاولای ملی وولاغا دەقەلتاغی زین

گرێ دەدرێ .

٣ــ بــەرە ــ [٢ــ بــەر + ە ــ ئە/١] ، (نتـ.) زیادە پانایی‌پەنجــەی گۆرەوێ کوردێ . تێبـ ــ گۆرەوێ کــوردێ کە داگیرسێــندرا لــە (گۆ)یەکەوە دەست‌پێدەکا و هەروا لێی زیاددەکەن (بەرەی دەدەن) تــا پانـــایێ بە ئەنــــدازەی دڵخــوازی لێدێت و ئەوجار لەسەر ئەم پانایییە دەڕۆن تا دەگاتـــە (پــانێ)ی و دەست‌دەکـــەن بە کەم‌کردنـــەوەی (گۆ)یەکانی (دەیکوژێننەوە) .

٤ــ بەرە ــ [أ] ، (نتـ.) (مـکـ.) مەودای نێوان (جۆلاّ) تا (شــە) و (گورد) تێبـ ــ ئەم ووشەیە برایــەکی کوڕە جۆلاّی موکریـانێ بــە هـۆی مامۆستا (هێمن)ەوە بۆی ناردبوم‌ ‌‌چۆنی ئەو نوسێوبە منیش لەسەرەوە نوسیم بێ ئەوەی تێ‌بگەم کە ئــەم مەودایە لەجۆلاّیەدا چ کارێك‌دەکا و زیاد و کەمێ لەســەر بەرهــەمەکە تەئسیری چیە ؟

٥ــ بەرە ــ [أ] ، (نتـ.) ، (مکـ.) یەکێکە لەو نەخۆشییانەی (مــەڕ) دەیـــگرێ ، گوانـــی ڕەق دەبێ و ژان‌دەکا .

٦ــ بەرە ــ [أ] ، (نا.) ، (هــو.) دەرگا . (تە : مردۆخ ، ب ١ ، ل ــ ١٥٨) .

بەرەباب ــ [١ــ بەرە + ١ــ باب /١] ، (نتـ.) هەمۆ ئەو کەسانەی لــە عەشیرەتێکدا، لە باوکێك کەوتبنەوە، بەو حیسابەی کە هەر عەشیرەتە لە پێشدا لە چەند (برا) یـــا (خـــزم) پێکهاتبێ و زەووزۆیان کردبـــێ و زۆربۆبن ، بۆ ناسینەوە یان بە نـــاوی باوکێکی کۆن (نسبیا) هەڵدەدرێن :: عەشیرەتی دزەیێ چوار بەرەبابی گەورەن .

بەرەبەرە ــ [٤ــ بەر/٣ + ٣ــ ئە/٢ + ٤ ــ بەر/٣ + ٥ــ ئە/١]، (بنتــ.) ووردە ووردە ، نەختــە نەختە ، کەم‌کەمە ، تــۆزە تۆزە :: بەرە بەرە هەوا ســــارد دەبــێ . بەرەبەرە خۆی دوردەکاتەوە .

بەرەبەهار ــ [١ــ بەر/٣ + ئە/٢ + بەهار] ، (نتـ.) ، (مکـ.) ماوەیەك پێش ئەوەی زستان تەواوبێ ئاخر و ئۆخری زستان . :: بەرەبەهــــارە گۆشت و خوێن دەژێتەوە .

بەرەبەیان ــ [١ بەر + ٣ــ ئــە /٢ + ٢ــ بەیان] (نتـ.) .

١ــ کاتی یەکەمێــن ڕۆنــاکایی ڕۆژ تــاریکایـــی شــــەو دادەدڕێ . ★ شەبەقی .

٢ــ (مجـ.) سەرەتای دەست‌پێکردنی گەلێ شت:: باپیرانێ نەتەوەی کورد لە بەرەبەیانی دێرێکا لە کوردســتان بوون.

بەرەبەری بەیان ــ کاتیکە هێشتا ساغ نەبۆتەوە شەوە یا ڕۆژ .

بەرەتەشێ ــ [١ــ بەر/٤ + ٣ــ ئە/٢ + تەشێ] ، (نتـ.) پارچەدارێکە وەکو سەلکەتەشێ وایــە ، خـــڕ تاشراوە (جاروبار دەشی نەخشێنن)و لەنێوەڕاستیا بە قەدەر ئەستۆرایێ کلکەتەشێ کونێــکی تێدەکرێ و بــۆ دۆ مەبەست دەخرێتە سەرتەشــێ : أ) بۆ ئەوەی لەنگەری تەشێ ڕابگرێ و یارمەتێ بدا کە باش بخولێتەوە. ب)

بۆ ئەوەی هەڵکردنی ڕیس لەسەر کلکەتەشی ڕێك بخات .

بەرەتی — (نت.) ، (سن.) تم : برێتی .

بەرەجوت — [٤– بەر/١ + ٣– ئە/٢ + جوت] ، (نت.) هەمو حاسلاّتێکی جوتیرێك لە کەژێکیدا لە جوت و گاوکاری خۆی کۆی دەکاتەوە . ★ (سن.) بەربێل ، بەرەجفت .

بەرەجەژنان — (نت.) ، (سیم.) تم : بەرەجێژنان .

بەرەجێژنان — [١– بەر/٣ + ٣– ئە/٢ + جێژن + ٢– ئان/٢] ، (نت.) ، (مک.) چەند ڕۆژ پێش ئەوەی بێتە جەژن (نەورۆز ، ڕەمەزان ، قوربان ، ...) □ «ئاغا ! مامۆستا حاجی مەلا شەفیع دەیفەرمو بەرجێژنانە ,! ، چێژنانە برنج و ڕونمان بۆ دەنێرێ یا پولمان دەداتێ ؟ » .

بەرەدان — [٣– بەرە + دان (فع.)] ، (مصت. مت.) ، (مک.) زیادکردنی ژمارەی (گو)ی گورەوێ و دەستەوانە و ... ئەو جورە شتانە، کە لەسەر نوکی پەنجەڕا تەسکە و بۆ پانکردنی هەر ناوبەناو چەند گوێەکی لێزیاددەکەن . :: دو شێشی دیکەش بچنە ئەوجار بەرەی بدە . نابێ گورەوێ پاش دوازدە شیش چێدی بەرەبدرێ . هس : (کمر.) بەرەپێدان .

بەرەڕەت — [١– بەر/٤ + ٣– ئە/٢ + ڕەت (ڕەتاندن)] ، (نت.) ، (سن.) چالێکە بۆ (نێچیر) ئەڵیدەکەن و سەری دادەپۆشنەوە، کە نێچیریان هەڵستاند ڕاوی دەنێن و هەمو ڕێگایەکی لێدەبڕنەوە ئەوە نەبێ کە بۆ لای چالەکە دەچێ ، ئەوجار لە هەمو لایەکەوە دەیڕەتێنن تا وەسەر چالەکە دەپەڕێ و تێدەکەوێ .

بەرەژان — [١– بەر/٣ + ٣– ئە/٢ + ژان] ، (نت.) وردە ژان یا ژانێکی درۆزنەیە چەند ڕۆژێك پێش ئەوەی ئافرەت بزێ ، تۆشی دێت .

بەرەژور — [١– بەر/١ + ٣– ئە/٢ + ژور] ، (نت.) ، (مک .) ١– لای سەرەوەی مەجلیس و دیوەخانان (لەچاو دەرگا) :: فەرمو! فەرمو ! بەرەژورتر هەڵکشێ . ٢– لای سەرەوە لەچاو هەر شتێکیتر :: زۆرابێ لە بەرەژور خۆیەوە دانابو .

بەرەژێر — [١– بەر/١ + ٣– ئە/٢ + ژێر] ، (نت.) لایخوارەوە // بەرەژور .

بەرەگە — [١– بەر/٣ + ٣– ئە/٢ + گە (جێگە)] ، (نت.) لای پێشەوە :: بەرەگەی لێگرتوە .

بەرەگەڵ — (نت.) ، (سەرددشت) ، تم : بەرەگەلاّ .

بەرەگەلاّ — [٤ – بەر/١ + ٣ – ئە/٢ + گەلاّ] ، (نت.) بەکێکە لە (بەر)ەکانی دارمازو «... سوری سپی واشە لە گەلاّی مازودار دەرئەچێ » (تم : خا ، ب١ ، ل – ١٦٣) .

بەرەلاّ — (صت.) ، (سن.) تم : بەرەڵلاّ .

بەرەڵدا ـ [١ـ بەر/٢ + هەڵدا (نەڵدراو)] ، (صت.) ، (مک.) تم : بەرەڵلا .

بەرەڵلا ـ [= بەرەڵدا] (صت.) (سیم. ، مک.) ١ـ حاڵی کەسێکی گوێ‌نەداتە هیچ ڕێ‌وشوێن و داب‌ودەستوری ناو کۆمەڵ و خۆی چی پێ باش بێ ، ئەوە بکا . (عا .) غیر ملتزم . تێب ـ ئەم ووشەیە بە تەنیا وەکو صفەتێکی سەلبی دەکاردەکرێت . ٢ـ حاڵی دەشتێکی پان و گەورەی چیای بەرزی تێدانەبێ ● بەرەڵلایە ـ گوێ‌ناداتە هیچ دربەندی هیچ پەیمان و قەول و قەراری خۆی نیە . ★ (سن .) بەرەڵا ، تەرە ، وێڵ . (مک.) بەرەڵدا .

بەردەڵلابۆن ـ (مصت. لا.) ١ ـ هاتنەدەر و ڕزگاربۆنی کەسێ یا گیانداری لە بەند و داوێکی گەڕان و هاتوچۆی لێ‌بەستبێتەوە. ڕزگاربۆن لە بەندیخانە و دیلی :: ئەوە سێ ڕۆژە گورۆن بەرەڵلابوە کوڕینە ئێسترە زەرد بەرەڵلابوە بزانن نایگرنەوە . ٢ـ حاڵەتی بێ‌بەند و باری و گوێ نەدانەهیچ لە کەسێکدا :: کابرایەکی بەرەڵلابۆ .

بەرەڵلاکردن ـ (مصت. مت.) ١ـ تم : ئازادکردن/١ . ٢ـ کردنەوەی وولاغێکی بەسترابێتەوە یا هەر نەبەستنەوەی :: شێخ ڕەزا ئەسپە ڕەش بەرەڵلاکە با بۆ خۆی لەو بەردێیە بلەوەڕێ . ٣ـ وێڵ‌کردنی کەسێ (مندال یا گەورە) بە هەر نیازێ‌بێ یا لەبەر کەمتەرخەمی :: کچی پیرۆزخان ئەوە بۆچی ئەو منداڵەت بەرەڵلاکردوە ئوتۆمبیل دەیکا بەژێرەوە .

بەرەڵلایی ـ (حمص .) ١ـ ئەوەی لە ئینسانێکی بێ‌بەندوبار ڕودەدا ، کاری یەکێکی بەرەڵلا . ٢ـ چلۆنایەتێکی نارێك و پێك لەناو کۆمەڵدا کە کەس گوێ‌نەداتە هیچ و هیچ داب و دەستور و قانونێ تێیدا فەرمانڕەوا نەبێ . (عا.) فوضی . :: نازانین ئەو بەرەڵلاییە تا کەنگێ هەر درێژدەبێتەوە .

بەردەمەشکە ـ [٤ـ بەر + ٣ ـ ئە/٢ + مەشکە] ، (نت.) هەمو بەرهەمی ڕۆنی کەرە (بک : نفیشك ، نویشك)ی ماڵە کوردێك لە ڕۆژێکدا ٢ـ (مج.) ، (صت.) حاڵی ڕۆنی کەرە ، کە ڕۆژێك بەسەر ڕەنێوهێنانیدا تێ‌نەپەڕیبێ . تێب ـ لە کوردەواری خۆماندا ، کە ڕۆنی کەرە هاتەبەرهەم ئەوێ ڕۆژێ هەرچی لێی‌خورا ئەوی دەمێنێتەوە خوێی دەکەن و هەڵیدەگرن بۆ قاڵ‌کردن .

بەرەنگار ـ [١ـ بەر/٢ + ئەنگو (ئەنگوتن) + ئار/٢] ، (نمص .)، (مک.) لە پێشەوە ، سەردەرهێنان لە پێشەوە و ڕۆبەڕۆ تێك‌هەڵەنگوتن . تێب ـ أ) ئەمە مانای لۆغەتی ئەم ووشەیە کە چ جاران بە تەنیایی دەکارناکرێ و دەگەڵ فیعلی مساعدی (بۆن) و جار و بارەش دەگەڵ مەصدەری (هاتن) تەرکیب دەبێ و مەصدەرێکی تازە دروست دەکا . ب) بە پێی ئەو کەرتانەی ئەم ووشەیان لێ‌پێکهاتوە ، دەبێ شکلی پێش

ئێستای (بەرەنگوار) بوبێ ، جیا دەنگی (و) لەبەر قورسی (تلفظ) سواوە .

بەرەنگاربوون ـ (مصت. لا.) ، (مک.) ١ـ تێك هەڵەنگوتن ، توشی‌یەکترهاتن . ٢ـ پێکاهاتنی دوو کەس یا زیاتر . بەگژیەکا چوون . دەگژیەکداچوون :: بەرەنگاری بوم . بەرەنگارم بوو . بۆچی لە خۆڕایی بەرەنگاری ئەم کابرایە بوی .

بەرەوپێرچوون ـ (مصت. لا.) تە : بەپیرەوەچوون .

بەرەوپێرهاتن ـ (مصت. لا.) تە : بەپیرەوەهاتن .

بەرەوە ـ [١ـ بەر/٢ + ٣ـ ئەوە/٣] ، (نت.) پێشەوە ، نێزیکتر :: وەرنەبەرەوە ، چوونەبەرەوە تێب ـ من لە باسی (٣ـ ئەوە)دا (تە : قاموس ، ب ١ ، ل ـ ١٩٠) نەمزانێوە کە ئەم ئامرازە دەگەڵ هێندێ ناوی وەکو (١ـ بەر/٢ ، ...) تەرکیب‌دەبێ و ناوێکی تازەی لێدروست‌دەکا ، بۆیە (٣ـ ئەوە) کە دوو مانام لێداوەتەوە دەبێ مانای سێیەمیشی بۆ ڕەچاوبکرێ کە لە سەرەوە باس‌کرا بەم جۆرە (٣ـ ئەوە/٣) دێتەگۆڕێ .

بەرەوەبوون ـ [١ـ بەر/٤ + ٢ـ ئەوە/٢ + بوون] ، (مصت. لا.) تە : بەربوونەوە . **لێ‌بەرەوەبوون** ـ (مصت. لا.) تە : بەربوونەوە (لێ‌بەربوونەوە) .

بەری ـ [١ـ بەر/٣ + ٤ـ ئی] ، (بنت.) پێشان ، لەوەوپێش :: ساڵانی بەری زستانان بەفر زۆر دەبارێ .

١ـ بەرتین ـ [٢ـ بەر + ئێتین]، (صت.) ، (مک.) حاڵی هەر شتێکی پان بێ ، ئەو شتەی تەسك و تەنگ نەبێ . ★ پان :: شارۆێران دەشتێکی پان و بەرتینە لە مۆکریان .

٢ـ بەرتین ـ [١ـ بەر/٢ و ٣ + ئێتین] ، (حمف .) ١ـ زەمانێکی پێش ئێستا ، (عا.) سابق ، سالف . ٢ـ حاڵی هەر کەسێ یا هەر شتێ کە لە وەختێکا باسی دەکرێ لە شوێنێك بێ کەوتبێتە دواوە :: سەربازەکەی بەرتین دوگمەکەی دانەخستبوو (بەلای ئەو سەربازەدا تێپەڕیوین و ئێستا کە باسی دەکەین بەجێمان هێشتوە). ★ بەرگ . بەرگین ، پێشوو ، بەروو تێب ـ هەر چەندە ئەم ووشەیە ، یەکەندەردوو وا دێتە بەرچاو کە هەروەکو لەسەرەوە نیشان دراوە لە [١ـ بەر/٢ و ٣ + ئێتین] پێکهاتبێ ، بەلام ئەوە نێ ئەم قۆناغەی ئێستای زمانی کوردییە و من وای بۆ دەچم قۆناغی پێش ئێستای (بەرگین BERIGİN) بوبێ کە ـ ئێستاش لە بن‌لەهجەی سنەیی و جافی‌دا هەر ماوە و پێش ئەویش (بەروئێتین) .

بەرتینایی ـ [١ـ بەرتین + ئایی /١] ، (حمصـ.) ، (مک.) نێوانی ئەو سەرە و سەری شتێکی پان ، نێوانی دوو (حد)ی کە پانی شتێکیان لێدەبڕێتەوە . □ « لە درێژایی دەردێنێ دەبەرتینایی دەکاتەوە » (فۆلکلۆر) . تێب ـ لە مۆکریان ئەم مەتەڵە بەم جۆرەیە و لە هێندێ مەڵبەندی دیکەی کوردستان لە باتی ووشەی (بەرتینایی) پانایی گوتراوە.

★ پانایی .

بەڕ ـ (نا.) ، (سنە ، بک.) تە : بەڕە .

بەڕاست ـ (بنت.) تە : بەڕاستی.

بەڕاستی ـ (بنت.) لەواقیعدا ، واقعا حقیقةً :: بەڕاستی دنیایەکی سەیرە ! تێب ـ ئەم ووشەیە ئەگەر بە شێوەی پرسیار بگوترێ بۆ ئەوەیە ئەو قسەیەی بیستراوە جەختبکرێتەوە :: جا هەر بەڕاستی سەرتان شکاند ؟ ★ بەڕاست .

بەڕۆژۆ ـ (صت.) حالی ئینسانێکی بە پێی ڕێوشوێنی کە ئیسلامەتی داینێاوە ، لە بەرەبەیانەوە تا ڕۆژاوا هیچ ناخوا و ناخواتەوە .

بەڕۆژوبون ـ (مصت. لا.) گرتنی (ڕۆژو) بەو جۆرەی ئیسلامەتی ڕێوشوێنی بۆ دیارکردوە .

بەڕو ـ [پە : بەلوت] ، (نا.) ١ـ بەری دارێکی گەورەی جەنگەڵییە ، توێکلێکی تەنك بەڵام سەختی هەیە کە ڕەنگی قاوەییە ، لە سەرێکەوە کڵاوەیێکی گرنج گرنجی سەخت و مەیلەو شینی پێوەیە . ئەم دارە لە لێڕەکانی کوردستان زۆرە و «بەڕو بە کاڵی ، بەڕو بە کوڵاوی ، بەڕو بە برژاوی» دەخورێ و لە هێندێ شوێن (دێیەکانی دوری ناو لێڕەواری سەردەشت) دەشکرێ بە نان . ★ (بک.) بەڕو . (جن.) بەلی . (هو.) بەلو . ٢ـ یەکێکە لە بەرەکانی دارمازو تێب ـ أ) بە ڕای من (بەڕو) شکلێکی کۆنترە لە (بەلوت)ی پەهلەوی کە کراوە بە عارەبی و بۆتە (بەللوط) . ب) « لاروس »یش و «معین»یش هەرتکیان (بەڕو) بە یەکێ لە بەرەکانی (دارمازو) دەزانن . ج) بەڕوی دارمازو لە کوردستان تەنیا ئاژەڵ دەیخوا .

بەڕودار ـ (نت.) داری بەڕو کە بڕابێ و ئیشك‌کرابێتەوە بۆ سوتاندن یا کاروباری دارتاشی و بەنایی . // داربەڕو .

بەڕولە ـ [بەڕو + لە (ئم : پچوکی)] ، (نت.) ، (مک.) ١ـ خەیار و تروزی کە لە حاڵەتی (قیسکەیی)دەرچوبن و بۆ خواردن دەس بدەن بەڵام زۆر گەورە نەبوبن. ٢ـ سینێکێکی پچکۆلانەیە لە شێوە و ئەندازەی بەڕو دەخرێتە کونی (شێلەپە)ی (هەوجاڕ)ەوە تا لە شوێن خۆی ڕابوەستێ و نەهێڵێ لە باسکێش بێتەدەرێ . ★ گایینجە .

بەڕولەخۆرە ـ [بەڕولە/٢ + خۆر (خواردن) + ە ـ ئە/١] ، (نت.)، (مک.) کونی شێلەپە کە (بەڕولە/٢)ی تێدەخرێ بۆ ئەوەی لە باسکێشی توندکا .

بەڕە ـ [أ] ، (نا.) ، (سیە . ، مک.) ڕایەخێکی ئەستورە ژنانی کوردەواری لە بەنی ڕەنگاوڕەنگ ، بە قەوارەی گەورە و پچوك دەیتەنن . ساکار و نەخشینی هەیە و بێ‌تیسکە □ « بەڕە لە لای تەنکییەوە دەدڕێ » (فۆلکلۆر .). ★ (بک.) بەڕ ، بەڕك . (سنە .) بەڕ . گلیم .

بەڕێبردن ـ (مصت. مت.) تە : بەڕێوەبردن/٢ .

بەڕێبەستوون ـ (مصـت. لا.) ڕۆیشتن بۆ جێگایەك . کەوتنە ڕێگا :: بەیانی زۆ بەڕێبەستوین دەمەدەمی ئێواری گەیشتینەجێ . ★ ودڕێ‌کەوتن .

بەڕێچوون ـ ١ـ (نت.) هەموو ئەو شتانەی بۆ ژیانی کەسێك پێویستە :: ئەم بەستەزمانە خۆ کەسی نیە ، کێ ـ بەڕێچوونی دەدا . ٢ـ (مجـ.) ژیان :: جا ئەگەر هیچ کارێك ناکا ئەدێ بەچی بەڕێ‌دەچێ (دەژێ) .

بەڕێکردن ـ (مصت. متـ.) ١ـ خستنەڕێی کەسێ یا کەسانێ کە بچن بلۆ شوێنێ یا لە ماڵێك میوان‌بوبن و بڕۆن :: دەگەڵ حاجی‌مەلا محەممەدی تا (ماسوێ) چوین بەڕێمان‌کرد بۆ حەج // بە پێروەچوون . ٢ـ (مجـ.) هەبوونی توانایێ (زیاتر مەعنەوێ) و لێهاتوویێ بۆ بەجێ‌گەیاندنی ئەرکی مێواندارێ :: کابانی وەکو خورشید خانم هەرنابێتەوە ، ئەوەندەی بلەی یەك و دوو سەت میوانیش بان هەموی بەڕێ‌دەکردن .

بەڕێوجێ ـ (صت.) حاڵی کارێك یا قسەیەك کە بە شێوەی ڕێك‌وپێك و لە شوێن خۆیدا بکرێ و ئەنجام بدرێ . // بێ‌ڕێ‌وجێ .

بەڕێوەبردن ـ (مصت. متـ.) ١ـ تە : ئیدارەکردن/٢ . ٢ـ ژیاندن و دابین‌کردنی پێداویستی ژیانی کەسێ. ★ بەڕێ‌بردن .

بەڕێوەبەر ـ (نفا.) ، (نت.) ئەو کەسەی کارێك هەڵدەسوڕێنێ . (عا.) مدیر .

بەڕێنگاڵ ـ [بە/٨ + ڕێنگاڵ] (صت.) (مك.) حاڵی مەڕێکی خوری لەشی زۆر پڕنەبێ بەڵام تیسکی زور درێژبێ . ★ (هل.) بەڕێنگۆڵ .

بەز ـ [؟] ، (نا.) ، (کعـر. ، کێر. ، بك.) ماددەیێکی چەوری سپیە ، لەسەر گۆشت و لە ناو زگی ئادەمیزاد و هێندێ گیانداری دیکەدا . **بەزیچاو** ـ (نتـ.) ، (سـیـه . ، سن .) گۆشتە زۆنێکی لە ناوچاوی ئادەمیزاد پەیدادەبێ .

بەزاز ـ [= عا : بزاز] ، (صت.)، (کێر.) تە : بازرگان/١ .

بەزاندن ـ (مصت. متـ.) دەرپەڕاندنی کەسێ لە مەیدانێکی چالاکیدا . شکاندن و مەغلوب‌کردن :: بەرەی میللەتان و ئازادیخوازان ، بەرەی کۆنەپەرستان و ئەوانەی مافی میللەتان پێشێل‌دەکەن ، دەبەزێنێ .

دابەزاندن ـ [دا (پێبف.) + بەزاندن] ، (مصت. مت.) ١ـ هێنانەخواری یەکێك لەسەر پشتی ئەسپ و هەموو جۆرە هۆیەکی هاتوچۆ . :: دەستی گرت و لە ئۆتۆمبێلەکە دای‌بەزاند . هەیتەیەکی وایە سواران لە ئەسپی دادەبەزێنێ. لەشکرێکی زۆریان بە پاراشوت لەو دەشتە دابەزاندوە . ٢ـ لە پایەو پلەی کۆمەڵایەتی و..هێنانەخوارەوە :: بە جارێك چەند پلەیان دابەزاند و کردیانەوە مودیر . ★ (کمر.) داگرتن . **هەڵبەزاندن** ـ [هەڵ (پێبف.) + بەزاندن] ، (مصت. مت.) ١ـ شتێك یا کەسێك لە خوارەوەڕا بۆ لای سەرەوە هەڵاوێشتن و

جوڵاندن :: منـــداڵەکە هێنـــدە هەڵمەبەزێنە با ئازاری نەگا . ٢ــ (مجـــ.) تەشقەلەپــــێ کردن . کارەسات بەسەر هێنان .

بەزاوابــوون ــ (مصتـ. لا.) ١ــ ئەنجامدانی کاری ژن و مێردایەتــی لە لایەن کەسێکەوە کە تازە ژنی بــۆ گوێزرابێتەوە . تێبـ ــ زیاتر مەبەست لابردنی کچێنی (بوك)ە لە لایـــەن (زاوا)وە ، کە لە زۆر کۆمەڵگاکاندا گرینگی تایبەتی هەیە و بە مایـــەی (ڕووسووری) بـــوك دادەنـــدرێ :: هێشتا بەزاوا نەبوە . ٢ــ (مجـ.) ژن هێنان :: یاخوا بە زاوابی (یاخوا ژن بێنی) .

بەزم ــ [پہ : بەزم] ، (نا.) ١ــ کۆڕی کەیف و ڕابواردن و خواردنەوە :: بەزمێك بۆ ئەو سەری دیارنەبۆ □« ڕۆم کردە بەزمــی خـــاسی برازا ئەزتێزەکەم ئەمشـــەو بە صـــــەد تەوازوع و ئیــخلاس و ســـەرکزی » (ڕەزا ــ ٥٤) . ٢ــ (مجـ.) بـــۆ دەربڕینی توڕەیـــی و نـــاڕەزایی بەکاردێت :: ئای بەزمە ها !

بەزمپێگرتن ــ (مصتـ. متـ.) ، (مکـ.) ١ــ شەڕفرۆشتن بە کەسێ ، شڵتاغ پێکردن ، تەشقەلەکردن بــە یەکێ :: شێرکۆ بەزمێکی بە سیروان گرت مەگەر هەر خۆی بزانێ چــۆن بۆ . ٢ــ (مجـ.) وەختبەڕابواردن ، دەماغ تەختکردن بە کابرایێ :: دەبڕۆ واز بێنە بەسمان بەزم پێبگرە .

بەزمگرتـــــن ــ (مصتـــ. لا.) پێکەوەنان و سازکردنــی داوەت ، گۆوەند و کۆڕی کەیف و ڕابواردن .

بەزمگا ــ [بەزم/١ + گا (جێگە)]، (نتـ.) ، (تتـ.) ئەو جێگەیەی کــۆڕی شایی و کەیفی لێدەگیرێ .

بەزموڕەزم ــ (نتـ.) ١ــ کۆڕی بەزم کە دەنگەدەنگ و هەرا و قیژەقیژی تێـــدابێ . ٢ــ (مجـ.) هـــەرا و چەقەچەقی منداڵان لە ناو مـــاڵا :: منداڵینە ئـــەم بـــەزم و ڕەزمـــەتان لەچیە ؟ تێبـ ــ ووشەی دووەم (ڕەزم) لە زمانی پەهلەویـــدا بە مـــانای (جەنگ)ە و فارسی ئێستا ئـــەم ووشەیەی هەر بە مانای خۆی لـــە پەهلەوی خواستوتەوە .

بەزوبنێشت ــ (نتـ.) ، (مـکـ.) هەتوانێکی کوردەوارییـــە ، لـــە تێکەڵکردنی (بەز)ی خاوی مەڕ یـا بزن دەگەڵ (بنێشت) دروســـت دەبێ و دەخرێتە سەر هەندێ برینی وەکو سورەکوان و دوومەڵ و ... بۆ ئەوەی بکا و دەمی بکاتەوە و کێم و هەوایەکی تێدا کۆبۆتـــەوە بێتـــەدەر (دەرببێ) .

بەزە ــ (نا.) . تم : بەزەیی .

بەزەتـــــاو ــ (نتـ.) ، (کمـــر.) کاریداغکردنی هەندێ جێگای لەش کە قەڵشابێ یا بریندار بێ ، بە بەزی حەیوان . تێبـ ــ کەمێ (بـــەز) لـــە پەڕۆیەکەوە دەپێچن و بە ئـــاوری ڕادەدێرن تـــا ڕۆن دەردەکـــا و دەیساوون بە شوێنێدا کە مەبەستە تا دێ ســـارد دەبێتەوە ، ئـــەگەر پێویست بۆ هەمیـــــان گەرمـــی دەکەنەوە .

بەزەرەك ــ [؟] ، (نا.) ، (کنێر.) تووی گیای کەتان . تێبـ ــ ١ــ ئەم

تۆوە تۆزێ لە هەرزن درشتترە ، ڕەنگی قاوەییە و شکڵی پانکەڵەیە و چەورە . ٢ـ لە کوردەوارێ خۆمان دەیکوتن و دەگەڵ دۆشاو گەرمی دەکەن و دەیکەنە هەتوان (مەلحەم)، هەندێ کوان کە بنیان ڕەقە و دەرنابن لێیدەنێن ، برینەکە دەگەیێنێ و کێم و هەوایێکی تێدابێ دەیکێشێ . ٣ـ لە سەنعاتکارێدا ڕۆنیلێدەگرن بۆ : أ) چێشتلێنان (ڕۆنی گیا هێندێکیان لەم ماددەیەن ـ دهن بذر الکتان) ، ب) بۆ بۆیەکاری و ڕەنگکردنی دار و دیوار و دەرك و پەنجەرە ، لە پێشدا لەسەر ئاگر ڕۆنەکە تۆزێ گەرم دەکەن و ئەو شتەی ڕەنگکردنی مەبەست بێ ، بە فلچە ئەم ڕۆنەی لێدەدەن (ڕتوبەت) و (شە)یان دەکێشێ و ئیشکیاندەکاتەوە ، ئەوجار ڕەنگیان تێهەڵدەسوون . ٤ـ جاران ئەم ڕۆنەیان بۆ (چرا) و (چۆلەچرا) وەکو ڕۆن گەرچەك بەکارهێناوە .

بەزەوێ ـ (نت.) ، (هل. ، سن .) تم : بەزەیی .

بەزەیی ـ [بەزە + ٢ـ یی] ، (نت.) هەستی دلسوزێ بەرامبەر گیروگرفت و ئێش و ئازاری خەڵك. تێب ـ ووشەی (بەزە) لە (بەچەك ، بەزەك)ی پەهلەویڕا هاتوە کە لەو زمانەدا بە مانای تاوان و گوناهبوە و ئێستا مانای (ڕوحم و شەفەقەت)ی وەرگرتوە .

بەزەییپێداهاتنەوە ـ (مصد . لا.) هەستبەهاودەردێکردن ، ناڕەحەتبون بە ئێش و ئازار و گرفتاری کەسێك . :: کافربەزەیی پێدادێتەوە . ★ زگێپێسوتان .

بەزیادکردن ـ (مصد . مت .) هەڵگرتنی سفرە و نان و خوان لەبەردەمی خەڵکی ماڵ و ... پاش ئەوەی تێردەخۆن :: ئافرەت وەرە بە زیادیکە . تێب ـ ئەم مەصدەرە لەوەڕا پەیدابوە کە بە پێی ڕێوشوێنی ئیسلامەتێ دەبێ پاش نانخواردن سوپاسی خوا بکرێ و لە کوردەوارێدا بە ڕستەی : (خوایە زۆر شوکر لێت بەزیادبێ) یا ڕستەی لەم بابەتە ئەنجام دەدرێت .

بەزیان ـ (مصد. لا.) ، (سن.) تم : بەزین/١ .

(ـ بەزێن) ـ ١ـ (رب . فع.) ڕێشەی فیعلە لە مەصدەری (بەزاندن) بۆ سێغەی (مضارع) :: دەبەزێنم . بێبەزێنە . خوا یاربێ هەر دەیان دەبەزێنێن بۆ کوێدەچن . ٢ـ (پب.) دەگەڵ ناوێك تەرکیب دەبێ و دەیکاتە ئیسمی فاعیل :: لۆتێبەزێنە .

بەزین ـ (مصد. لا.) ١ـ لەمەیدانەدەرچون ، شکان بەرامبەر دوژمن . کۆڵدان ، وازهێنان :: کەڵەبابی سیروان بەزێ . خەباتکاری بەڕاستێ بە لێدان و گرتن نابەزێ . لەشکری خاوەن بیروباوەڕ بەزینی بۆ نیە . ٢ـ (بک.) جوڵان ، خێرا ڕۆیشتن :: ببەزە (خێراکە) گورجبە ، خۆشبڕۆ تێب ـ ئەم مەصدەرە لە مەصدەری (ڤازێتەن)ی پەهلەوێ کەوتوتەوە کە ئەوێش لە (ڤەز)ی ئاوێستایێ گۆڕاوە و لە

لەهجەی باکوریدا ماناکانی هەروەکو پەهلەوی و ئاویستایی (تم : فرە ، پفا ، ل ــ ٤٦١) ماوەتەوە . بەلام لە لەهجەی ناوەندیدا ئەسلی مەصدەرەکە مانایەکی تری وەرگرتوە ــ ئەگەرچی ئەو مانا تازانەشی بە جۆرێك لە جۆران هەوێنێکی مانا کۆنەکانی تێدایە ــ و تەنیا هەندێ وشەی کە لێیداتاشراوە ، وەکو : هەلبەزینەوە، بازدان و ... و ...) مانای کۆنی ڕیشەکەیان پاراستوە . ★ (سن.) بەزیان . **دابەزیــن** ــ [دا (پێبف.) + بەزین] ؛ (مصت. مت .) ١ــ هاتنەخوار لەسەر پشتی ئەسپ و هەمو هۆیەکانی لەم بابەتە :: سوارەکان هەر دو سییەکیان لەبەر مالێك دابەزین ، لە ئۆتۆمبیلەکە دابەزن . ٢ــ هاتنەخوار لە شوێنێکی بەرزترەوە (نسبیا) بۆ جێگایەك :: ئێستا بۆیان دانەبەزی گێزەر بەربای عومریان بکەی ٣ــ کەمبونەوەی پلەی گەرما و سەرما و ... :: گەرما زۆر دابەزیوە ، زستان وا خەریکە تەواو دەبێ نابینی سەرما چەند دابەزیوە .

هەلبەزین ــ [هەل (پێبف.) + بەزین] ، (مصت. لا.) خۆهەلاویشتن بە تەکانەوە ، لە ژێرڕا بۆ سەرەوە :: هێندە هەلمەبەزە . ئەوە چیتە هەر هەلدەبەزی . تێب ــ ئەم مەصدەرە زیاتر لە حالەتی(نەفی)دا بەکاردێت و بۆ حالەتی (ئیجاب) هەلبەزهەلبەزکردن یا هەلبەزینەوەمان هەیە .

بەزیو ــ [نمف . بەزین] گیاندار یا ئادەمیزارێکی لە مەیدان ڕای کردبێ ، کەسێکی لە شەڕا (هەر جۆرە شەڕێك بێ) شکابێ ، کەسێکی وازی لە خەبات هێنابێ ، ئەوەی کۆلیداوە .

بەژ ــ [؟] ، (نا.) ، (بکـ.) زەویەکی پشتگوێخرابێ، ئەرزێکی ئاوی نەبێ ، زەوی نەکێلراو و بێحاسل (تم : ژابا ، ل ــ ٥٠) ★ بەژی . تێب ــ ئەم وشەیە لە سالانی جەنگی دودمەوە ، لە لەهجەی ناوەندیدا بە مانای (بر)ی عارەبی دژی (بەحر) دەکاردەکرێت .

بەژن ــ (نا.) ، (بک. ، کعر. ، کئێر.) ١ــ درێژایی لەشی ئادەمیزاد :: بەژنی دەلەی چنارە . ★ بالا ، قەد . ٢ــ درێژایی کراس و ... لە ملیڕا تا داوێنی :: کراسەکەت زۆر درێژە چوار پەنجەی لە بەژنیدەرێنی باشە .

بەژنوبالا ــ (نت.) ، (مک. ، سیم.) دیمەنی ئادەمیزاد سەرتاپا خوار :: دایکی دەبەر ئەم بەژن و بالایەی مری .

بەژەك‌کەوتن ــ (مصت. لا.) ، (مک.) نەخۆشکەوتنی مندالی ساوا لە چەند ڕۆژی هەوەلی هاتنەدنیایدا. تێب ــ لە کوردەواریدا نەخۆشی چەند ڕۆژێکی سەرەتای عومری مندال لە زۆر خواردنی (ژەك) دەزانن .

بەژی ــ (نا.) ، (بک.) تم : بەژ.

١ ــ بەس ــ [شێ : ڤەسی. بە : ڤەس] ، (کەر. ، کێر ، بک.) ١ــ (نا. صت.) ئەندازەی کافی لــە هەر کارێــك ، هــەر شتــێك ☐ « باوەلێ ! باوێکی بەسە » . بەسمە، کوڕە کەچەڵ کەسمە ، (خا ، پەند ، ل ــ ١١٦) . نا شەش گەز چیت بۆ کراسی ژنانە بەسە . ٢ــ (شو.) لە شوێن : بەسە ، بەسیە ، بەسیەتی، با بــەس بێ ، واز بێنــە (بێنــن) دەکاردەکرێ . ☐ « بەس بێرە و بچۆ، بەس کە تەماشا، دایکی صەت کوڕبی ، پێــت دەکەم حاشــا » ، (فۆلکلۆر) . ٣ــ (بن.) تەنیا ، زیاتر نا :: بچۆ هەر ئەوەندەی پێ بڵێ و بەس . تێب ــ ئەسڵی ئەم ووشەیە لە ئاوێستایدا بە مانای : ئارەزوو ، ویــست و خواهیشت بــوە و لــە پەهلەویشدا بە مانای : زۆر ، زیاد. ئێستاش ئەم مانایانەی بە شێوەیەکی مەنفی (سەلبی)تێدا بەدیدەکرێ .
★ (جن.) وەس .

٢ ــ بەس ــ (نا.) ، (سن.) تە : بەست/١ تێب ــ دەنگی (س) لــەم ووشەیەدا تۆزێ گــیراو (مشــدد) تەلەفوزدەکرێت .

بەسام ــ [بە/٨ + ســام] ، (صت.) حاڵی کەسێ یا شوێنێ کە چاو پێکەوتنی ترسی (ماددی) یــا مەعنەوی بخاتە دڵانەوە :: ئەشکەوتە گەورەکــەی چەمــی ڕەزان هێنــدە بەسام بۆ پیاو ئەترەشی دەچوو . تێب ــ کەرتی دوەمی ئەم ووشەیــە لە (سەم ، سهم)ی پەهلەوی بــە مانای ترس و خۆف کەوتۆتەوە .

١ــ بەست ــ (ر.. فع.) ڕەگــی مەصدەری (بەستن)ە ، وەکــو پاشبەنــد بە دوایی (نــاو)انەوە دەنوسێ و ئەو مەدلولانەیــان لــێ زیــاددەکا . ١ــ تەعەهھــود و ئیلتیزام ، بە تەنگەوەبون بۆ کارێ ، کەســێ یــا شتێ نیشــاندەدا :: دەربەست ، ئەم کابرایــە هیــچ دەربەست نیە . ٢ــ بێ ئیلتیزامی و نەبەسترانەوە بە هیچ شتێ و هیــچ کەس ، دەنوێنێ :: سەربەســت : ســەری نەبەستراوەتەوە (ئازادە) . ٣ــ وەکو (مصغـر) دەکــاردەکرێ ، ئەوەیان تەنیا لە ووشە گەلێدایە کە لە فارسیڕا پەڕیونەتە ناو زمانــی کوردی لە کوردستــانی ئێــران :: بەندوبەســت : تەگبیر و ڕێککەوتنی دوو یا چەند کەسێ .
(زیاتر سەلبی) . تێب ــ ژمارەی ئەم ووشــانەی بەم (پاشبەنــد)ە دروست دەبن و ئەوانەش کە وەکو (مصغـر) تێیانــدا دەکــارکراوە ، زۆر کەمن . هس : بەند/٩ .

٢ــ بەست ــ [نمف : (بەستن)] ئەم ناوە وەکو (پاشبەند) دەگــەڵ ناو تەرکیب دەبێ و ناوێکی تــازە پێکدێنێ و ئەوەندەی من پێم شك بێ هەر ووشــەی (دەربەست) کە بۆ خانو بەکاردێــت بــەم پاشبەندە دروستبوە .

٣ــ بەست ــ (نا.) ، (هل. ، کی.) تە : بەستۆڕە .

٤ ــ بەست ــ (نا.) تە : بەند/١ .

بەستران ــ (مصت. لا. فج.) ، (شێوەیێکی تری مەصدەری لازمی

(بەستن)ە :: دەمت بەسترابۆ قسەت نەکرد وا دیارە ئەم کوڕە بەستراوە بۆیە هەر نابێ بە زاوا .

بەسترانەوە ـ [بەستران + ٢ـ ئەوە/٢] ، (مصت. لا.) ١ـ گرێدرانی گیانداریك بە شوێنێکەوە :: ئەسپەکە بە کۆلەکەی هەیوانەوە بەستراوەتەوە . ٢ـ بۆڕخواردن لە مجادلەی زانستێ و ...و ...دا .

بەستراو ـ (نمف. : بەستران)

١ـ **بەستن** ـ [ست : بەند . ، پە : بەستەن] ، (کئێر. ، کعر . ، بکە. ، سن .) ١ـ (مص. لا.) ڕەقبۆنی ماددەیێکی تراو بە هۆی سەرمای زۆر ، بۆنەسەهۆڵ :: ئەوشۆ هێندە ساردە هەرچی ئاو هەیە دەیبەستێ. چۆمەکە بەستۆیە ، تفت هەڵاویشتبا دەیبەست ، دەستی بە ئالقەڕێزی دەرکەوە بەستۆیە . ٢ـ (مص. مت.) پێکەوەلکاندن و لێكتوندکردنی دۆ یا چەند شت ، بەبەن و پەت و ... :: هەردۆ دەستی دزەکەیان لە پشتەوە بەست . خێرا پشتێندت ببەستە . بارەکانیان بەستبۆ . برازاوا پشتێندی بۆکێ دەبەستێ . ٣ـ (مص. مت.) مەنعی هاتوچۆکردن بە ڕێگایەکدا بۆ هەر مەبەستێ بێ :: دز ئەم ڕێگایەیان بەستوە . □ « وا ڕێگەتان دەبەسترێ عێلاتی جاف و بلباس ، گەر مردوون لەگەرمان مەمنۆعە بچنەکوێستان »، (گە : حاجێ قادر ، ل ـ ٥٠) . ٤ـ (مص. مت.) ، (سن.) دەرمانکردنی برین و تێوەپێچانی پەڕۆیەك کە بۆ ئەم کارە دروستدەکرێ یا هەر قوماشێکی دیکە . (عا.) تضمید :: ئەوە کێ ئەم زامەتی بەستوە . ٥ـ (مص. مت.) ، (سن .) پێوەدان و داخستنی دەرگا . ٦ـ (مص. مت.) مەنعکردنی کەسێك ـ بە هۆی نوشتە و سیحر و جادۆ ـ لەوەی شەوی زاوایەتێ بتوانێ دەگەڵ (بۆك) جوتببێ . تێب ـ لە ناو کوردەوارێدا ئەگەر کوڕێك دلی بە کچێکەوە بێ و بدرێ بە یەکی تر ، کاتێ دەستی لە هەمۆ لایەك دەبڕێ دەچێتە لای نوشتەنۆس و جادۆبازان ، بۆ ئەوەی (زاوا)ی بۆ ببەستێ تا نەتوانێ کچێنی بۆکێ هەڵبگرێت ، جادۆبازیش نالەکەرێ یا قفلێ ژەنگاوێ دێنێ و چەند قسەیەکی کە خۆشی مانایان نازانێ و هەر لە ئەسلیشا مانایان نیە بە سەریدا دەخوێنێ و قفلەکە دادەخا یا نالەکەرەکە بە بزمار لە شوێنێ دادەکوتێ . باوەڕ وایە کە تا ئەم سیحرە ڕاستەوخۆ (کردنەوەی قفلەکە یا هەڵکێشانی نالەکەرەکە) یا بە هۆی (دوعای چاك) هەڵ نەوەشێتەوە ، کوڕە نابێ بەزاوا . ڕەنگە گەلێ جار وا هەلکەوتبێ کە کوڕێك یەکەندەردۆ بە زاوا نەبۆبێ ، بەڵام ئەمە لەبەر ڕێ و شوێنی کۆنی بۆك و زاوایێبوە کە دۆست و ئاشنای زاوا لە ژۆرێك کۆدەبۆنەوە و کوڕەیان دەکردە پەردەوە بۆ لای بۆك و خۆیان چاوەنوارێیان دەکرد.
★ (جن.) بەستە .

پێبەستن ـ (مصت. مت.)

١ـ توندکردنی شتێك،پێچانی شتێك بەشتێکی دیکە. ٢ـ توندو قایم‌کردنی دوّ شت بە شتێکی تر . :: ها ئەم دەسڕەیە برینەکەتی پێ ببەستە .

پێوەبەستن ـ (مصد. متە.) ١ـ لکاندنی شتێك لە لاوە بە شتێکی ترەوە :: هەر کەسێ بێرەدا ڕۆیوە ، پەڕۆیەکی بە داری ئەم (چاك)ەوە بەستوە . ٢ـ نیسبەت‌دانی کارێك یا شتێك بە کەسێك :: بەستەزمانە ئاگای لە هیچ نەبوّ ، بە زوّر ئەم ئیشەیان پێوە بەست . ٣ـ میقدارێك پارە و پوّڵ لە ئەستوّی ئافرەتێك بارکردن ، ئەم کارە بوّ توّڵەلێ‌کردنەوەیە و لە وەختێکا دەکرێ کە مێردەکەی بە نابەدڵێ یا توّڕەیێ تەلاقی دەدا و تا ئەو پارەیە تەسلیمی مێردەکەی نەکات ، بە پێی شەرع ناتوانێ شوّبکاتەوە . :: چوّن خولا هەڵدەگرێ ، ئەم ژنە نەقیرە هەزار تمەنیان پێوە بەستوە .

تێبەستن ـ (مصد. متە.) ١ـ شتێ یا چەند شت لە ناو پارچە قوماش یا چارشێو و چاروّکە و.. دانان و کردنیان بە پڕێسکە و بەستە و ... :: ئەم بەربێنکەیە چکوّلەیە هەموّ جلکەکانی تێنابەسترێ ـ ئەو نوێنانە دە جاجمەکە بەستە . ★ تێ نان . تێوەبەستن . ٢ـ گرێ‌دانی شتێ (پەڕوّ، بەرد، ...،...) بە شتێکی ترەوە :: پشیلەکەیان خستە ناو گونیەیەکەوە بەردێکیان تێ‌بەست و فڕێیان‌دایە بنی گوّمەوە .

تێك‌بەستن ـ [تێك (دە + یەك) بەستن] ، (مصد. متە.) ١ـ گرێ‌دانی چەند گیاندار یا شت بە هوّی گوریس ، زنجیر و ... ، :: جاران پیاوخراپ و صەگیان تێك‌دەبەست . ئێسترێك و گوێدرێژێکی تێك‌بەستوە ئەوە گوّیا جوّت دەکا . ٢ـ (مج.) وەکو یەك حیساب‌کردنی دوّ یا چەند ئینسان بوّ مەبەستێکی تایبەتێ :: نابێ بایز و بایر تێك‌بەستن . **تێوەبەستن** ـ (مصد. متە.) تە : تێ‌بەستن/١ .

دابەستن ـ [دا (پێغ) + بەستن ١] ، (مصد. متە.) ١ـ بەخێوکردنی گیاندارێك ، (مەڕ ، بزن ، قەلەموّن ، گوێلك و ..) بە جوّرێکی تایبەتێ ، بوّ ئەوەی قەڵەو بێ و پاشان سەری ببڕن :: ماڵێ کاکەحەمە دوّ مەڕیان دابەستوە . ٢ـ (مج.) ڕاگرتن و بەخێوکردنی ئینسانێك لە ماڵێك یا لە هەر شوێنێکی تر بێ ئەوەی هیچ کارێ بکات :: یا شێخ خوا سەلامەتت‌کا ئەم هەموّ (چەورە)یە چن دات‌بەستوّن . ٣ـ توندکردنی خورجین و هەگبە و ئەو جوّرە شتانە لەسەر پشتی وولاغ و سەربانی ئوّتوّمبێل و .. و .. :: ئەم بەرچنە هەرمێیە لەسەر بارە دارەکە دابەستە . کەڵەبابێکیشی لەسەر سەبەتە ترێیەکانەوە دابەستبوّ. ئەوە چیە لە پاشتەرکی ماینەکە دات‌بەستوە ؟ ٣ـ دەست‌کردن بە کارێك و واز لە کاری دیکە هێنان :: هەر ئێستا نوێژمان دابەست . کوڕە (گورگ نەخوّرە)ئەوە بوّ نەچوّی

جۆتەکە دابەستێ ؟ منداڵێنە ئەو هەرا و زەنا زەنایە چیە داتان بەستوە ؟ ٤ــ مجادەلە و جوابە جەنگی‌کردن :: باش نیە ئاوا دەگەڵ ئەم منداڵە دادەبەستێ .

لێبەستن ــ [لێ (ل + ی) بەستن)] ، (مصد. متـ.) گرێدان و قایم‌کردنی کەسێ یا شتێ لە شتێکی‌تر :: دەستی بگرە و ببە لە هۆو دارەی ببەستە و تادەتوانی دارکاری‌کە □ « سەری نایەشێ پەڕۆی لێدەبەستێ . » (فۆلکلۆر.)

لێك‌بەستن ــ [لە + یەك بەستن]، (مصد. متـ.) لەیەکتر توندکردنی چەند شت یا چەند کەس بە جۆرێکی مەعلوم نەبێ کێهەیان لە کێهە قایم کراوە :: هەر دوو دزەکانیان لێك‌بەستبو . ئەو دوو کۆڵەکانە لێك‌بەستن و بەرمێچەکەیان دەن ، چاتری ڕادەگرن . **هەڵبەستن** ــ [هەڵ (پێش .) + بەستن] ، (مصد. لا.) ١ــ بەرزکردنەوەی دیوارۆکە یا هەر شتێکی تری لەم بابەتە بۆ هەندێ مەبەستان :: گۆڕیچەکەیان بە بەرد و قسڵ هەڵبەست .ئەم (بەند)ە بە هەرەوەزێ چەند (دێ) هەڵبەستراوە . ئاخوڕەکەیان باش هەڵبەستوە . ٢ــ پێچانی سەر و چاو یا دەم و لوت لەبەر نەخۆشێ (هەڵامەت ، ددان‌ئێشە و .. هتد) یا بۆنەناسرانەوە :: وەختی نوستن پێچوازێك بخە و دەم و لوتت هەڵبەستە تا بەیانێ عەلەمەت لێدەبڕێ . ددانم کیسی کردوە بۆیە سەر و چاوم هەڵبەستوە .

٣ــ ڕێکخستن و دروست‌کردنی قسە و دەنگ و باسی ناڕاست :: ئەم بەند و باوە هەموی درۆیە و هەڵبەستراوە . خوا پێم‌نەگرێ ئەم قسەیە بێ و تۆ هەڵت‌بەستوە . ٤ــ چنینەوەی بنی ڕیشوی دەسەسڕ و مشکێ و ئەو جۆرە شتانە بە دەرزێ و قولاپ پاش بادانی ڕیشوەکە .

بەستنەوە ــ [بەستن + ٢ــ ئەوە/٢] ، (مصد. متـ.) ١ــ گرێدانی گیاندارێك بە پەت و گوریس و .. بە جێگەیێکی سابیتەوە (دیوار ، سنگ ، ...) بۆ ئەوەی ون نەبێ یا هەڵ نەبێ :: ئەسپەکە لەسەر ئاخوڕەکە ببەستەوە . لە زیندان پیاوکوژەکانیان بەزنجیر دەبەستەوە. ٢ــ بۆڕدان و پەك‌خستنی کەسێ لە مجادەلەیێکی سیاسێ ، عیلمێ و ...دا :: ئەم منداڵە بە منالێ خۆیەوە ئەو پیاوە زرت و زەلامەی بەستەوە .

بەستۆڕە ــ [؟] ، (نـ.) ، (هە.) شوێنی ڕۆبار و چۆمێکی زستانان و بەهاران ئاوی پێدا دێت و هاوینان ئیشکی دەکا و خێز و چەوی تێدادەبێ . ٢ــ شوینێکی وەختێك چەم و ڕوبار بوبێ . ٣ــ ناوی سەیرانگایەکە لە نیزێکی شاری هەولێر . تێب ــ بە ڕای من ئەم وشەیە لە (فیستەرەك)ی پەهلەوێ کەوتوتەوە کە مانای (جێگەی خەو ، پێخەفی ڕاخراو)دەدا و ئێستاش لە زمانی فارسیدا (بستەر) هەر بەم مانایە دەکاردەکرێ و لە لەهجەی

باکوریدا (تە : ژابا ــ ٥١) بستەر بە جلی ئەسپ دەڵێن ، بەڵام قەناتی کوردۆ ووشەی (بستەر)ی لە فەرهەنگی خۆیدا نەهێناوە . فارسی (بستەری ڕۆدخانە) بەو جێگایە دەڵێ کە ڕۆبار و زێی پێدا دەڕوات.

بەستۆ : [أ] ، (نا.) ، (سنە.) کۆپەڵەیێکە لە گڵ دروستکراوە ، رەنگێکی شینی لێدەدەن و لە ئاگرا سۆردەکرێتەوە و ڕەونەقێکی لێ پەیدادەبێ . ★ بەستۆکە . تێب ــ لە زمانی عەرەبی قسەکردنا ووشەی (بەستۆکە) و لە فارسیشدا (بەستۆ) هەر بەو مانایە بەکاردێت .

بەستۆکە ــ [بەستۆ + کە (ئە : بچۆکی)] ،(نت.) تە : بەستۆ . تێب ــ وەکو دوکتۆر معین دەڵێ (تە : معین، فەرهەنگ ، ج ١ ، ل ــ ٥٣١) لە لەهجەی تەفرێشیدا (بەستۆلە) دەڵێن .

١ــ بەستە ــ [٢ــ بەست + ەــ ئە/١] ، (نت.) ، (کنێر .) ١ــ کەمێك کەلوپەل و کاڵا یا هەر شتێکی دیکە کە لە قوتو یا کیسەیەکی کاغەزەوە پێچرابێ :: بەستەیەك چا ، دوو بەستە ستیفار . ★ (کمر.) پاکەت. ٢ــ تورەکە یا پارچە قوماشێکی شتی تێخرابێ و سەری دروابێ . تێب ــ هەندێ جار ئەم ووشەیە بە تەنیایی وەکو (نمف .) لە مەصدەری بەستن بەکاردێت .

٢ــ بەستە ــ [أ] ، (نا.) ، (کمر.) گۆرانی سوك و لەبار کە هەوا و شیعرەکانی مایەی فۆلکلۆریان هەبێ . // مەقام . :: ئاگربارانە، کراس زەردێ، کوێستانان خاڵخاڵ، عەمرەکەم سەڵتەنە ، لە بەستە خۆشەکانی کوردین . تێب ــ أ) من نازانم بۆچی ئەم ناوە لە گۆرانی نراوە . لە ئازربایەجانی سۆوێتی هەر ئەم ووشەیە بە عەینی مانا دەکاردەکرێ و لەمەش زیاتر (بەستەکار)یش بەو کەسە دەڵێن کە (هەوا) بۆ ئەم چەشنە گۆرانییە دادەنێ ، دیارە کە هەرتك ووشە (بەستە) و (بەستەکار) پەیوەندێکیان دەگەڵ زمانی (ترکی) نیە کە (ئازربایەجانی) شێوە یا لەهجەیێکیێتی . ب) دوکتۆر معین لە باسی ووشەی (بەستە)دا دەڵێ : « ٢١ــ (شیعر) شیعرێکی‌برێتی بێ لە چوار نیوە شعر . ٢٢ــ (موسێقا) ئاهەنگێکی مۆسێقایە لە (حەسار) و (سێگا) و (حیجاز) پێکهاتوە. » ، (تە : فەرهەنگ، ج ١ ، ل ــ ٥٣٢). ج) لە موکریان ووشەی (بەند) لەباتی بەشێکی گۆرانی بەکار دێت و سەربەندیش ئەو شیعرانەن کە لە گۆرانیدا دۆپاتدەکرێنەوە و زیاتر گۆرانی بە ناوی (سەربەند)ەکەیەوە هەڵدەدرێ . د) زمانی عەرەبیش لە عیراق ئەم ووشەیەی کردۆتە (پەستە) و بە عەینی مانا بەکاریدێنێ . ﻫ) لەو باوەڕەدام کە (بەند)ی موکریان و (بەستە)ی سلەیمانی لە پێشدا هەر یەك مانایان هەبوە و پاشان هەریەکەیان مانایەکی تایبەتی وەرگرتوە و دەگەڕێنەوە سەر (بەند)ی ئاوێستایی و (بەستەن)ی پەهلەوی کە دوەمیان

لە یەکەم وەرگیراوە .

بەستەزمان ـ[١ـ بەستە+زمان]، (صت.) ، (مک.) پیاوی بێ دەم وپل.و دەستەوەستان . ئینسانی بێ دەستەلات ★ (سیە.) بەسزمان ، بەسەزمان .

بەستەك ـ [٢ ـ بەست + ١ ـ ئەك/٣] (نت.) ، (کعر. ، بک.) پێخەفی پێویست بۆ تاقە نەفەرێك (لێفە ، دۆشەك ، ...، پشتی) کە دە جاجم یا چارشێوێکەوە دەپێچرێ :: پاڵ بدە بە بەستەکەکەوە . ★ (مک.) دەستەنوێن .

بەستەڵەك ـ [٢ـ بەست + ئەڵ / ١ + ١ـ ئەك/١] ، (نت.) ، (مک. ، سیە.) حاڵەتی دەشت و دەر و کۆچە و کۆڵان ، کاتێ دەرەجەی سەرما دادەبەزێ بۆ ژێر سیفر و ئاو دەبیەستێ.:: سەرما و بەستەڵەکێك بۆ ئێسترەکە بە هەزار حاڵ قاچی بە ئەرزەوە گیردەبۆ . ★ سەهۆڵ بەندان .

بەستەنێ ـ [٢ـ بەست + ئەنێ]، (نت.) ، (کئێر.) خواردەمەنیێکی سارده لە شیر و شەکر و ماددەیێکی تام و بۆنخۆش دروستدەکرێت . ★ (کعر.) دۆندرمە. (مک.) حەلاوێ. تێب ـ أ) شیرەکە دەکرێتە ناو دەفرێکی ئوستوانەیێ تایبەتێ و تۆزێ لە شتێکی تام و بۆنخۆش ~~شەکرەکەی تێدا دەتلوێنرێتەوە~~ و (گولاو ، وانێل ، ئاویمێوە و...)ی تێدەکرێ و ماددەیێکی نۆسەك (چرێش یا سەهلاب ...)یشی لێزیاددەکرێ ، ئەوجار دەخرێتە ناو بەرمیلێکی پچۆك (دار یا تەنەکە) و دەوروبەری پڕدەکەن لە (بەفر) و دەست بەسوڕاندنی دەفرەکە دەکەن تا شیر و شەکرەکە لە ناویدا دەمەیێ و وەکو سەهۆڵی لێدێت . ب) ئەمە شێوەیێکی سەرەتایێ سازکردنی (بەستەنێ) بۆ لە کوردستان ، پاشان وای لێهات کە دەفری ناوەڕاست بە شێوەیێکی میکانیکی (بەچەرخ) بادەدرا و دەسوڕێندرا ، بەڵام ئێستا مەکینەی تایبەتێ هەیە کە بە کارەبا ئیشدەکا. ج) کەرتی (ئەنێ) لەم ووشەیەدا پاشبەندە و کاری (ئەمەنێ) دەکا . من پێشان هەستم پێنەکردوە و بۆیەش لە بەرگی یەکەمی ئەم قامۆسەدا نەم نوسیوە . :: سۆتەنێ (= سۆتەمەنێ) .

بەستێن ـ [٣ـ بەست + ئێن]، (نت.) ، (مک.) تیزماڵکە زەوێکی بە خێز و چەوە ، لە هێندێ فەسڵی ساڵا ئاوی چەم و ڕۆبارانی لێدەکشێتەوە ★ (کک.) شاتی . هس : بەست . بەستۆرە . :: چوار بێستانێکی لە بەستێنی چۆمی کردوە زۆر خۆشە .

بەسرپێرار ـ [نت. ، بنت.] ، (کئێر. ، کعر.) سێ ساڵ لەمەوپێش . ساڵێك پێش پێرار . (بک.) بەترپێرار .

بەسرپێرێ ـ (نت. ، بنت.) ،(کعر. ، کئێر.) دۆ ڕۆژ پێش دوێنێ ، سێ ڕۆژ پێش ئیمڕۆ . ★ بەترپێرێ (تم. تێب.) ، (بک.) بەترپێرێ .

بەسزمان ـ (صت.) ، (سیە.)

تە : بەستەزمان .

بەستن ــ (مصت.، مت.، لا.) ، (سنـ.) تە : بەستن . تێبـ ــ ئـەم مەصدەرە و گەلێـکی تریـش ، لەبن‌لەهجەی سنەیدا (ت) یەکەی نیزیك دەبێتەوە لە دەنگی (س)و بۆیە لەباتی دەنگی (ت) گوێمان لە دەنگی (س)ێکی تۆزێ گیراو (مشدد) دەبێ.

بەسەراچوون ــ (مصت. لا.) ، (سیم.) تە : بەسەرداچوون .

بەسەربردن ــ (مصت. مت.) ، (مک.) ١ــ دەربازکردن و ڕابواردنی وەخت و هەرچی پێوەنـدیێ بـە وەختەوە ببێ و مانـای وەختـی تێدابێ . :: عومرێکمان لە بەغدایە بەسەربرد . ٢ــ بە سەهۆبـردنی کەسێك لە هەر کارێدابێت :: بزانە بەم قسانە بە سەرمان نابەی. هس: سەرکردن .

بەسەرچوون ــ (مصت. لا.) ١ــ تێپەڕین و ڕابردنی وەخت ، دەم ، وەعدە و کات .

□ « وەڕەق‌ڕێزان خەزان کەوتـە ڕەزان ، وەضعی چەمەن گۆڕا»
« بەسەرچوو فەصڵی گوڵگەشت و تەماشای باغ و صەحرا، کەم »
(کوڕ : وەفایی ، ل ــ ٧٣).

٢ ــ سەهۆکردن لـە قسـە و حیساب و..و.. دا بەسەردابڕین ..

بەسەردابڕین ــ [بە/١٢ + سەر + دا (= ٣ــ ئا) +بڕین] ، (مصت. مت.) بە زۆر شتێـك بە کەسـێ قبووڵ‌کردن ، جا بۆ قازانجی بـێ یا تۆشی زیانی بکا . :: خۆی بـە سەردا بڕێ . پاش ئەوەی کە لێـی قەوما کچەکەیان بە سەردا بـڕی لێم‌وەرنەدەگرت ، بە زۆر و بـە خواهیشت بەسەری‌دا بڕیم .

بەسەرداچوون ــ (مصت. لا.) ، (مک.) گەیشـتنە لای کۆمەڵـە خەڵکێك کە خەریکی کارێك بـن . :: ئێمە بەسەردا چوین نانیـان دەخوارد . بەسەردا نەچووباین بـە خەنجەران یەکتریـان پارچەپارچـە دەکرد . ★ (سیم.) بەسەراچوون.

بەسەردادان ــ (مصت. مت.) ١ــ پۆشینی عەبا و چارشێو و دەسماڵی ژنانە . :: ئافتاو عەباکەت بە سەردا دە و بچۆرە ماڵی فەریدەخان بـڵی تا ئێرە تەشریف بێنێ . دەسماڵێکی بەسەردا دابـوو دەتـکوت پـەڕی مێشییە . ٢ــ بە چەپۆك لەسەری کەسێك‌دان . :: وەهـا تونـد بەسەرێدا دا ئـاوری لە چـاوان دەرپەڕی . ٣ــ هێرش بردنە سەر دوژمن :: نیوە شەوێ بە سەرماندا دان نەمان هێشت جۆقەواریـان لێ‌دەرچێ .

بەسەرداڕۆیشتن ــ (مصت. مت.) سەرکۆنـەکردن ، سەرزەنشت‌کردن :: زۆری بەسەردا ڕۆیشـتین بـێ فایدەبـوو ★ بەسەرداڕۆیین . بەسەرداهاتن /٢ .

بەسەرداڕۆیین ــ (مصت. مت.)، (مک.) تە : بەسەردا ڕۆیشتن .

بەسەرداهاتن ــ ١ــ (مصت. لا.) بیر و هەوەسـی کردنی‌کارێ یـا قسەیێـك ، کەوتنـە مێشـکی کەسێکەوە :: وام بەسەردا دەهات دەمکوت هەڵـستم و زللەیـەکی

لێدەم . هەر بە سەرێدا هـــات دۆ و دۆشاو تێـکەڵ دەکـا . ٢ــ (مصد. متــ.) تمــ : بەســـەردا ڕۆیشـــتن . :: هێنـــــدەی بەسەرداهاتین تا وازمان پێ لــە سەفەرەکەی هێنا .

بەسەرداهێنان ــ [بە/١٢+سەر + دا (= ٣ــ ئا) + هێنـــان] ، (مصـــد. متد.) ، تـــاوانی کار و کردەوەیێك خستنە ئەستۆی کەسێ :: ئاگای لە هیچ نەبـــو کەچـــێ دزیەکەیان بەسەرداهێنا . ★ بـــە ئەستۆداهێنان . بەملداهێنان . خستنە ئەستۆ .

بەسەرزمانەوەگرتن ــ (مصد . لا.) ، (مکـ.) زۆر گوتنـــــەوەی قسەیێك یا باسێك :: ئەوە بۆچـــێ باسی ئەم کابرایەت بە سەر زمانەوە گرتوە و هەردەیلێیی و دەیلێیەوە .

بەسەرکردنەوە ــ (مصد. متد .)، (مکـ.) ١ــ ئەژماردن یـــا هەر وا بەچاو ، ووردبۆنەوە لەو شتانەی لە شوێنێك داندراون ، بـــە نـــیازی ئەوەی کە بزاندرێ تەواون یا وەك خۆیان ماوون . :: دە بڕۆن ئـــەو مەڕانە بەسەرکەنەوە .

٢ ــ تە : **بەسەرگرتنەوە** ٠ ٣ ــ سەر لە دۆست و خزم و ناسیاودان . :: ئەوە چۆن بۆ بە سەرتکردینەوە.

بەسەرگرتنەوە ــ (مصد. متد.) ١ــ ناسینەوەی مەڕ و گاو و گوێڵی کە دزرابێ یا وونبوبێ . :: لـــە مەڕەکان حەوتیانم لای کوێخا فەرەج بەسەرگرتـــەوە . ٢ــ (مج .) دۆزینەوەی هەمۆ شتێکی گومبـــۆ یـــا دزراو .

بەسەرهات ــ (نت.) ، (تت.) ١ــ هەمۆ ئەو کارەساتانەی لە ژیانا بۆ کەسێ یا میللەتێك و کۆمەڵێــك ڕۆی دابێ . ٢ــ موتڵەقی ڕۆداوێکی معیـــــن . ★ (مکـ. ، ســد.) سەرگوزەشتە . (بکـ.) سەربۆرێ ، سەربوهۆر .

بەسەرهاتن ــ (مصد. لا .) ڕۆداوێکی ناخۆش بۆ کەسێ یـــا کەسانێ هاتنەپێش . :: وەك بەسەر ئێمە هاتوە بەسەر کەس نەیێ .

بەسەرەوەگرتن ــ (مصد. متد.) گرتنی پیاوێکی بێـــگانە دەگـــەڵ ئافرەتێك لە کاتی کاری تایبـــەتێ ژن و مێردایەتێـــدا :: پیاویـــان بەسەرەوەگرتبا ، نەك درۆی کردبا .

بەسەرەوەگەڕان ــ (مصد. متد.) ١ــ سەردان لە کۆمەڵێ خەڵـــك کە لە چەند شوێنی دوور لەیەکترین (بۆ هەر مەبەستێ بێ) . :: دە بڕۆ بەسەر منداڵەکانەوە بگەڕێ مەبـادا شتێکیان پێبوێ . ٢ــ (مج.) مڵ و مۆکردن و خـــۆ بـــەم و بـــەو بەخێوکردن .

بەسەرەوەنان ــ (مصد. لا.) بە یەك بین خواردنەوەی هەر شتێکی تراو (ئاو ، ماستاو ، ئارەق و ...و ...) کـــە دەقاپێـــكدابێ . :: پەرداغەکەی هەڵگرت و بەسەریەوە نا . جامی دۆیەکەی بەسەرەوە نا و تا چۆڕی لێنەبڕی دایـنەنـــایەوە ◻ « پیاڵەکەی نـا بەسەریـــەوە و پێکێـــکی کەی بـــۆ خـــۆی دروستکردەوە و وتی : » (بلە :

ژان ، ل ــ ٩٥) .

بەسەزمان ــ (صت.) ، (سیمە.)
تە : بەستەزمان .

١ــ بەش ــ [ست : بەغا . ، پە : بەخش] ،(نا.) ، (کێتر. ، کمر.، بک.) ١ــ هەر پارچەیەك لە شتێك کە لەت و کوت کرابێ ، جا ئــەم لەتانە هەمۆیان بە قەد یەكبن یــا گەورە و چۆك ، قورس و سۆك ، و ... بن . هەر (جزء)ێك لە ئەجزای (کل)ێك . :: دنیا سێ بەشی ئاو و بەشێکی ووشکانییە . بەشی زۆری قسەکانی دەربــارەی نەخــۆشێ زەردۆیێ بۆ . ٢ــ نەختێ لە شتێ کە بۆ چەند کەس تەرخان کرابێ . ئەو نەختەی بەریەکێکیان دەکەوێ. (عا.) حصة ، سهم . :: بزانــن بەشــی خــۆی چەندی بەردەکەوێ بێدەنێ . بەشی خــۆی بە زیادەوە وەرگرتوە و هێشتــاش نــاڕازییە . ٣ ــ ڕزق و ڕۆزێ . قیسمــەت و نسیب . □ « بەشی قڕلەی نان و گۆشتە » ، «یاخوا بەشــت هــەر دۆزمانێ بێ » . «خوایە ڕازیم بــە بەشــت » . ٤ــ پارچەیــەك ، هێندێك و نەختێك لە شــتێ کــە بەشەریکایەتێ ئێ چەند کەسان بێ. :: ئەم ئۆتۆمبێلە بەشــی خەسرەوی پێوەیە . ئەم خانوە بەشی هەتیوی پێوەیە ؛ بێئــاگاداری قــازێ نافرۆشرێ. ٥ــ مەلبەند، ناوچە یان هەر هەرێمێکی وولاتێك :: شــاری هەڵەبجە لە بەشــی شــارەزۆرە ، بەشی جوانڕۆ دەکەوێتــە جنــوبی کوردستانی سنە . بەشی موکریان لە کوردستانی ئێرانە ..

بەش‌بەحــاڵی ... ڕستــەیەکە، یەکێك لە سەرەتا یا دوایی قسەی زیاددەکا تــا ئەو کەســانەی گۆیان لە قسەیەتی نەیبەنە سەرخۆیان :: بەش بەحاڵی خۆم دەڵێم پیــاوی ! درۆزن ڕۆی ڕەش بێ. **بەشی‌خولا** ــ (نت.) ، (مکـ.) تە : بەشــی خــوا . **بەشی خودا** ــ (نت.) ، مکـ.) تە : بەشی خوا .

بەشی خوا ــ (نت.) ، (سیمە .) هەرچی لە لایــەن خــواوە بــە ئادەمیزاد بــکا ، وەکــۆ : رزق و ڕۆزێ ، بەختەوەرێ و بەدبەختێ، بەلا و نەگبــەتێ و نەخــۆشێ ، منداڵ و ... :: بەشی خوایــە و شوکرانەی دەوێ . ★ (مکـ.) بەشی خودا ، بەشی خولا .

بەش‌چۆنەوە سەربەشان ــ (کنـ.) بە کەسێك دەگوتــرێ : « ڕەببێ بەشت بچێتەوە ســەربەشــان » بە نیازی ئەوەی ئەو کەســە کەسێکی نیزیکی بمرێ و ببێتە میراتــگری و هێشتا میراتەکە بەش‌نەکرابێ خۆشی بمرێ و بەشەکەی ئەو بە ســەر میراتــگرەکانی مردۆی پێشــۆدا بەش‌کرێتەوە .

٢ــ بــەش ــ [؟] ، (صــت.) ئاواڵەداپچڕاو ، لێك‌کراوەوە . :: برینەکەی دەمی بەش‌کردۆتــەوە . تێبـ ــ أ) ئەم صفەتە زیاتر بۆ دەمی گیاندار و برین بەکاردێت . ب) من وای بۆ دەچم کە ئەم ووشەیە دەگەڵ (١ــ بەش) هەر یەك بن و یەکێك لە مەعناکانی (١ــ بەش) بێ ،

چونکو وەختێ (دەم) دادەپچڕێ یا (برین سەری دەکاتەوە ، ڕاستییەکەی ئەوەیە (کل)ێك دەبێتە دۆ (جزء) سەرەڕای ئەوەش چونکو زۆر لەم بۆچونەی خۆم دڵنیانەبوم وەکو واحیدێکی سەربەخۆ حیسابم کرد و بە جیا نوسیم .

٣ــ بەش ــ (صت.) (مک.) حاڵی گایەکی ناوچاوانی تا سەر دەمی سپێ بێ ، خۆی ڕەنگی چدەبێ ببێ . □ « وەك گای بەش وایە » . ★ (هل.) قەش . ٢ــ حاڵی بزنی ناوچاوان سپێ . ★ (مک. ، هل.) قەشان . ٣ــ (هل.) حاڵی مانگایەکی ناوچەوان سپێ .

بەشبڕان ــ (مصت. لا. فج.) بێنسیب بونی کەسێ لە شتێ (ماددێ مەعنەوێ) کە بە هیوا بوبێ پێی بگا و دەستیکەوێ .

بەشبڕاو ــ (نمف : بەشبڕان) کەسێکی بە هەوبای شتێك بوبێ دەستی کەوێ و دەستی نەکەوتبێ

بەشبەش ــ (صت.) حاڵی شتێك ، جێگایەك یا وولاتێك کە پارچە پارچە و لەت و کوت کرابێ .

بەشبەشکردن ــ (مصت. مت.) شتێك ، جێگایەك یا وولاتێك کردنە چەند پارچە :: گوشتەکە بەشبەش کەن و ببەن بۆ ئەو ماڵانە. ئیستیعمار نەبا کەس نەیدەتوانی ئەم وولاتە وا بەشبەشکات .

بەشخواردن ــ (مصت. مت .) ١ــ بێبەهرەکردنی کەسێك لەوەی بۆی دیاریکرابێ :: فەرزندە چوە دەرێ هەتا هاتەوە بەشەکەیان خواردبۆ . ٢ــ (مج.) بە ناڕەوا دەست ، دە ماڵی خەڵکی ئان و دەست بە سەر هێندێکی یا هەموی دا گرتن . :: مامەکەیان بەشی ئەو هەتیوانەی هەر خوارد .

بەشخواردن ــ (مصت. لا. فج.) بێبەهرەبون ، مەحرومبون :: منداڵینە هەرچێ درەنگبێتەوە بەشی دەخورێ .

بەشخوراو ــ(نمف : بەشخوران) کەسێکی بەشی خورابێ ، شتێکی لێداگیرکرابێ ، بە زۆر ماڵی زەوتکرابێ . :: ئەی بەشخوراو خۆمان .

بەشدار ــ (صفا.) ١ــ حاڵی کەسێکی بەشی لە شتێکدا هەبێ . ● ((ئەگەر بەشە بەشداریین)) . (کن.) ئەگەر شتێك بەش دەکەن ئێمەش بەشی خۆمان دەوێ . تێب ــ بە لای منەوە ، ئەم ووشەیە ، هەر بۆ ئەو کاتە بەکاردێت کە یەکێك بە حەقانەت و ڕاستێ بەشی دە شتێکدا هەبێ و ئەگەر ویستی وەری بگرێ ، نەك ئەوەی کە (بەش)بخاتە ناو شتێکەوە (ببێتە شەریك تێیدا) . جا بۆیە وا تێدەگەم : « بەشداری خەمتانم » یا « لە خۆپێشاندانەکەدا بەشداربو» کە تازە لە (مساهمة) و (اشتراك)ی عەرەبێڕا تەرجەمەکراوون، لە جێی خۆیان نەبن و بۆ ئەم تەرحە شتانە : هاوبەش ، هاوبەشێ ، بە باشتر دەزانم ٢ــ (مج.) ، (مک.) صەگ . تێب ــ بەو ئیعتیبارەی کە هەرچێ لە ماڵێ بخورێ بەشی ئەوی تێدایە و

دەبێ بیدرێتێ .

بەشقم – [محر : بەشـــکم] ، (تب . ، بنت .) ، (مک.) تم : بەشکە.

بەشك – [کو. عا.] ، [بە/٨ + شك] ، (صفا.) حاڵی کەسێـکی گومانی لە کەسێ لە کارێ ، . . . هەبێ :: هـەر لـــە هەوەڵـــەوە لێی‌بەشك‌بوون . لە خۆی بەشك نەبێ قسەی وا ناکا .

بـــەش‌کردن – بەس‌بـــوون ، کیفایەت‌بوونی میقدارێك لە شتێ بۆ مەبەستێ :: سێ میتر فاسۆنیا بـۆ کۆت و شاڵوار بەش‌دەکا. چێشتەکە زۆرە سێ کەسی دیکەش بێـن هەر بەش‌دەکا . کەوشەکەی برزۆ بەشی سێ مانـــگی نەکرد . دەســـتی پێوەنەگرتبا تۆتنـــەکەی بـــەشی هەفتەیێـکی نەدەکردە □ « زیـاتر بیری لـە پـارەی ســەرفترەکە دەکردەوە، چۆنی خەرج‌کات، بەشی کاسە جێژنەش بکا ، جێژنانەیەکیش بۆ ژنەکەی و منداڵەکانی بکرێ » .
(قزلجێ : پێکەنین ـ ٧٣) .
٢ـ (مصت. مت.) (کل)تێك‌کردن بـە چەند (جزء) سا بۆ هەر مەبەستێ بێت . :: ئێوارە کە مەڕ هـاتەوە حەیوانەکانمان بەش‌کرد . پشکیان لێ‌هاویشـــت و خانوەکەیـــان لێ‌بەش‌کردن. منداڵینە بچن نوقڵان بکڕن و بـۆ خۆتـان بەشی کەن . بەش‌ناکرێ . بەش‌نەدەکرا . بەشی دەکەین . **دابەش‌کردن** – (مصت . مت.) ١ـ تم : بەش‌کردن/٢ . ٢ـ تم : بەشینەوە . تێب ـ وا تێدەگەم جیاوازێکی پچوك لـە نێوان ئـەم مەصدەرە و مەصدەری بەش‌کردن /٢دا هەبێ ، ئەویش بـە لای منەوە ئەوەیـــە کە (دابـەش‌کردن)بـۆ ژمارەیێکی نـامەعلومی خەڵك دەبێ بەکاربێت و (بەشـ‌کردن/٢) بـۆ ژمارەی دیار و مەحدود .

بەشکم – [بە/٢ + شـك + م (زەمیری : من)] ، (تب. بنت.) تم : بەشکە .

بەشکو – [بە/٢ + شك + و (زەمیری : ئێوە)] ، (تب. ، بنت .) تم : بەشکە .

بەشکە – [بە/٢ + شك + ١ـ ئـــە] ، (تب . ، بنتـ . (ئـەدێ ئەگەر . . . ، ئەگەر هـاتو . . . ، ئەی‌کە . . . ، هات‌وو‌ا . . . ، تێب ـ ا) ئەم ووشەیە هاوتای زۆرە کە هەر بەکەیـــان هێنـــدێك دەنـــگیان (هێندێـــکیان‌لە ناوەڕاســـت و هەمویـــان‌لە دوایێ) لێ‌زیادکراوە ، دەنگەکانی دوایێ بـە لای منـەوە (زەمیر)ن ، لە ڕابوردودا (بەشـکم) دەگەڵ (بەشکو) بە پێی زەمیرەکەی دوایێ مـانای جیاواز بوە ، بـەڵام بەرەبەرە ئـەو فەرق و جیاوازییە لەناوچووە و هەمو ووشـەکان یەك مانایان بۆ ماوەتەوە . ب) تەلەفوزی ئەم ووشـانەش گۆڕانی بەســەردا هاتوە و بە لای منەوە لە ڕابوردودا (بە ، شکم = بەشکی من) گوتراوە و لە قورسـایێ تەلەفوز خراوەتـە ســەردەنگی (ش) بەڵام ئێســتا ئەم قورساییە هاتۆتە سەرکەرتی دوایێ ووشەکە . . . ج) وەکو نیشانم داوە کەرتی (شك) لەم ووشـــەیەدا هەر

(شك)ی عارەبییە ، بەڵام من خۆشم لەم (شك)ە بەشکم . ★ بەشقم . بەشکم . بەشکێکم . بەشکێکو ، بەشکۆ ، بەشکەم . بەشکێ .

بەشکەم ـ [بەشکە + ئم (زەمیری من)] ، (تبـ . ، بنتـ .) تم : بەشکە .

بەشکێکم ـ [بە/٢ + شك + ئێك (= ٣ ـ ێ) + ئم (زەمیری : من)] ، (تبـ. ، بنتـ .) تم : بەشکە.

بەشکێکو ـ [بە/٢ + شك + ئێك (= ٣ـ ئێ) + ئۆ (زەمیری : ئێوە)]، (تبـ . ، بنتـ .) تم : بەشکە .

بەشکێ ـ [بە/٢ + شك + ئێ (زەمیری : وێ = ئەو)] ، (تبـ . ، بنتـ .) تم : بەشکە .

بەشووار ـ [بە/٨ + شوار] ، (صتـ .) ، (مکـ .) حاڵی صابونێکی باش کەفبکا .

بەشۆ ـ (صتـ.) ، (کعر. ، سنـ.) حاڵی ئافرەتێکی کە شۆی کردبێ. :: مامبارام سێ کچی بەشۆی هەیە و دوانیشی لە ماڵەوە عازەبن . ★ (مکـ.) بە مێرد .

بەشۆدان ـ (مصتـ . متـ .) ، (کعر. ، سنـ .) ١ـ ژن یا کچێ لە پیاوێك مارەکردن . ٢ـ هەڵخەڵەتاندن و تۆشیبەڵاکردنی کەسێ .

بەشەر ـ [عا.] ، (نا.) تم : ئادەمیزاد .

بەشەرت ـ [کو. عا.]، [بە/٨ + شەرت (شرط)] ، (صتـ .) بە پێی قەرار و مەدارێکی لە پێشدا قسەی لێکرابێ . :: بە شەرتێ دەگەڵت دێم کە تۆ هیچ قسە نەکەی . بە شەرت دەگەڵی ئاشتبۆتەوە . خۆ تۆ بە شەرت نەبویتە ئەندام .

بە شەرتی چەقۆ ـ ١ـ ڕستەیێکە شۆتیفرۆش بەکاریدێنن ، بەو مانایە کە ئامادەیە بە چەقۆ شۆتی لەتبکا و ئەگەر نەگەییشتبۆ کڕیار هەڵینەگرێ . ٢ـ (مجـ.) بە دوای بڕوبیانۆدا گەڕان بۆ ئەوەی ڕێکە لە جێبەجێبۆنی کار و مەسەلەیەك ببڕێتەوە . دانانی (شروط تعجیزی) لە پێش کارێك. :: ئەوەی تۆ دەڵەی دۆستایەتێ بە شەرتی چەقۆیە و سەرناگرێ .

بەشێنەوە ـ [بەشێن (بەخشین+ ٢ـ ئەوە/٢] ، (مصتـ. متـ.) ١ـ دابەشکردنی شتێك بە خۆڕایێ :: شیرنێ دەبەشنەوە. گۆشتی قوربانێ دەبەشێتەوە **ئا ! ئا ! دەبەشنەوە** ـ ڕستەیێکە بەسەرسوڕمانەوە دەگوترێ . زیاتر دۆکاندار بە کڕیارێکی دەڵێ کە نرخێکی وا بۆ کاڵایەك بڵێ نەچێتە عەقڵەوە . ★ بەخشێنەوە . دابەشکردن/٢ .

بەشێنی خواردن ـ (مصتـ. متـ.)، (کنـ .) ١ـ فرۆشتنی بەرهەم و حاسڵاتی کشتوکاڵ ، بەرلە پێگەییشتنی ~~فرۆشتن~~ . ٢ـ (مجـ.) هەمۆ بەرهەمێکی دیکە ، بەم دەردەبردن . تێبـ ـ ئەم مەصدەرە لەوەڕا پەیدابوە کە جوتێرانی کوردستان ، لەبەر نەدارێ و دەسکورتێ پێش ئەوەی حاسڵاتیان پێبگا ، لە شاران بە بازرگانیان دەفرۆت و پارەیان لێوەردەگرت . ئەوجار کە حاسڵەکەیان پێدەگەیێ،

یا دەیانفرۆشت و قەرزی کابرایان دەدایەوە یا هەر حاسڵەکەیان تەسلیم دەکرد و خۆیـان هیچی وایان بـۆ نەدەمایەوە . جا لەم بەینەدا ئەگەر قسـه لـه چۆنێتی حاسـڵەکەیان هاتبایە گۆڕ ، دەیانگوت : « بەمن چی ! من بەشێنی خواردومە » .

« بەعاستەم و دۆبەڵا » ــ (بنت .)، (مک .) زۆرکەم :: به عاستەم و دۆ بەڵا لەبەری هەڵستا .

دۆ بەڵا بەولاوە چۆ . بە عاستەم و دۆ بەڵای مابۆ لـه بانەکە بکەوێتە خوار . تێبـ ــ نازانم ووشەی (بەڵا) لێرەدا هـەر (بلاء)ی عەرەبییە یا شتێکی تر .

بەعینوان ــ [کو. عا.] ، (صت .) حاڵی ئافرەتێـکی جـوان و کۆك و پۆشتە و شۆخو شەنگ و لەخۆبایی، ئافرەتی بە شەخسیەت .

بەغیرەت ــ [کو. عا.] ، (صت.) ئازا و نەترس (ماددی و مەعنەوی) □ « وەکو شـێر وەرنـه مەیدانی جەڕارەت » .

« بـەغیرەت بن ، بـەغیرەت بن ، بەغیرەت» (مک: مەلا ــ ١٦) .

بەغیل ــ [محر . عا : بەخیل] ، (نفا. ، صـ .) کەسێکی چاوی بـه حاڵخۆشـی خەڵك هەڵنـەیێت . کەسـێکی حەز بـەدەوڵەمەندی ، خۆشبەختی و . . . و . . . نەکات .

تێبـ ــ مانای ئەم ووشەیە لەکوردیدا، هیچ پێوەندێکی دەگەڵ مانای ئەسڵە عەرەبییەکەیـدا نیـــه و مانـای (حەسوود)ی عەرەبی دەدا . بەڵام لە بن لەهجەی سـلەیمانێدا شـکڵ و ماناکەی هیچ دەستی لێنەدراوە و بەمانای (رژد)ی کوردییە .

بەغیلی ــ [بەغیل + ٢ــ ئی] ، (حمصـ .) کارێـکی مرۆڤی بەغیل دەیکا . حەسـادەت . حەسـوودی (عا.) .

بەغیلی پێبردن ــ (مصتـ. لا.)بە ئاواتی حاڵناخۆشـی ، لێکەوتن و نەفتیربـوونی کەسـێکەوەبوون . داواکاری ڕوداوی ناخۆش (لە هەر بابەتێك بێ) بۆ کەسێ بوون .

بەفاڵ ــ [کو. عا.] ، [به/٨ + فاڵ (= فحل)] ، (صتـ.) حـاڵی ماکەر و ماینێکی هەوای جۆت بوونیان دەگەڵ نێرەکەر و ئەسپ کەوتبێتە سـەر ● **« لە چ حاڵ بەفاڵی » ــ** (مک .) مەتەڵێکە بە کەسێ ئەووترێ کە چلۆنایەتی ڕاسـتەقینەی حاڵی دەگـەڵ ئـاوات و کـردەوەی ڕێکنەکەوێ .

بەفر ــ [ستـ : ڤەفرە . ، پهـ : ڤـەرف] ، (نتـ.) ١ــ کلـوی شەشپەڕی سۆکە بە دیمەن وەك لۆکە وایە ، زستانان کاتێك پلەی گەرما دادەبەزێتە خوار (.) هەڵمی ئاو کە لە ئاسمانا وەستاوە دەبێتەوە ئاو و دێتە خوار و لە سـەرمای نیزیك زەویدا دەیبەسـتێ . ٢ــ (کعر.) سەهۆڵی دەسـکرد . ★ (بک .) بەرف ، بەفـر . (جف.) بـەرف . (جـف .) بــەور . (زا .) وەورێ . (هو.) وەرو . **بـەفری یەکشەوە ــ** [ا ــ بەفر + ا ــ ئی + یەك + شەو + ە ــ ئە/١] ، (نتـ.)

١ــ هەر بەفرێکی شەوێك بەسەر بارینیدا تێپەڕبێ و هێشتا تۆز و خۆڵی لێ نەنیشتبێ و بۆر و چڵکن نەبۆبێ. ٢ــ (کن.) ڕەنگی زۆر سپی.

بەفری پیرێژن ــ (نت .) بەفرێکە لە کاتی سەرمای پیرێژنێدا (حەوتوی دوایی مانگی ڕەشەمە) دەبارێ .

بەفرانبار ــ [١ــ بەفر + ٢ــ ئان/١ + بار (بارین)] ، هەوەڵ مانگی زستانی بە حیسابی نەورۆزی سێ ڕۆژە ، (٢١ی کانونی یەکەم ــ ٢١ی کانونی دوەم) . ★ (کێیر.) دەی (فر.) .

بەفراو ــ (نت .) ١ــ ئاوە ، کە هاوینان بەفری تێدکەن تا ساردبێ و بۆ خواردنەوە دەستبدا. ٢ــ ئاوێکە کە هەوا گەرم بۆ لە توانەوەی بەفری شاخان پەیدا دەبێ و بۆ شیو و دۆڵان دێتەخوار . ٣ــ (کعر.) ئاوێکە سەهۆلی دەسکردی تێخرابێ .

بەفر بەسەر ــ (صت .) حاڵی ڕێگا و بان و دەشت و دەر کە بەفر دایپۆشیبن و لەبەر سەرمای زۆر بەستبێتی و کاتێ پیاو بەسەریدا بڕوا قاچی دانەچێ . ★ (سن .) بەفرەسەر. ڕچە/٢ .

بەفرخۆرکە ــ (نت .) پرۆشە بەفرێکە لە ئاخروئۆخری زستانا و پاش ئەوەی تەشقی زەوێ دەشکێ، لە هەورێکی ئەستوری چڵکن دەبارێ و پاش ئەوە گەلێ شوێنی پێدەشتان بەفریان لێدەچێتەوە و دەبنە ڕەشانگ .

بەفرفرۆش ــ (نفا.) کەسێکە زستانان بەفر لە. چاڵێکا کۆدەکاتەوە و بە هاوین دەیهێنێتەوە بازاڕ و دەیفرۆشێ .

بەفرماڵ ــ [١ــ بەفر + ماڵ (ماڵین)] ، (نت .) ، (کعر.) شتێکە وەکو بێڵ (پانتر و گەورەتر) لە چەند پارچە تەختە دروست دەکرێ ، بەفری سەربان و حەوشە و...ی پێ دەماڵنەوە . ★ بەفرماڵك ، (مک.) وەروەرە .

بەفرماڵك ــ (نت.) تە : بەفرماڵ .

بەفرودۆشاو ــ (نت.) ، (مک.) بەفری داناردانەی ئاخروئۆخری زستان و سەرەبەهارە کە لە هێندێ نواڵ و قەدپالان دەمێنێتەوە دەگەڵ دۆشاوی ترێ تێکەڵی دەکەن و بە چەشنی شەربەت دەیخۆنەوە .

بەفرەچاڵ ــ [بەفر/١ + ٣ــ ئە/٢ + چاڵ] ، (نت .) ، (سن .) تە . چاڵەبەفر .

بەفرەژێلکە ــ [بەفر/١+ ٣ــ ئە /٢ + ژێل + کە (تە : پچوکی)] ، (نت.) جۆرێك بەفرە، کلۆی وردە ، لە حاڵەتی نێوان بەفر و تەرزەدایە. تێبـ ــ کەرتی (ژێل) لەم ووشەیەدا، بە لای منەوە هەر (ژێلە)ی بنلەهجەی (لوڕێ)یە کە بە مانای تەرزەی وورد هاتوە (تە : لوڕێ ، ل ــ ٧٧) ★ بەفرەڵۆکە .

بەفرەسەر ــ (صت.) ، (سن.) تە : بەفربەسەر .

بەفرەڵۆکە ــ [بەفر/١ + ئەڵ/ ١ + ۆکە] ، (نت.) تە : بەفرەژێلکە.

بەفیز ــ [بە/٨ + فیز] ، (صت.) حاڵی کەسێکی ئیفادەی

هەبێ ، تەکەببور بەسەر خەڵکا بکا. (عا.) مەغرور ، موتەکەبیر . ★ بەهەوا .

بەق ـ (نا.) ، (هو.) نێرەکەو .

بەقا ـ [عا : بقاء = مانەوە] ، (نا.) ١ـ باوەڕ ، بڕوا :: پیاوێکی درۆزنە بەقای پێ مەکە . ٢ـ وەفا. □ «دنیا بەقای بۆ کەس نیە » .

بەقاپێکردن ـ [عا. کو.] ، (مصد. مت.) تم : باوەڕپێکردن .

بەقاڵ ـ [عا = بقال] ، (نا.) دوکاندارێکە ، خواردەمەنی وەکو برنج و ڕۆن و پەنێر و ماست و میوەجات و کەوەر و پیواز و سەوزی تر دەفرۆشێت .

بەقاڵی ـ (حمص .) کار و پیشەیێکی بەقاڵ دەیکا .

بەقبەقۆ ـ [ند] ، (نت.) ، (سن.) دەنگی کۆتر . ★ (مک.) گمەگم . هس : (هو.) بەق.

بەقنگاخستن [بە/١٢ + قنگ + ٣ـ ئا + خستن] ، (مصد. مت.) ، (سیم.) تم : بەقونداخستن.

بەقونداخستن ـ [بە/١٢ + قون + دا + خستن] ، (مصد. مت.) ، (مک.) وەدواخستن . وەدرەنگیخستن . کەمتەرخەمیکردن لە جیبەجیکردنی کاران .

بەقەد ـ [بە/٢ + قەد] ، (بند.) بەئەندازەی ... ، هێندەی .. □ « بەقەد ئەو کێوەی غەم لە دڵم بارە»، (فۆلکلۆر) . ●«**بەقەدبەرەی خۆت پێ ڕاکێشە** » ، (تم : خا ، پەند ، ل ـ ١١٩) ، (کن.) لە ئەندازەی توانستی خۆت زیاتر داوا مەکە .

بەقەلەفزچوون ـ [بە/٣ + قەلەفز ؟ + چوون] ، (مصد. مت.)، (مک.) دڕانی جلوبەرگ، لە ئەنجامی لێگیربوونی تەلەزمەدار ، بزمارێکی لەشوێنێك داکوترابێ . بەردێکی نوکتیژی دەرپەڕیو و هەرشتێکی تری لەم بابەتە . تێب ـ أ) ئەم جۆرە (دڕان)ە هەمیشە شکڵی زاویەی قایمەی هەیە و (زاویە) کە ئەو شوێنەیە کە تەلەزم یا ... ی لێگیربوە . ب) من نەمتوانی بزانم ووشەی (قەلەفز) ئەسڵی چیە و لە کوێڕا هاتوە ، بەلام بە دووری نازانم کە دەگەڵ ووشەی (قەڵبە)ی بنەهجەی سلەیمانی پێوەندێکی نیزیکیان هەبێ هەرتکیان ئەسڵیان یەکبێ ...و) مامۆستا خاڵ (قەلەفز)ی بە (تاقگە) مانالێداوەتەوە . (تم : خا ، ب ٣ ، ل ـ ٥٦) .

بەقەم ـ (نا.) ، (کعر.) ڕەنگێکی کاڵبێتەوە . تێب ـ أ) ئەم ووشەیە لە (بەگەم)ەوە شێوەی عەرەبی دراوەتێ و کراوە بە (بەققەم) و گەڕاوەتەوە ناو زمانی کوردی . ب) لە ئەسڵا بە درەختێکی مەڵبەندی ئەمریکای جنوبی گوتراوە کە بە فرەنسی (کامپێشی) ناوە و ماددەیێکی تێدایە بە لاتینی پێی دەڵێن (هێماتۆکسیلۆن) ، ئا لەم ماددەیە ڕەنگی سور ، شین ، بنەوش ، بورورەش سازکراوە و زیاتر بۆ ڕەنگکردنی خوری و

ئاوریشم بەکارهاتوە چونکو لــــە
مانەدا درەنگ‌تر کاڵ‌دەبێتـــەوە ،
بەڵام بۆ لۆکە و کەتان زۆ دەچێتەوە.
ج) وەکو دەبینن لە زمانی کوردیـدا
شێوەی گشتی دراوەتێ و بۆ هــەر
ڕەنگێکی بچێتەوە بەکاردێت . ★
(هل.) زاج .
بەقەوەت ــ [کو. عا.] ، [بە/٨
+ قەوەت = عـا : قوة] ، (صت.)
تم : بەهێز .
بەقیناکەوتن ــ (مصت. لا.) ،
(سیم.) تم : بەقین داچون .
بەقین‌داچون ــ (مصت. لا.) ،
(مک.) ڕق‌هەڵستان لە کەسێ یـــا
کەسانێ و پێ‌داگرتن لەسەر ئــەم
ڕقە و خۆدوورگرتن لە ئاشت‌بونەوە.
:: لێمان بە قینداچوە و سێ ڕۆژە
چۆتە ماڵی خاڵی و نایەتەوە . ★
(سیم.) بە قیناکەوتن . (مک.) بــە
قینداکەوتــن . بەڕق‌داچــون .
بەڕق‌داکەوتـــن . تێب ــ لــــەم
مەصدەرەدا ووشەی (قین) هــــەر
(کین)ی پەهلەوییە کە دەنگی (ك) تێیدا
لە پاش بڵاوبونەوەی ئیسلامــــەتێ
گۆڕاوە و بۆتە (ق) .
بەقین‌داکەوتن ــ (مصت. لا.) ،
(مک.) تم : بەقین‌داچون .
بەکار ــ [بــە/٨ + کــار] ،
(صت.) حاڵی کەسێکی چالاك‌بێ ،
زۆر هەڵسوڕێ و تەمبەڵ نــەبێ و
خۆی لە ئیش‌کردن دوورنەگرێ .
بەکارهـــاتن ــ (مصتـ.لا.)
دەست‌دانی شتێك بۆ مەبەستێ .
فایدەهەبون . بەکەڵك‌هاتن :: وازی
لێ بێنن ئەم کابرایە بەکاری هێـچ
نایە . ئەم هەمــــو ئاسنەواڵــــەت
کۆکردۆتەوە بەکاری چی‌دێن .
بەکارهێنان ــ (مصـت. مـتـ.)
کەڵك‌وەرگرتن لە شتێ ، لە کەسێ
بۆ هەر مەبەستێك بێت :: ئــەم
قەڵەمە با بۆ تۆ بێ هێشتا بەکارم
نەهێناوە. ئەمانە خەڵك بۆ مەبەستی
تایبەتی خۆیان بەکاری‌دێنن .
بەکاوەخۆ ــ [بە/٢ + کاوەخۆ؟]،
١ــ (بنت.) بەهێـــواشێ . بـــێ
تاڵوکەکردن، لەسەرخۆ. ٢ــ (صت.)
حاڵی ئادەمیزادێکی لــە کارانـــدا
لەسەرە خۆ بێ و تاڵوکەنەکا .
بەکرە ــ [= عا : بەکــەرە] ،
(نا.) ، (کمر.) ١ــ ئامرازێکە بــە
شکڵی ئوستوانە لە تەختە دەکرێ و
نــاوقەدی بــارێك‌کراوەتەوە ،
ئەوسەرەوسەر کونەودێودەکـرێ ،
دەزوی لەسەر هەڵ‌دەکەن . ٢ ــ
ئامرازێکی خڕە لە ئاسن ، وەکو دو
پارچە ئاسن پێکـەوە نوســابن و
هێندێکی لێك‌دوربن ، گوریـس ،
زنجیر یا هەر شتێکی لەم بابەتە بەو
نێوانەدا ڕەت دەبێ و لەسەرێکەوە
بە دەست یا هەر هێزێـــکی تـــر
ڕادەکێشرێ و ســەرەکەی تــری
دە(بار) یا شتێکی قورس دەخرێ .
بۆ داگرتن و هەڵگرتنی باری قـورس
بەکاردێـت . ★ (کێـر.) ١ــ
غەرغەرە . (سن.) قرقرە .
بەکرێ‌گرتن ــ (مصــت. متــ.)
وەرگرتنی هەر شتێـك (خــانو ،
ئەسپ ،...و...) لە خاوەنی بــۆ
ڕاپەڕانــدن و جێبـــەجێ‌کردنی
مەبەستێکی خــۆ ، بەرامبەر بــە

هێندێك پارە كە لە پێشدا لەسەری ڕێكدەكەون . :: خانوەكەی بـــە هەزار دینار بەكرێ‌گرتوە . دەگەڵ میرزا قاسمی قـادرێ و یاهـۆ دۆ ئێسترمان بە كرێ‌گرت و چۆینـــە مەرگەوەڕ .

بەكرێ‌گیراو ـ (نمف.) ١ـ هـەر شتێكی بۆ جێبەجێ كردنی مەبەستێ لە خاوەنی وەرگـیرابێ و پـارەی بدرێتێ . ٢ـ (تن.) هەر كەسێكی بە پارە یا بەرامبـەر پاراســتن ، پشت‌گرتـــن یا هـــەر جـــۆرە یارمەتی‌دانێك ، خزمەتی كەسێ یـا هەیئەتێكی كۆمەڵایەتی (دەوڵەت ، ... ، .) بكات . (عا.) عەمیل :: بەكرێ‌گیراوانی ئیمپریالیزم لـــە ڕۆژهـــەڵاتی نـــاوەڕاست . بەكرێ‌گیراوانی شەریكەی‌نـەوت . تێب ـ ئەم مانایە هەمیشـــە بـــۆ مەبەستـی (سەلبـی ـ مەنـفی) بەكاردێت .

بەكۆمەڵ ـ [بە/٢ + كۆمەڵ] ، (بنت.) هەمۆ پێكەوە ، بەتێكڕایێ . :: خەڵكەكە كۆبۆنەوە و بە كۆمەڵ ڕۆیانكردە بـەر دەركی ســـەرا . كوڕینە وا بە كۆمەڵ مـەڕۆن بـا فرۆكە نەتان بینێ .

بەكەرەم‌نەمان ـ (مصت. لا.) ، (مك.) لەكاركەوتن . بێ‌كەلك‌بـوون . بێ‌خاسیەت‌بۆن .

بەكەرەم‌هاتن ـ (مصت. لا.) ، (مك.) تە : بەكارهاتن .

بەكەلك‌هاتن ـ (مصـت. لا.) ، (مك.) تە : بەكارهاتن .

بەكەڵ ـ [بـە/٨ + كـەڵ] ، (صت.) حاڵی مانگایـەكی هـەوای جۆت‌بۆنی دەگەڵ (گا) دەسەردابێ.

بەكەڵك‌هاتن ـ (مصـت. لا.) ، (كعر.) تە : بەكارهاتن .

بەكەیف ـ [كو. عا.] ، [بە/٨ + كەیف] ، (صتـ.) دڵخـۆش . بەدەماغ . خۆشحاڵ .

بەكێش ـ (صت.) حاڵی مرۆڤێكی لە كاراندا پشـوی درێژبێ و لەمەیدان دەرنەچێ و واز لە جێبەجێ‌كردنـی كارەكە نەهێنێ .

بەگ ـ [ست : بغە ، بەگە . پە : بەگ = خوا] ، (نـا.) ١ـ (كێر. كعر.) نازناوێكە بە نیشانەی بە گەورەزانین و ڕێزلێگرتن ، لـــە پاش ناوی ســەرۆكی هێنـدێ لـــە عەشیرەتەكانی كوردستان (جاف ، جوانڕۆیێ ، بانەیێ ، فەیزوللابەگێ و ... و ....) دێت . :: ڕۆستەم بەگ ، عەبدوللابەگی میسبـــاح ، داوود بەگی جاف . ٢ـ (كعر.) لە دەوری دەستەڵاتی عوسمانییاندا، لە عێراق و كوردستانی عێراقیـش (وەكو هەمۆ شوێنێكی دیـــكەی ئیمپراتۆرێتی عوسمانێ) بە هێندێ كاربەدەستان گوتراوە و ئێستـاش هەر بەكاردێت، بەڵام زۆر لە جاران كەمتربوە و شیـوەی ڕەســمی‌بۆنی خۆشی لەدەستداوە . ٣ـ (كعر.) بە نیشانەی ڕێزگرتن ، لە قسەكردنا دەخرێتە دوای ناوانەوە ، بێ ئەوەی ئەو كەسە خۆی سەرەك‌عەشیرەت یا كاربەدەستێكی میرێ بێ . تێب ـ أ) ئەم ووشەیە بە هۆی دەستەڵاتی عوسمانییانەوە ، لە هەمۆ خاكـی

ئیمپڕاتۆریّتی عوسمانیدا بڵاوبۆتەوە و گەلێ گۆڕانیشی بەسەردا هاتوە : لە زمانی عەرەبێ و فارسیدا بۆتە (بێگ) ، ترك خۆیان دەڵێن (بەی، بێی) ، لە تونس (بایْ) دەگوترێ . پ) بۆنە باوی ئەم وشەیە لە حکومەتی (ترکانی عوسمانێ)دا وەکو لە قەبێکی ڕەسمێ ، وای لە هەندێکەس کردوە کە ڕەگەزی بەرنەوە سەر زمانی تورکێ ، لەوانە ـ کە بەلای منەوە زۆریش سەیرە ـ خوالێخۆشبو دوکتۆر (معین)ە (تم : فەرهەنگ ، ج ۱ ، ل ـ ٥٦٠ ، ٦٣١) . بەڵام مامۆستا تۆفیق وەهبێ (تم : هبێد، ل ـ ۱۰) وەك وشەیەکی ڕەسەنی کوردێ نوسیویانە .

بەگرتدان ـ [بە/۳ + گرت (گرتن) + دان (فع.)] ، (مصت. مت.) بۆنە مایەی گیران و بەندکرانی کەسێ .

بەگزادە ـ (نت.) ، (کعر. ، کئێر.) ۱ـ هەمو ئەو کەسانەی لە بنەماڵەی (بەگ)ێك دەکەونەوە :: بەگزادەی جاف ، بەگزادەی فەیزوڵڵابەگێ، بەگزادەی هەورامان. ۲ ـ (مج.) خاوەن بنەماڵە و نیشان ، نەجیب ڕەسەن . (عا.) نەبیل .

۳ـ (بک.) ئەوانەی بە دێهاتی کوردستانەوە دەخولێنەوە و دەهۆڵ و زوڕنا لێدەدەن. (تم : ژابا ، ل ـ ٥٣ و ٥٤) . تێب ـ بەلای منەوە دەبێ بە نیشانەی قەدزرانین و حورمەتگرتنی هونەری ئەوکەسانە، ئەو لەقەبەیان درابێتێ .

بەگژاچون ـ [بە/۱۲ + گژ + ۳ـ ئا (دا) + چون (فع.)] ، (مصت. مت.) ، (سیم.) تم : بەگژداچون .

بەگژداهاتن ـ (مصت. لا.) ، (مک.) پەلاماردرانی کەسێك لە لەلایەن کەسێکی ترەوە بە نیازێکی خراپ ، جا چ بە قسە و دمەقاڵە بێ یا بە تێلا و هەر شتێکی لەم بابەتە . تێب ـ ئەم مەصدەرە لە حاڵێکدا دەکاردەکرێ کە ئەو کەسەی بەگژێداچون ، کارەساتەکە بۆ یەکێکی تر بگێڕێتەوە . :: هەر لە هێچ و خۆڕایێ بەگژمداهات .

بەگژداچون ـ (مصت. مت.) ، (مک.) پەلاماردانی کەسێك لە لایەن یەکێکی ترەوە بە نیازی شەڕ و خراپە . (هس : بەگژداهاتن) .

★ (مک.) دەگژڕاچون .

۱ـ بەگوڕ ـ [بە/۲ + ۱ـ گوڕ]، (بنت.) بەهێز ، بەقەوەت ، بەتوندێ ، بەتین و تاقەت . :: بە گوڕ خۆی هەڵاویشت و بەسەر دیوارەکەدا بازدیدا .

۲ـ بەگوڕ ـ [بە/۸ + ۱ ـ گوڕ] ، (صت.) حاڵی کەسێکی هێز و تاقەتی زۆری هەبێ . :: جوامێر پیاوێکی بەگوڕە .

بەگوڕەگوڕ ـ [بە/۸ + ۲ ـ گوڕ + ۳ـ ئە/۲ + ۲ـ گوڕ (رێ . فع.)] ، (صت.) حاڵی کەسێکی بە نەڕەنەڕ و دەنگی بڵیند و توڕەییەوە قسەبکا □ « مەنگوڕم بە گوڕە گوڕم ، مامەشم بە

مشەمشم » . (فۆلكلۆر.) :: كورە
هیچ نیە ئەوە هەمیشە هەروا بـــە
كورەكورە .

بەگون ـ [بـەـ/٨ + گـون] ،
(صتـ.) ١ـ نێرینـــەی هێنـدێ
گیانداران كە صفەتی نێرینەیێ تێدا
زۆر دەركەوێت . ٢ـ (مجـ.) حاڵی
ئادەمیزادی بەزەبروزەنگ .

بەگوێدادان ـ (مصتـ. متـ.) بـە
شێوەیێكی ناڕاستەخۆ ، مەبەستێك
دە كەسێ گەیاندن . :: وا دیـــارە
هێندێ قسەیان بەگوێدا داوە .

بەگەن‌كردن ـ [تـو. كـو.] ،
[بەگەن + كردن] ، (مصتـ. لا.) ،
(كك.) بەلاوە باش بونـی كـارێ ،
شتێ یا قسەیێ . :: ئەگەر كراسەكە
بەگەن ناكەی بۆی دەبەینەوە . ★
پەسندكردن .

بەگیان‌كەوتن ـ (مصـتـ. لا.)
١ـ بە چاكێ و خێرایێ هەزم بونی
خواردەمەنێیەك :: هێندەت پەلەكرد
نەتهێشت نانەكەمان بـە گیـــانی
بكەوێ . ٢ـ خواردەمەنێیەك لـــە
لایەن كەسێكەوە :: ترخێنەم بـــە
گیان ناكەوێ ★ بەدلەوەنوسان .

بەگێر ـ [بە/٨ + گیر] ، (صتـ.)،
(كعر.) تە : بەگێرگە .

بەگیرگە ـ [بەگێر + گە (= ئك
+ ەـ ئە/٢] ، (صتـ.) ، (مـكـ.)
حاڵی كەسێكی لەسەر قسە و لـە
كاراندا زۆر خۆ ڕابگرێ ، كەسێكی
بەرامبەر ڕوداوان یا خەڵكی كەمتر
خۆ بەدەستەوە بدا .

بەگێرخستن ـ (مصتـ . متـ .) ،
(مكـ . سیـە .) تە : بەگێرهێنان .

بەگێركەوتن ـ (مصتـ. لا.) ،
(كعر.) ١ـ گرفتاربونی كەسێك بە
دەسـتی كەسـێكی تر (بـە هەر
شێوەیێك و بۆ هەر مەبەستێ بێ).
٢ ـ تۆشـــــی ناڕەحـــەتێ و
گیروگرفتبـون . ★ (كئێـر.)
وەگیركەوتن . ٣ـ پەیدابونی شتێكی
كەسێك پێویستی‌بێ :: خەیار بەگێر
نەكەوت ترێزۆم كڕی . ★ (كئێر.)
وەگیركەوتن . (كعر.) بەرگیركەوتن،
بەرگێرهاتن .

بەگێروەستان ـ (مصتـ . لا.)
وەژان‌كەوتنی ئەندامێك یا جێگایەكی
لەشی ئادەمیزاد و لـە كاركەوتنی
★ (مكـ.) ڕاگیران .

بەگێرهاتن ـ (مصتـ. لا.)، (كعر.)
تە : بەگێركەوتن .

بەگێرهێنان ـ (مصـتـ. متـ.) ،
(كعر. ، كئێـر.) ١ـ دۆزینـــەوەی
كەسـێك كە خۆی لــە ڕوبەڕوبون
دەگەڵ كەسێ یا كەسانێ بپارێزێ
:: لە كۆچەی ماڵی خۆیان بەگێرمان
هێنا هـەر چۆنێ بێ لەم دوو سـێ
ڕۆژانـــەدا بـەگێری‌دێنـین . ٢ـ
پەیداكردنی شـتێكی پێویسـت ::
هەمو كتێبخانـەكانی بێڕوت گەڕام
كتێبێكیان ڕاسپاردبوم بەگێرم‌هێنا.
★ (مكـ.) وەگێرهێنان (مكـ. ، سیە.)
بەگیرخستن سیە . بەرگێرخستن ،
بەرگێرهێنان .

بەل ـ [أ] ، (صتـ .) ، (كعر .)
١ـ قێت ، قنج ، ڕاسـت . (عا.)
قایم ، عەمودێ . (هبێد : ل ـ ١٠)
٢ـ « بزنی گوێ‌لول . شـتێكە كە
شۆڕبوبێتەوە و تەكەتەكی بێ. (زا.)

گیانداری گوێ‌قوت. » (تم : خا ، ب ١ ، ل ــ ١٧١) . ٣ــ (هــل :) حاڵی هەر شتێکی وەکو لوولە وابێ (لوولەتفەنگ و . . .) کە لە شوێنێکدا لەبەر هەرچی بێ گوشاد بووبێتەوە :: ئەم تفەنگە لوولەکەی بەلە .

بەلاداکردن ــ (مصد . مت .) ، (کعر.) ١ــ هەڵدانــەوە و دەبــەر پشتێند چەقاندنی شــاقەلی کەوای شــۆڕی کوردێ. ٢ــ (مج.) خــۆ ئامادەکردن بۆ جێبەجێ‌کردنی کار و فرمانێ □ « بــەلادابــکەن چــاکی مەردایەتێ ، درێغێ مەکەن گیان لە کوردایەتێ » (أ) .

بەلاداکەفتن ــ (مصد . لا .) ، (سن .) تم : بەلاداکەوتن .

بەلاداکەوتن ــ (مصد. لا.) ١ــ لەسەر لاتەنیشتێ ڕاکشانی ئادەمیزاد ★ پاڵ‌کەوتن. ڕاکشان . درێژبوون. (سن .) بــەلادا کەفتن . ٢ــ (تم : بەلاداهاتن/١ .

بەلاداهاتن ــ (مصد. لا.) ١ــ کەوتنەخواری کەســێك (بــە پێوە ڕاوەستابێ یاخۆ دانیشتبێ) لەبەر بێ‌خەوێ ، مەستێ ، یا نەخۆشێکی کتوپڕ و هــەر هۆیەکی تری لــەم بابەتانە . ★ بەلاداکەوتن/٢ .

بەلاش ــ [بە /٢ + لاش] ، (بنت .) ، (کعر.) ١ــ بەخــۆڕایێ ، بێ‌پارە . ٢ــ بێ‌هۆ ، بێ‌سەبەب . :: بــەلاش و حەلاش ئــەو هــەمو ڕێگایەت داینەبەر ٣ــ (کن.) هەرزانێ نرخی کالایەك :: وەرەترێ ! بەلاش. تێبـ ــ بەنازەوا گەلێ کەس (بۆ نموونە : ژابا تم ، ل ــ ٥٤) ئەسڵی ئــەم ووشەیە دەبەنەوە سەر (بلاشیء)ی عەرەبێ و من خۆشم لە پێشدا هەر وام دەزانی . أ) « بورهانی قاتیع » ئەوەی (موحەممەدی عەبباســێ) پێیاچۆتەوە لــە لاپــەڕەی ١٩٩دا ووشەی (بیلاژ)ی نوسیوە و بە : بێ سەبەب ، بێ‌هۆ ، بێ‌قەدر مانای لێ‌دەداتەوە . ب) هەروەکو لــە سەرەوە نیشانم داوە ، من ئــەم ووشەیە بە (مرکب) دەزانم کــە کەرتێکی (لاش ــ یا ــ لاژ)ە ، بــۆ ئەم کەرتە لــە (ئاوێستــابێ) و (پەهلەوێ)دا مانایەکم نەدۆزیەوە . دوکتور (معین) لە لاپەڕەی ٣٥٢٧ی بەرگی دوەمی (فەرهەنگ)دا چوار ووشەی (لاش)ی نوسیــوە : ١ــ لاشە ، کەلاك ، کەلەش . ٢ــ بۆ ئەم لاشەیان دوو ئەسڵی داناوە یەکیان (لاش و ماش)ی فارسێ و ئەویتریان (بلاشیــی)ی عەرەبــێ و ئــەو مانایانەی بۆ هێناوە ، هێچ‌وپــووچ ، نزم ، بێ ئیعتیبار ، پارەی کــەم ، کەم و نرخی هەرزان . هەر لە ڕێزی ئەم (لاش)ەیاندا ووشەی (بەلاش)ی بە بێ‌هۆ ، بێ‌سەبەب (عبث) مانــا لێداوەتەوە و (لاش)ی سێیەم لــە لەهجەی (مەرغوز)یــدا مانــای (تالان)ی بۆ دۆزیوەتەوە . (لاش)ی چوارەمیــش مانــای (تــرێ لێکردنەوە)یە . ج) وەکو دەبینــن هەمو ئەو مانایانەی کە لەســەرەوە باس‌کران دەگەڵ مانــای ووشــەی (بەلاش) کە ئێستا لە کوردستانی عێراق لە زمانی کوردیدا باوە ، ڕێك دەکەون.

بەلان ـ [بەل/١ + ٢ـ ئان/ ٧] ، (نت.) ئادەمیزادی کەلەگەت و هەلچو .

بەلاوەچون ـ (مصد. لا.) ١ـ نیزیك‌بونەوە لە کەسێ یا لە شتێ :: بەلای ئاگرەکەوە نەچێ دەسوتێی. نەخەلەتابی جارێکی دێ بەلای ئەم کابرایەوە بچی دەتکوژم ها) ٢. ـ تە : بوچون /٢ .

بەلاوەنان ـ (مصد. مت.) دورکردنەوەی کەسێ یا شتێ ، لە کارێك یا جێگەیەك :: ئەوە بوچی وا بەلاتەوە ناوین هەرلێمان ناپرسی؟ دەگەل دەستی خوت ئەم کورسییەش بەلاوە بنێ .

بەلایەکداخستن ـ (مصد. مت.)، (مک.) تە : بەبارێکاخستن .

بەل‌بون ـ [بەل/٣ + بون (فع.)] ، (مصد. لا.) ، (هل.) هەلتوقین و دەرپەرێنی شتێکی وەکو لولە ، لە دیوی دەرەوە و گوشاد و فرەوان بونەوەی لەناوەوە. :: ئەوە ئەو تفەنگە بە چی وا بەل‌بوە.

بەل‌کردن ـ [بەل/٣ + کردن]، (مصد. مت.) ، (هل.) ئاوسان و گەورەبونی قەوانی فیشەك لە لولەی تفەنگەکدا لەبەر فرەوانی جێگەی فیشەك و ئەوشاری گازی باروت .

بەللێ ـ [محر. عا.] ، (بن.) ، (مک.) بەلێ تێب ـ ئەم ووشەیە هەر (بەلێ)یە و لەو جێگایانەشدا دەکاردەکرێ کە پێویست بێ (بەلێ) بکوترێ ، بەلام دەکارکردنی هەم بەراستنەزانین و نارازێتێ لەو قسەیە دەگەیێنێ کە یەکێك کردبێتی و هەم گالتەپێ‌کردنیش .
★ (سن.) بەلێ .

بەلوکە ـ [بەل /١ + ئوکە] ، (نت.) ، (سن.) پارچە گوشتێکی بچوکە لە زارکی شەرمی ئافرەتا .
★ (مک.) بەلە . مێتکە . نێوەروکە. (سیە . کک .) قیتکە . (جف.) نێوەر . (بک.) چوچەلە .

بەلە ـ [بە/١ + ٥ـ ئە/١] ، (نت.) ، (مک.) تە : بەلوکە ●

دێدبەلەقیت ـ (کن .) ئافرەتی روهەلمالراو کە بە هیچ بارێك لەبار نەکەوێ . هس : (لو.) بەلە = چیلکە .

بەلەبارێکە ـ [بە/١ + ٣ـ ئە/٢ + بارێك/١ + ٥ـ ئە/١] ، (نت.) ، (کێر. ، کەر.، جن.) ١ـ ئادەمیزادی بەژن‌درێژی ،لاواز و ڕەقەلە ٢ـ حالی مروڤێکی ئاوا :: پیاوێکی بەلەبارێکەی زمردەلەشی لەکن بو . تێب ـ ئەم ووشەیە ئەگەر دەگەل ناوێك لە حالەتی (ئیزافە)دا بو ئەوا (صفت)ە ئەگینا (ناو)ە .

بەلەباقە ـ [؟] ، (نت.) ١ـ دەردێکە دوچاری بزن دەبێ ، لە بارەی دەخا و دەیکوژێ □ « یەك دانو دەیکوشت ، یەك بەلەباقە » (سیف القضات) .
٢ـ (مج.) سوکە جنێوێکە ، لە وەختێکا منداڵێ بە قسە و هەرا خەلك وەڕەز بکا ، پێی‌دەدرێ . هەروەك بلێن : دە بێبڕەوە ، ووستبە ، دەنگت بڕێ .

بەلەبەل ـ [بەل/٢ + ٣ـ ئە /٢ + بەل/٢] ، (نت.) لەرەلەر ،

تەکەتەك .

بەلەبەل کردن ــ (مصتـ. لا.) لەرینەوە ، لەرزانەوە .

بەلەپا ــ (صتـ.) ، (سنـ. ، هو.) تم : بەپێ .

بەلەپێ ــ (صتـ.) تم : بەپێ .

بەلەچەك ــ [؟] ، (نتـ.) ، (مکـ.)
١ــ تاسـە **کولەکەی شیرنە** : هاوینان لەبەر هەتاو ئیشکی دەکەنەوە و هەلیدەگرن بۆ زستان .
٢ــ خواردنێکی کوردەوارییە لە (بەلەچەك/١) و نیسك و کشمیش دروستدەکرێ .

بەلەدیە ــ [عا.] ، (نا.) تم : شارداری ، شارەوانی .

بەلەسە ــ [؟] ، (صتـ.) ، « گیانداری یاخی . » تم : (خا ب ١ ، ل ــ ١٧٤ .

بەلەسەبوون ــ (مصتـ. لا.) « یاخیبوون » تمــ خا : ب ١ ، ل ــ ١٧٤ .

بەلەشوانە ــ (نتـ.) ، تم : بەناشوانە .

بەلەفێرە ــ [بەلە (؟) + فێر (فێراندن) + ە ــ ئە/١] (نتـ.) ، (کنێر. ، کعر.) نەخۆشی زگچوونە تۆشی ئاژال و پاتال دەبێ . هس : (جنـ.) بەلەریقە = ئیسحالی بە شیددەت (بۆ ئینسان) تم : لورێ، ل ــ ١٥ .

١ــ بەلەك ــ [؟] ، (نتـ.) ، (کعر. ، سنـ.) گیایەکی دەشتەکییە و تا میترێك بەرزدەبێتەوە ، لە کوردستان زۆرە ، رەگ و ریشەی ئەم گیایە بۆ خۆشکردنی تامی دەرمانان کەلکی لێ وەردەگیری .
هەروەها لە شوێنانی گەرم شەربەتێکی لێدەگرن کە تۆزێ شیرنایی هەیە و خواردنەوەی دەرۆنی مرۆڤ فێنکدەکاتەوە .
(عا.) عەرەق سوس (عرق السوس).
★ (مکـ.) مێکوك .

٢ــ بەلەك ــ [؟] ، (نتـ.) ، (کعر. ، کنێر .) بەشێکە لەلاقی ئادەمیزاد ، دەکەوێتە نێوان ئەژنۆ و قولاپەی پێ . لولاك و گۆشتێکی بەدەورەوەیەتی بە تێکرایی .

بەلەكپێچ ــ [٢ــ بەلەك + پێچ (پێچان)] ، (نتـ.) ، (مکـ.) شتێکە وەکو کەزۆ ، پان تر و تەنکتر بۆ گۆرج و گۆلی لە بەلەکی دەهالێنن .
تێبـ ــ لە قولاپەی پێرا دەست بە لێهالاندنی دەکەن و لای خوارەوەی هەر قەدێکی بەرە و ژوورتر تۆزێك دەکەوێتە لای سەرەوەی قەدی بەرەژێرتر لە خۆی ، تا دەگاتە نیزیکی ئەژنۆ دەبرێتەوە لاسکێکی درێژۆکەی پێوە ....بە پێیقایم دەکەن لەباتی ئەوەی بە تایبەتی بێچنن لە تیزمالکە قوماشیشی بەکاردێنن .

بەلەم ــ [؟] ، (نا.) ، (کعر.)
١ــ کەشتی زۆر پچکۆلە کە لە تەختە دروستدەکرێ و بەهێزی (سەولە) لەسەر چەم و رۆباری گەورە دەگەرێ . ★ (کنێر.) لۆتکە (رۆسی) . قایق ، (ترکی) ٢ــ (مجـ.) دەوری پەلی درێژۆکە کە بلاو و قبوولی تێدەکرێ . ★ (کنێر.) بلوت .

١ــ بەلا ــ (ئە.) ، (مک.) تە : بـا .

٢ــ بەلا ــ [عا.] ، (نا.) ١ ــ شتێ یا بەسەرهـات و ڕوداوێکی خراپ کە تۆشی کەسێك دێت و بە زەحمەت چارەی بۆ دەکرێ . □ « هـەر دەلەی بـەلای خوایە » ، « بەلایەك لە ئاسمان بێتە خـوار خەتای . . . ی تێدایە » ، «بەلایەکە بۆ خۆی » .

بەلای‌لابـەلا ــ (نتـ.) بـەلا و نارەحەتێکی پیاو چاوەڕوانی نەبێ و لەلاوە تۆشی بێت :: ئەم کابرایانـە وەك بەلای لابەلا وان پیـاو دەبـێ خۆیان لێ‌لادا .

بەلای‌ناگەهان ــ (نتـ.) بەلایـەکی کتوپڕ و لە نەکاو (= ناگەهان) بدا بەسەر کەسێکدا :: فرۆکـە وەك بەلای ناگەهان گەیشتە سەرمان . ٢ــ (مجـ.) ، (صتـ.) زۆر زرینگ و زێت ، فێلباز ، کارلەدەس‌هاتو :: بەلایەکە بۆ خۆی ● **بێ‌بەلابێ ــ** ١ ــ بۆ دەربڕینی نارەزایێ و تۆڕەیێ لـە قسـە و کـردەوەی کەسێـك بەکاردێت . تێبـ ــ بە پێـی ڕادەی (تۆڕەیێ) ووشـەی (بـەلا) درێژدەکرێتـەوە :: بێ‌بەلابـێ واز بێنە. ٢ــ بۆ دەربڕینی نارەزایێ ڕوت بەبێ تۆڕەیێ . تێبـ ــ لەم حالەتەدا ڕستەکە بێ‌درێژکردنـەوەی هیـچ ووشەیەك و بێ ئەوەی قورسایـێ بخرێتە سەر هیچ پیتێـك لـەدەم دەردەچێ □ « وورچە قولە بـێ بەلابێ ، لەبن داری بێ‌گەلابێ » .

بەلاگەردان ــ [٢ ــ بەلا/١ + گەردان] ، [عا. کـو.] ، (نفـا.) کەسێك یا شتێك یا روداوێك کـە ئەوەی لێ‌ڕەچاو بکرێ پێشی بـەلا بگرێ (وەکو : صەدەقە ، نەدر ، خێروخێرات) و لە مـرۆڤ دوری خاتەوە . ★ بەلاگێڕ ، بەلاگێڕەوە .

بەلاگێڕ ــ [٢ــ بەلا/١ + گێـڕ (گێڕان)] ، [عا. کو.] ، (نفا.) تە : بەلاگەردان . تێبـ ــ بـەلای منەوە ئەسلی ئەم ووشەیە دەبـێ (بەلاوەگێڕ) بۆبێ و کەرتی (وە)ی لێکەوتوە . ●« **صەدەقە و بـەلا گێڕێ** » کاتێ کەسێـك زەرەر و زیانێکی (ماددێ) لێدەکەوێ ئـەم رستـەیەی بـۆ دلخۆشی‌دانەوە پێ‌دەگوترێ .

بەلاگێڕەوە ــ [٢ــ بـەلا/١ + گێڕەوە (گێڕانەوە)] ، [عا. کو.] ، (نفا.) تە : بەلاگەردان .

بەلالێدان ــ [عا. کو.] ، (مصتـ. لا.) ١ــ گرفتاربـوون . تۆشـی نارەحەتی‌هاتن . ٢ــ (مجـ.) نەمان، فەوتان : لەناوچوون :: دەك بەلا لەم حالەدا . بەلای لێدا ژیانی قـوون دەرکان .

بەلالۆك ــ [بەل (بۆل) + ١ ــ ئالو (تێبـ ــ) + ئۆك] ، (نتـ.) ، ١ــ (سیە. مک.) أ) دەرەختێکـی کێوییە لە جسنی داری ئالوبالو ، بەرەکەشی هەر ئالوبالوە بەلام دەنکی ووردترە و گۆشتیشی کەمترە . ب) بەری ئەم دارە تێبـ ــ ١) بەلای منەوە ئەسلی درەختی ئالوبـالو هـەر ئەمەیـە و کەویکراوە و بۆتـە دەسچێن . ب) لە کوردستان ئـەم

داره زۆره ، بـەرەکەی دەخوریّ و
ناوکەکەی دەکوتن لە باتیّ دەرمانـی
ڕەوانیّ (مسهل) بەکاریدیّنن . ★
(سنـ.) بەلالوکە کێفیلە . ٢ــ (سنـ.)
تە : ئالوبالوّ .

بەلام ــ [؟] ، (بنـ. ، بد.) ،
(کەر. ، سنـ.) بۆ ئەم مەبەستانـە
بەکاردیّت . ١ــ بۆ تێکبەستنی دوّ
مەبەستی لێکجیاواز . :: بچـن
بەلام زۆر دامەنیشن . ٢ــ بۆ ددان
بەمەبەستێکدا هێنان،تەصدیق کردنی
کارێك :: ئەوە ئێشە کەوایە بـەلام
تۆش حەقتە . ٣ــ بـۆ سـەرنج
ڕاکێشان یا ووریاکردنەوەی کەسێك
کە کارێك نەکا :: بەلام نەچی بـۆی
بکێڕیتەوە . بەلام نـەچی لـەوێ
دای کوتی ، مندالێنە بچن بۆ خۆتان
یاری بکەن بـەلام جلکەکانتـان
پیس نەکەن . ٤ــ بۆ ترسـاندن و
هەڕەشەلێکردن :: چی دەکەی بیکە
بەلام لە بیرت نەچیّ . جاریّ دەنگ
ناکەم بەلام هەروای ناخوا . ٥ــ بۆ
دیاریّ کردنی زۆر و زەبەندیّ شتیّ .
:: جوان بەلام جوان . ئازا بەلام چ
ئازایەك . ٦ــ بـۆ دیارخسـتنی
سەرنەکەوتن لـە کارێـکا . زۆرم
هـەولدا بـەلام دەرگاکـەم
هەربۆنەکرایـەوە . زۆری دەگـەل
خەرێك بوّم بەلام دەگەلم نەهـات .
زۆر دەخوێنێتەوە بەلام هیچ حالیّ
نابیّ . ★ ئەمما . وەلیّ . (مکـ.)
بەلان . (بکـ.) لیّ .

بەلان ــ [؟] ، (بنـ. ، تبـ.) تە :
بەلام .

بەلخە ــ (نا.) ، (سنـ.) تە :
بڕەك . تێبـ ــ تەنیا (مردۆخ) ئەم
ووشەیەی نوسێوە (تە . مردۆخ ،
ج ١ ، ل ــ ١٨٣) هس : آپەلخ و
پالاغ) بەچکەی گامێش و (بەرخ)
بەچکەی مەڕ .

بەلغ ــ (نا.) ١ــ (کێـر.)
توێژێکی سپی یە بەرەبەرە لـە نـاو
کەتـریّ و کوپـی سەمـاوەردا
کودەبێتەوە تا دیّ ئەستورتر دەبیّ.
تێبـ ــ ئەمە لەو ماددانە پەیدا دەبیّ
کە لە ناو ئاودا تواونەوە و بەکولاندن
هێندێـکی لیّ جیادەبێتـەوە و
دەنیشیّ . ٢ــ (کەر.) ئەو توێژەیە
کە لە ئەنجـامی جگەرەکێشـان و
چاخواردنەوە دەنیشێتە سەر ددان و
ڕەنگی دەگۆڕیّ . ٣ــ (کەر.) تە :
٣ــ بار .

بەلغەم ــ (نا.) ماددەیێکی لیچقی
سپیّ شێن باوە بەیانیـان لە گەروی
پیاوی ڕۆژوەوان و ئارەق خۆر و ئەو
کەسانەی بە هـۆی (سەرمـا)وە
توشی کۆخە و هەلامەت دەبـن ،
دەردەکەویّ . چلمێکە کە بەڕێگای
قوڕگدا دێتەدەر . هس ، فلێـگم
(ئینگلیزیّ) و فلێگمۆن (فڕەنسیّ)
هەر بەم مانایە . **بەلغەم پێدانەدان** ــ
(کنـ.) بۆ بە پیاونەزانین و بە هیچ و
پوچ زانینی کەسێك . :: یەکێکی وایە
بیّ بێتنی بەلغەمی پێدانادەی .

بەلك ــ (بنـ.) ، (سنـ.) تـە :
بەلکو .

بەلکم ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلکو ــ [بەلك + ١ــ ئـو] ،
(بنتـ.) ڕەنگە ، لەوانـەیە ، ڕێـی
تێدەچیّ ، تەقا بەشکو :: تۆ ئێستا

بچۆ بەلکۆ لەوێ بێ . بەلکۆ ئــەم کابرایە نەیەوێ من ببێنێ . « بەلکۆ مریشکەکان هێلکەیان نەکرد » تێبـ ــ ا) ئەم ووشـەیە هاوتای زۆرە: بەلك، بەلکم ، بەلکە ، بەلکەت ، بەلـکەم، بەلکەن ، بەلکی ، بەلکین ، بەلکینا ، بەلکینێ . جا بەلای منەوە هەمــوو ئەوانە ووشـــەی (بەلـــك)ن و ســـەرفکراون و زەمیرێـــکی شەخسییان پێوە لکاوە . دلنیام کە هەر یەکێ لەوانــە لە وەختێـــکی رابردوودا مانای خۆی هەبوە و لـــە شـــوێنی تایبـــەتێ خۆیـــدا بەکارهێنراوە ، بەلام بەرەبەرە ئەو تایبەتەی خۆیــان لەدەســتداوە و بوونە ووشـەیەك کە مانایەك و چەنـد شکلی هەیە . ب) لەبەر ئــەوەی کەرتی یەکەمی ئەم ووشـەیە و هەموو هاوتاکانی (بەل)ە و دەگەل (بەل)ی عەرەبێ بە مانای (بــەلام)ی کوردێ وێكدەچن ، زۆرکەس یەکەندەردوو وا دەزانێ کە ئەسلی ئەم ووشـەیــە عەرەبێ بێ. (تە : معین، فەرهەنگ، ج ١ ، ل ــ ٥٧١) بەلام مامۆستــا توفیق وەهبــێ وەك ووشـــەیەکی کوردێپەتێ نوسێویانە . ★ (بکـ.) بەلکو ، بەلکێ .

بەلکە ــ (بنـ.) تە : بەلکو .

بەلکەت ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلکەم ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلکەن ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلکی ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلکین ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلکینا ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلکینێ ــ (بنتـ.) تە : بەلکو .

بەلگ ــ (نا.) تە : بەرگ .

بەلگوبنکردن ــ [بەلگ + و + بن/٧ + کردن (فعـ.)] ، (مصتـ. متـ.) ١ــ لەناوبردن . فەوتــاندن . خــــراکردن . ڕیشـەدەرهێنـــان ســـــــــەرەوژێرکردن . ٢ ــ ئەودیــوەودیوکردن ، پشـکنـــین . زۆرگەڕان بە دوی شتێکا . تێبـ ــ (بەلگوبن) لەم مەصدەرەدا وەك ووشـەیەکی تێکەل (مرکب) کەلـکی لێوەرگیراوە و بۆ هەریـــەك لـــە ماناکانی مەصدەرەکە مانایەکی بــۆ ڕەچاودەکرێ . بۆ مانای یــەکەم : (بەلـــگکردن بەڕیشـــەی دار و ڕیشـەکردن بە گەلا) و بۆ مانــای دوەم : (سەرتاپــاخوار ، هەمـــو لایەك ، هەر لە گەلای دارڕا تا دەگاتە ڕەگ و ریشـەی) . ب) ئەمبیستوە و ئەمدیوە ئەم ووشـە تێکەلە بە تەنیایێ دەکارکرابێ .

بەلگە ــ [بەلگ + ە ــ ئە/١] ، (نتـ.) ١ــ نیشانەی مالی دزراو کە بە دەست کەسێکەوە بگیرێ . ★ (جنـ.) بەلگە . ٢ــ (تتـ.) دەلیل . بورهان . سەنەد . موستەمسەك .

بەلم ــ (نا.) ، (کئێر. ، کعر. ، سنـ.) ، لاسك و ساقەتی گیــای برنج ، پاش ئەوەی چەلتــووکەکەی لێجیادەکرێتەوە . ئــەو بەشــەی گیایەکەیە کە لە گەنــم و جــودا دەبکوتن و دەبێتە (کا.) .

بەلمەڕیش ــ (صتـ.) حــالی کەسێکی ڕدێنێکی چڕوپڕ و فشی هەبێ . ☐ « ڕیشی دەلێــی باقــە بەلمە » .

بــەلمێ ــ (بن.) ، (سن.) تە : بەللێ .

بەلەد ــ [= عا : بەلەد = شار ، وولات] ، (صە.) حاڵی کەسێکی لــە ڕێگا و بان و ناوشار یا لە ئیشێك چاك بزانێ . :: بەلەدێکمان دەگەڵ بنێرن تا ئەو دێیەمــان بیــا . مــن بەلەدی ئەم ڕێگایە نەبۆم .

بەلەدبۆن ــ [عا. کو.] ، (مصد. لا.) ١ــ شارەزابۆنی کەسێ لــــە ڕێگاوبــان و ... ٢ــ فێربــۆن و شارەزابۆن لە ڕێگاوبان و ... تێب ــ لەم دۆ مانایانە یەکەمیــان بۆ ئــەو کەســــانەیە کــە لـــە وەختــی قسەکردنا شارەزابێ و بە ڕێگاوبان بزانێ ، دۆهەمیشیان بۆ ئەوانە کە لە کاتی باسکردنا شارەزانین . :: دۆ سێ جار هاتوچۆ بکەی بەلــەد دەبێ .

بەلەدێ ــ [عا. کو.] ، (حمصە.) زانینی ڕێگاوبان، شارەزایێ :: باشە بۆ بەلەدێ دەگەڵتان دێم . ببۆرن بۆ بەلەدێ پێشتان دەکەووم .

بەلەك ــ [؟] ، (صە.) ، (کێیر.، کعر.) ١ــ حاڵی گایــەکی ڕەنــگی ڕەش و سپێ یان سپێ و سۆر بێ . ٢ــ هەر شتێکی دۆ ڕەنگی ڕەش و سپێ :: بورجی بەلەکی مەم و زینان لە جزیرێیە . ٣ــ حاڵی کەسێــك نەخۆشێ بەلەکێ گرتبێ .

بەلەکبۆن ــ (مصد. لا.) تۆشی نەخۆشێ بەلەکێ هاتن .

بەلەکێ ــ (نت.) نەخۆشییەکە ، پێستی مرۆڤ دەیگرێ و هێندێــك شوێنی پەلەپەلە دەبــێ و ڕەنــگی دەگۆڕێ (لەچاوشوێنــەکانی تــری لەش سپێ دەبــێ) . تێــب ــ ئــەم نەخۆشینە ئەنجامی پشێوێ یەکە ، کە لە ئیشوکاری لوەکانی (غـدە) لەشی ئادەمیزادا بەدیدێت و کاری خۆیــان (دەردانی هۆڕمـۆن) بــە ڕێكوپێــکی پێ جێبەجێنــاکرێ . لەوانەشە هێندێك (طفیلی) کە بە چاو نابیندرێن و لەسەر پێســتی ئینسان دەژین بنە هــۆی ئــەم نەخۆشییە و لە کاتێــکی ئــاوادا چارەکردنی هاسانترە .

بەڵێ ــ [محر . عا. بلی]، (بن.) ١ــ بە نیشانەی ، بەڕاستزانین ،و تەئکید لەســەر قسەیــەك کە بــە شــێوەی پرسیــار یا خەبــەردان دەگوترێ. :: ئاگات لێیە ئەم برادەرە چێ پێکردم ؟ بەڵێ . هــەمۆ ڕۆژێ بەیانێ دەست و چاوتان بە صابۆن بشۆن . بەڵێ . هۆشەنگ چۆ بۆ مەکتەب ؟ بــەڵێ . جلکەکانت بــۆ هێنایــەوە ؟ بــەڵێ . ٢ــ وەڵامی بانگکردنە:: پیرۆت! بەڵێ مامۆستا. ٣ــ ئەگەر بــە شێوەی پرســیار یا ســـەیرپێهاتن لـــەدەم دەربچێ ، نیشـــانەی بەڕاســـتنەزانین و دڕدۆنگێیە لە قســەیەکی کرابێ یا توڕەیێ لەو قسەیە دەگەیێنێ . :: دەمەویست زۆتر بێم بــەڵام میوانم هات . بەڵێ ! لەبیرمچۆ کتێبەکەت بۆ بێنمەوە . بەڵێ ؟ **بەڵێ بەڵێ** ــ (بنت .) تەئکیدێکی زیاتر لە (بەڵێ/١ و ٢) دەگەیێنێ .

بەڵێن ــ [بەڵێ + ئێن] ، (نت.) گفت و پــەیمان و دەســتەبەرێ بۆ

جێبەجێکردنی فرمانێك :: بەڵێنبێ تا هەم نایدوێنم ★ بەڵێنێ .

بەڵێندان ـ (مصت. لا.) ڕازیبون، وەعدەدان :: بەڵێنتان دەدەمێ تا مردن دەگەڵتانبم . بەڵێنی داوە ئیتر دەم لە جگەرە نەدا . بەڵێنمان بدەیە ئیتر قومار نەکەی .

بەڵێنێ ـ [بەڵێ + ئێنێ]، (نت.) تە : بەڵێن .

بەم ـ [ند.] ، (نا.) دەنگی گڕ و گەورەی ئادەمیزاد یا ئامرازەکانی مۆسیقایە لەرینەوەی لە دەنگی زیل کەمترە . هس : زێل و بەم .

بەمبێرد ـ (صت .) ، (مک.) تە : بەشێ .

بەمبێرد دان ـ (مصت . مت .) ، (مک .) تە : بەشودان/۱ .

۱ـ بەن ـ (نا.) قەزوان . تێبـ ـ ئەم وشەیە بە تەنیایی لەبیرچۆتەوە، بەڵام لە وشەی (بنێشت و دارەبەن)دا ماوە . هس : [په : فەن. ست : فەن] بە مانای دار . درەخت.

۲ـ بەن ـ (نا.) خوری ، مەرەز و مو کە پاش بەشانەکردن ، بە تەشی ڕێسرابێ و بادرابێ، بۆ ئەوەی بیکەن بە گۆرەوی و ئەو جۆرە شتانە . :: ئەم بەنە زۆر خاوە . ئەو ماشەرە بەنانە بەرە بۆ خمخانە . ئەم بەنە پسۆكپسۆکە چیە هێناوتە . ● **بەنی تۆ بە من با نادری** ـ (کن.) لە فزوفێڵ و کاروباری تۆ ناگەم . دەرەقەتت نایەم. تێبـ ـ لە قسەکردنا زەمیری (تۆ) و (من) دەگۆڕدرێن بە ناو یا زەمیرێکی تر . :: بەنی خوسرەو بە تۆ با نادری . خوسرەو بەنی کاوسی پێ با نادری . ★ ٥ـ بەند .

۱ـ بەنا ـ (نا.) ، (کعر. ، سن.)، « گیایەکی کوێستانییە ، لاسکی وەك کەنگر و گەڵای وەك کەرەوز وایە » (تە ، خا ، ب۱ ، ل ـ ۱۷٥). « گیایەکە دەخوری وەکو کەما وایە دەیبرژێنن و دەیخۆن» (تە : مردۆخ، ب۱ ، ل ـ ۱۸۹) . « گیایەکی کوێستانیە ئەکرێت بە گزرە بۆ زستانی ئاژاڵ .» (تە : معر ، کشت، ب ۱ ، ل ـ ٥۱) . «ناوی گیایەکە» (تە : هبێد : ل ـ ۱۰) . تێبـ ـ من خۆم ئەم وشەیەم نەدەزانی و نەشمبیستبو بۆیە هەرچی لە قامۆسەکاندا لە سەری نوسرابو وەکوم خۆی هێناومەتە ئێرە ، بەڵام بەلای منەوە ئەوەی تۆزی زیاد لەسەر ئەم گیایەیان نوسیوە ، ئەوەیان نوسیوە کە لە خەڵکیان بیستوە .

۲ـ بەنا ـ [محر، عا : بناء] ، (نا.) ، (سیە . ، سن .) ئەوکەسەی پیشەی خانودروستکردنە . ★ (مک . ، بک .) بەننا .

بەناشوانە ـ [۱ـ بەنا + شوان + ٥ـ ئە/۱] ، (نت .) ، (سیە .) « گیایەکی بۆنخۆشە بۆ تام و بۆندارکردنی ماست بەکاردێت » هبێد ، ل ـ ۱۰) . تێبـ ـ مردۆخ وشەی (مەنێ)ی وەکو هاوتای (۱ـ بەنا) نوسیوە کەوا وێدەچێ (مەندێ)ی موکریانی بێ و بە پێی ئەو تاریفەش کە مامۆستا وەهبی بۆ (بەناشوانە)یان نوسیوە دەبێ ئەمەیان

مەندێ بێ نەك (١ــ بەنا) كە مردۆخ نووسیویە .

بەنایی ــ [عا. كو.] ، (حمص.)، (سیم. ، سند.) كاروپیشەی كەسێكی خانوو ، دیوار و ... دروستدەكات .

بەنبڕ ــ [٢ــ بەن + بڕ (بڕین)]، (نت.) ، (كن.) چەقۆ ، تیخ و ...

●**بەنبڕم ددانە ــ** (كن.) بێچەك و سیلاحم ، هیچم پێناكرێ .

١ــ بەند ــ [ست : ، پە : بەند] ، (نا.) ، (مك. ، سیم.) ١ــ دیوارۆكەیەكە بە تەیمان و چیم یا هەر كەرەستەیێكی تر لە پێش چەم و ڕووباران دروست دەكرێ ، بۆ ئەوەی ئاوەكەی پۆنگ بخواتەوە و حەوالەی بەرزبێتەوە تا ئەوەندەی پێویستە بەلایەكی ترا لابدرێ و بكرێتە سەر جۆگەیێكی دیكە و بۆ داشتنی كشتوكاڵ كەلكی لێ وەربگیرێ . ★ (سن.) بەنگە . ٢ــ ئەو جۆگە زلە (شەقەجۆ)یەیە كە بەو جۆرەی سەرەوە لە لایەكی دیكەڕا ئاوی دەكرێتە سەر و پێیدا دەڕوا بۆ شوێنی مەبەست. تێب ــ أ) ئەگەرچی ووشەی (بەند) لەم قاموسەدا وەكو چەند واحیدێكی جیاجیا نووسراوە ، بەلام لەڕا ستیدا هەمویان هەریەكن و لە ئەسلێك وەرگیراون ، ئەوەی وای لە من كرد لێكیان هەڵاوێرم ئەو مانا جۆربەجۆرانە یا ووشەكانن كە بە مانای لێكدوور لەم ووشەیە كەوتونەتەوە . ب) ووشەی (بەند)و (٢ــ بەن) بە ڕای من هەریەكن ، یەكەمیان بە شێوەی ئاوێستایی خۆی ماوەتەوە و مانای زۆری بۆ پەیدابوە ، دوەمیان تۆزێك گۆڕانی بەسەردا هاتوە و ربۆتە ناو بۆ شتێكی تایبەتی و زەووزۆشی لە (بەند) كەمترە . ج) هەر ئێستا لە بنلەهجەی سنە و سلەیمانیدا ووشەی (بەند) جۆرێ لەدەم دێتەدەر كە بە عاستەم و دوبەلا دەنگی (د)ەكەی دەبیسترێ كە شێوەیەكی دەنگی (گ)ی وەرگرتوە و لە هێندێك وەچی ئەم ووشەیەدا بە تەواوی بۆتە (گ) :: بنەبەنگە (بنەبەندگە) .

٢ــ بەند ــ (نمص.) ١ ــ گیرۆبون و وێستان لە شوێنێك . (عا.) تەئخیربون ٢ــ (مج.) گیرۆدەیی و گرفتاری ، حەپس . ٣ــ (مج.) تم : بەندیخانە .

٣ــ بەند ــ (نا.) ، (مك.) ١ــ پارچەیەك لە گۆرانی و بەستە و مەقام تا ئەو جێگایەی لە دوای هەمو پارچەكانا دووپاتەدەكرێتەوە . :: بەندێك بارانەمان بۆ بڵێ . بەندێكیش بەسەر زاوایدا هەڵدە . ٢ــ گفتوگۆی نێوان ئەوینداران ، كە لە فۆلكلۆری كوردیدا وەكو (بەیت)ەكانی كوردی بەناوبانگن :: بەندی ئازیزە ، بەندی گوڵێ‌گوڵێ . ٣ــ (سن.) هەریەك لەو پارچە ئێسقانە پچوكانەی كە لە پەنجەی دەست و قاچی ئادەمیزادا هەن . ★ (سن.) بەنگە . ٤ــ (سن.) قەفی قامیش، حەیزەران و قوڕغو. تێب ــ هەروەكو لە بنلەهجەی سنەیدا

باوە ، دەنگی (د) لەم ووشەیەدا
دەکرێ بە ژێر لێوەوە و دەنگی .
(ن)یش تۆزێ دەگیرێ . ٥ـ (نت.)
پارچەیەکی دیار و سەربەخۆی :
قانون ، بەیماننامە ، قۆنتراتنامە ،
پێڕەو و پرۆگرامی پارتی سیاسی و
کۆمەڵەی جۆربەجۆر . ★ مادده .

٤ـ بەند ـ (نا.) ، (کێتر. ،
کمر.) کۆمەڵی کاغەزی سپی بۆ
نوسین ، رۆژنامە و کتێب و ... و
... کە بە جیا دە بەرگێکی کاغەزیَ
ئەستورەوە دەپێچرێ و برێتیە لە
٥٠٠ تەبەق . :: رۆژنامەی (نور)
رۆژانە ٥٠/٦٠ بەند کاغەزی
پێدەویست .

٥ـ بەند ـ (نا.) هەرشتێکی
وەکو هەودایەك وابێ و دوو شتان
پێکەوە ببەستێتەوە ، یا یەکێکیان
بەوی دیکەوە هەڵاوەسێ :: بەندە
سەعات . بەندی کەوش .
بەندەخوێن . **بەندی جگەر** ـ (نت.)
تم : بەندی جەرگ و دڵ .
بەندیجەرگ‌ودڵ ـ [٥ـ بەند +
ا ـ ئی/١ + جەرگ + و
+ دڵ] ، (نت.) ١ـ هەر شتێکی
ماددی کە جەرگ و دڵی مرۆڤ
دەگەڵ لەشی پێکەوە دەبەستێتەوە .
٢ـ (کن.) خۆشەویستی زۆر .
تێب . أ) مەبەست لە مانای یەکەم
ئەوەیە ژیانی مرۆڤ بەندە بەو دوو
ئەندامە ، واش زانراوە کە ئەوانە بە
هۆی هەودایەکەوە بە لەشەوە
بەندکراون . ب) ئاشکرایە ژیان
خۆشەویستە و هەر شتێکیش مایەی
ژیان بێ خۆشەویست دەبێ ، جا
بەندی جەرگ و دڵ کە بە مایەی
ژیان ناسراوە مانای
دوەمی بە کینایەی خۆشەویستی
زۆر و خۆشەویست لێ کەوتۆتەوە و
زیاتر دایکان بە منداڵی خۆیانی
دەڵێن . **بەندی دڵ** ـ (نت.) تم :
بەندی جەرگ و دڵ .

٦ـ (ـ بەند) ـ (پب.) ١ـ بە
دوای ناوێکەوە دەلکێ و مانای
بەرهەڵستی (کارکردن) یا
(کارتێکردن)ی ئەو شتە دەدات کە
(ناو)ەکە دەینوێنێ . :: تێغبەند .
گوللەبەند ، دێوبەند . ٢ـ بەدوای
ناوێکەوە دەنوسێ و مانای
بەستنەوەی لێزیاددەکا . □ «کەری
شین ، کەربەندی شین ،
دەیبەستیەوە ، بە گوریسی شین»،
(کن.) شوێنی . ★ وەند . (سن.)
وەنگبێن .

(ـ بەندان ـ) ـ [٦ـ (ـ بەند)
+ ٢ـ ئان/٦] ، (پبت.) پاشبەندێکە
بە دوای هەر ناوێکەوە بلکێ ،
پێشاندەدا کە مەدلولی ئەو ناوە بە
کۆمەڵ پێکدێت یا بە کۆمەڵ
دەگیرێ و دەگەرێ . :: رێبەندان.
سەهۆڵبەندان . خەنەبەندان .

بەنداو ـ [١ـ بەند/٢ + ١ ـ
ئاو/١.] ، (نت.) ئەو ئاوەیە کە بە
هۆی هەڵبەستنی (١ـ بەند/١)ە
وە بە جۆگەی تایبەتی (١ـ بەند/
٢)دا دەڕوا . هس : کانیاو (کانی
ئاو = ئاوی کانی) . چەماو
(ئاوی چەم) .

بەندبۆن ـ [٢ـ بەند/١ + بۆن]،
(مصت. لا.) (مک.) مانەوە لە

شوێنێك . گیرۆبوون . وێستان :: سەعاتێکم لەسەر بەندبن با لەسەر شێرکۆ بەند نەبین . هەرچی دەکەین خوێنی بەندنابێ .

لێبەندبوون ـ [لێ (لە + ی) + بەندبوون] ، (مصد. مت.) نیوە زۆر و نیوە خواهیشت ، شتێ لە کەسێ سەندن . :: ئەو قەڵەمە لە خوسرەو بەندبوم . وازی نەهێنا تا پێنج دیناری لێبەندبو . خۆت ماندو مەکە شێرکۆ لەوانە نیە بتوانین هیچی لێ بەندبین . **پێوەبەندنەبوون** ـ (مصد. لا.) ١ـ گیرنەبوون و ڕانەوەستانی شتێ بە شتێکی دیکەوە :: هەرچی دەکا شەدەکەی بەسەرەوە بەندنابێ . ٢ ـ (کن.) بێئیختیار تر لێبەربوون .

بەندرۆ ـ [٢ـ بەن + درۆ (دروون)] ، (نت.) ، (مک.) هەودا بەنی تایبەتیبە ، سازدەکرێ و دادەندرێ بۆ دروونی زارکی تێر و جەواڵ و ... تێب ـ لە لادێی کوردستان ، ئەو هەودا بەنانە وەکو کەلوپەلی ناوماڵ تەماشادەکەن ، دەخوازرێنەوە یا بە قەرز وەردەگیرێ و پاشان دەدرێتەوە بە خاوەنی .

بەندکردن ـ [٢ـ بەند/١ + کردن]، (مصد.مت.) ١ـ قایم کردنی شتێك بە شتێکەوە. ٢ـ گیرۆکردن و پەکخستنی کەسێ لە شوێنێ . ٣ـ حەپس کردن ، خستنەزیندان .

بەندوباو ـ [٣ـ بەند/١ + و + ٢ـ باو] ، (نت.) قسەی هەڵبەستراو ، پڕوپاگەندەی ناڕاست و ناشیرن دەربارەی کەسێ .

بەندوباوهەڵبەستن ـ (مصد. لا.) سازکردن و بڵاوکردنەوەی قسە و قسەڵۆك دەربارەی کەسێ بۆ بەدناوکردنی .

بەندوبەست ـ (نت.) ، (کێر.) تەگبیرکردن و ڕێککەوتنی دوو یا چەندکەس ، بۆ کردنی کارێ دژی کەسێ یا کۆمەڵێ . پیلان ، (عا.) مؤامرة . تێب ـ هەرچەندە کەرتەکانی ئەم ووشەیە کوردین ، بەڵام بەلای منەوە وەکو (زاراوە) لە فارسی‌ڕا هاتۆتە ناو زمانی کوردیی ، ئەگەرچی زمانی فارسی ووشەکانی وەك صەتان و هەزاران ووشەی تر لە پەهلەویی (کوردیی) خواستۆتەوە .

١ـ بەندۆکە ـ [؟] ، (نت.) گیایەکە بەهاران لە دەم جۆگا و چەمان شین دەبێ . بۆ خواردن دەس‌دەدا . :: کوزەڵە و بەندۆکە ★ بەنۆڵە .

٢ـ بەندۆکە ـ [٥ـ بەند + ئۆکە] ، (نت.) قەیتان یا پارچە قوماش یا هەر شتێکی لەم بابەتانەیە، تیلماسکێکی باریکی لەولاولای تاس‌کڵاوی ژنان یا کڵاوی لبادی دروێنەوانان قایم دەکرێ و دەخرێتە ژێر چەنەوە بۆ ئەوەی کڵاوەکە بەسەریانەوە ڕابوەستێ .

بەندە ـ [٢ـ بەند/٢ + ٥ـ ئە /١] ، [په : بەندك] ، (نت.) ، (کێر. ، بك. ، سیم .) ١ـ عەبد. خوڵام. نۆکەر. ٢ـ (کێر.) نوسەر یا قسەکەر ، لە نوسین و قسەکردنا

بۆ نیشاندانی ئەدەب و تواضـع و دەربڕینی ڕێز و حورمەتی خـۆی بەرامبەر ئەو کەسەی قسەی دەگەڵ دەکا ، لەباتی زەمیری (من) ئـەم ووشەیە بەکاردێنێ :: بەندە زۆر زۆ عەرزم کردی ★ (سنە ، جنە) بەنـە . ● **بەندەناس هەر خودایە** ـ (کنـ) ١ـ هیچ کەس بەو جۆرەی پێویستە هەمو شتێکی کەسێکی تر نازانێ . ٢ـ هەر خـوا خەڵـك دەنـاسێ و لە ڕۆی کردەوەی خۆیان ـ کە خەڵکی تر نایزانن ـ ڕەفتاریان دەگەڵ دەکا . **بەندەی بێ عەیـب نابێ** ـ (کنـ) ئینسـانی کامـڵ دەستناکەوێ و هـەر کەسـێ هەرچەندەی بێ عەیب بێتە بەرچاوان هێشتا عەیبی وای هەیـە و لـە وەختێکا لێیدەربکەوێ .

بەندەخوێن ـ [٥ ـ بەنـد + دەخوێـن] ، (نتـ) ، (سیـمـ) هەرهەودا و بەنێکی دە پزۆی دەرپێ ، پانتۆڵ ، ڕانك و پێجامە هەڵبکێشرێ بۆ ئەوەی لە ناوقـەدی ئینسـان توندی‌کا . ★ (مکـ ، بکـ ، زا .) دۆخین (مەنگوڕایەتی) دیخۆن .

بەندەر ـ [أ] ، (نا.) ، (کێر.)

١ـ شوێنێکە لە قەراخ دەریا ،یان چەمی گەورە خۆش دەکرێ ، کەشتی لەنگەری لێدەخەن ، بار دادەگرن یا بار هەڵدەگرن . ★ (کمر.) مینا (عا.) . ٢ـ شار و ئاوەدانێکی لە نیزیك شوێنێکی وا دروستکرابێ . شاری کەنار دەریا .

بەن دەمبێن ـ [٢ـ بەن + دەم + ٢ـ بێن] ، (نتـ) ، (مکـ) بەنێکە (دەمبێن)ی زاری گاگێـرەی پێ دە شاخی دەبەستن .

١ـ بەندەن ـ [أ] ، (نتـ) ١ـ دامێن و لای خوارۆی شاخ و چیا . ٢ـ کێوێ کـە زۆر بڵینـد نـەبێ زنجیرەیەك لەم جۆرە کێوە.

٢ـ بەندەن ـ [محر. عا : بدن] ، (نا.) لەشی ئادەمێزاد .

بەندەیەتی ـ [بەندە/١ + ئەتی] ، (حمصـ) تە : بەندەیی .

بەندەیێتی ـ [بەندە/١ + ئێتی]، (حمصـ) تە : بەندەیی .

بەندەیی ـ [بەندە/١ + ٢ـ ئی]، (حمصـ) عەبدایەتی . خولامەتی . نۆکـەری . ★ بەندەیـەتی . بەندەیێتی .

بەندی ـ [٢ـ بەند/٢ + ٢ـ ئی]، (صتـ) ١ـ حـالی ئەو کەسـەی خرابێتە زینـدانـەوە . ئەوەی لـە ئازادی بێبـەشکرابێ . ٢ـ (مجـ) تە : بەندە/١ تێبـ ـ لـە لەهجەی باکوری زمانی کوردیدا دەنگی (د) لەم ووشـەیە فڕێ دراوە یـا خۆی سواوە و (بـەنی) ماوەتەوە کە لـە ووشـەی (ئەزبەنی)دا دەیبیـنین .

بەندیخانە ـ [بەندی/١ + خانە] ، (نتـ) ١ـ جێگایەکە ئەو کەسانەی تێدازادەگرن کـە لەسـەر تاوانێك حوکم‌دەدرێن و بۆ ماوەیەك ئازادیان لێزەوتدەکرێ ، یا ئـەو کەسانەی پێویـست دەکا تا ڕۆژی موحاکەمە لە دەرەوە نـەبن :: بـەندیخانـەی نوگرەسەلمان لە عێڕاق . بەندیخانەی قەسری قەجەر لە تاران. ٢ـ (مجـ) هەر شوێنێکی ناخۆش و تاریك و

تنۆك .

بەن‌سامۆتە ــ (نت .٢) ، (سیە .) تە : بەن‌سامۆرتە .

بەن‌سامۆرتە ــ [٢ــ بەن + سامۆرتە ؟] ، (نت .) ، (مک .) پەتێکی باریکە بە دانستە دەهۆندرێتەوە، خورجین ، هەگبە و ... پێ لەپاش تەرکی زین دادەبەستن . ★ (سیە .) بەن‌سامۆتە . تێب ــ وا دەزانم لە موکریان لە شێوەی (بەن‌سامۆرتکە) شدا دەگوترێ . چونکو دڵنیا نەبۆم نەم‌نوسی .

بەنکاڵە ــ [٢ــ بەن + کاڵە] ، (نت .) ، (مک .) هەودایەکی ئەستورە (چەند هەودا بەنی ئاسایی پێکەوە بادراون) کاڵەی خاوی پێ لە قاچ توندەکەن . **بەنکاڵە دە بەنکاڵەخستن** ــ (بەنکاڵەلە بەنکاڵەگرێدان) ــ (کن .) بۆنەبەر هەڵست بۆ کاری یەکێك . گێچەڵ و تیتاڵ بە کەسێ کردن .

بەنکەشێ ــ [٥ــ بەند + کەشێ]، (سن. ، جن .) تە : بەنکێشێ .

بەنکێشێ ــ [٥ــ بەند + کێشێ (کێشان)] ، (حمص.) ، (مک.) کاری پڕکردنەوەی کەلێن و درزی نێوان ڕێزەکانی خشت و بەرد ، لە دیوی دەرەوەی دیوار و پایەی خانۆ ، بە گێچ یا چیمەنتۆ ... بۆ جوانێ و قایمێ .

بەنگ ــ [ست : بەنگهە . سانسکریتێ : بهەنگا . پە : مەنگ]، (نا .) تۆزێکی تایبەتییە لە گەڵا و گوڵی گیای (شەدانە) سازدەکرێ ، بە ئاو یا شیر دەیگرنەوە و دەیخۆنەوە ، بە نێر گەلە ، سەبێلە و سیغاریش دەیکێشن . مەستێ و سەر خۆشێ دەدا ، بەنگ‌کێش شتی بچۆکی لێ‌گەورەدەبێ ، جۆگەلە ئاوی لێ‌دەبێتە زێ . ★ (کعر.) حەشیشە .

بەنگ‌کێش ــ (صت .) ١ــ ئەو کەسەی بەنگ‌دەکێشێ . ٢ــ (کن.) مرۆڤی گێژوویژ .

بەنگ‌کێشان ــ (مصت . لا .) بەکارهێنانی بەنگ وەکۆ جگەرە .

بەنگە ــ [بەند + گە] ، (نت .) ، (سن .) ١ــ تە : ١ــ بەند/١ . ٢ــ تە : ٣ــ بەند/٤ . (تە : مردۆخ ، ج ١ ، ل ــ ١٩٤) .

بەنۆلە ــ [؟] ، (نت.) تە : ١ــ بەندۆکە (معر. ، کشت ، ب ١ ، ل ــ ٥١) .

بەو ــ [٢ــ ب + ئەو ؟] سیغەی

ئەمرە بۆ کەسی دوەم لە بن‌لەهجەی جافێدا ◻ « بەو بەو بەو خانم خاسەکەم ، پابنی وەبان دیدە ڕاسەکەم » ، (فۆلکلۆر) ★ (سن. ، جف .) بێ ــ (مک .) ، کعر. ، بک .) وەرە .

بەور ــ [پە : بەپر] ، (نا.) گیاندارێکی گەورەی گۆشتخۆری دڕندەیە ، لە جەنگەڵەکانی ئاسیا و ئەمریکا و ئەفریقا هەیە ، پشت و لاتەنیشتەکان و قاچ و قولی ڕەنگێکی نارنجێ زۆر جوانە ، بەرزگ و ژێرمل و دەم و چاویشی سپییە و هەمۆ لەشی دێغ‌دێغی ڕەشی تێدایە.

دوّ صەت کێلوّ قورســ دەبێ و ٢٥ ساڵێك دەژێ . بە شەو ناخەوێ و لە لێرەکان خــوّی ماتدەکا و بــە تایبەت پەلامــاری ئادەمیزاد دەدات هەر بوّیە لە زمانی هیندیدا ناوێکی لێنراوە کە بــــە کوردیّ دەبێتــــە (پیاوخوّر) . **بەوری بەیان** ــ (نت.) ١ــ بەوری زوّر بەهەڵمەت ٢ــ (کن.) پیاوی زوّر ئازا و پەلاماردەر . تێبـ ــ من نازانم ووشەی (بەیان) لێرەدا لە کوێ‌ڕا هاتوە بــەڵام ئەوەندە دەزانم کە ئەم ووشەیە بە تێکڕایێ ئەم دوّ مانایەی هەیە کە باسم‌کردن .

بەوز ــ (نا.) ، (سیم.) تم : بوّز.

بەوش ــ (نا.) ، (سیم. ، سن .) « دارێکی دانەداری پانە . ئەیخەنە ناوەندی تان و پوّی جاجمەوە بــوّ ئەوەی کە پێی بکوتن و سفتی‌کەن»، (تم : خا ، ب ١ ، ل ــ ١٧٨) . تێبـ ــ ئــەم تاریفــە دوّ ئــامرازی جوّلایێ دەگرێتەوە : یــەکێ (شــە)یە و ئەویتریــان (دەفە)یە کــە شــەی لەناودایــە و هاتــوّچوّ دەکــا بــوّ کوتانەوە و سفت‌کردنی .

بەها ــ [پە : ڤەهاك] ، (نا.) ١ــ نرخ ، قیمەت :: بەهای دانەیەکی نیو دینارە . بەهای ئەم کتێبە دوّ دینارە . ٢ــ (بک.) اــ نرخ، قیمەتــ (عــا.) الثمن . بــ گــران . زوّر قیمەت:: گەلەك بەهایە (زوّرگرانە). تێبـ ــ أ) ئەم ووشەیە بــەم مانایە و شێوەی دەکارکردنە (مانای ژمارە ١) تازە لە مەڵبەندی لەهجەی ناوەندیّ زمــانی کوردێدا بوژێنراوەتــەوە . ب) ئــەم ووشــەیە لــە مەڵبەندی لەهجەی ناوندیدا شکڵ و مانای زوّر گوّڕانی بەســەردا هاتــوە ، لــە (ڤەهاکێ)ی پەهلەویّ‌ڕا بوّتە با (تم : ٥ــ با) و ماناشی لە نرخ و قیمەت ڕا بوّتە معادل . ئەگەر بیان‌ویستبا بڵێن : قیمەتی ئــەم کتێبە چەندە ؛ نەدەگوترا بەهای ئەم کتێبە چەندە ؟ بەڵکوّ دەیانگوت : ئــەم کتێبە بایێ چەندە ؟ ج) لــە لەهجــەی باکوّریّ زمانی کوردێدا لــە باری شــکڵەوە قوّناغێــکی (تطور)ی بڕیوە و لــە (ڤەهاك)ی پەهلەویّ ڕا بوّتە (بەها) ؛ لــە لایــەنی ماناشــەوە مانــا پەهلەوییەکەی پاراستوە و مانایەکی تریشی (گران) بــوّ پەیدابوە. د) زمانی فارسیش ئەم ووشەیەی لــە (ڤەهاك)ی پەهلەویّ خواستوّتەوە ، زوّریش ڕێی تێدەچێ پاش ئەوەی (ڤەهاك) لە زمانی کوردێدا تطوری کردوە و بوّتە (بەها) ڕاستەوخوّ لە زمــانی کوردیّ خواســتبێتەوە و ئێستا مانا و شکڵی بە شێوەی کوّنی لە فارســیدا ماوە و ئــەمە کارێکی ئاساییە ، زمانێك کە ووشەیێك لە زمانێکی تر دەخوازرێتەوە لە ڕێگای تطوری تەبیعیّ لای دەدا و لە باری شــکڵ و مانــاوە کــەمتر گوّڕانی بەسەردا دێت . بەڵام لە ئەسڵی زمانــەکەدا کــە ووشــەکەی لێخوازراوەتەوە (تطور طبیعی) بــە ڕچەی خوّیدا دەڕوا و بوّیە ووشەکە لە هەموّ بابەتێکەوە گەلێ گوّڕانی تێدا بەدیّ دێت .

بەهار ــ [ڤەهار] ، (نا.) ، (بک.، نێو . ، جن .) ١ــ یەکەمین فەسڵە

لە چوار فەسڵەکەی ساڵ . بە پێی
ئاو و هـەوای نیوکورەی بـاکوری
زەوی ، لەو ڕۆژەوە دەسـت پێدەکا
کە ڕۆژ دەچێتە بورجی (بەرخ)ەوە
ئەویـش دەکەوێتـە ٢١ی مـارت
(نـەورۆز)و لـە ٢١ی حـوزەیران
دەبڕێتەوە . بەهار سـێ‌مانگی ٣١
ڕۆژییە و لە موکریان ناوی مانگەکان
بەم جۆرەیە : خاکەلێوە . بانەمەڕ .
جۆزەردان★ (هاـ.) بوهار. بووار.
(هو.) وەهار . تێبـ ـ ژابا ووشـەی
(ڤەنگری) ئاوێستایی بۆ (بەهار)
دیاری‌کردوە (تم : ژابا ، ل ـ ٦١).
٢ـ لـە لادێی کوردستانا لـە باتی
(ساڵ) بەکاردێت . :: ئەم بەهارە
دەبێتـە سـێ بـەهار وەتمـان
جوانەمەرگ بوە (دۆساڵ تەواو بوە و
ساڵی سـێیەم دەسـتی پێکردوە .
بچینـەوە بەهاری ووسـو عومری
دەبێتە خەوت بەهار (شەش ساڵی
تـەواو دەکا و پێی دەنێتە سـاڵی
حەوتەم) . ٣ـ خونچە گوڵی داری
نارنج و لیمو و پرتەقاڵ . :: ماڵی
بەگزادە جافان حـەلوای بـەهار و
گوڵەزەرد باشـ دروسـت‌دەکەن .
٤ـ ناوە بۆ ئافرەتان. **بەهاری عومر** ـ
(نت .) دەوری گەنجێتی و لاوێتی .

بـەهاری کوردێ ـ (نت.) تم :
بەهار/١ . تێبـ ـ وەکو دەزانین بەهار
یەکێکە لە چوار فەسڵەی ساڵ و لە
یـەکەم ڕۆژی نـەورۆزەوە (٢١ی
مارت) دەسپێدەکا . بـەلام لـە
ناوچـەی (کرنـد)ی مەڵبـەندی
کرماشان ، پاش ئەوەی بە حیسابی
نەورۆز چل و پێنج ڕۆژ لە زستانی
ڕابرد دەڵێن بەهارە و ناویشیان
ناوە (بەهاری‌کوردێ) و سێ مانگ
سێ‌مانگ حیسابی دەکەن و هاوین و
پاییز و زستان دەبەنەسەر . بەلای
منەوە ئەم حاڵە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو
کاتەی کـە (نەورۆز) وەکو ئێسـتا
سابیت نەبوە (تم : نەورۆز) .

بەهارات ـ [؟] ، (نا.) ، (کعر.)
تم : ئـەزبێ . تێبـ ـ نـەم توانیوە
بەڕاسـتی بزانم کە ئەسـڵی ئـەم
ووشـەیە لە کوێ‌ڕا هاتوە ، بەلام زۆر
بـۆ ئـەوە دەچم کە ووشـەیەکی
(هیندێ) بێ و لە کوردستانی عێراق
هاتبێتە ناو زمانی کوردێ .

بەهاران ـ [بـەهار /١ + ٢ـ
ئان/٢] ، (نت .) وەختی بـەهار .
فەسڵی بـەهار □ « بـەهاران چ
مـەحزوون دەنـاڵێنێ بـولبول ، لە
عیشقی تۆیە ئەی گوڵ » ، (؟) .

بەهاربەند ـ [بەهار /١ + ٦ـ
بەند/٢] ، (نت .) جێگایـەکە وەکو
بەرهەیوان لایەکی بەرەڵلایە ، کاتێ
تەشقی سـەرما دەشـکێ و بەرزە
وولاخ لە تەوێلە گەرمایان دەبێ لەوێ
دەیان‌بەستنەوە .

بەهارستان ـ [بـەهار/١ +
ئستان /١] ، (نت .) بەهارێکی خۆش
کە لە هەمێ لایەک هەوا خۆش‌بۆبێ‌و
دار پشکوتبن و دەشت و چیمەن بە
گوڵان ڕازابنەوە . □ « هەمێ دنیا
بەهارستانە ئیمڕۆ ، لە لای من هەر
چلەی زستانە بێ تۆ .» (؟) .

بـەهارۆ ـ (نت .) ، (مک .) تم :
بەهارە/١ .

بەهارە [بەهار/١ + ٥ـ ئە/١]،

(نت .) ١ــ (کعر. ، بک . ، جذ .) گەنمێکە لە بەھارا تۆو دەکرێ ، بە باشێ ناوبانگی ھەیە . ٢ــ کۆمەڵە شیعرێك کە بەسەر بەھارا ھەڵدرابێ و پەسنی جوانێ و خۆشێ دەدا :: « لە برادەر و ڕەفیقان مزگێنێ بێ بەھارە » ، (بەھارەی ئەحمەدی کوڕ) . « ووتم بە بەختی خەوالێ ... » ، (بەھارەی حاجی قادری کۆیی) ، « شێرین بەھارە بەھاری شادان » ، (بەھارەی مامۆستابرایم) .

بەھارەکانێ ــ [بەھار/١ + ٣ــ ئە/٢ + کانێ] ، (نت.)، ھەندێ کانیاو کە لەسەرە بەھارا دەتەقنەوە و زۆری پێ ناچێ ووشکی دەکەن .

بەھارەکێل ــ [بەھار/١ + ٣ــ ئە/٢ + کێل (کێلان)] ، (صت.)، (مک.) حاڵی زەویەکی لە بەھارا کێلرابێ .

بەھارەوار ــ [بەھار/١ + ٣ــ ئە/٢ + وار (ھەوار)] ، (نت.) شوێنێکە نێزیك (دێ)یەك ، بەھاران کە دنیا تۆزێ گەرم داھات لادێیی و مەڕداری کوردستان لە خانوان دەردەچن و لەوێ چادر ھەڵدەدەن تا وەختی ئەوە دێ بچنە کوێستانان.

بەھارێ ــ [بەھار/١ + ٣ــ ئێ]، (صت.) حاڵی ھەر شتێکی پێوەندی بە بەھارەوە ھەبێ . ھەر شتێکی بۆ فەسڵی بەھار دەستبدات ، □ « بڵێ پێم ، گوڵەکەی بەھارێ ، لە تۆ تا بە کەی جودابم ؟ + وەرەوە بە شەرتی جاران ، ڕۆژی صەد جارت فیدابم » (کۆڕ : وەفایی ، ل ــ ٤٨) . :: سیروانم دیت دەستێ جلکی بەھاری دە بەردابۆ .

بەھانە ــ [پھ : ئەھان ، ئەھانەك] ، (نا.) ، (مک. ، بک.) ١ــ ھەر ھۆ و بەڵگە و دەلیلێکی کەسێك ئەنگیزە (دافع و ئەسباب)ی ڕاستەقینەی کار و کردەوەیێکی خۆی لە ژێردا بشارێتەوە. ٢ــ ھۆ، بەڵگە و دەلیلی ناڕاست و بێجێ ، بۆ خۆرزگارکردن لە تەنگ و چەڵەمە و گیروگرفت یا وەڵامدانەوەی پرسیار . :: بە بەھانەی دژایەتێ دەگەڵ وولات ئازادیخوازانیان دەخستە زیندانەوە. بە بەھانەی ئاوخواردنەوە خۆی لێدزینەوە □ « ئێستە بەھانەم بۆ ئەدۆزنەوە » « گفتی دوژمنم بۆ ئەقۆزنەوە » « ئێژن پف ئەکەی لە ھەمەدانا » « ئارد وەبا ئەدەی لە خۆراسانا » . (ھەژار : بۆ کوردستان ، ل ــ ٧٨) ھس : ١) بۆنە . (مک.) پەڵپ ــ ب) ، (پھ.) ئەھانیك : سەبەب . سەبەبکار . مەعلول (تم : فرە ، پفا ، ل ــ ٤٤٧) . ★ (جف.) بیانگ . (سن.) بیانك . (مک. ، سیم.) بیانۆ .

بەھانەپێگرتن ــ (مصت. ، مت.) تم : بیانۆپێگرتن .

بەھانەھێنانەوە ــ عوزری نابەجێ نیشاندان . کردەوەیێکی نابەجێ و ناڕاست بە قسەی ساختە ڕاست نیشاندان ــ (عا.) تبریر الموقف .

بەھبەھ ــ (ئە.) ١ــ بۆ بەچاکزانین و خۆشھاتن لە شتێ ،

کاریَ یاخود کەسێك :: بەهبەهـ لەم دەست و نەخشـە . ٢ـ بۆ سەرسوڕمـان و ناڕازیـتیَ و پیَخۆش‌نەبوَن :: بەهـەه ! وەلـلا بابە تەواومان‌کرد .

بەهرە ـ [پەپهـ : بەهـرەك] ، (نا.) ، ١ـ لێهاتوویی و قابلیەتێکی تەبیعییە کە لای خەلّکیَ پەسندە و بە چاك حسێب‌دەکریَ و لە هێندیَ کەسا دەردەکەویَ . :: شاعیریَ بەهرەیە . زێرەکیَ بـە زۆر نیـە بەهرەیە . ٢ـ قازانج و دەسکەوتی ماددیَ یا مەعنەوییە کە لە سەودا و کڕین و فرۆتن یـا بەخێـوکردنی ئاژاڵ و پاتاڵ یا خزمـایەتیَ و ... دەس کەسیَ دەکەویَ . :: مەڕداریَ بەهرەی زۆرە . منداڵی ئەم زەمانـە بەهرەیان بۆ خۆیان نیـە چ جـای دایك و باب . ★ (بك.) بـەهر = بـەش . (جن.) بەهـەرکردە = بەشکردن. تێب ـ لەهجەی باکووریَ و جنوبیَ زمانی کوردیَ مـانای ئـەم وشـەیان بە شکلّی سەردەمی زمانی پەهلەویَ پاراستوە .

بەهرەمە ـ [؟] ، (نا.) ، (سیمـ.) ئامرازێکە دارتاشان دار و تەختەی پیَ کون‌دەکەن . ★ (مک.) مەتکەب. (= عا : مثقب)

بەهمەن ـ [پهـ : ئەهـومەن] ، (نـا.) ، (کێر.) ١ـ مـانگی یازدەهەمی ساڵی ئێرانییە و دوەمین مانگی زستانە . دەکەوێتە (٢١ی کانوونی دوەم ـ ٢١ی شوبات) ، سیَ ڕۆژە . ★ (مک.) ڕێبەندان . ٢ـ ناوە بۆ پیاوان . تێب ـ وشـەی ئەهومەن کە ئێستا بۆتە بەهمەن بە مانای چاكڕەووشت هاتوە و لـە ئەسلاّ ناوی یەکیَ لە ئەمشاسپەندانی دینی زەڕدوشتییە. (ئەمشاسپەند)ی ئێستا لە (ئەمێشوٚسپەند)ی پەهلەویَ وەرگیراوە . ئەویش لە ئاوێستاییَڕا هێناویەتە سەر ڕچـەی زمـانی پەهلەویَ . لە ئاوێستادا (ئـە + مێشە + سـپێنتە) بوە و پارچەی یەکەمی ئەم ووشەیە ئاوێستاییـە ئامرازی (نەفی)یە و (مێشـە) بـە مانای مەرگ هـاتوە کە ئـەم دوٚ پارچەیە مانایان دەبێتە (بیَ‌مەرگ = ئەوەی نـامریَ) و بە ڕای مـن ووشەی (هەمیشـە)ی کـوردیَ ئێسـتا لەم ووشـە تێکەڵـە کەوتوٚتەوە و جەوهـەری مانـاکەی پاراسـتوە . کەرتی سێیـەم کە (سپێنتە)یە بە مانای پاك و خاوێن و (مقدس)هاتوە و مانای (ئەمێشـە سپێنتە)ی ئاوێستـاییَ دەبێـتە (ئەو مقدسەی مردنی بوٚ نیە) .

بەهەشت ـ [ست : ڤەهیشتـە (نێر) ، ڤەهێشتا (میَ) = باشترین، چاکترین . پهـ : ڤەهیشت] ، (نا.) ١ـ جێگایەکە وەکو بـاغ و هەمـوٚ چەشنە خواردەمەنیَ و خواردنەوە و کەیف و ڕابـواردن و کوٚشـك و خانوٚبەرەی جوان و ڕازاوەی لێیە . لە تەوڕات و ئینجیـل و قـوڕئانی پیرۆزا باسی‌کراوە و خوا تەرخانـی کردوە بوٚ ئەو کەسانەی لە دنیـادا لە فەرمانی دەرناچن و خراپەناکەن و لە پاداشتی ئـەوەدا لـەم شوێنـە نیشتەجیَ دەکرێن . ٢ـ (مجـ.)

وولاَت و شوێنێکی خۆش ئـــاو و هەوا و پڕگوڵ و گوڵزار و سەوزە و شینایی . ماڵێکی ڕازاوە و ڕێك و پێـك و خــاوێن . **بەهەشتیڕۆی زەمین** ــ ١ــ (كن.) تە : بەهەشت /٢ . ٢ــ هێندێ جێگای دەسکردی ئادەمیزاد کە خۆیان ناوی بەهەشتیان لێناوە . تێب ــ دەستەلاتدارانی پێشوو بـاسی بەهەشتـیان بیستـوە ، هێندێکیان کە لافی خودایەتییان لێداوە بۆ بەربەرەکانێ دەگەڵ بەهەشتی خوا و هێندێکیشیان بۆ کەیف و ڕابواردنی خۆیان ئیلهامیان لەو قسە و باسانەی دەربارەی بەهەشت کراوە وەرگرتوە و لاسایان کردۆتەوە و جێگایەکی خـۆش و ڕازاوەیان دروستکردوە و ناویـان نـاوە بەهەشـت :: بەهەشـتی شەدداد .

بەهەشتینێرەکەر ــ (كن.) دنیا بە نیسبەت ئەو کەسانەی گوێ نادەنە هێچ و خەمیهێچ شتێکیان لەبەر نیە . ☐ « دنیا بەهەشتی نێرەکەرە » تێب ــ مامۆستا خاڵ ئەم مەتەڵەی ئاوا نوسیوە : « دنیا بەهەشتی کەرانە » (تە : خا ، پەند، ل ــ ٢١٨) . ★ (مك.) بەحەشت . جەننەت (عا.) .

بەهەشتیێ ــ (صت.) ١ــ کەسێکی دانیشتووی بەهەشت . ٢ــ پیاوچاك ، پیاویخوایی . تێب ــ زیاتر ئەم ووشەیە لە باسی یەکێکی مردوودا دەکاردەکرێ ، بە نیشانەی ئەوەی کە پیاوێکی چاکبوە و خوابردۆیەتە بەحەشت و بۆ

پێخۆشبوونی خزم و کەس و کارێ .

بەهێندگرتن ــ (مصت. مت.) ، (مك.) بەچاوی حورمەت و قـەدر تەماشای کەسێ کردن ئەهمیەتدان بە کەسێ .

بەهەوا ــ [بە/٨ + هـەوا] ، (صت.) تە : بەفێز .

بەهێ ــ [پە : بێهـ .] ، (نا.) ؛ (سیە.) ١ــ بەری دارێـکە لـە چەشنی دارەسێـو ، دەسنێـژە ، ڕەنگی زەرد و گۆشتی زبر و ئاودارە، بۆنێکی خۆشی هەیـە ، پایـیزان پێـدەگا ، بە کاڵی دەخـورێ ، دەپیشـێنرێ ، دەکرێتـە دۆڵمە و مرەبا . دەنکەکەی وەکو چایێ لـە ئاوا دەم دەکەن تراوێـکی لینجـی لێسازدەبێ بۆ بژینەوەی کۆخـە و هەڵامەت و نەرمکردنەوەی سـینگ دەیخۆنەوە . ★ (مك.) بێ . (سنە.) بەی ، (بك.) بێهـ . ٢ــ داری ئـەم مێوەیە .

بەهێز ــ [بە/٨ + هێز] ، (صت.) ١ــ حاڵی هەر گیاندارێك توانستی زۆربێ ، قەوەتی ماددێ یا مەعنەوێ زۆربێ :: ڕۆستەمی زاڵ پاڵەوانێکی بەهێز بوو . ٢ــ حاڵی هەر شتێکی لە چاو شتی وەك خۆی توانستـی زۆرتر بێت :: بۆمبای ئاتۆم بەهێزە. بەیانەکە زۆر بەهێز بوو . ٣ــ حاڵی هەر هەیئەتێکی کۆمەڵایـەتێ کـە توانستی ڕاپەڕاندنی ئیش و کارێك یـا بەربـەرەکانێ دەگـەڵ هاوچەشنەکانی خـۆی زۆر بـێ :: سۆڤێت لەباری چـەکی ئاتـۆمێ بەهێزە . تێب ــ ووشەی (هێز)

له (هەزەنگھ.)ی ئاوێستایێ بە مانای
بالآدەسـت ، زۆردار و قـەوەت
وەرگیراوە ، (هەزەنگھ.)یش لـە
ریشەی فیعلی ئاوێستایێ (هـەز)
داتاشراوە کە گەلێ مانای هەیە .

بەهێ ــ (نا.) ، (با.) تـە :
ئازیەت . تێب ــ ئـەم ووشـە
(باکۆری)یەش وەکو گەلێ ووشـەی
تری لەهجەکانی زمانی کوردیێ ، بە
هێوای برەوپێدانی لە لەهجـەی
ناوەندیدا ، نوسراوە .

بەهێبار ــ (صت.) ، (با.) تە :
ئازەیەتبار .

بەی ــ (نا.) ، (سن. ، هـو.)
تە : بەهێ . □ «خالێ دێم جە بەین
دۆ بەیانەوە + وەبـانی بەینـدا
مەشنیانەوە » ، (بێسارانی) .

١ــ بەیات ــ [أ] ، (نـا.) ١ــ
هەوایەکە لە هـەوا کلاسیـکیەکانی
مۆسیقای کوردیێ و چەند جۆرێـکی
هەیە ، مۆسیقـای کـوردیێ و
ئازربایجانی و فارسیێ لەم هەوایانەدا
شەرێکن . :: بەیاتیکورد . بەیاتـی
تورك . بەیـاتی شـیراز . بەیـاتی
ئیسفەهان . ٢ــ ناوی عەشیرەتێکە
لە کوردستانی عێراق .

٢ــ بەیات ــ (صە.) ١ــ حـالی
نان و کولێرەی کۆن کە چەند ڕۆژی
بەسەردا تێپەڕیبێ :: ئەو نـانە
بەیات بوە ناخوریێ . ٢ــ چێشت و
هەر خواردەمەنێکی شەو لێنرابێ و
مابێتەوە بۆ بەیانیێ . ★ (سن .)
بەزێرە . شەومەنـە . (جـن .)
شۆومەنێ . تێب ــ سەروسەکوتـی
ئەم ووشـەیە لە عەڕەبیێ دەچێ ، بـە
لامەوە سەیر بێ کە (معین) بـە
فـارسیێ دانابێ کە تەماشـای
(المنجد)م کرد زمانی عەڕەبیێ سیغەی
(بائت)ی هەیە ، ئەویش بۆ ئاو یـا
شیر کە شەو داندرابێ بۆ بەیانی تـا
سارد بێت .

بەیاتە ــ [أ] ، (نت.) ڕۆندۆگ .
(تە : هبێد ، ل ــ ١٤ . خا : ب ١،
ل ــ ١٧٩ . معر : کشت ، ب١ ،
ل ــ ٥٢) .

بەیاخ ــ (نا.) ، (سیە.) تە :
ئالآ . هس ، بەیداغ .

بەیاخدار ــ (نت.) ، (سیە.)
١ــ ئەوکەسەی لە نـاو لەشـکر و
مەیدانی شەڕا ئالآی هەڵدەگرت .
٢ــ (کن.) « ئافرەتی بێ شـەرمی
شێڕەت » (تە : خا ، ب ١ ، ل ــ
١٧٩) .

بەیـادکردن ــ (مصـت. لا.)
وەبیرهێنانەوەی دۆست و خزم و
کەس و کار و شوێنێك و...□«بەد
نەبێ بەدخانە بە یادناکا » .

بەیـادیکردن ــ (مصـت. لا.)
« بێخەویێ و بێکەیفیـیە ، کە لـە
نەخۆشیێ یا لەڕانەهاتنی شوێنێـك
پەیدا ئەبێ » (تە : خـا ، ب ١ ،
ل ــ ١٧٩) .

بەیار ــ (نا. صە.) ، (مکـ. ،
سن. ، سیە. ، بک.) زەویێیـەکی
ماوەیەك بێ نەکێڵدرابێ و کشتوکاڵی
لێنەکرابێ . هس : بورە .

بەیاز ــ [= عا : بیاض] ، (نا.)
دەفتەرێکی شیعری بە شێوەیێـکی
هەڕەمـە و نازێـك و پێـك
تێدانوسـرابێتەوە ★ کەشکۆڵ/٣

هس : (لو.) بەیاز : جێگای چۆڵ.
بەیازە ــ [أ] ، (نا.) ، (سنـ.)
ملکێکی شـلك و سـاوای هێندێ
درەختان کە لێیان دەبڕدرێ و لـە
جێگەیێـکی‌ترا دەچـــەقێنرێ
(دەنێـژرێ) و خـۆی ڕێشـــە
دادەکوتـێ و دەبێتـــە دارێـــکی
سەربەخۆ . ★ قـەڵەم . (تـە :
مردۆخ ، ج ١ ، ل ــ ٢١٦) .
١ــ بەیان ــ [أ] ، (نـا.) ١ــ
وەختێکە لە نێوان شەو و ڕۆژاندا ،
دنیا ڕۆناك دەبێ بەڵام هێشتا خـۆر
هەڵنەهـاتوە . دوایـێ شـەو و
سەرەتای ڕۆژ . ئەو کاتەی کـــە
نوێژی سبەینـانی تێدادەکرێـت .
لە شەبەقەوە تا خۆرهەڵات . ★
سبە . سبەینە . (بک.) سپێدە ،
سەب . (فیـ.) شەوەکێ ، (لو.)
صۆ ، شۆوصۆ . تێبـ ــ ١) وا دەزانم
ئەم ووشەیە لە ووشەی ئاوێستایێ
(بەمە) بە مانـــای ڕۆنـاکایێ و
درەوشانەوە، وەرگێراوە کە لە زمانی
پەهلەویدا بۆتە (بام) و بێجگە لـە
ماناکانی ئەسـڵی ئاوێستـایێ ،
مانای (وەختی سبەینێ)شی بـۆ
پەیدابوە . ب) دوو ئیحتیمال هەیـە
بۆ پەیدابوونی ئەم ووشەیە . یەکیان
ئەوەیە کە ڕاستەوخـۆ (بەمـە)ی
ئاوێستایێ دەگەڵ (٢ــ ئان/١) یـا
(٢ــ ئان/٢) تەرکیـب بـوبێ و
بوبێتە (بەمەئان) و (بەمەیان) و
(بەوەیان) و (بەمان) . دوەمیـان
ئەوەیە کە (بەمە)ی ئاوێستـایێ
بوبێتە (بام)ی پەهلەوێ و ئەوجار
دەگەڵ یەکێ لە (ئان)ەکانی تەرکیب
بوبێ و (بامـــان) یا (بامیــان)ی
لێ‌سازبوبێت و لە قۆناغێکی دوایێ‌ترا
(باویان) و (بایان)ی لێ‌کەوتبێتەوە و
لەم قۆناغەی ئێستـایدا چوبێتـە
قالبی (بەیان)ەوە . ج) وەکـو
یەکێ لە هاوتاکانی ئەم ووشەیە لـە
لەهجەی مەزنی باکوریدا (سـەب)م
نوسیوە، ئەم ووشەیە ئێ بێ‌لەهجەی
(هەڤیرکی)یە ، لەباتی بەیانی باش
دەڵێن : (سەبا ڤە بخێر) لـــەم
ڕستەیەدا (سەبـا) لـە ووشـەی
(سەب) و (٤ــ ئا) کە ئـامرازی
ئیزافەیە پێکهاتوە . ٢ــ تە : بەیانی.
٢ــ بەیان ــ [عا : بیان] ، (نا.)
١ــ شـەرح و تەفسیر . ٢ــ تە :
بەیاننامە .
بەیانان ــ [١ــ بەیان + ٢ــ ئان
/٢] ، (بنـ.) تە : بەیانی/٢ .
بەیان‌کردن ــ [عا. کو.] [٢ــ
بەیـان+ کردن] ، (مصـ. لا.)
شـەرح‌کردن ، ئاشـــکراکردن ،
لێکدانـــەوە .
بەیاننامە ــ [عا. کو.] [٢ــ بەیان
+ نامـــە] ، (نت.) ، (کـێر.)
نوسراوێکە دەوڵەتان ، کۆمەڵـە و
پارتە سیاسییەکان و ئـەو جـۆرە
ڕێکخراوانە ، لە کاتی پێویسـتدا
بڵاوی دەکەنـــەوە و بیـــروڕا و
هەڵوێستی خۆیـانی بەرامبـەر
مەسەلەیێك یا ڕوداوێکی سیاسێ و
کۆمەڵایـەتێ تێدادەردەخـەن . ::
بەیاننامـــــەی کۆمـــــەڵی
نەتەوەیەکگرتوەکان دەربـارەی مافی
مرۆڤ . بەیاننامەی بازدەی ئـازار
دەربارەی مافی نەتەوایـەتی گـەلی

کورد لە کوردستانی عێـراق . ★
(کمر.) بەیان .

بەیانەکی ـ [١ـ بەیان + ئەکی /١] ، (بنت.) تم : بەیانی/٢ .

بەیانی ـ ١ـ (نت.) ڕۆژێـــکە ڕاستەوخۆ بە شوێن ئـەو ڕۆژەدا دێت کە تێیداین . ڕۆژێـك دوای ئیمڕۆ . (چوارشەممـە لـە چـاو سێشەممۆ ، بەیانییە) :: بەیانی بچۆ باشترە (ئیمڕۆ مەچۆ) بەیانی جێژنـە (ئیمڕۆ جەژن نیـە) ★ سبەینێ (بک.) سوبەهێ . (سنە.) سبێ ، سۆزێ . ٢ـ لـە وەختی بەیـاندا ★ بەیـانەکی بەیانـان ، بەیانییان .

بەیانییان ـ [بـەیانی/٢ + ٢ـ ئان/٢] ، (بنت.) تم : بەیانی/٢ .

بەیبۆن ـ (نا.) تم : بابنەپێچ .

بەیت ـ [عا.] ، (نـا.) ١ ـ شێوەیێکی فۆلکلۆری ئەدەبیـاتی کوردییە ، چیرۆکێکی ئەفسانەیی ، داستانێکی دڵداری ، مێژوویی یـا هەر ڕوداوێـکیترە ، شاعـیرانی نەناسراو لەسەر وەزن و قافیـەی تایبەتی کردوویـانە بە شـیعر و دەماودەم گەڕاوەتەوە و گەیوەتـە دەستی ئێمە . :: بەیتی کاکەمەم و خاتوزین ، بەیتی خەج و سیامەند ، بەیتی دمدم . ٢ـ (کن.) قسـەی دورودرێژی بێ بەلگە و بناغـە :: ئەوە چیە دەڵێی بەیتمان بۆ دەکەی (قسەکانت هـەر قسـەن) . دوو سەعات بەیتی بۆ کردین (قسەی کرد) قسەیەکی نەکرد وە قسان بچێ .

بەیتی‌بلە ـ (نت .) [وادیارە بەیتێك بوە دوور و درێژ و خەڵکی وەپێکەنین خستوە ، بەڵام ئێستا بەیتێك بـەم ناوە لەناو بەیتەکانی کوردیدا بەرچاو نـاکەوێ] . (کنـ.) قسـەی دورودرێژ . □ « گوێ بگرە بـرا ئەم غەزەلەم نسحەت و پەندە + وا تێمەگە بەیتی بلەیـە ، مەیـکە بەخەندە » (مەلامارف) .

بەیت و باڵۆرە ـ (نت.) تـم : بەندوبـاو . **بەیـت و بـاڵۆرە بۆهەڵبەسـتن** ـ سـازکردن و بڵاوکردنەوەی بەندوباو دژی کەسێ یا کەسانێ .

بەیتوباو ـ (نت.) تم : بەندوباو **بەیتوباو بۆڕێکخستن** ـ تم : بەیت و باڵۆرە بۆهەڵبەستن . □ « ... ناوونیتکەیـەکی زۆریـان داخست و هەزاران بەیت و باویان بۆ ڕێك‌خست . » (قزلجی پێکەنین، ل ـ ١٠٤) .

بەیچەڵ ـ [بەی + چەڵ]، (صت.) حاڵی ئافرەتێکی سكوزا نـەکا ، نەزۆك بێ . تێبـ ـ وەکو نیشاندراوە، ئەم ووشەیە لە دوو کەرتی (بەی) و (چەڵ) سازبوە . کەرتی یـەکەمیان (بەی) شێوەیەکی تری ئامرازی نەفی (بێ)یە کە لە ووشـەی (بەیدەس)ی بن‌لـەهجەی سلەیمانیدا دەبیندرێ، کەرتی دوەم (چەڵ) من وای بۆ دەچم هەر ئەو (چەڵ)ە بێ کە لە ووشەی (ڕەچەڵەك)دایە .

بەیداخ ـ (نا.) ، (سنە.) ، تم : ئاڵا .

بەیداغ ـ (نا.) ، (مکر.) تم : ئاڵا. تێبـ ـ ڕەنـگە بەکەندەردوو وا بێتە

بەرچاو کە ئەم ووشەیە لە (بەیرەق، بایراق) وەرگیرابێ کە هێندێ لـە زانایان لایـان وایـــە ووشـــەیەکی ترکییە ، بەلام من وای بۆ دەچم کە لە (بەیرەق)ی عارەبییەوە هاتوە کە یەکێك لە ماناکانی (ڕێ‌پێشاندەر)ە و خۆشی لـە ووشـــەی (پیادەك = پیاوە)ەوە کراوە بە عارەبێ .

بەیدەس ـ [بەی (بێ) + دەس]، (صت .) ، (سیە .) حالی کەسێکی دەستەلاتی نەبێ ، توانستی نەبێ ، زەعیف و بێ‌هێز بێ ، نفوزی نەبێ. ★ بەیدەست .

بەیدەست ـ (ص .) ، (سیە .) تە : بەیدەس .

بەیدەست‌کردن ـ (مصت . مت .)، (سیە .) تە : بەیدەس‌کردن .

بەیدەس‌کردن ـ (مصت . مت .) ، (سیە .) زال‌بوون بە سـەرکەسێدا لەهەر لایەنێك بێ ، مەغلوب‌کردنی یەکێ . بە زەویداکوتانی یەکێ لـە زۆرانێـدا . هێـزی بـەربەرەکانێ لێ‌بڕێن ★ بەیدەست‌کردن .

بەیرەم ـ [أ] ، (نا.) ، (سنـ.) ، تە : باریە .

بەیعـەت ـ [= عا : البیعة] ، (نا.) عەهد و پەیمان .

بەیعەت‌پێکردن ـ (مصت . لا.) ڕازی‌بوون بە سەرۆکایەتێ کەسێ و جڵـەوی کاروبـــاری خـــۆی تەسلیم‌کردن. هەڵبژاردنی سەرۆکی وولات بە شێوەی ئیسلامەتێ. تێبـ ـ أ) بـۆ کردنی کەسـێ بـە خەلیفەی ئیسلام ، موسولمانان کۆدەبنەوە و تەگبیر و ڕاوێژ دەکەن تا ڕایان دێتە ســەر یەکێك بێکەن بـە خەلیفە . ئەوجار یەکەیـەکە هەلدەسـتن و دەستی ئەو کەسە دەگرن و دەلێن : بەیعەتم پێکردێ . ب) خوالێخۆش‌بۆ قازێ محەممەدی شەهێد سەرەڕای ئەوە کە بـە شێوەیەکی گشـتێ و ئیمڕۆیی بۆ پێشەوایێ و سەرۆکایەتێ حکومـەتی میللی کوردسـتان هەلبژێردرابۆ ، تا ماوەیێکیش هەر کەس بۆ دیتنی دەچۆ داوای لێدەکرد (بـەیعەتی پێ‌بـکا) و دەیـگوت تـا سەرۆکایەتیەکەی شێوەی شـەرعێ و ئیسلامەتێ وەربگرێ .

بەین ـ [عا.] ، (نا.) ١ـ دۆرێ دۆ شت لـە یەکتر :: مالی دارا و خوسـرەو هـەر دۆ مالیان بەینە نێوانیـان هێندە خۆشـە مۆیان دە بەینەوە ناچێ . ٢ـ پەیوەندی نێوان دۆ یا چەند کەسان . □ « تۆ دۆر و من دۆر ، بـەنێیك بەبەسـتێن + بەفرمێسـکی چـاو ، جـۆگێك هەلبەستێن » . بەینیان تێك‌چوە . ئێسـتا بەینم لـەگەلی نیـە . ٣ـ ئالودەیێ، گیرۆدەیێ شتێك :: بەینی دەگەل جگەرە نیە . ٤ـ وەخت ، دەم ، زەمان :: بەینێکە دیار نیە . لەم بەینانەدا چاوم پێکەوت . بەینێ لەمەوپێـش لێرەبۆ . **بەین‌بەین** ـ نـاو بەناو ، جاروبارە :: بەین‌بەین سەریان لێ‌بدە .

بەینەت ـ [أ] ، (نـا.) ، (هو.) وەفا . پەیمان . □ « ئامانێ بەلکم ئێتنـە چەپ‌گەردەن + هـەر پاسە شادیش نیەن بـەینەتش » (مکب : مەولەوێ ، ل ـ ١٦٨) .

بەیەوە ـ [أ] ، (نـا.) کۆمەڵـە بەفرێـکی (بَا) لـە شـوێنانەوە هەڵێکرتبێ و دە شـوێنێکی قوڵی پەسـتاوتبێ . تێب ـ هـەمۆ ئـەو فەرهەنـگانەی لـەبەر دەسـتمابۆن پشکنیمن ، تەنیا مامۆسـتا تۆفیق وەهبێ ئەم ووشەیەی نۆسیبۆ .

★ ★ ★

تکایــەك

سەرەڕای ئەوەی کە زۆر هەوڵدرا ئەم قامۆسە بەبێ غەڵەت و هەڵــە بکەوێتە بەردەستی خوێنەرانی خۆشەویست ، بەڵام بەداخەوە وا دەرنەچــو هەرچەندە باوەڕناکەم هەڵ ی مەبەست شێوێنی تێدابێ تەنیا ئەوانە نەبن کە لە خوارەوە وێڕای تکای لێبوردن دەیخەینە بەرچاوی خوێنەرانی بەرێز :

١ـ لە لاپەڕەی ١١٨ی بەشی (ووشە نامە) کە لە پاش‌دێڕی دوازدەمێنی ستونی دوەم کە بە (هۆوکتێبــە) دەبڕێتــەوە ئەم چــەند دێڕانــە لەبیرچوون :

□ « ئەو ڕۆژە کە تۆرام و لە کەرکوك
سەفەرم کرد »
« مانەندی عەقاریب لە ئەقاریب
حەزەرم‌کرد
(ڕەزا ـ ١٣)
٣ـ ئامرازی تەئـکید و حــەسر و
تەعریفە :: ئەئێرە ئە ئەورۆ . ئە ئەم
کتێبەی دەلیم . ★ ئا .

٢ـ ووشـەی (ئاتوم) لەلاپەڕەدی ٥ حەوالەی (ئەتۆم) کراوە و . دەبوایە لــە لاپەرەی ١٢٢ ، ستونی دوەم‌دا لەپاش ووشــەی (ئەتۆ) بنوسرایــە بەڵام لەبیرچوە .

ئەتۆم ـ [محر. فرەنسێ : ئاتۆم ، لە (ئــاتۆمۆس)ی یۆنــانی بەمــانای شتێکی بەش بەش نــاکرێ] . (نا.) پچوکتریــن (جــزء)ی (عنصر)یــکی کیمیایێ کە بە چاو نابێندرێ و لــە کۆنەوە زانایــان ناویــان نــابۆ (جزء لایتجزی) تێب ـ ئەتۆمی هەمو عنصرێك لە دو بەش پێکهاتوە : ١ـ ناوکەی ئەتۆم ، کە ئەویش دەبێتە دو بەش ، یەکیان بێ‌کارەبــایە و نــاوی

(نوێترۆن)ە و ئەویتریان کە کارەبای
گەرم (موجب ، مثبت)ی تێدایە
(پرۆتۆن) . ٢ـ ئەلەکترۆن کە
کارەبای سارد (سالب ، مەنفی)
تێدایە . ناوکەی ئەتۆم ئەم
ئەلەکترونانە بۆ لای خۆی ڕادەکیشی
و بە توندی بە دەورێدا دەخولێنەوە.
(تم : فەرهەنگ ــ ١٣٦ و لارۆسـ
٦٧) ★ ئاتۆم .

★ ★ ★

تکایە خوێنەوارانی بەڕێز پێش خوێندنەوەی قاموسەکە هەڵەکانی ڕاست بکەنەوە .

لاپەڕە	ستوون	دێڕ	نوسراوە :	بکرێتە :
٢٤٧	٢	١٧	بابا بی‌بینم	با بی‌بینم
٢٤٧	٢	٢٣	یە	پە
٢٤٨	٢	٢١	نەخۆشێکە	نەخۆشی‌یەکە
٢٥١	٢	٢٨	سجیللی	سجیللێ
٢٥٤	١	١٧	معت .	مصت .
٢٥٤	١	٢٠	باج ئەستاندن ـ (مصت . مت .)	باج ـ [پە . : باژ] ، (نا.)
٢٥٤	٢	١٦	معت .	مصت .
٢٥٥	٢	١٦	(مک .)	(مک.) ، (صت.)
٢٥٥	٢ .	٢٤	س .	سن .
٢٥٥	٢	٢٨	باغەوان	بـاغەوانێ
٢٥٦	٢	٢١	کەسێکە	کەسێك
٢٥٧	١	٥	دوێنێ	دوێنێ ::
٢٥٧	١	٢٦	بپۆچێتەوە	بپۆچێنەوە
٢٥٩	٢	٢٢	بەرد (٤)	بـەرد (٥)
٢٥٩	٢	٢٣	تیر (٤)	تـیر (٥)
٢٦٠	٢	٣٧	٢ـ بەند	٦ ـ بەند / ٢
٢٦٤	٢	٢٦	ـــــ	ـــــ
٢٦٦	١	١٣	ـــــ	ئەوەندەی پێمەڕە دەتوانێ
٢٦٨	١	٢٨	چل مێردە ،	چل‌مێردە ، بەیرەم
٢٧٣	١	١٥	سۆکێ‌کردن	سەنگ و سۆکێ‌کردن
٢٧٣	٢	٤	بازد تە :	تە : بازدان/١
٢٧٣	٢	١١ ، ١٢	ـــــ	ـــــ
٢٧٣	٢	٣٣	ەئۆسا	ئەوسـا
٢٧٤	٢	٢٦	ل ٧٦٤ .	ل ٧٦٤) ★/

لاپەڕە	ستوون	دێڕ	نوسراوە :	بکرێتە :
۲۷۴	۲	۳۲	مهێدین	محێدیـن
۲۷۶	۲	۱۸	تەوابۆ	تەواوبۆ
۲۷۶	۲	۲٦	لەیارێ دەکا	دیارێ دەکا
۲۷۹	۲	۱۰	ـــــ	ـــــ
۲۷۹	۲	۱۲	شیرن و	ـــــ
۲۸۱	۱	۲۸	(شی .)	(شنز .)
۲۸۱	۲	۱٤	هەڵە	هەڵ
۲۸۱	۲	۳۵	ئارەزۆ	ئارەزۆبکرێ
۲۸۳	۱	۱۱	گرێزی	گوێزی
۲۸۵	۱	۱۳	بای	بـاری
۲۸۶	۱	۱۲	(	ج)
۲۸۹	۱	۲۳	باڵەبەستن	باڵ بەستن
۲۹۰	۲	۱۱	زر	زبـر
۲۹۲	۱	۳۱	خانونیان	خانـۆیان
۲۹۴	۱	۹	بە سوڵدان	بەرمسـوڵدان
۲۹۵	۲	۱۳	(هر .)	(هو .)
۲۹۵	۲		۲۲،۲۳،۲٤	ـــــ
۲۹۷	۱	۲۲	هەڵدان	بانگ هەڵدان
۳۰۰	۱	۳۷	باو ، و نێ	باوۆنێ
۳۰۶	۱	۱۷	ڕەنگی	ڕەنگێکە
۳۰۶	۲	۱٤	(ینا .)	(نفا .)
۳۰۶	۲	۱۸	وا	و
۳۰۷	۱	۱۷	(ل)	(ڵ)
۳۰۷	۱	۳٤	بچۆکێ	پچۆکێ
۳۰۸	۱	۱۸	(خافیدی)	ـــــ
۳۰۹	۲	۹	(منطقة البرج)	(منطقة البروج)
۳۱۰	۱	۷	بەلەس	بەلەمس
۳۱۱	۲	۱۸	**برژاننـەوە ـ** (مصت . لا.)	**برژانەوە ـ** (مصت . مت .) ، (سنـ .) تم : برژاندنەوە **برژانەوە ـ** (مصت. لا.)
۳۱۳	۱	۳۱	[سنـ :	[ست :
۳۱۳	۲	۹	گەرجە	گەرمـە

لاپەڕە	ستوون	دێڕ	نووسراوە :	بکرێتە :
٣١٤	١	١٧	٢ــ مۆ (کە .)	(مک.) ٢ــ مۆ
٣١٤	٢	١٧	(قە)	(مک.)
٣١٥	٢	١٩	ڕۆقە	بڕۆقــە
٣١٦	١	٣١	(یەو)و	(یەو)
٣١٦	٢	٥	(تر :	(تە :
٣١٧	١	١٨	برینگی [کو. تو]	برینگچی [کو. تو]
٣١٧	١	٢٣	خوری و	خوری و مۆی
٣١٧	٢	١٤	(تە :	(ئە :
٣٢٠	٢	٨	(سیە .) تیرەغە	(سیە.) تیرەغە
٣٢٠	٢	٢٤	(بکر .	(بک .)
٣٢١	١	١١	سەرمقەستی	سەرمقەستی
٣٢٣	١	٥	(مس)	(س)
٣٢٤	١	٣	بەهدینانی	بهرێنانتی
٣٢٤	١	٢٣	کردنی	کردن
٣٢٥	٢	٢٨	ــــ	ــــ
٣٢٥	٢	٣٢	هەلفریواندن .	هەلفریواندن . ★ (مک.)
٣٢٩	٢	٢٧	[بزۆد بزۆتن	[بزۆ (بزۆتن)
٣٢٩	٢	٢٩	بزۆر	بزۆز
٣٣١	٢	٨	د پاچفە ،	(پاچفە)
٣٣١	٢	١٨	بڤاڵ	ــــ
٣٣٣	١	٣٧	تێب :	ــــ
٣٣٣	٢	١	بکار	ــــ
٣٣٣	٢	٢١	نمەرماڵ	نمەدمــاڵ
٣٣٣	٢	٢٨	(سیفەی	(سیفــەی
٣٣٣	٢	٣٠	(سیفەی	(سیفــەی
٣٣٤	٢	١٢	نیمچەو	نیمچە
٣٣٥	١	٢٢	[ممر .	[محر :
٣٣٦	١	٣٤	(مێلان)	(هێلان)
٣٣٧	١	٢٧	بە	بەزۆر
٣٣٧	٢	٩	بلمێ	بلحێ
٣٣٧	٢	٣٦	بلۆدان	بلقدان
٣٣٨	٢	١٤	لەگەگیلی	لەگلەگێ

لاپەڕە	ستوون	دێڕ	نووسراوە :	بکرێتە :
٣٢٨	٢	١٨	ئەبێ	نەبێ
٣٢٨	٢	٣٢ ،	——	——
		٣٣،٣٤	——	——
٣٢٨	٢	٣٥	ئیند !	——
٣٣٩	٢	٢١	(متمرك)	(متحرك)
٣٤٠	١	٢٣	ڕای	ئاوەوە ڕای
٣٤٠	١	٢٣	بنی کۆم	بنی گۆم
٣٤٠	٢	٢٧	شتێکەوە	شتێکەوە ، پێکەوە
٣٤١	١	١٧	بناری ،	بنـاری =
٣٤٣	١	١٠	گۆڕانی	گۆرانی
٣٤٣	١	٢٢	بنج داکوتان	پنجداکوتان
٣٤٣	٢	٥	بنچك	پنچـك
٣٤٣	٢	٣٦	بەبنە	بەبنەوە
٣٤٤	١	١٩	شوێنەی	شوێنەی بکا
٣٤٥	١	١٠	بنکەنگل	بنەنگل
٣٤٧	١	٩	(لە : ـ ٢	(لە : ـ
٣٤٧	١	٢٤	شنکایێ	شلکایێ
٣٤٧	٢	٢٨	قۆڕێکی	قوڕێکی وورد
٣٤٩	٢	٣٤	تێدەپێچن	تێوەدەپێچن
٣٥٠	١	١٧	بوخچەی نەکراوە	بوخچەی نەکراوە
٣٥١	١	٢٨	بوغزلەزگ	بوغزلەزگ
٣٥٣	١	٢٩	تاپۆچکەیەکە	قاپۆچکەیەکە
٣٥٤	٢	٢٩	بەحونجەی	بە حونجەیێ
٣٥٩	٢	١٨	تەرکیبیڕا	تەرکیبیدا
٣٦١	١	٢٦	و دەم	دەدەم
٣٦١	١	~~٢٨~~ ،٢٧	پێ	——
٣٦٢	١	٣١	(گەئبینێ	(گەئینتێ
٣٦٢	٢	٣٦	ڕیشی بابا	ڕیش بابا
٣٦٣	٢	١٩	سذ . (لە : بۆ مادەران	——
٣٦٤	١	٧	هێدرۆژێنی	هێدرۆژێن
٣٦٤	١	٣١	شارانەی	شــارانە
٣٦٤	٢	١٤	(نت .)	(تت .)

لاپەڕە	ستون	دێڕ	نوسراوه :	بکرێته :
٣٦٦	١	٧	چۆنیه	چۆنیــه
٣٦٦	٢	٣	. ئەو	. ٢ ـ ئەو
٣٦٧	١	١٢	(پێپ : ئەڵە)	(پپ : ئەڵە)
٣٦٧	٢	٢٤	بۆر	بـۆز
٣٦٨	١	٣	بۆزەڵه	بۆزەڵـه
٣٦٨	١	٣٥	شاردنەوە ،	شاردنەوەن
٣٦٨	٢	٢٠	کوێخا ئایشەخان	ئایشـەخان
٣٦٩	١	٢١	ناوی شیرەتان و	ناو عەشیرەتان و
٣٧١	٢	٣٢	تاره	تـازه
٣٧٣	٢	٢٠	به (شەنه	———
٣٧٦	١	٦	(قاباڵه)	(قەباڵه)
٣٧٦	٢	١٤	تێدانیه	تێدانیــه
٣٧٧	١	٦	رایەکردن	زایەکردن
٣٧٨	٢	٢٥	به چاوی پیشەومبۆن	به چاوی پیسەومبۆن
٣٧٩	١	٢٩	بەسەرییه	بەسەری دێت
٣٧٩	٢	٩	(پهەکما)	(بهەکتـا)
٣٧٩	٢	١٢	په . ،	پـد
٣٨٠	٢	٤	ساڵی	ساڵی تێ
٣٨٠	٢	١٨	(جێد	(هبێـد
٣٨٣	٢	١٩	بەدپەسند	———
٣٨٩	١	٢٢	بەدیارەوە دانیشتن	بەدیاریەوە دانیشن
٣٩١	١	٣٤	دەکا .	دەکرێت .
٣٩٣	٢	١٩	تفنگی	تفنـگی .
٣٩٣	٢	٣٧	بەرئاووردکردن ـ [فر. کعر.] ،	بەراووردکردن ـ [فر. کو.] ،
٣٩٥	١	٢٠	هەمام	حەمـام
٣٩٦	٢	٨	[ا ـ بەرا	[١ ـ بەر/١
٣٩٧	١	١٢	باگۆشتی	، گۆشتی
٣٩٧	١	١٧	بەزبێل	بەربێـل
٣٩٨	١	٢٨	ریشغەت	ریشفـەت
٣٩٨	٢	٢٥	بەرخەومەند	بەرجەومەنـد
٤٠٢	١	١٨	بادۆ	، دۆ
٤٠٥	١	٢٤	(سن.) بەردەستی	(سن .) بەردەسی

لاپەڕە	ستوون	دێڕ	نووسراوە :	بکرێتە :
٤٠٩	١	٩	بەرزەچڕە	بەرزە جوڕە
٤٠٩	٢	٢١	«بێرێزەیینێ»	« بێرێزەئیتێ »
٤١٠	١	٣٦	عا .	(عـا ـ)
٤١٦	٢	٧	کەڕێگای	کە لە ڕێگای
٤٢٠	٢	٢٦	بوە	بـوون
٤٢٢	٢ .	٢٤	لێیخوراو	لێیخورا ، خورا
٤٢٣	٢	٩	(حمف	(صمف .
٤٢٤	١	٨	حقیقیا	حقیقتـا
٤٢٧	٢	٢٥	لوتێ بەزێنە	لوتێ بەزێن
٤٢٨	١	١٠	ماناێ کونەکانی	مانـا کونەکانی
٤٢٩	١	٣	[سن : ڤەس	[ست : ڤەسی
٤٢٩	١	١٠	(ش.)	(شر .)
٤٢٩	١	٣٠	مالی	حـالی
٤٢٩	١	٣٦	(سەم ، سەمم)	(سەم ، سەهم)
٤٢٩	٢	١٥	(مصت .)	(مصق .)
٤٢٩	٢	٢٤	(مصت .)	(مصق .)
٤٣٢	١	٢٣	+ بەسن	+ بەستن
٤٣٢	٢	٢٥	(مد.)	(هل .)
٤٣٢	٢	٣٦	(پستەر)	(بستەر)
٤٣٤	١	٣٣،٣٢	تۆزێ لە شتێکی تام و بۆن خۆش شەکرەکەی تێدا دەتاوێنرێتەوە و	شـــــەکرەکەی تێدادەتاوێنرێتـــەوە و تۆزێ لەشتێکی تام و بۆن خۆش
٤٣٥	١	٢٨	صەحرامکەم	صەحراکەم
٤٣٥	١	٣١	دابەسەردابڕین	دا .
٤٣٦	١	٣٣	گاو و گۆلێ	گاووگۆلێ

لاپەڕە	ستوون	دێڕ	نووسراوە :	بکرێتە :
٤٣٧	١	٢٤	« بەشی قڕژەی	« بەشی قڕژەی
٤٣٨	٢	٨	بەشخواردن	بەشخوران
٤٤٠	١	١٨	بەشورار	بەشووار
٤٤٠	٢	٢٩	فرۆشتن	———
٤٤٢	١	٢٩	بەفرە سەر ڕچە/٢	بەفرە سەر . ڕچە/٢
٤٤٣	١	٤	(ی.)	(عـا.)
٤٤٦	١	٣٠	نیشان ،	ناوونیشان ،
٤٤٧	١	٢٥	٣ـ خواردەمەنی	٣ ـ پێخۆشبـوونی خواردەمەنی
٤٤٩	١	٣	[بەی/١	[بەل/١
٤٥٠	١	١٩	تە + خا :	تە : (خا ،
٤٥٠	٢	٥	شەریەتێکی	شەربەتێـکی
٤٥٠	٢	٨	(عرق لۆس)	(عرقالسـوس)
٤٥٤	٢	٢٥	بانگرکردنە	بانگکردنـە
٤٥٦	٢	٣٢	٤ ـ (سنـ.)	٣ ـ (سنـ .)
٤٥٧	٢	٦	زۆر و	زۆر و زۆر
٤٥٧	٢	٢١	وەنگبێن	وەنگ . بێن
٤٥٨	١	٣٣	پەلخستنی	پەڵخستنی
٤٥٨	٢	٣٤	[پە : بەنداك]	[پە : بەندەك]
٤٥٩	١	٢٩	شوێنێکە	١ـ شوێنێـکە
٤٦٠	١	١٢	بەت سامۆتە	بەن سامۆتـە
٤٦١	٢	٥	(ڤەهاکر)	(ڤەهـاك)
٤٦١	٢	٨	قیمەت ئەم	قیمەتی ئـەم
٤٦٤	١	٨	[لە پە :	[پە :
٤٦٤	٢	٧	(ئەمێشۆشپەند)	(ئەمێشۆسپەند)
٤٦٦	١	٥	(فەزەنگە .)	(هەزەنگە .)
٤٦٧	١	٥	کلکێکی	لکێکی

لاپەڕە	ستوون	دێڕ	نووسراوە :	بکرێتە :
٤٦٧	١	٣٤	(بەمان)	(بەیـان)
٤٦٩	١	٧	(بەیڕەق)	(بەیدەق)
٤٦٩	١	١٠	پیاوەوە	پیادەوە
٤٧٠	١	٤	(نا)	(بـا)
٤٧١	—	٢١	**ووشەی گەلێ (مرکب) ووشەگەلی (مرکب)**	

* لە گەلێ شوێن (سیە.) کە کورتە نیشانەی بن‌لەهجەی (سلەیمـانی)یـە بۆتە (سیە .) .

★ ★ ★